Campbell
Eileen
NVEW

M. T. CICERONIS

ORATIONES

QUÆDAM SELECTÆ,

CUM

INTERPRETATIONE & NOTIS

QUAS IN USUM

Serenissimi Delphini

EDIDIT

P. CAROLUS MEROUILLE, S. J.

QUIBUS PRÆFIGITUR

VITA CICERONIS

PER ANNOS CONSULARES DIGESTA.

His adjiciuntur in Tres ORATIONES

Notæ quædam non inutiles ex ASCONIO, P. MANUTIO, &c. decerptæ. Unà cum variantibus aliquot per singulas Orationes Lectionibus.

HUIC EDITIONI ACCESSERUNT DIALOGI

DE SENECTUTE & DE AMICITIA.

EDITIO PRIMA AMERICANA,

CURA

MILCOLUMBI CAMPBELLI, A. M.

NOVI EBORACI:

EXCUDEBAT GUL. A. DAVIS IMPENSIS T. S. ARDEN.

1804.

W

VIRO HONESTISSIMO

SAMUELI L. MITCHILL, M. D.

Soc. Reg. Edin. et Phil. Am. Sod. Conciliiq. Publici Civ. Fœd. Am. Pro Novo Eboraco Consorti,

S. P. D.

MILCOLUMBUS CAMPBELLUS.

IN hisce civitatibus nostris, omnium fortasse, quæ vel olim extiterint, vel jam existant, optime constitutis, liberrimis, et felicissimis, patriæ reique publicæ amantibus pergratum esse oportet, omnes fere artes, tam ingenuas, quam operarias, studio, solertia, et celebritate coli indies augescentibus. Scientiarum autem liberalium, et literarum humaniorum studiosis summa est causa gratulationis, quod inter cæteras maxime enitet Typograpia; Typographia! qua non alia pulchrior aut efficacior unquam ab hominibus inventa est, ad artium et scientiarum liberalium lumina alma salutariaque longe lateque diffundenda: ab hominibus autem inventa? imo vero divinitus excogitata, ut ejus auxilio heu! nimis tardo, sors humana, diu tristis et oppressa, tandem aliquando a barbariæ et ignorantiæ dominatione atroci in humanitatis et scientiæ libertatem pene divinam vindicaretur. Hæc ars apud nostrates jam eo perfectionis perducta est, ut nihil bibliopolæ non proponant, nihil Typographi non exequantur, quod vel ad utilitatem vel ad ornamentum pertineat. Sed ejus opificia, utcunque sint nitida et elegantia, non satis est otiose contemplari, neque tacite admirari. Ut solertiæ operariæ literarum ἀκριβεία *accedat, rei literariæ dediti vel ipsi nonnunquam manum adjutricem adhibeant oportet, vel aliis adhibentibus patrocinentur. Hæc cum nobiscum reputaremus, typographiæ correctionem nobis propositam, sed ejus præcipue quæ in*

operibus Græcis et Latinis imprimendis versaretur, suscipere statuimus, quantum res posceret, aut nobis vacaret; non quod nosmetipsos præ cæteris idoneos putabamus, sed quod verebamur, ne nobis detrectantibus alii minus idonei sufficerentur; non quod laudis aliquantulum exinde præripere cupiebamus, sed quod exemplo nostro alios quosdam eruditiores ad similia incepta excitare volebamus. Ut opellis nostris prodeuntibus ea fides haberetur, quæ ad earum acceptionem et utilitatem communem desideraretur, cum ipsi obscuri essemus, et in re literaria parum cogniti, eorum patrocinium quærere instituimus, qui scientiis liberalibus et literis humanioribus apud nos maxime florere existimarentur. Ab hoc autem consilio, et ab hujusmodi epistolarum scriptione absit turpis adulationis suspicio, quasi δια κολακείας *commodis privatis consuleremus, cum revera rebus literariis et typographicis duntaxat servire vellemus.*

Cum de patronis quærendis cogitaremus, gaudebamus minime ob id nobis peregrinandum esse; quandoquidem in hac civitate, intra ipsum hujus urbis pomœrium, homines reperiri poterant amplissimi, ornatissimi, et spectatissimi, qui eam personam optime dignissimeque sustinerent; inter eosque nonnulli viri egregii, qui, cum ingenii et doctrinæ gloria cæteros supereminerent, cum, viis tritis relictis, locisque Philosophiæ penitioribus tentatis, scientiarum fines vel certius explorare, vel præclare conarentur prolatare, labores tamen nostros, utcunque humiles, modo utiles, benignissime aspicere dignarentur. Cum è talibus eligere integrum esset, supervacaneum esse videatur, et adulatoris magis quam laudatoris, hic clarius apertiusque ostendere, qualem jam consultissime prætulerimus. Adulationis autem speciem fastidiosius fugere videamur, nisi tuam erga nos singularem facilitatem, humanitatem et indulgentiam hic animo gratissimo agnoscamus. Cum de hoc negotio acturi nuper te domi tuæ conveniremus, ita te occupatum reperimus, ut de optatis nostris felicissime augurari liceret. Tibi enim supervenimus, cum in bibliotheca tua ornatissima et copiosissima ad Ciceronis sermonem de Amicitia studiose incumberes, et divini auctoris admiratione abreptus exclamares, ea lectione nihil tibi jucundius, nihil antiquius esse. Neque hoc adeo mirum, nisi cœtera tua studia tam varia, tam multiplicia, tam recondita et abstrusa essent; præsertim cum Brunonis disciplinæ, viri et Latinitate et Medicina præstantissimi, alumnus fuisses delectissimus et probatissimus. Perge,

DEDICATIO.

Patrone ingeniose, perge exemplo tuo insigni et luculento juventutem Americanam ad studia jam nimis, ut videtur, obsolescentia hortari, donec Ciceronis opera tandem eadem aviditate et celebritate domi perlegentur, quibus foris tua. In hoc certe tui simillimus erat ille vir clarissimus, quod, cum reipublicæ adesset, rei literariæ nequaquam deerat; sed in hoc dissimillimus, quod, cum ille temporibus reipublicæ usus esset admodum procellosis et naufragis, tu contra, quo majore gloriæ studio accendereris, talibus uti perrexisti, qualibus nunquam extiterint sereniora neque auspicatiora. Deo favente perpetua sint. In eodem colloquio amicissime et familiarissime pro more tuo nos admonuisti, ut in hac epistola scribenda caveremus, ne nimis dilatando, aut inflatius laudando, sicut in ejusmodi rebus assolet, irrisorum et obtrectatorum dicteria conviciaque invidiosa provocaremus. In id consilium speramus nos non multum adhuc peccavisse. Nunc vero demum ut ab eo quam minime recedamus eo libentius adducimur, quod ineptiis nostris neque patientia tua jam satis fortasse fatigata abuti, neque animum rebus gravissimis tam publicis quam privatis occupatum amplius distinere volumus. Ad clausulam igitur veniamus Deum Opt. Max. precando, ut amicis, ut familiæ, ut patriæ et reipublicæ diutissime conserveris et Valeas.

Novi Eboraci
VI. Non. Oct. MDCCCIV.

AD

LECTOREM.

CUM Ciceronis ORATIONES universæ in Serenissimi Dephini usum illustratæ, non nisi ingenti pecuniâ comparandæ fuerint; non ingratum fortassis videatur, frugi Lector, selectas quasdam, easque præclaras, in usus etiam tuos, leviori impensâ accommodâsse. Quid præter cæteros, Gallicus hic Interpres præstiterit, scire si velis, pro me respondeant Montauserii Dux, Episcopus Condomiensis, atque Huetius, Operis hujus fautores adjutoresque eximii. Hoc procul dubio egregie præstitit; quod, cum plerique aut variis Lectionibus, non raro ineptis, quandoque etiam confictis; aut perexiguis, iisque sæpè frivolis, Logicorum Rhetorumque topicis atque tropis laboriosissimè insudaverint; Gallicus hic

Ad LECTOREM.

Asconium Pedianum, Paulum Manutium, aliosque melioris notæ Interpretes secutus, utilissima, ut plurimum, rerum ipsarum verborumque Expositione, Lectoribus prodesse maluit [plus tamen profuturus, si ab istis Interpretibus doctioribus rarius discessisset.] Quid autem à nobis præstitum fuerit paucis accipe. Habes imprimis, Lector, Librum hunc nostrum, licèt non emendatissimum, Parisiensi tamen longè emendatiorem. Habes etiam Divinationem, C. Rabirium, Muræenam, Cœlium, atque Pisonem, Orationes admodùm jucundas, & semper & multùm laudatas, quæ tamen nunquam antehac inter selectas positæ fuerant. Cæterùm cum in Divinatione, Pisone, atque Milone pulcherrima multa, quædam autem paulò difficiliora occurrant, in iisque explicandis felicissime elaboraverit Asconius, Interpretum omnium antiquissimus longe, clarissimusque; non inconsultum fore putavimus, ex eodem potissimum Asconio Notas quasdam perbreves in loca illa obscuriora adjunxisse, de quibus à Gallico Interprete aut nihil prorsus est dictum, aut saltem vix satis dilucidè. Denique Milonis Argumentum Asconianum, cum plurima contineat, quæ alibi frustra quæsiveris, non minùs tamen ad universam eorum temporum Historiam, quam ad Orationem istam illustrandam necessaria, integrum hìc, prælongum licet, apponendum curavimus. Nihil restat, Lector, nisi forte Analysin Parisiensem tibi deesse conquestus

fueris: Nos quidem summa rerum Capita perstrinxisse contenti, Analysin ipsam consulto omisimus, cum multo longior esset quam instituti nostri Ratio ferebat.

Huic denique alteri Editioni, quorundam amicorum rogatu, Dialogos de Senectute & de Amicitia, in usum Scholarum adjecimus; in quibus Editionem Cl. Grævii secuti sumus. Notas omnes, ne moles libri nimium cresceret, prorsus omisimus: jucunda enim eorum Dialogorum utilitas eos, absque ope alienâ, studiosæ Juventuti facillimos intellectu præstabit.

MARCI TULLII CICERONIS

VITA

PER

ANNOS CONSULARES DIGESTA,

Partim ex Plutarcho, partim ex Fabricio, Pighio, aliisque Scriptoribus collecta.

ANNUS URBIS CONDITÆ 647.

Coss. Q. Servilio Cæpione, C. Attilio Serrano, ante Christum natum 105.

CICERO, Romanæ eloquentiæ princeps, hoc anno Arpini, tertio Januarii, natus est matre Helviâ, patre M. Tullio ex equestri ordine, quem ex regio Volscorum sanguine originem traxisse scribunt Plutarchus, & Silius Italicus lib. 8. et genus illius ad Tullium Atticum Volscorum regem referunt. At id ne cogitavisse quidem Cicero videtur, nedum credidisse. Non enim ita laudum suarum abstinens fuit, ut id de se præterierit. Ex nomine avi, qui M. Tullius Cicero nuncupabatur, vocatus est, quo vivo, se, lib. 2. de Legibus, natum ait. Pater ejus nullis dignitatum ornamentis domum suam illustravit; cùm enim infirmâ valetudine esset, vitam privatam domi in literis egit, ubi fulloniam exercuisse dicitur: his ipsis Coss. & se natum esse, & L. Crassum legem Serviliam suasisse, in Bruto dicit, quâ de communicandis cum Senatu & equitibus judiciis agebatur. Eodem anno, novem mensibus post Ciceronem, natus est Pompeius magnus, si D. Hieronymo apud Eusebium, & Velleio credamus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 648.

Coss. Pub. Rutilio Rufo, Cn. Mallio, ante Christum 104. *Ciceronis secundus*

Hoc anno duplex bellum Romanis contigit, funestum utrumque, alterum in Lusitaniâ, ubi cæsus est eorum exercitus: alterum Cimbricum,

quod nec Confules fuftinere potuêrunt. Hinc magna Romæ exorta trepidatio, & feditiones, tum propter imminens periculum, tum propter imperium Q. Servilio Cæpioni abrogatum rogatione Norbani tribuni plebis.

ANNUS URBIS CONDITÆ 649.

Coff. C. Mario II. C Flavio Fimbriâ, ante Chriftum. 103. *Ciceronis tertius.*

Marius, deportatis ex Africâ legionibus, ipfis Kal. Januariis Confulatum iniit, & magnificentiffimè triumphavit: quo in triumpho vinctum Jugurtham exhibuit. Longinus tribunus plebis leges contrarias nobilitati tulit, hanc præfertim, ne effet in Senatu, qui damnatus effet à populo, aut cui imperium effet abrogatum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 650.

Coff. C. Mario III. Aurelio Orefte, ante Chriftum 102. *Ciceronis quartus*

Hic annus confumptus eft in belli apparatu, quod à Mario contra Cimbros fufceptum eft, & duce Athenione fervile exortum fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 651.

Coff. C. Mario IV. Q. Lutatio Catulo, ante Chriftum 101. *Ciceronis quintus.*

Ad Aquas Sextias Marius contra Teutones pugnavit, quo in certamine hoftium ducenta millia trucidâffe, ac nonaginta cepiffe dicitur. His Confulibus Archias poëta Romam venit, quem in Oratione pro eodem dicit Cicero à primâ pueritiâ principem & ad fufcipiendam, & ad ingrediendam rationem fuorum ftudiorum fe habuiffe.

ANNUS URBIS CONDITÆ 652.

Coff. C. Mario V. M. Aquilio, ante Chriftum 100. *Ciceronis fextus.*

Clarus hic annus fuit C. Marii & Catuli triumpho, nam utrique fimul decretus eft, cùm ab eis centum quadraginta Cimbrorum millia aut in pugnâ, aut in fugâ cæfa effent, & fexaginta capta millia: eodem anno M. Aquilius bellum fervile confecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 653.

Coff. C. Mario VI. L. Valerio Flacco, ante Chriftum 99. *Ciceronis feptimus.*

Apuleius Saturninus iterùm tribunus plebis legem Agrariam per vim tulit, & Q. Metello Numidico, qui in eam jurare noluit, diem dixit. At ille maluit urbe cedere, quàm de fententiâ dimoveri: cùm idem Saturninus Memmium candidatum Confulatûs occidiffet, efficeretque, ut C. Servilius Glaucia Conful fieret, Senatufconfultum factum eft, ut viderent Confules, nè quid detrimenti caperet Refpub. Statim Saturninus

& Glaucia interfecti sunt. Saturnini caput Rabirius Senator per convivia circumtulit. Verùm posteà, Cicerone Consule, Rabirius perduellionis accusatus fuit à Labieno, cujus patruus Q. Labienus cum Saturnino occisus fuerat. Hoc eodem ànno natus est Julius Cæsar, mense Julio, die duodecimâ.

ANNUS URBIS CONDITÆ 654.

Coss. M. Antonio, A. Posthumio Albino, ante Christum 98. *Ciceronis octavus.*

Summâ totius populi consensione perhonorificè Metellus Numidicus revocatus est; & Furius, qui pertinaciter hujus reditui obsistebat, nè exspectato quidem judicio, in quod à Canuleio tribuno plebis vocatus erat, à furente multitudine discerptus est: his Consulibus à Dolabellâ Lusitani subacti sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 655.

Coss. Q. Cæcilio Metello Nepote, T. Didio, ante Christum 97. *Ciceronis nonus.*

Ab his consulibus lata lex Cæcilia Didia, & ab his sic nuncupata, quâ sancitum est, nè diversis rebus lex ferretur, ut leges trinundino promulgarentur. Hic porrò Metellus pater illius Metelli fuit, qui cum Cicerone inimicitias habuit, & qui Consul cum eo rediit in gratiam.

ANNUS URBIS CONDITÆ 656.

Coss. Cn. Cornelio Lentulo, P. Licinio Crasso, ante Christum 96. *Ciceronis decimus.*

Hoc anno Antonius Censor imperatoriis manubiis rostra ornavit, ut scribit Cicero lib. 3. de Oratore; & superstitiosæ illæ religiones S. C. sublatæ sunt, cum sacrificiis, in quibus homines immolabantur.

ANNUS URBIS CONDITÆ 657.

Coss. Cn. Domitio Ænobarbo, Cassio Longino, ante Christum 95. *Ciceronis undecimus.*

Cicero pro Domo ait Cn. Domitium Consulem, Censorem, & Pontificem maximum se puerum vidisse: his Coss. Ptolemæus Cyrenarum rex, cognomento Apio, moriens populum Romanum hæredem reliquit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 658.

Coss. L. Licinio Crasso, Q. Mutio Scævola, ante Christum 94. *Ciceronis duodecimus.*

Duo illi Consules legem Mutiam Liciniam tulèrùnt de redigendis in suas civitates sociis, qui se passim pro civibus Romanis gerebant; quæ

lex fomes fuit illius incendii civilis, quod poſt triennium exortum eſt. Gallia provincia Craſſo obtigit, Aſia Scævolæ, quam tantâ abſtinentiâ rexit, ut à Senatu in Exemplum deinceps cæteris magiſtratibus proponeretur. At, quia publicanis regere Aſiam non permiſerat, eorum conſpiratione in judicium vocatus eſt, & ab equitibus, qui tum judicabant, condemnatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 659.

Coſſ. ælio Caldo, L. Domitio Ænobarbo, ante Chriſtum 93. Ciceronis decimus tertius.

Hoc anno nihil memorabile apud Romanos geſtum eſt. Huic Conſuli Caldi ſeu Calidi cognomen à ferventiori indole datum fuiſſe, ait Cicero, lib. 2. de Inventione.

ANNUS URBIS CONDITÆ 660.

Coſſ. C. Valerio Flacco, M. Herennio, ante Chriſtum 92. Ciceronis decimus quartus.

Hic M. Herennius Philippum ſummâ virum eloquentiâ & nobilitate in petitione Conſulatûs ſuperavit. T. Didius de Celtiberis, P. Licinius Craſſus de Luſitanis triumphavit. P. Rutilius vir ſummæ innocentiæ, qui à publicanorum inſidiis Aſiam liberaverat, inviſus equeſtri ordini, repetundarum damnatus eſt, & in exilium ejectus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 661.

Coſſ. C. Claudio Pulchro, M. Perpenna, ante Chriſtum 91. Ciceronis decimus quintus.

His Coſſ. nobiliſſima M. Curii, & M. Coponii cauſa apud centumviros à duobus Conſularibus atque æqualibus L. Craſſo, & Q. Scævolâ defenſa eſt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 662.

Coſſ. L. Martio Philippo, Sexto Julio Cæſare, ante Chriſtum 90. Ciceronis decimus ſextus.

Hoc anno ætatis decimo-ſexto Cicero exceſſit è pueritiâ, in quâ mirâ animi felicitate iis omnibus artibus inſtructus eſt, quibus per illam ætatem pueri ad humanitatem informari ſolent: incredibile eſt quantum ejus ingenium eluxerit, quantâque eſſet apud æquales in veneratione. Nam eum euntem ad ludum, & redeuntem, honoris gratiâ, medium deducebant. Delectabatur in primis poëſi. Plutarchus ſcribit, Pontium Glaucum tetrametris compoſuiſſe, atque eum ſuâ ætate

adhuc extitisse. Juxta antiquum morem sumptâ virili togâ à parentibus in forum deductus est, ut esset auditor, & sectator judiciorum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 663.

Coss. L. Julio Cæsare, P. Rutilio Lupo, ante Christum 89. *Ciceronis decimus septimus.*

Hoc anno acriter bellum Italicum gestum est, in quo plures clades accepêre, quàm intulêre Romani: cum itaque tota tumultibus repleta esset Italia, Senatûs decreto judicia intermissa sunt. Quo tempore totum se eloquentiæ studio dedit. Nam quotidie & scribebat, & legebat, & commentabatur quæ legerat aliis verbis, & quæ fuerat commentatus pronunciabat. Græcas summorum oratorum orationes Latinè reddebat. Arati carmina de cœlo, stellisque lib. 2. de Nat. Deor. refert se convertisse, & lib. 1. de Leg. & 1. de Divin. Marium scripsisse. Quoniam verò sumptâ virili togâ adolescentes ad aliquem virum præstantem à parentibus deducebantur, à patre Q. Mutio Scævolæ Auguri traditus est, cujus à latere nunquam se discessisse in Lælio asseverat. Huic igitur Mutio operam dedit, à quo tantum juris civilis accepisse se in Bruto ait, quantum satis esset oratori.

ANNUS URBIS CONDITÆ 664.

Coss. Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone, ante Christum 88. *Ciceronis decimus octavus.*

L. Cæsar, occisis octo millibus hostium ad Asculum, morbo periit. Hoc in bello Marsico Cicero aliquandiu sub Syllâ militavit, apud quem se legatum fuisse lib. 1. de Divinat. scribit, cùm ante oppidum Nolam, Samnitum castra diripuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 665.

Coss. L. Cornelio Syllâ, Q. Pompeio Rufo, ante Christum 87. *Ciceronis decimus nonus.*

Confectum est bellum Italicum seu Marsicum; cúmque Sylla rebus proximè in Italiâ, nuper in Asiâ, & jamdudum in Galliâ, Africâque gestis clareret, omnium suffragiis Consulatum obtinuit, eique bellum Mithridaticum cum Asiâ provinciâ sorte obtigit. Verum ei à Sulpicio tribuno plebis abrogatum est in gratiam Marii, quod cùm Sylla intellexisset, cum sex legionibus ad urbem venit, quam initâ cum Marianis pugnâ victor occupavit, ac Marium profugere in oras Africæ extremas coegit, Sulpicio occiso, cujus caput pro rostris expositum est, veluti fatale quoddam futuræ proscriptionis omen. Dum hæc in Italiâ geruntur, Mithridates rex Ponti Asiam intravit, ubi unâ die in urbibus uno nuncio & unâ significatione literarum cives Rom. omnes necandos imperavit.

Cùm autem princeps Academiæ Philo cum Athenienſium optimatibus propter bellum Mithridaticum Romam profugiſſet, tum ei ſe Cicero tradidit, admirabili quodam ad Philoſophiam ſtudio incitatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 666.

Coſſ. Cn. Octavio, L. Cornelio Cinna, ante Chriſtum 86. *Ciceronis vigeſimus.*

Cùm Cinna pernicioſas leges per vim ferret, urbe à Cn. Octavio collegâ pulſus, corrupit exercitum Appii Claudii, quem in ſuam poteſtatem redegit. Redux ſtatim ex Africâ ei Marius ſe adjunxit cum ſex Hetruſcorum millibus: atque ita iſto agmine urbem obſident, & invadunt; quàm captam cædibus & rapinis vaſtavêre. Octavius Conſul capite truncatur. Catulus, M. Antonius, C. Julius, Oratores præſtantiſſimi interficiuntur: M. Antonii caput in iis ipſis roſtris exponitur, à quo erant multorum civium capita conſervata. Hoc anno Cicero Moloni Rhodio Romæ operam dedit, & actori ſummo cauſarum, & magiſtro, ut ait in Bruto. Cùm ille videret Ciceronem natum ad eloquentiam, mirum eſt quantùm vir tantus ejus ſtudia acuerit. Circa hoc tempus Cicero adoleſcens commentarios Rhetoricos de Inventione inchoatos & rudes edidit, ut ipſe initio libri 1. de Orat. ſignificat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 667.

Coſſ. C. Mario VII. L. Cornelio Cinna, ante Chriſtum 85. *Ciceronis vigeſimus primus.*

Romæ Cinna & Marius ſine comitiis ſemetipſos inſequentem annum Conſules deſignârunt. Marius poſt multa crudeliter acta in civitate decimo ſexto ſui conſulatûs die mortuus eſt. Cinna Valerium ſibi collegam ſubſtituit, quem miſit in Aſiam, ut pro Syllâ jam hoſte declarato provinciæ præeſſet, ac bellum contra Mithridatem gereret. Verum ei clauſa eſt Aſia, & à Fimbriâ ſuo legato anno ſequente interfectus eſt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 668.

Coſſ. L. Cornelio Cinna, Cn. Papirio Carbone, ante Chriſtum 84. *Ciceronis vigeſimus ſecundus.*

Cùm Cinna Romæ ſummum haberet imperium, ſe tertiùm Conſulem creavit, aſſumpto ſibi collegâ Carbone pro Valerio, qui occiſus eſt. Fimbria crudeliſſimè ſæviit in Aſiâ contra Ilienſes, qui ad Syllam confugerant: nam eorum urbem cædibus replevit. Sylla, deficientibus rebus omnibus ad bellum, hoſtis à populo Romano judicatus, pacem cum Mithridate facere coactus eſt: atque ita primo bello Mithridatico finis impoſitus, in quo â Syllà centum ſexaginta hoſtium millia interfecta ſunt: initâ hâc pace, contra Fimbriam Sylla profectus eſt, qui deſertus à ſuis militibus ſibimet violentas manus in templo Æſculapii intulit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 669.

Coff. iifdem, ante Chriftum 83. *Ciceronis vigefimus tertius.*

Sylla, rebus compofitis in Afiâ, civitates ejus in provincias defcripfit, atque, ibi Muræn â relicto cum duabus Fimbriæ legionibus, ipfe in Græciam, ac inde in Italiam trajecit, extortis anteà per vim publicè privatimque pecuniis, quas partim fibi ad bellum affumpfit, partim militibus diftribuit. Cùm autem hoftiliter ad urbem veniret, miffos à fenatu legatos non audivit: ac, cùm ei Cinna vellet occurrere, à fuis confoffus eft. Reliquo anno folus Carbo confulatum geffit. Totum autem hoc triennium, quo ab armis ceffavit civitas, noctes & dies in omni doctrinarum meditatione verfatus eft Cicero, ut ait in Bruto: erat cum Stoico Diodoro, qui apud eum habitavit, & apud eum mortuus eft. Ejus artibus variis ita erat deditus, ut ab oratoriis exercitationibus nullus dies vacuus effet. Commentabatur declamitans fæpe cum Pifone, & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie, idque faciebat multùm etiam Latinè, fed Græcè fæpiùs, tum quia Græca oratio plura ornamenta fuppeditabat, & fimiliter dicendi confuetudinem afferebat: tum quia arbitrabatur quòd à Græcis fummis Doctoribus, nifi Græcè diceret, neque corrigi poffet, neque doceri. Aratum verfibus hexametris edidit, Xenophontis Œconomicum è Græco fermone in Latinum, ut fcribit Hieronymus in præfatione in Eufebii Chronica, Platonis libros aliquos, & Protagoram convertit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 670.

Coff. L. Cornelio Scipione Afiatico, C. Norbano Flacco, ante Chriftum 82 *Ciceronis vigefimus quartus.*

Confules unàque Carbo contra Syllam cum fuis copiis profecti funt: ac, licèt ipfe fe æquis conditionibus defcenfurum ad pacem teftaretur, contra Confules pugnavit, & utrumque profligavit. Carbo ad urbem rediit, effecitque, ut Sylla, & qui ejus à partibus ftabant hoftes à Senatu judicarentur. Hoc eodem tempore Capitolium incenfum fuit annis ferè viginti ante Catilinæ conjurationem.

ANNUS URBIS CONDITÆ 671.

Coff. Cn. Papirio Carbone, Cn. Mario Gratidiano, ante Chriftum 81 *Ciceronis vigefimus quintus.*

Carbo tertiùm factus eft Conful cum Mario Gratidiano, quem Marius fepties Conful adoptavit. Is parùm feliciter cum Syllâ pugnavit, rebúfque defperatis, fibi ipfi manus intulit. Inde ad urbem Sylla contendit, ubi commiffo prælio octoginta hominum millia cecidit, & duodecim millia fe victori dedêrunt. Fufo Carbonis exercitu, victor

urbem ingreditur, advocatâ ſtatim concione, multa de ſe magnificè dixit, ac populi ſtatum in melius ſe mutaturum. Tantam autem civium carnificinam edidit, ut nulla unquam major extiterit. Cn. Pompeius cum imperio miſſus in Siciliam, Carbonem interfecit. His peractis, Dictator creatus eſt ab interrege Flacco, qui tulit, ut quæcunque ille feciſſet, eſſent rata, ut quem vellet civium, indictâ cauſâ, impunè poſſet occidere.

ANNUS URBIS CONDITÆ 672.

Coſſ. M. Tullio Decula, Cn. Cornelio Dolabellâ, ante Chriſtum 80. *Ciceronis vigeſimus ſextus.*

Licèt ſummum Reipublicæ teneret imperium Sylla, tamen ad ſpeciem aliquam Reipublicæ retinendam permiſit illos Conſules creari: ei ut Dictatori viginti quatuor ſecures præferebantur, legibus aliis pro arbitrio latis, aliis antiquatis: denique de Mithridate jamdudum victo tertio Kalend. Febr. & Pompeius bello in Africâ maximo confecto de Domitio & Hiertâ præter legitimam ætatem triumphavit. Hoc anno Sertoriani belli in Hiſpaniâ initium fuit: cauſas etiam Cicero agere cœpit: nam pro Quinctio cauſam privatam apud Aquilium Gallum judicem dixit, & iterùm ſe Moloni, qui legatus ad Senatum de Rhodiorum præmiis venerat, operam dediſſe, in Bruto ait.

ANNUS URBIS CONDITÆ 673.

Coſſ. L. Cornelio Sylla II. *Q. Cæcilio Metello Pio, ante Chriſtum* 79 *Ciceronis vigeſimus ſeptimus.*

Sextum Roſcium Amerinum parricidii reum defendit Cicero, quâ in causâ Chryſogonum Syllæ libertum præpotentem invidioſè inſectatus eſt. Hæc actio prima illius publica fuit, in quâ vict or tantum commendationis habuit, ut nulla jam deinceps fuerit, quæ non ejus digna patronicio videretur. Statim poſt hanc defenſionem metu Syllæ, quem perſtrinxerat, Athenas ſeceſſit, unde tantùm poſt triennium Romam redivit. Hoc anno M. Thermus Mitylenas expugnavit, & imperio Romano addidit. Depoſuit quoque Sylla Dictaturam, & in Cumanum ſeceſſit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 674.

Coſſ. P. Servilio Vatia Iſaurico, Appio Claudio Pulchro, ante Chriſtum 78. *Ciceronis vigeſimus octavus.*

Cicero cauſatus valetudinem hujus anni æſtate Athenas profectus eſt. Erat certè eo tempore in Cicerone ſumma gracilitas, & infirmitas corporis, procerum & tenue collum, qui habitus non procul abeſſe putatur à vitæ periculo, ſi accedit labor, & laterum contentio. Itaque, cùm eum amici & medici hortarentur, ut è cauſis agendis abſtineret

ipſe autem quodvis periculum adire, quam à ſperatâ dicendi gloriâ diſcedere mallet, Athenas profectus eſt, ubi commutato genere dicendi vitavit periculum: nam temperantiùs ſine illâ ſummâ vocis ac totius corporis contentione dixit: antequàm diſcederet, Aretinæ mulieris cauſam defendit. Athenis ſex menſes cum Antiocho, clariſſimo Philoſopho, ſtudium Philoſophiæ nunquam intermiſſum ab adoleſcentiâ renovavit: Epicureos Phædrum & Zenonem frequenter cum Attico audivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 675.

Coſſ. M. Æmilio Lepido, Q. Lutatio Catulo ante Chriſtum 77. *Ciceronis vigeſimus nonus.*

Hoc anno pediculari morbo in agro Cumano mortuus eſt Sylla, cujus cùm mors Ciceroni renuntiata eſt, confirmatâ jam valetudine, & precibus amicorum, & Antiochi cohortatione Romam redire ſtatuit, ut Rempublicam capeſſeret. Athenis apud Demetrium non ignobilem dicendi magiſtrum exercebatur: poſt totam Aſiam luſtravit cum ſummis oratoribus. Audivit Menippum cognomento Catocam, nobilem oratorem; Xenoclem Adramyttenum, Æſchylum, Cnidium; aſſiduè autem fuit cum Cicerone Dionyſius Magnes. Venit Rhodum, ubi iterùm, quem jam Romæ Molonem audiverat, frequentavit, qui actor in veris cauſis, ſcriptorque nobilis, & in notandis corrigendíſque vitiis, & inſtituendo, docendoque prudentiſſimus fuit. Is effecit ut Cicero redundantem nimis illam dicendi copiam reprimeret. Hic fertur rogâſſe Ciceronem Græcæ linguæ rudem, ut Græcè declamaret: paruit, ut ab eo emendaretur. Cùm autem cæteri multa de Cicerone glorioſè prædicarent, nihil lætitiæ præ ſe tulit Molo: quod cùm ægrè Ciceronem ferre ſenſiſſet, exclamavit: *Te miror, Cicero, & laudo, ſed me Græcorum fortunæ miſeret, cùm videam, doctrinæ & eloquentiæ laudem, quæ ſola nobis reſtabat, per te ad Romanos tranſlatum iri.*

ANNUS URBIS CONDITÆ 676.

Coſſ. D. Junio Bruto, Æmilio Lepido Liviano, ante Chriſtum 76. *Ciceronis trigeſimus.*

Hoc anno ſe Cicero recipit è Græciâ, biennio poſtquàm huc profectus erat, totus penè mutatus. Cùm autem ſummo ſtudio raperetur ad gloriam, ardor ejus oraculo quodam repreſſus eſt: nam cùm Delphis illud conſuluiſſet, reſpondit, ſuam ut naturam, non multitudinis opinionem, ducem vitæ ſequeretur: quare Romam reverſus timidè vixit, & per contemptum Græculus appellatus eſt: ſed partim patris, partim amicorum adhortationibus, ſe totum patrociniis dedit, tantâ porrò felicitate, ut dicendi gloriâ reliquos oratores ſuperârit. Hoc anno Pompeius privatus, & adhuc Eques pro Conſule contra Sertorium miſſus eſt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 677.

Coff. Cn. Octavio, C. Scribonio Curione, ante Christum 75. Ciceronis trigesimus primus.

Reversus è Græciâ, cum annum in causis posuisset, ac maximè pro Roscio Comœdo dixisset, quæsturam petiit (cùm Cotta Consulatum peteret) quam omnibus suffragiis consecutus est. In Hispaniâ adversus Sertorium acerrima illa prælia & maxima Sucronense & Duriense commissa sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 678.

Coff. L. Octavio, Aurelio Cotta, ante Christum 74. Ciceronis trigesimus secundus.

Quæstor Cicero designatus Siciliam, Sex. Peducæo Prætore, sortitus est. Cùm autem duo Quæstores essent in eâ provinciâ, Lilybætanus alter, alter Syracusanus, prior factus est. Verùm cum in difficultate annonæ magnus frumenti numerus Romam mittendus esset, Siculos initio offendit: at postquam novêrunt quam negotiatoribus comis, mercatoribus justus, municipibus liberalis, sociis abstinens, & in omni officio diligentissimus esset, majores illi honores quàm ulli Prætori reddidêrunt. Eo tempore multi adolescentes Romani nobiles cùm apud prætorem intemperantiæ & neglectæ disciplinæ militaris essent accusati, magnâ eos commendatione Cicero defendit, & conservavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 679.

Coff. L. Licinio Lucullo, M. Aurelio Cotta, ante Christum 73. Ciceronis trigesimus tertius.

Cicero rediit à Siciliâ, ac decedens habuit orationem Lilybæi, in quâ omne genus officii Siculis promisit se præstiturum. Tum videbatur facultas illa sua dicendi esse perfecta, & maturitatem quandam suam habere. Antonius, qui pater fuit M. Antonii Triumviri, re malè gestâ contra Cretenses, morbo periit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 680.

Coff. M. Terentio Varrone Lucullo, C. Cassio Varo, ante Christum 72. Ciceronis trigesimus quartus.

L. Lucullus, qui anno superiori Consul contra Mithridatem profectus erat, ad Cyzicum urbem exercitum ejus ferro & fame delevit: bellum quoque à gladiatoribus, duce Spartaco, excitatum est; quod Cicero Servile vocat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 681.

Coff. L. Gellio Poplicola, Cn. Cornelio Lentulo Clodiano, ante Christum 71. Ciceronis trigesimus quintus.

Hoc anno Lucullus Mithridatem in Pontum persecutus est, & eum

legionibus Romanis patefecit, qui antè populo Romano ex omni aditu clausus fuerat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 682.

Coss. Cn. Aufidio Oreste, P. Cornelio Lentulo Surâ, ante Christum 70.
Ciceronis trigesimus sextus.

Hoc anno Servile bellum à Crasso Prætore sex mensibus confectum est, eique permissum, ut ovans urbem ingrederetur. Eodem tempore ex Hispaniâ in Italiam Pompeius exercitum reduxit, & quinque millia fugitivorum, qui prælio fugerant, interfecit. Ultimo hujus anni die, pridie quam consulatum iniret, Eques Romanus de Hispania præter morem triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 683.

Coss. M. Licinio Crasso, Cn. Pompeio Magno, ante Christum 69.
Ciceronis trigesimus septimus.

Defunctus Quæsturâ Cicero, quinquennium ferè in causis agendis versatus est summâ cum admiratione, sed præcipuè, quod ab iis, quos defendebat, nulla dona accipiebat. Hoc anno dixit pro M. Tullio & L. Vareno. Orationem utramque in lucem edidisse Ciceronem Quintiliani & Prisciani testimonio certum est: at utraque periit. Verrem quoque in judicium vocavit in gratiam Siculorum. Eodem anno tulit legem ad populum L. Aurelius Cotta Prætor, ut Senatores cum Equitibus & Tribunis ærariis judicarent.

ANNUS URBIS CONDITÆ 684.

Coss. Q. Hortensio, Q. Cæcilio Metello Cretico, ante Christum 68.
Ciceronis trigesimus octavus.

Hoc anno Ædilis fuit Cicero, ipsique ludi sanctissimi maximâ cum cæremoniâ Cereri, Libero, Liberæque faciendi fuêrunt. Multa Siculi ex insulâ suâ ad eum Ædilem attulêrunt, quorum ille nihil ad suum quæstum contulit, tantùm hominum liberalitate ad annonam levandam usus est. Lucullus Tigranocertam urbem ex imperio Tigranis cepit exiguâ manu, magno hostium numero profligato. M. Pupius Piso de Hispanis triumphavit, Cicero pro Fonteio dixit; fortasse etiam pro Cæcinâ: nam tempus incertum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 685.

Coss. L. Cæcilio Metello, Q. Martio Rege, ante Christum 67.
Ciceronis trigesimus nonus.

Luculli exercitum Clodius solicitavit, dum Nisibim oppugnabat,

quam frustrà totâ æstate oppugnatam hieme cepit. Bellum Creticum publicâ auctoritate à Q. Metello Proconsule renovatum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 686.

Coss. Calpurnio Pisone, M. Acilio Glabrione, ante Christum 66. *Ciceronis quadragesimus.*

Triarius legatus Luculli à Mithridate victus est, & capta Romanorum castra. Pompeius bellum Piraticum confecit. Hoc anno licitum fuit Ciceroni præturam petere, nempe biennio post ædilitatem: licèt multos haberet competitores, eosque viros illustres, tamen primus ex octo, qui tum fiebant, incredibili totius populi voluntate renunciatus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 687.

Coss. M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo, ante Christum 65. *Ciceronis quadragesimus primus.*

Ad Kalendas Januarias præturam iniit Cicero, & quæstioni de pecuniis repetundis præfuit. Judicia castè integréque exercuit: cùm enim Licinius Macer, qui multùm in civitate poterat, apud eum esset accusatus de pecuniis repetundis, & Crasso patrono ille uteretur, omnium sententiis damnatus est. Quo ex judicio multò majorem fructum ex populi existimatione cepit, quàm ex ipsius, si absolutus esset, gratiâ percepisset. Cùm verò Manilius tribunus plebis legem promulgâsset, ut bellum Mithridaticum Pompeio committeretur, eique adversarentur Q. Hortensius & Catulus, viri Consulares; Cicero Prætor eam suasit hâc oratione, quæ Pro Lege Maniliâ inscribitur. Defendit quoque Avitum Cluentium veneficii apud Volcatium prætorem. Dixit pro M. Fundanio, & Gallio. Licèt verò præturâ fungeretur, tamen scholam M. Antonii Gniphonis frequentavit. Extremo mense hujus anni, cùm Ciceroni jam biduum aut triduum præturæ superesset, Manilium quidam furti apud ipsum postulavit. Studebat Manilio populus, quod propter Pompeium accusari videretur. Cùm igitur Manilius unum diem petiisset, ac Cicero tantùm insequentem dedisset, populus indignè tulit: quòd mos esset, ut decem minimum dies Prætores reis darent. Quare productus in concionem à tribunis plebis, ibique accusatus, cùm rogâsset ut audirent, dixit, se, qui in reos semper, quantùm leges permitterent, comis & humanus fuisset, indignum judicâsse, non eundem se Manilio præstare. Itaque ei diem, quem unum Prætor in suâ protestate haberet, deditâ operâ præfinivisse: cùm non sit ejus qui rei causam adjuvare velit, ad alium magistratum judicium rejicere. Hâc oratione animi populi ita commutati sunt, ut Ciceronem totis acclamationibus prosecuti rogarent, ut Manilii patrocinium susciperet; quod ille præsertim ob Pompeium absentem cupidè recepit,

magnâque vi orationis in ſtudioſos potentiæ paucorum, & Pompeii invidos invectus eſt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 688.

Coſſ. L. Aurelio Cotta, L. Manlio Torquato, ante Chriſtum 64. *Ciceronis quadrageſimus ſecundus.*

Hoc anno plura contigêre prodigia, quæ verſibus deſcripſit Cicero. Ex præturâ in provinciam abire noluit; quia in annum ſequentem de conſulatu petendo cogitabat. Cornelium de majeſtate apud Q. Gallium Prætorem quatriduo defendit: ſed illarum orationum reliquiæ quædam tantùm extant apud Aſconium.

ANNUS URBIS CONDITÆ 689.

Coſſ. L. Julio Cæſare, C. Marcio Figulo, ante Chriſtum 63. *Ciceronis quadrageſimus tertius.*

Cùm annum quadrageſimum tertium, qui conſularis eſt, Cicero attigiſſet, conſulatum petivit: in quo petendo cum ſex competitores haberet, unâ voce populi Romani primus Conſul renunciatus eſt. Cùm autem in dies licentia ambitûs augeretur propter præcipuam Catilinæ & Antonii audaciam, cenſuerat Senatus, ut ad legem ambitûs pœna gravior adderetur. Cui rei cùm Q. Mucius Oreſtinus Tribunus plebis intercesſiſſet, graviter Senatu intercesſionem ferente, Cicero ſurrexit, atque in coitionem Catilinæ & Antonii invectus eſt, habitâ oratione in togâ candidâ, quâ utebantur qui magiſtratus petebant. Hoc eodem anno Q. Gallium de ambitu defendit, quod præturæ candidatus gladiatorum munus dediſſet.

ANNUS URBIS CONDITÆ 690.

Coſſ. M. Tullio Cicerone, C. Antonio, ante Chriſtum 62. *Ciceronis quadrageſimus quartus*

Cùm Kal. Januariis de more Conſulatum Cicero iniiſſet, vidit nihil eſſe mali, quod non boni metuerent, & improbi exſpectarent. Eo enim tempore multa multi moliebantur, ac in primis Tribuni plebis Antonio freti, proſcriptorum à Syllâ liberos, qui petitione honorum privati erant, ad magiſtratus adducebant. Rullus legem ferebat de agris per Italiam dividendis: Labienus contra Rabirium tabulas proponebat: tumultus in Theatro contra Othonem & equites excitabatur, quibus latâ lege fas erat, ut in quatuordecim gradibus in Theatro ſederent: Catilina de evertendâ Repub. cogitabat. At his omnibus tum mirâ animi fortitudine, tum admirabili eloquentiâ Cicero occurrit. Nam Antonium patientiâ & obſequio mitigavit, eique Macedoniam, quam ſortitus erat, provinciam detulit, ſibique Galliam aſſumpſit, quæ Antonio obvenerat: proſcriptorum liberos ſuis inimicitiis, nullâ Senatûs malâ gratiâ, magiſtratuum honore privavit, ne, ſi

capeſſerent, Reip. ſtatus ab eis convelleretur: Rullo obſtitit, ac primam in eum, ſecundam, & tertiam orationem Conſularem habuit tum in Senatu, tum ad populum, effecitque ut Reſpub. magno largitionum metu liberaretur: Othonem populo conciliavit: nam ille veniens in Theatrum, cùm partim ab equitibus ſummo plauſu, partim à plebe ſibilis & conviciis exciperetur, ac nihil propè abeſſet, quin cædes utrinque maxima fieret, Cicero Conſul, cujus erat ſaluti civium proſpicere, populum in concionem, ad ædem Bellonæ convocavit, effecitque & reprehendendo, & paternè admonendo, ut univerſi ad Theatrum reverſi magno plauſu Othonem exciperent: apud populum vero Rabirium defendit, cui, inſtigante Julio Cæſare, dies perduellionis à Labieno dictus erat.

At præſertim Catilinæ pernicioſiſſimè omnium de Repub. cogitantis fregit audaciam, & compreſſit impetus. Cùm enim ille vix ferret antepoſitum ſibi fuiſſe in Conſulatu petendo Ciceronem, arma per Italiam locis opportunis paraverat; quò, ac præſertim Fæſulas, pecuniam ſuâ aut amicorum fide ſumptam, ad C. Manlium Centurionem portabat, multóſque ſibi cujuſvis generis homines adjungebat, quibus juvantibus Conſul in ſequentem annum aut deſignaretur, aut Rempub. perderet; id ubi compertum habuit Cicero, retulit ad Senatum, placuítque, ut ad pœnam, quæ ambitûs crimini conſtituta erat, decem annorum exilium lege lat ad populum adderetur. Ferebatur eâdem lege, ne biennio, quo quis peteret magiſtratum, petiturúſve eſſet, gladiatores daret, niſi ex teſtamento præſtitutâ die. Cùm hâc lege peti ſe Catilina arbitraretur, adjunctâ ſibi ſceleratorum hominum manu, interficere Ciceronem in campo conatus eſt, ut eo interfecto ſtatim Conſul deſignaretur. Sed cùm pridie illius diei Catilinæ conſilia Cicero ad Senatum detuliſſet, factum eſt Senatuſconſultum, ne poſtero die comitia haberentur, ut de iis rebus agi poſſet in Senatu: itaque poſtridie frequenti Senatu Catilinam excitavit, juſſitque iis de rebus dicere, quæ ad ſe allatæ eſſent. Nihil diſſimulavit Catilina, dixitque duo corpora eſſe in Repub. unum debile infirmo capite, alterum firmum ſine capite; huic, cum ita de ſe meritum eſſet, caput ſe vivo non defuturum. Eo interim die, id eſt, decimo-octavo, antequàm primam orationem Cicero contra Catilinam dixit, factum eſt Senatuſconſultum, ut viderent Conſules, ne quid detrimenti caperet Reſpub. itaque Cicero res externas Q. Metello commiſit, ipſe verò urbis curam ſuſcepit. Cùm autem ſciret homines conjuratos in campum ad comitia deduci, ipſe deſcendit ingenti loricâ tectus, firmiſſimo hominum præſidio ſtipatus. Cæteri qui videbant Conſulem periclitari, ad ejus defenſionem concurrêrunt: quare Catilinæ & Antonii copias, & conatum compreſſit, nullo tumultu excitato. His comitiis iterùm Catilina repulſam tulit. Nam D. Junius Silanus, & L. Licinius Muræna Conſules deſignati ſunt. Verùm cùm videret Catilina ſuos conatus omnes inutiles fuiſſe, conjuratos nocte in M. Porcii Leccæ domum convocavit, eâ videlicet, quæ poſterum diem Nonarum Novemb. conſecuta eſt. Hic Catilinæ dies exeundi, tum cæteris manendi con-

ditio, tum descriptio per totam urbem cædis atque incendiorum constituta est: quin etiam ibi dixit Catilina paululùm sibi esse etiam tum moræ, quòd Cicero viveret: reperti sunt duo equites Romani, qui sese illâ ipsâ nocte paulò antè lucem Ciceronem in suo lectulo interfecturos polliciti sunt. Cùm autem Cicero de dolo malo, qui parabatur, vix cœtu dimisso, per Fulviam certior factus esset, domum suam majoribus præsidiis munivit, nec eos admisit, quos Catilina salutationis causâ miserat. VI. Idus Novemb. Senatum in Jovis Statoris ædem convocavit, quò etiam Catilina cum cæteris venire ausus est, sed ei assidere nemo voluit: eo viso, sive ejus aspectum Consul formidaret, sive irâ commoveretur, hanc habuit in eum orationem, quæ prima ejus in Catilinam extat: perculsus hâc oratione Catilina nocte cum trecentis armatis hominibus, lictoribus & fascibus, imperii insignibus, ex urbe in Manliana castra profectus est. Eo profecto, ad populum orationem habuit, in quâ ei, & Reipub. gratulatus est, quòd Catilina abiisset. Ubi Romæ cognitum est Catilinam ad Manliana castra profectum esse, eum cum Manlio Senatus hostem patriæ judicavit, edixitque Consulibus uti delectum haberent, Antonius cum exercitu Catilinam insequeretur, Cicero urbis præsidium susciperet. Cùm autem in urbe de sociis Catilinæ nondum compertum esset, Cicero interim Murænam accusatum ambitûs cum Hortensio defendit. Quâ in defensione ei fuit inferior, tum propter vigilias noctis, cujus nullam partem quieverat, tum propter curas, quibus continuis premebatur.

Fortè illis temporibus legati Allobrogum Romam venêrunt, ut de suorum Magistratuum avaritiâ quererentur. Illi à Pub. Lentulo Surà solicitati sunt, & ad suos remissi cum literis. Re cognitâ per Q. Fabium Sangam, qui Allobrogibus Romæ patrocinabatur, Cicero L. Valerio Flacco, & C. Pomptino Prætoribus imperavit, ut in Ponte Milvio legatos illos comprehenderent, quos summo mane ad Consulem cum literis deduxêrunt. III. Nonas Cicero principes conjurationis ad se venire jussit, convocato in ædem Concordiæ Senatu, ubi T. Vulturcii, & Allobrogum indiciis omnis patefacta est conjuratio. Introducti sunt in Senatum, constitutique quatuor viri graves, qui omnia indicum dicta, interrogata, & responsa perscriberent. Tum Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Ceparius ex Senatusconsulto in custodiam traditi sunt. Eo die Senatus testimonium conservatæ Reip. Ciceroni dedit, quod nemini hactenus concessum erat, & supplicationis genere singulari deorum templa patefecit. Sub noctem concionem habuit ad populum, qui frequens aderat, eique, quod in Senatu gestum erat, exposuit: à concione in domum suæ vicinam à populo deductus est, quia tunc in ejus ædibus matronæ & Vestales Bonæ Deæ sacra faciebant. Nonis Decembribus Consul admonitus est cogitare nonnullos de Lentulo & Cethego eripiendis è carcere. De iis statim ad Senatum retulit. Rogati sunt sententiam Senatores. Silanus decrevit in eos ultimum supplicium. Plures ejus sententiæ acquievêre. Censuit T. Nero, ut in vinculis tenerentur;

C. Cæſar, ut bonis eorum publicatis per municipia circumferrentur. Cicero in utramque partem diſſeruit, ac ita dixit, ut favere potiùs Silani quàm aliorum ſententiæ videretur. Et hæc quarta ejus in Catilinam oratio fuit. Reliqui Senatores Cæſari quidem aſſentiebantur; ſed cùm Cato Tribunus plebis ſententiam rogatus eſſet, tantâ contentione dixit, ut, qui eos à morte eximerent, ſuſpectos conjuratonis redderet: tot laudibus ſedulitatem, & virtutem Conſulis extulit, ut ejus ſententiam univerſi ſecuti ſint. Itaque factum eſt Senatuſconſultum in Catonis ſententiam, quo Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Ceparius rei conjurationis morte multati ſunt: atque ita Cicero ſine tumultu, ſine armis, ſine exercitu, ſublatis illis hominibus, internecione cives, urbem flammis, Rempub. perditione liberavit. Mirum autem fuit quo plauſu ſub veſperam in domum Cicero reductus eſt: nam alii eum patriæ liberatorem, alii conſervatorem, alii conditorem vocabant. Craſſus palàm dixit, ſe, quòd eſſet Senator, quòd civis, quòd liber, Ciceroni acceptum referre. E Syriâ decedens Pompeius pronunciavit ſe Ciceronis beneficio patriam viſurum eſſe, ac fruſtrà ſe tertium triumphum deportaturum, niſi ejus beneficio Rempub. ubi triumpharet, eſſet habiturus. Q. Catulus, Senatûs Princeps, aliique cum eo plurimi eum parentem patriæ nominârunt.

Non defuêre qui gloriosiſſimum Ciceronis facinus in invidiam traxêre, in primis Metellus & Beſtia novi Tribuni plebis, ſed Metellus præſertim, qui pridie Kal. Januarii eum abeuntem magiſtratu concionis habendæ poteſtate privavit. At id non modò non obfuit Ciceroni, ut etiam ſummæ ejus laudi ceſſerit. Nam, cùm ille tantùm eum jurare permitteret, Rempublicam & urbem ſuâ unius operâ eſſe ſalvam juravit. Huic populus aſſenſit. Nam magnâ voce eum verè juràſſe juravit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 691.

Coff. Junio Silano, L. Licinio Muranâ, ante Chriſtum 61. *Ciceronis quadrageſimus quintus.*

L. Catilina poſt detectam atque punitam in urbe conjurationem, cum exercitu, quem collegerat C. Manlius in Etruriâ, profugus, deſciſcentibus multis, dum per tramites atque invia conatur ſe proripere in Galliam Tranſalpinam, in agro Piſtorienſi à C. Antonio, & Q. Metello Celere clauſis itineribus obſeſſus, C. Antonii Procon. auſpiciis à M. Petreio ejus legato uno conflictu victus, ipſe cum ſuis omnibus fortiſſimè dimicans cecidit. Metellus, Tribunus plebis, ad populum egit, tertio quoque ſuæ orationis verbo Ciceronem appellans, & arguens ei non licuiſſe Lentulum, Cethegum, & reliquos cives indictâ câuſâ necâſſe. Cicero forti animo ei reſtitit, & contra concionem Metelli ſcripſit, cúm ille prior ſcripſiſſet. Defendit circa idem tempus P. Cornelium Sullam, qui à L. Torquato de duplici conjuratione accuſabatur. De priore dixit Hortenſius, de poſteriore

Pompeius bellum Mithridaticum confecit. Clodius, adolescens ad audendum projectissimus, extremo hoc anno in operta Bonæ Deæ muliebri habitu irrepsit, & agnitus, foràs ejectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 692.

Coss. M. Pupio Pisone, M. Valerio Messalâ, ante Christum 60. *Ciceronis quadragesimus sextus.*

Cùm Clodius ab optimatibus propter violatam Bonæ Deæ religionem vocatus esset in judicium, contenderetque idem Clodius, se eâ nocte non Romæ, sed Interamnæ apud Cassinium Scholam fuisse, productus testis est Cicero, qui dixit Clodium ad se domum venisse, & quibusdam de rebus unà egisse. Et id quidem verum erat. Verùm pecuniâ corruptis judicibus judicium Clodius evasit. Hinc fons odiorum Clodii in Ciceronem. Eodem anno pro Archiâ dixit Cicero, Pompeius de Mithridate triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 693.

Coss. Q. Cæcinio Metello Celere, L. Africano ante Christum 59. *Ciceronis quadragesimus septimus.*

Primis hujus anni mensibus Cicero in urbe fuit, effecitque ne Q. fratri in Asiâ succederetur. Clodius ut Tribunus plebis fieret, patriciatum ejuravit, & ad plebem transivit, statimque tribunatum petivit, sed ejus petitioni Metellus propinquus ejus obstitit. Cicero commentarium Consulatûs sui Græcè compositum ad Atticum misit, & Rhodum ad Posidonium: scripsit quoquè de Consulatu suo versibus tres libros. Post Idus Martii cùm aliquando ruri fuisset, Romam è Pompeiano se recepit ad 4 Id. Maii. Kal. Junii Antium ivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 694.

Coss. C. Julio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo, ante Christum 58. *Ciceronis quadragesimus octavus.*

Antonium Collegam suum à Cœlio accusatum defendit Cicero, qui condemnatus in Cephaleniâ exulavit. Clodius verò beneficio Cæsaris ad plebem transivit, seque adoptari à Fonteio effecit, ut Tribunus plebis creatus certiùs Ciceroni noceret: licétque Pompeius eum omni cautione & fœdere devinxisset, nihil in tribunatu contra Ciceronem facturum esse, in fide tamen non mansit. Tullius porrò mense Aprili & Maio extra urbem Antii, in Pompeiano, Formiano, & Arpinati in literis vixit, & Attico in Epirum profecto, se Romam recepit, ubi relictis omnibus consiliis publicis, totum se ad Forensem operam contulit, nam bis Thermum defendit, semel Valerium Flaccum, qui repetundarum accusabatur. Invitatus circa illud tempus uit à Cæsare Cicero, ut sibi esset legatus in Galliâ, & mortuo Cos.

conio, esse vellet inter viginti viros agro Campano dividendo præpositos: sed utrumque, molestè id ferente Cæsare, repudiavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 695.

Coss. L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio, ante Christum 57. Ciceronis quadragesimus nonus.

Hoc anno Cicero à Clodio perditissimo Tribuno plebis in exilium actus est: atque, ut citra populi offensionem eum opprimeret, multas leges populares quidem, sed Reipub. perniciosas tulit. Consules verò mercede provinciarum sibi devinxit. Nam Gabinio Syriam, Babylonem, Persas: Pisoni Achaiam, Thessaliam, Græciam, Macedoniam, omnemque Bœotiam dedit. Tum tulit legem, ut, qui civem indemnatum interemisset, ei aquâ & igni interdiceretur. Licèt Cicero non nominaretur, solus tamen petebatur. Igitur Cicero reus vestem mutavit, & sordidatus populo supplicavit. Ei ubique Clodius nefariis stipatus hominibus occurrens, mutationem vestis objiciebat, ac luto & lapidibus in eum conjectis, ejus supplicationes impediebat. Cum Cicerone universus equester ordo vestem mutavit, quem adolescentes nobilissimi numero ad 20 millia ejus salutis deprecatores sordidati comitati sunt. Senatus verò frequens convenit, & tanquam in luctu publico vestem mutandam censuit, sed vetuêre Consules. Equites in Capitolio adfuêre, qui ad Consules, & ad Senatum legatos non solùm ex suo ordine, verùm etiam ex Senatorio Q. Hortensium, & C. Curionem miserunt, qui pro Cicerone deprecarentur; sed eos respuêre Consules; imò L. Ælius Lamia equestris ordinis princeps à Gabinio relegatus est. Itaque Cicero à Consulibus derelictus, proditus à Pompeio, cui toties faverat, urbe potiùs cedere, quàm eam armatis hominibus objicere maluit: abeuntem omnes cum lacrymis prosecuti sunt cum publicâ ad reges principesque Senatûs commendatione. Cæsar qui in Gallias proficisci cum imperio debebat, non priús ad exercitum abîit, quàm Ciceronem per Clodium Italiâ expulisset. Nihil non in eum crudeliter egit Clodius; nam edictum proposuit, ut ei aquâ & igni interdiceretur, & ne intra quingenta millia passuum ab Italiâ tecto reciperetur, & qui eum reciperent, impunè interficerentur. At pœnam illam omnes neglêxere, nam eum & comitèr omnes & benevolè accipiebant, & prosequebantur. Clodius villas ejus incendit cum domo quæ erat in Palatio, aream in ædem Libertatis consecravit, reliqua bona hastæ subjecit: nemo tamen ad hastam accessit. Summo suo dolore profectus Cicero per Lucaniam, Siciliam versùs venit: hinc Vibonem, Brundusium; & inde Dyrrhachio Thessalonicam ad Plancum profectus, ubi ab eo septem menses detentus est. Interim Senatus frequens, referente L. Mummio, nullo dissentiente, de Ciceronis reditu decrevit. Pompeius, sive quòd eum suæ perfidiæ puduisset, sive quòd à Clodio offen-

ſus eſſet, quia Tigranem Armeniæ regis filium captivum invito Pompeio muneribus corruptus liberâſſet, de illius reditu operâ amicorum agere cœpit. Reſiſtente fruſtrâ Clodio, placuit Senatui, nihil in Repub. decernere, nullâ de re agere, niſi prius Cicero ab exilio revocaretur. Quarto Kal. Novembris octo tribuni plebis de Ciceronis reditu legem promulgârunt: iiſdemque referentibus P. Lentulus Conſul deſignatus præſtantiſſimam ſententiam de Cicerone dixit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 696.

Coſſ. P. Cornelio Lentulo, Q. Cæcilio Metello Nepote, ante Chriſtum 56 Ciceronis quinquageſimus.

Non prius Lentulus cum Metello Couſulatum inivit, quàm de Cicerone revocando agendum putavit. Itaque de illius reditu Senatores ſententiam rogati ſunt. Cotta dixit nihil jure actum eſſe de Cicerone, nihil more majorum, nihil legibus, ideòque lege non opus eſſe, ut revocaretur; ut cenſuit Pompeius, ut Senatûs auctoritas beneficio populi firmaretur; res ſubitò confecta eſſet, niſi Sextus Attilius è factione Clodii, vir turbulentus, non auſus quidem intercedere, noctem ſibi ad deliberandum poſtulâſſet. Sed cùm perſpecta eſſet Senatûs voluntas, cauſa ad populum VIII Kal. Feb. delata fuit. Nihil non effecêre Clodiani, ut Ciceronis reditum prohiberent. Ipſe Clodius acceptis à fratre Appio gladiatoribus, quos in funere Marci propinqui ſui daturus erat, in multitudinem impetum fecit. Multi cives cum Tribunis plebis vulnerati ſunt, multi occiſi. Q. Cicero inter cadavera tanquam occiſus jacuit: crudeliſſimæ in foro cædes factæ ſunt. Milo, qui ſummo ſtudio Ciceronem proſequebatur, Clodium de vi poſtulavit. Verùm in judicium non adductus eſt, quia creati nondum Quæſtores erant, per quos ſortitio judicum fieri debebat. Quare cùm Milo videret judicio locum non eſſe, ne omnia interim Clodius perturbaret, emptis gladiatoribus, ejus furores & conatus repreſſit.

Antequàm autem de Ciceronis reditu ſententia ferretur, iis civitatibus gratias agendas eſſe Senatus cenſuit, quæ M. Tullium receperant: decrevit etiam, ut qui provincias cum imperio obtinebant, ſalutem & vitam Ciceronis cuſtodirent, & cunctam in Italiam literæ Conſulares mitterentur, ut qui Remp. ſalvam eſſe vellent convocarentur, ut de Cicerone ageretur. Cùm igitur ex omnibus Italiæ partibus tanta multitudo, quanta nunquam, Romam confluxiſſet, Lentulus Senatum in Capitolium convocavit. Adfuerunt Senatores quadringenti & ampliùs. Q. Nepos Conſul alter, qui Ciceroni erat inimicus, tum Senatûs auctoritate, tum Pub. Servilii gravitate dicendi permotus, cum M. Tullio abſens rediit in gratiam, ac pro eo mitiſſimam habuit orationem. Pompeius de ſcripto ſententiam dixit, unique Ciceroni Reipublicæ conſervatæ teſtimonium dedit: omnes

Pompeii sententiam secuti, excepto uno Clodio, ab exilio Ciceronem revocârunt. Senatûs illud Consultum summo totius populi plausu & clamore comprobatum est. Postridie in curiâ decretum fuitpopuli admonitu, ne quis de cœlo servaret, ne quis moram ullam afferret, si quis aliter fecisset, is eversor Reipub. haberetur. Legem magistratus promulgârunt, cui solus Appius Prætor, duoque Tribuni plebis Quinctius & Sex. Attilius adversati sunt, sed frustrà. Nam pridie Non. Sext. cùm comitia centuriata Lentulus Consul in campo Martio haberet, dissuadente Clodio, legem hanc suasit Pompeius, cui populus universus assensit. Statim autem atque cognovit Cicero ex literis Q. fratris mirifico omnium studio de reditu legem perlatam esse, Dyrrhachio Brundusium venit, ubi ab honestissimis civibus ornatus est. Iter Appiâ viâ Romam versùs fecit. Toto autem illo itinere incredibilis ad eum ex omnibus oppidis & coloniis concursus factus est, ut illi reditum gratularentur. Veniebant undique legati, & patres-familias cum conjugibus è domibus: totâ passim Italiâ festi dies celebrabantur. Porro ad urbem ut venit, ad eum Senatus universus egressus est cum populo, ut conservatorem suum videret. Cùm ad portam Capenam advenisset, quà Appia via ad urbem ducit, gradus templorum ab infimâ multitudine completi sunt, à quâ maximus plausus datus est, & summa Ciceroni facta gratulatio: ita populo eum deducente ad Capitolium pervenit, unde inter acclamationes populi ad domum per forum reductus est.

Postridie in Senatum venit, ubi & Senatui, & populo gratias agit eâ oratione, quæ post reditum in Senatu, & alterâ, quæ Ad Quirites inscribitur. Hoc biduo cùm summa esset annonæ caritas, tumultus à plebe concitatus est, quæ cædem & flammam Senatui, qui in Capitolio habebatur, minitata est. Cicerone suadente lex promulgata est, ut per quinquennium Cn. Pompeio rei frumentariæ potestas toto orbe terrarum decerneretur. Secuta est deinde magna contentio de Ciceronis domo, quæ à Clodio consecrata fuerat. Populus enim comitiis centuriatis eam eodem jure esse jusserat, quo fuisset. Senatus, ut de ejus religione ad Pontificum Collegium referretur, édixit. Egit causam suam tantâ vi dicendi Cicero, ut vacuam omni religione domum ejus Pontifices judicârint: ea sumptibus publicis restituta est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 697.

Coss. Cn. Cornelio Lentulo Marcellino, L. Marcio Philippo, ante Christum 55. Ciceronis quadragesimus primus.

Initio hujus anni Cicero omni studio in id incubuit, ut Pub. Lentulo, qui Siciliam pro Consule obtinebat, Ptolemæi Regis reductio decerneretur. Pub. Sextius à M. Tullio Albinovano lege Lutatiâ de vi postulatus fuit, propter cædem quæ anno superiore, cùm de Ciceronis reditu ageretur, in foro facta est; sed defensus fuit tum ab

Hortenſio, tum à Cicerone: cujus oratio pro Sextio erat. Cùmque Vatinius maximè Sextium oppugnaviſſet, atque in illum teſtimonium dixiſſet, Cicero Vatinium teſtem perpetuâ interrogatione accuſavit. Dixit eodem anno pro Beſtiâ, de ambitu, apud Prætorem Cn. Domitium in foro medio, maximo conventu. Nonis April. factum fuit ſenatuſconſultum in Ciceronis ſententiâm, ut de agro Campano frequenti Senatu Idibus Maii referretur. Hoc eodem anno multa prodigia facta ſunt, de quibus conſulti haruſpices reſpondêrunt, quòd loca ſacra & religioſa profana haberentur. Hinc occaſionem nactus Clodius Ædilis vexandi Ciceronem, de ſacris & religionibus concionem habuit; atque Ciceronis domum inter ea loca eſſe dixit, quæ conſecrata profana haberentur. Itaque poſtridie Cicero, defendens ſe in ſenatu, qui ex haruſpicum reſponſo decreverat, ut de locis ſacris & religioſis Conſules ad Senatum referrent, orationem habuit de haruſpicum reſponſis; in quâ omnia illa prodigia contra Clodium interpretatus eſt. Hoc tempore actum fuit in Senatu de ſtipendio Cæſaris exercitûs, quod non ſolùm Cicero decrevit, ſed etiam, ut & alii decernerent, laboravit. Decrevit quoque de decem legatis Cæſari dandis. Habuit etiam orationem in Senatu de provinciis conſularibus, in quâ ſuadet, ut Macedonia & Syria futuris Conſulibus decernantur, & Galliæ Cæſari non adimantur. Cornelium Balbum, & Cœlium de vi accuſatos defendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 698.

Coſſ. Cn. Pompeio Magno ſecundùm, M. Licinio ſecundùm, ante Chriſtum 54. Ciceronis quinquageſimus ſecundus.

Hoc anno dixit contra Piſonem; cùm enim ille, ſuadente Cicerone, è Macedoniâ revocatus eſſet, graviter de eo conqueſtus eſt in ſenatu. Cicero ei reſpondit. Hoc etiam tempore ſcripſit tres libros de Oratore.

ANNUS URBIS CONDITÆ 699.

Coſſ. L. Domitio Ænobarbo, Ap. Claudio Pulchro, ante Chriſtum 53. Ciceronis quinquageſimus tertius.

Cicero abſentis Craſſi cauſam in Senatu defendit: & Româ profectus, in Cumano & Pompeiano fuit: atque in Cumano ſcribere inſtituit de optimo ſtatu civitatis, & optimo cive. Eductus à Reatinis in eorum agrum, apud Ap. Claudium coſ. & decem legatos, eorum cauſas contra Interamnates egit. Hinc Romam rediit, ubi totus fuit in cauſis agendis; nam defendit Meſſium & Druſum; Vatinium dignitati ſuæ ſemper infeſtum duobus publicis judiciis tutatus eſt. Pro M. Æmilio Scauro, qui à Triario repetundarum poſtulatus eſt, apud M. Catonem Prætorem dixit; item pro Planco; extremis anni menſibus, Pompeii rogatu, pro Gabinio, à quo Conſule expulſus eſt, & pro Rabirio Poſthumo.

ANNUS URBIS CONDITÆ 700.

Coss. Cn. Domitio Calvino, M. Valerio Messalâ, ante Christum 52. Ciceronis quinquagesimus quartus.

Hoc anno Cicero Augur factus est, quem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius, & Q. Hortensius nominârunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 701.

Coss. Cn. Pompeio magno tertiùm sine collegâ, ante Christum 51. Ciceronis quinquagesimus quintus.

Cùm Clodium Milo interfecisset, postulatus in judicium, à solo Cicerone defensus est: at cùm dicere inciperet, ita importunis Clodianorum clamoribus exceptus est, ut eâ quâ solitus erat constantiâ non dixerit: quare eam quam habemus orationem Cicero posteà scripsit cùm Milo Massiliæ esset, quò, statim post judicium, profectus fuerat in exilium. M. Saufeius, Cicerone defendente, absolutus est; & Sex. Clodius summo omnium consensu damnatus. Hoc anno fingitur habitus sermo de Finibus bonorum & malorum, quem Cicero libris quinque postea perscripsit. T. Munacius Plancus Bursa à Cicerone accusatus est, & Pompeio defendente damnatus, quòd curiam incendisset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 702.

Coss. Ser. Sulpicio Rufo, M. Claudio Marcello, ante Christum 50. Ciceronis quinquagesimus sextus.

Post Clodii cædem Cicero de Legibus scripsit: quâ de re cùm plures libros scripsisset, tres tantùm ad nos, iique mutili pervenêre. Cùm anno superiore factum esset senatusconsultum, ne quis Prætorius aut Consularis intra quinquennium in provinciam ire posset, hoc senatusconsulto ire in provincias coacti sunt, qui in eas ex præturâ aut consulatu non iverant. In his fuit M. Tullius, cui Cilicia provincia Consularis obtigit cum exercitu peditum XII. mill. equitum duorum mill. & 600. Tenuit etiam Proconsul Cyprum insulam Ciliciæ oppositam, cum tribus diœcesibus Asiaticis, Cybariticâ, Synnadensi, & Apamensi. Maio ex urbe profectus est, & Brundusii aliquot diebus commoratus, Athenas 7. Kal. Sextil. ad castra venit ad 7 Kal. Sept. ad tertium verò apud Iconium exercitum lustravit. Ex his castris cùm graves de Parthis nuncii venirent, perrexit in Ciliciam, per eam Cappadociæ partem, quæ provinciam illam attingit: eo consilio, ut Armenius Artavasdes & ipsi Parthi Cappadociâ se excludi putarent: at certior factus, Parthos procul hinc abesse, & magis Ciliciæ imminere, confestim iter in eam fecit per Tauripylas. Tarsum venit ad 3 Non. Octob. inde ad Amanum montem plenum hostium contendit, ubi ad 3 Idus Octob. magnum eorum numerum

cecidit, castella munitissima nocturno Pomptinii legati sui adventu, & suo matutino cepit, atque incendit; moxque Imperator est appellatus. Inde Pindenissum oppidum munitissimum, modis omnibus oppugnatum, post septimum & quinquagesimum diem deditione accepit. Tum in hyberna exercitum dimisit, eique Q. fratrem præfecit, qui & ipse in ejus legatis fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 703.

Coss. L. Æmilio Paulo, C. Claudio Marcello, ante Christum 49. *Ciceronis quinquagesimus septimus.*

Ad hos Consules è Ciliciâ scripsit Cicero, petiitque, ut quàm honorificentissimum senatusconsultum de rebus à se gestis faciendum curarent. Ei reverà pro re benè gestâ supplicationes decretæ sunt. Nonis Januarii Tarso profectus fuit in Asiam, ut in suis diœcesibus jus diceret. Ex Asiâ in Ciliciam Nonis Maii perrexit: provinciâ decedens, C. Cœlium Quæstorem suum ei præfecit: Athenas venit, inde Brundusium, unde Romam reversus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 704.

Coss. C. Claudio Marcello, L. Cornelio Lentulo Crure, ante Christum 48. *Ciceronis quinquagesimus octavus.*

M. Tullio Ciceroni pridie Non. Januar. ad urbem accedenti, sic est obviàm proditum, ut nihil fuerit magnificentius: at invenit plenam motibus internis rempublicam, dissentientibus Pompeio & Cæsare. Dixit omnia, & fecit quæ ad concordiam pertinerent. Ad Cæsarem & Pompeium scripsit, ut utrumque placaret, attestatus nihil civili bello miserabilius esse in republicâ. Cùm itaque varias in partes Italia descripta esset, ut quisque suam partem defendendam susciperet, Capuam Cicero sumpsit. Româ igitur Capuam profectus est 14 Kal. Feb. lustratisque Formiis, iterùm Capuam rediit, ubi triduum fuit. In Apuliam à Pompeio advocatus est. Sed cùm in viâ Cæsar esset, Theani Sidicini mansit, unde Leptam cum literis ad Pompeium misit, reversusque Formias est. Pompeius verò Brundusium iter fecit, quò Ciceronem vocavit, sed mansit in Formiano. Cæsar interim Brundusio, quò ingressus erat postero die, quo Pompeius oppidum deseruerat, Romam reversus est. Eo in itinere Cicero illum convenit: deinde Arpinum profectus, ibi Tullio filio suo togam puram dedit, mansitque in villis mense Aprili, & Maio, & 7 Idus Junii ad Pompeium in Græciam navigavit. Ejus adventus multis gratus fuit, sed non Catoni, è quo reprehensus est, quod Pompeium secutus esset, neque mansisset in Italiâ, rebus prospecturus. Catonis verbis non mediocriter commotus est, eoque graviùs, quòd nullâ ejus operâ Pompeius utebatur: quare eum facti pœnituit non tàm propter suum periculum, quàm propter vitia multa, quæ ibi offendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 705.

Coss. C. Julio Cæsare secundum, P. Servilio Vatiâ Isaurico, ante Christum 47. *Ciceronis quinquagesimus nonus.*

Vicit Cæsar Pompeium ad Pharsaliam: in acie Cicero non fuit, sed in castris, propter valetudinem. Erant cum Cicerone M. Varro, & M. Cato: nam Cato Dyrrhachii relictus est à Pompeio cum 15 cohortibus, ut impedimentis præsidio esset. Victo Pompeio, Cato, qui copias magnas, & classem ingentem Dyrrhachii habebat, ad M. Tullium, qui Consularis erat, imperium deferre voluit: at cùm illud recusaret, propiùs factum est nihil, quàm ut occideretur, cùm & Pompeius filius, & amici eum proditorem appellarent, gladiosque stringerent; sed Cato resistens vix letho eum eripuit: quare Cicero cum multis aliis Senatoribus continuò Romam profectus est, & Brundusii moratus, Cæsarem exspectavit. Brundusium quoquè M. Antonius post victoriam, cum legionibus venit, & Ciceroni pepercit. Scripsit tum Cæsar ad Antonium, prohibere omnes Italiâ, nisi quorum ipse causam cognovisset: quare cùm Antonius petiisset à Cicerone per literas, ut sibi ignosceret: facere se non posse, quin Cæsaris literis pareret: misit ad eum Cicero L Lamiam, qui demonstraret, Cæsarem Dolabellæ dixisse, ut ad Ciceronem scriberet, ut Italiam quamprimùm veniret. Itaque Antonius edixit ita, ut M. Tullium exciperet nominatim. Vide epist. 7. lib. 11. ad Att.

ANNUS URBIS CONDITÆ 706.

Coss. Julio Cæsare secundùm, Dictatore, M. Antonio Equitum Magistro ante Christum 46. *Ciceronis sexagesimus.*

Constituerat Cicero filium suum Ciceronem cum Cn. Sallustio obviàm Cæsari mittere; sed cùm de ejus adventu nihil afferretur, consilium mutavit. Cicero literas à Cæsare accepit, quas ille ei ex Ægypto miserat, quibus petebat, ut esset idem qui fuisset. Sed opinione citiùs Cæsar venit in Italiam; quod ubi Ciceroni perlatum est, & eum Tarentum navibus appulisse, atque inde Brundusium pedibus contendere, obviàm illi processit. Cæsar, ut eum longè ante alios occurrere vidit, descendit, & cum eo solo colloquens, multa stadia processit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 707.

Coss. Julio Cæsare tertium, Dictatore, M. Æmilio Lepido, ante Christum 45. *Ciceronis sexagesimus primus.*

Toto hoc anno bellum Africanum gestum est, ac ferè semper Romæ commoratus est Cicero, vel in villis; nec ferè exibat, propter varias hominum suspiciones. Totus fuit in studiis: eo enim tempore putatur scripsisse Partitiones oratorias & librum qui *Brutus* inscribi-

tur, qui de claris oratoribus eſt. Cato ſibi Uticæ mortem conſcivit. Cæſar, Africano bello confecto, Romam rediit, ubi ab eo honore Cicero afficiebatur. Scripſit vitam Catonis. Pepercit Marcello Cæſar rogante Senatu. Cicero, qui ſilere in poſterum ſtatuerat, roganti ſententiam ampliſſimis verbis Cæſari gratias egit: quæ oratio pro Marcello extat. Dixit quoque apud Cæſarem pro Ligario, quem crimine liberavit. Tullius cum Terentiâ divortium fecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 708.

Coſſ. C. Julio Cæſare quartùm, Dictatore ſine collegâ, ante Chriſtum 44. *Ciceronis ſexageſimus ſecundus.*

Dimiſsâ Terentiâ, Cicero virginem quandam, nomine Publiliam, uxorem duxit, eamque divitem, ut æs alienum diſſolveret. Non ita multò pòſt Tullia ejus filia pariens apud Lentulum obiit. Mirum eſt quanto ejus deſiderio exarſerit. Plures viri graves eum literis conſolati ſunt; M. Brutus, Lucceius, & Cæſar, qui tum erat Hiſpali; ſed, cùm omnem conſolationem dolor vinceret, ſcripſit librum, quem *Conſolationem* inſcripſit. Dicitur paulò pòſt Publiliam conjugem dimiſiſſe, quòd morte Tulliæ viſa eſt lætari. Poſt illius mortem Cicero domo abfuit, atque in cæteris villis maximam anni partem in Philoſophiæ ſtudiis poſuit. Hortenſium ſcripſit; quo in libro Philoſophiam ab Hortenſio vituperatam defendit. Meminit hujus libri D. Auguſtinus, aitque, illius lectione ad Chriſtianæ Philoſophiæ contemplationem ſe incenſum fuiſſe. Duobus libris Academicis poſteriores duos adjecit: ſcripſit quoque libros de Finibus & Laudationem Porciæ, ſororis M. Catonis, & uxoris L. Domitii Ænobarbi. Cæſar ex Hiſpaniâ victor menſe Octobri in urbem rediit, apud quem Cicero pro rege Dejotaro orationem habuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 709.

Coſſ. C. Julio Cæſare, M. Antonio, ante Chriſtum 43. *Ciceronis ſexageſimus tertius.*

Cicero, poſt quinque libros de Finibus, quinque alios Tuſculanarum quæſtionum edidit. Initio hujus anni Romæ fuit, & Kal. Jan. in Senatu adfuit, cùm Cæſar, reſiſtente Antonio, Dolabellam ſubrogare ſibi voluit. Idibus Martiis à conjuratis in Pompeii curiâ confoſſus eſt: ſed quia eo interfecto Brutus pugionem extollens, Ciceronem exclamavit, illius conjurationis particeps creditus eſt: ſed reverà non fuit, ut Plutarchus ſcribit. Dio refert lib. 44. percuſſores Cæſaris, cùm è curiâ in forum ſe conferrent, crebrò Ciceronem exclamâſſe: cum illis Cicero ſe recepit in Capitolium, neque adduci potuit, ut ad Antonium iret. Poſt diem tertium in ædem Telluris venit, ubi Senatus habebatur, & ad pacem cives hortatus eſt, Athenienſium exemplo: habuit quoque Antonius Orationem de Con-

cordiâ. Cicero initio Aprilis ex urbe rus profectus est, villas suas lustraturus. In hâc rusticatione tres libros de Naturâ Deorum scripsit: duos de Divinatione, & dialogum de Senectute, aut sanè jam scriptum ad Atticum misit. Eodem tempore, cùm omnes cogitationes suas defixas in concordiâ civium haberet, atque omnium, etiam Antonii amicitiam retinere vellet, scripsit Lælium, sive librum de Amicitiâ. Circa illud tempus Octavius, qui Augustus dictus est, auditâ morte Cæsaris, qui magnus ejus avunculus erat, Apolloniâ in Italiam venit, & Neapolim transivit, ubi honorificè cum Cicerone fuit, & amicè. Hic posteà mense Maio cum Hirtio cos. designato in Puteolano commoratus est, ubi de Fato sermonem habuit. Extremo mense Maio Romam versùs profectus est, ut Kal. Junii in Senatu, sicut Antonius edixerat, adesset. Sed cùm ille se Romam stipatus armis retulisset, Senatores metu perterriti repentè diffugêrunt. IV. Nonas igitur Cicero ab urbe absuit, nec in urbem rediisse, nisi pridie Kal. Septemb. videtur. Eo tempore de Officiis scribere aggressus est; & cùm haberet jus legationis liberæ, iter in Græciam suscepit, ut Romæ adesset Kal. Januariis, quibus Hirtius & Pansa consulatum erant inituri. Veliam venit XIII Kal. Sextil. ibique diem constitit. Veliâ proficiscens Topica ad Trebatium, in ipsâ navigatione, conscripsit. Miserat etiam paulò antè ad Atticum duos libros de Gloriâ, quorum meminit lib. 2. de Officiis. Inde venit in Siciliam, Syracusas, & Leucopetram, ubi navim conscendit transmissurus in Græciam. Stadia trecenta circiter provectus, rejectus Austro vehementi est ad Leucopetram. Sed cùm in villâ P. Valerii maneret, ibíque ventum commodum exspectaret, Rhegini quidam viri illustres Româ huc rediêrunt, qui nunciabant spem esse, fore ut Antonius cederet, res conveniret, Cæsaris interfectores redirent. Addebant etiam Ciceronem desiderari. Nihil moratus ille statim Veliam adductus est. Convenit Brutum, qui apud Hebetem fluvium circa Veliam cum navibus erat, atque inde in patriam omni festinatione properavit. Accedenti ad urbem tanta multitudo obviàm venit, ut dum ad portas cives Romam ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies ferè consumptus fuerit. Kalendis Sept. Antonius Senatum habuit de supplicationibus Cæsari decernendis: Ciceronem in curiam vocavit; sed cùm è viâ langueret, non adfuit, causatus valetudinem. Antonius id ægrè ferens palam in Senatu, nisi veniret, fabros se missurum, & domum ejus disturbaturum dixit. Adfuit postridiè in Senatu Cicero, sed Antonius abfuit. Cicero minùs quidem liberè de republicâ dixit, quàm sua consuetudo; liberius tamen, quàm pericula minæque postulabant. Habuit in Senatu primam Philippicam, quâ sic Antonius offensus est, ut inimicitias Ciceroni denunciaverit. Itaque in Senatu eum adesse jussit XIII Kal. Octob. ubi orationem contra Ciceronem absentem non tam dixit, quàm furiosè evomuit. Ciceroni cupienti adesse in Senatu, per amicos non

licuit, eò quod Antonius à Cicerone cædis initium facturus putaretur. Antonio Tullius respondit nobili & divinâ suâ Philippicâ, in quâ totam Antonii vitam excussit egregiè. Verùm non adfuit Antonius, quem tamen quasi præsentem alloquitur: obviàm nempè iverat legionibus quatuor, quæ in Macedoniam à Cæsare missæ, post ejus cædem in Italiam redierant, ut eas sibi pecuniâ conciliaret, & in urbem adduceret. Brundusium itaque venit VII Idus Octob. Profecto Antonio, Octavianus primùm à Calatiâ, mox à Cassilino veteranos milites excivit, quorum alii secuti exemplum brevì exercitum conflavêrunt. Cicero tum rusticabatur, & libros de Officiis absolvebat. Sunt qui putent eo tempore Paradoxa scripsisse. Cùm rediisset Romam Antonius, atque adesse jussisset Senatum in Capitolio, audivit legionem Martiam & quartam ad Octavianum transivisse: quare mente concidit, & statim in Galliam citeriorem paludatus properare decrevit, quam acceperat à populo: sed Brutus eum provinciâ exclusit, & edictum proposuit, quo promittebat se provinciam Galliam in Senatûs populique Romani potestate retenturum. Cicero Romam reversus, cùm audivisset decretum à Bruto propositum, venit in Senatum, quo plures cum eo Senatores convenêre. Retulêrunt Tribuni-plebis ad Senatum, de præsidio Consulum designatorum Pansæ & Hirtii, ut Senatus Kal. Jan. tutò haberi, & sententiæ de summâ Repub. dici possent. Cicero suam rogatus censuit, ut præsidium decerneretur, & quæ Octavius Cæsar egisset, publicâ auctoritate confirmarentur, &c. De his vide Phillippicam tertiam. Factum est igitur in ejus sententiam senatusconsultum; & progressus in concionem, quid actum esset in Senatu Philippicâ quartâ exponit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 710.

Coss. C. Vibio Pansâ, A. Hirtio ante Christum 42. Ciceronis sexagesimus quartus.

Kalendis Januariis Consules Senatum habuêrunt in Capitolio de Antonio, qui Mutinam obsidebat, & D. Brutum oppugnabat. Cicero id egit ut hostis Antonius judicaretur, alii ut legati ad eum mitterentur. Habuit igitur quintam Philippicam, in quâ legationem dissuadet, contendit bello Antonium esse persequendum, honores esse decernendos iis, qui adversus eum Rempublicam defensuri essent. Judicatus fuisset hostis Antonius, nisi Salvius Tribunus-plebis intercessisset. Decrevit tamen Senatus ut Brutus laudaretur, quòd Antonio Galliam non concessisset; ut Cæsar Octavianus cum Pansâ bellum gereret, sententiam loco consulari diceret, consulatum peteret decem annis priùs quàm lege fas esset. Decreti sunt itaque legati ad Antonium cum iis verbis quæ Cicero perscriberet. Quæ ad eam rem pertinent sextâ Philippicâ populo exposuit. Cùm interim legati ex-

ſpectarentur, veritus Cicero, ne ad pacem Senatus inclinaret, Philippicâ ſeptimâ pacem diſſuaſit: at cùm plena ſuperbiæ reſponſa retuliſſent, tumultus à Senatu decretus eſt, cùm belli nomen quibuſdam non placeret: quod à Cicerone Philippicâ octavâ reprehenſum eſt. Deinde cùm in ſenatu ageretur de ornando Ser. Sulpicio, qui in legatione obiêrat, Philippicam nonam habuit.

M. Brutus anno ſuperiore ex Italiâ in Græciam profectus, Athenas venit, ubi multos nobiles adoleſcentes ſibi adjunxit. In his fuit M. Ciceronis filius, quem ſummis laudibus propter multas virtutes, ut ſcribit Plutarchus, Brutus efferebat. Hunc ille ſecum in Macedoniam duxit, quo legato uſus multa feliciter geſſit. Venit igitur Brutus in Macedoniam cùm C. Antonius Marci frater Q. Hortenſio decedenti ſuccederet. Sed Hortenſius exercitum Bruto dedit. Legio verò, quam L. Piſo Legatus Antonii ducebat, Ciceroni filio ſe tradidit; pars equitatûs, qui in Syriam ducebatur, ad Brutum ſe contulit: partem alteram ad ſe Cn. Domitius abduxit: P. Vatinius, qui Dyrrhachium occupaverat, portas Bruto aperuit, & exercitum tradidit. His de rebus Brutus literas publicè miſit, quas Panſa Conſul, laudato Bruto, in Senatu recitavit. Q. Fuſius rogatus ſententiam, Brutum oppugnavit: contra quem Cicero Philippicam decimam dixit. C. Antonius qui ſe Apolloniam receperat cum ſeptem cohortibus, Buthrotum contendens, tres amiſit, quæ à Bruto conciſæ ſunt: verùm prælio cum Cicerone filio ad Byllidem commiſſo, victus in Bruti poteſtatem venit. Cùm Antonius Apolloniam teneret, ante Kal. Apr. allatum fuit de morte Trebonii, quem Dolabella Smyrnæ verberibus in quæſtione interfecit. Hoſtis Dolabella à Senatu judicatus eſt, & actum de imperatore deligendo. Cicero rogatus ſententiam Philippicam undecimam dixit, cenſuitque ut Caſſius bello Dolabellam perſequeretur: cum autem pacis ſermo ab amicis Antonii ſpargeretur, Senatus legatos ad eum, Ciceronem & P. Servilium decrevit: ſed habuit Cicero duodecimam Philippicam, quâ inutilem illam eſſe legationem, ſeque minùs idoneum eſſe legatum oſtendit. Panſâ, initio menſis Aprilis, ad bellum profecto, M. Æmilius Lepidus Romam ad Senatum miſit, quem ad pacem cum Antonio faciendam cohortatus eſt. Multi pacem ſuasêrunt, quòd incertus belli exitus videretur. Tullius rogatus ſententiam, Philippicam decimam tertiam dixit, cum Antonio, & Antonianis pacem eſſe non poſſe docens. Cùm multi de Mutinâ deſperarent, optatiſſimi nuncii, & literæ de victoriâ Mutinenſi venêrunt, quo tempore maximo concurſu ad Ciceronem multitudo venit, à quâ in Capitolium quaſi triumphans deductus eſt, indèque in Roſtris collocatus, domum reductus eſt. Hæc exponit Cicero Philippicâ decimâ quartâ, in quâ ſupplicationes Conſulibus, & Cæſari decernit. Interim Antonius fugâ tranſgreſſus Alpes ſpe primùm colloquii repulſus eſt à Lepido; mox ſæpiùs in conſpectum militum veniens, à militibus receptus eſt.

Sed tandem Lepidus se conjunxit cum Antonio, quâ de causâ Lepidus à Senatu hostis judicatus est, & cæteri qui cum eo à Repub. defecerunt. Illis tamen redeundi ad mentem ante Kal. Septemb. potestas fuit. Octavianus verò Cæsar, ut cognovit Antonium à Lepido receptum esse, atque ab ipso stare cæteros exercitûs duces, caussam optimatum statim deseruit: tum inter eum & Antonium commercia epistolarum fuêre, & conditionum facta mentio, ut milites inter se jurarent, cum nullo exercitu, qui Caii Cæsaris fuisset, bellum se gesturos. Quadringentos igitur milites Romam ad Senatum misit, qui Consulatum pro se nomine exercitûs peterent. Cùm Senatus cunctari videretur, unus Centurio, Cornelius nomine, dicere non dubitavit, ostendens gladii capulum, *Hic faciet, vos si non feceritis*. Ferunt responsum dedisse Ciceronem, *Si ita petitis Consulatum, eum accipiet*. Cùm re infectâ milites illi abîissent ad Octavianum, ille Antonium & Lepidum in Italiam accersivit, & legiones ad urbem hostiliter admovit. Cicero tunc ad Octavianum venit, & paulò post ex urbe fugit. Statim verò Octavianus Cæsar anno ætatis vigesimo cum Q. Pedio Cousul factus est. In Consulatu Octavianus tulit legem de quæstione in eos habendâ, quorum operâ pater occisus est: Pedius, ut, qui C. Cæsarem interfecerant, eis aquâ & igni interdictum esset. Octavianus parùm gratus in Ciceronem eum valere jussit. Factâ cum Antonio & Lepido pace, in unum locum copias contraxerunt, & provincias imperii Romani tres illi inter se partiti sunt. Cæsar utramque Africam cum Siciliâ & Sardiniâ, Lepidus Hispanias & Galliam Narbonensem, Antonius reliquas Gallias habuit. Addidêre, ut ipsi triumviri per quinque annos essent, ut suos quisque inimicos proscriberet. Proscribendis quidem civibus primùm Cæsar restitit; sed cùm incepisset, duobus collegis acerbiùs egit: nam Ciceronem, qui de eo benè meritus fuerat, per summam perfidiam Antonii furori permisit. Fugerat interim Cicero ex urbe, cùm illi triumviri Romam venêrunt, primò in Tusculanum, inde transversis itineribus in Formianum; cognitâque proscriptione, cum Quinto fratre Asturam in maritimum suum fundum proficisci statuit, atque inde in Macedoniam ad M. Brutum, de cujus victoriâ audîerat, transire. Ferebantur lecticis confecti mœrore & inter se casum suum lamentabantur. Quintus magìs angebatur animo propter inopiam, quia nihil secum domo extulerat. Marco perexiguum viaticum erat. Satiùs igitur affirmabat Marcum fugâ antecedere, se convasatum domum recurrere. Complexi inter se, multisque lacrymis profusis digressi sunt. Quintus non ita multis pòst diebus à servis proditus unà cùm filio à percussoribus interfectus est. De utriusque morte loquitur Dio, lib. 47. Marcus Asturam delatus navem statim conscendit, & oram legens, Circæum usque vento pervenit. Inde solvere cùm pararet, vel maris motu permotus, vel de Cæsaris fide non planè desperans, in terram regressus est, habens in animo Romam, &

domum Cæſaris clam ingredi, ſibique ante lares ejus manus inferre, ut in patriâ quam ſervaverat moreretur, Cæſaris perfidiam argueret, à quo tam ignavè prodebatur. Sed cruciatuum metu depulſus, ſervis ſe ad Cajetam deportandum navigio commiſit, ubi prædia habebat. Ad Ciceronis navem, quæ ad littus apellebatur, corvi conſertim advolârunt, atque ex utrâque parte antennæ inſidentes partim infauſtum omnibus viſum eſt. Cicero tamen egreſſus in villam ſe recepit, & quieti ſe dedit: ibi corvorum magna pars triſti voce ad feneſtram aſſedit, unus in lectum devolavit, & roſtro veſtem, quâ Cicero tectus erat, paulatim ab ore ipſius removit. Servi cùm id prodigii viderent, ſuam ignaviam ipſi damnavêrunt, ſi herilis cædis ſpectatores eſſe ſuſtinerent, neque ipſum defenderent: partim igitur precibus, partim vi impoſitum lecticæ ad mare detulêrunt: interim percuſſores advenêre Herennius Centurio, & Popilius Tribunus militum quem parricidii reum defenderat: qui nec unquam re, nec verbo à Cicerone læſus, hoc ſibi crudele liberatoris ſui interficiendi munus Antonium rogaverat.

Percuſſores cùm fores clauſas inveniſſent, eas effregêrunt; cùmque Cicero non appareret, & ii, qui intùs erant, ubi eſſet, ſcire ſe negâſſent, fertur Philologum quemdam Quinti fratris libertum, quem bonis artibus & diſciplinis ipſe Cicero inſtituerat, Tribuno dixiſſe, lecticam per ſylveſtres & opacas ambulationes ad mare deferri. Tribunus rectà per eaſdem accurrens, Ciceronem eſt aſſequutus; at ubi illum vidit, Cicero ſervos lecticam ibi deponere juſſit, & paratos fortiter & fideliter ad dimicandum, quietos pati quod ſors iniqua cogeret. Cùm obſideri ſe armatis hominibus circumſpexit: Ego verò conſiſto, inquit: mentum, ut conſueverat, tangens, in percuſſoribus oculos conſtanter fixit, & extra lecticam cervicem immotam præbenti, caput à Popilio præciſum eſt, cum manibus, quibus Philippicas in Antonium ſcripſerat. Caput ſtatim ad Antonium Romam delatum eſt, quod poſt multa probra inter duas manus in roſtris poſuit, ubi ille Conſul, ubi ſæpè Conſularis, ubi defenſor bonorum omnium, patriæ parens, urbis liberator, & conſervator civium, eâ eloquentiæ admiratione, quâ nulla unquam major ante eum, nulla poſt eum, auditus eſt.

IN

Q. CÆCILIUM,

DE ACCUSATORE IN C. VERREM CONSTITUENDO, ORATIO QUÆ DIVINATIO DICITUR.

ARGUMENTUM.

C. Verres per triennium Siciliæ præfuit; ubi cum avarè multa, crudeliter, & libidinosè gessisset; repetundarum à Siculis, exceptis Syracusanis & Mamertinis, postulatus est. Illi sibi patronum ob eas causas, quæ in hâc oratione exponuntur, Ciceronem delegêrunt. Sed cùm accusandi munus ad se potiùs pertinere Q. Cæcilius, qui Verris Quæstor fuerat, contenderet: ortâ contentione, Cicero hanc orationem habuit; quæ Divinatio dicitur, quòd judices, remotis testibus & tabulis, sola argumenta sequantur, & quasi divinent uter debeat accusare.

DE GENERE CAUSÆ.

Publica causa est, agitur enim de accusatore constituendo in Publico crimine, quale est de repetundis. Genus est quidem judiciale, sed mixtum demonstrativo, & deliberativo, quia versatur in vituperatione Cæcilii, & quæritur uter accusator eligendus sit, Cicero an Cæcilius.

PERSONÆ IN JUDICIO.

Actores Siculi, reus Caius Verres. Accusatoris munus sibi deposcunt Cicero & Q. Cæcilius natione Siculus, & Judaicæ superstitioni obnoxius, Verris anteà Quæstor in Siciliâ.

JUDICES. M. Glabrio Prætor: aderant ei tunc in consilio iidem qui in causâ Verris adfuêrunt ex ordine Senatorio lectissimi quique viri, penès quos tunc judicandi potestas erat ex lege Syllæ.

PARTES.

Partes quinque sunt. Exordium, Constitutio causæ, Confirmatio, Confutatio.

TEMPUS.

Habita est anno Urbis conditæ 685. *Marco Licinio Crasso, & Cn. Pompeio Consulibus, anno Ciceronis* 37. *cum ædilitatem peteret, tribus & ampliùs mensibus antequàm à Cicerone Verres accusari cœperit.*

LOCUS.

Habita est hæc Oratio in foro, audiente ac spectante populo, quia est causa publica.

EVENTUS.

Victus est Cæcilius, & accusatio ad Ciceronem delata.

EXORDIUM.

In quo, causas affert quare nunc petit accusare Verrem, qui hactenùs plures defendit.

I. SI quis vestrûm, Judices, aut eorum qui adsunt, fortè miretur, me, qui tot annos in causis judiciisque publicis ita sim versatus, ut defenderim multos, læserim neminem, subitò nunc mutatâ voluntate ad accusandum descendere: si mei consilii causam rationemque cognoverit, unà & id quod facio probabit, & in hâc causâ profectò neminem præponendum esse mihi [a] actorem putabit. Cum Quæstor in Siciliâ fuissem, Judices, itaque ex eâ provinciâ decessissem, ut Siculis omnibus jucundam, diuturnamque memoriam Quæsturæ, nominisque mei relinquerem: factum est, utì cum summum

INTERPRETATIO.

[a] *accusatorem.*

NOTÆ.

1 *Eorum qui adsunt.*] Aderant aut assessores, aut auditores ex Senatorio ordine sine potestate, quia ad Magistratus non pertinebat judicare, sed tantum judices constituere.

2. *In causis judiciisque publicis.*] Causæ aliæ fuerunt privatæ, quæ de controversiis, & quæ privatas tantum personas attingebant; aliæ publicæ, quæ de criminibus, & ad totam Rempub. pertinebant: unde Cic. pro Cecinna, *Omnia judicia aut distrahendarum controversiarum, aut puniendorum maleficiorum causa reperta sunt.*

4. *Ad accusandum descendere.*] Excusat se quod illud accusandi munus suscipiat, quod erat tantum adolescentum. Certe illam ætatem sine ulla accusatione transegerat.

6. *Unà & id.*] Id est, ille *simul* cum omnibus.

7. *Cum Quæstor.*] Quæstor fuit Cicero ante annos abhinc quatuor, Prætore Sexto Pæduceo, qui successorem habuit C. Sacerdotem, & ille Verrem. Duo autem fuerunt in Sicilia Quæstores, Lilybætanus alter alter Syracusanus. Cicero Lilybætanus fuit.

in veteribus patronis multis, tum nonnullum etiam in me præsidium suis fortunis constitutum esse arbitrarentur: qui nunc populati atque vexati, cuncti ad me [a] publicè sæpè venêrunt, ut suarum fortunarum omnium causam, defensionémque susciperem; me sæpè esse pollicitum, sæpè ostendisse dicebant, si quod tempus accidisset, quo tempore aliquid à me requirerent, commodis eorum me non defuturum; venisse tempus aiebant, non jam ut commoda sua, sed ut vitam, salutèmque totius provinciæ defenderem: sese jam ne Deos quidem in suis urbibus, ad quos confugerent, habere: quod eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset; quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis, efficere potuisset, eas omneis sese hoc uno Prætore per triennium pertulisse: rogare & orare, ne illos supplices aspernarer, quos, me incolumi, nemini supplices esse oporteret. Tuli graviter & acerbè, Judices, in eum me locum adductum, ut aut eos homines spes falleret, qui opem à me atque auxilium petîssent, aut ego, qui me ad defendendos homines ab ineunte adolescentiâ dedissem, tempore atque officio coactus ad accusandum traducerer. Dicebam, habere eos actorem Q. Cæcilium, qui præsertim Quæstor in eâdem provinciâ post me Quæstorem fuisset. Quo ego [b] adjumento sperabam hanc à me molestiam posse dimoveri, id mihi erat [c] adversarium maximè: nam illi multò mihi hoc facilius [d] remisissent, si istum non nôssent, aut si iste apud eos Quæstor non fuisset.

[a] *publico* consilio. [b] *excusatione.* [c] *contrarium.* [d] *concessissent.*

10. *In veteribus patronis.*] Siculi veteres patronos habebant, Marcellum, qui à primo illo Marcello natus est qui Syracusas cepit; Scipiones, propter Scipionem Africanum, qui excisâ Carthagine rapta quondam à Pœnis sua ornamenta Siciliani retulit: Metellos, qui Lepidum Quæstorem in illâ provinciâ accusârunt.

11. *Populati atque vexati.*] Avaritiâ Verris & crudelitate non mediocriter Siculi vexati sunt, ut patebit ex hâc, & sequentibus orationibus.

12. *Ad me publicè.*] Oratoriè omnes venisse dicit; nam neque Mamertini venerant, neque Syracusani.

18. *Ne Deos quidem.*] Per Oxymoron odium in Verrem excitat, qui ita omnia depopulatus est, ut vel ipsa Deorum simulacra abstulerit.

19. *Ex delubris.*] Inter delubra & templa Asconius id ponit discriminis, quod *templa sunt singulorum diis attributorum locorum: delubra multarum ædium sub uno tecto, à diluvio pluviæ munitarum.*

22. *Per triennium pertulisse.*] Per tres annos Siculi Arrium quendam Verri successorem expectabant. Nota autem Prætorias Provincias annuas quidem fuisse, sed, si neque primo, neque secundo anno revocarentur Prætores, triennium eas administrâsse.

23. *Rogare & orare.*] *Rogantur homines, orantur dii*, inquit Pedianus.

24. *Nemini.*] Omisit *alteri*, ne hæc laus sibi usurpata superbissima videretur.

Ib. *Graviter & acerbè.*] Graviter tulit Cicero, quod præter consuetudinem suam accusare cogeretur: *acerbè*, quod Siculorum calamitas eum moveret, qui pessimè à Verre tractabantur.

28. *Habere eos.*] Indicat quod munus accusandi Verrem à se rejecerit.

30. *Post me.*] Non proximè, nam Sext. Peduceo Prætore, Quæstor tantùm fuit Cicero, at Cæcilius Verre. Inter Peduceum autem & Verrem, Prætor in eâ fuit Sacerdos.

33. *Non nôssent.*] Noverant Siculi Cæcilium, cum genere Siculus esset, & quià noverant eum ignarum & improbum, ei causam suam confidere ausi non sunt.

II. Adductus sum, judices, officio, fide, misericordiâ, multorum bonorum exemplo, veteri consuetudine, institutoque majorum, ut onus hoc laboris atque officii, non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. Quo in negotio tamen illa me res, Judices, consolatur, quod hæc, quæ videtur esse accusatio mea, non potiùs accusatio quàm defensio est existimanda. Defendo enim multos mortales, multas civitates, provinciam Siciliam totam. Quamobrem si mihi unus est accusandus, propemodùm manere in instituto meo videor, & non omninò à defendendis hominibus, sublevandisque discedere. Quod si hanc causam tam idoneam, tam illustrem, tam gravem non haberem; si aut hoc à me Siculi non petiissent, aut mihi cum Siculis causa tantæ necessitudinis non intercederet, & hoc, quod facio, me reipub. causâ facere profiterer, ut homo singulari cupiditate, audaciâ, scelere præditus, cujus furta atque flagitia non in Siciliâ solum, sed in Achaiâ, Asiâ, Ciliciâ, Pamphyliâ, Romæ denique ante oculos omnium maxima turpissimaque nôssemus, me [e] agente in judicium vocaretur: quis tandem esset, qui meum factum aut consilium posset reprehendere? Quid est, proh Deûm hominumque fidem! in quo ego reipub. plus hoc tempore prodesse possim? Quid est, quod

[e] *accusante.*

1. *Officio.*] Cùm Quæstor in Siciliâ fuisset Cicero, petentibus officium denegare non debuit.

Ib. *Fide.*] Cùm promisisset se commodis eorum non defuturum, fidem præstare debuit.

Ib. *Misericordiâ.*] Cum crudeliter Siculi vexarentur, debuit eos sublevare.

2. *Exemplo.*] Pub. Sulpitius C. Norbanum civem seditiosum in jus vocavit. L. Fusius M. Aquilium accusavit. Vide lib. 2. Offic.

Ib. *Consuetudine.*] Non adolescentes ut tunc temporibus; sed ipsi viri graves accusare consueverant, cum de Repub. & patrocinio agebatur, nunc autem agitur de patrocinio Siculorum.

3. *Non ex meo, sed, &c.*] Hotomannus docet hic tempus pro ratione negotiorum poni, id est, commodo, vel incommodo recenti, cui ex tempore prospiciendum est.

4. *Necessariorum.*] Cum Siculis amicitiam junxerat Cicero, in quos præter cæteros necessaria officia conferre debuit.

8. *Si mihi unus.*] Is sensus est, etsi unum accusem, tamen hæc actio non est dicenda accusatio, sed defensio, quia Siculos cum eorum civitatibus contra unum Verrem defendo.

9. *In instituto meo.*] Gloriatur Cicero sæpe multos defendisse, neminem accusâsse, vel paucos.

11. *Causam tam idoneam.*] Oratori idonea est causa unde sibi multam laudem comparare potest.

Ib. *Tam illustrem.*] Illustris est propter Quæstoris munus, quod in eâ gessit.

Ib. *Tam gravem.*] Propter res momenti quas continet, gravis est.

14. *Reipub. causâ.*] Cicero *Nullis inimicitiis, nullis injuriis, nullo præmio, nullâ denique aliâ re, quam utilitate communi adductus,* Verrem in judicium vocat. Nec quemquam alium advocasse ait, Ver. 5.

16. *Achaiâ, Asiâ.*] Dolabellæ legatus Verres, & proquæstor multa in his provinciis flagitia commisit. *Achaia* verò Regio est Græciæ, undique mari septa, præterquàm à Septentrione, cujus Metropolis Corinthus. Plin. lib. 4. cap. 4.

Ib. *Ciliciâ.*] Regio minoris Asiæ, Syriæ proxima. Vide Plin. lib. 5. cap. 26. hanc posteà regendam Cicero sortitus est.

Ib. *Pamphyliâ.*] Pamphylia Asiæ minoris Regio ad mare Mediterraneum sita.

Ib. *Romæ.*] Romæ Prætor Urbanus fuit Verres.

aut populo Rom. gratius eſſe debeat, aut ſociis, exteriſque nationibus optatius eſſe poſſit, aut ſaluti, fortuniſque omnium magis accommodatum ſit? Populatæ, vexatæ, funditus everſæ provinciæ: ſocii ſtipendiariique populi Romani afflicti, miſeri, jam non ſalutis ſpem, ſed exitii ſolatium quærunt. Qui judicia manere apud ordinem Senatorium volunt, queruntur accuſatores ſe idoneos non habere, qui accuſare poſſunt, judiciorumq; ſeveritatem deſiderant. Populus Rom. intereà, tametſi multis incommodis, difficultatibuſque affectus eſt, tamen nihil æquè in repub. atque illam veterem judiciorum vim, gravitatemque requirit. Judiciorum deſiderio, tribunitia poteſtas efflagitata eſt: judiciorum [f] levitate, ordo quoque alius ad res judicandas poſtulatur. Judicum culpâ atque dedecore etiam cenſorium nomen, quod aſperius anteà populo videri ſolebat, id nunc poſcitur: id jam populare, atque plauſibile factum eſt. In hâc libidine hominum nocentiſſimorum, in populi Rom. quotidianâ querimoniâ, judiciorum infamiâ, totius ordinis offenſione, cùm hoc unum

[f] *improbitate.*

21. *Aut sociis.*] Tria erant sociorum genera: alii victi bello, quibus leges imponebantur: alii, qui bello pares æquo fœdere in amicitiam venerant: alii, qui nunquam hostes fuerant, sed sociali fœdere amicitiam junxerant.

24. *Stipendiarii.*] Stipendiarii illi populi dicebantur, qui certum vectigal Pop. Rom. aut in pecuniâ, aut in frumento pendebant.

25. *Qui judicia.*] Ab Equitibus ad Senatores judicia Sylla transtulit, quòd Cinnam contra se adjuvisset. Sed cum infamiâ judicârunt, nam apud omnes invaluit hæc de iis opinio, hominem divitem quantumvis sit nocens, damnari non posse.

26. *Accusatores idoneos.*] Idonei non erant accusatores, aut quia rudes erant propter juniorem ætatem, aut quia pecuniâ corrupti. Unde metu accusationis audacia improborum civium non continebatur.

27. *Judiciorum severitatem.*] Severitas judiciorum patet maximè in damnandis improbis, & bonis vindicandis.

29. *Multis incommodis, difficultatibusque.*] Incommoda sunt rerum præteritarum, quæ maxima Reipub. Sylla intulit, quia ab ipso Populus Rom. agris suis & jure Civitatis spoliatus est: difficultates verò sunt rerum præsentium; nulla autem jam integra judicia sunt.

30. *Judiciorum vim.*] Equester ordo judicavit annos ferè quinquaginta sine ullâ, ne tenuissimâ quidem acceptæ pecuniæ suspicione; sed posteà, non minore infamiâ quàm Senatores, judicia exercuit.

31. *Tribunitia potestas.*] Ante Syllæ dictaturam potestatem habebant Tribuni vocandi ad populi judicium quemlibet, non modò Senatorem, sed etiam Magistratum, qui pecuniam ob rem judicandam accepisset. Vide Orat. pro Cluentio; hanc autem potestatem paucis post mensibus Coss. Pompeius, & Crassus restituêrunt, quam Sylla abstulerat.

32. *Ordo alius.*] Equester nempè.

33. *Censorium nomen*) Censores quinto quoque anno creabantur, illi porro corrigendis civium moribus invigilabant. Si Senatorem notâssent, è Senatu ejiciebatur; si Equitem, equum amittebat: si Plebeium, in Cæritum tabulas referebatur, ut esset tantùm capite census, nèque esset in albo Centuriæ suæ.

34. *Id nunc poscitur.*] Petitur ut illa Censoria dignitas, quæ tam odiosa populo erat, restituatur. Enimvero restituta fuit illo tempore: nam Gellius & Lentulus facti Censores quatuor & sexaginta à Senatu removêrunt.

37. *Ordinis.*] Senatorius ordo graviter offensus est, quod nihil propius esset, quam ut Aurelius Cotta legem ferret, ut iterum Equites cum Senatoribus, & Tri-

unum his tot incommodis remedium esse arbitrarer, ut homines idonei, atque integri causam reipub. legumque susciperent: fateor me salutis omnium causâ ad eam partem accessisse reipubl. sublevandæ, utpote quæ maximè laboraret.

bunis ærariis unà judicarent, quam reverà tulit aliquot post mensibus. Unde Verr. 7. *Itaque cum primò agere cœpimus, lex non erat promulgata.*

39. *Idonei.*] Idonei sunt qui & auctoritate & gravitate præstant adolescentibus.

Ib. *Integri.*] Integri sunt qui pecuniâ non corrumpuntur, & possunt iis opponere sese quorum vitio judicia perdita sunt.

PARTITIO SIVE CONSTITUTIO CAUSÆ

III. Nunc, quoniam quibus rebus adductus ad causam accesserim, demonstravi, dicendum necessariò est de contentione nostrâ, ut in constituendo accusatore, quod sequi possitis, habeatis. Ego sic intelligo, Judices, cùm de pecuniis repetundis nomen cujuspiam deferatur, si certamen inter aliquos sit, cui potissimum [a] delatio detur, hæc duo in primis spectari oportere: quem maximè velint actorem esse ii, quibus factæ esse dicantur injuriæ: & quem minimè velit is, qui eas injurias fecisse arguatur.

[a] *accusatio.*

4. *De pecuniis repetundis.*] De repetundis, seu repetundarum judicium inde dictum est, quod eo judicio socii pecunias sibi contra leges ereptas repetebant.

Ib. *Nomen cujuspiam deferatur.*] Deferre nomen non est tam accusare, quam apud Magistratum, vel judicem aliquem alicujus criminis reum denunciare. Factâ autem hâc nominis delatione, sequebatur accusatio.

CONFIRMATIONIS PRIMA PARS.

Quòd Siculi accusatorem Ciceronem, minimè Cæcilium velint.

IV. In hâc causâ, Judices, tametsi utrumque esse arbitror perspicuum; tamen de utroque dicam, & de eo priùs, quod apud vos plurimùm debet valere, hoc est, de voluntate eorum, quibus injuriæ factæ sunt: quorum causâ judicium de pecuniis repetundis est constitutum. Siciliam provinciam C. Verres per triennium depopulatus esse, Siculorum civitates vastâsse, domos exinanîsse, fana spoliâsse dicitur. Adsunt, queruntur Siculi universi: ad meam fidem, quam habent spectatam jam & diu cognitam, confugiunt: auxilium sibi per me à vobis, atque a populo Romano legibus petunt: me defensorem calamitatum suarum, me ultorem injuriarum, me cognitorem juris sui, me actorem causæ totius esse voluêrunt. U-

6. *Fana spoliâsse.*] Alii fanum dictum putant à Faunis, alii à fando, quia divina oracula ibi edere solebant; alii à Fauno qui, Probo Auctore, primus illorum locorum conditor fuit.

8. *Spectatam fidem.*] Fides quæ publicè cognita est, spectata dicitur.

11. *Me cognitorem.*] *Cognitor* olim e-

trum, Q. Cæcili! hoc dices, me non Siculorum rogatu ad causam accedere? an optimorum fidelissimorumque sociorum voluntatem apud hos gravem esse non oportere? Si id audebis dicere, quod C. Verres, cui te inimicum esse simulas, maximè existimari vult, Siculos hoc à me non petiisse: primùm causam inimici tui [h] sublevabis, de quo non præjudicium, sed planè judicium jam factum putatur: quod ita percrebuit, Siculos omneis actorem suæ causæ contra illius injurias quæsisse. Hoc, si tu inimicus ejus factum negabis, quod ipse, cui maximè hæc res obstat, negare non audet: videto, ne nimiùm familiariter inimicitias exercere videare. Deinde sunt testes viri clarissimi nostræ civitatis, quos omneis à me nominari non est necesse: eos, qui adsunt, appellabo, quos, si mentirer, testeis esse impudentiæ meæ minimè vellem. Scit is, qui est in [i] consilio, C. Marcellus: Scit is, quem adesse video, Cn. Lentulus Marcellinus: quorum fide, atque præsidio Siculi maximè nituntur, quod omninò Marcellorum nomini tota illa provincia adjuncta est. Hi sciunt, hoc non modo à me petitum esse, sed ita sæpè, & ita vehementer esse petitum, ut aut causa mihi suscipienda fuerit, aut officium necessitudinis repudiandum. Sed quid ego his testibus utor, quasi res dubia, aut obscura sit? Adsunt homines ex totâ provinciâ nobilissimi, qui præsentes vos orant, atque obsecrant, Judices, ut in actore causæ suæ diligendo, vestrum judicium à suo judicio ne discrepet. Omnium civitatum totius Siciliæ legationes adsunt, præter duas civitates: quarum duarum, si adessent, duo crimina vel maxima minuerentur, quæ cum his civitatibus C. Verri communicata sunt. At enim cur à me potissimum hoc præsidium petivêrunt? Si esset dubium, petîssent à me præsi-

[h] *defendes.* [i] *in cætu.*

rat, inquit Brissonius, *qui præsentis alterius causam tuebatur ut suam.* Nunc verò, inquit idem, *sumitur pro eo judice, qui de negotio, causive disceptat, eamque cognoscit.*

17. *Non præjudicium.*] Præjudicium, inquit Asconius, *dicitur res, quæ, cùm statuta fuerit, affert judicaturis exemplum, quod sequantur; judicium autem res, quæ causam, litemque determinat.*

22. *Ne nimium familiariter, &c.*] Ironia, id est, videto ne te inimicum fingas, ut possis prævaricari.

23. *Sunt testes.*] Sunt testes quorum testimoniis probatur Ciceronem à Siculis esse delectum accusatorem.

26. *C. Marcellus.*] Judex sedebat ille Marcellus.

27. *Lentulus Marcellinus.*] L. Marcellinus aderat advocatus, & Marcelli Gentilis: de quo ita loquitur in lib. de Clar. Orat. *Lent. Marcellinus nec unquam indisertus, & in Consulatu pereloquens visus e t, &c.*

28. *Marcellorum nomini.*] Propter Marcellum, qui Syracusas cepit, & conservavit; tota Marcellorum familia Siculis addicta fuit.

31. *Officium necessitudinis.*] Officium necessitudinis non solùm sanguine & affinitate, sed etiam beneficiis & benevolentiâ æstimatur.

37. *Præter duas civitates.*] Syracusæ & Mamercum Verrem non accusabant, quia Mamercum erat illius furtorum receptaculum, Syracusæ libidinis domicilium.

dium nec-ne, dicerem cur petiiſſent. Nunc verò cùm id ita perſpicuum ſit, ut oculis judicare poſſitis, neſcio cur hoc mihi detrimento eſſe debeat, ſi id mihi objiciatur, me potiſſimùm eſſe delectum. Verùm id mihi non ſumo, Judices, & hoc non modò in oratione meâ non pono, ſed ne in opinione quidem cujuſquam relinquo, me omnibus patronis eſſe præpoſitum. Non ita eſt, ſed uniuſcujuſque temporis, valetudinis, facultatis ad agendum [k] ducta ratio eſt. Mea fuit ſemper hæc in hâc re voluntas, & ſententia, quemvis ut hoc mallem de iis, qui eſſent idonei, ſuſcipere, quàm me: me, ut mallem, quam neminem.

V. [l] Reliquum eſt jam, ut illud quæramus, cùm hoc conſtet, Siculos à me petiiſſe, ecquid hanc rem apud vos, animoſque veſtros valere oporteat: ecquid auctoritatis apud vos in ſuo jure repetundo ſocii populi Rom. ſupplices veſtri habere debeant. De quo quid ego plura commemorem? quaſi verò dubium ſit, quin tota lex de pecuniis repetundis ſociorum causâ conſtituta ſit. Nam civibus cùm ſunt ereptæ pecuniæ, civili ferè actione, & privato jure repetuntur. Hæc lex ſocialis eſt: hoc jus nationum exterarum eſt: hanc habent arcem minus aliquantò nunc quidem munitam, quam anteà: verumtamen, ſiqua reliqua ſpes eſt, quæ ſociorum animos conſolari poſſit, ea tota in hâc lege poſita eſt: cujus legis non modò à populo Romano, ſed etiam ab ultimis nationibus jampridem ſeveri cuſtodes requiruntur. Quis igitur eſt, qui neget oportere eorum arbitratu lege agi, quorum cauſa lex ſit conſtituta? Sicilia tota, ſi unâ voce loqueretur, hoc diceret: Quod auri, quod argenti, quod ornamentorum in meis urbibus, ſedibus, delubris fuit; quod in

[k] *habita* [l] *reſtat.*

46. *Non ita.*] Removet causam à se & rejicit in circumstantias temporis, valetudinis, & facultatis.

47. *Temporis.*] Affert rationes quare ad Marcellos non hæc sit delata accusatio: 1. Quia Marcellus judicabat. 2. Quia Marcellinus infirmâ erat valetudine. 3. Quia Marcellus alter non tam eloquens erat, quam juris civilis peritus.

50. *Quam neminem.*] Maluêrunt Siculi Ciceronem actorem habere, quam Cæcilium.

4. *Supplices vestri.*] Id est, Siculi, qui vobis supplices sunt.

6. *Lex de pecuniis repetundis.*] Lex illa à L. Pisone Tribuno plebis, qui frugi dictus est, ut Cic. lib. de Clar. Orat. ait, lata est primùm L. Martio, & Manilio Coss. anno 604.

7. *Nam civibus.*] Discrimen ponit inter legem civium & socialem: hæc erat nempè publica, illa privata.

Ib. *Civili actione.*] Actio civilis seu forensis civium est propria, quâ præcipuè cives utuntur. Jus autem privatum illud est, cui urbis Prætor præerat, qui inter privatos jus dicebat.

8. *Socialis.*] Instituta est ad tutandas sociorum fortunas lex de repetundis pecuniis, contra eos qui exteras nationes opprimebant. Qui enim in provinciis magistratus Populi Rom. eorumve comites pecunias contra leges cepissent, earum provinciarum homines, judicio Romæ constituto, suas pecunias repetebant.

13. *Severi custodes.* Severi custodes dicuntur judices, quia leges vindicant, & tutantur.

15. *Lege agi.*] Agere lege, est judicio secundum legem contendere: id lege autem repetundarum Siculi agere volebant contra Verrem.

unaquâque re beneficio Senatûs populique Romani juris habui; id mihi tu, C. Verres, eripuisti, atque abstulisti: quo nomine abs te sestertiûm millies ex lege repeto. Si universa, ut dixi, provincia loqui posset, hâc voce uteretur. Quoniam id non poterat, harum rerum actorem, quem idoneum esse arbitrata est, ipsa delegit. In hujusmodi re quisquam tam impudens reperietur, qui ad alienam causam, invitis iis, quorum negotium est, accedere aut aspirare audeat? Si tibi, Q. Cæcili, hoc Siculi dicerent; Te non novimus: nescimus quis sis: nunquam te anteà vidimus: sine nos per eum nostras fortunas defendere, cujus fides est nobis cognita: non-ne id dicerent, quod cuivis probare deberent? nunc hoc dicunt: utrumque se nôsse: alterum se cupere defensorem esse fortunarum suarum: alterum planè nolle. Cur nolint: etiamsi taceant, satis dicunt: verum non tacent; tamen his invitissimis te offeres? tamen in alienâ causâ loquêre; tamen eos defendes, qui se ab omnibus desertos potiùs, quam abs te defensos esse malunt? tamen his operam tuam pollicebere, qui te neque velle suâ causâ, nec, si cupias, posse arbitrantur? Cur eorum spem exiguam reliquarum fortunarum, quam habent in legis & judicii serveritate positam, vi extorquere conaris? cur te interponis, invitissimis eis, quibus maximè lex consultum esse vult? cur de quibus in provinciâ non optimè es meritus,

18. *Beneficio Senatûs.*] Devictis nationibus vel novæ leges imponebantur à victoribus, vel antiquæ permittebantur. Senatus autem permiserat Siculis ut suis uterentur.

20. *Sestertiûm millies.*] Concisum genus orationis, inquit Hotomannus, *quo veteres millies centena millia significabant*, id est, duos milliones & quinquaginta sestertios, qui efficiunt 250000 libras Gallicas. Ad plenam sestertiorum cognitionem quædam adnotanda sunt; 1. de pretio; nam sestertius apud Romanos nummus erat, qui duos asses & semissem valebat. 2. Observandum est, quòd sestertia in numero plurali neutro enunciata millenos sestertios continebant: quod tamen ab omnibus Auctoribus non admittitur. 3. Quòd cûm reperitur ista nota H-S, eam de nummis tantùm sestertiis intelligi. 4. Quod, ut à nummis sestertiis ad sestertia transeundo numerus millies multiplicatur, ita, cùm ad eam locutionem ventum est, quæ per adverbia numeralia nunciatur, crescunt sestertia singula conduplicata: v. g. si centum sestertia dicam, intelligi debere centena millia sestertiûm: sic, ubi centies sestertiûm dicitur, intelligenda sunt centies centena sestertia, sive centies centena millia sestertiûm. Hæc annotavit Balduinus in Comm. Inst. de Success. Libert. et Cujacius lib. 10, Observ. 37. Plures Auctores sestertios ad nostram monetam Gallicam revocare conati sunt; imprimis Budæus, Abrahamus, Petavius, &c. quorum omnium una non est æstimatio, quia ab eorum temporibus argenti pretium auctum est. Omnium recentissimus Pater Harduinus Societatis Jesu, sestertiûm ex pondere æstimavit; probatque in Commentariis, quos eruditissimos in Plinium scripsit, duobus nostris Gallicis assibus æquivalere; hunc consule in lib. 33. cap. 3. non ejus supputationi acquiescimus.

34. *Accedere aut aspirare.*] Aspirare ad rem dicitur, qui tam prope accedit, ut halitum in eam immittere possit.

35. *Velle suâ causâ.*] In plerisque Codicibus legitur, *causam suam*, subaudiendo, inquiunt Interpretes nonnulli, *defendere*. Sed nihil mutandum videtur. *Velle enim suâ causâ*, perinde est, ac alteri studere, vel favere. Sic ipse Cic. Epist. ad Lent. *Regis causâ si qui sint, qui velint, &c.*

eos nunc planè fortunis omnibus conaris evertere? cur his non modò persequendi juris sui, sed etiam deplorandæ calamitatis adimis potestatem? Nam, te actore, quem eorum affuturum putas, quos intelligis, non, ut per te alium, sed ut per aliquem te ipsum ulciscantur, laborare?

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

Quod Verres minimè velit Ciceronem accusatorem, maximè Cæcilium.

VI. At enim solùm id est, ut me Siculi maximè velint: alterum illud credo obscurum est, à quo Verres minimè se accusari velit. Ecquis unquam tam palàm de honore, tam vehementer de salute suâ contendit, quàm ille, atque illius amici, ut ne hæc mihi [m] delatio detur? Sunt multa, quæ Verres in me esse arbitratur, quæ scit in te, Q. Cæcili, non esse: quæ cujusmodi in utroque nostrûm sint, paulò post commemorabo. Nunc tantum id dicam, quod tacitus tu mihi assentiare, nullam rem in me esse, quam ille contemnat: nullam in te, quam pertimescat. Itaque magnus ille defensor, et amicus ejus, tibi Hortensius suffragatur, me oppugnat: apertè ab Judicibus petit, ut tu mihi anteponare: & ait hoc se honestè sine ullâ invidiâ, ac sine ullâ [n] offensione contendere. Non enim, inquit, illud peto, quod soleo, cùm vehementiùs contendi, impetrare; reus ut absolvatur, non peto: sed, ut ab hoc potiùs quàm ab illo accusetur, id peto. Da mihi hoc: concede, quod facile est, quod honestum, quod non invidiosum: quod cùm dederis, sine ullo tibi periculo, sine infamiâ illud dederis, ut is absolvatur, cujus ego causâ laboro. Et ait idem, ut aliquis metus adjunctus sit ad gratiam, certos esse in consilio, quibus ostendi tabellas velit: id esse perfacile; non enim singulos ferre sententias, sed universos constituere: cera-

[m] *accusatio.* [n] *infamiâ postulare.*

10. *Magnus defensor.*] Hortensius magnus defensor à Cicerone appellatur, non quia multos defendit, sed quia hunc præcipuè Verrem omni operâ defendere conatur.

13. *Non enim, inquit, illud peto.*] Ethiopœia Hortensii ad illius improbitatem in judiciis corrumpendis ostendendam.

15. *Da mihi.*] Fingit Cicero Hortensium id dicere, corruptis pecuniâ judicibus.

19. *Metus adjunctus sit.*] Id agit, corruptor, ut gratiosus judex non solùm velit servare fidem suo corruptori, verùm etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur ad custodiendam pactionem promissæ à se gratiæ.

20. *Ostendi tabellas velit.*] Hortensius voluit, ut illi judices corrupti tabulas priùs ostenderent, quam in urnas mitterent. Erat autem duplex ratio ferendæ sententiæ. Quando parvâ erat causa, ex tabulis suum judicium pronunciabant, v. g. Si absolverent, imprimebant ceræ literam A: si damnarent, C. si ampliabant, N. L. nempè quod parùm liqueret, & iteràm agi causam optarent. Si verò magna esset causa & invidiosa, scribebant suas sententias, & cumulatim præconi dabant, qui in urnam eos conjiciebat.

tam unicuique tabellam dari cerâ legitimâ, non illâ infami ac nefariâ. Atque is non tam propter Verrem laborat, quàm quòd eum minimè res tota delectat. Videt enim ſi à pueris nobilibus, quos adhuc eluſit, ſi à quadruplatoribus, quos non ſine causâ contempſit ſemper, ac pro nihilo putavit, accuſandi voluntas ad viros forteis, ſpectatoſque homines tranſlata ſit, ſe in judiciis dominari non poſſe.

VII. Huic ego homini jam antè denuncio, ſi à me cauſam hanc vos agi volueritis, rationem illi defendendi totam eſſe mutandam; & ita tamen mutandam, ut meliore & honeſtiore conditione ſit, quâm quâ ipſe eſſe vult: ut imitetur homines eos, quos ipſe vidit ampliſſimos, L. Craſſum, & M. Antonium; qui nihil ſe arbitrabantur ad judicia, cauſaſque amicorum præter fidem, & ingenium afferre oportere. Nihil erit, quod, [a] me agente, arbitretur judicium ſine magno multorum periculo poſſe corrumpi. Ego in hoc judicio mihi Siculorum cauſam receptam, populi Rom. ſuſceptam eſſe arbitror: ut mihi non unus homo improbus opprimendus ſit, id quod Siculi petivêrunt; ſed omninò omnis improbitas, id quod populus Rom. jam diu flagitat, extinguenda, atque delenda ſit. In quo ego quid [b] eniti, aut quid efficere poſſim, malo in aliorum [c] ſpe relinquere, quàm in oratione meâ ponere. Tu verò, Cæcili! quid potes? quo tempore, aut quâ in [d] re non modo ſpecimen cæteris aliquod dediſti, ſed tute tui periculum feciſti? in mentem tibi non

[a] *me accuſante.* [b] *ſuſcipere.* [c] *cogitatione.* [d] *cauſâ.*

22. *Cerâ legitimâ.*] Cera legitima erat in qua A, litera absolutionis, scripta erat, & quæ erat unius coloris.

Ib. *Non illâ infami.*] Per infamem, discolorem intelligit; in qua litera C scripta erat, alludit autem ad judicium quod contra Varronem constitutum est; qui ab Hortensio defensus est, qui tabulas infames varii nempè coloris protulit, cum Judicum metueret corruptionem.

24. *A Pueris nobilibus.*] Appium Claudium, & Cæsarem adhuc adolescentes significat, quorum alter Terentium Varronem, alter Dolabellam accusavit. At Hortensii fraude, qui discoloribus ceris usus est, liberati sunt.

25. *A quadruplatoribus.*] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in quâ re quartam partem bonorum ex suâ delatione referebant.

27. *Spectatos.*] Pungit Hortensium, cui dicit, non ei rem esse cum pueris & quadruplatoribus, sed cum viris generosis, qui virtutem amant.

28. *Dominari non posse.*] Hortensius Rex fori dicebatur, iisque judiciis dominari per judices, quos corrumperat.

2. *Totam esse mutandam.*] Acriter pungit Hortensium, ait enim ita corruptam ejus esse defendendi rationem, ut tota res mutanda sit.

3. *Meliore conditione sit.*] Optat ut melior sit Hortensius, cum possit, ut debeat honestè agere, quod facilius est, quàm judices corrumpere.

5. *Ipse vidit.*] Superior erat ætate Tullio Hortensius, ideò vidit Crassum & M. Antonium, qui soli Oratores Romani á Cicerone laudati sunt, quosque ipse in lib. de Orat. introduxit: & quos majores Hortensio videtur indicare.

9. *Causam receptam.*] Suscipimus nostrâ sponte, recipimus rogati.

17. *Periculum fecisti.*] Id est, tute ipse tentâsti, quando te exercuisti, secretò & remotus ab arbitris.

venit, quid negotii ſit cauſam publicam ſuſtinere? vitam alterius totam explicare, atque eam non modò in animis Judicum, ſed etiam in oculis, conſpectuque omnium exponere? ſociorum ſalutem, commoda provinciarum, vim legum, gravitatem judiciorum defendere? Cognoſce ex me, quoniam hoc primum tempus diſcendi nactus es, quam multa eſſe oporteat in eo, qui alterum accuſet: ex quibus ſi unum aliquod in te cognoveris, ego jam tibi ipſe iſtuc, quod expetis, meâ voluntate concedam. Primum integritatem, atque innocentiam ſingularem: nihil eſt enim quod minus ferendum ſit, quàm rationem ab altero vitæ repoſcere eum, qui non poſſit ſuæ reddere.

VIII. Hic ego de te plura non dicam: unum illud credo omneis animadvertere, te adhuc ab nullis niſi à Siculis potuiſſe cognoſci: Siculos hoc dicere, cum eidem ſint irati, cui tu te inimicum eſſe dicis, ſeſe tamen, te actore, ad judicium non affuturos. Quare negent, ex me non audies: hos patere id ſuſpicari, quod neceſſe eſt. Illi quidem (ut eſt hominum genus nimis acutum & ſuſpicioſum) non te ex Siciliâ literas in Verrem deportare velle arbitrantur, ſed cùm iiſdem literis illius prætura & tua quæſtura conſignata ſit, aſportare te velle ex Siciliâ literas ſuſpicantur. Deinde accuſatorem [a] firmum verumque eſſe oportet. Eum ego ſi te putem cupere eſſe, facilè intelligo eſſe non poſſe. Nec ea dico, quæ ſi dicam, tamen [b] infirmare non poſſis, te, antequàm de Siciliâ deceſſeris, in gratiam rediiſſe cum Verre: Potamonem ſcribam, & familiarem tuum retentum eſſe à Verre in provinciâ, cùm tu decederes: M. Cæcilium fratrem tuum lectiſſimum, atque ornatiſſimum adoleſcentem non modò non adeſſe, neque tecum tuas injurias perſequi, ſed eſſe cum Verre, cum illo famliariſſimè atque amiciſſimè vivere. Sunt

[a] *conſtantem & liberum.* [b] *negare.*

18. *Totam explicare.*] Est accusatoris totam illius, quem accusat, vitam explicare, at Verris crimina, quorum Cæcilius socius est, non aperiet.

24. *Ipse istuc.*] *Istuc* pro *Itsud* ponitur, nam sæpe Romani, D. in C. mutabant.

2. *A Siculis.*] Nulli certius Siculos nôrunt quàm ipse Cæcilius, qui Siculus est, & Verris Quæstor in Siciliâ.

6. *Acutum.*] Acuto ingenio Siculos extitisse Cicero ait in Bruto: idque ipsius Aristotelis testimonio.

7. *Literas in Verrem.*] Per literas intelligit testimonia quæ in Verrem conscripta sunt.

9. *Asportare.*] Cùm quis accusator erat constitutus, huic à prætore potestas dabatur omnia obsignandi, et deportandi Romam, quæ ad accusationem pertinebant. Cùm autem furtorum Verris Cæcilius conscius sit & particeps, non asportabit è Siciliâ testimonia, quæ Verri nocere possunt.

11. *Eum ego.*] Probat Cic. Cæcilium furem & prævaricatorem esse à multis signis, 1. Rediit in gratiam cum Verre, antequam discederet ex Siciliâ.

14. *Patamonem scribam.*] Secundum signum, quia quasi communis amicus remansit in Siciliâ, ubi non remansisset, si rever à ognovisset intercedere Cæcilium inter & Verrem simultates. Nam decedente Quæstore discedebat etiam ejus scriba.

15. *Fratrem tuum.*] Tertium signum, quod frater lectissimus propter judicium hominum, & ornatissimus propter dignitatem rei familiaris, remaneat cum Verre.

hæc & alia in te falsi accusatoris signa permulta: quibus ego nunc non utor. Hoc dico, te, si maximè cupias, tamen verum accusatorem esse non posse. Video enim permulta esse crimina, quorum tibi societas cum Verre ejusmodi est, ut ea in accusando attingere non audeas. Queritur Sicilia tota, C. Verrem ab aratoribus, cùm frumentum sibi in cellam imperavisset, & cùm esset tritici modius H-S. II. pro frumento in modios singulos duodenos sestertios exegisse. Magnum crimen! ingens pecunia! furtum impudens! injuria non ferenda! ego hoc uno crimine illum condemnem necesse est.

IX. Tu, Cæcili, quid facies? Utrum hoc tantum crimen prætermittes? an objicies? Si objicies, idne alteri crimini dabis, quod eodem tempore in eâdem provinciâ tu ipse fecisti? audebis ita accusare alterum, ut, quominus tute condemnere, recusare non possis? Sin prætermittes; qualis erit ista tua accusatio, quæ, domestici periculi metu, certissimi, & maximi criminis non modò suspicionem, verùm etiam mentionem ipsam pertimescat? Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis prætore Verre, pro quo frumento pecunia omnis soluta non est. Grave est hoc crimen in Verrem, grave me agente, te accusante nullum. Eras enim tu Quæstor; pecuniam publicam tu tractabas: ex quâ etiamsi cuperet Prætor, tamen ne qua deductio fieret, magnâ ex parte tua potestas erat. Hujus quoque igitur criminis, te accusante, mentio nulla fiet. Silebitur toto judicio de maximis & notissimis illius furtis & injuriis. Mihi crede, Cæcili, non potest in accusando socios verè defendere is, qui cum reo criminum societate conjunctus est. Mancipes à civitatibus pro frumento pecuniam exegerunt. Quid? hoc, Verre Prætore, factum est solum? non: sed etiam Quæstore Cæcilio. Quid igitur? [a] daturus es huic crimini, quod & potuisti prohibere ne fieret, & debuisti? an totum id relinques? Ergò id omninò Verres in judicio suo

[a] *objicies crimen huic* Verri.

21. *Video permulta.*] Quartum signum, quod, cum sit conjunctus cum reo affinitate criminum, non potest defendere socios, à quibus accusatur.

23. *Ab aratoribus.*] Aratores erant, qui pop. Rom. agros conduxerant ad arandum.

24. *Cellam.*] Cella vocatur quodlibet receptaculum rei domesticæ. Hic verò intelligit annonam Prætoris, quæ in frumenti certo numero præbebatur à Siculis, à quibus Verres & pecuniam pro frumento exegit, & eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos per singulos modios exigeret, sexies plusquam merebatur. De sestertiis dictum est supra.

7. *Emptum est.*] Sicilià dabat decumanum fructum, quod ab aratoribus exigebatur sine pretio: præter id emebatur aliud á Siculis, pro quo ex senatusconsulto pecunia solvebatur.

10. *Nullum.*] Illius criminis nullam mentionem fecisset, si accusator constitutus fuisset Cæcilius.

12. *Deductio fieret.*] Deductio est debitæ pecuniæ compensatio, cùm pro re aliquâ aliud compensatur, & detrahitur.

17. *Mancipes.*] Mancipes erant publicanorum principes, qui vectigalia à populo redimebant,

non audiet, quod cùm faciebat, quemadmodum defensurus esset, non reperiebat. Atque ego hæc, [b] quæ in medio posita sunt, commemoro. Sunt alia magis occulta furta, quæ ille, ut istius, credo, animos atque impetus retardaret, cum quæstore suo benignissimè communicavit. Hæc tu scis ad me esse delata: quæ si velim proferre, facilè omnes intelligent, vobis inter vos non modò voluntatem fuisse conjunctam, sed ne prædam quidem adhuc esse divisam. Quapropter si tibi judicium postulas dari, quod tecum unà fecerit; concedo, si id lege permittitur: sin autem de accusatione dicimus; concedas oportet iis, qui nullo suo peccato impediuntur, quo minùs alterius peccata demonstrare possint. Ac vide, quantum intersuturum sit inter meam atque uam accusationem. Ego, etiam quæ tu sine Verre commisisti, Verri crimini daturus sum, quod te non prohibuerit, cùm summam ipse haberet potestatem: tu contrà, ne quæ ille quidem fecit objicies, ne quâ ex parte conjunctus cum eo reperiare. Quid illa, Cæcili? contemnenda-ne tibi videntur esse, sine quibus causa sustineri, præsertim tanta, nullo modo potest? aliqua facultas agendi, aliqua dicendi consuetudo, aliqua in foro, judiciis, legibus, aut ratio, aut exercitatio?

X. Intelligo quam [c] scopuloso, difficilique in loco verser: nam cùm omnis arrogantia odiosa est, tum illa ingenii, atque eloquentiæ multò molestissima. Quamobrem nihil dico de meo ingenio, neque est quod possim dicere, neque si esset, dicerem: aut enim id mihi satis est, quod est de me opinionis, quidquid est; aut si id parum est, ego majus id commemorando facere non possum. De te, Cæcili! jam mehercule, hoc extra hanc contentionem, certamenque nostrum familiariter tecum loquar. Tu ipsum quemadmodum existimes, vide etiam atque etiam, & tu te collige, & qui sis, & quid facere possis considera. Putas-ne te posse de maximis, acerbissimisque rebus, cùm causam sociorum fortunasque provinciæ, jus populi Rom. gravitatem judicii legumque susceperis, tot res, tam graveis, tam varias, voce, memoriâ, concilio, ingenio, sustinere? Putas-ne te posse, quæ C. Verres in quæsturâ, quæ in legatione, quæ in præturâ, quæ Romæ, quæ in Italiâ, quæ in Achaiâ, Asiâ, Pamphyliâque patrârit, ea quemadmodum locis temporibusque divisa

[b] *quæ omnes sciunt.* [c] *periculoso.*

25. *Benignissimè communicavit.*] Cæcilium & Verrem fures esse designat, quasi tota ista Quæstura ad societatem furtorum, non ad accusationem valeret.

1. *Scopuloso.*] Metaphora sumpta à navigantibus, cùm naufragium timent.

9. *Tu te collige.*] Id est, ad te redi, & tanquam dispersum animum revoca, ut rectius cogites, & fortius agas.

15. *In quæsturâ.*] Quæstor fuit Verres Carbonis in provinciâ Consulari.

Ib. *In legatione.*] Idem legatus fuit Cn. Dolabellæ in Asiâ.

16. *Quæ Romæ.*] Prætor Urbanus Romæ.

Ib. *In Italiâ.*] Præturam exercuit Verres in Italiâ & Romæ.

Ibid. *In Achaiâ. &c.*] Ubi legatione functus est.

ſint, ſic criminibus, & oratione diſtinguere? Putaſ-ne te poſſe, id quod in ejuſmodi reo maximé neceſſarium eſt, facere, ut quæ ille libidinosè, quæ nefariè, quæ crudeliter fecerit, ea æquè acerba, & indigna videantur eſſe iis, qui audient, atque illis viſa ſunt, qui ſensêrunt? magna ſunt ea, quæ dico, mihi crede; noli hæc contemnere: dicenda, demonſtranda, explicanda ſunt omnia: cauſa non ſolùm exponenda, ſed etiam graviter, copioſèque agenda eſt: perficiendum eſt, ſi quid agere aut perficere vis, ut homines te non ſolùm audiant, verùm etiam libenter ſtudioſèque audiant. In quo ſi te multùm natura adjuvaret, ſi optimis à pueritiâ diſciplinis, atque artibus ſtuduiſſes, & in his elaborâſſes, ſi literas Græcas Athenis, non Lilybæi, Latinàs Romæ, non in Siciliâ didiciſſes: tamen eſſet magnum, tantam cauſam, tam exſpectatam, ex diligentiâ conſequi, & memoriâ complecti, & oratione exponere, & voce & viribus ſuſtinere. Fortaſſe dices, Quid? ergo hæc in te ſunt omnia? Utinam quidem eſſent: verumtamen ut eſſe poſſent, magno ſtudio mihi a pueritiâ eſt elaboratum. Quod ſi ego hæc propter magnitudinem rerum, ac difficultatem aſſequi non potui, qui in omni vitâ nihil aliud egi, quàm longè tu te ab his rebus abeſſe arbitrare, quas non modò anteà nunquam cogitâſti, ſed ne nunc quidem, cum [a] in eas ingrederis, quæ & quantæ ſint, ſuſpicari potes? Ego, qui, ſicut omnes ſciunt, in foro judiciiſque ita verſer, ut ejuſdem ætatis aut nemo aut pauci plureis cauſas defenderint, & qui omne tempus quod mihi ab amicorum negotiis datur, in his ſtudiis [b] laboribuſque conſumam, quo paratior ad uſum forenſem promptiorque eſſe poſſim; tamen, ita Deos mihi velim propitios, ut, cùm illius diei mihi venit in mentem, quo die, citato reo, mihi dicendum ſit, non ſolùm commoveor animo, ſed etiam toto corpore perhorreſco. Jam nunc mente, & cogitatione proſpicio, quæ tum ſtudia hominum, qui concurſus futuri ſint, quantam exſpectationem magnitudo judicii ſit allatura, quantam auditorum multitudinem C. Verris infamia concitatura, quantam denique audientiam orationi meæ improbitas illius

[a] *accedis ad eas.* [b] *defenſionibus.*

29. *Athenis.*] Athenis florebat sermonis puritas, & artium doctrina.

Ib. *Non Lylibæi.*] Lylibæus ex tribus Siciliæ promontoriis unum in Libyam spectans, ut ait Polybius lib. 1. Bello Punico primo.

30. *Non in Siciliâ.*] Imperitiam Cæcilii ridet; qui literas tam Græcas, quam Latinas in Siciliâ didicit, ubi utraque lingua plane inculta erat.

40. *Ejusdem ætatis.*] Juvenis licet Cicero jam sibi dicendi gloriam in foro fecerat, ad quam nemo suæ ætatis perveuerat.

44. *Ita Deos mihi.*] Genus jurisjurandi, id est, tantum mihi faveat Deus, quantum verum est quod dico.

46. *Citato reo.*] Vocato reo in judicium dicere incipiens timebat Cicero, ut de se confitetur in Cluentianâ: Semper cum metu incipio dicere.

51. *Audientiam.*] Audientia novum tum fuit vocabulum, & à Cicerone inventum, per quod attentionem significat.

factura sit. Quæ cum cogito, jam nunc timeo, quidnam pro offensione hominum, qui illi inimici, infensique sunt, & exspectatione omnium, & magnitudine rerum dignum eloqui possim. Tu horum nihil metuis, nihil cogitas, nihil laboras: & si quid ex vetere aliquâ oratione, JOVEM EGO OPTIMUM MAXIMUM; aut VELLEM, SI FIERI POTUISSET, JUDICES, aut aliquid ejusmodi ediscere potueris, præclarè te paratum in judicium venturum arbitraris. Ac si tibi nemo responsurus esset, tamen ipsam causam, ut ego arbitror, demonstrare non posses. Nunc ne illud quidem cogitas, tibi cum homine disertissimo, & ad dicendum paratissimo futurum esse certamen, [a] quîcum modò differendum, modò omni oratione pugnandum, certandumque sit? Cujus ego ingenium ita laudo, ut non pertimescam: ita probo, ut me ab eo delectari facilius, quam decipi putem posse. Nunquam ille me opprimet consilio: nunquam ullo artificio pervertet: nunquam ingenio me suo labefactare, atque infirmare conabitur: novi omneis hominis petitiones, rationesque dicendi: sæpè in iisdem, sæpè in contrariis causis versati sumus. Ita contra me ille dicet, quamvis sit ingeniosus, ut nonnullum etiam de suo ingenio judicium fieri arbitretur.

XI. Te verò, Cæcili, quemadmodum sit elusurus, quàm omni ratione jactaturus, videre jam videor: quoties ille tibi potestatem optionemque facturus sit, ut eligas utrum velis factum esse, nec-ne: verum esse, an falsum: utrum dixeris, id contra te futurum, [b] qui tibi æstus, qui error, quæ tenebræ, Dii immortales, erunt, homini minimè [c] malo? Quid? cùm accusationis tuæ membra dividere cœperit, & in digitis suis singulas parteis causæ constituere? quid, cum unumquodque transigere, expedire, absolvere; ipse profectò metuere incipies, [d] ne innocenti periculum facesseris. Quid, cùm

[a] *cum quo.* [b] *quæ conturbatio.* [c] *callido.* [d] *ne vocaveris innocentem in periculum* capitis.

56. *Jovem ego Optimum.*] Festivè ridet Cæcilium; qui tam imperitus est Orator, ut aliquod tritum & vulgare Causidicis sit allaturus exordium, aut ab invocatione, aut à superioris reprehensione.

61. *Disertissimo.*] Disertus est, qui naturà, arte, usu, atque exercitatione paratus est ad dicendum.

62. *Modò disserendum, modò pugnandum.*] Disserere est acutè ac subtiliter dicere & argumentari; pugnare verò, vim & copiam Orationis exercere. Hoc utrumque munus Orationi convenit maximè.

63. *Cujus ingenium.*] Se parem hic Hortensio Cicero significat, cum quo sæpè vel in contrariis causis versatus est, vel in iisdem, cum uterque defendit & accusavit.

1. *Elusurus.*] Metaphora à gladiatoribus sumpta, qui tela & ictus motu corporis evitant,

2. *Optionem facturus.*] Pergit in Metaphorâ, nam qui prævalebant in prælio, quærebant ab advesariis, ut suprà, vel infrá, &c. feriri vellent.

7. *Et in digitis.*] Ita insequitur Cæcilii imperitiam, ut rideat etiam Hortensium, qui orationis divisionem in digito deductam habebat.

8. *Transigere.*] In principio orationis transigimus cum adversario distinguendo & explicando ejus argumenta.

Ib. *Expedire.*] *Expedimus* in medium afferendo nostras argumentiones.

Ib. *Absolvere.*] Absolvimus in fine amplificando & concludendo orationem.

commiſerari, conqueri, & ex illius invidiâ [d] deonerare aliquid, & in te trajicere cœperit? commemorare Quæſtoris cum prætore neceſſitudinem conſtitutam? morem majorum? ſortis religionem? poteriſ-ne ejus orationis [e] ſubire invidiam? Vide modò, etiam atque etiam conſidera; mihi enim videtur periculum fore, ne ille non modò verbis te obruat, ſed geſtu ipſo, ac motu corporis [f] præſtringat aciem ingenii tui, teque ab inſtitutis tuis, cogitationibuſque abducat. Atque hujuſce rei judicium jam continuò video futurum.

XII. Si enim mihi hodie reſpondere ad hæc, quæ dico, potueris: ſi [a] ab iſto libro, quem tibi magiſter ludi, neſcio quis, ex alienis orationibus compoſitum dedit, verbo uno diſceſſeris: poſſe te, & illi quoque judicio non deeſſe, & cauſæ atque officio tuo ſatisfacere arbitrabor. Sin mecum in hâc proluſione nihil fueris: quem te in ipsâ pugnâ cum acerrimo adverſario fore putemus? Eſto: ipſe nihil eſt, nihil poteſt: at venit paratus cum ſubſcriptoribus exercitatis & diſertis. Eſt tamen hoc aliquid: tametſi non ſatis. Omnibus enim rebus is, qui princeps in agendo eſt, ornatiſſimus & paratiſſimus eſſe debet. Verumtamen L. Apuleium eſſe video proximum ſubſcriptorem, hominem non ætate, ſed uſu forenſi, atque exercitatione tyronem. Deinde, ut opinor, habet Allienum: hunc tamen à ſubſelliis: quid in decendo poſſet, nunquam ſatis attendi: in clamando quidem video eum eſſe bene robuſtum, atque exercitatum. In hoc ſpes tuæ ſunt omnes: hic, ſi tu eris actor conſtitutus, totum judicium ſuſtinebit. Ac ne is quidem tantum contendet in dicendo, quantum poteſt: ſed conſulet laudi & exiſtimationi tuæ, & ex eo, quod ipſe poteſt in dicendo, aliquantum remittet, ut tu tandem ali-

[d] *cœperit diminuere aliquid, & in te deducere.* [e] *ſuſtinere.* [f] *obtenebret.* [a] *ab iſtâ oratione* compoſitâ.

12. *Morem Majorum.*] Majores vetabant à Quæstore Prætorem accusari.

Ib. *Sortis religionem.*] Religio sortis sanctissima esse debebat, quia sorte ducebantur Magistratus.

15. *Gestu ac motu.*] Ita laudat Hortensium ut pungat etiam: cujus gestus plus habebat artis, quàm erat satis Oratori.

2. *Isto libro.*] Continens posuit pro contento, liber enim continet quod scriptum est.

Ibid. *Magister ludi.*] Ludi magister dicitur qui primas literas docet. Ergo libellum aliquem obsoletum significat attulisse Cæcilium, unde magister dictata pueris argumenta præbere solitus esset.

5. *In hâc prolusione.*] Nempe de constituendo Verris accusatore.

7. *Cum Subscriptoribus.*] Subscriptores erant, qui accusatori subscribebant. Nulli autem fas erat subscribere, nisi accepta à judicibus potestate.

9. *Qui princeps.*] Id est, qui primas egit, & qui accusator dictus est. Quatuor autem fuêre ut plurimùm.

11. *Apuleium.*] Apuleius secundo loco accusator est, senex ille quidem, sed imperitus Orator.

13. *Allienum.*] Allienus minoribus tantum judiciis interfuit. Nam teste Nonnio, subsellia sunt Tribunorum, Quæstorum, & minorum Judicum, qui non in sellis curulibus, sed subselliis considebant.

14. *In clamando.*] Habebat ille quidem naturam, sed non facultatem, ideoque erat imperitus Orator.

19. *Remittet.*] Remittere est non agere eâ diligentiâ, & studio, quo par est.

quid eſſe videare. Ut in actoribus Græcis fieri videmus, ſæpè illum qui eſt ſecundarum, aut tertiarum partium, cum poſſit aliquantò clariùs dicere, quam ipſe primarum, multùm ſummittere, ut ille princeps quàm maximè excellat; ſic faciet Allienus: tibi ſerviet, tibi lenocinabitur, minùs aliquantò contendet, quàm poteſt.

XIII. Jam hoc conſiderate, cujuſmodi accuſatores in tanto judicio ſimus habituri: cum & ipſe Allienus ex eâ facultate, ſi quam habet, aliquantùm detracturus ſit, & Cæcilius tum denique ſe aliquid futurum putet, ſi Allienus minùs vehemens fuerit, & ſibi primas in dicendo parteis conceſſerit. Quartum quem ſit habiturus, non video, niſi quem forte ex illo grege Oratorum, qui ſubſcriptionem ſibi poſtulârunt, [a] cuicumque vos delationem dediſſetis. Ex quibus alieniſſimis hominibus, ita paratus venis, ut ubi [b] hoſpes aliquis ſit recipiendus. Quibus ego non ſum tantum honorem habiturus, ut ad ea quæ dixerint, certo loco, aut ſingulatim unicuique reſpondeam. Sic breviter, quoniam non conſultò, ſed caſu, in eorum mentionem incidi, quaſi præteriens ſatisfaciam univerſis. Tantâ-ne vobis inopiâ videor eſſe amicorum, ut mihi non ex his, quos mecum adduxerim, ſed de populo ſubſcriptor addatur? vobis autem tanta inopia reorum eſt, ut mihi cauſam præripere conemini potiùs, quam aliquos à columnâ Mœniâ veſtri ordinis reos reperiatis? Cuſtodem, inquit, Tullio me apponite. Quid? mihi? quam multis cuſtodibus opus erit, ſi te ſemel ad meas capſas admiſero? qui non

[a] *qemcumque vos conſtituiſſetis accuſatorem.* [b] *ignotus.*

20. *In actoribus.*] Histrionibus nempè.

21. *Secundarum.*] In fabulis primarum partium persona erat, quæ sæpiùs prodibat in scenam; secundarum, quæ minus, &c.

24. *Lenocinabitur.*] Lenocinari est gratiam sibi conciliare, nam lenonum est conciliare gratiam inter amatores.

6. *Ex illo grege.*] Ad contemptum vocat gregem, nempè sordidum & abjectum genus causidicorum, qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores reperirentur.

6. *Ex quibus alienissimis.*] Id est, Oratores isti, sic explicat Hotomannus, qui subscriptionem sibi postulârunt, nihilo magis versati sunt in judiciis, quam tu aut Apuleius, adeoque à foro alieni sunt & ignari disciplinæ, consuetudinisque forensis ut, cum tu speres posse ab iis usum rationemque forensem addiscere, contra ipsi tibi docendi sint tanquam hospites & peregrini, qui nunquam in forum venêrunt.

13. *Tantâ-ne nobis inopiâ.*] Id est, ita destitutus gratiâ apud judices,

14. *Sed de populo subscriptor.*] Amarulentè id dicit, quasi subscriptores ejusmodi in vulgo numerandi sint.

17. *Columnâ Mæniâ.*] Columna Mœnia erat in foro, ad quam fures, & servi nequam puniebantur à Triumviris, & minoris notæ rei accusabantur, ad quam denique magnus vilissimorum hominum consursus fiebat. Porrò cùm Mœnius suam domum Catoni venderet, ut ibi Basilica ædificaretur, excepit jus sibi unius Columnæ, ut inde ludos ipse & posteri spectarent.

Ib. *Custodem.*] Accusatoribus custodes apponebantur; ne ipsi corrumperentur. Reis etiam fas fuit accusatoribus apponere, qui cuncta nôssent, quæ accusator attentaret, ut nihil fraudis subesset in judicio.

19. *Ad meas capsas.*] Capsa à capiendo dicitur: in iis capsis literas, & tabulas sit se repositurum, quæ ex Siciliâ afferentur, si Verrem accuset.

solum nè quid enuncies, sed etiam nè quid auferas, custodiendus sis. Sed de isto custode toto sic vobis brevissimè respondebo: non esse hos tales viros commissuros, ut ad causam tantam à me susceptam, mihi creditam, quisquam subscriptor, me invito, c aspirare possit. Etenim fides mea custodem repudiat, diligentia speculatorem reformidat.

c *pervenire.*

40 *Nè quid enuncies.*] Ex consiliis, & secretis meis in Verrem.

45. *Speculatorem.*] Id est, non opus est speculatore, cùm fides nunquam in me defuerit.

CONFUTATIO.

XIV. Verum ut ad te, Cæcili, redeam, quàm multa te deficiant, vides; quàm multa sint in te, quæ reus nocens in accusatore suo cupiat esse, profectò jam intelligis. Quid ad hæc dici potest? non enim quæro quid tu dicturus sis. Video mihi non te, sed hunc librum esse responsurum, quem monitor tuus hic tenet: qui, si te rectè monere volet, suadebit tibi, ut hinc discedas, neque mihi verbum ullum respondeas. Quid enim dices? an id quod dictitas, injuriam tibi fecisse Verrem? Arbitror; neque enim esset verisimile, cum omnibus Siculis faceret injurias, te illi unum eximium, cui consuleret, fuisse. Sed cæteri Siculi ultorem suarum injuriarum invenêrunt: tu, dum tuas injurias per te, id quod non potes, persequi conaris, id agis, ut cæterorum quoque injuriæ sint impunitæ, atque inultæ: & hoc te præteriit, non id solum spectari solere, qui debeat, sed etiam illud, qui possit ulcisci; in quo utrumque sit, eum superiorem esse: in quo alterum, in eo non quid is velit, sed quid facere possit, quæri solere. Quod si ei potissimum censes permitti oportere accusandi potestatem, cui maximam C. Verres injuriam fecerit: utrum tandem censes hos Judices graviùs ferre oportere, te ab illo esse læsum, an provinciam Siciliam esse vexatam, ac perditam? Opinor, concedis, multo hoc & esse gravius & ab omnibus ferri graviùs oportere. Concede igitur, ut tibi anteponatur in accusando provincia; nam provincia accusat, cùm is agit causam, quem sibi illa defensorem sui juris, ultorem injuriarum, actorem totius causæ adoptavit. At eam tibi C. Verres fecit injuriam, quæ cæterorum quoque animos posset alieno incommodo commovere. Minimè; nam id quoque ad rem pertinere arbitror, qualis injuria dicatur; quæ causa inimicitiarum proferatur. Cognoscite ex me: nam iste eam profectò, a nisi planè nihil sapit, nunquam proferet.

a *nisi sit stultus.*

5. *Monitor tuus*] Subscriptor tuus Alienus.

10. *Eximium.*] Eximius dicitur, qui à reliquis ségregatus est, propter dignitatis excellentiam.

15. *Utrumque.*] Ut debeat & possit.

Agonis eſt quædam, Lilybætana, liberta Veneris Erycinæ: quæ mulier ante hunc Quæſtorem copioſa planè & locuples fuit. Ab hâc præfectus Antonii quidam ſymphoniacos ſervos abducebat per injuriam, quibus ſe in claſſe uti velle dicebat. Tum illa, ut mos in Siciliâ eſt omnium Venereorum, & eorum qui à Venere ſe liberaverunt, ut præfecto illi religionem Veneris, nomenque objiceret, dixit, & ſe, & omnia ſua Veneris eſſe. Ubi hoc Quæſtori Cæcilio, viro optimo, & homini æquiſſimo, nunciatum eſt; vocari ad ſe Agonidem jubet: judicium dat ſtatim, SI PARERET, eam ſe, & ſua Veneris eſſe dixiſſe. Judicant recuperatores id, quod neceſſe erat; neque enim erat cuiquam dubium, quin illa dixiſſet. Iſte in poſſeſſionem bonorum mulieris mittit: ipſam Veneri in ſervitutem adjudicat: deinde bona vendit, pecuniam redigit. Ita dum pauca mancipia, Veneris nomine, Agonis, ac religione retinere vult, fortunas omneis, libertatemque ſuam iſtius injuriâ perdidit. Lilybæum Verres venit poſteà; rem cognoſcit: factum improbat: cogit Quæſtorem ſuum pecuniam, quam ex Agonidis bonis redegiſſet, eam mulieri omnem annumerare, & reddere.

XV. Eſt adhuc, id quod vos omneis admirari video, non Verres, ſed Q. Mucius; quid enim facere potuit elegantius ad hominum exiſtimationem? æquius ad levandam mulieris calamitatem? vehementius ad Quæſtoris libidinem coërcendam? Summè hæc omnia mihi videntur eſſe laudanda. Sed repentè è veſtigio ex homine,

30. *Liberta.*] Liberta dicitur, quæ defuncta erat sacerdotio Veneris, & se ejus religione liberaverat: *ut enim domini servos*; ita dii homines religione sibi obstrictos habebant.

Ib. *Veneris Erycinæ.*] Eryx collis in Sicilia est excelsus, in quo Veneri sacrum est Templum; ubi illius ministerio dicatæ sunt mulieres plurimæ. Vide Strabonem, lib. 6. Geographiæ.

32. *Præfectus Antonii.*] Hic Antonius Curator fuerat oræ maritimæ ante Piraticum bellum; sed bello Cretensibus indicto, re malè gestâ, infeliciter periit.

Ib. *Symphoniacos servos.*] Symphoniaci musici sunt, qui erant in classe, ut vel modulis remiges excitarent, vel ut pugnantibus classicum canerent, unde ipsi tubæ classis est nomen positum Classicum. Vide Budæum in Annot. Pandect. Juris Civil.

34. *Omnium Venereorum.*] Qui quæve consecrati erant Veneri, ii Venerei, &. Venereæ dicebantur. Strabo enim scribit lib. Geogr. 6. quod non tantùm mulieres, sed etiam viri Veneri consecrati essent.

37. *Viro optimo.* Ironicè.

38. *Judicium dat statim.*] Prætores & Quæstores in provinciis judices in privatis causis constituebant.

39. *Judicant recuperatores.*] Recuperatores judices erant ex Equestri aut Publicanorum ordine. Illi autem à recuperando recuperatores dicti sunt, quod per eos jus suum quisque recuperare posset..

41. *In possessionem bonorum.*] Id est, possessione bonorum mulierem privat, alteri datâ possessione.

43. *Mancipia.*] Pueros symphoniacos intelligit.

1. *Non Verres, sed Q. Mucius.*] Verres non provinciæ Prætor; sed Mucius singularis vir probitatis & innocentiæ factus est. Novem menses ille Consul Asiam tam sanctè administravit, ut Asiani Diem festum in ejus honorem instituerint, quem Mucia nominaverunt.

5. *E vestigio.*] Id est, brevissimè, quantum tempus est in uno vestigio faciendo.

tanquam aliquo Circæo poculo, factus est Verres: redit ad se, atque ad mores suos: nam ex illâ pecuniâ magnam partem ad se vertit, mulieri reddidit quantulum visum est. Hîc tu, si læsum te à Verre esse dices; patiar, & concedam: si injuriam tibi factam quereris; defendam & negabo. Deinde de injuriâ, quæ tibi facta sit, neminem nostrûm graviorem vindicem esse oportet, quàm teipsum, cui facta dicitur. Si tu cum illo posteà in gratiam rediisti, si domi illius aliquoties fuisti, si ille apud te poste cœnavit, utrum te perfidiosum, an prævaricatorem existimari mavis? Video esse necesse alterutrum. Sed ego tecum in eo non pugnabo, quo minùs, utrum velis, eligas. [a] Quid, si ne injuriæ quidem, quæ tibi ab illo facta sit, causa remanet! Quid habes, quod possis dicere, quamobrem non modò mihi, sed cuiquam anteponare? nisi fortè illud, quod dicturum te esse audio, Quæstorem illius fuisse. Quæ causa gravis esset, si certares mecum, uter nostrûm illi amicior esse deberet. In contentione suscipiendarum inimicitiarum, ridiculum est putare, causam necessitudinis [b] ad inferendum periculum justam videri oportere. Etenim si plurimas à tuo Prætore injurias accepisses; tamen eas ferendo majorem laudem, quam ulciscendo mererere. Cùm verò nullum illius in vitâ rectius factum sit, quam id quod tu injuriam appellas; hi statuent hanc causam, quam nè in alio quidem probarent, in te, justam ad necessitudinem violandam videri? qui si summam injuriam ab illo accepisti, tamen quoniam Quæstor ejus fuisti, non potes eum sine ullâ vituperatione accusare; si verò nulla tibi facta est injuria, sine scelere eum accusare non potes. Quare cùm incertum sit de injuriâ, quemquam esse horum putas, qui non malit te sine vituperatione, quam cum scelere discedere? At vide, quid [c] differat inter meam opinionem ac tuam. Tu, cùm omnibus rebus inferior sis, hac unâ in re te mihi anteferri putas oportere, quòd Quæstor illius fueris: ego, si superior cæteris rebus esses, te hanc unam ob causam accusatorem repudiari putarem oportere. Sic enim à majoribus nostris accepimus, Prætorem Quæstori suo parentis loco esse oportere: nullam neque justiorem, neque graviorem causam necessitudinis posse reperiri, quàm conjunctionem sortis, quàm provinciæ, quam officii, quàm publicam muneris societatem.

[a] *quid si ne ratio quidem remanet* conquerendi? [b] *ad accusandum.* [c] *distet.*

6. *Circæo poculo.*] Poculum pro potione ponitur. Nempe alludit ad illum poculum, quod hospitibus suis Circe offerebat, quo hausto, virgâ percussi statim in sues mutabantur; & alio uncti medicamento ad pristinam formam redibant. Vide Homer. lib. 10. Odyss.

Ib. *Factus est Verres.*] Ludit in nomine, nam Verres porcum non sectum significat.

14. *Perfidiosum, an prævaricatorem.*] Perfidiosus est, qui amicum se simulat, cùm sit inimicus. Si talis est Cæcilius, igitur non est ipsi credendum. Prævaricator est, qui se inimicum fingit, cùm sit inimicus. Si talis est Cæcilius, non est ei causa committenda.

22. *Necessitudinis.*] Per necessitudinem sortem intelligit. quia Prætores, cæterique magistratus, qui in provincias mitte-

XVI. Quamobrem, ſi jure eum poſſis accuſare, tamen, cùm is tibi parentis [a] numero fuiſſet, id piè facere non poſſes: cùm verò neque injuriam acceperis, & [b] Prætori tuo periculum crees, fatearis neceſſe eſt, te illi injuſtum impiumque bellum inferre conari. Etenim iſta Quæſtura ad eam rem valet, ut elaborandum tibi in ratione reddendâ ſit, quamobrem eum, cui Quæſtor fueris, accuſes: non, ut ob eam ipſam cauſam poſtulandum ſit, ut tibi potiſſimùm accuſatio detur. Neque ferè unquam venit in contentionem de accuſando, qui Quæſtor fuiſſet, quin repudiaretur. Itaque neque L. Philoni in C. Servilium nominis deferendi poteſtas eſt data, neque M. Aurelio Scauro in L. Flaccum, neque Cn. Pompeio in T. Albucium, quorum nemo propter indignitatem repudiatus eſt; ſed nè libido violandæ neceſſitudinis auctoritate judicum comprobaretur. Atque ille Cn. Pompeius ita cum C. Julio contendit, ut tu mecum. Quæſtor enim Albucii fuerat, ut tu Verris. Julius hoc ſecum auctoritatis ad accuſandum afferebat, quòd ut hoc tempore nos ab Siculis, ſic tum ille ab Sardis rogatus ad cauſam acceſſerat. Semper hæc cauſa plurimùm valuit: ſemper hæc ratio accuſandi fuit honeſtiſſima pro ſociis, pro ſalute provinciæ, pro exterarum nationum commodis inimicitias ſuſcipere, ad periculum accedere, operam, ſtudium, laborem interponere. Etenim ſi probabilis eſt eorum cauſa, qui injurias ſuas perſequi volunt, quâ in re dolori ſuo, non reipub. commodis ſerviunt: quantò illa cauſa honeſtior, quæ non ſolùm probabilis videri, ſed etiam grata eſſe debet, nullâ privatim acceptâ injuriâ, ſociorum atque amicorum populi Romani dolore atque injuriis commoveri? Nuper, cùm in P. Gabinium vir fortiſſimus & innocentiſſimus L. Piſo [c] delationem nominis poſtularet, & contrà Q. Cæcilius peteret, iſque ſe veteres inimicitias jamdiu ſuſceptas perſequi diceret; cùm auctoritas & dignitas Piſonis valebat plurimùm, tum illa erat cauſa juſtiſſima, quòd eum ſibi Achæi patronum adoptârant.

[a] *loco.* [b] *accuſes tuum prætorem.* [c] *peteret accuſationem ejus.*

bantur, sorte eligebantur. Unde necessitudo illa sortis fuit, non sanguinis.

4. *Injustum impiumque bellum.*] Attingit hic veterum Rom. consuetudinem, qui bellum nullum inferebant, quin priùs à fecialium Collegio justum declaratum esset.

10. *Itaque neque.*] Exempla Quæstorum affert, qui suos Prætores non permissi sunt accusare.

Ib. *Lucio Philoni.*] Lucius Philo Quæstor fuit, alter Prætor.

12. *Pompeio.*] Strabo ille Pompeius Pompeii magni parens fuit.

Ib. *T. Albucium.*] Albucius post Præturam Sardiniæ præfuit: de quo in Pis. & lib. 3. Offic.

14. *Cum Jul'o.*] Julium hunc lepore & facetiis excellnisse, lib. 1. de Offic. ait. Accusavit pro Sardis Albucium.

23. *Dolori suo serviunt.*] Dolorem suum mitigant, quia homo affectus injuriâ facilè hominis inimici supplicio lenitur.

27. *Pub. Gabinium.*] Qui Achaiam administravit.

28. *L. Piso.*] L. Piso causas egit, & Tribunus plebis legem tulit de repetundis. Cic. de Clar. Orator.

29. *Q. Cæcilius.*] Non is, qui Verris accusationem postulat.

31. *Achæi.*] Qui repetundarum Gabinium accusabant.

XVII. Etenim, cùm lex ipsa de pecuniis repetundis, sociorum atque amicorum populi Romani causâ, comparata sit; iniquum est, non eum legis judiciique actorem idoneum maximè putari, quem actorem causæ suæ socii, defensoremque fortunarum suarum potissimùm esse voluerunt. An quod ad commemorandum est honestius, id ad probandum non multò videri debet æquius? Utra igitur est splendidior, utra illustrior commemoratio? Accusavi eum, quîcum Quæstor fueram, quîcum me sors, consuetudoque majorum, quîcum me Deorum hominumque judicium conjunxerat. An accusavi rogatu sociorum atque amicorum? delectus sum ab universâ provinciâ, qui ejus jura, fortunasque defenderem? Dubitare quisquam potest, quin honestius sit, eorum causâ, apud quos Quæstor fueris, quàm eum cujus Quæstor fueris, accusare? Clarissimi viri nostræ civitatis temporibus optimis, hoc sibi amplissimum, pulcherrimumque ducebant, ab hospitibus clientibusque suis, ab exteris nationibus, quæ in amicitiam populi Rom. ditionemque essent, injurias propulsare, eorumque fortunas defendere. M. Catonem illum sapientem, clarissimum virum, & prudentissimum, cùm multis graveis inimicitias gessisse accepimus propter Hispanorum, apud quos Consul fuerat, injurias. Nuper Cn. Domitium scimus M. Silano diem dixisse propter unius hominis Egritomari, paterni amici, atque hospitis injurias. Neque enim magis animos hominum nocentium res unquam ulla commovit, quam hæc majorum consuetudo, a longo intervallo repetita atque relata: sociorum querimoniæ delatæ ad hominem b non inertissimum, susceptæ ab eo, qui videbatur eorum fortunas fide, diligentiâque suâ posse defendere. Hoc timent homines, hoc laborant: hoc institui, atque adeò institutum referri, ac renovari molestè ferunt, putant fore, uti si paulatim hæc consuetudo serpere, ac c prodire cœperit, per homines honestissimos, virosque fortissimos, non imperitos adolescentulos, aut illiusmodi quadruplatores, leges judiciaque administrentur. Cujus consuetudinis, atque instituti patres majoresque

a *petita longo tempore* retrorsum. b *non imperitissimum.* c *progredi.*

9. *Sors.*] Sorte obveniebant provinciæ.
Ib. *Deorum hominumque judicium.*] Propter sortem hoc dicit, quæ quasi quoddam est decorum judicium: hominum vero, nempè Consulum, quia licet sorte, & divinitùs obvenirent, tamen à Consulibus & à populo provinciæ decernebantur.
15. *Temporibus optimis.*] Heroica illa tempora indicat, quibus vigebat fides in Repub. & nulla lex erat adhuc instituta de repetundis.
18. *Marcum Catonem.*] M. Cato accusavit Servium Galbam pro direptis Lusitanis, & Pub. Furium pro iisdem propter iniquam æstimationem frumenti.
21. *Cn. Domitium.*] Domitius Marcum Silanum Consularem accusavit propter Egritomari Transalpini hospitis injurias.
22. *Diem dixisse.*] Diem dicere, & accusare in hoc differunt, quod accusare privatorum hominum sit; diem dicere Magistratuum, ut videre licet ubique apud Cicer.

noſtros non pœnitebat tum, cùm P. Lentulus, is qui princeps Senatûs fuit, accuſabat M. Aquilium, ſubſcriptore C. Rutilio Rufo, aut cùm P. Africanus homo virtute, fortunâ, gloriâ, rebus geſtis ampliſſimus, poſteaquam bis Conſul & Cenſor fuerat, L. Cottam in judicium vocabat. Jure tum florebat populi Romani nomen: jure auctoritas hujus imperii, civitatiſque majeſtas gravis habebatur. Nemo mirabatur in Africano illo, quod in me nunc homine parvis opibus, ac facultatibus prædito, ſimulant ſeſe mirari, cùm moleſtè ferant. Quid ſibi iſte vult? accuſatorem-ne ſe exiſtimari, qui anteà defendere conſueverat? nunc præſertim, eâ jam ætate, cùm Ædilitatem petat? Ego vero, & ætatis non modò meæ, ſed multò etiam ſuperioris, & honoris ampliſſimi puto eſſe, & accuſare improbos, & miſeros calamitoſoſque defendere. Et profectò aut hoc remedium eſt ægrotæ, ac propè deſperatæ reipub. judiciiſque corruptis, ac contaminatis paucorum vitio ac turpitudine, homines ad legum defenſionem, judiciorumque auctoritatem, quàm honeſtiſſimos & integerrimos diligentiſſimoſque accedere: aut ſi ne hoc quidem prodeſſe poterit, profectò nulla unquam medicina his tot incommodis reperietur. Nulla ſalus reipubl. major eſt, quàm eos, qui alterum accuſant, non minùs de laude, de honore, de famâ ſuâ, quàm illos, qui accuſantur de, capite ac fortunis ſuis pertimeſcere. Itaque ſemper ii diligentiſſimè, laborioſiſſiméque accusàrunt, qui ſe ipſos in diſcrimen exiſtimationis venire arbitrati ſint.

PERORATIO.

XVIII. Quamobrem hoc ſtatuere, Judices, debetis, Q. Cæcilium, de quo nulla unquam [a] opinio fuerit, nullaque in hoc ipſo judicio [b] expectatio futura ſit, qui neque ut ante [c] collectam famam

[a] *exiſtimatio* bona. [b] *nullatenus.* [c] *acquiſitam.*

34. *Cùm Pub. Lentulus.*] Lentulus Lentuli Suræ pater, qui in carcere propter Catilinæ conjurationem strangulatus est.

Ib. *Princeps Senatûs.*] Princeps Senatûs à Censoribus is legebatur, qui eorum vetustissimus erat.

35. *M. Aquilium.*] Aquilius à Marco Antonio defensus est apertâ tunicâ, ut ejus cicatrices apparerent.

38. *L. Cottam.*] Cotta à P. Africano post secundum Consulatum, & Censuram accusatus: est qui tamen (teste Cicer.) in Orat. pro Murenâ absolutus est, ne tanti adversarii potentiâ oppressus videretur.

42. *Quid sibi iste vult?*] Calumniam improborum contra se exponit, qui molestè ferunt à Cicerone Verrem accusari, veriti, nè deinceps ad homines probos accusandi consuetudo deveniat.

44. *Cùm Ædilitatem petat?*] Ædilitas secundus erat magistratus, qui gerebatur in Repub. natus autem erat tum Cicero annos 36. hæc autem ætas Ædilitati legitima fuit.

45. *Sed multò etiam superioris.*] Ostendit hic non solùm ad adolescentes, sed etiam ad viros pertinere munus accusandi, cùm de sublevandis miseris agitur, cùm illud præsertim usurpàrint viri ætate provecti, & Consulares.

Ib. *Honoris amplissimi.*) Per honorem amplissimum Consulatum intelligit, qui omnium magistratuum erat maximus.

47. *Ægrotæ.*) Ægrota est Respub. cùm malis civibus scatet: desperata est, cùm ab iis opprimitur.

conservet, neque ut reliqui temporis spem confirmet, laborat, non nimis hanc causam severè, non nimis accuratè, non nimis diligenter acturum. Habet enim nihil, quod in offensione [d] deperdat: ut turpissimè, flagitiosissiméque discedat, nihil de suis veteribus ornamentis requiret. A nobis multos obsides habet populus Rom. quos ut incolumes conservare, tueri, confirmare, ac recuperare possimus, omni ratione erit dimicandum; habet honorem, quem petimus; habet spem, quam propositam nobis habemus; habet existimationem multo sudore, labore, vigiliisque collectam: ut, si in hâc causâ nostrum officium, ac diligentiam probaverimus, hæc, quæ dixi, retinere per pop. Rom. incolumia ac salva possimus: si [e] tantulum offensum, titubatumque sit, ut ea, quæ singulatim, ac diu collecta sunt, uno tempore universa perdamus. Quapropter, Judices, vestrûm est deligere, quem existimetis facillimè posse magnitudinem causæ, ac judicii sustinere fide, diligentiâ, consilio, auctoritate. Vos si mihi Q. Cæcilium anteposueritis, ego me dignitate superatum non arbitrabor: populus Romanus ne tàm honestam, tàm severam, diligentemque accusationem, neque vobis placuisse, neque ordini vestro placere arbitretur, providete.

[d] *id amittet.* [e] *aliquantulum peccatum est.*

5. *In offensione.*) Ostendit qui ab officio suo accusatoris discedit, minus rectè & sincerè accusare.

7. *Veteribus ornamentis.*) Vetera ornamenta dignitates sunt quibus aliquis defunctus est, quas nullas obtinuit Cæcilius.

Ib. *Multos obsides.*) Habet vel uxorem, liberos, amicos Cicero: vel potius Ædilitatem, quam tum temporis petebat. Unde dicit, *habet honorem quem petimus.*

10. *Habet spem.*) Aspirabat ad Præturam & Consulatum.

11. *Existimationem.*) Existimationem maximam sibi jam Cicero comparaverat in dicendo, quæ nulla erat in Cæcilio.

13. *Per pop. Rom.*] Suis suffragiis Magistratus populus Rom. decernebat.

18. *Vos si.*] Comminatur modestè judicibus indignationem pop. Rom. si sibi Cæcilium præferant, qui in omnibus Ciceroni inferior est.

PRO

LEGE MANILIA.

ARGUMENTUM.

DIUTURNUM & grave bellum cum Mithridate rege Ponti, Romani gestêre. Contrà hunc primùm missi sunt cum imperio Sylla, & post hunc L. Lucullus: hi duo quanquam magnis cladibus regem affecerant, stantem tamen, neque victum relinquere cogebantur. Sylla enim, Marianâ factione Romæ sæviente, coactus est pacem facere cum Mithridate, & domum reverti, ut hanc compesceret. L. Lucullus cùm bello ita regem fatigâsset, ut jam prope ad angustias redactus videretur; exortâ inter milites seditione, delere eam prohibitus est. Adde quòd Romæ nonnulli Lucullo infensi efficiebant, ut Lucullus Senatusconsulto à bello revocaretur: at eo revocato, ejusque exercitu dissipato, Mithridates hostis impunè grassabatur: quare C. Manilius tribunus plebis legem tulit, ut Pompeius in Provincias, quotquot Lucullus tenebat, succederet, & belli gerendi adversus Mithridatem & Tigranem, Imperator extra ordinem mitteretur. Ut hâc lege Maniliâ potentia Pompeii crescere, & Lucullus rerum gestarum gloriâ privari videbatur, ita optimi quoque rogationi huic obsistere statuebant, ne omnia ad unum Pompeium deferrentur. Verum nemo intercessit metu plebis, quæ Pompeio favebat. Solus Catulus & Hortensius legem dissuadebant, quibus hâc oratione Cicero respondet, ostenditque bellum esse necessarium, ac difficile, nec alium imperatorem præter Pompeium inveniri, qui huic bello gèrendo sit idoneus.

TEMPUS ET LOCUS.

Habita est hæc Oratio in rostris anno urbis conditæ 687. *Ciceronis* 41. *cum Prætor esset, Coss. M. Æmilio Lepido, & Volcatio Tullo.*

GENUS CAUSÆ.

Duobus generibus constat, deliberativo scilicet, & demonstrativo: deliberativum est, quia deliberatur an mittendus sit Pompeius Imperator: demonstrativum est, quia Cn. Pompeium summis laudibus extollit, ut illi bello præficiatur.

PARTES

Ejus quinque sunt, Exordium, Narratio, Propositio, Confirmatio, Peroratio.

EVENTUS.

Missus est Pompeius Imperator.

EXORDIUM.

I. QUanquam mihi semper frequens conspectus vester multò jucundissimus; hic autem locus [a] ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites! [b] tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maximè patuit, non mea me volun-

INTERPRETATIO.

[a] *Commodissimus ad tractanda negotia, pulcherrimus ad habendas orationes.* [b] *Tamen non mea voluntas, sed meum institutum vivendi inceptum ab adolescentiâ impedivit me, quo minus aspirarem ad hanc gloriam dicendi apud vos.*

NOTÆ.

2. *Hic autem locus.*) Rostra intelligit quæ L. Furio Camillo & C. Mœnio Coss. ex rostris navium Antiatium condita fuerunt, de quibus Livius lib. 8. *Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ; rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostraque id templum appellatum.* In Rostris ferebantur leges, agebantur causæ, & conciones habebantur ad populum.

Ib. *Amplissimus.*) In rostris nullis, nisi viris amplissimis, & Magistratum gerentibus agere cum populo licebat. Legitur quòd Antonius occisi Ciceronis caput præcisum in Rostris poni curaverit, ubi ille consul, ubi sæpe Consulibus auditus erat.

3 *Ornatissimus ad dicendum.*) In Rostris tantùm agebatur apud Populum. Neque autem eadem est dicendi apud ea, & apud judices ratio: cùm populus delectari, & doceri vellet, ornatior & elegantior oratio esse debebat; cùm judices doceri tantùm, simplicior & severior. Observabis autem quod diversa sunt *agere & dicere*. *Dicere* enim est simpliciter orationem habere ad populum. Sic apud Suetonium Cæsar dicitur adhuc junior defunctam uxorem Corneliam laudasse de more, pro Rostris. *Agere* autem ex Gellio l. 13. c. 15. est rogare aliquid populum quod *suffragiis suis aut jubeat, aut vetet*. Ex Festo, Agere *est populum ad concilium aut comitia vocare.* Quare agere auctoritatem continet, & publicorum negotiorum tractationem, quæ non potest absque auctoritate haberi; tamen aliquando utrumque conjungitur, & sæpe actio significat Orationem, ut actiones in Verrem; sæpe *agere* significat etiam *dicere*, præsertim si cum auctoritate dicatur, ut mox infra *& ad agendum facultatis tantum, quantum, &c.*

Ib. *Quirites.*] Quirites populi Romani appellatio est à Curibus Sabinis populis: qui cùm ex fœdere Romulum inter ac Tatium eorum Regem constituto, post asperrima prælia Romam commigrarent; ita Rempublicam temperârunt, ut commune regnum esset Romulo ac Tatio, & urbs à Romulo Roma vocaretur; cives à Curibus, *Quirites*. Porrò Cures ipsi nomen inde habuerunt, quòd bello ut plurimum hastati essent, hasta autem Sabinis, Festo teste, dicta est Curis sive Quiris. Hinc & Romulus *Quirinus* dicitur; vel quia pariter hastâ seu curi armatus erat, vel quia Cures sibi adjunxerat; vel quia *Quiritum*, id est, Rex Romanorum erat; quæ triplex sententia proponitur ab Ovidio Fast.

4. *Optimo cuique* Fas erat unicui-

tas, sed meæ vitæ rationes ab ineunte ætate susceptæ prohibuerunt. Nam, cùm anteà per ætatem [c] nondum hujus auctoritatem loci contingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industriâ, afferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus [d] transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis qui [e] vestram causam defenderent; & meus labor, in privatorum periculis [f] castè integréque versatus, ex vestro judicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cùm propter dilationem comitiorum ter Prætor primus

[c] *nondum auderem accedere ad dignitatem hujus loci propter ætatem juniorem.* [d] *tribuendum necessitatibus amicorum meorum.* [e] *tuerentur vestra commoda publica.* [f] *versatus sine ullo accepto munere, sine ullâ proditione in periculis propulsandis.*

que Magistratum gerenti in superiorem locum ascendere, indeque concionari ad populum, non autem privato homini, nisi acceptâ ab aliquo magistratu potestate. Cic. ad Att. lib. 4. 2. de Clodio adhuc privato: *Cum subito ille in concionem ascendit, quam Appius ei dedit.*

5. *Prohibuerunt.*] Licèt Quæstor & Ædilis fuisset Cicero, & annos natus viginti sex Quinctium in privato judicio & Amerinum in publico defendisset, nondum tamen in Rostris egerat, quo tantum Magistratibus licebat ascendere, ut nihil huc nisi perfectum ingenio & dignum amplitudine loci afferretur, quod hâc minore ætate dicit se præstare non potuisse.

9. *Temporibus.*] Cùm non posset adhuc per ætatem hanc juniorem vacare Reipub. amicis suis periclitantibus dedit operam; familiare enim est apud Ciceronem pro periculis usurpare tempora. Sic pro Mil. *Bona, fortunas meas, ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli.*

11. *Castè integrèque.*] Integritatem suam & abstinentiam in causis defendendis profert: nam lege Cinciâ jam inde latâ ab anno U. C. 550. cautum erat, né quis munus, aut pecuniam ob causam orandam acciperet.

13. *Propter dilationem.*] Abrumpebantur, & in alium diem differebantur comitia vel obnunciatione, vel intercessione paris & majoris magistratus: obnunciatione, cùm quis Magistratus, dum comitia habebant, nunciabat, se cœli, vel avium signa deprehendisse. Sic Cic. lib. 3. ad Quintum fratrem, *Comitiorum quotidiè singuli dies tolluntur obnunciationibus magnâ voluntate bonorum omnium.* Credebant videlicet dato à Jove signo fas non esse agere cum populo; intercessione verò, cùm differebantur per Magistratus, & maximè per Tribunos. Sic in lib. epist. ad Att. 4. scribit, comitia, quibus Pub. Clodius Præturam, & Milo Consulatum petebant, sæpius esse dilata; ea autem vel obnunciatio vel intercessio fiebat in candidatorum gratiam: cum aliquis parari sibi repulsam videbat.

Ib. *Ter Prætor.*] Plures fuère creati Prætores, unus tantùm primis urbis temporibus; tum duo, ac tandem Sullæ dictatoris octo, deinde decem, crescente in dies imperii Romani magnitudine, ac civium numero, à populo jurisdictionem accipiebant, sed incertam: designati enim conjectis in sortem jurisdictionibus, quam quisque sortiebatur, hanc exercebat. Ex illis Prætoribus duo præerant privatis judiciis, urbanus alter qui civibus, peregrinus alter qui sociis & externis jus dicebat: ex octo aliis, duo de sicariis decernebant, unus de repetundis quærebat, alius de peculatu, alius de ambitu, alius de falso, alius de majestate, alius de vi, ac tandem sub imperatoribus duo Cereales additi sunt, qui de fidei commisso jus dicebant, & ultimus tutelaris, cujus munus fuit cogere tutores & satis-dare rem pupilli salvam fore, & delatam tutelam accipere.

Ib. *Primus.*] Non aliquem populus dignitatis gradum inter Prætores ponebat, sed qui omnium primus ab eo renunciatus erat, pro cæteris populo placuisse videbatur. Certe Plutarchus in Ciceronis vitâ scribit multos maximæ dignitatis viros Præturæ competitores

centuriis cunctis [g] renunciatus sum; facile intellexi, Quirites & quid de me judicaretis, [h] & quid aliis præscriberetis. Nunc cum & auctoritatis in me tantum sit, [i] quantum vos honoribus mandandum esse voluistis; & ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre; certè, & si quid auctoritatis in me est, eâ apud eos utor, qui eam mihi dederunt; & si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, [k] qui ei quoque rei fructum suo judicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi lætandum jure esse video, quòd in hac insolitâ mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in quâ oratio nemini deesse potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiâque virtute: hujus autem orationis difficilius est exitum, quàm principium invenire. Itaque non mihi tàm copia, quàm modus in dicendo quærendus est.

[g] *declaratus sum.* [h] *& quid desideraretis in aliis.* [i] *quantum voluistis attribui præturæ & Ædilitati.* [k] *qui suo suffragio judicaverunt præmium dandum esse huic etiam eloquentiæ.*

habuisse, hisque omnibus antepositum fuisse. Unde in lib. de claris Oratoribus de seipso ait, *Atque ut multa omittam, in hoc spatio, & in his post Ædilitatem annis, & Prætor primus, & incredibili populari voluntate sum factus,*

14. *Centuriis cunctis.*] Centuriatis comitiis creabantur Consules, Prætores, Censores; Proconsules interdum, Reges sacrorum, Tribuni militares consulari potestate, & decemviri legibus scribendis: Ædiles vero, tribuni plebis, & minores aliqui tantum tributis comitiis. Erant autem centuriata comitia quibus populus per classium centurias divisus suffragium ferebat; ita ut suffragia colligerentur centuriatim. Tributa vero sunt in quibus populus per curias divisus suffragium dicebat.

16. *Honoribus.*] Familiare est Romanis auctoribus honores vocare Magistratus, ut hic: Sic & apud Hor. lib. 1. Od. 1.

Hunc, si nobilium turba Quiritium
Certat tergeminis tollere honoribus, &c.

NARRATIO.

II. Atque ut inde oratio mea [a] proficiscatur, unde hæc omnis causa [b] ducitur; bellum grave, & periculosum vestris vectigalibus [c] atque sociis à duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate,

[a] *incipiat.* [b] *incipit.* [c] *tributariis.*

3. *Potentissimis regibus.*] Reges illi sunt Mithridates & Tigranes: primum in Lucullo Cicero post Alexandrum Regum maximum nominavit. Nicomedem ille è Bithyniâ, Ariobarzanem è Cappadociâ expulit: alterum Regem Regum Plutarchus appellavit; qui tantâ potentiâ vigebat, ut ab Asia Parthos arcens Græcas in ipsam Mediam civitates traduceret, & Syriæ & Palestinæ imperaret.

& Tigrane: quorum alter relictus, alter laceſſitus, occaſionem ſibi ad occupandam Aſiam oblatam eſſe arbitratur. Equitibus Romanis honeſtiſſimis viris afferuntur ex Aſiâ quotidie literæ, [d] quorum magnæ res aguntur, in veſtris vectigalibus exercendis occupatæ, qui ad me pro neceſſitudine, quæ mihi eſt cum illo Ordine, cauſam reipublicæ, periculaque rerum ſuarum detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc veſtra provincia eſt, vicos exuſtos eſſe complureis: regnum Ariobarzanis, quod finitimum eſt veſtris vectigalibus, totum eſſe in hoſtium poteſtate: Lucullum, magnis rebus geſtis, ab eo bello diſcedere: huic qui [e] ſuccurrerit, non ſatis eſſe paratum ad tantum bellum adminiſtrandum: unum ab omnibus ſociis, & civibus ad id bellum imperatorem depoſci, atque expeti, eundem hunc unum ab hoſtibus metui, [f] præterea neminem.

[d] *quorum de magnis opibus agitur, quæ collocatæ fuerunt in colligendis veſtris tributis.* [e] *ſucceſſerit.* [f] *præter hunc.*

4. *Alter relictus.*] Mithridates, ingenti clade acceptâ, cùm nihil propius esset, quàm ut caperetur à Lucullo, desertus est; causa fuit militum avaritia, qui fugientem insequi noluerunt, sed avidè se projecerunt in thesauros, quos de industriâ effundi per vias jusserat, ut dum prædæ vacarent, ad Tigranem socerum suum confugiendi sibi tempus esset.

Ib. *Alter lacessitus.*] Tigranem Lucullus provocavit, cùm tradere Mithridatem recusasset; & ita provocavit, ut Tigranocertâ urba ejus regiâ occupatâ, ingentes ejus copias parvâ manu bis profligaverit, quare rerum suarum desperatione coactus, relicto Mithridate, fugere in extremam Armeniam compulsus est.

5. *Occupandam Asiam.*] Provinciam illam ab anno 137. Cornelius Scipio Romano imperio adjunxerat, Antiocho Rege debellato.

Ib. *Equitibus Romanis.*] Publicanos intelligit, qui ex genere Equestri erant, ut ex testimonio Ciceronis patet in Oratione pro Posthumo. *Curius Princeps Equestris ordinis fortissimus & Maximus Publicanus.* Conducebant autem illi quæstûs sui causâ publica vectigalia populi Romani á Censoribus in foro, certâ se obligantes pecuniâ, quam Quæstoribus urbanis repræsentabant. Societatem illi conficiebant, cui qui præerat, Magister societatis dicebatur; penes quoque eum erat, quasi sociorum reliquorum Senatum cogere, ad eos referre de societatis negotiis, curamque omnem tabularum & rationum suscipere, quæ undique ab aliis, qui publicanorum societati operam dabant, Romam mitterentur. Hic porro quondam habuit pro Magistro in provinciâ quasi sui muneris vicarium & societatis præfectum, ad quem alii literas darent.

8. *Cum illo Ordine.*]Ex genere equestri Cicero fuit, quem ille Consul, ut Plinius lib. 33. scribit, senatui conciliando, & ex eo Ordine ortum se prædicando, maxime stabilivit.

9. *Bithyniæ.*] Bithynia Asiæ minoris est regio ad Pontum sita, Thraciæ adversa & Troadi finitima.

10. *Quæ nunc vestra.*] Illius Bithyniæ Rex fuit Nicomedes, à quâ, cum pulsus fuisset à Mithridate, in idem suum regnum à Syllâ restitutus est. Sed demum ille paulo post moriens populum Romanum sui regni hæredem reliquit, quòd à Republicâ in provinciæ formam redactum est.

Ib. *Provincia est.*] Provincia sumitur quandoque pro regione, quam aut armis devictam, aut quocumque modo in potestatem adductam; ipse populi Romani imperator administravit.

11. *Regnum Ariobarzanis.*] Cappadociæ Rex ille fuit pop. Rom. amicus, qui ter à Mithridate regno cedere coactus, à Lucullo bis, & tertiùm devictis Mithridate & Tigrane, in idem uum à Pompeio restitutus est.

PROPOSITIO & DISTRIBUTIO.

III. [a] Causa quæ sit, videtis; nunc quid agendum sit considerate. Primùm mihi videtur de genere belli; deinde de magnitudine, tùm de imperatore diligendo esse dicendum. Genus est enim ejusmodi, quod maximè vestros animos excitare, atque inflammare debet: in quo agitur populi Romani gloria, quæ vobis à Majoribus cùm magna in rebus omnibus, cum summa in re militari tradita est: [b] agitur salus sociorum, atque amicorum, pro quâ multa Majores vestri magna & gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia, & maxima; quibus amissis, & pacis ornamenta, & subsidia belli [c] requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est à vobis & ab [d] imperatoribus reipublicæ consulendum.

[a] *quæstio ea de quâ debetis suffragium.* [b] *agitur de salute.* [c] *desiderabitis.* [d] *moderatoribus.*

6. *In re militari.*] Ita Romanum Imperium à Romulo ad Augustum usque Cæsarem gloriâ militari floruit, ut de eo ita loquatur Florus in Prologo Hist. *Ita latè per orbem terrarum arma circumtulit, ut qui res ejus legunt, non unius populi, sed generis humani facta discant,* & lib. 4. cap. 10. vel Parthorum testimonio victores gentium eos fama loquitur.

9. *Certissima vectigalia.*] Duo erant genera tributorum, unum certum, seu ordinarium, & stipendiarium, quod in caput, atque solum impositum quotannis exigebatur; qui porro hoc pendebant, tributarii seu stipendiarii nominati sunt. Aliud incertum sive extraordinarium, quod aut ex lege, aut Senatusconsulto pro usu provinciæ vel imperii, aliquando imperabatur, nec locare usquam nisi Romæ per Censores licebat.

10. *Pacis ornamenta.*] Contra Rullum in Senatu, vectigalia subsidia belli, & ornamenta pacis appellat.

11. *Imperatoribus reipublicæ.* Non tàm de iis qui ducebant exercitùs Romanos hic loquitur, quàm de iis penès quos est Reipub. administratio, quos etiam lib. 2. de Nat. Deor. *Rectores & moderatores & tanquam architectos tanti operis, tantique muneris vocat.*

CONFIRMATIONIS

PRIMUM ARGUMENTUM.

Bellum Asiaticum genere suo grave & necessarium esse.

PARS PRIMA ARGUMENTI PRIMI.

QUIA AGITUR GLORIA POPULI ROM.

3 IV. Et quoniam semper appetentes gloriæ præter cæteras genteis,

1. *Appetentes gloriæ.*] Gloria militaris tanta fuit apud Romanos in commendatione, ut ab urbe ferè conditâ ad usque incensam à Gallis, id est, per annos circiter trecentos quinquaginta, nullo sumptu publico, sed solâ gloriæ cupiditate stipendia fecerint.

atque avidi laudis fuiſtis, delenda eſt vobis illa [a] macula, Mithridatico bello ſuperiore [b] ſuſcepta, quæ penitus jam [c] inſedit, atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui uno die, totâ Aſiâ, tot in civitatibus, uno nuncio, atque unâ literarum ſignificatione cives Roman. necandos trucidandóſque denotavit, non modò adhuc pœnam nullam ſuo dignam ſcelere [d] ſuſcepit, ſed ab illo tempore annum jam tertium & viceſimum regnat; & ita regnat, ut ſe non Ponto, neque Cappadociæ latebris occultare velit; ſed emergere è patrio regno, atque in veſtris vectigalibus, hoc eſt, in Aſiæ luce verſari. Etenim adhuc ita veſtri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo inſignia [e] victoriæ, non victoriam reportârint. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Muræna de Mithridate, duo fortiſſimi viri, & ſummi imperatores: ſed ita triumphârunt, ut ille pulſus ſuperatuſque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus eſt tribuenda, quod [f] egerunt: venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam reſpub. Murænam

4 Sulla revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, ſed ad comparationem novi contulit: qui, poſteaquam maximas ædificâſſet, [g] ornâſſetque claſſeis, exercituſque permagnos, quibuſcumque ex gentibus potuiſſet, [h] comparâſſet, & ſe Boſphoranis, [i] finitimis ſuis, bellum

[a] *ignominiæ labes.* [b] *contracta.* [c] *adhæreſcit.* [d] *dedit.* [e] *decora.* [f] *de eo quod egerunt.* [g] *inſtruxiſſet.* [h] *collegiſſet.* [i] *vicinis ſuis.*

3. *Bello superiore.*] Illud bellum superius instauratum est à Quinto Pompeio, & Lucio Sylla Coss. nam initio illius belli Q. Oppius sive Proconsul, sive Proprætor fuerit, in manus Mithridatis venit, à quo in vincula conjectus est. Ejusdem jussu Manius Attilius asino insidens Pergamum deductus est, ubi in os aurum liquefactum infundi per summam crudelitatem jussit.

5. *Uno die, &c.*] Mithridates ad omnes urbium Asiæ præfectos literas dedit, quibus imperabat, ut trigesimo [illegible] acceptis literis die, omnes tùm Rom[illegible] tùm Itali cum liberis & uxoribus tru[illegible]rentur, atque insepulti feris relinqu[illegible]tur. Tanta fuit strages edita, ut [illegible] centum quinquaginta millia i[illegible] sint. De iis vide Appianum in [illegible] Mithridaticus inscribitur, & P[illegible] in vità Syllæ.

8. *Annum jam.*] Totum b[illegible]daticum per annos 40. ge[illegible] Floro lib. 3. patet

12. *Insignia victoriæ.*] [illegible]toriæ triumphum intelli[illegible]

[illegible]ficentissimum duxit Lucullus: qualis antea nullus Romæ visus era[illegible]

18. *Sullam in I*[illegible] Cum [illegible] Romæ seditiones [illegible] torio, & Mario [illegible] Primoribus Reip[illegible] la, factâ pace [illegible] ad motus ill[illegible] j[illegible]

inferre ſimulâſſet; uſque in Hiſpaniam legatos Ecbatanis miſit ad eos duces, quibuſcum tum bellum gerebamus: ut, cùm duobus in locis disjunctiſſimis, maximeque diverſis, uno conſilio, à binis hoſtium copiis bellum terrâ marique gereretur, vos ancipiti contentione diſtracti, de [k] imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ atque Hiſpanienſis, quæ multò plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino conſilio, ac ſingulari virtute depulſum eſt; in alterâ parte ita res à L. Lucullo ſummo viro eſt adminiſtrata, ut initia illa geſtarum rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, ſed virtuti; hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt, non culpæ, ſed fortunæ tribuenda eſſe videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, & ita dicam, Quirites! ut neque vera laus ei detracta oratione noſtrâ, neque falſa afficta eſſe videatur. Sed pro veſtri imperii dignitate, atque gloriâ, quoniam [l] is eſt exorſus orationis meæ, videte quem vobis animum ſuſcipiendum putetis. Majores veſtri ſæpe, mercatoribus, ac naviculatoribus injurioſiùs tractatis, bella geſſerunt: vos tot civium Rom. millibus, uno nuncio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo eſſe debetis? Legati quòd erant appellati ſuperbiùs, Corinthum patres veſtri,

[k] *veniretis in diſcrimen amittendi imperii.* [l] *feci inde initium orationis meæ.*

ab Occasu Pontus finitimus est. His autem cùm Sylla in Italiam reversus esset, bellum intulit Mithridates, quibus devictis Macharem filium suum Regem dedit.

[illegible] *[illegible]atos.*] L. Magium, & L. Fan[illegible]t, qui à Mario ad Mithrida[illegible]rant, ut in tertiâ Verrinâ ait [illegible]

[illegible] *[illegible]anis.*] Ecbatana caput erat [illegible] urbs ex Plinio, lib. 6 à Se[illegible]a est.

[illegible] *[illegible]s duces.*] Sertorium designat, [illegible], quos Senatum ips[illegible]

[illegible] *[illegible]cis disjunctissimis.*] [illegible], in Hispania cu[illegible] [illegible]at.

[illegible] *[illegible]o consilio.*] Co[illegible] [illegible]ii, qui inter se [illegible] [illegible]cile sibi persua[illegible] [illegible]imul & irrue[illegible]on [illegible]et.

[illegible] *Dimicaretis.*] [illegible]men [illegible]perii venie[illegible]el de [illegible], quos adv[illegible]s mit[illegible]judicaren[illegible]rendo, [illegible]thridates [illegible]ret.

[illegible] *Sertori*[illegible]ius Marianas partes sequutus, cum Cinna, Syllâ redeunte, fugerat in Hispaniam, ubi cùm Hispanos sibi devinxisset, multas clades exercitibus Romanis intulit; sed à Syllâ proscriptus, à M. Antonio & M. Perpennâ, aliisque conjuratis proditus, in convivio interfectus est anno urbis 681. Ita Florus, Plutarchus, & Appianus.

31. *Initia.*] Lucullus Consul cum Mithridate congressus suprà sexaginta hostium millia interfecit, ac Regem usque in Armeniam fugavit.

33. *Extrema.*] Cùm Lucullus reliquit Mithridatem, nec fugientem eum insequutus est, detrectantibus ducis imperium militibus, quod non culpâ suâ, sed fortunæ casu accidit, quæ vel præstantissimis ducibus non semper favit.

39. *Naviculatoribus.*] Naviculatores sunt qui per mare merces transvehunt.

40. *Appellati superbiùs.*] Corinthus urbs Achaiæ ad Isthmum sita est, Peloponnesum inter & Græciam, illis temporibus ditissima & potentissima, quæ à Leptine alter Græciæ oculus, & Athenæ alteræ appellata est: hæc anno ab urbe conditâ 607. post bellum Punicum tertium, & ante bellum Numantinum,

atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa [a] macula, Mithridatico bello superiore [b] suscepta, quæ penitus jam [c] insedit, atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui uno die, totâ Asiâ, tot in civitatibus, uno nuncio, atque unâ literarum significatione cives Roman. necandos trucidandósque denotavit, non modò adhuc pœnam nullam suo dignam scelere [d] suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium & vicesimum regnat; & ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociæ latebris occultare velit; sed emergere è patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiæ luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia [e] victoriæ, non victoriam reportârint. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Muræna de Mithridate, duo fortissimi viri, & summi imperatores: sed ita triumphârunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod [f] egerunt: venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam respub. Murænam Sulla revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit: qui, posteaquam maximas ædificâsset, [g] ornâssetque classeis, exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, [h] comparâsset, & se Bosphoranis, [i] finitimis suis, bellum

[a] *ignominiæ labes.* [b] *contracta.* [c] *adhærescit.* [d] *dedit.* [e] *decora.* [f] *de eo quod egerunt.* [g] *instruxisset.* [h] *collegisset.* [i] *vicinis suis.*

3. *Bello superiore.*] Illud bellum superius instauratum est à Quinto Pompeio, & Lucio Sylla Coss. nam initio illius belli Q. Oppius sive Proconsul, sive Proprætor fuerit, in manus Mithridatis venit, à quo in vincula conjectus est. Ejusdem jussu Manius Attilius asino insidens Pergamum deductus est, ubi in os aurum liquefactum infundi per summam crudelitatem jussit.

5. *Uno die, &c.*] Mithridates ad omnes urbium Asiæ præfectos literas dedit, quibus imperabat, ut trigesimo ab acceptis literis die, omnes tùm Romani tùm Itali cum liberis & uxoribus trucidarentur, atque insepulti feris relinquerentur. Tanta fuit strages edita, ut uno die centum quinquaginta millia interfecta sint. De iis vide Appianum in libro, qui Mithridaticus inscribitur, & Plutarchum in vitâ Syllæ.

8. *Annum jam.*] Totum bellum Mithridaticum per annos 40. gestum est, ut ex Floro lib. 3. patet

12. *Insignia victoriæ.*] Per insignia victoriæ triumphum intelligit, quem magnificentissimum duxit Lucullus: qualis antea nullus Romæ visus erat.

18. *Sullam in Italiam.* Cum iterum Romæ seditiones à Cinnâ, Carbone, Sertorio, & Mario excitarentur, multique è Primoribus Reipublicæ trucidarentur, Sulla, factâ pace cum Mithridate, Romam, ad motus illos comprimendos revertitur jussu Senatûs, relicto Murænâ, ut reliqua Asiæ negotia componeret. Sed pacis conditiones vix ille tenuit; nam ductus triumphi cupiditate, statim leves contra Mithridaticos, deinde graviores expeditiones suscepit. Sulla verò arbitratus indignum esse Romanâ fide non stare pacis conditionibus, Murænam ab Asiâ revocavit.

22. *Quibuscumque ex gentibus.*] Tam ingentem exercitum ex omnibus nationibus Mithridates comparavit, ut Romani peti se arbitrarentur; persuaserat sibi videlicet rex ille, à se Romanos frangi posse, si contra eos varios ex variis partibus hostes suscitaret.

23. *Bosphoranis.*] Bosphorani populi sunt, qui Bosphorum Thracium incolunt, cui

inferre simulâsset; usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut, cùm duobus in locis disjunctissimis, maximeque diversis, uno consilio, à binis hostium copiis bellum terrâ marique gereretur, vos ancipiti contentione distracti, de [k] imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ atque Hispaniensis, quæ multò plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio, ac singulari virtute depulsum est; in alterâ parte ita res à L. Lucullo summo viro est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti; hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, & ita dicam, Quirites! ut neque vera laus ei detracta oratione nostrâ, neque falsa afficta esse videatur. Sed pro vestri imperii dignitate, atque gloriâ, quoniam [l] is est exorsus orationis meæ, videte quem vobis animum suscipiendum putetis. Majores vestri sæpe, mercatoribus, ac naviculatoribus injuriosiùs tractatis, bella gesserunt: vos tot civium Rom. millibus, uno nuncio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quòd erant appellati superbiùs, Corinthum patres vestri,

[k] *veniretis in discrimen amittendi imperii.* [l] *feci inde initium orationis meæ.*

ab Occasu Pontus finitimus est. His autem cùm Sylla in Italiam reversus esset, bellum intulit Mithridates, quibus devictis Macharem filium suum Regem dedit.

23. *Legatos.*] L. Magium, & L. Fannium indicat, qui à Mario ad Mithridatem confugerant, ut in tertiâ Verrinâ ait Cicero.

Ib. *Ecbatanis.*] Ecbatana caput erat Mediæ, qui urbs ex Plinio, lib. 6 à Seleuco condita est.

24. *Ad eos duces.*] Sertorium designat, & alios duces, quos Senatum ipse Sertorius appellat.

25. *In locis disjunctissimis.*] In Asia cum Mithridate, in Hispania cùm Sertorio bellum gerebat.

Ib. *Uno consilio.*] Consilio Mithridatis & Sertorii, qui inter se fœdus inierant, adeo ut facile sibi persuaderent, quòd conjuratos simul & irruentes Respublica non sustineret.

27. *Dimicaretis.*] Romani in discrimen totius imperii veniebant, deliberando vel de ducibus, quos adversus tantos hostes mittendos judicarent, vel ancipites hærendo, an Mithridates vel Sertorius imperaret.

28. *Sertorianæ atque.*] Sertorius Marianas partes sequutus, cum Cinna, Syllâ redeunte, fugerat in Hispaniam, ubi cùm Hispanos sibi devinxisset, multas clades exercitibus Romanis intulit; sed à Syllâ proscriptus, à M. Antonio & M. Perpennâ, aliisque conjuratis proditus, in convivio interfectus est anno urbis 681. Ita Florus, Plutarchus, & Appianus.

31. *Initia.*] Lucullus Consul cum Mithridate congressus suprà sexaginta hostium millia interfecit, ac Regem usque in Armeniam fugavit.

33. *Extrema.*] Cùm Lucullus reliquit Mithridatem, nec fugientem eum insequutus est, detrectantibus ducis imperium militibus, quod non culpâ suâ, sed fortunæ casu accidit, quæ vel præstantissimis ducibus non semper favit.

39. *Naviculatoribus.*] Naviculatores sunt qui per mare merces transvehunt.

40. *Appellati superbiùs.*] Corinthus urbs Achaiæ ad Isthmum sita est, Peloponnesum inter & Græciam, illis temporibus ditissima & potentissima, quæ à Leptine alter Græciæ oculus, & Athenæ alteræ appellata est: hæc anno ab urbe conditâ 607. post bellum Punicum tertium, & ante bellum Numantinum,

stri, totius Græciæ lumen, extinctum esse voluerunt: vos eum Regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Rom. Consularem vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Rom. imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Jus legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum populi Rom. omni supplicio interfectum, inultum relinquetis? Videte ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam relinquere, sic vobis turpissimum sit, illud quod accepistis, tueri & conservare non posse.

à Romanis, duce Mummio, eversa est. Caussa fuit Strabone teste, lib. 3. quòd Corinthii sordes è tectis in legatos pop. Rom. conjecerint: Livio & Ascanio, quòd pulsaverint eos & violaverint: Cicerone, quòd eos superbiùs appellarint. Id dicit fortasse, ut factum imminuat, & invidiam augeat in Mithridatem, qui tam crudeliter in virum Consularem desæviit. Tam sancta autem habebantur legatorum corpora, ut Sagmina see Verbenas, quod herbæ sacræ genus est, gestarunt, ne quis ea violare auderet.

45. *Legatum populi Rom.*] Legatus ille Manius Attilius fuit, qui & illius legationis & belli hujus auctor fuerat. De ejus supplicio jam superiùs, not. ad. l. 3. Livius scribit Aquilium fuisse. Certe cum Cicero Consularem eum appellet, crediderim eum esse M. Aquilium, qui C. Marii collega in sexto illius Consulatu fuit, à quo servile bellum in Italiâ confectum est.

50. *Videte.*] Complexio seu conclusio, argumentationis: igitur bellum suscipiendum est in Asiâ.

Primi Argumenti SECUNDA PARS.

Quia agitur salus sociorum.

V. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? regno expulsus est Ariobarzanes Rex, socius populi Romani atque amicus: imminent duo Reges toti Asiæ non solùm vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia, atque Græcia vestrum auxilium exspectare propter periculi magnitudinem coguntur: Imperatorem à vobis certum deposcere, cùm præsertim vos alium miseritis, neque audent, neque se id facere summo sine periculo posse arbitrantur: vident, & sentiunt hoc idem, quod & vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, & eum prope [a] esse (quo [b] etiam carent ægrius)

[a] *non abesse longè.* [b] *quem magis desiderant cum summâ auctoritate.*

2. *Ariobarzanes.*] De quo jam in narratione.

Ib. *Socius.*] Tanto in honore habebatur inita à Pop. Rom. cum exteris Regibus & populis societas, ut bene meritis plurimum de Repub. concederetur: in signum nam societatis aurea corona cum aureâ paterâ, sellâ curuli, quam proximam Imperatori Romano habere poterant, & scipione eburneo, toga picta, & palmata cum equitum turmâ, custodiæ causâ mittebantur.

3. *Duo Reges.*] Mithridates & Tigranes.

6. *Imperatorem certum.*] Pompeium intelligit.

7. *Alium.*] Acilium Glabrionem,

Ib. *Neque audent.*] Veriti ne qui populum Rom. offendant.

9. *Unum virum.*] Indicat quod ab omnibus Pompeius Imperator expetatur.

cujus adventu ipso, atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt, ac retardatos. Hi vos, quoniam liberè loqui non licet, tacitè rogant, ut se quoque, sicut cæterarum provinciarum socios dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis quam cæteros, quòd ejusmodi in provinciam homines cum imperio misimus, ut, etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbeis sociorum non multùm ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc præsentem vident, tantâ temperantiâ, tantâ mansuetudine, tantâ humanitate c, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur. Quare si propter socios, nullâ ipsi injuriâ lacessiti, Majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis bella gesserunt: quanto vos studio convenit injuriis provocatos, sociorum salutem unà cum imperii vestri dignitate defendere, præsertim cùm de vestris maximis vectigalibus agatur?

c supple *præditum*.

11. *Ad maritimum bellum.*] Ingens piratarum multitudo effusa per mare commercium omne prohibebat: lege Gabiniâ missus est contra eos Pompeius, quos omnes trigesimo post bellum susceptum die, toto mari persecutus, nè unâ quidem ex suis navibus amissâ, expulit. De hoc bello Plutarchus in vita Pompeii.

12. *Repressos.*] Hostes in Asia metu Pompeii repressi sunt.

13. *Liberè loqui non licet.*] Propter metum Proconsulis Acilii.

18. *Hostili expugnatione differant.*] Avaritiam carpit aliorum qui missi sunt, quia non tam provinciam illam defenderant, quàm expoliârant,

23. *Cum Antiocho.*] Cum Antiochus Rex Syriæ fecisset societatem cum Ætolis, quibuscum fœderatas Græciæ civitates bello persequebatur, & maximè Lysimachiam urbem, quam repetebat; populus Rom. contra eos Glabrionem misit.

Ib. *Cum Philippo.*] Philippus ille Macedoniæ Rex fuit, non quidem Alexandri pater; sed alter, qui multò pòst regnavit. Causa belli fuit, quòd Athenienses socios obsideret.

Ib. *Cum Pœnis.*] Cum Pœni Messanam civitatem fœderatam, factâ cum Hierone Syracusarum Tyranno societate, oppugnarent, eis, Appio Claudio duce, bellum à Romanis illatum est; unde primùm bellum Punicum ortum duxit. Observabis autem quòd hic ordo temporum à Cicerone non servetur. 1. enim bellum gestum fuit cum Pœnis, 2. cum Philippo, 3. cum Antiocho.

24. *Quanto vos.*] Complexio hujus secundæ partis, cum transitione ad tertiam.

TERTIA PARS Argumenti primi.

Quia aguntur vectigalia maxima.

VI. Nam cæterarum povinciarum vectigalia, Quirites! a tanta sunt, ut iis, ad ipsas provincias tutandas, vix contenti esse pos-

a *tam exigua sunt.*

ſimus: Aſia verò tam opima eſt & fertilis, ut & ubertate agrorum, & varietate fructuum, & magnitudine paſtionis, & multitudine earum rerum quæ exportantur, facilè omnibus terris antecellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, ſi ad belli utilitatem, & pacis dignitatem retinere vultis, non modò à calamitate ſed etiam à metu calamitatis eſt defendenda. Nam cæteris in rebus cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non ſolùm adventus mali, ſed etiam metus ipſe affert calamitatem. Nam cùm hoſtium copiæ non longè abſunt, etiamſi irruptio facta nulla ſit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deſeritur, mercatorum navigatio conquieſcit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex ſcripturâ vectigal conſervari poteſt; quare ſæpè totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. †Quo tandem animo eſſe exiſtimatis, aut eos qui vectigalia vobis [b] penſitant, aut eos qui exercent atque exigunt, cùm duo Reges cum maximis copiis propè adſint? cùm una excurſio equitatûs perbrevi tempore totius anni vectigal auferre poſſit? cùm publicani familias maximas, quas in ſalinis habent, quas in agris, quas in portubus atque cuſtodiis, magno periculo ſe habere arbitrentur? Putatiſ-ne vos illis rebus frui [c] poſſe, niſi eos, qui vobis fructui ſunt, conſervaveritis, non ſolùm (ut antè dixi) calamitate, ſed etiam calamitatis formidine liberatos?

[b] *qui ſolvunt.* [c] *fructum capere.*

3. *Ubertate agrorum.*] Tria sunt vectigalium genera, ex quibus magnas opes colligebant Romani.

Primum *decumæ, sive decimæ*; exigebantur autem illæ ab civibus Romanis, vel Latini nominis sociis, qui in Italiâ, aut extra Italiam, publicum agrum arabant, ut frumenti decumas solverent: illæ verò potissimum colligebantur ex frumento, vino, oleo, & frugibus minutis.

Secundum *scriptura*, & erat illud vectigal quod pendebatur ab iis qui sylvis & pascuis pùblicis fruebantur, inde autem scriptura vectigal illud dictum est, quòd de certo ære Publicanus conveniret cum Pastore, illudque describeret.

Tertium vectigal, *portoria*. Pecuniæ erant, quæ portitoribus pendebantur, id est, iis qui mercedes ex mercibus in portum devehendis exigebant.

14. *Ex scripturâ.*] Qui pascua publica locabant, pecuarii, eorumque rationes scripturæ dicebantur, unde scripturarius ager.

20 *In salinis habent.*] Multi dubitant de hac voce *salinis*; nam certum est quòd ab Anco Martio, ut Plinius refert lib. 31. cap. 7. salinæ Romæ institutæ fuerint. Sed illud vectigal, ejectis Regibus, Senatusconsulto sublatum est, quod tandem Romæ iterum Censor Marcus Livius retulit, qui ob id Salinator dictus est. Certe nusquam legitur in Asiâ, aut ullâ aliâ provinciâ impositum esse; adde quod Cicero de tribus tantum Tributorum generibus loquitur, de salinis nusquam; itaque mallem, sicut in multis codicibus legi, *salictis*; cum salicta ad pascua possent pertinere, quæ plerumque salicibus consita sunt [*Salinis* exhibent omnes libri MSS. tuetur etiam eandem lectionem *Cujacius* ad l. 17. D. de Verb. Signif. & meritò retinet *Grævius*.]

23. *Conservaveritis.*] Argumentationis brevis conclusio cum adhortatione ad eos conservandos.

QUARTA PARS Argumenti primi.

Quia aguntur fortunæ multorum civium.

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum eſt, quod mihi ego extremum propoſueram, cùm eſſem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet: quorum vobis pro veſtrâ ſapientiâ, Quirites, habenda eſt ratio diligenter. Nam & publicani, homines & honeſtiſſimi & ornatiſſimi, ſuas [a] rationes & copias in illam provinciam contulêrunt; quorum ipſorum per ſe res & fortunæ curæ vobis eſſe debent: etenim ſi vectigalia nervos eſſe reipublicæ ſemper [b] duximus; eum certè ordinem, qui [c] exercet illa, firmamentum cæterorum ordinum rectè eſſe dicemus. Deinde cæteris ex ordinibus homines [d] gnavi & induſtrii partim ipſi in Aſiâ negotiantur, quibus vos abſentibus conſulere debetis; partim ſuas, & ſuorum in eâ provinciâ pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis veſtræ magnum eorum civium [e] numerum calamitate [f] prohibere; ſapientiæ, videre multorum civium calamitatem à [g] republicâ ſejunctam eſſe non poſſe. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amiſſa vectigalia poſtea victoriâ recuperare; neque enim iiſdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem. Deinde quod nos eadem Aſia, atque idem iſte Mithridates initio belli Aſiatici docuit, id quidem certè calamitate docti memoriâ retinere debemus. Nam tum, cùm in Aſiâ res magnas permulti amisêrunt, ſcimus Romæ, ſolutione impeditâ, fidem [h] concidiſſe. Non enim poſſunt una in civitate multi [i] rem atque fortunas amittere, ut [k] non plureis ſecum in

[a] *qui detulêrunt fortunas & pecunias.* [b] *exiſtimavimus.* [c] *colligit.* [d] *diligentes & laborioſi.* [e] *multitudinem.* [f] *liberare,* [g] *à calamitate Reipub.* [h] *periiſſe.* [i] *divitias.* [k] *quin.*

5. *Suas rationes.*] Id est, tanti Vectigalia conducunt, ut omnes eorum fortunæ in vectigalibus collocatæ sint: non enim intelligit literas & tabulas rationum, cum omnes essent Romæ, quò ad Magistrum societatis mittebantur.

13. *Collocatas habent*] Cives quamplurimi suas fortunas collocatas habebant in ratione negotiatorum, quibus malè cederet, si res suæ à negotiatoribus amitterentur. Scribit Plutarchus, in Lucullo, infinitam in Asiâ Publicanorum ac negotiatorum multitudinem fuisse, qui miserè provinciam illam vexârunt, eosque, excepto Senatorio, ex omni ordinum genere, sed potissimum equestri fuisse; ex eo enim decumani, aratores, publicani, pascuarii, aliique quamplurimi extitêre.

14. *Civium.*] Qui etiam Romæ degebant, suas rationes cum iisdem negotiatoribus communicatas habebant.

18. *Redimendi facultas.*] Publicani dicuntur redimere vectigalia, cum ex pacto certæ pecuniæ ea à Censoribus conducunt, quæ postea suo, vel bono, vel incommodo sunt exacturi; redimere enim & conducere idem sunt.

20. *Initio belli.*] Tempus illud Intelligit, quo Mithridates per summam crudelitatem annis ante viginti tribus tot civium Romanorum millia trucidavit. Vide parag. 4. l. 4.

22. *Solutione impeditâ.*] Cum illi Publicani, qui occisi sunt in Asia, solvere non

eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam; & mihi credite, id quod ipsi videtis, hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita est [l] cum illis pecuniis Asiaticis, & cohæret; ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum [m] incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium cum republicâ defenduntur.

[l] *pecuniæ Asiaticæ* [m] *applicare totos animos vestros.*

potuissent suis creditoribus, etiam vicissim accidit ut illi Romæ, quibus pecuniam debebant, facere satis non potuerint: & ita fides periit, quæ nihil est aliud quàm dictorum conventorumque constantia, & veritas, quam Cicero lib. 2. de Offic. ait maximè in solutione rerum creditarum consistere.

27. *In foro versatur.*] Qui argentariam exercebant, suas circa forum tabernas habebant.

29. *Quare videte.*] Conclusio generalis primæ propositionis de genere belli per brevem argumentorum repetitionem.

SECUNDUM ARGUMENTUM.

Bellum Asiaticum esse magnitudine periculosum.

VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum: non esse ita magnum, ut sit pertimescendum; in quo maximè laborandum est, ne fortè à vobis quæ diligentissimè providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum [a] impertiri laudis, quantum forti viro, sapientissimo homini, & magno Imperatori debeatur; dico ejus adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas, atque instructas fuisse, urbemque Asiæ clarissimam, nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso Rege maximâ multitudine, & oppugnatam vehementissimè: quam L. Lucullus [b] virtute, [c] assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem Imperatore classem magnam, & ornatam, quæ ducibus

[a] *tribuere.* [b] *magnitudine animi.* [c] *perseverantiâ.*

8. *Maximas Mithridatis copias.*] Habuit ille Rex in armis peditum centum viginti millia, equitum decem & sex millia. Ita Plutarchus.

10. *Cyzicenorum.*] Cyzicum, urbs Asiæ nobilissima, terrâ marique obsessa fuit à Mithridate cum variis machinamentis, tum ligneâ turri centum cubitorum altitudinis; sed omni commeatu à Lucullo interclusus, recedere ab obsidione coactus est.

13. *Classem magnam.*] Classem habuit quinquaginta navium, ut volunt alii, alii quadraginta, quam ad Lemnum Lucullus superavit; ei præfuisse Varum Sertorii Legatum Appianus, Plutarchus Marium scribit cum Alexandro Paphlagonio, & Dionysio Eunucho, quos ei comites Mithridates adjunxerat, neuter tamen illorum auctorem in Italiam missam esse ait.

Sertorianis ad Italiam [d] ſtudio inflammato raperetur, ſuperatam eſſe, atque depreſſam: magnas hoſtium præterea copias multis prœliis eſſe deletas, patefactumque noſtris legionibus eſſe Pontum, qui antè populo Rom. ex omni aditu clauſus eſſet: Sinopen atque Amiſum, quibus in oppidis erant domicilia Regis, omnibus rebus ornata atque referta, cæteraſque urbeis Ponti & Cappadociæ permultas uno aditu, atque adventu eſſe captas: Regem ſpoliatum regno patrio atque avito, ad alios ſe Reges, atque alias gentes ſupplicem contuliſſe: atque hæc omnia, ſalvis populi Romani ſociis, atque integris vectigalibus, eſſe geſta. Satis opinor hoc eſſe laudis, atque ita reputo, ut hoc vos intelligatis, è nullo iſtorum qui huic obtrectant legi atque cauſæ, L. Lucullum ſimiliter ex hoc loco eſſe laudatum. Requiretur fortaſſe nunc, quemadmodum, cùm hæc ita ſint, reliquum poſſit eſſe magnum bellum; cognoſcite, Quirites: non enim ſine causâ quæri videtur. Primùm ex ſuo regno ſic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam

[d] *odio maximo.*

16. *Multis præliis esse deletas.*] In pugnâ ad Rhyndacum fluvium, multis hostium trucidatis, sex equitum, quindecim virorum millia cepit; in alterâ pugnâ ad Granicum flumen, captis plurimis, viginti hostium millia occidit. In tertiâ pugnâ navali multi Barbari ceciderunt, & inter captivos Marius, qui missus fuerat á Sertorio, captus est, & postea necatus.

Ib. *Patefactum Pontum.*] Cum se in fugam Rex dedisset, in Pontum ingressus est Lucullus, ubi, paucis exceptis, omnes urbes sibi subjecit.

17. *Sinopen.*] Sinope urbs est ad Pontum Euxinum sita, quæ Romanis primùm obstitit, se cum ad angustias redacta esset, cives, navibus majoribus incensis, in leviores conscendêrunt, ut fugâ saluti consulerent; sed captam tandem Lucullus liberam civitatem fecit, quòd per somnum, dum illam obsideret, visus est ab Antigono vocari, qui comes olim Herculis contra Amazonas hanc sibi delegerat.

18. *Amisum.*] Amisum oppidum in confinio Paphlagoniæ & Cappadociæ, distans à Sinope 130 m. passus. Primâ hâc devictâ, ad istam castra posuit: quâ, statim fugientibus civibus, potitus est; hanc tamen suis legibus Lucullus vivere permisit, quia olim Colonia ab Atheniensibus condita fuerat.

19. *Cappadociæ.*] Cappadociam, pulso Nicomede, Mithridates occupavit.

21. *Regno patrio atque avito.*] Mithridates primus, fuit ortus è regio Persarum sanguine, qui cum paucis Equitibus fugiens Antigonum Syriæ regem, à quo morti fuerat destinatus, venit in Cappadociam, ubi locum sibi munivit: ad eum multis convenientibus, Cappadociam tandem & finitimas Ponto nationes occupavit, & amplissimum liberis suis Imperium reliquit, quod ad hunc Mithridatem qui ab primo sextus fuit, illi conservârunt.

Ib. *Ad alios Reges.*] Ad Tigranem generum suum: & eo victo, ad Regem Parthorum, ad quem legatos misit auxilia petiturus, profugit.

22. *Salvis pop. Rom.*] Multis Regibus & populis pecuniam conferentibus Lucullo, nullâ ex ærario publico sumptâ suâ, ut Plutarchus refert, bellum gerebat.

25. *Qui obtrectant.*] Perstringit Q. Hortensium & Q. Catulum, qui hanc legem dissuadebant, quam Manilius de mittendo Pompeio tulit.

29. *Medea illa.*] Medea Æetem patrem, Colchorum Regem, ob proditionem, & raptum vellus aureum fugiens, ut ejus iram devitaret, Absyrti fratris, quem fugæ socium habebat, discerptum corpus & divulsa membra adventanti patri objecit, ejus persequendi celeritatem, filii luctu, ac lacerati corporis aspectu retardans. Vide Ovidii Eleg. 9. Trist, lib. 3.

profugisse dicitur: quam prædicant in fugâ fratris sui membra in iis locis, [e] qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa, mœrorque patrius celeritatem persequendi retardaret; sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas à Majoribus acceperat, & ipse bello superiore ex totâ Asiâ direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit; hæc dum nostri colligunt omnia diligentiùs, Rex ipse è manibus effugit; ita illum in persequendi studio mœror, hos lætitia retardavit. Hunc in illo timore & fugâ Tigranes rex Armenius excepit; diffidentemque rebus suis confirmavit, afflictum erexit, perditumque recreavit; cujus in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatæ sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas nunquam populus Romanus neque lacessendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis, atque vehemens opinio, quæ per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi & religiosissimi diripiendi causâ, in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multæ, atque magnæ novo quodam terrore, ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, & prœliis usus erat secundis, tamen nimiâ longinquitate locorum, ac desiderio suorum commovebatur. Hîc jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis à militibus nostris reditus magis maturus, quam processio longior quæreretur. Mithridates autem & suam manum jam confirmârat, & eorum, qui se ex ejus regno [f] collegerant, &

[e] *per quæ loca.* [f] *congregaverant.*

33. *Sic Mithridates.*] Similitudo, nam sicut Medea patrem, sic Mithridates Lucullum retardavit, dum thesauros ejus exercitui diripiendos objecit post cladem ad Cyzicum, ubi tanta hominum pecorumque strages facta est, ut Granicus & Asopus amnes cruenti sanguine fluxerint.

46. *Fani locupletissimi.*] Fanum Cumanum significat, quòd à Muræna spoliatum est, suadente quodam Archelao, qui à Mithridate defecerat, de quo Appianus in Mithrid. quid sit fanum, dictum est in Div. par. 4. l. 6.

49. *Urbem.*] Tigranocertam intelligit, quam Tigranes condidit, & suo nomine appellavit. Ejus muros quinquaginta cubitis altos fecit, in quam totius sui Regni ditissimi quique, ut Regi gratificarentur, suos thesauros deportavêrunt. In hac, inquit Plutarchus, præter multas opes, talentorum octo millia Lucullus reperit; ad hanc urbem Mithridatis & Tigranis copias, in quibus erant ducenta quinquaginta peditum, & equitum quinquaginta millia. Lucullus parvo suorum numero superavit. Post hanc cladem, duo illi Reges alium parârunt exercitum, in quo septuaginta peditum millia, equitum triginta quinque numerabantur, hunc iterum Lucullus profligavit. Quare Tigranes in Armeniam interiorem, Mithridates in Pontum fugit.

51. *Longinquitate.*] Occultat hic Luculli turpitudinem, qui hostem fugientem reliquit, & factum ejus excusatu longinquitate locorum, aut potius seditione militum. Nam Valerianæ legiones detrectârunt imperia; quod sua stipendia implevisssent. Plutarchus ait Luculli superbiâ & avaritiâ offensos fuisse milites, qui ad defectionem à Pub. Clodio solicitati sunt.

magnis adventitiis multorum regum & nationum copiis juvabatur. Hoc jam ferè sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facilè multorum opes alliciant ad misericordiam, maximèque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quod regale iis nomen magnum & sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut eam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exercitum vestrum clarum atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites (sicut poëtæ solent, qui res Romanas scribunt) præterire me nostram calamitatem: quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prælio nuncius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimâque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliquâ ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confecti erant, dimisit, partem Glabrioni

56. *Adventitiis.*] Mithridates novum in Ponto exercitum collegit.

Ib. *Regum & nationum.*] Medorum, Adiabenorum, Gordyenorum, Arabum, Albanorum, Iberorum auxilium sibi comparavit.

60. *Sanctum.*] Ulpianus sanctum illud esse dicit, quod non sacrum est, nec profanum, sed sanctione quâdam confirmatum.

64. *In exercitum vestrum.*] Mithridates cum rediisset in Pontum, Fabium superavit, quem ibi Lucullus reliquerat. Deinde temeritate Triarii legati, supra septem Romanorum millia, centuriones centum, & tribuni militum viginti quatuor occisi sunt.

65. *Sinite.*] Occupatione utitur, qua simulat nolle se dicere quæ acciderunt, quo majora videantur, quam ille efficere dicendo possit: nam ait calamitatem istam tantam esse, ut eam ad aures Luculli non ex prælio nuncius, sed ex sermone rumor afferret.

66. *Sicut poëtæ.*] Poëtæ res non quales gestæ sunt exponunt: sed fingunt ad ingenii ostentationem.

68. *Ex prælio nuncius.*] Elatè id dicit: nam ex prælio Triarius evasit cum aliquot militibus, hanc tamen omnium cladem maximam in hoc bello Romani passi sunt.

71. *Vestro jussu.*] Populus jubebat, censebat Senatus: nam non penès Senatum, sed Populum summa erat auctoritas, unde hæc formula, *velitis, jubeatis Quirites.* Populus igitur imperium dabat aut adimebat; jubebat & abrogabat leges: bella denunciabat, aut dissolvebat.

Ib. *Diuturnitati imperii.*] Lucullus Consul provinciam Asiam sortitus, bellum contra Mithridatem gerendum suscepit, quod omnino septem annos continuavit.

72. *Veteri exemplo.*] Post ejectos Reges imperium consulum annuum erat; quo finito, semper novi Consules creabantur; aliquando tamen ad tres annos, vel plures etiam pro rerum occasione concedebatur. Unde Livius lib. 4. *Maximam libertatis pop. Rom. custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent, & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset.*

73. *Stipendiis.*] Confecisse stipendia veterani censebantur, cum novem annos militaverant. Hoc autem tempus ponere in castris, ab anno decimo sexto ad quadragesimum quintum, si Respub. postulabat, tenebantur.

Ib. *Dimisit.*] Lucullus Valerianos dimisit, qui sequi eum noluerunt, qui Fimbriani tunc dicebantur, quod duce Fimbria legato in ducem assumpto, Valerium Consulem ob avaritiam invisum occidêrunt.

Ib. *Glabrioni tradidit.*] Glabrio Bithyniæ in provinciam redactæ præerat, & jubente populo, Lucullo successit.

tradidit. Multa prætereo consultò: sed ea vos conjecturâ perspicite, quantum illud bellum futurum putetis, quod conjungant reges potentissimi, renovent agitatæ nationes, suscipiant integræ gentes, novus imperator vester accipiat, vetere [g] expulso exercitu. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum. Restat ut de imperatore ad illud bellum deligendo, ac tantis rebus præficiendo, dicendum esse videatur.

[g] *dimisso.*

74. *Multa prætereo.*] Conclusio partis est, per repetitionem eorum quæ bellum illud grave, & periculosum reddunt. 1. quod Mithridates & Tigranes bellum conjunctum gerunt. 2. quod Ponti & Armeniæ nationes utrique Regi parent. 3. quod integræ gentes necdum à Romanis lacessitæ bellum suscipiunt, quibus juvari Reges poterunt.

77. *Novus imperator.*] Auget denique periculum à novo Imperatore, qui ad hoc bellum mittendus est, qui novum exercitum accepturus est; expulso vetere, qui exercitus & ad parendum longè promptissimus est, & ad pugnandum fortissimus.

79. *Restat.*] Transitio ad aliam Orationis partem, in quâ de Imperatore dicendum est.

TERTIUM ARGUMENTUM.

Cneius Pompeius est bonus Imperator, quia in eo sunt quatuor virtutes, quæ bonum Imperatorem commendant, scientia rei militaris, virtus, auctoritas, felicitas.

PRIMA PARS.

IX. Utinam, Quirites, virorum fortium, atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimùm tantis rebus ac tanto bello præficiendum putetis. Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superârit; quæ res est, quæ cujusquam animum in hac causâ dubium [a] facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui è [b] ludo atque pueritiæ disciplinâ, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris

[a] *reddere.* [b] *schola.*

10. *E ludo.*] Per ludum scholas intelligit, quas communi nomine *ludum* Romani dixere, & *Ludi Magistros*, qui eas docebant. Statim à Scholis causas egit in foro de cujus eloquentiâ Cicero loquitur in lib. de Claris Orationibus.

11. *Ad patris exercitum.*] Magni Pompeii pater Cn. Pompeius Strabo exer-

exercitum, atque in militiæ disciplinam profectus est: qui [c] extremâ pueritiâ miles fuit summi imperatoris, ineunte adolescentiâ maximi ipse exercitûs imperator: qui sæpiùs cum hoste conflixit, quàm quisquam cum inimico concertavit; plura bella gessit, quàm cæteri legerunt; plureis [d] provincias confecit, quàm alii concupiverunt: cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis; non [e] offensionibus belli, sed victoriis; non [f] stipendiis, sed triumphis est traducta. Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicæ? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mistum ex civitatibus at-

[c] *extremâ parte pueritiæ.* [d] *subjugavit plures nationes.* [e] *jacturis.* [f] *non annis quos posuit in bello.*

citum contra Cinnam patriæ rebellantem duxit, quem filius in castra secutus est anno ætatis suæ decimo septimo. Hic autem cùm Cinnam urbis mœnibus expelleret, cum pluribus aliis fulmine periit.

13. *Extremâ pueritiâ.*] In tres partes ait A. Gellius lib. 10. sic à Servio Tullio Romanorum rege ætatem divisam esse, adeo ut pueri essent usque ad annum decimum septimum, ad quadragesimum sextum juvenes, & ætate reliquâ senes; hâc primâ ætate Syllæ imperatoris miles fuit Pompeius.

14. *Maximi exercitus.*] Cùm Cinna Consul occisus esset, qui bellum in Repub. concitaret, Carbo ejus collega contra Syllam profectus est, qui ex Asiâ victorem exercitum reduxerat. Pompeius vix annos natus viginti tres privatus adhuc tres legiones in agro Piceno conscripsit, totâ sibi additâ nobilitate; itaque florentissimum exercitum ad Syllam adduxit, in itinere multas Italiæ civitates confirmavit, multos ad suas, qui inimicorum Scipionis & Carbonis partes secuti fuerant, adduxit, & utrumque prælio lacessivit. Cùm ad Syllam Pompeius pervenisset, equo desiliens eum imperatorem salutavit, & à Sylla vicissim Pompeius imperator salutatus est, antequam admissus esset in Senatum: eum Sylla mox in Celtiberiam misit cum exercitu.

14. *Qui sæpiùs, &c.*] Hostes propriè tantum dicebantur, quibus per Feciales à populo Romano bellum indicebatur: inimici vero quibuscum privatæ simultates habebantur; utitur autem his verbis eleganti hyperbole ad extollendas Pompeii laudes.

16. *Plureis provincias confecit.*] Nationes plures, & populos subjecit, qui in Provincias pop. Rom. redacti sunt.

17. *Quàm alii.*] Sive imperatores, sive alii Magistratus subjici Reip. concupiverunt.

18. *Suis imperiis.*] Pompeio nemo ferè sæpius imperator fuit; ideoque non tam præceptis, & lectione bellorum scientiam militarem, quàm usu proprio, & experientiâ assecutus est.

19. *Triumphis.*] Ter Pompeius triumphavit, nempe ut ait Velleius Paterculus, de Africa, Europa, & Asia, propter victorias, quas in illis tribus orbis partibus retulit, de quibus infra.

21. *Civile.*] De civili bello loquitur quod in Republica cum Cinna & Carbone gestum; de quo infra.

Ib. *Africanum.*] Africanum bellum cum Cn. Domitio, quem proscripti plerique ex Italia secuti fuerant, & Hierica Numidiæ rege, qui & à Plutarcho Hiarba nominatur, gestum est: quos omnes adversus Syllam molientes uno prælio interemit. Hoc autem bellum intra dies quadraginta confecit, ac postea Romam rediit, ubi Magnus à Sylla salutatus est, ipsique contigit, quod nulli antea, ut annos viginti quatuor natus, & tantùm eques Rom. victor triumpharet.

22. *Transalpinum.*] Quod gessit contra Gallos qui transeunti in Hispaniam exercitui Rom. iter prohibebant.

Ib. *Hispaniense.*] In quo Sertorium jam ab annis octo contra Rempub. bellum agentem superavit.

Ib. *Mistum.*] Dum bellum in Asiâ gereretur, exortum est civile ex gladiatoribus conflatum, qui Capuæ è Ludo

que ex bellicosissimis nationibus, servile, navale bellum, varia & diversa genera & bellorum, & hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quæ hujus viri scientiam g fugere possit.

g *quæ possit ignorari ab hoc viro.*

Lentuli 74. eruperant, ex servis & ergastulis tanto numero, ut sexaginta millia numerarentur. Ducem illi Spartacum habuerunt cum Chryso & Granico. Sedem belli fecerunt Vesuvium montem, Claudium Pulchrum Legatum, & P. Vatinium Prætorem prælio vicerunt, sed demum à M. Crasso superati sunt, cæsis hostium duodecim millibus & trecentis: tribus vero millibus, ut Florus ait, à Pompeio qui è pugnâ evaserant. Idem bellum mistum appellatur, quod è Gallis & Germanis bellicosissimis nationibus plurimi ad hunc fugitivorum exercitum confluxerant, quos ducem habuisse Granicum T. Livius lib. 97. commemorat.

23. *Navale.*] Navale bellum cum Piratis gestum est, & post quatuor menses à Pompeio confectum.

Ib. *Varia genera.*] Alia terrestria, alia maritima confecit.

24. *Et hostium.*] Gessit bellum cum Regibus, cum exulibus, cum proscriptis, cum piratis & servis.

SECUNDA PARS.

In quâ probatur Pomp. virtus militaris.

11 XI Jam vero virtuti Cn. Pompeii quæ potest par oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut illo dignum, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Non enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriæ, quæ vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, a industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla hujus virtute & consilio confessus est liberatam: testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii b explicavit: testis est Africa, quæ magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit: testis est Gallia, per

a *perseverantia, vel assiduitas.* b *liberavit.*

8. *Testis est Italia.*] Cùm Carbo & Perpenna multas clades accepissent à Sylla, & pulsi ex Italia in Siciliam confugissent, Senatusconsulto Pompeius cum exercitu in eam missus est. Fugit statim Perpenna, Carbo venit in Pompeii potestatem, à quo mori jussus est. Inde omnes ab ipsis occupatas civitates amicè recepit præter Messanam: de his vide T. Livium lib. 89. Plutarchum in Pomp. Flor. Appian.

11. *Testis est Africa.*] De qua jam superius paragr. ix. 21. ibi autem viginti hominum millia delevit, quorum tria tantum millia Pompeium effugerunt, omnes reliqui cum Domitio interfecti sunt, de quo Plutarchus in Pomp.

12. *Testis est Gallia.*] De itinere suo in Galliam sic loquitur Pompeius, &c. in epistolâ suâ ad Senatum apud Sallustium: *Equidem fateor, me ad hoc bellum majore studio quàm concilio profectum, quippe qui nomine modo imperii à vobis accepto, diebus XL. exercitum*

quam legionibus nostris in Hispaniam iter Gallorum internecione patefactum est: testis est Hispania, quæ sæpissimè plurimos hosteis ab hoc superatos prostratosque conspexit: testis est iterum & sæpius Italia, quæ, cùm servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum expectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum: testes vero jam omnes oræ, atque omnes exteræ gentes ac nationes: denique maria omnia, tum universa, tum in singulis oris omnes sinus, atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos, aut tam firmum habuit præsidium, ut tutus esset? aut tam fuit abditus, ut lateret? quis navigavit, qui non se, aut mortis, aut servitutis periculo [c] committeret? cùm aut hieme, aut referto prædonum mari navigaretur. Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam latè divisum, atque dispersum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis à prædonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui præsidio classibus vestris fuistis? quàm multas existimatis insulas esse desertas? qùam multas aut metu relictas, aut à prædonibus captas urbeis esse sociorum? Sed quid ego longinqua commemoro? fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani, longè à domo bellare, & [d] propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis vestris ego mare clausum

[c] *exponeret*. [d] *viribus*.

paravi: hostesque in cervicibus jam Italiæ agentes, ab Alpibus in Hispaniam submovi, per eas iter aliud atque Annibal nobis opportunius patefeci; recepi Galliam, Pyrenæum (Jacetaniam) indigetes; & primum impetum Sertorii Victoris, novis quidem militibus, & multò paucioribus sustinui; hiememque in castris inter sævissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione meâ egi. Appianus iter ab eo patefactum in Alpibus inter Padi & Rhodani fontes fuisse ait. Unde Lucanus lib 8.

Adde truces Lepidi motus, Alpinaqe bella,
Armaque Sertorii revocato consule victa.

14. *Testis est Hispania.*] Plinius lib. 3. de Pompeio victore in Hispania sic loquitur: *Statim ad Solis occasum congressus, excitatis in Pyrenæo trophæis, oppida Dccclxxvi. ab Alpibus ad fines Hispaniæ ulterioris in ditionem redacta victoriæ suæ adscribit.*

19. *Testes omnes oræ.*] Mithridates naves quasdam instituerat cum paucis hominibus in eis, ut Romanis navigantibus in Asiam iter clauderet; his ita se prædones & piratæ cum exulibus et servis fugitivis adjunxerunt, ut mare non solum & insulas & urbes omnes maritimas, sed etiam Italiam infestarent. Tanta autem facta est eorum multitudo, ut naves mille haberent. Cilices porro dicti sunt, sive Cilices illi fuerunt plerique, sive quod se in Ciliciam reciperent. Contra eos missus Pompeius imperator lege Gabiniâ statim bellum illud confecit; de hoc bello scripsêre Appianus, Florus, &c.

25. *Hoc tantum bellum, &c.*] Bello hoc infestabatur totum mare, Mediterraneum quod *turpe* appellat, quia in dedecus populi Rom. susceptum est: *vetus*, quia annis viginti tribus duravit, ab Octavii scilicet & Cinnæ Consulatu, ad Lepidi & Tullii Consulatum.

28 *Omnibus annis.*] Florus tradit intra diem quadragesimum confectum fuisse à Pompeio.

33. *Captas urbeis.*] Plutarchus numerat quadringentas.

per hosce annos dicam fuisse, cùm exercitus nostri Brundusio nunquam, nisi summâ hieme, [e] transmiserint? Quid, ad nos cùm ab exteris nationibus venirent, captos querar, cùm legati populi Romani redempti sint? mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cùm duodecim [f] secures in prædonum potestatem pervenerint? Quid aut Colophonem aut Samum nobilissimas urbeis, innumerabilesque alias captas esse commemorem, cùm vestros portus, atque eos portus, [g] quibus vitam & spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestate sciatis? An vero ignoratis, portum Caietæ celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante Prætore, à prædonibus esse direptum? Ex Miseno autem, ejus ipsius liberos, qui cum prædonibus antea ibi bellum gesserat, à prædonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense [h] incommodum, atque illam labem, atque ignominiam reipublicæ querar, cum propè inspectantibus vobis, classis ea, cui Consul populi Romani præpositus esset, à prædonibus capta, atque oppressa est? Pro dii immortales! tantam-ne unius hominis incredibilis, ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modò ante [i] ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium prædonum navem esse audiatis? Atque hæc quâ celeritate gesta sint quanquam videtis, tamen à me

[e] *transierint mare.* [f] *duo Prætores cum insignibus suis.* [g] *eas res quibus vita & spiritus continetur.* [h] *direptionem.* [i] *ante portum Ostiæ, qui est in ostio Tibris.*

37. *Brundusio.*] Brundusium civitas Italiæ in Calabriæ portu nobilis, unde in Græciam trajicitur, & unde solvit Pompeius contra piratas ducturus exercitum, hanc oram circa Brundusium invaserant piratæ.

41. *Duodecim secures.*] Insignia dignitatis pro ipsis Prætoribus ponit; illi fuerunt Sextilius & Bilinus, qui cum suis insignibus & lictoribus abducti sunt à Piratis, ut ait Plutarchus; quilibet autem Prætor sex Lictores habebat extra urbem, qui præirent, in urbe vero tantum fasces præferebantur.

42. *Colophonem.*] Colophon urbs Ioniæ celeberrima suis equitibus.

Ib. *Aut Samum.*] Urbs ejusdem provinciæ.

44. *Spiritum.*] Nulla jam frumenta ex Asia, Africa, Sicilia, & Sardinia Romam afferebantur: sicut & alia quæ ad vitam pertinent conservandam.

45. *Caietæ.*] Caieta portus est in Campania à nutrice Æneæ sic dictus, quia ibi sepulta est, de qua Virg. 7. Æneid.

Tu quoque littoribus nostris, Æneia nutrix,
Æternam moriens famam Caietæ dedisti.

46. *Inspectante Prætore.*] Quis fuerit ille Prætor non constat ex auctoribus, nisi fortasse sit M. Antonius, qui ante Pompeium ad hoc bellum missus, pessimè rem gessit, & ibidem periit. Certe Florus in Epist. scribit filiam ejus à prædonibus raptam fuisse.

47. *Miseno.*] Misenum Italiæ promontorium est ab Æneæ Comite sic appellatum Virg. 6. Æneid.

49. *Ostiense incommodum.*] Ostia urbs fuit condita ab Anco Martio rege in Ostiis Tiberinis. Tanta fuit piratarum audacia, ut ad eam urbem appulerint, ibique Romanorum naves incenderint, omniaque diripuerint, imo quasi de reditu non cogitarent, ibi morabantur, & omnes quos non occiderant, prædamque universam tanquam in suâ civitate deposuerunt; de his vide Dionem lib. 26.

51. *Consul pop. Rom.*] Nihil de illo Consule reperitur, ne nomen quidem.

55. *Ante ostium.*] Oceani ostium ap-

in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quæstûs studio, tam brevi tempore tot loca adire, tantos [k] cursus conficere potuit, quàm celeriter, Cn. Pompeio duce, belli [l] impetus navigavit? qui, nondum tempestivo ad navigandum mari, Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit: atque hæc tria frumentaria subsidia reipublicæ firmissimis præsidiis classibusque munivit. Inde se cùm in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, & Galliâ Cisalpinâ præsidiis ac navibus confirmatâ, missis item in oram Illyrici maris & in Achaiam, omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria maximis classibus, firmissimisque præsidiis adornavit: ipse autem, ut à Brundusio profectus est, unde quinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit: omnes qui ubique prædones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius hujus imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cùm ad eum usque in Pamphyliam legatos [m] deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque [n] imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longè latèque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur,

k *navigationes.* l *classis Pompeii.* m *intercessores.* n *imperavit ut darent obsides.*

pellat quà Oceanus in mare, quod alii Interius, alii Mediterraneum vocant, influit.

61 *Belli impetus.*] Pompeii classis, in qua totius belli impetus consistebat.

62. *Siciliam adiit, &c.*] Siciliæ maximè prædones, infesti erant, & frumenta Romam ex eà afferre prohibebant; unde porro illa provincia vulgo Reipub. horreum appellabatur teste Livio.

65. *Inde cùm in Italiam se recepisset.*] Gabiniâ lege imperium exercitûs in piratas Pompeio datum est; quare nihil habuit prius quàm ut statim eas suis legatis singulis maris partes assignaret, quas quique eorum defenderent.

Ib. *Duabus Hispaniis.*] Hispaniarum altera cis est, altera ultra Iberum flumen; mari autem Hispanico Tiberium Neronem, & Manilium Torquatum præfecit.

Ib. *Gallia Cisalpina.*] Gallia Cisalpina est pars Italiæ ab Alpibus ad Rubiconem fluvium, quæ ab iis Gallis dicta est, qui Alpes transgressi, dimidiam prope Italiam occupaverunt. Hæc à Romanis Cisalpina, altera, unde venerant, Transalpina dicta est. Mari Gallico M. Pomponium præfecit.

67. *Illyrici maris.*] Illyricum mare ab Illyrico denominatum est: pars est autem Europæ Pannoniam inter & mare Adriaticum. Huic præfecit, sicut & Tyrrheno, L. Gellium & Cn. Lentulum.

Ib. *Omnemque Græciam.*] Græciæ diversis oris præfecit Cinnam, L. Gellium & Pisonem.

68. *Italiæ duo maria.*] Adriaticum & Tyrrhenum.

69. *Ipse autem à Brundusio.*] Cum sexaginta navibus profectus, piratas insecutus est, quos in Ciliciam redire compulit, suis autem omnibus legatis jusserat suà in statione remanere, nec hostes insequi, sed mutuis auxiliis se juvare, ut eos intercluderent.

73. *Idem Cretensibus.*] Creta illud fuit cum Cilicia piratarum receptaculum, quos ibi Metellus oppugnabat, quorum multos interemit.

Ib. *In Pamphyliam.*] Pamphylia regio minoris Asiæ fuit, Ciliciam inter & Lyciam.

Ib. *Legatos deprecatoresque.*] Territi Cretenses ne reliquos interficeret Metellus, miserunt legatos ad Pompeium, ut ei se potius quàm Metello dederent, rati videlicet quod ab illo mitius secum ageretur; quare Pompeius, ut hanc laudem Metello præriperet, Octa-

13 Cn. Pompeius extremâ hieme o apparavit, ineunte vere suscepit, mediâ æstate confecit. Est hæc divina atque incredibilis virtus Imperatoris. Quid cæteræ, quas paulo ante commemorare cœperam, quantæ, atque quàm multæ sunt? non enim solùm bellandi virtus in summo atque perfecto Imperatore quærenda est: sed multæ sunt p artes eximiæ, hujus administræ, comitesque virtutis. Ac primum quantâ innocentiâ debent esse Imperatores? quantâ deinde omnibus in rebus temperantiâ? quantâ fide? quantâ facilitate? quanto ingenio? quantâ humanitate? Quæ breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus; summa enim omnia sunt, Quirites! sed ea magis ex aliorum q contentione, quàm ipsa per sese cognosci, atque intelligi possunt. Quem enim possumus Imperatorem aliquo r in numero putare, cujus in exercitu s veneant centuriatus, atque venierint? quid hunc hominem magnum aut plurimum de republicâ cogitare, qui pecuniam ex ærario depromptam ad bellum t administrandum, aut propter cupiditatem provinciæ Magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego

o *præparavit.* p *virtutes quæ sunt famulæ & comites hujus virtutis militaris.* q *comparatione.* r *numerare in aliquo ordine Imperatorum* s *vendantur.* t *gerendum.*

vium legatum suum Metello misit, ut ab obsidione cessaret: ipseque legatus præsidium contra Metellum Cretensibus tulit, quos tamen ad deditionem compulit Metellus, sumpto de iis supplicio; quod etsi turpe fuit Pompeio, tamen ejus laudi Cicero vertit.

77. *Ineunte vere.*] Docent hoc bellum intra quatuor menses apparatum fuisse, susceptum, & confectum, Livius lib. 99. prædones intra quadragesimum diem toto mari pulsos fuisse: Plutarchus intra tres menses, Appianus intra septuaginta dies omnes Piratarum naves, id est, trecentas & amplius in Pompeii potestatem venisse: centum autem & viginti diebus cunctas illorem urbes, arces, perfugia & castella, pop. Rom. cæsis ipsorum decem millibus subjecta fuisse.

79. *Quid cæteræ.*] Illustris amplificatio per quam extollit egregiam & divinam Pompeii virtutem militarem, enumeratis aliis, quibus hæc prima maximè illustratur.

82. *Artes eximiæ.*] Bellicas virtutes intelligit, quas lib. 2. de Finibus, *maximas artes appellat.*

84. *Facilitate.*] Non *felicitate*, ut in pluribus codicibus legitur, nam postea aget de ejus felicitate; adde quod hæc facilitas maxime ad imperatoris humanitatem pertineat.

90. *Centuriatus.*] Centuriatûs munus est Centurionis, qui centum præest militibus; carpit autem hic imperatorum avaritiam, qui officia militaria vendebant, quæ virtuti militum concedi debent.

92. *Ex ærario depromptam.*] Imperatoribus, qui mittebantur, concedebatur ex ærario publico pecunia, quæ vulgo attributa dicebatur, ut Varro probat.

93. *Propter cupiditatem provinciæ.*] Seligebantur provinciæ à Senatu, quæ Consulibus, quæ Prætoribus darentur, quas postea vel sortitione obtinebant, vel à Senatu, vel aliquando à Tribunis plebis, quas illi per vim pecuniâ corrupti concedebant, ut avaritiæ vel Consulum, vel Prætorum satisfacerent.

94. *Admurmuratio.*] Præmunitio, quâ removet à se calumniæ suspicionem, quam ingeniosè detorquet, aut in ipsos auditores, qui Lucullum notare, aut in eos ipsos, qui irasci poterant. Consuetudo autem populi erat, ut, cum, quod sibi placeret, in concione audivisset summissâ voce, alius alii bene dictum insusurraret: quod admurmuratio dicebatur.

autem neminem nomino; quare iraſci mihi nemo poterit, niſi qui ante de ſe voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam Imperatorum quantas calamitates, quocumque ventum ſit, noſtri exercitus [n] ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hoſce annos in Italiâ, per agros atque oppida civium Romanorum noſtri Imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius ſtatuetis, quid apud exteras nationes fieri exiſtimetis; utrùm plures arbitramini per hoſce annos militum veſtrorum armis hoſtium urbeis, an hibernis ſociorum civitates eſſe deletas? neque enim poteſt exercitum is continere Imperator, qui ſe ipſum non continet: neque ſeverus eſſe in judicando, qui alios in ſe ſeveros eſſe judices non vult. Hìc miramur, hunc hominem tantum excellere cæteris, cujus legiones ſic in Aſiam pervenerunt, ut non mòdo manus tanti exercitûs, ſed ne veſtigium quidem cuiquam pacato nocuiſſe dicatur? Jam verò quemadmodum milites hibernent, quotidiè ſermones ac literæ perferuntur; non modò ut ſumptum faciat in militem, nemini vis affertur; ſed ne cupienti quidem cuiquam permittitur; hiemis enim, non avaritiæ perfugium Majores noſtri in ſociorum atque amicorum tectis eſſe voluerunt. Age verò, cæteris in rebus qualis ſit temperantia, conſiderate; unde illam tantam celeritatem, & tam incredibilem curſum initum putatis? non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt; ſed hæ res, quæ cæteros remorari ſolent, non retardârunt: non avaritia ab inſtituto curſu ad prædam aliquam revocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipſe ad

[n] *afferant*

99. *Per hosce annos.*] Tempus significat, quo ducti sunt exercitus contra Mithridatem, Piratas, Sertorium, & Spartacum.

103. *Hibernis.*] Hiberna dicuntur loca, ubi per hiemem exercitus manent.

108. *Manus tanti exercitûs.*] Ita pervenerunt in Asiam legiones Pompeii, ut non modò nihil rapuerint per viam; sed ne pedem quidem tulerint apud eum qui hostis non esset.

111. *Ut sumptum faciat.*] Nemini vis infertur ut sumptus fiant erga milites, subministrando, v. g. vestes, pecuniam, &c. Sed ne permittur quidem, ut eos sumptus vel ipsi Asiani sponte faciant.

113. *Majores nostri.*] Censuerunt socios in hibernis non esse gravandos sumptibus. Itaque cum innocentia virtus sit, quæ nulli nocet, colligere facilè licet, quanta Pompeii sit, non modo quia nemini nocuit sua avaritia, sed ne nocere quidem vel leviter suis permisit.

114. *Age verò.*] Nunc de temperantiâ Pompeii; est autem temperantia virtus, quæ ex rectâ ratione libidini, voluptati, & aliis parvis affectionibus dominatur.

119. *Remorari solent.*] Avaritia Lucullum à persequendo Mithridate retardavit.

121. *Non libido.*] Eâ continentiâ fuisse Pompeium narrat Plutarchus, ut captis Mithridatis pellicibus omnes salvas ad parentes remiserit.

122. *Nobilitas urbis.*] Cum solvisset Brundusio, multas urbes pulcherrimas prætermisit, tantùm Athenas lustravit, ubi sacra fecit, habitâ oratione ad populum.

quiesem: postremò signa & tabulas, cæteraque ornamenta Græcorum oppidorum, quæ cæteri [x] tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hâc urbe missum, sed de cœlo delapsum intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hâc quondam abstinentiâ; quod jam nationibus exteris incredibile, ac falsò memoriæ proditum videbatur: nunc imperii nostri splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non sine causâ Majores suos tum, cùm hâc temperantiâ Magistratus habebamus, servire populo Romano, quàm imperare aliis maluisse. Jam verò ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis esse dicuntur; ut is qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Jam quantum consilio, quantum dicendi gravitate, & copiâ valeat, in quo ipso inest quædam dignitas imperatoris, vos, Quirites, hoc ipso in loco sæpe cognôstis. Fidem verò ejus inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam esse judicârint? Humanitate jam tantâ est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitavit, quin huic tantum bellum hoc [y] transmittendum sit, qui ad omnia vestræ memoriæ bella conficienda, divino quodam consilio natus esse videatur?

x *auferenda.* y *decernendum.*

123. *Signa & tabulas.*] Si quæ statuæ & picturæ essent in urbibus devictis, ab Imperatoribus assumebantur, quas Romam mittebant; eorum autem usus immodicus fuit apud Romanos veteres, ex quo Asia devicta fuit. Certe M. Scaurus Ædilis tria signorum millia in scenam produxit.

128. *Fuisse Romanos.*] Tantâ abstinentiâ quondam apud veteres Romanos fuêre Curius Dentatus, Fabricius, ut oblata sibi munera repudiarent. Vide Valerium Max. lib. 4. cap. 3.

135. *Facilitate.*] Facilitas virtus est, quâ quis aliis intempestivè accedentibus, aut imprudenter interrogantibus obsequentem & blandum se exhibet.

142. *Et quisquam.*] Conclusio quâ concludit locum de virtute Pompeii.

TERTIA PARS.

In quâ probatur Pompeii auctoritas in bellis administrandis.

XI. Et, quoniam auctoritas multùm in bellis quoque administrandis, atque imperio militari valet, certè nemini dubium est, quin eâ in re idem ille Imperator plurimùm possit; vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de Imperatoribus vestris existiment, quis ignorat? cùm sciamus homines in tantis rebus, [a] ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut a-

a *moveri opinione famæ, & certâ aliquâ ratione, ut aliquem contemnant aut metuant.*

ment, opinione non minus famæ, quàm aliquâ certâ ratione commoveri. Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cujus res gestæ pares? de quo homine vos, id quod maximè facit auctoritatem, tanta & tam præclara judicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quò non illius diei fama pervaserit, cùm universus populus Romanus, referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium Imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantùm hujus auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui, quo die à vobis maritimo bello præpositus est Imperator, tanta repentè vilitas annonæ ex summâ inopiâ & caritate [b] rei frumentariæ consecuta est, unius hominis spe & nomine, quantam vix ex summâ ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Jam vero acceptâ in Ponto calamitate ex eo prælio, de quo vos paulò antè invitus admonui, cùm socii pertimuissent; hostium opes animique crevissent; cùm satis firmum præsidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi ipsum [c] id temporis divinitùs Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Hujus adventus & Mithridatem insolitâ inflammatum victoriâ continuit, & Tigranem magnis copiis minitantem Asiæ retardavit. Et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecerit? aut quàm facilè imperio atque exercitu socios & vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit? Age verò, illa res quantam declarat ejusdem hominis apud hosteis populi Romani auctoritatem, quòd ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes huic uni se dediderunt? quòd Cretensium legati, cùm in eorum insulâ noster Imperator exercitusque esset, ad

[b] *frumenti.* [c] *eo ipso tempore.*

10. *Præclara judicia.*] Præclara judicia de Pompeio fecit populus Romanus, cum adhuc Equiti triumphus decretus est, & Quæstor tantum, cum imperio Proconsulis contra Sertorium missus est, & ante omnes gestos Magistratus Consul declaratus est.

12. *Referto foro.*] Locum Comitiorum pro foro ponit, quia ita foro propinquus erat, ut sæpe pro eo nominetur.

13. *Repletisque.*] Circa forum templa fuisse quamplurima Asconius scribit.

14. *Commune gentium.*] Bellum illud contra piratas commune idcirco fuit gentium omnium, quia illi omnibus nationibus erant infesti.

22. *Acceptâ calamitate.*] Cùm Triarius à Mithridate victus est, de quo supra.

26. *Ad eas regiones.*] Pamphyliam & Ciliciam Asiæ minoris, aptissimas provincias ad bellum Piraticum gerendum, Pompeius adventu suo confirmavit.

27. *Insolitâ.*] Vinci, non vincere solitus fuit Mithridates.

Ib. *Tigranem.*] Tigranes secutus est redeuntem in Pontum Mithridatem, adversus quem, cum Lucullus duceret exercitum, à Senatu revocatus est in Italiam.

32. *Age verò.*] Comprobationem amplificat ab exemplis, ut certius Pompeii ostendat auctoritatem.

36. *Noster Imperator.*] Metellus intelligitur, qui contra Cretenses bellum gerebat.

Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem ipse Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eumque Pompeius legatum semper judicavit: ii quibus semper erat molestum, ad eum potissimùm esse missum [a] speculatorem, quàm legatum judicare maluerunt. Potestis igitur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis, magnisque vestris judiciis amplificatam, quantum apud illos Reges, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

[a] *exploratorem.*

37. *Eique omnes.*] Non solùm illi Piratæ qui obsidebantur à Metello; sed omnes reliquæ totius insulæ civitates dedere se venienti Pompeio voluerunt. Legimus enim vero apud Livium, lib. 100. quòd Cretenses legatos miserint ad Pompeium, ut eorum civitates deditione reciperet.

41. *Ii quibus erat molestum.*] Probabile est Metellum & Perpennam designari, quibus molestum erat, cum haberent exercitum in Hispaniâ, non ad se, sed ad Pompeium legatos mitti.

42. *Speculatorem.*[Credibile admodum est, potius speculatorem quàm legatum ad Metellum & Perpennam misisse, quia fœdus cum Sertorio Mithridates inierat.

Ib. *Potestis constituere.*[Complexio, quâ concludit ad illud bellum mittendum esse Pompeium, cùm tanta sit illius auctoritas.

QUARTA PARS.

In quâ probatur Felicitas Pompeii.

XII. [Reliquum est, ut de felicitate, quam [a] præstare de seipso nemo potest, meminisse, & commemorare de altero possumus,] sicut æquum est homini de potestate deorum, timidè & pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, & cæteris magnis Imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, sæpius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profectò quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem, & gloriam, & ad res magnas benè gerendas divinitùs adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate de quo

[a] *prædicare certam fore.*

1. *Quam præstare.*] Nihil humanâ felicitate inconstantius est. Unde Seneca in Agamem. *Nulla longi temporis felicitas.*

4. *Maximo.*] Fabius Maximus cunctando Annibalem superavit. Is Dictator, & quinquies Consul fuit.

Ib. *Marcello.*] Marcellus quinquies Consul fuit, Gallos vicit, Insubres Reipub. subjecit, Annibalis exercitum ad Nolam fudit, Syracusas expugnavit.

Ib. *Scipioni.*] Africanus annos natus viginti quatuor, in Hispaniam cum imperio Consulari missus est. Africam vicit, & relatâ insigni victoriâ, redire in Africam Annibalem coëgit: bis consul fuit.

Ib. *Mario.*] Marius Jugurtham Regem vicit, de quo triumphavit. Teutones, Ambrones, Cimbros funditùs delevit, septies Consul fuit.

quo nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius poteſtate fortunam poſitam eſſe dicam, ſed ut præterita meminiſſe, reliqua ſperare videamur: ne aut inviſa diis immortalibus oratio noſtra, aut ingrata eſſe videatur: Itaque non ſum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiæque, terrâ marique, quantâque felicitate geſſerit: ut ejus ſemper voluntatibus non modò cives aſſenſerint, ſocii obtemperârint, hoſtes obedîerint, ſed etiam venti, [b] tempeſtateſque [c] obſecundârint. Hoc breviſſimè dicam, neminem unquam tam impudentem fuiſſe, qui à diis immortalibus tot & tantas res tacitus auderet optare, quot & quantas dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum ſit, Quirites, cùm communis ſalutis atque Imperii, tum ipſius hominis causâ, ſicuti facitis, velle & optare debetis. Quare cùm & bellum ita neceſſarium ſit, ut negligi non poſſit; ita magnum, ut accuratiſſimè ſit adminiſtrandum: & cùm ei Imperatorem præficere poſſitis, in quo ſit eximia belli ſcientia, ſingularis virtus, clariſſima auctoritas, egregia fortuna; dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis à diis immortalibus oblatum & datum eſt, in rempublicam conſervandam atque amplificandam conferatis? 17 Quod ſi Romæ Cn. Pompeius privatus eſſet hoc tempore; tamen ad tantum bellum is erat deligendus, atque mittendus; nunc cùm ad cæteras ſummas utilitates hæc quoque opportunitas adjungatur, ut in iis ipſis locis adſit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere ſtatim poſſit; quid expectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem, cui cætera ſummâ cum ſalute reipublicæ commiſſa ſunt, hoc quoque Bellum Regium committimus?

[b] *ſerenitates.* [c] *ſecundæ fuerint.*

12. *Aut invisa.*] Oratio invisa diis esset, si fortunam in potestate Pompeii fuisse diceretur.

13. *Ingrata.*] Si omitterentur beneficia quibus nos affecit.

17. *Venti.*] Tam facilè Piratas non ejecisset Pompeius, nec tam pauco tempore, nisi ventos secundos habuisset.

Ib. *Tempestates.*] Sæpe pro serenitate tempestas usurpatur. Sic Virgilius, Æneid. 7.

Unde hæc tam clara repente Tempestas.

23. *Quare cum.*] Brevis velut peroratio, quâ tum ex iis omnibus quæ attulit hactenus, tum ex Pompeii virtutibus concludit lege Maniliâ ad bellum Mithridaticum Imperatorem mittendum esse.

32. *In iis ipsis locis.*] Erat tum Pompeius in Asia contra prædones, ubi vicinus erat Mithridati.

Ib. *Ut habeat exercitum.*] Integrum & florentem exercitum habebat.

33. *Ut ab iis.*] Poterat habere exercitum, tum à Glabrione, cui Lucullus parttem sui dederat, tum ab aliis Romanis qui in viciniis provinciis erant cum imperio.

CONFUTATIONIS,

PRIMA PARS.

In quâ confutat Hortensium, qui omnia tribuenda uni non censebat.

XIII. At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicæ, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus; itemque summis ornamentis honoris, fortunæ, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse, & valere oportere confiteor: sed in hac causâ, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias fortissimorum virorum & clarissimorum; tamen omissis auctoritatibus, ipsâ re & ratione exquirere possumus veritatem; atque hoc facilius, quod ea omnia, quæ adhuc à me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, & necessarium bellum esse & magnum, & in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompeium: sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. [a] Obsolevit jam ista oratio, re multo magis, quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tuâ summâ copiâ ac singulari facultate dicendi, & in senatu contra virum fortem A. Gabinium gravitèr ornatequè dixisti, cùm is de uno im-

[a] *jam non valet.*

1. *At enim.*) Sic hanc refutationem aggreditur, ut incipiat à laude Hortensii & Catuli, quorum auctoritatem & dignitatem amplificat, quo se facilius in animos audientium insinuet, & causæ suæ probet æquitatem.

2. *Beneficiis amplissimis.*) Beneficiis amplissimis Catulus ornatus est, quia, populo suffragante, factus est Consul cum M. Lepido.

Ib. *Summis ornamentis.*) Per summa ornamenta Consulatûs dignitatem, quâ non major erat in urbe, intelligit. Hortensius autem Consul cum C. Cæcilio Metello Consulatum gessit.

13. *Ad unum omnia.*) Si Plutarcho credimus, Manilius legem ferebat, ut provincia tota, cui Lucullus præfuerat, omneque illius imperium Pompeio transmitteretur, adjungereturque etiam Bithynia, quæ Glabrioni obvenerat: totum bellum adversus Reges Mithridatem & Tigranem administraret; classem quoque, & copias omnes navales haberet, quas initio belli maritimi habuerat cum Phrygiâ, Lycaoniâ, Galatiâ, Cappadociâ, Ciliciâ, Colchide superiore, Armeniâ, unà cum exercitu cui Lucullus præerat.

15, *Summa copia.*) Idem Cicero scribit in Bruto Hortensium magnâ eloquentiæ laude floruisse, atque Asiaticæ dictionis studio in primis fuisse delectatum, eoque factum, ut adolescens in causis agendis magis, quam senior videtur.

16. *Contra virum fortem.*) Cum Gabinius tribunus-plebis legem tulit de belli administratione Pompeio dandâ, L. Trebellius alter tribunus-plebis fortiter intercessit, & senatui promisit moriturum se potius, quàm illa lex ferretur: cum autem sic perseveraret, Gabinius tribus intro vocare cœpit, ut Trebellio Magistratum abrogaret. Aliquandiu Trebellius eâ re perterritus non adfuit; persistebat tamen in intercessione, sed posteaquam 7. & 10. tribus rogationem acceperunt, & una mens esset totius populi qui supererat, ut jus-

peratore contra prædones conftituendo legem promulgâffet: & ex hoc ipfo loco permulta idem contra legem verba fecifti. Quid? tum, per deos immortaleis, fi plus apud populum Romanum auctoritas tua, quam ipfius populi Romani falus, & b vera caufa valuiffet, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terræ imperium teneremus? an tibi tum imperium effe hoc videbatur, cùm populi Romani legati, Prætores, Quæftorefque capiebantur? cùm ex omnibus provinciis commeatu, & privato & publico prohibebamur? cùm ita claufa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem tranfmarinam, neque publicam jam obire poffemus? Quæ civitas anteà unquam fuit, non dico Athenienfium, 18 quæ fatis latê quondam mare tenuiffe dicitur: non Carthaginienfium, qui permultum claffe, maritimifque rebus valuerunt: non Rhodiorum, quorum ufque ad noftram memoriam difciplina navalis, & gloria remanfit: quæ civitas anteà unquam tam tenuis, quæ tam parva infula fuit, quæ non portus fuos & agros, & aliquam partem regionis, atque oræ maritimæ per fe ipfa defenderet? At, hercle, aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Roman. cujus ufque ad noftram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanferat, magnâ, & multo maximâ parte non modo utilitatis, fed dignitatis atque imperii caruit. Nos quorum majores Antiochum regem claffe, Perfenque fu-

b *bona.*

sum conficeret, remisit intercessionem Trebellius, atque ita lex à Gabinio de piratis persequendis lata est: ita Asconius. Vocat autem virum fortem Gabinium, quia contra Senatûs voluntatem & collegæ intercessionem hanc legem tulit.

19. *Ex hoc ipso loco.*] In rostris tum orabat Cicero.

24. *Prætores.*] Jam de his superiùs, paragr. iv. l. 43.

25. *Commeatu, & privato.*] Intelliguntur omnia cibaria, quæ ad victum sive exercitûs, sive populi necessaria sunt. Appianus autem refert, antequam imperium belli piratici Pompeio decerneretur, summam fuisse rei frumentariæ caritatem, & inopiam.

26. *Clausa maria.*] Clausum mare dicitur, cum aut propter tempestates, & frigus sæviens, aut propter Piratarum pericula tutò navigare non licet.

27. *Privatam rem, neque publicam.*] Neque mercatores navigare, neque, Magistratus in provincias proficisci audebant.

29. *Mare tenuisse.*] Dionysius Hal. lib. 2. Antiquit. refert ita viribus navalibus valuisse Athenienses, ut per annos duodeseptuaginta maris imperium tenuerint.

Ib. *Carthaginiensium.*] Appianus de iis in Libyco scribit magnam sibi maris partem subjecisse, & in Siciliâ, Sardiniâ, aliisque insulis, quæ in illo mari sunt, ac in ipsâ Hispaniâ bellum gessisse, multa in loca colonias misisse, æquavisseque Græcorum potentiam.

30. *Non Rhodiorum.*] Strabo lib. xi. de Rhodiis refert, res maritimas in primis curavisse, quare diu maris imperium tenuerunt, Piratas profligando.

37. *In navalibus pugnis.*] Antiochi Regis legati à Romanis victi sunt, Livii testimonio, lib. 36. Carthaginienses in primo bello Punico, à Cneo Duellio, deinde ab Attilio Regulo.

38. *Utilitatis.*] Quia vectigalia intercepta sunt.

Ib. *Dignitatis.*] Captis legatis & duodecim securibus, de quibus tertiùm loquitur.

39. *Persenque superârunt.*] Patet de Antiocho, ut jam diximus, sed non de Perse, quod superatus sit: quare aut

perârunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque vicerunt, ii nullo in loco jam prædonibus pares esse poteramus. Nos quoque, qui anteà non modò Italiam tutam habebamus, sed omneis socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos præstare poteramus, tum, cùm insula Delos tam procul à nobis in Ægeo mari [c] posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat: iidem non modo provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac protubus nostris, sed etiam Appiâ jam viâ carebamus: & his temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum ascendere, cùm eum vobis majores vestri exuviis nauticis & classium spoliis ornatum reliquissent. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus, & cæteros, qui erant in eâdem sententià, dicere existimavit ea, quæ sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit, quam auctoritati vestræ obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus non modò nos illâ miseriâ, ac turpitudine liberavit; sed etiam effecit ut aliquando verè videremur omnibus gentibus ac nationibus terrâ marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur [d] obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, an-ne Pompeio, an utrique (id quod est verius) ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti? Utrùm ille qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est qui impetret, cùm cæteri ad expilandos socios, diripiendasque provincias, quos voluerunt legatos eduxerint? an ipse, cujus lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse de-

[c] *sita.* [d] *contradictum.*

erravit Cicero, aut de illâ victoriâ omiserunt historici, apud quos nulla illius mentio sit. [Sic quidem *Hottomannus*] & alii censent; sed *Cn. Octavium de rege Perse navalem triumphum egisse*, scribit Livius lib. 45. c. 42.

40. *Omnibus navalibus pugnis.*] 1. Siciliam Carthaginiensibus Romani ademerunt. 2. Sardiniam. 3. Secundo bello Punico Hispaniam, atque per id tempus, dum Annibal Italiam, P. Scipio Libyam populabatur, adeo ut Romani stipendium Cathaginiensibus imperârint; tamen post annos quinquaginta postremum bellum exortum est, in quo Scipio minor Carthaginem evertit.

45. *Delos.*] Delos mercibus celebris fuerat, & commoda in Asiam ex Italiâ & Græciâ navigantibus, ut Strabo scribit lib. Georg. 10.

49. *Appia via.*] Appia via ab Appio Claudio Censore dicta est, qui Cæcus nuncupatus est, à portâ autem Capenâ usque ad urbem Capuam, ut ait Frontinus in libro de aquæ ductu, tum Brundusium usque lapidibus strata est; hac autem caruisse pop. Rom. dicit, quia ea pars quæ ad mare vergebat prædonibus infestabatur.

50. *Hunc ipsum locum.*] Id est, in rostra; de quibus jam in Exordio. Porrò Oratores ex rostris illis navium dicebant ad populum. Livius lib. 8. docet sub rostris partem inferiorem fuisse, unde privatis loqui fas erat.

61. *Ne legaretur Gabinius.*] Postulavit sibi legatum Gabinium Pompeius, qui ipsi denegatus est; mittebantur autem legati vel à Senatu, vel à populo; quia sumptibus publicis mittebantur.

64. *Ad expilandos socios.*] Eos designat, qui dividunt Magistratibus pecuniam, ut idonei sibi legati seligantur; nisi etiam Lucullum indicet, quem hìc sæpe pungit.

bet gloriæ ejus Imperatoris, atque ejus exercitûs, qui consilio ipsius, atque periculo est constitutus? an Cn. Falcidius, Q. Metellus, Q. Cœlius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omneis honoris causâ nomino, cùm Tribuni-pleb. fuissent, anno proximo legati esse potuerunt? in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabiniâ geritur, in hoc Imperatore, atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam præcipuo jure esse deberet? de quo legando spero Consules ad Senatum relaturos: qui si dubitabunt, aut [e] gravabuntur, ego me profiteor relaturum: neque me impediet cujusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus, fretus vobis vestrum jus, beneficiumque defendam: neque præter intercessionem, quidquam audiam: de quâ (ut arbitror) isti ipsi qui minantur, etiam atque etiam [f] quî id liceat considerabunt. Meâ quidem sententiâ, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi, rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompeio adscribitur, propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum, susceptumque confecit.

[e] *faciant molesta.* [f] *quomodo.*

70. *Anno proximo,*] Qui Tribuni fuerant, non poterant esse legati, nisi post annum, iis Imperatoribus qui per eorum Tribunatum delecti fuerant. Probat tamen multorum exemplo, qui aliquando legati anno proximo iis Imperatoribus missi sunt, quos ipsi lege latâ mittendos esse censuerant

75. *Ego me relaturum.*] Non cuilibet jus erat habendi Senatum; sed tantum Dictatoribus, Consulibus, Prætoribus, Tribunis-plebis, urbis Præfecto; quanquam nec fas fuit illis minoribus Magistratibus petere, quando in urbe Consules aderant, Vide A. Gellium, c. 7. l. 14.

77. *Vestrum jus, &c.*] Nam Tribuni plebis, qui tulerant legem de imperio alicui committendo, postquam Magistratu suo defuncti erant, legati dari illi Imperatori solebant, qui populi beneficio ad hanc dignitatem evectus fuisset.

Ib. *Præter intercessionem.*] Varro lib. 14. apud A. Gellium docet intercedendi, ne Senatusconsultum fieret, jus fuisse iis solis qui eâdem potestate, quâ ii qui Senatusconsultum facere vellent, aut majore essent.

CONFUTATIONIS

SECUNDA PARS.

In quâ confutat jam Cicero Q. Catulum, qui 1. dicebat niti in Pompeio totam Reip. spem. 2. esse contra instituta Majorum, ut uni omnia concederentur.

XIV. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate & sententiâ dicendum esse videatur: qui cum ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si [a] quid de eo factum esset, in quo spem es-

[a] *si contingeret eum mori.*

3. *Si quid de eo factum.*] Refert Plutarchus, cum Catulus multa honorificè de Pompeio apud populum, atque conservandum, nec temerè periculis objiciendum esse talem virum diceret: qui neminem alium habebat quem

setis habituri: cepit magnum suæ virtutis fructum, ac dignitatis, cum omnes prope unâ voce in eo ipso vos spem habituros esse [b] dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam difficilis, quam ille non & consilio regere, & integritate tueri, & virtute conficere possit; sed in hoc ipso ab eo vehementissimè dissentio, (quòd, quò minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respub. dum [c] per deos immortaleis licet, frui debet summi hominis vitâ atque virtute.) At enim nihil novi fiat contra exempla, atque instituta Majorum. Non dico hoc loco Majores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse; semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes accommodâsse: non dicam duo bella maxima, Punicum, & Hispaniense ab uno Imperatore esse confecta: duas urbes potentissimas, quæ huic imperio maximè minabantur, Carthaginem atque Numantiam ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis, patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur: ut idem cum Jugurthâ, idem cum Cimbris, idem cum Theutonis bellum administraret; in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quàm multa sint nova summâ Q. Catuli voluntate constituta, recordamini. Quid enim tam novum, quàm adolescentulum privatum, [d] exercitum difficili reipublicæ tempore conficere? confecit: huic præesse? præfuit; rem optimè ductu suo gerere? gessit. Quid tam præter consuetudinem, quàm homini peradolescenti, cujus à Senatorio gradu ætas longè abesset, imperium atque exercitum dari?

[b] *respondistis.* [c] *dum immortales dii permittunt.* [d] *cogere exercitum tempore bellorum civilium Reipub.*

mitteret, si simul esset amissus, unâ voce respondisse, *teipsum:* quare destitisse Catulum.

13. *Semper in pace.*) Refert de Mario Valerius Max. quòd, &c. cum præter fœderis leges duas cohortes civitate donâsset, atque propterea argueretur, responderet, se inter armorum strepitum verba juris civilis audire non potuisse.

15. *Punicum & Hispan.*) Pub. Scipio Æmilianus, cum tantùm Ædilitatem peteret, & ante decem annos fieri Consul non posset, extra leges Consul factus est, & in Africam missus, ubi Carthaginem delevit: deinde à Senatu, populoque Rom. præter leges, quibus cautum erat, ne quis ante decem annos post gestum Consulatum fieret Consul, iterùm vel invitus creatus est. & anno quarto decimo post excisam Carthaginem, Numantiam cepit.

19. *Ut in uno Mario.*) Mario per plures annos prorogatus est Consulatus, nam tum septimùm Consul fuit.

20. *Cum Jugurtha.*) Jugurtham vicit Marius, & duxit in triumphum cum duobus filiis, qui omnes in carcere posteà necati sunt.

Ib. *Cum Cimbris.*) Cimbri sæpissimè Romanos exercitus vicerunt, captis eorum ducibus; at illos Marius tandem duobus præliis fudit, in quibus cæsa sunt hostium ducenta millia & capta nonaginta.

21. *Cum Theutonis.*] Theutonis post victoriam Cimbri se junxerunt; sed tam gloriosè eos Marius superavit, ut cæsa tradantur centum quadraginta millia, capta sexaginta.

24. *Adolescentulum.*] Viginti tantum tres annos natus erat, cùm in agro Piceno tres comparavit legiones, de quo jam suprà.

28. *Ætas longe abesset.*] De eo scribit Plutarchus, facilè in Senatum po-

Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in eâ adminiſtrandum? Fuit in his provinciis ſingulari innocentiâ, gravitate, virtute: bellum in Africâ maximum confecit, victorem exercitum [e] deportavit. Quid verò tam inauditum, quàm equitem Rom. triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modò vidit, ſed etiam ſtudio omni viſendam putavit. Quid tam inuſitatum quàm ut, cùm duo Conſules clariſſimi fortiſſimique eſſent, Eques Rom. ad bellum maximum, formidoloſiſſimumque pro Conſule mitteretur? miſſus eſt. Quo quidem tempore, cùm eſſet non nemo in Senatu, qui diceret, Non oportere mitti hominem privatum pro Conſule: L. Philippus dixiſſe dicitur, Non ſe illum ſuâ ſententiâ pro Conſule, ſed pro Conſulibus mittere. Tanta in eo reipublicæ benè gerendæ ſpes conſtituebatur, ut duorum Conſulum munus unius adoleſcentis virtuti committeretur. Quid tam ſingulare, quàm ut ex Senatuſconſulto legibus [f] ſolutus, Conſul ante fieret, quàm ullum alium Magiſtratum per leges [g] capere licuiſſet? Quid tam incredibile, quàm ut iterùm Eques Rom. ex S. C. triumpharet? quæ in omnibus hominibus nova poſt hominum memoriam conſtituta ſunt, ea tam multa non ſunt, quàm hæc quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta ac tam nova profecta ſunt in eundem hominem à Q. Catulo, atque à cæterorum ejuſdem dignitatis ampliſſimorum hominum auctoritate. Quare videant, ne ſit periniquum, & non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate à vobis comprobatam ſemper eſſe: veſtrum ab illis de eodem homine judicium, populique Rom. auctoritatem improbari: præſertim cùm

[e] *deduxit.* [f] *diſpenſatus.* [g] *ſuſcipere Magiſtratum gerendum.*

tuisse adscribi ante ætatem; sed sibi gloriosius duxisse, si tantùm Eques triumpharet.

28. *Siciliam & Africam.*] De his jam superius parag. x. l. 9.

33. *Triumphare.*] Triumphavit idcircò, ut ex Floro patet, quòd in Africa Domitium proscriptum, & Hiericam Regem Numidarum victor interfecit.

Ib. *Non modò vidit.*] Vidit rem in Pompeio novam prorsùs, quod Eques eâ ætate triumpharet, cum id gloriæ tantum aut Consuli, aut saltem Senatori deferretur.

35. *Duo Consules.*] Appianus Lepidum & Catulum Consules nominat.

39. *Pro Consule.*] Proconsules non ii tantùm dicebantur, qui post gestum Consulatum in provincias summo cum imperio; sed etiam ii qui pro Consulibus mittebantur, unde illæ provinciæ consulares appellatæ sunt, sive Prætoriæ, quandò in easdem prætores mittebantur.

16. *L. Philippus.*] Philippus Senator fuit magnæ auctoritatis.

44. *Ullum Magistratum.*] Primus Magistratus Quæstura fuit; nam adolescentuli Quæstores fiebant, quare Cic. in lib. 2. Epist. *Quæstorem Cæcilium præposui provinciæ, puerum, inquis? at Quæstorem, &c.*

45. *Iterum triumpharet.*] De Sertorio triumphavit, cum priùs jam de Domitio & Hiericâ triumphàsset.

49. *A Q. Catulo.*] Catulus cum aliis Senatoribus Pompeium tantis his honoribus decorandum censuerat.

52. *A vobis comprobatam*] Comprobavit populus Rom. Senatusconsulta, quibus triumphus Pompeio decernebatur. Populus autem Rom. suos habebat Magistratus, nempe Tribunos, ad quos decreta Senatûs examinanda de-

jam suo jure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omneis qui dissentiunt possit defendere: propterea quod istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temerè fecistis, & reipublicæ parùm consuluistis; rectè isti studia vestra suis consiliis regere conantur; sin autem vos plus tum in republicâ vidistis, vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes, & sibi, & cæteris, populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in bello Asiatico, & Regio, non solùm militaris illa virtus quæ est in Cn. Pompeio singularis, sed aliæ quoque virtutes animi multæ & magnæ requiruntur. Difficile est in Asiâ, Ciliciâ, Syriâ, regnisque interiorum nationum ita versari vestrum Imperatorem, ut nihil aliud quàm de hoste ac de laude cogitet: deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantiâ moderatiores, tamen eos esse taleis propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris Magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum, satis clausam ac munitam fuisse? urbes jam locupletes ac copiosæ [h] requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter hæc coràm cum Q. Catulo & Hortensio disputarem, summis & clarissimis viris; noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione contra socios atque amicos? quæ civitas est in Asiâ, quæ non modò unius Imperatoris, aut Legati, sed unius Tribuni militum animos ac spiritus [i] capere possit? Quare, etiamsi quem habetis, qui [k] collatis signis, exercitus Regios superare posse videatur; tamen nisi erit idem, qui se à pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus ac liberis, qui ab auro gazâque regiâ manus, oculos, animum cohi-

126

23

[h] *inquiruntur.* [i] *continere & satiare.* [k] *pugnâ datâ.*

ferebantur: quæ si improbâssent, rata non habebantur: sin autem aliter, admittebantur.

57. *Istis reclamantibus.*] Cum invito Senatu, lege Gabiniâ imperium belli contra prædones Pompeio delatum est, Hortensius, Catulus, aliique reclamârunt.

59. *Suis consiliis.*] Jus suffragii Senatores non habebant, sed tantùm orationes ad populum habere poterant, ut aliquid vel suaderent, vel dissuaderent; quare studia populi suis studiis regebant.

64. *Regio.*] Gestum cum Mithridate & Tigrane bellum *regium* appellat.

72. *Quos ad eas.*] Forte Glabrionem designat, qui Lucullo successit.

75. *Sanctam.*] Sacræ res apud Jurisconsultos dicuntur, quæ ritè per Pontifices Deo consecratæ sunt, veluti ædes sacræ, donaria templis dicata, muri & portæ civitatis.

76. *Urbes jam locupletes.*] Urbes ab avaris Magistratibus inquirebantur, ut belli occasionem haberent, & eas hostiliter diriperent.

87. *Gazâ regiâ.*] Mithridatis & Tigranis pecunias intelligit, monetque

bere poſſit, non erit idoneus qui ad bellum Aſiaticum Regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuiſſe, quæ locuples ſit? ecquam eſſe locupletem, quæ iſtis pacata eſſe videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solùm propter rei militaris gloriam, ſed etiam propter animi continentiam [l] requiſivit; videbat enim populus Romanus non locupletari quotannis pecuniâ publicâ, præter paucos: neque nos quidquam aliud aſſequi [m] claſſium nomine, niſi ut detrimentis accipiendis majore affici turpitudine videremur. Nunc quâ cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiſcantur, ignorant videlicet iſti qui ad unum deferenda eſſe omnia non arbitrantur; quaſi verò Cn. Pompeium non cùm ſuis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum eſſe videamus. Quare nolite dubitare quin huic uni credatis omnia, qui [n] inter annos tot unus inventus ſit, quem ſocii in urbeis ſuas cum exercitu veniſſe gaudeant. Quod ſi auctoritatibus hanc cauſam, Quirites, confirmandam putatis, eſt vobis auctor, vir bellorum omnium maximarumque rerum peritiſſimus P. Servilius: cujus tantæ res geſtæ terrâ marique exſtiterunt, ut, cùm de bello deliberetis, auctor vobis gravior eſſe nemo debeat: eſt C. Curio ſummis veſtris beneficiis, maximiſque rebus geſtis, ſummo ingenio & prudentiâ præditus: eſt Cn. Lentulus, in quo omnes, pro ampliſſimis veſtris honoribus, ſummum conſilium, ſummam gravitatem eſſe cognoſcitis: eſt C. Caſſius integritate, virtute, conſtantiâ ſingulari. Quare videte, ut [o] horum auctoritatibus, illorum orationi qui diſſentiunt, reſpondere poſſe videamur.

[l] *quæſivit ſtudiosè.* [m] *quòd præfecti ſint exercitui navali.* [n] *à tot annis.* [o] *per auctoritates eorum.*

Imperatorem, qui ab iis animum avocare possit, seligendum esse, qualis est Pompeius.

93. *Non locupletari.*] Pecunia ab hostibus detracta ab Imperatoribus in ærarium publicum deferebatur Romam: quare cum illis Quæstores mittebantur, ut rem pecuniariam administrarent, & prædam in publicas rationes referrent.

94. *Præter paucos.*] Imperatores prædas illas & pecuniam sibi per summam rapinam vindicabant, cum in illas exteras regiones mittebantur.

99. *Tum alienis vitiis.*] Summa laus Pompeii, qui continens est & innocens, ubi omnes alii, & avaritiâ, & incontinentiâ famosi sunt.

105. *P. Servilius.*] Servilius post Antonium ad bellum Piraticum missus est contra Prædones, quos non incruentâ victoriâ superavit: sed nec eos mari submovisse contentus, validissimas urbes eorum, & diutinâ prædâ abundantes Phaselim, & Olyropum, Isauronque ipsam arcem Ciliciæ evertit. Conscius sibi tam magni laboris, *Isaurici* cognomen adamavit. Vide Flor. in Epit. Justin. lib. 40.

106. *Est C. Curio.*] Curio fuit Consul cum Cn. Octavio, qui pronconsul Dardanos superavit.

109. *Cn. Lentulus.*] Lentulus Luculli Collega in Consulatu cum Spartaco conflixit.

111. *Est C. Cassius.*] Ad hunc Cassium Ciceronis Epistolæ sunt lib. 15.

PERORATIO.

XV. Quæ cum ita ſint, C. Manili, primùm iſtam tuam & legem, & voluntatem, & ſententiam laudo, vehementiſſimèque comprobo: deinde te hortor ut auctore populo Romano maneas in ſententiâ, neve cujuſvis vim, aut minas pertimeſcas. Primùm in te ſatis eſſe animi, conſtantiæque arbitror: deinde cum tantam multitudinem cum tanto ſtudio adeſſe videamus, quantam nunc iterùm in eodem homine præficiendo videmus; quid eſt, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me eſt ſtudii, conſilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hâc poteſtate prætoriâ, quidquid auctoritate, fide, conſtantiâ poſſum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi & populo Romano polliceor & defero; teſtorque omnes deos, & eos maximè, qui huic loco, temploque præſident, qui omnium menteis eorum, qui ad Rempubl. adeunt, maximè perſpiciunt, me hoc neque rogatu facere cujuſquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc cauſam conciliari putem, neque quo mihi ex cujuſquam amplitudine, aut præſidia periculis, aut adjumenta honoribus quæram; propterea quòd pericula facilè, [a] ut hominem præſtare oportet, innocentiâ tecti pellemus; honores autem, neque ab uno, neque ex hoc loco, ſed eâdem noſtrâ illâ laborioſiſſimâ ratione vitæ, ſi veſtra voluntas feret, conſequemur. Quamobrem quidquid in hac cauſâ mihi ſuſceptum eſt, Quirites, id omne me reipublicæ cauſâ ſuſcepiſſe [b] confirmo: tantumque abeſt ut aliquam bonam gratiam mihi quæſiſſe videar, ut multas etiam ſimultates partìm obſcuras, partìm apertas, intelligam mihi non neceſſarias, vobis non inutiles ſuſcepiſſe. Sed ego me hoc honore præditum, tantis veſtris beneficiis affectum, ſtatui, Quirites, veſtram voluntatem, & reipublicæ dignitatem, & ſalutem provinciarum, atque ſociorum, meis omnibus commodis & rationibus præferre oportere.

[a] *quatenus.* [b] *affirmo.*

1. *Manili.*] Lex illa non parùm displicuit viris bonis, tum quia publica libertas lædi videbatur, si uni totum imperium belli concederetur; tum quia Lucullus rerum gestarum suarum gloriâ privabatur. Multi quidem obsistere huic legi conabantur, sed plebis metu nemo præter Catulum intercessit. Plutarch. in vita Pomp.

12. *Huic loco.*] Circa forum erant templa Jovis Castoris, & Concordiæ.

Ib. *Temploque.*] Quamvis templum sæpe pro curia dicatur, tamen aliquando pro foro nominatur. Sic Livius lib. 8. *Rostraque id templum appellatum.*

17. *Adjumenta honoribus.*] Testatur Cicero hac defensione legis Maniliæ se non ad Consulatum, qui inter maximos honores habebatur, adjumenta & gratiam; sed Reipub. bonum quærere.

20. *Laboriosissimâ vitæ ratione.*] In defensione privatorum multus labor insumendus est.

24. *Mihi non necessarias.*] Facere sibi invidiam facilè potuit apud Lucullum, & alios, qui ad hoc bellum Asiaticum summo cum imperio missi fuerant.

25. *Vobis non inutiles.*] Tacitè hic insinuat, quod earum simultatum causâ, sit aperturus plurimas res ab iis minus honestè gestas, quarum cognitio fortasse Reipub. utilis erit.

PRO

C. RABIRIO,

PERDUELLIONIS REO:

AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

L. *APULEIUS Saturninus factus Tribunus plebis, Glauciam suum satellitem, ut Plinius refert in vitâ Saturnini, Prætorem; Consulem, ut narrat Livius lib. 69. facere volebat: C. Memmius ejus competitor obstabat; quare jubente & impellente Saturnino, Memmius in Comitiis Consularibus fustibus necatus est; & Comitia, non ferente tantum facinus populo, dissoluta sunt. Postridie, Senatusconsulto, Mario, & L. Val. Flacco Consulibus mandatum est, ut viderent Consules, nè quid detrimenti caperet Respub. Consules vero, qui salvam Rempub. esse vellent, arma capere, & se sequi jubent: Obsidetur Capitolium, quò se Saturninus cum Glauciâ, Saufeio, Æquitio, & Labieno receperat. Illi aquâ defecti, in Marii fidem se dederunt, quos inclusit in curiâ, ubi furente multitudine, Saturninus lapidibus obrutus est, Glauciæ fracta cervix, Labienus interfectus. Dicitur Rabirius caput Saturnini in ludibrium per convivia circumtulisse.*

PERSONÆ.

Accusator fuit T. Labienus, quem Cæsar subornavit, ut scribit Suetonius, ad Rabirium perduellionis accusandum, & cui sorte datus est judex, & à quo damnatus provocavit ad populum.

Reus Rabirius, qui perduellionis accusatur, quod summum est imminutæ Majestatis crimen.

Patroni, Q. Hortensius, qui contendit Saturninum ab Rabirio occisum non esse: Cicero Consul, qui legitimè sumpta esse arma à Rabirio, interficiendi Saturnini causâ disputavit, cum omnes boni cives id fecerint.

LOCUS.

Acta fuit hæc causa in Comitio, de quo jam in Oratione pro lege Manilia.

QUÆSTIO.

Est in genere judiciali, an Rabirius, perduellionis reus, ſit abſolvendus.

PARTES.

Sunt quinque; Exordium, Diſtributio, Confutatio, Digreſſio, Confirmatio.

TEMPUS.

Quartam hanc Orationem Conſul Cicero anno urbis Conditæ 690 *habuit, à morte Saturnini* 97, *ætatis ſuæ* 44.

EVENTUS.

Narrat Dio nihil abſuiſſe quin à populo Rabirius damnaretur; ſed Metellum Celerem Prætorem & Augurem militare ſignum de Janiculo protuliſſe; quod cùm fieret, diſſolvi Comitia antiquo more oportuiſſe: ac noluiſſe iterùm Labienum reſtaurari Comitia, atque ita Rabirium ſervatum fuiſſe.

EXORDIUM.

In quo proponit cauſas, quibus adducitur ad Rabirium defendendum.

I. ETSI, Quirites, non eſt meæ conſuetudinis, initio dicendi rationem reddere, quâ de cauſâ quemque defendam, propterea quòd cum omnibus civibus in eorum periculis ſemper ſatis juſtam mihi cauſam neceſſitudinis eſſe duxi: tamen in hac defenſione [a] capitis, famæ, fortunarum omnium C. Rabirii, proponenda ratio videtur eſſe [b] officii mei: propterea quòd, quæ juſtiſſima mihi cauſa ad hunc defendendum eſſe viſa eſt, eadem vobis ad abſolvendum de-

INTERPRETATIO.

[a] *vitæ.* [b] *defenſionis hujus.*

NOTÆ.

1. *Quirites.*] Vide Orationem pro lege Maniliâ, ubi fusè, de Quiritibus dictum est par. 1. l. 3. Nota porro in Comitiis, ubi judex erat populus, Oratores hac appellatione usos esse.

1b. *Meæ consuetudinis,*] Etsi dicat non esse consuetudinis suæ rationem reddere, cur aliquem defendat: tamen aliquando reddidit, ut patet in Oratione pro Syllâ & Archiâ Poëtâ.

4. *Necessitudinis.*] Tenetur necessitudine defendere Rabirium, quos enim æquius est defendere, quàm quos amicos habemus?

bet videri. Nam me cùm amicitiæ vetuſtas, tum dignitas hominis, tum ratio humanitatis, tum meæ vitæ perpetua conſuetudo, ad C. Rabirium defendendum eſt adhortata: tum vero, ut id ſtudioſiſſimè facerem, ſalus reip. conſulare officium, conſulatus denique ipſe mihi unà vobiſcum cum ſalute reipubl. commendatus, coëgit. Non enim C. Rabirium culpa delicti, non invidia, vitæque turpitudo, non denique veteres, juſtæ, graveſque inimicitiæ civium in diſcrimen capitis vocaverunt: ſed ut illud ſummum auxilium Majeſtatis, atque imperii, quod nobis à Majoribus eſt traditum, de repub. tolleretur; ut nihil poſthàc auctoritas ſenatûs, nihil conſulare imperium, nihil conſenſio bonorum contra peſtem ac perniciem civitatis valeret: idcircò in his rebus evertendis unius hominis ſenectus, infirmitas, [c] ſolitudoque tentata eſt. Quamobrem, ſi eſt boni conſulis, cùm cuncta auxilia reipub. labefactari, convellique videat, ferre opem patriæ, ſuccurrere ſaluti fortuniſque communibus, implorare civium fidem, [d] ſuam ſalutem poſteriorem ſalute communi ducere; eſt etiam bonorum et fortium civium, quales vos omnibus reip.

c *deſertio.* d *pluris facere ſalutem civium quàm ſuam.*

8. *Amicitiæ vetustas.*] Vetustâ amicitiâ nulla certior est, quam ipse Cicero violaret, si periclitanti amico non adesset.

Ib. *Dignitas hominis.*] Auctore Dione, erat Rabirius Senator.

9. *Ratio humanitatis.*] Humanitate instituimur ad sublevandam hominum calamitatem.

Ib. *Perpetua consuetudo.*] Gloriatur sæpè Cicero se quamplurimos defendisse, & accusavisse neminem; quare Verrem accusaturus, professus est id se fecisse potius, ut Siculis subveniret, quam ut eum accusaret.

11. *Salus Reipub.*] Agitur in hac causâ de Reipub. salute, quam convellere seditiosi cives conati sunt olim in Saturnini tumultu, ut patet ex argumento Orationis.

Ib. *Consulare officium.*] Cicero Consul hanc habuit Orationem; illius autem est tueri consulare imperium, quo Saturninus interfectus est.

Ib. *Consulatus denique.*] Senatusconsulto Ciceroni & Quiritibus mandatum fuerat ut Consulatûs dignitatem in Rabirio defendendo tuerentur, quæ labefactaretur, si fas non esset Consulibus in seditiosos cives animadvertere.

13. *Culpa delicti.*] Rabirius non ob crimina vocatur in judicium, sed quod Consuli paruerit, cùm ad arma cives vocaret, cui tum non obedire mali civis est.

16. *Summum auxilium.*] Per summum auxilium intelligit illud Senatusconsultum, quod periclitante Repub. fieri solebat cum exortâ aliquâ seditione aut tumultu mandabatur ut viderent Consules *ne quid detrimenti caperet Respub.* tum enim penès eos erat summum imperium cogendi exercitus, bellum gerendi, &c.

Ib. *Majestatis.*] Majestas est amplitudo ac dignitas Reipub.

17. *Tolleretur.*] Innuit quod nisi summum illud imperium penès esset Consules, brevi Reipubl. dignitas à seditiosis civibus tolleretur.

18. *Consensio bonorum.*] Per bonorum consensionem Senatum intelligit, & qui partes & jussum Senatûs secuti sunt, cum Saturninus egressus è Capitolio oppressus est.

19. *Contra pestem.*] Scelerati & seditiosi cives Reipub. pestes sunt.

20. *Hominis senectus.*] Senex tum necessariò Rabirius erat, cum à Cicerone defensus est: nam annis abhinc triginta sex Saturnium interfecerat, jam inter Senatores adscriptus, ideoque trigesimum annum agens.

Ib. *Solitudo.*] Solitudo propriè ne iis dicebatur, qui ab omnibus deserti erant, qualis sanè non fuit Rabirius, cum à principibus civitatis defenderetur sed

temporibus exstitistis, intercludere omnes seditionum vias, munire præsidia reipubl. summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium, putare; ea qui secutus sit, laude potius & honore, quàm pœnâ & supplicio dignum judicare. Quamobrem labor in hoc defendendo præcipue meus est: studium vero conservandi hominis commune mihi vobiscum esse debebit. Sic enim existimare debetis, Quirites, [e] post hominum memoriam rem nullam majorem, magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, neque à tribuno pleb. susceptam, neque à consule defensam, neque ad populum Rom. esse delatam. Agitur enim nihil aliud in hac causâ, Quirites, quàm ut nullum sit posthàc in repub. publicum consilium, nulla bonorum consensio contra improborum furorem & audaciam; nullum extremis reip. temporibus perfugium & præsidium salutis. Quæ cum ita sint, primùm, quod in tantâ dimicatione capitis, famæ, fortunarumque omnium fieri necesse est, ab Jove Optimo Max. cæterisque diis deabusque immortalibus, quorum ope & auxilio multò magis hæc resp. quàm ratione hominum & consilio gubernatur, pacem ac veniam peto: precorque ab iis, ut hodiernum diem & ad hujus salutem conservandam, & ad rempubl. [f] constituendam illuxisse patiantur. Deinde vos, Quirites, quorum potestas proximè ad deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam uno tempore vita C. Rabirii, hominis miserrimi atque innocentissimi, salus reip. vestris manibus suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in reip. salute sapientiam, quam soletis.

[e] *unquam ullam rem.* [f] *stabiliendam.*

Oratoriè id dixit, ut commiserationem in eum populi excitaret.

26. *Seditionum vias.*] Indicat seditionem quam Saturninus ante annos triginta sex excitavit: & quibus viis, si quæ novæ excitarentur, toto conatu Senatus populusque debet obsistere.

27. *Summum in Consulibus imperium.*] Magna & quasi regia fuit Consulum auctoritas, si cum reliquis aliis magistratibus conferatur: at auctoritate populi inferior, penès quem summa fuit.

28. *In Senatu consilium.*] Pertinebat ad Senatum deliberare de Repub. sine cujus consilio nulla ejus est auctoritas.

30. *Labor in defendendo.*] Ait sæpe Cicero defendendi laborem, quàm accusandi majorem esse.

34. *A Tribuno plebis.*] Loquitur de Labieno. Vide Orat. argum.

38. *Extremis Reipub. temporibus.*] Extrema sunt Reipub. tempora, quibus periclitatur & consulibus præscribitur ut videant *ne quid detrimenti capiat Respub.*

41. *Ab Jove.*] Non solis Oratoribus Græcis, sed Romanis etiam familiare fuit deorum numen initio dicendi implorare, Jupiter autem quasi juvans pater dictus est; *maximus* propter summam rerum omnium potestatem; *optimus*, quia omnibus prodesse potest.

43. *Pacem ac veniam.*] Profitetur se deorum opem, & auxilium implorare. Propriè autem venia à diis petitur, cum iratos metuimus, & propitios nobis postulamus.

47. *Numen accedit.*] Per numen deorum, vulgò potestas intelligitur: unde in lib. de nat. Deor. *Omnes naturæ numini divino parent.*

49. *Suffragiisque permittitur.*] Agebatur hæc causa apud Populum, de quâ suis suffragiis ferre sententiam decebat.

CONFUTATIO.

Quam incboat per apoſtrophen ad Labienum, conquerendo de ſemihoræ tantum ſpatio ad Rabirium defendendum, ac objecta ipſi crimina breviter diluit.

Deinde duo ſibi ipſi objecta crimina diluit.

II. Nunc quoniam, T. Labiene, diligentiæ meæ, temporis anguſtiis obſtitiſti, meque ex comparato & conſtituto ſpatio defenſionis in ſemihoræ curriculum coegiſti, parebitur, & quod iniquiſſimum eſt accuſationis conditioni, & quod miſerrimum, inimici poteſtati. Quanquam in hac [a] præſcriptione ſemihoræ [b] patroni mihi parteis reliquiſti, conſulis, ademiſti: propterea quod ad defendendum propemodum ſatis erit hoc mihi temporis, verum ad conquerendum parum. Niſi fortè de locis religioſis, ac de lucis, quos ab hoc violatos eſſe dixiſti, pluribus verbis tibi reſpondendum putas. Quo in crimine nihil eſt unquam abs te dictum, niſi à C. Macro objectum eſſe crimen id C. Rabirio: in quo ego demiror, meminiſſe te, quid objecerit C. Rabirio Macer inimicus; oblitum eſſe, quid æqui, & jurati Judices judicârint. An de peculatu facto, an de tabulario incenſo longa oratio eſt expromenda? quo in crimine propinquus C. Rabirii judicio clariſſimo C. Curtius pro virtute ſuâ eſt honeſtiſſimè liberatus: ipſe vero Rabirius non modò in judicium horum criminum, ſed ne in tenuiſſimam quidem ſuſpicionem verbo

[a] *definitione.* [b] *defenſoris.*

1. *T. Labiene.*] Tribunus plebis erat Labienus, qui à Cæsare defecit ad Pompeium.

3. *Semihoræ.*] Vox illa semel hic apud Ciceronem reperitur. Queritur autem hîc quod tam breve temporis spatium sibi ad dicendum concedatur: cum accusatori vulgo horæ duæ, defensori tres permittantur.

8. *De locis religiosis.*] Loca religiosa habebantur quò mortui fuerant illati, ita Marianus Juriscons. lib. Digest. vel etiam luci in fundi, villæque conspectu, in quibus lares certis diebus à dominis, & famulis colebantur.

9. *De lucis.*] Luci nemora erant religiosis locis, aut delubris vicina, quæ alicui numini consecrabantur. Ita Virg. lib. 6. Æneid. *Unde etiam Triviæ templo, lucisque sacratis, Cornipedes arceantur equi,* possunt etiam intelligi arbores, quos ad tumulos soliti fuerant serere, quo pro lucis habebantur.

11. *A Macro.*] Macer in aliâ causâ ejusdem criminis Rabirium insimulaverat, à quo judicum sententiâ liberatus est. Macer ille vir Prætorius fuit Calvi Oratoris pater: de eo meminit Cicero in Bruto.

13. *Jurati.*] Solebant judices, antequam sententiam ferrent, se sincerè judicaturos jurare.

14. *An de peculatu.*] Peculatus furtum est pecuniæ publicæ aut sacræ: cujus fur dicitur peculator.

Ib. *Tabulario incenso.*] Tabularium locus est ubi tabulæ, & civitatis scripta reponuntur; tale fuit Saturni ac Libertatis templum; cum autem objiceretur Rabirio ab eo fuisse tabularium incensum nondum id patebat; nam postea, id se fecisse Q. Sosius Eques Rom. confessus est.

18. *Verbo.*] Id est, ne uno quidem verbo.

est unquam vocatus. An de sororis filio diligentius respondendum est, quem ab hoc necatum esse dixisti, cum ad judicii moram familiaris funeris excusatio quæreretur? Quid enim est tam verisimile, quam cariorem huic sororis maritum, quam sororis filium fuisse? atque ita cariorem, ut alter vitâ crudelissimè privaretur, cum alteri ad prolationem judicii biduum quæreretur? An de servis alienis contra legem Fabiam retentis, aut de civibus Rom. contra legem Porciam verberatis, aut necatis, plura dicenda sunt, cùm tanto studio C. Rabirius totius Apuliæ, singulari voluntate Campaniæ vicinitatis ornetur? cùmque ad ejus propulsandum periculum non modo homines, sed prope regiones ipsæ convenerint, aliquanto etiam latius excitatæ, quàm ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabant? Nam quid ego ad id longam Orationem comparem, quod est in eâdem multæ irrogatione præscriptum, hunc nec suæ, nec alienæ pudicitiæ pepercisse? Quinetiam suspicor, eo mihi semi-horam à Labieno præstitutam esse, ut ne plura de pudicitiâ dicerem. Ergo ad hæc crimina, quæ patroni diligentiam desiderant, intelligis mihi semihoram istam nimium longam fuisse. Illam alteram partem de nece Saturnini nimis exiguam atque angustam esse voluisti: quæ non Orationis ingenium, sed consulis auxilium implorat & flagitat. Nam de perduellionis judicio, quod à me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabirii. Quod utinam, Quirites, ego id aut primus, aut solus ex hac repub. sustulissem! uti-

c *prolationem.*

21. *Familiaris funeris.*] Ulpianus Digest. lib. 2. ait non licuisse in jus eum vocari, qui funus duceret, aut justa mortuis faceret.

45. *Legem Fabiam.*] Hæc lege cavebatur, ne quis hominem liberum pro servo, aut servum alienum pro suo vendat. Putant aliqui legendum esse legem Flaviam; cùm illa de plagio agat: is autem qui servos alienos solicitat, vendit, emit, aut liberos pro servis, Plagiarius dicitur.

26. *Legem Porciam.* Hæc lex à Porcio Catone Trib. pleb. lata est, Valerio & Apuleio Coss. anno urbis conditæ CDLIV. ne quis Magistratus civem Rom. virgis cæderet necaretve: sed damnato exilium permitteretur, cum antea nudorum cervix insereretur furcæ, corpus virgis ad necem cæderetur.

27. *Totius Apuliæ.*] Credibile est ex Apulia fuisse Rabirium, aut in ea magistratum gessisse. Veniebant enim ex provinciis vel urbibus legati, qui reum publicâ Oratione commendarent, cum periclitaretur in judicio.

28. *Campaniæ.*] Rabirius fundos habuit in Campaniâ, & domum Neapoli, ut ex Ep. ad Attic. patet. Illic etiam homines liberos verberasse & occidisse ipsi objiciebatur.

32. *Multæ irrogatione.*] Irrogatio lex est in aliquem lata. Multa porro à Mulgeo mulctum dicta est, quod mulgeat, id est, exhauriat, in eâ autem hæc observabantur: reo Magistratus diem dicebat: ter eum accusabat, tum rogabat populum ut certâ bonorum parte multaretur; hæc irrogatio per trinundinum durabat, tum reus accusabatur.

40. *Nam de perduellionis judicio.*] Hic rejicit quædam crimina quæ in eum Labienus jecerat primum, quod sumi supplicium de perduellionis condemnatis prohibuerat: alterum, Ciceronem crudelem esse, neque favere populo; perduelles vero dicebantur, qui nunc hostes à nobis appellantur.

nam, quod ille crimen eſſe vult, proprium teſtimonium meæ laudis eſſet! Quid enim optari poteſt, quod ego mallem, quam me in conſulatu meo carnificem de foro, crucem de campo ſuſtuliſſe! Sed iſta laus primum eſt majorum noſtrorum, Quirites, qui expulſis regibus, nullum in libero populo veſtigium crudelitatis regiæ retinuerunt: deinde multorum virorum fortium, qui veſtram libertatem non acerbitate ſuppliciorum [d] infeſtam, ſed lenitate legum munitam eſſe voluerunt. Quamobrem uter noſtrum tandem, Labiene, popularis eſt? tu-ne, qui civibus Roman. in concione ipſâ carnificem, & vincula adhiberi putas oportere? qui in campo Martio, comitiis centuriatis, auſpicato in loco, crucem ad civium ſupplicium defigi & conſtitui jubes? an ego, qui funeſtari concionem contagione carnificis veto? qui expiandum forum pop. Romani ab illis nefarii ſceleris veſtigiis eſſe dico; qui caſtam concionem, ſanctum campum, inviolatum corpus omnium civium Rom. integrum jus libertatis defendo ſervari oportere? Popularis vero tribunus-pleb. cuſtos, defenſorque juris, & libertatis. Porcia lex virgas ab omnium civium Rom. corpore amovit; hic miſericors flagella retulit. Porcia lex libertatem civium lictori eripuit: Labienus, homo popularis, carnifici tradidit. C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Rom. injuſſu veſtro judicaretur: hic popularis à Duumviris in-

d vexatam.

45. *Carnificem de foro.*] Labienus carnificem in forum duxerat, cum Rabirii causa agebatur, ut damnatum eum inde in campum Martium abduceret, ut ibi in crucem paratam ageretur.

51. *Popularis est.*] Popularis dicitur qui & verbis, & factis placere populo studet.

53. *In Campo Martio.*] Campus Martius ager fuit Tarquiniorum Marti consecratus, quem Livius lib. 1. Martium appellatum fuisse narrat.

Ib. *Comitiis centuriatis.*] Comitia centuriata omnium maxima habebantur, tum quia fiebant ex censu & ætate per centurias, in quibus singulis centum cives erant; tum quia in eis Consules & majores Magistratus creabantur; tum quia in his de maximis solum criminibus agebatur.

Ib. *Auspicato in loco.*] Auspicatus locus ille dicitur, qui auspiciis Consularibus consecratur, neque enim illa comitia sine auspice, nec nisi in loco inaugurato haberi licuit.

54. *Funestari.*] Existimabant pollui eum non modo qui attrectâsset, sed etiam qui vidisset cadaver hominis mortui.

55. *Contagione carnificis.*] Lex fuit, ne carnifex impurus in concione quemquam attingeret, nec civis verberaretur.

56. *Nefarii sceleris.*] Nefarium scelus erat, si caperetur civis Romanus, & ad patibulum duceretur, quod tanquam funestum aliquod piaculum expiandum erat.

57. *Castam.*] Castum id dicitur quod purum est, nec violatum; violabatur autem campus Martius & carnificis & crucis contagione.

59. *Popularis vero tribunus.*] Ironice hic ludit Labienum dissimili collatione civium popularium, quorum meminerat in Oratione suâ Labienus.

64. *Injussu vestro.*] Populus jubebat, censebat Senatus.

Ib. *A Duumviris.*] Suetonius in vitâ Cæsariâs refert Duumviros à Tullio Hostilio rege in causâ Horatiorum fuisse primùm constitutos, cum potestate tamen ad populum provocandi; acta vero primum hæc Rabirii causa apud Duumviros fuit & ab iis condemnatus ad populum appellavit.

jussu vestro, non judicari de cive Rom. sed indictâ causâ civem Roman. capitis condemnari coegit. Tu mihi etiam legis Porciæ, tu C. Gracchi, tu horum libertatis, tu cujusquam denique hominis popularis mentionem facis, qui non modo suppliciis inusitatis, sed etiam verborum inauditâ crudelitate violare libertatem hujus populi, [e] tentare mansuetudinem, commutare disciplinam conatus es? Namque hæc tua, quæ te hominem clementem popularemque delectant: I, LICTOR, [f] COLLIGA MANUS: quæ non modo hujus libertatis, mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilii: sed Tarquinii superbissimi atque crudelissimi regis ista sunt cruciatûs carmina: quæ tu homo lenis, ac popularis, libentissimè commemoras, CAPUT OBNUBITO, *ABRORI INFELICI SUSPENDITO. Quæ verba, Quirites, jam pridem in hac repub. non solum tenebris vetustatis, verum etiam luce libertatis oppressa sunt.

III. An vero, si actio ista popularis esset, & si ullam partem æquitatis haberet aut juris, C. Gracchus eam reliquisset? scilicet tibi graviorem dolorem patrui tui mors attulit, quàm C. Graccho fratris: & tibi acerbior ejus patrui mors est quem nunquam vidisti, quàm illi ejus fratris, quîcum concordissimè vixerat: & similis viri

[e] *tollere.* [f] *liga.*

65. *Indicta causa.*] Nulla est audita Rabirii defensio: nam non dicunt causam qui contra leges damnantur.

72. *I, Lictor, &c.*] Formula fuit judicii, quod ferebatur à Duumviris in reos perduellionis.

74. *Romulus quidem, aut Numa.*] Hi primi omnium Regum Romanorum fuerunt, iique clementissimi Principes.

Ib. *Sed Tarquinii.*] Auctor illius sententiæ fuit Tullus Hostilius in judicio Horatiorum, non Tarquinius; sed eam ei attribuit, quod eam per summam tyrannidem erga cives Rom. sæpe ussurpârat.

75. *Cruciatus carmina.*] Id est, sunt voces, formulæ & cantus. Carmen enim à canendo dictum est, imo leges & judicum sententiæ quæ per præconem denunciabantur, carmen appellatæ sunt. Vide Livium lib. 1.

77. *Caput obnubito.*] Id est vela, ne videlicet aspectu patibuli reus terreretur, aut in voces irrumperet: vel ut significarent luce indignum esse.

Ib. *Arbori infelici.*] Per arborem crucem intelligit, quæ ex aliquo ligno vel arbore infelici componebatur; porrò arbores infelices, auctore Plinio cap. 27. lib. 16. illæ censebantur, & damnatæ religione, quæ neque seruntur unquam, neque fructum ferunt, vel quæ Diis inferorum sacratæ sunt.

78. *Suspendito.*] Funibus religabantur, qui in crucem suspendebantur.

79. *Tenebris vetustatis, luce libertatis.*] Translata verba, illud à nocte, istud à die; vult autem indicare illas durissimas perduellionis leges, latis novis & mitioribus, antiquatas esse.

1. *Actio ista.*] Actionem intelligit quâ Rabirii civis Rom. mortem persequitur Labienus.

4. *Fratris.*] Ex his verbis fas est conjicere Q. Labienum Titi patruum, tum Tribunum plebis fuisse, quando cum Saturnino occisus est; duo autem Gracchi fuerunt fratres, Tiberius & Caius uterque seditiosus, uterque Tribunus-plebis, primus cùm iterum Tribunus creari vellet, Nasica auctore, alter à Lucio Opimio Consule interfectus est.

5. *Et similis.*] Vox ista, *Et*, interrogativè ponitur. Sic apud Virg. *Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?*

*Arbori

tu ulcisceris patrui mortem, atque ille persequeretur fratris sui, si istâ ratione agere voluisset? & par desiderium sui reliquit apud populum Romanum Labienus iste, partruus vester, quisquis fuit, ac Tib. Gracchus reliquerat? An pietas tua major, quàm Gracchi? an animus? an consilium? an opes? an auctoritas? an eloquentia? quæ si in illo minima fuissent, tamen [a] præ tuis facultatibus maxima putarentur. Cùm vero his rebus omnibus C. Gracchus omnes vicerit, quantum intervallum tandem inter te, atque illum interjectum putas? Sed moreretur priùs acerbissimâ morte millies Gracchus, quàm in ejus concione carnifex consisteret; quem non modo foro, sed etiam [b] cœlo hoc ac spiritu censoriæ leges, atque urbis domicilio carere voluerunt. Hic se popularem dicere audet, me alienum à commodis vestris: cum iste omnes & suppliciorum, & verberum acerbitates, non ex memoriâ vestrâ ac patrum vestrorum, sed ex annalium monumentis, atque ex regum commentariis conquisierit: ego omnibus meis opibus, omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis repugnârim & restiterim crudelitati? Nisi forte hanc [c] conditionem vobis esse vultis, quam servi, si libertatis spem propositam non haberent, ferre nullo modo possent. Misera est ignominia judiciorum publicorum, misera [d] multatio bonorum, miserum exilium: sed tamen in omni calamitate retinetur aliquod vestigium libertatis; mors denique si proponitur, libertate moriamur; carnifex vero & obductio capitis, & nomen ipsum crucis, absit, non modo à corpore civium Roman. sed etiam à cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non solùm eventus, atque perpessio, sed etiam conditio, expectatio, [e] mentio ipsa denique, indigna cive Romano atque homine libero est. An vero servos nostros ho-

[a] *in comparatione facultatum tuarum.* [b] *aere.* [c] *hanc sortem.* [d] *publicatio.* [e] *cogitatio.*

7. *Desiderium.*] Tanto dolore affectus est de morte Gracchorum pop. Rom. ut Plutarchus asserat in eorum vitâ, erectas ipsis fuisse statuas in eodem luco ubi interfecti sunt.

11. *Eloquentia.*] Cicero in Claris Oratoribus ait, *C. Graccho pleniorem & uberiorem ad dicendum Oratorem ante eum nullum fuisse.* Laudat vero Gracchum, quia libenter ejus laudes populus audiebat.

16. *Censoriæ leges.*] Quibus cavebatur ne carnifex civis Rom. esset, ne in foro conspiceretur, neve in urbe domicilium haberet.

20. *Annalium monumentis.*] Ex Cic. lib. 2. de Orat. erat Historia nihil aliud nisi Annalium confectio, rei memoriæque publicæ retinendæ causâ, ab initio rerum Rom. usque ad P. Mucium Pontificem Max. Pontifex enim Max. res omnes singulorum annorum mandabat literis.

20. *Ex regum commentariis.*) Constat ex Livio, lib. 1. Reges Romanos de suis rebus gestis, aut constitutis Commentarios scripsisse, in quo probabile est eos fuisse imitatum Cæsarem.

25. *Judiciorum publicorum.*) In judiciis publicis de capite civium agebatur, & eorum executio cuique ex populo committebatur.

32. *Conditio.*) Misera illa est conditio in quâ aliquis ita vivit, ut in eum cadere supplicii servilis nota possit.

rius, & L. Valerius Flaccus Coss. pòst cúnctus Senatus, atque ille Senatus, quem etiam vos ipsi, qui hos P. conscriptos, qui nunc sunt, in invidiam vocatis, quò faciliùs de hoc Senatu detrahere possitis, laudare consuevistis: tum equester ordo: at quorum equitum Roman. dii immortales! patrum nostrorum atque ejus ætatis, quæ tunc magnam partem reipub. atque omnem dignitatem judiciorum tenebat: cùm omnes omnium ordinum homines, qui in salute reipub. salutem suam repositam esse arbitrabantur, arma cepissent: quid tandem C. Rabirio faciendum fuit? De te ipso, inquam, Labiene, quæro: cùm ad arma Consules ex S. C. vocavissent: cùm armatus M. Æmilius, princeps Senatûs, in comitio constitisset, qui, cùm ingredi vix posset, non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendum impedimento fore putabat: cùm denique Q. Scævola confectus senectute, præpeditus morbo, mancus & membris omnibus captus ac debilis, hastili nixus, & animi vim & infirmitatem corporis ostenderet: cùm L. Metellus, Ser. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C. Fimbria, Q. Catulus, omnesque qui tum erant Consulares, pro salute communi arma cepissent; cùm omnes Prætores, cuncta nobilitas, ac juventus accurreret, Cn. & L. Domitius, L. Crassus, Q. Mucius, C. Claudius, M. Drusus: cùm omnes Octavii,

Glaucia, & Saufeio arma cepit. Vide Valerium lib. 9.

18. *Omnem dignitatem judiciorum.*] Lege Gracchi Equester Ordo judicia administrabat, quorum auctoritas à Sylla devoluta est ad Senatores: sed tandem legem tulit Aurelius Cotta, ut cum Senatoribus Equites & Tribuni Ærarii judicarent.

23. *M. Æmilius.*] M. Æmilius Scaurus, cujus constantiam & gravitatem sæpe Cicero laudat, cum videret concitatum à Saturnino aliisque populum, Marium Sextum Consulem hortatus est, ut libertatem Reipub. tueretur, atque ipse in summa senectute armatus, & innixus spiculo constitit ante Curiæ fores. Vide Val. lib. 3.

24. *In Comitio.*] Comitium erat Curiæ proximum.

Ib. *Ingredi.*] Ambulare propter summam senectutem vix poterat.

25. *Ad insequendum.*] Putabat videlicet illam pedum tarditatem fore sibi impedimento, non ut fugeret; sed quominus seditiosos cives insequeretur.

26. *Q. Scævola.*] Is Scævola cum L. Metello Dalmatico Consul fuerat, nam alter quinquennio post Marium & Flaccum Consules, qui Saturninum oppresserunt Consulatum gessit.

27. *Præpeditus morbo.*] Morbo pedum, seu podagrâ laborabat.

29 *L. Metellus.*] Dalmaticus dictus est, & Consulatu functus anno urbis 636 censurâ, & triumpho de Dalmatis illustris fuit.

Ib. *Galba.*] Galba Consul fuit cum M. Æmilio Scauro, cujus ex familiâ sex aut septem Consulares exstitere.

Ib. *Serranus.*) Serranus cum Q. Cæpione, Rutilius cum Cn. Manlio, Fimbria cum C. Mario, Q. Catulus cum eodem Mario Consulatum gesserunt.

32. *Cn. & L. Domitius.* Uterque Domitius Ænobarbus, ut opinor, fratres, quorum primus cum Cassio Longino, alter cum Cœlio Caldo Consul fuit.

Ib. *L. Crassus.*) Crassus orator fuit, Mucius verò Pontifex Max.

33. *Claudius.*) Claudius fuit Consul cum Perpenna.

Ib. *M. Drusus.*) Drusus tribunus-plebis domi suæ interfectus est.

Ib. *Octavii.*) Octavii tres Consulatum gesserunt.

Metelli, Julii, Cassii, Catones, Pompeii: cùm L. Philippus, L. Scipio; cùm M. Lepidus, cùm D. Brutus; cùm hic ipse P. Servilius quo tu imperatore, Labiene, [c] meruisti; cùm hic Q. Catulus admodum tum adolescens; cùm hic C. Curio; cùm denique omnes clarissimi viri cum Consulibus essent: quid tandem C. Rabirium facere convenit? utrùm inclusum atque abditum latere in occulto, atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere? an in Capitolium pergere, atque ibi se cum tuo patruo & cæteris ad mortem propter vitæ turpitudinem confugientibus congregare? an cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scævolâ, cum bonis denique omnibus coire non modò salutis, verum etiam periculi societatem? Tu denique, Labiene, quid faceres tali in re ac tempore? cùm ignaviæ ratio te in fugam, atque in latebras impelleret: improbitas & furor Lucii Saturnini in capitolium [d] arcesseret: Consules ad patriæ salutem ac libertatem vocarent: quam tandem auctoritatem, quam vocem, cujus sectam sequi, cujus imperio parere potissimùm velles? Patruus, inquit, meus cum Saturnino fuit. Quid? pater quicum? quid? propinqui vestri, Equites Romani? quid? omnis præfectura, regio, vicinitas vestra? quid? ager Picenus universus, utrùm Tribunitium furorem, an Consularem auctoritatem secutus est?

VI. Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuo patruo prædicas, neminem unquam adhuc de sese confessum. Nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modò ho-

[c] *militâsti.*

[d] *vocaret.*

34. *Metelli.*) Q. Metellus Nepos Consul anno 655. fuit cum T. Didio; ob dissipatam rem domesticam Nepos dictus est.

Ib. *Julii.*) Sex. Julius Cæsar Consul cum Philippo, & L. Cæsar cum P. Rutilio Lupo.

Ib. *Cassii.*) C. Cassius Varus Consul cum L. Gellio.

Ib. *Catones.*) L. Porcius Cato Consul cum Cn. Pompeio Strabone.

Ib. *Pompeii.*) Cn. Strabo Pompeius Consul fuit cum Porcio Catone, Q. Pompeius Rufus cum L. Sylla.

Ib. *Philippus.*) Consul cum Sexto Julio Cæsare.

35. *L. Scipio.*) Consul cum Norbano.

Ib. *M. Lepidus.*) Lepidus cum Q. Catulo, Brutus cum Æmilio Lepido Liviano.

36 *P. Servilius.*) Servilius, qui Isauricus postea dictus est ab Isauria urbe Ciliciæ captâ, cum Appio Pulchro Consul fuit.

Ib. *Imperatore.*) Cùm bellum gereret in Cilicia, is primus omnium in Isauriam ingressus est; & triumphum & Isaurici nomen adeptus est.

37. *C. Curio.*) Curio pater ejus Curionis fuit, qui bello Civili, pro Cæsare pugnans periit in Africa.

46. *Ac tempore.*) Quo Saturninus cum suis excitabat seditionem.

51. *Quid? pater.*) Videtur hic significare Labieni patrem non cum seditiosis, sed cum consulibus fuisse.

52. *Omnis præfectura.*) Præfecturæ in Italia eæ urbes dicebantur, quibus & jus dicebatur, & nundinæ agebantur; in eas legibus Præfecti quotannis jus dictare mittebantur. De his Festus.

53. *Ager Picenus.*) Ager Picenus est Italiæ quinta regio trans Appeninum, ab ipsis montibus ad mare Adriaticum usque extensus. Vide Strabonem lib. 5. Hodie Merchia Anconitana dicitur ab Ancona emporio celeberrimo.

1. *Patruo prædicas.*) Nemo est qui prædicet se cum Saturnino fuisse; & tamen eâ est impudentiâ Labienus, ut id de patruo suo jactet.

nestate, sed etiam simulatione honestatis relictus, qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. At fuit vester patruus; fuerit; & fuerit nullâ desperatione rerum suarum, nullis domesticis [a] vulneribus coactus: induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriæ præponeret: idcirco-ne oportuit C. Rabirium desciscere? à republicâ; non comparere in illâ armatâ multitudine bonorum? Consulum voci atque imperio non obedire? Atqui videmus, hæc in rerum naturâ tria fuisse, ut aut cum Saturnino esset, aut cum bonis, aut lateret. Latere, mortis erat [b] instar turpissimæ: cum Saturnino esse, furoris & sceleris: virtus & honestas, & pudor cum Consulibus esse cogebat. Hoc tu igitur in crimen vocas, quòd cum iis fuerit C. Rabirius, quos, amentissimus fuisset, si oppugnasset; turpissimus, si reliquisset? At C. Decianus, de quo tu sæpe commemoras, quia, cùm hominem omnibus insignem notis turpitudinis P. Furium accusaret, summo studio bonorum omnium, queri est ausus in concione de morte Saturnini, condemnatus est: & Sextus Titius quòd habuit imaginem L. Saturnini domi suæ, condemnatus est. Statuerunt Equites Romani illo [c] judicio improbum civem esse, & non retinendum in civitate, qui hominis hostilem in modum seditiosi imagine aut mortem ejus honestaret, aut desideria imperitorum misericordiâ commoveret, aut suam significaret imitandæ improbitatis voluntatem. Itaque mihi mirum videtur, unde hanc tu, Labiene, imaginem, quam habes, inveneris: nam Sex. Titio damnato, qui istam habere auderet, inventus est nemo. Quod tu si audisses, aut si per ætatem scire potuisses, nunquam profectò istam imaginem, quæ domi posita [d] pestem atque exilium Sex. Titio attulisset, in rostra, atque in concionem attulisses, nec tuas unquam rationes ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii afflictam navem, & in quibus C. Deciani naufragium fortunarum videres. Sed

[a] *incommodis.* [b] *imago.* [c] *consensu.* [d] *calamitatem & condemnationem.*

6. *Nullâ desperatione rerum.*] Qui enim ære alieno tenebantur adstricti, ii plurimum seditiosos cives sequebantur.

16 *At C. Decianus.*] Hic ostendit à præjudiciis, sive judicatis Labienum potius quàm Rabirium perduellionis accusandum esse. Nam Decianus tantum damnatus est, quia de Saturnino questus est, cum Furium defendebat. Vide Val. Max. lib. 8. cap. 1.

20. *Sextus Titius.*] Titius homo loquax & acutus, ut ait Cicero, licet innocens esset, & lege Agraria gratiosus populo, tamen condemnatus est, quia domi Saturnini imaginem habebat.

21. *Equites Rom.*] Qui soli tum judicabant.

24. *Imperitorum.*] Id est, imperitæ multitudinis, quæ facilè rebus ejusmodi ducitur.

29. *Istam imaginem.*] Labienus produxerat imaginem L. Saturnini in concione, aut quam apud se Titius habebat, aut aliam huic certe similem.

31. *In rostra.*] Ubi hæc causa acta est.

Ib. *Tuas rationes.*] Quibus voluisti impellere pop. Rom. ad perdendum Rabirium.

32. *Afflictam navem.*] Per navem intelligit familiam & domum, metaphora à nave sumpta, & naufragio.

in his rebus omnibus imprudentiâ,[e] laberis: causam enim suscepisti antiquiorem memoriâ tuâ, quæ causa ante mortua est, quàm tu natus esses; quâ in causâ tute profecto fuisses, si per ætatem esse potuisses, eam causam in judicium vocas. An non intelligis, primùm quos homines, & quales viros mortuos summi sceleris arguas? deinde quot ex iis qui vivunt, eodem crimine in summum capitis periculum arcessas? Nam si C. Rabirius,[f] fraudem capitalem admisit, quòd arma contra L. Saturninum tulit: huic quidem afferret aliquam deprecationem periculi ætas illa, quâ tum fuit: Q. verò Catulum patrem hujus, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit; M. Scaurum, illâ gravitate, illo consilio, illâ prudentiâ, duos Mucios, L. Crassum, M. Antonium, qui tum extra urbem cum præsidio fuit; quorum in hac civitate longe maxime consilia atque ingenia fuerunt; cæteros pari dignitate præditos, custodes, gubernatoresque reipub. quemadmodum mortuos defendemus? Quid de illis honestissimis viris, atque optimis civibus, equitibus Rom. dicemus, qui tum unà cum Senatu salutem reipub. defenderunt? quid de tribunis ærariis, cæterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt? Sed quid ego de iis omnibus, qui Consulari imperio paruerunt, loquor? de ipsorum Coss. famâ quid futurum est? L. Flaccum hominem cùm semper in repub. tum in Magistratibus gerendis, in sacerdotio cæremoniisque quibus præerat, diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? adjungemus ad hanc labem ignominiamque mortis etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem verè patrem patriæ, parentem, inquam, vestræ libertatis atque hujusce reip. possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus? Etenim si C. Rabirio, quòd iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit; quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit? Ac, si fides Saturnino

[e] *cadis sensim.*

[f] *crimen.*

85. *Antiquiorem memoriâ tuâ.*) Quia occisus est Saturninus annis sex & triginta ante hanc Rabirii accusationem. Labienus autem juvenis erat; nam Tribunatus anno ætatis vigesimo gerebatur.

42. *Ætas qua tum fuit.*) Tunc enim erat adolescens Rabirius.

45. *Duos Mucios.*) Scævolam utrumque Pontificem & Augurem.

Ib. *L. Crassum & Antonium.*) Oratores, de quibus sæpe in libris Oratoriis.

51. *Tribunis ærariis.*) Tribunis ærariis pecunia militaris erat credita.

55. *L. Flaccum.*) Lib. 1. de Divinatione Flaccum Martialem Flaminem fuisse ait.

59. *Marium.*) Appellat Marium hunc popularem suum Cicero patrem patriæ propter relatam de Cimbris victoriam: Quam laudem Q. Catulus Ciceroni omnium primo detulit.

60. *Vestræ libertatis.*) Ille Marius contra Syllam patriæ libertatem defendit.

64. *Qui vocavit.*) Ad arma.

Ib. *Si fides Saturnino.*) Cum in Capitolio Saturninus obsideretur, jussit Marius aquæ ductus rescindi: quare oppressus siti, coactus est se Mario in fidem dare, hunc occlusit in Curia, ubi irruptione factâ, à multitudine cum sociis occisus est.

data eſt, quod abs te ſæpiſſimè dicitur; non eam C. Rabirius, ſed C. Marius dedit, idemque violavit, ſi in fide non ſtetit. Quæ fides, Labiene, quî potuit ſine Senatuſconſulto dari? (adeo-ne hoſpes hujuſce urbis, adeo-ne ignarus es diſciplinæ conſuetudiniſque noſtræ, ut hæc neſcias? ut peregrinari in alienâ civitate;) non in tuâ Magiſtratum gerere videare? Quid jam iſta C. Mario, inquit, nocere poſſunt, quoniam ſenſu & vitâ caret? Itane verò? tantis in laboribus C. Marius, periculiſque vixiſſet, ſi nihil longius, quàm vitæ termini poſtulabant, ſpe atque animo de ſe & gloriâ ſuâ cogitaſſet? At credo, cum innumerabiles hoſtium copias in Italia fudiſſet, atque obſidione rempub. liberâſſet, omnia ſua ſecum unà moritura arbitrabatur. Non eſt ita, Quirites; neque quiſquam noſtrûm in reipub. periculis cum laude ac virtute verſatur, quin [g] ſpe poſteritatis fructuque ducatur. Itaque cùm multis aliis de cauſis, virorum bonorum mentes divinæ mihi, atque æternæ videntur eſſe, tum maximè quòd optimi & ſapientiſſimi cujuſque animus ita præſentit in poſterum, ut nihil, niſi ſempiternum ſpectare videatur. Quapropter equidem & C. Marii, & cæterorum virorum ſapientiſſimorum, ac fortiſſimorum civium mentes, quæ mihi videntur ex hominum vitâ ad deorum [h] religionem & ſanctimoniam demigraſſe, teſtor, me pro illorum famâ, gloriâ, memoriâ, non ſecus ac pro patriis fanis atque delubris propugnandum putare: ac, ſi pro illorum laude mihi arma capienda eſſent, non minus ſtrenuè caperem, quàm illi pro communi ſalute ceperunt. Etenim Quirites, exiguum nobis vitæ curriculum natura circumſcripſit, immenſum gloriæ. Quare ſi eos, qui jam de vitâ deceſſerunt, [i] ornabimus; juſtiorem nobis mortis conditionem relinquemus. Sed ſi illos, Labiene, quos jam videre non poſſumus, negligis; ne his quidem, quos vides, conſuli putas oportere? neminem eſſe dico ex iis omnibus qui illo die Romæ fuerint, quem tu diem in judicium vocas, pubeſque tum fuerit,

[g] *tangatur ſenſu poſteritatis.* [h] *acceſſiſſe ad numerum deorum.* [i] *laudabimus.*

67. *Sine Senatusconsulto dare.*) Arguit Labienus Marium, quòd fidem Saturnino datam non servaverit. Respondet Cicero publicam non fuisse, nec valuisse sine Senatûs auctoritate.

68. *Consuetudinisque nostræ.*) Consuetudo non patitur fidem publicam valere sine Senatûs auctoritate.

70. *Magistratum gerere.*] Tribunatum plebis Magistratum appellat, quem Plutarchus non fuisse tradit, buia tribunis ejusmodi nulla erant insignia dignitatis.

74. *Innumerabiles.*] Refert Eutropius lib. 5. trecenta quadraginta millia Cimbrorum Teutonum, & Ambronum occidisse Marium.

81. *Præsentit.*) Posteritatis præsensione & spe ducitur animus.

84. *Ad deorum religionem.*) Colebant Romani non solum deos qui cœlites dicebantur, verum etiam eos quos virtus, ad cœlum extulerat. Unde ait Cicero omn um animos immortales esse, sed fortium bonorumque divinos.

91. *Mortis conditionem.*) Contendit, si à nobis vivis celebrentur ii, qui priores nobis mortui sunt, quod, & qui vivent post mortem nostram, nos etiam honoribus prosecuturi sint; secus autem, si eorum memoriæ injuriam facimus.

95. *Pubes.*) Quando hoc verbum pubes substantive sumitur, significat pro-

quin arma ceperit, quin Consules secutus sit; omnes ii, quorum tu ex ætate conjecturam facere potes, quid tum fecerint, abs te rei capitis, C. Rabirii nomine citantur. At occîdit Saturninum Rabirius; utinam fecisset; non [k] supplicium deprecarer, sed præmium postularem. Etenim si Scævæ, servo Q. Crotonis, qui occîdit L. Saturninum, libertas data est; quod Equiti Rom. præmium dari par fuisset? &, si C. Marius, quod fistulas, quibus aqua suppeditabatur Jovis Optimi Maximi templis ac sedibus, præcidi imperârat, quod in clivo Capitolino improborum civium

— — — —

Desunt, ut videtur, non pauca.

[k] *precarer ut parceretur ei.*

prie lanuginem illam, quæ anno 14. genas vestit; quando adjective, eum designat, qui hanc ætatem attigit, ita pro Milone *omnem Italiæ pubem commiserat.*

102. *Fistulas.*) Per fistulas plumbeas aqua à fontibus in loca quælibet ducitur.

103. *Aqua suppeditabatur.*) Anio fons primo in Capitolium deductus est anno urbis conditæ 627. à Cneo Servilio Cæpione, & L. Cassio Longino censoribus. Vide Frontinum de aquæductibus.

ORATIO PRIMA

IN

L. CATILINAM,

HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

CUM multa de hac conjuratione apud Sallustium, Plutarchum in vitâ Ciceronis, Appianum in lib. 2. de. bell civil. & Florum lib. 4. legi possint: afferam duntaxat, quæ ad rem nostram pertinent. Catilina & conjurati reliqui in domum M. Leccæ vii. Id. Novemb. nocte consequente convenerant, quâ constitutum est, ut Catilina ex urbe exiret, alii remanerent cædis atque incendiorum causâ; moræ paululum sibi Catilina depoposcit, quòd Cicero Consul viveret; ad quem C. Cornelium, & L. Vargunteium, Equites Romanos paulo ante lucem præmisit, qui simulatâ honoris salutatione, in lecto eum occiderent; hujus consilii per Fulviam, vilissimum scortum, factus certior præsidiis domum munivit; quare ab ingressu probibiti sunt. Eodem ipso die Cicero Consul in Jovis Statoris ædem Senatum convocavit, ut ad eum de totâ conjuratione, & imminenti Reipub. periculo referret. Adfuit ipse Catilina, quem venientem nemo salutavit, cui nemo assedit, relictâ subselliorum parte, quam occupaverat. Cicero vero seu Catilinæ præsentiâ, seu irâ commoveretur, hanc habuit Orationem, quâ eum exhortatur vehementissimè, ut cum sociis ex urbe exeat in exilium, cùm jam nihil eos in urbe delectare possit, quos omnes boni cives metuunt & oderunt.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio in Senatu 6 *Idus Novemb. in æde Jovis atoris, anno urbis Sonditæct* 690. *ætatis suæ quadragesimo quarto.*

PARTES.

Tres sunt, Exordium, Contentio, & Peroratio.

EVENTUS.

Commovit totum Senatum, & Equites qui aderant; necnon Catilinam furiosum licet & audacem perterruit.

GENUS.

Assentior Mureto, qui contra alios bene multos Ciceronis Interpretes negat vel esse in genere judiciali, quia in Senatu judicia non exercebantur: vel in genere deliberativo; non enim deliberat Cicero, neque sententiam dicit, aut suadet quicquam, aut dissuadet; sed Catilinam exagitat, estque potius increpatio vehemens, quàm deliberatio, aut accusatio.

EXORDIUM.

Abruptum est & inflammatum à Catilinæ præsentiâ & audaciâ.

CONTENTIO.

Hanc facit quasi propositionem. Catilina debet ex urbe discedere vel in exilium, vel in castra Manlii, non jam interfici: 1. quia patet conjuratio, & totius vitæ ratio: 2. quia Catilinæ optandum esse debet ad castra Manlii proficisci: 3. quia Reipublicæ utile est eum non interfici.

I. QUOUSQUE tandem abutêre, Catilina, [a] patientiâ nostrâ? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? [b] quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? nihilne te nocturnum præ-

INTERPRETATIO.

a *tolerantia.* b *quo usque.*

NOTÆ.

1. *Quousque.*) Incitatum & abruptum est hujus Orationis principium, ut suum in Rempub. amorem, & indignationem in Catilinam ostendat, quòd tam nefariè de patriâ cogitans ausus sit præter spem venire in Senatum.

2. *Furor.*) Furor est in patriam conspirare, quam vitæ periculo tueri debemus.

Ib. *Eludet.*] Id est, ludo finem imponet, quæ vox propriè gladiatorum est, cum vicerunt, ut notat Donatus in Eunuch. Terent. Dicuntur etiam *eludere* ii, qui per ridiculum alios contemnunt. Unde & perinde est ac si dicat, Furiose nos contemnes, aut nobis quasi prostratis insultabis.

3. *Effrenata.*] Translatio ab equis, qui cum sine freno sunt, retineri non possunt.

sidium palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatûs locus, nihil horum ora vultusque moverunt? patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum c conscientiâ teneri conjurationem tuam non vides? quid proximâ, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrûm ignorare arbitraris? O tempora! ô mores! Senatus hæc intelligit, consul videt: hic tamen vivit. Vivit? imo verò etiam in Senatum venit: fit publici consilii particeps: notat, & designat oculis ad cædem unumquemque nostrûm. Nos autem viri fortes satisfacere reipublicæ videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci jussu consulis jampridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An verò

c *scientiâ*.

4. *Palatii.*] Palatium à Palatino monte dictum est, ubi Evander & Romulus habitârunt. Palatium autem erat quasi arx civitatis, in quâ, cum quis tumultus oriebatur, statim præsidium collocabatur, quia inde facile erat toti urbi dominari.

Ib. *Urbis vigiliæ.*) Sallustius refert, auditâ conjuratione, decrevisse Senatum, ut totâ civitate vigiliæ haberentur, quibus minores Migistratus præessent.

Ib. *Nihil consensus.*] In multis codicibus legitur *conventus*. Sed quoad sensum, eodem recidit utrumque verbum. Nam omnes boni & consentiunt & conveniunt ad rempubl. contra Catilinæ furorem defendendam.

5. *Munitissimus.*] Munitissimus nempe ad habendum Senatum; quia in Capitolio, in æde Jovis Statoris, non in curiâ, habebatur.

6. *Horum ora vultusque moverunt?*] Vereri debuerat Senatores, neque se tam temerè in eorum conspectum Senatorum, quos vereri debuerat, dare; tantâ enim indignatione commoti sunt in Catilinam, ut venientem in Senatum nemo salutaverit; imo omnia subsellia omnes deseruerint, ne hosti patriæ assiderent.

7. *Constrictam.*) Id est, tuam ab omnibus conjurationem ita cognosci, ut neminem prorsus fugiat. Metaphora à belluis deprehensis & in vincula conjectis.

8. *Quid proxima nocte.*] In domo M. Porcii Leccæ fuerat Catilina, cum aliis suæ conjurationis hominibus.

9. *Superiore nocte.*] Quæ proximam præcedebat.

Ib. *Convocaveris.*] Suæ seditionis participes & socios advocaverat, ut de interficiendo Consule Cicerone, & bello patriæ inferendo deliberarent.

10. *O tempora.*] Teste Prisc. lib. 16. ô, Particula ibi indignantis est.

12. *Vivit.*) Vivit Catilina cum ab eo jam repetere pœnas Respub. debuisset, ut qui hostis patriæ judicatus sit.

12. *Fit publici consilii particeps.*) Auget indignationem Cicero, quod non venerit in Senatum Catilina, ut rogaret & aliquid peteret, ut multi; sed ut ipse particeps esset consiliorum, quæ à Senatu caperentur.

14. *Nos autem viri fortes.*] Ironia, nam jam à nobis interfici Catilina debuerat.

15. *Tela.*} Omne genus armorum intelligit, quibus meditabatur civitatem evertere.

Ib. *Ad mortem.*] Propositio quia proponit interficiendum esse Catilinam, exemplo aliorum.

17. *Machinaris.*] Metaphora ab Architectis desumpta.

Ib. *An verò.*] Argumentum à minore ad majus per comparationem.

vir amplifſimus, P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum mediocriter labefactantem ſtatum reipublicæ privatus interfecit: Catilinam verò orbem terræ cæde atque incendiis vaſtare cupientem nos conſules perferemus? nam illa nimis antiqua prætereo, quòd Q. Servilius Ahala Sp. Melium [a] novis rebus ſtudentem manu ſuâ occidit. Fuit, fuit iſta quondam in hac republicâ virtus, ut viri fortes acrioribus ſuppliciis civem pernicioſum, quàm acerbiſſimum hoſtem coërcerent. Habemus enim ſenatuſconſultum in te, Catilina, [b] vehemens & grave: non deeſt reipublicæ conſilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico apertè, conſules deſumus. Decrevit quondam Senatus, ut L. Opimius Coſ. videret nequid reſpublica detrimenti caperet: [c] nox nulla interceſſit: interfectus eſt propter quaſdam ſeditionum ſuſpiciones C. Gracchus, clariſſimo patre natus, avis, Majoribus: occiſus eſt cum liberis

[a] *affectantem regnum.* [b] *urgens & ſeverum.* [c] *eodem ipſo die.*

19. *P. Scipio.*] Scipio Nasica qui Livio referente, lib. 49. vir optimus à Senatu judicatus est; filius Scipionis censoris, qui porticum in Capitolio exstruxit.

Ib. *Tib. Gracchum.*] Tiberius Gracchus largitione frumenti venit in regni affectati suspicionem, & à Scipione interfectus est.

20. *Privatus.*] Privatus is dicitur, qui sine imperio est, quales erant Sacerdotes, Præcones, aliique minimi Magistratus. Vide Artist. 4. Polit.

23. *Servilius Ahala.*] Cum pop. Rom. fame premeretur, & Sp. Melius frumentum daret, venit ille in suspicionem regni affectandi. Servilius Magister equitum eum imperio Dictatoris non obtemperantem interfecit anno urbis conditæ 315. Vide Livium lib. 4.

26. *Coërcerent.*] Magistratuum est, & eorum qui sunt in imperio, coërcere eos qui Reipub. perniciosi sunt.

27. *Senatusconsultum.*] De hoc ita Sallustius: *Hæc cum Ciceroni nunciarentur, constitutus in dubio neque expedire potuit quod esset faciendum Cicero, tamen ad Senatum retulit, qui decrevit ut Consules viderent, ne quid Respub. detrimenti caperet*, scilicet C. Antonius & Cicero Consules. *Permittitur cohibere milites, & socios, & summum jus tenere;* quæ potestas aliter à solo populo concedebatur. Plutarchus in vita Ciceronis ait, hoc Senatusconsultum datum esse postquam C. Cornelius & L. Vargunteius opprimere Ciceronem Consulem domi conati sunt, ut ipse postea declarabit.

28. *Reipub. Consilium.*] Quo consilio hæc auctoritas Senatusconsulti faciendi senatui data est.

29. *Nos, nos.*] Distinguit auctoritatem à persona, quia si officio suo esset functus, jussisset Catilinam ad mortem rapi; sed noluit, tum ut fugâ Catilinæ pateret ejus conjuratio, tum ut urbs periculo liberaretur.

30. *L. Opimius.*] Consul fuit L. Opimius cum Q. Fabio Maximo, urbis conditæ anno 633.

32. *C. Gracchus.*] C. Gracchus filius fuit T. Sempronii Gracchi, qui bis Consul fuit, & de Celtiberis triumphavit.

33. *Avis, Majoribus.*] Gracchi multa rerum gestarum gloria in Repub. claruerunt. Primus extitit ejus nominis cæterorum auctor Tiberius Gracchus, à quo prodiere Tiberii duo consulatuum & victoriarum gloria illustres: quorum postremus ex Cornelia Africani majoris filia Tiberium & Caium suscepit, in quibus summum fuit ingenium, & summa eloquentia; at cum uterque leges agrarias Tribunus plebis promulgasset, interfectus est; Tiberius à Scipione Nasica in Capitolio, Caius ab Opimio in Aventino.

M. Fulvius, consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario & L. Valerio Coss. permissa est respub. num unum diem postea L. Saturninum tribunum pleb. & C. Servilium Prætorem [h] mors ac reipub. pœna remorata est? At nos vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis; habemus enim hujusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tanquam gladium in vaginâ reconditum: quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis, & vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.

II. Cupio, P. C. me esse clementem: cupio in tantis reipublicæ periculis non [a] dissolutum videri: sed jam me ipsum inertiæ nequitiæque condemno. Castra sunt in Italiâ contra rempubl. in Etruriæ [b] faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum ducemque hostium intra mœnia, atque adeo in Senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ [c] molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero, credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius à me, quàm quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod jampridem factum esse oportuit, certâ de causâ nondum adducor, ut faciam; tum denique interficiere, cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: & vives ita, ut nunc vivis, multis meis & firmis præsidiis obsessus, ne

h *nunquid interfecti sunt in eodem die?* a *negligentem.* b *aditu.* c *parantem.*

34. *M. Fulvius.*] M. Fulvius socius erat & particeps seditionis cum Caio Graccho, quare Senatûs sententia ab Opimianis cum duobus filiis cæsus est, ejus domus eversa & publicata est, in qua porticum postea Catulus exstruxit.

Ib. *Mario & Vario.*] Servilium Glauciam & Saturninum C. Marius sextùm Consul in Curia Hostilia interfecit. Vide fusiùs in oratione pro Rab. perduel. reo.

37. *Vigesimum jam diem.*] Conqueritur Cicero, quod illi eodem ipso die interfecti sunt, quo Senatusconsultum datum est, & jam à viginti diebus, simile contra Catilinam datum est, neque tamen contra Catilinam usi sunt.

38. *Hebescere.*] Metaphora à gladiis sumpta, quorum ut acies hebescit, & rubiginem contrahit, si diutius recondantur, ita vim amittet illud Senatusconsultum, nisi statim contra Catilinam exeratur.

3. *Castra sunt.*] C. Manlius habebat tum exercitum Fæsulis prope Florentiam, quem collegerat ex Veteranis Syllæ militibus, in cujus castris ille militaverat.

5. *Eorum imperatorem.*] Catilina imperator erat illius exercitûs, cujus Manlius Prætor fuit in castris.

8. *Credo, erit.*] Ironia est, & sæpe illud verbum usurpatur à Cicerone.

9. *Omnes boni.*] Per bonos designat, qui salutis Reipub. studiosi sunt. Itaque totius illius sententiæ sensus est, si te interfici jussero, nemo bonorum civium me id crudelius fecisse dicet; sed potius omnes dicent prius me id facere debuisse.

16. *Præsidiis obsessus.*] Id est, circundatus; habebat enim Cicero multa cum ex Italiæ municipiis, tum ex urbe firmissima præsidia, quæ in ea erant contra Catilinæ impetus collocata.

commovere te contra rempublicam possis; multorum te etiam oculi & aures non [d] sentientem, sicut adhuc fecerunt, [e] speculabuntur atque custodient. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec privata domus parietibus continere voces conjurationis tuæ potest? si [f] illustrantur, si erumpunt omnia? muta jam istam mentem: mihi crede: obliviscere cædis, atque incendiorum; teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministi-ne, me ante diem XII. Kalend. Novemb. dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset in ante diem Kal. Novembris, C. Manlium audaciæ satellitem atque administrum tuæ? num me fefellit, Catilina, non modò res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in Senatu, cædem te optimatum [g] contulisse in ante diem v. Kal. Novembris, tum, cum multi principes civitatis Româ non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causâ, profugerunt. Num inficiari potes, te illo ipso die meis præsidiis, mea diligentiâ circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse, cum tu discessu cæterorum, nostrâ tamen, qui remansissemus, cæde contentum te esse di-

[d] *cogitantem.* [e] *observabunt.* [f] *declarantur & patefiunt.* [g] *destinasse.*

17. *Commovere.*] Hyberbole, significat enim Catilinam ita observari in Repub. ut nihil contra possit.

24 *Teneris undique.*] Declarat quod omnia consilia Catilinæ patefacta sunt.

25. *Licet recognoscas.*] Ait quod si ipsi à memoria exciderent, ea illi omnia revocabit.

Ib. Ante diem XII. *Kal.*] Ex Prisciano lib. 18. dicitur, tertium, & tertio Kal. vel Kalendarum; quod ad illum diem pertinet, primum scias in hunc edicta fuisse comitia consularia. Sed eum pridie ejus diei Cicero Catilinæ consilia ad Senatum detulisset, factum est S. C. ne postremo die comitia haberentur, ut de iis rebus in Senatu agi posset. Nam aliter comitiali die Senatus haberi non poterat. Postridie igitur, id est, ut ait Plutarchus, ipso comitiorum die, Cicero frequenti Senatu Catilinam excitavit. Tum Senatus decrevit, ut viderent Consules, ne quid detrimenti Resp. caperet. Cum igitur Asconius dicat, diem quo hæc habita est Oratio, à commissa Consulibus Repub. duodevigesimum fuisse, videbit profecto habitam fuisse VI. Id. Novemb.

29. *Num me fefellit.*] Indicat Cicero Catilinæ, se ejus omnia acta rescire. Rescivit autem, teste Sallustio, ex Fulvia quam Curius quidam flagitiosus Senator conjurationis particeps adamabat, & cui ejusdem conjurationis omnia consilia patefecerat.

32. *In ante diem.*] Id est, in die qui esset ante diem in quem dilata fuerant comitia, tamen ait Sallustius *C. Manlium arma cepisse cum multitudine ante sextum diem.*

34. *Reprimendorum causâ.*] Roma multi principes civitatis discesserant, ne à Catilina optimates, ut statuerat, cum Consule occiderentur: ex his dicitur fuisse M. Crassus, quem per literas Catilina monuerat ut abiret, sed ille literas ad Ciceronem detulit.

Ib. *Illo ipso die.*] Id est ante diem quintum Calend. Novemb.

37. *Remansissemus.*] *Nam alios*, ait Sallustius, *in alia loca Catilina misit, qui initium facerent, seque ad exercitum profecturum, si Ciceronem oppressissent.*

cebas. Quid? cùm te Præneste Kalend. ipsis Novemb. occupaturum nocturno impetu esse consideres; sensisti-ne illam coloniam meo jussu, meis præsidiis, custodiis, vigiliisque esse munitam? nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo audiam, sed etiam videam, planeque sentiam. Recognosce tandem mecum illam superiorem noctem; jam intelliges multo me vigilare acrius ad salutem, quàm te ad perniciem reipublicæ. Dico te priori nocte venisse inter Falcarios (non agam obscurè) in M. Leccæ domum: convenisse eodem complures ejusdem amentiæ scelerisque socios; num negare audes? quid taces? convincam, si negas; video enim esse hîc in Senatu quosdam, qui tecum una fuere. O dii immortales! ubinam gentium sumus? quam rempub. habemus? in quà urbe vivimus? hic, hic sunt, in nostro numero, P. C. in hoc orbis terræ sanctissimo, gravissimoque concilio, qui de meo, nostrûmque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent; hosce ego video Consul, & de rep. sententiam rogo: & quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccam ea nocte, Catilina: distribuisti partes Italiæ: statuisti quò quemque proficisci placeret: delegisti quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: [h] confirmasti te ipsum jam esse exiturum: dixisti [i] paululum tibi esse etiam tum moræ, quòd ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te istâ curâ liberarent, & sese illâ ipsa

[h] *affirmasti.* [i] *nihil te morari, nisi.*

38. *Præneste.*] Oppidum fuit in Italia, quod occupare Catilina conatus est, unde imminere urbi commodius posset.

39. *Illam coloniam.*] Gellius lib. 16. cap. 13. refert Prænestinos à Tiberio imperatore petiisse, ut ex Colonia in municipii statum redigerentur; est autem Præneste urbs Latii 24. mil. Roma distans.

43. *Superiorem noctem.*] Noctem dicit, qua convenit iste in domum Porcii Leccæ Senatoris cum cæteris conjuratis.

45. *Priori nocte.*] Nempe superiore, ea videlicet, quæ illum diem cum nocte proxime antecesserat, quo die hæc habita est Oratio.

Ib. *Inter Falcarios.*] Falcarii milites fuerunt, qui falcibus erant armati. Vide Priscianum lib. 8. forte etiam hîc translate loquitur appellando participes conjurationis *Falcarios*, qui ferro & flamma demetere civitatem volebant, nisi forte vicus sit Romæ ita appellatus, in quo M. Leccæ domus sita erat.

46. *Complures.*] Sallustius nominat undecim Senatores.

51. *Gravissimo concilio.*] Per concilium Senatum intelligit, cujus dignitatem extollit.

53. *Urbis, atque adeo orbis.*] Agnominatio seu allusio, literæ unius mutatione

55. *Voce vulnero.*] Translatio à telo.

56. *distribuisti partes Italiæ.*] Sallustius narrat C. Manlium Fæsulas, Septimium in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisisse.

57. *Romæ relinqueres.*] Constituit Catilina, cum ab urbe discederet, ut Lentulus in urbe relinqueretur cum Cassio, qui incendiis, & Cethego, qui cædibus præesset.

58. *Urbis partes.*] In duodecim partes urbs dividebatur, quorum incendiis Statilius & Gabinius præfecti erant.

60. *Duo equites.*] Ex Sallustio C. Cor

nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Hæc ego omnia, vix dum etiam cœtu vestro dimisso, comperi: domum meam majoribus præsidiis munivi, atque firmavi; exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent, quos ego jam multis viris ad me venturos id temporis esse prædixeram. Quæ cum ita sint, Catilina, perge quò cœpisti: egredere aliquando ex urbe: patent portæ, proficiscere: nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant; educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quamplurimos: purga urbem: magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit: nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quod hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicæ pestem toties jam effugimus. Non est sæpius in uno homine salus summa periclitanda reipublicæ. Quamdiu mihi, Consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privatâ diligentiâ defendi, cùm proximis Comitiis Consularibus me Consulem in campo, & competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio & copiis, nullo tumultu publicè concitato: denique quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti: quanquam videbam, perniciem meam cum magnâ calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam apertè rempublicam universam petis; tem-

nelius & L. Vargunteius fuere: at Vargunteium Senatorem nominat: Dio quidem duos affirmat, sed ut Cicero, nullum nominat.

63. *Comperi.*) Per Fulviam vile scortum omnium certior factus fuerat Cicero.

65. *Exclusi.*) Eos equites, qui salutationis causâ Ciceronem convenire debebant, domum suam non recepit: illi autem exclusi ita clamaverunt, ut rem prope proderent, ut ait Plutarchus.

72. *Murus intersit.*] Muri & mœnia publica sunt, parietes privati

74. *Jovi Statori.*] In Jovis Statoris templo Senatus habebatur. Stator autem dictus est, quod precibus Romuli fœdam Romanorum à Sabinis profligatorum fugam stitisset. Vide Livium lib. 1.

75. *Tam infestam reip. pestem.*] Pestis vulgò à Cicerone appellatur quodcumque damnum maximum infert.

77. *In uno homine.*] Id est, non est ferendus diutius ille homo, qui sæpius Rempub. perdere voluit; aliam enim jam conjurationem Catilina molitus fuerat.

79. *Privatâ diligentiâ.*] Cum toties Ciceroni designato Consuli Catilina pararet insidias, noluit unquam publico se præsidio Cicero defendere, ne tyrannidem affectare in Repub. videretur.

Ib. *Proximis Comitiis.*] Quibus, Cicerone Consule, D. Silanus & L. Muræna Consules designati sunt; anno superiore repulsam passus Catilina in hunc annum Consulatum petebat cum L. Antonio; quærebat autem Catilina Ciceronem ad necem, quia consiliis suis obsistebat.

80. *In campo.*] Martio in campo, ubi Comitia habebantur.

81. *Amicorum præsidio.*] Venit in campum stipatus amicorum præsidio, & loricâ tectus, ut boni videntes Consulis periculum ad ejus defensionem excitarentur.

82. *Nullo tumultu.*] Sine ullo bellico apparatu.

83. *Me petisti.*] Metaphora à Gladiatoribus, quorum impetus petitiones dicebantur.

pla deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium & vastitatem vocas.

III. Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii disciplinæque Majorum proprium est, facere non audeo; faciam id quod est ad [a] severitatem lenius, & ad communem salutem utilius; nam si te interfici jussero, residebit in republicâ reliqua conjuratorum manus: sin tu, quod te jamdudum hortor, exieris; exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna & perniciosa sentina reipublicæ. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante facere, quod jam tuâ sponte faciebas? exire ex urbe Consul hostem jubet; interrogas me, num in exilium? non jubeo: sed, si me consulis, suadeo. Quid enim, Catilina, est, quod te jam in hac urbe delectare possit, in quâ nemo est [b] extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo qui te non oderit? quæ nota domesticæ turpitudinis non [c] inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non [d] hæret infamiæ; quæ libido ab oculis, quod facinus à manibus unquam tuis, quod flagitium à toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris [e] irretivisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti? quid vero? nuper, cùm morte [f] superioris uxoris, novis nuptiis domum vacuam fecisses, non-ne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulâsti? quod ego prætermitto, & facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut extitisse, aut non vindicata esse videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties; ad illa venio, quæ

a *minus severum.* b *exceptis tuis conjuratis.* c *infixa.* d *manet.* e *illexisses.* f *prioris.*

6. *Sentina.*] Metaphora à navi ex quâ quidquid aquæ & sordium est, in sentinam influit, ita quotquot improbi & scelerati fuerunt in civitate ad Catilinam profecti sunt. Quint. lib. 8. laudat hanc Ciceronis metaphoram ad fœditatem hominum significandam.

9. *Non jubeo.*] Non jubet ut abeat Catilina in exilium, sed suadet tantùm; id autem dicit, ut removeat à se invidiam; nam regium imperium præ se ferret, si juberet ire in exilium.

13. *Domesticæ turpitudinis.*] Si Sallustio, Plutarcho, & Asconio credamus, Catilina fratrem occidit, & filium, ut Aureliam Orestillam uxorem duceret; & filiam denique suam violavit.

17. *Ad audaciam ferrum.*] Id est, quos corruperat nefariè Catilina, eos vel ad arma, vel ad vim faciendam excitabat.

18. *Ad libidinem.*] Scribit de eo Sallustius, quòd juvenes sibi devinciebat, quos, secundum cujusque studium, accendebat ad vitia.

20 *Vacuam fecisses.*] Domum vacuam fecit, necando filium quem ex superiore uxore habuerat.

Ib. *Incredibili scelere.*] Filiam, quam ex adulterio susceperat, uxorem duxit.

24. *Proximis Idibus.*] Idus Novembris notat, quo tempore usuram creditæ pecuniæ fœneratori solvere oportebat; unde Horatius, *Fœnerator Alphæus, &c. omnem relegit Idibus pecuniam, quærit Kalendis ponere.* Cùm autem eodem illo tempore multi ære alieno tenerentur, & in primis Catilina, & nemo debita solveret, eorum bona proscribenda censuit Cicero, ut creditoribus fieret satis; quare Catilina sibi fortunarum ruinam impendere sentiebat.

non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domeſticam tuam difficultatem ac turpitudinem; ſed ad ſummam Rempub. atque omnium noſtrûm vitam ſalutemque pertinent. Poteſt-ne tibi hæc lux, Catilina, aut hujus [g] cœli ſpiritus eſſe jucundus, cùm ſcias horum eſſe neminem, qui neſciat te pridie Kalendas Januar. Lepido & Tullo Coſſ. ſtetiſſe in Comitio cum telo? [h] manum, Conſulum & principum civitatis interficiendorum cauſâ, paraviſſe? ſceleri, ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, ſed fortunam Reipublicæ obſtitiſſe? Ac jam illa omitto; neque enim ſunt aut obſcura, aut non multa poſtea commiſſa; quoties tu me deſignatum, quoties Conſulem interficere conatus es? quot ego tuas [i] petitiones ita conjectas, ut vitari poſſe non viderentur, parvâ quâdam declinatione, &, ut aiunt, corpore effugi? nihil agis, nihil aſſequeris, nihil moliris, quod mihi [k] latere valeat in tempore: neque tamen conari, ac velle deſiſtis. Quoties jam tibi extorta eſt ſica iſta de manibus? quoties verò excidit caſu aliquo, & elapſa eſt? tamen eâ carere diutiùs non potes: quæ quidem quibus abs te [l] initiata ſacris ac devota ſit, neſcio, quod eam neceſſe putas eſſe Conſulis in corpore defigere. Nunc verò, quæ tua eſt iſta vita? ſic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus eſſe videar, quo debeo; ſed ut miſericordiâ, quæ tibi nulla debetur. Veniſti paulò antè in Senatum; quis te ex hac tantâ frequentiâ, ex tot tuis amicis ac neceſſariis ſalutavit? ſi hoc poſt

[g] *reſpiratio aëris.* [h] *turbam* hominum. [i] *ictus.* [k] *incognitum eſſe.* [l] *dicata.*

30. *Lepido & Tullo Coss.*] Anno urbis conditæ 607. Catilina repetundarum reus factus à Clodio, à Consulatu petendo prohibitus est, quare odio incensus, de novis Consulibus interficiendis cogitavit.

Ib. *In Comitio cum telo.*] Neque in Comitium, neque Forum, neque in Curiam ferre telum fas fuit.

31. *Manum.*] Socios conspirationis sibi Syllam & Antonium cum Crasso & Julio Cæsare adjunxerat.

32. *Non mentem.*] Mens aliqua divina hoc consilium deterruit: neque enim Crassus adfuit, neque ipse Catilina signum, quod convenerat, dedit, quare res effecta non est, sed in Nonas Feb. dilata.

34. *Non multa postea.*] Cùm Antonius & Cornelius Sylla, Consules designati, ambitûs pœnas dedissent; Consules Torquatus & Cotta in eum locum suffecti sunt, quos interficere conatus est Catilina. Post hos facti sunt L. Cæsar & C. Figulus, eis verò Coss. designati sunt Antonius & Cicero.

36. *Ego tuas petitiones.*] Metaphora à Gladiatoribus qui gladio corpus hominis petunt, ut illud vulnerent.

37. *Ut aiunt.*] Proverbium tunc temporis usitatum; totâ hâc metaphorâ significat se petitum fuisse sæpe à Catilina, & vitasse semper ejus insidias.

39. *In tempore.*] Quo illud scire mihi utile fuit.

40. *Sica ista.*] Sica à secando; genus est gladii parvi, quod facilè occultari potest.

43. *Initiata sacris.*] Id est, dicata, nam cultri, quibus utebantur ad victimas jugulandas, sacri habebantur; neque iis uti in re profana fas erat. Vide Servium in lib. 6. Æneid. Objicit Catilinæ, ita se gerere illam solere, ut videatur divis vovisse se sica Consules interfecturum.

hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cùm sis gravissimo judicio taciturnitatis oppressus? Quid, quòd adventu tuo ista subsellia vacua facta sunt? quid, quòd omnes consulares, qui [n] tibi persæpe ad cædem constituti fuerunt, simulatque assedisti, partem istam subselliorum nudam, atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? servi, mehercule, mei, si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? &, si me meis civibus injuriâ suspectum tam graviter atque infensum viderem: carere me aspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallem: tu cùm conscientiâ scelerum tuorum agnoscas odium omnium justum, & jam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes, sensusque vulneras, eorum aspectum præsentiamque vitare? Si te parentes timerent, atque odissent tui, neque eos ullâ ratione placare posses; ut opinor, ab eorum oculis aliquò concederes: nunc te patria, quæ communis est omnium nostrûm parens, odit ac metuit; & jamdiu de te nihil judicat, nisi de [o] parricidio suo, cogitare: hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium sequere, neque vim pertimesces? quæ tecum Catilina, sic [p] agit, & quodammodo tacita loquitur: Nullum jam tot annos facinus exstitit nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit, ac libera: tu non solùm ad negligendas leges & [q] quæstiones, verum etiam ad evertendas, perfringendasque valuisti. Superiora illa, quanquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero, me totam esse in metu propter te unum: quidquid increpuerit, Catilinam timeri: nullum videri contra me consilium iniri posse, quod

n *à te.* o *interitu.* p *loquitur.* q *judicia.*

50. *Judicio taciturnitatis.*] Silentium omnium, cum nemo Catilinam venientem in Senatum salutavit, tacitum quoddam fuit iudicium quantum ab illo abhorrent universi.

52. *Consulares.*] Consulares, ut cæteris honoratiores ætate & dignitate, subsellia sua vacua reliquerunt, ne huic scelerato & conjurato assiderent.

57. *Urbem.*] Ait quòd, si servi sui tanto se odio persequerentur, quanto cives Catilinam, domum suum statim relinqueret; quare infert ab eo sibi relinquendam esse patriam.

67. *Auctoritatem verebere.*] Penes Magistratum est auctoritas, videlicet, qui leges ferre potest, & cujus sanctitatem vereri quisque debet,

Ib. *Judicium sequere.*] Magistratui obedire par est, jubet ut abeat è patria Catilina.

67. *Neque vim pertimesces.*] Magistratum, qui gladium potest adhibere in rebelles & sceleratos cives, pertimescere debet Catilina, si in urbe remaneat.

69. *Nullum jam tot annos.*] Illustris Prosopopæia patriæ alloquentis & objurgantis Catilinam.

70. *Nullum flagitium sine te.*] Syllam in crudeli illa proscriptione secutus est, in qua multos cives interfecit, ut Dio lib. 37. testatur.

71. *Direptio.*] Catilina Prætor Africam obtinuerat, à qua cum Romam rediisset, Coss. Cotta & Torquato, à P. Clodio repetundarum accusatus est, & absolutus à Judicibus, quos pecuniâ corruperat.

à tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid, quòd tu te ipse in custodiam dedisti? quid, quòd vitandæ suspicionis causâ, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? à quo non receptus, etiam ad me venire ausus es; atque, ut domi meæ te asservarem, rogasti? Cùm à me quoque id responsum [r] tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tutò esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem mœnibus contineremur; ad Q. Metellum Prætorem venisti: à quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum, demigrâsti: quem tu videlicet, & ad custodiendum te diligentissimum, & ad suspicandum sagacissimum, & ad vindicandum fortissimum fore putâsti. Sed quàm longè videtur à carcere atque à vinculis abesse debere, qui seipsum jam dignum custodiâ judicaverit?

IV. Quæ cùm ita sint, Catilina; dubitas, si hìc emori [a] æquo animo non potes, abire in aliquas terras, & vitam istam multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare? Refer, inquis, ad Senatum (id enim postulas) &, si hic ordo sibi placere decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id quod abhorret à meis moribus: & tamen faciam, ut intelligas quod hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rempub. metu: in exilium, si hanc vocem expectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. Quid expectas [b] auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si fortissimo viro M. Marcello

[r] *accepisses.* [a] *quieto.* [b] *sententiam.*

88. *Sodalem tuum.*] Sodalitates Romæ fuerunt, quæ legibus concedebantur; hinc autem sodales dicti sunt, teste Festo, *quòd jure sederent, essentque:* Marcus autem Marcellus unus ex sociis Catilinæ fuit, pro quo Cicero postea apud Cæsarem dixit.

3. *Fugæ solitudinique mandare.*] Mandare se fugæ, id est, profugere: & *mandare se solitudini* est se occultare, & fugere hominum societatem.

4. *Refer, inquis, ad Senatum.*] Nullum unquam fiebat Senatusconsultum, quin priùs à Consule referretur.

6. *Abhorret à meis moribus.*] Cùm ab omni severitate & duritia Cicero alienus esset, videbatur contra suam naturam agere, si de Catilina referret ad Senatum, à quo procul dubio damnandus erat, quare nihil de eo retulit: igitur falsum est quod ait Dio, Senatusconsulto ex urbe abiisse Catilinam, quia nullum ferri potuit, nisi referente Cicerone Consule.

11. *Patiuntur.*] Catilinam ire in exilium patientur facilè Senatores.

Ib. *Tacent.*) Tacendo approbant ejus profectionem.

12. *Tacitorum.*) Id est, etsi taceant, tamen hoc suo silentio voluntatem illi suam satis aperiunt.

13. *Pub. Sextio.*) Sextius hoc anno Quæstor Antonii Consulis erat, pro quo Cicero orationem habuit.

Ib. *M. Marcello.*) Is M. Marcellus fuit, quem Cicero defendit.

dixiſſem, jam mihi conſuli hoc ipſo in templo, jure optimo, Senatus vim & manus intuliſſet; de te autem, Catilina, cum quieſcunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant; neque hi ſolùm quorum tibi auctoritas eſt videlicet cara, vita viliſſima; ſed etiam illi equites Rom. honeſtiſſimi, atque optimi viri, cæterique fortiſſimi cives, qui circumſtant Senatum: quorum tu & frequentiam videre, & ſtudia perſpicere, & voces paulo antè exaudire potuiſti; quorum ego vix abs te jamdiu manus ac tela contineo; eoſdem facilè adducam, ut te hæc, quæ jampridem vaſtare ſtudes, relinquentem uſque ad portas proſequantur. Quanquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam [c] meditere? tu ullum ut exilium cogites? utinam tibi iſtam mentem dii immortales darent! tametſi video, ſi meâ voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempeſtas invidiæ nobis, ſi minùs in præſens tempus, recenti memoriâ ſcelerum tuorum, at in [d] poſteritatem impendeat. [e] Sed eſt mihi tanti, dummodo iſta tua privata ſit calamitas, & à reipub. periculis ſejungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum pœnas pertimeſcas, ut temporibus reipub. [f] cedas, non eſt poſtulandum; neque enim, Catilina, is es, ut te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore revocârit. Quamobrem, ut ſæpe jam dixi, proficiſcere: ac ſi mihi inimico, ut prædicas, tuo conflare vis invidiam, rectà perge in exilium: vix feram [g] ſermones hominum, ſi id feceris: vix [h] molem iſtius invidiæ, ſi in exilium ieris juſſu Conſulis, ſuſtinebo; ſin autem ſervire meæ laudi & gloriæ mavis, egredere cum [i] importunâ ſceleratorum manu: confer te ad Manlium, concita perditos cives; ſecerne te à bonis; infer patriæ bellum; exulta impio latrocinio; ut à me non ejectus ad alienos, ſed

[c] *cogites.* [d] *in futurum.* [e] *ſed non tanti facio* eam. [f] *accommodes te.* [g] *famam.* [h] *onus.* [i] *crudeli.*

15. *Cùm quieſcunt.*) Diſtributio elegans, ubi tribuitur unicuique quod proprium est.

17. *Videlicet cara.*) Ironia: nam de morte eorum cogitaverat.

20. *Voces.*) Quibus favebant Ciceroni contra Catilinam.

22. *Quæ jampridem vastare studes.*) Rempublicam & totam Italiam vastare cupiebat Catilina.

26. *Istam mentem.*) Ut eundi in exilium mentem immittant dii, Cicero apprecatur: arbitrabantur enimvero illi veteres omnium consiliorum auctores deos existere.

28. *Tempestas invidiæ.*) Translatio, nam invidiâ sæpius homines, non secus ac tempestate, ac vi ventorum ingruente obruuntur.

28. *In præsens tempus.*) Id est, in præsenti tempore: nam, ut notavit Priscianus lib. 18. Latini præpositionem *in* Accusativo sæpè adjungunt, loco Ablativi.

Ib. *Recenti memoriâ scelerum.*) Id est, cùm adhuc erit recens scelerum memoria, quæ à Catilinâ patrata sunt.

30. *Est mihi tanti.*) Id est, tanti Reipub. interesse duco, te ex urbe exire, ut dum id fiat, non recusem omnem invidiam.

33. *Ut te pudor, &c.*) Figura quæ adjunctio dicitur.

42. *Latrocinio.*) Bellum contra patriam susceptum latrocinium vocat.

invitatus ad tuos iſſe videaris. Quanquam quid ego te invitem, à quo jam ſciam eſſe præmiſſos, qui tibi ad Forum Aurelium præſtolarentur armati? cùm ſciam pactam & conſtitutam eſſe cum Manlio diem? à quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam eſſe confido & funeſtam futuram, cui domi tuæ ſacrarium ſcelerum tuorum conſtitutum fuit, ſciam eſſe præmiſſam? Tu [l] ut illâ diutius carere poſſis, quam venerari ad cædem proficiſcens ſolebas? à cujus altaribus ſæpe iſtam dextram impiam ad necem civium tranſtuliſti? Ibis tandem aliquando, quo te jampridem tua iſta cupiditas effrenata ac furioſa rapiebat; neque enim tibi hæc res affert dolorem, ſed quandam incredibilem voluptatem: ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna ſervavit; nunquam tu non modò otium; ſed ne bellum quidem, niſi nefarium, concupiſti; nactus es ex perditis atque ab omni non modò fortunâ, verum etiam ſpe derelictis, conflatam improborum [m] manum; hîc tu quâ lætitiâ perfruere? quibus gaudiis exultabis? quantâ in voluptate bacchabere, cùm in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad hujus vitæ ſtudium [n] meditati illi ſunt, [o] qui feruntur, labores tui: jacere humi non modò ad obſidendum ſtuprum, verum etiam ad facinus obeundum: vigilare non ſolùm ad inſidiandum ſommo maritorum, verum etiam bonis occiſorum. Habes ubi oſtentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum eſſe ſenties. Tantum profeci tum, cùm te à Conſulatu repuli, ut exul potius [p] tentare, quam Conſul vexare

[l] *quomodo.* [m] *multitudinem.* [n] *exercitati.* [o] *dicuntur* vulgo. [p] *laceſſere.*

44. *Ad Forum Aurelium.*] Tribunal fuit Romæ, ubi milites conscribebantur; fuit etiam oppidum haud procul ab urbe, unde Aurelia via dicta est: quâ profectus est Catilina in castra Manlii.

46. *Aquilam argenteam.*] Aquila argentea signum fuit legionis, quod Marius bello Cimbrico in exercitu habuit. Vegetius autem refert Aquilam proprium signum fuisse Romanorum: cùm autem legio quælibet in decem divideretur cohortes, primam cujusque legionis cohortem pro signo sumpsisse Aquilam.

48 *Sacrarium.*) Sacrarium seu sacellum idem est; erat autem Aquila illa parvum quiddam sacellum, seu sacrarium, in quo inerat Aquilæ effigies aurea vel argentea, quæ hastæ erat imposita, quam qui portabat Aquilifer dicebatur.

49. *Tu ut illa diutius carere possis.*) Facilè accidit, ut qui spes suas in aliquâ re collocarunt, ab eâ difficilè dimoveantur.

52. *Cupiditas effrenata.*) Metaphora ab equis indomitis.

54. *Natura peperit.*) Compar seu dissolutum affert, cùm membra paria sunt, nec juncta conjunctionibus.

59. *Bacchabere.*) Bacchari verbum est voluptatis longè gravissimum, & est *furere.*

63. *Obsidendum stuprum.*) Obsidere stuprum est expectare ut mariti dormiant, ne uxoribus eorum quis potiatur: quod tam familiare fuit Catilinæ, quam insidiari divitum vitæ, ut eos occisos spoliaret.

68 *A Consulatu repuli.*) Cicero Catilinam ambitûs accusavit, & effecit, ne Consul esset; ejus quidem accusationis oratio desideratur: at in eam tamen aliqui Asconii Commentarii sunt.

rempub. posses; atque ut id, quod esset a te sceleratè susceptum, latrocinium potiùs quam bellum nominaretur.

V. Nunc ut à me, P. C. quandam prope justam patriæ querimoniam detester ac ª deprecer; percipite, quæso, diligenter quæ dicam, & ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum patria, quæ mihi vitâ meâ multo est carior, si cuncta Italia, si omnis respub. loquatur: M. Tulli, quid agis? tu-ne eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectari Imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum & civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? non-ne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? mos-ne Majorum? at persæpe etiam privati in hac repub. perniciosos cives morte multârunt; an leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui à repub. defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? præclaram verò populo Rom. refers gratiam, qui te hominem per te cognitum, nullâ commendatione Majorum, tam maturè ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed si quis est invidiæ metus, num est vehementiùs seve-

ª *depellam.*

70. *Latrocinium potiùs quam bellum.*) Pertinet bellum ad Magistratus denunciare, non ad privatum; quare nominari debet, cum à privato declaratur, latrocinium; quia invadit in potestatem Magistratuum populi Rom.

3. *Etenim si mecum patria.*) Elegans patriæ Prosopopœia, cum frequentatione & agnominatione.

8. *Evocatorem.*) Is dicitur evocator, qui ad militiam per conquisitores servos advocat apertis ergastulis, ut iis contra patriam utatur, quos idcirco pileo seu libertate donat; quod tantum Spartiatis & seditiosis civibus usitatum legitur.

9. *Non emissus, sed immissus.*) Agnominatio quæ sit, vel literæ diminutione, vel transpositione.

12. *Mactari.*) Mactare verbum est sacrificiorum, cum sacrificatur pro avertendis malis; significat ergo sacrum hominem Catilinam, id est, execrabilem, in quem totius urbis maledicta conjici debent.

1b. *Mos-ne Majorum.*) Majores nolebant civem interfici sine jussu pop. Rom.

13. *Etiam privati.*] Sæpe privati de malis civibus vindictam sumpsêre, sic P. Scipio Nasica Gracchum novis rebus studentem interfecit.

14. *An leges, &c.*] Lex Sempronia tulit, ne de civis capite injussu populi judicaretur: qui indictâ causâ in civem Rom. animadvertisset, de eo populi quæstio constitueretur.

17 *Hominem per te cognitum.*] Id est, novum hominem qui Majores tuos illustrasti; in quo majus eluxit pop. Rom. beneficium in Ciceronem, pro quo jam invidiam improborum civium timere non debet.

18. *Tam maturè.*] Eodem anno quo per ætatem licitum erat Consulatum gerere, hunc obtinuit; quod novo homini nunquam antè contigerat.

19. *Per omnes honorum gradus.*] Per Quæsturam, Ædilitatem, Præturam, quos omnes Magistratus Cicero gesserat cum laude, ad Consulatum pervenit.

21. *Invidiæ metus.*] In 4. Tuscul.

ritatis ac fortitudinis invidia, quàm inertiæ, ac nequitiæ pertimeſcenda? at cùm bello vaſtabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt; tum te non exiſtimas invidiæ incendio conflagraturum? His ergo ſanctiſſimis reipub. vocibus, & eorum hòminum, qui idem ſentiunt, mentibus pauca reſpondebo. Ego ſi hoc optimum factu judicarem, P. C. Catilinam morte multari, unius [b] uſuram horæ gladiatori iſti ad vivendum non dediſſem: etenim ſi ſummi viri, & clariſſimi cives, Saturnini, & Gracchorum, & Flacci, & ſuperiorum complurium ſanguine non modò ſe non contaminârunt, ſed etiam honeſtârunt; certè verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricidâ civium interfecto, invidiæ mihi in poſteritatem redundaret. Quòd ſi ea mihi maximè impenderet, tamen hoc animo ſemper fui, ut invidiam [c] virtute partam, gloriam, non invidiam putarem. Quanquam nonnulli ſunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminent, non videant; aut ea, quæ vident, diſſimulent: qui ſpem Catilinæ mollibus ſententiis aluerunt, conjurationemque naſcentem non credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem ſecuti multi, non ſolùm improbi, verum etiam imperiti, ſi in hunc animadvertiſſem, crudeliter & regiè factum eſſe dicerent. Nunc intelligo, ſi iſte, quo intendit, in Manliana caſtra pervenerit, neminem tam ſtultum fore, qui non videat conjurationem eſſe factam: neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reip. peſtem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi poſſe. Quòd ſi ſe ejecerit, ſecumque ſuos eduxerit, & eòdem cæteros undique collectos naufragos aggregaverit; extinguetur, atque delebitur, non modò hæc tam [d] adulta reipubl. peſtis,

[b] *tempus.* [c] *fortitudine.* [d] *matura.*

Quæst. lib. sic describit invidiam, *eam esse dicunt ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil nocent invidenti.*

28. *Gladiatori.*] Gladiator seu sicarius hic dicitur, qui audax est, & assuefactus ad cædem hominum.

29. *Saturnini Gracchorum, &c.*) Vide Orat. pro Rabirio.

32. *Hoc parricidâ.*) Cum patria sit communis omnium parens, fratres cives habendi sunt; quare qui unum interficit, parricida dicendus est. Inde Festus Pompeius ait, quod prisci Latini interfectorem quemlibet, parricidam vocabant.

33, *Redundaret.*) Translatio à fluminibus, quæ aquis & imbribus redundant.

35. *In hoc ordine.*) De Senatorio ordine loquitur.

37. *Quem spem Catilinæ.*) De occupando Consulatu semper cogitaverat Catilina.

Ib. *Mollibus sententiis.*] Blandiebantur Catilinæ quidam Senatores; dicebant enim fortasse veram non esse conjurationem istam, expectanda esse certiora illius signa.

45. *Reprimi, non comprimi.*) Quintilianus lib. 9. hoc inter utrumque verbum discrimen ponit, quod *reprimi* dicitur ad tempus: *comprimi* verò, omninò & in perpetuum

46. *Quod si se ejecerit.*) Id est, suâ sponte abierit ad castra Manliana; verbum translatum à naufragiis.

47. *Collectos naufragos.*] Per naufragos eos notat, qui per scelera & flagitia quasi in altum navigantes, sua omnia decoxerunt, & quasi patriâ amissâ, ejecti sunt ad littus. Egregia translatio.

Ib. *Extinguetur, atque delebitur.*) Cre-

verum etiam ſtirps, ac ſemen malorum omnium. Etenim jamdiu, P. C. in his periculis conjurationis inſidiiſque verſamur: ſed neſcio quo pacto omnium ſcelerum, ac veteris furoris & audaciæ maturitas in noſtri Conſulatûs tempus erupit. Quòd ſi ex tanto latrocinio iſte unus tolletur, videbimur fortaſſe ad breve quoddam tempus curâ & metu eſſe relevati: periculum autèm reſidebit, & erit incluſum penitus in venis, atque in viſceribus reipublicæ. Ut ſæpè homines ægri morbo gravi, [e] cùm æſtu febrique jactantur, ſi aquam gelidam biberint, primo [f] relevari videntur; deindè multò graviùs vehementiùſquè [g] afflictantur: ſic hic morbus qui eſt in republicâ, relevatus iſtius pœnâ, vehementiùs vivis [h] reliquis ingraveſcet.

[e] *æſtuante febri.* [f] *convaleſcere.* [g] *ægrotant.* [h] *conjuratis.*

bras hic metaphoras affert, qualia sunt ista, pestis, stirps, semen malorum omnium, &c.

51. *Veteris furoris.*) Jam à duobus annis conceptam hanc conjurationem in suo Consulatu dicit erupisse.

52. *Ex tanto latrocinio.*) Per latrocinium conjuratiorum & sceleratorum civium turbam intelligit.

PERORATIO.

VI. Quare, P. C. ſecedant improbi, ſecernant ſe à bonis, unum in locum congregentur: muro denique, id quod ſæpe jam dixi, ſecernantur à nobis: deſinant inſidiari domi ſuæ Conſuli, circumſtare tribunal Prætoris urbani, obſidere cum gladiis curiam, malleolos & faces ad incendendam urbem comparare: ſit denique inſcriptum in fronte uniuſcujuſque civis, quid de repub. ſentiat. Polliceor vobis hoc, P. C. tantam in nobis Coſſ. fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Rom. virtutem, tantam in omnibus bonis conſenſionem, ut Catilinæ profectione omnia patefacta, illuſtrata, oppreſſa, vindicata eſſe videatis. Hiſce ominibus, Catilina, cum ſummâ reip. ſalute, & cum tuâ peſte ac pernicie, cumque eorum exitio, qui ſe tecum omni ſcelere, parricidioque junxerunt, proficiſcere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iiſdem, quibus hæc urbs, auſpiciis à Romulo es conſtitutus, quem Statorem hujus urbis, atque imperii vere nominamus, hunc, &

4. *Prætoris urbani.*) L. Valerius Flaccus tum erat Prætor urbanus, pro quo Cicero peroravit.

5. *Malleolos.* Malleoli sunt jaculares ignes a incendendas hostium munitiones comparati, sparto & pice conflati.

6. *Inscriptum in fronte.*) Videatur in frontibus cujusque, quid sentiat; frons enim sic dicta est, quod præ se ferat animi affectiones.

15. *Quem Statorem hujus urbis,*) Jupiter Stator per quem stat hæc urbs & imperium. Vide superius.

hujus socios à tuis aris, cæterisque templis, à tectis urbis ac mœnibus, à vita fortunisque civium omnium [a] arcebis; & omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se, ac nefariâ societate conjunctos, æternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

[a] *repelles.*

17. *Aris.*] Aras pro templis, sive partem pro toto posuit.

ORATIO SECUNDA.

IN

L. CATILINAM,

HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

PRIMA Ciceronis Oratione commotus Catilina suppliciter à Patribus petiit, ne quid de se temerè crederent, se ex ea natum esse familia, è qua multa in Rempub. beneficia profecta essent: sed tum obstrepere omnes dicenti, & hostem patriæ vocare. Quare omni spe abjecta, cum trecentis delectis hominibus ad Manliana Castra profectus est, relictis in urbe Cethego & Lentulo ad factionem confirmandam. Cicero postridie illius diei advocata concione, hanc habuit Orationem ad Quirites, quos monet de fuga Catilinæ, à quo jam nihil timendum est; residuos verò in urbe conjuratos monet, ut ducem sequantur suum, & tandem de tota conjuratione opprimenda consilium suum aperit.

GENUS.

In eodem est genere quo superior, cum nihil aliud agat, quam ut exponat populo quæ sunt, quem bene sperare jubet.

PARTES.

Non tam habet Exordium hæc Oratio, quam propositionem, à qua statim incipit, tum Confirmationem, & Perorationem.

PROPOSITIO.

Sic incipit Cicero: Abiit Catilina, liberati sumus. Hanc Propositionem amplificat à scelere Catilinæ, & periculi magnitudine, quo liberata est Respub. Parag. 1.

CONFIRMATIO.

Propositio totius confirmationis hæc est: Utile est non interfici Catilinam, & ejus socios discedere: *Quia magis in urbe timendi sunt quam foris.*

I. TANDEM aliquando, Quirites, L. Catilinam furentem audaciâ, scelus anhelantem, pestem patriæ nefariè molientem, vobis atque huic urbi [a] ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit; nulla jam pernicies à monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domestici ducem

INTERPRETATIO.

[a] *Cædem & incendium.*

NOTÆ.

1. *Tandem.*) Particula est tarditatem significans, cum aliquid tardius dicitur, quod jam factum esse oportuit.

2. *Scelus anhelantem.*) Scelus anhelat Catilina, quia cupit conjurationem suam per scelera perficere, & omnes perdere.

4. *Ejecimus.*) Ejicitur Catilina imperio Consulis, & minis ejus resistere non potuit, quem opprimere volebat.

Ib. *Vel emisimus.*) Emittitur, quia jam fugam suam meditans exire permittitur.

Ib. *Egredientem prosecuti.*) Nulla vi adhibita volens exivit; cum nihil haberet optatius, quam ut esset in Manlii castris.

5. *Abiit, excessit, evasit, erupit.*) Verborum congregatione crescit velut per gradus Oratio: *abiit & excessit* ejectus, *evasit* emissus quasi ex loco, ubi non erat in *tuto; erupit* ita coactus, ut, cum impetu quodam, & alacritate animi gestientis ad Manlium abiret.

6. *A monstro illo.*) Monstrum seu monstrosum civem appellat, qui cum natura esset homo, & ortu civis Romanus, bellua erat animo, & revera hostis patriæ, & parricida, ut dixit superiori Oratione; talis figura appellatur Hypallage.

ſine [b] controverſiâ vicimus; non jam inter latera noſtra ſica illa verſabitur: non in campo, non in foro, non in curiâ, non denique intra domeſticos parietes pertimeſcemus; loco ille motus eſt, cùm eſt ex urbe depulſus; palam jam cum hoſte, nullo impediente, bellum juſtum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificèque vicimus, cùm illum ex occultis inſidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quòd vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quòd vivis nobis egreſſus eſt, quòd ei ferrum de manibus extorſimus, quód incolumes cives, quòd ſtantem urbem reliquit, quanto tandem illum mœrore afflictum eſſe & profligatum putatis? Jacet ille nunc, proſtratuſque eſt, Quirites, & ſe perculſum, atque abjectum eſſe ſentit; & retorquet oculos profectò ſæpe ad hanc urbem, quam ex ſuis faucibus ereptam eſſe luget: quæ quidem lætari mihi videtur, quòd tantam peſtem evomuerit, foraſque projecerit.

II. At ſi quis eſt talis, quales eſſe omnes oportebat, qui hoc in ipſo, in quo exultat & triumphat oratio mea, me vehementer accuſet, quòd tam capitalem hoſtem non comprehenderim potius, quàm emiſerim: non eſt iſta mea culpa, Quirites, ſed temporum. Interemptum eſſe L. Catilinam, & graviſſimo ſupplicio affectum jampridem oportebat: idque à me & mos Majorum, & hujus imperii ſeveritas, & reſpub. poſtulabat. Sed quàm multos fuiſſe putatis,

[b] *dubio.*

8. *Sica illa.*] De hac superiori Oratione, Parag. 111. not. ad lin. 39.

9. *In campo.*] In campum Martium in Consularibus comitiis venit loricà tectus Cicero, quia sibi à Catilinà timebat.

Ib. *In foro.*] Catilinà præsente, non tutò exerceri judicia & quæstiones potuerunt.

Ib *In curia.*] Cùm ipso veniente vacua subsellia facta sunt, nemoque ei assidere voluit.

10. *Intra domesticos parietes.*] Intra domesticos parietes voluit Consulem Ciceronem interficere in lectulo, præmissis ad cædem duobus sicariis.

Ib. *Loco motus.*] Metaphora à bello, ubi hostis loco motus facilius superatur.

12. *Bellum justum.*] Bellum justum cum hoste & patriæ proditore Catilina geretur.

13. *Ex occultis insidiis.*] Nocturno tempore de sua proditione agebat cum conjuratis, quorum consilia Cicero in lucem protulit.

14. *Non cruentum mucronem.*] Indicat se non interfectum fuisse à Catilina; ut habebat in animo.

15. *Vivis nobis.*] Dixerat in Leccæ domo se non prius ad exercitum profecturum, quam Ciceronem interfecisset.

16. *Quòd stantem urbem.* Urbem ferro & flamma perdere statuerat.

19. *Perculsum.*) Percellere est ad humum dejicere.

20. *Suis faucibus.*] Metaphora à belluis immanibus.

22. *Evomuerit.*] Metaphora ab ægrotis, qui sæpe vomitu recreantur.

1. *Quales esse omnes oportebat.*] Omnes interficiendum esse Catilinam debebant judicare.

2. *Triumphat oratio.*] Metaphora à triumphis, in quibus omnes lætantur, hoste devicto.

6. *Hujus imperii severitas.*) Tanta autem fuit severitas Consularis imperii, ut eo ipso die, quo decretum fuerat à Senatu, ut viderent Consules, ne quid detrimenti caperet Respub. interempti sint C. Gracchus, M. Fulvius, L. Saturninus seditiosi cives.

7. *Sed quam multos.*] Multi non credebant Ciceroni, cùm de illa conjura-

qui, quæ ego deferrem, non crederent? quàm multos, qui propter [a] ſtultitiam non putarent? quàm multos, qui etiam defenderent? quàm multos, qui propter improbitatem faverent? Ac ſi, ſublato illo, depelli à vobis omne periculum judicarem, jampridem ego L. Catilinam non modo invidiæ meæ, verum etiam vitæ periculo ſuſtuliſſem; ſed cùm viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probatâ, ſi illum, ut erat meritus, morte multâſſem, fore, ut ejus ſocios invidiâ oppreſſus perſequi non poſſem; rem huc deduxi, ut tum palàm pugnare poſſetis, cùm hoſtem apertè videretis. Quem quidem ego hoſtem, Quirites, quàm vehementer foris eſſe timendum putem, licet hinc intelligatis, quòd illud etiam moleſtè fero, quòd ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes ſecum ſuas copias eduxiſſet. Tongillum mihi eduxit, quem amare in prætextâ cœperat: Publicium & Munatium, quorum æs alienum contractum in popinâ nullum reip. motum afferre poterat. Reliquit quos viros? quanto alieno ære? quàm valentes? quàm nobiles? Itaque ego illum exercitum, & Gallicanis legionibus, & hoc de-

[a] *ſimplicitatem.*

tione referret. 1. Quia putabant eum inimicum Catilinæ, quia Competitorem eum habuerat in petendo Consulatu. 2. Quia alii pericula non prospiciebant imminentia. 3. Quia multi Catilinæ favebant, quare illa pericula dissimulabant. Unde multi Ciceronem crudelitatis accusassent, si eum interfecisset.

13. *Ne vobis quidem omnibus.* Id est, sed cum viderem ex vobis omnibus non paucos, qui non crederent, tota conjuratione patefacta, si illum interficerem, ut meritus erat, fore ut non possem persequi alios ejusdem conjurationis participes, propter invidiam quæ mihi sebeunda erat, & cui mihi fuisset cedendum.

19. *Parum comitatus.*) Trecenti duntaxat satellites eum ad Manlii castra secuti sunt.

21. *Tongillum mihi eduxit.*] Ista vox *mihi* ad sensum nihil, sed plurimum ad orationis venustatem facit, quæ dicendi ratio satis Ciceroni familiaris est. Tongillus, Publicius, & Munatius, abjecti homines, secuti sunt Catilinam, nobiles cum illo conjurati in urbe manserunt.

Ib. *In prætexta.*] Pueri prætexta utebantur ad annum ætatis 17.

22. *Æs alienum.*] Mutuam acceperat à Publicio & Munatio pecuniam, sed eam Catilina in popina & ganeis consumpsit. Nota autem, quod subauditur iterum *eduxit* Publicium & Munatium. Quare ex ea pecunia nihil mali Reipub. impendere potest.

23. *Reliquit quos viros?*] Ostendit longè magis esse ab eis pertimescendum, quos in civitate reliquit: quia nobiles sunt, quia ære alieno gravantur, & prompti manu sunt & audaces; putat hic aliquid omissum esse Muretus: crediderim vero enumerationem bonorum civium desiderari, qui opponere se Catilinariis possunt; quod ex sequenti oratione facile cognoscitur, ubi comparat utrumque exercitum.

25, *Itaque ego illum exercitum.*] Ostendit contemnendum esse exercitum Catilinæ. 1. Quia Resp. habet in suo legiones Gallicas quas quotidie comparat. 2. Delectum, quem Metellus habuit in Piceno agro & Gallico, 3. Copias quæ quotidie colliguntur per Italiam.

Ib. *Et Gallicanis legionibus.*] Legunt aliqui *Præ;* illæ vero sunt legiones quæ in Gallia Transalpina comparatæ sunt, ubi tum erant Boii.

lectu quem in agro Piceno & Gallico Q. Metellus habuit, & his copiis quæ à nobis quotidie comparantur, [a] magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex [b] agresti luxuriâ, ex rusticis mendiculis, ex decoctoribus: ex iis qui vadimonia deserere, quàm illum exercitum, maluerunt: quibus ego non modò si [c] aciem exercitûs nostri, verum etiam si edictum Prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in Senatum venire; qui nitent unguentis, qui fulgent purpurâ, mallem secum suos milites eduxisset; qui si hîc permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos.

III. Atque hoc etiam magis sunt timendi, quòd, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit [a] attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis atque incendiorum depoposcerit: omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt; patefeci in Senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit; hi quid expectant? næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. Quod expecta-

[a] *nihil metuo.* [b] *agrestibus luxuriosis.* [c] *arma.* [a] *assignata.*

26. *Agro Piceno.*] Picenum agrum vulgò nominant Marchiam Anconitanam ab urbe Ancona.

Ib. *Et Gallico.*] Ager Gallicus is est, quem Lombardiam vulgó dicimus.

Ib. *Et his copiis quæ á nobis.*] Decretum fuerat à Senatu, ut delectum haberent Consules.

28. *Senibus desperatis.*] Desperati senes sunt à quibus nihil sperari potest propter debilem ætatem, quam luxus & voluptas corrupit.

29. *Decoctoribus.*] Decoctores ii dicuntur, qui in libidinibus & ganeis patrimonia consumunt.

Ib. *Vadimonia deserere.*] Vadimonium sponsio est sistendi se comparendique in judicio; qui porro vadimonium deserebat infamis habebatur, & in ejus bona creditores à Prætore mittebantur.

31. *Edictum Prætoris.*] Ex edicto Prætoris cognoscent se periclitari de fortunis omnibus amittendis ob deserta à se vadimonia.

32. *Concident.*] Id est, metu perterriti animum amittent.

Ib. *Volitare in foro.*] Hic volitare in foro intelliguntur qui nihil aliud cogitant, quam ut acquirant pecuniam, quam in popinis consumant.

32. *Stare ad curiam.*] Stant videlicet, ut cognoscant, quid agatur novi.

33. *In Senatum venire.*] Senatores undecim inter conjuratos reperti sunt.

Ib. *Nitent unguentis.*) Parabant sibi certa medicamenta ad leniendam cutem, & faciem cohonestandam, quæ ab eis *unguenta* nominabantur.

34. *Fulgent purpura.*) Solis Senatoribus purpurea tunica uti fas fuit.

2. *Cui Apulia.*) Catilina distribuerat urbis partes & provincias, Apuliam C. Julio, Etruriam Manlio, agrum Picenum Septimio.

5. *Superioris noctis.*) Non ait ultimam superiorem, sed illam noctem quæ superiorem illam antecessit, quod probant verba quæ proxime sequuntur, *patefeci hesterno die.*

7. *Hi.*) Conjuratos indicat, qui in urbe remanserunt.

8. *Lenitatem perpetuam.*) Cum vehemens & grave Senatusconsultum contra conjuratos habuisset, tamen usus est erga Catilinam lenitate, ei fugam suadendo, non ipsum interficiendo.

Ib. *Quod expectavi.*] Expectabat ut fugeret & sic omnibus pateret conjuratio.

vi, jam ſum aſſecutus, ut vos omnes factam eſſe apertè conjurationem contra rempub. videretis: niſi [b] vero ſi quis eſt, qui Catilinæ ſimiles cum Catilina ſentire non putet. Non eſt jam lenitati locus, ſeveritatem res ipſa flagitat; unum etiam nunc concedam: exeant, proficiſcantur, ne patiantur deſiderio ſui Catilinam miſerum tabeſcere: demonſtrabo iter: Aureliâ viâ profectus eſt: ſi accelerare volunt, ad veſperam conſequentur. O fortunatam remp. ſi quidem hanc ſentinam hujus urbis ejecerit! uno mehercule Catilinâ exhauſto, relevata mihi & recreata reſp. videtur. Quid enim mali aut ſceleris fingi aut excogitari poteſt, quod non ille [c] conceperit? quis totâ Italiâ veneficus, quis gladiator, quis latro, quis ſicarius, quis parricida, quis teſtamentorum ſubjector, quis [d] circumſcriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri poteſt, qui ſe cum Catilinâ non familiariſſime vixiſſe fateatur? quæ cædes per hoſce annos ſine illo facta eſt? quod nefarium ſtuprum non per illum? Jam vero quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipſe amabat turpiſſime, aliorum amori flagitioſiſſimè ſerviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo, verùm etiam adjuvando pollicebatur. Nunc vero quàm ſubito non ſolum ex urbe, verùm etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? nemo, non modo Romæ, ſed nec ullo in angulo totius Italiæ oppreſſus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile ſceleris fœdus adſciverit. Atque ut ejus diverſa ſtudia in diſſimili ratione perſpicere poſſitis, nemo eſt in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui ſe non intimum Catilinæ

[b] *niſi quis eſt.* [c] *commiſerit.* [d] *deceptor.*

14. *Tabescere.*] Metaphora à tabidis, qui, cum phthisi consumuntur, proprie dicuntur tabescere.

Ib. *Aureliâ viâ.*] Vide primam Orat. Parag. iv. not. ad l. 42.

17. *Relevata mihi & recreata.*] Hæret in sentinæ metaphora, qua navis premitur, quæ cum exhauritur recreatur.

19. *Venificus.*] Qui veneno homines tollit, veneficus dicitur.

Ib. *Gladiator.*] Gladiator exhibet pugnæ simulacrum, & alios gladiatoriam docet.

20. *Parricida.*) Non hic sumitur parricida pro eo qui parentem interficit, sed qui adolescentes inducit ad interficiendos parentes.

Ib *Testamentorum subjector.*) Subjector testamentorum est sive testamentarius, qui pro veris falsa testamenta subjicit.

21. *Circumscriptor.*) Circumscriptor dicitur qui inducendi aut circumveniendi homines artem docet.

Ib. *Quis ganeo.*] Ganeo à ganeis dictus. Ganeæ vero loca sunt rei vinariæ & libidinibus apta.

Ib. *Quis nepos.*) Nepos luxuriosus & prodigus est, qui abliguriendo patrimonium dissipat. Vide Sallustium, à quo enumerantur omnes flagitiosi quos socius habebat.

26. *Jam vero quæ.*) Enumerat omnia vitia, quæ singularia fuerunt in Catilina.

35. *In ludo gladiatorio.*) Ludus gladiatorius ubi se exercent gladiatores.

eſſe fateatur: nemo in ſcenâ levior & nequior, qui ſe non ejuſdem prope ſodalem fuiſſe commemoret. Atque idem tamen ſtuprorum & ſcelerum exercitatione aſſuefactus, frigore & fame, & ſiti ac vigiliis perferendis, fortis ab iſtis ſuis ſociis prædicabatur, cùm induſtriæ ſubſidia, atque inſtrumenta [e] virtutis in libidine audaciâque conſumeret. Hunc vero ſi ſui fuerint comites ſecuti, ſi ex urbe exierint deſperatorum hominum flagitioſi greges, ô nos beatos! ô rempubl. fortunatam! ô præclaram laudem conſulatûs mei! Non enim jam ſunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ, ac tolerandæ: nihil cogitant, niſi cædem, niſi incendia, niſi rapinas: patrimonia ſua profuderunt, fortunas ſuas obligurierunt: res eos jampridem, fides deficere nuper cœpit; eadem tamen illa, quæ erat in abundantiâ, libido permanet. Quòd ſi in vino & aleâ comiſſationes ſolùm & ſcorta quærerent, eſſent illi quidem deſperandi, ſed tamen eſſent ferendi: hoc vero quis ferre poſſit, inertes homines fortiſſimis viris inſidiari, ſtultiſſimos prudentiſſimis, ebrioſos ſobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, [f] confecti cibo, ſertis redimiti, unguentis obliti, debilitati ſtupris, eructant ſermonibus ſuis cædem bonorum, atque urbis incendia; quibus ego confido impendere fatum aliquod: & pœnas jamdiu improbitati, nequitiæ, ſceleri, libidini debitas, aut inſtare jam pla-

[e] *fortitudinis.* [f] *conferti.*

37. *Levior.*] Gellius dicit hoc verbum non differre à nepote, & nequam.

38. *Sodalem.*] Sodalis hic dici videtur pro socio in rebus levioribus & voluptuariis.

40. *Fortis ab istis suis sociis.*] Interdum abusione nomina commutantur, ita ut fortis audax; crudelis severus vocetur.

41. *Industriæ subsidia.*] Habebat multa virtutis instrumenta, nobilitatem videlicet, vim corporis & animi: sed his omnibus ad libidines & audaciam abusus est.

42. *Audacia.*] Ad facinus obeundum, ad insidiandum occisorum bonis, & ad obsidenda stupra audax fuit.

48. *Obligurierunt.*) Legunt aliqui *abligurierunt*, quæ vox frequentius reperitur; id est, bona sua suavibus mensis & cupediis consumpserunt.

10. *Fides deficere.*) Id est, fefellerunt creditores, quare nemo eis amplius pecuniam credit.

49. *Libido permanet.*] Hæc libido omnium pessima est, quæ eadem post dilapidata bona permanet.

50. *Comissationes.*] Ante prandium jentacula, post cœnam comissationes dicebantur.

52. *Inertes homines.*] Contentio elegantissima. Per inertes exprimit molles & languidos.

53. *Ebriosos.*] Ebriosi sunt qui ad ebrietatem proclives sunt, ebrii vero qui vino madent.

54. *Qui mihi accubantes.*] Subjectionis exemplum nobilissimum.]

55. *Vino languidi.*) Metaphora ab herbis, quas languere dicimus, cum flavescere incipiunt,

56. *Sertis redimiti.*] In conviviis maxime luxuriosis coronas & unguenta adhibere soliti erant veteres: ut videre sæpius est apud Horatium.

Ib. *Eructant sermonibus.*) Translatum verbum ab hominibus vino languidis, & cibo confectis.

58. *Fatum aliquod.*] Fatum prosperum, & adversum generaliter dicitur.

59. *Instare.*] Instat quod quasi præsens est,

nè, aut certè jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit; non breve nescio quod tempus, sed multa sæcula propagârit reipublicæ; nulla est enim natio, quam pertimescamus; nullus rex, qui bellum populo Romano inferre possit; omnia sunt externa, unius virtute, terrâ marique pacata; domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis; cum luxuriâ nobis, cum amentiâ, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum; quæ sanari poterunt, quâcunque ratione sanabo: quæ resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manare. Proinde aut exeant, aut quiescant: aut, si & in urbe, & in eâdem mente permanent; ea quæ merentur expectent. At etiam sunt, Quirites, qui dicant à me in exilium ejectum esse Catilinam: quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur; homo enim videlicet timidus, & permodestus, vocem consulis ferre non potuit; simul atque ire in exilium jussus est, paruit. Quid, quòd hesterno die cum domi meæ pene interfectus essem, Senatum in ædem Jovis Statoris convocavi? rem omnem ad patres conscriptos detuli? quò cùm Catilina venisset, quis eum Senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit, ut perditum civem, ac non potius ut g importunissimum hostem? quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam, atque inanem reliquerunt.

IV. Hîc ego, vehemens ille Consul, qui verbo cives in exilium ejicio, quæsivi à Catilinâ, an nocturno conventu apud M. Leccam

g *perniciosissimum.*

60. *Appropinquare.*) Appropinquat id, quod si non præsens est, at paulo post aderit. Vide igitur discrimen inter utrumque verbum, *instare* & *appropinquare.*

64. *Omnia sunt externa.*] Nulla in Europa tunc temporis bella gerebat populus Rom.

Ib. *Terra marique.*] Ubique vicit Pompeius: nam ejus virtute terrâ Mithridates victus est: & mari bellum piraticum confectum. Vide pro lege Man.

69. *Quæ sanari poterunt, &c.*] Sumpta translatio à Medicis, & Chirurgis, qui, quæ membra sanari non possunt, resecant, ne reliqua inficiantur.

71. *In eadem mente.*] Id est, in eodem animo conjurationis.

72. *Expectent.*) Debitas suis sceleribus pœnas expectent.

73. *Quod ego si verbo assequi possem.*] Quod si verbo tantum valerem, ut eo possem civem ejicere, eos ipsos ejicerem, qui hæc de me loquuntur.

75. *Homo videlicet timidus.*] Ironice Catilinam timidum vocat, quem jam toties ad omne scelus patrandum audacissimum appellavit.

77. *Hesterno.*] Id est, tertio ab hinc die,

78. *Convocavi.*] Pertinebat tantum ad Consules Senatum convocare.

79. *Catilina venisset.*] Senator erat Catilina, ideoque venit in Senatum, licet contra patriam conjuraret. Vide super. Orat.

82. *Principes ejus ordinis.*] Per principes viros Consulares intelligit, qui primi omnium sententiam rogabantur.

1. *Vehemens ille Consul.*] Se vehementem Consulem appellat, quemadmodum à conjuratis appellabatur.

2. *Apud M. Leccam.*] De Lecca superiori Oratione dixit Paragr. II. l. 43.

fuisset, necne; cum ille homo audacissimus, conscientiâ convictus, primo reticuisset: patefeci cætera: quid eâ nocte egisset, ubi fuisset, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui; cùm hæsitaret, cùm teneretur; quæsivi quid dubitaret eò proficisci, quò jam pridem parârat: cùm arma, cùm secures, cùm fasces, cùm tubas, cùm signa militaria, cùm aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Manlius iste, centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: & illa castra nunc non Catilinam ducem expectant; & ille ejectus in exilium, se Massiliam, ut aiunt, non in hæc castra conferet. O conditionem miseram non modo administrandæ, verum etiam conservandæ reipublicæ! nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium bellum faciundi abjecerit, ex hoc cursu sceleris & belli iter ad fugam atque exilium converterit; non ille à me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus meâ diligentiâ, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exilium ejectus à consule, vi & minis esse dicetur: & erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum; me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint. [a] Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodo à vobis hujus horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane ejectus esse à me, dummodo eat in exilium; sed mihi credite, non est iturus. Nunquam ego à Diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causâ, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis [b] volitare au-

[a] *non recuso.* [b] *exultare.*

5. *Quid in proximam.*] Legit *proximam* Muretus, eam nempe, qua exire constituerat Catilina.

6. *Descripta.*] Sic descripserat totam belli rationem, ut alios cædibus, alios incendiis, alios variis urbis partibus præfecerit.

Ib. *Cum teneretur.*] Sic convictus est manifestis signis, quæ à Cicerone prolata sunt, ut nihil contra proferre ausus sit Catilina.

8. *Secures, cum fasces.*] Secures & fasces insignia sunt Consulum, quæ sibi sumpsit Catilina ad castra Manlii proficiscens.

9. *Aquilam argenteam.*) Vide superiorem Orationem, parag. iv. l. 44.

10. *In exilium ejiciebam.*] Purgat se Cicero, quod ejecerit in exilium Catilinam, ut vulgò à fautoribus conjuratorum dicebatur, cum in patriam bellum suscepturus ad castra profectus esset.

12. *Etenim, credo.*] Ironia.

15. *Massiliam, ut aiunt.*] Sallustius refert, optimo cuique literas dedisse Catilinam, se falsis criminibus circumventum, quoniam eorum factionibus resistere non potuerat, Massiliam in exilium proficisci: non quòd se tanti sceleris conscium reputaret, sed ne qua ex sua contentione seditio oriretur. Est autem Massilia Galliæ Narbonensis urbs præclara & nobilis, in qua cives literis & moribus præcellebant, de quorum fidelitate lege Cic. lib. 2. de Officiis.

diatis: sed [c] triduo tamen audietis; multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quòd illum emiserim potius, quàm quòd ejecerim. Sed cùm sint homines, qui illum, cùm profectus sit, ejectum esse dicant; iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quanquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quàm verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quàm ad Massilienses ire malit. Ille autem, si, mehercule, hoc, quod agit, nunquam antè cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quàm exulem vivere; nunc vero, cùm ei nihil adhuc [d] præter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Româ profectus est; optemus potius, ut eat in exilium, quàm queramur. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, & de eo hoste qui jam fatetur se esse hostem, & quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam [e] ulcisci studeo, quàm sanare, & ipsos placare reipub. neque, id quare fieri non possit, si me audire voluerint, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur: deinde singulis medicinam consilii, atque orationis meæ, si quam potero, afferam. Unum genus est eorum, qui [f] magno in ære alieno majores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima: sunt enim locupletes: voluntas vero, & causa impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familiâ, tu rebus omnibus ornatus & copiosus sis, & dubites aliquid de possessione detrahere, ac fidem acquirere? quid enim expectas? bellum? quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant qui istas à Catilina exspectant; meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verùm auctionariæ.

[c] intra *tres dies.* [d] *contra.* [e] *punire.* [f] *debentes multa.*

40. *Hoc, quod agit.*] Nempe patriæ bellum inferre.

41. *Latrocinantem.*] Id est, patriæ bellum inferentem.

55. *Dissolvi.*[Dissolvitur æs alienum, cum creditoribus sit satis.

59. *Detrahere.*) Detrahitur aliquid de possessionibus, cum quis vendit aliquid ex eis, ut ære alieno liberetur.

60. *Fidem acquirere.*] Fidem amittit debitor, qui æs alienum non dissolvit.

61. *Sacrosanctos.* Sacrosanctum est quod nemo violare audet. Sic sacrosancti Tribuni plebis dicebantur. Vide Livium, lib. 2.

62. *Tabulas novas.*] Cum quis ære alieno oppressus erat, aut Senatusconsulto, aut Imperatoris decreto, tabulæ novæ in foro proponebantur, quibus credita debitoribus pecunia condonabatur; pollicebatur autem Catilina se publice incensurum omnes argentariorum tabulas, ita ut nemo, quod æris alieni antea contraxisset, persolvere cogeretur. Sallust.

63. *Auctionariæ.*] Tabulæ auctionariæ sunt; quæ in auctione proferuntur, cum nempe publica bonorum venditio sit, & res ei addicitur, qui majus pretium obtulerit.

Neque enim isti qui possessiones habent, aliâ ratione ullâ salvi esse possunt. Quod si [g] maturius facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus prædiorum; locupletioribus his, & melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quòd aut deduci de sententiâ possunt, aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra remp. quam arma laturi. Alterum genus est eorum, qui, quanquam premuntur ære alieno, dominationem tamen exspectant: rerum potiri volunt: honores, quos, quietâ repub. desperant, perturbatâ consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum scilicet & idem, quod cæteris omnibus, ut desperent se id, quod conantur, consequi posse: primùm omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipub. deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem: magnas præterea copias militum: deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam vim sceleris, præsentes auxilium esse laturos. Quòd si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti; num illi in cinere urbis, & sanguine civium, quæ mente conscelerată ac nefariâ concupierunt, se consules ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non vident id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse.

V. Tertium genus est ætate jam confectum, exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina successit. Hi sunt homines ex his coloniis, quos Fesulis Sylla constituit: quas ego universas civium esse optimorum, & fortissimorum virorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis sumptuosius insolentiusque jactârunt; hi dum ædificant tanquam beati, dum prædiis, lecticis, familiis magnis, conviviis, ap-

g citius.

64. *Salvi.*] Non possunt aliter ære alieno liberari.

66. *Certare cum usuris fructibus.*) Id est, putare fructus prædiorum usuris majores esse.

72. *Rerum potiri volunt.*] Discrimen est inter illa verba, *potiri rebus*, & *rerum potiri*. *Potiri rerum* de iis dicitur, qui dominantur, & principatum tenent: *potiri rebus* de iis qui fruuntur voluptate, pecunia, &c.

1. *Ætate confectum.*] In conjuratione Catilinæ multi erant Syllani milites fugitivi per Italiam, & bellicosi, quos spe prædæ & rapinarum ad se Catilina adduxerat.

2. *Ipse Manlius.*] Manlius in castris Syllæ militaverat.

3. *Ex his coloniis.*] 47 Colonias deduxit Sylla post victoriam, suisque militibus civium domos & agros largitus est.

Ib. *Fesulis.*] Politianus lib. 1. epist. ait Fesulas ab Atlante conditas, easque Fesulas à filia sua Fesula appellasse.

6. *Jactarunt.*] Hi milites deducti in Colonias, divitias suas ostentabant, sumptuosè eas profundendo.

7. *Lecticis.*] Lecticis utebantur ægroti & senes, mulieres, & homines delicatuli.

paratibus delectantur, in tantum æs alienum, [a] inciderunt, ut si salvi esse velint, Sylla sit iis [b] ab inferis excitandus: qui etiam nonnullos agrestes homines tenues atque [c] egentes in eandem istam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, & proscriptiones, & dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor [d] inustus est civitati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur. Quartum genus est sane varium & mistum, & turbulentum, qui jampridem premuntur; qui nunquam emergent: qui partim inertiâ, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus, in vetere ære alieno vacillant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti & ex urbe, & ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam insidiatores lentos esse arbitror; qui homines primùm, si stare non possunt, corruant: sed ita, ut non modò civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant; nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honestè non possunt, perire turpiter velint: aut cur minore dolore perituros se cum multis, quàm si soli pereant, arbitrentur? Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego à Catilinâ non revoco; nam neque divelli ab eo possunt: & pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verùm etiam genere ipso, atque vitâ, quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, immo verò de [e] complexu ejus ac sinu: quos

[a] *contraxerunt tantum æs alienum.* [b] *revocandus ad vitam.* [c] *mendiculos.* [d] *allatus.* [e] *de familiarissimis ipsi & intimis.*

11. *Rapinarum veterum.*] Spe rapinarum attraxerunt, quales factæ sunt temporibus Syllæ.

13. *Proscriptiones.*] Homines ejusmodi tenues & egeni non debent sperare fore ut Dictatorem se constituat Catilina, & similis sit Syllæ, qui eorum omnium bona proscripsit, quos suis partibus contrarios habuit.

17. *Et turbulentum.*] Aliud hominis genus, qui Catilinam sequuntur, turbulentum est & seditiosum, ex turba & multitudine, & veluti colluvione hominum conflatum.

18. *Nunquam emergent.*] Translatio sumpta ab aquis, ex quibus dicitur quis emergere tanquam ex naufragio. Significat verò; homines ejusmodi nunquam liberabuntur.

19. *Vadimoniis.*] Vadimonia sunt sponsiones sistendi se in judicio, quibus si quis deest, adversus eum judicium datur, & creditor in ejus possessiones mittitur.

21. *In illa castra.*] Fæx illa hominum ad castra Manlii confluebat.

22. *Insidiatores lentos.*] Multi legunt *inficiatores*, id est, homines exercitatos ad negandum quibus debent. Ita *Muretus.*

23. *Corruant.*) Si in suis bonis stare illi non possunt, semetipsos interficiant; nam ipsis honestius est pacifice, quam tumultuose, & cum Reipublicæ periculo mori.

30. *In latrocinio.*] Bellum id contra patriam latrocinium semper nominavit, quia conjuratis non indictum fuerat.

pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis; manicatis & talaribus tunicis; velis amictos, non togis: quorum omnis induſtria vitæ, & vigilandi labor, in antelucanis cœnis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes [f] impuri, impudicique verſantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non ſolum amare, & amari, neque cantare, & ſaltare, ſed etiam ſicas vibrare, & ſpargere venena didicerunt: qui niſi exeunt, niſi pereunt, etiam ſi Catilina perierit, ſcitote hoc in repub. ſeminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid ſibi iſti miſeri volunt? num ſuas ſecum mulierculas ſunt in caſtra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præſertim jam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives perferent? niſi idcirco ſe facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis ſaltare didicerunt. O bellum magnopere pertimeſcendum, cùm hanc ſit habiturus Catilina ſcortatorum cohortem prætoriam! Inſtruite nunc, Quirites, contra has tam præclaras Catilinæ copias veſtra præſidia, veſtroſque exercitus: & primùm gladiatori illi confecto & ſaucio, conſules, imperatoſeſque veſtros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilita-

[f] *improbi.*

34. *Pexo capillo.*] Jam eorum militiem describit, qui Catilinam sequuntur.

Ib. *Aut imberbes.*] Imberbes, vel pueri & adolescentes, vel molles & effeminati sunt.

Ib. *Aut bene barbatos.*] Bene barbati sunt qui comptam & delibutam unguentis barbulam fovent. Romanis mos fuit, ut barbam alerent; sed anno urbis conditæ quadringentesimo quinquagesimo quarto, adductis è Sicilia à P. Lucino Mena in urbem tousoribus, radi barba cœpta est. Vide Plinium, lib. 8.

35. *Manicatis.*] Tunica vestis Romanorum interior fuit: quam habere talarem ac manicatam, flagitium veteres existimabant; solis enim mulieribus permissum id erat.

Ib. *Velis amictos.*] Vel tenuitatem togarum, vel laxitatem arguit.

36. *Antelucanis.*] Cœnas eorum arguit, quæ à prima nocte usque ad auroram producebantur.

38. *Tam lepidi.*] Ironia.

40. *Sicas vibrare.*] Sciunt sicas in civium corpore adigere.

Ib. *Spargere venena.*) Veneno homines tollere.

42. *Seminarium.*] Seminarium est lolus subactus, in quo cum semina fruticum arborumve excreverunt, in viretum aut arbustum transferuntur. Est autem translatum quod pro principio & origine sumitur.

45. *His noctibus.*] Cum ad sextum Idus Novembris hanc Orationem haberet, frigidiores jam & longiores noctes erant.

46. *Appenninum.*] Mons Apenninu mediam Italiam dividit, quem Livius ait vento & frigore biduum Annibali obstitisse.

48. *O bellum magnopere.*] Ironia egregia, & comparatio exercitus Catilinarii cum præsidiis pop. Rom.

49. *Cohortem Prætoriam.*] D citur Prætoria cohors, quæ nunquam discedit à Prætore vel Consule; hanc primum instituit Scipio Africanus, in eam autem assumpsit ex toto exercitu fortissimum quemque militem.

51. *Gladiatori confecto.*] Gladiator confectus idem est ac graviter vulneratus. Sic lib. Tuscul. 3. confectos vocat gravissime vulneratos Gladiatores, ad quos maxime videtur verbum *conficere* pertinere.

53. *Naufragorum.*] Naufragos conjura-

tam manum, florem totius Italiæ ac robur educite. Jam verò urbes coloniarum ac municipiorum reſpondebunt Catilinæ tumulis ſilveſtribus; neque vero cæteras copias, ornamenta, præſidia veſtra, cum illius latronis inopiâ atque egeſtate conferre debeo. Sed ſi, omiſſis his rebus omnibus, quibus nos ſuppeditamus, eget ille Senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cunctà Italiâ, provinciis omnibus, exteris nationibus; ſi, inquam, his rebus omiſſis, ipſas cauſas, quæ inter ſe confligunt, g contendere velimus, ex eo ipſo, quàm valde illi jaceant, intelligere poſſumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc ſtuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc ſcelus: hinc conſtantia, illinc furor: hinc honeſtas, illinc turpitudo: hinc continentia, illinc libido: hinc denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuriâ, cum ignaviâ, cum temeritate, cum vitiis omnibus: poſtremo copia cum egeſtate, bona ratio cum perditâ, mens ſana cum amentiâ, bona denique ſpes cum omnium rerum deſperatione confligit. In hujuſmodi certamine ac prælio, nonne, etiamſi hominum ſtudia deficiant, dii ipſi immortales cogent ab his præclariſſimis virtutibus tot & tanta vitia ſuperari?

g *comparare.*

tos vocat, quia cum fortunarum omnium naufragium feciſsent, & eversi funditus essent, ad Manlii castra confugerunt. Translatio à naufragantibus.

55. *Urbes coloniarum, &c.*] Id est, Coloni & municipes resistent multitudini rusticorum & sylvestrium hominum, à quibus ordo nullus in pugna servatur.

56. *Cæteras copias, ornamenta.*] Per copias & ornamenta intelligit Senatum, Equites Rom. ærarium, eaque omnia quibus munitur, ornatur, & corroboratur Respublica.

58. *Suppeditamus.*) Abundamus. *Manut.*

73, *Dii ipsi.*] Dii justis causis favere solent.

VI. Quæ cùm ita ſint, Quirites, vos, quemadmodum jam antea dixi, a veſtra tecta cuſtodiis vigiliiſque defendite: mihi, ut urbi ſine veſtro motu ac ſine ullo tumultu, ſatis eſſet præſidii, conſultum ac proviſum eſt. Coloni omnes, municipeſque veſtri, certiores à me facti de hac nocturnâ excurſione Catilinæ, facile urbes ſuas, fineſque defendent: gladiatores, quam ſibi ille maximam manum, & certiſſimam foreputavit, quanquam meliore animoſunt,

a *veſtras domos.*

quàm pars Patriciorum, poteſtate tamen noſtrâ continebuntur. Q. Metellus, quem ego proſpiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque præmiſi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus conatuſque prohibebit; reliquis autem de rebus conſtituendis, [b] maturandis, agendis, jam ad Senatum referemus, quem vocari videtis. Nunc illos qui in urbe remanſerunt, atque adeo qui contra urbis ſalutem omniumque veſtrûm, in urbe à Catilina relicti ſunt, quanquam ſunt hoſtes, tamen quia nati ſunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc ſi cui [c] ſolutior viſa eſt, hoc expectavit, ut id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum eſt, jam non poſſum obliviſci, meam hanc eſſe patriam, me horum eſſe conſulem: mihi aut cum his vivendum, aut pro his eſſe moriendum: nullus eſt portæ cuſtos, nullus inſidiator viæ: ſi qui exire volunt, conſulere ſibi poſſunt: qui vero in urbe ſe commoverit, cujus ego non modò factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, ſentiet in hac urbe eſſe conſules vigilantes, eſſe egregios magiſtratus, eſſe fortem Senatum, eſſe arma, eſſe carcerem: quem vindicem nefariorum, ac manifeſtorum ſcelerum majores noſtri eſſe voluerunt. Atque hæc omnia ſic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula ſumma nullo tumultu, bellum inteſtinum ac domeſticum, poſt hominum memoriam crudeliſſimum ac maximum, me uno togato duce & imperatore, ſedetur; quod ego ſic adminiſtrabo, Quirites, ut, ſi ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quiſquam in hac urbe pœnam ſui ſceleris ſufferat. Sed ſi vis manifeſtæ audaciæ, ſi impendens patriæ periculum me neceſſariò de hac animi lenitate deduxerint, illud profecto perficiam, quod in tanto & tam inſidioſo bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque pœnâ vos omnes jam ſalvi eſſe poſſitis. Quæ quidem ego neque meâ prudentiâ, neque humanis conſiliis fretus polliceor vobis, Quirites; ſed multis, & non dubiis

[b] *accelerandis*. [c] *major*.

8. *Quam pars.*] E patricio genere quidam secuti sunt Catilinam. Certe multos è Senatoribus Sallustius nominat, qui in conjuratione fuerunt.

9. *Q. Metellus.*] Is Metellus Celer fuit, cui se dare voluit in custodiam Catilina, sed quem repudiavit.

16. *Nati sunt cives.*] Inter conjuratos alii erant nati cives, alii civitate donati.

18. *Latebat.*] Conjuratio latebat, sed à Cicerone aperta est.

21. *Insidiator.*] Nullus est, qui in via illos, qui ad Catilinam proficiscuntur, ad mortem rapiat.

25. *Carcerem.*] Ulpianus ait, carcerem ædificatum fuisse non ad plectendos cives improbos, sed reprimendos; tamen hic Cicero manifeste indicat ad eos etiam puniendos fuisse institutum, refert autem Livius, lib. 1. media in urbe foro imminentem fuisse.

30. *Togato.*] Toga Romani in pace, in bello sagis: sed togâ semper Consules utebantur.

deorum immortalium [d] ſignificationibus, quibus ego ducibus in hanc ſpem ſententiamque ſum ingreſſus: qui jam non procul, ut quondam ſolebant, ab extero hoſte atque longinquo, ſed hîc præſentes ſuo numine atque auxilio ſua templa, atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis: ut quam urbem pulcherrimam, florentiſſimam potentiſſimamque eſſe voluerunt, hanc omnibus hoſtium copiis terrâ marique ſuperatis à perditiſſimorum civium nefario ſcelere defendant.

d *indiciis.*

40. *Deorum immortalium significationibus.*] Plutarchus narrat in vita Ciceronis, cùm in ejus domo Virgines Vestales pro salute populi sacra facerent, ex ara flammam erupisse.

42. *Ut quondam.*] Abesse quondam dii videbantur à Romanis, cum videlicet bello Senonico, & bello Punico secundo superati sunt.

ORATIO TERTIA

IN

L. CATILINAM,

AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

DEtectâ totâ conjuratione, comprehensis conjuratis, & convictis in Senatu, quem ad ædem Concordiæ Cicero Consul convocaverat, prodit eodem ipso die in concionem, & populum Rom. docet ea, quæ acta & comperta sunt: excitatque omnes ad celebrandam cum uxoribus & liberis supplicationem; deinde declarat in quanto urbs periculo fuerit: ac tandem conservatæ à se Reipub. memoriam postulat sempiternam.

TEMPUS.

Constat hanc habitam Orationem fuisse III. *Non. Decemb. anno Urbis conditæ* 693.

PARTES.

Tres habet, quarum prima non tam Exordium quam Propositio dicenda est: secunda est Narratio, tertia Peroratio.

PROPOSITIO.

Continet beneficii commemorationem, & dei consecrationem, quia hodiè Cicero Rempub. servavit parag. 1.

REMPUBLICAM, Quirites, vitamque omnium veſtrûm, bona, fortunas, conjuges, liberoſque veſtros, atque hoc domicilium clariſſimi imperii, fortunatiſſimam pulcherrimamque

NOTÆ.

2. *Bona.*) Bona sunt genera rerum, *fortunæ* verò pecuniæ sunt.

3. *Domicilium imperii.*) Roma domicilium imperii dicitur, quia dominabatur toti imperio, quod ab ea Romanum dictum est.

urbem, hodierno die, deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis periculisque meis, ex flammâ atque ferro, ac pene ex faucibus fati ereptam, & vobis conservatam, ac restitutam videtis. [a] Et, si non minus nobis jucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur; quòd salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio; & quòd sine sensu nascimur, cum voluptate conservamur: profectò, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales benevolentiâ, famâque sustulimus; esse apud vos, posterosque vestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit; nam toti urbi, templis, delubris, tectis ac mœnibus subjectos prope jam ignes, circundatosque restinximus: iidemque gladios in rempub. districtos retudimus, mucronesque eorum à jugulis vestris dejecimus. Quæ quoniam in Senatu illustrata, patefacta, compertaque sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites, ut & quanta, & quam manifesta, & quâ ratione investigata & comprehensa sint, vos, qui & ignoratis, & exspectatis, scire possitis.

[a] *quod si.*

6. *Ex faucibus fati.*] Metaphora à belluis ferocibus. Fatum sumebatur à Stoicis pro serie quadam immutabili rerum omnium, quæ homini cuilibet evenire ita necessario debebant, ut ne quidem à Deo possent immutari. Quod autem fatum pro interitu sæpe ab iis sumeretur, hinc factum est, ut crederent illi veteres, quo temporis momento quis nasceretur, eo ipso fataliter de illius morte, atque de interitu constitui. Quod Seneca satis indicat his verbis, *Primusque Dies dedit extremum.*

8. *Quibus nascimur.*] Celebrabant Romani diem suum natalem, & amicorum.

9. *Quod salutis certa lætitia est.*] Cum conservamur, de salute nostra dubitare non possumus, ideoque dies ille nobis felix est & lætus; at cum nascimur, incertum est an bona, malane sit futura vitæ nostræ conditio. Etenim quotcunque vita misera & infelix contingit? certe extitêre populi, qui, cum quis nasceretur, miseram illius conditionem lamentabantur.

11. *Romulum ad deos.*] Sic refert de eo Aurelius Victor. cap. 2. de Viris Illust. *Cum ad Capreæ paludem exercitum lustraret, nusquam comparuit, unde inter patres & populum seditione orta, Julius Proculus, vir nobilis, in concionem processit & jurejurando firmavit, Romulum à se in colle Quirinali visum augustiore forma, cum ad deos abiret; eundemque præcipere ut seditionibus abstinerent, virtutem colerent; futurum ut omnium gentium domini existerent. Hujus auctoritati creditum est, ædes in colle Quirinali Romulo constituta, ipse pro deo cultus, & Quirinus est appellatus.*

13. *Debebit is.*] Significat se tum apud cives, tum apud posteros in honore debere esse, quod Consul hanc urbem ab incendio servavit: unde se tacite cum Romulo confert.

14. *Templis, delubris.*] *Templa dicuntur singulorum locorum diis attributorum.* Delubra, *vero multarum ædium sub uno tecto, à diluvio pluviæ munitarum, &c.* Ita Festus.

NARRATIO.

Narratio hæc, seu expositio, duas veluti partes complectitur, quorum

eſt hæc prima; Conſilio ac diligentiâ meâ Catilinæ conjurationem comperi & extinxi.

Secunda. Non ſine ſingulari meâ prudentiâ, ac Deorum beneficio ſine civium ſanguine extinxi.

II. Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cùm ſceleris ſui ſocios, & hujuſce nefarii belli acerrimos duces Romæ reliquiſſet; ſemper vigilavi, & providi, Quirites, quemadmodum in tantis & tam abſconditis inſidiis ſalvi eſſe poſſemus. Nam tum, cùm ex urbe Catilinam ejiciebam (non enim jam vereor hujus verbi invidiam, cùm illa magis ſit timenda, quòd vivus exierit) ſed tum, cùm illum exterminari volebam; aut reliquam conjuratorum [a] manum ſimul exituram, aut eos qui reſtitiſſent, infirmos ſine illo, ac debiles fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore & ſcelere eſſe inflammatos ſciebam, eos nobiſcum eſſe, & Romæ remanſiſſe: in eo omnes dies nocteſque conſumpſi, ut quid agerent, quid molirentur, ſentirem ac viderem: ut quoniam auribus veſtris, propter incredibilem magnitudinem ſceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis ſaluti veſtræ providereti, cùm oculis [b] maleficium ipſum videretis. Itaque ut comperi legatos Allobrogum, belli Tranſalpini, & tumultûs Gallici excitandi cauſâ, à P. Lentulo eſſe ſolicitatos, eoſque in Galliam ad ſuos cives eodem itinere cum literis mandatiſque ad Catilinam eſſe miſſos, comitemque iis adjunctum Vulturcium, atque huic datas eſſe ad Catilinam literas: [c] facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego ſemper optabam à diis immortalibus, tota res non ſolùm à me, ſed etiam à Senatu, & à vobis manifeſtè deprehenderetur. I-

[a] *turbam.* [b] *conjurationem.* [c] *occaſionem.*

17. *Comperi.*] Per Sangam amicum Allobrogum totam conjurationem comperit.

Ib. *Allobrogum.*] Allobroges populi Galliæ fuerunt juxta Rhodanum, nunc Sabaudi & Delphinates, tunc autem socii pop. Rom. populi fortes & generosi, qui à conjuratis vocati sunt.

Ib. *Transalpini.*] In ulteriore Gallia bellum dicebatur, & tumultus in citeriore: in eo verò differt tumultus à bello, quòd bellum latius nomen, nec tam grave quam tumultus. Tumultus enim perturbatio tanta est, ut timorem longe maximum excitet quia vel in Italiæ sinu, vel in Galliis Italiæ proximis excitabatur. De utroque Cicero in Philippica 8. *Potest enim esse bellum sine tumultu, tumultus esse sine bello non potest. Quid est enim aliud tumultus, nisi perturbatio tanta ut major timor oriatur? unde etiam nomen dictum est tumultus; itaque majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus: tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus præterea nullum tumultum nominabant, &c.*

19. *Cum literis mandatisque.*] Legati Allobrogum ad Catilinam cum literis & mandatis missi sunt, quibus videlicet significabatur, ut fides eis haberetur; Gallicè dicimus *des lettres de créance.*

taque hesterno die L. Flaccum, & C. Pomtinum Prætores, fortissimos, atque amantissimos reipublicæ viros ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem qui omnia de republ. præclara atque egregia sentirent, sine recusatione, ac sine ullâ morâ negotium susceperunt, & cum advesperasceret, occultè ad pontem Milvium pervenerunt: atque ibi in proximis villis ita bipartiti fuerunt, ut Tiberis inter eos, & pons interesset; [d] eodem autem & ipsi, sine cujusquam suspicione, multos fortes viros eduxerunt; & ego de præfecturâ Reatinâ complures delectos adolescentes, quorum operâ utor assiduè in reipublicæ præsidio, cum gladiis miseram. Interim tertiâ fere vigiliâ exactâ, cùm jam pontem cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unàque Vulturcius; fit in eos impetus: educuntur ab illis gladii & à nostris: res erat Prætoribus nota solis: ignorabatur à cæteris. Tum interventu Pomptini, atque Flacci, pugna, quæ erat commissa, sedatur: literæ quæcunque erant in eo comitatu, [e] integris signis, Prætoribus traduntur: ipsi comprehensi, ad me, cùm jam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum [f] machinatorem Cimbrum Gabinium, statim ad me, nihil tum suspicantem vocavi. Deinde item arcessitur P. Statilius, & post eum Cethegus: tardissimè autem Lentulus venit, credo, quod literis dandis præter consuetudinem proximâ nocte vigilârat. Cùm verò summis ac clarissimis hujus civitatis viris, qui, auditâ re, frequenter ad me mane convenerant, literas à me prius aperiri, quam ad Senatum referri placeret, ne, si nihil esset inventum, [g] temere à me tantus tumultus injectus civitati videretur, negavi me esse facturum, ut de periculo publico non ad concilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non essent; tamen ego non arbitrabar in tantis reip. periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi: atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium Prætorem, fortem virum misi, qui ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, afferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum, & gladiorum extulit. Introduxi Vul-

[d] *huc.* [e] *non apertis.* [f] *auctorem.* [g] *imprudenter.*

25. *L. Flaccum.*] L. Flaccum postea Cicero repetundarum reum in judicio defendit.

30. *Pontem Milvium.*] Pons Milvius extra urbem est, versus Hetruriam, supra Tiberim, sexdecim stadiis ab urbe Romà.

33. *Præfectura Reatina.*] Reate Sabinorum est oppidum, Varronis patria; hic nundinæ habebantur, & ibi Magistratus Rom. jus dicebat.

35. *Tertia vigilia.*] Nox in quatuor vigilias divisa erat, & vigilia quælibet in tres horas.

46. *Lentulus venit.*] Is erat Prætor, vir pinguis, & obesus, & somnolentus.

56. *Admonitu Allobrogum.*] Ex hoc loco patet Allobrogum legatos conscios fuisse conjurationis.

59. *Sicarum.*] De his 1. Orat. Parag. 111. l. 39.

turcium sine Gallis: fidem ei publicam jussu Senatûs dedi: hortatus sum, ut ea quæ sciret sine timore indicaret. Tum ille dixit, cùm vix se ex magno timore recreâsset, à P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata & literas, ut servorum præsidio uteretur, & ad urbem quamprimùm cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut, cùm urbem omnibus ex partibus, quemadmodum [h] descriptum distributumque erat, incendissent, cædemque infinitam civium fecissent, præsto esset ille, qui & fugientes [i] exciperet, & se cum his urbanis ducibus conjungeret. Introducti[k] autem Galli jusjurandum sibi & literas P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt:[l] atque ita sibi ab his & à L. Cassio esse præscriptum, ut equitatum in Italiam quamprimùm mitterent, pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmâsse ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum urbis hujus atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se, & Syllam fuisse: eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum hujus urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicesimus; hanc autem Cethego cum cæteris controversiam fuisse dixerunt, quòd, cùm Lentulo & cæteris Satur-

[h] *partitum & divisum.* [i] *reciperet &* occideret.

60. *Fidem publicam.*] Id est, impunitatem ex fide publica pollicitus est Vulturcio, nam sine auctoritate Senatûs, etiam à Consule data non valebat.

64. *Mandata.*] Vulturcius habebat mandata, quæ à P. Lentulo ore proferret ad Catilinam.

68. *Ducibus.*] Conjuratos, qui in urbe relicti fuerant à Catilina, duces urbanos nominat.

Ib. *Introducti Galli.*] Profert jam Allobrogum indicium, quod actis & scriptis primùm exponit,

73. *Ex fatis Sibyllinis.*] Fata Sibyllina vaticinia sunt Sibyllarum, quæ, quia fata comprehendunt, fata, & casus, & interitus fatales vulgò vocabantur.

Ib. *Haruspicumque responsis.*] Haruspex, seu Aruspex, hinc dici putatur, quia in ara exta animalium inspicit. Aliter censet Donatus, quod nempe *Haruspex ab haruga nominatur; nam Haruga dicitur hostia ab hara, in qua concluditur & servatur, Hara autem est in qua pecora includuntur.*

74. *Tertium Cornelium.*] Dicebat Lentulus ex libris Sibyllinis tertium se esse Cornelium cui regnum portendebatur. Scriptum enim erat in illis carminibus, tria K. K. K. pessima; quod Græci ad Cappadoces, Cilices, & Cretenses referebant; Romani vero ad tres Cornelios, Cinnam, Syllam, & Lentulum.

76. *Fatalem hunc.*] Ut ipse accepisse se dicebat ab Haruspicibus, hunc fatalem annum advenisse, qui cruentus Reipub. portendebatur.

78. *Post virginum absolutionem.*] Fabia Vestalis virgo non multo ante hanc conjurationem incesti causam dixit: ei Catilina objectus est. Fuit autem absoluta, quia soror erat Terentiæ Ciceronis uxoris, ut scribit Asconius.

Ib. *Capitolii incensionem.*] L. Scipione & C. Narbone Coss. custodum negligentiâ Capitolium conflagravit, paulo ante Syllæ tempora, quod à Q. Catulo postea, Hortensio & Metello Coss. restitutum est.

80. *Saturnalibus.*] Diem Saturnalium qui in diem decimum quartum Februarii incidebat, seligere volebant, ad cædem faciendam; quo tempore tota civitas omni generi lætitiæ & voluptatibus dedita erat.

nalibus cædem fieri, atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videretur. Ac, ne longum sit, Quirites, [l] tabellas proferri jussimus, quæ à quoque dicebantur datæ; primùm ostendimus Cethego signum; cognovit; nos linum incidimus: legimus; erat scriptum ipsius manu, Allobrogum Senatui & populo, sese, quæ eorum legatis confirmâsset, esse facturum; orare, ut idem illi facerent, quæ sibi legati eorum [m] præcepissent. Tum Cethegus, qui paulo antè aliquid tamen de gladiis ac sicis, quæ apud ipsum erant deprehensæ, respondisset dixissetque se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis literis debilitatus atque abjectus, conscientiâ convictus repentè conticuit. Introductus Statilius, cognovit & signum & manum suam; recitatæ sunt tabellæ in eandem fere sententiam: confessus est; tum ostendi tabellas Lentulo, & quæsivi cognosceretne [n] signum; annuit; est vero, inquam, signum quidem notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unicè patriam, & cives suos; quæ quidem te à tanto scelere etiam muta revocare debuit.

III. Leguntur eâdem ratione ad Senatum Allobrogum populumque literæ; si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille quidem primò negavit: post autem aliquantò, toto indicio exposito atque edito, surrexit: quæsivit à Gallis, quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suam venissent: itemque à Vulturcio; qui cùm illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent; quæsissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus: tum ille subitò, scelere [a] demens, quanta vis conscientiæ esset, ostendit; nam cùm id posset inficiari, repentè præter opinionem omnium confessus est: ita eum non modò ingenium illud, & dicendi exercitatio, quâ semper valuit, sed

[l] *literas.* [m] *exposuissent.* [n] *imaginem.* [a] *attonitus.*

84. *Cethego signum.*] Antequam literæ reserarentur, cum quis ex eis convincendus erat, signum quo signatæ erant cognoscere jubebatur.

Ib. *Cognovit.*] Id est, agnovit signum suum, sive sigillum, & confessus est.

Ib. *Linum incidimus.*] Lineo filo literæ vinciebantur, ne apertæ essent omnibus.

85. *Legimus.*] Præsente Senatu & Cethego lectæ sunt illæ literæ.

90. *Ferramentorum.*] Ferramenta dicuntur ferrea instrumenta. Posuit hic per Metonymiam *ferramenta* pro quolibet armorum genere.

93. *In eandem fere sententiam.*] Id est, quæ fere conveniebat cum illis rebus, quæ in Cethegi tabulis continebantur.

96. *Avi.*] Avus illius fuit P. Lentulus qui Gracchum seditiosum interfecit, & grave vulnus accepit, ne quid de summa Reipub. dignitate minueretur. Notum autem quod sæpe in annulis sculpta clarorum virorum capita haberent.

4. *Surrexit.*] Lentulus sedebat, quia Senator.

Ib. *Quæsivit à Gallis.*] Ab Allobrogibus quæsivit, quos non credebat fore se prodituros.

7. *Respondissent.*] Semper asserendo Allobroges responsum dedere, Vulturcium cum eis egisse.

Ib. *Per Quem,*] Per P. Umbrenum.

8. *Ab eo.*] A Lentulo scilicet.

12. *Ingenium illud.*] Acutum & excellens fuit ejus ingenium, sed statim defecit.

etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, quâ superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius verò subitò proferri literas, atque aperiri jussit, quas sibi à Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissimè perturbatus Lentulus, tamen & signum & manum suam cognovit; erant autem scriptæ sine nomine, sed ita: QUI SIM, EX EO, QUEM AD TE MISI, COGNOSCES. CURA UT VIR SIS, ET COGITA, QUEM IN LOCUM SIS PROGRESSUS: ET VIDE, QUID JAM TIBI SIT NECESSE. CURA UT OMNIUM TIBI AUXILIA ADJUNGAS, ETIAM [b] INFIMORUM. Gabinius deinde introductus, cùm primò impudenter respondere cœpisset, ad extremum nihil ex iis, quæ Galli insimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cùm illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio: tum multò illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas; sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam [c] inter se aspiciebant, ut non jam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi viderentur. Indiciis expositis atque editis, Quirites, Senatum consului de summâ reipub. quid fieri placeret; dictæ sunt à principibus acerrimæ ac fortissimæ sententiæ, quas Senatus sine ullâ varietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum S. C. ex memoriâ vobis, Quirites, quid Senatus censuerit, exponam. Primùm mihi gratiæ verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, prudentiâ meâ respub. periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus & C. Pomtinus Prætores, quòd eorum operâ forti fidelique usus essem, meritò ac jure laudantur: atque etiam viro forti, collegæ meo, C. Antonio laus impertitur, quòd eos, qui hujus conjurationis participes fuissent, à suis & à reipub. consiliis removisset; atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cùm se Præturâ abdicâsset, tum in custodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes præsentes erant, in custodiam trade-

[b] *servorum.*   [c] *aspiciebant se mutuò.*

15 *Aperiri jussit.*] Nihil renuit ille Vulturcius, quia impunitas ei promissa erat.

32. *A principibus.*] Primus dicebat sententiam, quem Censores Senatûs principem legerant; tum sequebantur viri Consulares, denique reliqui Senatores. Vide lib. 14. cap. 7. quod de ea rescripserit Gellius auctore Varrone.

34. *Ex memoria.*] Id est, exponam, quantum meminisse potero.

40. *C. Antonio.*] Is Antonius collega fuit in Consulatu Ciceronis, sive Consul secundus, qui primò quidem Catilinæ studuerat, sed per Ciceronem à conjuratione revocatus est. Vide Sallust.

42. *Se Prætura abdicasset.*] Privabantur suis honoribus scelerati cives, antequam Reipub. pœnas darent, quia sacrosancti habebantur Magistratus.

44. *In custodiam.*] Non in publicam custodiam dati sunt, sed apud aliquos è civibus; ubi laterent incogniti detenti, ne aliquo plebis tumultu educerentur.

rentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendæ urbis depopoſcerat: in M. Cæparium, cui ad ſolicitandos paſtores Apuliam eſſe attributam erat indicatum: in P. Furium, qui eſt ex his coloniis quos Feſulas L. Sylla deduxit: in Q. Magium Chilonem, qui unà cum hoc Furio ſemper erat in hac Allobrogum ſolicitatione verſatus: in P. Umbrenum libertinum hominem, à quo primùm Gallos ad Gabinium perductos eſſe conſtabat. Atque eâ lenitate Senatus eſt uſus, Quirites, ut ex tantâ conjuratione, tantâque vi ac multitudine domeſticorum hoſtium novem hominum perditiſſimorum pœnâ, republ. conſervatâ, reliquorum mentes ſanari poſſe arbitraretur. Atque etiam ſupplicatio diis immortalibus pro ſingulari eorum merito meo nomine decreta eſt, Quirites: quod mihi primùm poſt hanc urbem conditam togato contigit: & his decreta verbis eſt, QUOD URBEM INCENDIIS, CÆDE CIVES, ITALIAM BELLO LIBERASSEM. Quæ ſupplicatio ſi cum cæteris conferatur, Quirites, hoc intereſt, quod cæteræ bene geſtâ, hæc una conſervatâ repub. conſtituta eſt. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque tranſactum eſt: nam P. Lentulus, quanquam patefactus indiciis, & confeſſionibus ſuis, judicio Senatûs, non modò Prætoris jus, verùm etiam civis amiſerat; tamen magiſtratu ſe abdicavit: ut quæ religio C. Mario, clariſſimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, Prætorem occideret, eâ nos religione, in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

IV. Nunc, quoniam, Quirites, ſceleratiſſimi periculoſiſſimique belli nefarios duces captos jam, & comprehenſos tenetis; exiſtima-

56. *Supplicatio.*] Supplicatio ex Senatûs decreto tum decernebatur, cum quis imperator rem feliciter in bello gesserat; ibant ad templa, ad omnia deorum pulvinaria gratias acturi.

59. *Togato contigit.*] Hic honos maximus habebatur, & nulli antea *togato* & in urbe manenti decretus erat.

62. *Quod cæteræ bene gesta.*] Id est, cæteris supplicatio decernebatur, qui feliciter pugnaverant in bello: at Ciceroni, quod sua industria à Repub. bellum propulsarit, & hostes sine armis expulerit, Cotta, vir summo ingenio, & bene de Repub. meritus, assentientibus omnibus hujus decernendæ supplicationis auctor fuit.

67. *Magistratu se abdicavit.*] Plutarchus de eo ait, posuisse vestem purpuream in medio Senatu quam indutus erat, & assumpsisse suæ fortunæ congruam.

Ib. *Quæ religio.*] Commendat suum illud factum comparatione illius quod à Mario factum est; nam nihil moratus est ille, quo minus Glauciam interficeret, qui Saturninum tribunum plebis contra Remp. molientem secutus fuerat. Nulla autem religione tenebatur sic agere: at ipse Cicero religione obstringebatur: quia decretum non solum fuit à Senatu, ut viderent Consules, nequid Respub detrimenti caperet, verum etiam, ut Lentulum in custodiam traderent. At Marius tantum jussus est à Senatu Rempub. conservare, neque ei quicquam de Glaucia demandatum fuerat.

70. *In privato Lentulo.*) Cum Magistratum deposuisset, privatus censebatur; est autem argumentum à minore ad majus.

re debetis, omnes Catilinæ copias, omnes spes, atque opes, his depulsis urbis periculis, concidisse. Quem quidem ego cùm ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilinâ, nec mihi esse P. Lentuli somnum, nec L. Cassii adipem, nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum mœnibus urbis continebatur; omnia norât: omnium aditus tenebat: [a] appellare, tentare, solicitare poterat, audebat: erat ei consilium ad facinus aptum: consilio autem neque lingua, neque manus deerat; jam ad cæteras res conficiendas certos homines delectos ac [b] descriptos habebat: neque vero cùm aliquid mandaverat, confectum putabat: nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, sitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in [c] castrense latrocinium compulissem (dicam id, quod sentio, Quirites) non facilè hanc tantam [d] molem mali à cervicibus vestris depulissem; non ille vobis Saturnalia constituisset, neque tanto antè exitium, ac fati diem reipubl. denunciâsset; neque commisisset, ut signum, ut literæ suæ, testes denique manifesti sceleris deprehenderentur; quæ nunc, illo absente, sic gestà sunt, ut nullum in privatâ domo furtum unquam sit tam palam inventum, quàm hæc tanta in repub. conjuratio manifestò inventa atque deprehensa est. Quòd si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset: quanquam, quoad fuit, omnibus ejus consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissimè dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset: neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis rempublicam tantâ pace, tanto otio, tanto silentio liberâssemus. Quanquam hæc omnia, Quirites, ita sunt à me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio & gesta & provisa esse videantur; idque cùm conjecturâ consequi possumus, quòd vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse: tum verò ita præsentes his temporibus opem

[a] *salutare.* [b] *dispositos.* [c] *bellum & castra.* [d] *magnitudinem.*

6. *Lentuli somnum.*] Adducit in contemptum conjurationis socios. De Lentulo paulo ante dictum est.

Ib. *Cassii adipem.*] Cassius erat obeso corpore, ac animo stolido.

7. *Cethegi furiosam temeritatem.*) Cethegus cædi præpositus fuerat, & damnarat sæpe sociorum ignaviam, & tarditatem ad facinus obeundum.

Ib. *Ille erat.*) Catilina maxime omnium formidandus erat, utpote qui norat rationem alloquendi omnes, solicitandi.

10. *Tentare.*) Tentabat & explorabat Catilina, qui cujusque esset animus, vel pro Republ. vel contra Rempub.

Ib. *Ad facinus.*) Seu bonum, seu malum obeundum.

20. *Saturnalia constituisset.*) Saturnalium diebus urbem incendere, & occidere cives statuerat.

28. *Ut levissime dicam.*) Id est, ne gravioribus & atrocioribus verbis utar; nam bellum civile cum ipso gerendum fuisset.

& auxilium nobis tulerunt, ut eos pene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab Occidente faces, ardoremque cœli, ut fulminum jactus, ut terræ motus, cæteraque, quæ tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut hæc, quæ nunc fiunt, [e] canere dii immortales viderentur; hoc certè, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum, neque relinquendum est. Nam profectò memoriâ tenetis, Cottâ & Torquato COSS. complures in Capitolio turres de cœlo esse percussas, cùm & simulacra deorum immortalium depulsa sunt, & statuæ veterum hominum dejectæ, & legum æra liquefacta. Tactus est etiam ille qui hanc urbem condidit, Romulus; quem inauratum in Capitolio parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore, cùm haruspices ex totâ â Etruriâ convenissent, cædes atque incendia, & legum interitum, & bellum civile ac domesticum, & totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales omni ratione placati [f] suo numine propè fata ipsa flexissent. Itaque ex illorum responsis tunc & ludi decem per dies facti sunt, neque res ulla quæ ad placandum deos pertineret, prætermissa est; iidemque jusserunt simulacrum Jovis facere majus, & in excelso collocare, & contra atque ante fuerat, ad Orientem convertere: ac se spera-

[e] *prænunciare.* [f] *sua potestate.*

36. *Ut eos.*) Id est, deos videre possemus, licet videri non possint. Id dicit propter prodigia quæ his diebus visa sunt, quæ portendere aliquid Reipub. videbantur.

37. *Ab Occidente faces.*) Apparuerunt stellæ crinitæ, quæ cometæ vulgò dicuntur; stellæ autem ejusmodi aliud nihil sunt quam aër acccensus, qui varias figuras exhibet.

38. *Fulminum jactus.*) Vargunteius Pompeius de cœlo exanimatus est.

Ib. *Terræ motus.*) Terræ motu Spoletum totum concussum est, & quædam ædificia corruerunt. Vide lib. 1. de Divinatione ubi omnia hæc prodigia versibus Cicero persecutus est.

43. *Cotta & Torquato Coss.*) Anno urbis conditæ 688. quo tempore prior conjuratio facta est; de qua Sallustius.

Ib. *Complures in Capitolio.*) Arx munitissima erat in saxo Tarpeio, in qua arce plures erant turres.

45. *Statuæ.*) Statuæ olim ad æternam posteritatis memoriam ibi erectæ fuerant.

45. *Legum æra.*) Legum æra significant duodecim tabularum leges, quas in ære descriptas fuisse narrat T. Livius lib. 3.

47. *Romulus.*) Per Romulum, Romuli statuam intellige.

Ib. *Lactentem.*) Romulus sugens lac Lupæ, & aperto ore captans repræsentabatur.

49. *Haruspices ex tota Etruria.*) Aruspicinæ præ cæteris dediti fuerunt Hetrusci apud quos Tages ejus disciplinæ inventor exstitit; imo ex Senatûs auctoritate quondam decretum est, ut sex filii principum singulis Etruriæ populis hac disciplina instituendi traderentur, ne ars illa vilesceret.

53. *prope fata.*) Decreta divina, seu fata, immutari non possunt: at secundum Tagem, tantum decem annos differri potuerunt.

54. *Ludi decem per dies.*) O cæcitatem hominum! quasi ludis ejusmodi dii placarentur.

re dixerunt, ſi illud ſignum quod videtis, ſolis ortum, & forum curiamque conſpiceret, fore, ut ea conſilia, quæ clàm eſſent inita contra ſalutem urbis atque imperii, illuſtrarentur, ut à S. P. Q. R. perſpici poſſent. Atque illud ita collocandum Conſules illi ſtatuerunt: ſed tanta fuit operis tarditas, ut neque à ſuperioribus conſulibus, neque à nobis ante hodiernum diem collocaretur. Hìc quis poteſt eſſe, Quirites, tam g averſus à vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget hæc omnia quæ videmus, præcipuèque hanc urbem, deorum immortalium nutu atque poteſtate adminiſtrari? Etenim cum eſſet ita reſponſum, cædes, incendia, interitumque reipublicæ comparari, & ea à perditis civibus; quæ tum propter magnitudinem ſcelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata à nefariis civibus, verùm etiam ſuſcepta eſſe ſenſiſtis. Illud vero nonne ita præſens eſt, ut nutu Jovis Optimi Maximi factum eſſe videatur, ut, cùm hodierno die manè per forum meo juſſu & conjurati, & eorum indices in ædem Concordiæ ducerentur, eo ipſo tempore ſignum ſtatueretur? quo collocato, atque ad vos Senatumque converſo, omnia & Senatus, & vos, quæ erant contra ſalutem omnium cogitata, illuſtrata & patefacta vidiſtis. Quo etiam majore ſunt iſti odio ſupplicioque digni, qui non ſolùm veſtris domiciliis atque tectis, ſed etiam deorum templis atque delubris ſunt funeſtos ac nefarios ignes inferre conati: quibus ego ſi me reſtitiſſe dicam, nimium mihi h ſumam & non ſim ferendus: ille, ille Jupiter reſtitit; ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omnes ſalvos eſſe voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque ſuſcepi, atque ad hæc tanta indicia perveni. Jam vero illa Allobrogum ſolicitatio ſic à Lentulo cæteriſque domeſticis hoſtibus, tanta res, tam dementer credita & ignotis & barbaris, commiſſæque literæ nunquam eſſent profectò, niſi à diis immortalibus i huic tantæ audaciæ con-

g *perverſus.* h *arrogabo,* i *tam audacibus.*

62. *Conſules illi.*) Cotta & Torquatus.

63. *Superioribus conſulibus.*) L. Cæſar & C. Figulus Conſules ante Ciceronem fuère.

75. *In ædem Concordiæ.*) In æde Concordiæ Cicero Senatum habiturus erat. Tria fuerunt Romæ templa Concordiæ; unum in area Vulcani, aliud in arce, tertium in foro.

Ib. *Signum ſtatueretur.*) Jovis ſimulacrum.

82. *Non ſim ferendus.*) Prædicat ſummum deorum beneficium, quo ab incendio templa & urbs liberata eſt, quod ſibi arrogare ſine ſumma impietate non poſſet.

88. *Tanta res, tam dementer.*) Tanta conjuratio & bellum tam pernicioſum excogitatum ſine ſumma dementia non potuit committi ignotis & barbaris hominibus, id eſt, Allobrogibus: nota autem quòd *Barbaros* externos omnes appellabant Romani.

filium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacatâ, quæ gens una restat quæ populo Rom. bellum facere & posse, & non nolle videatur, spem imperii, & rerum amplissimarum ultro sibi à patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent: id nonne divinitùs factum esse putatis? præsertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt.

91. *Ex civitate male pacata.*) Videntur habuisse civitatem, quæ Allobrogum diceretur; quæ male pacata appellatur, quòd molestissimè ferrent imperium pop. Rom. ex quo victi sunt à Q. Fabio, qui Allobrogicus dictus est.

49. *A patriciis.*) Quidam erant è conjuratis patricii.

PERORATIO.

V. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum conjugibus ac liberis vestris. Nam multi sæpe honores diis immortalibus justi habiti sunt ac debiti, sed profectò justiores nunquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, & erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati me uno togato duce & imperatore vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, neque solùm eas quas audistis, sed & has, quas vosmetipsi meministis & vidistis. L. Sylla P. Sulpicium oppressit; ex urbe ejecit C. Marium custodem hujus urbis; multosque fortes viros partim ejecit ex civitate, partim interemit; Cn. Octavius Cos. armis ex urbe collegam suum expulit: omnis hic locus

1. *Ad omnia pulvinaria.*) Pulvinaria erant lecti qui sternebantur in templis, eum diis convivium apponebatur, quod sacrificii genus lectisterinum dicebatur, aut epulum.

2. *Celebratote illos dies.*) Ibant per urbem redimiti pueri, matronæ, virgines, canebantque hymnos compositos in laudem deorum.

4. *Justi.*] Justi sunt honores qui rependuntur diis immortalibus, pro acceptis ab ipsis beneficiis.

10. *Sulpicium oppressit.*) Cum Syllæ decretum esset à Senatu bellum Mithridaticum, egit Marius cum Sulpicio Tribuno plebis, ut ea sibi provincia pop. Rom. suffragiis decerneretur. Sylla interim simulans profectionem ad bellum, exercitum Romam convertit; pugnat in urbe cum Mario & Sulpicio; Sulpicius occiditur, & Marius fugit in Africam. Appianus lib. 1. bell. civil.

11. *Custodem hujus urbis.*) Vere Marius urbis Romæ custos fuit, propter confectum à se bellum Cimbricum. Is Arpinas & Ciceronis popularis fuit, quem semper laudat.

12. *Cn. Octavius.*) Cn. Octavius habuit collegam Cornelium Cinnam, Octavius partes Syllæ secutus est. Expulit autem Cinnam propter leges quasdam Reipub. perniciosas, quas Octavius ferri noluit. Sic expulsus, consulatu abdicatus est, & hostis patriæ judicatus. Marius rediens ex Africa, cum Cinna se conjungit: Romam obsident, capiunt, eamque civium nobilissimorum sanguine & cædibus replent.

acervis corporum & civium ſanguine redundavit. Superavit poſtea Cinna cum Mario: tum vero clariſſimis viris interfectis, lumina civitatis extincta ſunt. Ultus eſt hujus victoriæ crudelitatem poſtea Sylla: nec dici quidem opus eſt, quantâ diminutione civium, & quantâ calamitate reipub. Diſſenſit M. Lepidus à clariſſimo & fortiſſimo viro Q. Catulo; attulit non tam ipſius interitus reipub. luctum, quam cæterorum. Atque illæ diſſenſiones erant hujuſmodi, Quirites, quæ non ad delendam, ſed ad commutandam rempub. pertinerent; non illi nullam eſſe rempub. ſed in eâ quæ eſſet, ſe eſſe principes; neque hanc urbem conflagrare, ſed ſe in hac urbe florere, voluerunt. Atque illæ tamen omnes diſſenſiones, quarum nulla exitium reipub. quæſivit, ejuſmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiæ, ſed internecione civium [a] dijudicatæ ſint. In hoc autem uno poſt hominum memoriam maximo crudeliſſimoque bello (quale bellum nulla unquam barbaria cum ſuâ gente geſſit; quo in bello lex hæc fuit à Lentulo, Catilinâ, Caſſio, Cethego conſtituta, ut omnes, qui ſalvâ urbe ſalvi eſſe poſſent, in hoſtium numero [b] ducerentur) ita me geſſi, Quirites, ut omnes ſalvi conſervaremini; & cùm hoſtes veſtri tantum civium ſuperfuturum putâſſent, [c] quantum infinitæ cædi reſtitiſſet: tantum autem urbis, quantum flamma [d] obire non potuiſſet: & urbem & cives integros incolumeſque ſervavi. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego à vobis præmium virtutis, nullum [e] inſigne honoris, nullum monumentum laudis poſtulo, præterquam hujus diei memoriam ſempiternam. In animis ego veſtris omnes triumphos me-

[a] *terminatæ.* [b] *haberentur.* [c] *reliquum fuiſſet* factâ *cæde infinitâ.* [d] *attingere.* [e] *nullum triumphum.*

16. *Lumina.*) Interfecti sunt Q. Catulus, Metula, Crassus, Scævola, M. Antonius, & C. Cæsar, præstantissimi Oratores, Vide Livium lib. 79.

17. *Quanta diminutione civium.*) Appianus refert, ex equestri ordine duo millia & sexcentos, Senatores nonaginta, Consulares quindecim occidisse; & Tit. Livius lib. 88. Italiam universam cædibus replevisse; unde à Furfidio admonitus dicitur, ut aliquos vivere sineret, ut essent quibus imperaret.

18. *Dissensit M. Lepidus.*) Dissensit in eo M. Læpidus, tum quia impediebat ne Syllæ demortui corpus in campo Martio sepeliretur, qui honos antea tantum Regibus concessus fuit, tum quia ejus acta rescindere conabatur.

19. *Q. Catulo.*] Hic Catulus Ciceronem patrem patriæ nominavit.

Ib. *Ipsius interitus.*) Pugnavit Lepidus cum Catulo in campo Martio, ubi multa suorum clade victus, fugit in Sardiniam, ibique morbo periit.

20. *Cæterorum.*) Multi cum eo cæsi sunt.

23. *Neque hanc urbem conflagrare.*) Ii omnes, de quibus dixit, volebant aut commutare Reipub. statum, aut in ea dominari tantum; sed Catilina funditùs flammis illam delere voluit.

38. *Nullum monumentum.*) Hominibus de patria bene meritis statuæ in rostris collocabantur.

os, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriæ, laudis insignia, condi & collocari volo; nihil me mutum potest delectare nihil tacitum, nihil denique hujusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoriâ vestrâ, Quirites, nostræ res alentur, sermonibus crescent, [f]literarum monumentis inveterascent & corroborabuntur: eandemque diem intelligo, quam spero æternam fore, & ad salutem urbis, & ad memoriam consulatûs mei propagatam: unoque tempore in hac republicâ duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri imperii, non terræ, sed cœli regionibus terminaret: alter ejusdem imperii domicilium sedemque servaret.

12 Sed quoniam earum rerum quas ego gessi, non est eadem fortuna atque conditio, quæ illorum qui externa bella gesserunt: quod mihi vivendum sit cum illis, quos vici ac subegi: isti hostes aut interfectos, aut oppressos reliquerunt: vestrum est, Quirites, si cæteris recta sua facta prosunt, mihi mea ne quando obsint, providere; mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est providere. Quanquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil jam ab istis noceri potest; magnum enim est in bonis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in republicâ dignitas, quæ me semper tacita defendet; magna vis est conscientiæ, quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciæ cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quòd si omnis impetus domesticorum hostium depulsus à vobis se in me unum converterit; vobis erit providendum, Quirites, quâ conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestrâ obtulerint invidiæ, periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi quid est quod jam ad vitæ fructum possit acquiri, præsertim cum neque in honore vestro, neque in gloriâ virtutis quidquam videam altius, quò quidem mihi libeat ascendere? Illud perficiam profectò, Quirites, ut ea quæ gessi in consulatu privatus tuear, atque ornem: ut, siqua est invidia in conservandâ republicâ suscepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republicâ [g]tractabo; ut me-

f *historiis.* g *geram.*

42. *Me mutum.*) Testatur se rebus mutis non delectari, quales sunt statuæ; nec tacitis, quales sunt triumphi.

49. *Duos cives.*) Se & Pompeium notat: Pompeius enim eodem fere tempore piraticum bellum & Mithridaticum confecit: ipse vero civitatem incendio, cives cæde liberavit.

56. *Mea obsint.*) Poterat obesse Ciceroni invidia, quam subibat à conjuratis qui superant.

62. *Magna vis est conscientiæ.*) Locus communis de conscientia, quia nulla major vis est.

72. *Videam altius.*) Populi beneficio Consul erat, qua dignitate nulla fuit illustrior in Repub.

minerim semper quæ gesserim, curemque ut eâ virtute, non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam jam nox est, veneramini illum Jovem, custodem hujus urbis ac vestrûm; atque in vestra tecta discedite; & ea, quanquam jam periculum est depulsum, tamen, æque ac priori nocte, custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetuâ pace esse possitis, providebo, Quirites.

78. *Jam nox est.*] Patet sub noctem habitam hanc fuisse orationem; quod & Plutarchus testatur.

79. *Illum Jovem.*] Hortatur ad venerationem Jovis Statoris, cujus in templo primam Orationem in Catilinam habuit.

83. *Providebo.*] De senatusconsulto pro puniendis conjuratis habendo, provisurum se hoc ac executurum quamprimum pollicetur.

ORATIO QUARTA

IN

L. CATILINAM,

IN SENATU.

ARGUMENTUM.

Cum Cicero audivisset opifices, aliosque è fæce populi à conjuratotorum clientibus & amicis solicitari, ad eos per vim ex carcere extrahendos, dispositis undequaque præsidiis, Nonis Decembris Senatum in curiam convocavit, retulitque, quid fieri de iis placeret, qui traditi erant in carcerem. Silanus Consul designatus, prior rogatus sententiam, morte eos multandos esse pronunciavit. Cæsar verò, remota mortis sententia, cæteras omnium suppliciorum acerbitates amplexus est. Cicero in utramque sententiam ita disseruit, ut inclinaret potius in Silani severiorem. Itaque totum hujus Orationis argumentum in duabus illis excutiendis sententiis versatur: quare ad genus deliberativum per-

tinet hæc Oratio; suadet enim ut Silani potius quam Cæsaris sententiam Patres Conscripti sequantur.

PARTES.

Sunt quatuor, Exordium, Propositio, Contentio, & Peroratio.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio Nonis Decembribus ut ipse lib. 2. ad Atticum scribit.

EVENTUS.

Morte puniti sunt in carcere Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Cæparius conjurati.

EXORDIUM.

Sic hortatur Senatum Cicero de conjuratorum pœna ferre sententiam fortiter, ut tacite eos occidendos esse suadeat.

I. VIDEO, P. C. in me omnium vestrûm [a] ora atque oculos esse conversos: video vos non solùm de vestro ac reipublicæ, verùm etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse solicitos. Est mihi jucunda in [b] malis, & grata in dolore, vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales, quæso, deponite; atque obliti salutis meæ, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si hæc conditio consulatûs data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem; feram non solùm fortiter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus vobis populoque Romano dignitas salusque pariatur. Ego sum ille Consul, P. C. cui non forum, in quo omnis æquitas continetur; non campus consularibus auspi-

INTERPRETATIO.

a *vultus.* b *periculis.*

NOTÆ.

8. *Data est.*) Quasi fato & deorum decreto datum sibi esse consulatum dicit, ut multa perferat.

11. *Non forum.* in foro creatum est ei periculum à Catilina.

Ib. *In quo omnis æquitas.*) In foro judicia exercebantur, ubi regnare debet æquitas.

12. *Non campus.*) In campo Martio, captatis auguriis, Magistratus creabantur, nam huc se conferre debuit lorica tectus, uti priore oratione dictum est.

ciis conſecratus; non curia, ſummum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus: non denique hæc ſedes honoris, ſella curulis, unquam vacua mortis periculo, atque inſidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa conceſſi, multa meo quodam dolore in veſtro timore ſanavi. Nunc ſi hunc exitum Conſulatûs mei dii immortales eſſe voluerunt, ut vos, P. C. populumque Romanum ex cæde miſerâ, conjuges liberoſque veſtros, virgineſque Veſtales ex acerbiſſimâ vexatione; templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium noſtrûm ex fœdiſſimâ flammâ; totam Italiam ex bello & vaſtitate eriperem: quæcunque mihi uni proponetur fortuna, ſubeatur. Etenim ſi P. Lentulus ſuum nomen, inductus à vatibus, fatale ad perniciem reipublicæ fore putavit; cur ego non læter, meum conſulatum ad ſalutem reipublicæ prope fatalem exiſtiſſe? Quare, P. C. conſulite vobis, proſpicite patriæ; conſervate vos, conjuges, liberos, fortunaſque veſtras: populi Romani nomen ſalutemque defendite: c mihi parcere ac de me cogitare deſinite. Nam primum debeo ſperare, omnes de-

c *miſereri mei.*

13. *Non curia.*) In curia Ciceroni minatus est Catilina: refert enim Plutarchus tum dixisse Catilinam, duo esse in Repub. corpora, quorum alterum caput haberet, sed ægrum; alterum sine capite, sed potens & validum, cui se ipse caput adjungeret.

14. *Commune perfugium.*) Plutarchus in vita Gracchorum refert, quod apud Romanos veteres, ne in capitali quidem causa reum domi licebat facere, sed ante domum consistens præco, tuba eum citabat.

Ib. *Non lectus ad quietem.*) Equites duo præmissi fuerant à conjuratis, ut mane Ciceronem in lecto suo interficerent, quare ne in lecto quidem quietus fuit.

15. *Sella curulis.*) Curules Magistratus erant Consules, Censores, Prætores, & Ædiles; hinc autem appellati, ut Festus ait, quia curru vehebantur, in quo erat sella eburnea, vel saltem ebore tecta, pedibus incurvis, cui insidebant illi Magistratus.

18. *Exitum Consulatûs.*) Quia Nonis Decembris, hanc habuit Orationem Cicero, & Calendis Januariis designati Consules Magistratum inire debebant, exitus ejus Consulatûs imminebat.

20. *Vestales.*) Vestales inde dictæ sunt quod Vestæ sacra, & ignem ejus perpetuum curarent. Longe ante Romam conditam earum fuit institutio, si quidem Æneas, condito Lavinio, ibi Vestæ ædem exstruxerit. Dionysius ait Numam Pompilium primum omnium Vestales virgines Romæ instituisse.

21. *Templa atque delubra.*] Templa (ex Donato) loca sunt nota ab augure, & diis consecrata: delubra vero, ubi simulacra Deorum ponuntur.

24. *Subeatur.*] Proponit sibi omnia perferenda fortiter & generosé, quæ erant pro patriæ defensione subeunda.

Ib. *Suum nomen.*] Nomen nempe Cornelii, de quo superiori orat. Paragr. ii. not. ad l. 71. Hic autem locus est à dissentaneis. Lentulus enim velut hostis patriæ, Ciceroni patriæ servatori opponitur.

25. *A vatibus.*]Per vates, aruspices & versus Sibyllarum intelligit. De quibus vide superiorem orationem Paragr. ii. not. ad. l. 72.

27. *Fatalem exstitisse.*] Stoicorum more loquitur, qui omnia fato advenire volebant; quasi in fatis esset, ut per ipsum Respub. conservaretur.

os, qui huic urbi præsident, pro eo mihi ac mereor, relaturos gratiam esse; deinde si quid obtigerit, æquo animo paratoque moriar; neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi præsentis mœrore non movear, horumque omnium lacrymis à quibus me [d] circumsessum videtis: neque meam mentem non domum sæpe revocat exanimata uxor, abjecta metu filia, & parvulus filius, quem mihi videtur amplecti respublica tanquam obsidem consulatûs mei; neque ille, qui expectans hujus exitum diei adstat in conspectu meo gener; moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiam [e] si vis aliqua me oppresserit, potius quam ut & illi, & nos unâ reipub. peste pereamus. Quare, P. C. incumbite ad reipub. salutem: circumspicite omnes procellas, quæ impendent, nisi providetis; non Tib. Gracchus, qui iterum tribunus-plebis fieri voluit: non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est: non L. Sa-

[d] *circumdatum.* [e] *pereundum sit mihi.*

32. *Urbi præsident.*] Credebant illi veteres urbem quamlibet suos habere Deos tutelares. Vide Macrobium lib. 1. Saturn. Unde Romani urbem obsessuri, prius Deos ejus tutelares sibi propitios invocabant.

Ib. *Relaturos gratiam.*] Referre gratiam dii dicuntur, cum suis cultoribus bene faciunt.

33. *Turpis mors.*] Turpis mors ea dicitur, quæ ob turpem causam accidit; at gloriosa erit Ciceroni, si in defendenda patria moriatur.

34. *Immatura consulari.*] Immatura mors est, quæ ante cursum gloriæ peractum accidit; cum igitur ad consulatum, maximam omnium dignitatem, pervenerit Cicero, jam ei mors evenire immatura nequit.

Ib. *Misera sapienti.*] Stoici etiam in tormentis certum esse censebant sapientem.

35. *Fratris carissimi.*] Frater ipsius Quintus, cognati reliqui, ac propinqui aderant, ut viderent quem exitum res habitura esset, & an morte multarentur conjurati; refert Plutarchus Quintum non mediocriter Ciceronem impulisse ad sumendum de conjuratis supplicium.

38. *Exanimata uxor.*] Terentiam uxorem metu & pavore consternatam esse ait,

38. *Filia.*] Tullia Ciceronis filia nominabatur, quæ forma, moribus & doctrina excellens fuisse dicitur.

Ib. *Parvulus filius.*] Filius Ciceronis à patre Marco Marcus dictus est; is post mortem patris, Augusti Cæsaris in Consulatu collega fuit, ut Plutarchus refert.

39. *Tanquam obsidem.*] Obsides quidem ii dicuntur, qui à victis victori dantur: sed hic obses ponitur pro sponsore Consulatûs Ciceronis. Nam cum unicè à Cicerone filius diligeretur, confirmabat nihil suscepturum patrem, nisi quod saluti Reipub. foret; quia salus liberorum & incolumitas à salute & incolumitate Reipub. dependet.

41. *Gener.*] Tullia filia Ciceronis tres habuit maritos, ex primo matrimonio Pisonem, ut ex lib. 1. Epist. famil. patet; ex secundo Crassipedem, ex tertio Dolabellam; hic de Calp. Pisone agitur.

45. *Omnes procellas.*] Per procellas intelligit omnia pericula, translatio à maris tempestate.

46. *Tiberius Gracchus.*] Tiberius cum fieri vellet Tribunus plebis, occisus est à Scipione Nasica, ut refert Livius lib. 58.

47. *Agrarios.*] Seditiosos illos notat qui legi Agrariæ favebant, nempe ut agri sibi distribuerentur.

turnihus, qui C. Memmium occidit, in diſcrimen aliquod, atque in veſtræ ſeveritatis judicium adducitur. Tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad veſtram omnium cædem, ad Catilinam accipiendum Romæ [f] reſtiterunt; tenentur literæ, ſigna, manus, denique uniuſcujuſque confeſſio: ſolicitantur Allobroges: [g] ſervitia excitantur: Catilina arceſſitur: id eſt, initum conſilium, ut, interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reip. nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur. Hæc omnia indices detulerunt, rei confeſſi ſunt, vos multis jam judiciis judicaviſtis: primùm, quòd mihi gratias egiſtis ſingularibus verbis, & meâ virtute atque diligentiâ perditorum hominum patefactam eſſe conjurationem decreviſtis: deinde, quod P. Lentulum, ut ſe abdicaret præturâ, coëgiſtis: tum, quòd eum, & cæteros, de quibus judicaviſtis, in cuſtodiam dandos cenſuiſtis: maximeque, quod meo nomine ſupplicationem decreviſtis, qui honos togato habitus ante me eſt nemini: poſtremò, heſterno die præmia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dediſtis ampliſſima: quæ ſunt omnia ejuſmodi, ut ii, qui in cuſtodiam nominatim dati ſunt, ſine ullâ dubitatione à vobis damnati eſſe videantur.

[f] *remanſerunt.* [g] *ſervi.*

48. *Memmium occidit.*) Saturninus Tribunus-pleb. Memmium candidatum conſulatûs ac suum competitorem, quem suis actionibus adversarium timebat, interfecit.

52. *Solicitantur Allobroges.*] Solicitabantur Allobroges à Catilinariis, ut ex eorum patet literis, quas ad Allobrogum Senatum dederant. Vide superiorem orationem, ubi fuse de his, & aliis sequentibus dictum est.

65. *Damnati videantur.*] Ex Sallustio habemus, Senatum judicavisse hos conjuratos fecisse contra rempub.

PROPOSITIO.

Proponit conjuratos morte multandos eſſe; primùm ambiguè; & celeriter, propter imminens periculum.

II. Sed ego inſtitui referre ad vos, P. C. tanquam integrum, & de facto, quid judicetis; & de pœnâ, quid cenſeatis; illa [a] prædicam, quæ ſunt conſulis. Ego magnum in republicâ verſari furorem, nova quædam miſceri & concitari mala jampridem videbam: ſed hanc tantam, tam exitioſam haberi conjurationem à civibus nunquam putavi. Nunc quicquid eſt, quocunque veſtræ mentes inclinant, atque ſententiæ, ſtatuendum vobis ante noctem eſt. Quantum facinus ad nos delatum ſit, videtis: huic ſi paucos putatis [b] affines

[a] *præmonebo.* [b] *conſcios.*

esse, vehementer erratis. Latiùs opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solùm per Italiam, verùm etiam transcendit Alpes, & [c] obscurè serpens multas jam provincias occupavit. Id opprimi [d] sustentando ac prolatando nullo pacto potest; quâcunque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

[c] *latenter.* [d] *ferendo & differendo.*

PARTITIO & CONTENTIO.

Proponit utramque sententiam, ac ita discutit, ut Cæsaris quasi popularem laudet, sed Silani, in quam inclinat, latius explicet.

IIII Video duas adhuc esse sententias: unam D. Silani qui censet eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos: alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam removet, cæterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque & pro suâ dignitate, & pro rerum magnitudine in summâ severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vitâ privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere, punctum temporis frui vitâ & hoc communi [a] spiritu non putat oportere: atque hoc genus pœnæ sæpe in improbos cives in hac republ. esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem à diis immortalibus non esse supplicii causâ constitutam, sed aut necessitatem naturæ, aut laborum ac miseriarum quietem esse; itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam sæpe libenter oppetiverunt; [b] vincula vero, & ea sempiterna, certe ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt; itaque municipiis dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis: difficultatem, si rogare; decernatur tamen, si placet. Ego enim [c] suscipiam, &, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causâ statueritis, non putet suæ dignitatis recusare. Adjungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vin-

[a] *aëre.* [b] *perpetuus carcer.* [c] *recipiam* in me.

1. *Silani.*] Silanus Consul designatus, & C. Cæsar, primi suas sententias protulerunt, quas passim reliqui secuti sunt.

12. *Necessitatem naturæ.*] Cum quis extrema senectute, aut morbo periit, dicitur necessitate naturæ mori, quia omnia occidant necesse est.

13. *Quietem esse.*] Cum quis sibi mortem inferebat, tunc mors ab illo quies dicebatur; quare enim mori vult, nisi ut quietem ab aliquo incommodo sibi quærat?

16. *Municipiis.*] Municipia liberæ erant civitates.

16. *Habere videtur, &c.*] Dilemma his facit Cicero, ut illa municipia rogare, aut iis imperare oportet, ut accipiant illos conjuratos: quod utrumque refellit.

17. *Decernatur.*] Id est, decernatur à Senatu ut per municipia distribuantur, nemoque audeat eos sublevare.

cula ruperit: horribiles custodias circumdat, & digna scelere hominum perditorum sancit; ne quis eorum pœnam, quos condemnat, aut per Senatum, aut per populum levare possit: eripit etiam spem, quæ sola hominem in miseriis consolari solet; bona præterea publicari jubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multas uno dolore animi ac corporis, & omnes scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vitâ formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quædam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt; quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam. Nunc, P. C. ego d mea video quid intersit; si eritis secuti sententiam C. Cæsaris, quoniam hanc is in republicâ viam, quæ popularis habetur, secutus est, fortasse minùs erunt, hoc auctore & cognitore hujusce sententiæ, mihi e populares impetus pertimescendi: sin illam alteram secuti eritis; nescio an amplius mihi negotii contrahatur: sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vincat. Habemus enim à C. Cæsare, sicut ipsius dignitas, & majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam tanquam obsidem perpetuæ in rempublicam voluntatis; intellectum est, quid intersit inter lenitatem concionatorum, & animum vere popularem, saluti populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat; is & nudiustertius in custodiam cives Romanos Cethegum, & P. Lentulum dedit, & supplicationem mihi decrevit, & indices hesterno die maximis præmiis affecit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæsitori gratulationem, indici præmium decrevit, quid de totâ re

d *video quam utile sit mihi.* e *populi.*

23. *Levare possit.*) Nisi velit se hostem patriæ profiteri.

26. *Uno dolore animi ac corporis.*] Si vita conjuratis adempta esset, ab omni corporis & animi dolore vacui essent; loquitur autem ex sententia Cæsaris, qui censebat animam cum corpore extingui.

28. *Apud inferos.*] Inferos negat esse Cicero lib. Tuscul. quæst. quos nos Christiani & credimus, & formidamus.

33. *Hoc auctore.*] Cæsare.

35. *Illam alteram.*] De Silani Consulis designati sententia loquitur.

36. *Negotii contrahatur.*] Non minus periculi sibi incumbere declarat, si Silani, quam si Cæsaris sententiam sequantur.

38. *Tanquam obsidem.*] Laudat Cæsaris sententiam, tanquam is bene de Repub. sentiret: nam revera multi eum favere conjuratis suspicabantur: alii mollire hac pœna, sibi apud populum dominatum affectare.

40. *Concionatorum.*] Per concionatores vel illos tribunos-plebis, qui conciones apud populum seditiosas habebant, vel eos, qui omnes concionum ventos colligebant, indicat.

42. *Non neminem.*] Carpit aliquem incognitum, è Senatorum numero, qui ut popularis haberetur, eo die venire noluit in Senatum. Huic anteponit Cæsarem, qui revera popularis est, & salutis publicæ studiosus.

46. *Quæsitori.*] Se quæsitorem vocat, quia conjurationem detexit.

47. *Gratulationem.*] Loquitur de supplicatione, quæ decreta sunt à Senatu, vide Orat. superiorem Paragr. III. not. ad L. 53.

& causâ judicârit. At verò C. Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipub. sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniæ, jussu populi pœnas reip. dependisse: idem etiam ipsum Lentulum largitorem & prodigum non putat, cùm de pernicie reip. & exitio hujus urbis tam acerbè tamque crùdeliter cogitârit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum [f] æternis tenebris vinculisque mandare: & sancit in posterum, ne quis hujus supplicio [g] levando se jactare, & in pernicie reipubl. posthac popularis esse possit; adjungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus & corporis, etiam egestas ac mendicitas consequatur. Quamobrem sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem populo Romano carum atque jucundum: sive illum Silani sententiam sequi malueritis, facilè me, atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis; atque obtinebo, eam multo leviorem fuisse. Quanquam, P. C. quæ potest esse in tanti sceleris immanitate puniendâ crudelitas? Ego enim de meo sensu judico. Nam ita mihi salvâ rep. vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causâ vehementior sum, non atrocitate animi moveor (quis enim est me mitior?) sed singulari quâdam humanitate, & misericordiâ. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium, subitò uno incendio concidentem: cerno animo sepultâ in patriâ miseros, atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi, & furor in vestrâ cæde bacchantis. Cum verò mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fatis sperâsse confessus est; purpuratum esse hunc Gabinium; cum exercitu venisse Catilinam: tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum, atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco: & quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda, idcir-

[f] *detrudere in perpetuum carcerem.* [g] *minuendo.*

48. *Legem Semproniam.*] Lege lata à C. Graccho cautum est, ne injussu pop. Rom. quisquam civis Rom. morte plectatur, at lex hæc non favet conjuratis, nam hostes illi judicati non jure civium gaudent amplius.

51. *Dependisse.*] Interfectus est Gracchus ab Opimio Consule, tanquam perniciosæ legis auctor, atque ita Reipub. pœnas dedit.

52. *Largitorem & prodigum.*] Largitor s dicitur, qui spe dignitatis largitur & effundit pecunias in populum: *prodigus* vero qui in societatibus sua bona profundit.

69. *Videor enim mihi.*] Mirifica descriptio seu subjectio malorum impendentium à conjuratis.

70. *Arcem omnium gentium.*] Romam arcem omnium gentium appellat, quia ad eam omnes nationes confugiunt: alludit autem ad Asylum Romuli, de quo Livius lib. 1.

74. *Purpuratum Gabinium.*] Purpura signum fuit regiæ potestatis: quare Consules Rom. gerebant fasciam quandam purpuream in togis, qua Magistratus suam auctoritatem ostenderent.

78. *Misera atque miseranda.*] Cœlius sic ait duo illa verba inter se differe quod *miser* sit qui meritis pœnis afficitur, *miserandus* vero qui immeritas patitur.

co in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque præbeo.

IV. Etenim quæro, si quis paterfamiliâs, liberis suis à servo interfectis, uxore occisâ, incensâ domo, supplicium de servis quàm acerbissimum sumpserit, utrùm is clemens ac misericors, an inhumanus & crudelissimus esse videatur; mihi vero [a] importunus, ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt: qui singulas uniuscujusque nostrûm domos, & hoc universum reipublicæ domicilium delere conati sunt; qui id egerunt ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis, atque in cinere deflagrati imperii collocarent: si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: sin remissiores esse voluerimus, summæ nobis crudelitatis in patriæ civiumque pernicie fama subeunda est. Nisi vero cuipiam L. Cæsar, vir fortissimus & amantissimus reipub. crudelior nudiustertius est visus, cùm sororis suæ, fœminæ lectissimæ, virum præsentem, & audientem, vitâ privandum esse dixit; cùm avum jussu Coss. interfectum, filiumque ejus impuberem legatum à patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile fuit factum? quod initum delendæ reip. consilium? Largitionis voluntas tum in republicâ versata est, &

[a] *crudelis.*

1. *Etenim quæro.*] Argumentum affert ab exemplo ficto, sic autem illud profert; non est crudelitas interfici servum à patre familias, qui uxorem ejus & liberos interfecit; ergo neque conjuratos, qui servi patriæ, eam perdere voluerunt.

6. *Dolorem.*] Dolorem conceptum videlicet ex uxore & liberis interfectis, & incensa domo.

9. *Gentem.*] Gens Allobrogum semper infensissima fuit pop. Rom.

11. *Si vehementissimi.*] Ait quod summa sit misericordia in patriam, si plectantur conjurati, at summa inhumanitas, si ipsis parcatur.

13. *Nisi vero.*] Probat ab exemplo L. Cæsaris, crudeliter non agi cum conjuratis, si interficiantur; si quidem dixit Lentulum principem conjurationis, & sororis suæ virum, quem præsentem & audientem videbat in Senatu, sibi morte dignum videri.

15. *Sororis suæ.*] Lucii Cæsaris soror, & uxor Lentuli Julia vocabatur, & ex priori matrimonio illius M. Antonii mater, qui póstea triumvir fuit. Ex hoc autem Lentuli supplicio, ut refert Plutarch. in vita Ant. fons inimicitiarum, quæ Ciceronem inter & Antonium intercesserunt, redundavit.

17. *Cum avum.*] Jam confirmat quod dixit Cæsar, videlicet Lentulum morte afficiendum esse; quod avus ejus longe minore scelere infectus, tamen jussu Opimii Consulis interfectus fuisset; avus porro maternus L. Cæsaris fuerat M. Fulvius Flaccus; ejus filiam L. Cæsar hujus Lucii pater in matrimonio habuerat.

Ib. *Filiumque ejus impuberem.*] Habebat filium, adolescentem ornatissimum, vix annos natum viginti, quem mittebat ut pacis tantum conditiones proponeret, et cujus frater major in acie perierat, qui tamen in carcere necatus est.

19. *Quorum quod simile factum.*] Nullum tantum illi facinus conceperant, quantum Lentulus ille seditiosorum princeps; ergo longe acerbiore morte dignus est.

20. *Largitionis voluntas.*] Volebat Gracchus tenuioribus civibus agros lar-

partium quædam contentio. Atque illo tempore hujus avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus, & grave tum vulnus accepit, ne quid de summâ dignitate reipub. minueretur: hic ad evertenda fundamenta reip. Gallos arcessivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit, attribuit nos trucidandos Cethego, cæteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefario nimis aliquid severè statuisse videamini: cum multo magis sit verendum, ne remissione pœnæ crudeles magis in patriam, quàm ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamini. Sed quæ exaudio, P. C. dissimulare non possum; jactantur enim voces, quæ perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis præsidii ad ea, quæ vos statueritis hodierno die [b] transigenda. Omnia provisa, parata, & constituta sunt, P. C. cùm meâ summâ curâ atque diligentiâ, tum multo etiam majore populi Romani ad summum imperium retinendum, & ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Causa enim est, post urbem conditam hæc inventa sola, in quâ omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui,

b *exequenda.*

giri, dare vestimenta militibus sine stipendiorum diminutione, &c. his largitionibus veniebat tantùm in suspicionem imperii affectandi.

21. *Partium quædam contentio.*] Contendebant inter se tantum populus, & Senatus sive patricii.

Ib. *Hujus avus Lentuli.*] In illa seditione, ut his verbis refert Valer. Max. lib. 5. cap. 3. *P. Lentuli* hujus seditiosi Lentuli avus, *clarissimus & amantissimus civis Reipub. in Aventino C. Gracchi nefarios conatus & aciem pia ac forti pugna magnis vulneribus exceptis* fugavit.

24. *Hic ad evertenda fundamenta.*] Argumentatur jam à minori ad majus; nam si morte dignus propter suspicionem Gracchus judicatus est, aut quia visus solum est minuere dignitatem populi; graviori morte dignus judicari debet, qui fundamenta Reipub. evertere voluit; quod probat amplificatione per distributionem.

Ib. *Gallos arcessivit.*] Allobroges sunt, quos nomine Gallorum exprimit ad invidiam conciliandam, quia Galli infensissimi erant Romanis.

25. *Attribuit nos.*) Cuique conjuratorum suum munus attributum erat, ut sæpe jam in istis orationibus dictum est; at Cethego ut Ciceronem & Senatores interficeret.

28. *Vereamini, censeo.*] Ironia; non enim dubitandum est de morte ipsis inferenda.

32. *Sed quæ exaudio.*] Occupatione utitur, ut eos præveniat, qui satis non esse præsidii Ciceroni dicere potuissent ad eos morte afficiendos, si ita de iis Senatus decerneret.

40. *Plenum est forum.*] Habebatur hæc oratio in foro Romano, quod erat in Capitolio, quod omnium nobilissimum fuit.

41. *Hujus loci ac templi.*] Varia templa fuerunt circa forum, per quæ in causa Milonis præsidia Pompeius disposuit; vel templum ait, quia in loco sacro semper Senatus habebatur.

42. *In qua omnes sentirent.*] In aliis contentionibus suas quisque partes sequebatur; ut in tumultibus civilibus, nobiles Syllæ, plebeii Mario adhærebant; at in hac causa nemo præter conjuratos paucos Catilinæ & Lentulo favit.

cùm ſibi viderent eſſe pereundum, cum omnibus potius, quam ſoli perire voluerunt; hoſce ègo homines excipio, & ſecerno libenter; neque enim in improborum civium, ſed in acerbiſſimorum hoſtium numero habendos puto. Cæteri vero, dii immortales! quâ [c] frequentiâ, quo ſtudio, quâ virtute ad communem dignitatem, ſalutemque conſentiunt? Quid ego hîc equites Romanos commemorem? qui vobis ita ſummam ordinis conſiliique concedunt, ut vobiſcum de amore reip. certent: quos ex multorum annorum diſſenſione ad hujus ordinis ſocietatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiſcum atque hæc cauſa conjungit; quam conjunctionem ſi in conſulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus, [d] confirmo vobis, nullum poſthac malum civile ac domeſticum ad ullam reipub. partem eſſe venturum. Pari ſtudio defendendæ reipub. conveniſſe video tribunos ærarios, fortiſſimos viros; ſcribas item univerſos; quos cùm caſu hic dies ad ærarium frequentâſſet, video ab expectatione ſortis ad communem ſalutem eſſe converſos. Omnis ingenuorum adeſt multitudo, etiam [e] tenuiſſimorum. Quis eſt enim cui non hæc templa, aſpectus urbis, poſſeſſio libertatis, lux denique hæc ipſa, & hoc commune patriæ ſolum, cùm ſit carum, tum vero dulce atque jucundum? [f] Operæ pretium eſt, P. C. libertinorum hominum ſtudia cognoſcere, qui ſuâ virtute fortunam civitatis

c *multitudine, deſiderio, fortitudine.* d *promitto.* e *pauperrimorum.* f *eſt res digna.*

44. *Hosce homines.*] Secernit conjuratos viros impios & infames à cœteris civibus.

47. *Ad communem dignitatem.*] Per communem dignitatem, libertatem intelligit, qua nihil homini melius est.

49. *Summam ordinis.*] Per summam ordinis, summum imperium seu primas reipub. partes accipit, quas ita proprias senatui esse concedit, ut tamen nullis concedant equites amore in rempub.

50. *Multorum annorum dissensione.*] Tulerat Sempronius Tribunus pleb. Q. Cæcilio, & T. Quinctio Coss. anno urbis sexcentesimo tricesimo, ut judicia quæ penes Senatum fuerant, ad solos equites transferrentur. Hinc semper dissenserunt Senatores ab equitibus. Postea à Sylla ab equitibus ad Senatores translata sunt anno sexcentesimo septuagesimo tertio; denique anno sexcentesimo octogesimo tertio, à Cotta senatoribus, equitibus & tribunis ærariis communicata sunt: atque ita omnes ordines ad concordiam revocati sunt.

56. *Tribunos ærarios.*] Tribunos ærarios dicimus *receptores generales* quibus etiam cum Senatu in equestri ordine Aurelius Cotta Prætor, lege lata, judicandi potestatem fecit.

57. *Scribas.*] Scribarum ordo honestus erat, eorum erat munus acta publica scribere. Vide actionem quintam in Verrem, ubi fuse de iis loquitur Cicero.

58. *Expectatione sortis.*] Sorte ministeria ad ærarium præstabant Scribæ: imo eorum sortitio fiebat, qui in provincias sequerentur magistratus.

59. *Ingenuorum.*] Ingenui dicuntur, qui statim ac nascuntur liberi sunt. Vide Cic. lib. 1. de inventione, ubi de iis agit.

63. *Libertinorum hominum.*] Libertini dicuntur, qui ex justa servitute manumissi sunt; & qui probitate & fortitudine suâ bene merendo de dominis, libertate & civitate donati sunt.

conſecuti, hanc vere ſuam patriam eſſe judicant: quam quidam hinc nati, & ſummo nati loco, non patriam ſuam, ſed urbem hoſtium eſſe judicaverunt. Sed quid ego hujuſce ordinis homines commemorem, quos privatæ fortunæ, quos communis reſpublica, quos denique libertas ea, quæ dulciſſima eſt, ad ſalutem patriæ defendendam excitavit? [g] ſervus eſt nemo, qui modò tolerabili conditione ſit ſervitutis, qui non audaciam civium perditorum perhorreſcat; qui non obſtare cupiat; qui non tantum, quantum audet, & quantum poteſt, conferat ad communem ſalutem voluntatis. Quare ſi quem veſtrûm forte commovet hoc quod auditum eſt, lenonem quendam Lentuli concurſare circum tabernas, pretio ſperantem ſolicitari poſſe animos egentium atque imperitorum: eſt id quidem cœptum atque tentatum: ſed nulli ſunt inventi tam aut fortunâ miſeri, aut voluntate perditi, qui non ipſum illum ſellæ atque operis, & quæſtûs quotidiani locum, qui non cubile ac lectulum ſuum, qui denique non [g] curſum hunc otioſum vitæ ſuæ ſalvum eſſe velint. Multo verò maxima pars eorum qui in tabernis ſunt, immo vero (id enim potius eſt dicendum) genus hoc univerſum amantiſſimum eſt [h] otii. Etenim omne eorum inſtrumentum, omnis opera, ac quæſtus, frequentiâ civium ſuſtinetur, alitur otio: quorum ſi quæſtus, occluſis tabernis, minui ſolet, quid tandem incenſis futurum eſt?

[g] *hanc brevitatem vitæ pacatam.* [h] *pacis.*

66. *Hinc nati.*] Lentulum & Cethegum intelligit, qui nati Romæ, eam quasi urbem hostium ferro flammaque delere voluerunt.

70. *Tolerabili conditione.*] Tolerabili conditione servus esse dicitur qui dominos crudeles & duros non habet.

72. *Obstare cupiat.*] Illorum conjuratorum civium audaciæ nemo non resistere vult.

75. *Concursare.*] Sallustius refert quod Lentuli clientes & liberti diversis itineribus per urbem opifices & servitia concitare conati sunt, ut vi eum ex carcere extraherent

79. *Sellæ atque operis.*] Sella seu officina locus est, ubi opifices suas operas faciunt. A Sella vero Sellularii illi dicti sunt.

80. *Cubile ac lectulum.*] Utrumque videtur distinguere Cicero; fortè vilius fuit cubile quam lectus, cum illud talpis & corvis à Virgilio, lib. Georg. 1. assignetur.

82. *In tabernis sunt.*] In tabernis res vendendæ proponuntur à Propolis. Sumitur etiam *taberna* pro *caupona*, ubi pretium hospitii solvitur.

PERORATIO.

In hac peroratione poſtulat, & hortatur Senatum, ut Silani ſententiam ſequatur, cui ſe obtemperaturum profitetur.

V. Quæ cum ita ſint, P. C. vobis populi Rom. præſidia non deſunt: vos ne populo Rom. deeſſe videamini providete. Habe-

tis consulem ex plurimis periculis & insidiis, atque ex mediâ morte, [a] non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum: omnes ordines ad conservandam rempub. mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt: obsessa facibus & telis impiæ conjurationis, vobis supplex [b] manus tendit patria communis: vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis [c] arcem, & Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum, vobis omnia deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Præterea de vestrâ vitâ, de conjugum vestrarum ac liberorum animâ, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris hodierno die vobis judicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui; quæ non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum (id quod in civili causâ hodierno die primùm videmus) unum atque idem sentientem. Cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quantâ virtute stabilitam libertatem, quantâ deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox pene delerit. Id ne unquam posthac non modò confici, sed ne cogitari quidem possit, vobis hodierno die providendum est. Atque hæc, non ut vos, qui mihi studio pene [d] præcurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quæ debet esse in repub. [e] princeps, officio functa consulari videretur. Nunc antequam, P. C. ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta [f] manus est conjuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse judico turpem & infirmam, contemptam & abjectam. Quòd si aliquando alicujus furore & scelere concitata manus ista plus [g] valuerit quam vestra ac reipublicæ dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam, P. C. pœnitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitæ tantam laudem, quantâ vos me vestris decretis honestâstis, nemo est assecutus. Cæteris enim semper bene gestæ, mihi uni conservatæ reipublicæ gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus, ille, cujus consilio atque virtute Hannibal in

[a] *non ut vivat sibi.* [b] *precatur.* [c] *arcem Capitolinam.* [d] *prævenitis.* [e] *prima.* [f] *multitudo.* [g] *potuerit.*

9. *Penatium.*] Penates dii selecti sunt duodecim, qui & dii patrii dicebantur, seu domestici, quod penes nos nati sunt, sive penitus insident, vel per quos spiramus

Ib. *Ignem Vestæ.*] Ignis erat in ara perpetuus, quem curabant Virgines Vestales.

10. *Delubra.*] Delubra sacella sunt in templis.

13. *De focis.*] Focus locus est, ubi ignis fovetur, & ubi putabant deos Penates & domesticos Lares residere.

19. *Una nox.*] Saturnalium nocte cædem facere cogitabant conjurati.

27. *Sed eam.*] Multitudinem eam dicit conflatam è vili plebecula, à qua nihil formidandum.

34. *Bene gestæ.*) Bene gesta Respub. tum dicebatur, cum hostes devicti erant.

35. *Sit Scipio clarus.*] Scipio Africa-

Africam redire, atque ex Italiâ decedere coactus est: ornetur alter eximiâ laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque delevit: habeatur vir egregius, L. Paullus ille, cujus currum rex potentissimus quondam & nobilissimus Perses honestavit; sit in æternâ gloriâ Marius, qui bis Italiam obsidione & metu servitutis liberavit: anteponatur omnibus Pompeius, cujus res gestæ atque virtutes iisdem, quibus Solis cursus, regionibus ac terminis continentur; erit profectò inter horum laudes aliquid loci nostræ gloriæ: nisi fortè majus est, patefacere nobis provincias, quò exire possimus, quam curare, ut etiam illi qui absunt, habeant quò victores revertantur; quanquam est in uno loco conditio melior externæ victoriæ, quam domesticæ: quod hostes [h] alienigenæ, aut oppressi serviunt, aut recepti beneficio se obligatos putant: qui autem ex numero civium dementiâ aliquâ depravati hostes patriæ semel esse cœperunt, eos, cùm à pernicie reipublicæ repuleris, neque vi coercere, neque beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus æternum bellum susceptum esse video: quod ego vestro bonorumque omnium auxilio, memoriâque tantorum periculorum, quæ non modò in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper hærebit, à me, atque à meis facilè propulsari posse confido. Neque ulla profectò tanta vis reperietur, quæ conjunctionem vestram equitumque Romanorum, & tantam conspirationem bonorum omnium perfringere & labefactare possit. Quæ cum ita sint, patres conscripti,

[h] *externi.*

nus major anno 15. secundi belli Punici, traduxit exercitum in Africam: quare Annibal decedere ex Italia, & subvenire patriæ coactus est. Vide Livium, lib. 30.

37. *Ornetur alter.*] Minor Africanus, filius Paulli, adoptatus est à superioris Africani filio. Vide Flor. lib. 2. cap. 1. & 18.

39. *Carthaginem.*] Carthago fuit urbs Africæ celeberrima & Romæ æmula, à Didone condita septuagesimo post Romam anno: à Scipione deleta fuit cum Carthagine nova in Hispania Bætica.

Ib. *Numantiam.*] Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarraconensis, à Romanis obsessa & victa.

40. *Paullus ille.*] Hujus vitam scripsit Plutarchus.

Ib. *Cujus currum.*] Cum triumphabant victores, ante eorum currum victi duces duci solebant in pompam.

41. *Marius.*] Marius Teutones & Ambrones duobus præliis ad Aquas Sextias in Provincia, & Cimbros eorum socios in agro Claudio superavit, cæsis eorum ducentis millibus, & captis nonaginta. Vide Plutarchum in vita Marii.

43. *Pompeius.*] De eo fuse in Oratione pro lege Manil.

47. *Quò victores revertantur.*] Debent habere victores urbem quo revertantur, ut ibi debitum suæ virtuti triumphum referant, unde lib. 1. Offic. refert ipse Cicero de Pompeio, quod sibi dixerit, *frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in Rempub. beneficio, ubi triumpharet, habiturus esset.* Cum autem arderet hæc conjuratio, tum in Asia Pompeius cum Mithridate bellum gerebat.

50. *Recepti.*] Qui se dedunt, recipiuntur in populi Rom. amicitiam.

pro imperio, pro exercitu, pro provinciâ quam neglexi, pro triumpho cæterisque laudis insignibus, quæ sunt à me propter urbis vestræque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitiisque provincialibus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quàm comparo; pro his igitur omnibus rebus, & pro meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam conspicitis, ad conservandam rempublicam diligentiâ, nihil aliud à vobis, nisi hujus temporis, totiusque mei consulatûs memoriam postulo: quæ dum erit vestris mentibus infixa, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quòd si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium; cui profectò satis erit præsidii non solùm ad salutem, verùm etiam ad dignitatem, si ejus, qui hæc omnia suo solus periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summâ salute vestrâ, populique Romani, P. C. de vestris conjugibus ac liberis; de aris ac focis; de fanis ac templis; de totius urbis tectis ac sedibus; de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque universâ rep. decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis enim consulem, qui & parere vestris decretis non dubitet, & ea quæ statueritis, quoad vivet, defendere, & per se ipsum præstare possit.

64. *Pro imperio.*] Consulibus provinciæ administrandæ decernebantur, dabantur exercitus, & re bene gesta triumphus decernebatur, quo nihil apud Romanos ad gloriam fuit illustrius.

66. *Pro clientelis.*] Clientes dicebantur qui patronos honorabant: nam Romulus, cum patres plebeiosque decrevisset, ne qua inter eos esset dissensio, permisit unicuique plebeio, ut quemcunque à patribus vellet, patronum sibi compararet; hunc autem, honoris causa, domo deducebant in Senatum, &c. Vide Sigonium. lib. 1. cap. 7.

Ib. *Hospitiisque provincialibus.*] Hospitia multa sibi in provincia Siciliæ comparavit Cicero.

74. *Meum filium.*] M. Ciceronem filium Senatui commendat, cui postea scripsit libros de Officiis, & qui legitima ætate collega Octavii Augusti Cæsaris in consulatu, Antonii statuas dejecit, qui interficiendum Ciceronem patrem curaverat.

82. *Parere vestris decretis.*] Pollicetur se obtemperaturum esse Senatûs decretis, si velit conjuratos morte multare.

83. *Per se ipsum præstare.*] Pollicetur iterum se statuta à Senatu, sine cujusquam alterius ope à periculo præstiturum.

PRO

L. MURÆNA.

Non legitur

ARGUMENTUM.

LIcinius Muræna, plebeio genere natus, patrem habuit L. Murænam, qui in prætura cum adolescente filio de Mithridate triumphavit. Acta sub patre adolescentia, mox Quæstor unà cum Ser. Sulpicio factus est; deinde legatus L. Lucullo in Asiam contra Mithridatem, ubi singulari fide ac diligentia, industriam suam imperatori probavit. Ædilitatem deinde & Præturam obtinuit, quam primum Romæ in jure dicendo, deinde & in Gallia Cisalpina gessit. Inde petiit Consulatum cum Silano, L. Catilina, & Servio Sulpicio. Is cum Silano Consul designatus, à Sulpicio de ambitu accusatus est. Tria fuerunt accusationis capita; unum in mores Murænæ, quòd in Asia fuerit, quòdque saltaverit; alterum in genus, quia Sulpicius dignitate Murænæ superior est, quòd Patricius, quòd juris civilis peritus, quòd in quæstura, quòd in prætura prior renunciatus: Muræna vero, quòd plebeio, aut equestri saltem genere natus est, & in exercitu fere semper fuit. Tertium ambitus fuit, quòd contra legem Calpurniam & Senatusconsultum, multi candidato Murænæ obviam venissent; quòd multi sectati sint; quòd ad spectandos gladiatores tributim locum dederit; quod ad prandia vulgo invitarit.

PERSONÆ.

Tres fuerunt accusatores Murænæ; Sulpicius, qui competitor illius fuerat, & repulsam tulerat; Cn. Posthumius adolescens, M. *Porcius Cato, quem, in ejus vita, scripsit Plutarchus, jurasse se eum accusaturum quem pecuniam populo dare cognovisset. Defenderunt vero Murænam Q. Hortensius, M. Crassus, & M. Cicero, qui cum Hortensium eloquentiæ laude tum florentem superare contenderet, nullam partem noctis conquievit, usque eo, ut nimiis curis & vigiliis afflictus, inferior quàm ille in actione visus fuerit.*

TEMPUS.

Acta fuit hæc causa sub finem anni urbis conditæ 690. *ipso Cicerone & Antonio Coss. antequam Muræna magistratum iniret.*

EVENTUS.

Felix fuit Ciceroni & Murænæ, quandoquidem anno proximè sequenti Consulatum gessit.

PARTES.

Sunt Exordium, Propositio cum distributione, Contentio, Peroratio.

EXORDIUM.

Exordium duas partes habet. Primum precationem continet, quam fecit de more pro felici Murænæ consulatu, qua eidem sibique judicum benevolentiam conciliat, eorum extollendo potentiam, quam à diis translatam habent.

Secunda pars continet excusationem apud Catonem & Sulpicium, duos Murænæ accusatores.

I. QUÆ precatus sum à diis immortalibus, Judices, more institutoque majorum, illo die quo auspicatò comitiis centuriatis L. Murænam consulem [a] renunciavi, ut ea res mihi [b] ma-

INTERPRETATIO.

[a] *declaravi.* [b] *consulatui.*

NOTÆ.

1. *More.*] Julius Festus, lib. 13. de verborum significatione, *Mos est*, inquit, *institutum patrium pertinens ad religiones, cæremoniasque majorum.*] Sic Macrob.

Ib. *Instituloque.*] Ex Macrobio, lib. 3. cap. 8. Saturn. *institutum certi auctoris est*, quod vulgus laudabilem consuetudinem appellat.

2. *Auspicato.*] Id est, captatis auspiciis, sine quibus nihil prorsus vel publicè, vel privatim apud Romanos agebatur.

Ib. *Comitiis.*] Comitia fuerunt populi cœtus, quem Magistratus legitimè convocabat, ut aliquid suo suffragio vel juberet vel prohiberet. Eorum vero tria genera exstiterunt, Curiata, Centuriata, & Tributa. *Curiata* Romulus, *Centuriata* Ser. Tullius, *Tributa* Tribuni-plebis in Remp. intulerunt. *Curiata* dicta sunt, cùm populus in Curias, *Centuriata* cum in Centurias, *Tributa* cum in Tribus descriptus suffragium tulit. Curiæ porrò triginta fuerunt illæ partes, in quas Romulus populum Rom. distribuit; Centuriæ verò sunt illi Conventus populi ad Concilia per Centenas turbas ex censu & ætate divisi: Tribus denique sunt tres illæ partes, in quas primum populus Rom. descriptus est à Romulo (inquit Dionysius) ubi primùm ab agresti illa Albanorum, Convenarumque multitudine Rex declaratus est.

Ib. *Centuriatis.*] Centuriata omnia fuerunt maxima & justa, in quibus Consul & majores magistratus creabantur à populo, ex singulis centuriis secundum censum ordinis & ætatis, descripto. Curiata verò minora fuère, quibus ex generibus omnium ætatum, ordinumq; promiscua multitudine populus

gistratuique meo, populo, plebique Romanæ bene atque feliciter eveniret: eadem precor ab iisdem diis immortalibus ob ejusdem hominis consulatum unà cum [c] salute obtinendum, & ut vestræ mentes atque sententiæ cum populi Rom. voluntate suffragiisque consentiant, eaque res vobis populoque Rom. pacem, tranquillitatem, otium, concordiamque afferat. Quòd si illa solemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis consecrata, tantam habet in se vim & religionem, quantam reipublicæ dignitas postulat: idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus, me rogante, datus esset, ea res faustè, feliciter, prosperèque eveniret. Quæ cum ita sint, Judices, & cum omnis deorum immortalium potestas, aut translata sit ad vos, aut [d] certe communicata vobiscum: idem consul eum vestræ fidei commendat, qui antea diis immortalibus commendavit; ut ejusdem hominis voce & declaratus consul, & defensus, beneficium populi Rom. cum vestrâ atque omnium civium salute tueatur. Et quoniam in hoc officio studium meæ defensionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa susceptio causæ reprehensa est; antequam pro L. Murænâ dicere insti-

c *absolutione*. d *saltem*.

de minoribus magistratibus, & rebus militaribus suffragium ferebat. Tributis etiam minores Magistratus creabantur, atque in iis etiam agebatur de legibus ferendis, quas plebs, Magistràtu publico rogante, constituebat. Nota autem quòd etiam Comitia Calata nominantur, non autem proprium & peculiare genus efficiunt; nam omnia primum Calata Comitia dicta sunt, quia per præcones Patres vocabantur, plebeii vero per cornicines; hàc autem voce *Calare*, id est, vocare, dicta sunt. Cùm vero verbum hoc desiisset in usu esse; retentum est nomen Calatorum Comitiorum in his tantum quæ pro Collegio Pontificum, aut Regis sacrorum, aut Flaminum inaugurandorum, vel Testamentorum condendorum causâ fiebant. De his omnibus Comitiis fusè tractat Rosinus, lib. 6: hunc consule.

4. *Populo, plebique.*] Plebs à populo eo differt, quo species à genere; nam appellatione populi universi cives significantur, connumeratis etiam Patriciis & Senatoribus. Plebis autem appellatione, sine Patriciis & Senatoribus, cæteri cives significantur. Hinc plebiscitum definitur lex quam plebs, non populus accipit. Ad plebem autem pertinere censebantur opifices, rustici qui agros colebant, & denique hominum genus abjectum quod vitam laboribus propter inopiam tolerabat.

8. *Suffragiis.*] Populi suffragiis consules eligebantur, iisque consul Muræna factus est.

9. *Quod si illa solemnis.*] Auget illam ipsam sententiam: si qua vis est in precatione, quod ad publicum jus attinet, eandem esse ait in privato; cum igitur facta sit pro toto pop. Rom. etiam facta est pro Muræna.

12. *Eis quoque hominibus.*] Silano & Murænæ fausta precatus est, cum pro toto populo preces fecit.

13. *Me rogante.*] Vel ait se præfuisse comitiis centuriatis, in quibus Muræna creatus est, vel se populum rogavisse, ut Murænam consulem eligeret. Sic autem Consul rogabat, *Velitis, jubeatis, Quirites, hunc aut illum Consulem fieri?*

19. *Beneficium pop. Rom.*] Consulatum beneficium populi vocat, quia à populo Romano suffragiis Murænæ & consuli cuivis concedebatur.

20. *Et quoniam.*] Altera pars Exordii, in qua objectis sibi criminibus respondet.

tuo, pro me ipso pauca dicam: non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei, quam hujusce salutis defensio: sed ut meo facto vobis probato, majore auctoritate ab hujus honore, famâ, fortunisque omnibus, inimicorum impetus propulsare possim. Et primùm M. Catoni, vitam ad certam rationis normam dirigenti, & diligentissimè perpendenti momenta officiorum omnium, de officio meo respondebo. Negat fuisse [e] rectum Cato, me & consulem, & legis ambitûs latorem, & tam severè gesto consulatu, causam L. Murænæ attingere; cujus reprehensio me vehementer movet, non solùm ut vobis, Judices, quibus maximè debeo, verùm etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est æquius consulem defendi, quam à consule? Quis mihi in repub. potest aut debet esse conjunctior quam is cui respub. à me uno traditur sustinenda, magnis meis laboribus & periculis sustentata? Quòd si in iis rebus repetendis, quæ mancipî sunt, is periculum judicii præstare debet, qui se nexu obligavit: profectò etiam rectius in judicio consulis designati, is potissimum consul, qui consulem declaravit, [f] auctor beneficii populi Rom. defensorque periculi esse debebit. Ac

[e] *justum.* [f] *testis.*

27. *M. Catoni.*] Sic & Philosophum Catonem, & Stoicum significat. Ut Stoicus omnia ad certam rationis normam dirigebat; est autem insignis translatio proverbialem figuram complectens, quali & Græci uti solent, cum maximam curam & exquisitiorem significare volunt. Norma enim est quam veteres Κανόνα dixère, quæ constituit rectum angulum. Ut philosophus, omnia officiorum genera veluti particulas perpendebat, ne quid insidiosè, simulatè aut fallaciter diceretur.

30. *Legis ambitus latorem.*] Ambitus & ambitio differunt hoc, quòd prior appellatio fit criminis, posterior cupiditatis. Ambitus autem committebatur, cum benigne quis per Tribus appellabat populum, suffragia corrogabat. Verùm cum profusione & largitionibus corrumpebat populum, & suffragia mercede comparabat, reus ambitûs dicebatur, & lege lata puniebatur. Refert Dio hujus legis auctorem, & suasorem Ciceronem fuisse.

31. *Severe gesto.*] Consulatum severè gessit, præcipue in Catilinam, & alios ejusdem conjurationis socios & participes, qui morte multati sunt.

33. *Ipsi Catoni.*] Laudat Catonem, ne virum tantæ virtutis apud Rom. sibique amicum lædere videatur, cujus consilio ipse Consul Rempub. administravit, & reliquâ vitâ semper observavit, ut notat in Cat. Plutar.

34. *A quo tandem.*] Affert rationes quibus honestè adductus est ad Murænam defendendum.

37. *A me uno.*] Suas vices imperii habebant consules in comitiis; iis igitur præerat Cicero, cum Muræna consul designatus.

39. *Quæ mancipi sunt.*] Omnes res quæ abalienari possunt, id est, quæ à nostro ad alterius transire dominium possunt, mancipî dictæ sunt; est autem vocabulum factum à manus capione, ne quid is, qui emit, damni patiatur.

Ib. *Qui si nexu obligavit.*] Id est, qui vendidit, efficere debet, ut venditio rata sit; nexu autem solennitas quædam juris fuit, ut adhibitis quinque testibus, & libripende, homo, seu res ei daretur mancipio; hoc est, potestati illius traderetur, qui suum emptione coram iis testibus fecisset.

si, ut nonnullis in civitatibus fieri solet, patronus huic causæ publicè constitueretur, is potissimè [g] honore affecto defensor daretur, qui eodem honore præditus non minus afferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. Quòd si è portu solventibus ii qui jam in portum ex [h] alto invehuntur, præcipere summo studio solent & tempestatum rationem, & prædonum, & locorum; quòd natura affert ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur; quo tandem me animo esse oportet prope jam ex magnâ jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas reip. tempestates esse subeundas? Quare, si est boni consulis non solùm videre quid agatur, verùm etiam providere quid futurum sit: ostendam alio loco, quantùm salutis communis intersit, duos Consules in republicâ Calendis Januariis esse. Quòd si ita est; non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas, quàm respublica consulem ad communem salutem defendendam vocare. Nam quòd legem de ambitu tuli, certè ita tuli, ut eam, quam mihimetipsi jampridem tulerim de civium periculis defendendis, non abrogarem. Etenim si largitionem factam esse confiterer, idque rectè factum esse defenderem; facerem improbè, etiam si alius legem tulisset; cùm vero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est quod meam defensionem latio legis impediat?

II. Negat esse ejúsdem severitatis, Catilinam, exitium reipub. intra mœnia molientem, verbis, & pene imperio urbe expulisse; & nunc pro L. Murænâ dicere. Ego autem has partes lenitatis & misericordiæ, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter: illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi, sed ab repub. mihi impositam sustinui, sicut hujus imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. Quòd si tum, cùm respub. vim & severitatem desiderabat, vici naturam, & tam vehemens fui, quàm cogebar, non quàm volebam: nunc, cùm omnes me causæ ad misericordiam, atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturæ meæ consuetudinique [i] servire? Ac de

[g] *gerenti Magistratum.* [h] *mari.* [i] *obedire.*

51. *Ex magna jactatione terram videntem.*] Allegoricè loquitur de Consulatu suo, qui Calendis Januariis proximis finiri debebat, quem variis agitatum fuisse tempestatibus ait propter Catilinæ conjurationem.

55. *Duos consules.*] D. Silanus & Muræna Ciceroni & Antonio in Consulatum successerunt.

Ib. *Calendis Januariis esse.*] Calendis Januariis jam designati Magistratum inibant.

58. *Legem de ambitu.*] Tulit Cicero Consul legem, ut Senatoribus ambitûs damnatis aqua & igni interdiceretur ad annos decem, & ut in plebem pœna gravior esset, quàm lege Calpurnia fuisset. Itaque respondet Catoni, quod priorem hac ambitûs lege imposuerit, cives videlicet defendere; 2. huic posteriori priorem non obstare in hac causa, quia nulla largitio à Muræna facta est.

1. *Negat esse ejusdem severitatis.*] Tertia Catonis objectio, qua Cato inconstantiæ arguere Ciceronem vide-

officio defensionis meæ, & de ratione accusationis tuæ, fortasse etiam aliâ in parte orationis dicendum nobis erit. Sed me, Judices, non minùs hominis sapientissimi atque ornatissimi Ser. Sulpicii conquestio, quàm Catonis accusatio commovebat: qui gravissimè & acerbissimè se ferre dixit, me familiaritatis necessitudinisque oblitum, causam L. Murænæ contra se defendere. Huic ego, Judices, satisfacere cupio, vosque adhibere arbitros. Nam cùm grave est verè accusari in amicitiâ, tum etiam, si falsò accuseris, non est negligendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tuâ tibi omnia studia, atque officia pro nostrâ necessitudine, & debuisse confiteor, & præstitisse arbitror; nihil tibi consulatum petenti à me defuit, quod esset aut ab amico, aut à gratioso, aut à consule postulandum; abiit illud tempus: mutata ratio est: sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murænæ, quantum tu à me postulare ausus sis, tantum debuisse; contra salutem nihil debere. Neque enim si tibi tum, cùm peteres consulatum, affui, idcirco nunc, cùm Murænam ipsum petas, adjutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modò non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut amicis nostris accusantibus, non etiam alienissimos defendamus. Mihi autem cum Murænâ, Judices, & vetus, & magna amicitia est, quæ in capitis dimicatione à Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quòd ab eodem [b] in honoris contentione superata est. Quæ si causa non esset; tamen vel dignitas hominis, vel honoris ejus, quem adeptus est, amplitudo summam mihi superbiæ crudelitatisque [c] famam inussisset, si hominis & suis, & pop. Rom. ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiâssem. Neque enim jam mihi licet, neque est integrum, ut meum laborem [d] hominum periculis sublevandis

b *in petitione consulatûs.* c *attulisset infamiam.* d *defendendis reis.*

batur, quod severus antea in Catilinæ causa, jam lenis sit in Murænæ defensione.

21. *In petitione.*] Sulpicius cum Muræna petebat Consulatum.

22. *Studia.*] Testatur Cicero se studuisse & favisse Sulpicio Consulatum petenti; per illud suum studium propensionem in illum, per officium voluntatem significat.

24. *Gratioso.*] Gratiosus est, qui multa gratia valet apud multos potentes.

26. *Me tibi contra honorem.*] Ostendit sibi fas essse Murænam defendere, quia non de petendo honore seu Consulatu, sed de perdendo illo Sulpicius meditatur: at amicis subvenire in periculo par est.

32. *Alienissimos.*] Qui nullò modò sunt amici, alienissimi sunt.

33. *In capitis dimicatione.*] Dimicatio capitis sumitur pro causa capitali. Capitis autem causa est, cum reo capitis pœna infertur, ad quam pœnam non tantùm ultimum supplicium, sed etiam exilium pertinet, quo civis eximitur à numero civium.

35. *Quæ si causa non esset.*] Hujus Murænæ defensionis causa est amicitia, quæ jubet præsto nos esse amicis.

38. *Ornamentis amplissimi.*] Habet domestica ornamenta Muræna, nobilitatem generis, & familiæ Quæstoriæ & Prætoriæ, virtutem, scientiam rei militaris: populi vero Rom. gestos honores Ædilitatis, Præturæ, & nunc renunciati Consulatus.

non impertiam. Nam cum præmia mihi tanta pro hac induſtriâ ſint data, quanta antea nemini: labores, per quos ea ceperis, cum adeptus ſis, deponere, eſſet hominis & aſtuti, & ingrati. Quòd ſi licet deſinere, ſi te auctore poſſum, ſi nulla inertiæ, nulla ſuperbiæ turpitudo, nulla inhumanitatis culpa ſuſcipitur, ego vero libenter deſino. Sin autem fuga laboris, deſidiam; repudiatio ſupplicum, ſuperbiam; amicorum neglectio, improbitatem coarguit: nimirum hæc cauſa eſt ejuſmodi, quam nec induſtrius, nec miſericors nec officioſus deſerere poſſit. Atque hujuſce rei conjecturam de tuo ipſius ſtudio, Servi, facillmè ceperis. Nam ſi tibi neceſſe putas etiam adverſariis amicorum tuorum de jure conſulentibus reſpondere; &, ſi turpe exiſtimas, te advocato, illum ipſum, quem contra veneris, [e] cauſâ cadere: noli tam eſſe injuſtus, ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, noſtros rivulos etiàm amicis putes clauſos eſſe oportere. Etenim ſi me tua familiaritas ab hac cauſâ removiſſet, & ſi hoc idem Q. Hortenſio, M. Craſſo clariſſimis viris, ſi item cæteris, à quibus intelligo tuam gratiam magni æſtimari, accidiſſet: in eâ civitate conſul deſignatus defenſorem non haberet, in quâ nemini unquam infimo majores noſtri patronum deeſſe voluerunt. Ego vero, judices, ipſe me exiſtimarem nefarium, ſi amico; crudelem, ſi miſero; ſuperbum, ſi conſuli defuiſſem. Quare, quod dandum eſt amicitiæ, largè dabitur à me; ut tecum agam, Servi, non ſecùs, ac ſi meus eſſes frater, qui mihi eſt cariſſimus: iſto in loco quod tribuendum eſt officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici ſtudium pro amici periculo dicere.

[e] *perdere litem.*

41. *Præmia tanta.*] Videtur hic indicare Cicero propter defendendi studium & labores se factum Consulem fuisse.

43. *Astuti, & ingrati.*] Astutus & ingratus est, qui frustratur populum Rom. & tantùm ad tempus illi inservit commodi sui causa: affertque ipsius Sulpicii exemplum ad excusandum defensionem suam, qui jurisconsultus sæpe respondere inimicis suis tenetur de jure, cur igitur etiam orator amicos non defendet?

52. *Te advocato.*] Advocatus dicitur, aut qui in judicio jus suggerit, aut amico suam præsentiam commodat; hic priori significatione sumitur.

53. *Quem contra veneris.*] Nempe advesarium amici tui, contra quem alio tempore, in alio judicio veneris.

54. *Fontes vel inimicis tuis pateant.*] Tam sancta fuit apud illos veteres juris professio, ut ne quidem inimicis jurisconsulti responsum negarent.

PARTITIO.

Tres habet partes. 1a *Muræna non eſt reprehendendus.* 2a *Non eſt inferior* Sulpicio *dignitate.* 3a *Non eſt ambitûs reus.*

CONTENTIO.

Tres partes continet: 1[a] *vitæ reprehenſionem.* 2[a] *Contentionem dignitatis.* 3[a] *Crimen ambitûs.*

PRIMA PARS.

De vitæ reprehensione.

III. Intelligo, Judices, tres totius accuſationis partes fuiſſe, & earum unam in reprehenſione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitûs eſſe verſatam.

IV. Atque harum trium partium prima illa, quæ graviſſima eſſe debebat, ita fuit infirma & levis, ut illos [a] lex magis quædam accuſatoria, quàm vera maledicendi facultas de vitâ L. Murænæ dicere aliquid coëgerit. Objecta eſt enim Aſia, quæ ab hoc non ad voluptatem & luxuriam expetita eſt, ſed in militari labore peragrata; qui ſi adoleſcens, patre ſuo imperatore, non [b] meruiſſet; aut hoſtem, aut patris imperium timuiſſe, aut à parente repudiatus videretur; an, cum ſedere in equis triumphantium prætextati potiſſimum filii ſoleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter geſtis pene ſimul cum patre triumpharet? Hic vero, Judices, & fuit in Aſiâ, & viro fortiſſimo, parenti ſuo, magno adjumento in periculis, ſolatio in laboribus, gratulationi in victoriâ fuit. Et ſi habet Aſia ſuſpicionem luxuriæ quandam, non Aſiam nunquam vidiſſe, ſed in A-

[a] *conſuetudo.* [b] *militaſſet.*

5. *Asia.*] T. Livius lib. 34. Asiam ait omnibus libidinum illecebris repletam fuisse, & inde Romanam luxuriam ortam fuisse, & lib. 39. luxuriæ peregrinæ originem ab exercitu Asiatico invectam in urbem fuisse.

6. *Patre suo imperatore.*] L. Muræna illius parens in Asia in bello Mithridatico Syllæ legatus fuit; is, cùm Sylla icto fœdere cum Mithridate civilium contentionum causa Romam revertisset, cum Mithridate bellum renovavit. Nam ut reliquam Asiam componeret cum duabus legionibus relictus est.

9. *Prætextati potissimum filii.*] Primus omnium Tarquinius Priscus de Sabinis triumphans filium annos 14. natum, quòd hostem in eo bello percusserat, & pro concione laudavit, & bulla aurea, prætextaque donavit. Prætextati autem à prætexta dicti sunt. Fuit autem illa toga quidem alba, sed quæ in ora habebat purpuram. Hac utebantur pueri, magistratus, Sacerdotes, & ii, qui publicum munus curabant. Hinc, & qui in ætate essent prætextata, id est, puerili, & qui in Magistratu, prætextati sunt.

10. *Donis militaribus.*] Dona militaria dicebantur, quæ virtutis ergò ab imperatore triumphaturo militibus dabantur, ut Coronæ, Torques, Armillæ, Hastæ puræ, Phaleræ, Cornicula, &c.

Ib. *Fugiendum fuit.*] Ironia; quasi propter vitam in Asia turpiter actam fugiendum fuisset Murænæ, ne parentis triumphum decoraret; pater enim ejus post Syllam de Mithridate triumphavit.

siâ continenter vixisse, laudandum est. Quamobrem non Asiæ nomen objiciendum Murænæ fuit, ex quâ laus familiæ, memoria generi, honos & gloria nomini constituta est: sed aliquod aut in Asiâ susceptum, aut ex Asiâ deportatum flagitium ac dedecus. Meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modò maximum, sed etiam solum gerebat, [c] virtutis: patre imperatore libentissimé meruisse, pietatis: finem stipendiorum, patris victoriam ac triumphum, felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quòd omnia laus occupavit. Saltatorem appellat L. Murænam Cato; maledictum est, si verè objicitur, vehementis accusatoris: sin falsò, maledici conviciatoris. Quare, cùm istâ sis auctoritate, non debes, M. Cato, arripere maledictum ex trivio, aut ex scurrarum aliquo convicio, neque temerè consulem populi Romani saltatorem vocare: sed conspicere, quibus præterea vitiis affectum esse necesse sit eum, cui verè istud objici possit. Nemo enim ferè saltat sobrius, nisi fortè insanit; neque in solitudine, neque in convivio moderato atque honesto. [d] Tempestivi convivii, amœni loci, multarum deliciarum comes est extrema, saltatio. Tu mihi arripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum: relinquis illa, quibus remotis, hoc vitium omnino esse non potest; nullum turpe convivium, non amor, non comissatio, non libido, non sumptus ostenditur. Et cùm ea non reperiantur, quæ voluptatis nomen habent, quæque vitiosa sunt; in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriæ reperturum putas? Nihil igitur in vitam L. Murænæ dici potest? nihil, inquam, omnino, Judices; sic à me consul designatus defenditur, ut ejus nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vitâ proferatur. Bene habet; jacta sunt fundamenta defensionis; nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione, virum bonum, atque integrum hominem defendimus. Quo constituto facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis; quæ pars altera fuit accusationis.

[c] *fortitudinis.* [d] *in longum protracti.*

21. *Non modo maximum.*] Bellum Mithridaticum, quod etiam in Orat. pro Lege Manil. maximum vocat, ubi fusè de eo dictum est.

Ib. *Sed etiam solum.*] Nondum bellum Sertorii exarserat in Hispania, quod ante fuit exortum, quam Lucullus contra Mithridatem proficisceretur.

23. *Maledicto.*] Maledictum nihil habet propositio præter contumeliam; quæ si petulantibus jactatur, convicium; si facetiis, urbanitas vocatur.

25. *Saltatorem.*] Turpe fuit & indecorum apud Romanos saltare.

28. *Ex trivio.*] Maledictum ex trivio seu fæce populi, cujus mos est, ut, cum quis cui conviciatur, eum saltatorem vocet.

Ib. *Scurrarum.*] Moriones à Græcis scurræ dicuntur, leve hominum genus & ridiculum.

35. *Vitiorum esse postremum.*] Reprehendit Catonem, quod cum mores Murænæ reliqui honesti sint, quos non reprehendit, extremum convicium & omnium turpissimum arripiat.

SECUNDA PARS.

De contentione dignitatis.

Hæc pars tres complectitur alias. 1am *Murænam eſſe parem generè Sulpicio.* 2am *Parem Quæſtura.* 3am *Arte ſuperiorem.*

V. Summam video eſſe in te, Ser. Sulpici, [a] dignitatem generis, integritatis, induſtriæ, cæterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad conſulatûs petitionem aggredi par eſt. Paria cognoſco eſſe in L. Murænâ, atque ita paria, ut neque ipſe dignitate vinci potuerit, neque te dignitate ſuperârit. Contempſiſti L. Murænæ genus; extuliſti tuum. Quo loco ſi tibi hoc [b] ſumis, niſi qui patricius ſit, neminem bono eſſe genere natum; facis ut rurſus plebs in Aventinum ſevocanda eſſe videatur. Sin autem ſunt amplæ & honeſtæ familiæ plebeiæ: & proavus L. Murænæ & avus Prætores fuerunt; & pater, cùm ampliſſimè atque honeſtiſſimè ex præturâ triumphâſſet, hôc faciliorem huic gradum conſulatûs adipiſcendi reliquit, quòd is, jam patri debitus, à filio petebatur. Tua vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametſi ſumma eſt, tamen hominibus literatis, & hiſtoricis eſt notior, populo verò, & ſuffragatoribus obſcurior. Pater enim fuit equeſtri loco, avus nullâ illuſtri laude celebratus: itaque non ex ſermone hominum recenti, ſed ex annalium vetuſtate eruenda eſt memoria nobilitatis tuæ. Quare ego te ſemper in noſtrum numerum aggregare ſoleo, qui virtute induſtriâ-

[a] *nobilitatem.* [b] *arrogas.*

7. *Patricius.*] Patricii dicebantur, qui ex primis illis Senatoribus, quos Romulus instituit, genus ducebant.

8. *In Aventinum.*] Romæ factæ sunt tres plebis secessiones; una in Montem sacrum; altera in Aventinum; tertia in Janiculum. Libido App. Claudii Decemviri, qui in Virginii filiam exarserat, secessionem hanc in Aventinum excitavit, propter quam Decemviri Magistratu abdicare se coacti sunt. Vide Liv. lib. 3.

11. *Ex Prætura.*] Murænæ pater in Prætura Asiæ multa præclarè gessit: nam in ea Mithridate debellato triumphum obtinuit: ut ipse Cicero dixit in Orat. pro Lege Manilia.

13. *Patri debitus.*] Ob triumphum debitus fuerat Murænæ patri consulatus; ideoque petenti filio facilius fuit eum obtinere.

15. *Populo & suffragatoribus obscurior.*] Etiamsi nobiliori ex genere natus sit Sulpicius, tamen ejus non tam fuit nota populo, quam Murænæ nobilitas; cujus patrem proximè viderat triumphantem.

16. *Pater fuit equestri loco.*] Dixi mox ante Sulpicium Patricium fuisse; ex quò licet conjicere, nonnullos, equestri generè natos, esse Patricios. Patriciis autem propriè sunt illi nobiles qui à Senatoribus à Romulo constitutis oriundi sunt.

17. *Ex annalium vetustate.*] Cicero lib. de clar. Orat. anno decimo post exactos reges Ser. Sulpicium cum M. Tullo Consulem fuisse scribit, adeoque Sulpiciorum familia antiquissima fuit; videtur autem indicare Cicero ab illo tempore neminem ex illa Sulpiciorum familia rebus gestis illustrem extitisse.

que perfecisti, ut, cùm equitis Rom. esses filius, summâ tamen c amplitudine dignus putarere; nec mihi unquam minus in Q. Pompeio novo homine, & fortissimo viro, virtutis esse visum est, quàm in homine nobilissimo M. Æmilio. Etenim ejusdam animi atque ingenii est, posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere; &, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sui, virtute renovare. Quanquam ego jam putabam, Judices, multis viris fortibus ne ignobilitas objiceretur generis, meo labore esse perfectum: qui non modò Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus, Mariis, & Didiis, & Cœliis commemorandis jacebant. Cùm ego verò tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud majores nostros fuit, non magis nobilitati, quam virtuti, pateret, non arbitrabar, cùm ex familiâ vetere & illustri consul designatus ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus Patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratiâ Galbam. Quòd si id crimen homini novo esse deberet, profectò mihi neque

c *consulatu.*

21. *In Quinto Pompeio.*] Q. Pompeius cum L. Cornelio Sylla Consul fuit, anno ab urbe condita 666. & altero post Consulatum anno, cum Italicis copiis præfectus esset, odio & invidia interfectus est.

23. *M. Æmilio.*] Æmilius Scaurus humili vita & genere ad summos honores elatus est, de quo ita Asconius scribit: *M. Scaurus ita fuit Patricius, ut tribus supra ætatibus jacuerit domûs ejus fortuna, nam neque pater, neque avus, neque etiam proavus, ut puto, propter tenues opes & nullam vitæ industriam, honores adepti sunt. Itaque M. Scauro æque ac novo homini laborandum fuit.* Cicero pro Dejot. *M. Scaurum principem civitatis appellat.*

29. *Curiis.*] M. Curius Dentatus ter triumphavit, 1. de Samnitibus, deinde de Sabinis, postremo de Pyrrho.

Ib. *Catonibus.*] M. Porcius Cato, referente Plutarcho, se quidem hominem novum, quoad honores & æstimationem attineret, rebus autem gestis, & majorum virtute, perantiquum dicebat.

30. *Mariis.*] Marius Arpinate ex humili loco natus, multas victorias retulit, & septies consulatum adeptus est.

Ib. *Didiis.*] Didius Prætor fuit post Cimbricum & Teutonicum bellum, sub quo Tribunus militum Sertorius fuit. Vide Plut. in Sert.

31. *Cœliis*] T. Livius lib. 73. scribit in Gallia à Cœlio victos esse.

Ib. *Jacebant.*] Hominum eorum Majores ad honores, & Consulatum non evehebantur, quibus posteri eorum potiti sunt.

Ib. *Tanto intervallo.*] Indicat Cicero se novum hominem primum post C. Cœlium factum esse Consulem.

32. *Claustra Nobilitatis.*] Claustrum à claudo dicitur: significat autem penes se quasi inclusum Consulatum habuisse nobiles, & eum locum, quem nobilitas firmatum præsidiis & omni ratione vallatum tenebat, se ducem rescidisse.

37. *Ut cum duobus Patriciis.*] Cum Catilina & Galba à Patricio genere, Cicero Consulatum petebat.

40. *Homini novo.*] Se novum hominem Cicero dicit, quia ex ejus familia nemo Consul factus erat, quamvis ex eadem aliqui jam Prætores exstitissent.

inimici, neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere, cujus est magna in utroque dignitas: videamus cætera. Quæsturam unà petiit, & sum ego factus prior; non est respondendum ad omnia; neque enim quemquam vestrûm fugit, cum multi pares dignitate fiant, unus autem primùm solus possit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis & renunciationis; propterea quod renunciatio gradus habeat, dignitas autem sit persæpe eadem omnium. Sed Quæstura utriusque propemodum pari momento sortis fuit; habuit hic lege Titiâ provinciam [d] tacitam & quietam: tu illam, cui, cum Quæstores sortiuntur, etiam acclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam & illustrem, quàm negotiosam & molestam; consedit utriusque nomen in Quæsturâ; nullum enim vobis sors campum dedit, in quo excurrere virtus, cognoscique possit. Reliqui temporis spatium, quod in contentionem vocatur, ab utroque dissimillimâ ratione tractatum est. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi, plenam solicitudinis ac [f] stomachi, secutus est: jus civile didicit: multùm vigilavit: laboravit: præstò multis fuit: multorum stultitiam perpessus est; arrogantiam pertulit: difficultatem [g] exsorbuit: vixít ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus, & grata hominibus, unum homi-

[d] *pacatam.* [e] *jacuit.* [f] *molestiæ.* [g] *exhausit.*

43. *Quæsturam una petiit.*] Affert contentionem dignitatis ex paribus honoribus, quam Cicero per Prosopopœiam Sulpicii gloriantis exprimit. Primum de Quæstura loquitur, in qua ita Competitores Sulpicius & Muræna fuerunt, ut Sulpicius priori loco renunciatus sit, unde Sulpicius præstantiam dignitatis suæ demonstrabat.

47. *Renunciatio.*] Jam contendit Cicero in appellatione seu nominatione eorum, qui alicujus sunt dignitatis, non posse omnes esse primos, quare necesse est ut hic sit primus, ille secundus, &c.

48. *Sed Quæstura.*] Quæstura primus omnium Magistratus gerebatur, deinde ædilitas, tum prætura, ac tandem consulatus.

49. *Pari momento sortis fuit.*] Id est, eodem fere temporis puncto facta est Quæsturarum sortitio, utra utri provincia obveniret. Nam solebant, qui Quæstores designati erant, sortiri provincias in quas proficiscerentur.

Ib. *Lege Titia.*] De ista lege Titia nihil reperitur, nec quo tempore lata sit. Credunt aliqui senatusconsultum aliquod fuisse à Porcio & Decio coss. quo latum est, ut Quæstores, sicut alii magistratus, provincias sortirentur.

Ib. *Provinciam tacitam.*] Provincia tacita & quieta est, in qua nulla est belli perturbatio.

51. *Ostiensem.*] Difficilis fuit & negotiosa, propter Salinas, Ostiensis provincia; quare qui eam sortiebatur, populi acclamationibus, vel in signum approbationis, si vir negotiosus esset & strenuus, vel indignationis, si deses & languidus, excipiebatur.

Ib. *Gratiosam.*] Gratiosa provincia dicitur, à qua multam sibi gratiam conciliat, qui eam administrat.

53. *Campum dedit.*] Nulla sors provinciam dedit Sulpicio, in qua laudem colligeret, quemadmodum colligitur ex provinciis, in quibus bellum geritur.

54. *Reliqui temporis.*] Sequitur studiorum comparatio, in qua primo utriusque studii dignitatem, ita per congeriem partium amplificat: ut tamen ex ipsarum partium inter se collatione appareat, L. Murænæ studium Sulpiciano anteferri.

nem elaborare in eâ ſcientiâ, quæ ſit multis profutura. Quid Muræna interea? fortiſſimo & ſapientiſſimo viro, ſummo imperatori legatus L. Lucullo fuit: quâ in legatione duxit exercitum, ſigna contulit, manum conſeruit, magnas copias hoſtium fudit, urbes partim vi, partim obſidione cepit: Aſiam iſtam refertam, & eandem delicatam ſic obiit, ut in eâ neque avaritiæ, neque luxuriæ veſtigium reliquerit: maximo in bello ſic eſt verſatus, ut hic multas res & magnas ſine imperatore geſſerit, nullam ſine hoc imperator. Atque hæc, quanquam præſente L. Lucullo loquar, tamen ne ab ipſo propter periculum noſtrum conceſſam videamur habere licentiam fingendi, publicis literis teſtata ſunt omnia: quibus L. Lucullus tantum laudis impertit, quantum neque [h] ambitioſus imperator, neque invidus, tribuere alteri in communicandâ gloriâ debuit. Summa in utroque eſt honeſtas, ſumma dignitas: quam ego, ſi mihi per Servium liceat, pari atque eâdem in laude ponam; ſed non licet; [i] agitat rem militarem: inſectatur totam hanc legationem: aſſiduitatis, & operarum harum quotidianarum putat eſſe conſulatum. Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos? forum non attigeris? abfueris tamdiu; &, [k] cùm longo intervallo veneris, cum iis quì in foro habitarunt, de dignitate contendas? Primùm iſta noſtra aſſiduitas, Servi, neſcis, quantum interdum afferat hominibus faſtidii, quantum ſocietatis; mihi quidem vehementer expediit, poſitam [l] in oculis eſſe gratiam; ſed tamen ego mei ſatietatem magno meo labore ſuperavi; & tu idem fortaſſe: verumtamen utrique noſtrûm [m] deſiderium nihil obfuiſſet.

[h] *cupidus* gloriæ. [i] *vituperat.* [k] *poſt longum ſpatium.* [l] *ante oculos beneficium eſſe.* [m] *absentia.*

66. *Refertam & delicatam.*] Asia plena opibus, & luxui dedita fuit.

70. *Præsente Lucullo.*] Lucullus, qui imperator fuerat in Asia, contra Mithridatem judex erat in causa.

71. *Periculum nostrum.*] Periculum Murænæ intelligit, ne videlicet damnetur à judicibus.

75. *In utroque.*] Murænæ & Sulpicio summa est dignitas, propter gestos ab utroque magistratus, non propter generis nobilitatem; quia Sulpicius patricius erat, Muræna plebeius. Contendit tamen Murænam superiorem esse dignitate propter rem militarem; quam cognitioni juris civilis anteponit.

78. *Assiduitatis.*] Assiduitas de iis dicitur, qui propriè residens, unde assiduus dicitur qui residet.

Ib. *Operarum harum quotidianarum.*] Sulpicius consulatum tantum ad eos pertinere putabat, qui Romæ sunt assidui; adeoque se Murænæ anteponendum, qui sæpe aberat propter bellicas expiditiones.

79. *Apud exercitum mihi fueris.*] *Mihi* ad venustatem orationis ponitur; id est, fueris in exercitu. Hoc autem, & quæ sequuntur, quasi per indignationem refert Sulpicius.

82. *Ista nostra.*] Respondet Cicero Sulpicio, ejus, & suam assiduitatem in foro & in causis utrique eorum molestam fuisse.

84. *Positam esse gratiam.*] Innuit Cicero plus reverà valere, ad honores assequendos, esse domi quam foris: quia populus plus oculis quam auribus prospicit: quare cum è Quæstura Siciliensi rediit, statuit assiduè Romæ versari.

86. *Labore superavi.*] Hanc urbis satietatem & fastidium reorum defensione superavit.

VI. Sed ut, hoc omisso, ad studiorum atque artium contentionem revertamur: quì potest dubitari quin ad consulatum adipiscendum multo plus afferat dignitatis, rei militaris, quam juris civilis gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut, quo intendit, maturè cum exercitu perveniat; te gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat; tu actionem instituis, ille aciem instruit; tu caves, ne tui consultores; ille, ne urbes aut castra capiantur. Ille tenet, & scit, ut hostium copiæ; tu ut aquæ pluviæ arceantur; ille exercitatus est in propagandis finibus; tu in regendis. Ac nimirum (dicendum est enim quod sentio) rei militaris virtus præstat cæteris omnibus. Hæc nomen populo Romano, hæc huic urbi æternam gloriam peperit: hæc orbem terrarum parere huic imperio coëgit; omnes urbanæ res, omnia hæc nostra præclara studia, & hæc forensis laus, & industria, latent in tutelâ ac præsidio bellicæ virtutis; simul atque increpuit suspicio tumultûs, artes illico nostræ conticescunt. Et, quoniam mihi videris istam scientiam juris tanquam filiolam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tantopere didicisti, præclarum aliquid esse arbitrere. Aliis ego te virtutibus, continentiæ, gravitatis, justitiæ, fidei, cæteris omnibus, consulatu & omni honore semper dignissimum judicavi; quòd quidem jus civile didicisti; non dicam, operam perdidisti; sed illud dicam, nullam esse in illâ disciplinâ munitam ad consulatum viam; omnes enim artes, quæ nobis populi Romani studia conciliant, & admirabilem dignitatem, & pergratam utilitatem debent habere. Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecellunt; omnia enim, quæ sunt in imperio & in statu civitatis, ab iis defendi & firmari putantur; summa etiam utilitas: siquidem eorum consilio, & periculo, cùm republica, tum etiam nostris rebus perfrui possumus; gravis etiam illa est & plena dignitatis dicendi facultas, quæ sæpe valuit in consule deligendo, posse consilio atque oratione, & Senatus & populi, & eorum qui res judicant, mentes permóvere. Quæritur Consul, qui dicendo nonnunquam comprimat tribunitios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem homines sæpe etiam [a] non nobiles consulatum consecuti sunt: præ-

[a] *homines novi.*

1. *Sed ut, hoc omisso.*] Transit ad contentionem artium, quas uterque factitavit.

8. *Aquæ pluviæ.*] Aqua pluvia ea dicitur, quæ de cœlo cadit, & imbre excrescit, sive illa noceat, sive cum alia mixta sit.

9. *Tu in regendis.*] Fines regi dicuntur, cum propriis ager quisque finibus terminatur. Hinc finium regendorum, vel finibus regendis judicium est, quod inter confines redditur, ut fines agrorum vicinorum dirigantur.

14. *Increpuit suspicio tumultus.*] Id est, insonuit, metaphora sumpta à tubis: suspicio tumultûs, belli videlicet Italici aut Gallici: hæc enim duo bella tumultûs nomine significabantur.

fertim cùm hæc eadem res plurimas gratias, firmiffimas amicitias, maxima ftudia pariat: quorum in ifto veftro artificio, Sulpici, nihil eft. Primùm dignitas in tam tenui fcientiâ, quæ poteft effe? res enim funt parvæ, prope in fingulis literis atque [b] interpunctionibus verborum occupatæ. Deinde etiam fi quid apud majores noftros fuit in ifto ftudio admirationis, id enunciatis veftris myfteriis, totum eft contemptum & abjectum. Poffet [c] agi lege, necne, pauci quondam fciebant: faftos enim vulgò non habebant: erant in magnâ potentiâ, qui confulebantur: à quibus etiam dies tanquam à Chaldæis petebantur; inventus eft fcriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit, & fingulis diebus edifcendos faftos populo propofuerit, & ab ipfis cautis Jurifconfultis eorum fapientiam [d] compilârit. Itaque irati illi, quòd funt veriti ne, dierum ratione promulgatâ & cognitâ, fine fuâ operâ lege poffet agi [e] notas quafdam compofuerunt, ut omnibus in rebus ipfi intereffent; cùm hoc fieri belliffimè poffet: Fundus Sabinus meus eft: immo meus: deinde judicium; noluerunt. FUNDUS, inquit, QUI EST IN

[b] *diftinctionibus.* [c] *litigari.* [d] *furatus fit.* [e] *formulas.*

42. *Veftris mysteriis.*] Proverbium translatum ex arcanis sacris Græcorum, in quibus Eleusinia fuere præcipua, quæ enunciare, id est, profanis prodere, capitale fuit.

43. *Pauci.*] Pauci sciebant quibus diebus fas erat litigari; sed tandem à jurisconsultis omnes edocti sunt.

Ib. *Fastos enim non habebant.*] Fasti nihil aliud sunt quam distinctio quædam anni, & mensium dierumque descripitio, festorum & profestorum notatio, & sacrorum publicorum quasi indicatio. Fasti autem & nefasti dies à Numa Pompilio instituti sunt; quos Ovidius. lib. Fast. 1. sic explicat:

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur;
Fastus erit, per quem lege licebit agi.

Tria illæ erant verba, *Do*, *Dico*, *Addico*; id est, nefastis illis diebus non fas erat Prætori agere, & illa verba pronunciare sine piaculo: fastis autem fas fuit, qui idcirco à *fando* dicti sunt. Lege plura apud Macrobium, lib. 1. cap. 16.

45. *A Chaldæis.*] Chaldæi pro Astrologis dicuntur, quia apud populos illos floruit ars divinandi. Genethliaci quoque dicti sunt, quòd die notato quo quisque in lucem prodierit, de vitæ fortuna, & exitu prædicere soleant.

46. *Cn. Flavius.*] De Flavio sic scribit Livius, lib. 9. dec. 1. *fuisse callidum virum & facundum, & jus civile repositum in Pontificum penetralibus evulgasse.* Non pauci sunt auctore Cic. in Epist. ad Att. lib. 6. qui credunt hunc fastos protulisse, actionesque composuisse.

Ib. *Qui cornicum oculos.*] Cornicum oculos configere, est proverbium quod de iis dicitur, qui callides & prudentes qui carere & scirent, & deberent, fallunt ac circumveniunt. Nam cornix cum aliorum animalium oculos potissimum appetat, ipsam scilicet suis maximè prospicere oportet: unde proverbialiter dicitur unum cornicem alterius oculos non confodere.

52. *Fundus Sabinus.*] Ostendit Cicero, facilius esse de aliquo fundo contendere sine formulis jurisconsultorum, quam eas adhibere, quia per eas tota ratio judiciorum implicatur, sufficit enim ut petitor dicat: *Ille Fundus Sabinus meus est*; & respondeat defensor, *meus est*: deinde uterque ad judicium veniat, & auditis utriusque partis rationibus, Judex decidat.

53. *Inquit.*] At Jurisconsultus qui suas notas composuit, alias verborum ambages proponit, nempe, *fundus qui est in agro Sabino, &c.*

AGRO QUI SABINUS VOCATUR. Satis verboſe: cedo, quid poſtea? EUM EGO EX JURE QUIR. MEUM ESSE AIO. Quid tum? INDE IBI EGO TE EX JURE MANU CONSERTUM VOCO. Quid huic tam loquaciter litigioſo reſponderet ille, unde petebatur, non habebat. Tranſit idem juriſconſultus tibicinis Latini modo: UNDE TU ME, inquit, EX JURE MANU CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO. Prætor interea, ne [f] pulchrum ſe ac beatum putaret, atque aliquid ipſe ſuâ ſponte loqueretur, ei quoque [g] carmen compoſitum eſt, cùm cæteris rebus abſurdum, tum verò nullo uſu; UTRISQUE SUPERSTITIBUS PRÆSENTIBUS: ISTAM VIAM DICO: INITE VIAM; præſtò aderat ſapiens ille, qui inire viam doceret: REDITE VIAM; eodem duce redibant. Hæc jam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homines, cùm recte atque in loco conſtitiſſent, jubere abire, ut, unde abiſſent, eodem ſtatim redirent. Iiſdem ineptiis fucata ſunt illa omnia, QUANDO TE

[f] *ne putaret ſe optima eſſe conditione.* [g] *formulâ.*

54. *Satis verbose.*] Ridet has verborum tricas Cicero.

55. *Jure Quir.*] Quiritium jus dicebatur, quod civium Rom. causa propriè constitutum erat, ut peregrini omnes ejus plane expertes essent.

56. *Ex jure manu.*] Ut conserere manum vel manu cum hoste, sic ex jure manu vel manum conserere dicitur, cum quis judicio contendit. Solebant autem quodam ritu glebam attingere, & testari se velle de hoc bono litigare.

58. *Unde petebatur.*] Per illas voces, *unde petebatur*, intelligitur debitor seu defensor. Modus autem ille loquendi usitatus fuit apud veteres.

59. *Tibicinis Latini modo.*] Tibicinis Latini modo is transire dicitur, qui petitoris & defensoris causam agit, vel probationes invenit. Tibicines vero Latini dicebantur, quorum usus erat in feriis Latinis, qui præludebant jam huic, jam alteri choro. De his vide Liv. liv. 4. ait autem Jurisconsultos veluti Tibicines illos modo petitoris, modo defensoris notas componere, ut uterque jus suum tueri possit.

61. *Ibi ego te revoco.*] Postquam Jurisconsultus docuit petitorem quid dicere debeat, jam docet defensorem quid dicat; nempe ut eadem formula utatur, qua prior petitor usus est. *Ibi* autem dicitur pro *ad eum locum*, quod usitatum satis fuit veteribus. Sic Plautus: *Pergam in ædibus nunc jam.*

62. *Sua sponte loqueretur.*] Ipsis prætoribus verba præripuêre Jurisconsulti, iisque propria verba assignarunt, seu formulas quibus in pronuncianda sua sententia uterentur.

64. *Utrisque superstitibus.*] Superstitibus, id est, salvis, & ob eam causam præsentibus, qui enim morbo sontico laborabant, lege excusabantur à judicio.

65. *Inite viam.*] Litigantibus decernebat Prætor, ut viam consuetam, præscriptam nempe à Jurisconsultis, sequerentur.

66. *Præsto aderat sapiens ille.*] Ironice sapiens vocatur ille Jurisconsultus quia in iis ineptiis fere tota ejus sapientia posita est.

Ib. *Redite viam.*] Idem Jurisconsultus qui viam qua eundum erat, qua quoque redeundum erat, docebat: idem ait quod superius not. ad. lin. 59. dictum est.

67. *Apud illos barbatos.*] Id est, apud illos veteres graves & sapientes, qui prolixa barba erant.

68. *Homines.*] Petitorem & reum intelligit, quia ad fundum, de quo erat controversia, ire jubebantur, & inde statim ad Prætorem redire.

70. *Fucata sunt.*] Fucata dicuntur, quæ alieno colore picta sunt. Jam novam aliam Jurisconsultorum formulam tam ridiculam, quam superiores profert.

IN JURE CONSPICIO; & hæc, SED ANNE TU DICIS CAUSA VINDICAVERIS? quæ dùm erant occulta, neceſſariò ab eis, qui ea [h] tenebant, petebantur: poſtea vero pervulgata, atque in manibus jactata & excuſſa, inaniſſima prudentiæ reperta ſunt, fraudis autem & ſtultitiæ pleniſſima.

VII. Nam cum permulta præclarè legibus eſſent conſtituta, ea juriſconſultorum [a] ingeniis pleraque corrupta ac depravata ſunt. Mulieres omnes propter infirmitatem conſilii majores in tutorum poteſtate eſſe voluerunt; hi invenerunt genera tutorum, quæ poteſtate mulierum continerentur: ſacra interire illi noluerunt; horum ingenio ſenes ad coemptiones faciendas, interimendorum ſacrorum causâ, reperti ſunt. In omni denique jure civili æquitatem reliquerunt, verba ipſa tenuerunt: ut, qui in alicujus libris, exempli causâ, id nomen invenerant, putârunt omnes mulieres, quæ coemptionem facerent, Caias vocari. Jam illud mihi quidem mirum vi-

[h] *intelligebant.* [i] *propius conſiderata & cognita.* [a] *inventionibus.*

72. *Quando te in jure.*] Actionis formula est in auctorem præsentem; hæc autem ita exponitur à Valerio Probo, *Quando te in jure conspicio, postulo an suas auctor.*

Ib. *Sed anne tu dicis causa.*] Vox ista, *dicis*, jurisconsultorum est, &, ut explicat Hotomannus, perinde significat ac, *simulandi causa*, vel *simulationem*. Eustachius vero putat, *dicis* sumi pro more & consuetudine. Varro lib. 5. de L. L. pro eo quod non seriò, sed perfunctoriè sit. Itaque varius esse potest sensus hujus sententiæ, *anne tu dicis causa vindicaveris?* quasi diceret. *Anne tu simulandi causa tuum illud ac proprium asseruisti:* vel *pro more & consuetudine:* vel, *non serio, sed perfunctorie.* Sed cum truncatæ sint & mutilatæ sententiæ ex veteribus jurisconsultis, quæ non exstant amplius, eas ad verum sensum explicare quis possit? cum in istis tantum nugetur Cicero.

4. *In tutorum potestate.*] Antiquo jure mulieres sed perpetua tutela erant; neque ratum id habebatur, quod à muliere sine tutoris auctoritate gestum erat. Id autem à legibus Atheniensium ad Romanos translatum fuit.

5. *Potestate mulierum continerentur.*] Andreas Alciatus hanc potestatem sic explicat, aitque *Mulieres servos suos actori publico concessisse; & postquam publici effecti essent, procurasse uti sibi in tutores darentur. Et enim tales hodie quoque non plane servi sunt, nec magis à tutela rejici, quam cæteri tabularii possunt; & tamen nec omnino liberi videntur, & propter reliquias prioris dominii, aliquo modo possunt dici potestate mulierum contineri.*

Ib. *Sacra interire.*] Præter sacra publica, erant etiam privata in familiis, quæ perpetuò conservabantur.

6. *Horum.*] Jurisconsultorum ingenio & argutiis extinguendorum sacrorum ratio inventa est.

Ib. *Ad coemptiones faciendas.*] Per coemptiones matrimonia intelligit, quæ per coemptionem fiebant; coemptio vero certis solemnitatibus peragebatur, & sese invicem communicando interrogabant; vir ita, an sibi mulier materfamilias esse vellet? illa respondebat, velle. Item mulier interrogabat, an vir sibi paterfamilias esse vellet; ille respondebat, velle; itaque mulier in manum viri conveniebat, & vocabantur hæ nuptiæ *per coemptionem.*

7. *Interimendorum sacrorum causa.*] Nulla prole procreata privata sacra interibant.

11. *Caias vocari.*] Cum nubebant, sponsa ingrediendo sponsi domum dicebat, *Ubi tu Caius, ego Caia:* id est, *ubi tu dominus, ego hera;* quia vero Caia Cæciliani Tarquinii Prisci regis uxor præ cæteris celebrata est, & optima lanifica fuit; institutum fuit, ut novæ nuptæ ante januam mariti interrogatæ de nomine, se Caias dicerent.

deri ſolet, tot homines, tam ingenioſos, per tot annos etiam nunc ſtatuere non potuiſſe, utrum diem tertium, an perendinum; judicem an arbitrum; rem an litem dici oporteret. Itaque, ut dixi, dignitas in iſtâ ſcientiâ conſularis nunquam fuit, quæ tota ex rebus fictis commentitiiſque conſtaret: gratiæ verò multo etiam minùs. Quod enim omnibus patet, & æque promptum eſt mihi, & adverſario meo, id eſſe gratum nullo pacto poteſt. Itaque non modò beneficii collocandi ſpem, ſed etiam illud quod aliquando fuit, LICET CONSULERE, jam perdidiſtis. Sapiens exiſtimari nemo poteſt in eâ prudentiâ, quæ neque extra Romam uſquam, neque Romæ, [b] rebus prolatis, quidquam valet; peritus ideo haberi non poteſt, quòd in eo quod ſciunt omnes, nullo modo poſſunt inter ſe diſcrepare; difficilis autem res ideo non putatur, quòd & perpaucis, & minimè [c] obſcuris literis continetur. Itaque ſi mihi homini vehementer occupato [d] ſtomachum moveritis, triduo me juriſconſultum eſſe profitebor. Etenim quæ de ſcripto aguntur, ſcripta ſunt omnia: neque tamen quidquam tam anguſtè ſcriptum eſt, quo ego non poſſim, QUA DE RE AGITUR, addere; quæ conſuluntur autem, minimo periculo reſpondentur: ſi id quod oportet, reſponderis; idem videare reſpondiſſe quod Servius: ſin aliter; etiam controverſum jus noſſe, & tractare videare. Quapropter non ſolùm illa gloria militaris veſtris formulis atque actionibus anteponenda eſt, verùm etiam dicendi conſuetudo longè & multùm iſti veſtræ exercitationi [e] ad honorem antecellet. Itaque mihi viden-

[b] *munerum urbanorum vacatione conceſſa, vel juſtitio indicto.* [c] *præceptis perſpicuis.* [d] *irritaveritis me.* [e] *præſtabit ad magiſtrum.*

12. *Per tot annos.*] Cn. Flavius jus civile ante bella Punica, aliquot annis ante Pyrrhi in Italiam adventum, pervulgavit.

13. *An perendinum.*] Perendinus dies dicitur, cum judex statuit, aut cum inter partes convenit, ut omne litis instrumentum, aut acta utrinque proferantur intra triduum; tunc lis & res comperendinari dicitur, quasi judex post tertium diem, aut etiam die tertio sententiam laturus sit.

14. *Judicem an arbitrum.*] Discrimen intercedit arbitrum inter & judicem, quòd per judicem aut tota causa obtineatur, aut amittatur: per arbitrum vero, ut neque nihil, neque tantum quantum postulatur, obtineatur.

20. *Licet consulere.*] Consulere licet, dicebant, vel qui jurisconsultos volebant consulere; vel ipsi jurisconsulti dicebant, cum consulebantur, consulere autem licet, nempe *libros Fastorum.*

28. *Quæ de scripto aguntur.*] Agi de scripto, aut per scriptum, idem est. Bipartita porro est jurisconsultorum professio, nam aut actiones & formulas judiciorum tradunt, quæ omnes sunt perscriptæ, & versantur in tractatione aperti & usitati juris, legum & edictorum; aut de jure respondent, quod est opus prudentiæ & intelligentiæ ipsorum, cum de voluntate & scientia legis, aut omnino de juris ratione dubitatur & quæritur.

29. *Anguste scriptum est.*] Angustè scribere est versiculis proximis, & quasi constrictis compressisque, & non latis & amplis scribere, quo plus laboris insumptum videatur, plusque pecuniæ colligatur.

32. *Controversum.*] Jus controversum dicitur, de quo videlicet inter utramque partem controvertitur.

tur plerique initio multò hoc maluiſſe: poſt, cum id aſſequi non potuiſſent, iſtuc potiſſimum ſunt delapſi: ut aiunt in Græcis artificibus, eos [f] aulœdos eſſe, qui citharœdi fieri non potuerint; ſic nonnullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad juris ſtudium [g] devenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, ſumma etiam gratia. Etenim à vobis ſalubritas quædam, ab iis qui dicunt, ſalus ipſa petitur. Deinde veſtra reſponſa atque decreta & evertuntur ſæpe dicendo, & ſine defenſione Oratoris firma eſſe non poſſunt. In quâ re ſi ſatis profeciſſem, parciùs de ejus laude dicerem: nunc nihil de me dico, ſed de iis, qui in dicendo magni ſunt, aut fuerunt. Duæ ſunt artes, quæ poſſunt locare homines in ampliſſimo gradu dignitatis; una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur; ab illo belli pericula repelluntur. Cæteræ tamen virtutes ipſæ per ſe multùm valent, juſtitia, fides, pudor, temperantia, quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt: ſed nunc de ſtudiis ad honorem [h] diſpoſitis, non de inſitâ cujuſque virtute diſputo. Omnia iſta nobis ſtudia de manibus [i] excutiuntur, ſimul atque aliquis motus novus bellicum canere cœpit. Etenim, ut ait ingenioſus Poëta & auctor valde bonus, præliis promulgatis, PELLITUR E MEDIO non ſolùm iſta veſtra verboſa ſimulatio prudentiæ, ſed etiam illa ipſa domina rerum SAPIENTIA: VI GERITUR RES. SPERNITUR ORATOR non ſolùm odioſus in dicendo, ac loquax, verùm etiam BONUS: HORRIDUS MILES AMATUR. Veſtrum verò ſtudium totum jacet. NON EX JURE MANU CONSERTUM, SED MAGE FERRO, inquit, REM REPETUNT. Quòd ſi ita eſt, cedat, opinor, Sulpici, forum caſtris, otium mali-

[f] *tibicines.* [g] *[velut delapſos] pervenire.* [h] *ordinatis.* [i] *auferuntur.*

36. *Multo hoc maluisse.*] Ut eloquentes florent.

37. *Istuc potissimum.*] Quòd fieri oratores non possunt, fiunt jurisconsulti.

42. *Salubritas.*] Salubre id dicitur, quod salutem aut sanitatem affert. A jurisconsultis petitur quidem in rebus capitalibus consilium, quod reo periclitanti absolutionem afferat, sed ab oratoribus dicendo salus affertur, dum efficiunt ut reus absolvatur.

50. *Pacis ornamenta.*] Leges, judicia, religio, concordia civium, &c. pacis ornamenta dicuntur, quia tunc potissimum florent.

55. *Bellicum canere.*] Bellicum, ut auctor est Servius, nomen est soni ad dandum tubâ pugnæ signum.

56. *Ingeniosus Poëta.*] Ennius ingeniosus est ille Poëta, qui anno 515. urbis conditæ natus, & 585. mortuus est: cujus à Gellio, lib. 20. cap. 10. referuntur versus:

Pellitur è medio sapientia, vi geritur res.
Spernitur orator bonus, horridus miles amatur.
Haud doctis dictis certantes, sed maledictis,
Miscent inter sese inimicitias agitantes.
Non ex jure manu consertum, sed mage ferro
Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi.

tiæ, ſtylus gladio, umbra ſoli: ſit denique in civitate ea prima res, propter quam ipſa eſt civitas omnium princeps.

VIII. Verùm hæc, Cato, nimiùm nos noſtris verbis magna facere demonſtrat, & oblitos eſſe, bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis eſſe geſtum; quod ego longè ſecùs exiſtimo, Judices; deque eo pauca diſſeram; neque enim cauſa in hoc continetur. Nam ſi omnia bella, quæ cum Græcis geſſimus, contemnenda ſunt: derideatur de rege Pyrrho triumphus M. Curii: de Philippo, T. Flaminii: de Ætolis, M. Fulvii: de rege Perſe, L. Paulli: de Pſeudophilippo, Q. Metelli: de Corinthiis, L. Mummii: ſin hæc bella graviſſima, victoriæque eorum bellorum graviſſimæ fuerunt; cur Aſiaticæ nationes, atque ille à te hoſtis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis, vel maximum bellum populum Roman. cum Antiocho geſſiſſe video: cujus belli victor L. Scipio, partâ cum Publio fratre gloriâ, quam laudem ille, Africâ oppreſſâ, cognomine ipſo præ ſe ferebat, eandem hic ſibi ex Aſiæ nomine aſſumpſit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui. Quò ille, cùm eſſet, ut ego mihi ſtatuo, talis, qualem te eſſe video, nunquam cum Scipione eſſet profectus, ſi cum mulierculis bellandum eſſe arbitraretur. Neque verò cum P. Africano Senatus egiſſet, ut legatus fratri proficiſceretur, cùm ipſe paulo ante

M. Curii.] M. Curius de Pyrrho triumphavit, cum iterum ille ex Siciliæ in Italiam rediret, e qua prorsus eum expulit. Vide Livium, lib. 14.

Ib. *De Philippo, T. Flaminii.*] Post bellum Punicum secundum Philippus Rex Macedoniæ bellum cum pop. Rom. renovavit, quod à T. Flaminio confectum est. Vide Livium, lib. 32. & duobus sequentibus.

Ib. *De Ætolis.*] Fulvius, nobilior Consul, subactis Ambraciensibus Ætolos vicit, & Reipub. pacem dedit; ob idque triumphavit.

8. *De Rege Perse.*] Perses ille Philippi regis Macedoniæ filius à Paullo victus, & captus est cum filiis, qui ante ejus currum per triumphum ducti sunt.

Ib. *Pseudophilippo.*] Pseudophilippus primum Andriscus appellatus est, & se filium Persei finxit. Hic occupata Macedonia à Q. Cæcilio Metello victus est, & captus, Liv. lib. 49. & 50.

Ib. *De Corinthiis.*] Vide Orat. pro Lege Manil. Paragr. iv. l. 41.

12. *Cum Antiocho.*] Antiochus pacis conditionibus à pop. Rom. coactus est ab Europa abstinere, & omni Asia, quæ cis Taurum montem est decedere. Vide Liv. lib. 35, 36, 37, & 38.

13. *L. Scipio.*] L. qui Asiaticus nominatus est.

Ib. *Cum Publio fratre.*] Is est Pub. Scipio Africanus major, qui fratri Consuli legatus profectus est in Asiam, ad bellum Antiochi.

14. *Cognomine ipso.*] Lucius ille Scipio primus omnium imperatorum devictæ à se nationis nomine insignitus est.

16. *M. Catonis.*] M. Cato in Bello Antiochi cum duobus millibus militum missus ab imperatore suo Flaminio Callidromum unum ex Thermopylarum jugis occupavit. Vide Livium, lib. 36.

Ib. *Proavi tui.*] Cato minor pronepos fuit Majoris, ut refert Gell. lib. 13. cap. 19.

19. *Cum P. Africano.*] Libro 37. Livius narrat contentionem fuisse inter L. Scipionem & C. Lælium Consules de Græcia; quam uterque sibi decerni postulabat bellum gerendi causa cum Antiocho. Verum cum Pub. Scipio Africanus dixisset, si Lucio fratri suo daretur illa, se legatum cum illo profecturum; hæc vox magno assensu audita certamen omne sustulit.

Hannibale ex Italiâ expulso, ex Africâ ejecto, Carthagine oppressâ, maximis periculis remp. liberavisset, nisi illud grave bellum, & vehemens putaretur. Atqui, si diligenter, quid Mithridates potuerit, & quid effecerit, & qui vir fuerit, considerâris: omnibus regibus, quibuscum populus Rom. bellum gessit, hunc regem nimirum antepones. Quem L. Sylla maximo & fortissimo exercitu, pugnâ excitatum, non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, eum bello invectum totam in Asiam, cum pace dimisit: quem L. Muræna, pater hujusce, vehementissimè vigilantissimèque vexatum, repressum maximâ ex parte, non oppressum reliquit: qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes & copias belli, tantùm ipse opibus conatuque invaluit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis conjuncturum putaret. Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur; alterius res & terrâ & mari calamitosæ vehementer & opes regis & nomen auxerunt: L. Luculli verò res tantæ exstiterunt, ut neque majus bellum commemorari possit, neque majore consilio, & virtute gestum. Nam cùm totius impetus belli ad Cyzicenorum mœnia constitisset, eamque urbem sibi Mithridates Asiæ januam fore putavisset, quâ effractâ & revulsâ, tota pateret provincia; perfecta ab Lucullo hæc sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur, & omnes copiæ regis diuturnitate obsidionis consumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, cùm contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Itali-

21. *Hannibale ex Italia expulso.*] Hannibal primum ad Nolam à Marcello victus est, postea à Sempronio Graccho magna suorum clade repulsus, navali pugna ad Eumenem victus venit. Deinde Carthaginem rediit, ut eam à P. Scipione obsessam liberaret, ubi toto ejus fere delecto exercitu victus est.

23. *Atqui, si diligenter.*] Postquam Cicero Asiaticorum bellorum magnitudinem declaravit, jam ostendit belli cum Mithridate gesti gravitatem, quæ quidem ex ipsius Mithridatis potentia, rebus gestis, & auctoritate plane summa fuisse intelligitur. His enim consideratis facilè conjicere licet Mithridatem omnibus regibus, quibuscum pop. Rom. bellum gessit, antepònendum esse.

26. *Quem L. Sylla.*] De his omnibus quæ gesta sunt in Asia tum à L. Sylla, tum ab aliis imperatoribus cum Mithridate, fusè jam diximus in Oratione pro Lege Manilia, quæ facilè repetet lector.

33. *Oceanum.*] Elatè dicit conjuncturum Oceanum cum Ponto, ut ostendat, suas copias conjungere voluisse cum Sertorianis, quæ erant in Hispania, quæ ex maxima parte Oceano alluitur.

Ib. *Sertorii copias.*] Cum Sertorius Syllanis temporibus proscriptus fuisset, bellum ingens in Hispania ulteriore excitavit, quod non tam virtute, quam fraude, eo interfecto, Romani absolverunt. Vide Orat. pro Lege Manil. Paragr. iv. l. 25.

34. *Consulibus.*] L. Lucullus & M. Aurelius Cotta. Urbis conditæ anno 679. fuere consules.

35. *Alterius res.*] Aurelius Cotta à Mithridate, irruptione facta in Bithyniam, superatus est.

39. *Cyzicenorum.*] Urbem Cyzicenorum cum obsessam teneret Mithridates, à Lucullo liberata est.

44. *Ad Tenedum.*] Tenedos insula est in mari Ægæo extra Hellespontum, Sigæo littori adjacens. Hic Mithridates pugna navali à Lucullo victus est.

tum ſpe atque animis inflata peteret; mediocri certamine, & parvâ dimicatione commiſſam arbitraris? Mitto prælia: prætereo oppugnationes oppidorum: expulſus regno tandem aliquando, tantum tamen conſilio atque auctoritate valuit, ut ſe, rege Armeniorum adjuncto, novis opibus copiiſque renovârit. Ac ſi mihi nunc de rebus geſtis eſſet noſtri exercitûs imperatoriſque dicendum, plurima & maxima prælia commemorare poſſem. Sed non id agimus: hoc dico; ſi bellum hoc, ſi hic hoſtis, ſi ille rex contemnendus fuiſſet; neque tantâ curâ Senatus & populus Rom. ſuſcipiendum putâſſet, neque tot annos geſſiſſet, neque tantâ gloriâ L. Luculli, neque vero ejus belli conficiendi curam tanto ſtudio populus Romanus ad Cn. Pompeium detuliſſet: cujus ex omnibus pugnis, quæ ſunt innumerabiles, vel accerrima mihi videtur illa, quæ cum rege commiſſa eſt, & ſummâ [a] contentione pugnata. Quâ ex pugnâ cùm ſe ille eripuiſſet, & Boſporum confugiſſet, quò exercitus adire non poſſet, etiam in extremâ fortunâ & fugâ, nomen tamen retinuit regium. Itaque ipſe Pompeius, regno poſſeſſo, ex omnibus oris, ac notis ſedibus hoſte pulſo, tamen tantum in unius [b] animâ poſuit, ut, cùm omnia, quæ ille tenuerat, adierat, ſperârat, victoriâ poſſideret; tamen non ante, quàm illum vitâ [c] expulit, bellum confectum judicârit. Hunc tu hoſtem, Cato, contemnis, quocum per tot annos, tot præliis, tot imperatores bella geſſerunt? cujus expulſi & ejecti vita tanti æſtimata eſt, ut, morte ejus nunciatâ, tum denique bellum confectum arbitraretur? Hoc igitur in bello L. Murænam legatum fortiſſimi animi, ſummi conſilii, maximi laboris cognitum eſſe defendimus: & hanc ejus operam non minùs ad conſulatum

[a] *ſummo labore.* [b] *vita.* [c] *coëgit mori.*

49. *Rege Armeniorum.*] Tigranes gener fuit Mithridatis & rex Armeniæ, qui noluerat societatem inire cum socero, ne suis viribus auctus nimium cresceret, at afflicto adfuit.

58. *Quæ sunt innumerabiles.*] Plinius lib. 7. cap. 26. dicit, Pompeium æquasse non modo Alexandri magni rerum fulgorem, sed etiam Herculis prope ac Liberi patris.

60. *Bosporum.*] Bosporus est angustum fretum, per quod Mæotis Palus in Pontum influit, appellaturque Cimmerius ad distinctionem Thracii ad Chalcedonem & Byzantium. Bosporus autem à bovis meabili transitu nominatus est. *Bosporus* etiam urbis nomen est in Thracio litore, ubi mare non excedit latitudine sua spatium quingentorum passuum.

66. *Vita expulit.*] Sic de Mithridatis morte scribit Appianus: *Extrema fortuna exagitatus Mithridates venenum temperavit, quod in gladii capulo assiduè gerebat; ea autem extingui non potuit, & quod continuò ambulabat, & quod medicaminibus adprohibenda venena assuetus erat, quæ, ab eo hac quoque ætate, Mithridatica appellantur; fortem igitur & strenuum Celtarum ducem Bithium rogat, ut illam postremam sibi præstet operam, ut se interficeret, ne vivus in manus Romanorum veniens, ad triumphum servaretur; illacrymans Celta Mithridatem gladio necavit.*

68. *Tot imperatores.*] Ad illud bellum imperatores profecti sunt L. Sylla, L. Muræna hujus pater, L. Lucullus, & Cn. Pompeius.

adipiſcendum, quàm hanc noſtram forenſem induſtriam dignitatis habuiſſe.

IX. At enim in Præturæ petitione prior renunciatus eſt Servius. Pergitiſne vos, tanquam ex ſyngraphâ, agere cum populo, ut quem locum ſemel honoris cuipiam dederit, eundem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes, & quantos æſtus habet ratio comitiorum? Dies intermiſſus unus, aut nox interpoſita ſæpe perturbat omnia: & totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris. Sæpe etiam ſine ullâ apertâ cauſâ fit aliud atque exiſtimamus, ut nonnunquam ita factum eſſe etiam populus admiretur; quaſi verò non ipſe fecerit. Nihil eſt incertius vulgo, nihil obſcurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione totâ comitiorum. Quis L. Philippum ſummo ingenio, opibus, gratiâ, nobilitate, à M. Herennio ſuperari poſſe arbitratus eſt? quis Q. Catulum humanitate, ſapientiâ, integritate antecellentem, à Cn. Manlio? quis M. Scaurum hominem graviſſimum, civem egregium, fortiſſimum Senatorem, à Q. Maximo? non modo horum nihil ita fore putatum eſt, ſed ne cùm eſſet factum quidem, quare ita factum eſſet, intelligi potuit. Nam ut tempeſtates ſæpe certo aliquo cœli ſigno commoventur, ſæpe improviſo nullâ ex certâ ratione, obſcurâ aliquâ ex cauſâ excitantur: ſic in hac comitiorum tempeſtate populari, ſæpe intelligas, quo ſigno commota ſit; ſæpe ita obſcura eſt, ut caſu excitata eſſe videatur. Sed tamen, ſi eſt reddenda ratio, duæ res vehementer in præturâ deſideratæ ſunt,

1. *At enim in Præturæ petitione.*] Sulpicius se digniorem Consulatu judicabat, quod Murænâ prior præturam obtinuerat. Id modo à Cicerone refutatur, 1. à populi inconstantia, deinde ab exemplis.

2. *Ex syngrapha.*] Syngrapha est pacti vel promissi alicujus scripta confirmatio.

4. *Quod enim fretum.*] Fretum, teste Varrone & Servio, à fervore æstûs marini nomen accepit.

Ib. *Quem Euripum.*] Euripi dicebantur alvei magnifico opere aquas in morem fluviorum deducentes. Maximè tamen nobilis est Euripus inter Eubœam, & Bœotiam, qui Chalcidicus & Euboicus, & simpliciter *Euripus* nominatur; is, ut Pomponius Mela, lib. II. cap. 7. auctor est, *Septies die atque septies nocte, fluctibus invicem versis adeo immodicè fluit, ut ventos etiam ac plenis velis navigia frustretur.* Strabo septies tantum viginti quatuor horarum spatio reciprocare vult.

13. *L. Philippum.*] De Philippo sic Cicero in Bruto loquitur: *Eodem tempore M. Herennius, in mediocribus oratoribus, Latinè & diligenter loquentibus numeratus est: qui tamen summa nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, collegio, summa etiam eloquentia L. Philippum in Consulatûs petitione superavit.* Fuit autem hic Philippus cum Sexto Julio Cæsare Consul anno urbis conditæ 648. & Herennius cum L. Valerio Flacco 661.

14. *Q. Catulum.*] Manlius Maximus fuit Consul cum Publio Rutilio anno urbis conditæ 648. Q. Catulus cum Mario nepote anno 652.

16. *M. Scaurum.*] Q. Maximus cum C. Licinio Geta Consul fuit anno 638. & anno sequenti cum M. Cæcilio, M. Scaurus, quem Cicero passim laudat, ac potissimum lib. Off. 1. ubi sic de eo loquitur: *Mihi quidem neque pueris nobis M. Scaurus C. Mario, neque cum versaremur in Reipub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur.*

quæ ambæ in consulatu tum Murenæ profuerunt: una, expectatio muneris, quæ & rumore nonnullo, & studiis sermonibusque competitorum creverat: altera, quòd ii, quos in provinciâ, ac legatione, omnes & liberalitatis & virtutis suæ testes habuerat, nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consultatûs petitionem reservavit. Nam & L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comes L. Murænæ præstò fuit: & munus amplissimum, quod petitio præturæ desiderabat, prætura restituit. Num tibi hæc parva videntur adjumenta & subsidia consulatûs? voluntas militum? quæ cùm per se valet multitudine, tum apud suos gratiâ, tum verò in consule declarando multum etiam apud universum populum Rom. auctoritatis habet suffragatio militaris: imperatores enim comitiis consularibus, non [a] verborum interpretes deliguntur. Quare gravis est illa oratio: Me saucium recreavit: me prædâ donavit: hoc duce castra cepimus, [b] signa contulimus: nunquam iste plus militi laboris imposuit, quam sibi sumpsit ipse; cùm fortis, tum etiam felix. Hoc quanti putas esse ad famam hominum, ac voluntatem? etenim si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit prærogativum; quid mirum est, in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse? Sed si hæc leviora ducis, quæ sunt gravissima, & hanc urbanam suffragationem militari anteponis; noli ludorum hujus elegantiam, & scenæ magnificentiam valde contemnere, quæ huic admodum profuerunt. Nam quid ego dicam populum ac [c] vulgus imperitorum ludis magnoperè delectari? minùs est mirandum: quanquam huic causæ satis est; sunt enim populi ac multitudinis comitia. Quare si populo ludorum magnificentia voluptati est, non

[a] *non jurisperiti.* [b] *commisimus prælium.* [c] *imperitam multitudinem.*

25. *Expectatio muneris.*] Favit Murænæ ludorum expectatio; ut enim in honorem Apollinis munificentissimos in Prætura dederat, ita tales ab eo in Consulatu à plebe expectabantur, quæ virtutes ejus celebrabat.

28. *Legatione.*] Cum Lucullo legatus esset Muræna, multi ipsi favebant virtutis ejus testes, qui nondum ab urbe in provinciam decesserant, à qua redierant, ut Luculli triumphum honestarent.

29. *Decesserant.*] Ex civitate Romana.

Ib. *Ad consulatûs petitionem reservavit.*] Tum ei exercitus Luculli, tum memoria ludorum quos exhibuerat in Prætura, profuerunt ad Consulatûs petitionem.

32. *Quod petitio Præturæ desiderabat, &c.*] Non ludos Muræna exhibuerat, cum ab eo Prætura petebatur, vel cum Ædilis erat; hos autem dedit in Prætura.

38. *Gravis est illa oratio*] Multam vim habet hæc oratio, quæ nempe ab unoquoque milite de suo duce habetur, & in qua multi commemorant quid ab eo obtinuerint, quid cum eo gesserint.

42. *Ac voluntatem.*] Ea enumerat quæ ad voluntatem sibi conciliandam militum potentissima sunt, quæ de Sulpicio dici non possunt.

43. *Omen prærogativum.*] Centuriæ prærogativæ dicebantur, quæ forte eductæ primum rogabantur; eæque velut omen comitiorum fuerunt, quia sæpe reliquæ primarum suffragia sequebantur.

47. *Et scenæ magnificentiam.*] Scenam illam quam paulò post argenteam fuisse dicet; cujus etiam meminit Plinius, lib. 33. cap. 3.

est mirandum, eam L. Murænæ apud populum profuisse. Sed si nosmetipsi, qui & ab delectatione omni negotiis impedimur, & in ipsâ occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur & ducimur; quid tu admirere de multitudine indoctâ? L. Otho, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit, non solùm dignitatem, sed etiam voluptatem; itaque lex hæc, quæ ad ludos pertinet, est omnium gravissima: quòd honestissimo ordini cum splendore fructus quoque jucunditatis est restitutus. Quare delectant homines, mihi crede, ludi, etiam illos qui dissimulant, non solùm eos qui fatentur: quod ego in meâ petitione sensi: nam nos quoque habuimus scenam competitricem. Quòd si ego, qui trinos ludos ædilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar; tibi, qui casu nullos feceras, nihil hujus istam ipsam, quam irrides, argenteam scenam adversatam putas? Sed hæc sane sint paria omnia: sit par forensis opera militari; sit par militari suffragatio urbana: sit idem, magnificentissimos & nullos unquam fecisse ludos: quid? in ipsâ præturâ nihilne existimas inter tuam & istius sortem interfuisse? hujus sors ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, juris dicundi: in quâ gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam æquitatis largitio: quâ in sorte sapiens Prætor, qualis hic fuit, offensionem vitat æquabilitate decernendi, benevolentiam adjungit lenitate audiendi. Egregia & ad consulatum apta provincia: in quâ laus æquitatis, integritatis, facilitatis, ad extremum, ludorum voluptate concluditur. Quid tua sors? tristis, atrox, quæstio pecula-

56. *L. Otho, vir fortis.*] L. Roscius Otho Tribunus-plebis legem tulit, ut apud Asconium legitur, ut equitibus Romanis in Theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur; quo facto odium multitudinis in eum concitatum est, quod Cicero Consul restinxit habita concione ad pop. in templo Bellonæ: eadem lege Roscia decoctoribus certus locus in Theatro constitutus est, ut dicitur in Phil. 2.

62. *Scenam competitricem.*] Significat Cicero habuisse se in petitione Consulatûs competitores, qui ludos populo dederant, adeo ut scena illa petere pro eis Consulatum videretur. Scena autem locus erat in Theatro, ubi histriones & actores agebant.

63. *Trinos ludos.*] Trinos ludos Cicero exhibuit populo, cum Ædilis erat.

Ib. *Antonii ludis.*] Ludos fecit Antonius cum Ædilitate fungeretur, cujus in petitione Consulatûs competitor fuit; hos autem dedisse in scena argentea refert Plinius, lib. 33. cap. 3. quod & de Muræna etiam commemoratur, qui scenam exhibuit, in qua fuere argenti pondo centum viginti quatuor.

66. *Sed hæc sint.*] Transit ad comparationem Præturæ, eamque ita tractat, ut si forte priora non ejusmodi esse videantur, quæ tantum honorem præ Sulpicio Murænæ conciliare deberent, ipsa tamen Prætura facilè ad hoc fastigium extulerit; estque in hoc concessio quædam, de illis omnibus, quæ valde probare studuit.

70. *Juris dicundi.*] Inter Prætores alii præerant in urbe causis privatis, alii publicis, alii civilibus, alii criminosis. Muræna sortitus est causas privatas, Sulpicius publicas; ait autem Cicero quòd Sulpicio, utpote Jurisconsulto, omnes sortem Murænæ, id est, privatis causis præesse optavissent.

71. *Gratiam æquitatis largitio.*] Sæpe quod jus negat, æquitas largitur.

76. *Quæstio peculatûs.*] Quæstio peculatus judicium publicum est de peculatu, hoc est, de furto publicæ vel sacræ pecuniæ; his commemorat omnia

tûs; ex alterâ parte lacrymarum & squaloris, ex alterâ plena catenarum atque indicum: cogendi judices inviti, retinendi contra voluntatem: scriba damnatus, ordo totus alienus: Syllana gratificatio reprehensa: multi viri fortes, & prope pars civitatis offensa est: lites severè æstimatæ: cui placet, obliviscitur: cui dolet, meminit. Postremò tu in provinciam ire noluisti; non possum id in te reprehendere, quod in me ipso & Prætor & Consul probavi; sed tamen L. Murænæ provincia multas bonas gratias cum optimâ existimatione attulit: habuit proficiscens delectum in Umbriâ: dedit ei facultatem respub. liberalitatis; quâ usus, multas sibi tribus, quæ municipiis Umbriæ conficiuntur, adjunxit; ipse autem in Galliâ, ut nostri homines desperatas jam pecunias exigerent, æquitate diligentiâque perfecit. Tu interea Romæ scilicet amicis præstò fuisti; fateor: sed tamen illud cogita, nonnullorum amicorum studia minui solere in eos, à quibus provincias contemni intelligant. Et quoniam ostendi, Judices, parem dignitatem ad consulatûs petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum in Murænâ, atque in Sulpicio fuisse; dicam jam apertiùs, in quo meus necessarius fuerit inferior Servius: & ea dicam, vobis audientibus, amisso jam tempore, quæ ipsi soli, re integrâ, sæpe dixi.

X. Petere consulatum nescire te, Servi, persæpe dixi: & in iis rebus ipsis, quas te magno & forti animo, & agere, & dicere videbam, tibi solitus sum dicere, magis te fortem Senatorem mihi videri, quàm sapientem candidatum. Primùm accusandi terrores &

incommoda, quæ ex judiciis publicis Prætori obvenire possunt.

77. *Squaloris.*] Rei in judicium veniebant mutata veste, barba, capilloque neglecto, ad miserationem erga se judicum excitandam.

Ib. *Plena catenarum.*] Oratoriè dicit catenas pro vinculis & carcere, quibus rei mancipantur.

78. *Cogendi judices inviti.*] Ex Decuria judicum ea, cujus erant quolibet tempore judicandi vices, etiam contra voluntatem suam judices citabantur à Prætore, & ex iis post sortitionem subsortitionemque factam selecti jurabant in legem, & referebantur in libellum publicum, ne quis corruptus supponi posset. Hi postea religione obstricti sententiam ferre de civibus cogebantur.

79. *Scriba damnatus.*] Si quis scriba damnatus est, totum ordinem sibi infensum habet Prætor. Certe Sulpicius unum scribam peculatûs damnaverat, indeque factum est, ut in Comitiis omnes scribæ contra Sulpicium Murænæ faverint.

79. *Syllana gratificatio reprehensa.*] Sylla victor multas largitiones de bonis proscriptorum fecerat, eo mortuo plures eorum, qui hæc bona acceperant, repetundarum accusati, & damnati sunt.

81. *Lites æstimatæ.*] Æstimatio litis est, cum quantum solvere, & quid sufferre damnatum oporteat, statuitur.

84. *Murænæ provincia.*] Galliæ Transalpinæ sortitione post præturam præpositus est.

85. *Habuit delectum.*] Militum.

86. *Ut Umbria.*] Umbri antiquissimi totius Italiæ populi habiti sunt; quos ab Umbris Græciæ populis profectos esse putant, quod in inundatione terrarum imbribus superfuissent; ὄμβρος enim pluvia ὄμβριος pluvialis est. Vide Plin. lib. 3. cap. 14.

88. *Nostri homines.*] Publicanos dicit, qui Gallia negotiantur.

4. *Primùm accusandi terrores.*] Profert causas Cicero cur Sulpicio antepositus fuerat Muræna: prima ejus fuit accusandi consuetudo, quæ hominum benevolentiam avertit.

minæ, quibus tu quotidie uti solebas, sunt fortis viri; sed & populi opinionem à spe adipiscendi avertunt, & amicorum studia debilitant; nescio quo pacto semper hoc fit: neque in uno, aut altero animadversum est, sed jam in pluribus, simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperâsse videatur. Quid ergo? acceptam injuriam persequi non placet? immo vehementer placet: sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi; petitorem ego, præsertim consulatûs, magnâ spe, magno animo, [a] magnis copiis in forum & in campum deduci volo: non placet mihi inquisitio candidati, prænuncia repulsæ: non testium potius, quàm suffragatorum comparatio: non minæ magis, quàm blanditiæ: non declamatio potius, quàm persalutatio: præsertim cùm jam hoc novo more omnes fere domos omnium concursent, & ex vultu candidatorum conjecturam faciant, quantum quisque [b] animi & facultatis habere videatur. Videsne tu illum tristem, demissum? jacet, diffidit, abjecit hastas. Serpit hic rumor: scis tu illum accusationem cogitare? inquirere in competitores? testes quærere? alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat. Ejusmodi candidatorum amici intimi debilitantur, studia deponunt, aut testatam rem abjiciunt, aut suam operam & gratiam judicio & accusationi reservant. Accedit eòdem, ut etiam ipse candidatus totum animum atque omnem

a *magno comitatu.* b *fiduciæ.*

11. *Tempus petendi, &c.*] Non debet accusare qui ad magistratum aliquem aspirat, sed in aliud tempus accusationem differre.

13. *In campum.*] Qui candidatus est Consulatûs, debet magna hominum multitudine stipari, cum in forum, aut in campum Martium, ad comitia venit; hinc enim patet populi in eum benevolentia, penes quem est decernere Magistratus.

14. *Inquisitio candidati.*] Inquisitio dicitur de testibus, qui comparantur ab accusatore contra reum. Odiosum autem est candidato contra suos competitores testes ejusmodi quærere.

15. *Non minæ magis, &c.*] Profert res multas, quæ candidatis nocent, quales sunt minæ, quæ offendunt animos; blanditiæ, quæ suspectum hominem reddunt; declamatio, qua quis se comparat contra competitorem ad dicendum: assidua enim meditatione quæ dicturi erant in foro præparabant: salutatio denique, quæ cum nimia videretur, facilè in suspicionem ambitûs veniebant.

17. *Novo more.*] Priscis temporibus non hæc invaluerat consuetudo, ut domos petituri Magistratus concursarent, sed sese populi judicio sua sola virtute freti permittebant. Sed hunc morem mutavit ambitio.

19. *Videsne illum tristem.*] Prosopopœiam elegantem subjicit, per quam exhibet judicium, quod ab unoquoque fit de candidatis ex eorum vultu.

20. *Abjecit hastas.*] Provinciali figura hastas abjicere dicebantur, qui de dignitate obtinenda desperabant, sumpta metaphora à militibus, qui metu perterriti vel à certamine fugiunt relictis armis, aut victori se dedunt.

22. *Alium faciam.*] Cum populus videt hunc de Magistratu suo desperantem alium seligit.

23. *Ejusmodi candidatorum.*] Jam aliam rationem, cur non electus sit Sulpicius, affert, quia adversis ab eo studiis populi propter accusationes, amicorum conatus debilitati sunt, seque reservarunt, ut ipsi præstarent opem, si quem accusaret.

25. *Accedit eodem.*] Tertiam ratio-

curam, operam, diligentiamque suam in petitione non possit ponere. Adjungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima. Magnum est enim te comparare ea, quibus possis hominem è civitate, præsertim non inopem, neque infirmum, exturbare: qui & per se, & per suos, & verò etiam per alienos defendatur; omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus: & qui non apertè inimici sumus, etiam alienissimis, in capitis periculis, amicissimorum officia & studia præstamus. Quare ego expertus & petendi, & defendendi, & accusandi molestiam, sic intellexi; in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse, ut idem accusationem, & petitionem consulatûs diligenter adornet atque instruat; unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu cùm te de [c] curriculo petitionis deflexisses, animumque ad accusandum transtulisses, existimâsti te utrique negotio satisfacere posse? vehementer errâsti; quis enim dies fuit, posteaquam [d] in istam accusandi denunciationem ingressus es, quem tu non totum in istâ ratione consumpseris? Legem ambitûs flagitâsti, quæ tibi non deerat; erat enim severissimè scripta Calpurnia; [e] gestus est mos & voluntati & dignitati tuæ. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armâsset: petitioni vero [f] refragata est; pœna gravior in plebem tuâ voce efflagitata est; commoti animi tenuiorum; exilium in nostrum ordinem: concessit Senatus postulationi tuæ; sed non liben-

[c] *cursu.* [d] *suscepisses accusationem.* [e] *obeditum est.* [f] *nocuit.*

nem profert ab immunitione diligentiæ in petendo Consulatu, quæ tanto major est, quanto difficilior accusatio.

29. *Comparare ea.*] Multis rebus opus est, ut quis accusatione dejiciatur à Magistratu: oportet enim vero inquirere crimina, comparare testes, subscriptores, advocatos, &c.

31. *Exturbare.*] Exturbare aliquem à civitate, est eum compellere in exilium: qui enim suæ causæ diffidebant, non expectato judicio, abibant in exilium.

34. *Quare ego expertus.*] Difficultatem in accusando à persona assumit.

40. *De curriculo.*] Ostendit quod Sulpicius petitioni consulatûs, & accusationi simul non poterit satisfacere.

45. *Serpita Calpurnia.*] Tulit C. Calpurnius Piso Consul cum M. Glabrione, anno urbis 686. ut ambitûs damnati, omnis honoris petitione prohiberentur, certaque pecunia multarentur. Sed cum hæc lex non satis Sulpicio gravis videretur, ipso annitente Cicero aliam tulit, qua majores pœnas addidit; nempe ut Senatoribus ambitûs damnatis, aqua & igni ad annos decem interdiceretur.

46. *Tota illa lex.*] Objicit quidem Sulpicio, quod legem ambitûs habet, qua possit accusare, sed non habere nocentem reum; reus autem dicitur, qui defendit & propulsat actionem: nocens vero, qui objecti criminis convincitur.

48. *Petitioni vero refragata est.*] Hæc lex ambitûs, qua uti voluit Sulpicius ad accusandum Murænam, contraria est petitioni consulatûs.

Ib. *Pœna gravior.*] Exilio, quo damnabat ambitiosos, voluit Sulpicius ut multa pecuniaria adjiceretur; quare non mediocriter offensi sunt plebeii & viles homines.

49. *Exilium in nostrum ordinem.*] Petiit etiam, ut aliis pœnis adderetur exilium in Senatores.

ter duriorem fortunæ communi conditionem, te auctore, constituit. Morbi excusationi pœna addita est: voluntas offensa multorum quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est, aut incommodo morbi etiam cæteri vitæ fructus relinquendi; quid ergo? hæc quis tulit? is qui auctoritati Senatûs, voluntati tuæ paruit: denique is tulit, cui minimè proderant. Quid? illa, quæ meâ summâ voluntate Senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? confusionem suffragiorum flagitâsti, prorogationem legis Maniliæ, æquationem gratiæ, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti, atque in suis civitatibus & municipiis gratiosi tulerunt à tali viro esse pugnatum, ut omnes & dignitatis & gratiæ gradus tollerentur. Idem edititios judices esse voluisti, ut odia occulta civium, quæ tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi cujusque erumperent. Hæc omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi [g] obsepiebant. Atque ex omnibus [h] illa plaga est injecta petitioni tuæ, non tacente me, maxima: de quâ ab homine ingeniosissimo & copiosissimo, Hortensio, multa gravissimè

[g] *occludebant.* [h] *me dicente tibi, nocuit maxime tibi.*

51. *Duriorem fortunæ communi conditionem.*] Licet Calpurnia lege gravis pœna sancita esset, tamen adhuc gravior huic adjecta est.

52. *Morbi excusationi.*] Additum est legi, ut reis morbum excusantibus pœna certa esset.

54. *Cæteri vitæ fructus.*] Grave quidem est morbo affligi, at quantò gravius est jure suffragii propter eundem morbum privari, & carere civitate?

55. *Is qui auctoritati Senatûs.*] Hæc quidem lex à Cicerone lata est; sed hanc severitatem excusat à Senatûs auctoritate & voluntate Sulpicii, qui legem tam severam ferri à Senatu obtinuit.

58. *Confusionem suffragiorum.*] Confusio suffragiorum est, cum in comitiis centuriatis non servatur ordo classium, nec centuriarum; sed confusè omnes ferunt suffragium; quinque enim in classes totus populus distributus erat, & classes in centurias. Prima classis hominum maximi censûs erat; secunda, secundi censûs; tertia, inferioris; quarta, minoris; quinta, omnium infimi. Porro omnes istæ classes centum nonaginta tres centurias efficiebant; in ferendis suffragiis primæ classis centuriæ vocabantur. Si autem in ea classe multis candidatis suffragarentur, secundæ classis centuriæ vocabantur; & sic de tertiæ classis centuriis, quod nonaginta septem centuriæ, quæ earum major pars est, alicui uni candidato fuissent suffragatæ, postulabat Sulpicius ut totus ille ordo ferendorum suffragiorum confunderetur.

59. *Prorogationem legis Maniliæ.*] Petebat quoque Sulpicius, ut nova lege lex Manilia continuaretur, qua nempe Manilius Tribunus-plebis tulit, ut libertinis in omnibus tribubus jus suffragiorum esset.

Ib. *Æquationem gratiæ.*] His omnibus adjiciebat Sulpicius, ut non majorem gratiosi homines & principes civitatis, quam abjectissimi quique auctoritatem haberent, sed tota ratio suffragiorum æquaretur.

61. *Et municipiis.*] Municipes & rustici in comitiis jus habebant suffragiorum.

63. *Edititios.*] Edititii judices dicuntur quos una pars eligit.

65. *Hæc omnia.*] Hæc omnia, quæ hactenus commemorata sunt, adjumento fuere Sulpicio, ut accusaret; at impedimento ne consul eligeretur.

68. *Hortensio.*] Hortensius et Crassus priores dixere pro Muræna; ultimus verò Cicero. De Hortensio jam sæpe dictum: Crassus vero insignis fuit Ora-

dicta sunt: quo etiam mihi durior locus est dicendi datus: ut cùm ante me & ille dixisset, & vir summâ dignitate & diligentiâ, & facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causæ, sed de totâ re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus fere versor, &, i quod possum, Judices, occurro vestræ satietati. Sed tamen, Servi, quam te securim putas injecisse petitioni tuæ, cùm tu populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret, ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares, depositâ atque abjectâ petitione? Etenim te inquirere videbant tristem ipsum: mœstos amicos, observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertebant: quibus rebus certe ipsi candidatorum vultus obscuriores videri solent: Catilinam interea alacrem atque lætum, stipatum k choro juventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum cum spe militum, tum collegæ mei, quemadmodum dicebat ipse, promissis, circumfluente colonorum Aretinorum & Fesulanorum exercitu; quam turbam dissimillimo ex genere, distinguebant homines perculsi Syllani temporis calamitate. Vultus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo arrogantiæ, sic ut ei jam exploratus, & domi conditus consulatus videretur. Murænam contemnebat:

i *quantum possum præverto. vestrum tædium.* k *comitatu.*

tor Hortensii æqualis, qui in principibus patronis aliquot annos fuit. Vide Cicer. in Clar. Orat.

78. *Te inquirere videbant.*] Describit Sulpicium meditantem & comparantem accusationem contra Catilinam, dum uterque peteret consulatum.

79. *Testificationes.*] Testificatio signatum testimonium est, quod ab absente missum est.

Ib. *Seductiones testium.*] Qui testes producturus erat, eos domum advocabat, ac variis percontationibus explorabat.

80. *Secessionem subscriptorum.*] Subscriptores dicebantur, qui accusatori, qui rei nomen detulerat, subscribebant; hi porro secedebant, ut meditarentur qua ratione Sulpicii accusationem adjuvarent.

81. *Vultus obscuriores.*] Ex vultu obscuriori & tristiori non qualem debent habere candidati, qui bene sperant, videbatur de consulatu obtinendo desperare.

Ib. *Catilinam interea.*] Describit qualis exstiterit Catilina in petitione consulatus, quem competitorem Sulpicius habuit, & quam ex alacritate sua obtinendi consulatum spem præ se ferret.

83. *Vallatum indicibus.*] Non debere legi *indicibus* videtur, sed potius *audacibus*, quibus stipatum fuisse sæpe dixit Cicero in Catilinariis Orationibus.

84. *Collegæ mei.*] Antonius collega erat Ciceronis in Consulatu, qui primum Catilinæ favere visus est; sed quem ab eo abstraxisse se in Orationibus aliquando dicit.

85. *Aretinorum & Fesulanorum.*] Aretium & Fesulæ in Etruria populi Romani coloniæ erant, quarum coloni Catilinæ studebant: unde tanto numero ex iis locis Romam ad comitia venerunt, ut exercitus crederetur.

86. *Perculsi Syllani temporis calamitate.*] In illa perdita hominum turba præcipue notabantur, qui a Sylla proscripti fuerant.

87. *Vultus erat.*] Describit habitum Catilinæ, qualis fere à Sallustio describitur.

88. *Domi conditus.*] Tam certus de Consulatu, ac si eum in potestate haberet, Catilina fidere videbatur.

Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem: ei vim denunciabat: reipublicæ minabatur. Quibus rebus, qui timor bonis omnibus injectus sit, quantaque desperatio reipublicæ, si ille factus esset, nolite à me commoneri velle: vosmetipsi vobiscum recordamini; meministis enim cùm illius nefarii [1] gladiatoris voces percrebuissent, quas habuisse in concione domesticâ dicebatur, cùm miserorum fidelem defensorem negâsset inveniri posse, nisi eum qui ipse miser esset: integrorum & fortunatorum promissis saucios & miseros credere non oportere: quare qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet: minimè timidum, & valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux & signifer calamitosorum. Tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatusconsultum, referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in Senatu agere possemus. Itaque postridie frequenti Senatu Catilinam excitavi, atque eum de his rebus jussi, si quid vellet, quæ ad me allatæ essent, dicere. Atqui ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit, atque innuit. Tum enim dixit, duo corpora esse reip. unum debile, infirmo capite; alterum firmum sine capite: huic, cum ita de se meritum esset, caput, se vivo, non defuturum. Congemuit Senatus frequens, neque tamen satis severè pro rei indignitate decrevit. Nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim quia timebant. Tum erupit è Senatu triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat: præsertim cùm idem ille in eodem ordine paucis diebus ante, Catoni, fortissimo viro, judicium minitanti, ac denuncianti respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aquâ, sed ruinâ restincturum. His tum rebus commotus, & quòd homines jam tum conjuratos cum gladiis in campum deduci à Catilinâ sciebam, descendi in campum cum firmissimo præsidio for-

[1] *Catilinæ.*

93. *Si ille factus esset.*] Permittit judicibus cogitare de malis quæ Reipub. obvenissent, si Catilina factus esset Consul.

106. *Atqui ille.*] Ex Plutarcho, Cicero ipso comitiorum die retulit ad Senatum de iis, quæ audiverat de Catilinæ conjuratione. Cum autem Catilina crederet multos esse in Senatu, qui rebus novis studerent, atque ut audaciam ostentaret mollissimè Ciceroni hæc respondit: *Quid pecco, si duorum corporum, quorum alterum caput habeat, sed ægrum & pertenue; alterum sine capite, sed validum & prœpotens: huic me caput adjicio?* Allegoricè videbatur Senatum intelligere per primum corpus, cujus Cicero, quasi Consul, caput erat. Per secundum, populum, cui se caput adjungere velle significabat.

118. *Sed ruina.*] Minari videbatur Catilina, fore ut, si quid contra se tentaretur, omnia ultima experiretur.

120. *Descendi in campum.*] Cum sibi aliquid metueret à Catilina Cicero; venit in campum Martium ad comitia stipatus magno juvenum agmine, & thoraee indutus, qua sibi periculum imminere declarabat, unde indignati cives, in Catilinam commoti, ad Ciceronem animum adjecerunt, atque in comitiis iterum Catilina repulsus est, &

fiſſimorum virorum, & cum illâ latâ inſignique loricâ, non quæ me tegeret (etenim ſciebam Catilinam non latus, aut ventrem, ſed caput & collum ſolere petere) verùm ut omnes boni animadverterent, & cùm in metu & periculo conſulem viderent, id quod eſt factum, ad opem præſidiumque meum concurrerent. Itaque cum te, Servi, m remiſſiorem in petendo putarent, Catilinam & ſpe, & cupiditate inflammatum viderent, omnes qui illam ab rep. peſtem depellere cupiebant, ad Muræenam ſe ſtatim contulerunt. Magna eſt autem comitiis conſularibus repentina voluntatum inclinatio: præſertim cùm incubuit ad virum bonum, & multis aliis adjumentis petitionis ornatum. Qui cùm honeſtiſſimo patre atque majoribus, modeſtiſſimâ adoleſcentiâ, clariſſimâ legatione, præturâ probatâ in jure, gratâ in munere, ornatâ in provinciâ, petîſſet diligenter, & ita petîſſet, ut neque minanti cederet, neque cuiquam minaretur; huic mirandum eſt, magno adjumento Catilinæ ſubitam ſpem conſulatûs adipiſcendi fuiſſe?

m *negligentiorem.*

Silanus & Muræna consules electi sunt.

122. *Non latus, aut ventrem.*] Indicat quod non abjectos, sed præcipuos cives Catilina aggrediatur: vel potius alludit ad illud ejus facinus, cùm in proscriptione Syllæ, Marii Gratidiani collum secuit, & caput à Janiculo ad ædem Apollinis ad Syllam suis ipse manibus detulit.

125. *Itaque cum te, Servi.*] Concludit totam hanc partem ab improbis Catilinæ conatibus, & à comparatione Sulpicii cum Muræna, hujus virtutes, & alterius remissionem animi proferendo.

TERTIA PARS.

De crimine ambitûs.

L. Muræna nihil commiſit contra legem ambitûs.

XI. nunc mihi tertius ille locus eſt orationis de ambitûs criminibus, a perpurgatus ab iis qui ante me dixerunt, à me, quoniam ita Muræna voluit, b retractandus. Quo in loco, Poſthumio familiari meo, ornatiſſimo viro, de diviſorum indiciis, & de deprehenſis pecuniis: adoleſcenti ingenioſo & bono, Ser. Sulpicio, de equitum

a *defenſus,* b *tractandus* iterum.

2. *Qui ante me dixerunt.*] Hortensius & M. Crassus jam pro Muræna dixerant.

4. *Divisorum indiciis.*] Divisores dicuntur, qui pecuniam per tribus dividebant populo ad corrumpenda suffragia, quorum opera Curiarum magistri utebantur.

5. *Adolescenti Sulpicio.*] Sulpicius filius est alterius Sulpicii Murænæ competitoris.

Ib. *Equitum centuriis.*] Sulpicius ille centurias pecunia corruptas à Muræna

centuriis: M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatusconsulto, de repub. respondebo. Sed pauca, quæ meum animum repentè moverunt, prius de L. Murænæ fortunâ conquerar. Nam cùm sæpe antea, Judices, & ex aliorum miseriis, & ex meis curis laboribusque quotidianis, fortunatos eos homines judicarem, qui remoti à studiis ambitionis, otium ac tranquillitatem vitæ secuti sunt: tum vero in his L. Murænæ tantis tamque improvisis periculis ita sum animo affectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrûm conditionem, neque hujus eventum fortunamque miserari; qui primùm dum ex honoribus continuis familiæ, majorumque suorum, unum ascendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne & ea quæ relicta, & hæc quæ ab ipso parta sunt, amittat: deinde propter studium novæ laudis, in veteris fortunæ discrimen adducitur; quæ cùm sunt gravia, Judices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderent. Nam ut omittam Ser. Sulpicium, quem intelligo non injuriâ L. Murænæ, sed honoris contentione permotum; accusat paternus amicus, Cn. Posthumius, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius, qui necessitudinis causas complures protulit, [c] simultatis nullam commemorare potuit: accusat Ser. Sulpicius, sodalis filii, cujus ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant: accusat M. Cato, qui quanquam à Muræna nullâ re unquam alienus fuit, tamen eâ conditione nobis erat in hac civitate natus, ut ejus opes & ingenium præsidio multis etiam alienissimis, exitio vix cuiquam inimico esse deberet. Respondebo igitur Posthumio primùm, qui nescio quo pacto mihi videtur prætorius candidatus in consularem, quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere. Cujus competitores, si [d] nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cùm petere destitit: sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est, qui alienam potius injuriam, quàm suam persequatur.

[c] *inimicitiæ* [d] *non commiserunt* ambitum.

esse dicebat. Nota autem, quod Ser. Tullius omnem populum Rom. in sex classes distribuit; classes autem in centum tres ac nonaginta centurias. In classibus autem & centuriis describendis censum secutus est; qui, ut in quoque variatus est, sic varios ille fecit classium gradus; nam in primam, qui centum millium æris, aut majorem censum haberent, conjecit.

18. *Quæ relicta.*] De iis honorum insignibus loquitur, quæ ei à patre relicta sunt.

28. *Sodalis filii.*] Sodales dicuntur, qui in alio Ordine aut Collegio conjuncti sunt: unde & sodalitates, & sodalitia.

34. *Desultorius.*] Desultorius dicitur, qui ne cursum interrumpat, ab uno equo in alium insilit; sive qui, relicto equestri certamine, confert se in certamen curule: nam licet non petat consulatum, tamen accusat consulem; debebat potius ambisse præturam quàm consulatum.

Ib. *In quadrigarum curriculum.*] Alludit ad Olympicum stadium, ubi de Quadrigarum celeritate certabatur.

Ea omnia, quæ & Posthumio & Ser. Sulpicio adolescenti responsa sunt, desiderantur.

XII. Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur totius accusationis: qui tamen ita gravis est accusator & vehemens, ut multo magis ejus auctoritatem quàm criminationem pertimescam. In quo ego accusatore, Judices, primùm illud deprecabor, ne quid L. Murenæ dignitas illius, ne quid expectatio tribunatûs, ne quid totius vitæ splendor & gravitas noceat: denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quæ ille adeptus est, ut multis prodesse posset. Bis consul fuerat P. Africanus, & duos terrores hujus imperii, Carthaginem Numantiamque deleverat, cùm accusavit L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in ipso imperio populi Romani, quod illius operâ tenebatur. Sæpe hoc majores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam dignitatem plurimùm L. Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam judicabant, ita quemquam [e] cadere in judicio, ut nimiis adversarii viribus abjectus videretur. Quid? Serv. Galbam (nam traditum memoriæ est) nonne proavo tuo fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad ejus perniciem populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus & populus universus, & sapientes ac multum in posterum prospicientes judices restiterunt. Nolo accusator in judicium potentiam afferat, non vim majorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam; valeant hæc omnia ad salutem innocentium, ad opem [f] impotentium, ad auxilium calamitosorum: in periculo verò, & in pernicie civium repudientur. Nam si quis hoc forte dicit, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causâ judicâsset:

[e] *condemnari.* [f] *inopum.*

5. *Expectatio tribunatûs.*] Cum Cato Murænam accusavit, erat Tribunus-Plebis designatus.

8. *Bis Consul.*] Æmilianus Scipio primum fuit Consul tempore tertii belli Punici, iterum bello Numantino; hic in Africa Carthaginem, in Hispania Numantiam, æmulas Romæ, evertit.

10. *L. Cottam.*] Cum septies ejus causa ampliata fuisset, octavo tandem judicio absolutus est Cotta, ne dignitas accusatoris obesse ei videretur.

Ib. *Summa eloquentia.*] Lib. 1. Offic. ait, *Ab hoc Scipione bellicam gloriam, quam à patribus acceperat, eloquentia cumulatum esse.*

16. *Serv. Galbam.*] Cum à Libone Tribuno-plebis, apud populum Galba accusaretur, quod præter fidem datam publicam, magnam Lusitanorum manum interfecisset Prætor in Hispania, is nil excusans se, parvulos liberos flens commendare cœpit. Eo facto mitigatus populus, ipse judicio liberatus est. Vide Val. Max. lib. 8.

18. *Incumbenti.*] Incumbere in perniciem, est anniti ut Galba damnaretur.

27. *De causa judicasset.*] Id est, Cato tantæ vir probitatis est, ut non accusaret Murænam, nisi prius eum dignum condemnatione judicasset: nam condemnatio sequitur judicium.

iniquam legem, Judices, & miseram conditionem instituet periculis hominum, si existimabit judicium accusatoris in reum pro aliquo præjudicio valere oportere. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tuâ virtute judicium, vituperare non audeo: nonnullâ in re forsitan [a] confirmare, & leviter emendare possim. Non [b] multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister: sed si peccas, te regere possum. At ego te verissimè dixerim peccare nihil, neque ullâ in re te esse hujusmodi, ut corrigendus potius quàm leviter inflectendus esse videare. [c] Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, justitiam, ad omnes denique virtutes, magnum hominem & excelsum: tot accessit his doctrina non moderata, nec mitis, sed, ut mihi videtur, paulò asperior & durior, quàm aut veritas aut natura patiatur.

XIII. Et quoniam non est nobis hæc oratio habenda, aut cum imperitâ multitudine, aut in aliquo conventu agrestium, audacius paulo de studiis humanitatis, quæ & mihi & vobis nota & jucunda sunt, disputabo. In M. Catone, Judices, hæc bona, quæ videmus divina & egregia, ipsius scitote esse propria: quæ nonnunqnam [d] requirimus, ea sunt omnia non à naturâ, sed à magistro. Fuit enim quidem summo ingenio vir, Zeno, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur. Hujus sententiæ sunt & præcepta ejusmodi: Sapientem [e] gratiâ nunquam moveri, nunquam cujusquam delicto ignoscere: neminem misericordem esse, nisi stultum & levem: viri esse neque exorari, neque placari: solos sapientes esse, si [f] distortissimi sint, formosos; si [g] mendicissimi, divites; si servitutem serviant, reges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exules, hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse pa-

[a] vulgo *reformare*. [b] *multum*. [c] *perfecit*. [d] *desideramus*. [e] *nunquam facere gratiam* alicui. [f] *deformissimi*. [g] *pauperrimi*.

33. *Senior magister.*] Chiron fortasse intelligitur à Cicerone, aut Phœnix ille qui Achilli præceptor à patre datus est.

39. *Doctrina non moderata.*] Per doctrinam non moderatam Stoicam intelligit, quam ab Antipatro Tyrio, Philosopho Stoico, accepit.

4. *In M. Catone.*] Digreditur ad reprehensionem doctrinæ Stoicorum, ut Catonis auctoritatem extenuet.

7. *Zeno.*] Zeno, Citieus, ex Cypro cum venisset Athenas, negotiandi gratia, Philosophiæ operam dedit; & audivit Cynicum Cratera, & mox Polemonem Academicum. Illius durior disciplina fuit, cujus sectatores Stoici dicti sunt à Porticu, ubi ille docuit.

8. *Hujus sententiæ sunt & præcepta.*] Præcepta Stoicorum enumerat, quæ & dicta sunt vulgo Paradoxa, à communi captu & sensu hominum abhorrentia; quæ Cicero ad quemdam absurditatis modum exponit, ut Catonis auctoritatem diminuat.

10. *Misericordem esse.*] *Misericordia*, ex Stoicorum definitione, *est ægritudo ex miseria alterius injuria laborantis*, volebantque misericordem hominem esse inconstantem, rudem, imperitum & hebetem ingenio; unde Seneca, epist. ad Lucil. sic ait: *Stultitia est, cui nihil constat, nihil diu placet.*

ria: omne delictum scelus esse nefarium: nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cùm opus non fuerit, quàm eum, qui patrem suffocaverit: sapientem nihil opinari, nullius rei pœnitere, nullâ in re falli, sententiâ mutare nunquam. Hæc homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus, arripuit; neque disputandi causâ, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani? cave quidquam habeat momenti gratiâ. Supplices aliqui veniunt miseri, & calamitosi? sceleratus & nefarius fueris, si quidquam misericordiâ adductus feceris. Fatetur aliquis se peccâsse & ejus delicti veniam petit? nefarium est facinus ignoscere. At leve delictum est; omnia peccata sunt paria. Dixisti quippiam; [h] fixum & statutum est. Non re ductus es, sed opinione; sapiens nihil opinatur. Errâsti aliquâ in re; male dici putat. Hac ex disciplinâ nobis illa sunt. Dixi in Senatu, me nomen consularis candidati delaturum: iratus dixisti: nunquam, inquit, sapiens irascitur. At temporis causâ: improbi, inquit, hominis est mendacio fallere; mutare sententiam, turpe est; exorari, scelus; misereri, flagitium. Nostri autem illi (fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentiâ diffisum ingenio meo quæsisse adjumenta doctrinæ) nostri, inquam, illi à Platone & Aristotele moderati homines & temperati aiunt, apud sapintem valere aliquando gratiam: viri boni esse misereri: distincta genera esse delictorum, & dispares pœnas: esse apud hominem constantem ignoscendi locum: ipsum sapientem sæpe aliquid opinari, quod nesciat: irasci nonnunquam: exorari eundem, & placari: quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare: de sententiâ decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quadam esse mo-

[h] *stabile. & firmum.*

16. *Omne delictum.*] Volebant Stoici delictum omne, quantumcunque minimum aliis videatur, crimen esse maximum.

18. *Nihil opinari.*] Opinari est incertæ, aut parum cognitæ, vel etiam rei prorsus falsæ assentiri; cum autem ex Stoicorum sententia neque capi, neque falli possit sapiens, opinari, etiam non potest.

21. *Ita vivendi.*] Non disputat de illis dogmatis Stoicorum Cato, sed ex iis vitam suam instituit.

22. *Publicani.*] Si illi, qui vectigalia conducunt, petunt ut aliquid sibi remittatur vel propter bellum, vel propter cœli injurias, non audiunt Stoici.

27. *Non re.*] Id est, ipsa rei veritate & scientia.

31. *Sapiens irascitur.*] Plutarchus in Catone ait, eum temerè non irasci, sed si quando irascitur, implacabilem esse solitum fuisse.

35. *Quæsisse adjumenta doctrinæ.*] Cicero licet nulli philosophorum sectæ addictus fuerit, visus est tamen Academicos sequi.

Ib. *Illi à Platone & Aristotele.*] Platonis & Aristotelis præcepta Academici & Peripatetici secuti sunt, quæ contraria fuisse Stoicis ostendit.

36. *Moderati homines & temperati.*] Doctrina Stoicorum durior fuit, ut antè Cicero dixit, & mitior Academicorum & Peripateticorum.

40. *Irasci nonnunquam.*] Aristoteles lib. 3. Ethic. iram cotem fortitudinis nominat.

42. *Mediocritate esse moderatas.*] Virtus ita in mediocritate sita est, ut si quid nimis excedat, virtus non sit.

deratos. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum istâ naturâ detulisset; non tu quidem vir melior esses, nec fortior, nec temperantior, nec justior (neque enim esse potes) sed paulo ad lenitatem propensior; non accusares, nullis adductus inimicitiis, nullâ lacessitus injuriâ, prudentissimum hominem, summâ dignitate atque honestate praeditum: putares, cùm in ejusdem anni custodiâ te, atque L. Murenam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc reipub. vinculo esse conjunctum; quod atrociter in Senatu dixisti, aut non dixisses, aut seposuisses, aut mitiorem in partem interpretarere. Ac te ipsum, quantum ego opinione auguror, nunc & animi quodam impetu concitatum, & vi naturae atque ingenii elatum, & recentibus praeceptorum studiis flagrantem, jam usus flectet, dies leniet, aetas mitigabit. Etenim isti ipsi mihi videntur vestri praeceptores & virtutis magistri fines officiorum paulo longius, quàm natura vellet, protulisse; ut cùm ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oportet, consisteremus. Nihil ignoveris: immo aliquid, non omnia. Nihil gratiae causâ feceris: immo resistito gratiae, cùm officium & fides postulabit. Misericordiâ commotus ne sis: etiam, in dissolvendâ severitate; sed tamen est laus aliqua humanitatis. In sententiâ permaneto: verò, nisi sententia alia vicerit melior. Hujuscemodi Scipio ille fuit, quem non poenitebat facere idem, quod tu; habere eruditissimum hominem, & pene divinum domi: cujus oratione & praeceptis, quanquam erant eadem ista, quae te delectant, tamen asperior non est factus, sed, ut accepi à senibus, lenissimus. Quis vero C. Laelio comior? quis jucundior, eodem ex studio isto? quis

48. *Cum in ejusdem anni custodia.*] Eodem anno Tribunus-plebis Cato & Muraena Consul designati sunt, iisque Reipub. cura commissa est.

50. *Atrociter in Senatu dixisti.*] Dixerat Cato in Senatu se quemcunque candidatum Consulatûs vocaturum in judicium, si aliqua in eo suspicio ambitûs resideret.

54. *Recentibus praeceptorum studiis.*] Excusat Catonem à praeceptis quibus recens imbutus erat, quae facilè, cum maturior erit aetas, corriget.

56. *Fines officiorum.*] Fines officiorum dicuntur ea, quae extrema sunt & ultima in quaque re seu virtute; translatione sumpta à terminis agrorum, aut regionum, quibus illorum spatia terminantur. At illi Stoici fines gratiae, misericordiae, clementiae, caeterarumque virtutum non tantum protulerunt, sed etiam ita praetergressi sunt, ut sustulisse omnem humanitatem videantur.

57. *Ut, cum ad ultimum.*] Id est, quamvis ad ultimum officiorum finem pervenire contenderet quis, tamen ibi haereret, ubi natura pateretur.

59. *Non omnia.*] Utile est aliquando non omnia remittere, ne sint audaciores ad precandum impii.

60. *Resistito gratiae.*] Resistere gratiae est nihil gratiae causa facere; quod tum maxime fieri debet, cum quis jurejurando obstringitur. Hicque elegans est dialogismus.

63. *Scipio ille fuit.*] Non est dubium quin Cicero de Aemiliano Scipione loquatur, cui comes fuit Panaetius in illa illustri legatione, quam ante censuram obiit, cum à Senatu tertium missus est, ut populorum ac civitatum leges tanquam sanctioris disciplinae arbiter & restaurator inspiceret. Vide Cic. lib. 4. Acad. Quaest.

68. *C. Laelio comior.*] Laelius Scipionis Africani amicissimus fuit, de quo Horat. Ser. 2. Sat. 1.

illo gravior? ſapientior? Poſſum de L. Philippo, de C. Gallo, dicere hæc eadem: ſed te domum jam deducam tuam. Quemquamne exiſtimas Catone proavo tuo commodiorem, comiorem, moderatiorem fuiſſe ad omnem rationem humanitatis? de cujus præſtanti virtute cùm verè graviterque diceres, domeſticum te habere dixiſti exemplum ad imitandum. Eſt illud quidem exemplum tibi propoſitum domi: ſed tamen naturæ ſimilitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quàm ad unumquemque noſtrûm pervenire potuit: ad imitandum verò tam mihi propoſitum exemplar illud eſt, quàm tibi. Sed ſi illius comitatem, & facilitatem tuæ gravitati ſeveritatique adſperſeris, non iſta quidem erunt meliora, quæ nunc ſunt optima, ſed certe condita jucundius.

XIV. Quare, ut ad id quod inſtitui revertar, tolle mihi è causâ [a] nomen Catonis: remove, ac prætermitte auctoritatem, quæ in judiciis aut nihil valere, aut ad ſalutem debet valere: congredere mecum criminibus ipſis. Quid accuſas, Cato? quid affers in judicium? quid arguis? Ambitum accuſas? non defendo. Me reprehendis, quòd idem defendam, quod lege punierim? punivi ambitum, non innocentiam: ambitum verò ipſum vel tecum accuſabo, ſi voles. Dixiſti ſenatuſconſultum, me referente, eſſe factum. Si mercede corrupti obviam candidatis îſſent, ſi conducti ſectarentur, ſi gladiatoribus vulgò locus tributim, & item prandia ſi vulgò eſſent data; contra legem Calpurniam factum videri. Ergo ita Senatus judicat contra legem facta hæc videri, ſi facta ſint: decernit, quod nihil opus eſt, dum candidatis morem gerit; nam factum ſit, necne, vehementer quæritur; ſi factum ſit, quin contra legem ſit, dubitare ne-

[a] *auctoritatem.*

69. *L. Philippo.*] Philippus ille Græcis literis excelluit, ut dicit Cic. in Bruto.

Ib. *De C. Gallo.*] De Gallo loquitur etiam in Bruto. Astrologiæ peritissimus fuit. Hic de Liguribus triumphavit.

80. *Condita.*] Condita, à condiendo.

1. *Quare ut ad id quod institui.*] Redit ad rem, petitque ut ab hac causâ Catonis removeatur auctoritas, quæ plus Murænæ, quam objecta ipsi crimina, quæ nulla sunt, nocere potest.

3. *Quæ in judiciis.*] In Judiciis non debet attendi accusatoris auctoritas, ut quis damnetur, sed potiùs absolvatur.

7. *Punivi ambitum.*] Cicerone referente ad Senatum, Senatusconsultum factum est de ambitu, contra quem legem tulit Cicero, cujus sequentibus proximè verbis puncta quælibet explicat.

10. *Conducti sectarentur.*] Homines pecuniâ corrupti honoris causâ candidatos, cum in campum Martium veniebant, sequebantur, ut inde appareret populo quam digni essent Magistratu.

Ib. *Gladiatoribus.*] Vetabat illa lex ne quis munus gladiatorium biennio quo Magistratum petierat, petiturusve erat, ederet, nisi ex testamento præstitutâ die.

11. *Legem Calpurniam.*] De hac lege jam dictum est.

Ib. *Contra legem videri.*] Si hæc omnia à Muræna commissa sunt, quæ vetat lex, non est dubium quin contra legem peccaverit; at hæc, aut eorum aliqua fecisse, probare debent adversarii.

mo potest. Est igitur ridiculum, quod est dubium, id relinquere incertum; quod nemini dubium potest esse, id judicare. Atque id decernitur, omnibus postulantibus candidatis, ut ex S. C. neque cujus intersit, neque contra quem sit, intelligi possit. Quare doce, à L. Muræna illa esse commissa: tum egomet tibi contra legem commissa esse concedam. Multi obviam prodierunt de provinciâ decedenti, consulatum petenti; solet fieri; eccui autem non proditur revertenti? quæ fuit ista multitudo? primùm, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis, tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodîsse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. Quid si etiam illud addam, quod à consuetudine non abhorret, rogatos esse multos? num aut criminosum sit aut mirandum, quâ in civitate rogati [b] infimorum hominum filios [c] prope de nocte ex ultimâ sæpe urbe deductum venire soleamus, in eâ non esse gravatos homines prodire horâ tertiâ in campum Martium, præsertim talis viri nomine rogatos? Quid, si omnes societates venerunt, quarum ex numero multi hîc sedent Judices? quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quæ neminem patitur non honestè in urbem introire, tota natio candidatorum? si denique ipse accusator noster Postumius obviam cum benè magnâ catervâ suâ venit; quid habet ista multitudo admirationis? omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat; hoc di-

[b] *obscurorum.* [c] *paulo ante lucem.*

16. *Quod est dubium, id relinquere incertum.*] Dubium est, utrum Muræna quid contra legem fecerit; id autem non debet relinqui incertum, sed probari. Deinde nemini dubium est, quin ex lege Calpurnia decretum contra ambitiosos latum sit à Senatu; ergo de eo judicare non est opus, sed judicare utrum contra illud Muræna peccaverit.

21. *Multi obviam prodierunt.*] Proponit argumenta quibus Cato utebatur ad ostendendum peccasse contra legem Murænam. 1. Quod multi obviam ivissent Murænæ; at refutat Cicero, quia non corrupti pecuniâ venerunt, sed de more, ut sit honoris & amicitiæ causâ, iis qui redeunt è provinciis.

27. *Rogatos esse multos.*] Secundum argumentum refutat; quod multi videlicet rogati sunt Murænam deducere in campum Martium; at id quotidie evenit, ut vel ipsos filios candidatos ipsorum hominum abjectorum primâ luce ex extremâ urbis parte rogati deducant plerique, cur non etiam à rogatis homo magnæ auctoritatis deducatur?

31. *Hora tertia.*] Hora tertia à Romanis dicebatur, quæ media est inter solem nascentem & meridiem.

32. *Quid, si omnes societates.*] Refutat à concursu hominum ex omnibus ordinibus, quorumdam suorum judicum, imo etiam Postumii accusatoris; quid igitur accusant, si istorum exemplo tanta multitudo populi ad illum convenerit?

35. *Tota natio candidatorum.*] Omnes qui aspirabant ad Magistratus quasi unam nationem propter multitudinem efficere videbantur.

38. *Omitto clientes.*] Reliquos citat, qui honestatis & honoris causâ adesse Murænæ debuerunt.

Ib. *Clientes.*] Clientes sunt, qui in tutelâ alicujus sunt, & quem patronum habent.

Ib. *Tribules.*] Tribules sunt, qui sunt ex eâdem tribu.

co, frequentiam in iſto officio gratuitam, non modo dignitati ullius unquam, ſed ne voluntati quidem defuiſſe. At ſectabantur multi. Doce, mercede; concedam eſſe crimen: hoc quidem remoto, quid reprehendis? Quid opus eſt, inquit, ſectatoribus? à me tu id quæris, quid opus ſit eo, quo ſemper uſi ſumus? Homines tenues unum habent in noſtrum ordinem aut promerendi aut proferendi beneficii locum, hanc in noſtris petitionibus operam, atque affectationem: neque enim fieri poteſt, neque poſtulandum eſt à nobis, aut ab equitibus Romanis, ut ſuos neceſſarios candidatos ſectentur totos dies; à quibus ſi domus noſtra [d] celebratur, ſi interdum ad forum deducimur, ſi uno baſilicæ ſpatio honeſtamur, diligenter obſervari videmur & coli. Tenuiorum & non occupatorum amicorum eſt iſta aſſiduitas, quorum copia bonis & beneficis deeſſe non ſolet. Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato: ſine eos, qui omnia à nobis ſperant, habere ipſos quoque aliquid, quod nobis tribuere poſſint; ſi nihil erit præter ipſorum ſuffragium, tenue eſt; ſi ut ſuffragantur, nihil valent gratiâ; ipſi denique, ut ſolent loqui, non dicere pro nobis, non ſpondere, non vocare domum ſuam poſſunt: atque hæc à nobis petunt omnia: neque ullâ re aliâ, quæ à nobis conſequuntur, niſi operâ ſuâ, compenſari putant poſſe. Itaque & legi Fabiæ, quæ eſt de numero ſectatorum, & S. C. quod eſt L. Cæſare conſule factum, reſtiterunt; nulla eſt enim pœna, quæ poſſit obſervantiam tenuiorum ab hoc vetere inſtituto officiorum excludere. At ſpectacula ſunt tributim data, & ad pran-

[d] *frequentatur.*

40. *Gratuitam.*] Tota hæc frequentia quæ convenit, nullâ mercede vel pecuniâ conducta venit.

44. *Eo, quo semper usi sumus.*) Non debet reprehendere Cato quod semper factum est, neque inde arguere Murænam hominem ambitiosum.

50. *Si interdum ad forum deducimur.*) Varia commemorat officia, quibus homines tenues suos patronos aut primarios viros prosequebantur, quæ ipsis crimini verti non debent.

Ib. *Si uno Basilicæ spatio.*] Id est, si deducimur per spatium tam longum, quàm Basilica est. Basilica porro foro adjuncta fuit, à Catone ampliata & Porcia cognominata, ad instar regiæ domûs.

61. *Legi Fabiæ.*) Fabia lex de ambitu tulit ut certus numerus sectatorum esset, id est, eorum qui candidatos in campum deducerent. Sed huic legi & Senatusconsulto L. Cæs. tanto studio plebs restitit, ut nulla prorsus pœna ab hoc affectationis officio removeri potuerit, quia vetus erat institutum.

Ib. *Et Senatusconsulto.*) Quo anno cœpit Catilinæ conjuratio, Consules erant L. Cæsar, & C. Figulus. Cicerone vero petente Consulatum, cum in dies ambitûs furor augeretur propter Catilinam & Antonium, paucis diebus ante comitia censuit Senatus, ut lex ambitûs additâ majori pœnâ ferretur. Huic cum intercederet Senatusconsulto Q. Mutius Orestinus, Cicero in gratiam Senatûs contra Catilinæ & Antonii concionem invectus est, suasitque ut sectatorum numerus defineretur: sed per eundem tribunum-plebis legi obstitit.

64. *At spectacula sunt tributim data.*) Objectioni novæ Cicero respondet, nempe Murænam suis tribulibus ad spectacula locum dedisse, & vocasse ad convivia. Id autem ab omni memoriâ factum esse contendit. Porro spectaculo loca erecta sunt, quæ à Græcis thea-

dium vulgò vocati. Etſi hoc factum à Muræmâ omnino, Judices, non eſt : ab ejus amicis autem more & modo factum eſt : tamen admonitus re ipsâ, recordor quantum hæ quæſtiones in Senatu habitæ punctorum nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit aut noſtrâ, aut patrum noſtrorum memoriâ, quo hæc, ſive ambitio eſt, ſive liberalitas, non fuerit, ut locus & in circo, & in foro daretur amicis, & tribulibus ? hæc homines tenuiores primùm, ne dum qui ea ſuis tribulibus veteri inſtituto aſſequebantur.*

**Deeſt nonnihil.*

XV. Præfectum fabrûm ſemel locum tribulibus ſuis dediſſe : quid ſtatuent in viros primarios, qui in circo totas tabernas, tribulium causâ, comparârunt ? hæc omnia ſectatorum, ſpectaculorum, prandiorum item crimina à multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, conjecta ſunt ; in quibus tamen Muræna ab Senatûs auctoritate defenditur. Quid enim ? Senatus num obviam prodire crimen putat ? non, ſed mercede : convince: num ſectari multos ? non, ſed conductos : doce conductos: num locum ad ſpectandum dare, aut ad prandium invitare ? minimè, ſed vulgo paſſim. Quid eſt vulgo ? univerſos. Non igitur, ſi L. Natta ſummo loco adoleſcens, qui, &

tra dicuntur, ex quibus ludi spectabantur.

66. *More & modo factum est.*) Fatetur quidem concessa fuisse hæc spectacula ab amicis Murænæ ; sed id neque repugnante more, neque immoderatè factum esse.

68. *Punctorum.*) Puncta suffragia sunt, hinc dicta, quod in tabulis notarentur.

70. *Locus in circo.*) Qui loca habebant in circo, ea quandoque amicis benevolentiâ concedebant, ut inde ludos spectarent, qui à circo Circenses dicti sunt.

71. *In foro.*] In foro ludi gladiatorii dabantur.

1. *Præfectum Fabrûm.*] Præfectus Fabrorum dicebatur, qui Fabris lignariis, Carpentariis, Ferrariis, &c. præerat.

3. *Tabernas tribulium.*] Tabernæ exstructæ erant in circo maximo, quo commodius ludi spectarentur ; eæ porro locabantur pecuniâ, quandoque etiam liberaliter, à dominis tribulibus suis concedebantur. Plutarchus unâ nocte à Graccho sublatas esse scribit.

4. *Crimina à multitudine.*] Cicero objicit Servio, credere multitudinem, quòd nimiâ quâdam accusandi cupiditate hæc omnia levissima ab ipso collecta quasi tot crimina in Murænam conjiciantur.

7. *Senatus num obviam.*] Ait Cicero, prodire obviam, sectari, &c. nunquam Senatum pertinere ad crimen judicavisse, nisi qui prodeunt & sectantur mercede corrumpantur.

10. *Sed vulgo passim.*] Non est crimen dare locum ad spectandum, invitare multos ad prandium, verbi gratiâ tribules suos ; sed crimen est universos invitare ; quod Muræna non fecit.

11. *Si L. Natta.*] Non debet accusari Muræna ambitûs, si Natta privignus ejus aliquem locum vel convivium centuriis dederit, quod non tam dedit ut Murænæ faveret quam ut ipse suis tribulibus gratiosus esset.

Ib. *Summo loco adolescens.*] Natta ille ex familiâ Pinariorum fuit nobilissima & antiquissima apud Romanos, siquidem jam Evandri temporibus celebris erat. Virg Æneid. 8.

quo animo jam ſit, & qualis vir futurus ſit, videmus, in equitum centuriis voluit eſſe, & ad hoc officium neceſſitudinis, & ad reliquum tempus gratioſus, id erit ejus vitrico fraudi, aut crimini: nec ſi Virgo Veſtalis hujus propinqua & neceſſaria, locum ſuum gladiatorium conceſſit huic, non & illa piè fecit, & hic à culpâ eſt remotus? omnia hæc ſunt officia neceſſariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

XVI. At enim agit mecum auſterè & Stoicè, Cato; negat [a] verum eſſe, allici benevolentiam cibo: negat judicium hominum in magiſtratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo, ad cœnam petitionis cauſâ ſi quis vocat, condemnetur; quippe, inquit, tu mihi ſummum imperium, ſummam auctoritatem, tu gubernacula reipub. petis fovendis hominum ſenſibus & deliniendis animis, & adhibendis voluptatibus? utrum lenocinium, inquit, à [b] grege delicatæ juventutis, an orbis terrarum imperium à populo Romano petebas? Horribilis oratio: ſed eam [c] uſus, vita, mores, civitas ipſa reſpuit. Neque tamen Lacedæmonii auctores iſtius vitæ, atque orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbunt: neque vero Cretes, quorum nemo guſtavit unquam cubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis laboriſque diſpertiúnt, reſpublicas ſuas retinuerunt: quorum alteri uno adventu noſtri exercitûs deleti ſunt, alteri noſtri imperii præſidio diſciplinam

[a] *juſtum.* [b] *multitudine juventutis luxurioſæ.* [c] *conſuetudo.*

12. *In equitum centuriis.*] Centuriæ equitum à Romulo institutæ sunt; quæ appellatio aucto postea numero à Tarquinio Prisco conservata est; voluit autem ut mille trecenti equites in tribus centuriis essent.

15. *Virgo Vestalis.*] Vestales habebant locum distinctum, unde ludos gladiatorios spectare possent.

3. *Magistratibus mandandis.*] Mandare honores dicitur populus Rom. cum suo suffragio alicui Magistratum concedit.

4. *Petitionis causa.*] Reponit Cicero Catoni non fas esse aliquem ad convivium vocare, ut quid ab eo petatur, si nefas est sibi benevolentiam voluptatibus conciliare; hoc autem per Dialogismum tractat ad Catonem irridendum.

9. *Horribilis oratio.*] Ironia quâ fidem tam asperæ Catonis orationi detrahit simulatione quâdam assentationis, ac quasi concepti metûs & horroris.

10. *Sed eam usus.*] Hanc vitam asperam alienam à moribus Romanis esse contendit, utiturque dissimilium exemplorum collatione, Lacedæmoniorum videlicet & Cretensium, qui non melius quam Romani Respub. suas conservarunt.

12. *Quotidianis epulis.*] Lacedæmonii præter quotidianas epulas convivia publica celebrabant, quæ Phiditia dicebantur, quæ non fiebant impensis publicis, sed ad quæ suam quisque partem conferebat. De his loquitur Cic. Tusc. Quæst. 5.

Ib. *In robore accumbunt.*] Lacedæmonii non in lectulis, ut mos erat reliquorum Græcorum, sed in durâ quâpiam màteria ac ligno accumbebant; per robur enim lignum intelligit.

13. *Gustavit unquam cubans.*] Cretes ne quidem in epulis accubabant.

15. *Nostri exercitus.*] Cretenses à Q. Metello victi sunt, qui & iis leges imposuit, ab hac victoriâ Creticus dictus est.

16. *Disciplinam suam.*] Cretenses à Lycurgo disciplinam suam acceperunt; quanquam Plutarchus ait Lycurgum è Cretâ suas leges detulisse.

ſuam legeſque conſervant. Quare noli, Cato, majorum inſtituta, quæ res ipſa publica, quæ diuturnitas imperii comprobat, nimium ſeverâ ratione reprehendere. Fuit eodem ex ſtudio vir eruditus apud patres noſtros, & honeſtus homo & nobilis, Q. Tubero: is, cùm epulum Q. Maximus, Africani patrui ſui nomine, populo Rom. daret, rogatus eſt à Maximo, ut [d] triclinium ſterneret, cùm eſſet Tubero ejuſdem Africani ſororis filius: atque ille, homo eruditiſſimus, ac Stoicus, ſtravit pelliculis hœdinis lectulos Punicanos, & expoſuit vaſa Samia; quaſi verò eſſet Diogenes Cynicus mortuus, & non divini hominis Africani mors honeſtaretur: quem cùm ſupremo ejus die Maximus laudaret, gratias egit diis immortalibus, quod ille vir in hac republicâ potiſſimum natus eſſet: neceſſe enim fuiſſe, ibi eſſe terrarum imperium ubi ille eſſet. Hujus in morte celebrandâ graviter tulit populus Rom. hanc perverſam ſapientiam Tuberonis; itaque homo integerrimus, civis optimus, cum eſſet L. Paulli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his hœdinis pelliculis Præturâ dejectus eſt. Odit populus Rom. privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit; non amat profuſas epulas; ſordes & inhumanitatem multò minus. Diſtinguit rationem officiorum ac temporum, viciſſitudinem laboris ac voluptatis. Nam quod ais, nullâ re allici hominum mentes oportere ad magiſtratum mandandum, niſi dignitate: hoc tu ipſe, in quo ſumma eſt dignitas, non ſervas; cur enim quemquam, ut [e] ſtudeat tibi, ut te adjuvet, rogas? rogas tu me, ut mihi præſis, ut committam ego me tibi; quid tandem? iſtuc me rogari oportet abs te, an te potius à me, ut pro meâ ſalute laborem periculumque ſuſcipias? Quid, quod

[d] *cœnaculum.* [e] *faveat.*

10. *Eodem ex studio.*] Eandem doctrinam Stoicorum secutus est Q. Tubero, de quo loquitur lib. de claris Orat. quem fuisse nepotem L. Paulli ait; fuit autem Scipio Africanus minor, filius Pauli Æmilii, hujus nepos Maximus; ita Maximus hic habùit patruum Scipionem, id est, fratrem patris sui Paulli.

21. *Cum epulum.*] Tubero publicum convivium in funere Scipionis dedit.

25. *Lectulos Punicanos.*] Lectuli Punicani viles sunt & abjecti, qualibus utebantur Africani olim, & Carthaginienses.

Ib. *Vasa Samia.*] Vasa Samia & fictilia sunt, quæ in insulâ Samo fiebant.

Ib. *Dioge es Cynicus mortuus.*] Diogenes patriâ Sinopensis fuit, Antisthenis discipulus, qui abjectâ omni solicitudine cibum suum in singulos dies emendicabat; habitavit in portarum vestibulis; cumque se contorqueret in dolio, volubilem se habere domum jocabatur, & se cum temporibus immutantem. Obiit fermè nonagenarius.

27. *Supremo ejus die.*] Ultimus vitæ dies supremus dicitur.

Ib. *Maximus laudaret.*] Fabius Maximus, Scipionis frater, oratione funebri Africanum laudavit. Orationes autem ejusmodi à propinquis vulgò habebantur.

31. *Perversam sapientiam.*] Illam austeram Stoicorum sapientiam seu philosophiam perversam vocat, quia omnis humanitatis expers videbatur.

33. *Præturâ dejectus est.* Tubero in petitione Præturæ repulsam passus est

habes nomenclatorem? in eo quidem [f] fallis & decipis. Nam si nomine appellari abs te cives tuos honestum est; turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi; sin etiam noris, tamen per monitorem appellandi sunt? cur ante petis, quàm insusurravit? aut quid, cum admoneris, tamen quasi tute noris, ita salutas? quid, posteaquam es designatus, multo salutas negligentius? hæc omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt: sin perpendere ad disciplinæ præcepta velis, reperiantur pravissima. Quare nec plebi Romanæ eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum; quæ omnia majores nostri comparaverunt: nec candidatis ista benignitas adimenda est, quæ liberalitatem magis significat, quam largitionem.

XVII. At enim te ad accusandum respub. adduxit. Credo, Cato, te isto animo, atque eâ opinione venisse: sed tu imprudentiâ laberis. Ego quod facio, Judices, cùm amicitiæ dignitatisque L. Murænæ gratiâ facio; tum me pacis, otii, concordiæ, libertatis, salutis, vitæ denique omnium vestrûm causâ facere clamo atque obtestor. Audite, audite consulem, Judices, nihil dicam arrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de republicâ cogitantem. Non usque eò L. Catilina rempublicam despexit atque contempsit, ut eâ copiâ, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur; latius patet illius sceleris contagio, quàm quisquam putat: ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Trojanus, à quo nunquam, me consule, dormientes opprimemini. Quæris à me, quid ego Catilinam metuam? Nihil; & curavi ne quis metueret: sed copias illius, quas hìc video, dico esse metuendas; nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinæ, quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur: non enim deseruerunt; sed ab illo in speculis atque insidiis relicti, in capite, atque in cervicibus nostris restiterunt; hi & integrum consulem, & bonum imperatorem, & naturâ & fortunâ cum reipub. salute conjunctum, dejici de urbis præ-

[f] *falleris & deciperis.*

à populo propter illius sordes & avaritiam.

42. *Nomenclatorem.*] Nomenclator est is qui subjicit nomina civium ignotorum: quem tamen habuisse Catonem negat Plutarchus, cum etiam lege vetitum esset ne petitores haberent nomenclatorem.

46. *tute.*] Id tu ipse per te, & non per alium noris.

1. *At enim.*] Jam aggreditur eam partem refutare, in quâ dixerat Cato se Reipub. causâ Murænam accusare: cui Cicero respondet, se eum & ipsius, & Reipublicæ causâ defendere.

12. *Est equus Trojanus.*[Equi Trojani egregiè describitur historia apud Virg. lib. 2. Æneid. ideoque nota omnibus. Sed tantum vult ostendere, non ab iis qui Catilinam secuti sunt, sed ab iis qui in civitate remanserunt, pertimiscendum esse.

17. *In speculis.*] Speculæ loco sunt editiora, è quibus venientes prospiciuntur.

19. *Integrum Consulem.*] Integer vitæ dicitur, qui nullâ labe sceleris infectus est.

sidio, & de custodiâ civitatis vestris sententiis deturbari volunt; quorum ego ferrum & audaciam rejeci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meæ sæpe, Judices; his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis, quàm suis gladiis consecuti. Magni interest, Júdices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Januar. in repub. duos consules. Nolite arbitrari, mediocribus consiliis, aut usitatis viis, aut lege improbâ, aut perniciosâ largitione auditum aliquando aliquod malum reipubl. quæri. Inita sunt in hac civitate consilia, Judices, urbis delendæ, civium trucidandorum, nominis Romani extinguendi; atque hæc cives, cives inquam, si eos hoc nomine appellari fas est, de patriâ suâ & cogitant, & cogitaverunt; horum ego quotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto; sed vos moneo, Judices, in exitu est jam meus consulatus: nolite mihi subtrahere [a] vicarium meæ diligentiæ; nolite adimere eum, cui remp. cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis defendendam. Atque ad hæc mala, Judices, quid accedat aliud, non videtis? te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui? jam enim hesternâ concione intonuit vox perniciosa designati [tribuni] collegæ tui? contra quem multùm tua mens, multùm omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. Omnia, quæ per hoc triennium agitata sunt jam ab eo tempore, quo à L. Catilina, & Cn. Pisone initum consilium Senatûs interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos menses, in hoc tempus erumpunt. Qui locus est, Judices? quod tempus? qui dies? quæ nox? cùm ego non ex illorum insidiis ac mucronibus non solùm meo, sed multo etiam magis divino consilio eripiar atque evolem? neque isti me meo nomine

[a] *successorem.*

22. *Rejeci in campo.*] In campo Martio rejecit impetus conjuratorum, quando in comitiis loricâ tectus venit, & omnes se consuli adjunxerunt.

Ib. *Debilitavi in foro.*] Debilitavit in foro, cum tam vehementer concionatus est apud populum in Catilinam.

23. *Compressi domi meæ.*] Compressit domi, cum Cornelius eques Rom. & T. Varginteius missi à Catilina sunt, quasi eum salutaturi; sed ut eum revera interficerent. Vide Orat. in Catil.

Ib. *Alterum Consulem.*] Murænam.

25. *Multis repugnantibus.*] Catilina & cæteri conjurati nolebant esse consules Kalendis Januariis.

34. *In exitu est jam meus consulatus.*] Proximus Kalendis Januariis consulatum deponebat.

40. *Designati Tribuni.*] Metellus Nepos conjuratis favebat.

42. *Te ad Tribunatus petitionem vocaverunt.*] Plutarchus scribit in vitâ Catonis, hunc ad sua prædia in Lucaniam, per otium, rusticationis gratiâ euntem, hoc consilio statim ante vesperam ejus diei quo fuerat egressus, monentibus & rogantibus amicis, ex ipso itinere Romam revertisse, ut hic sese Metello & ejus furiosis consiliis opponeret, quem hoc ipso in itinere ad petitionem Tribunatûs Romam properare, primùm resolverat.

43. *à L. Catilina, & Cn. Pisone.*] Loquitur de primâ conjuratione quæ Lepido & Vulcatio Coss. facta est. Vide Sallust.

interfici, ſed vigilantem conſulem de reip. præſidio demovere volunt: nec minus vellent, Cato, te quoque aliquâ ratione, ſi poſſent, [b] tollere: id quod, mihi crede, & agunt, & moliuntur: vident quantum in te ſit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum reipub. præſidii: ſed cùm conſulari auctoritate & auxilio ſpoliatam vim tribunitiam viderent, tum ſe facilius inermem & debilitatum te oppreſſuros arbitrantur: nam ne ſufficiatur conſul, non timent: vident in tuorum poteſtate collegarum fore: ſperant ſibi Silanum, clarum virum, ſine collegâ, te ſine conſule, rempub. ſine præſidio objici poſſe. His tantis in rebus, tantiſque in periculis, eſt tuum, M. Cato, qui non mihi, non tibi, ſed patriæ natus es, videre quid agatur, retinere adjutorem, defenſorem, ſocium in republicâ, conſulem non [c] cupidum, conſulem, (quod maximè tempus hoc poſtulat) fortunâ conſtitutum ad amplexandum otium, ſcientiâ ad bellum gerendum, animo & uſu ad quod velis negotium. Quanquam hujuſce rei poteſtas omnis in vobis ſita eſt, Judices: totam rempub. vos in hac cauſâ tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum ſuo [d] conſilio nefariorum hominum, quos ſecum eduxit, hac de re poſſet judicare, condemnaret L. Muræenam: ſi interficere poſſet, occideret; petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio reſp. ut minuatur contra ſuum furorem imperatorum copia: ut major facultas Tribunis-plebis detur, depulſo adverſario, ſeditionis ac diſcordiæ concitandæ. Idemne igitur delecti ampliſſimis ex ordinibus honeſtiſſimi atque ſapientiſſimi viri judicabunt, quod ille importuniſſimus gladiator hoſtis reipub. judicaret? Mihi credite, Judices, in hac cauſâ non ſolùm de L. Murænæ, verùm etiam de veſtrâ ſalute ſententiam feretis; in diſcrimen extremum venimus: nihil eſt jam unde nos reficiamus, aut ubi lapſi reſiſtamus; non ſolùm minuenda non ſunt auxilia quæ habemus; ſed etiam nova, ſi fieri poſſit, comparanda; hoſtis eſt enim non apud Anienem, quod bello Punico graviſſimum viſum eſt, ſed in urbe,

b *occidere.* c *avarum.* d *cœtu.*

54. *Spoliatam vim Tribunitiam.*] Periculum Catonis cum Murænæ periculo conjungit; nam si damnetur Muræna, dabitur occasio Catilinariis Catonem opprimendi: nam ipsi consul non aderit; nam in locum Murænæ nullus substituetur alius invitis Tribunis, quia intercessione suâ comitia impedient: & sic Silano sibi sumendi collegam potestatem auferent.

68. *Petunt enim.*] Conjurati conantur perdere eum & fortunas & dignitatem.

71. *Tribunus-plebis.*] Tribuni-plebis, qui seditiones moliuntur, facilius ad exitum perniciosa sua concilia perducent, si Murænam à consulatu removeant.

79. *Apud Anienem.*] Bello secundo Punico, cum Capuam M. Fulvius obsideret, Annibal, ut eum castra movere cogeret subitò consilium cepit ad urbem exercitum adducendi; itaque castra locavit ad fluvium Anienem, ad tertium ab urbe lapidem. Vide Livium. lib. 26.

in foro: dii immortales! ſine gemitu hoc dici non poteſt; non nemo etiam in illo ſacrario reipub. in ipsâ, inquam, curiâ non nemo hoſtis eſt. Dii [e] faxint, ut meus collega, vir fortiſſimus, hoc Catilinæ nefarium latrocinium armatus opprimat: ego togatus, vobis, boniſque omnibus adjutoribus, hoc quod conceptum reſpublica periculum parturit, conſilio diſcutiam & comprimam. Sed quid tandem fiet, ſi hæc elapſa de manibus noſtris in eum annum, qui conſequitur, redundârint? Unus erit conſul, & is non in adminiſtrando bello, ſed in ſufficiendo collegâ occupatus; hunc jam qui impedituri ſint, ** Illa peſtis immanis, importuna, Catilinæ prorumpet, quà poterit: & jam populo Romano minatur: in agros ſuburbanos repentè advolabit: verſabitur in caſtris furor, in curiâ timor, in foro conjuratio, in campo exercitus, in agris vaſtitas: omni autem in ſede ac loco ferrum flammamque metuemus; quæ jam diu comparantur, eadem iſta omnia, ſi [f] ornata ſuis præſidiis erit reſpub. facilè & magiſtratuum conſiliis & privatorum diligentiâ opprimentur.

[e] *faciant* [f] *instructa.*

82. *In illo sacrario reip.*] Loquitur de curiâ, quæ in loco sacrato semper habebatur propter sanctitatem consiliorum.

Ib. *Non nemo hostis est.*] Quis fuerit non indicatur, certum est quosdam tum è Senatoribus, tum ex equitibus inter conjuratos fuisse, quos Sallustius nominat.

88. *Unus erit consul.*] P. Silanus solus erit Consul, si Muræna damnetur; quare non tam in reipub. administratione occupabitur, quàm in consule altero sufficiendo; quia Tribuni-plebis seditiosi ipsi obsistent.

PERORATIO.

Peroratio in motibus commiſerationis excitandis tota verſatur.

XVIII. Quæ cum ita ſint, judices, primùm reipub. causâ, quâ nulla res cuiquam potior debet eſſe, vos pro meâ ſummâ & vobis cognitâ in rempub. deligentiâ moneo, pro auctoritate conſulari hortor, pro magnitudine periculi obteſtor, ut otio, ut paci, ut ſaluti, ut vitæ veſtræ & cæterorum civium conſulatis, deinde ego fidem veſtram, vel defenſoris & amici officio adductus, oro atque obſecro, Judices, ut ne hominis miſeri, & cùm corporis morbo, tum animi dolore confecti, L. Murænæ recentem gratulationem novâ lamentatione obruatis; modò maximo beneficio populi Rom. ornatus, fortunatus videbatur, quòd primus in familiam veterem, primus in

8. *Recentem gratulationem.*] Gratulatio ipsi facta est, cum è bello Mithridatico proximè rediit.

9. *Maximo beneficio.*] Consulatu ornatus est à populo.

municipium antiquiſſimum, conſulatum attuliſſet: nunc idem ſqualore ſordidus, confectus morbo, lacrymis ac mœrore perditus, veſter eſt ſupplex, Judices, veſtram [a] fidem obteſtatur, miſericordiam implorat, veſtram poteſtatem ac veſtras opes intuetur. Nolite, per deos immortales, Judices, hac eum re, quâ ſe honeſtiorem fore putavit, etiam cæteris ante partis honeſtatibus, atque omni dignitate fortunâque privare. Atque ita vos Muræna, Judices, orat atque obſecrat, ſi injuſtè neminem læſit, ſi nullius aures voluptatemve violavit, ſi nemini, ut leviſſimè dicam, odio nec domi, nec militiæ fuit; ſit apud vos modeſtiæ locus, ſit [b] demiſſis hominibus perfugium, ſit auxilium pudori. Miſericordiam ſpoliatio conſulatûs magnam habere debet, Judices: unà enim eripiuntur cum conſulatu omnia; invidiam verò his temporibus habere conſulatus ipſe nullam poteſt; objicitur enim concionibus ſeditioſorum, inſidiis conjuratorum, telis Catilinæ: ad omne denique periculum, atque omnem invidiam ſolus opponitur. Quare quid invidendum Murænæ, aut cuiquam noſtrûm ſit in hoc præclaro conſulatu, non video, Judices: quæ verò miſeranda ſunt, & ea mihi ante oculos verſantur, & vos videre & perſpicere poteſtis. Si (quod Jupiter omen avertat!) hunc veſtris ſententiis [c] afflixeritis, quò ſe miſer vertet? domumne? ut eam imaginem clariſſimi viri, parentis ſui, quam paucis ante diebus laureatam in ſuâ gratulatione conſpexit, eandem deformatam ignominiâ lugentemque videat? an ad matrem, quæ miſera modò conſulem oſculata filium ſuum, nunc cruciatur & ſolicita eſt, ne eundem paulo poſt ſpoliatum omni dignitate conſpiciat? Sed quid ego matrem aut domum appello, quem nova pœna legis & domo, & parente, & omnium ſuorum conſuetudine conſpectuque privat? Ibit igitur in exilium miſer? quò? ad Orientiſne partes? in quibus annos multos legatus fuit, & exercitus duxit, & res maximas geſſit? at [d] habet magnum dolorem, unde cum honore deceſſeris, eodem cum ignominiâ reverti. An ſe in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Tranſalpina, quem nuper ſummo cum imperio libentiſſimè viderit, eundem lugentem, mœrentem, exulem videat? in eâ porro provinciâ, quo animo C. Murænam fratrem ſuum adſpi-

[a] *auxilium.* [b] *ſupplicibus.* [c] *damnaveritis.* [d] *id affert, &c.*

11. *Municipium antiquissimum.*] Lanuvium pagus erat in via Appia, at olim municipium à Diomede post eversam Trojam conditum: è quo prodiit Muræna.

32. *Laureatam.*] Qui triumphabant, lauro coronabantur: cum autem fuisset Luculli legatus, ut illius victoriæ, sic & gratulationis etiam, & gloriæ particeps esse debuit; ideoque *Laureatam* ejus imaginem ocavt.

37. *Nova pœna legis.*] Exilium significat, quo, novâ lege latâ, præter alias pœnas multantur, qui ambitûs crimine convincuntur.

39. *Orientis partes.*] In Asiam, quæ in parte Orientali sita est, legatus Luculli fuit.

42. *In contrariam partem.*] Pars Orienti contraria Occidentalis est; in hac autem parte fuit Gallia, quo Prætorem ivisse superiùs dixit.

ciet? qui hujus dolor? qui illius mœror erit? quæ utrisque lamentatio? quanta autem [e] perturbatio fortunæ atque sermonis, quòd, quibus in locis paucis antè diebus factum esse consulem Muræenam nuncii literæque celebrâssent, & unde hospites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repentè eò accedat ipse nuncius suæ calamitatis? Quæ si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima à mansuetudine & misericordiâ vestrâ, Judices; conservate populi Romani beneficium: reddite reipub. consulem: date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi & familiæ, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac causâ frequens mœstumque vidistis; nolite à sacris patriis Junonis Sospitæ, cui omnes consules facere necesse est, domesticum & suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio, aut auctoritatis [f] confirmatio mea, consul consulem, Judices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic conjurationi, quæ nunc rempublicam labefactat, futurum esse promittam ac spondeam.

[e] *commutatio*, [f] *affirmatio*.

55. *Lanuvio.*] In causis reorum veniebant è municipiis & è provinciis legati, ut pro reo deprecarentur.

56. *Junonis Sospitæ.*] Sospita Juno à servando dicta est. Hæc in primis Lanuvii colebatur magnâ religione, ut docet Livius. Simulacrum fingebatur cum pelle caprinâ, hastâ, & scutulo, & cum calceolis repandis. Hanc Junonem, cujus Lanuvii ædes erat, Romani etiam colebant, unde sæpe Romanos apud Livium legitur misisse Lanuvium, qui sacrificio Junonem Sospitam placarent.

57. *Facere necesse est.*] Facere est sacrum facere: faciebant autem, cum magistratum consules inibant, Lanuvii Junoni Sospitæ.

PRO

A. LICINIO

ARCHIA, POETA.

ARGUMENTUM.

SILVANUS *& Carbo legem tulerant, ut ii cives Romani haberentur, qui fœderatis civitatibus adscripti essent, & domicilium in Italiâ tum, cùm lex ferebatur, habuissent, ac intra sexaginta dies apud Prætorem professi essent. Hac lege adductus Gracchus quidam Archiam Poëtam in judicio accusavit, quòd in urbe se pro cive gereret, cùm non esset. Negavit enim Archiam adscriptum esse fœderatis civitatibus, & latæ legis tempore in Italiâ domicilium habuisse, ac apud Prætorem professum esse. Cicero, cùm maximè Archiam diligeret, hac oratione ipsum defendit. Ac primùm ostendit Archiam civem legitimum esse, cùm Heracleæ, & aliis civitatibus adscriptus sit; quia in Italia domicilium habuerat, quando lata lex est: ac denique apud Prætorem professus erat. In hac oratione multa dicit de studiis literarum, & de Archiæ laudibus, persuadetque judicibus, etiamsi non esset civis, tamen propter eruditionem inter cives adscribendum esse.*

PERSONÆ.

Gracchus accusator est, Cicero defensor, Prætor Judex.

GENUS CAUSÆ.

In genere judiciali est hæc causa. Quæritur enim an civis sit Romanus Archias: tamen secundum aliquam sui partem pertinere potest ad genus demonstrativum, cùm Archias commendetur, & Poëticum nomen extollatur; sed cùm omnia referantur ad Archiæ defensionem, potissimum in genere judiciali esse dicenda est; quare probabile est habitam fuisse in foro, ubi publica judicia exercebantur.

TEMPUS.

Habita est anno urbis conditæ 622. M. Pupio Pisone, & M. Val. Messala Consulibus, annum agente Cicerone quadragesimum sextum.

PARTES.

Quatuor sunt, Exordium, Narratio, Confirmatio, Peroratio.

EXORDIUM.

1. *Ab officio Cicero exorditur, quo obstringitur Archiam defendere.*
2. *Deprecatur, ut sibi fas sit novo dicendi modo uti.*

I. SI quid est in me ingenii, Judices, quod sentio quàm sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in quâ me non inficior mediocriter esse versatum; aut si [a] hujusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis, & disciplinâ profecta, à quâ ego nullum confiteor ætatis meæ tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum à me repetere prope suo

INTERPRETATIO.

[a] *dicendi.*

NOTÆ.

1. *Si quid est in me ingenii.*] Nihil potentius est ad conciliandos auditorum animos oratori, quàm modesta de se commemoratio; nec alienandos, quam vana de se ostentatio; hæc autem singularis fuit in Cicerone modestia, ut in plerisque ejus orationibus, ac præcipuè pro Quinctio, Cor. Balbo, &c. videre est.

5. *Ætatis meæ tempus.*] Bonarum artium studiis deditus semper ut qui maximè fuit Cicero. Adolescens Philosophiæ operam dedit Romæ, seseque tradidit Philoni erudiendum *admirabili quodam ad Philosophiam studio concitatus*, ut ipse in Bruto ait. Certè de eo scribit Plutarchus, in discendo ejus ingenium ita eluxisse tantumque sibi nominis & gloriæ inter pueros fuisse, ut parentes, eum visendi gratiâ, commemoret, ad ludum venisse solitos; quod philosophandi desiderium semper habuit; posteaquam enim ad Rempublicam accessit; quod otii supererat, philosophiæ dabat: & cum Respublica perturbata Cæsaris dominatione fuit, dum silebant oratores, iterum philosophiæ vacavit.

Ib. *Earum rerum omnium.*] Si quid ingenii, & exercitationis, rationis, & artis in Cicerone fuit, id totum acceptum ad Archiam refert.

6. *Prope suo jure debet.*] Archias ille præceptor fuit Ciceronis; puer autem Cicero cùm imprimis poësi delectaretur, Pontium Glaucum tetrametris composuit, quem suâ etiam ætate extitisse Plutarchus ait.

jure debet. Nam quoad longiſſimè poteſt mens mea reſpicere ſpatium præteriti temporis, & pueritiæ memoriam recordari ultimam, inde uſque repetens, hunc video mihi [b] principem, & ad ſuſcipiendam & ad ingrediendam rationem horum ſtudiorum extitiſſe. Quòd ſi hæc vox hujus hortatu præceptiſque [c] conformata nonnullis aliquando ſaluti fuit; à quo id accepimus, quo cæteris opitulari, & alios ſervare poſſemus, huic profectò ipſi, quantum eſt ſitum in nobis, & opem & ſalutem ferre debemus. Ac ne quis à nobis hoc ita dici forte miretur, quòd alia quædam in hoc facultas ſit ingenii, neque hæc dicendi ratio aut diſciplina: ne nos quidem huic cuncti ſtudio penitùs unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, & quaſi cognatione quâdam inter ſe continentur. Sed ne cui veſtrûm mirum eſſe videatur, me, in quæſtione legitimâ, & in judicio publico, cum res agatur apud Prætorem populi Romani, lectiſſimum virum, & apud ſeveriſſimos judices, tanto conventu hominum ac frequentiâ, hoc uti genere dicendi, quod non modò à conſuetudine judiciorum, verùm etiam à forenſi ſermone abhorreat: quæſo à vobis, ut in hac causâ mihi detis hanc [d] veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum ſpero, non moleſtam: ut me pro ſummo poëtâ, atque eruditiſſimo homine, di-

[b] *auctorem.* [c] *formata.* [d] *poteſtatem.*

10. *Ad suscipiendam, & ad ingrediendam.*] Suscepit ductus consiliis Archiæ & ingressus est labore & exercitatione continuâ studium literarum.

13. *Alios*] Ait se edoctam fuisse ab Archia eloquentiam, quâ eos sublevavit qui suo patrocinio indigebant.

16. *In hoc facultas.*] Archias cum poeta sit, aliâ facultate præditus est; nam ab oratore differt Poeta; quare alia in eo fuit dicendi ratio.

17. *Ne nos.*] Oratores.

Ib. *Cuncti.*] Appius, *uni*, legeretur, & ita reponendum Lambinus censet.

20. *Continentur.*] Omnes artes inter se uniri contendit, & loquitur de hac omnium disciplinarum Encyclopædiâ, quam ex sententiâ Platonis exponit sic lib. 3. de Orat. *Est etiam illa Platonis vera, & tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctrinam harum ingenuarum & humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri; ubi enim perfecta vis est rationis ejus, quâ causæ rerum, atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum, concentusque reperitur.*

21. *In quæstione legitima.*] Quæstio legitima ea causa dicitur, quæ legibus constituta est, & quæ quærendi, & vocandi quempiam in judicium potestatem facit.

Ib. *In judicio publico.*] Publica judicia dicta sunt, quæcunque aut Magistratus ipsi jus dicentes decreverunt, aut judices à Magistsratu jus dicente dati de jure statuerunt; quoniam autem jus aliud privatum fuit, aliud publicum, propterea judicia alia privata, alia publica extiterunt; privata quidem de controversiis inter cives; publica vero de criminibus agebant.

22. *Apud prætorem.*] De numero Prætorum, & de eorum potestate jam dictum in Orat. pro lege Manil. Parag. 1. not. ad lin. 11. loquitur de urbano, apud quem de controversiis civium agebatur.

23. *Severissimos judices.*] Dabantur judices à Prætore, apud quos nullus misericordiæ & lenitatis locus est.

centem, hoc concursu hominum literatissimorum, hac vestrâ humanitate, hoc denique Prætore exercente judicium, patiamini de studiis humanitatis ac literarum paulo loqui liberiùs: & in [e] ejusmodi personâ, quæ propter otium ac studium [f] minimè in judiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam & inusitato genere dicendi. Quod si mihi à vobis tribui concedique sentiam: perficiam profectò, ut hunc A. Licinium non modò non segregandum, cùm sit civis, à numero civium; verùm etiam, si non esset, putetis asciscendum fuisse.

[e] *tali.* [f] *nunquam habuit experientiam judiciorum.*

29. *Hominum literatissimorum.*] Convenerant ad illud judicium ferè omnes illi qui bonarum literarum studiis erant dediti, quòd non solum Archiæ, verum etiam literarum, literatorumque omnium causa agi videretur.

NARRATIO.

In hac narratione describit vitam Archiæ à quinque capitibus: 1. à studiis: 2. à patria: 3 à fama: 4. ab adventu ejus in urbem, & familiaritate cum viris clarissimis: 5. à civitate.

II. Nam ut primùm ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit; primùm Antiochiæ (nam ibi natus est, [a] loco nobili, & celebri quondam urbe & copiosâ, atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis affluenti) celeriter antecellere omnibus ingenii gloriâ contigit; post in cæteris Asiæ partibus, cunctæque Græciæ, sic ejus adventus celebrabatur, ut famam ingenii expectatio hominis, expectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium ac disciplinarum: studiaque hæc & in Latio vehementiùs tum cole-

[a] *genere.*

2. *Iis artibus.*] Grammatica, Rhetorica, Poësis, Historia, Geographia, artes sunt, quibus ad humanitatem excoluntur animi, & quasi novam formam accipiunt.

3. *Antiochiæ.*] Antiochia urbs Syriæ metropolis, quam Strabo, lib. 16. à Seleuco Nicanore conditam ait.

10. *Græcarum artium.*] Ex Græcia in Italiam, tanquam ex fonte, omnes artes liberales profluxerunt; sed maximè post eversam Carthaginem.

11. *In Latio.*] Ante Sociale bellum, literæ in Latio floruerunt. Latium separatum fuit ab Italia: nam universa Italia sic dividebatur, ut ejus propriè pars Latium diceretur, à Tiberi usque L. millium pass. longitudine, quâ in parte Roma fuit. Altera pars nomen universale retinuit, & Italia dicta est. Hinc alii Latini, alii Italici. Tertia, Gallia citerior in provinciæ formam redacta. Hinc jura quatuor, Provincialium, Italicorum, Latinorum, Quiritium, sive civium Rom.

bantur, quàm nunc iiſdem in oppidis: & hìc Romæ propter tranquillitatem reipub. non negligebantur. Itaque hunc & Tarentini, & Rhegini, & Neapolitani civitate cæteriſque præmiis donarunt: & omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione, atque hoſpitio dignum exiſtimârunt. Hac tantâ celebritate famæ cùm eſſet jam abſentibus notus, Romam venit, Mario conſule & Catulo; nactus eſt primùm conſules eos, quorum alter res ad ſcribendum maximas, alter cùm res geſtas, tum etiam ſtudium atque aures adhibere poſſet; ſtatimq; Luculli, cùm prætextatus etiam tum Archias eſſet, eum domum ſuam receperunt. Sed etiam hoc non ſolùm ingenii ac literarum, verùm etiam naturæ atque virtutis fuit, ut domus, quæ hujus adoleſcentiæ prima fuerit, eadem eſſet familiariſſima ſenectuti. Erat temporibus illis jucundus Q.

12. *Romæ propter tranquillitatem.*] Primi Romani literas neglexerunt, sed Poetas præcipuè, uni arti militari dediti. Unde Cato, in oratione M. Nobiliori, tanquam probrum objecit, quod in provinciam Poetas duxisset; at cùm tranquillior facta est respub. contulerunt se Romani ad disciplinas excolendas, quas à Græcis acceperunt.

13. *Tarentini, &c.*) Tarentini populi sunt in majore Græcia, id est, in Calabria, & in Campania ad oram maritimam, Siciliam versus, ubi sita Neapolis est.

14. *Civitate donarunt.*] Ex jure Romano, nemo duarum civitatum civis esse poterat; de quo vide Orat. pro Cæcina. At inter alias civitates quisque diversarum jure gaudere poterat. Tarentini vero, Rhegini, & Neapolitani erant civitate donati.

16. *Hospitio.*] Mos invaluerat illis temporibus, ut urbium diversarum cives jus inter se privati hospitii contraherent. Hospitii autem necessitudo tum inter privatos, tum inter populos contrahebatur: neque id quidem modò, sed etiam inter singulos privatosque homines, & civitates. Quod inter populos Latini hospitium publicum, Græci προξενίαν, quod inter privatos & singulos privatum, Græci ἰδιοξενίαν vocaverunt; hujus erat nota pignusque tessera hospitalis; unde apud Plautum in Pœnul. *Deum hospitalem & tesseram mecum fero.*

17. *Mario consule, & Catulo.*] Anno urbis conditæ 651. Marius & Catulus coss. fuerunt.

18. *Quorum alter.*] Marius quartum jam consulatum agebat, & capto Jugurthâ, devictis Cimbris, Teutonis, & Ambronibus, scribendi maxima argumenta dederat. De rebus ejus gestis vide Plutarchum, in ejus vitâ.

19. *Alter cùm res gestas.*] De Catulo magnificè loquitur, in lib. 3. de Orat.

20. *Luculli.*] Lucius & Marcus Lucullus fratres fuêre. Lucius autem de Mithridate & Tigrane, Marcus vero de Macedonia triumphavit. De Lucio scribit Plutarchus, plurimos pulcherrimosque coëgisse libros, studioso cuique bibliothecam suam perpetuò aperuisse, ibique loquendo, legendo, disputando, diem jucundè Græcos posuisse, quos fovebat, colebat, conviviis excipiebat; denique proprios lares liberam Græcorum, qui Romam veniebant, aulam fecisse.

Ib. *Prætextatus.*] Vestis fuit puerorum nobilium & ingenuorum apud Romanos *prætexta*, quâ utebantur ad annum decimum quintum. Credibile est provectiori ætate fuisse Archiam, at dici à Cicerone *Prætextatum*, quòd, licet juvenis, tamen, propter ingenium & doctrinam, apud Lucullos receptus est, & donatus civitate.

24. *Familiarissima senectuti.*] Vult ostendere Cicero tantâ fuisse probitate Archiam, ut eandem laudem, quam sibi juvenis vindicaverat, ad extremam usque senectutem retinuerit.

Ib. *Illis jucundus.*] Multa grata sunt, quæ sunt non jucunda, at nihil jucundum esse potest, quod non sit gratum.

Metello illi Numidico, & ejus Pio filio: audiebatur à M. Æmilio: vivebat cum Q. Catulo, & patre & filio: à L. Crasso colebatur: Lucullos vero, & Drusum, & Octavios, & Catonem, & totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cùm teneret, afficiebatur summo honore, quod eum non solùm colèbant, qui aliquid percipere aut audire studebant, verùm etiam, si qui fortè simulabant. [b] Interim satis longo intervallo, cùm esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus, & cùm ex eâ provinciâ cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quæ cùm esset civitas æquissimo jure ac fœdere, adscribi se in eam civitatem voluit: idque, cùm ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate, & gratiâ Luculli ab Heracliensibus impetravit. Data est civitas Silvani lege, & Carbonis, SI QUI FŒDERATIS CIVITATIBUS ADSCRIPTI FUISSENT: SI TUM, CUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT: ET SI SEXAGINTA DIEBUS APUD PRÆTOREM ESSENT PROFESSI. Cùm hic domicilium Romæ multos jam annos haberet, professus est apud Prætorem Q. Metellum, familiarissimum suum.

b *Postea.*

25. *Metello Numidico.*] Q. Cæcilius Metellus, Numidicus appellatus est, quòd consul duobus prœliis Jugurtham fuderit, & totam Numidiam vastaverit. Hic Plutarcho referente, Lucullorum avunculus fuit.

Ib. *Pio filio.*] Q. Metellus, Numidici filius, Pius dictus est, quod precibus suis reditum ab exilio patris obtinuerit.

Ib. *M. Æmilio.*] Æmilius Scaurus princeps Senatûs fuit, & magnæ vir apud Romanos auctoritatis.

26. *Q. Catulo.*] Orator fuit & consul Q. Catulus.

Ib. *L. Crasso.* Lucius Crassus magnus orator fuit, quem in lib. de Orat. loquentem inducit Cicero.

27. *Drusum.*] M. Catonis is Drusus avunculus fuit, quem Tribunum-plebis initio belli socialis, domi interfectum fuisse Velleius scribit.

Ib. *Octavios.*] Tres fuère Octavii, Cnæus, qui cum Cinnâ Consul fuit, & quem leges perniciosas molientem ex urbe expulit; alter Cnæus, non eodem patre natus, qui Curionis in consulatu collega fuit; Lucius Cnæi frater, qui cum Cottâ Consul fuit.

Ib. *Catonem.*] Hic Cato pater Uticensis fuit, qui semetipsum interfecit.

32. *Siciliam profectus.*] L. Lucullus Quæstor in Asiam profectus est, & Prætor Siciliam, ac Consul Asiam obtinuit; eum Archias in eas provincias secutus est.

33. *Heracleam.*] Heraclea civitas Italiæ in Campaniæ finibus fuit, ubi Tarentum, Rhegium, aliæque civitates, de quibus supra. Strabone teste, primum Trojâ, sed postea inductis Tarentinorum coloniis, Heraclea dicta est; cum autem haberet jus civitatis Romanæ hæc urbs Heraclea, atque inter ejus cives adscriptus esset, Archias certè jure civitatis Romanæ fruebatur; nam fœderatæ civitates eodem quo Romani privilegio utebantur.

34. *Æquissimo jure ac fœdere.*] Fœdus istud cum Heraclea sancitum est Pyrrhi temporibus, Fabricio Consule, anno U. C. 475.

37. *Silvani lege, & Carbonis.*] Cn. Pompeio Strabone, & L. Porcio Carbone coss. M. Plautius Silvanus, & Cn. Papirius Carbo Tribuni-plebis legem tulere de peregrinis, ut hic subjacet, *si qui fœderatis*, &c.

40. *Sexaginta diebus.*] Tria legis capita fuerunt, si quis fœderatæ civitati adscriptus esset, si in Italia domicilium haberet, si sexaginta diebus censum apud Prætorem professus esset, id est, intra diem sexagesimum post latam legem professus esset se civem Romanum esse.

CONFIRMATIO.

Duas habet partes, quarum hæc prima eſt, Civis Romanus eſt Archias.

III. Si nihil aliud, niſi de civitate ac lege dicimus, nihil dico ampliùs: cauſa [a] dicta eſt. Quid enim horum infirmari, Gracche, poteſt? Heracleæne eſſe eum adſcriptum negabis? adeſt vir ſummâ auctoritate, & religione, & fide, M. Lucullus, qui ſe non opinari, ſed ſcire; non audiviſſe, ſed vidiſſe; non interfuiſſe, ſed egiſſe dicit. Adſunt Heraclienſes legati, nobiliſſimi homines, qui hujus judicii cauſâ cum mandatis & cum publico teſtimonio venerunt, qui hunc adſcriptum Heraclienſem dicunt. Hìc tu tabulas deſideras Heracljenſium publicas, quas Italico bello, incenſo tabulario, interîſſe ſcimus omnes. Eſt ridiculum ad ea quæ habemus nihil dicere; quærere quæ habere non poſſumus: & de hominum memoriâ tacere, literarum memoriam flagitare: &, cum habeas ampliſſimi viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum fidemque, ea, quæ depravari nullo modo poſſunt, repudiare; tabulas, quas idem dicis ſolere corrumpi, deſiderare. An domicilium Romæ non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam, ſedem omnium rerum ac fortunarum ſuarum Romæ collocavit? At non eſt profeſſus; imo verò iis tabulis profeſſus, quæ ſolæ ex illâ pro-

[a] *defenſa.*

1. *Non opinari.*] Leviter aliquando opiniones à rei veritate alienæ concipiuntur. Affert testimonium Luculli.

6. *Adsunt Heraclienses legati.*] Locus à testibus, in quo multum roboris & firmamenti est.

9. *Tabulas publicas.*] In tabulis publicis omnia acta publica civitatis, & omnium civium nomina continebantur.

12. *Italico bello.*] Spe civitatis obtinendæ, Italiæ populi dejecti, tandem factâ conspiratione, populo Rom. bellum intulerunt, quod & Sociale dictum est, & Marsicum, quod à Marsis primum sit excitatum.

Ib. *Incenso tabulario.*] Tabularium locus est ubi servabantur tabulæ publicæ.

18. *Quærere quæ habere non possumus.*] Ostendit ridiculum esse tabulas quærere quæ perierunt, quæque duntaxat proferuntur, ut per eas præteritorum memoria conservetur, cum præsertim recens sit memoria Archiam esse civitate donatum; & habeantur testimonia Luculli, Heracliensium, &c.

13. *Religionem.*] Per Religionem intelligit juramentum, quia juratus testis dicebat testimonium, quod tunc religiosum putabatur.

14. *Municipii.*] Municipium oppidum est jure civitatis Romanæ donatum, quod alio nomine Plinius oppidum civium Romanorum appellavit.

17. *Sedem omnium rerum.*] Constituit vivere & mori Romæ Archias; argumentatur à domicilio sive loco.

19. *Iis tabulis professus.*] Curavit nomen suum in eas tabulas referri, sicut lex præscribebat; non in eas tabulas, quæ negligentius asservabantur à Prætore, & in quibus plures sæpe nomina furtim inscribebant; sed in eas tabulas quæ à Metello viro sanctissimo asservatæ sunt: probat autem tabulis professum esse Archiam,

fessione, collegioque Prætorum obtinent publicarum tabularum 5 auctoritatem. Nam cùm Appii tabulæ negligentiùs asservatæ dicerentur; Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem, calamitas, omnem tabularum fidem resignâsset; Metellus, homo sanctissimus modéstissimusque omnium, tantâ diligentiâ fuit, ut ad L. Lentulum Prætorem, & ad judices venerit, & unius nominis liturâ se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis. Quæ cùm ita sint, quid est quòd de ejus civitate dubitetis, præsertim cùm aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim cùm mediocribus multis, & aut nullâ, aut humili aliquâ arte præditis, gratuitò civitatem in Græciâ homines impertiebantur; Rheginos, credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri soleant, id huic summâ ingenii prædito gloriâ, noluisse? Quid? cum cæteri non modò post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam, aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserint; hic, qui nec utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, rejicietur? Census nostros requiris scilicet. Est enim obscurum, proximis censoribus, hunc cum clarissimo impera-

21. *Appii tabulæ.*] Appius & Gabinius Prætores fuerunt, cum Archias professus est.

22. *Incolumis fuit.*] Qui nondum condemnatus in judicio est, dicitur incolumis.

Ib. *Post damnationem.*] Quo crimine damnatus fuerit, non constat. Hic enim non est iste A. Gabinius, qui postea cum L. Pisone Consul fuit, & cujus mentio fiet in *Pisoniana.*

23. *Resignasset.*] Tabulæ evulgatæ sunt post damnationem & calamitatem Gabinii; quia antea erant tabulæ ejusmodi Prætoris annulo obsignatæ.

Ib. *Metellus.*] Apud Metellum Prætorem Archias professus est.

26. *Unius nominis litura.*] In iis tabulis unius tantum nominis litura reperta est, quâ se commotum Metellus dixit; at in Archiæ nomine nulla erat.

29. *Cum mediocribus multis.*] Argumentum à minore ad majus facit, si civitate donati sunt levioris artis homines: certe & eâ donatus est Archias, qui præstantissimis artibus ornatus est.

30. *Gratuito.*] Sine merito, & artis alicujus gloriâ, civitatem concedebant: quidni concedetur tam insigni viro?

31. *In Græcia.*] Magnam Græciam intelligit, quæ pars erat Italiæ, cujus initium erat à Latii finibus, & ad Tarentum usque & Cumas extendebatur.

32. *Locrenses.*] A Locrensibus etiam civitate donatus est Archias; populi autem illi sunt in extremâ Italiæ orâ, quæ magna Græci dicta est.

33. *Scenicis artificibus.*] Artes intelligit viles & abjectas; argumentatur à minori ad majus.

35. *Post legem Papiam.*] Primùm lege à Petronio latum erat, ut omnes peregrini jure civitatis carerent; hanc iterum Papius Tribunus-plebis, coss. Cotta & Manlio, anno urbis conditæ 688. restauravit. De utrâque lib. 3. Offic. loquitur.

36. *In tabulas irrepserint.*] Cum aliqui curaverint, ut nomen suum vel Prætorum negligentiâ, vel fraude in tabulis publicis latenter inscriberetur; cur non obtinebit Archias? &c.

38. *Census nostros requiris.*] Negabat adversarius à Censoribus Archiam censum esse; mos enim fuit apud Romanos, ut quinto quoque anno capita civium Romanorum censerentur. Respondet autem Cicero ideo censum non esse, vel quia Româ aberat, quando censebatur populus, vel quia eo præsente censendi ratio neglecta est; census autem non confirmat jus civitatis, hoc est, non facit neque confirmat civem, sed tantummodo indicat eum qui sit census.

tore L. Lucullo apud exercitum fuiſſe: ſuperioribus, cum eodem Quæſtore fuiſſe in Aſiâ: primis, Julio & Craſſo, nullam populi partem eſſe cenſam. Sed quoniam cenſus non jus civitatis confirmat, ac tantummodo indicat, eum, qui ſit cenſus, ita ſe jam tum geſſiſſe pro cive: iis temporibus, quæ tu criminaris, ne ipſius quidem judicio eum in civium Rom. jure eſſe verſatum, & teſtamentum ſæpe fecit noſtris legibus, & adiit hæreditates civium Rom. & in beneficiis ad ærarium delatus eſt à L. Lucullo Prætore, & Conſule. Quære argumenta, ſi qua potes: nunquam enim hic neque ſuo, neque amicorum judicio [b] revincetur.

b *convincetur.*

40. *Superioribus.*] L. Marcius Philippus, & M. Perpenna, tertio post anno lustrum 66. fecerunt, quo tempore in Asia Archias fuit cum Lucullo Quæstore. Censura deinde intermissa fuit usque ad annum sexcentesimum septuagesimum tertium, quo L. Gellius, Cn. Lentulus censores lustrum sexagesimum septimum fecerunt, cum Lucullus in Asia bellum contra Mithridatem administrabat, & hi sunt quos Cicero *proximos* appellat. [*Hottoman.*]

41. *Julio & Crasso.*] L. Julius Cæsar, P. Licinius Crassus censores fuêre, Cn. Pompeio & Porcio Catone coss. anno urbis 664. [*Hottoman.*]

44. *Gessisse pro cive.*] Gerit se pro cive, qui jure civitatis utitur, sive civis sit, sive non sit.

Ib. *Ipsius.*] Archiæ judicio contendebat adversarius eum non esse civem Romanum.

46. *Testamentum fecit.*] A testamento facto, ab aditâ hæreditate, & à delatione ad ærarium, probat Archiam civem esse Rom. Porrò testamentum facere, & accipere quid testamento, ad cives tantùm pertinebat; utroque jure peregrini privabantur.

Ib. *Adiit hæreditates.*] Licebat quemlibet, modò civis Romanus esset, hæredem facere.

47. *In beneficiis ad ærarium.*] Archias delatus est inter eos qui benficium aliquod accipere debebant, id enim moris fuit, ut milites propter rem bene gestam ab imperatore ad ærarium deferrentur, & aliquod suæ generositatis præmium acciperent.

48. *Quære argumenta.*] Ita fidit suæ causæ Cicero, ut moneat adversarium nunquam posse inveniri argumenta satis valida, quibus persuadeat Archiam Poetam civem non esse.

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

Etiamſi Archias civis Romanus non eſſet, adſciſcendus fuit.

Propositionem hoc syllogismo complectitur: Poetæ docti & ingeniosi, propter suæ doctrinæ fructum, delectationem, & dignitatem, inter cives adsciscendi sunt; Archias talis est: igitur est adsciscendus inter cives.

IV. Quæres à nobis, Gracche, cur tantoperè hoc homine delectemur? quia ſuppeditat nobis, ubi & animus ex hoc forenſi ſtrepitu reficiatur, & aures convicio defeſſæ conquieſcant. An tu exiſtimas, aut ſuppetere nobis poſſe, quod quotidie dicamus in tantâ

1. *Quæres à nobis.*] Occupatione transit ad Archiæ commendationem, cum digressione in laudem literarum.

3. *Convicio.*] Convicium propriè maledictum illud est, quod accusator reo objicit præter crimen quod causæ proprium est, & quod nihil habet propositum præter contumeliam.

varietate rerum, nisi animos nostros doctrinâ excolamus: aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrinâ eâdem relaxemus? Ego verò fateor, me his studiis esse deditum: cæteros pudeat, si qui ita se literis abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque in adspectum lucemque proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, Judices, ut ab nullius unquam me tempore, aut commodum, aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocârit, aut denique somnus retardârit? Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si, quantum cæteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, & ad ipsam requiem animi & corporis conceditur temporis; quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique aleæ, quantum pilæ; tantum mihi egomet ad hæc studia [a] recolenda sumpsero? Atque hoc adeò mihi concedendum est magis, quod ex his studiis, hæc quoque crescit oratio, & facultas: quæ, quantacunque in me est, nunquam amicorum periculis defuit; quæ si cui levior videtur; illa quidem certè quæ summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam nisi multorum præceptis, multisque literis mihi ab adolescentiâ suasissem, nihil esse in vitâ magnopere expetendum, nisi laudem atque honestatem; in eâ autem [b] persequendâ omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exilii parvi esse ducenda: nunquam me pro salute vestrâ in tot ac tantas dimicationes, atque in hos [c] profligatorum hominum quotidianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenæ sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quæ jacerent in tenebris omnia, nisi

[a] *repetenda.* [b] *inquirenda.* [c] *perditorum.*

11. *Ut ab nullius.*] Al. *ut ab illis nullo me unquam temp.* Sed locum depravatum putat Petrus Victorius lib. 2. Variar. lect. cap. 9. & reponendum esse, *ut à nullius unquam me tempore, aut commodo, aut otium meum abstraxerit,* &c. ostendit enim quod literis incubuerit, & nemini obfuerit: nec se esse è genere illorum hominum, qui his studiis vehementer delectati, cuncta officia & publica & privata deserunt; sed semper se præsto fuisse iis qui operâ suâ uti vellent, & temporibus commodisque eorum diligenter servisse, nec à muneribus illis potuisse aut otio avelli, aut voluptate avocari, aut somno retardari; quare liberum esse omni culpâ; nam quod tempus poneret in literis bonisque artibus perdiscendis, statim accuratè docet, atque id cum suâ magnâ laude, turpique notâ eorum qui longe aliam vitam, quam describit, sequerentur.

17. *Tempestivis conviviis.*] Tempestiva convivia, ut & *tempestivæ epulæ, cœnæ,* &c. dicuntur quæ ante legitimam conviviorum horam ineuntur, & in multam noctem protrahuntur.

18. *Aleæ.*] Alea vulgo dicitur quicquid fortunæ committitur.

20. *Crescit oratio.*] Quintilianus lib. 10. cap. 1. ait Poëtarum lectionem Oratoribus conferre plurimùm. Ostendit autem his à causis efficientibus eloquentiam literis instrui, & vitam institui.

28. *Tantas dimicationes.*] Intelligit dissensiones quæ illi fuerint in Reipub. administratione, cum Catilinâ, & cum cæteris conjuratis.

30. *Sed pleni.*] A testimoniis per traductionem idem de literis probat.

literarum lumen accederet. Quàm multas nobis [d] imagines, non ſolùm ad intuendum, verùm etiam ad imitandum, fortiſſimorum virorum [e] expreſſas, ſcriptores & Græci & Latini reliquerunt? quas ego mihi ſemper in adminiſtrandâ repub. proponens, animum & mentem meam [f] ipsâ cogitatione hominum excellentium conformabam. Quæret quiſpiam, quid? illi ipſi ſummi viri, quorum virtutes literis proditæ ſunt, iſtâne doctrinâ, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? Difficile eſt hoc de omnibus confirmare: ſed tamen eſt certum, quid reſpondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuiſſe, & ſine doctrinâ, naturæ ipſius habitu prope divino, per ſeipſos & moderatos, & graves extitiſſe fateor; etiam illud adjungo, ſæpius ad laudem atque virtutem naturam ſine doctrinâ, quam ſine naturâ valuiſſe doctrinam; atque idem ego contendo, cùm ad naturam eximiam atque illuſtrem acceſſerit ratio quædam conformatioque doctrinæ, tum illud neſcio quid præclarum ac ſingulare ſolere [g] exiſtere. Ex hoc eſſe hunc numero, quem patres noſtri viderunt divinum hominem, Africanum: ex hoc C. Lælium, L. Furium, modeſtiſſimos homines, & continentiſſimos: ex hoc fortiſſimum virum, & illis temporibus doctiſſimum, M. Catonem illum ſenem: qui profectò, ſi nihil ad percipiendam colendamque virtutem literis adjuvarentur, numquam ſe ad earum ſtudium contuliſſent. Quòd ſi non hìc tantus fructus oſtenderetur, ſi ex his ſtudiis delectatio ſola peteretur: tamen, ut opinor, hanc animi remiſſionem humaniſſimam, ac liberaliſſimam judicaretis. Nam cætera neque temporum ſunt, neque ætatum omnium, neque locorum: at hæc ſtudia adoleſcentiam alunt, ſenectutem oblectant, ſecundas res ornant, adverſis perfugium ac ſolatium præbent; delectant domi, non impediunt foris; pernoctant nobiſcum, peregrinantur,

[d] *exempla.* [e] *veras.* [f] *cogitando de hominibus excellentibus.* [g] *apparere.*

32. *Lumen accederet.*] Multa illustrata literis sunt, quæ vindicantur ab oblivione.

38. *Virtutes.*] Per virtutes res gestas, & egregia fortitudinis facinora intelligit, quæ passim à Cicerone virtutis nomine exprimuntur.

48. *Africanum.*] Paulli Æmilii filius minor Africanus dictus est; is, ut ait Cicero lib. 1. de Offic. *Eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam.*

Ib. *C. Lælium.*] Hic Lælius sapiens nominatus est, quem in libro de claris Orat. Scipione illustriorem eloquentiâ fuisse ait.

Ib. *L. Furium.*] Eodem lib. de claris Orat. ait Cicero, *L. Furius perbenè Latine loqui putabatur, literatiusque, quam cæteri.*

51. *M. Catonem.*] Cato vir gravissimus, fortissimusque fuit; in extremâ senectute literis Græcis operam dedit, & Latinas pene senex didicit. De illius eloquentiâ pluribus agit Cic. in claris Oratoribus, & in libro de Senect.

56. *Liberalissimam.*] Delectatio ex studiis dignissima est homine liberaliter educato.

Ib. *Nam cætera.*] Alia studia non pertinent ad omnia tempora, neque ad omnes ætates & omnia loca; at studia poëtica hæc universa complectuntur. [Alii libri habent *cæteræ*, & ad *literas* referunt.]

rusticantur. Quòd si ipsi hæc neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cùm in aliis videremus. Quis nostrûm tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cùm esset senex, mortuus, tamen, propter excellentem artem ac venustatem, videbatur omninò mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliârat à nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, Judices, (utar enim vestrâ benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter [h] attenditis) quoties ego hunc vidi, cum [i] literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore? quoties revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis? quæ verò accuratè cogitatèque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent.

V. Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atqui sic à summis hominibus eruditissimisque accepimus, cæterarum rerum studia, & doctrinâ, & præceptis, & arte constare; poetam naturâ ipsâ valere, & mentis viribus excitari, & quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quòd quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, Judices, sanctum apud vos humanissimos homines, hoc poetæ nomen, quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa & solitudines voci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos in-

[h] *auditis.* [i] *nihil omninò scripsisset.*

64. *Roscii.*] Is est Roscius comœdus ille, pro quo Cicero dixit; & quem Q. Catulus, vir ille gravissimus, oriente Sole pulchriorem judicabat, licet oculis perversissimis esset.

65. *Venustatem.*] Habuit hanc venustatem in motibus corporis, quos adeo eleganter exprimebat, ut, qui in aliquo artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur; vide Cic. lib. 1. de Orat.

73. *Revocatum.*] Postulatus Archias, ut aliter diceret, tam facilè alia verba & sententias proferebat, ut non aliter res scripta fuisse videretur.

4. *Poetam naturâ ipsâ valere.*] Affert Cicero quod vulgò celebratur de poetis, *poetam nasci, oratorem fieri.* Certe idem Cic. lib. 1. Tusc. Quæst. poetam grave plerumque carmen sine cœlesti aliquo mentis instinctu fundere non putat.

6. *Sanctos appellat poetas.*] Plato poetas deorum filios, & interpretes vocat.

10. *Saxa & solitudines.*] Cum agat in hac oratione pro poetâ Cicero, poeticè etiam loquitur; nam si oratoriè loqueretur, vitiosa hæc haberetur oratio, utpote parum veritati conformis.

Ib. *Voci respondent.*] Saxa scilicet per Echo respondent: cum enim vox in aliquod corpus solidum & concavum vehementius impulsa est, eadem remittitur, & eundem nostris auribus sonum reddit.

11. *Bestiæ cantu flectuntur.*] Alludit ad Orphei fabulam, quem poëtæ dixerunt tigres, leones, silvas, arbores suæ testudinis sono demulsisse; quo figmento voluerunt indicare, quanta sit poeseos suavitas ad demulcendos hominum vel agrestissimorum animos.

ſtituti rebus optimis non poetarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem eſſe dicunt ſuum, Chii ſuum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnæi verò ſuum eſſe confirmant; itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt; permulti alii præterea pugnant inter ſe, atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poeta fuit, poſt mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui & voluntate & legibus noſter eſt, repudiamus? præſertim cum omne olim ſtudium, atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam: nam & Cimbricas res adoleſcens attigit, & ipſi illi C. Mario, qui durior ad hæc ſtudia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quiſquam eſt tam averſus à Muſis, qui non mandari verſibus æternum ſuorum laborum facilè præconium patiatur. Themiſtoclem illum, ſummum Athenis virum, dixiſſe aiunt, cùm ex eo quæreretur, quod acroama, aut cujus vo-

13. *Colophonii.*] Colophon, unde Colophonii dicti sunt, urbs fuit Ioniæ celebris Apollinis oraculo, & Nicandri poetæ patriâ.

Ib. *Chii suum vindicant.*] Chios insula fuit maris Ægæi & nobilissima, si Stephano credimus, Ionum urbs.

14. *Salaminii.*] Salaminii populi in Cypro insulâ.

Ib. *Smyrnæi.*] Smyrna urbs Ioniæ fuit. Omnes illi quidem populi civem suum Homerum esse contendunt, at eum Chii cæteris æquius sibi vindicare debent, vel vetustissimorum scriptorum testimonio. Certe Plato in Ione apud Chios Homeridas ab ipsâ Homeri stirpe fuisse commemorat, &, quod scitè Homerum expoliverit, se vel hoc uno nomine dignum ait, qui ab Homeridis aureâ coronâ donetur. Huic consentit Strabo lib. 14. huic Ptolemæus Hephæstio in excerptis apud Photium, qui ex Hypermone historico refert Homeri servum à Chiis mille drachmis multatum fuisse, quòd mortuum Homerum non exussisset. Julius Pollux lib. 9. cap. 6. ait apud Chios monetam fuisse, cui nomen Homerus, & illorum numisma ex unâ parte Homeri effigie, & ex aliâ Sphinge expressum esse: in eâdem sunt sententiâ Simonides, Pindarus, Theocritus, Euthymenes, Constantinus imperator, Themistius, Claudianus, Paulus Silentiarius, qui Homerum vatem Chium appellarunt; quorum omnium testimonia fusè prosecutus est Leo Allatius, vir doctisissimus, in libello quem de Homeri patriâ conscripsit. Hinc forte nata est de Homero inter civitates contentio, quod varii variis temporibus fuerint Homeri, omnes quidem, aut literis, aut arte aliquâ conspicui. Nam præter hunc nostrum Homerum duo floruerunt apud Chios, Medicinæ scientiâ alter, alter magicâ clarus; apud Salaminios quartus institoriâ arte vir ditissimus, quintus Picturâ apud Colophonios, sextus Juris civilis scientiâ, septimus Musicâ apud Athenienses, octavus apud Mæonios Græcarum linguarum peritiâ floruit.

16. *Ergo illi alienum.*] Isti populi Homerum licet externum post mortem habere quasi civem suum voluerunt, igitur Romani Archiam, qui legibus Romanis utitur, civem repudiare non debent.

20. *Cimbricas res attigit.*] Bella contra Cimbros gesta descripsit: in quo gloriam Romani nominis extulit.

21. *Mario.*] Hic Archias Mario gratus & jucundus extitit, qui ab hoc genere studiorum abhorrere videbatur: & ab ipsâ illâ linguâ Græcâ, quâ utebatur Archias, & studio & voluntate alienissimus fuit, ut refert de eo Sallustius.

22. *Neque enim.*] Reddit rationem cur grati sint Poetæ, quia videlicet versibus suis clarorum virorum gloriam æternæ hominum memoriæ commendant.

24. *Themistoclem.*] Themistocles dux Atheniensis fuit tantus, ut nemo ei Græcorum anteferatur, pauci pares putentur, ut de eo Nepos scripsit.

25. *Acroama.*] Acroama vox, narratio & recitatio est, quæ instrumentis mu-

cem libentissimè audiret: Ejus, à quo sua virtus optimè prædicaretur. Itaque ille Marius item eximiè L. Plotium dilexit; cujus ingenio putabat ea, quæ gesserat, posse celebrari. Mithridaticum verò bellum magnum atque difficile, & in multâ varietate terrâ marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modò L. Lucullum, fortissimum & clarissimum virum, verùm etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Rom. aperuit, Lucullo imperante, Pontum, & regiis quondam opibus & ipsâ naturâ regionis vallatum: populi Romani exercitus, eodem duce, non maximâ manu, innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Rom. laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum, ejusdem consilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque conservatam: nostra semper laus feretur & prædicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus, depressa hostium classis, & incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropæa, nostra monumenta, nostri triumphi; quia quorum ingeniis hæc feruntur, ab iis populi Rom. fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius: itaque etiam in sepulchro Scipionum putatur is esse constitutus è marmore. At iis laudibus certè non solùm ipsi, qui

ficis, permixta est, tuncque à voce distinguitur.

27. *Plotium.*] Plotius à Suetonio inter claros Rhetores numeratur; alius est etiam Plotius Poëta & Philosophus non ignobilis.

28. *Mithridaticum bellum.*] De hoc bello fusè in Orat. pro lege Manil. dictum est.

30. *Expressum est.*] Ab hoc poëta carmine descriptum fuit illud bellum.

33. *Lucullo imperante.*] De eo in orat. pro lege Manil. & de ponto Mithridatis regno dictum est.

35. *Non maxima manu.*] Quum Tigranes maximo instructus exercitu venientem cum longe inferiori Lucullum vidisset, dixisse fertur, si legati venirent, satis quidem multos, si verò pugnaturi, paucos admodum esse.

Ib. *Armeniorum.*] Armeniorum rex erat Tigranes; de copiarum ejus internecione dictum est in Orat. pro lege Manil.

36. *Urbem Cyzicenorum.*] Vide Orat. pro lege Manil. parag. viii. not. ad l. 11.

37. *Belli ore ac faucibus.*] Elegans metaphora, à feris animantibus ducta, quarum in fauces incidere extremi est periculi. Hanc autem civitatem cum sibi Mithridates Asiæ januam fore putaret, quâ effractâ tota provincia pateret, eò omnem belli impetum converterat.

40. *Apud Tenedum.*] Vide Orat. pro Murænâ parag. viii. l. 44.

42. *Quorum ingeniis.*] Hinc concludit quanto in honore habendus sit Archias & cæteri viri ingeniosi & eruditi, qui Romanorum ducum res gestas, & populi Romani gloriam celebrant.

43. *Noster Ennius.*] Ennius antiquus poëta Rudiis Calabriæ oppido natus, carmine Annalium libros, atque alia multa scripsit, quæ omnia præter aliqua eorum fragmenta temporum vetustate perierunt; de eo sic cecinit Horatius lib. 2. Epist.

Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad arma
Prosiluit dicenda.

Is autem carus fuit imprimis Scipioni Africano; nam ut Valerius Max. lib. 8. cap. 1. ait, *superior Africanus*, qui ab Africâ devictâ dictus est, *Ennii poëtæ effigiem in monumentis Corneliæ gentis collocari voluit, quod ingenio ejus opera sua illustrata judicaret.* Huic consentit Ovidius, cum canit,

Ennius emeruit, Calabris in montibus ortus,
Contiguus poni, Scipio magne, tibi.

44. *In sepulchro.*] Sepulchrum Africani erectum erat in viâ Appiâ intra primum ab urbe lapidem.

laudantur, sed etiam populi Rom. nomen ornatur. In cœlum hujus proavus Cato tollitur: magnus honos populi Rom. rebus adjungitur; omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrûm laude decorantur. Ergo illum, qui hæc fecerat, Rudium hominem majores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum, de nostrâ civitate ejiciemus? Nam si quis minorem gloriæ fructum putat ex Græcis versibus percipi, quàm ex Latinis, vehementer errat: propterea quòd Græca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Quare, si res hæ, quas gessimus, orbis terræ regionibus definiuntur; cupere debemus, quo minus manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare: quòd cùm ipsis populis, de quorum rebus scribitur, hæc ampla sunt: tum iis certè, qui de vitâ gloriæ causâ dimicant, hoc maximum & periculorum incitamentum est, & laborum.

VI. Quàm multos scriptores rerum suarum magnus ille

47. *Hujus proavus.*] Designatur aliquis forte ex iis qui huic causæ aderant aut patroni aut judices. Hic autem est Cato major, in quo Livius ait tantam vim animi ingeniique fuisse, ut nulla ars neque privata, neque publica rei gerendæ ei defuerit. In bello summus Imperator fuit, in pace juris peritissimus, in causis orandis eloquentissimus.

48. *Illi Maximi, &c.*] Loquitur de illis qui bello Punico secundo victoriis insignes fuere, quosque suis carminibus mirificè Ennius celebravit; hi fuere præsertim Q. Fabius Maximus, qui *cunctando restituit rem*, M. Claudius Marcellus, qui docuit Annibalem vinci posse, Q. Fulvius Flaccus qui Capuam illustri victoriâ recepit.

50. *Rudium hominem.*] Rudiæ porro sitæ sunt in Calabria in Salentinis, civitas à Græcis condita, Ennii patria; quia autem hic præclarissima ducum illorum facinora versibus suis conscripserat, donatus est civitate, an igitur par est ejici Româ Archiam? &c.

Ib. *In civitatem receperunt.*] Ennius donatus est civitate Romanâ à filio M. Fulvii, quem contra Ætolos bellum gerentem secutus erat.

51. *Multis civitatibus expetitum.*] Superius vidimus à Rheginis, Locrensibus, Neapolitanis. &c. civitate donatum fuisse Archiam, à quibus summè expetitus fuerat.

53. *Nam si quis minorem.*] Occupatio est, quâ docet eos errare, qui minorem putabant ex Græcorum, quam Latinorum scriptis gloriam colligi, ideoque minoris faciendum Archiam, qui Græce scripsit.

55. *Leguntur in omnibus gentibus.*] Græca lingua ubique erat in usu; certe Diodorus Siculus, & Cæsar in Commentariis docent, à Gallis ipsis auditam fuisse, cum Latina illis adhuc esset ignota. Sed crescente in dies imperio Romano, illa tandem, inquit Plinius, *una cunctarum gentium in toto orbe patria facta est.*

57. *Quo minus manuum.*] Videtur tollenda esse hæc particula *minus*, quæ sensui officit. Sic itaque argumentatur Cicero; cum constet Græcam linguam magis patere quam Latinam, nostraque arma factaque pervagata sint per universum orbem, optare debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerunt, eodem gloriam famamque penetrare; hoc eximiè præstare potest Græcus sermo, Latinus minimè. Quare fovendus est omnique honore afficiendus Licinius, qui eâ linguâ poëma scribit ac fortia Romanorum facta celebrat.

Alexander ſecum habuiſſe dicitur? Atque is tamen, cùm in Sigeo ad Achillis tumulum adſtitiſſet, O fortunate, inquit, adoleſcens, qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris. Et verè; nam niſi Ilias illa extitiſſet, idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruiſſet. Quid? noſter hic Magnus, qui cum virtute fortunam adæquavit, nonne Theophanem Mitylenæum, ſcriptorem rerum ſuarum, in concione militum civitate donavit? & noſtri illi fortes viri, ſed ruſtici ac milites, dulcedine quâdam gloriæ commoti, quaſi participes ejusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, ſi civis Rom. Archias legibus non eſſet, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sylla cùm Hiſpanos & Gallos civitate donaret, credo, hunc petentem repudiâſſet: quem nos in concione vidimus, cùm ei libellum malus poëta [a] de populo ſubjeciſſet, quòd epigramma in eum feciſſet tantummodo alternis verſibus longiuſculis, ſtatim ex iis rebus quas tunc vendebat, jubere ei præmium tribui ſub eâ conditione, ne quid poſtea

[a] *vulgaris.*

2. *Secum habuisse dicitur*] Probat quanto in honore apud magnos viros Poëtæ fuerint, exemplo Alexandri Magni, qui licet habuerit secum multos poëtas, & impolitos quidem, tamen eorum scriptis ita delectabatur, ut eos muneribus cumularet, unde Horatius de eo canit,

Gratus Alexandro regi magno fuit ille
Chœrilus, incultis qui versibus & male natis
Rettulit acceptos, regale numisma, Philippos.

Ib. *Atque is.*] Alexander Magnus gratulatus fuit Achilli felicitatem suam, cum ad Sigeum Promontorium Trojæ venisset, ubi dicitur fuisse illius sepulchrum.

3. *O fortunate adolescens.*] Duabus de causis quidem felix fuit, 1. propter virtutem suam egregiam. 2. quod virtutem illam egregiam Homerus prædicavit, cujus beneficio apud posteros perpetua futura est, ut sequentia verba indicant.

5. *Ilias illa.*] Ilias opus Homeri nobilissimum fuit, ab eo dicta, quod bellum contineat apud Ilium, quod inter Græcos gestum est & Trojanos ob raptam Helenam.

6. *Noster hic Magnus.*] Probat 2. ab exemplo Pompeii Magni, qui cum in Hispaniam ad periculosissimum bellum proficisceretur, lege latâ à L. Gellio Publicola & Cn. Cornelio Lentulo, potestatem obtinuit donandi civitate, qui benè se strenueque gessissent in bello.

7. *Theophanem Mitylenæum.*) Theophanes iſte fuit Historicus & Poëta, qui res gestas à Pompeio versibus celebravit: à quo communi militum consensu jus civitatis obtinuit.

9. *Sed rustici ac milites.*) Ex Catone in libro de Re rusticâ, ex agricolis viri fortissimi & strenuissimi milites fiunt, utpote qui magis quam urbani laboribus tolerandis assueti sunt.

11. *Itaque credo.*) Ironia. Si enim Archias donatus non fuisset civitate, id facile beneficium ab aliquo imperatore, Metello nempe, obtinuisset, cui familiaris fuit, vel à Sylla, qui etiam in malos poëtas liberalis fuit.

13. *Hispanos & Gallos donaret.*) Probat exemplo Syllæ, qui cum milites Gallos & Hispanos, quorum erat usus in bellis operâ, civitate donarit, haud dubiè Archiam civitate donavisset, si hanc ab illo gratiam Archias petivisset; quod confirmat exemplo mali poëtæ, &c.

16. *Alternis versibus longiusculis.*) Id est hexametris & pentametris, vel illis versibus quales ab Horatio plurimi scripti sunt.

17. *Quas tunc vendebat.*) Dedit illi ex bonis civium Rom. quæ sub hastâ vendebat in foro, quòd Marii partibus studuissent. Id invidiosè contra Syllam dicit.

ſcriberet. Qui [b] ſedulitatem mali poëtæ duxerit aliquo tamen præmio dignam; hujus ingenium & virtutem in ſcribendo, & copiam non expetiſſet? Quid? à Q. Metello Pio, familiariſſimo ſuo, qui civitate multos donavit, neque per ſe, neque per Lucullos impetraviſſet? qui præſertim uſque eò de ſuis rebus ſcribi cuperet, ut etiam Cordubæ natis poëtis pingue quiddam ſonantibus atque peregrinum, tamen aures ſuas [c] dederet. Neque enim eſt hoc diſſimulandum, quod obſcurari non poteſt; ſed præ nobis ferendum: trahimur omnes laudis ſtudio, & optimus quiſque maximè gloriâ ducitur. Illi ipſi Philoſophi, etiam in illis libellis, quos de contemnendâ gloriâ ſcribunt, nomen ſuum inſcribunt: in eo ipſo, in quo prædicationem nobilitatemque deſpiciunt, prædicari ſe ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, ſummus ille vir & imperator, Attii amiciſſimi ſui carminibus, templorum ac monumentorum aditus exornavit ſuorum. Jam verò ille, qui cum Ætoliis Ennio comite, bellavit Fulvius, non dubitavit [d] Martis manubias Muſis conſecrare. Quare, in quâ urbe imperatores prope armati poëtarum nomen, & Muſarum delubra coluerunt, in eâ non debent togati Judices à Muſarum

[b] *diligentiam.* [c] *accommodaret.* [d] *belli*

23. *Qui præsertim.*] Probat Archiam potuisse obtinere civitatem à Metello, qui, cum summâ laudis cupiditate flagraret, incultos poëtas ad res suas celebrandas assumpsit.

24. *Cordubæ natis.*] Corduba urbs in Hispania Bœtica, in quâ nati sunt plures eruditione viri clarissimi, inter quos potissimum duo Senecæ & Lucanus commendantur.

Ib. *Pingue quiddam sonantibus atque peregrinum.*] Imperitiam illorum poëtarum carpit, quorum stylus indoctus, &, ut vulgò dicitur, pingui Minerva elaboratus, neque Latinus satis est, quia in eo peregrina quædam vocum expressio reperitur, quæ Romanæ linguæ puritatem non sapit. Certe in iis supra memoratis auctoribus quidam stylus est turgidus, & inflatus, quem facilè hinc est observare à temporibus Ciceronis ad ætatem usque Senecarum & Lucani, in Cordubensibus viguisse.

31. *D. Brutus.*] D. Brutus Consul fuit cum Scipione anno U. C. 616. & in Hispaniam cum imperio profectus sexaginta Gallæciorum millia oppressit. Unde Gallæcius dictus est. Vide Paterculum & Strabonem.

32. *Attii.*] Accius seu Attius scriptor tragœdiarum fuit, cujus meminit Horatius Serm. 1. Sat. 10. *Nil comis tragici mutat Lucilius Acci.*

34. *Bellavit Fulvius.*] Cum Fulvius Nobilior bellum illaturus in Ætoliam profectus est, duxit secum Ennium, quod, auctore Cicerone, lib 1. Tuscul. Quæst. à Catone Fulvio tanquam probrum objectum est.

35. *Manubias.*] Manubiæ appellantur pecuniæ à Quæstore ex venditione prædæ redactæ.

Ib. *Quare, in qua urbe, &c.*] Conclusio à majore, sic profertur: cum imperatores bellicis laboribus impediti poëtas ita coluerint, ut eorum alii templorum ac monumentorum suorum aditus carminibus exornarint, alii secum comites duxerint, ac Musis belli manubias consecrarint; nos certe qui togati sumus, & in otio cum dignitate vivimus, & ad hæc studia excolenda, & ad honorandos poëtas, eosque conservandos invitamur. Certe Brutus monumenta sua Attii carminibus exornavit: Ennium Fulvius voluit habere comitem.

honore, & à poëtarum salute abhorrere. Atque ut id libentiùs faciatis, jam me vobis, Judices, indicabo, & de meo quodam amore gloriæ nimis acri fortasse, verumtamen honesto, vobis confitebor. Nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis atque imperii, & pro vitâ civium, proque universâ repub. gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit: quibus auditis, quòd mihi magna res & jucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, præter hanc laudis & gloriæ: quâ quidem detractâ, Judices, quid est quòd in hoc tam exiguo vitæ curriculo, & tam brevi, tantis nos in laboribus [e] exerceamus? Certè si nihil animus præsentiret in posterum, & si, quibus [f] regionibus vitæ spatium circumscriptum est, [g] eisdem omnes cogitationes terminaret suas; nec tantis se laboribus frangeret, nec tot curis vigiliisque angeretur, neque toties de vitâ ipsâ dimicaret. [h] Nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes & dies animum gloriæ [i] stimulis concitat, atque admonet, non cum vitæ tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam. An verò tam parvi animi videamur esse omnes, qui in repub. atque in his vitæ periculis laboribusque versamur, ut, cùm, usque ad extremum spatium, [k] nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An cùm statuas & imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiosè multi summi homines reliquerint, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam & politam? Ego verò omnia, quæ gerebam, jam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terræ memoriam sempiternam. Hæc verò sive à meo sensu

[e] *fatigemus.* [f] *terminis.* [g] *& interiret cum corpore.* [h] *sed.* [i] *cupiditate.* [k] *nunquam tranquillè & otiosè vixerimus.*

42. *Pro salute hujus urbis.*] Cicero fatetur eodem desiderio laudis se teneri, quo alii, qui poëtas secum habuerunt, adeoque exhortatum fuisse Archiam, ut opus, quod de se propter conjurationem extinctam inchoaverat, perficeret.

49. *Animus præsentiret in posterum.*] Docet quod nisi animus immortalem se futurum præsentiret, non tot se laboribus & curis torqueret.

53. *De vitâ ipsâ dimicaret.*] Dimicare de vitâ animus, qui immortalis est, non potest: quare per animum, ipsum hominem intelligit

57. *Tam parvi animi.*] Parvi est animi, cum sciamus omnia esse interitura, hoc parvum vitæ spatium assiduis laboribus & periculis conterere.

61. *An cum statuas & imagines.*] Ostendit, si statuas homines ambiant, quæ vetustate collabuntur, optare potius debere consiliorum suorum & virtutum imagines, quæ per poëtas ad perpetuam nominis gloriam exprimuntur.

66. *Spargere me.*] Metaphora sumpta ab agricolis, qui semina spargunt ut metant.

67. *Sive à meo sensu.*] Videtur hic dubitare Cicero de animorum immor-

poſt mortem abfutura ſunt, ſive, ut ſapientiſſimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebunt, nunc quidem certè cogitatione quâdam, ſpeque delector.

taditate, atque sive animo suo extincto penitus non sentiat, sive senserit post mortem, se res præclaras gessisse, se tamen nunc recordatione earum consolari.

68. *Sapientissimi homines.*] Pythagoras, Socrates atque omnes magnæ Græciæ sapientes animos hominum divinos esse senserunt, iisque, cum ex corpore abiissent, optimis quibusque patere aditum ad cœlum.

69. *Ad aliquam animi partem.*] Partes esse varias animorum crediderunt quidam è veteribus illis, quarum aliæ alia multa in æternitate contemplabantur, aliæ respiciebant quæ præclarè quondam in hac vitæ mortalitate gesserant. Plato vero ait tres animæ partes esse, unam, quâ homo discit; alteram, quâ irascitur; tertiam, quâ voluntatum cupiditate ducitur: duas illas posteriores cum corpore perire; primam, in quâ ratio inest, remanere cum animo.

70. *Cogitatione quâdam, &c,*] Dum cogitat animum suum esse immortalem, sperat futurum, ut post mortem sentiens quæ præclarè gessit, eorum recordatione consolationem aliquam percepturus sit Cicero.

PERORATIO.

VIII. Quare, conſervate, Judices, hominem pudore eo, quem amicorum ſtudiis videtis comprobari tum dignitate, tum etiam venuſtate: ingenio autem tanto, quantum id convenit exiſtimari, quod ſummorum hominum ingeniis expetitum eſſe videatis: causâ vero ejuſmodi, quæ beneficio legis, auctoritate municipii, teſtimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ cùm ita ſint: petimus à vobis, Judices, ſi qua non modò humana, verùm etiam divina in tantis negotiis commendatio debet eſſe; ut eum, qui vos, qui veſtros imperatores, qui populi Romani res geſtas ſemper ornavit, qui etiam his recentibus noſtris veſtriſque domeſticis periculis, æternum ſe teſtimonium laudum daturum eſſe profitetur, quique eſt eo numero, qui ſemper apud omnes ſancti ſunt habiti atque dicti,

2. *Amicorum.*) Maximos, & auctoritate præstantes, quales sunt Luculli, Metelli, amicos habuit Archias.

3. *Venustate.*] Laudat Archiam à venustate & elegantiâ eorum, qui studiis, & ingenio ejus capiuntur.

4. *Summorum hominum.*) Maximo vir ingenio Archias habendus est, quod Mariis, Lucullis, Metellis, his tantis viris placere potuit.

5. *Beneficio legis.*) Probat valere illius causam tum à beneficio legis quæ à Sylvano & Carbone lata est: tum auctoritate municipii Heracliensis; tum testimonio Luculli, qui non opinari se, sed scire, &c. dicit: tum Metelli tabulis, apud quem professus est.

7. *Si qua non modo humana, &c.*) Affirmativè hæc particula, *Si*, ponitur; adeo ut sic ille sensus: quandoquidem Archias vestros imperatores, &c. semper ornavit, dignus est qui vobis non modo ab hominibus, sed ab ipsis diis commendetur.

10. *His recentibus periculis.*) Pericula illa sunt, quibus à Catilinâ Respub. exposita fuit.

ſic in veſtram accipiatis [a] fidem, ut humanitate veſtrâ levatus potius, quàm acerbitate violatus eſſe videatur. Quæ de causâ, pro meâ conſuetudine, breviter ſimpliciterque dixi, Judices, ea confido probata eſſe omnibus: quæ non fori, neque judiciali conſuetudine, & de hominis ingenio, & communiter de ipſius ſtudio locutus ſum, ea, Judices, à vobis ſpero eſſe in bonam partem accepta: ab eo, qui judicium exercet, certè ſcio.

[a] *tutelam.*

15. *Violatus.*] Violari acerbo aliquo judicio non debet Archias, quia sanctum est nomen Poëtæ.

17. *Non fori consuetudine.*] Cicero postulaverat à Judicibus, ut novo quodam & inusitato dicendi genere sibi fas esset uti in defensione Archiæ.

18. *Communiter.*] Tractavit locum communem de studio poëtico.

20. *Qui judicium exercet.*] Prætor exercebat illud judicium, de cujus nomine nihil reperitur.

PRO

M. COELIO.

ARGUMENTUM.

M. CŒLIUS *Rufus, eques Romanus, ingenio ac formâ liberali, cùm adolescentiam in domo ac familiaritate Ciceronis egisset, postea vixit liberiùs, ac venit in familiaritatem Clodiæ uxoris Q. Metelli, quæ soror erat P. Clodii, atque parùm pudica mulier habebatur; cùmque Cœlius illâ familiariùs uteretur, & fortè auri certum numerum ab eâ mutuò accepisset, indicatum est Clodiæ, venenum sibi parari à Cœlio, per Licinium quendam, qui pecuniâ servum ejus ad perficiendam rem aggressus erat. Itaque accusatur à Clodiæ amicis Cœlius, ac potissimùm à L. Atratino adolescente, cujus patrem Cœlius eodem tempore de ambitu accusabat. Alia præterea Cœlio crimina objecta sunt; v. g. patrem malè tractâsse; municipibus Puteolanis non probatum esse; Catilinæ fuisse familiarem; matronas attrectâsse; Senatorem pulsâsse; seditionem Neapoli concitâsse; Pallæ bona invasisse; legatis Alexandrinorum necem intulisse.*

PERSONÆ.

Accusatores Cœlii fuerunt Clodia, Atratinus, Herennius, & Balbus, reus M. Cœlius. Patroni Cœlii M. Crassus, & Cicero. Prætor Domitius.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 697; *Cornelio Lentulo & L. Martio Coss. ut existimare licet ex eo quod Dio scribit, legatos illos interfectos fuisse; agente verò Cicerone annum* 51.

STATUS CAUSÆ.

Conjecturalis est; 1. *an aurum mutuum Cœlius sumpserit à Clodiâ;* 2. *an venenum paraverit. Genus autem judiciale est.*

PARTES.

Tres sunt; Exordium, Confutatio, & Peroratio.

EVENTUS.

Vicit Cicero, & absolutus Cælius postea præturam adeptus est, at interfectus est civili bello Cæsarem inter & Pompeium.

EXORDIUM.

1. SI quis, Judices, fortè nunc adsit ignarus legum, judiciorum, consuetudinis nostræ; miretur profectò, quæ sit tanta atrocitas hujusce causæ, quòd diebus festis, ludisque publicis, omnibus negotiis forensibus intermissis, unum hoc judicium [a] exerceatur: nec dubitet quin tanti facinoris reus [b] arguatur, ut, eo neglecto, civitas, stare non possit; idem, cum audiat esse legem, quæ de

INTERPRETATIO.

a *fiat*. b *accusetur*.

NOTÆ.

1. *Ignarus legum.*] Hic Cicero per istas leges, Plautiam intelligit, quæ lata est à M. Plautio Tribuno-plebis, Cn. Pompeio Strabone, & L. Porcio Catone Coss. anno urbis 664. ut de iis, qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur.

2. *Consuetudinis.*] Consuetudo fuit Romanorum, ut primo quoque tempore sediones vindicarentur: alioquin enim diebus festis judicia non exercebantur.

3. *Diebus festis.*] Dies festi diis dedicati habebantur: quare ab omni opere alio abstinendum fuit: neque his Prætori licebat fari tria hæc verba, *do, dico, addico*. Dies autem alii *Festi* dicti sunt apud Romanos, alii *Profesti*, alii *Intercisi*. *Festi* dies Diis dicati erant: *Profesti* hominibus ad administrandam rem privatam publicamque concessi: *Intercisi* deorum hominumque erant communes. Festis inerant sacrificia, epulæ, ludi, feriæ: Profestis fasti, comitiales, comperendini, stati, præliares. Intercisi, in se, non in alios dividebantur; illorum enim dierum quibusdam horis fas erat; quibusdam fas non erat jus dicere. *Fasti* dies erant quibus licebat Prætori fari tria verba, *do, dico, addico*: His contrarii *Nefasti*. Porro comitiales erant quibus cum populo agi licebat: & fastis quidem lege agi poterat, cum populo agi non poterat; Comitialibus utrumque poterat. Comperendini, quibus vadimonium licebat dicere. Stati denique qui judicii causâ cum peregrino instituebantur. Vide Macrobium lib. Sat. 1. cap. 16.

Ib. *Ludisque publicis.*] Romæ feriabantur, dum ludi publici habebantur: quare causæ intermittebantur, & clausis tabernis forum exornabatur. Nota porro quòd per ludos in plurali spectacula Cicero intelligat; sic in Epist. ad Q. fratrem, *Scripsi quo die ludi committebantur;* ludus verò in singulari de privatis dicitur, & de omni exercitatione gymnasticâ, cum Præceptor solus multos docet. Ita Pedianus.

6. *Esse legem.*] De vi publicâ tulit legem Q. Lutatius Catulus, Consul cum. C. Mario anno urbis 651. ut seditiosis consceleratisque civibus qui armati Senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rempublicam oppugnarint quotidie, etiam diebus festis, ludisque publicis quæreretur.

ſeditioſis conſceleratiſque civibus, qui armati Senatum obſederint, magiſtratibus vim attulerint, rempublicam oppugnârint, quotidie quæri jubeat; legem non improbet; crimen quod verſetur in judicio, [a] requirat: cum audiat, nullum facinus, nullam audaciam, nullam vim in judicium vocari; ſed adoleſcentem illuſtri ingenio, induſtriâ, gratiâ, accuſari ab ejus filio, quem ipſe in judicium & vocet, & vocârit; oppugnari autem opibus meretriciis: Atratini illius pietatem non reprehendat, muliebrem libidinem comprimendam putet: vos laborioſos exiſtimet, quibus otioſis, ne in communi quidem otio, liceat eſſe. Etenim ſi attendere diligenter, exiſtimare verè de omni hac causâ volueritis: ſic [b] conſtituetis, Judices, nec deſcenſurum quemquam ad hanc accuſationem fuiſſe, cui, utrum vellet, liceret; nec, cum deſcendiſſet, quidquam habiturum ſpei fuiſſe, niſi alicujus intolerabili libidine, & nimis acerbo odio niteretur; ſed ego Atratino, humaniſſimo atque optimo adoleſcenti, meo neceſſario, ignoſco, qui habet excuſationem vel pietatis, vel neceſſitatis, vel ætatis: ſi voluit accuſare, pietati tribuo; ſi juſſus eſt, neceſſitati; ſi ſperavit aliquid, pueritiæ; cæteris non modò nihil ignoſcendum, ſed etiam acriter eſt reſiſtendum.

[a] *inquirat.* [b] *decernetis.*

12. *Ab ejus filio.*] Cœlius accusabat iterum Polam Atratinum, qui fuerat jam absolutus, & Polæ Atratini filius adolescens Cœlii accusatione paternum dolorem ulciscebatur, quòd non tam veri criminis, quàm recriminationis locos videri judicibus debebat.

13. *Opibus meretriciis.*] Id est, opibus Clodiæ, quæ propter incestum cum fratre Clodio pessimè audiit, & quæ hanc accusationem Cœlio conflavit.

14. *Muliebrem libidinem.*] Hæc Clodia, ex quo mortuus est Q. Metellus, cui nupserat, effudit se in omnem libidinem: immo ejus cum hoc Cœlio consuetudo suspecta fuit, quem illa, verso amore in odium, tandem accusavit.

15. *Laboriosos.*] Laboriosos appellat suos judices, quod laborem sumant eodem ipso tempore quo vacare, & ludis publicis interesse deberent cum cæteris.

19. *Cui, utrum vellet, liceret.*] Id est, cui liceret vel accusare, vel non accusare. Indicat autem, coactum fuisse Atratinum opibus illius meretriois Clodiæ Cœlium accusare.

Ib. *Descendisset.*] Vox hæc, *descendere ad judicium,* Ciceroni familiaris est & usitata; opinor, quia fere omnes magnates Romæ in collibus habitabant; vel est metaphora sumpta ab illis qui pugnant, qui descendere vulgò in certamen dicuntur.

24. *Pietati.*] Pietati paret Atratinus, quia patrem defendit, Cœlium accusando.

Ib. *Necessitati.*] Jubenti parenti paret necesse est filius.

25. *Pueritiæ.*] Præceps est hæc ætas, & facilè spe vanâ deluditur; quibus his tribus sic excusat Atratinum, ut Judicii invidiam in alios accusatores, Herennium, Balbum, & Clodium rejiciat.

CONFUTATIO.

Duas partes continet iſta Confutatio. Prior varia crimina complectitur, quæ in Cœlium conjecta ſunt, ac citata in argumento hujus

Orationis. Secunda pars complectitur aurum, quod aiebant accusatores Cœlium sumpsisse à Clodiâ; deinde venenum quod ei paratum à Cœlio dicebatur.

PRIMA PARS.

In quâ varia Cœlio objecta crimina diluit.

II. Ac mihi quidem videtur, Judices, hic introitus defensionis, adolescentiæ M. Cœlii maximè convenire, ut ad ea quæ accusatores, deformandi hujus causâ, detrahendæ spoliandæque dignitatis gratiâ dixerunt, primùm respondeam. Objectus est pater variè, quòd aut parum splendidus ipse, aut parum piè tractatus à filio diceretur. De dignitate, Cœlius notis ac majoribus natu, etiam sine meâ oratione, tacitus facilè ipse respondet; quibus autem propter senectutem, quòd jam diu minus in foro nobiscum versatur, non æquè est cognitus; hi sic [a] habeant: quæcunque in equite Romano dignitas esse possit, quæ certè potest esse maxima, eam semper in M. Cœlio habitam esse summam, hodieque haberi, non solùm a suis, sed etiam ab omnibus, quibus potuerit aliquâ de causâ esse notus. Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis. Nam quod de pietate dixistis, est quidem ista nostra existimatio, sed judicium certè parentis: quid nos opinemur, audietis ex juratis; quid parentes sentiant, lacrymæ matris incredibilisque mœror, squalor patris, & hæc præsens mœstitia, quam cernitis,

[a] *intelligant.*

5. *Parùm splendidus.*] Arguebant adversarii, Cœlii patrem indignum fuisse qui cum illustribus viris versaretur, propter vitæ sordes.

6. *Cœlius.*] Pater hujus Cœlii, qui adest huic judicio, hoc maledictum facilè potest diluere apud eos quibus notus est & cognitus; & iis qui eum ætate superant.

14. *Criminis loco.*] Non quidem adversarii criminis reum esse arguebant, quod eques esset Romanus; sed quod non tantâ nobilitate præditus, minus tolerabilis ejus videretur audacia.

Ib. *Neque his judicantibus, neque defendentibus nobis.*] Sedebant judices equites Romani cum Senatoribus, & defendebat Cicero reum ipse quidem Senator, sed ex equestri genere natus. Itaque parum erat honestum accusatoribus coram illis judicibus equestrem ei ordinem quasi vilem objicere.

16. *Est quidem nostra existimatio.*] De ejus pietate existimabimus quidem ut nobis videbitur, sed de eâ judicabit pater. *Existimatio* porro est opinatio & conjectura, *judicium* verò est sententia, quæ re cognitâ pronunciatur.

17. *Quid nos opinemur.*] Ex auditis testibus, quid oporteat de illo judicare constabit.

Ib. *Ex juratis.*] Jurati testes dicuntur, quia antequam ad judicium producerentur jurabant se veritatem dicturos. Venerant autem isti testes Puteolis advocati ad testimonium dicendum.

19. *Præsens mœstitia.*] Sedebant in subselliis affines & propinqui sordidati & atrati ad misericordiam judicum excitandum, qui quonam affectu essent erga Cœlium facilè ex eorum lacrymis existimari poterat.

luctusque declarat. Nam, quod est objectum, municipibus esse adolescentem non [b] probatum suis: nemini unquam præsenti Puteolani majores honores habuerunt, quàm absenti M. Cœlio: quem & absentem in amplissimum ordinem cooptârunt, & ea non petenti detulerunt, quæ multis petentibus denegârunt: iidemque nunc lectissimos viros, & nostri ordinis, & equites Romanos, cum legatione ad hoc judicium, & cum gravissimâ atque ornatissimâ laudatione miserunt. Videor mihi jecisse fundamenta defensionis meæ, quæ firmissima sunt, si nitantur judicio suorum; neque enim vobis satis [c] commendata hujus ætas esse posset, si non modò parenti tali viro, verùm etiam municipio tam illustri ac tam gravi displiceret. Equidem, ut ad me revertar, ab his fontibus profluxi ad hominum famam: & meus hic forensis labor vitæque ratio dimanavit ad existimationem hominum paulo latiùs, commendatione ac judicio meorum. Nam, quod objectum est de pudicitiâ, quodque omnium accusatorum non criminibus, sed vocibus maledictisque celebratum est, id nunquam tam acerbè feret M. Cœlius, ut [b] eum pœniteat non deformem esse natum; sunt enim ista maledicta pervulgata in omnes, quorum in adolescentiâ forma & species fuit liberalis. Sed aliud est maledicere, aliud accusare; accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumento probet, teste confirmet; ma-

[b] *gratum* [c] *placere* [d] *ille doleat*

20. *Municipibus.*] Municipes dicebantur, qui in civitatem Romanam recepti muneris publici participes fiebant: sed tandem abusivè municipes dicti sunt suæ cujusque civitatis cives. Ita Ulpianus.

21. *Puteolani.*] Puteoli civitas Campaniæ propter aquas calidas, à multitudine puteorum nominata.

23. *In amplissimum ordinem.*] Amplissimus ordo fuit Senatorius, major ab hoc equester, & infimus plebeius: amplissimus autem ordo in municipiis *Curia* dicebatur; Romæ verò *Senatus*, & qui Romæ *Senatores*, in municipiis *Decuriones* dicebantur; at hic Cœlius ita se suis probavit, ut in illum ordinem ipsum cooptarint.

25. *Lectissimos viros.*] Soliti erant Romanorum socii Romam legatos mittere; qui pro reis testimonium dicerent, qui se laudabiliter in provinciâ gesserant, vel pro eis nomine totius municipii deprecarentur.

Ib. *Nostri ordinis.*] Non miserunt tantum Puteolanos Senatores, sed enim Romanos; quanquam Senatores Romæ domicilium haberent, tamen cùm erant in municipiis unde orti erant, legati decurionum decreto mittebantur.

28. *Nitantur judicio suorum.*] Legunt alii, *nitatur*, referendo ad vocem defensionis; adeo ut ille sit sensus, firmissima fundamenta sunt, si judicio suorum municipum Cœlii defensio nitatur.

31. *Ab his fontibus.*] Probat exemplo suo Cicero, se sibi ab hac eâdem popularium suorum commendatione fecisse famam apud homines.

32. *Forensis labor.*] Per forensem laborem, industriam quâ valet in causis perorandis in foro, significat.

36. *Vocibus maledictisque.*] Convicia & voces sæpe idem significant. Certè Ulpianus vult *convicium* appellari, quasi *convocium*, hoc est, à collatione vocum, cùm in unum complures voces conferuntur. Hic autem Cœlium ab impudicitiâ excusat.

40. *Rem ut definiat.*] Qui accusat debet certum crimen afferre, v. g. furtum, sacrilegium, cædem, &c. quod lege judiciorum aliquâ vindicetur.

ledictio autem nihil habet propoſiti, præter contumeliam, quæ ſi petulantiùs jactatur, convicium: ſi facetiùs, urbanitas nominatur. Quam quidem partem accuſationis admiratus ſum, & moleſtè tuli potiſſimùm eſſe Atratino datam; neque enim decebat, neque ætas illa poſtulabat: neque id quod animadvertere poteratis, pudor patiebatur optimi adoleſcentis, in tali illum oratione verſari. Vellem aliquis ex vobis robuſtioribus hunc maledicendi locum ſuſcepiſſet: aliquantò liberiùs, & fortiùs, & magis more noſtro refutaremus iſtam maledicendi licentiam. Tecum, Atratine, agam leviùs, quòd & pudor tuus [e] moderatur orationi meæ: & meum erga te parentemque tuum beneficium tueri debeo. Illud tamen te eſſe admonitum volo: primùm qualis es, talem te eſſe exiſtimes: ut quantum à rerum turpitudine abes, tantum te à verborum libertate ſejungas: deinde ut ea in alterum ne dicas, quæ cùm tibi falsò reſponſa ſint, erubeſcas; quis eſt enim, cui via iſta non pateat? qui iſti ætati [atque etiam dignitati] non poſſit, quàm velit petulanter, etiam ſi ſine ullâ ſuſpicione, at non ſine argumento maledicere? Sed [f] iſtarum partium culpa eſt eorum qui te agere voluerunt: laus pudoris tui, quòd ea te invitum dicere videbamus: ingenii, quòd ornatè politèque dixiſti. Verùm ad [g] iſtam omnem orationem brevis eſt defenſio; nam quoad ætas M. Cœlii dare potuit iſti ſuſpicioni locum, fuit primùm ipſius pudore, deinde etiam patris diligentiâ diſciplinâque munita; qui ut huic virilem togam dedit, nihil dicam hoc loco de me: tantum ſit, quantum vos exiſtimatis: hoc dicam hunc à patre continuò ad me eſſe deductum: nemo hunc M. Cœlium in illo ætatis flore vidit, niſi aut cum patre, aut mecum, aut in M. Craſſi caſtiſſimâ domo, cùm artibus honeſtiſſimis erudiretur.

III. Nam quòd Catilinæ familiaritas objecta Cœlio eſt, longè ab

[e] *reprimit orationem* [f] *iſtius defenſionis.* [g] *iſtas omnes objectiones.*

47. *In tali oratione versari.*] Nam debebat adolescens, qualis est Atratinus, versari in eâ oratione, in quâ agitur de impudicitiâ.

48. *Ex vobis robustioribus.*] Robustiores vocat accusatores, qui aliquâ sunt jam ætate provecti, quales sunt Herennius & Balbus.

52. *Beneficium tueri.*] Hoc ait, quia aliquando defenderat Polam accusatum de ambitu.

53. *Qualis es, talem te esse existimes.*] Monet ut nihil suâ virtute, formâ, ætate indignum faciat, aut loquatur; quemque ita monet amicè, ut etiam modestè carpat.

65. *Virilem togam.*] Positâ prætextâ & bullâ, virilem togam sumebant Romani anno ætatis decimo septimo, ut ex Suetonio licet conjicere.

67. *Ad me deductum.*] Assumptâ virili togâ, statim adolescentes bonis moribus imbuendi, alicui claro viro à parentibus tradebantur. Sic Cicero deductum se ad Scævolam ait lib. de Amicitiâ.

1. *Catilinæ familiaritas.*] Purgat Cœlium, eumque Catilinæ familiarem non fuisse ostendit.

illâ ſuſpicione abhorrere debet; hoc enim adoleſcente, ſcitis conſulatum mecum petiſſe Catilinam: ad quem ſi acceſſit, aut ſi à me diſceſſit unquam, quanquam multi boni adoleſcentes illi homini nequam atque improbo ſtuduerunt, tum exiſtimetur Cœlius Catilinæ nimium familiaris fuiſſe At enim poſtea ſcimus & vidimus eſſe hunc in illius amicis. Quis negat? ſed ego illud tempus ætatis, quod ipſum ſuâ ſponte infirmum, aliorum libidine infeſtum eſt, id hoc loco defendo; fuit aſſiduus mecum, Prætore me: non noverat Catilinam: Africam tum Prætor ille obtinebat: ſecutus eſt annus: cauſam de pecuniis repetundis Catilina dixit; mecum erat hic: illi ne advocatus quidem venit unquam: deinceps fuit annus, quo ego conſulatum petivi: petebat Catilina mecum: nunquam ad illum acceſſit, à me nunquam receſſit. Tot igitur annos verſatus in foro ſine ſuſpicione, ſine infamiâ, ſtuduit Catilinæ iterum petenti. Quem ergo ad finem putas cuſtodiendam illam ætatem fuiſſe? Nobis quidem olim annus erat unus, ad cohibendum brachium togâ conſtitutus, & ut exercitatione ludoque campeſtri tunicati uteremur: eademque erat, ſi ſtatim mereri ſtipendia cœperamus,

3. *Consulatum mecum petisse.*] Catilina contra Ciceronem petivit consulatum: sed cùm eligi se statim sperasset, propter ambitionis suspicionem rejectus est, & in ejus loco Cicero cum Antonio Consul creatus est. Vide Appianum lib. 2. bell. civil. tunc autem admodùm erat adolescens Cœlius.

6. *Infestum.*] Is infestus appellatur, teste Gellio, lib. 9. cap. 12. qui malum infert cuipiam.

Ib. *Assiduus mecum.*] Catilinæ non potuit studere Cœlius, quia semper Ciceroni sic adhæsit, ut nunquam à latere ejus discederet.

10. *Africam Prætor obtinebat.*] Pedianus in Orat. in togâ candidâ sic ait de illo: *Catilina ex præturâ Africam obtinuit, quam cùm graviter vexasset, togati Africani in Senatu, jam tum absente illo, questi sunt, multæque graves sententiæ in Senatu de eo dictæ sunt.*

11. *Causam de pecuniis repetundis dixit.*] Causam dicere, auctore Budæo, est subire judicium. Cùm rediisset igitur ex Africâ Catilina, Torquato & Cottâ Coss. accusatus est repetundarum, & defensus à Cicerone, ut ait Fenestella, & accusatus à Pub. Clodio, qui Ciceronis postea fuit inimicus.

12. *Ne advocatus.*] Advocatus ibi sumitur pro eo qui suam præsentiam amico commodat in judicio; etenim mos erat in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri posse judices putabantur.

16. *Studuit Catilinæ iterum petenti.* Petivit iterum consulatum Catilina, cum Silanum & Murænam competitores haberet. Sed iterum repulsam ille passus, præ iracundiâ cœpit perniciosè de patriâ cogitare.

18. *Ad cohibendum brachium.*] De hoc Seneca, lib. declam. 5. *Apud patres nostros qui forensia stipendia auspicabantur, nefas putabant brachium extra togam exerere: nam in togâ pars quædam in dextrâ parte excurrebat quæ sinus dicebatur, & in dextrum humerum rejiciebatur, ut istud obvolveret.*

19. *Ludoque campestri.*] Exercitatione militari juvenes exercebantur ad bellum in Campo Martio; sed cursu potissimùm, luctâ, saltu, jaculatione, equitatu, saltatione, &c.

Ib. *Tunicati.*] Ita se exercebant adolescentes in illo campo, ut tunicâ semper ad majorem pudicitiam uterentur. Tunica porrò vestis brevior apud Romanos fuit, & sine manicis, quæ propriè viris conveniebat, & sub longiore veste induebatur.

20. *Statim mereri stipendia.*] Stipendium dicitur æs militare, seu præmium quod militibus datur. Merentur autem stipendia qui milites fiunt.

[a] castrensis ratio ac militaris; quâ in ætate, nisi qui se ipse suâ gravitate, & castimoniâ, & cùm disciplinâ domesticâ, tum etiam [b] naturali quodam bono defenderat, quoquo modo à suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat. Sed qui prima illa initia ætatis integra atque inviolata [c] præstitisset; de ejus famâ ac pudicitiâ, cùm is jam se [d] corroboravisset, ac vir inter viros esset, nemo loquebatur. Studuit Catilinæ, cùm jam aliquot annos esset in foro Cœlius, & multi hoc idem ex omni ordine atque ex omni ætate fecerunt; habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maximarum non [e] expressa signa, sed [f] adumbrata virtutum; utebatur hominibus improbis multis, & quidem optimis se viris deditum esse simulabat; erant apud illum illecebræ libidinum multæ; erant etiam industriæ quidam stimuli ac laboris: flagrabant vitia libidinis apud illum: vigebant etiam studia rei militaris; neque ego unquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam ex contrariis diversisque inter se pugnantibus naturæ studiis, cupiditatibusque conflatum. Quis clarioribus viris quodam tempore jucundior? quis turpioribus conjunctior? quis civis [g] meliorum partium aliquando? quis [h] tetrior hostis huic civitati? quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior? quis in largitione effusior? Illa vero, Judices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitiâ, tueri obsequio, cum omnibus communicare quod habebat, [i] servire temporibus suorum omnium, pecuniâ, gratiâ, labore corporis, scelere etiam, si opus esset, & audaciâ: [k] versare suam naturam, & regere ad tempus, atque huc & illuc torquere & flectere: cum tristibus severè, cum remissis jucundè, cum senibus graviter, cum juventute comiter, cum facinorosis audacter, cum libidinosis luxuriosè vivere. Hac ille tam variâ multiplicique naturâ, cùm omnes omnibus ex terris homines improbos audacesque collegerat, tum etiam multos fortes viros & bonos, specie quâdam virtutis assimulatæ, tenebat; neque unquam ex illo delendi hujus imperii tam consceleratus impetus exstitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis & patientiæ radicibus niteretur. Quare ista conditio, Judices, respuatur: nec Catilinæ familiaritatis crimen hæreat: est enim commune cum multis, cum quibusdam etiam bonis. Me ipsum, me, inquam, quondam penè ille decepit: cùm & civis mihi bonus, & optimi cujusque cupidus, & firmus amicus ac fide-

[a] *disciplina militaris.* [b] *probitate naturæ.* [c] *servasset.* [d] *grandior factus esset.* [e] *declarata.* [f] *ficta.* [g] *qui plures bonos habuit fautores.* [h] *pejor.* [i] *subvenire periculis omnium.* [k] *mutare.*

27. *Studuit Catilinæ.*] Studuit Catilinæ, cum secundo consulatum petivit.

56. *Conditio respuatur.*] Ista objectio rejiciatur; respuere enim significat repudiare, & quasi cum sputo per contemptum rejicere.

lis videretur; cujus ego facinora oculis prius, quàm opinione, manibus ante, quàm suspicione, deprehendi; cujus in magnis catervis amicorum si fuit etiam Cœlius, magis est, ut ipse molestè ferat erràsse se, sicuti nonnunquam in eodem homine me quoque erroris mei pœnitet, quàm ut istius amicitiæ crimen reformidet. Itaque à maledictis pudicitiæ ad conjurationis invidiam oratio est vestra delapsa; posuistis enim, atque id tamen titubanter & strictim, conjurationis hunc, propter amicitiam Catilinæ, participem fuisse: in quo non modò crimen non hærebat, sed vix diserti adolescentis cohærebat oratio. Qui enim tantus furor in Cœlio? quod tantum aut in moribus naturâque vulnus, aut in re atque fortunâ? ubi denique est in istâ suspicione Cœlii nomen auditum? Nimium multa de re minimè dubiâ loquor: hoc tamen dico, non modò si socius conjurationis, sed nisi inimicissimus istius sceleris fuissèt, nunquam conjurationis accusatione adolescentiam suam potissimùm commendare voluisset: quod, haud scio, an de ambitu, & de criminibus istius sodalium ac sequestrium, quoniam huc incidi, similiter respondendum putem; nunquam enim tam Cœlius amens fuisset, ut si se isto infinito ambitu commaculâsset, ambitûs alterum accusaret: neque ejus facti in altero suspicionem quæreret, cujus ipse sibi perpetuam licentiam optaret: nec, si sibi semel periculum ambitûs subeundum putaret, ipse alterum iterum ambitûs crimine arcesseret: quod quanquam nec sapienter, & me invito facit, tamen est ejusmodi cupiditatis, ut, magis insectari alterius innocentiam, quàm de se timidè cogitare videatur. Nam quod æs alienum objectum est, sumptus reprehensi, tabulæ flagitatæ: videte quam pauca respondeam. Tabulas, qui in patris potestate est, nullas conficit.

61. *Oculis priùs, quàm opinione.*] Prius patuerunt oculis crimina Catilinæ, quàm eorum reus crederetur: per Fulviam enim conjurationem accepit, antequam conjuratorum literæ in ponte Milvio fuissent deprehensæ.

63. *Si fuit etiam Cœlius, &c.*] Si inter tot Catilinæ amicos fuit Cœlius, longè justius conqueri debet, se in fraudem inductum fuisse, ut Cicero sæpenumero conquestus est, quàm vereri ne istius Catilinæ amicitia crimini sibi vertatur.

76. *Sequestrium.*] Sequestres vel sunt, auctore Budæo, interpretes ambitûs, & corrumpendarum tribuum auctores, vel qui se tanquam mediatores ad populi gratiam pro candidatis aucupandam interponunt.

83. *Arcesseret.*] Jam supra notatum est Cœlium ambitûs crimine L. Atratinum semel accusasse, eundemque absolutum iterum accusasse.

Ib. *Quod quanquam.*] Dicit Polam patrem Atratini immeritò fuisse accusatum, ut judicum vitet offensionem, quibus carus erat fortasse Pola.

87. *Sumptus reprehensi.*] Valerius testatur eos, qui maximos sumptus fecissent, aut ingrati fuissent, aut æs alienum contraxissent, gravissimis suppliciis apud Romanos affectos fuisse.

Ib. *Tabulæ flagitatæ.*] Moris fuit apud Romanos, ut patres-familias, quæcunque per singulos dies, aut acciperent aut expenderent, ea primum propriè ac festinanter in codicem memoriæ causâ paratum referrent, quæ adversaria dicebantur, deinde per otium in aliis tabulis ordine, & accuratè perscriberent. Eas tabulas *accepti & expensi* nominabant.

88. *Qui in patris potestate est.*] Filius-familias tabulas non conficit, quia

Verſuram nunquam omnino fecit ullam. Sumptus unius generis objectus eſt, habitationis: triginta millibus dixiſtis eum habitare; nunc demum intelligo, P. Clodii inſulam eſſe venalem, cujus hic in ædiculis habitet, decem, ut opinor, millibus; vos autem, dum illi placere vultis, ad tempus ei mendacium veſtrum accommodaviſtis.

IV. Reprehendiſtis, à patre quòd ſemigrârit: quod quidem jam in hac ætate minimè reprehendendum eſt; qui, cùm & [a] ex reipub. cauſâ eſſet, mihi quidem moleſtam, ſibi tamen glorioſam victoriam conſecutus, & per ætatem magiſtratus petere poſſet, non modò permittente patre, ſed etiam ſuadente, ab eo ſemigravit: &, cùm domus patris à foro longè abeſſet, quo faciliùs, & noſtras [b] obire domos, & ipſe à ſuis coli poſſet, conduxit in Palatio, non magno, domum. Quo loco poſſum dicere id, quod vir clariſſimus M. Craſ-

[a] *propter Rempub.* [b] *adire.*

præter peculium nihil habet: peculii tamen rationes conficere solitos & filiosfamilias, & servos, satis constat ex titulo Digest. de Pecul.

89. *Versuram nunquam.*] Versura propriè fieri dicitur, 1. Cum creditoris conversio quædam et mutatio fit, id est, cùm quis alii ut solvat, ab alio pecuniam mutuatur. 2. Aliquando Versuram facere simpliciter significat æs alienum contrahere, ut ex hoc Ciceronis loco patet. 3. Versuram facere dicitur is qui æs alienum ex ære alieno solvit. 4. Dicitur etiam Versuram facere, cùm minore fœnore acceptam quis pecuniam majore occupat.

90. *Triginta millibus eum habitare.*] Objectum est conduxisse domum triginta sestertium millibus ad habitandum, id est, tribus librarum [Gallic.] millibus.

91. *Clodii Insulam.*] Insula, inquit Festus, dicta proprie, quæ non jungitur communibus parietibus cum vicinis, sed circuitu publico aut privato cingitur: à similitudine videlicet earum terrarum, quæ fluminibus ac mari imminent, suntque in solo; ait autem Plinius lib. 36. cap. 15. Pub. Clodium sestertium centies, & quadragies octies habitasse.

92. *Decem millibus.*] Mille libris nostratibus, i. e. Gallicanis.

1. *A patre semigrarit.*] Filii-familias adolescentes cum parentibus habitabant, à quibus discedere non potuerunt absque probro.

4. *Victoriam consecutus.*] Cœlius accusavit Antonium affinem fuisse conjurationis Catilinariæ, atque adeo eum in exilium abire compulit: quod permolestum fuit Ciceroni, qui eum, sibi collegam in Consulatu, defenderat.

Ib. *Per ætatem Magistratus petere.*] L. Villius Tribunus-plebis, L. Manlio & Q. Fulvio Coss. anno urbis 624. legem tulit ut annus Quæsturæ non esset ante vigesimum septimum: Tribunatus ante trigesimum: Ædilitatis ante trigesimum septimum: Præturæ quadragesimum: Consulatus quadragesimum tertium: Et quod de Quæsturâ dictum est, congruit cum eo, quod Polybius lib. 6. scribit, legem fuisse, ne quis Magistratum urbanum gereret nisi decem stipendia confecisset; annus autem ad militandum legitimus fuit decimus septimus.

9. *M. Crassus.*] M. Crassus prior Cœlium defendit. Eum autem defendens optabat ut nunquam Ptolemæus venisset Romam, citatis ex Medeâ Ennii Poetæ versibus, quibus ancilla queritur Argo navem fuisse fabricatam, quâ Jasone in Colchida devecto, Medea amore ejus capta fuerit; quos ille versus cum allegoricè ad Ptolemæum accommodasset, Cicero eodem modo festivè ad Cœlium & Clodium accommodat, dolens, Cœlium in Palatium, ubi habitabat Clodia, commigrasse, quod ei initium malorum fuit.

ſus, cùm de adventu regis Ptolemæi quereretur, paulo ante dixit, *Utinam ne in nemore Pelio.*—Ac longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret: *Nam nunquam hera errans* hanc moleſtiam nobis exhiberet, *Medea animo ægra, amore ſævo ſaucia.* Sic enim, Judices, reperietis (quod, cùm ad id loci venero, oſtendam) hanc Palatinam Mediam, migrationemque huic adoleſcenti cauſam ſive malorum omnium, ſive potius ſermonum fuiſſe. Quamobrem illa, quæ ex accuſatorum oratione præmuniri jam, & fingi intelligebam, fretus veſtrâ prudentiâ, Judices, non pertimeſco. Aiebant enim fore teſtem Senatorem, qui ſe Pontificiis comitiis [c] pulſatum à Cœlio diceret; à quo quæram ſi prodierit, primùm cur ſtatim nihil egerit: deinde, ſi id queri, quàm agere maluerit, cur productus à vobis potius, quàm ipſe per ſe: cur tanto poſt potius, quam continuò, queri maluerit: ſi mihi ad hæc acutè, argutèque reſponderit; tum quæram denique, ex quo iſte fonte Senator emanet; nam ſi ipſe orietur & naſcetur ex ſeſe, fortaſſe, ut ſoleo, commovebor; ſin autem eſt rivulus arceſſitus & ductus ab ipſo capite accuſationis veſtræ, læ-

[c] *verberatum.*

10. *Regis Ptolemæi.*] Ptolemæus Rex Alexandrinus pulsus à suis venit Romam, ut Senatu populoque Romano restitueretur; eodem tempore legati Alexandrini contra eum venerunt: quorum Ptolemæus magnam partem per insidias sustulit, in iis principem legationis Dionem Academicum. Objecerant autem accusatores Puteolis à Cœlio pulsatos fuisse.

11. *Utinam ne in nemore Pelio.*] Versus desumpti sunt ex Ennii Medeâ. Hæc autem cùm propter Glaucam Creontis regis filiam, se à Jasone contemptam cerneret, noctu regiam ingressa, radice à Circe inventâ, eâ virtute ut ignis extingui non posset; eandem incendit. Fertur autem Jasonem protinus regiâ incensâ aufugisse, Creontem vero, & Glaucam igne fuisse consumptos. Vid. Diodorum lib. 5.

Ib. *Pelio.*] Pelion mons est Thessaliæ frequenti pinu referta. Ubi navis Argo, quâ Jason vectus est, confecta fuit.

12. *Hera errans.*] Clodia offensa nunquam hac calumniâ Cœlium afficeret.

13. *Medea.*] Sub Medeâ Clodiam significat, quæ insanum suum amorem in Cœlium, in odium & iram convertit.

15, *Palatinam Medeam.*] Clodia habitabat in monte Palatino, idcoque eam Palatinam vocat.

20. *Pontificiis comitiis.*] Pontificia comitia dicebantur in quibus Pontifices creabantur. Tulit autem legem Cn. Domitius Ænobarbus Trib. pleb. Cn. Mario & L. Aurelio Coss. anno urbis 650. ut non sacerdotum collegia, ut antea, quem vellent, cooptarent: sed populi id beneficium esset. Cùm autem populus per religionem sacerdotia mandare non posset, rogavit ut minor pars populi, id est, tribus septendecim vocarentur; & ab eâ parte qui esset factus, is à collegio cooptaretur.

21. *Primùm cur statim.*] Probat non pulsatum fuisse illum Senatorem à Cœlio, idque ex conjecturæ locis per interrogationem.

25. *Ex quo iste fonte emanet.*] Quærit Cicero an Senator ille sponte suâ, an adversariorum precibus adductus fuerit ad ferendum contra Cœlium testimonium.

27. *Ductus ab ipso capite.*] Si autem ille Senator corruptus est à Clodiâ, ut hanc accusationem susciperet, & contra Cœlium ferret testimonium, erit sane quod lætetur Cicero, quod unus tantùm ille reperiatur, qui Clodiæ causæ servire voluerit; hæc metaphora ab aquis elegans est.

tabor, cùm tantâ gratiâ tantisque opibus accusatio vestra nitatur, unum Senatorem solum esse, qui vobis gratificari vellet, inventum. Nec tamen illud genus alterum nocturnorum testium pertimesco; est enim dictum ab illis, fore qui dicerent, uxores suas à cœnâ redeuntes attrectatas esse à Cœlio. Graves erunt homines, qui hoc jurati dicere audebunt: cùm sit his confitendum, nunquam se, ne congressu quidem & constituto, cœpisse de tantis injuriis experiri. Sed totum genus oppugnationis hujus, Judices, & jam [d] prospicitis animis, &, cùm inferetur, propulsare debebitis; non enim ab iisdem accusatur M. Cœlius, à quibus oppugnatur; palam in eum tela jaciuntur, clam subministrantur. Neque id ego dico, ut invidiosum sit in eos, quibus gloriosum hoc etiam esse debet: funguntur officio: defendunt suos: faciunt quod viri fortissimi solent: læsi dolent, irati efferuntur, pugnant lacessiti; sed vestræ sapientiæ tamen est, Judices, non si causa justa est viris fortibus oppugnandi M. Cœlium, ideo vobis quoque vos causam putare esse justam, alieno dolori potius, quàm vestræ fidei consulendi. Quæ sit multitudo in foro, quæ genera, quæ studia, quæ varietas hominum, videtis; ex hac copiâ, quàm multos esse arbitramini, qui hominibus potentibus, gratiosis, disertis, cùm aliquid eos velle arbitrentur, ultro se offerre soleant, operam navare, testimonium polliceri? Hoc ex genere si qui se in hoc judicium forte projecerint, [e] excluditote eorum cupiditatem, Judices, sapientiâ vestrâ: ut eodem tempore hujus saluti, & religioni vestræ, & contra periculosissimas hominum potentias conditioni omnium civium providisse videamini. Equidem vos ab-

[d] *intelligitis.* [e] *rejicite.*

30. *Nocturnorum testium.*] Ridiculè jocatur in testes, quos idcirco nocturnos vocat, ad eorum obscuritatem alludens, quia noctu commodè videri non poterant.

32. *Attrectatas.*] Ita à mulieribus contrectandis abstinebant Romani, ut à Magistratu matronæ ne quidem submoverentur, ut Festus refert, ne pulsari submoverive viderentur.

33. *Jurati.*] Qui testimonium erant laturi, jurabant: quare religione verum dicere tenebantur.

34. *Congressu & constituto.*] Moris fuit antequam ad judicem provocarent, ut domi apud amicos communes experirentur, si forte sedari ab iis controversia posset; *experiri* autem, vel *experiri jus*, lege agere est; inde deducto verbo, quòd qui rem aliquam judicio petunt, ii, quod juris se habere ad eam rem pretendam arbitrantur, id ad judices tentandi, & experiundi causâ exponunt.

38. *Palam tela jaciuntur.*] Ostendit quod alii, ut Herennius, Atratinus, Balbus se palam accusatores profiteantur, sumptâ à militibus metaphorâ, quorum alii sagittas evibrant, alii suppeditant.

44. *Quam vestræ fidei.*] Per hanc vocem, *fidei*, religionem atque innocentiam, quam vulgò conscientiam dicimus, significat; cùm enim judices jurarent, nil contra fidei suæ sanctitatem præstare debebant.

47. *Gratiosis.*] Gratiosi vulgo dicuntur qui amicis abundant.

49. *Testimonium polliceri.*] Pollicemur sponte, promittimus rogati, inquit Servius, hic autem invidiam ex potentiâ adversariis conciliat.

ducam à testibus; neque hujus judicii veritatem, quæ mutari nullo modo potest, in voluntate testium collocari sinam; quæ facillimè effingi, nullo negotio flecti, ac detorqueri potest; argumentis agemus; signis omni luce clarioribus crimina refellemus; res cum re, causa cum causâ, ratio cum ratione pugnabit.

V. Itaque illam partem causæ facilè patior graviter & ornatè à M. Crasso peroratam, de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum [a] pulsatione Puteolanâ, de bonis Pallæ; vellem dictum esset ab eodem etiam de Dione: de quo ipso tamen quid est, quod expectetis, quod is qui fecit, aut non timet, aut etiam fatetur? Etenim reus, qui dictus est & adjutor fuisse & conscius, P. Ascitius, is judicio est liberatus. Quod igitur est hujusmodi crimen, ut, qui commisit, non neget: qui non negavit, absolutus sit: id hic pertimescat, qui non modò à facto, verùm etiam à conscientiæ suspicione abfuit? &, si Ascitio causa plus profuit, quàm nocuit invidia, huic oberit tuum maledictum, qui istius facti non modò suspicione, sed ne infamiâ quidem est [b] adspersus? At prævaricatione est Ascitius liberatus. Perfacile est isti loco respondere, mihi præsertim, à quo illa causa defensa est, sed Cœlius optimam causam Ascitii esse arbitratur: cujusmodi autem sit, à suâ putat esse sejunctam: neque solùm Cœlius, sed etiam adolescentes humanissimi & doctissimi, rectissimis studiis atque optimis artibus præditi, Titus Caiusque Coponii: qui ex omnibus maximè Dionis mortem doluerunt: qui cùm doctrinæ studio atque humanitatis, tum etiam hospitio Dionis [c] tenebantur; habitabat is apud L. Lucceium, ut audistis: fuerat ei cognitus Alexandriæ; quid aut hic, aut summo splendore præditus frater ejus, de M. Cœlio existimet, ex ipsis, si producti erunt, audietis. Ergo hæc removeantur, ut aliquando, in quibus causa nititur, ad ea veniamus. Animadverti enim, Judices, audiri à vobis meum familiarem L. Herennium perattentè; in quo etsi magnâ ex parte ingenio ejus, & dicendi genere quodam tenebamini, tamen nonnunquam verebar ne illa subtiliter ad crimi-

a *cæde.* b *notatus.* c *delectabantur.*

2. *De seditionibus Neapolitanis.*] Exortæ quædam fuerant Neapoli seditiones, quibus cùm ne quidem interfuisset Cœlius, tamen quasi earum auctor à Clodio accusatus est.

Ib. *Neapolitanis.*] Neapolis Italiæ civitas nobilissima, quæ Parthenope dicta est.

3. *De bonis Pallæ.*] Hæc falsò erepta à Cœlio dicebantur.

4. *De Dione.*] Fuit hic Dio Alexandrinorum legatus, quem Pub. Ascitius interfecit: qui tamen judicio absolutus est. Unde Crimen illud in Cœlium derivandum non est.

11. *Huic oberit.*] Cœlio non debet obesse interfecti Dionis crimen, cum illius auctor illud ipsum non neget.

13. *Prævaricatione.*] Prævaricatione utitur, qui proditâ causâ suâ diversam partem adjuvat.

23. *Si producti erunt.*] Id est, si ad testimonium dicendum advocati sint omnes illi qui Dionis erant amici, hanc ejus criminis suspicionem à Cœlio removebunt.

nandum induƈta oratio ad animos veſtros ſenſim ac leniter accederet; dixit enim multa de luxuriâ, multa de libidine, multa de vitiis juventutis, multa de moribus: &, qui in reliquâ vitâ mitis eſſet, & in hac ſuavitate humanitatis, quâ prope jam delectantur homines, verſari perjucundè ſoleret, fuit in hac causâ pertriſtis quidam patruus, cenſor, magiſter; objurgavit M. Cœlium, ſicut neminem unquam parens: multa de incontinentiâ, intemperantiâque diſſeruit. Quid quæritis, Judices? ignoſcebam vobis attentè audientibus, propterea quòd egomet tam triſte illud & tam aſperum genus orationis horrebam. Ac prima pars fuit illa, quæ me minùs movebat, fuiſſe meo neceſſario Beſtiæ Cœlium familiarem, cœnâſſe apud eum, ventitâſſe domum, ſtuduiſſe præturæ. Non me hæc movent, quæ perſpicuè falſa ſunt: etenim eos unà cœnâſſe dicit, qui abſunt, aut quibus neceſſe eſt idem dicere. Neque verò illud me commovet, quòd ſibi in Lupercis ſodalem eſſe Cœlium dixit. Fera quædam ſodalitas, & plane paſtoritia atque agreſtis [d] germanorum Lupercorum: quorum coitio illa ſylveſtris ante eſt inſtituta, quàm humanitas, atque leges; ſiquidem non modò nomina deferunt inter ſe ſodales, ſed etiam commemorant ſodalitatem in accuſando, ut ne, ſi quis id fortè neſciat, timere videatur. Sed hæc omittam: ad illa, quæ me magis moverunt, reſpondebo. Deliciarum objurgatio fuit longa, & ea lenior: pluſque diſputationis habuit, quàm atrocitatis: quò etiam audita eſt attentiùs. Nam P. Clodius amicus meus, cùm ſe graviſſimè vehementiſſimèque jaƈtaret, & omnia inflammatus ageret triſtiſſimis verbis, voce maximâ: tametſi probabam ejus eloquentiam, tamen non pertimeſcebam; aliquot enim in cauſis

d *verorum*.

34. *Pertristis quidam patruus.*] Id est, severus censor; quâ significatione vox ista sumitur ab Horatio Sat. 3. lib. 2. *Sive ego prave, seu rectè hoc volui, ne sis patruus mihi.*

39. *Necessario Bestiæ.*] Bestia hic ambitûs accusatus est, sed defensus à Cicerone fuit; cujus ipse meminit Epist. 7. ad Q. Fratrem; arguebatur autem Cœlius habuisse cum Bestia familiaritatem.

40. *Studuisse Præturæ.*] Opem tulisse Bestiæ in petitione Præturæ, et sæpius in ejus venisse domum objiciebatur.

42. *Aut quibus necesse est idem dicere.*] Intelligit amicos Clodiæ qui eadem dicere cum illâ debebant.

43. *In Lupercis*] Lupercalia erant dies festi qui Februario mense Pani dedicati peragebantur, quorum sacerdotes Luperci nudi subligaculis subcincti per urbem vagabantur, quasi lupos arcerent. Ita Varro, Plinius, & Servius. Luperci porrò cum Potitiis Herculis sacerdotibus antiquissimi omnium fuerunt, jam inde ab Evandro ipso ante Æneæ in Italiam adventum instituti.

44. *Sodalem.*] Sodales sunt, inquit Caius, qui ejusdem collegii sunt, lib. 4. D. de colleg. & corp.

Ib. *Fera quædam sodalitas.*] Feram vocat sodalitatem propter ejus antiquitatem; utpote quæ condita sit ante Romam.

25. *Clodius amicus meus.*] Ironia. Certe olim summa fuerat Ciceronem inter & Clodium amicitia; sed ab eo tempore quo contra eum testatus est Cicero, quòd sacra bonæ Deæ violâsset, summa fuit inimicitia; tunc autem maximè cùm hanc orationem habuit. [Sed rectè hunc Clodium alium ab isto P. Clodio fuisse censet Manutius.]

eum videram fruſtra litigantem. Tibi autem, Balbe, reſpondebo, primùm precariò, ſi licet, ſi fas eſt, defendi à me eum, qui nullum convivium [e] renuerit, qui unguenta ſumpſerit, qui Baïas viderit. Equidem multos & vidi in hac civitate, & audivi, non modò qui primoribus labris guſtâſſent genus hoc vitæ, & extremis, ut dicitur, digitis attigiſſent, ſed qui totam adoleſcentiam voluptatibus dedidiſſent, emerſiſſe aliquando, & ſe ad frugem bonam, ut dicitur, recepiſſe, graveſque homines atque illuſtres fuiſſe. Datur enim conceſſu omnium huic aliquis ludus ætati, & ipſa natura profundit adoleſcentiæ cupiditates: quæ ſi ita erumpunt, ut nullius vitam [f] labefactent, nullius domum evertant, faciles & tolerabiles haberi ſolent. Sed tu mihi videbare ex communi infamiâ, juventutis aliquam invidiam Cœlio velle [g] conflare; itaque omne illud ſilentium, quòd eſt orationi tributum tuæ, fuit ob eam cauſam, quod uno reo propoſito, de multorum vitiis cogitabamus. Facile eſt accuſare luxuriam; dies jam me deficiet, ſi, quæ dici in eam ſententiam poſſunt, coner exprimere; de corruptelis, de adulteriis, de protervitate, de ſumptibus, immenſa oratio eſt ut tibi reum neminem, ſed vitia proponas; res tamen ipſa & copiosè & graviter accuſari poteſt. Sed veſtræ ſapientiæ eſt, Judices, non abduci ab reo: nec quos aculeos habeat ſeveritas gravitaſque veſtra, cùm eos accuſator [h] erexerit in rem, in vitia, in mores, in tempora, emittere in hominem, & in reum: cùm is non ſuo crimine, ſed multorum vitio ſit in quoddam odium injuſtum vocatus. Itaque ſeveritati tuæ, ut oportet, ita reſpondere non audeo: erat enim meum deprecari [i] vacationem adoleſcentiæ, veniamque petere: non, inquam, audeo: perfugiis non utor ætatis: conceſſa omnibus jura dimitto: tantùm, peto, ut, ſi qua eſt invidia communis hoc tempore æris alieni, petulantiæ, libidinum juventutis, quas video eſſe magnas, ne huic a-

[e] *vitaverit.* [f] *contaminent.* [g] *parare.* [h] *defixerit.* [i] *immunitatem.*

56. *Fruſtra litigantem.*] Sæpe causâ ceciderat Clodius, immo videtur Cicero latenter indicare prævaricationis fuisse suspectum.

57. *Primùm precariò.*] Respondet jam Balbo alteri accusatori, cui cum bonâ ejus veniâ se responsurum dicit.

58. *Unguenta sumpserit.*] Unguenta odores sunt, quibus deliciosi homines utebantur. Id autem arguebat in Cœlio Balbus.

Ib. *Baïas viderit.*] Baiæ aquæ calidæ sunt in Campâniâ Puteolos inter & Misenum, tàm opportunæ voluptatibus corporis, quàm morbis depellendis.

60. *Primoribus labris gustassent.*] Proverbium est ductum ab iis qui cibum aut potum tenuiter degustant, nihil inde in stomachum transmittentes.

Ib. *Extremis digitis.*] Proverbium ejusdem signifiicationis cum superiore.

69. *Omne illud silentium.*] Auditus quidem est [Balbus] attentè, non quia unum Cœlium accusabat, sed quia universè corruptos juventutis mores oratione suâ describebat. Hinc autem nihil in Cœlium efficiebat, quia nihil eorum in eo fuisse probabat.

73. *De protervitate.*] Budæus hunc locum explicans, ait protervum eum dici, qui sibi circa libidines temperare non potest.

liena peccata, ne ætatis ac temporum vitia noceant. Atque ego idem, qui hæc postulo, quin criminibus, quæ in hunc propriè conferuntur, diligentissimè respondeam, non recuso.

SECUNDA PARS CONFUTATIONIS.

De auro & veneno.

Ostendit in hac parte Cicero, totum crimen veneni & auri confictum esse à Clodiâ, muliere impudicâ, quam sprevit Cœlius.

VI. Sunt autem duo crimina, auri, & veneni: in quibus una, atque eadem persona versatur. Aurum sumptum à Clodiâ, venenum quæsitum, quod Clodiæ daretur, dicitur; omnia sunt alia, non crimina, sed maledicta, jurgii petulantis magis, quàm publicæ quæstionis; adulter, impudicus, sequester, convicium est, non accusatio; nullum est enim fundamentum horum criminum, nulla sedes; voces sunt contumeliosæ, temerè ab irato accusatore, nullo auctore, emissæ. Horum duorum criminum video fontem, video auctorem, video certum nomen & caput; auro opus fuit: sumpsit à Clodiâ, sumpsit sine teste, habuit quamdiu voluit: maximum video signum cujusdam egregiæ familiaritatis; necare eandem voluit, quæsivit venenum, sollicitavit quos potuit, paravit, locum constituit, attulit; magnum rursus odium video cum crudelissimo dissidio extitisse. Res est omnis in hac causâ nobis, Judices, cum Clodiâ, muliere non solum nobili, sed etiam notâ, de quâ ego nihil dicam, nisi depellendi criminis causâ. Sed intelligis pro tuâ præstanti prudentiâ, Cn. Domiti, cum hâc solâ rem esse nobis: quæ si se aurum Cœlio commodâsse non dicit, si venenum ab hoc sibi paratum esse non arguit; petulanter facimus, si matrem familias secus, quàm matronarum sanctitas po-

2. *Persona.*] Clodius accusavit Cœlium de auri & veneni crimine.

5. *Sequester.*] Sequester hic dicitur de eo qui adulteria conciliat.

9. *Certum nomen.*] Per illas voces, *certum nomen*, crimen intelligit, de quo lex aliqua judiciorum perlata erat, quod tum *certum nomen* habere dicebatur: de quo autem nulla erat lex, *incertum* habebatur. Vide Cic. 3. de Inventione.

15. *Sed etiam nota.*] Nota, id est famosa libidinum suarum nomine.

16. *Depellendi criminis causâ.*] Depellendi à Cœlio, qui falsò accusatur.

18. *Aurum Cœlio commodâsse.*] Probabile est aurum illud signatum non fuisse (creditum enim aut mutuo datum dixisset) sed aurum solidum & factum, id est, aliquod ornamentum, ut statua, aut quid ejusmodi quod amico pro tempore commodatur, & recipitur postea.

20. *Matrem-familias.*] In Pandectis matrem-familias & matronam pro eâdem usurpari legimus; hoc est, pro muliere pudicâ & honestâ, sive vidua sit, sive nupta. Festus vult appellari matronas, quibus habendi stolas jus erat. Patet autem ex hoc Ciceronis textu promiscuè verbum utrumque usurpari.

ſtulat, nominiamus; ſin, iſtâ muliere remotâ, nec crimen ullum, nec opes ad oppugnandum Coelium illis relinquentur, quid eſt aliud quod nos patroni facere debeamus, niſi ut eos, qui inſectantur, repellamus? quod quidem facerem vehementiùs, niſi intercederent mihi inimicitiæ cum iſtius mulieris viro: fratrem volui dicere: ſemper hîc erro; nunc agam modicè, ne longiùs progrediar, quàm me mea fides, & cauſa ipſa coget; neque enim muliebres unquam [a] inimicitias mihi gerendas putavi, præſertim cum eâ, quam omnes ſemper amicam omnium potius, quàm cujuſquam inimicam putaverunt. Sed tamen ex ipsâ quæram prius, utrùm me ſecum ſeverè, & graviter, & priſcè agere malit; an remiſsè, ac leniter, & urbanè; ſi illo auſtero more ac modo; aliquis mihi ab inferis [b] excitandus eſt, ex barbatis illis, non hâc barbulâ, quâ iſta delectatur; ſed illâ horridâ, quam in ſtatuis antiquis & imaginibus videmus: qui objurget mulierem, & pro me loquatur, ne iſta mihi fortè ſuccenſeat. Exiſtat igitur ex hac ipsâ familiâ aliquis, ac potiſſimùm Cæcus ille; minimum enim dolorem capiet, qui iſtam non videbit; qui profectò ſi extiterit, ſic aget, & ſic loquetur: Mulier, quid tibi cum Coelio? quid cum homine adoleſcentulo? quid cum alieno? cur aut tam familiaris huic fuiſti, ut aurum commodares; aut tam inimica, ut venenum timeres? non patrem tuum videras? non patruum, non avum, proavum, atavum audieras conſules fuiſſe? non denique modò te Quinti Metelli matrimonium tenuiſſe ſciebas, clariſſimi & fortiſſimi viri, patriæque amantiſſimi, qui ſimul ac [c] pedem limine extulerat, omnes propè cives virtute, gloriâ, dignitate ſuperabat? cui cùm ex ampliſſimo ge-

[a] *babendas controverſias.* [b] *revocandus.* [c] *exiverat de civitate.*

25. *Istius mulieris viro.*] P. Clodium festivè designat, quem Plutarchus incestam cum tribus suis sororibus consuetudinem habuisse scribit.

30. *Inimicam putaverunt.*] Ironicè alludit ad meretriciam Clodiæ familiaritatem.

33. *Ex barbatis illis.*] Teste Plinio, tonsoribus usi non sunt Romani ante annum 454. & primus omnium instituit radi Africanus.

Ib. *Hac barbulâ.*] Pungit Clodiam, quæ barbatulo amatore, & fratre suo maximè tenebatur.

35. *Ne ista.*] Clodia.

36. *Cæcus ille.*] Appius Clodius abavus ipsius Clodiæ, Cæcus dictus est, quia longam annorum seriem orbatus luminibus egit, ut refert Valerius lib. 8. cap. 14. Stemma Clodiarum descriptum habet Nic. Abrahamus in Orat. pro Coelio Num. xxxiii. Not. 5.

39. *Mulier, quid tibi cum Coelio.*] Prosopopœia elegans, quâ in personâ Cæci Clodiam carpit.

41. *Non patrem tuum videras.*] Appius Claudius Pulcher, Clodiæ parens, Consul fuit cum Pub. Servilio Isaurico. annò urbis conditæ 674. Suetonius in Tib. cap. 1. refert, Claudios duodetriginta consulatus, quinque dictaturas, censuras septem, triumphos sex, duas ovationes obtinuisse.

43. *Q. Metelli.*] Q. Metellus Celer, qui fuit Consul anno urbis 693. Clodiam uxorem habuit.

46. *Ex amplissimo genere.*] Ex familiâ Clodianâ Patriciâ transiverat in familiam Metellorum, qui Metello Celeri nupserat. Amplissima tum Clodiorum, tum Metellorum familia fuit, cum hoc discrimine, quòd Clodii illi patricii, Metellii plebeii fuerint. E gente autem Cæciliâ fuerunt Metelli, sic dicti à voce militari, quæ Mercenarium significat.

nere in familiam clarissimam nupsisses, cur tibi Cœlius tam conjunctus fuit? cognatus? affinis? viri tui familiaris? nihil horum; quid igitur fuit, nisi quædam temeritas ac libido? nonne te, si nostræ imagines viriles non commovebant, ne progenies quidem mea, Q. illa Clodia, æmulam domesticæ laudis in gloriâ muliebri esse admonebat? non virgo illa Vestalis Clodia, quæ patrem complexa triumphantem ab inimico tribuno-plebis de curru detrahi passa non est? cur te fraterna vitia potius, quàm bona paterna, & avita, & usque à nobis cùm in viris, tum etiam in fœminis repetita, moverunt? Ideò-ne ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amorum turpissimorum quotidie fœdera ferires? ideo aquam adduxi, ut eâ tu [d] incestè uterere? ideo viam munivi, ut eam tu alienis viris comitata [e] celebrares? Sed quid ego, Judices, ita gravem personam induxi, ut & verear, ne se idem Appius repentè convertat, & Cœlium incipiat accusare illâ suâ gravitate censoriâ? Sed videro hoc posterius, atque ita, Judices, ut vel severissimis disceptatoribus M. Cœlii vitam me probaturum esse confidam. Tu verò, mulier (jam enim ipse tecum nullâ personâ introductâ loquor) si ea, quæ facis, quæ dicis, quæ [f] insimulas, quæ moliris, quæ arguis, probare cogitas: rationem tantæ familiaritatis, tantæ consuetudinis, tantæ conjunctionis reddas, atque exponas necesse est. Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baiis acta convivia, comessationes,

[d] *impurè.* [e] *frequentares.* [f] *accusas.*

50. *Nostræ imagines viriles.*] Imagines intelligit eorum qui in hac Clodiorum familiâ claruerunt. Hæ autem imagines in domum aliquando maritorum ab uxoribus transferebantur.

51. *Illa Clodia.*] Hæc Clodia, quòd elegantiori veste indueretur, parum pudica habita est: sed deæ Cybeles testimonio id falsum deprehensum est, cum illius Clodiæ operâ Cybeles simulacrum in urbem delatum est, quod vado Tiberini adhærescens cingulo suo ad littus extraxit.

52. *Virgo Vestalis.*] Hæc Vestalis patrem triumphantem, injussu populi, ascenso simul curru usque in Capitolium prosecuta est, ne vetare aut interdicere cuiquam Tribunorum fas esset. De hac Vestali loquitur Suetonius in Tib. & Val. lib. 5.

53. *Tribuno plebis.*] Tribuni-plebis intercedere poterant, ne quis triumpharet. Sic apud Livium, lib. 39. M. Albutius tribunus plebis M. Fulvii triumpho obstitit.

56. *Pacem Pyrrhi.*] Post devictam à se Italiam, quatuor annos cum Tarentinis bella acerbissima Romani gesserunt, & Pyrrhum Regem Epirotarum in auxilium vocaverunt, & pacem cum Tarentinis inire deliberarunt. Sed Appius Cæcus lecticâ delatus in Senatum, magnâ voce & firmis lateribus eam dissuasit. Vide Ciceronem in Catone.

57. *Fœdera ferires.*] Alludit ad fœderis faciendi verbum, in quo porca feriebatur.

58. *Aquam adduxi.*] Appius ille Cæcus aquam Anienem in urbem induxit anno urbis 441.

Ib. *Viam munivi.*] Via hæc Appia ab urbe Româ, sive à portâ Capenâ ad urbem usque Capuam, eaque strata lapidibus perducta fuit; sed postea à Julio vel Augusto Cæsare Brundusium usque porrecta est.

63. *Disceptatoribus.*] Disceptator appellatur à Cicerone in Partitionibus, qui rei & sententiæ moderator est.

69. *Baiis.*] De his dictum est supra.

Ib. *Comessationes.*] Comessationes con-

cantus, ſymphonias, navigia jactant: iidemque ſignificant, nihil ſe, te invitâ, dicere; quæ tu, quoniam mente neſcio quâ [g] effrænatâ atque [h] præcipiti in forum deferre judiciumque voluiſti, aut diluas oportet, & falſa eſſe doceas, aut nihil neque [i] crimini tuo, neque teſtimonio credendum eſſe fateare.

VII. Sin autem urbaniùs me agere mavis, ſic agam tecum; removebo illum ſenem durum, ac pene agreſtem: ex hiſque tuis ſumam aliquem, ac potiſſimùm minimum fratrem tuum, qui eſt in iſto genere urbaniſſimus, qui te amat plurimùm: qui propter neſcio quam, credo, timiditatem, & nocturnos quoſdam inanes metus, tecum ſemper puſio cum majore ſorore cubitavit; eum putato tecum loqui: Quid tumultuaris, ſoror? quid inſanis? quid clamore exorſa, verbis parvam rem magnam facis? vicinum adoleſcentulum adſpexiſti: candor hujus te & proceritas, vultus oculique [a] perpulerunt: ſæpiùs videre voluiſti: nonnunquam in iiſdem hortis viſa nobilis mulier: illum filium-familias patre parco ac tenaci, habere tuis [b] copiis devinctum non potes: calcitrat, reſpuit, non putat tua dona eſſe tanti; confer te aliò; habes hortos ad Tiberim; ac diligenter eo loco præparaſti, quò omnis juventus natandi causâ venit; hinc licet conditiones quotidie legas: cur huic, qui te ſpernit, moleſta es? Redeo nunc ad te, Cœli, viciſſim, ac mihi auctoritatem patriam ſeveritatemque ſuſcipio: ſed dubito, quem patrem potiſſimùm ſumam. Cæcilianum-ne aliquem, vehementem atque durum? *Nunc enim demum mihi animus ardet, nunc meum cor cumulatur irâ*: aut illum, *ô infelix! ô ſceleſte!* Ferrei ſunt iſti patres. *Ego-ne quid dicam? ego-*

[g] *immodeſtâ*. [h] *iracundâ*. [i] *accuſationi*. [a] *allexerunt*. [b] *divitiis*

vivia sunt, & serotinæ compotationes, quæ post cœnam fiunt. Unde Suetonius in Vitellio refert, quòd ille epulas trifariàm semper, aliquando quadrifariàm divideret, in jentacula, prandia, cœnas, & comessationes.

70. *Symphonias.*] Symphonia, teste Isidoro, lib. 11. cap. 19. *modulationis temperamentum est ex gravi & acuto sono, concordantibus sonis, sive in voce, sive in flatu, sive in pulsu.*

Ib. *Navigia.*] Juxta Baias cives Romani delicati lacus in hortis suis habebant ex aquæ ductibus derivatos, in quibus animi & deliciarum causâ natabant; eosque *Baias* appellabant.

6. *Senem durum.*] Appium illum Clodium Censorem intelligit, de quo jam supra.

10. *Pusio cum sorore.*] Incesti Clodiam arguit. Verùm Pusio parvus puer dicitur, frequentiùs tamen masculum scortum; antiqui enim *pusium* & *pusiam* pro puello & puellâ dicebant.

17. *Calcitrat.*] Calcitrat, id est, rebellis est, translatio ab equis, qui pedibus feriunt, cum repugnant.

19. *Hinc licet conditiones.*] Monet ex juvenibus illis, qui quotidie confluunt ad hortos, quos Tiberi vicinos habet natandi causâ, posse sibi aliquem eligere, qui cupiditati ejus serviat.

22. *Cæcilianum-ne.*] Cæcilius poeta Comicus fuit, qui sæpe senes morosos & graves inducit.

24. *Aut illum.*] Subauditur, *potissimum sumam*, nempe hunc alium qui à Poetâ plenus iracundiâ in filium effertur.

Ib. *O infelix! ô scelesle!*] Prosopopœia duri patris & severi Cœlium objurgantis.

25. *Ferrei sunt isti patres.*] Verba Ciceronis sunt ista; ferreos autem vocat, quia nullâ benevolentiæ & amoris significatione ducuntur.

Ib. *Ego-ne quid dicam?*] Verba citat ex Poetâ Cæcilio desumpta.

ne quid velim? quæ tu omnia tuis fœdis factis facis, ut [c] *ne quidquam velim.* Vix ferenda diceret talis pater, *Cur te in istam vicinitatem meretriciam contulisti? cur illecebris cognitis non refugisti? cur alienam ullam mulierem nosti? dide ac dissice, per me licebit: si egebis, tibi dolebit: mihi sat est,* [d] *qui ætatis quod reliquum est oblectem meæ.* Huic tristi ac decrepito seni responderet Cœlius, se nullâ cupiditate inductum de viâ decessisse. Quid signi? nulli sumptus, nulla jactura, nulla versura. At fuit fama. Quotusquisque istam effugere potest in tam maledicâ civitate? vicinum ejus mulieris miraris malè audisse, cujus frater germanus sermones iniquorum effugere non potuit? Leni verò & clementi patri, cujusmodi ille est, *Fores effregit? restituentur: discidit vestem? resarcietur.* Cœlii causa est [e] expeditissima. Quid enim esset, in quo se non facilè defenderet? Nihil jam in istam mulierem dico: sed, si esset aliqua dissimilis istius, quæ se omnibus pervulgaret, quæ haberet palàm [f] decretum semper aliquem, cujus in hortos, domum, Baias, jure suo libidines omnium [g] commearent; quæ etiam aleret adolescentes & parsimoniam patrum suis sumptibus sustentaret: si vidua liberè, proterva petulanter, dives effusè, libidinosa meretricio more viveret; adulterum ego putarem, si quis hanc paulo liberiùs salutâsset? Dicet aliquis, Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes? ob hanc causam tibi hunc puerum parens commendavit, & tradidit, ut in amore & voluptatibus adolescentiam suam collocaret; & hanc tu vitam atque hæc studia defenderes? Ego, si quis, Judices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiæ fuit, ut respueret omnes voluptates, omnemque vitæ suæ cursum in labore corporis, atque in animi contentione [h] conficeret: quem non quies, non remissio, non æqualium

[c] *frustra.* [d] *quo.* [e] *optima.* [f] *certum* sibi. [g] *congrederentur.* [h] *contereret.*

27. *Vicinitatem.*] Semigraratà paternis ædibus Cœlius ad Palatinum montem ubi Clodia habitabat.

29. *Dide ac dissice.*] Id est, dissipa ac disperde rem familiarem, per me licebit; verba sunt poetæ.

31. *Decrepito seni.*] *Decrepitus senex,* ut Festus ait, *est desperatus jam vitâ; ut crepusculum, extremum diei tempus: sive decrepitus dictus, quia propter senectutem, nec movere se, nec ullum facere potest crepitum.* Scaliger verò in Conjectaneis, senes ait dici *decrepitos* translatione petitâ à lucernis, quæ *decrepare* dicuntur, cùm expirantes *crepitum edunt.*

32. *De viâ decessisse.*] De viâ decedere, metaphora est à viatoribus, quâ significat se non à virtute aberravisse; probat autem, quia nullos sumptus, nullam jacturam honorum fecit, nec mutuatus est, ut debitum aliud dissolveret.

37. *Fores effregit?*] Verba sunt patris senis erga filium, qualis describitur à Terentio Adelph.

40. *Sed si esset aliqua.*] Præteritione Clodiæ mores describit.

42. *Baias.*] Baiæ lacus fuerunt in Romanorum hortis.

50. *Ego, si quis.*] Optimum vitæ cursum describit.

ſtudia, non ludi, non convivia delectarent; nihil in vitâ expetendum putaret, niſi quod eſſet cum laude & dignitate conjunctum; hunc meâ ſententiâ divinis quibuſdam bonis inſtructum atque ornatum puto. Ex hoc genere illos fuiſſe arbitror Camillos, Fabricios, Curios, omneſque eos, qui hæc ex minimis tanta fecerunt. Verùm hæc genera virtutum non ſolùm in moribus noſtris, ſed vix jam in libris reperiuntur: chartæ quoque, quæ illam priſtinam ſeveritatem continebant, obſoleverunt: neque ſolùm apud nos, qui hanc ſectam rationemque vitæ, re magis, quàm verbis ſecuti ſumus; ſed etiam apud Græcos, doctiſſimos homines; quibus, cùm facere non poſſent, loqui tamen & ſcribere honeſtè & magnificè licebat. Alia quædam, mutatis Græciæ temporibus, præcepta extiterunt. Itaque alii voluptatis causâ omnia ſapientes facere dixerunt; neque ab hac orationis turpitudine eruditi homines refugerunt: alii cum voluptate dignitatem conjungendam putaverunt, ut res maximè inter ſe repugnantes dicendi facultate conjungerent. Illud unum ad laudem cum labore directum iter qui probaverunt, prope jam ſoli in ſcholis ſunt relicti: multa enim nobis blandimenta natura ipſa genuit, quibus [i] ſopita virtus conniveret: & interdum multas vias adoleſcentiæ [k] lubricas oſtendit, quibus illa inſiſtere, aut ingredi ſine caſu aliquo aut prolapſione vix poſſet: & multarum rerum jucundiſſimarum varietatem dedit, quâ non modo hæc ætas, ſed etiam jam corroborata caperetur. Quamobrem ſi quem fortè inveneritis, qui aſpernetur oculis pulchritudinem rerum, non odore ullo, non tactu, non ſapore capiatur, excludat auribus omnem ſuavitatem, huic homini ego fortaſſe & pauci deos propitios, plerique autem iratos putabunt. Ergo hæc deſerta [l] via, & inculta, atque [m] interclusa jam frondibus &

i *obruta. aſſentiret.* k *periculoſas.* l *ratio vivendi.* m *impedita.*

58. *Camillos.*] Camillus ejectus in exilium à suis, succurrit ingratæ patriæ, cum urbs à Gallis esset occupata, & Capitolium obsessum. Plut. in ejus vitâ.

59. *Fabricios.*] Fabricius oblatum sibi à Pyrrho aurum repudiavit. Is in tantâ paupertate vixit, ut decreto Senatûs, publicis sumptibus funus ejus curatum sit.

Ib. *Curios.*] Curius de Samnitibus triumphavit; quaterna agri jugera populo viritim distribuit, totidem sibi deinde constituit, neminem existimans debere esse, cui non tantum sufficeret.

Ib. *Qui hæc ex minimis, &c.*] Hi clari viri gloriam hujus urbis, & populi Romani tantum extulerunt.

62. *Obsoleverunt.*] Obsoleverunt, id est, ab usu recesserunt, & quasi defecerunt.

63. *Qui hanc sectam.*] Philosophicam nempe.

Ib. *Re magis.*] Romani factis virtutem professi sunt, at verbis tantùm Græci, de quâ solùm magnificè scripserunt.

64. *Doctissimos.*] Stoicos Philosophos intelligit, qui omnia ad virtutis normam dirigebant.

66. *Alia quædam.*] Mutatis antiquæ Græciæ temporibus, præcepta quædam molliora scilicet accommodata voluptatibus data sunt.

67. *Alii voluptatis.*] Epicureos Philosophos denotat, qui virtutes famulari voluptati volebant.

69. *Alii cum voluptate.*] Calliphonem intelligit.

virgultis relinquatur: detur aliquid ætati: sit adolescentia liberior: non omnia voluptatibus denegentur: non semper superet vera illa & directa ratio: vincat aliquando cupiditas voluptasque rationem; dummodo illa in hoc genere præscriptio, moderatioque teneatur: parcat juventus pudicitiæ suæ, ne spoliet alienam, ne effundat patrimonium, ne fœnore trucidetur, ne incurrat in alterius domum atque famam: ne probrum castis, labem integris, infamiam bonis, inferat: ne quem vi terreat: ne intersit insidiis: scelere careat: postremò, cùm paruerit voluptatibus, dederit aliquid temporis ad ludum ætatis, atque ad inanes hasce adolescentiæ cupiditates: revocet se aliquando ad curam rei domesticæ, rei forensis, reipublicæ: ut ea, quæ ratione antea non perspexerat, satietate abjecisse, experiendo contempsisse videatur. At multi & nostrâ, & patrum majorumque memoriâ, Judices, summi homines, & clarissimi cives fuerunt, quorum cùm adolescentiæ cupiditates [n] deferbuissent, eximiæ virtutes, firmatâ jam ætate, extiterunt: ex quibus neminem mihi necesse est nominare: vosmet vobiscum recordamini: nolo enim cujusquam fortis atque illustris viri ne minimum quidem erratum cum maximâ laude coujungere; quod si facere vellem, multi à me summi atque ornatissimi viri prædicarentur, quorum partim nimia libertas in adolescentiâ, partim profusa luxuries, magnitudo æris alieni, sumptus, libidines nominarentur: quæ multis postea virtutibus [o] obtecta, adolescentiæ, qui vellet, excusatione defenderet. At verò in M. Cœlio (dicam enim jam confidentiùs de studiis ejus honestis, quoniam audeo quædam fretus vestrâ sapientiâ liberè confiteri) nulla luxuries reperietur, nulli sumptus, nullum æs alienum, nulla conviviorum ac lustrorum libido; quod quidem vitium ventris & gutturis non modò non minuit ætas hominibus, sed etiam auget. Amores autem, & hæ deliciæ quæ vocantur, quæ firmiore animo præditis diutiùs molestæ non solent esse (maturè enim & celeriter deflorescunt) nunquam hunc occupatum impeditumque tenuerunt. Audistis, cùm pro se diceret: audistis antea, cùm accusaret: defendendi hæc causâ, non gloriandi loquor; genus orationis, facultatem, copiam sententiarum atque verborum, quæ vestra prudentia est, perspexistis. Atque in eo non solùm ingenium elucere ejus videbatis; quod sæpe, etiamsi industriâ non alitur, valet tamen ipsum suis viribus: sed inerat (nisi me propter benevolentiam fortè fallebat) ratio & bonis artibus instituta, & curâ & vigiliis elaborata.

[n] *refriguissent.* [o] *obscuratâ.*

99. *Cujusquam fortis.*] Catulum & Cæsarem forte intelligit, quorum multis vitiis junior ætas inquinata fuit; virili tamen claruerunt.

109. *Lustrorum libido.*] Lustra loca sunt, ubi turpiter ventri & voluptatibus cæteris indulgent.

114. *Cùm accusaret.*] Cœlius Polam accusavit, ut jam in orationis argumento dictum est.

VIII. Atque ſcitote, judices, eas cupiditates, quæ objiciuntur Cœlio, atque hæc ſtudia, de quibus diſputo, non facilè in eodem homine eſſe poſſe; fieri enim non poteſt, ut animus libidini deditus, amore, deſiderio, cupiditate, ſæpe nimiâ copiâ, inopiâ etiam nonnunquam impeditus, hoc quicquid eſt, quod nos facimus in dicendo, non modò agendo, verùm etiam cogitando, poſſit ſuſtinere. An vos aliam cauſam eſſe ullam putatis, cùm in tantis præmiis eloquentiæ, tantâ voluptate dicendi, tantâ laude, tantâ gloriâ, tanto honore, tam ſint pauci, ſemperque fuerint, qui in hoc labore verſentur? Omittendæ ſunt omnes voluptates: relinquenda ſtudia delectationis: ludus, jocus, convivium, ſermo etiam penè omnium familiarium deſerendus: quæ res in hoc genere homines à labore, ſtudioque dicendi deterret; [a] non quo aut ingenia deficiant, aut doctrina puerilis. An hic, ſi ſeſe iſti vitæ dediſſet, conſularem hominem admodum adoleſcens in judicium vocaviſſet? hic, ſi laborem fugeret, ſi obſtrictus voluptatibus teneretur, in hac acie quotidie verſaretur? appeteret inimicitias? in judicium vocaret? ſubiret periculum capitis? ipſo inſpectante populo Romano, tot menſes aut de ſalute, aut de gloriâ dimicaret? Nihil igitur illa vicinitas redolet? nihil hominum fama? nihil Baiæ denique ipſæ loquuntur? illæ verò non loquuntur ſolùm, verùm etiam perſonant, huc unius mulieris libidinem [b] eſſe prolapſam, ut ea non modò ſolitudinem, ac tenebras, atque hæc flagitiorum [c] integumenta non quærat, ſed in turpiſſimis rebus frequentiſſimâ celebritate & clariſſimâ luce lætetur. Verùm ſi quis eſt, qui etiam meretriciis amoribus interdictum juventuti putet, eſt ille quidem valde ſeverus; negare non poſſum; ſed abhorret non modò ab hujus ſeculi licentiâ, verùm etiam à majorum conſuetudine, atque [d] conceſſis; quando enim hoc non factum eſt? quando reprehenſum? quando non permiſſum? quando denique fuit, ut, quod licet, non liceret? Hic ego jam rem definiam: mulierem nullam no-

[a] *non quia.* [b] *deveniſſe.* [c] *occultationes.* [d] quæ *conceduntur.*

1. *Eas cupiditates.*] Voluptates & libidines non possunt esse cum iis studiis, quæ ad Rhetoricam & eloquentiam pertinent.

14. *Doctrina puerilis.*] Per doctrinam puerilem aut ipsas Rhetoricæ præceptiones, vel ipsam Grammaticam intelligit, quas necesse est à pueritiâ comparari, ut quis Orator evadat.

15. *Consularem hominem.*] C. Antonium, qui Ciceronis in Consulatu collega fuit, Cœlius vocavit in judicium.

17. *In hac acie.*] Id est, judiciis & causis forensibus; translatio à gladiatoribus.

Ib. *Appeteret inimicitias.*] Subibant accusatores potentium inimicitias, cùm eos in judicium vocabant.

18. *Subiret periculum capitis.*] Subire capitis periculum dicitur accusator, qui calumniæ periculum subit; nam calumniæ damnatos sequitur infamia.

Ib. *Ipso inspectante populo Rom.*] In foro habebatur hoc judicium, ubi frequens adesse populus solebat.

19. *Nihil igitur illa vicinitas redolet.*] Id est, non debet venire in suspicionem libidinis Cœlius, qui vicinus Clodiæ in Palatio habitaverit.

20. *Nihil Baiæ.*] Navigationes in hortis cum Clodiâ.

minabo; tantùm in medio relinquam. Si quæ non nupta mulier domum suam patefecerit omnium cupiditati, palamque sese in meretriciâ vitâ collocârit, virorum alienissimorum conviviis uti instituerit: si hoc in urbi, si in hortis, si in Baiarum illâ celebritate faciet: si denique ita sese geret, non incessu solùm, sed ornatu atque comitatu; non flagrantiâ oculorum, non libertate sermonis, sed etiam complexu, osculatione, aquis, navigatione, conviviis, ut non solùm meretrix, sed etiam procax videatur: cum hac si quis adolescens fortè fuerit, utrùm hic tibi, L. Herenni, adulter, an amator; expugnare pudicitiam, an explere libidinem voluisse videatur? Obliviscor jam injurias, Clodia: depono memoriam doloris mei: quæ abs te crudeliter in meos, me absente, facta sunt, negligo; ne sint hæc in te dicta quæ dixi: sed ex te ipsâ requiro; quoniam & crimen accusatores abs te, & testem ejus criminis te ipsam dicunt se habere; si qua mulier sit hujusmodi, qualem ego paulo ante descripsi, tui dissimilis, vitâ institutoque meretricio, cum hac aliquid adolescentem hominem habuisse rationis, num tibi perturpe, aut perflagitiosum esse videatur? Ea si tu non es, sicut ego malo, quid est quod objiciant Cœlio? sin eam te volunt esse, quid est, cur nos crimen hoc, si tu contemnis, pertimescamus? Quare, nobis da viam rationemque defensionis; nam aut pudor tuus defendet, nihil à M. Cœlio petulantiùs esse factum; aut impudentia & huic, & cæteris magnam ad se defendendum facultatem dabit.

IX. Sed quoniam emersisse jam è vadis, & scopulos prætervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. Duo sunt enim crimina unâ in muliere summorum facinorum: auri, quod sumptum à Clodiâ dicitur: & veneni, quod ejusdem Clodiæ necandæ causâ parâsse Cœlium criminantur. Aurum sumpsit, ut dicitis, quod L. Lucceii servis daret, per quos Alexandrinus Dio, qui tum apud Lucceium habitabat, necaretur. Magnum crimen vel in legatis insidiandis, vel in servis ad hospitem domi necandum solicitandis: plenum sceleris consilium, plenum audaciæ. Quo quidem in crimine primùm illud requiram, dixerit-ne Clodiæ, quam ad rem aurum tùm sumeret, an non dixerit? si non dixit, cur dedit? si di-

32. *In medio relinquam.*] Unicuique permittit ut de eâ ad arbitrium suum judicet.

33. *In meretriciâ vitâ collocarit.*] Nemini mulieri quæstum suo corpore facere licuit, nisi quæ licentiam stupri apud Ædiles vulgasset. Vide Tacitum sub finem 2. lib. Ann. eà autem ipsis conditio imposita fuit, ut jure cederent & dignitate matronarum; inducit autem exemplum hypotheticum, quo meretricem describit.

40. *Herenni.*] Herennius unus fuit ex accusatoribus Cœlii.

43. *Quæ abs te.*] Familia Ciceronis misere a Clodianis vexata est, cùm ipse in exilium abiit. Vide Orat. pro domo.

47. *Tui dissimilis.*] Ironicè loquitur.

1. *Emersisse è vadis.*] Allegoria sumpta à navigantibus.

6. *Lucceii.*] Lucceius ille fuit historicus, ad quem extat Ciceronis epistola.

7. *Alexandrinus Dio.*] De hoc dictum est parag. v. l. 4.

xit, eodem se conscientiæ scelere devinxit. Tu-ne aurum ex armario tuo promere ausa es? tu-ne Venerem illam tuam spoliatricem spoliare ornamentis? cæterùm cum scires, quantum ad facinus aurum hoc quæreretur, ad necem scilicet legati, ad L. Lucceii, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiterni; huic facinori tanto tua mens liberalis conscia, tua domus popularis ministra, tua denique hospitalis illa Venus adjutrix esse non debuit. Vidit hoc Balbus: [facinoris tantum] celatam esse Clodiam dixit, atque ita Cœlium ad illam attulisse, se ad ornatum ludorum aurum quærere. Si tam familiaris erat Clodiæ, quàm tu esse vis, cùm de libidine ejus tam multa dicis; dixit profectò, quò vellet aurum: si tam familiaris non erat, non dedit. Ita, si verum tibi Cœlius dixit, ô immoderata mulier, sciens tu aurum ad facinus dedisti: si non est ausus dicere, non dedisti. Quid ego nunc argumentis huic crimini, quæ sunt innumerabilia, resistam? possum dicere, mores M. Cœlii longissimè à tanti sceleris atrocitate esse disjunctos: minimè esse credendum, homini tam ingenioso tamque prudenti non venisse in mentem, rem tanti sceleris ignotis alienisque servis non esse credendam. Possum etiam illa, & cæterorum patronorum & meâ consuetudine, ab accusatore perquirere, ubi sit congressus cum servis Lucceii Cœlius? qui ei fuerit aditus? si per se, quâ temeritate? si per alium, per quem? possum omnes latebras suspicionum peragrare dicendo: non causa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non occultandi maleficii spes, non ratio ulla, non vestigium maximi facinoris reperietur. Sed hæc, quæ sunt oratoris propria, quæ mihi non propter ingenium meum, sed propter hanc exercitationem usumque dicendi, fructum aliquem ferre potuissent, cùm à me ipso laborata proferri viderentur, brevitatis causâ relinquo omnia. Habeo enim, Judices, quem vos socium vestræ religionis jurisque jurandi facilè esse patiemini, L. Lucceium, sanctissimum hominem, & gravissimum testem: qui tantum facinus in famam atque fortunas suas neque non audisset illatum à Cœlio, neque neglexisset, neque tulisset. An ille vir, illâ humanitate præditus, illis studiis, artibus atque doctrinâ, illius ipsius periculum,

14. *Venerem illam.*] Clodia simulacrum Veneris aureum habere dicebatur, quam ut meretrix, & impudica mulier colebat.

Ib. *Spoliatricem.*] Spoliatricem appellat, quia Veneris auxilio multos adolescentes patrimonio Clodia spoliaverat.

19. *Popularis.*] Populare dicitur vel quod commune est à populo, vel quod illi gratum est & jucundum.

Ib. *Hospitalis.*] Propter simulacrum quod suis ædibus Clodia asservabat, hospitalis dicitur.

20. *Vidit hoc Balbus.*] Balbi testimonium allatum ab accusatoribus irritum facit.

24. *Quò vellet.*] In quem usum aurum illud insumere vellet, Cœlius Clodiæ dixit.

33. *Ubi sit congressus.*] Excutit omnes circumstantias tum à loco præcipuè, & facultate, & falsa esse demonstrat, quæ Cœlio objecta sunt.

42. *Juris jurandi.*] Judices & testes jurabant, se nihil contra justitiam acturos vel dicturos esse.

quem propter hæc ipſa ſtudia diligebat, negligere potuiſſet? & quod facinus in alienum hominem illatum ſeverè [a] acciperet, id omiſiſſet curare in hoſpite; quod, per ignotos actum cùm comperiſſet, doleret, id à ſuis tentatum negligeret? quod in agris, locis-ve publicis factum reprehenderet, id in urbe, ac ſuæ domi cœptum eſſe leviter ferret? quod in alicujus agreſtis periculo non prætermitteret, id homo eruditus in inſidiis doctiſſimi hominis diſſimulandum putaret? Sed cur diutiùs vos, Judices, teneo? ipſius [b] jurati religionem, auctoritatemque percipite, atque omnia diligenter teſtimonii verba cognoſcite. Recita teſtimonium Lucceii. TESTIMONIUM LUCCEII. Quid expectatis ampliùs? an aliquam vocem putatis ipſam pro ſe cauſam & veritatem poſſe mittere? hæc eſt innocentiæ defenſio, hæc ipſius cauſæ oratio, hæc una vox veritatis: in crimine ipſo nulla ſuſpicio eſt, & in re [c] nihil eſt argumenti; in negotio, quod actum eſſe dicitur, nullum veſtigium ſermonis, loci, temporis: nemo teſtis, nemo conſcius nominatur, totum crimen profertur ex inimicâ, ex infami, ex crudeli, ex facinoroſâ, ex libidinoſâ domo: domus autem illa, quæ tentata ſcelere iſto nefario dicitur, plena eſt integritatis, officii, religionis: ex quâ domo recitatur vobis jurejurando devincta auctoritas: ut res minimè dubia tamen in contentione ponatur, utrùm temeraria, procax, irata mulier finxiſſe crimen, an gravis, ſapiens, moderatuſque vir religioſè teſtimonium dixiſſe videatur.

X. Reliquum eſt igitur crimen de veneno: cujus ego neque principium invenire, neque evolvere exitum poſſum. Quæ fuit enim cauſa, quamobrem iſti mulieri venenum vellet dare Cœlius? ne aurum redderet? num petivit? [d] ne crimen hæreret: num quis objecit? num quis deníque feciſſet mentionem, ſi hic nemini nomen detuliſſet? Quinetiam Herennium dicere audiſtis, verbo ſe moleſtum non futurum fuiſſe Cœlio, niſi iterum eâdem de re ſuo familiari abſoluto nomen hic detuliſſet. Credibile eſt igitur, tantum

[a] *animadverteret.* [b] *teſtis.* [c] *nulla eſt probatio.* [d] *accuſaretur* illius *criminis.*

48. *Hæc ipsa studia.*] Humanitatis & eloquentiæ studia intelligit.

54. *Doctissimi hominis.*] Dio legatus Alexandrinus omni eruditione florebat.

57. *Recita testimonium Lucceii.*] Aberat ab hoc judicio Lucceius, sed testimonium suum misit, quod à scribâ recitatum est.

65. *Libidinosâ domo.*] Loquitur de domo Clodiæ, ex quâ verum testimonium proferri non potest, quia infamis est, & libidinosa.

Ib. *Domus autem illa.*] Lucceii domus cùm plena sit integritatis, inde prolatum testimonium valere debet.

66. *Scelere.*] In illâ Lucceii domo dicebatur interfectus fuisse Dio princeps Alexandrinæ legationis.

5. *Nomen detulisset.*] Deferre nomen non est propriè accusare: sed apud Magistratum & judicem, de aliquo crimine ante accusationem denunciare, & alium in capitis discrimen rapere.

8. *Familiari absoluto.*] Polam Atratinum intelligit, de quo vide Argumentum orationis.

facinus nullam ob causam esse commissum? & vos non videtis fingi sceleris maximi crimen, ut alterius causa sceleris suscipiendi fuisse videatur? Cui denique commisit? quo adjutore usus est? quo socio? quo conscio? cui tantum facinus, cui se, cui salutem suam credidit? servis-ne mulieris? sic enim objectum est; & erat tam demens hic, cui vos ingenium certè tribuitis, etiamsi cætera inimicâ oratione detrahatis, ut omnes suas fortunas alienis servis committeret? at quibus servis? refert enim magnoperè id ipsum: his-ne, quos intelligebat non communi conditione servitutis uti, sed licentiùs, liberiùs, familiariùs cum dominâ vivere? quis enim hoc non videt, Judices, aut quis hoc ignorat, in ejusmodi domo, in quâ mater-familias meretricio more vivat: in quâ nihil geratur, quod foras proferendum sit: in quâ lustra, libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia atque flagitià versentur; hîc servos non esse servos, quibus omnia committantur, per quos gerantur, qui versentur iisdem in voluptatibus, quibus occulta credantur, ad quos aliquantum etiam ex quotidianis sumptibus ac luxuriâ redundet? Id igitur Cœlius non videbat? si enim tam familiaris erat mulieris, quàm vos vultis; istos quoque servos familiares esse dominæ sciebat: sin ei tanta consuetudo, quanta à vobis inducitur, non erat, quæ cum servis potuit familiaritas esse tanta? Ipsius autem veneni quæ ratio fingitur? ubi quæsitum est? quemadmodum paratum? quo pacto? cui, quo in in loco traditum? Habuisse aiunt domi, vimque ejus esse expertum in servo quodam ad rem ipsam parato, cujus [b] perceleri interitu esse ab hoc comprobatum venenum. Pro dii immortales! cur interdum in hominum sceleribus maximis, aut connivetis, aut præsentis fraudis pœnas in diem reservatis? Vidi enim, vidi, & illum hausi dolorem vel acerbissimum in vitâ, cùm Q. Metellus abstraheretur è sinu gremioque patriæ: cùmque ille vir, qui se natum huic imperio putavit, tertio die post, quàm in curiâ, rostris, in repub. floruisset, integerrimâ ætate, [c] optimo habitu, maximis viribus, eriperetur indignissimè bonis omnibus atque universæ civitati; quo quidem tempore ille moriens, cùm jam cæteris

b *morte subitâ.* c *optima sanitate.*

11. *Cui denique commisit.*] Affert Cicero omnes circumstantias, quibus probet Cœlium veneni crimen non admisisse; à personis exorditur; ac 1° à servis Clodiæ quibus committere tutò illud facinus non potuit, quia liberiùs in illâ domo plenâ libidinis vivebant.

31. *Ubi quæsitum est.*] 2°. Probat Cœlium non parasse venenum à circumstantiis loci & auxiliorum.

35. *Prò dii immortales.*] Vehementi exclamatione à proposito digressus in Clodiam invehitur, quæ audeat veneni Cœlium insimulare, cùm ipsa venerit in suspicionem veneno maritum sustulisse: cujus ipse laudes mirè prosequitur.

38. *Metellus abstraheretur.*] Propter Metellum sublatum ab uxore Clodiâ, ipsa dicta est Clytæmnestra, ut ait Fabius lib. 8. cap. 6. quòd ut illa ferro virum suum Agamemnonem, sic ista Metellum veneno interfecerit.

ex partibus oppressa mens esset, extremum sensum ad memoriam reip. reservabat: cùm me intuens flentem significabat, interruptis atque morientibus vocibus, quanta impenderet procella urbi, quanta tempestas civitati: & cùm parietem sæpe feriens eum, qui cum Q. Catulo fuerat ei communis, crebrò Catulum, sæpè me, sæpissime rempublicam nominabat; ut non tàm se emori, quàm spoliari suo præsidio cùm patriam, tùm etiam me doleret. Quem quidem virum si nulla vis repentini sceleris sustulisset, quonam modo ille furenti fratri suo patrueli consularis restitisset, qui consul incipientem furere atque conantem, suâ se manu interfecturum, audiente Senatu, dixerit? Ex hac igitur domo progressa ista mulier de veneni celeritate dicere audebit? nonne ipsam domum metuet, ne quam vocem eliciat? non parietes conscios, non noctem illam funestam ac luctuosam perhorrescet? Sed revertar ad crimen; etenim hæc facta illius clarissimi ac fortissimi viri mentio & vocem meam fletu debilitavit, & mentem dolore impedivit. Sed tamen venenum unde fuerit, quemadmodum paratum sit, non dicitur. Datum esse hoc aiunt P. Licinio, [d] pudenti adolescenti, & bono, Cœlii familiari: constitutum factum esse cum servis, ut venirent ad balneas Xenias: eòdem Licinium esse venturum, atque iis veneni pyxidem traditurum. Hic primum illud requiro, quid attinuerit illud ferri in eum locum constitutum? cum illi servi non ad Cœlium domum venerint? si [e] manebat tanta illa consuetudo Cœlii cum Clodiâ, tantaque familiaritas, quid suspicionis esset, si apud Cœlium mulieris servus visus esset? sin autem jam suberat simultas, extincta erat consuetudo, dissidium extiterat: hinc illæ lacrymæ nimirum, & hæc causa est horum omnium scelerum, atque criminum. Immo, inquit, cùm servi ad dominam rem istam, & maleficium Cœlii detulissent, mulier ingeniosa præcepit suis, ut omnia Cœlio pollicerentur; sed, ut venenum, cùm à Licinio traderetur, manifestò comprehendi posset,

[d] *verecundo.* [e] *erat.*

52. *Fratri suo patrueli.*] Significat Q. Cæcilium Metellum Nepotem Consularem. Nam is Consul cum P. Cornelio Lentulo fuit anno urbis DCXCVII. *Patrueles fratres vel sorores sunt*, ait Caius, *qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur.*

60. *Unde fuerit.*] Unde sit sumptum illud venenum dici non potest.

62. *Constitutum cum servis.*] Verbum istud *constitutum* est verbum juris, cùm & dies & locus inter quosdam præstitutus est, in quem conveniant.

63. *Balneas Xenias.*) Balneæ Xeniæ solis peregrinis concedebantur. Xeniæ autem quasi hospitales dictæ sunt.

64 *Pyxidem.*] Pyxis vasculum est, in quo unguenta, & res ejusmodi asservabantur, ἀπὸ τῆς πύξου hoc est, buxo sic dicta, quod primùm ex illâ arbore pyxides confectæ sunt.

70. *Hinc illæ lacrymæ.*] Causam aperit unde ita exarserit in Cœlium Clodia, ut adduceret eum in suspicionem veneni, quòd nempe ab illâ recesserat.

73. *Omnia Cœlio pollicerentur.*) Voluit Clodia, ut servi pollicerentur Cœlio suam operam ad dominam suam Clodiam interficiendam.

constitui locum jussit balneas Xenias, ut eò mitteret amicos, qui delitescerent; deinde repentè, cùm venisset Licinius, ut venenum traderet, prosilirent, hominemque comprehenderent. Quæ quidem omnia, Judices, [f] perfacilem rationem habent reprehendendi; cur enim balneas publicas potissimùm constituerat? in quibus non invenio quæ latebra togatis hominibus esse possit; nam si essent in vestibulo balnearum, non laterent; sin se in intimum conjicere vellent, nec satis commodè calceati & vestiti id facere possent, & fortasse non reciperentur: nisi fortè mulier potens, quadrantariâ illâ permutatione, familiaris facta erat balneatori. Atque equidem vehementer expectabam, quinam isti viri boni, testes hujus manifestò deprehensi veneni dicerentur; nulli enim sunt adhuc nominati; sed non dubito quin sint pergraves, qui primùm sint talis fœminæ familiares; deinde eam provinciam susceperint, ut in balneas [g] contruderentur: quod illa nisi à viris honestissimis, ac plenissimis dignitatis, [h] quàm velit sit potens, nunquam impetravisset. Sed quid ego de dignitate istorum testium loquor? virtutem eorum diligentiamque cognoscite; in balneis delituerunt; testes egregios! deinde temerè prosiluerunt; homines gravitati deditos! sic enim fingunt, cùm Licinius venisset, pyxidem teneret in manu, conaretur tradere, nondum tradidisset, tunc repentè evolâsse istos præclaros testes sine nomine: Licinium autem, cùm jam manum ad tradendam pyxidem porrexisset, retraxisse, atque illo repentino hominum impetu se in fugam conjecisse. O magna vis veritatis, quæ contra hominum ingenia, calliditatem, solertiam, contraque fictas omnium insidias facilè se per se ipsam defendat! Verùm hæc tota fabella, veteris & plurimarum fabularum poëtriæ, quàm est sine argumento! quàm nullum invenire exitum potest! Quid enim isti tot viri (nam necesse est fuisse non

[f] *possunt facilè refutari.* [g] *conjicerentur.* [h] *quantamcunque habeat potestatem.*

80. *Togatis hominibus.*] Qui togâ vestiantur.

81 *In vestibulo.*] Vestibulum non erat in ipsis ædibus, nec pars ædium, sed locus ante januam vacuus, areaque, per quam à viâ publicâ accessus erat ad ædes. Hic autem locus erat statio salutatorum.

83. *Quadrantaria.*] Teste Plutarcho in Cicerone, Clodia *quadrantaria* appellata fuit, à quadrante exiguo numismate, quod adolescens quidam, qui eam deperibat, pro aureis nummis in loculos ejus conjecerat. Quadrans autem quartam partem assis valebat. Quod monetæ pretium ab ingredientibus balneum balneatori seu balnearum magistro persolvebatur. Quadrantariam autem hic permutationem appellavit per contemptum, ut turpe familiaritatis Clodiæ cum balneatore commercium ostenderet.

85. *Isti viri boni.*] Ironia.

87. *Sint pergraves.*] Ironia.

89. *Honestissimis.*] Perseverat in Ironiâ.

96. *Evolasse.*] Id est, ex insidiis apparuisse

101. *Verum hæc tota fabella.*] Aggreditur jam ostendere quàm iniquè superior illa narratio conficta sit.

102. *Poëtriæ.*] Clodiam poëtriam appellat, quæ sæpe in mendaciis fingendis versata est.

paucos, ut & comprehendi Licinius facilè posset, & res multorum oculis esset testatior) cur Licinium de manibus amiserunt? qui minùs enim Licinius comprehendi potuit, cùm se retraxit, ne pyxidem traderet, quàm si non retraxisset? erant enim illi positi, ut comprehenderent Licinium; ut manifestò Licinius teneretur, aut cùm retineret venenum, aut cùm tradidisset; hoc fuit totum consilium mulieris, hæc istorum provincia, qui rogati sunt: quos quidem tu quamobrem temerè prosiluisse dicas, atque ante tempus non reperio; fuerant ad hoc rogati: fuerant ad hanc rem collocati, ut venenum, ut insidiæ, facinus denique ipsum ut manifestò comprehenderetur; potuerunt-ne [i] meliori tempore prosilire, quàm cùm Licinius venisset? cùm in manu teneret veneni pyxidem? quæ si cùm jam erat tradita servis, evasissent subito ex balneis mulieris amici, Liciniumque comprehendissent: imploraret hominum fidem, atque à se illam pyxidem traditam pernegaret: quem quomodo illi reprehenderent? vidisse se dicerent? primùm [k] ad se revocarent maximi facinoris crimen: deinde id se vidisse dicerent, quod, [l] quo loco collocati fuissent, non potuissent videre. Tempore igitur ipso se ostenderunt [m] cùm Licinius venisset, pyxidem expediret, manum porrigeret, venenum traderet. Mimi ergo est jam exitus, non [n] fabulæ: in quo cùm clausula non invenitur, fugit aliquis è manibus, deinde scabella concrepant, aulæum tollitur.

XI. Quæro enim, cur Licinium titubantem, hæsitantem, cedentem, fugere conantem, mulieraria manus ista de manibus emiserit; cur non comprehenderint? cur non ipsius confessione, multorum oculis, facinoris denique voce, tanti sceleris crimen [o] expresserint? an timebant, ne tot unum, valentes imbecillum, alacres perterritum superare non possent? Nullum argumentum in re, nulla suspicio in causâ, nullus exitus criminis reperietur. Itaque hæc causa

[i] *commodiori.* [k] *facerent se reos illius maximi facinoris.* [l] *ex loco quo positi fuissent.* [m] *quo.* [n] *comœdiæ* [o] *extorserint.*

109. *Qui rogati sunt.*] A Clodiâ videlicet rogati sunt.

118. *Quomodo illi reprehenderent.*] Id est, quomodo eum dedisse hanc pyxidem veneno plenam arguerent.

123. *Mimi.*] Sumitur *mimus* pro actione histrionicâ turpissimorum facinorum imitatrice. Unde Ovidius, *Scribere si fas est imitantes turpia mimos.* Horum autem nulla erat clausula, ut in comœdiis, sed abrumpi strepitu & tumultu aliquo solebant.

Ib. *Clausula non invenitur.*] Clausula finis est, & conclusio alicujus rei. Ita Cicero in Philipp. 13. *Veniamus aliquando ad clausulam.*

124. *Scabella concrepant.*] Id est, scabella, in quibus sedent spectatores, pulsantur. Putant alii, cum Salmasio, scabellum fuisse ligneum instrumentum scabelli instar, quod ab histrionibus ad numerum pede pulsabatur cum soleâ ligneâ vel ferreâ, ut major crepitus ederetur.

126. *Aulæum tollitur.*] Aulæa tapetia erant, quibus scenæ ornabantur.

2. *Mulieraria manus.*] Designat istam mollem & effœminatam amicorum Clodiæ catervam.

ab argumentis, à conjecturâ, ab iis signis, quibus veritas illustrari solet, ad testes tota traducta est. Quos quidem ego testes, Judices, non modò sine ullo timore, sed etiam cum aliquâ spe delectationis expecto; prægestit animus jam videre, primùm [b] lautos juvenes, mulieris beatæ ac nobilis familiares: deinde fortes viros, ab imperatrice in insidiis, atque in præsidio balnearum locatos: ex quibus requiram, quonam modo latuerint, aut ubi; alveus-ne ille, an equus Trojanus fuerit, qui tot invictos viros, muliebre bellum gerentes, tulerit & texerit? Illud verò respondere cogam, cur tot viri ac tales hunc & unum, & tàm imbecillum, quàm videtis, non aut stantem comprehenderint, aut fugientem consecuti sint, qui se nunquam profectò, si istum in locum processerint, explicabunt: quam volent in conviviis faceti, dicaces, nonnunquam etiam ad vinum diserti sint; alia fori vis est, alia triclinii: alia subselliorum ratio, alia lectorum: non idem judicum, comessatorumque conspectus: lux denique longè alia est solis, & lychnorum. Quamobrem [c] excutiemus omnes istorum delicias, omnes ineptias, si prodierint; sed, si me audiant, navent aliam operam, aliam ineant gratiam, in aliis se rebus ostentent; [d] vigeant apud istam mulierem venustate; dominentur sumptibus; hæreant, jaceant, deserviant: capiti verò innocentis, & fortunis parcant. An sunt servi illi de cog-

[b] *elegantes.* [c] *scrutabimur.* [d] *gratiosi sint isti mulieri.*

11. *Prægestit animus.*] Gestire est gestus edere, qui animi affectum indicent.

13. *Fortes.*] Ironia.

Ib. *Imperatrice.*] Clodiam imperatricem vocat, quia ubique servos disposuerat.

15. *Alveus-ne ille.*] Alveus locus est concavus, per quem rivi & flumina profluunt; hic tamen videtur intelligi labrum balnearum.

Ib. *Equus Trojanus.*] Cùm Græci urbem Trojam capere non possent, Epeus Coquus equum ligneum ingenti magnitudine confecit, qui fraude Sinonis in urbem invectus est; unde eo inclusi Græci erumpentes, urbem ceperunt. Vide librum 2. Æneid. Ridet hic Cicero consilium adversariorum, qui ita se abdiderunt, ut Licinium comprehenderent.

16. *Muliebre bellum.*] Respicit iterum ad Græcos, qui propter raptam Helenam bellum Trojanis intulerunt.

22. *Triclinii.*] Triclinium cœnaculum est, à tribus lectis, qui sternebantur, nuncupatum. Veteres enim illi, qui jacendo cœnabant, tres mensas seu lectos adhibebant.

Ib. *Subselliorum.*] Subsellia hæc pro judiciis ponuntur, quia judices in aliis, in aliis rei, in aliis patroni, & oratores sedebant.

23. *Lux alia solis.*] Judicia exercebantur sub dio in rostris. Contra verò convivia in cœnaculis ad faces celebrabantur.

26. *Navent aliam operam.*] Alterius sibi quam Clodiæ gratiam mercari debent: aut in rebus aliis amicitiam sibi Clodiæ conciliare.

28. *Dominentur sumptibus.*] Id est, ejus gratiam sumptibus & muneribus aucupentur.

Ib. *Hæreant, jaceant.*] Eam semper comitentur, eique assideant ubique.

29. *At sunt servi, &c.*] Occurrit objectioni Cicero, nempe auctoritate & consilio cognatorum Clodiæ, in fidei suæ mercedem à dominâ manumissos fuisse.

natorum sententiâ nobilissimorum & clarissimorum hominum manumissi. Tandem aliquid invenimus, quod ista mulier de suorum propinquorum, fortissimorum virorum, sententiâ atque auctoritate fecisse videatur. Sed scire cupio, quid [e] habeat argumenti ista manumissio, in quâ aut crimen est Cœlio [f] quæsitum, aut quæstio sublevata, aut multarum rerum consciis servis cum [g] causâ præmium persolutum? At propinquis placuit; cur non placeret, cùm rem [h] tu-te ad eos non ab aliis tibi allatam, sed à te ipsâ compertam deferre diceres? Hîc etiam miramur, si illam commentitiam pyxidem obscœnissima sit fabula consecuta? Nihil est quod in ejusmodi mulierem non cadere videatur? audita [& pervulgata] & percelebrata sermonibus res est. Percipitis animis, Judices, jamdudum quid velim, vel potius, quid nolim dicere. Quod etiam si est factum, certè à Cœlio non est factum; quid enim attinebat? est enim ab aliquo fortasse adolescente non tàm [i] insulso, quàm non verecundo. Sin autem est factum: non illud quidem modestum, sed tamen non est infacetum mendacium; quod profectò nunquam hominum sermo, atque opinio comprobâsset, nisi omnia, quæ cum turpitudine aliquâ dicerentur, in istam quadrare aptè viderentur.

e *quid prodest.* f *conflatùm.* g *ratione.* h *tu ipsa.* i *stolido.*

31. *Manumissi.*] Non licebat mulieribus servos manumittere apud Romanos, sine cognatorum sententiâ; manumissi autem fuerant, ne de iis quæstio haberetur, quia liberi apud Romanos non torquebantur, ut ex Cicerone patet in Partitionibus.

35. *Aut quæstio sublevata.*] Tormenta servis adempta sunt, quæ ipsis in quæstione infligebantur.

39. *Obscœnissima fabula.*] Ex illâ pyxide rumores sparsi sunt, de turpissimâ vitâ illius mulieris.

PERORATIO.

XII. [a] Dicta est à me causa, Judices, & perorata; jam intelligitis, quantum judicium sustineatis, quanta res sit commissa vobis. De vi quæritis: quæ lex ad imperium, ad majestatem, ad statum patriæ, ad salutem omnium pertinet: quam legem Q. Catulus armatâ dissensione civium, reipub. penè extremis temporibus tulit: quæque lex, sedatâ illâ flammâ consulatûs mei, fumantis reliquias conjurationis extinxit. Hac enim lege Cœlii adolescentia non ad

a *defensa.*

4. *Quam legem.*] De istâ lege dictum est initio hujus Orationis, paragraph. F. †. 1.

6. *Sedatâ flammâ consulatûs mei.*] Catilina Cicerone Consule, statuerat urbem ferro flammâque delere.

7. *Non ad Reipublicæ pœnas.*] Cœlius lege Plautiâ reus non est; sed reus est quia effrænatæ mulieris libidini satisfacere noluit.

reipublicæ pœnas, ſed ad mulieris libidines & delicias depoſcitur. Atque hoc etiam loco M. Camurti, & C. Eſerni damnatio prædicatur. O ſtultitiam! ſtultitiam-ne dicam, an impudentiam ſingularem? audetis-ne cùm ab eâ muliere veniatis, facere iſtorum hominum mentionem? audetis-ne excitare tanti flagitii memoriam, non extinctam illam quidem, ſed repreſſam vetuſtate? Quo enim illi crimine, peccatoque perierunt? nempe, quod ejuſdem mulieris dolorem & injuriam Vettiano nefario ſunt ſtupro [b] perſecuti. Ergo ut audiretur Vettii nomen in causâ, ut illa vetus Afrania fabula refricaretur, idcirco Camurti & Eſerni cauſa eſt renovata? qui quanquam lege de vi certè non tenebantur, eo maleficio tamen erant implicati, ut ex nullius legis laqueis emittendi viderentur. M. verò Cœlius cur in hoc judicium vocatur? cui neque proprium quæſtionis crimen objicitur, nec verò aliquid ejuſmodi, [c] quod ſit à lege ſejunctum, & cum veſtrâ ſeveritate conjunctum; cujus prima ætas dedita diſciplinis fuit, iiſque artibus, quibus inſtruimur ad hunc uſum forenſem, ad [d] capeſſendam rempublicam, ad honorem, gloriam, dignitatem: [e] iis autem fuit amicitiis majorum natu, quorum imitari induſtriam continentiamque maximè velit: iis æqualium ſtudiis, ut eundem, quem optimi ac nobiliſſimi, petere curſum laudis videretur. Cùm autem paulum jam roboris acceſſiſſet ætati, in Africam profectus eſt, Q. Pompeio Proconſuli contubernalis, caſtiſſimo viro atque omnis officii diligentiſſimo: in quâ provinciâ cùm [f] res erant & poſſeſſiones paternæ, tum etiam uſus quidam provincialis, non ſine causâ, à majoribus huic ætati tributus. Diſceſſit illinc Pompeii judicio probatiſſimus, ut ipſius teſtimonio

[b] *ulti ſunt violatâ pudicitiâ Vettii.* [c] *quod non licet per legem.* [d] *gubernandam.* [e] *habuit eas amicitias cum ſenioribus.* [f] *facultates.*

9. *Camurti & C. Eserni damnatio.*] Videntur hi damnati, quòd ex iis fuerint, qui legatos Alexandrinos interfecêre, ut placet Hotomanno. Sed aliis videntur fuisse damnati, quòd Vettio cuidam adolescenti vim intulissent, ut Clodiæ facerent satis, à quâ ejus pudicitia non potuit oppugnari.

16. *Ut illa vetus Afrania fabula refricaretur.*] Videtur hoc facinore renovari memoria flagitii illis similis flagitiis, de quibus Afranius poeta, qui togatas turpissimè scripsit: nisi fortasse designet Caiam Afraniam impudentissimam fœminam, poetriam, & multarum fabularum inventricem, de quâ loquitur Val. Max. lib. 8. cap. 3.

18. *Lege de vi non tenebantur.*) Tenebantur de vi quidem, non quod armis rempublicam turbassent: sed quia vim intulerant juvenis sanctissimi pudicitiæ, quòd quidem ad vim publicam pertinere videbatur.

28. *Nobilissimi.*) Eundem vitæ cursum tenuit Cœlius, quem nobilissimi quique semper tenuerunt.

30. *Proconsuli.*) Proconsules dicti sunt, quòd pro Consulibus ad administrandas provincias mitterentur.

Ib. *Contubernalis.*) Contubernales milites dicebantur, qui decem sub uno papilione degebant.

32. *Usus quidam provincialis.*) Romani solebant adolescentes ad provincias cum præsidibus mittere, ut paratiores ad rempublicam administrandam accederent; unde hic usus pro experientiâ ponitur.

cognoscetis; voluit vetere instituto, eorum adolescentium exemplo, qui pòst in civitate summi viri & clarissimi cives extiterunt, industriam suam à populo Romano ex aliquâ illustri accusatione cognosci. Vellem aliò potiùs eum cupiditas gloriæ detulisset; sed abiit hujus tempus quærelæ. Accusavit C. Antonium, collegam meum: cui misero præclari in rempublicam beneficii memoria nihil profuit, nocuit opinio maleficii cogitati. Postea nemini concessit æqualium, plus ut in foro, plus ut in negotiis versaretur causisque amicorum, plus ut valeret inter suos gratiâ; quæ nisi [g] vigilantes homines, nisi sobrii, nisi industrii consequi non possunt, omnia labore & diligentiâ est consecutus. In hoc flexu quasi ætatis (nihil enim occultabo, fretus humanitate ac sapientiâ vestrâ) fama adolescentis paulùm hæsit ad metas notitiâ novâ mulieris, & infelici vicinitate, & [h] insolentiâ voluptatum; quæ cum inclusæ diutius, & primâ ætate compressæ, & constrictæ fuerunt, subitò se nonnunquam profundunt, atque ejiciunt universæ; quâ ex vitâ, vel dicam, quo ex sermone, nequaquam enim tantum erat, quantum homines loquebantur, verùm ex eo, quidquid erat, emersit, totumque se ejecit atque extulit: tantumque abest ab illius familiaritatis infamiâ, ut ejusdem nunc ab sese inimicitias odiumque propulset. Atque ut iste interpositus sermo deliciarum desidiæque [i] moreretur (fecit, me, mehercule, invito & multùm repugnante, sed tamen fecit) nomen amici mei de ambitu detulit: quem absolutum insequitur, revocat: nemini nostrûm obtemperat: est violentior quam vellem. Sed ego non loquor de sapientiâ, quæ non cadit in hanc ætatem: de impetu animi loquor, de cupiditate vincendi, de ardore mentis ad gloriam: quæ studia in

[g] *studiosi.* [h] *novitate.* [i] *auferretur.*

35. *Vetere instituto.*) Apud veteres concessum adolescentibus fuit, in accusationibus eorum, qui gesserant magistratum, præbere ingenii sui specimen.

37. *Illustri accusatione.*) Cœlius Antonium consularem [de Majestate] accusavit, Cicerone defendente.

40. *Beneficii memoria.*) Benè meritus de patriâ fuerat, cùm Catilinæ delevit exercitum.

41. *Opinio maleficii.*) Primò fuerat Antonius in conjuratione Catilinæ, sed ab eâ, Cicerone suadente, revocatus est.

Ib. *Postea.*] Cœlius, post accusationem Antonii, ita superavit æquales, ut nemo plus valeret in foro, &c.

47. *Paulum hæsit ad metas.*] Respicit ad curulia certamina, in quibus metas circumagi oportebat, priusquam vinceretur; idque erat periculosum, ne quis impingeret. Ait igitur Cicero, quod cùm Cœlius cursum adolescentiæ confecisset, in voluptatis licentiam delapsus est, & aliquantisper immoratus; perinde ac solent qui in metâ non flectentes cursum insistunt, nec finem præmiumque laboris assequuntur.

57. *Nomen amici mei.*] Cœlius Polam Servium Atratini patrem ambitûs accusavit. Vocat autem eum amicum, ne causæ noceat: nam lib. 2. ad Q. fratrem, Polam illum tetrum & ferum hominem vocat.

58. *Absolutum insequitur.*] Absolutus fuerat Pola, sed secundâ eum actione ad judicium Cœlius revocavit.

Ib. *Nemini nostrûm obtemperat.*] Patri videlicet, Crasso, & Ciceroni, quibus erat assiduus, non eâ re obtemperat, quia ipsis dissuadentibus, iterùm Polam agit in judicium.

his jam ætatibus nostris [l] contractiora esse debent: in adolescentiâ verò, tanquam in herbis, significant, quæ virtutis maturitas, & quantæ fruges industriæ sint futuræ. Etenim semper magno ingenio adolescentes refrenandi potiùs à gloriâ, quàm incitandi fuerunt: amputanda plura sunt illi ætati, siquidem efflorescit ingenii laudibus, quàm [m] inserenda. Quare, si cui nimium efferbuisse videtur hujus, vel in suscipiendis, vel in gerendis inimicitiis, vis, ferocitas, pertinacia: si quem etiam minimorum horum aliquid offendit; si [o] purpuræ genus, si amicorum catervæ, si splendor, si nitor: jam ista deferbuerint; jam ætas omnia, jam ista dies mitigârit. Conservate igitur reipublicæ, Judices, civem bonarum artium, bonarum partium, bonorum virorum; promitto hoc vobis, & reipublicæ spondeo, si modò nos ipsi reipublicæ satisfecimus, nunquam hunc à nostris rationibus sejunctum fore; quod cùm fretus nostrâ familiaritate promitto, tum quòd durissimis se ipse legibus jam obligârit. Neque enim potest, qui hominem consularem, quòd ab eo rempublicam violatam diceret, in judicium vocârit, ipse esse in republicâ civis turbulentus: non potest, qui ambitu ne absolutum quidem patitur esse absolutum, ipse impunè unquam esse largitor. Habet à M. Cœlio respublica, Judices, duas accusationes vel obsides periculi, vel pignora voluntatis. Quare oro, obtestorque vos, Judices, ut quâ in civitate paucis his diebus Sext. Clodius absolutus sit, quem vos per biennium aut ministrum seditionis, aut ducem vidistis; qui ædes sacras, qui censum populi Romani, qui memoriam publicam suis ma-

l minus *ardentia.* m *concedenda.* n *flagrasse.* o *elegantia ornatûs.*

63. *Tanquam in herbis.*] Proverbium & metaphora sumpta à segetibus teneris, teste Erasmo, de quibus nihil certi sibi potest sperare agricola, donec ad maturitatem pervenerint.

71. *Jam ista deferbuerint.*] Id est, fervorem suum remiserint, ac veluti refrixerint.

77. *Hominem consularem.*] Antonium Consularem vocavit in judicium, ut jam sæpiùs dixit.

78. *Violatam diceret.*] Quia Antonius visus est studuisse Catilinæ, propterea dicit, ab eo violatam esse Rempublicam, dixisse Cœlium.

80. *Absolutum.*] De Polâ loquitur, de quo jam sæpe.

82. *Obsides periculi.*] Ostendit, nihil esse periculi metuendum à Cœlio, quia duas illas accusationes tanquam fidei suæ obsides erga Rempublicam dedit.

84. *Sext. Clodius.*] Sextus Clodius fuit Pub. Clodii famaliarissimus & scriba, cui quidem ejus omnia flagitia tribuit Cicero, quia in iis patrandis eo usus est adjutore. Hunc Sextum Clodium mirè describit in Orat. pro Domo. Locum consule.

84. *Per biennium.*) Ab eo tempore quo transiit ad plebem, ad reditum usque Ciceronis biennium fuit, quo toto tempore Clodius seditiones in Republicâ excitavit.

85. *Ædes sacras.*] Ædes ait elatè, nam solum Nympharum templum incendit. Cum urbs variis incendiis obnoxia esset, crediderunt ope tantùm illarum iis ignibus posse subveniri, utpote quæ aquis præessent: quare iis ædem consecrarunt.

86. *Censum populi Rom.*] In æde Nympharum publicæ tabulæ, in quibus tum nomina Romanorum, tum uniuscujusque census describebatur, asservabantur. [Vide Orat. pro Milone, p. 338.]

nibus incendit, hominem ſine [p] re, ſine fide, ſine ſpe, ſine ſede, ſine fortunis; ore, linguâ, manu, vitâ ómni inquinatum; qui Catuli monumentum afflixit, meam domum diruit, mei fratris incendit; qui in palatio atque in urbis oculis ſervitia ad cædem & inflammandam urbem incitavit: in eâ civitate ne patiamini illum abſolutum muliebri gratiâ, M. Cœlium libidini muliebri condonatum: ne eadem mulier cum ſuo conjuge & fratre, turpiſſimum latronem eripuiſſe, & honeſtiſſimum adoleſcentem oppreſſiſſe videatur. Quod cùm hujus vobis adoleſcentiam propoſueritis, conſtituitote vobis ante oculos hujus etiam miſeri ſenectutem, qui hoc unico filio nititur, in hujus ſpe requieſcit, hujus unius caſum pertimeſcit: quem vos ſupplicem veſtræ miſericordiæ, ſervum poteſtatis, abjectum non tàm ad pedes, quàm ad mores ſenſuſque veſtros, vel recordatione parentum veſtrorum, vel liberorum jucunditate ſuſtentate; ut in alterius dolore, vel pietati, vel indulgentiæ veſtræ ſerviatis. Nolite, Judices, aut hanc jam naturâ ipsâ [q] occidentem velle maturiùs extingui vulnere veſtro, quàm ſuo fato: aut hunc nunc primùm floreſcentem firmatâ jam ſtirpe virtutis, tanquam turbine aliquo aut ſubitâ tempeſtate pervertere. Conſervate parenti filium, parentem filio, ne aut ſenectutem jam prope [r] deſperatam contempſiſſe, aut adoleſcentiam plenam ſpei maximæ non modò non aluiſſe vos, ſed etiam [s] perculiſſe atque afflixiſſe videamini. Quem ſi vobis, ſi ſuis, ſi reipublicæ conſervatis, addictum, deditum, obſtrictum vobis ac liberis veſtris habebitis: omniumque hujus [t] nervorum ac laborum vos potiſſimùm, Judices, fructus uberes diuturnoſque capietis.

[p] *bonis.* [q] *morientem.* [r] *mortuam.* [s] *evertiſſe.* [t] *virium.*

88. *Catuli monumentum.*] Catuli monumentum Porticus fuit in Palatio.

89. *Meam domum diruit.*] Clodius, dum Cicero exularet, domum ejus Libertati consecravit.

92. *Muliebri gratia.*) Si Clodiæ causâ Sextus Clodius absolutus est, non debet propter eam Cœlius ad damnationem & supplicium tradi.

93. *Mulier cum suo conjuge.*) Pungit Clodium, qui infamis fuerat incestu cum illâ suâ sorore Clodiâ.

Ib. *Turpissimum latronem.*) Sextum Clodium latronem vocat, qui Clodiæ beneficio, judicio liberatus est.

96. *Hujus miseri.*) Hæc verba pronunciando Cœlii patrem demonstrabat, qui atratus & sordidatus judicio aderat, movendæ judicum misericordiæ causâ.

104. *Jam stirpe.*) Comparatio à ventis & tempestate: & metaphora ducta à teneris arboribus.

L. CALPURNIUM PISONEM.

ARGUMENTUM.

CUM *Piso, ex sententiâ Ciceronis, revocatus esset à provinciâ Macedoniâ, quam Proconsul administrabat, graviter in Ciceronem invectus est. Hac oratione Pisoni Cicero respondet, quam in Senatu habuit loco sententiæ, ut testatur Quintilianus, lib.* 3. *cap.* 9.

TEMPUS.

Paucis ante diebus habita hæc oratio, quam Pompeius ludos faceret, anno urbis conditæ 698. *ipso Cn. Pompeio & M. Licinio Crasso secundùm Consulibus, & Ciceronis* 52.

GENUS CAUSÆ.

Demonstrativum est: exagitat enim totâ hac oratione Pisonem.

PARTES.

Tres sunt; Exordium, Insectatio, Peroratio.

EXORDIUM.

1. JAMNE vides, bellua, jamne sentis, [a] quæ sit hominum querela frontis tuæ? nemo queritur Syrum, nescio quem, de grege

INTERPRETATIO.

[a] *quantum homines querantur de fronte tuâ.*

NOTÆ.

1. *Jamne vides, bellua.*) Crediderunt nonnulli nihil in hoc exordio desiderari, sed abruptum & inflammatum esse; verùm aliter sentiunt benè multi, adducti auctoritate Asconii Pediani antiquissimi Interpretum, qui in Ciceronem commentati sunt; citat enim vir eruditus fragmenta quædam illius exordii, è quibus conjicitur tantum secundam illius partem exstare.

Ib. *Jamne sentis.*] Pisonis stupiditatem indicat, qui belluarum instar tantùm videt & sentit; quo gemino sensu imprimis illæ præditæ sunt.

2. *Frontis tuæ.*] Frons index est severitatis & clementiæ; quam Genio olim dedicatam fuisse Alexander ab Alexandro scribit.

Ib. *Syrum, nescio quem.*] Servis sæpe nomina nationum suarum imponebant,

novitiorum, factum eſſe conſulem; non enim nos color iſte ſervilis, non piloſæ genæ, non dentes putridi deceperunt; oculi, ſupercilia, frons, vultus denique totus, qui ſermo quidam tacitus mentis eſt, hic in errorem homines impulit: hic eos, quibus eras ignotus, decepit, fefellit, in fraudem induxit. Pauci iſta tua lutulenta vitia noveramus: pauci tarditatem ingenii, ſtuporem debilitatemque linguæ; nunquam erat audita vox in foro; nunquam periculum factum conſilii; nullum non modò illuſtre, ſed ne notum quidem factum, aut militiæ, aut domi: [b] obrepſiſti ad honores errore hominum, commendatione fumoſarum imaginum: quarum ſimile habes nihil præter colorem. Is mihi etiam gloriabitur, ſe omnes magiſtratus ſine repulſâ aſſecutum? mihi iſta licet de me verâ cum gloriâ prædicare; omnes enim [c] honores populus Romanus mihi ipſi, homini novo, detulit. Nam tu cùm quæſtor es factus, etiam qui te nunquam viderant, tamen illum honorem nomini [d] mandabant tuo. Ædilis es fac-

[b] *perveniſti* clam. [c] *magiſtratus.* [d] *concedebant.*

ut Strabo ait, lib. 7. & præ cæteris nationibus nati fuerunt ad servitutem Syri, Judæi, & Cappadoces, ut dixit Orat. de provinc. Consul: censent aliqui hic Gabinium designari qui Syriæ præerat.

2. *Novitiorum.*) Loquitur de venalibus illis servis, qui recentes nondum per annum servierant.

Ib. *Color iste servilis.*) Atrum colorem indicat, quo maximè fuerunt Syri.

3. *Oculi.*] Oculi quasi nuncii sunt animi, ex iis enim iratus, lætus, &c. conjicitur.

4. *Supercilia.*] Fastum & superbiam supercilia denotant: quæ deflexa sunt, austeros; inflexa, irrisores; demissa malevolos arguunt.

7. *Lutulenta vitia.*] Vitia omnium turpissima in Pisone reprehendit, quibus, quasi sus luto, delectabatur.

8. *Audita vox in foro.*] Stupiditatem hominis describit; quæ tanta fuit, ut nunquam in foro auditus fuerit sive in accusando, sive in defendendo quoquam.

9. *Periculum factum consilii.*] Piso non modò nunquam fuerat auditus in foro, sed ne quidem in Senatu cùm de Repub. agebatur; hâc enim Romæ duplici re commendabantur.

10. *Aut militiæ.*] Romani vel domi eloquentiæ, vel militiæ, rebus præclarè gestis, gloriam sibi ac nomen faciebant.

11. *Commendatione fumosarum imaginum.*] Suam nobilitatem commendabant Romani ostensione imaginum, quas suorum majorum asservabant in ædium atriis: *fumosas* verò appellat, aut quia antiquitate nigredinem, aut quia ignibus coram iis accensis fuliginem contraxerant. Soliti enim Romani diebus festis ante eas thus & cereos accendere, ut dicitur à Cic. lib. 3. Offic.

13. *Is mihi etiam gloriabitur.*] Piso contra Ciceronem dixerat se omnes magistratus adeptum esse; sed isti reponit Cicero, hanc gloriam non suâ, sed majorum suorum causâ illi, at sibi propter se delatam esse.

15. *Mihi homini novo.*] Novus homo dicitur, quem ante nemo in familiâ magistratum obtinuerat, sed qui suâ virtute sibi adeptus est.

16. *Quæstor.*] Quæstores, ut ait Varro, à quærendo dicti sunt: quia conquirebant pecunias publicas. Regibus primùm Romæ imperantibus instituti sunt, & postea populi suffragio creati, sicut reliqui Magistratus.

17. *Nomini.*] Piso erat ex illustrissimâ familiâ Pisonis Frugi, cujus magna & præclara extiterant in Rempublicam officia; hujus meminit Cicero in Orat. pro Fonteio; quare ad contemptum Pisonis, contra quem agit, non tàm illi, quàm nomini ejus delatam fuisse præturam contendit.

Ib. *Ædilis es factus: Piso.*] Ædiles alii plebeii fuerant, alii curules. Cu-

tus: Piso est à populo Romano factus, non iste Piso. Prætura item majoribus delata est tuis; noti erant illi mortui: te vivum nondum noverat quisquam. Me cùm quæstorem in primis, ædilem priorem, prætorem primum cunctis suffragiis populus Romanus faciebat, homini ille honorem, non generi; moribus, non majoribus meis; virtuti perspectæ, non auditæ nobilitati, deferebat.

rulium autem triplex fuit procuratio: primùm ut ludos curarent; deinde ædes sacras publicasque, item vias publicas tuerentur; postremò, ut ne mancipiorum venditione, & mensuris fraus admitteretur. Plebeiorum vero quadruplex fuit, ex Dionys. Hal. 1. ut essent Tribunor. administri. 2. ut curarent plebeios ludos. 3. ut cloacas tuerentur. 4. ut annonæ præessent. Hi omnes à populo creabantur, & magistratum Kal. Januar. inibant.

18. *Non iste Piso.*] Pisonem intelligit, qui Frugi cognominatus est; vir tantâ virtute, atque integritate, ut optimis illis temporibus, cùm inveniri nemo bonus posset, solus tamen frugi vel ab inimicis vocaretur,

20. *Me cum quæstorem.*] Jam se confert cum Pisone Cicero, atque ejus honorem extenuat, dum se superiorem in assequendis magistratibus ostendit, quia sibi, non majoribus delati sunt.

21. *Prætorem primum.*] De Prætoribus & eorum numero dictum est in Orat. pro lege Manil. parag. 1. not. ad l. 13.

INSECTATIO PISONIS.

Illa Pisonis insectatio duas partes complectitur; in primâ agit de publicis Pisonis in flagitiis, in secundâ de privatis.

PRIMA PARS.

Hæc prima pars tres alias continet. In primâ agit de Consulatu Pisonis, quem impiè ille gessit. In secundâ, de provinciâ, quam nefariè administravit. In tertiâ, de ejus reditu.

II. Nam quid ego de consulatu loquar? [a] parto vis, anne gesto? Miserum me! cum hâc me nunc peste, atque labe confero? sed nihil comparandi causâ loquar; ac tamen ea quæ sunt longissimè disjuncta comprehendam. Tu consul es renunciatus (nihil dicam graviùs, quàm quod omnes fatentur) impeditis reipublicæ temporibus, dissidentibus Coss. Cæsare & Bibulo, cùm hoc non recusares, quin

[a] *quomodo pepererim, aut gesserim.*

2. *Miserum me.*] Retractatio quâ se reprehendit, quòd se cum Pisone compararet.

4. *Tu Consul renunciatus.*] Vel præconis, vel ipsius Consulis voce Magistratus renunciabantur.

5. *Impeditis Reipub. temporibus.*] Loquitur de civili dissidio, quod tum exortum est, quando Bibulus obstitit Cæsari, qui, ut egentium sibi voluntates devinciret, rogationem de coloniis deducendis & agris dividendis tulit. Plutar. in Pom.

ii, à quibus dicebare conſul, te luce dignum non putarent, niſi nequior, quàm Gabinius, extitiſſes; me cuncta Italia, me omnes ordines, me univerſa civitas, non prius tabellâ quàm voce, priorem conſulem declaravit. Sed omitto, ut ſit factus uterque noſtrûm; ſit ſane ſors domina campi; magnificentius eſt dicere, quemadmodum geſſerimus conſulatum, quàm quemadmodum ceperimus. Ego Kalendis Januar. Senatum & bonos omnes legis agrariæ maximarumque largitionum metu liberavi. Ego agrum Campanum, ſi dividi non oportuit, conſervavi; ſi oportuit, melioribus auctoribus reſervavi. Ego in C. Rabirio perduellionis reo XL. annis ante me conſulem interpoſitam Senatûs auctoritatem ſuſtinui contra invidiam, atque defendi. Ego adoleſcentes bonos & fortes, ſed uſos eâ conditione fortunæ, ut, ſi eſſent magiſtratus adepti, reipub. ſtatum [b] convulſuri viderentur, meis inimicitiis, [c] nullâ Senatûs malâ gratiâ, comitiorum ratione privavi; ego Antonium collegam, cupidum provinciæ, multa in republicâ molientem, patientiâ atque obſequio meo mitigavi. Ego

b *perdituri.* c *nullo odio concepto in Senatum.*

8. *Nequior quàm Gabinius.*] Gabinius ille, ut dicit Cicero in Orat. post reditum in Sen. ætatis quæ tempora ad omnes libidines divulgavit, & egestatem, & luxuriam domestico lenocinio sustentavit: & ut Plutarchus, inter omnes Pompeii scurras assentator fuit.

2. *Tabellâ quàm voce.*] Declarabant quem eligebant vel scripto, vel voce; Cicero communi omnium voce Consul declaratus est.

11. *Domina campi.*] Fortuna & casus sæpiùs regebant comitia quæ in campo Martio habebantur, quàm consilium & ratio.

13. *Kalendis Januariis.*] Initio Januarii Consules magistratum inibant; quod manifestè docet Ovidius lib. 4. de Ponto.

Ergo ubi, Jane biceps, longum reseraveris annum,
Pulsus & à Sacro mense December erit;
Purpura Pompeium summi velabit honoris,
Ne titulis quicquam debeat illa suis.

Ib. *Legis Agrariæ.*] Cassio & Proculo Coss. primùm lata est lex Agraria, & magnis postea rerum motibus per annos ferè triginta jactata, & restaurata à Rullo Tribuno-plebis, quâ Campanum agrum populo dividebat; sed hanc legem sustulit Cicero statim atque Consul renunciatus est. Vide Orat. de lege Agrariâ.

16. *Melioribus auctoribus.*] Pompeio & C. Cæsari.

Ib. *In Rabirio perduellionis reo.*] Rabirius cum telo fuerat in collisione Saturnini oppressi, qui seditionem tribunus-plebis excitaverat; deinde ejus caput per ludibrium circumtulerat. Triginta sex annis post à Labieno tribuno-plebis in Judicium Rabirius, apud populum, perduellionis reus vocatus est, & defensus à Cicerone Consule. Vide ejus Orat.

18. *Adolescentes bonos.*] Tulit legem Cornelius Sylla, ut proscriptorum liberi bonorum petendorum potestate privarentur, cùm tamen petere vellent, Cicero contra eos Orationem habuit. Vide Plin. lib. 7. cap. 30.

22. *Cupidum provinciæ.*] Obtigerat Macedonia Ciceroni in sortitione provinciarum, & Antonio Gallia. Cùm optaret Macedoniam Antonius, quia opulentior, cum eo Galliam commutavit Cicero, & sic pactione provinciæ eum ad Remp. revocavit.

Ib. *In republicâ molientem.*] Favere Antonius Catilinæ non obscurè videbatur, ut se ære alieno liberaret.

provinciam Galliam Senatûs auctoritate, exercitu & pecuniâ instructam & ornatam, quam cum Antonio communicavi, quòd ita existimabam tempora reipubl. ferre, in concione deposui, reclamante populo Romano. Ego L. Catilinam, cædem Senatûs, interitum urbis, non obscurè, sed palam molientem, egredi ex urbe jussi: ut, à quo legibus non poteramus, mœnibus tuti esse possemus. Ego tela extremo mense consulatûs mei intenta jugulis civitatis de conjuratorum nefariis manibus extorsi. Ego faces jam accensas ad hujus urbis incendium comprehendi, protuli, extinxi. Me Q. Catulus princeps hujus ordinis, & auctor publici consilii, frequentissimo Senatu, parentem patriæ nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius, his audientibus, civicam coronam deberi à repub. dixit. Mihi togato Senatus, non, ut multis, benè gestæ, sed ut nemini, conservatæ reipublicæ, singulari genere supplicationis, deorum immortalium templa patefecit. Ego cùm in concione, abiens magistratu, dicere à tribuno-plebis prohiberer, quæ constitueram; cùmque is mihi tantummodo ut jurarem, permitteret; sine ullâ dubitatione juravi,

24. *Provinciam Galliam.*] Deposuit Galliam, quia sibi ita expedire Reipub. videbatur; & ait. Famil. lib. 5. epist. 11. eam fratri suo se tradere voluisse.

Ib. *Senatûs auctoritate.*] Pertinebat ad Senatum provincias decernere, quas sine ejusdem auctoritate deponere nemini fas fuit.

27. *L. Catilinam.*] Vide Orationes in Catilinam ubi de totâ hujus conjurationis serie fusiùs dictum est.

29. *Jussi.*] Jussit exire Catilinam non propriâ suâ auctoritate Consulari, sed auctoritate Senatusconsulti.

30. *Ego tela.*] A Catilinâ imperium interficiendi Ciceronis C. Cornelio, & M. Cethego datum fuerat. Sed horum insidias, qui per salutationes & officii speciem interfecturi Consulem fuerant, prodidit Fulvia noctu ad Ciceronem profecta.

Ib. *Extremo mense.*] Nonis Decembribus, quia novi Kal. Jan. inibant magistratum.

31. *Faces jam accensas.*] Significat se per Flaccum Prætorem in Ponte Milvio literas conjuratorum comprehendisse, quas publicè legit in Senatu, quibus omnia conjuratorùm consilia detecta sunt.

33. *Q. Catulus.*] Q. Catulus Senator magnæ auctoritatis in Senatu, patrem patriæ Ciceronem nuncupavit, quæ appellatio nemini antea fuerat decreta. Plut. in vitâ Cic.

35. *L. Gellius.*] Vir Censorius.

36. *Civicam coronam.*] Ex Gellio lib. 5. cap. 6. *Civica corona appellatur, quam civis civi, à quo servatus est in prælio, testem vitæ salutisque perceptæ dat; ea fit ex fronde quernâ, quoniam cibus, victusque antiquissimus quernus capi solitus sit.*

37. *Non, ut multis, benè gestæ, &c.*] Gloriatur hic Cicero honorem, qui nemini antea concessus fuerat, sibi decretum esse. Nam vulgò supplicationes eis decernebantur, qui bene rem in bello gesserant; at ipsi, propter conservatam Rempub. delatæ sunt, quando sine ferro, sine armis à Catilinæ conjuratione Rempub. vindicavit.

38. *Supplicationis.*] De his supplicationis honoribus dictum est fusè in Oratione in Catil. parag. iii. l. 55.

40. *A Tribuno-plebis.*] Mos fuit, ut cùm deponerent magistratum, se nihil contra leges fecisse jurarent. At cùm Cicero concionem tunc apud populum habere vellet, à Q. Metello Nepote prohibitus est, qui pro rostris subsellia collocavit, ne conscenderet; sed tantùm permisit ut ex inferiori loco Magistratum ejuraret, qui non usitatâ, sed nova jurisjurandi formulâ usus est, ut ait Plutar. in Cic. Timebant verò Tribuni-plebis ne qua populi seditio concitaretur.

rempubl. atque hanc urbem meâ unius operâ esse salvam. Mihi populus Romanus universus, illâ in concione, non unius diei gratulationem, sed æternitatem immortalitatemque donavit, cùm meum jusjurandum tale atque tantum, juratus ipse, unâ voce & consensu approbavit. Quo quidem tempore is meus domum fuit è foro reditus, ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in numero videretur. Atque ita est à me consulatus peractus, ut nihil sine consilio Senatûs, nihil non approbante populo Romano egerim: ut semper in rostris curiam, in Senatu populum defenderim: ut multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum Senatu conjunxerim.

III. Exposui breviter consulatum meum. Aude nunc, ô furia, de tuo dicere: cujus fuit initium ludi Compitalitii, tùm primùm facti post L. Metellum & Q. Marcium coss. contra auctoritatem hujus ordinis: quos Q. Metellus (facio injuriam fortissimo viro mortuo, qui illum, cujus paucos pares hæc civitas tulit, cum hâc importunâ belluâ conferam) sed ille designatus consul, cùm quidam tribunus pleb. suo auxilio magistros ludos contra senatusconsultum facere jussisset, privatus fieri vetuit: atque id, quod nondum potestate poterat, obtinuit auctoritate. Tu, cùm in Kalendis Jan. Compitalitiorum dies incidissent, Sex. Clodium, qui nunquam antea prætextatus fuisset, ludos facere, & prætextatum volitare passus es, hominem impurum, atque non modò facie, sed etiam oculo tuo dignissimum. Ergo his fundamentis positis consulatûs tui, triduo post, in-

45. *Juratus ipse.*] Audito Ciceronis juramento, quo se leges & Rempub. servavisse testabatur, populus vicissim juravit ita esse, & illius operâ conservatam fuisse Rempub.

47. *E foro reditus.*] Sæpe honoris causâ viros principes & bene meritos de Republicâ populus redeuntes è foro vel Senatu domum deducebant, & comitabantur; quod præcipuè Ciceroni contigit, cùm conjuratos jussit in carcere trucidari. Vide Plutar. in vitâ Cic.

48. *Atque ita est.*] Brevem quasi gesti sui Consulatûs epilogum subjicit, ad aliam partem transiturus.

1. *Aude nunc.*] Jam aggreditur de Pisonis Consulatu dicere, cujus indignitatem ostendit in hunc modum: pertinet ad Consulem Senatusconsulta tueri, at contrà Piso ludos fieri, leges convelli, & alia ejusmodi passus est: Metellus designatus Consul obtinuit, ne ludi spectarentur, contrà Piso Consul fecit, &c.

2. *Ludi Compitalitii.*] Ludi Compitalitii dicti sunt à compitis, ubi in Larium honorem celebrabantur; nullus eis dies certus præfinitus erat, sed non longè à Saturnalibus fuisse celebratos Dionysius lib. 4. testatur. Hi primùm à Servio Tullio instituti sunt, sed sublatis collegiis aboliti sunt.

3. *L. Metellum & Q. Marcium.*] Consules fuerant novem abhinc annis.

7. *Quidam tribunus.*] Herennius, vel Mummius.

ib. *Magistros ludos.*] Multi editi habent *magnos:* sed ineptè; nam non de ludis Magnis, sed Compitalitiis hic agitur; per *Magistros* intelligit *vicorum Magistros*, qui ludos Compitalitios facere solebant prætextati, ut ex *Asconio* liquet.

8. *Privatus.*] Designatus quidem Consul erat, sed tunc tantùm privatus.

9. *Potestate poterat.*] Potestas respicit magistratum, & auctoritas personam.

10. *Kal. Jan. dies incidissent.*] Paucis diebus post Saturnalia, quæ Decembri mense celebrabantur, incidebat iste dies compitalitiorum. Compitalibus verò publicè servi auctoritatem, & Saturnalibus domi auctoritatem habebant.

11. *Prætextatus.*] Prætextæ tantùm jus habuere Magistratus, & qui ludis præerant.

ſpectante & tacente te, à P. Clodio, fatali portento prodigioque reipublicæ, lex Ælia & Fuſia everſa eſt, propugnacula muriquè tranquillitatis atque otii. Collegia non ea ſolùm, quæ Senatus ſuſtulerat, reſtituta ſunt, ſed innumerabilia quædam nova ex omni fæce urbis ac ſervitio conſtituta. Ab eodem homine in ſtupris inauditis nefariſque verſato, vetus illa magiſtra pudoris & modeſtiæ, ſeveritas cenſoria ſublata eſt: cùm tu interim, buſtum reipubl. qui te conſulem tum Romæ dicis fuiſſe, verbo nunquam ſignificâris ſententiam tuam tantis in naufragiis civitatis. Nondum quæ feceris, ſed quæ fieri paſſus ſis, dico: neque verò multùm intereſt, præſertim in conſule, utrùm ipſe perniciosis legibus, improbis concionibus rempubl. vexet, an alios vexare patiatur. An poteſt ulla eſſe excuſatio, non dicam malè ſentienti, ſed [a] ſedenti, cunctanti, dormienti in maximo reipub. motu conſuli? centum prope annos legem Æliam & Fuſiam tenueramus: quadringentos judicium, notionemque cenſoriam: quas leges auſus eſt non nemo improbus, potuit quidem nemo unquam, convellere: quam poteſtatem minuere, quo minus de moribus noſtris quinto quoque anno judicaretur, nemo tam effusè petulans conatus eſt. Hæc ſunt, ô carnifex, in gremio ſepulta conſulatûs tui. Perſequere connexos his funeribus dies. [b] Pro Aurelio tribunali, ne connivente quidem te, quod ipſum eſſet

[a] *oſcitanti.* [b] *prope.*

16. *Lex Ælia & Fusia.*] Legem tulit de Comitiis Q. Ælius Cos. cum M. Junio an. DXXCVI. ut quoties cum populo ageretur, augures de cœlo servarent, Magistratus & obnunciandi, id est, denunciandi, agi per Jovem non licere, & legislationi intercedendi potestatem haberent. Nam cum Lex ferretur, augures de cœlo servabant: Magistratus, si quid observatum erat quo impediri Comitia possent, nunciabant. Tulit P. Furius sive Fusius Consul cum Sexto Attilio, anno urbis 616. ut certis diebus, qui tamen fasti essent, agi cùm populo non liceret.

16. *Collegia.*] Collegia dicebantur sodalitates & conventus certorum hominum artem aliquam certam factitantium, ut Pistorum, Sutorum, &c. Ea autem instituta fuisse à Numâ Pompilio scribit Plutar. in ejus vitâ. Hæc quidem Senatusconsulto sublata erant propter seditiones, at lege Clodiâ restituta sunt, ut comparatos sibi homines ad seditiones faciendas haberet.

20. *Vetus illa censoria.*] Censores per quinque annos suum gerebant Magistratum; eorum erat civium familias & facultates describere, invigilare moribus civitatis, populum in tribus partiri, legere tum Senatûs, tum equestris ordinis principem, cives improbos notare ignominiâ, &c. Tulit autem legem Clodius, ne quem Censores in legendo præterirent, neve quâ ignominiâ afficerent, nisi qui apud eos accusatus, & utriusque Censoris sententiâ damnatus esset.

21. *Bustum.*] Bustum nunc exustum cadaver, nunc & sepulcrum significat.

25. *Præsertim in Consule.*] Consul invigilare debet patriæ, & seditiones, & injuriam omnem à civibus amovere.

31. *Non nemo improbus.*] Gabinium designat Pisonis collegam [vel potius Vatinium, qui Tribunus-pleb. fuit Pisone & Gabinio Coss. Vide Orat. in *Vatinium.*]

35. *Connexos his funeribus.*] Perturbationem totius Reipub. & civium vexationem, quæ Clodio Tribuno facta est, funera appellat.

ſcelus, ſed etiam hilarioribus oculis, quàm ſolitus eras, intuente, delectus ſervorum habebatur ab eo, qui nihil ſibi unquam nec facere, nec pati turpe eſſe duxit; arma in templo Caſtoris, ô proditor templorum omnium! vidente te, conſtituebantur ab eo latrone, cui templum illud fuit, te conſule, arx civium perditorum, receptaculum veterum Catilinæ militum, caſtellum forenſis latrocinii, buſtum legum omnium ac religionum. Erat non ſolùm domus mea, ſed totum Palatium Senatu, equitibus Romanis, civitate omni, Italiâ cunctâ refertum: cùm tu non modò ad eum Ciceronem (mitto enim domeſtica, quæ negari poſſunt: hæc commemoro, ſunt palam) non modò, inquam, ad eum, cui primam comitiis tuis dederas tabulam prærogativæ, quem in Senatu ſententiam rogabas tertium, nunquam aſpirâſti: ſed omnibus conſiliis, quæ ad me opprimendum parabantur, non interfuiſti ſolùm, verùm etiam crudeliſſimè præfuiſti. Mihi verò ipſi coram genero meo, propinquo tuo, quæ dicere auſus es? egere, foris eſſe Gabinium: ſine provinciâ ſtare non poſſe: ſpem habere à tribuno plebis, ſi tua conſilia cum illo conjunxiſſes: à Senatu quidem deſperâſſe: hujus te cupiditati obſequi, ſicut ego feciſſem in collegâ meo; nihil eſſe quod præſidi-

36. *Aurelio.*] Tribunal illud ab Aurelio Cottâ Aurelium dictum est. De hoc vide Orat. pro Sextio.

38. *Dèlectus habebatur.*] Deligebantur servi, qui omnium essent aptissimi ad cædem faciendam.

39. *In templo Castoris.*) Templum Castoris, victis Latinis, ob beneficium victoriæ A. Posthumius dictator anno 258. in foro Romano posuit, quod longo post tempore, victis Dalmatis, Metellus Dalmaticus ex hostium manubiis collapsum restituit.

Ib. *Proditor templorum.*) Elatè id dicit, neque enim ulla templa violaverat Piso, sed templum Castoris, & ædem Nympharum incendi à Publio Clodio impunè permiserat.

41. *Cui templum illud fuit.*) Egregia amplificatio, ut pluribus verbis rei indignitatem ostendat.

48. *Comitiis tuis.*) Id est, comitiis aliquibus, quibus Piso præfuit.

Ib. *Dederas tabulam prærogativæ.*] Hoc est, feceras potestatem Magistratum eligendi quem velles. Est enim *Prærogativa* quædam antelatio. Unde tribus prærogativæ dicebantur, quæ primæ omnium sententiam rogabantur.

49. *Rogabas tertium.*) Pompeium primò, deinde Crassum, tum Ciceronem.

Ib. *Nunquam aspirasti.*] Desidiam notat Pisonis; cum enim ipse Cicero ab inimicis appeteretur, nunquam Piso Consul conatus est ei opem ferre.

50. *Parabantur.*] Quæ à Clodio tribuno-plebis contra Ciceronem parabantur, vidente Pisone facta sunt.

52. *Coram genero meo.*] Gener Ciceronis Piso Crassipes fuit, qui Tulliam Ciceronis filiam uxorem duxerat; quam, mortuo illo suo marito, Lentulo dedit pater Cicero.

53. *Egere, foris esse Gabinium.*) Abrahamus illas voces de ære alieno, in quo erat Gabinius, intelligit: quia facilè latitant debitores, & abesse se fingunt.

54. *Spem habere à Tribuno-plebis.*) Sperabat Gabinius se provinciam obtenturum à populo, rogante & intercedente pro eo Publio Clodio Tribuno-plebis; cùm aliter liberare se ære alieno non posset.

55. *A Senatu quidem desperasse.*) Non potuit Senatus ei provinciam denegare; nam legibus populo. Rom. designatis Consulibus decernendæ erant provinciæ. Quare hoc potiùs ad ornamenta provinciarum pertinet, veluti ad exercitum & pecuniam.

56. *In Collegâ meo.*) Antonium Colle-

um conſulum implorarem: ſibi quemque conſulere oportere. Atque hæc dicere vix audeo; vereor ne qui ſit, qui iſtius inſignem nequitiam, frontis involutam integumentis, nondum cernat; dicam tamen: ipſe certè agnoſcet, & cum aliquo dolore flagitiorum ſuorum recordabitur. Meminiſti-ne, cœnum, cùm ad te quintâ fere horâ cum C. Piſone veniſſem, neſcio quo è gurgiſtio te prodire, involuto capite, ſoleatum? &, cùm iſto ore fœtido teterrimam nobis popinam inhalâſſes, excuſatione te uti valetudinis, quòd diceres, vinolentis te quibuſdam medicaminibus ſolere curari? quam nos cauſam cùm accepiſſemus (quid enim facere poteramus?) pauliſper ſtetimus in illo ganearum tuarum nidore, atque fumo: unde tu nos cum improbiſſimè reſpondendo, tum turpiſſimè èructando ejeciſti. Idem illo ferè biduo productus in concionem ab eo, cui ſic æquatum præbebas conſulatum tuum, cùm eſſes interrogatus, quid ſentires de conſulatu meo; gravis auctor, Calatinus credo aliquis, aut Africanus, aut Maximus, & non Cæſonius Semiplacentinus Cal-

gam suum Cicero mitigavit, cedendo ei Macedoniam, quam sortitus erat..

61. *Cœnum.*] Jam sordes & perfidiam Pisonis exponit, à quo Clodianorum furoribus expositus est. Vocat autem illum cœnum, quasi tanta esset vitiorum fœditas, ut non tam cœnosus quàm cœnum esse videretur.

62. *Quinta fere hora.*] Id est, quatuor ferè horis ante solitum, cùm tantùm horâ nonâ soliti essent mensis accumbere, juxta illud Martialis:

Imperat extructos frangere nona toros.

Ib. *Cum Pisone.*] Hic C. Piso Crassipes dicebatur, Ciceronis gener, & hujus Pisonis propinquus.

63. *E gurgustio.*] Festus ait, gurgustium est genus habitationis angustum, arundine & straminibus compositum.

Ib. *Involuto capite.*] Caput involvebant Romani libidini & crapulæ se daturi. Vide Hor. lib. 2. Sat. 7, *Turpis odoratum caput obscurante lacerna.*

Ib. *Soleatum.*] Soleæ erant calceamenta, quibus plantarum calces tantum infimæ tegebantur, & quæ teretibus habenis vinctæ erant: quod calceamenti genus maximè ad fœminas pertinebat, & indecens viris habebatur. His tamen in conviviis utebantur, ut ante accubitum faciliùs eas deponerent. Vide Horat. in citatâ superius Sat.

64. *Teterrimam propinam.*] Per Metonymiam odorem popinæ significat, in quâ ebrietati vacabant.

67. *Ganearum tuarum.*] Ganeæ loca sunt abdita, ac veluti defossa, ubi libidinibus & crapulæ indulgebant.

70. *Productus in concionem.*] Vocatus est Piso in concionem à Clodio tribuno plebis, ut suam sententiam de Ciceronis consulatu diceret.

72. *Gravis auctor.*] Ironia.

Ib. *Calatinus.*] De auctoritate Calatini loquitur Cicero in lib. de Senect. & de ejus paupertate Valer. Max. lib. 4. cap. 4. cujus attritæ manus rustico opere salutem publicam stabilivèrunt.

Ib. *Africanus.*] P. Africanum à Numantiâ redeuntem, ab ipsâ penè portâ in rostra perductum, quid de Tib. Gracchi morte, cujus sororem in matrimonio habebat, sentiret, interrogavit C. Carbo; ut auctoritate clarissimi viri, inchoato incendio, multum incrementi adjiceret; respondit Africanus, *jure eum cæsum videri;* cui cum succlamâssent, Non efficietis, inquit, ut solutos verear, quos alligatos adduxi. Vide Val. lib. 6. cap. 2.

73. *Maximus.*] Q. Fabius Maximus qui Fabiæ genti rebus præclarè gestis, Maximi cognomen adeptus est, dictaturâ, consulatibus quinque, tribus triumphis celeberrimus, &, ut ait Cic. lib. de senectute, cujus *non in sententiâ solùm, sed etiam in nutu residebat auctoritas.*

Ib. *Semiplacentinus.*] Semiplacentinus appellatur Piso, quia ex genere materno Placentinus erat, Calventius ve-

ventius, reſpondes, altero ad frontem ſublato, altero ad mentum depreſſo ſupercilio, crudelitatem tibi non placere. Hìc te ille homo digniſſimus tuis laudibus collaudavit. Crudelitatis tu, furcifer, Senatum conſul in concione condemnas? non enim me, qui ſenatui parui; nam delatio illa ſalutaris & diligens fuerat conſulis: animadverſio quidem & judicium Senatûs; quæ cum reprehendis, oſtendis, qualis tu, ſi ita fortè accidiſſet, fueris illo tempore conſul futurus; ſtipendio, mehercule, & frumento Catilinam eſſe putâſſes juvandum; quid enim interfuit inter Catilinam, & eum, cui tu Senatûs auctoritatem, ſalutem civitatis, totam rempub. provinciæ præmio vendidiſti? Quæ enim L. Catilinam conantem conſul prohibui, ea P. Clodium facientem conſules adjuverunt; voluit ille Senatum interficere, vos ſuſtuliſtis: leges incendere, vos abrogâſtis; interire patriam, vos adjuviſtis. Quid eſt vobis coſſ. geſtum ſine armis? incendere illa conjuratorum manus voluit urbem; vos ejus domum, quem propter urbs incenſa non eſt. Ac ne illi quidem, ſi habuiſſent veſtri ſimilem conſulem, de urbis incendio cogitâſſent; non enim ſe tectis privare voluerunt: ſed his ſtantibus nullum domicilium ſceleri ſuo fore putaverunt; cædem illi civium, vos ſervitutem expetîſtis. His vos etiam crudeliores; huic enim populo ita fuerat ante vos coſſ. libertas inſita, ut emori potius quàm ſervire præſtaret.

IV. Illud vero [a] geminum conſiliis Catilinæ & Lentuli, quod

[a] *ſimillimum.*

ut, quia Calventius, maternus avus, Placentiæ præco fuerat. De Pisonis genere dictum est in Orat. pro Sext.

74. *Altero ad frontem.*] Hyperbolicè describit Pisonis habitum ac deformitatem.

75. *Crudelitatem.*] Quasi crudelis vitus esset Cicero, cùm conjuratos morte affecit.

Ib. *Ille homo.*] Clodius.

77. *Furcifer.*] Furciferi servi dicebantur à furcâ, quod ob commissum aliquod facinus, furcam collo gestarent. *Donatus.*

78. *Qui senatui parui*] Nam Senatûs decreto morte condemnati fuerunt illi conjurationis Catilinariæ socii.

Ib. *Nam delatio.*] Cicero consul conjurationem à se detectam senatui tantùm detulit.

86. *Vos sustulistis.*] Cùm senatusconsultum factum esset, ut propter Ciceronem Senatus vestem mutaret, consules prohibuêre. Imò dixit Gabinius, *errare homines, si etiam Senatum aliquid in Republicâ posse arbitrarentur.* Pro Sext.

87. *Vos abrogastis.*] Abrogârunt leges Gabinius & Piso, cùm Clodio non obstitère, qui rogatione suâ legem Æliam & Fusiam abrogabat.

89. *Vos ejus domum.*] Ciceronis domum incendit, qui detexit consilium conjuratorum, qui urbem incendendam destinarant.

91. *De urbis incendio cogitassent.*] Volebant Catilinariæ conjurationis affines urbem incendere, ut in illâ urbis perturbatione Ciceronem consulem interficerent, de quo interficiendo nunquam cogitassent, si Pisoni aut Gabinio in gerendo consulatu par fuisset. Vide Sallust. in Catil. bell.

92. *Sed his stantibus.*] Non parietes significat, sed Patres conscriptos; quasi diceret, quamdiu tales Consules & Senatores, quales isti sunt, permanebunt. [Sic mox: *Me stante & manente.* Hottom.]

93. *Illi.*] Conjurati.

1. *Illud verò geminum.*] Id est, effecistis aliquid simillimum ejus quod Catilina & Lentulus effecere.

me [b] domo meâ expuliſtis, Cn. Pompeium domum ſuam compuliſtis; neque enim, me manente & ſtante in urbis vigiliâ, neque reſiſtente Cn. Pompeio omnium gentium victore, unquam ſe illi rempublicam delere poſſe duxerunt; à me quidem etiam pœnas expetîſtis, quibus conjuratorum Manes mortuorum [c] expiaretis: omne odium incluſum nefariis ſenſibus impiorum in me profudiſtis: quorum ego furori niſi ceſſiſſem, in Catilinæ buſto, vobis ducibus, mactatus eſſem. Quod autem majus indicium expectatis, nihil inter vos & Catilinam interfuiſſe, quàm quòd eandem illam manum ex intermortuis Catilinæ reliquiis concitâſtis? quòd omnes undique perditos collegiſtis? quòd in me carcerem effudiſtis? quòd conjuratos armâſtis? quòd eorum ferro ac furori meum corpus, atque omnium bonorum vitam objicere voluiſtis? Sed jam redeo ad præclaram illam concionem tuam. Tu es ille, cui crudelitas diſplicet? cui, cùm Senatus luctum ac dolorem ſuum veſtis mutatione declarandum cenſuiſſet, cùm videres mœrere rempublicam ampliſſimi ordinis luctu, ô noſter miſericors! quid facis? quod nullâ in barbariâ quiſquam tyrannus; omitto enim illud, conſulem edicere, ut Senatûs ſenatuſconſulto ne obtemperet: quo fœdiùs nec fieri, nec cogitari quidquam poteſt; ad miſericordiam redeo ejus, cui nimis videtur Senatus in conſervandâ patriâ fuiſſe crudelis. Edicere eſt auſus cum illo ſuo pari, quem tamen omnibus vitiis ſuperare cupiebat, ut Senatus, contra quàm ipſe cenſuiſſet, ad veſtitum rediret. Quis hoc ſe-

[b] *miſiſtis in exilium.* [c] *placaretis.*

2. *Cn. Pompeium.*] Domi se suæ continere Pompeius coactus est, quia deprehensus fuerat servus Clodii cum sicâ, ut Pompeium interficeret.

6. *Manes.*] Manes a veteribus mortuorum animæ dicebantur. Festus autem scribit, manes deos ab Auguribus invocari, quòd ii per omnia ætheria terrenaque manare credebantur: item deos inferos atque superos dici, quos ideò invocabant Augures, quòd hi existimabantur vitæ hominum favere.

9. *Mactatus essem.*] Respicit ad antiquum morem, quando ad busta mortuorum humanæ victimæ mactabantur.

12. *Carcerem effudistis.*] Ex ergastulis servi & scelerati homines educti sunt, ut seditio concitaretur.

16. *Senatus luctum.*] Cùm lata fuisset lex à Clodio, ut Cicero abiret in exilium, reus Cicero, ut Plutarchus scribit, vestem mutavit, & sordidatus populo supplicavit: cum Cicerone omnis primùm ferè equester ordo vestem mutavit: eumque nobilissimi adolescentes numero ad viginti millia sordidati deprecatores illius salutis, comitabantur. Deinde cùm Senatus frequens convenisset, ut vestem tanquam in publico luctu mutandum censeret, idque consules Piso & Gabinius vetarent, & Clodius cum armis ad Curiam versaretur, Senatores non pauci è Senatu, vestibus discissis, & clamore sublato, se proripuerunt.

20. *Consulem edicere.*] Absente Pisone, cùm Senatus in æde Concordiæ haberetur, omnes boni, veste mutatâ, se pro Ciceronis capite, ad pedes Gabinii projecerunt; quorum precibus ab illo repudiatis, L. Mummius ad Senatum de Republicâ retulit, senatusque frequens vestem pro Ciceronis salute mutandam censuit; sed consules edixerunt, ut ad suum vestitum Senatores redirent.

23. *Suo pari.*] Pisone.

cit ullâ in Scythiâ tyrannus, ut eos, quos luctu afficeret, lugere non sineret? mœrorem relinquis, mœroris aufers insignia: eripis lacrymas, non consolando, sed minando. Quòd si vestem non publico consilio Patres conscripti, sed privato officio aut misericordiâ mutavissent; tamen id iis non licere per [d] interdicta crudelitatis tuæ, potestatis erat non ferendæ. Cùm verò id Senatus frequens censuisset, ordines reliqui jam ante fecissent? tu ex tenebricosâ popinâ consul extractus, cum illâ saltatrice tonsâ Senatum populi Romani occasum atque interitum reipublicæ lugere vetuisti. At quærebat etiam paulò antè de me, quid suo mihi opus fuisset auxilio? cur non meis inimicis, meis copiis, restitissem? quasi verò non modò ego, qui multis sæpè auxilio fuissem, sed quisquam tam inops fuerit unquam, qui, isto non modò propugnatore, tutiorem se, sed advocato aut adstipulatore paratiorem fore putaret. Ego istius pecudis ac putidæ carnis consilio scilicet aut præsidio niti volebam? ab hoc ejecto cadavere quidquam mihi aut opis aut [e] ornamenti expectabam? Consulem ego tùm requirebam: consulem, inquam, non illum quidem, quem in hoc animali invenire non possem, qui tantam reipub. causam gravitate & consilio suo tueretur: sed qui, tanquam truncus atque stipes, si stetisset modò, possit sustinere tamen titulum consulatûs. Cùm enim esset omnis causa illa mea consularis & senatoria, auxilio mihi opus fuerat & Consulis, & Senatûs: quorum alterum etiam ad perniciem meam erat à vobis consulibus conversum; alterum reipublicæ penitus ereptum.

[d] *edicta*. [e] *gloriæ*.

26. *Scythiâ.*] Scythia provincia Asiæ gemina fuit, cujus olim populi nullas urbes habuêre, nulla mœnia, domos suas secum ferentes, unde ab Horatio *profugi* dicuntur.

27. *Mœrorem relinquis.*] Summo dolore totam Rempublicam affecit Ciceronis exilium.

33. *Illâ saltatrice.*] Gabinium in fœminino genere saltatricem appellat, propter mores ejus effœminatos. Saltatricem porrò vocat, quia post ejectum Ciceronem dicitur in convivio nudus saltavisse.

Ib. *Tonsâ.*] Tonsum esse ante paucos annos in deliciis haberi cœperat, cùm antea ad urbis conditæ annum quinquagesimum quartum supra quadringentesimum populus Rom. intonsus fuisset.

39. *Sed advocato.*] Asconius, Verrin. I. advocatum in judicio dicit eum esse, qui vel jus suggerit, vel præsentiam suam amico commodat. Etenim moris erat in judiciis tùm privatis, tùm publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri judices putabantur.

Ib. *Adstipulatore.*] Adstipulator dicitur qui vadimonii testis adhibetur.

40. *Istius pecudis.*] De Pisone loquitur, à quo auxilium non petiit, quia propter stoliditatem nihil agere in Republicâ poterat.

41. *Ejecto cadavere.*] Propriè ejectum cadaver de eo dicitur, quod fluctibus agitatum ad terram ejicitur: vel de eo etiam cadavere, cui honos sepulturæ non redditur, quod summè ignominiosum fuit apud veteres.

47. *Consularis & Senatoria.*] Cicero fuerat Consul, & tùm erat Senator.

50. *A Consulibus conversum.*] Non potuit Cicero expectare auxilium à Consulibus Pisone & Gabinio, quia ambo se Ciceronis inimicos declaraverant.

Ib. *Ereptum.*] Ab iisdem Consulibus

Ac tamen, ſi conſilium exquiris meum, neque ego ceſſiſſem, & me ipſa ſuo complexu patria tenuiſſet, ſi mihi cum illo buſtuario gladiatore, & tecum, & cum collegâ tuo decertandum fuiſſet. Alia enim cauſa præſtantiſſimi viri Q. Metelli fuit: quem ego civem meo judicio cum deorum immortalium laude conjungo: qui C. illi Mario fortiſſimo viro, & coſ. & ſextùm Conſuli, & ejus invictis legionibus, ne armis confligeret, cedendum eſſe duxit. Quod mihi igitur certamen eſſet hujuſmodi? cum C. Mario ſcilicet, aut cum aliquo pari? an cum altero barbato Epicuro, cum altero Catilinæ laternario? quos neque hercule ego, neque ſupercilium tuum, neque collegæ tui cymbala ac crotala fugi: neque tam fui timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus reipublicæ navem gubernâſſem, ſalvamque in portu collocâſſem, frontis tuæ nubeculam, tum collegæ tui contaminatum ſpiritum pertimeſcerem; alios ego vidi ventos, alias proſpexi animo procellas, aliis impendentibus tempeſtatibus non ceſſi, ſed his unum me pro omnium ſalute obtuli. Itaque diſceſſu tum meo omnes illi nefarii gladii de manibus crudeliſſimis exciderunt: cùm quidem tu, ô vecors & amens, cùm omnes boni abditi incluſique mœrerent, templa gemerent, tecta ipſa ur-

tota auctoritas Senatui erepta fuerat. Unde nihil ab eo auxilii sperare potuerat Cicero.

53. *Neque ego cessissem.*] Maluit Cicero cedere ei, & abire in exilium, quàm certando cum Consulibus Pisone & Gabinio, & Clodio tribunis-plebis, exponere seditionibus Rempublicam.

54. *Bustuario gladiatore.*] Clodium significat, qui, ut scribit Dio lib. 39. cùm lex ad populum de revocando Cicerone ferretur, acceptis à fratre Appio gladiatoribus, quos ille in funere Marci propinqui sui daturus erat, impetu in multitudinem facto, multos vulneravit, multosque occidit. Bustuarius porrò dicitur à busto ubi scilicet mortuorum cadavera comburebantur.

56. *Alia enim causa.*] Reddit jam rationem quare noluerit Clodio resistere.

Ib. *Q. Metelli.*] Metellus maluit abire in exilium, quàm in Gracchorum leges jurare, cùm Apuleius Saturninus Mario Consule confisus, minatus est se interdicturum aquâ & igne qui juramentum retractarent. Vide Plutarchum in Mario.

61. *Cum altero barbato Epicuro.*] Pisonem intelligit, qui Epicuri sectæ adhærebat. Barbarum verò vocat, quia prisci illi Philosophi barbam alebant ad severitatis ostensionem. [Vide not. ad finem libri.]

62. *Catilinæ laternario.*] Gabinium denotat, qui comes Catilinæ nocturno tempore ibat in stupra; unde Orat. 1. in Catil. sic ait de eo, *Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti?* Alibi Gabinii virum Catilinam appellavit; videturque hic etiam eandem obscœnitatem significare. Appellat igitur *Laternarium*, quòd ut heri pueros qui laternas gestant, à tergo sequuntur, sic Catilina Gabinio adolescenti quasi laternario perpetuò à tergo affixus esset.

63. *Cymbala.*] Cymbalum genus est instrumenti Musici ex ære, concavum illud, & quod ad saltandum pulsabatur, quo in deorum Matris sacris & in bello Arabes utebantur.

Ib. *Crotala.*] Crotalum musicum instrumentum est, quod pulsum in sono vocem Ciconiæ imitatur, ipsa enim apud Ægyptios Crotalus appellatur.

64. *Maximis turbinibus.*] Per metaphoram intelligit Catilinæ conjurationem, quam extinxit.

66. *Contaminatum spiritum.*] Vult significare libidines obscœnas Gabinii.

71. *Cum omnes boni.*] Hyperbolicè crudelitatem Pisonis describit.

bis lugerent, complexus es illud funestum animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omnium scelerum importunitate & flagitiorum impunitate concretum: atque eodem in templo, eodem & loci vestigio & temporis, arbitria non mei solùm, sed patriæ funeris abstulisti.

V. Quid ego illorum dierum epulas, quid lætitiam & gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperantissimas perpotationes prædicem? quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit? cùm collegæ tui domus cantu & cymbalis personaret; cùmque ipse nudus in convivio saltaret: in quo ne tum quidem, cùm [a] illum suum saltatorium versaret orbem, fortunæ rotam pertimescebat. Hic autem non tam concinnus helluo, nec tam musicus, jacebat in suo Græcorum fœtore atque vino: quod quidem istius, in illis reipublicæ luctibus, quasi aliquod Lapitharum, aut Centaurorum convivium ferebatur: in quo nemo potest dicere, utrùm iste plus biberit, an vomuerit, an effuderit. Tu etiam mentionem facies consulatûs tui? aut te fuisse Romæ consulem dicere audebis? quid? tu in lictoribus, in togâ & prætextâ esse consulatum putas? quæ ornamenta etiam in Sex. Clodio, te Consule, esse voluisti; hujus tu Clodiani canis insignibus consulatum declarari putas? animo consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantiâ, curâ, toto denique munere consulatûs, omni officio [tuendo, maximeque, id quod vis nominis præscribit, reip. consulendo.] Ego consulem esse putem, qui Senatum esse in republicâ non putavit? & sine eo consilio consulem numerem, sine quo Romæ ne reges quidem esse potuerunt?

[a] *converteret se in orbem saltando.*

73. *Funestum animal.*] Clodium intelligit, qui incestum cum sororibus commisit, & mulieris habitu in operta Bonæ Deæ stupri causâ ingressus est.

74. *Ex civili cruore.*] Clodii factionibus multi cives interfecti sunt, cùm de exilio & reditu Ciceronis actum est.

75 *Eodem in templo.*] Castoris.

76. *Arbitria funeris.* Arbitria funeris dicebantur ea, quæ pro mercede Libitinariorum, & eorum omnium qui funera curabant, decernebantur.

2. *Sordidissimis gregibus.*] Videtur designare Epicureos, quibuscum intemperantissimè Piso vivebat.

8. *Hic autem.*] Piso.

10. *Lapitharum.*] Lapithæ populi Thessaliæ sunt, qui Pindum & Othryn montes habitant.

11. *Centaurorum.*] Centauri populi sunt in Thraciâ, circa Pelion montem, qui primi equos domuêre: hi cùm in nuptiis Pirithoi vino pleni, sponsam rapere conati essent à Theseo & Lapithis partim cæsi, partim fugati sunt.

14. *Lictoribus.*] Affert magistratûs consularis insignia, quæ fuêre prætexta, sella curulis eburnea, fasces securibus ornati, qui duodecim ipsis præferebantur.

15. *Quæ ornamenta.*] Ornamenta consularia Piso permisit Sexto Clodio, cùm ludos exhibere compitalitios ei concessit. De his ludis dictum est.

16. *Clodiani canis.*] Intelligit Sextum Clodium, qui perpetuo fidus comes Publio Clodio in vexandâ Republicâ adhæsit.

22. *Ne regis quidem esse potuerunt.*] Romulus Senatum instituit, qui centum Senatoribus conflatus est, quos sibi consiliarios in administrando imperio cooptavit, ut lib. 1. scribit Livius.

Etenim illa jam omitto: cùm servorum delectus haberetur in foro, arma in templum Castoris, & luce & palam comportarentur: id autem templum, sublato aditu, revulsis gradibus, à conjuratorum reliquiis, atque à Catilinæ prævaricatore quondam, tùm ultore, armis teneretur; cùm equites Romani relegarentur, viri boni lapidibus è foro pellerentur; Senatui non solùm juvare rempublicam, sed ne lugere quidem liceret: cùm civis is quem hic ordo, assentiente Italiâ, cunctisque gentibus, conservatorem patriæ judicaret, nullo judicio, nullâ lege, nullo more, servitio atque armis, pelleretur, non dicam auxilio vestro, quod verè licet dicere, sed certè silentio: tum Romæ fuisse consules quisquam existimabit? Qui latrones igitur, si quidem vos consules? qui prædones, qui hostes, qui proditores, qui tyranni nominabuntur? Magnum nomen est, magna species, magna dignitas, magna majestas consulis; non capiunt angustiæ pectoris tui, non recipit levitas ista, non egestas animi: non infirmitas ingenii sustinet, non [b] insolentia rerum secundarum tantam personam, tam gravem, tam severam. Seplasia, mehercule, ut dici audiebam, te, ut primùm aspexit, Campanum consulem repudiavit. Audierat Decios Magios, & de Taureâ illo Jubellio aliquid acceperat: in quibus si moderatio illa, quæ in nostris solet esse consulibus, non fuit; at fuit pompa, fuit species, fuit incessus, saltem Seplasiâ dignus & Capuâ. Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, [c] citiùs agnovissent; erant illi compti capilli, &

[b] *novitas.* [c] *vidissent lubentius.*

23. *Servorum delectus.*) Non fas fuit ad arma ferenda servos colligere.

26. *Prævaricatore.*) Prævaricator dicitur qui diversam partem adjuvat, suâ causâ proditâ. Talis autem fuit Clodius, cùm Catilinam accusare repetundarum simulavit; qui corruptis ab eodem Clodio judicibus, absolutus est, ut Plutarchus & Asconius Pedianus referunt.

27. *Equites Rom. relegarentur.*) Elatè hoc dicit; nam solus Lamia princeps equestris ordinis relegatus est à Gabinio, cùm pro Cicerone intercedere voluit.

31. *Nullâ lege, nullo more.*) Mos Majorum legis vim obtinebat: vide Orat. pro Sext.

34. *Qui prædones.*) Propriè prædones dicuntur, qui cùm bellum non indixerint, tamen hostiliter grassantur.

40. *Seplasia.*) Seplasia platea fuit sive vicus Capuæ, ubi unguentarii negotiabantur.

41. *Campanum consulem.*) Cùm Cæsar consul coloniam Capuam deduxisset, Duumviros ei Pisonem socerum, Pompeium generum præfecit. Sibi autem Piso consulis nomen arrogavit; sensus igitur est, statim atque te Duumvirum aspexit Seplasia, te incultum ac sordidum, atque hoc quasi indignum munere aspernata est.

Ib. *Decios Magios.*) Exempla confert eorum qui olim Capuæ magnâ tum ingenii, tum rerum gestarum gloriâ floruerunt. Decius ille Magius Velleio, lib. 2. Princeps Campaniæ nominatur.

42. *Taureâ illo Jubellio.*) Taureas Jubellius vir inter Campanos fortissimus fuit, qui singulari certamine Asellium Romanum superavit.

madentes cincinnorum fimbriæ, & fluentes cerussatæque buccæ, dignæ Capuâ, sed illâ vetere; nam hæc quidem, quæ nunc est, splendidissimorum hominum, fortissimorum virorum, optimorum civium, mihique amicissimorum multitudine redundat: quorum Capuæ te prætextatum nemo aspexit, qui non gemeret desiderio mei: cujus consilio, cùm universam rempublicam, tum illam ipsam urbem meminerant esse servatam; me inauratâ statuâ donârant: me patronum unum adsciverant: à me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur: me & præsentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderunt, & absentem, principe Cn. Pompeio referente, & de corpore reipub. tuorum scelerum tela revellente, revocârunt. An tu eras Consul, cùm in Palatio mea domus ardebat, non casu aliquo, sed ignibus injectis, instigante te? Ecquod in hâc urbe majus unquam incendium fuit, cui non Consul subvenerit? At tu illo ipso tempore apud socrum tuam prope à meis ædibus, cujus domum ad meam exhauriendam patefeceras, sedebas, non extinctor, sed auctor incendii; & ardentes faces furiis Clodianis penè ipse Consul ministrabas. An verò reliquo temporè Consulem te

47. *Madentes cincinnorum fimbriæ.*] Gabinius gerebat capillos vibratos in cincinnos & velut fimbrias promissos, unguentis delibutos. Per unguenta verò intelligit liquores pretiosos, & odoratos, quibus caput ad fastum delicatuli aspergebant.

Ib. *Fluentes buccæ.*] Fluebant buccæ Gabinii, fortasse propter balbutiem quam affectabat venustatis causâ; nam, ut ait Ovid. 3. de Arte Amandi:

In vitio decor est, quædam malè reddere verba:
Discunt posse minùs quàm potuere loqui.

Ib. *Cerussatæ.*) Cerussatæ, id est, tinctæ cerussâ. Porro cerussa fuit genus quoddam pigmenti, quo se, ad candorem sibi adhibendum, illiniebant.

48. *Sed illâ vetere.*) Capuæ olim luxus & superbia longè potentiùs dominabantur, quàm istis Ciceronis temporibus.

51. *Prætextatum.*) Duumviri illi Magistratus apud Capuanos jus habebant prætextæ.

52. *Desiderio mei.*) Ciceronem optabant Duumvirum Campani, non Pisonem.

53. *Inauratâ statuâ.*) Campani inauratâ statuâ Ciceronem donaverunt, propter aliquod haud dubiè beneficium, quod ab illo acceperant; sed quale illud fuerit nusquam reperitur..

54. *Patronum.*] Ex Romuli instituto, permissum est plebeiis ex patriciis sibi assumere quos vellent, qui ipsorum causas susciperent: ex quo illi quidem patroni, hi verò clientes dicebantur. Hoc idem jus postea ad civitates transmissum est, quibus liberum fuit sibi patronos Romæ adsciscere, qui eas defenderent.

55. *Et præsentem.)* Censet Abrahamus venisse Capuam Ciceronem, cùm abiret in exilium, & communi totius civitatis voce Romam legatos missos esse, qui pro eo deprecarentur.

56. *Absentem.)* Cùm Cicero ab Capuanis profectus fuisset in exilium, Pompeius, qui tunc duumvir erat apud illos, de Cicerone in eorum Senatu retulit.

58. *Tuorum scelerum tela.)* Metaphora sumpta à vulneribus, quasi grave aliquod vulnus inflictum fuisset Reipublicæ à Pisone, cùm abire in exilium Ciceronem permisit.

62. *Apud socrum tuam.)* Quæ fuerit illa, ignoratur, quia auctores Romani vix in familiis fœminarum nomina appellarunt.

64. *Furiis Clodianis.)* Intelligit viros seditiosos, qui à Clodio concitati sunt.

quiſquam duxit? quiſquam tibi paruit? quiſquam in curiam venienti adſurrexit? quiſquam conſulenti reſpondendum putavit? numerandus eſt ille annus denique in republicâ, cùm obmutuiſſet Senatus, Judicia conticuiſſent, mœrerent boni, vis latrocinii veſtri totâ urbe volitaret, neque civis unus ex civitate, ſed ipſa civitas tuo & Gabinii ſceleri furorique ceſſiſſet? At ne tum quidem emerſiſti, lutulente Cæſonine, ex miſerrimis naturæ tuæ ſordibus; cùm experrecta tandem virtus clariſſimi viri, celeriter & verum amicum, & optimè meritum civem, & ſuum priſtinum morem requiſivit: neque eſt ille vir paſſus, in eâ republicâ, quam ipſe decorârat atque auxerat, diutiùs veſtrorum ſcelerum peſtem morari: cùm tamen ille, qualiſcunque eſt, qui eſt ab uno te improbitate victus, Gabinius, collegit ipſe ſe vix, ſed collegit tamen: & contra ſuum Clodium primùm ſimulatè, deinde non libenter; ad extremum tamen pro Cn. Pompeio verè vehementerque pugnavit. Quo quidem in ſpectaculo mira populi Romani æquitas erat: uter eorum periiſſet, tanquam laniſta, in ejuſmodi pari, lucrum fieri putabat: immortalem verò quæſtum, ſi uterque cecidiſſet. Sed ille tamen agebat aliquid: tuebatur auctoritatem ſummi viri: erat ipſe ſceleratus, erat gladiator: cum ſcelerato tamen, & cum pari gladiatore pugnabat. Tu ſcilicet homo religioſus & ſanctus, fœdus, quod meo ſanguine in pactione provinciarum iceras, frangere noluiſti; caverat enim ſibi ille ſororius adulter, ut, ſi tibi provinciam, ſi exercitum, ſi pecuniam ereptam ex reipublicæ viſceribus dediſſet, omnium ſuo-

67. *Venienti adsurrexit.*] Venientibus consulibus, equo obvii equites descendebant, caput detegebant, de viâ cedebant, assurgebant, minores Magistratus fasces submittebant.

73. *Clarissimi viri.*] De Pompeio loquitur, qui visus primùm fuerat Ciceronem deseruisse, cum à Clodianis oppressus est: sed, qui facti pœnitens, de illius reditu amicorum adjutus operâ egit, ut Plutarchus scribit.

74. *Verum amicum.*] Cicero Pompeio semper studuerat.

80. *Ad extremum.*] Scribit Dio lib. 38. Tigranem juniorem, qui in vinculis apud Lucium Flavium tenebatur, à Clodio pecuniâ corrupto emissum fuisse. Quod cum Pompeius & Gabinius molestè ferrent, Clodius eos conviciis affecit; immo, quos secum comites habebant, vulneribus affecit, consulis fasces fregit, & ejus bona consecravit: iratus Pompeius, de revocando Cicerone cogitavit, referente ad populum Mummio tribuno plebis.

82. *Lanista.*] Lanista dicebatur qui gladiatores ad mutuam lanienam instituebat. Vult igitur significare Cicero, populo Romano non interfuisse, sive Clodius, sive Gabinius illâ defensione periisset, cum par lucrum ex unius morte, & ex utriusque quæstum immortalem consecutus esset. Alludit autem ad Lanistas, qui lucrum se facere putant, cum ex duobus gladiatoribus alter occiditur, quia ejus alendi & docendi munere liberantur.

84. *Sed ille tamen.*] Id est, Gabinius.

85. *Summi viri.*] Pompeii.

86. *Homo religiosus.*] Ironia.

87. *In pactione provinciarum.*] Clodius, ut sæpe dictum est, pollicitus fuerat, se Pisoni Macedoniam provinciam Gabinio Syriam daturum, si à se ejici in exilium Ciceronem paterentur.

89. *Sororius adulter.*] Clodius cum sorore incestum commiserat.

90. *Ex reipub. visceribus.*] Ærarium publicum intelligit, unde pecuniam Clodius extraxit.

rum scelerum socium te, adjutoremque præberes; itaque in illo tumultu fracti fasces, ictus ipse: quotidie tela, lapides, fugæ: deprehensus denique cum ferro ad Senatum is, quem ad Cn. Pompeium interimendum collocatum fuisse constabat. Et quis audivit non modò actionem aliquam, aut relationem, sed vocem omnino, aut querelam tuam? consulem tu te fuisse putas, cujus in imperio, qui rempublicam Senatûs auctoritate servârat, idemque in Italià, qui omnes omnium gentium partes tribus triumphis devinxerat, is se in publico tutò statuit esse non posse? An tum eratis consules, cùm quâcunque de re verbum facere cœperatis, aut referre ad Senatum, cunctus ordo reclamabat, ostendebatque nihil esse vos acturos, nisi priùs de me retulissetis? cùm vos, quanquam fœdere obstricti tenebamini, tamen cupere vos diceretis, sed lege impediri? quæ lex privatis hominibus esse lex non videbatur, inusta per servos, incisa per vim, imposita per latrocinium, sublato Senatu, pulsis è foro bonis, captâ republicâ, contra omnes leges, nullo scripta more: hanc qui se metuere dicerent, consules, non dicam animi hominum, sed fasti ulli ferre possunt? Nam si illam legem non putabatis, quæ erat contra omnes leges, indemnati civis, atque integri capitis, bonorumque tribunitia proscriptio; hâc tamen obstricti pactione tenebamini: quis vos non modò consules, sed liberos fuisse putet, quorum mens fuerit oppressa præmio, lingua adstricta mercede? sin illam vos soli legem putabatis, quisquam vos consules tunc fuisse, aut nunc esse consulares putet, qui ejus civitatis, in quâ in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores, non jura noritis?

92. *Fracti fasces.* Vide superiùs, not. ad l. 80.

Ib. *Ictus ipse.*] Gabinius.

93. *Deprehensus cum ferro.*] Servus Clodii ad interficiendum Pompeium.

98. *Omnes omnium gentium partes.*] Pompeius 1. Ex Africâ. 2. Ex Europâ. 3. Ex Asiâ triumphavit. Vide Plinium. lib. 8. cap. 16.

103. *Fœdere obstricti.*) Privata pactione tenebantur obstricti Consules Clodio favere pro Cicerone ejiciendo.

107. *Nullo scripta more.*) Moris erat ut lex, quam ferri volebant tribuni, per trinundinum scripta populo proponeretur.

110. *Integri capitis.*) Integrum caput in jure dicitur, quod diminutum non est; diminutus autem quis capite dicitur, cùm ordine ac jure sibi proprio movetur, in quo caput, sive numerum obtinebat.

111. *Obstricti pactione.*) Macedoniam provinciam Pisoni, Syriam Gabinio, Clodius promiserat, si Cicero ejiceretur.

SECUNDA PARS.

Piso nefariè provinciam suam administravit.

VI. An cùm proficiscebamini paludati in provincias vel emptas, vel ereptas, consules vos quisquam putavit? Itaque credo, si minùs frequentiâ suâ vestrum egressum ornando, atque [a] celebrando; at ominibus saltem bonis, ut consules, non tristissimis, ut hostes, aut proditores prosequebantur. Tu ne etiam, immanissimum ac fœdissimum monstrum, ausus es meum discessum illum, testem sceleris & crudelitatis tuæ, maledicti & contumeliæ loco ponere? Quo quidem tempore cepi, P. C. fructum immortalem vestri in me & amoris, & [b] judicii; qui non admurmuratione, sed voce & clamore, abjecti hominis & semivivi furorem petulantiamque fregistis. Tu luctum Senatûs, tu desiderium equestris ordinis, tu squalorem Italiæ, tu curiæ taciturnitatem annuam, tu silentium perpetuum judiciorum ac fori, tu cætera illa in maledicti loco pones, quæ meus discessus reipublicæ vulnera inflixit? qui si calamitosissimus fuisset, tamen misericordiâ dignior, quàm contumeliâ; & cum gloriâ

[a] *frequentando atque honestando.* [b] *æstimationis.*

1. *Paludati.*] Cum qui mittebantur in provinciam Senatusconsulto, atque in eâ imperium lege obtinuerant, tum verò aut sponte suâ, aut Senatusconsulto paludati exibant, nuncupatis prius votis in Capitolio pro Repub. Tum paludamento, lictoribus, insignibusque imperii cæteris assumptis, recto itinere ibant ad urbis portam, ad quam veteri instituto salutati, inde continuò amicis officii causâ aliquanto viæ spatia prosequentibus, ac bene ominantibus in provinciam ita ingrediebantur. Paludamentum autem vestis imperatoria fuit, cocco, purpurâ, & auro distincta, quâ Consules, & Prætores in provinciam exeuntes amicti fuere. Vide Varronem lib. 6. de linguâ Latinâ.

Ib. *Vel emptas.*] Suas provincias Piso & Gabinius à Clodio emerant, eâ conditione, ut eum in perdendo Cicerone adjuvarent.

2. *Vel ereptas.*] Ereptæ sunt Senatui illæ provinciæ, quia non tam Senatûs auctoritate (ad quem pertinebat provincias dare) quàm improbitate Clodii illis Consulibus decretæ sunt.

5. *Omnibus bonis.*] Exeuntibus in provincias Consulibus fausta omnia cives & amici precabantur. At tantum abfuit, ut populus faustis precationibus quasi bonos Consules, ut velut hostes & Reip. proditores execrationibus eos prosequeretur.

9. *Admurmuratione.*] Admurmuratione, id est, tacito murmure, quod inter audientes sic excitatur, ut inde quid approbent, quid improbent, liceat conjicere.

11. *Luctum Senatus.*] Senatus vestem mutandam pro exilio Ciceronis censuit, ut fit in luctu.

12. *Desiderium equestris ordinis.*] Totus fere equester ordo cum Cicerone vestem mutavit.

Ib. *Curiæ taciturnitatem.*] Placuit Senatui, nihil in Repub. decernere, nullâ de re agere, nisi Cicero ab exilio revocaretur.

14. *Cætera illa, &c.*] Id est, cætera illa vulnera, quæ meus discessus, &c. sunt enim illa omnia Reipub. quidem vulnera, quæ discessus Ciceronis imposuit, sed agente & ferente Pisone Consule. Sic interpretatur Hottomannus.

potiùs esse conjunctus, quàm cum probro putaretur: atque ille, dolor meus duntaxat, vestrum quidem scelus ac dedecus haberetur. Cùm verò (forsitan hoc quod dicturus sum, mirabile auditu esse videatur; sed certè id dicam, quod sentio) cùm tantis à vobis P. C. beneficiis affectus sim, tantis honoribus; non modò illam calamitatem esse non duco: sed, si quid mihi potest à repub. esse sejunctum, quod vix potest, privatim ad meum nomen augendum, optandam duco mihi fuisse illam expetendamque fortunam. Atque ut tuum lætissimum diem cum tristissimo meo conferam, utrum tandem bono viro & sapienti optabilius putas, sic exire è patriâ, ut omnes sui cives salutem, incolumitatem, reditum precentur, quod mihi accidit: an, quod tibi proficiscenti evenit, ut omnes execrarentur, malè precarentur, unam tibi illam viam, & perpetuam esse vellent? mihi, medius fidius, in tanto omnium mortalium odio, justo præsertim & debito, quævis fuga, quàm ulla provincia esset optatior. Sed perge porrò: nam si illud meum turbulentissimum tempus profectionis tuo tranquillissimo præstat, quid conferam reliqua, quæ in te dedecoris plena fuerunt, in me dignitatis? Me Kalendis Januar. qui dies, post obitum occasumque nostrum, reipublicæ primus illuxit, frequentissimus Senatus, concursu Italiæ, referente clarissimo atque fortissimo viro P. Lentulo, consentiente populo Romano, atque unâ voce revocavit; me idem Senatus exteris nationibus, me legatis magistratibusque nostris auctoritate suâ, consularibus literis, non, ut tu insuper dicere ausus es, orbatum patriâ, sed ut Senatus illo ipso tempore appellavit, civem conservatorem reipublicæ commendavit; ad meam unius salutem Senatus auxilium omnium civium cunctâ ex Italiâ qui rempub. salvam esse vellent, Consulis voce & literis implorandum putavit; mei capitis servandi causâ Romam uno tempore, quasi signo dato, Italia tota convenit; de meâ salute, P. Lentuli, præstantissimi viri, atque optimi Consulis, Cn. Pompeii, clarissimi atque invictissimi civis, cæterorumque principum civitatis, celeberrimæ & gratissimæ conciones fuerunt; de me Senatus ita decrevit,

30. *Medius fidius.*] Vide Orat. pro Milone parag. xvii. not. ad l. 8. de eâ voce plura.

35. *Kalendis. Jan.*] P. Lentulus simul ac de solenni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quàm de Cicerone agendum judicavit.

35. *Frequentissimus Senatus.*] Adfuerunt in Capitolio quadringenti & decem Senatores, qui Ciceronem revocandum censuerunt.

39. *Exteris nationibus.*] Plutarchus in Cicerone refert scripsisse Senatum ut exteræ civitates laudarentur, quæ Ciceronem exceperant.

46. *Quasi signo dato.*] Respicere videtur ad populi Romani morem, qui in maximis Reipub. motibus vexilla è Capitolio proferebat, quorum altero purpureo pedites, altero cæruleo equites, ex agris locisque finitimis convocabantur.

47. *Italia tota convenit.*] Decrevit Senatus, ut iis, qui ex totâ Italiâ salutis M. Tullii causâ convenerant, gratiæ agerentur.

Cn. Pompeio auctore & ejus sententiæ principe, UT, SI QUIS IMPEDISSET REDITUM MEUM, IN HOSTIUM NUMERO PUTARETUR: iisque verbis ea de me Senatûs auctoritas declarata est, ut nemini sit triumphus honorificentiùs, quàm mihi salus restitutioque [c] perscripta. De me, cùm omnes magistratus promulgâssent, præter unum Prætorem, à quo [d] non fuit postulandum, fratrem inimici mei, præterque duos de lapide emptos tribunos-plebis, legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus Consul de collegæ Q. Metelli sententiâ: quem mecum eadem respublica, quæ in tribunatu ejus disjunxerat, in consulatu virtute optimi ac justissimi viri, sapientiâque conjunxit. Quæ lex quemadmodum accepta sit, quid me attinet dicere? ex vobis audio, nemini civi ullam, quo minùs adesset, satis justam excusationem esse visam: nullis comitiis unquam, neque multitudinem hominum tantam, neque splendidiorem fuisse; hoc certè video, quod indicant tabulæ publicæ, vos rogatores, vos diribitores, vos custodes fuisse tabularum: &, quod in honoribus vestrorum propinquorum non facitis, vel ætatis excusatio-

c *decreta.* d *nihil fuit sperandum.*

51. *Sententiæ principe.*] Princeps sententiæ dicitur, qui primus eam aperuit, quam pars maxima reliquorum sequitur. Censuit verò Pompeius Ciceronem tum Senatûs, tum populi auctoritate revocandum esse.

55. *Omnes Magistratus promulgassent.*] Promulgare aliud nihil est, quàm legem per trinundinum publicè legendam populo proponere; tantùm autem ad Prætores & Tribunos legem promulgare pertinuit.

56. *Unum Prætorem.*] Appium Clodium fratrem Pub. Clodii.

57 *Præterque duos.*) Sextum Attilium Serranum, & Num. Quinctium.

Ib. *De lapide emptos.*] Id est, corruptos pecuniâ: alludit autem illos præcones, qui in lapide stantes, auctiones proclamabant, vel ad illos servos venalitios, qui in illo lapide insidebant.

58. *Comitiis centuriatis.*] Comitia centuriata dicebantur, in quibus populus in centum turmas divisus ex censu & ætate suffragium ferebat.

59. *Q. Metelli.*] Metellus ille affinis Clodio, cum tribunus esset, legem tulit de revocando in Italiam Pompeio cum exercitu, sed huic obstitit Cicero Consul. Inde exortæ inimicitiæ.

61. *Virtute optimi.*] Publius Servilius Metellum cum Cicerone adhuc exulante reconciliavit.

62. *Quæ lex.*] Lex de suo reditu, quam tulit P. Lentulus; de eâ fusè dictum est in Oratione pro Sextio.

Ib. *Quid me attinet dicere.*] Certiùs de iis quæ pro eo revocando facta sunt, dici ab aliis, quam ab eo potest, cùm absens excusaret.

64. *Nullis comitiis unquam.*] Ex oratione pro domo suâ constat, *Nullis unquam comitiis campum Martium tantâ celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, ætatum, ordinum floruisse.*

66. *Tabulæ publicæ.*] Referebantur in tabulas quæcunque gesta essent in comitiis, eæque tanquam publicæ fidei instrumenta asservabantur.

Ib. *Vos rogatores.*] Rogatores appellat, qui Ciceronis reditum populum rogaverunt.

Ib. *Diribitores.*] Diribitores dicuntur, qui tabulas suffragiorum populo per centurias diviso distribuunt.

67. *Custodes.*] Custodes seu observatores illi sunt, qui actiones notant, animadvertunt, quasique speculantur, ne quid fraudis admittatur in suffragiorum distributione.

ne, vel honoris, id in ſalute meâ, nullo rogante, vos veſtrâ ſponte feciſtis.

VII. Confer nunc, Epicure noſter, ex harâ producte, non ex ſcholâ, confer, ſi audes, abſentiam tuam cum meâ. Obtinuiſti provinciam conſularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuæ, non quos lex generi tui pepigerat; nam lege Cæſaris juſtiſſimâ atque optimâ, populi liberi, planè & verè erant liberi: lege autem eâ, quam nemo legem, præter te & collegam tuum, putavit, omnis erat tibi Achaia, Theſſalia, Athenæ, cuncta Græcia addicta; habebas exercitum tantum, quantum tibi non Senatus, aut populus Romanus dederat, ſed quantum tua libido conſcripſerat: ærarium exhauſeras. Quas res geſſiſti imperio, exercitu, provinciâ conſulari? quas res geſſerit, quæro? qui ut venit ſtatim, nondum commemoro rapinas, nondum exactas pecunias, non captas, non imperatas, non neces ſociorum, non cædem hoſpitum, non perfidiam, non immanitatem, non ſcelera prædico: mox, ſi videbitur, ut cum fure, ut cum ſacrilego, ut cum ſicario diſputabo: nunc meam ſpoliatam fortunam conferam cum florente fortunâ imperatoris; quis unquam provinciam cum exercitu obtinuit, qui nullas ad Senatum literas miſerit? tantam vero provinciam cum tanto exercitu, Macedoniam præſertim, quam tantæ barbarorum gentes attingunt, ut ſemper Macedonicis imperatoribus iidem fines provinciæ fuerint, qui gladiorum atque pilorum;

1. *Confer nunc.*] Nunc suum exilium cum Pisonis absentiâ confert.

Ib. *Ex harâ producte.*] Ex harâ productum, proverbiali figurâ dicitur, Erasmo teste, si quid indoctum notetur. *Hara* porro stabulum porcorum est.

3. *Provinciam.*] Consularis provincia dicebatur, quæ Consulibus decernebatur qualis tum fuit Macedonia.

4. *Generi tui.*] Pisonis Cæsar gener fuit: nam filiam ejus Calpurniam uxorem acceperat.

5. *Populi liberi.*] Tulit C. Julius Cæsar Consul cum Bibulo anno urbis conditæ 693. ut Achaia, Thessalia, cuncta Græcia liberæ essent, neque Magistratibus populi Romani jus dicere liceret.

Ib. *Lege autem ea.*] Tulit legem Clodius Tribunus-plebis, ut Gabinio Syria, Babylon Persiæ: Pisoni Macedonia, Achaia, Thessalia, Græcia, omnisque Bœotia Proconsulari imperio mandarentur; iisque cum exercitu in eas provincias ituris pecunia ex ærario attribueretur.

10. *Imperio.*] Imperium jus fuit habendi exercitum, gerendi bellum, & totam rem bellicam administrandi, ut testatur Sigonius lib. 2. de antiquo jure provinc. cap. 6.

13. *Non neces sociorum.*] Rabocentum principem Bessicæ gentis, trecentis talentis Piso Regi Cotto cum aliis legatis venditum securi percussit; de hoc inferiùs.

Ib. *Cædem hospitum.*] Platorem suum hospitem apertis venis mori imperavit.

17. *Imperatoris.*] Pisonem ironicè imperatorem nominat.

20. *Barbarorum gentes attingunt.*] Macedoniam à Septentrione Thraces finitimam habent, qui, teste Herodoto, post Indos numerosissimi sunt populi & Thucydide longè cædibus omnium deditissimi.

21. *Qui gladiorum atque pilorum.*] Vult indicare, quod Macedonia, ab eo tempore, quo in eam Romani imperatores missi sunt non aliis limitibus, quam eorum armis circumscripta fuit.

Ib. *Pilorum.*] Pilum genus quoddam armorum fuit, quod ut hastile, ad medium usque quadratum erat, & quod ferro quadrato præfigebatur. Vide Lips. lib. de Milit. Rom.

ex quâ aliquot prætorio imperio, consulari quidem nemo rediit, qui [a] incolumis fuerit, qui non triumphârit? est hoc novum: multo illud magis; appellatus est hic vulturius illius provinciæ (si diis placet) Imperator; ne tum quidem, Paulle noster, tabulas Romam cum laureâ mittere audebas? misi, inquit; quis unquam recitavit? quis, ut recitarentur, postulavit? nihil enim meâ jam refert, utrùm tu, conscientiâ oppressus scelerum tuorum, nihil unquam ausus sis scribere ad eum ordinem, quem despexeras, quem afflixeras, quem deleveras: an amici tui tabulas abdiderint, iidemque silentio suo temeritatem atque audaciam tuam condemnârint. Atque haud scio, an malim te videri nullo pudore fuisse in literis mittendis, [an] amicos tuos plus habuisse & pudoris & consilii, quàm aut te videri pudentiorum fuisse, quàm soles, aut tuum factum non esse condemnatum judicio amicorum. Quod si non tuis nefariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum [b] tibi curiam præclusisses; quid tandem erat actum, aut gestum in illâ provinciâ, de quo ad Senatum cum gratulatione aliquâ scribi abs te oporteret? vexatio Macedoniæ? an oppidorum turpis amissio? an sociorum direptio? an agrorum depopulatio? an munitio Thessalonicæ? an obsessio militaris viæ? an exercitûs nostri interitus, ferro, fame, frigore, pestilentiâ? Tu vero, qui ad Senatum nihil scripseris, ut in urbe nequior inventus es, quàm Gabinius, sic in provinciâ paulò tamen quàm ille demissior; nam ille gurges atque helluo, natus abdomini suo, non laudi atque gloriæ, cùm equites Rom. in provinciâ, cùm publicanos nobiscum & voluntate & dignitate conjunctos, omnes fortunis, multos famâ vitâque privâsset; cùm egisset aliud nihil illo exercitu,

[a] *illesâ dignitate.* [b] *alienasses à te Senatum.*

24. *Vulturius.*] Vulturium Cicero Pisonem invidioso vocabulo nominat, quasi rapacem, & illius provinciæ direptorem, sumptâ à vulture metaphorâ ave rapacissima.

25. *Si diis placet.*] Ironia.

Ib *Paulle noster.*] L. Paullus de Macedoniâ triumphavit, iterum Consul anno urbis conditæ 585. qui literas laureatas seu lauro involutas miserat ad Senatum.

29. *Ad eum ordinem.*] Ad Senatum.

30. *Tabulas abdiderint.*] Mittebantur ad amicos literæ quas tum vel abdebant, si ita visum esset, aut perferebant ad Senatum, ubi legebantur.

32. *Atque haud scio, an malim.*] Sic hujus orationis sensus dilemmate explicatur, literæ tuæ vel sunt missæ, vel non missæ: si missæ sunt, multos eas damnavisse oportuit: si non sunt missæ in causâ fuit scelerum tuorum conscientia. Ejusdem igitur sceleris est, aut imprudentem te in litteris mittendis fuisse, aut pudentem in supprimendis.

41. *Thessalonicæ.*] Vide orat. de provinciis coss.

45. *Natus abdomini suo.*] Nati abdomini dicuntur, qui voluptatibus irretiti sese in omnem libidinem effundunt.

46. *Publicanos.*] Publicani dicebantur qui præsenti pecuniâ vectigalia populi Rom. à Censoribus redimebant, ut postea suis commodis servirent. Hi erant ex equestri ordine; vide Orat. pro lege Manil. parag. 2. not. ad l. 5.

Ib. *Nobiscum & voluntate & dignitate conjunctos.*] Cicero Consul Publicanos, qui omnes ex equitibus assumebantur, cum Senatoribus dissentientes conciliavit.

niſi ut urbes depopularetur, agros vaſtaret, exhauriret domos; auſus eſt (quid enim ille non auderet?) à Senatu ſupplicationem per literas poſtulare. O dii immortales! tune enim, atque adeo vos, geminæ voragines ſcopulique reipublicæ, vos meam fortunam deprimitis? veſtram extollitis? cùm de me ea ſenatuſconſulta abſente facta ſint, eæ conciones habitæ, is motus fuerit municipiorum, & coloniarum omnium, ea decreta publicanorum, ea collegiorum, ea denique generum ordinumque omnium, quæ ego non modò optare nunquam auderem, ſed cogitare non poſſem: vos autem ſempiternas fœdiſſimæ turpitudinis notas ſubieritis. An ego, ſi te & Gabinium cruci ſuffixos viderem, majore afficerer lætitiâ ex corporis veſtri laceratione, quàm afficior ex famæ? nullum eſt ſupplicium putandum, quo affici caſu aliquo etiam boni viri forteſque poſſunt. Atque hoc quidem etiam iſti tui dicunt voluptarii Græci: quos utinam ita audires, ut erant audiendi: nunquam te in tot flagitia ingurgitâſſes; verùm audis in præſepibus, audis in ſtupris, audis in cibo & vino; ſed dicunt ipſi, qui mala dolore, bona voluptate definiunt, ſapientem, etiam ſi in Phalaridis tauro incluſus ſuccenſis ignibus torreatur, dicturum tamen ſuave illud eſſe, ſeſeque ne tantulùm quidem commoveri: tantam virtutis eſſe vim voluerunt, ut non poſſet unquam eſſe vir bonus non beatus: quæ eſt igitur pœna? quod ſupplicium? id, meâ ſententiâ, quod accidere nemini poteſt, niſi nocenti; ſuſcepta fraus, impedita & oppreſſa mens conſcientiâ, bonorum odium, nota inuſta à Senatu, amiſſio dignitatis. Nec mihi ille M. Regulus, quem Carthaginienſes, reſectis palpebris, illigatum in machinâ vigilando necaverunt, ſupplicio videtur affectus: nec C. Marius, quem Italia ſervata ab illo,

50. *Supplicationem.*] Id est, preces publicas, quæ in ejus gratiam diis immortalibus fierent, quasi rem bene gessisset.

54. *Municipiorum.*] Municipia ea hominum genera dicuntur, qui cùm Romam venissent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Rom. præterquam de suffragio ferendo aut magistratu capiendo.

63. *Voluptarii Græci.*] intelligit Philosophos illos, aut certe Epicureos, qui summum bonum in voluptate ponebant.

64. *In præsepibus.*] Per præsepia hic intelligit lupanaria & popinas; ubi porcorúm instar voluptuosi homines obscænis se vitiis immergunt.

67. *Phalaridis tauro.*] Phalaris Agrigentinorum tyrannus, in tauro æneo, quem ei Perillus quidam ædificaverat, novo supplicii genere sontes concremabat.

71. *suscepta fraus.*] Suscipere fraudem, est scelus animo concipere, quod dignum pœnâ sit.

73. *Nota inusta.*] Inusta nota dicitur, quæ infamiam notat.

74. *M. Regulus.*] M. Regulus captus à Pœnis, legatus de permutandis captivis Romam missus, datâ fide, ut si non impetrasset, rediret, permutationem illam in Senatu dissuasit, & invitis liberis & uxore, reversus, à Carthaginiensibus in muscipulam aculeis undequaque munitam conjectus est. Vide Cic. paradoxa.

76. *C. Marius.*] Septies consul fuit Marius; magnis motibus sæpe rempublicam liberavit, ac demum, ut Syllæ victoris sævitiam evitaret, mortem sibi properavit.

demerſum in Minturnenſium paludibus; Africa devicta ab eodem, expulſum & naufragum vidit; fortunæ enim iſta tela ſunt, non culpæ: ſupplicium autem eſt pœna peccati; neque vero ego ſi unquam vobis mala precarer, quod ſæpe feci, in quo dii immortales meas preces audiverunt, morbum, aut mortem, aut cruciatum precarer. Thyeſtea iſta execratio eſt poëtæ, vulgi animos, non ſapientum moventis: *Ut tu naufragio expulſus, uſpiam ſaxis fixus aſperis, Eviſceratus latere penderes* [ut ait ille] *ſaxa ſpargens tabo, Sanie & ſanguine atro.*

VIII. Non ferrem omnino moleſtè, ſi ita accidiſſet: ſed id tamen [a] eſſet humanum. M. Marcellus, qui ter Conſul fuit, ſummâ virtute, pietate, gloriâ militari, periit in mari: qui tamen ob virtutem gloriâ & laude vivit; in fortunâ quâdam eſt illa mors, non in pœnâ, putanda. Quæ eſt igitur pœna? quod ſupplicium? quæ ſaxa? quæ cruces? Eſſe duos duces in provinciis populi Rom. habere exercitus, appellari imperatores; horum alterum ſic fuiſſe infirmatum conſcientiâ ſcelerum & fraudum ſuarum, ut ex eâ provinciâ, quæ fuerit ex omnibus una maxime triumphalis, nullas ſit ad Senatum literas mittere auſus; ex quâ provinciâ modo vir omni dignitate ornatiſſimus L. Torquatus, magnis rebus geſtis, me referente, abſens imperator eſt appellatus: unde his paucis annis Cn. Dolabellæ, C. Curionis, M. Luculli juſtiſſimos triumphos vidimus, ex eâ, te imperatore, nuncius ad Senatum allatus eſt nullus: ab altero allatæ literæ, recitatæ, relatum ad Senatum. Dii immortales!

a *poſſit accidere* omnibus *hominibus*.

77. *Demersum.*] Cùm Syllam Marius fugeret, delituit in Minturnensium paludibus, ut mortem evitaret.

Ib. *Africa.*] Cùm trajecisset in Africam Marius, pauperem vitam in tugurio ruinarum Carthaginiensium toleravit.

82. *Thyestea.*] Thyestes Pelopis filius fuit.

Ib. *Poëtæ.*] Ennius hæc carmina conscripsit.

2. *M. Marcellus.*] Marcellus ille nepos ejus fuit, qui bello Punico secundo Syracusas vicit, & quinque consulatus adeptus est. Hic autem Marcellus naufragio ad ipsam Africam periit, paulò ante cœptum bellum Punicum tertium.

6. *Quæ saxa.*] Homines liberi, qui aliquo insigni crimine rei habebantur, è saxo Tarpeio dejiciebantur.

Ib. *Quæ cruces.*] Servi rei in crucem agebantur.

Ib. *Duos duces.*] Gabinium & Pisonem

12. *Me referente.*] Cùm Consul erat Cicero, retulit ad Senatum, ut Imperatoris nomine Torquatus ille ornaretur, quo jam fuerat ab exercitu decoratus.

13. *Cn. Dolabellæ.*] Cn. Dolabella dicitur à Gellio Asiæ proconsul fuisse.

Ib. *C. Curionis.*] C. Curio filius fuit Curionis tribuni-pleb. Is semper Cæsaris partes secutus est, vir luxu & audaciâ singulari.

14. *M. Luculli.*] M. Lucullus de Macedoniâ triumphavit.

Ib. *Justissimos triumphos.*] Ut Justus triumphus haberetur, requisitum fuit, ut 1. rem suis auspiciis in provinciâ gessissent: 2. ut auctum esset imperium, non recuperatum: 3. ut saltem quinque hostium millia fusa essent: 4. ut de hostibus, non de civibus esset relata victoria.

15. *Ab altero.*] Gabinio.

idne ego optarem, ut inimicus meus, eâ, quâ nemo unquam, ignominiâ notaretur? ut Senatus is, qui in eam jam benignitatis consuetudinem venit, ut eos, qui bene rempublicam gesserint, novis honoribus afficiat, & numero dierum, & genere verborum; hujus unius literis nunciantibus non crederet? postulantibus denegaret? His ego rebus pascor, his delector, his perfruor: quòd de vobis hic ordo opinatur non secus, ac de teterrimis hostibus: quòd vos equites Rom. quòd cæteri ordines, quòd cuncta civitas odit: quòd nemo bonus, nemo denique civis est, qui modò se civem esse meminerit, qui vos non oculis fugiat, auribus respuat, animo aspernetur, recordatione denique ipsâ consulatûs vestri perhorrescat. Hæc ego semper de vobis expetivi, hæc optavi, hæc precatus sum: plura etiam acciderunt, quam vellem; nam ut amitteretis exercitum, nunquam, mehercule, optavi. Illud etiam accidit præter optatum meum, sed valde ex voluntate; mihi enim non venerat in mentem, furorem & insaniam optare vobis, in quam incidistis: atqui fuit optandum; me tamen fugerat, deorum immortalium has esse in impios & consceleratos pœnas certissimas constitutas. Nolite enim putare. P. C. ut in scenâ videtis, homines consceleratos impulsu deorum terreri Furiarum tædis ardentibus: sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat; hæ sunt impiorum Furiæ, hæ flammæ, hæ faces. Ego te non vecordem, non furiosum, non mente captum, non tragico illo Oreste, aut Athamante dementiorem putem, qui sis ausus primùm facere (nam id est [b] caput,) deinde paulo ante, Torquato, gravissimo & sanctissimo viro [c] premente, confiteri, te provinciam Macedoniam, in quam tantum exercitum transportâsses, sine ullo milite reliquisse? Mitto de amissâ maximâ parte exercitûs: sit hoc infelicitatis tuæ; dimittendi verò exercitûs quam potes afferre causam? quam potestatem habuisti? quam legem? quod senatusconsultum? quod jus? quod exemplum? quid est aliud furere, nisi non cognoscere homines, non cognoscere leges, non Senatum, non civitatem? cruentare corpus suum? leve est. Major hæc est vitæ, famæ, salutis suæ

[b] *præcipuum.* [c] *urgente.*

20. *Et numero dierum,*] Indictæ sunt primò supplicationes ad deorum pulvinaria per unum diem, deinde per duos, per tres, quatuor, quinque, & plures etiam, quin & per quinquaginta.

21. *Hujus unius.*] Gabinii.

41. *Oreste.*] Orestes Agamemnonis & Clytemnestræ filius fuit. Is matrem interfecit, & in pœnam sceleris furiis agitatus est.

Ib. *Athamante.*] Athamas Rex Thebanorum fuit, qui duos filios ex Nephele uxore suscepit, quos accusationibus novercæ oppressos abire compulit; hinc irata Juno Furias in Athamantem immisit.

41. *Primum facere.*] Primo Piso dimisit exercitum, & sine ullo milite provinciam suam Macedoniam reliquit.

49. *Cruentare.*] Ostendit quod cruentare corpus suum furiosi quidem hominis sit, sed furiosi magis in suam famam quàm in corpus sævire.

vulneratio; si familiam tuam dimisisses, quod ad neminem, nisi ad ipsum te pertineret, amici te tui constringendum putarent: præsidium tu reipublicæ, custodiam provinciæ, injussu populi senatûsque dimisisses, si tuæ mentis compos fuisses? Ecce tibi alter, effusâ jam maximâ prædâ, quam ex fortunis publicanorum, ex agris urbibusque sociorum exhauserat, cùm partim ejus prædæ profundæ libidines devorâssent, partim nova quædam & inaudita luxuries, partim etiam in illis locis, ubi omnia diripuit, emptiones, partim permutationes, ad hunc Tusculani montem extruendum, cùm jam egeret, cùm illa ejus immensa & intolerabilis ædificatio constitisset; seipsum, fasces suos, exercitum populi Romani, numen [d] interdictumque deorum immortalium, responsa sacerdotum, auctoritatem Senatûs, jussa populi, nomen ac dignitatem imperii regi Ægyptio vendidit; cùm fines provinciæ tantos haberet, quantos voluerat, quantos optaverat, quantos mei capitis pretio periculoque emerat; his se tenere non potuit; exercitum eduxit ex Syriâ; quî licuit extra provinciam? tribuit se mercenarium comitem regi Alexandrino; quid hoc turpius? in Ægyptum venit; [e] signa contulit cum Alexandrinis: quando hoc bellum, aut hic ordo, aut populus susceperat? cepit Alexandriam; quid aliud expectamus à furore ejus, nisi ut ad Senatum tantis de rebus gestis literas mittat? hic si mentis esset [f] suæ, nisi pœnas patriæ diisque immortalibus eas, quæ gravissimæ sunt, furore atque insaniâ penderet; ausus esset (mitto exire de provinciâ) educere exercitum, bellum suâ sponte gerere,

[d] *prohibitionem.* [e] *dimicavit.* [f] *compos mentis.*

51. *Familiam dimisisses.*] Intelligit servos, & argumento à minori utitur: nam si furor est servos, longe major est totum exercitum dimittere.

52. *Constringendum.*] Ait quòd Pisonis bonis à Prætore interdicendum esset, & illi constituendus curator & amicorum sententiâ.

54. *Ecce tibi alter.*] Jam aggreditur Gabinium qui alio furoris genere correptus videtur, pecuniis profundendis ad suas libidines satiandas.

55. *Fortunis publicanorum.*] Vide Orat. de provinc. Consularibus, non longè ab initio.

56. *Partim ejus prædæ.*] Significat eas pecunias partim in libidinibus consumpsisse, &c. sæpe autem *partim* cum genitivo ponitur.

59. *Ad hunc Tusculani montem.*] Gabinius exstruxit villam tam excelsam in Tusculano agro, ut monti potius alteri, quàm villæ similis videretur.

62. *Numen interdictumque deorum.*] In Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne unquam ad Regem Ægypti exercitus subsidii causâ mitteretur.

Ib. *Responsa sacerdotum.*] Illos sacerdotes, seu Aruspices intelligere hic videtur Cicero, qui eâ de re juxta oraculi responsum consulti sunt.

64. *Regi Ægyptio.*] Ptolemæus pulsus à suis, Romam contra suos auxilium à Senatu populoque Romano petiturus venerat; quod cùm non obtinuisset, Gabinium corrupit pecuniâ, à quo in regnum restitutus est.

67. *Quî licuit extra provinciam.*] Non fas erat proconsulibus esse extra suas provincias.

68. *Mercenarium.*] Ab eo Rege Ptolemæo pecuniâ corruptus fuerat, ut ei opem contra Alexandrinos ferret.

70. *Aut hic ordo.*] Penes Senatum fuit belli suscipiendi auctoritas.

in regnum injussu populi aut Senatûs accedere? quæ cùm plurimæ leges veteres, tum lex Cornelia majestatis, Julia de pecuniis repetundis planissimè vetant: sed hæc omitto. Ille, si non acerrimè fureret, [g] auderet, quam Provinciam P. Lentulus, amicissimus huic ordini, cùm & auctoritate Senatûs, & sorte haberet, interpositâ religione, sine ullâ dubitatione deposuisset, eam sibi tum adsciscere; cùm, etiamsi religio non impediret, mos majorum tamen, & exempla, & gravissimæ legum pœnæ vetarent?

[g] *auderet sumere sibi provinciam, quam Lentulus, &c.*

76. *In regnum.*] In externum regnum sine potestate Senatûs ire non potuit.

77. *Lex Cornelia Majestatis.*] Tulit legem Cornelius Sylla, ne qui cum imperio provincias obtinerent, populi senatûsve injussu exercitum de provinciâ deportarent, bellumve suâ sponte gererent.

Ib. *Julia de pecuniis.*] Caius Julius Cæsar tulit, ne cui, qui in provinciâ cum potestate imperiove esset, pecuniam capere, conciliareve liceret: extra quam, si ad templum, monumentumque capiat.

79. *Lentulus.*] Lentulus Spinther in sortitione provinciam Ciliciam obtinuit; quâ obtentâ, à Senatu jussus est reducere Ptolemæum in Ægyptum, quæ Ciliciæ erat proxima.

81. *Sine ulla dubitatione deposuisset.*] Cùm Lentulus ille intellexit, vetari Sibyllinis oraculis, ne Rex Ægyptius in regnum à Romanis restitueretur, hoc munus recusavit.

De reditu Ciceronis & Pisonis.

IX. Sed quoniam fortunarum [a] contentionem facere cœpimus, de reditu Gabinii omittamus: quem etsi sibi ipse præcidit, ego tamen, [b] os ut videam hominis, expecto. Tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. At meus quidem is fuit, ut à Brundusio usque Romam agmen perpetuum totius Italiæ viderem; neque enim regio fuit ulla, neque municipium, neque præfectura, aut colonia, ex quâ non publicè ad me venerint gratulatum. Quid dicam adventus meos? quid effusiones hominum ex oppidis? quid

[a] *comparationem.* [b] *impudentiam.*

4. *Brundusio.*] Brundusium urbs est Calabriæ, ad mare Adriaticum sita, via Appia eò usque perducta, & portu celebris, unde in Græciam olim Romani frequentissimè trajiciebant.

6. *Municipium.*] Municipium id hominum genus dicitur, qui cùm Romam venissent, neque cives Rom. essent; participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Romanis civibus, præterquam de suffragio ferendo, aut Magistratu capiendo.

Ib. *Præfectura.*] Præfecturæ oppida dicebantur quorum incolæ cives Romani erant; hoc tamen à municipiis differebant, quòd non suis legibus utebantur, nec ullos à suo corpore Magistratus, ut Coloni, creare poterant; sed à Magistratibus qui Româ quotannis mittebantur, Romanis legibus regebantur; ii Magistratus Præfecti dicebantur, unde nomen Præfecturæ.

Ib. *Colonia.*] Colonia oppidum fuit, quo populus Romanus cives suos ad incolendum deduxit.

concurſum ex agris patrum-familias cum conjugibus ac liberis? quid eos dies, qui, quaſi deorum immortalium feſti atque ſolemnes, ſunt apud omnes adventu meo redituque celebrati? unus ille dies mihi quidem immortalitatis inſtar fuit, quo in patriam redii; cùm Senatum egreſſum vidi, populumque Romanum univerſum; cùm mihi ipſa Roma propè convulſa ſedibus ſuis ad complectendum conſervatorem ſuum progredi viſa eſt; quæ me ita accepit, ut non modò omnium generum, ætatum, ordinum omnes viri ac mulieres, omnis fortunæ ac loci; ſed etiam mœnia ipſa viderentur, & tecta urbis, ac templa lætari. Me conſequentibus diebus in eâ ipſâ domo, quâ tu me expuleras, quam expilâras, quam incenderas, pontifices, conſules, patres conſcripti collocaverunt: mihique, quod ante me nemini, pecuniâ publicâ ædificandam domum cenſuerunt. Habes reditum meum: confer nunc viciſſim tuum: quandoquidem, amiſſo exercitu, nihil incolume domum, præter os illud priſtinum tuum retuliſti? qui primùm, quà veneris cum laureatis tuis lictoribus, quis ſcit? quos tu Mæandros, dum omnes ſolitudines perſequeris, quæ diverticula flexioneſque quæſiſti? quod te municipium vidit? quis amicus invitavit? quis hoſpes adſpexit? non-ne tibi nox erat pro die? non ſolitudo pro frequentiâ? caupona pro oppido? non ut redire ex Macedoniâ nobilis imperator, ſed ut mortuus infamis referri videretur; Romam verò ipſam fœdavit adventus tuus. O familiæ, non dicam Calphurniæ, ſed Calventiæ; neque hujus urbis, ſed Placentini municipii; neque paterni generis, ſed braccatæ cognationis dedecus! quemadmodum veniſti? quis tibi, non dicam horum, aut civium cæterorum, ſed tuorum legatorum obviam venit? mecum enim tum L. Flaccus, vir tuâ legatione indigniſſimus, atque iis conſiliis, quibus mecum in conſulatu meo conjunctus fuit, ad conſervandam rempublicam dignior, mecum fuit tum, cùm te quidam non longè à portâ cum lictoribus errantem viſum eſſe narraret. Scio i-

14. *Senatum egressum.*] Obviam triumphantibus veniebat Senatus.

22. *Quod ante me nemini.*] Diruta Ciceronis domus, combusta ac consecrata, publicis sumptibus ædificata est.

26. *Laureatis tuis lictoribus.*] Cùm quis dux exercitûs victoriam retulerat suffragio militum ei fasces laurea involuti à lictoribus præferebantur.

Ib. *Quos tu Mæandros.*] Id est, flexus, qui Mæandri à fluvio Mæandro flexuoso dicti sunt.

33. *Calphurniæ.*] Calphurnii, licet plebeii, à Calpo Numæ Pompilii filio originem deducebant. Ex eâ familiâ multi Consules extitêre.

Ib. *Calventiæ.*] Ab illâ familiâ ex materno genere traxit originem Piso; maternus enim ejus avus Calventius fuit præco Placentinus, ut dicit infra.

Ib. *Placentini municipii.*] Placentia urbs in Galliâ togatâ ad Padum. Placentini cùm priùs in coloniam deducti essent, jus municipii consecuti sunt.

34. *Braccatæ.*] Braccata dicta est Gallia, quòd braccis uterentur Galli.

37. *L. Flaccus.*] Is indignus erat, qui Pisoni legatus esset, quia vir erat fortis & sapiens: & deprehendendis Allobrogum legatis, qui conjuratorum literas deferebant, Ciceroni Consuli adfuit.

40. *Errantem.*] Quærebat Piso vias ignotas & diverticula, ut in urbem silentio ingressus videretur.

tem virum fortem in primis, belli, ac rei militaris peritum, familiarem meum, Q. Marcium, quorum tu legatorum prælio imperator appellatus eras, cùm non longè abfuiſſes, adventu iſto tuo domi fuiſſe otioſum. Sed quid ego enumero, qui tibi obviam non venerint? qui dico veniſſe penè neminem, ne de officioſiſſimâ quidem natione candidatorum, cum c vulgo eſſent & illo ipſo, & multis antè diebus admoniti & rogati; togulæ lictoribus ad portam præſtò fuerunt: quibus illi acceptis, ſagula rejecerunt, & catervam imperatori ſuo novam præbuerunt; ſic iſte à tanto exercitu, tantâ provinciâ, triennio poſt, Macedonicus imperator in urbem ſe intulit, ut nullius negotiatoris obſcuriſſimi reditus unquam fuerit deſertior; in quo me tamen, qui eſſet paratus ad ſe defendendum, reprehendit; cùm ego Cœlimontanâ portâ introiſſe dixiſſem, ſponſione me, ni Eſquilinâ introiſſet, homo promptiſſimus laceſſivit: quaſi verò id aut ego ſcire debuerim, aut veſtrûm quiſquam audierit; aut ad rem pertineat, quâ tu portâ introieris, modò ne triumphali: quæ porta Macedonicis ſemper proconſulibus ante te patuit; tu inventus es, qui conſulari imperio præditus ex Macedoniâ non triumphares.

X. At audiſtis, P. conſcripti, philoſophi vocem; negavit ſe triumphi cupidum unquam fuiſſe. O ſcelus! ô peſtis! ô labes! cum extinguebas Senatum, vendebas auctoritatem hujus ordinis, addicebas tribuno-pleb. conſulatum tuum, rempub. evertebas, prodebas

c *paſſim.*

42. *Quorum tu legatorum.*] Refundit victoriam, ob quam Piso Imperator salutatus est, in Placcum, & Q. Marcium ejus legatos; hic autem Marcius inimicorum invidiâ à triumpho prohibitus est.

44. *Domi fuisse otiosum.*] Cùm advenit in urbem Piso, ejus legatus Marcius, qui prius advenerat, ne quidem honoris causâ ei venit obvius: ita suum proconsulem contemnebat.

45. *Officiosissima natione candidatorum.*] Candidati dicebantur qui ad dignitates aspirabant, à togâ candidâ sic appellati, quòd eâ induti, in campum honores petituri descenderent; eos porro appellat officiosos, quòd omni officiorum genere sibi populum demereri conarentur.

47. *Togulæ lictoribus.*] Ut videretur Piso cum dignitate & comitatu in urbem ingredi, & ire ad Capitolium diis acturus gratias, jussit ut, ad urbis portam depositis sagulis, togulas assumerent, quasi ex urbe ipsi obviam procederent, eum deducendi causâ.

48. *Sagula.*] Sagum, sive sagulum, vestis genus est brevius, quo milites & cives belli tempore induebantur.

50. *Triennio post.*] Per três annos Macedoniam provinciam Proconsul tenuit.

53. *Cœlimontana.*] Cœlimontana porta urbis Romæ fuit, quam nonnulli volunt hodie Sancti Joannis appellari.

54. *Sponsione.*] Sponsio sumitur pro certatione pignorum, ni ita se res habeat, ut affirmat qui deponit. Voluit autem Piso certare cum Cicerone se per Esquilinam portam introivisse, non per Cœlimontanam, ut Cicero dixerat; in quo ridet hominis stupiditatem.

Ib. *Esquilina.*] Esquilina fuit porta urbis Romæ, quæ à Procopio *Prænestina* dicitur, hodie Sancti Laurentii.

57. *Triumphali.*] Porta triumphalis dicebatur quâ transibant soli qui in urbem triumphantes ingrediebantur.

4. *Tribuno-plebis.*] Clodio.

caput & salutem meam unâ mercede provinciæ; si triumphum non cupiebas, cujus tandem rei te cupiditate arsisse defendes? sæpe enim vidi, qui & mihi, & cæteris cupidiores provinciæ viderentur; triumphi nomine tegere atque velare cupiditatem suam; hoc modo D. Silanus Consul in hoc ordine, hoc meus etiam collega dicebat; neque enim quisquam potest exercitum cupere, aperteque petere, ut non prætexat cupiditatem triumphi. Quòd si te Senatus, si populus Romanus, aut non appetentem, aut etiam recusantem, bellum suscipere, exercitum ducere coëgisset; tamen erat angusti animi atque demissi, justi triumphi honorem atque dignitatem contemnere; nam, ut levitatis est inanem aucupari rumorem, & omnes umbras etiam falsæ gloriæ consectari: sic levis est animi, lucem splendoremque fugientis, justam gloriam, qui est fructus veræ virtutis honestissimus, repudiare. Cùm verò, non modò non postulante atque cogente, sed invito atque oppresso senatu, non modò nullo populi Romani studio, nullo ferente suffragium libero, provincia tibi ista manupretium fuerit non eversæ per te, sed perditæ civitatis: cùmque omnium tuorum scelerum hæc pactio extiterit, ut si totam rempublicam nefariis latronibus tradidisses, Macedonia tibi ob eam rem, quibus tu finibus velles, redderetur: cùm exhauriebas ærarium, cum orbabas Italiam juventute, cùm mare vastissimum hieme transibas; si triumphum contemnebas, quæ te, prædo amentissime, nisi prædæ ac rapinarum cupiditas tam cæca rapiebat? Non est [a] integrum Cn. Pompeio consilio jam uti tuo: erravit enim; non gustârat istam tuam philosophiam; ter jam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui: quid est quod confecto per te formidolosissimo bello coronam illam lauream tibi tantopere decerni volueris à Senatu? P. Servili, Q. Metelle

[a] *non licet*

9. D. *Silanus.*] Post Ciceronem ille Silanus consulatum gessit anno urbis 691. & missus est cum exercitu contra Hispanos, qui tumultus excitabant; à quo devicti sunt.

Ib. Collega.] Antonius.

20. *Ferente suffragium libero.*] Oratoriè id dicit, nam paucos dicit legi curiatæ ferendæ præter servos & mancipia interfuisse.

21. *Manupretium,*] Manupretium dicitur, inquit Asconius, ubi non tam materiæ ratio, quam manûs atque artis ducitur; utitur autem hâc voce in contemptum Pisonis.

23. *Latronibus.*] Pisoni & Gabinio, cæterisque Clodii asseclis.

30. *Ter jam homo stultus triumphavit.*] De tribus orbis partibus Pompeius triumphavit.

Ib. *Crasse.*] M. Crassus bellum Spartacum confecit; unde Plutarchus scribit, fas ei fuisse ovantem in urbem introire, quasi indignum esset de servis triumphare.

31. *Illam lauream.*] Cùm ei permissum fuisset à Senatu myrto tantùm redimitum introire, insolenter hanc coronam repudiavit, obtinuitque à Senatu, ut laureâ coronatus incederet. Vide Plin. lib. 15.

32. *Servili.*] Servilius de Isauris ex Ciliciâ triumphavit; unde Isaurici nomen obtinuit.

Ib. *Metelle.*] Metellus de Cretensibus triumphavit; unde Creticus appellatus est.

C. Curio, P. Africane, cur non hunc audiſtis tam doctum hominem, tam eruditum, prius quàm in iſtum errorem induceremini? C. ipſi Pontino, neceſſario meo, jam non eſt integrum: religionibus enim ſuſceptis impeditur. O ſtultos Camillos, Curios, Fabricios, Calatinos, Scipiones, Marcellos, Maximos! ô amentem Paullum; ruſticum Marium! nullius conſilii patres horum amborum conſulum, qui triumphârint! Sed quoniam præterita mutare non poſſumus, quid ceſſat hic [b] homulus ex argillâ & luto fictus, Epicureus, dare hæc præclara præcepta ſapientiæ clariſſimo & ſummo imperatori, genero ſuo? fertur ille vir, mihi crede, gloriâ: flagrat, ardet cupiditate juſti & magni triumphi: non didicit eadem iſta, quæ tu: mitte ad eum libellum [c]; & ſi jam ipſe coram [d] congredi poteris, meditare, quibus verbis incenſam illius cupiditatem comprimas, atque reſtinguas; valebis apud hominem [e] volitantem gloriæ cupiditate, vir moderatus & conſtans, apud indoctum eruditus, apud generum ſocer; dices enim, ut es homo facetus, ad perſuadendum concinnus, perfectus, politus è ſcholâ: Quid eſt, Cæſar, quod te ſupplicationes toties decretæ, tot dierum, tantopere delectent? in quibus, homines errore ducuntur: quas dii negligunt; qui, ut noſter ille

[b] *homuncio.* [c] *literas.* [d] *venire.* [e] *abreptum.*

33. *C. Curio.*] De Macedoniâ triumphavit.

Ib. *Africane.*] De hoc Africano non constat; suspicatur Abrahamus socerum fuisse Pompeii; cùm enim hic agat de triumphalibus viris, qui viverent, non est credibile de illis antiquis Africanis loqui.

35. *Ipsi Pontino.*] Pontinus ille Prætor fuit Cicerone Consule missus in Allobrogas, quos superavit.

36. *Camillos.*] M. Furius Camillus quater triumphavit; 1. de Veientibus. 2. de Gallis. 3. de Volscis, Æquis, Etruscis. 4. de Gallis Senonibus.

Ib. *Curios.*] Curius Dentatus quater triumphum duxit, de Samnitibus, deinde de Sabinis, iterum de Samnitibus, tandem de Rege Pyrrho.

Ib. *Fabricios.*] Bis; 1. de Etruscis & Gallis. 2. de Lucanis, Brutiis, Tarentinis, & Rege Pyrrho.

37. *Calatinos.*] M. Attilius Calatinus primò bello Punico de Siciliâ triumphavit.

Ib. *Scipiones.*] Ex illâ familia septem triumpharunt.

Ib. *Marcellos.*] M. Claudius Marcellus quater, semel de Gallis, ter de Syracusanis.

Ib. *Maximos.*] Q. Fabius Maximus Verrucosus de Liguribus, Æmilius Paullus bis de Liguribus, & de Macedoniâ & Rege Perseo.

38. *Rusticum Marium.*] Rusticum appellat, quia rure inter agricolas juventutem egerat. Hic tamen triumphavit bis de Numidis, & rege Jugurthâ, de Cimbris, Teutonibus, &c.

Ib. *Horum amborum.*] Ambo illi sunt Pompeius Magnus & Crassus, quibus Coss. habita est hæc Oratio. Pater Pompeii de Picentibus, pater Crassi de Lusitanis triumphavit.

40. *Ex argillâ & luto.*] Appellat Pisonem hominem ex argillâ & luto fictum, propter ejus sordes, & voluptatum turpitudem.

42. *Genero suo.*] Gener Pisonis fuit Julius Cæsar.

44. *Mitte ad eum.*] Tunc erat in Galliâ Cæsar.

51. *Tot dierum.*] Quindecim dierum supplicationes illi decretæ fuerant.

divinus dixit Epicurus, neque propitii cuiquam esse solent, neque irati. Non facies fidem scilicet, cum hæc disputabis; tibi enim & esse, & fuisse deos videbis iratos; vertes te ad alteram scholam: differes de triumpho. Quid tandem habet iste currus? quid vincti ante currum duces? quid simulacra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? inania sunt ista, mihi crede, delectamenta penè puerorum, captare plausus, vehi per urbem, conspici velle: quibus ex rebus, nihil est quod solidum tenere, nihil quod referre ad voluptatem corporis possis; quin tu me vides, qui ex quâ provinciâ T. Flaminius, L. Paullus, Q. Metellus. T. Didius, innumerabiles alii, levi cupiditate commoti, triumphârunt, ex eâ sic redii, ut ad portam Esquilinam, Macedonicam lauream conculcârim; ipse cum hominibus quindecim male vestitis ad portam Cœlimontanam sitiens pervenerim: quo in loco mihi libertus, præclaro imperatori, domum [f] ex hâc die biduo ante conduxerat: quæ vacua si non fuisset, in campo Martio mihi tabernaculum collocâssem: [g] nummus interea

[f] *biduo ante adventum meum.* [g] *pecunia*

53. *Divinus Epicurus.*] Epicurus Deus ab antiquis habitus est, ut testatur Lucretius lib. 5. de nat. rerum, & Plin. lib. 35. cap. 2.

Ib. *Neque propitii cuiquam.*] Censebat Epicurus Deos humanas res non curare, ideoque neque iratos, neque propitios esse hominibus.

55. *Ad alteram scholam.*] Id est, ad eam, quæ omnia ad voluptatem corporis refert.

56. *Iste currus.*] Vehebantur curru triumphantes, & illo quidem eburneo, vel ex aliquâ aliâ pretiosâ materiâ, & in turris speciem efformato, ut à Zonarâ libro secundo scriptum est.

57. *Quid vincti ante currum duces.*] Ducebantur ante currum vincti hostium duces ad triumphi pompam. Verùm ubi triumphator flectere in Capitolium incipiebat, more planè crudeli & barbaro, abripiebantur illi in carcerem, ubi securi feriebantur. Vide Zonar. lib. 1.

Ib. *Simulacra oppidorum.*] Lignea illa, vel eburnea, vel etiam argentea captarum urbium in triumpho præferebantur.

58. *Quid aurum? quid argentum?*] Ferebatur aurum collectum ex manubiis, tum coronarium, tum aureæ coronæ, vel argenteæ, quæ cum legatis in præmium victoriæ à variis civitatibus missæ fuerant.

Ib. *Quid legati in equis & tribuni.*] Honestabant illi triumphi pompam.

59. *Quid clamor militum.*] His vulgò vocibus utebantur milites, *Io triumphe!* juxta illud Ovid. 4. Trist. Eleg. 2. *Ioque Miles, Io magna voce, triumphe, canet*; refert tamen in Libycis Appianus, fas fuisse militibus, aliis Imperatorem laudibus, aliis cavillis, aliis vituperiis prosequi.

63. *Quin tu me vides.*] Ridiculè hic fingit à Pisone Cæsarem edoceri triumphorum contemptum.

Ib. *T. Flaminius.*] T. Quinctius Flaminius de Macedoniâ & Philippo rege triumphavit anno urbis 559.

Ib. *L. Paullus.*] L. Paullus de Macedoniâ & rege Perse triumphavit anno urbis 586.

64. *Q. Metellus.*] Q. ille Metellus Macedonicus dictus est à devictâ Macedoniâ anno 607.

Ib *T. Didius.*] T. Didius è Macedoniâ Thraces expulit.

66. *Conculcarim.*] Lauream illam quam obtinuerat à militibus appellatus imperator contempto triumpho abjecit, neque deferre voluit ad Capitolium, more triumphantium, ut eam in sinu Jovis deponeret.

mihi, Cæsar; neglectis ferculis [h] triumphalibus, domi manet & manebit; rationes ad ærarium retuli continuò, sicut tua lex jubebat: neque aliâ ullâ in re legi tuæ parui, quas rationes si cognoris, intelliges nemini plus, quàm mihi literas profuisse: ita enim sunt perscriptæ scitè & literatè, ut scriba, ad ærarium qui eas retulit, perscriptis rationibus, secum ipse caput sinistrâ manu perfricans commurmuratus sit, *Ratio qaidem hercle apparet, argentum*

Hac tu oratione non dubito, quin illum jam ascendentem in currum possis revocare. O tenebræ, ô lutum, ô sordes, ô paterni generis oblite, materni vix memor! ita nescio quid istuc fractum, humile, demissum, sordidum, inferius etiam est, quàm ut Mediolanensi præcone, avo tuo dignum esse videatur. L. Crassus homo sapientissimus nostræ civitatis, spiculis prope scrutatus est Alpes: ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi causam aliquam quæreret. Eâdem cupiditate vir summo ingenio præditus, C. Cotta, nullo certo hoste, flagravit; eorum neuter triumphavit, quòd alteri illum honorem collega, alteri mors ademit. Irrisa est abs te paulò ante M. Pisonis cupiditas triumphandi, à quâ te longè dixisti abhorrere; qui etiamsi minus magnum bellum gesserat, ut abs te dictum est, tamen istum honorem contemnendum non putavit. Tu eruditior quàm Piso, prudentior quàm Cotta, abundantior consilio, ingenio, sapientiâ, quàm Crassus, ea contemnis, quæ illi idiotæ, ut tu appellas, præclara duxerunt. Quòd si reprehendis, quòd cupidi laureæ fuerint, cùm bella aut parva, aut nulla gessissent; tu, tantis nationibus subactis,

[h] *gestaminibus pomparum.* [i] *callide.* [k] *periit.*

74. *Tua lex jubebat.*] Tulit legem Julius Cæsar Consul cum Bibulo, ut duabus in civitatibus provinciæ suæ Magistratus decedentes rationes suas relinquerent, easdemque totidem verbis ad ærarium referrent.

76. *Perscriptis rationibus.*] Id est, qui eas descripsit, ut secundum consuetudinem in ærario servarentur.

82. *Mediolanensi præcone.*] Mediolanum caput Insubriæ fuit, in quâ fuit Placentia ex quâ avus maternus ejus fuit. Unde nobiliorem civitatem ipsius regionis sumit pro minus nobili, ut ironiceeum extollat.

Ib. *L. Crassus.*] L. Crassus collegam habuit Q. Scævolam Pontificem: qui cum animadvertisset Crasso, propter summam ejus in Repub. potentiam ac dignitatem, Senatum in decernendo triumpho gratificari, non dubitavit Reipub. magis, quàm collegæ haberi rationem: ac ne fieret Senatusconsultum intercessit. Sed idem provinciam, cujus cupiditate plerique etiam viri boni delinquebant, deposuerat, ne sumptui esset ærario. Ita *Ascon. Pedian.*]

86. *C. Cotta.*] Cotta orator fuit de quo Cicero sæpe in literis de Orat. qui, decreto sibi triumpho, ante diem triumphi mortuus est, cùm cicatrix illius vulneris, quod ante plures annos in prælio acceperat, rescissa est repente.

88. *M. Pisonis.*] Pupius Piso eisdem temporibus quibus Cicero vixit, sed tamen eo senior, ad quem pater Ciceronem puerum deducebat, quòd in eo & antiquæ vitæ similitudo, & multæ erant literæ. Proconsul triumphavit de Hispanis, Q. Hortensio & Q. Metello Cretico Coss.

93. *Idiotæ.*] Homines omni Philosophiæ cognitione destituti, *idiotæ* dicuntur; ita Lucilius.

95. *Tu, tantis nationibus.*] Ironicè.

tantis rebus geſtis, minime fructum laborum tuorum, præmia periculorum, virtutis inſignia contemnere debuiſti; neque verò contempſiſti, licet Themiſtâ ſapientior, ſi os tuum ferreum Senatûs convicio verberari noluiſti. Jam vides quandoquidem ita mihimet fui inimicus, ut me tecum compararem) & digreſſum meum, & abſentiam, & reditum ita longè tuo præſtitiſſe, ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi ſempiternam turpitudinem inflixerint.

98. *Themistâ.*] Themista mulier fuit studio Philosophiæ nobilis, quam Lactantius citat de falsâ sapientiâ 3. cap. 25. Lipsius lib. 1. variarum lect. cap. 18. reponit *Themis*, quam deam putabant esse, quæ docebat petere id quod fas esset, & quod liceret; jocatur enim Cicero in Pisonem, qui triumphum, scelerum suorum conscientiâ, ab irato Senatu petere ausus non erat, & ipsâ Themi sapientiorem fuisse dicit, ac longe melius providisse, quid expediret sibi petere, et non petere, quàm Dea illa ipsa, quæ mentem hominibus dat justa & æqua petendi, suadere potuisset; acutè enim Piso, quoniam neque triumphum meruisset, & si maxime meruisset, repulsam tamen à Senatu accepturum se certo prævidebat, omnino petere triumphum destitit, ut videretur eum potius consequi noluisse, quàm non potuisse.

ALTERA PARS INSECTATIONIS.

De privatis flagitiis.

Hæc pars tres continet alias partes, quarum prima vitam Piſonis privatam ſeu domeſticam continet: Secunda confutationem, quod objiciebatur à Piſone Ciceroni quòd verſu Pompeium & Cæſarem offendiſſet: Tertia enumerationem ſcelerum, quæ Piſo in provinciæ adminiſtratione commiſit.

XI. Nunc etiam in hâc quotidianâ, aſſiduâ, urbanâque vitâ ſplendorem tuum, gratiam, celebritatem domeſticam, operam forenſem, conſilium, auxilium, auctoritatem, ſententiam Senatoriam nobis, aut, ut verius dicam, cuiquam es infimo ac deſperatiſſimo antelaturus? Age, Senatus odit te, quòd eum tu facere jure concedis, afflictorem & perditorem non modò dignitatis & auctoritatis, ſed omnino ordinis ac nominis ſui: videre equites Romani non poſſunt, quo ex ordine vir præſtantiſſimus, L. Ælius eſt, te Conſule, relegatus: plebs Romana perditum cupit, in cujus tu infamiam ea, quæ per latrones & per ſervos de me egeras, contuliſti: Italia cuncta execratur, cujus idem tu ſuperbiſſime decreta & preces repudiâſti. [a] Fac hujus

[a] *Experire tantum odium.*

2. *Celebritatem domesticam.*] Clientes frequentes aderant mane apud magnates, ut patronos suos salutarent.

Ib. *Operam forensem.*] Vel ipsi viri potentissimi civitatis defendere in judicio cives gloriæ ducebant.

9. *L. Ælius.*] L. Ælius Lamiâ Pisone Consule relegatus est. Equestris ordinis princeps fuit; de eo dictum est in Orat. pro Sext.

12. *Et preces repudiasti.*] Repudiavit preces totius Italiæ, quæ pro Ciceronis salute Pisoni & Gabinio Coss. factæ sunt.

odii tanti, ac tam universi periculum, si audes. Instant post hominum memoriam apparatissimi magnificentissimique ludi, quales non modò nunquam fuerunt, sed ne quomodo fieri quidem posthac possint, possum ullo pacto suspicari. [b] Da te populo, committe ludis. Sibilum metuis? ubi sunt vestræ scholæ? ne acclametur? ne id quidem est curare philosophi: manus tibi ne afferantur, times; dolor enim est malum, ut disputas: existimatio, dedecus, infamia, turpitudo, verba sunt atque ineptiæ; sed de hoc non dubito; nam non audebit accedere ad ludos; convivium publicum non dignitatis causâ inibit (nisi forte, ut cum P. Clodio, hoc est, cum amoribus suis cœnet) sed plane animi sui causâ; ludos nobis idiotis relinquet; solet enim, in disputationibus suis, oculorum & aurium delectationi abdominis voluptates anteferre; nam quòd vobis iste tantummodo improbus, crudelis olim furunculus, nunc verò etiam rapax, quòd sordidus, quòd contumax, quòd superbus, quòd fallax, quòd perfidiosus, quòd impudens, quòd audax esse videatur: nihil scitote esse luxuriosius, nihil libidinosius, nihil protervius, nihil nequius; luxuriam autem in isto nolite hanc cogitare; est enim quædam, quanquam omnis est vitiosa atque turpis, tamen ingenuo ac libero dignior; nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum (laudabo inimicum) ne magnopere quidem quidquam, præter libidines, sumptuosum; toreuma nullum; maximi calices; & hi, ne con-

[b] *offer.*

14. *Magnificentissimi ludi.*] Spectacula intelligit, quæ data sunt à Pompeio cùm constructum est ab eo Theatrum. De his agit Epistola 1. lib. 7. ad Marium.

17. *Sibilum metuis.*] Quos populus oderat, venientes ad ludos sibilis excipiebat: contra verò sibi gratis applaudebat.

Ib. *Vestræ scholæ.*] Epicurei, quorum sectabatur Piso doctrinam, dedecus contemnebant. Quare non est quod infamia notari timeat in ludis. [*Scholæ* autem vocantur disputationes sive dissertationes Philosophicæ de quovis argumento. Sic supra p. 279. *Vertes te ad alteram Scholam.*]

Ib. *Ne acclametur.*] Timebat Piso ne sibi acclamaretur faustis apprecationibus. Sic enim viri populo grati vulgò excipiebantur; ut Epist. 29. Seneca refert.

19. *Dolor est malum.*] Sententiam profert Epicureorum, de quâ fusiùs in Tuscul. Quæst. agit.

21. *Convivium publicum.*] Indicat illud convivium, quod à Pompeio in celebratione ludorum illorum datum est.

23. *Cum amoribus suis.*] Vocat Clodianos amores suos, quia pari libidinum & voluptatis fœdissimæ desiderio tenebantur; amant verò pares esse cum paribus.

25. *Abdominis voluptates.*] Fœdissimas omnium tum gulæ, tum luxuriæ voluptates intelligit.

27. *Furunculus.*] Furunculus dicitur qui occultè furatur, qualis erant Piso antequam provinciam obtinuisset.

Ib. *Rapax.*] Rapax est apertus & publicus latro, qui provinciam suam latrociniis & rapinis diripuit.

35. *Toreuma.*] Toreumatis nomine vas quodlibet intelligitur, quod artis elegantiâ exsculptum est.

Ib. *Maximi calices.*] Vasa plerumque fictilia, quibus tenuioris fortunæ homines utebantur, ut patet ex Martiali lib. 14. Epig. 110. *Vilia sutoris calicem monumenta, Valini, Accipe.*

temnere suos videatur, Placentini: exstructâ mensâ, non conchyliis, aut piscibus, sed multâ carne subrancidâ: servi sordidati ministrant: nonnulli etiam senes: idem coquus, idem atriensis: pistor domi nullus, nulla cella: panis, & vinum à propolâ, atque de cupâ: Græci [c] stipati, quini in lectulis, sæpe plures: ipse solus: bibitur usque eò, dum de solio ministretur; ubi galli cantum audivit, avum suum revixisse putat: mensam tolli jubet. Dicet aliquis, Unde tibi hæc nota sunt? non mehercule, contumeliæ causâ describam quemquam, præsertim ingeniosum hominem, atque eruditum, cui generi esse ego iratus, ne si cupiam quidem, possum. Est quidam Græcus, qui cum isto vivit, homo, vere ut dicam (sic enim cognovi) humanus, sed tamdiu, quamdiu cum aliis est, aut ipse [d] secum; is cùm istum adolescentem jam tum cum hâc diis iratâ fronte vidisset, non fugit ejus amicitiam, cùm esset præsertim appetitus: dedit se in consuetudinem, sic ut prorsus unà viveret, nec ferè ab isto unquam discederet. Non apud indoctos, sed, ut ego arbitror, in hominum eruditissimorum & humanissimorum cœtu loquor; audistis profectò dici, philosophos Epicureos, omnes res, quæ sunt homini expetendæ, voluptate metiri: recte an [e] secus, nihil ad nos: aut si ad nos, nihil ad hoc tempus; sed tamen lubricum genus orationis adolescenti non acriter intelligenti est sæpe præceps. Itaque admissarius iste, simul-

[c] *compressi.* [d] *solus.* [e] *male.*

36. *Placentini.*] Ad contemptum Pisonis loquitur; quasi materni generis memor vilioribus ejusmodi calicibus uteretur; nam avus ejus maternus præco Placentinus fuit.

Ib. *Conchyliis aut piscibus.*] Mensas suas Romani delicatissimis conchyliis, & piscibus longiùs asportatis ad factum exstruebant. Unde Plinius lib. nat. Hist. 9. cap. 34. hanc luxuriam conchyliorum censoriis legibus, auctore M. Scauro, fuisse prohibitam scribit.

37. *Carne subrancidâ.*] Intelige carnem salitam, & jam putidam ad acuendam sitim.

38. *Atriensis.*] Atrienses sive Atriarii illi servi dicuntur, quibus atrii cura commissa erat, quibus venientes excipiebant, & ad dominum intromittebant.

39. *Pistor.*] Pistor panem conficit.

Ib. *Propola.*] Propola is est, qui mercatur à mercatoribus quod statim vendit. Cic. 1. Off.

40. *De cupâ.*) Cupa vas vinarium est, in quo musta coquuntur, & deferuntur. Ulpianus lib. 15.

Ib. *Quini in lectulis.*) Reddit rationem, quare compressi illi fuerint, quia vulgò in lectulis, tres tantùm mensæ accumbebant, ut videre est apud Horatium lib. 2. Sat. ult.

41. *Dum de solio.*) Festus ait *Solia* dici *alveos lavandi causa institutos, quo singuli descendunt*, seu vasa, in quibus lavabantur sedentes.

Ib. *Ubi galli cantum audivit.*) Ubi totam noctem traduxit Piso compotationibus, ut audit galli cantum, tum meminit avi sui materni Calvendi Galli, qui præco fuit Placentinus, seu Mediolanensis.

46. *Est quidam Græcus.*) Asconius Pedianus Philodemum Philosophum Epicureum significari arbitratur, cujus lasciva fuerunt carmina.

48. *Jam tum.*) In adolescentiâ suâ jam tum, severitatis quâdam specie multa vitia contegebat Piso.

50. *Appetitus.*) Philodemum optabat Piso habere vitæ comitem.

56. *Adolescenti.*) Adolescentes non satis distinguunt, cum de voluptate, utrum de corporis, an animi agatur.

57. *Admissarius iste.*) Pisonem admissarium vocat, quia omni muliercularum

atque audivit à philosopho voluptatem tantopere laudari, nihil [f] expiscatus est: sic suos sensus voluptarios omnes incitavit, sic ad illius hanc orationem adhinniit, ut non magistrum virtutis, sed auctorem libidinis à se illum inventum arbitraretur. Græcus primo distinguere, atque dividere illa, quemadmodum dicerentur; iste claudus (quomodo aiunt) pilam retinere, quod acceperat [g] testificari, tabulas obsignare velle, Epicurum [h] disertum decernere; & tamen dictum, ut opinor, se nullum bonum intelligere posse, demptis corporis voluptatibus. Quid multa? Græcus facilis, & valdè venustus, nimis pugnax contra Senatorem populi Romani esse noluit. Est autem hic, de quo loquor, non Philosophiâ solum, sed etiam literis, quod ferè cæteros Epicureos negligere dicunt, perpolitus. Poëma porrò facit ita festivum, ita concinnum, ita elegans, nihil ut fieri possit argutius; in quo reprehendat eum licet, si qui volet, modò leviter, non ut impurum, non ut improbum, non ut audacem, sed ut Græculum, ut assentatorem, ut poëtam; devenit, aut potius incidit in istum eodem deceptus supercilio Græcus atque advena, quo tam sapiens & tanta civitas; revocare se non poterat, familiaritate implicatus: & simul inconstantiæ famam verebatur; rogatus, invitatus, coactus, ita multa ad istum, de isto quoque, scripsit, ut omnes hominis libidines, omnia stupra, omnia cœnarum conviviorumque genera, adulteria denique ejus delicatissimis versibus expresserit; in quibus si quis velit, possit istius tanquam in speculo vitam intueri: ex quibus multa à multis lecta & audita recitarem, nisi vererer ne hoc ipsum genus orationis, quo nunc utor, ab hujus loci more abhorreret: & simul de ipso qui scripsit, detrahi nihil volo: qui, si fuisset in discipulo comparando meliore fortunâ, fortasse austerior & gravior esse potuisset; sed eum [k] casus in hanc consuetudinem scribendi induxit, philosopho valde indignam: siquidem philosophia, ut fer-

f *examinavit.* g producere *testes.* h *distinctè locutum.* i *si qui volet reprehendere eum, reprehendat leviter.* k *necessitas.*

impudicarum libidini se exposuerat, sumpta allegoria ab equo, qui fœturæ supplendæ causâ in equarum armenta adducitur.

60. *Adhinniit.*) Remanet in eâdem allegoriâ.

63. *Iste claudus.*) Proverbium quod de illis dicitur, qui, quod acceperunt à præceptoribus, sive illud doctum sit, sive indoctum, mordicùs tenent.

Ib. *Retinere.*) Supple *incepit.*

64. *Tabulas obsignare velle.*) Voluit ut præceptor ille scripto obsignaret quod de voluptate protulerat.

69. *Quod ferè cæteros.*) Cicero loquens de Epicuro lib. de finibus, ait, non satis eum artibus non modò politum fuisse, quas qui tenent, eruditi appellantur, sed etiam deterruisse alios à studiis.

73. *Græculum.*) Græci malè audiebant apud Romanos propter adulationem.

74. *Poëtam.*) Poetæ assentationibus suis placere volunt, ideoque figmentis sæpe veritatem dissimulant.

78. *Ad istum, de isto quoque.*) Id est, multa carmina de Pisone scripsit, sed illa impudica, utpote quibus ejus infames libidines describebantur.

80. *In quibus.*) Versibus scilicet.

83. *Ab hujus loci more.*) In Senatu

tur, virtutis continet, & officii, & bene vivendi disciplinam: quam qui profitetur, gravissimam mihi sustinere personam videtur.

XII. Sed idem casus illum ignarum quid profiteretur, cùm se philosophum esse diceret, istius impurissimæ atque intemperantissimæ pecudis coeno & sordibus inquinavit: qui modò cùm res gestas consulatûs mei collaudâsset (quæ quidem laudatio hominis turpissimi mihi ipsi erat penè turpis.) Non illa tibi, inquit, invidia nocuit, sed versus tui. Nimis magna pœna, te Consule, constituta est, sive malo poëtæ, sive libero. Scripsisti enim, CEDANT ARMA TOGÆ. Quid tum? Hæc res tibi fluctus illos excitavit. At hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo elogio, quod, te Consule, in sepulchro reipublicæ incisum est. VELLITIS, JUBEATIS, UT, non quòd Marcus Cicero versum fecerit, sed quod vindicârit. Verumtamen, quoniam te non Aristarchum, sed Phalarim grammaticum habemus, qui non notam apponas ad malum versum, sed poëtam armis persequare; scire cupio, quid tandem isto in versu reprehendas, CEDANT ARMA TOGÆ. Tuæ dicis, inquit, togæ summum imperatorem esse cessurum. Quid nunc te, asine, literas doceam? non opus est verbis, sed fustibus; non dixi hanc togam, quâ sum amictus; nec arma, scutum, & gladium unius imperatoris; sed, quod pacis est insigne & otii, toga: contrà autem arma tumultûs atque belli more poëtarum locutus, hoc intelligi volui, BELLUM AC TUMULTUM PACI ATQUE OTIO CONCESSURUM. Quære ex familiari tuo, Græco illo poëtâ: probabit genus ipsum & agnoscet, neque te nihil sapere mirabitur. At in illo

oportet agere de rebus seriis, & gravioribus.

1. *Sed idem casus.*] Id est, eadem necessitas, quæ Philodemum impulit ad scribendas Pisonis libidines, iisdem eum flagitiis inquinavit.

3. *Pecudis.*] Pisonem intelligit.

5. *Erat pene turpis.*] Turpe est laudari à turpi viro, & honorificum à laude digno.

Ib. *Inquit.*] Piso, videlicet.

7. *Scripsisti enim.*] Piso in suâ Oratione Ciceroni objecerat, quòd versus de suo consulatu scripsisset, quibus offensus ei fuerat compeius.

Ib. *Cedant arma togæ.*] Versus à Cicerone editus.

9. *Illo elogio.*] Elogia & tituli sepulchrorum inscriptiones dicebantur.

10. *Velitis, jubeatis.*] Formulam fingit Cicero, quâ à Pisone ejectus est in exilium.

12. *Sed quòd vindicarit.*] Non quòd scripserit Cicero versus, ejiciebatur à Pisone, sed quòd vindicarit rempublicam à conjuratione, eâque de causâ nefario Consule igni & aqua interdicebatur.

Ib. *Aristarchum.*] Aristarchus Grammaticus fuit, qui quos versus non probabat Homericos non esse contendebat, eosque liturâ, vel stellulâ notabat.

13. *Phalarim.*] Tyrannus Agrigentinorum fuit, qui seneo Tauro ignibus subjecto morti damnatos includebat, in quo ipse combustus est.

19. *Quod pacis est insigne.*] Romani pacis tempore togis utebantur.

20. *Tumultûs atque belli.*] Supple, belli sunt insignia & seditionum.

23. *Genus ipsum.*] Nempe dicendi poëticè.

24. *At in altero.*] In alterâ hujus carminis parte difficultatem reperire Pisonem significat.

altero, inquit, hæres, [a] CONCEDAT LAUREA LAUDI. Immò mehercule habeo tibi gratiam; hærerem enim, nisi tu me expedîsses; nam cùm tu timidus ac tremens tuis ipse furacissimis manibus detractam è cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abjecisti; indicâsti non modò amplissimæ, sed etiam minimæ laudi lauream concessisse. Atque istâ ratione hoc tamen intelligi, scelerate, vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum; ut, si versus mihi nocuerit, ab eo, quem is versus offenderit, videatur mihi [b] pernicies esse quæsita. Omitto, nihil istum versum pertinuisse ad illum? non [c] fuisse meum, quem quantùm potuissem, multis sæpe orationibus scriptisque decorâssem, hunc uno violare versu. Sed sit offensus; primò, non-ne compensabit cum uno versiculo tot mea volumina laudum suarum? Quòd si est [d] commotus, [e] ad perniciem-ne, non dicam amicissimi, non ita de suâ laude meriti, non ita de republicâ, non Consularis, non Senatoris, non civis, non liberi; in hominis caput ille tam crudelis propter versum fuisset? tu quid, tu apud quos, tu de quo dicas, intelligis? complecteris amplissimos viros ad tuum & Gabinii scelus: neque id occulte; nam paulò ante dixisti, me cum iis confligere, quos despicerem; non attingere eos, qui plus possent, quibus iratus esse deberem; quorum quidem (quis enim non intelligit quos dicas?) quanquam non est una causa omnium, tamen est omnium mihi

[a] *victoriæ insignia cedant eloquentiæ laudi.* [b] *infortunium comparatum.* [c] *me voluisse.* [d] *iratus.* [e] *tam crudelis fuisset, ut perderet propter versum, non dicam amicissimum, non ita meritum de Repub. &c. sed hominem.*

26. *Hærerem.*] Fatetur Cicero se reperire hoc in carmine difficultatis aliquid, nisi eum ab eâ liberasset Piso.

27. *Ac tremens.*] Timebat Piso ne repetundarum accusaretur propter furta sua & rapinas in provinciâ.

28. *Lauream abjecisti.*] Cum Romam ingrederetur, ad portam Esquilinam fasces suos laureatos abjecit, ne provincialium sanguine cruentati viderentur.

30. *Lauream concessisse.*] Ait reverà lauream linguæ [laudi] concessisse, cùm timuit in judicio accusari.

35. *Orationibus decorassem.*] Neminem frequentiùs Pompeio laudat Cicero, ut videre est in Orat. pro lege Manil.

37. *Tot mea volumina.*] Sæpissime de Pompeio loquitur in Orationibus suis Cicero, quem ubique triumphasse commemorat. Porrò volumina à volvendo dicta sunt; neque enim pluribus paginis & quaternionibus olim libri compingebantur, sed spiræ instar convolvebantur.

42. *Complecteris amplissimos viros.*] Adjungere dicit Pompeium & Cæsarem, ut videantur illius & Gabinii sceleris participes.

44. *Quos despicerem.*] Piso objecerat Ciceroni eum aggredi se, & Gabinium, quos suadebat è suis provinciis esse revocandos, quia eos non metuebat, utpote debiles & infirmos hostes.

45. *Qui plus possent.*] Significabat Pompeium & Cæsarem, quorum longe major erat auctoritàs & potentia in Republicâ.

47. *Non est una causa omnium.*] Pompeii causam ab aliorum causâ distinguit.

probata; me Cn. Pompeius, multis obsistentibus ejus erga me studio atque amori, semper delexit, semper suâ conjunctione dignissimum judicavit, semper [f] non modò incolumem, sed etiam amplissimum atque ornatissimum voluit esse; vestræ fraudes, vestrum scelus, vestræ criminationes insidiarum mearum, illius periculorum, nefariè fictæ, simul eorum, qui familiaritatis licentiâ suorum improbissimorum sermonum [g] domicilium in auribus ejus, impulsu vestro, collocaverunt, vestræ cupiditates provinciarum effecerunt, ut ego excluderer, omnesque, qui me, qui illius gloriam, qui rempublicam salvam esse cupiebant, sermone atque aditu prohiberentur. Quibus rebus est perfectum, ut illi planè [h] suo stare judicio non liceret: cùm certi homines non studium ejus à me alienâssent, sed auxilium retardâssent. Non-ne ad te L. Lentulus, qui tum erat Prætor, non Q. Sanga, non L. Torquatus pater, non M. Lucullus venit? qui omnes ad eum, multique mortales, oratum in Albanum obsecratumque venerant ne meas fortunas desereret cum reipublicæ salute conjunctas; quos ille ad te & ad tuum collegam remisit, ut causam publicam susciperetis, ut ad Senatum referretis: se contra armatum tribunum-pleb. sine consilio publico decertare nolle: consulibus ex S. C. rempublicam defendentibus, se arma sumpturum. Ecquid infelix recordaris, quid responderis? in quo illi omnes quidem, sed Torquatus præter cæteros, furebat contumaciâ responsi tui; te non esse tam fortem quàm ipse Torquatus in consulatu fuisset, aut ego: nihil opus esse armis, nihil contentione: me posse iterum

[f] *non modo optavit meam salutem, sed etiam amplitudinem & gloriam.* [g] *obsederunt aures improbissimis sermonibus.* [h] *manere* in *suâ voluntate* erga me.

48. *Multis obsistentibus.*] Piso, Gabinius, Clodii, aliique omnes Clodiani Pompeium abalienare à Cicerone conati sunt.

52. *Criminationes insidiarum.*] Ciceronem illi detulerunt ad Pompeium, quasi ejus vitæ insidias collocasset; de quibus fusè loquitur pro Sextio.

56. *Ego excluderer.*] Affert, per conglobationem, omnes rationes quibus conati sunt à familiaritate Pompeii Ciceronem excludere.

61. *L. Lentulus.*] Hic anno primo belli civilis Consul fuit.

Ib. 2. *Sanga.*] Q. Fabius Sanga is fuit qui indicia conjurationis Catilinariæ ad Ciceronem detulit.

Ib. L. *Torquatus pater.*] Torquatum patrem nominat, ad filii discrimen, qui tum florebat in Republicâ.

63. *In Albanum.*] Fundus Albanus pertinuit ad Pompeium, quo secessisse de industriâ scribit Plutarchus, ut cùm ad eum Cicero venisset, sese per posticum subduceret.

66. *Armatum tribunum.*] Cum Clodio decertare, & venire in contentionem noluit Pompeius.

67. *Coss. ex Senatusconsulto.*] Senatûs illud consultum fuit, cùm dicebat Senatus. *Videant Consules ne quid detrimenti capiat Respublica:* quo versiculo, ait Cicero, satis armatos fuisse Consules.

71. *Torquatus in Consulatu.*] Fuit ille quidem agresti vir ingenio, quo Consule erupit prima Catilinæ conjuratio, in quâ eum cum Cottâ Collegâ suo interficere volebant socii conjurationis Cn. Piso, Catilina, & Antonius.

72. *Aut ego.*] Cicero alteram conjurationem oppressit, de quâ dictum est in Orat. contra Catilinam.

rempub. ſervare, ſi ceſſiſſem: infinitam cædem fore, ſi reſtitiſſem: deinde ad extremum, neque te, neque generum, neque collegam tuum, tribuno-plebis deſuturum; hic tu hoſtis ac proditor, aliis me inimiciorem, quàm tibi, debere eſſe dicis?

XIII. Ego C. Cæſarem non eadem de republicâ ſenſiſſe, quæ me, ſcio: ſed tamen, quod jam de eo, his audientibus, ſæpe dixi, me ille ſui totius Conſulatûs, eorumque honorum, quos cum proximis communicarit, ſocium eſſe voluit, detulit, invitavit, rogavit; non ſum ego, propter nimiam fortaſſe conſtantiæ cupiditatem, adductus ad cauſam: non poſtulabam ut ei cariſſimus eſſem, cujus ego ne beneficiis quidem ſententiam meam tradidiſſem. Adducta res in certamen, te Conſule, putabatur, utrùm quæ ſuperiore anno ille geſſiſſet, manerent, an reſcinderentur; quid loquar plura? ſi tantum ille in me eſſe uno roboris & virtutis putavit, ut ea, quæ ipſe geſſerat, conciderent, ſi ego reſtitiſſem; cur ei non ignoſcam, ſi antepoſuit ſuam ſalutem meæ? Sed præterita omitto: me ut Cn. Pompeius omnibus ſuis ſtudiis, laboribus, vitæ periculis complexus eſt, cùm municipia pro me adiret, Italiæ fidem imploraret, P. Lentulo Conſuli, auctori ſalutis meæ, frequens aſſideret, Senatui ſententiam præſtaret, in concionibus non modò ſe defenſorem ſalutis meæ, ſed etiam ſupplicem pro me profiteretur: hujus voluntatis eum, quem multùm poſſe intelligebat, mihi non inimicum eſſe cognôrat, ſocium ſibi & adjutorem C. Cæſarem adjunxit. Jam vides, me tibi non inimicum, ſed hoſtem: illis, quos deſcribis, non modò non iratum, ſed etiam amicum eſſe debere? quorum alter, id quod miminero ſemper, æque mihi fuit amicus ac ſibi: alter, id quod obliviſcar aliquando, ſibi amicior quàm mihi. Deinde hoc ita fit, ut viri fortes, etiam ſi ferro inter ſe cominus decertârint, tamen illud contentionis odium ſimul cum ipsâ pugnâ armiſque ponant. Atque me ille odiſſe nunquam potuit, ne tum quidem cùm diſſidebamus; habet hoc virtus, [a] quam tu ne de facie quidem nôſti, ut vi-

[a] *cujus ne noſti quidem faciem externam.*

73. *Si cessissem.*] Tempori videlicet, & armis Clodianorum.

74. *Neque te.*] Polliciti fuerant Piso, Cæsar, & Gabinius suam opem Clodio, si quid à Cicerone susceptum fuisset pro Republicâ contra furiosum illum tribunum-plebis.

1. *Non eadem de Repub.*] Cicero restitit Cæsari, quando tulit legem de dividendo agro Campano.

3. *Cum proxmis.*] Duumviros creavit Pisonem socerum suum, & generum Pompeium; unde eum, ut ait Orat. de provinciis coss. rogavit ut quinqueviratum acciperet, & in tribus sibi conjunctissimis consularibus esse vellet.

9. *Rescinderentur.*] Prætores Mummius & Domitius volebant abolere omnia Cæsaris acta in consulatu.

12. *Si anteposuit suam salutem meæ.*] Maluit Cæsar, ut abiret in exilium Cicero, quàm acta sua rescinderentur.

15. *Auctori salutis meæ*] Lentulus Consul retulit ad Senatum de Cicerone revocando.

16. *Sententiam præstaret.)* Id est, cum esset paratus ad sententiam de me liberè dicendam.

24. *Sibi amicior quàm mihi.)* Loquitur de Cæsare.

ros fortes species ejus & pulchritudo etiam in hoste posita delectet. Equidem dicam ex animo, P. C. quod sentio, & quod, vobis audientibus, sæpe jam dixi : Si mihi nunquam amicus C. Cæsar fuisset, sed semper iratus ; si aspernaretur amicitiam meam, seseque mihi implacabilem, [b] inexplicabilemque præberet ; tamen ei, cùm tantas res gessisset, gereretque quotidie, non amicus esse non possem ; cujus ego imperio non Alpium vallum contra adscensum transgressionemque Gallorum, non Rheni fossam gurgitibus illis redundantem, Germanorum immanissimis gentibus objicio & oppono ; perfecit ille, ut si montes [c] resedissent, amnes exaruissent, non naturæ præsidio, sed victoriâ suâ rebusque gestis Italiam munitam haberemus. Sed cum me expetat, diligat, omni laude dignum putet ; tu me à tuis inimicitiis ad simultatem revocabis ? sic tuis sceleribus reipublicæ præterita fata [d] refricabis ? quod quidem tu, qui bene nôsses conjunctionem meam & Cæsaris, eludebas, cùm à me trementibus omnino labris, sed tamen, cur [e] tibi nomen non deferrem, requirebas. Quanquam, quod ad me attinet, [f] *Nunquam istam imminuam curam inficiando tibi :* tamen est mihi considerandum, quantum illi, tantis reipublicæ negotiis tantoque bello impedito, ego homo amicissimus, solicitudinis atque oneris imponam ; nec despero tamen, quanquam languet juventus, nec perinde atque debeat in laudis & gloriæ cupiditate versatur, futuros aliquos qui abjectum hoc cadaver consularibus spoliis nudare non nolint, præsertim tam afflicto, tam infirmo, tam enervato reo : qui te ita gesseris, ut timeres ne indignus beneficio videreris, nisi ejus, à quo missus eras, simillimus extitisses.

XIV. An verò tu parum putas investigatas esse à nobis labes imperii tui, stragesque provinciæ ? quas quidem nos non vestigiis odo-

[b] *inexorabilem.* [c] *plani essent.* [d] *renovabis.* [e] *non facerem te reum.* [f] *nunquam liberabo te ab hâc curâ.*

35. *Alpium vallum.)* Italia Alpibus tanquam vallo munitur ; quod ei à natura concessum est.

36. *Rheni fossam)* Galli à Germanis per Rhenum fluvium seperantur.

45. *Requirebas.)* Credebat Piso Ciceronem metu generi sui Cæsaris deterritum fuisse à nomine deferendo.

46. *Inficiando tibi.)* Versus est Accii Poëtæ in Atreo.

48. *Tantoque bello.)* Bellum tunc in Galliâ contra Britannos & Germanos gerebat Cæsar.

49. *Languet juventus.)* Accusabant potissimum juvenes, in quibus hæc laus jam vigere videbatur.

51. *Consularibus spoliis nudare.)* Minatur judicium repetundarum pecuniarum, quas Piso proconsul ex Macedonia abstulit.

53. *Indignus beneficio.)* Macedonia provincia Pisoni decreta fuit à Clodio, quasi beneficium & merces pro Ciceronis exilio.

54. *Nisi ejus.)* Non decrevisset Pisoni Clodius Macedoniam, nisi ei suis sceleribus simillimus fuisset.

1. *An verò tu parùm.)* Ostendit jam Cicero, non deesse crimina propter quæ possit in judicium appellari.

1b. *Investigatas.)* Innuit satis esse cognita Pisonis scelera, ob quæ compararì contra eum possit accusatio.

2. *Vestigiis odorantes.)* Metaphora à

rantes ingressus tuos, sed totis volutationibus corporis & cubilibus persecuti sumus. Notata à nobis sunt & prima illa scelera in adventu, cùm, acceptâ pecuniâ à Dyrrhachinis ob necem hospitis tui Platoris, ejus ipsius domum evertisti, [a] cujus sanguinem addixeras; eumque, servis symphoniacis & aliis muneribus acceptis, timentem & multùm dubitantem confirmâsti, & Thessalonicam fide tuâ venire jussisti; quem ne majorum quidem more supplicio affecisti, cùm miser ille securibus hospitis sui cervices subjicere gestiret: sed ei medico, quèm tecum eduxeras, imperâsti, ut venas hominis incideret: cùm equidem [b] tibi etiam accessio fuit ad necem Platoris, Pleuratus ejus comes, quem necâsti verberibus, summâ senectute confectum. Idemque tu Rabocentum, Bessicæ gentis principem, cùm te trecentis talentis regi Cotto vendidisses, securi percussisti: cùm ille ad te legatus in castra venisset, & ibi magna præsidia & auxilia à Bessis peditum equitumque polliceretur: neque eum solùm, sed etiam cæteros legatos, qui simul venerant: quorum omnium capita regi Cotto vendidisti. Denseletis, quæ natio semper obediens huic imperio, etiam in illâ omnium barbarorum defectione Macedonicâ C. Sentium Prætorem tutata est, nefarium bellum & crudele intulisti: eisque cùm fidelissimis sociis uti posses, hostibus uti acerrimis maluisti. Ita perpetuos defensores Macedoniæ, vexatores, ac perditores effecisti; vectigalia nostra perturbârunt, urbes ceperunt, vastârunt agros, socios nostros in servitutem abduxerunt, familias abripuerunt, pecus abegerunt, Thessalonicenses, cùm oppido desperâssent, munire arcem coëgerunt. A te Jovis Urii fanum antiquissimum barbarorum sanctissimumque direptum est; tua scelera dii

a *cujus vendideras vitam.* b *adjunxisti ad mortem Platoris mortem Pleurati.*

belluis, quæ ex vestigiis & volutationibus suis deprehenduntur.

3. *Cubilibus.)* Cubilia dicuntur illa loca ubi delitescunt belluæ, quasi stabulantur.

5. *Dyrrhachinis.)* Dyrrhachium urbs in Macedoniâ ad mare Adriaticum, unde solvitur in Italiam: olim *Epidamnus* vocabatur, nunc *Durazzo;* ubi Cicero tempore sui exilii commoratus est, donec Senatusconsulto revocaretur.

6. *Platoris.)* De hoc dictum est in Orat. de Harusp. reponsis.

7. *Servis symphoniacis.)* Servos illos acceperat à Platore.

8. *Thessalonicam.)* Thessalonica urbs Macedoniæ, olim sedes Proconsulis.

10. *Securibus hospitis.)* Supplicia hæc consueta apud Romanos fuere, crux, securis, et dejectio de rupe.

11. *Ei medico.)* Medicum pro Chirurgo dicit.

15. *Regi Cotto.)* Cottus, aut Cotys, nomen fuit Regum Thraciæ, ut Arsaces Persarum, teste Livio.

20. *Denseletis.)* Denseleti, cùm initio pacem ingenti pecuniâ emissent à Romanis bello lacessiti, acerrimè sese ulti sunt.

21. *Barbarorum.)* Cùm Thraces in Macedoniam incurrissent, atque eam essent populati, Sentium, ut Sigonius ait, non Sextium Denseleti tutati sunt, à quibus isti Barbari superati sunt.

28. *Jovis Urii.)* Jupiter Urius à secundo vento dictus est, cui in faucibus Ponti Euxini templum positum fuisse scribit Turnebus advers. lib. 21. cap. 15.

immortales in noſtros milites expiaverunt: qui cùm uno genere morbi affligerentur, neque ſe recreare quiſquam poſſet, qui ſemel incidiſſet; dubitabat nemo, quin violati hoſpites, legati necati, ſocii nefario bello laceſſiti, fana vexata, hanc tantam efficerent vaſtitatem. Cognoſcis ex particulâ parvâ ſcelerum & crudelitatis tuæ genus univerſum. Quid avaritiæ, quæ criminibus infinitis implicata eſt, ſummam nunc explicem? generatim ea quæ maximè nota ſunt dicam; nonne ſeſtertiûm centies & octogies, quod, quaſi vaſarii nomine, in venditione mei capitis adſcripſeras, ex ærario tibi attributum Romæ in [c] quæſtu reliquiſti? nonne cùm CC talenta tibi Apolloniatæ Romæ dediſſent, ne pecunias creditas ſolverent, ultro Fufidium equitem Romanum, hominem ornatiſſimum, creditorem debitoribus ſuis addixiſti? nonne, hiberna cùm legato præfectoque tuo tradidiſſes, evertiſti miſeras funditùs civitates, quæ non ſolùm bonis ſunt exhauſtæ, ſed etiam nefarias libidinum contumelias turpitudineſque ſubierunt? Qui modus tibi fuit frumenti æſtimandi? qui honorarii? ſi quidem poteſt vi & metu extortum honorarium nominari; quod cùm plerique omnes, tum acerbiſſimè Bœotii, & Byzantii, Cherroneńſes, & Theſſalonica ſenſit; unus tu dominus, unus æſtimator, unus venditor totâ in provinciâ per triennium frumenti omnis fuiſti. Quid ego [d] rerum capitalium quæſtiones, reorum pactiones, redemptiones, acerbiſſimas damnationes, libidinoſiſ-

[c] *fœnore.* [d] *judicia capitalia.*

39. *Violati hospites.*) Plator, ut superius dictum est, ab eo interfectus est, in eoque jus hospitii à Pisone violatum est; hospites autem violare summum apud veteres scelus fuit.

37. *Sestertiûm centies, & octogies.*) Quadringenta quinquaginta millia aureorum, quorum quilibet valet sexaginta duo denarios.

38. *Vasarii nomine.*) Ea omnia *vasarii* nomine dicebantur, quæ magistratibus in provinciam ituris, ad eorum usus domesticos ex ærario concedebantur.

Ib. *In venditione mei capitis.*) Pactionem fecerat cum Pisone Clodius, ut si perderet Ciceronem, pecunia illi ex ærario in sumptum exercitûs attribueretur.

40. CC *talenta,*) Gallicorum nummorum millia centum viginti efficiunt.

Ib. *Apolloniatæ.*) Apollonia urbs est Illyrici.

42. *Addixisti.*) Addici propriè bona dicuntur, cum Prætor aut secundo decreto bonorum possessionem largitur, hoc est, possidere jubet: aut cum ejus bona, qui judicatum facere non potest, petitori attribuit. At Piso non creditoribus bona debitorum, sed creditorum bona debitoribus addixit, quia milites ad domum Fufidii, ad hiberna missi sunt.

47. *Honorarii.*] Honorarium frumentum intelligit, quod gratis & honoris causâ Prætoribus provinciarum dabatur.

48. *Bœotii.*] Bœotii populi olim stupiditate suâ male audierunt: à Bœotiâ regione in finibus Græciæ dicti, & hæc à bove, cujus ductu huc Cadmus pervenit.

Ib. *Byzantii.*] Byzantii à Byzantio Thraciæ civitate sic dicti; quæ Constantinopolis à Constantino postea nuncupata est.

49. *Cherronenses.*] Cherronesus hæc in Thraciâ fuit ad Pontum Euxinum, inter Apolloniam & Thyrriadem.

51. *Reorum pactiones.*] Conveniebat cum reis pecuniâ quâ se redimerent à judicio.

simas liberationes proferam? tantùm locum aliquem cùm mihi notum esse senseris, tecum ipse licebit, quot in eo genere & quanta sint crimina, recordere. Quid? illam armorum officinam ecquid recordaris, cùm omni totius provinciæ pecore ᵉ compulso, pellium nomine omnem quæstum illum domesticum paternumque renovâsti? videras enim, grandis jam puer, bello Italico, repleri quæstu vestram domum, cùm pater armis faciendis tuus præfuisset: quid? vectigalem provinciam, singulis rebus, quæcunque venirent, certo portorio imposito, servis tuis publicanis à te factam esse meministi? quid? centuriatus palam venditos? quid? per tuum servulum ordines assignatos? quid? stipendium militibus per omnes annos à civitatibus, mensis palam propositis, esse numeratum? quid? illa in Pontum profectio, & conatus tuus? quid? debilitatio atque abjectio animi tui, Macedoniâ Prætoriâ nunciatâ, cùm tu non solùm, quòd tibi succederetur, sed quòd Gabinio non succederetur, exsanguis & mortuus concidisti? quid? Quæstor Ædilitius rejectus? præpositus legatorum tuorum optimus abs te quisque violatus? Tribuni militum non recepti? M. Bæbius, vir fortis, interfectus jussu tuo? quid? quod tu toties diffidens ac desperans rebus tuis, in sordibus, lamentis, luctuque jacuisti? quòd populari illi sacerdoti sexcentos ad bestias amicos sociosque misisti?

ᵉ *coacto.*

57. *Pellium nomine.*] Pellibus officinæ, in quibus arma fiebant, tegebantur, sicut etiam papiliones, loricæ, clypei.

Ib. *Paternumque renovasti.*] Initio hujus Orationis vocat eum furacissimi hominis filium.

58. *Bello Italico.*] Bellum illud Italicum Marsicum seu Sociale dictum est, quod à populis anno urbis 663. excitatum est, petentibus jus civitatis.

60. *Vectigalem provinciam.*] Macedonia provincia libera erat & immunis, & eam reddidit vectigalem Piso.

61. *Certo portorio.*] Portorium vectigal dicitur, quod pro exportandis mercibus solvitur. Unde qui hoc vectigal publicani redemerunt, portitores dicebantur.

62. *Centuriatus.*] Arguit Pisonem, quòd dignitates militares, quæ militum virtuti gratis dabantur, vendiderit. Centuriones vero sex in quâlibet erant cohorte; cohortes verò decem in legione.

Ib. *Per tuum servulum.*] Piso dedit servo suo potestatem ordines assignandi, quæ tantùm penes tribunos esse debuit.

63. *Stipendium militibus.*] Stipendium militum ex ærario accipiebatur, quod sibi retinuit Piso: & aliud militibus persolvi imperabat.

64. *Mensis propositis.*] Mensas argentariorum proponi in foris & locis publicis jussit, ut militibus stipendium numeraretur.

65. *In Pontum profectio.*] Irruptionem in Pontum, ad prædandam illam provinciam, fecit: unde turpiter cum multâ suorum clade repulsus est.

66. *Macedonia Prætoria.*] Ut ab hâc provinciâ revocaretur Piso, facta est Prætoria: ut statim in illam illius anni Prætores proficiscerentur.

68. *Quæstor Ædilitius rejectus.*] Piso rejecit Quæstorem, qui Ædilis fuerat, & ei prætulit unum ex legatis, qui omnium esset turpissimus, & quem sibi Quæstorem esse, quàm illum Ædilitium maluit; licet autem sorte Quæstores obvenirent, si grati proconsulibus non essent, ab eis tamen rejici poterant. [*Hottoman.*]

72. *Populari illi sacerdoti.*] Sacerdotem Clodium vocat, quia in operta Bonæ Deæ irrepserat vestitu muliebri, ubi matronæ pro pop. Rom. facere sacra consueverant.

73. *Ad bestias.*] Piso è suâ provinciâ

XV. Quid? quòd cùm ſuſtentare vix poſſes mœrorem tuum, doloremque deceſſionis, Samothraciam te primùm, poſt inde Thaſum cum tuis teneris ſaltatoribus, & cum Autobulo, Athamante & Timocle, formoſis fratribus, contuliſti? quid? quòd cùm inde te recipiens, in villâ Euchadiæ, quæ fuit uxor Exegiſti jacuiſti, mœrens aliquot dies; atque inde [a] obſoletus Theſſalonicam, omnibus inſcientibus, noctuque veniſti? qui cùm concurſum plorantium, ac tempeſtatem querelarum ferre non poſſes, in oppidum devium Beroëam profugiſti: quo in oppido cùm tibi ſpe falsâ, quòd Q. Ancharium non eſſe ſucceſſurum putares, animos rumor inflâſſet; quo te modo ad tuam intemperantiam, ſcelerate, innovâſti? Mitto aurum coronarium, quod te diutiſſimè torſit; cùm modò velles, modò nolles; lex enim generi tui & decerni, & te accipere vetabat, niſi decreto triumpho; in quo tù, acceptâ tamen & devoratâ pecuniâ, ut in Achæorum centum talentis, evomere non poteras: vocabula tantùm pecuniarum, et genera mutabas. Mitto diplomata tótâ in provinciâ paſſim data: mitto numerum navium, [b] ſummamque prædæ: mitto rationem exacti imperatique frumenti: mitto ereptam libertatem populis, ac ſingulis, qui erant affecti præmiis nominatim: quorum nihil eſt, quod non ſit lege Juliâ, ne fieri liceat, ſancitum diligenter. Ætoliam, quæ procul à barbaris disjuncta gentibus, in ſinu pacis poſita, medio ferè Græciæ gremio continetur (ô pœna, ô furia ſociorum!)

[a] *ſordidus.* [b] *magnamque prædam.*

multos misit, qui cum bestiis pugnarent in iis ludis, quos Publii Clodii amici populo præbebant. Arguit autem Pisonem crudelitatis & perfidiæ, quod ad id & socios & amicos populi Romani miserit.

2. *Samothraciam.*] Samothracia insula est in mari Ægeo juxta Lemnon.

3. *Thasum.*] In eodem mari Ægeo insula.

7. *Concursum plorantium.*] Eos designat qui vexati fuerant à Pisone.

9. *Beroëam.*] Beræa Macedoniæ urbs, Thraciæ Thessalonicæ proxima.

10. *Ancharium.*] Ancharius successor Pisonis in provinciâ Macedonicâ.

12. *Aurum coronarium.*] Aurum coronarium dicitur, quod à victis gentibus datur; imponebant autem illud imperatores propter concessam vitam, vel, ut ait Gellius lib. 5. cap. 6. *Triumphales coronæ sunt aureæ, quæ imperatoribus ob honorem triumphi mittuntur. Hæ antiquitùs è lauro erant, postea fieri ex auro cœptæ.*

13. *Lex enim generi tui.*] Lex Julia lata à Julio Cæsare vetabat, ne cui, qui in provinciâ cum potestate imperiove esset, pecuniam capere, conciliare liceret: extra quam si ad monumentum, templumve capiat.

15. *Ut in Achæorum.*] Sic locum hunc restituunt Turnebus, Gruterus, & Grævius è MSS. Olim editi habent *Utinachorum*, quæ vox nihili est. Sed, *Quis ignorat Achæos ingentem pecuniam pendere L. Pisoni quotannis?* inquit Cic. in Orat. de Prov. Cons. c. 3.

Ib. *Evomere non poteras.*] Metaphora, id est, rependere illam pecuniam quam à provinciâ abstulerat.

16. *Vocabula tantùm.*] Pecuniam acceptam non coronarium aurum, sed alio nomine appellabat.

Ib. *Mitto diplomata.*] Diplomata edicta sunt & mandata principum regio signo sancta. Nos vulgo dicimus patentes literas.

18. *Imperatique frumenti.*] Frumentum imperabantur dare provinciales ad alendum exercitum proconsulis.

21. *Ætoliam.*] Ætolia Achaiæ regiuncula est, Epiro, Acarnaniæ, & Locris finitima.

decedens miseram perdidisti. Arsinoën, Stratum, Naupactum, ut modò tutè indicâsti, nobiles urbes atque plenas, fateris ba hostibus esse captas; quibus autem hostibus? nempe iis, quos tu Ambraciæ sedens, primo tuo adventu ex oppidis Agrinarum atque Dolopum demigrare, & aras & focos relinquere coegisti. Hoc tu in exitu, præclare imperator, cùm tibi ad pristinas clades accessio fuisset Ætoliæ repentinus interitus, exercitum dimisisti: neque ullam pœnam, quæ tanto facinori deberetur, non maluisti subire, quàm numerum tuorum militum reliquiasque cognoscere. Atque ut duorum Epicureorum similitudinem in re militari imperioque videatis: Albucius cùm in Sardiniâ triumphâsset, Romæ damnatus est; hic cùm similem exitum speraret, in Macedoniâ tropæa posuit: eaque, quæ bellicæ laudis victoriæque omnes gentes insignia & monumenta esse voluerunt, noster hic præposterus imperator, amissorum oppidorum, cæsarum legionum, provinciæ præsidio & reliquis militibus orbatæ, ad sempiternum dedecus sui generis & nominis funesta indicia constituit; idemque, ut esset, quod in basi tropæorum incidi inscribique posset, Dyrrhachium ut venit, decedens, obsessus est ab iis ipsis militibus, quos paulò ante Torquato respondit beneficii causâ abs se esse dimissos; quibus cum juratus affirmâsset, se, quæ deberentur, postero die persoluturum, domum se abdidit: inde nocte intempestâ, crepidatus, veste servili, navem conscendit, Brundusiumque vitavit, & ultimas Hadriani maris oras petivit: cùm interim Dyrrhachii milites domum, in quâ istum esse arbitrabantur, obsidere cæperunt, & cùm latere hominem putarent, ignes circumdederunt; quo metu commoti Dyrrhachini, pro-

24. *Arsinoën.*] Ætoliæ oppidum est Arsinoë.

Ib. *Stratum.*] Urbs Acarnaniæ, quam & Stratopolim Diodorus nominat.

Ib. *Naupactum.*] Naupactum seu Naupactus urbs Ætoliæ & regionis caput in orâ sinûs Corinthiaci.

27. *Ambraciæ.*] Ambracia civitas Thesprotiæ, quam Augustus Nicopolim à victoriâ nominavit, quando vicit Antonium.

Ib. *Agrinarum.*] Turnebus *Agrianum* legit; populi, qui & Agræi dicuntur, in Pæoniâ.

28. *Dolopum.*] Dolopes Thessaliæ populi, ut vult Stephanus: Plinius eos Ætoliæ annumerat, & Epiro Ptolomæus.

33. *Duorum Epicureorum.*] Intelligit Albucium & Pisonem; de Albucio vide Orat. de provinciis Consul.

36 *Tropæa posuit.*] Tropæa quædam erant virtutis bellicæ monumenta, quæ vel fusis vel fugatis hostibus ad gloriam victorum erigebantur; primis temporibus fuerunt arborum trunci hostilibus armis vestiti, deinde è lapidibus excitata sunt; ultimis verò Romanorum temporibus, quibus floruit imperatorum nomen & gloria, pro tropæis arcus magnifici insculptis undequaque eorum victoriis erecti sunt.

43. *Beneficii causâ abs se esse dimissos.*] Quadruplex fuit missio, honesta, ignominiosa, gratiosa, causaria: honesta, quæ emeritis stipendiis datur: ignominiosa, quæ datur in pœnam: gratiosa, quæ beneficii loco: causaria, quæ ob morbum.

46. *Crepidatus.*] Græci crepidis utebantur.

47. *Hadriani maris.*] Adrianum sive Adriaticum mare ad septentrionem Italiam alluit, Inferum sive Tyrrhenum ad meridiem.

fugisse noctu crepidatum imperatorem indicaverunt; illi autem statuam istius persimilem, quam stare celeberrimo in loco voluerat, ne suavissimi hominis memoria moreretur, deturbant, affligunt, comminuunt, dissipant; sic odium, quod in ipsum attulerant, id in ejus imaginem ac simulacrum profuderunt. 55

PERORATIO.

Peroratio conficitur brevi enumeratione eorum omnium quæ per totam orationem sparsa sunt.

XVI. Quæ cùm ita sint, non dubito, quin, cùm hæc, quæ excellunt, me nôsse videas, non existimes, mediam illam partem & turbam flagitiorum tuorum mihi esse inauditam; nihil est, quod me hortere; nihil est, quod invites; admoneri me satis est; admonebit autem nemo alius, nisi reipublicæ tempus: quod mihi quidem magis videtur, quàm tu unquam arbitratus es, appropinquare. Ecquid vides, ecquid sentis lege judiciariâ latâ, quos posthac judices simus habituri? non æque legetur, quisquis voluerit; nec, quisquis noluerit, non legetur; nulli conjicientur in illum ordinem, nulli eximentur: non ambitio ad gratiam, non iniquitas ad simulationem conjicietur; judices judicabunt ii, quos lex ipsa, non quos hominum libido delegerit. Quod cùm ita sit, mihi crede, neminem invitus invitabis: res ipsa, et reipublicæ tempus aut me ipsum, quod nolim, aut alium quempiam, aut invitabit, aut dehortabitur. Equidem, ut paulò ante dixi, non eadem supplicia esse in hominibus existimo, quæ fortasse plerique, damnationes, expulsiones, neces: de-

3. *Nihil est, quod me hortere.*] Ostendit Cicero nihil esse, quod Piso eum hortetur, ut ipsi litem intendat. Nondum tempus esse, quia, fortasse Cæsar offensus esset, qui nunc gravissimis bellis in Galliâ detinebatur.

7. *Lege judiciariâ.*] Legem judiciariam ante aliquot annos, quibus temporibus accusatus est Verres à Cicerone, tulit Aurelius Cotta Prætor, quâ communicata sunt judicia Senatui, & equitibus Rom. & Tribunis ærariis; rursus deinde Pompeius in Consulatu secundo, quo hæc Oratio dicta est, promulgavit, ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter, quàm antea lecti judices, æque tamen ex illis tribus ordinibus res judicarent.

8. *Non æque legetur.*] Pompeius legi huic superiori addidit, ut quinque & septuaginta judicarent, & ex censu legerentur, adeo ut nemo posset se eximere à judicio, nec per gratiam, aut fraudem se immitere.

11. *Ad simulationem conjicietur.*] Translatum ab eo more quo lecti per gratiam, aut probitatis simulationem judices conjiciebantur in numerum, id est, decuriabantur; quare aberat à judiciis omnis fraus, quæ specie probitatis & justitiæ committebatur.

13. *Invitus invitabis.*] Id dicit, quia Piso, quanquam invitus, Ciceronem invitabat ut ei litem intenderet.

14. *Quod nolim.*] Cicero non vult intendere Pisoni litem, ne Cæsari displiceat, quia socer ejus erat Piso.

17. *Quæ fortasse plerique.*] Subauditur *existimant;* damnationes, expulsionesque reverà non sunt supplicia, quia viris bonis possunt accidere.

rique nullam mihi pœnam videtur habere id, quod accidere innocenti, quod forti, quod sapienti, quod bono viro & civi potest. Damnatio ista, quæ [a] in te flagitatur, obtigit P. Rutilio: quod specimen habuit hæc civitas innocentiæ. Major mihi judicum, & reipublicæ pœna illa visa est, quàm Rutilii. L. Opimius ejectus est patriâ, is qui Prætor & Consul maximis rempubl. periculis liberabat; non in eo, cui facta est injuria, sed in iis quæ fecerunt, sceleris ac conscientiæ pœna remansit. At contra bis Catilina absolutus: emissus etiam ille auctor tuus provinciæ, cùm stuprum Bonæ Deæ pulvinaribus intulisset; quis fuit in tantâ civitate, qui illum incesto liberatum, non eos, qui ita judicârunt, pari scelere adstrictos arbitraretur? An ego expectem, dum de te quinque & septuaginta tabellæ diribeantur, de quo jampridem omnes mortales omnium generum, ætatum, ordinum judicaverunt? quis enim te aditu, quis ullo honore, quis denique communi salutatione dignum putet? omnes memoriam consulatûs tui, facta, mores, faciem denique ac nomen à republicâ detestantur. Legati, qui unà fuere, alienati; tribuni militum inimici: centuriones, & si qui ex tanto exercitu reliqui milites existunt, non dimissi abs te, sed dissipati te oderunt, tibi pestem [b] exoptant, te execrantur. Achaia exhausta: Thessalia vexata: laceratæ Athenæ: Dyrrhachium & Apollonia exinanita: Ambracia direpta: Parthini & Bullienses illu-

[a] *quæ exigitur in te.* [b] *mortem.*

20. *P. Rutilio.*] Rutilius ab equitibus de repetundis pecuniis damnatus est, qui gravissimè in eum erant offensi, quòd Q. Mucii Quæstor in Asia, provinciam à Publicanorum fraudibus vindicaverat. Cicero in Bruto.

22. *L. Opimius.*] L. Opimius Prætor Fregellas cepit: quo facto cæteros nominis Latini socios malè animatos repressit. Consul Fulvium Flaccum Consularem & triumphalem, & C. Gracchum tribunum optimatibus infensos oppressit; quod indignè ferentes Equites eum accusatum in exilium ejecerunt. Ita Asconius Pedian.

25. *Bis Catilina absolutus.*] Catilina repetundarum à Clodio adolescente accusatus est, cùm rediit ex Africâ, & incestûs cum Fabiâ vestali.

26. *Emissus etiam.*] Clodius evasit etiam judicium, à quo Piso Macedoniam obtinuit.

29. *Quinque & septuaginta.*] Lege Pompeia latum est, ut quinque et septuaginta judices causam cognoscerent, & sententiam ferrent tabulâ.

30. *Diribeantur.*] Id est, distribuantur sive separentur; quod verbum non tantùm in comitiis sed etiam in judiciis usurpabatur; diribebant verò in comitiis, quando suffragantes tabulas à refragantibus, et in judiciis, cum condemnantes ab absolventibus separabant.

34. *Detestantur.*] Omnes Pisonem tanquam malum auspicium detestabantur.

37. *Achaia.*] Achaia Græciæ regio est, quæ à septentrione Thessalia terminatur.

38. *Thessalia.*] Thessalia regio & pars Macedoniæ est, cum ejusdem nominis oppido.

Ib. *Athenæ.*] Athenæ Græciæ civitas inter Macedoniam & Achaiam, in eâ littorali regione, quæ olim Acta, deinde Attica dicta est.

Ib. *Dyrrhachium.*] Dyrrhachium urbs est Macedoniæ mari Adriatico incumbens.

Ib. *Apollonia.*] Apollonia quæ Tantantinorum dicitur, in Macedoniâ oppidum est ad Ionicum mare. Ptol.

39. *Ambracia.*] De eâ superius dictum.

Ib. *Parthini.*] Populi Macedoniæ. Plinius, l. 3. cap. 23.

Ib. *Bullienses.*] Macedoniæ populi non procul ab Apolloniâ, quorum urbs Bullis dicitur in eâ parte quâ mari Adriatico adjacet.

fi; Epirus excifa; Locri, Phocii, Bœotii exufti: Acarnania, Amphilochia, Perrhœbia, Athamanumque gens vendita: Macedonia [c] condonata barbaris: Ætolia amiffa: Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminati: cives Rom. qui in iis locis negotiantur, te unum folum fuum [d] depeculatorem, vexatorem, prædonem, hoftem, veniffe fenferunt. Ad horum omnium judicia tot atque tanta, domefticum judicium acceffit fententiæ damnationis tuæ; occultus adventus, furtivum iter per Italiam, introitus in urbem defertus ab amicis, nullæ ad Senatum è provinciâ literæ, nulla ex trinis æftivis gratulatio, nulla triumphi mentio: non modò, quid gefferis, fed ne quibus in locis quidem fueris, dicere audes. Ex illo fonte & feminario triumphorum cùm arida folia laureæ retuliffes, cùm ea abjecta ad portam reliquifti, tum tu ipfe de te FECISSE VIDERI pronunciavifti; qui fi nihil gefferas dignum honore, ubi exercitus? ubi fumptus? ubi imperium? ubi illa uberrima fupplicationibus triumphifque provincia? fin autem aliquid fperare volueras, fi cogitâras id, quod imperatoris nomen, quod laureati fafces, quod illa tropæa, plena dedecoris & risûs, te [e] commentatum effe declarant: quis te miferior? quis te damnatior, qui neque fcribere ad Senatum à te benerempublicam effegeftam, nequepræfens dicere aufus

[c] *conceffa.* [d] *latronem.* [e] *cogitaviffe.*

40. *Epirus.*] Epirus regio est Græciæ finitima, Acheloo fluvio ad ortum terminata, ad occasum Acroceraunniis montibus, ad septentrionem Macedoniâ, ad meridiem Ionio mari.

Ib. *Locri.*] Locri isti Achaiæ populi sunt qui à Pausania Ozolæ nominantur.

Ib. *Phocii.*] Achaiæ populi Bœotiam inter & Ætoliam.

Ib. *Bœotii.*] De his dictum est.

Ib. *Acarnania.*] Acarnania regiuncula & pars Epiri est, mersa medio sinu Ambracio. Vide Plinium lib. 2. cap. 90.

41. *Amphilochia.*] Amphilochia urbs in Acarnaniâ vel in Ætoliâ, ut placet Straboni.

Ib. *Perrhœbia.*] Perhœbe vicus Thessaliæ, unde populi Perrhœbi, qui Lapitharum potentiâ fracti fugerunt in Ætoliæ montana Pindo monti proxima; quæ regio ab ipsis Perrhœbia dicta est. Ita Steph.

Ib. *Athamanum gens.*] Athamanes ex Plinio lib. 4. cap. 2. Ætoliæ populi sunt.

42. *Finitimique montani.*] Mœsiâ montanâ à septentrione Macedonia terminatur.

46. *Domesticum judicium.*] Judicium intelligit, quo se Piso condemnavit, cùm sine comitatu, &c. in urbem introivit.

49. *Trinis æstivis.*] Per has voces designat tres annos, quibus Piso Macedoniam administravit sine ullâ laude victoriæ.

53. *Fecisse videri.*] Verba sunt judicum, qui condemnabant. Non enim cùm reus damnabatur ab eis, fecisse dicebant, sed fecisse videri. Cicer. ad Att. lib. 4.

58. *Tropæa, plena dedecoris.*] De tropæis superiùs dictum est, Paragr. xv. not. ad l. 36. plena autem, quæ sibi Piso erexit, dedecoris dicit, quia non victoriarum, quas reportavit, sed perditarum urbium fuere monumenta.

60. *Bene rempub. esse gestam.*] Formula fuit supplicationis aut decernendæ aut petendæ, vel etiam triumphi.

Ib. *Præsens dicere.*] Non solùm imperatores absentes missis ad Senatum literis laureatis, verùm etiam præsentes in Senatu extra pomœrium antequam triumphantes urbem ingrederentur, triumphum, aut supplicationes sibi decerni petebant. Vide Livium lib. 48.

es? An tu mihi (cui semper ita persuasum fuerit, non eventis, sed factis cujusque fortunam ponderari, neque in tabellis paucorum judicum, sed in sententiis omnium civium famam nostram fortunamque pendere) te indemnatum videri putas, quem socii, quem fœderati, quem liberi populi, quem stipendiarii, quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem legati, quem tribuni militares, quem reliqui milites, qui ferrum, qui famem, qui mortem effugerunt, omni cruciatu dignissimum putant? cui non apud Senatum, non apud ullum ordinem, non apud equites Romanos, non in urbe, non in Italiâ maximorum scelerum venia ulla ad ignoscendum dari possit? qui se ipsum oderit, qui metuat omnes, qui suam causam nemini committere audeat, qui se ipse condemnet? Nunquam ego sanguinem expetivi tuum: nunquam illud extremum, quod posset esse improbis & probis commune, supplicium legis ac judicii: sed abjectum, contemptum, despectum à cæteris, à te ipso desperatum & relictum, circumspectantem omnia, quidquid increpuisset pertimescentem, diffidentem tuis rebus, sine voce, sine libertate, sine auctoritate, sine ullâ specie Consulari, horrentem, trementem, adulantem omnes videre te volui: vidi. Quare si tibi evenerit, quod metuis, ne accidat; equidem non molestè feram: sin id tardiùs forte fiet, fruar tamen tuâ indignitate: nec minùs libenter metuentem videbo, ne reus fias, quàm reum: nec minùs lætabor, cùm te semper sordidum, quàm si paulisper sordidatum viderem.

64. *Socii.*] Socii illi populi dicebantur, quibuscum æquis conditionibus, et æquo jure se Romani adstringebant.

65. *Fœderati.*] Fœderati non distinguuntur à sociis, nisi quod aliquid ex fœdere populo Romano deberent. Verbi gratiâ mittebant auxilia, eaque sumptu proprio cùm res exigebat.

Ib. *Liberi.*] Liberi populi erant, qui neque leges accipiebant à populo Rom. quibus neque populus Rom. jus dicebat.

Ib. *Stipendiarii.*] Stipendiarii populi dicti sunt, qui aliquid populo Romano pendebant.

83. *Semper sordidum.*] Sordidum hic intelligit, qui in lamentis & luctu semper jacet.

84. *Sordidatum.*] Sordidatum verò intelligit, qui obsoletis vestibus reus amictus est ad misericordiam in se excitandam.

PRO

T. ANNIO MILONE.

ARGUMENTUM.

SUmmæ erant inimicitiæ Titum Annium Milonem inter & Publium Clodium, utrumque civem Romanum. Odii Clodiani in Milonem hæc causa fuit, quòd Milo peteret Consulatum eo anno, quo Clodius Præturam. Itaque Clodius summâ vi ac studio nitebatur, ne Milo eo anno Consul esset; quod cùm impedire non posset, Milo enim omnium voce Consul futurus pronunciabatur, Clodius de Milone interficiendo cogitavit. Egressus urbem, in villam quandam in Albano se recepit: unde vesperi rediens, obviam in viâ Appiâ Milonem habuit penulatum cum uxore, ancillis & pueris; ibi ante fundum Clodianum ortâ inter servos rixâ, & impetu in Milonem facto, Clodius occiditur. Reus cædis Milo in jus vocatur; qui plura volet, consulat Asconium Pedianum, qui rem fusissimè pertractat.

PERSONÆ.

Reus cædis Milo; accusatores Appius Major, M. Antonius, & P. Valerius Nepos. Patronus solus Cicero. Quæsitor extra ordinem, populi suffragio, creatus L. Domitius Ænobarbus; judices quinquaginta & unus, Senatores nempe octodecim, Equites septendecim, Tribuni ærarii sexdecim.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio III. *Idus April. Pompeio magno tertium Consule sine collegâ, anno urbis conditæ* 701. *Ciceronis ætatis* 54. *qui cùm incipere diceret, Clodianorum clamoribus exceptus est, unde non eâ libertate, & vi, quâ solitus erat, pronunciavit.*

LOCUS.

Acta fuit in foro, quod dispositis armatis militibus complevit Pompeius: ipse verò cum præsidio ad ærarium stabat.

CAUSA.

Publica est de vi, & in genere judiciali, & quia non ambiguum erat, quin à Milone Clodius interfectus fuisset, quæritur uter utri insidias fecerit.

PARTES.

Illius orationis partes sunt Exordium, Propositio cum distributione, Confutatio, Narratio, Constitutio causæ, Confirmatio, Peroratio.

EVENTUS.

Triginta & octo judicum suffragiis damnatus est Milo. Sciebant illi quidem, inscio Milone Clodium vulneratum esse, sed comperterant, inquit Asconius Pedianus, postquam vulneratus esset, jussu Milonis interfectum fuisse. Statim atque condemnatus est Milo, in exilium Massiliam profectus est, quò cùm ei delata fuisset hæc oratio tantâ ingenii subtilitate elaboratâ, dixisse fertur: Si sic egisses, M. Tulli, barbatos pisces Milo Massiliæ non ederet.

EXORDIUM.

Exorditur Cicero ab adjunctis hujus judicii.

I. ETSI vereor, Judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem timere; minimeque [a] deceat, cùm T. Annius [Milo] ipse magis de reipub. salute, quàm de suâ perturbetur, me

INTERPRETATIO.

[a] *decorum sit.*

NOTÆ.

3. *Quàm de suâ perturbetur.*] Moris fuit, ut quicunque in judicium vocaretur, sordidatus veniret. Cùm autem non minus splendidè vestitus Milo staret coram judicibus periculum erat, ne illi offenderentur. Quare ut hanc ab illo invidiam removeret, eique benevolos suos judices conciliaret, ait eum non tam de suâ, quàm de totius Reipubl. salute perturbari; verebatur enim vero, ne quid suâ causâ tumultûs in civitate nasceretur.

ad ejus causam parem animi magnitudinem afferre non posse; tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos, qui, quocunque [b] inciderunt, veterem consuetudinem fori, & pristinum morem judiciorum requirunt: non enim coronâ consessus vester cinctus est, ut solebat; non usitatâ frequentiâ stipati sumus; nam illa præsidia, quæ [c] pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen oratori aliquid, ut in foro & in judicio, quanquam, præsidiis salutaribus & necessariis septi sumus, tamen [d] ne non timere quidem sine aliquo timore possimus; quæ si opposita Miloni putarem, cederem tempori, Judices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse; sed me recreat & reficit Cn. Pompeii, sapientissimi & justissimi viri, consilium: qui profecto nec justitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis judicum tradidisset, eundem telis militum [e] dedere; nec sapientiæ, [f] temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publicâ armare. Quam-

[b] *responderunt.* [c] *in.* [d] *ne possimus quidem audere sine aliquo timore.* [e] *exponere.* [f] *audaciam commotæ plebis.*

5. *Novi judicii.*] Judicium illud novum vocat, quia insuetum fuit; 1. quia lex nova lata est à Pompeio præter morem, ut de morte Clodii quæreretur, cui factas fuisse insidias à Milone Appius Claudius adolescens dixerat centesimo & altero die post cædem Clodii. 2. quia tulerat, ut priusquam causa hæc ageretur testes per triduum audirentur, & dicta eorum judices consignarent; quartâ die adesse omnes in posterum diem juberentur, & coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur; deinde rursus postero die sortitio fieret unius & 80. qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque illo eodem die judicaretur. Prius autem quàm sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret: ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta & unus: ita Asconius in Milonianæ argumento. 3. quia quæsitor fuit, non Prætor de more, sed L. Domitius Ænobarbus, vir Consularis, creatus populi suffragiis.

Ib. *Nova forma.*] Nova judicii forma fuit, quia Pompeius exercitum in foro & in omnibus templis armatos homines collocaverat.

7. *Non enim coronâ.*] Quando causæ agebantur, confluebat ut plurimum magna civium multitudo, qui in morem coronæ circumstabant judicum subsellia, tum ut oratores, tum ut exitum judicii audirent.

9. *Contra vim.*] Ut conciliet Pompeium sibi & Miloni, ait, hæc præsidia esse disposita ad tutelam, contra vim quæ à Clodianis huic judicio inferri posset.

10. *Non afferunt tamen oratori aliquid.*] Corrigit se, aitque non tamen efficere, ut Orator non timeat, etiamsi ipsi non timendi causa sit.

12. *Sine aliquo timore.*) Plutarchus de Cicerone scribit, dicere incipientem semper timuisse; quare cum ipse Milo vereretur ne Cicero militum armatorum præsentiâ percelleretur, ei suasit, ut lecticâ delatus in forum, quiesceret quoad judices convenissent: visis verò militibus armatis, quibus undequaque forum cingebatur, tanto timore correptus est, ut trepidè admodum inceperit. Itaque sic attentos facit judices, ut ex causis suum metum excuset.

19. *Auctoritate publicâ.*] Auctoritas penes Pompeium erat, quia consulatum gerebat; quâ, ut sibi faventem Pompeium reddat, testatur, illum abuti nolle ad Milonem opprimendum.

obrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, ſed præſidium denunciant: neque ſolùm, ut quieto, ſed etiam ut magno animo ſimus, hortantur: neque auxilium modò defenſioni meæ, verùm etiam ſilentium pollicentur. Reliqua verò multitudo, quæ quidem est civium, tota noſtra eſt: neque eorum quiſquam, quos undique intuentes ex hoc ipſo loco cernitis, unde aliqua pars fori aſpici poteſt, & hujus [g] exitum judicii expectantes videtis, non cùm virtuti Milonis favet; tum de ſe, de liberis ſuis, de patriâ, de fortunis hodierno die [h] decertari putat. Unum genus eſt adverſum infeſtumque nobis, eorum quos P. Clodii furor rapinis, incendiis, & omnibus exitiis publicis pavit: qui heſternâ etiam concione incitati ſunt, ut vobis voce [i] præirent, quid judicaretis; quorum clamor, ſi quis forte fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui ſemper genus illud hominum, clamoreſque maximos pro veſtrâ ſalute neglexit. Quamobrem adeſte animis, Judices, & timorem, ſi quem habetis, deponite. Nam ſi unquam de bonis & fortibus viris, ſi unquam de bene meritis civibus poteſtas vobis judicandi fuit: ſi denique unquam [k] locus ampliſſimorum ordinum delectis viris datus eſt, ubi ſua ſtudia erga fortes & bonos cives, quæ vultu & verbis ſæpe ſignificâſſent, re & ſententiis declararent: hoc profectò tempore eam poteſtatem omnem vos habetis, ut ſtatuatis, utrum nos, qui ſemper veſtræ auctoritati dediti fuimus, ſemper miſeri lugeamus; an diu vexati à perditiſſimis civibus, aliquando per

[g] *eventum.* [h] *contendit.* [i] *præſcriberent.* [k] *occaſio.*

20. *Centuriones.*] Centuriones singulis Centuriis praerant.

Ib. *Cohortes.*] In cohorte sexcenti erant milites.

24. *Quæ quidem est civium.*] Tria aderant huic judicio hominum genera: milites, quos opposuit Pompeius: cives, ut exitum hujus judicii viderent: & Clodiani, ut Miloni nocerent. Porro cives compellat, ut eos à Clodianis sedaret, qui cives non sunt, quia seditiosi.

30. *Rapinis.*) Malos cives rapinis sibi Clodius devinxerat: nam Pisoni & Gabinio vendidit provincias Consulares, cum eis partitus est ærarium, & Brogitaro Pressinuntem vendidit.

Ib. *Incendiis.*] Idem Clodius Quinti Ciceronis & Marci Ciceronis domum cum prædiis, & Nympharum templum incendit.

Ib. *Exitiis.*] Exitiosus fuit Reipublicæ Clodius, quando sæpiùs seditiones excitavit in foro ac maximè cum de reditu Ciceronis actum est: immisit enim gladiatores, à quibus multi interfecti sunt, ut in Sextianâ dictum est.

Ib. *Hesterna etiam concione.*] Munatius Plancus tribunus-plebis, pridie quàm hæc haberetur oratio, in concione populum adhortatus est, ne Milonem elabi pateretur, ut refert *Asconius.*

38. *Amplissimorum ordinum.*] Selecti sunt judices à Pompeio ex Senatorio & equestri ordine, & ex tribunis ærariis, quibus nunquam sanctiores & clariores selectos fuisse *Asconius* scribit.

41. *Ut statuatis.*) Videlicet in ferendâ sententiâ statuere debebant, utrum boni cives ab improbis semper opprimendi, aut liberandi sint.

42. *Vestræ auctoritati dediti fuimus.*] Cicero semper addictus fuit Senatui & equestri ordini, cujus utriusque semper auctoritatem ubique defendit contra seditiones Clodianorum.

vos ac veſtram fidem, virtutem, ſapientiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, Judices, laborioſius? quid magis ſolicitum, magis exercitum dici aut fingi poteſt? qui ſpe ampliſſimorum præmiorum ad rempublicam adducti, metu crudeliſſimorum ſuppliciorum carere non poſſumus. Equidem cæteras [m] tempeſtates & procellas in illis duntaxat [n] fluctibus concionum ſemper putavi Miloni eſſe ſubeundas, quòd ſemper pro bonis contra improbos ſenſerat; in judicio verò & in eo conſilio, in quo ex cunctis ordinibus ampliſſimi viri judicarent, nunquam exiſtimavi ſpem ullam eſſe habituros Milonis inimicos, ad ejus non ſalutem modò [o] extinguendam, ſed etiam gloriam per tales viros [p] infringendam.

m *contentiones.* n *commotionibus.* o *perdendam.* p *minuendam.*

44. *Ac vestram fidem.*] Per fidem intelligit juramentum, quo se judices adstringebant se sanctè judicaturos; inde post juramentum adstricti religione tenebantur.

Ib. *Quid enim nobis duobus, &c.*] Excitat in se & in Milonem judicum commiserationem à laboribus, quibus uterque à Clodianis exercitatus est.

46. *Spe amplissimorum præmiorum.*] Honores notat seu magistratus, quos suà virtute Milo obtinuit: nam tribunus fuerat, & modo consulatum petebat.

47. *Crudelissimorum suppliciorum.*] Conatus fuerat semper Clodius Miloni nocere; & eo jam mortuo Clodiani ejus furoris hæredes de Milonis pernicie cogitant.

PROPOSITIO.

Proponit quòd jure Milo occidit Clodium; 1. quia Clodius fuit insidiator: 2. quia perniciosus fuit Reipublicæ civis.

II. Quanquam in hac cauſâ, Judices, T. Annii tribunatu, rebuſque omnibus pro ſalute reipublicæ geſtis, ad hujus criminis defenſionem non [a] abutemur, niſi oculis videritis inſidias Miloni à Clodio eſſe factas: nec deprecaturi ſumus, ut crimen hoc nobis multa propter præclara in rempublicam merita [b] condonetis: nec poſtulaturi, ut, ſi mors P. Clodii ſalus veſtra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potiùs quàm populi Romani felicitati aſſignetis; ſin illius inſidiæ clariores hac luce fuerint, tum denique obſecrabo obteſtaborque vos, Judices, ſi cætera amiſimus, hoc ſaltem no-

a *utemur.* b *remittatis.*

1. *Quanquam in hac causâ.*] Æquitatem suæ causæ prædicat, eamque totam informat.

Ib. *Annii tribunatu.*] Anno sequenti, post tribunatum Clodii, Milo tribunus factus est.

Ib. *Rebusque.*] Compescuit excitatas à Clodio seditiones Tribunus Milo, & revocandum Ciceronem ab exilio curavit.

obis ut relinquatur, ab inimicorum audaciâ telisque vitam ut impunè liceat defendere.

CONFUTATIO.

Continet hæc refutatio tria præjudicia, quæ contra Milonem à Clodianis jactabantur. Primùm, nefas esse ei vivere, qui à se hominem interfectum esse fateatur. Secundùm, Milonem jam damnatum esse Senatûs judicio. Tertiùm, eundem Milonem esse damnatum sententiâ Cn. Pompeii.

III. Sed antequam ad eam orationem venio, quæ est propria nostræ quæstionis, videntur ea esse refutanda, quæ & in Senatu ab inimicis sæpe jactata sunt, & in concione sæpe ab improbis, & jam paulo ante ab accusatoribus, ut omni errore sublato, rem planè, quæ venit in judicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui à se hominem occisum esse fateatur. In quâ tamen urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in eâ, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri: qui nondum liberâ civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cùm suâ manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam qui hoc ignoret; cùm de homine occiso quæratur, aut negari solere omnino esse factum; aut rectè ac jure factum esse defendi? Nisi verò existimatis dementem P. Africanum fuisse, qui cùm à Carbone,

2. *Nostræ quæstionis.*] Judicium publicum quæstio vocatur, quoniam in eâ reus in judicium vocatur, & quæritur utrum nocens sit, an innocens.

5. *Negant.*] Clodiani, & inter eos Munatius Plancus & Q. Pompeius, tribuni-plebis, volunt Milonem morte damnari. Primum autem est præjudicium, quo illi contra Milonem utebantur; præjudicium verò propriè est prius judicium quo sequens aliqua contraversia, jam tum quodammodo judicata & terminata sit. Primum autem istud præjudicium refutat argumento petito auctoritate, exemplo, & Majorum instituto.

8. *Horatii, fortissimi viri.*] Tullo Hostilio regnante, cum tres Curiatii duos Horatios occidissent, ipseque M. Horatius solus superesset, occisis tribus Curiatiis. Redeunti igitur Horatio à tantâ victoriâ, obviam venit ejus soror, quæ nupserat uni è Curiatiis, quæ triumphanti occurrit, flens, & querens de suo marito, & dolens ob victoriam Romanorum. Indignatus frater eam occidit; sed ob eam rem captus, cum ad populum provocasset, absolutus est.

9. *Nondum libera civitate.*] Id facinus patratum est Tullo Hostilio regnante, cum nondum per Consules & populum Roma regebatur.

Ib. *Populi Romani comitiis.*] Comitia nihil aliud fuère quàm populi Romani conventus, qui in urbe prope forum & curiam fiebat: qui locus inde Comitium dictus est, ubi etiam conciones ad populum habebantur. Comitia verò pro creandis Magistratibus fiebant in Campo Martio.

14. *Dementem Pub. Africanum.*] Factum id exponit T. Liv. epit. lib. 58. *Tiberius Grachus, post multas excitatas seditiones, cùm iterùm tribunus-plebis creari vellet, auctore Pub. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primùm fragmentis subsellioram; & inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus est, & in flumen dejectus.*

Ib. *Carbone Tribuno.*] Cùm post Numantiam deletam *Carbo tribunus plebis le-*

tribuno-plebis in concione seditiosè interrogaretur, quid de Tiberii Gracchi morte sentiret, respondit, jure cæsum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut, me Consule, Senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, Judices, non sine causâ etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causâ matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solùm divinâ, sed etiam Deæ sapientissimæ sententiâ liberatum. Quod si duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo; diurnum autem, si se telo defenderit, interfici impunè voluerunt; quis est, qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cùm videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus? Atqui si tempus est ullum jure hominis necandi, quæ multa sunt, certè illud est non modò justum, ve-

gem tulisset, ut eundem tribunum plebis, quoties quidem vellet, creari liceret, rogationem ejus P. Africanus gravissimâ oratione dissuasit, in quâ dixit, Tib. Gracchum jure cæsum videri. Liv. epit. lib. 59.

15. *Seditiosè interrogaretur.*] Interrogabat seditiosè, quia sperabat eum aliter responsurum, quod Semproniam Gracchi sororem in matrimonio haberet.

17. *Ahala ille Servilius.*] Ex epitome Liv. lib. 4. *Cum fame populus Romanus laboraret, Spurius Melius eques Romanus frumentum populo suâ impensâ largitus est: & ob id factum conciliatâ sibi plebe, regnum affectans à C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati Dictatoris, occisus est* anno urbis 314.

Ib. *Aut P. Nasica.*] Cum Tiberius Gracchus in tribunatu, profusis largitionibus favore populi occupato Rempublicam oppressam teneret, in ædem Fidei convocatus Senatus à Consule Mucio Scævolâ jussit ut Consul armis Rempublicam tueretur. Scævola negante, Scipio Nasica se ducem obtulit: atque eo proclamante, *Qui salvam Rempublicam esse volunt, me sequantur*, Gracchus cum suâ factione interemptus est anno urbis 620. Valer. Maxim. lib. 3. cap. 2.

18. *L. Opimius.*] Opimius C. Gracchum Tiberii fratrem novas seditiones excitantem occidit anno urbis 632.

Ib. *C. Marius.*] C. Marius Saturninum interfcit. Vide Orat. pro Rabirio perduellionis reo, ubi fusè agitur.

Ib. *Aut, me Consule.*] Cicero Consul, jubente Senatu, Lentulum & Cethegum cum aliis conjuratis Catilinariæ seditionis interfecit.

21. *Qui patris.*] De Oreste loquitur, qui matrem Clytemnestram occiderat, quæ patrem ipsius Agamemnonem interfecerat; cùm in judicium adductus esset, variatis judicum sententiis, deorum quæstio constituta est, eum Minerva absolvendum judicavit.

22. *Variatis hominum sententiis.*] In Areopago à sexdecim judicibus Orestes damnabatur, & à quindecim absolvebatur: accessit Minervæ calculus, atque ita exæquatis sententiis liberatus est.

23. *Deæ sapientissimæ.*] Minerva Dea sapientiæ fingebatur.

Ib. *Quod si duodecim tabulæ.*] Leges duodecim tabularum illæ sunt, quæ à decemviris perlatæ sunt, & in duodecim tabulis æreis incisæ. Hæc autem de furto lex perlata est, de quâ Macrobius lib. 1. Saturn. *Si nox furtum factum sit, si im* (e. i. *eum*) *aliquis occidit, jure cæsus esto.* Prisco autem idiomate hæc verba posita sunt, id est enim, *nocte, eum, occidit.*

24. *Quoquo modo.*] Sive se telo defenderit, sive non, sine exceptione licet occidere; hic autem telum sumitur pro pugione, aut parvo aliquo gladio.

27. *Ab ipsis porrigi legibus.*] Dicuntur leges porrigere, cum aliquid nobis permittunt.

rùm etiam necessarium, cùm vi vis illata defenditur. Pudicitiam cùm eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat; facere enim probus adolescens periculosè, quàm perpeti turpiter maluit; atque hunc ille vir summus scelere solutum periculo liberavit. Insidiatori verò & latroni quæ potest inferri injusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certè non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est enim hæc, Judices, non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus, verùm ex naturâ ipsâ arripuimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus: ut si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum, aut inimicorum incidisset; omnis honesta ratio esset [a] expediendæ salutis. Silent enim leges inter arma, nec se expectari jubent, cùm ei qui expectare velit, antè injusta pœna [b] luenda sit, quàm justa repetenda. Etsi persapienter, & quodammodo tacitè, dat ipsa lex potestatem defendendi; quæ non modò hominem [c] occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causâ vetat: ut, cùm causa, non telum quæreretur, qui sui defendendi causâ telo esset usus, non hominis occidendi causâ habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in causâ, Judices; non enim dubito quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse.

[a] *vitæ liberandæ.* [b] *patienda.* [c] *occidere.*

30. *Pudicitiam cùm eriperet.*] Cùm Caius Luscius, sive Lusius, sororis Marii filius, Trebonium quendam militem stupri causâ sæpe appellasset, noctu in tabernaculum vocavit ad se: morem gerit tribuno, sed Lusium vim adhibentem stricto gladio confodit. Is Mario mortis causam aperit, testes producit. Laudatus is à Mario, & coronâ donatus liberatur. Hæc æquitas Marii tertium ei consulatum promeruit. Vide Plutarchum in Mario, & Val. Max. lib. 6. cap. 1.

33. *Periculosè.*] Impendebat militi periculum, quòd imperatoris propinquum, quòd indemnatum, quòd tribunum suum miles occidisset.

37. *Est enim hæc.*] Amplificatio egregia legis naturæ, ubi vis ejus & facultas exprimitur; quem ipse locum Cicero laudat in Oratore ad Brutum.

45. *Quam justa repetenda.*] Sic licet ut vi legis scriptæ supplicio afficiatur is qui eum occiderit.

Ib. *Etsi.*] Correctio est oratoria, quasi diceret, *etsi, quid dico leges silere inter arma, cum lex dat facultatem se defendendi?*

46. *Lex.*] Intelligit legem Corneliam de sicariis, quæ lata est à L. Cornelio Sylla Dictatore.

48. *Ut, cùm causa, &c.*] Sensus satis implicatus sic videtur explicandus: Non homines condemnantur, cum justâ de causâ gestant arma; neque præsumitur, eum qui ea gestat, ut se defendat, idcirco ea gestare, ut homines occidat. Lex enim Cornelia non de gestatione, sed de fine gestationis teli vel ensis agit; quare non reus est qui gerit telum vel ensem, sed qui eo consilio gerit ad interficiendum hominem sine causâ.

50. *Hoc maneat in causâ.*] Id est, hoc constans & fixum maneat in istâ causâ, licere aliquando hominem interficere impunè, insidiatorem videlicet.

IV. Sequitur illud, quod à Milonis inimicis sæpissimè dicitur, Cædem, in quâ P. Clodius occisus est, Senatum judicâsse contra rempublicam esse factam. Illam verò Senatus, non sententiis suis solùm, sed etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa à nobis acta in Senatu? quibus assensionibus universi ordinis? quàm nec tacitis, nec occultis? quando enim frequentissimo Senatu quatuor, ad summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? declarant hujus ambusti tribuni-plebis illæ intermortuæ conciones, quibus quotidie meam potentiam invidiosè criminabatur, cùm diceret Senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quæ quidem si potentia est appellanda potiùs, quàm propter magna in rempublicam merita, mediocris in bonis causis auctoritas, aut propter officiosos labores meos, nonnulla apud bonos gratia; appelletur ita sane, dummodo eâ nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc vero [a] quæstionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen Senatus constituendam putavit: erant enim leges, erant quæstiones vel de cæde, vel de vi: nec tantum mœrorem ac luctum Senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quæstio constitueretur. Cujus enim Senatui de illo incesto

[a] *judicium.*

1. *Sequitur illud.*] Aggreditur convellere secundum præjudicium; dicebant enim adversarii, Senatum Pub. Clodii cædem contra Rempub. factam judicasse. Ubi autem Senatus audivit cædem factam fuisse in Appiâ viâ, fecit quod in magnis periculis fieri solebat, ut viderent Consules ne quid detrimenti Respublica caperet. Erat autem hoc quasi præjudicium, quia tali decreto Senatûs interfectus est & condemnatus Saturninus. Sed respondet Cicero, hoc tantùm voluisse decreto Senatum, ut animadverterent uter utri insidias fecerat.

4. *Quoties enim est illa causa acta.*] Post interfectum Clodium pene jam centum dies effluxerant.

8. *Ambusti tribuni-plebis.*] Munatius Plancus, & Pompeius Rufus, tribuni-plebis, concionibus suis plebem in Milonem accenderunt; itaque ortâ seditione, cùm Clodii corpus cremaretur, curia incensa est; nec priùs destiterunt, quàm ejus incendii flammâ è concione fugati sunt.

9. *Intermortuæ conciones.*] Cœlius interpretatur futiles, vanas, nullius momenti; Manutius verò interruptas incendio curiæ.

14. *Officiosos labores.*] Officiosi labores dicuntur, qui ad innocentes defendendos suscipiuntur.

17. *Erant leges, erant quæstiones.*] Veteres leges erant, & quæstiones de cæde, vel de vi, quibus summi Prætores & Quæstores præerant, quibusque reus postulari Milo poterat. Erat lex Cornelia de sicariis, erat lex Q. Catuli de vi. Sed his omissis legibus & judiciorum consuetudine, nova lex, nova quæstio contra Milonem à Pompeio sancita fuit, & novus quæsitor Cn. Domitius Ænobarbus populi suffragio creatus est.

20. *De illo incesto stupro.*] Sententia est; erepta est, Q. Fusii intercessione, Senatui potestas decernendi quæstionem novam de stupro incesto Clodii: quis ergo credat de ejus interitu judicium novum constituendum, Senatum putasse?

Ib. *Incesto stupro.*] Per incestum stuprum illud facinus intelligit, quod admissum est à Clodio, quum veste muliebri indutus, in sacra Bonæ Deæ irrepsit, quæ à mulieribus celebrabantur, ut stuprum uxori Cæsaris inferret, à quo tamen scelere absolutus est, corruptis pecuniâ judicibus.

ſtupro judicium decernendi poteſtas eſſet erepta; de ejus interitu quis poteſt credere Senatum judicium novum conſtituendum putâſſe? Cur igitur incendium curiæ, oppugnationem ædium M. Lepidi, cædem hanc ipſam, contra rempub. Senatus factam eſſe decrevit? Quia nulla vis unquam eſt in liberâ civitate ſuſcepta inter cives non contra rempublicam. Non enim eſt ulla defenſio contra vim unquam optanda, ſed nonnunquam eſt neceſſaria: niſi verò aut ille dies, in quo Tiberius Gracchus eſt cæſus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini oppreſſa ſunt, etiamſi è republ. remp. tamen non vulnerârunt. Itaque ego ipſe decrevi, cum cædem in Appiâ viâ factam eſſe conſtaret, non eum, qui ſe defendiſſet, contra rempubl. feciſſe, ſed,

23. *Cur igitur incendium curiæ, &c.*] Hanc totam actionem Asconius Pedianus sic exponit: *Post biduum medium quam Clodius occisus erat, Interrex primus proditus est M. Æmilius Lepidus; non fuit autem moris ab eo qui primus Interrex proditus erat, comitia haberi: Scipionis & Hypsæi factiones, quia recens invidia Milonis erat, cum contra jus postularent ut Interrex ad comitia consulum creandorum descenderet: idque ipse non faceret, domum ejus per omnes interregni dies (fuerant autem ex more quinque) obsederunt; deinde omni vi januâ expugnatâ, & imagines majorum dejecerunt, & lectulum adversum uxoris ejus Corneliæ, cujus castitas pro exemplo habita est, fregerunt; itemque telas, quæ ex vetere more in atrio texebantur, diruerunt. Postque supervenit Milonis manus, & ipsa postulans comitia: cujus adventus fuit saluti Lepido: in se enim ipsæ conversæ sunt factiones inimicæ, atque ita oppugnatio domûs Interregis omissa est.*

Ib. *Incendium curiæ, oppugnationem ædium.*] Hæc tria simul complectitur, quæ uno Senatusconsulto facta sunt, quia videlicet non fas fuit eodem die plura Senatusconsulta fieri.

25. *Quia nulla vis unquam.*] Reddit rationem cur Senatus judicarit cædem Clodii factam esse contra Rempub. quia vis omnis semper contra eam est, licet qui eam fecerit, non ipse fecerit contra Rempub. quando nempe illata vi repellitur.

28. *Tiberius Gracchus.*] Gracchus ille cæsus est auctoritate Scipionis Nasicæ anno urbis 620. de eo dictum est Paragr. 111. l. 17.

29. *Caius Gracchus.*] Repulsam in petitione tertii Tribunatûs plebis tulit, ac cum videret plures leges suas Senatu applaudente abrogandas esse, deque eâ re L. Opimium Consulem referre velle; ipse vim parans, cum M. Fulvio Flacco collegâ in Triviratu Agrario, & seditionis altero capite, concionis disturbandæ causâ venit armatâ manu in Capitolium. Ubi cum quidam Consulis minister in turbâ à Gracchanis occideretur, orto tumultu Gracchani diffugiunt, eoque die de legibus nihil actum ampliùs. Interim Consul Opimius nocte Capitolium præsidio firmat: indictoque prima luce per viatorem Senatu, de cæde factâ statuque rerum urbano refert. Jubet Senatus videre Consulem, ne quid Respub. detrimenti capiat. L. Opimius cum Senatu, atque equitibus armatis in forum descendit, Gracchus & Flaccus cum suis item armatis Aventinum occupant. Citati mox per Consulem ad causam dicendam, cùm non parerent, à Consule atque optimatibus armatâ manu Aventino pulsi, in fugâ trucidati sunt.

Ib. *Saturnini.*] Marius anno urbis 653. Saturninum interfecit civibus ad arma convocatis. Vide Orat. pro Rab. perd. reo.

31. *Ego ipse decrevi.*] Cicero judicavit cædem illam Clodii non esse contra Remp. nam Senator erat Cicero, & erat in Senatu cùm de illâ cæde ad Senatum relatum est.

Ib. *In Appiâ viâ.*] Appia via ab Appio Clodio Cæco dicta est, quam ille stravit à portâ Capena usque ad urbem Capuam.

cùm inesset in re vis, & insidiæ, crimen judicio reservavi, [b] rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum Senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quæstionem nunc nullam haberemus; decernebat enim, ut veteribus legibus tantummodò extra ordinem quæreretur; divisa sententia est, postulante nescio quo; nihil enim necesse esse omnium me flagitia proferre; sic reliqua auctoritas Senatûs, emptâ intercessione, sublata est.

V. At enim Cn. Pompeius rogatione suâ & de re & de causâ judicavit; tulit enim de cæde, quæ in Appiâ viâ facta esset, in quâ P. Clodius occisus fuit; quid ergo tulit? nempe, ut quæreretur; quid porro quærendum est? factumne sit? at constat; à quo? at patet; vidit etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse; quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur: cùm videret nos fateri; neque quæri unquam jussisset, neque vobis tam salutarem hanc in judicando literam, quàm illam tristem dedisset.

[b] *condemnavi vim factam.*

33. *Judicio reservavi.*] Sensit Cicero pertinere ad judices inquirere uter utri fecisset insidias.

34. *Quod si per furiosum.*] Cùm prius decrevisset Senatus, ut de cæde Clodii veteribus legibus quæreretur, quanquam extra ordinem, tamen, id ubi promulgandum fuit, intercessit Munatius Plancus, atque ita coactus est Senatus contra omnium sententiam hoc facere decretum de novâ quæstione: erat quippe ea tribunorum plebis auctoritas, ut nullum posset confirmari Senatûs consultum, quod illi non approbassent.

Ib. *Furiosum.*] Furiosus dicitur is, qui nimium popularis Senatui non paret, sed seditionem per populum excitat.

36. *Extra ordinem.*] De causâ quæri extra ordinem dicitur, cùm non servatâ juris formulâ, nec ordine judiciario, in causâ proceditur.

37. *Divisa sententia est.*] Cùm aliquis in dicendâ sententiâ duas, pluresve res esset complexus, eæ si non omnes probarentur, postulari solitum fuit à quovis sedente, ut divideret, id est, ut de singulis rebus referretur.

Ib. *Postulante nescio quo.*] Is fuit Q. Fusius Senator, qui à Munatio Planco pecuniâ corruptus fuit, quem non appellat, quia Senator erat.

1. *At enim Cn. Pompeius.*] Jam tertium præjudicium refutandum aggreditur, quod jactabatur ab adversariis, Milonem videlicet sententiâ Cn. Pompeii damnatum esse.

Ib. *Rogatione suâ.*] Rogatio sic dicta est, quod populus Romanus per trinundinum, ab aliis qui rogandi potestatem habebant, rogaretur: vellet, juberetne talem fieri legem, ratamque habere.

Ib. *De re.*] Res hic sumitur pro generali quæstione cædis.

4. *At patet.*] Nempe à Milone cædem factam esse apparet. Id enim Milo non negabat.

5. *Vidit etiam.*] Probat Cicero ex vi legis à Pompeio latæ eum causæ Milonis favere; quia Miloni factam à se cædem confitenti Pompeius fecit potestatem sui defendendi; quam potestatem nunquam dedisset, cùm fateretur, Milo se, & Cicero cum ipso, Clodium occidisse.

8. *Salutarem hanc in judicando literam.*] Salutaris litera fuit A, quæ apponebatur in tabulâ, quam à Prætore accipiebant judices, ac in urnam projiciebant, si absolverent. Unde *salutaris* dicitur à Cicerone.

Ib. *Illam tristem.*] Litera C tristis dicitur, quia illa quoque in tabulâ judicibus dabatur, quam in urnam projiciebant, si condemnarent. Has autem literas Pompeius judicibus non dedisset, nisi Milonem absolvi posse judicasset; igitur damnandi & absolvendi eum potestatem judicibus dedit.

Mihi verò Cn. Pompeius non modò nihil gravius contra Milonem judicâsse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in judicando spectare oporteret; nam qui non pœnam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitûs quærendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipse profectò, quod suâ sponte fecit, Publione Clodio tribuendum putârit, an tempori? Domi suæ nobilissimus vir, Senatûs propugnator, atque illis quidem temporibus penè patronus, avunculus hujus nostri judicis, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus pleb. M. Drusus occisus est; nihil de ejus morte populus consultus, nulla quæstio [a] decreta à Senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse à nostris patribus accepimus, cùm P. Africano domi suæ quiescenti illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemuit? quis non arsit dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, ejus ne necessariam quidem expectatam esse mortem? Num igitur ulla quæstio de Africani morte lata est? certè nulla. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur.

[a] *constituta.*

9. *Mihi vero.*] Interpretatur Pompeii mentem in lege suâ ferendâ: eâ enim voluit eum defendi, non ergo condemnari; hoc est igitur quod sequi judices debent; non enim tantùm debent attendere, quòd Milo occidit Clodium, sed ulteriùs debent pergere, & intendere ad causam propter quàm à Milone interfectus est.

13. *Jam illud dicet.*] Pompeius dicet nec Senatu nec populo postulante se illam legem tulisse.

14. *Publione Clodio tribuendum.*] Ostendit Cicero non propter Clodium Pompeium legem tulisse, sed ut tempori serviret, ne videlicet lætari de morte Clodii videretur, quocum paucis diebus ante fuerat reconciliatus.

Ib. *Domi suæ.*] Probat Pompeii legem seu rogationem novam esse, & inauditam comparatione clarissimorum hominum, de quibus nulla lata lex est. Id autem facit, ut ostendat iniquè hanc tulisse Pompeium, aut tempori serviisse.

15. *Nobilissimus vir.*] M. Livius Drusus, quem virum nobilissimum, potentissimum, eloquentissimum nominat Velleius lib. 2. & quem Plutarchus tunc principem Senatûs fuisse ait, cùm videret Senatum totum seditiosis Tiberii Gracchi legibus oppressum, cupiens eum ad pristinam dignitatem revocare contra Equestris ordinis potentiam, ad quem tota Senatorii ordinis auctoritas devoluta erat, se popularem simulavit, ac Latinis omnibus jus civitatis promisit, quod cùm differret, instabant acriter, ut promissis staret. Tandem cùm intelligeretur à populo simulatè egisse, in sedibus ab ignotâ multitudine occisus est. Vide Liv. lib. 71.

16. *Avunculus hujus nostri judicis.*] Judex sedebat M. Cato, qui dictus est Uticensis, cujus mater Livia M. Drusi soror fuit, apud quem educatus est. Val. Max. lib. 3. cap. 1.

18. *Populus consultus.*] Consuli populus dicebatur Romæ, cùm lex rogabatur, hac scilicet formulâ, *Velitis, jubeatis, Quirites?*

20. *P. Africano.*] Africanus minor cùm adversaretur C. Graccho, Cn. Fulvio, & Cn. Carboni triumviris agros dividere conantibus, seque domum fortis & validus pridie è Senatu recepisset, manè in cubiculo mortuus inventus est. Appianus; de tanti viri morte nulla quæstio lata est.

22. *Ejus ne necessariam.*] Omnes singulari dolore affecti sunt, quòd naturalem vitæ cursum non attigerit, nam occisus est anno ætatis suæ 56. ut Cicero in Somnio Scipionis dicit.

Interſit inter vitæ dignitatem ſummorum atque infimorum: mors quidem illata per ſcelus iiſdem pœnis teneatur & legibus; niſi fortè magis erit parricida, ſi quis conſularem patrem, quàm ſi quis humilem necaverit, aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis majorum ſuorum ſit interfectus, hoc enim ſæpe ab iſtis dicitur; perinde quaſi Appius ille Cæcus viam munierit, non quâ populus uteretur, ſed ubi impunè ſui poſteri latrocinarentur. Itaque in eâdem iſtâ Appiâ viâ, cùm ornatiſſimum equitem Rom. P. Clodius M. Papirium occidiſſet, non fuit illud facinus puniendum; homo enim nobilis in ſuis monumentis equitem Roman. occiderat. Nunc ejuſdem Appiæ nomen quantas tragœdias excitat? quæ cruentata antea cæde honeſti atque innocentis viri ſilebatur, eadem nunc crebrò uſurpatur; poſteaquam latronis & parricidæ ſanguine imbuta eſt. Sed quid ego illa commemoro? comprehenſus eſt in templo Caſtoris ſervus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocârat; extorta eſt confitenti ſica de manibus; caruit foro poſtea Pompeius, caruit Senatu, caruit publico; januâ ſe ac parietibus, non jure legum judiciorumque texit. Num quæ rogatio lata? num quæ nova quæſtio decreta eſt? atqui ſi res, ſi vir, ſi tempus ullum dignum fuit, certè hæc in illâ cauſâ ſumma omnia fuerunt; inſidiator erat in foro collocatus, atque in veſtibulo ipſo Senatûs: ei viro autem mors parabatur, cujus in vitâ nitebatur ſalus civitatis: eo porrò reipub. tempore, quo ſi unus ille occidiſſet, non hæc ſolùm civitas, ſed gentes omnes concidiſſent; niſi fortè, quia perfecta res non eſt, non fuit punienda: perinde quaſi exitus rerum, non hominum conſilia legibus vindicentur; minùs dolendum fuit, re non perfectâ, ſed puniendum certè nihilo minùs. Quo-

27. *Nisi forte magis erit parricida.*] Loquitur Cicero ex mente Stoicorum, qui omnia peccata æqualia esse contendebant. Neque enim ea ex rerum eventu, sed ex vitiis hominum metiebantur.

29. *Aut eo mors atrocior.*] Objectio Clodianorum, quam refutat ironicè.

30. *In monumentis.*] Monumentum dicitur non tantum sepulcrum, sed quicquid etiam rei alicujus conservandæ gratiâ exstructum est. Per illa vero monumenta Appiam viam intelligit, quam Appius Claudius censor, qui postea Cæcus dictus est, lapidibus sternendam curavit.

34. *M. Papirium occidisset.*] Tigranis filius Romæ apud Valerium Equitem Romanum servabatur. Petiit eum à Flavio inter epulas Clodius, huncque catenis solvit, ac mari commisit, sed relatus est tempestate. Cum igitur Sexto Clodio reducendus ad Pompeium, à quo repetebatur, datus esset, Flavius ad diripiendum Tigranem profectus est; ad quartum ab urbe lapidem pugna commissa est, in quâ Papirius Eques Romanus interfectus est. *Ascon.*

39. *Latronis.*] Clodium latronem vocat, quia ex improviso Milonem aggressus est.

40. *In templo Castoris.*] Templum Castoris foro & curiæ proximum fuit.

41. *Extorta est confitenti sica.*] Servum Clodius in insidiis collocaverat, ut Pompeium interficeret.

44. *Num quæ rogatio.*] Clodium in odium adducit, & novam illam rogationem arguit exemplo, & amplificat ab adjunctis & à personâ Pompeii.

ties ego ipſe, Judices, ex P. Clodii telis & ex cruentis ejus manibus effugi? ex quibus ſi me non vel mea, vel reipub. fortuna ſervâſſet, quis tandem de interitu meo quæſtionem tuliſſet? Sed ſtulti ſumus, qui Druſum, qui Africanum, Pompeium, noſmetipſos cum P. Clodio conferre audeamus; tolerabilia fuerunt illa; P. Clodii mortem æquo animo nemo ferre poteſt; luget Senatus; mœret equeſter ordo; tota civitas confecta b ſenio eſt: ſqualent municipia: afflictantur coloniæ: agri denique ipſi tam beneficum, tam ſalutarem, tam manſuetum civem deſiderant. Non fuit ea cauſa, Judices, profectò non fuit, cur ſibi cenſeret Pompeius quæſtionem ferendam: ſed homo ſapiens, & altâ & divinâ quâdam mente præditus, multa vidit; fuiſſe ſibi illum inimicum, familiarem Milonem; in communi omnium lætitiâ, ſi etiam ipſe gauderet, timuit ne videretur infirmior fides reconciliatæ gratiæ; multa etiam alia vidit, ſed illud maximè; quamvis atrociter ipſe tuliſſet, vos tamen fortiter judicaturos. Itaque delegit è florentiſſimis ordinibus ipſa lumina: neque verò, quod nonnulli dictitant, ſecrevit in judicibus legendis amicos meos; neque enim hoc cogitavit vir juſtiſſimus, neque in bonis viris legendis id aſſequi potuiſſet, etiamſi cupiiſſet; non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quæ latè patere non poſſunt, propterea quòd conſuetudines victûs non poſſunt eſſe cum multis; ſed ſi quid poſſumus, ex eo poſſumus, quòd reſpublica nos conjunxit cum multis; ex quibus ille cum optimos viros legeret, idque maximè ad fidem ſuam pertinere arbitraretur, non potuit legere non ſtudioſos mei. Quòd vero te, L. Domiti, huic quæſtioni præeſſe maximè voluit, nihil quæſivit aliud, niſi juſtitiam, gravitatem, humanitatem, fidem; tulit ut Conſularem neceſſe eſſet: credo, quòd principum munus eſſe ducebat reſiſtere levitati multitudinis, & perditorum temeritati; ex conſularibus te creavit potiſſimum; dederas enim, quàm contemneres populares inſanias, jam ab adoleſcentiâ documenta maxima. Quamobrem, Judices, ut ali-

b *ægritudine*

67. *Infirmior fides, &c.*] Ex hoc loco patet simultates fuisse Clodium inter & Pompeium, sed eas reconciliatione gratiæ fuisse sopitas, & ne ejus parum fida crederetur reconciliatio, gaudere noluit Pompeius.

69. *E florentissimis ordinibus.*] E Senatorio videlicet, Equestri, & ex Tribunis Ærariis Judices selecti sunt.

75. *Consuetudines victûs.*] Patet familiares eos dici propriè, inter quos victûs consuetudo intercedit, hic autem subtiliter Pompeium & judices conciliat.

77. *Optimos viros legeret.*] Pompeius optimos omnium ordinum viros legit, qui postea sortiti sunt, ut eorum numerus, qui judicarent, compleretur.

79. *Domiti.*] Domitius Ænobarbus quæsitor huic causæ præpositus fuit, cujus à laudatione captat benevolentiam.

83. *Perditorum.*] Clodianos intelligit.

84. *Contemneres populares insanias.*] Cn. Manlius Tribunus plebis legem ferebat seditiosè, ut libertini omnibus tribubus suffragium ferrent. Cumque per vim Capitolium occupasset, à Cn. Domitio Prætore dejectus fuit, multis è Manlianâ seditione interfectis.

quando ad cauſam crimenque veniamus; ſi neque omnis confeſſio facti eſt inuſitata, neque de cauſâ quidquam noſtrâ aliter, ac nos vellemus, à Senatu judicatum eſt; & lator ipſe legis, cùm eſſet controverſia nulla facti, juris tamen diſceptationem eſſe voluit: & electi judices, iſque præpoſitus quæſtioni, qui hæc juſtè ſapienterque diſceptet: reliquum eſt, Judices, ut nihil jam aliud quærere debeatis, niſi uter utri inſidias fecerit; quod quò faciliùs argumentis perſpicere poſſitis, rem geſtam vobis dum breviter expono, quæſo diligenter attendite.

86. *Si neque omnis confessio.*] Breviter repetit Cicero, quæcunque in istâ refutatione præjudiciorum dicta sunt, primùm quod adversarii jactabant fas non ei esse tueri lucem, &c. Secundùm, cædem, in quâ Clodius occisus est, Senatum judicasse contra Rempub. Tertiùm, voluisse Pompeium, ut Milo jus suum tueretur.

90. *Præpositus quæstioni.*] Domitius quæsitor datus est.

NARRATIO.

Tria capita continet hæc narratio. 1. *Clodii conſilia.* 2. *Profectionem.* 3. *Pugnam.*

VI. P. Clodius cùm ſtatuiſſet omni ſcelere in Præturâ vexare rempub. videretque ita tracta eſſe comitia anno ſuperiore, ut non multos menſes Præturam gerere poſſet: qui non honoris gradum ſpectaret, ut cæteri, ſed ut L. Paullum collegam effugere vellet, ſingulari virtute civem, & annum integrum ad dilacerandam rempubl. quæreret; ſubitò reliquit annum ſuum, ſeque in annum proximum tranſtulit, non, ut fit, religione aliquâ, ſed ut haberet, quod ipſe dicebat, ad Præturam gerendam, hoc eſt, ad evertendam rempubl. plenum annum atque integrum; occurrebat ei, mancam ac debilem Præturam ſuam futuram, Conſule Milone: eum porrò ſummo conſenſu populi Romani Conſulem fieri videbat; contulit ſe ad ejus com-

2. *Ita tracta esse comitia.*] Ita dilata fuerunt comitia propter insanas candidatorum contentiones, ut septimo ferè tantùm mense Domitius Calvinus & Valerius Messala Consulatum inierint.

4. *L. Paullum.*] L. Paullus vir fuit singularis, & ad conservandam Rempub. natus, inquit Cicero in Vatinium. Hunc propter summam probitatem collegam habere Clodius nolebat.

5. *Annum integrum.*] Propter dilata comitia medium tantùm annum habere poterat, cùm circa ferè septimum mensem inierint Magistratum Consules.

6. *Reliquit annum suum.*] Annus suus dicebatur, quo quis honorem petere ex lege poterat: ut Præturam post Ædilitatem, post Præturam Consulatum. Requirebatur autem, ut quis Prætor fieret, ut annum ætatis nonum & trigesimum ageret.

10. *Mancam.*] Mancus dicitur cui altera manus inutilis est, sumptâ metaphorâ à corpore ad magistratum.

12. *Ejus competitores.*] Petebant cum Milone *Consulatum P. Plautius Hypsæus, & Q. Metellus Scipio, non solùm largitione palam profusâ, sed etiam factionibus armatorum succincti.* Pedianus.

petitores: sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret: tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret: convocabat tribus: se interponebat: coloniam novam, delectum perditissimorum scribebat civium; quantò ille plura [a] miscebat, tantò hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum Consulem; idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Rom. sæpe esse declaratum; palam agere cœpit, & apertè dicere, occidendum Milonem; servos agrestes & barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexârat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis; res erat minimè obscura; etenim palam dictitabat, consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse; significavit hoc sæpe in Senatu, dixit in concione: quin etiam Favonio, fortissimo viro, quærenti ex eo, quâ spe fureret Milone vivo, respondit, triduo, ad hunc summum quatriduo periturum; quam vocem ejus ad illum, M. Catonem statim Favonius detulit. Interim cùm sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter solemne, legitimum, necessarium ante diem XIII. Kalend. Febr. Miloni esse Lanuvium ad Flaminem [b] prodendum, quod erat

[a] *perturbabat.* [b] *nominandum*

15. *Convocabat tribus.*] Primum totus populus Romanus in tres partes est divisus, unde tribus dictæ sunt. Sed postea crescente populo ad triginta quinque servato priori nomine pervenerunt. Porro illæ in curias divisæ sunt, in quibus tanquam in septis unaquæque tribus continebatur tempore comitiorum. At Clodius agebat cum curiis, ut rejecto Milone, Metellum, vel Hypsæum Cos. renunciarent.

Ib. *Coloniam novam scribebat.*] Clodius pollicebatur se deducturum coloniam novam, si Præturam assequeretur. Id autem dicebat, ut ad suas partes pauperes adduceret, eorumque ferret suffragia, spe agrorum, si ipsi deducerentur.

16. *Scribebat civium.*] Eos porro scribebat non tam ad ferendum suffragium, quàm ad vim faciendam.

17. *Hic.*] Milo certior Consulatûs fiebat.

21. *Servos agrestes.*] Fuit Romanorum divitum consuetudo, ut multos servos in agris alerent, & sæpe suis in prædiis decem eorum millia haberent.

22. *Barbaros.*] Qui convocabantur ex aliis nationibus barbari dicebantur, vel quia peregrinâ linguâ utebantur, vel quia moribus erant immanes.

Ib. *Silvas publicas depopulatus erat.*] Invidiosè in Clodium loquitur, utpote qui illorum servorum numero ad perniciem Reipub. abutebatur.

23. *Ex Apennino.*] Mons est Apenninus perpetuo fere dorso Italiam in duas partes dividens.

26. *Favonio.*] Favonius vir fuit amicissimus Catoni, & ejus constantiæ & doctrinæ æmulus.

29. *Ad hunc Catonem.*] Is est Cato qui postea Uticensis dictus est, & tum judex sedebat.

30. *Iter solemne.*] Solemne dicitur quod certis temporibus fit.

31. *Legitimum.*] Legitimum est quod, lege fit & more, ideoque necessarium censetur.

Ib. *Ante diem* xiii. *Kal. Febr.*] Id est, diem Januarii vigesimum.

32. *Lanuvium.* Lanuvium municipium fuit quod distat ab urbe Româ stadia fere centum, quod à Diomede post eversam Trojam in Italiam advecto conditum est, ut refert Appianus lib. 2. bell. civil. ibi erat Junonis Sospitæ templum celeberrimum, cui à Dictatore singulis annis sacerdos constituebatur.

Ib. *Flaminem.*] Flamen nomen commune fuit sacerdotum, nam Flamen e-

Dictator Lanuvii Milo, Româ subitò ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret; atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in quâ ejus furor [c] desideratus est, quæ illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset. Milo autem cùm in Senatu fuisset eo die, quoad Senatus dimissus est, domum venit: calceos & vestimenta mutavit: paulisper dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est: deinde profectus est [d] id temporis, cùm jam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset; obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nullâ rhedâ, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod nunquam fere: cùm hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparâsset, cum uxore veheretur in rhedâ, penulatus, magno & impedito, & muliebri ac delicato ancillarum puerorumque comitatu; fit obviam Clodio ante fundum ejus, horâ fere undecimâ, aut non multo secus; statim complures cum

[c] *necessarius erat.* [d] *eo tempore.*

rat Dialis, Flamen Martialis, Quirinalis, Junonis, Porro Flamen dictus est, inquit Vossius a *flameo*, hoc est, velamento capitis quo utebantur. *Flameum* autem vocatum est a flammeo colore. Putant alii quamplurimi quòd dictus sit flamen, quasi filamen à *filo*, quod vel pileo sacerdotis erat annexum, vel quod æstu urgente solo filo caput cingebat; ita Priscianus, lib. 4.

33. *Dictator.*] In municipiis Dictator dicebatur, qui nunc magister civitatis dicitur.

34. *Suum fundum.*] Fundus in jure propriè ager cum ædificio dicitur.

Ib. *Quod re intellectum est.*] Id est, eventu pugnæ, quæ hic commissa est.

35. *Concionem turbulentam.*] Eodem die, quò Clodius occisus est C. Sallustius & Q. Pompeius Tribunus-plebis, & Milonis inimici, concionati sunt, inquit Asconius, sed potissimùm Q. Pompeius, qui omnium seditiosissimus fuit.

39. *Calceos & vestimenta.*] Senatores calceis utebantur auratis. Penula autem vestimentum itinerarium fuit contra frigus & pluviam.

40. *Commoratus est.*] Nihil tumultuosè, nihil festinanter Milo fecit, sed pacato & tranquillo animo.

43. *Expeditus.*] Id est, paratus ad pugnam.

Ib. *Nullâ rhedâ.*] Rheda vehiculi genus est.

Ib. *Nullis impedimentis.*) Impedimenta sarcinæ sunt, quæ ad viam necessariæ sunt.

Ib. *Nullis Græcis comitibus.*) Comites illi Græci, vel sunt Musici, vel Philosophi, quos ut plurimùm ditiores Romani alebant apud se eruditionis causâ, ut Cicero Orat. in Pisonem notavit.

44. *Sine uxore.*) Clodius Fulviam uxorem habuit, quæ postea nupsit Antonio, quæque caput Ciceronis demortui sputis fœdavit, & linguam acu perforavit.

45. *Cum hic insidiator.*) Milonem ironicè insidiatorem vocat, quia nihil in eo est quod cædis suspicionem movere possit.

46. *Cum uxore.*) Milo Faustam Syllæ Dictatoris filiam uxorem habuit.

47. *Ancillarum.*) Ancillas secum uxor ducebat.

Ib. *Puerorum.*) Per pueros intelligit juniores servos.

48. *Comitatu.*) Delicatum appellat hunc comitatum, quia tum ancillæ, tum illi pueri ad certamen erant inepti.

Ib. *Fundum ejus.*) Fundus illi fuit in Albano.

49. *Hora fere undecima.*) Romani horas duodecim ab oriente ad occidentem solem numerabant, quæ proinde vel lon-

telis in hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi rhedarium occidunt; cum autem hic de rhedâ, rejectâ penulâ, desiluisset, seque acri animo defenderet; illi, qui erant cum Clodio, gladiis e eductis, partim, recurrere ad rhedam, ut à tergo Milonem adorirentur; partim, quod hunc jam interfectum putarent, cædere incipiunt ejus servos, qui post erant: ex quibus, qui animo fideli in dominum & præsenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, & domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, & revera putarent; fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivandi criminis causâ, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque præsente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

e *evaginatis.*

giores, vel breviores fuere secundum longitudinem vel brevitatem dierum. Primam autem ab ortu solis numerabant, & sic de reliquis; cùm autem commissa fuerit hæc pugna die Januarii vicesimo; hæc hora undecima ferè tertiæ nostræ pomeridianæ cum dimidiâ respondet.

50. *In hunc.*) In Milonem.

Ib. *De loco superiore.*) Superior locus aptior est ad pugnandum.

Ib. *Adversi.*) Illi videlicet qui erant ex parte adversâ oppositâ aurigæ Milonis.

51. *Hic.*) Milo quem aggrediebantur.

60. *Derivandi criminis.*) Derivari crimen dicitur, cùm culpa quâ quis tenetur, in alium, in quo non est, rejicitur.

CONSTITUTIO CAUSÆ.

VII. Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, Judices: insidiator superatus, vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consecuta sit, nihil, quid vos, nihil, quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin unà rempublicam, vosque servaret: si id jure non posset; nihil habeo quod defendam: sin hoc & ratio doctis, & necessitas barbaris, & mos gentibus, & feris natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, quâcunque ope possent, à corpore, à capite, à vitâ suâ propulsarent; non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putâsset; certè optabilius Miloni fuit dare a jugulum P. Clo-

a *se jugulandum.*

8. *Et mos gentibus.*) Alludit ad jus gentium, quæ ad Romanum imperium non pertinebant.

Ib. *Et feris natura.*) Loquitur de jure naturæ, nam feræ naturaliter se defendunt, ut corpus tueantur.

dio, non semel ab illo, neque tum primùm petitum; quàm jugulari à vobis, quia se illi non jugulandum tradidisset: sin hoc nemo vestrûm ita sentit: illud jam in judicium venit, non, occisusne sit, quod fatemur: sed, jure, an injuriâ: quod multis antea in caussis jam quæsitum est. Insidias factas esse constat: & id est quod Senatus contra rempublicam factum judicavit; ab utro factæ sint, incertum est; de hoc igitur latum est ut quæreretur. Ita & Senatus [b] rem, non hominem notavit, Pompeius de jure, non de facto, quæstionem tulit. Nunquid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profecto nihil; si hic illi; [c] ut ne sit impunè: si ille huic; tum nos scelere [d] solvamur.

[b] *insidias.* [c] *ut puniatur.* [d] *liberemur.*

20. *Ut quæreretur.*] Hîc de re Pompeius tulit legem, de quâ dictum est.

23. *Si hic.*] Milo videlicet.

24. *Ille.*] Clodius.

CONFUTATIO.

Duas partes continet hæc confirmatio. In primâ ostendit, insidias fecisse Clodium Miloni. In secundâ gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse. Primam partem tractat, 1. per conjecturam, ab antecedentibus, sive personis: 2. à concomitantibus, sive ab ipsis facti circumstantiis: 3. à confutatione quorundam quæ ab adversariis objiciuntur: 4. à consequentibus.

PRIMA PROBATIO.

Ab antecedentibus: *non Milonem Clodio, sed Clodium Miloni struxisse insidias.*

VIII. Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? satis est quidem in illâ tam audaci, tam nefariâ belluâ docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, [a] CUI

[a] *quis percipit utilitatem.*

2. *Nefariâ belluâ.*] Clodium belluam appellat invidioso nomine.

4. *Illud Cassianum.*] *Cassius* inquit Asconius, *vir fuit summæ severitatis: quoties quæsitor alicujus judicis esset, in quo quæreretur de homine occiso, suadebat, atque etiam præcipiebat judicibus hoc quod Cicero nunc admonet, ut quæreretur, cui bono fuisset perire eum, de cujus morte quæreretur.* Valerius lib. 3. cap. 7. ait quod *ejus tribunal, propter nimiam severitatem, scopulus reorum dicebatur.*

BONO FUERIT, in his perſonis valeat; etſi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi ſæpe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc aſſequebatur, non modò ut Prætor eſſet non eo Conſule, quo ſceleris nihil facere poſſet; ſed etiam ut his conſulibus Prætor eſſet, quibus ſi non adjuvantibus, at [b] conniventibus certè ſperâſſet ſe poſſe rempublicam [c] eludere in illis ſuis cogitatis furoribus; cujus illi conatus, ut ipſe ratiocinabatur, nec, ſi poſſent, reprimere cuperent, cùm tantum beneficium ei ſe debere arbitrarentur: &, ſi vellent, fortaſſe vix poſſent frangere hominis ſceleratiſſimi corroboratam jam vetuſtate audaciam. An verò, Judices, vos ſoli ignoratis? vos hoſpites in hâc urbe verſamini? veſtræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis ſermone verſantur, quas ille leges (ſi leges nominandæ ſunt, ac non faces urbis & peſtes reipublicæ) fuerit impoſiturus nobis omnibus, atque inuſturus? Exhibe, quæſo, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum veſtrarum, quod te aiunt eripuiſſe è domo, & ex mediis armis turbâque nocturnâ, tanquam Palladium, ſuſtuliſſe, ut præclarum videlicet

b *permittentibus* c *fallere*

7. *Ut Prætor esset.*] De Prætoribus fuse dictum est in Orat. pro lege Manil. Parag. I. not. ad lin. 13.

9. *His Consulibus.*] Plautius Hypsæus & Q. Metellus Scipio designantur, qui cum Milone petebant consulatum.

11. *Cogitatis furoribus.*] Statuerat Clodius in Præturâ totam remp. evertere.

12. *Tantum beneficium.*] Consules Hypsæus & Metellus Scipio nunquam ausi fuissent Rempublicam contra Clodii conatus defendere, quia ejus beneficio Consulatum fuissent adepti.

14. *Corroboratam vetustate audaciam.*] Metaphora sumpta ab arboribus, quæ, quò vetustiores, eò duriores sunt, ut quercus.

16. *Peregrinantur aures.*] Videtur quasi ignorantiæ arguere Judices: peregrinari enim dicuntur qui domo non sunt: & peregrini sæpe rerum ignari sunt, quæ in eo loco ubi sunt geruntur.

19. *Atque inusturus.*] Vel respicit ad incendium quo curia deflagravit, cùm Clodii cadaver ambustum est; vel ad ipsius Clodii tyrannidem, qui leges odiosas omnibus imposuisset, si Præturam fuisset assecutus; sumptâ metaphorâ à servis, qui ferro candenti inurebantur.

20. *Sexte Clodi.*] Sextus ille Clodius Clodii fuit consanguineus, quem ejus scribam sæpe vocat Cicero, & quem Ausonius ait Clodii cadaver in curiam intulisse.

Ib. *Librarium.*] Id est, codicem, in quo acta omnia describuntur.

21. *Turbâque nocturna.*] Postquam interfectus est Clodius, Romam, ut refert Pedianus, perlatum est ejus cadaver ante primam noctis horam: infimæque plebis, & servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domûs positum circumstetit.

22. *Palladium.*] Palladium simulacrum fuit Palladis, quod, Ilo avo Priami regnante apud Trojanos, à cœlo decidit. Delato in urbem simulacro, Ilus Apollinem consuluit, qui incolumem Trojam fore respondit, dum illud in Ilio conditum servaretur. Alii ferunt Diomedem, Ulyssem alii abstulisse. Hoc illud ipsum simulacrum Romam pervenit; à quo perlatum fuerit non constat. Cedrenus à Diomede petenti Æneæ redditum fuisse scribit, à quo in Italiam perlatum est; at certum est, Romæ in æde Vestæ repositum fuisse; quod cùm arsisset, ab incendio Metellus pontifex eripuit.

munus ac instrumentum Tribunatûs ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio Tribunatum gereret, deferre posses. Et aspexit me quidem illis oculis, quibus tum solebat, cum omnibus omnia minabatur; movet me quippe lumen curiæ. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cujus tu inimicissimum multò crudeliùs etiam punitus es, quàm erat humanitatis meæ postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver ejecisti domo; tu in publicum abjecisti: tu spoliatum imaginibus, exequiis, pompâ, laudatione, infelicissimis lignis [d] semiustulatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti; quam rem etsi necessariò fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem [e] exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certè non debeo.

[d] *semiustum.* [e] *ostendisti.*

23. *Instrumentum.*] Instrumentum hìc sumitur pro iis quas Cicero literas publicas appellat: hoc est, quod vel à personâ publicâ veluti scribâ magistratûs, vel tabellione scriptum est.

25. *Omnibus omnia minabatur.*] Sextus ille Clodius, scriba fuit Pub. Clodii (de quo in oratione pro domo suâ) qui quo anno Publius gessit consulatum, potentissimus fuit, & ejus furoris administer.

26. *Movet me quippe lumen curiæ.*] Jocatur hìc ambiguè Cicero: Videtur enim indicare incendium curiæ & per ironiam Sextum Clodium Senatorem amplissimum.

27. *Quid? tu me iratum.*] Digreditur à continuâ Oratione ad Sextum illum Clodium; cui iratum non esse se profitetur, cùm longè graviùs sævierit in Clodium amicum & consanguineum suum, quàm ipse Cicero in hostem agere voluisset.

28. *Punitus es.*] Ut impertio & impertior, ita punio & punior in eâdem significatione à Cicerone dicta sunt.

29. *Cruentum cadaver.*] Exponit sigillatim quid à Sexto Clodio actum est in Publii cadaver, quod cùm cruentum esset à recenti cæde, ne quid illud lavandum curavit; moris enim fuit apud illos veteres, ut mortui lavarentur, & ungerentur; unde Ennius, *Tarquinii corpus bona fœmina lavit & unxit.*

Ib. *Ejecisti domo.*] In odium Sexti Clodii, ait, *ejecisti:* quia viri consanguinitate propinquiores solebant multo honore efferre; ejecit autem Sextus quasi ea quæ invisa sunt.

30. *In publicum abjecisti,*] Asconius Pedianus scribit vulgus imperitum corpus nudum, discalceatum, sicut in lectulo erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulisse, & in rostris posuisse.

Ib. *Spoliatum imaginibus.*] Plinius lib. 35. cap. 2. refert, atria nobilium virorum plena fuisse ceratis imaginibus: & si quando sepeliendus esset aliquis è familiâ, tum ferri omnes eas imagines eorum qui in familiâ vixerant.

Ib. *Exequiis.*] Servius in lib. 2. Æneid. sic scribit: *Funus, ardens cadaver: dum portabatur, exequias; dum crematum est, reliquias & bustum; dum conditum est, sepulcrum dici.*

31. *Laudatione.*] Ex nobili & illustri familiâ si quis excederet è vitâ, tum aliquis è propinquis assumebatur, qui mortuum laudaret; hinc orationesf unebres habendi consuetudo defluxit.

Ib. *Infelicissimis lignis.*] Pedianus ait quod *Sexto Clodio duce, populus corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum: quo igne & ipsa curia flagravit, & item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.* Infelicissima autem hæc ligna appellat, quod in funeribus illustrium virorum vulgò amomo, balsamo, &c. uterentur.

Ib. *Nocturnis canibus.*] Canes intelligit, qui noctu vagantur, neque certas domos habent.

32. *Quam rem etsi necessariò.*] Coactus est Sextus Clodius statim effugere, & relinquere semiustum illum corpus propter periculum incensæ curiæ.

P. Clodii Præturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, & solutam fore videbatis, nisi esset is Consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem esse cùm sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rempublicam liberare? At nunc, P. Clodio remoto, [f] usitatis jam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam; singularis illa huic uni concessa gloria, quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit; vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatûs, fontem perennem gloriæ suæ perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio [g] labefactari non poterat, mortuo denique [h] tentari cœptus est. Non modò igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At valuit odium: fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuriæ, punitor doloris sui; quid, si hæc, non dico majora fuerunt in Clodio quàm in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suæ gloriæ, præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? ille erat ut odisset primum defensorem salutis meæ; deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum; postremò etiam accusatorem suum; [i] reus enim Milonis lege Plotiâ fuit Clodius, quoad vixit; quo tandem animo hoc

[f] *certandum more solito.* [g] *certissimus erat.* [h] *concuti.* [i] *Milo enim potuit accusare Clodium.*

35. *Clodii Præturam.*] Post digressionem redit ad Præturam quam Clodius petebat.

36. *Rerum novarum.*] Vulgo per res novas seditiones & motus intelligunt Historici, quibus veteres leges infringuntur. Ad hos autem maximè Pub. Clodius spectabat, cùm Prætor fieri voluit.

37. *Eum Milonem.*] Totus populus Romanus optabat Milonem fieri Consulem, quasi is unus esset qui Clodio posset resistere.

39. *At nunc, P. Clodio.*] Objectionem proponit Cicero, & ostendit Clodii mortem nihilo utilem Miloni fuisse.

44. *Fontem perennem.*] Locum hunc citat Quintilianus lib. 8. ubi de egregiis metaphoris loquitur.

48. *At valuit odium.*] Occurrit objectioni, quæ informari sic ab adversariis poterat: si Milo oderat Clodium, sed Clodius non oderat Milonem, credibilius videtur quòd Milo Clodio, non Clodius Miloni struxerit insidias. At hanc objectionem solvit à causis, quia nemo odit eum, à quo ei accrevit gloria, at maxima frangendis Clodii furoribus Miloni accrevit gloria.

52. *Præter hoc civile.*] Ait Milonem non alio odio fuisse Clodium persecutum, quàm quo omnes naturali quâdam propensione oderunt improbos.

53. *Illi erat ut odisset.*] Jam causas profert quare Clodius odisset Milonem. Prima causa est, quia Tribunus-plebis Milo studuerat Ciceroni ab exilio revocando. Secunda, quia sæpiùs Rempublicam vexaverat Clodius, cujus Milo sæpiùs arma impedivit. Tertia, quia Clodium accusaverat Milo.

56. *Lege Plotiâ.*] Tulit M. Plotius Silvanus Tribunus-plebis, Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone Coss. anno urbis conditæ 664. secundo anno belli Italici, cùm equester ordo in judiciis dominaretur, ut de iis qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur. Certè Cicero lib. 4. epist. ad Att. ait quòd quæsitor est Milo

tyrannum fuisse creditis? quantum odium illius? & in homine injusto, quàm etiam justum esse?

IX. Reliquum est, ut jam illum natura ipsius consuetudoque defendat; hunc autem hæc eadem coarguant; nihil per vim unquam Clodius: omnia per vim Milo. Quid ergo, Judices? cùm mœrentibus vobis urbe cessi, judicium-ne timui? non servos, non arma, non vim? quæ fuisset igitur causa restituendi mei, nisi fuisset injusta ejiciendi? a Diem mihi, credo, dixerat; mulctam irrogârat, actionem perduellionis intenderat; & mihi videlicet in causâ aut malâ, aut meâ, non & præclarissimâ & vestrâ, judicium timendum fuit; servorum, & egentium civium & facinorosorum armis meos cives, meis consiliis, periculisque servatos, pro me objici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen & ornamen-

a vocaverat me in jus.

reum Clodium de vi lege Plotiâ facere, quod impressionem fecisset in fabros Ciceronis domum ædificantes, quæ publicâ pecuniâ restaurabatur, & quam ipse Clodius, dùm Cicero exularet, diruendam curaverat.

57. *Tyrannum.*] Clodium tyrannum vocat.

Ib. *In homine injusto.*] Id est, in Clodio, cujus, licet ille injustus esset, causæ tamen odii in Milonem accusatorem suum justæ erant.

1. *Reliquum est, ut jam illum natura.*] Hactenus Cicero usus est argumentis sumptis à conjecturis, nunc ab naturâ & consuetudine desumit; incipit autem ab Ironiâ, quâ pungit Clodium.

Ib. *Illum.*] Clodium ait, cujus mores, naturam, & anteactam vitam considerat.

2. *Hunc.*] Milonem.

Ib. *Nihil per vim unquam.*] Clodium nihil per vim egisse ironicè dicit.

4. *Mœrentibus vobis.*] Senatores qui in suis periculis vestem nunquam mutabant, in Ciceronis periculo mutaverunt. Hic autem vim factam à Clodio describit.

Ib. *Urbe cessi.*] Pridiè quàm Clodius rogaret suum privilegium, abiit Cicero in voluntarium exilium; atque adeò dicit se urbe cessisse, cùm injustè exularet.

5. *Non servos, non arma.*] Cùm Cicero reus factus est à Clodio, mutatâ veste sordidatus populo supplicavit; tum Clodius illi omnibus vicis occurrebat stipatus hominibus contumeliosis, qui petulanter mutationem vestis, & ejus habitum exagitantes, multisque locis luto & lapidibus in eum conjectis, supplicationes impediebant. Ita Dio lib. 38.

Ib. *Quæ fuisset igitur.*] Argumentum à repugnantibus, quia Cicero non fuisset restitutus, nisi per vim improbè ejectus esset.

7. *Multam irrogârat.*] Mulctam irrogare, est rogare populum, ut mulctam alicui velit imponere.

Ib. *Perduellionis.*] *Perduelles dicebantur ab antiquis, quos nos hostes appellamus*, inquit Caius in lib. de verb. signif. Perduellionis autem crimen in eos cadebat, qui summam Reipublicæ labefactare conati erant.

Ib. *Intenderat.*) Intendere seu intentare verbum est juris; & nihil aliud notat, quàm crimen in adversarium jacere: hinc intentio criminis, cui opponitur recusatio.

8. *Et mihi videlicet in causâ aut malâ.*] Ironia, dicit causam judicum fuisse, cùm punivisset Lentulum & Cethegum qui in conjuratione Catilinæ fuissent; idque ex jussu populi & Senatûs.

9. *Servorum & egentium.*] Suadebant multi Ciceroni antequam cederet in exilium, rem ipsam contra Clodium armis experiri, & vim vi repellere; sed maluit abire in exilium, quàm cives suos in periculum adducere.

12. *Q. Hortensium.*] Cùm factus fu-

tum reipublicæ, pene interfici servorum manu, cùm mihi [b] adesset: quâ in turbâ C. Vibienus Senator, vir optimus, cum hoc cùm esset unà, ita est [c] mulctatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam à Catilinâ acceperat, conquievit? hæc intentata nobis est, huic ego vos objici pro me non sum passus: hæc insidiata Pompeio est: hæc istam Appiam viam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit: hæc, hæc eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad regiam pene confecit. Quid simile Milonis? cujus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius, cùm in judicium [d] detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret; quem si interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quàm præclaræ fuerunt? potuit-ne, cùm domum ac deos penates suos, illo oppugnante, defenderet, jure se ulcisci? potuit-ne, cive egregio & viro fortissimo P. Sextio, collegâ suo, vulnerato? potuit-ne, Q. Fabricio, viro optimo, cùm de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissimâ in foro cæde factâ? potuit-ne, L. Cæcilii, justissimi, fortissimique Prætoris, oppugnatâ domo? potuit-ne illo die, cùm est lata lex de me? cum totius Italiæ concursus, quem mea salus concitârat, facti illius gloriam libens agnovisset:

[b] *patrocinaretur.* [c] male *tractatus.* [d] *pertrahi.*

isset Cicero reus à Pub. Clodio, voluit Senatus decernere, ut populus Rom. vestem mutaret; sed contra sentiebant Consules Piso & Gabinius. Clodius paludatus circa curiam cum satellitibus vagabatur, è Senatu prorupêre quidam Senatores, qui laceratis vestibus, tumultûs speciem dedêre, ut Plut. refert in Cic. In eo tumultu Hortensius & Vibienus aliquid à militibus passi sunt.

16. *A Catilinâ.*] Catilinæ Clodius amicus fuit.

Ib. *Conquievit.*) Non eo facinore conquievit furor Clodii, sed erupit semper ulteriùs: Ciceronem enim & Pompeium persecutus est.

18. *Pompeio.*] Collocaverat Clodius sicarium in insidiis ad Pompeium occidendum, de quo sæpe Cicero.

19. *Nece Papirii.*] De hoc superiùs.

21. *Me ad regiam pene confecit.*) Lib. 4. ad Att. sic ait: *Cum sacrâ viâ descenderem, insecutus est me cum suis: clamor, lapides fustes, gladii, hæc improvisa omnia.* Est autem Regia locus in Viâ Sacrâ extra Romam, ubi Numa Pompilius Rex Romanorum secundus habitavit. Regia enim Regis domus dicitur.

Ib. *Quid simile Milonis.*] Jam confert Milonem cum Clodio.

25. *Domum ac deos penates.*] Lib. 4. Epist. 3. ad Attic. sic ait: Milonis domum, meamque in Ceramio pridie Idus Novembris expugnare & incendere ita conatus est, ut palam horâ quintâ cum scutis homines eductis gladiis, alios cum accensis facibus adduxerit. Ipse domum P. Syllæ pro castris ad eam oppugnationem sumpserat, tum ex Annianâ Milonis domo Q. Flaccus eduxit viros acres, occiditque homines ex omni latrocinio Clodiano notissimos, ipsum cupivit, sed ille se in interiorem partem ædium abdidit.

27. *P. Sextio collegâ.*] Milo & Sextius Tribuni-plebis fuerunt anno post Clodium proximo. In Oratione pro Sextio dicit eum viginti accepisse vulnera, & mortem evasisse se mortuum simulando.

28. *Q. Fabricio.*] Fabricius Tribunus-plebis cum Sextio, octavo Kalendas Februarii armatos homines in templum Castoris deduxit.

29. *L. Cæcilii.*] De eo Cæcilio nihil loquitur Asconius; de eo tamen loquitur Cicero in Oratione post reditum in Senatu.

ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret? Atqui erat id temporis clarissimus & fortissimus Consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator Senatus, defensor vestræ voluntatis, patronus illius publici consensus, restitutor salutis meæ: septem Prætores; octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompeius auctor & dux mei reditus, illius hostis: cujus sententiam Senatus omnis de salute mea gravissimam & ornatissimam secutus est: qui populum Romanum cohortatus est: qui, cùm de me decretum Capuæ fecisset, ipse cunctæ Italiæ cupienti & ejus fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent; omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: quem qui tum interemisset, non de impunitate ejus, sed de præmiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit, & P. Clodium ad judicium bis, ad [e] vim nunquam vocavit. Quid? privato Milone, & reo [f] ad populum, accusante P. Clodio, cùm in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est; quæ tum non modò occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper verò cùm M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipub. partem fortissimè suscepisset, atque illam belluam, judicii laqueos declinan-

e *arma*. f *apud*.

33. *Eam laudem.*] Intelligit eam laudem quam sibi Milo peperit ob interfectum Clodium.

34. *Fortissimus Consul.*] Lentulus Spinther.

37. *Septem prætores.*) Omnes illi Prætores volebant Ciceronem revocari.

38. *Cn. Pompeius auctor.*) Pompeius cum M. Crasso & Julio Cæsare gloriæ Ciceronis invidebat, quia summâ auctoritate apud omnes valebat ob extinctam Catilinæ conjurationem. Quâ de causâ passus est Pompeius ut in exilium à Clodio pelleretur, cui obsistere facilè Pompeio fuisset. Verùm cùm intellexit Pompeius, hinc sibi succensere Senatores & Equites universos, quòd non opem & homini de se, & totâ Repub. benè merito tulisset, & idem sibi periculum à Clodio impendere, primus omnium, licet Clodii lege cautum esset, ne quis Prætor, Tribunus, aut alius quispiam de Ciceronis reditu mentionem faceret, retulit ad Senatum de Cicerone revocando; cujus laudes mirificè prædicavit.

41. *Decretum.*] Capuani decretum fecerunt, ut Cicero restitueretur. Ex totâ Italiâ venerunt legati ad Pompeium, quibus imperavit venire Romam, idque à Senatu petere.

43. *Signum dedit.*] Verbum militare, id est, cohortatus est, quemadmodum miles dat tesseram, quando ineundum est certamen.

47. *Privato Milone.*] Qui functus fuerat Magistratu, privatus dicebatur; dum quem gereret, accusare nemo poterat.

49. *In Cn. Pompeium impetus.*] Cùm Pompeius incepit pro Milone dicere, Clodiani clamorem sustulere. Idque ei perpetuâ Oratione contigit, non modò ut acclamaretur, sed etiam ut convicio & maledictis impediretur. Sed à dicendo non est deterritus, sex enim horas dixit.

51. *M. Antonius.*] M. Antonius insecutus est Clodium, ut eum interficeret, remque transegisset, nisi ille se sub scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque oppilatis impetum Clodii compressisset. Is autem Antonius fuit, qui postea civile bellum cum Augusto gessit, prius quidem amicus Ciceronis, postea vero hostis capitalis, & ejus necis auctor.

53. *Illam belluam.*] Clodium intelligit

tem, jam irretitam teneret: qui locus, quod tempus illud, dii immortales, fuit? cùm se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nullâ suâ invidiâ, Antonii verò maximâ gloriâ? Quid? comitiis in campo quoties protestas fuit? cùm ille vi in septa irruisset, gladios distringendos, lapides jaciendos curâsset, deinde subitò, vultu Milonis perterritus, fugeret [g] ad Tiberim, vos & omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute suà liberet? Quem igitur cùm omnium gratiâ noluit; hunc voluit cum aliquorum querelâ? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impunè non est ausus; hunc injuriâ, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis non dubitavit occidere? præsertim, Judices, [h] cum honoris amplissimi contentio, & dies comitiorum [i] subesset: quo quidem tempore (scio enim [k] quàm timida sit ambitio, quantaque & quàm sollicita cupiditas Consulatûs) omnia, non modò quæ reprehendi palàm, sed etiam quæ obscurè cogitari possunt, timemus: rumorem, fabulam fictam, falsam perhorrescimus: [l] ora omnium atque oculos intuemur; nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos sensusque civium: qui non modò improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in rectè factis sæpe fastidiunt. Hunc diem igitur [m] campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus & facinus præ se ferens & confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? quàm hoc non credibile in hoc? quàm idem in Clodio non dubitandum quin se ille, interfecto Milone, regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciæ est, Judices: quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? in utro igitur hæc fuit? in Milone, qui etiam nunc

[g] *fortitudine.* [h] *consulatûs.* [i] *instaret.* [k] *quàm timidi sint ambientes.* [l] *vultus.* [m] *comitiorum.*

git & allegoriâ utitur, ductâ à belluis, quæ venatorum laqueos devitant.

57. *In campo.*] Martio videlicet, ubi comitia habebantur.

58. *In septa.*] Cum comitia celebrabantur, populus quibusdam septis, seu ligneis repagulis concludebatur.

60. *Fugeret ad Tiberim.*] Tiberis campum Martium præterfluebat.

61. *Quem igitur cum omnium.*] Aliam interficiendi Clodii opportunitatem ostendit, quâ cùm non sit usus, manifestè patet eum non habuisse voluntatem occidendi: tum enim Clodium occidere summâ omnium gratiâ ac summo jure potuisset. Adverte alias loci temporis, &c. circumstantias, quibus suum firmat argumentum

73. *Candidatorum.*] Qui petebant magistratum candidâ veste utebantur; ut omnibus viderentur.

74. *Sæpe fastidiunt.*] Id est, cum fastu quodam irascuntur.

76. *Augusta centuriarum auspicia.*] Id est ad comitia centuriata, quibus Consules fiebant; de his comitiis dictum est, pro Rabirio Perd. reo, Parag. ii. l. 54. Augusta porro dicuntur, quia sancta, quod Augurio consecrata essent. De Auguriis illis captandis fusissimè loquitur Abrahamus in hac Oratione pro Milone num. 44.

77. *In hoc.*] Milone videlicet.

80. *Impunitatis spem.*] A spe jam impunitatis probat Clodium Miloni struxisse insidias; quam spem longè ma-

reus est facti aut præclari, aut certe necessarii? an in Clodio, qui ita judicia pœnamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret?

X. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te, Q. Petilli, appello, optimum & fortissimum civem; te, M. Cato, testor: quos mihi divina quædam sors dedit Judices; vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, & audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo; post diem tertium gesta res est, quam dixerat; cùm ille non dubitaret aperire, quid cogitaret: vos potestis dubitare, quid fecerit? Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modò. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nôsse, negotii nihil erat; vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die: itaque antevertit; at quo die? quo, ut ante dixi, fuit insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solùm, sed etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit, Milonem fore eo die in viâ, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primùm quæro, quî scire potuerit: quod vos idem in Clodio quærere non potestis; ut enim neminem alium, nisi T. Patinam familiarissimum suum, rogâsset, scire potuit illo ipso die Lanuvii à Dictatore Milone prodi flaminem necesse esse; sed erant permulti alii, ex quibus id facillimè scire posset, omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quæsivit? quæsierit sane. Videte, quid vobis largiar; servum etiam, ut Arrius meus a-

jorem in Clodio quàm in Milone fuisse contendit, tum ex judiciis, tum ex pœnis quas contempsit.

82. *Aut præclari.*] Præclarum esse contendit Cicero Clodium interfecisse, quia perturbator erat Reipub.

Ib. *Aut necessarii.*] Coactus fuit Milo Clodium interficere, ut vitam suam tueretur.

Ib. *Qui ita judicia.*] Cùm accusatus est sacrilegii, quòd in sacris Bonæ Deæ, veste muliebri irrepserat, pecuniâ judices corrupit; deinde cùm de vi à Milone vocatus est in judicium, illud auctoritate declinavit.

84. *Per naturam fas esset.*] Per summum nefas sororem suam Clodius constupravit.

Ib. *Per leges liceret.*] Vetabant leges nè quis vir adesset illis sacrificiis quæ à matronis Romanis in honorem Bonæ Deæ celebrabantur.

1. *Sed quid ego argumentor.*] Jam probat Cicero consilium habuisse Clodium Milonis interficiendi ab ipsius testimonio. Suam enim palàm voluntatem declaravit. Idque efficit tum ab antecedentibus, tum à consequentibus.

5. *Triduo.*] Id est, intra triduum, ea fere omnia quæ sequuntur, exposita sunt in narratione. Hanc consule.

11. *Mercenario.*] Mercenarius hic sumitur pro eo, qui pecuniâ corruptus est. Is autem fuit Quintus Pompeius, qui quo die Pub. Clodius occisus est, turbulentam concionem habuit, in quâ multa contumeliosè tum contra Milonem, tum contra Ciceronem dixit.

19. *T. Patinam.*] Patinas ille Lanuvinus fuit Clodii familiaris, à quo potuit edoceri Milonem Lanuvium venturum esse.

21. *Flaminem.*] De eo dictum est in narratione, parag. vi. l. 32.

24. *Arrius.*] De hoc Arrio loquitur in Orat. contra Vatinium.

micus, dixit, corruperit. Legite testimonia testium vestrorum; dixit C. Cassinius, cognomento Schola, Interamnas, familiarissimus & idem comes P. Clodii (cujus jampridem testimonio Clodius eâdem horâ Interamnæ fuerat & Romæ) P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse; sed subitò ei esse nunciatum, Cyrum architectum esse mortuum: itaque Romam repentè constituisse proficisci; dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius. Videte, Judices, quantæ res his testimoniis sint confectæ. Primùm certè liberatur Milo, non eo consilio profectum esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe qui ei obvius futurus omnino non erat; deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, Judices, fuisse, qui in hac rogatione suadendâ dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio vero majoris alicujus. Videlicet me latronem ac sicarium abjecti homines & perditi describebant. [a] Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro auditum esset, rediturum fuisse. Respiravi: liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitâsse. Nunc persequar cætera; nam occurrit illud: Igitur-ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus, si quidem exiturus ad cædem è villâ non fuisset; video enim illum, qui dicitur de Cyri morte nunciâsse, non id nunciâsse, sed Milonem appropinquare; nam quid de Cyro nunciaret, quem Clodius Româ proficiscens reliquerat morientem?

[a] *convincuntur.*

25. *Legite testimonia.*] Testimonia sunt testium dicta, quæ sæpe in judiciis à scribis legi jubebantur. Et hic lecta sunt.

26. *Interamnas.*] Interamnas vel Interamnanus gentile fuit nomen, ab Interamnâ Umbriæ civitate: dicta porro est quasi inter amnes.

28. *Interamnæ fuerat & Romæ.*] Cicero ostendit non esse credendum hujus Cassinii testimonio, qui dixit, se tum cum Clodio fuisse, cùm occisus est à Milone. Nam quâ horâ Clodius deprehensus est Romæ habitu muliebri in sacris bonæ Deæ, eum fuisse Interamnæ dixerat idem ipse Cassinius juratus testis.

Ib. *In Albano mansurum.*] In agro Albano villam habuit Clodius. Porro Albanus ager ab Albâ urbe dictus est, & hæc ab albâ sue, quam Ascanius, cùm eam conderet, invenisse dicitur. Tenuit illa imperium 330 annis antequam Roma conderetur.

29. *Cyrum Architectum.*] Illius Cyri meminit Cicero ad Quintum fratrem, & ad Atticum. Is autem fuit ædificandi magister.

31. *C. Clodius.*] C. Clodius Publii frater fuit, cujus filios duos accusatores fuisse Milonis Asconius tradit.

Ib. *Videte, Judices.*]. Concludit Cicero Milonem non fecisse insidias Clodio, idque adversariorum testimonio: quia nemo ei insidiatur, quem nescit sibi obviam futurum; id autem scire Milo non potuit.

37. *Majoris alicujus.*] Ciceronis nempe, qui, cùm esset Consularis majore dignitate Miloni præstabat.

38. *Abjecti homines.*] Q. Pompeius Rufus, & C. Sallustius, ut ex *Asconio* constat.

43. *Clodius quidem de insidiis cogitavit.*] Dicebant Clodiani quòd ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quia eo die remansurus erat in Albano. At ex eo exivisse, ut Romam rediret, quia ei de morte Cyri nunciatum est. At id Cicero refellit, quia efflantem eum animam reliquerit. Non igitur ei de Cyro, sed de Milonis adventu renunciatum est.

unà fui: testamentum simul obsignavi cum Clodio: testamentum autem palam fecerat, & illum hæredem & me scripserat; quem pridie horâ tertiâ animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie horâ decimâ denique ei nunciabatur? [b] Age, sit ita factum: quæ causa, cur Romam properaret? cur in noctem se conjiceret? quid afferebat festinatio? quòd hæres erat? primùm erat nihil, cur properato opus esset: deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod eâ nocte consequi posset; amitteret autem, si postridie manè Romam venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potiùs, quàm expetendus fuit: sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsistendum atque expectandum fuit.

[b] esto.

48. *Testamentum simul obsignavi.*] In testamentis faciendis septem testes debebant adesse, deinde hæredes subscribebant & obsignabant testamentum. Poterat autem quis hæres testis esse, ut ex hoc Ciceronis loco colligitur.

50. *Horâ tertiâ.*] Id est, nonâ nostrâ.

51. *Horâ decimâ.*] Nostrâ quartâ serotinâ.

52. *Cur in noctem.*] Id est, cur viæ se committeret horâ quartâ, duabus ante noctem?

54. *Deinde, si quid esset.*] Nihil tunc Romæ noctu aut de hæreditate, aut apud Senatum agere poterat.

59. *Subsistendum.*] Id est, in aliquo loco furtim manendum & expectandum in insidiis, quoad Clodius veniret.

SECUNDA PROBATIO.

A concomitantibus, sive ab ipsis facti circumstantiis.

XI. Noctu, invidioso & pleno latronum in loco occidisset: nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt. [a] Sustinuisset hoc crimen primùm ipse ille latronum occultator, & receptator locus, dum neque muta solitudo indicâsset, neque cæca nox ostendisset Milonem: deinde ibi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam hæc timentes in suspicionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria. Atque die

[a] locum ipsum omnes criminarentur.

4. *Et receptator locus.*] In viâ Appiâ monumentum est Basilii; qui locus latrociniis fuit infamis, ut refert Asconius Pedianus. Vocat autem receptatorem locum, quia eò se recipere ad latrocinandum fures solebant, metaphora sumpta ab iis qui latrones, & eorum furta recipiunt, & apud se recondunt.

Ib. *Muta solitudo.*] Muta solitudo dicitur, quòd facinus taceat, ut cæca nox, quæ id occultat; tanquam hæc non videat, illa non loquatur.

6. *Ab illo.*] Clodio.

7. *Etruria.*] Etruscos sæpe Clodius armis pellere suis possessionibus conatus erat. Etruria porro est Italiæ regio, quæ Tyrrheno mari incumbit, & ad primam usque Tiberis ripam protenditur.

illo certè Ariciâ rediens divertit Clodius ad Albanum; quod [b] ut sciret illum Milo Ariciæ fuisse, suspicari tamen debuit, eum, etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ viam tangeret, diversurum; cur neque ante occurrit, ne in villâ resideret; nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset? Video adhuc constare omnia, Judices: Miloni etiam utile fuisse, Clodium vivere; illi, ad ea quæ concupierat, optatissimum interitum Milonis fuisse: odium fuisse illius in hunc acerbissimum, in illum hujus nullum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferendâ; hujus tantùm in repellendâ: mortem ab illo denunciatam Miloni, & prædicatam palam; nihil unquam auditum ex Milone: profectionis hujus diem illi notum; reditum illius huic ignotum fuisse: hujus iter necessarium; illius etiam potiùs alienum: hunc præ se tulisse se illo die Româ exiturum; illum eo die se dissimulâsse rediturum: hunc nullius rei mutâsse consilium; illum caussam mutandi consilii finxisse: huic, si insidiaretur, noctem prope urbem expectandam; illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum. Videamus nunc id, quod caput est: locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior? Id vero, Judices, etiam dubitandum, & diutiùs cogitandum est? ante fundum Clodii: quo in fundo propter [c] insanas illas substructiones facilè mille hominum versabatur valentium? edito atque excelso superiorem se fore putabat Milo, & ob eam rem eum locum ad pugnam potissimùm delegerat? an in eo loco est potiùs expectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitârat? Res loquitur, Judices, ipsa: quæ semper valet plurimùm; si hæc non gesta audiretis, sed picta videretis, tamen appareret, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali; cùm alter veheretur in rhedâ penulatus, unà sederet uxor: quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam? cùm penulâ irretitus, rhedâ impeditus, uxore penè constrictus esset. Videte nunc illum, primùm egredientem è villâ subitò: cur vesperi? quid necesse est tardè? quî convenit, præsertim id temporis?

b *etsi.* c *magna ædificia.*

8. *Ariciâ.*] Clodius redibat Ariciâ quando Miloni obvius factus est, ubi Aricinorum decuriones allocutus fuerat. Aricia porrò Latii oppidum est in viâ Appiâ.

12. *Subsedit.*] Id est, furtim sedit in insidiis.

28. *Ante fundum.*] Fundus dicitur in jure propriè ager cum ædificio; nam *omnino fundus integrum aliquid est*, inquit Ulpianus.

29. *Mille hominum.*] Non fabros intelligit, sed operas quas multas habebat in hoc fundo Clodius, ut margines & ripas defenderet, & reficeret.

30. *Edito atque excelso loco.*] Occurrit objectioni adversariorum, qui volebant Milonem editum & superiorem locum occupasse ad Clodium interficiendum. Sed respondet Cicero potiùs ibi à Clodio Milonem expectatum fuisse.

36. *Penulatus.*] Penula vestis est, quæ supra tunicam accingitur, quam sumebant viatores, ut se contra vim imbrium & frigoris tegerent.

41. *Id temporis.*] Mense Februario.

Divertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in Alsiensi esse; villam ut perspiceret? millies in eâ fuerat; quid ergo erat moræ & tergiversationis? dum hic veniret, locum relinquere noluit. Age, nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore: tum sine eâ: nunquam non in rhedâ; tum in equo: comites Græculi, quocunquè ibat, etiam cùm in castra Etrusca properabat: tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui nunquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat & ancillarum greges: ille qui semper secum [d] scorta, semper exoletos, semper [e] lupas duceret; tum neminem, nisi ut virum à viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? quia non semper viator à latrone, nonnunquam etiam latro à viatore occiditur: qui quanquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros; [f] nec vero sic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus; semper ille, & quantum interesset P. Clodii se perire, & quanto illi odio esset, & quantum ille auderet, cogitabat; quamobrem vitam suam, quam maximis præmiis propositam & pene [g] addictam sciebat, nunquam in periculum sine præsidio & sine custodiâ projiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum, [h] Martemque communem: qui sæpe spoliantem jam & exsultantem evertit & perculit ab abjecto; adde inscitiam [i] pransi, poti, oscitantis ducis; qui cùm a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos incensos irâ vitamque domini desperantes cùm incidisset, [k] hæsit in iis pœnis, quas ab eo servi fideles pro domini vitâ expetiverunt.

[d] impudicas *mulieres.* [e] *meretrices.* [f] *nec verò tam parum paratus erat Milo contra Clodium, quin satis esset semper.* [g] *destinatam.* [h] *pugnam anpitem.* [i] *saturi, ebrii, negligentis.* [k] *dedit has pœnas.*

42. *Alsiensi esse.*] Alsium oppidum est ad ostia Tiberina.

47. *Comites Græculi.*] Asiaticos servos notat, quorum alii musici fuerunt, alii ad voluptatem comparati.

48. *In castra Etrusca properabat.*] Commemorat Tullius conjurationem Catilinæ, ut in odium judicum Clodium adducat, utpotè quondam illius conjurationis socium; voluit enim se Catilinæ adjungere præ metu Ciceronis Consulis atque adeo se in Catilinæ castra, qui tum Fesulis erat in Etruriâ, conferebat: cùm eum in itinere pœnituit, ac Romam reversus est. Ita *Asconius.*

Ib. *Nugarum.*] Tum Clodius neque secum ancillas, neque pueros ad nugas & delectationem comparatos habuit.

49. *Pueros symphoniacos.*] Habebat Milo secum musicos, qui cantu uxorem suam Faustam oblectarent.

51. *Exoletos.*] Istum verbum *Exoletus* substantivè sumptum, ut docet Valla scortum est masculum, propriè tamen adustæ ætatis.

52. *Virum à viro.*) Moris olim fuit apud Romanos, ut militibus potestas fieret, ut singuli singulos sibi notos eligerent, cùm majus aliquod sibi periculum imminere prospicerent. Vide T. Livium lib. 9.

55. *Mulier inciderat in viros.*) Vocat mulierem Clodium, qui vir fuit effœminatus, qui à Milone viro forti facilè potuit superari.

62. *Perculit ab abjecto.*) Sæpe accidit in certaminibus, ut qui prostratus est, surgat & vincat jam superantem.

TERTIA PROBATIO.

Ubi refutantur quæ de ſervis objiciebantur.

XII. Cur igitur eos manumiſit? metuebat ſcilicet ne indicarent: ne dolorem perferre non poſſent: ne tormentis cogerentur, occiſum eſſe à ſervis Milonis in Appiâ viâ P. Clodium confiteri. Quid opus eſt tortore? quid quæris? occideritne? occidit: jure, an injuriâ? nihil ad tortorem; facti enim in equuleo quæſtio eſt, juris in judicio? quid igitur in causâ quærendum eſt, id agamus hîc: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu verò cur miſerit, ſi id potius quæris, quàm cur parum amplis affecerit præmiis; neſcis inimici factum reprehendere; dixit enim hîc idem, qui omnia ſemper conſtanter & fortiter, M. Cato; dixitque in turbulentâ concione, quæ tamen ejus auctoritate placata eſt, non libertate ſolùm, ſed etiam omnibus præmiis digniſſimos fuiſſe, qui domini caput defendiſſent. Quod enim præmium ſatis magnum eſt tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus ſervis, propter quos vivit? etſi id quidem non tanti eſt, quàm quod propter eoſdem non ſanguine & vulneribus ſuis crudeliſſimi inimici mentem oculoſque ſatiavit; quos niſi manumiſiſſet, tormentis etiam dedendi fuiſſent, conſervatores domini, ultores ſceleris, defenſores necis. Hic verò nihil habet in his malis, quod minus moleſtè ferat, quàm, etiam ſi quid ipſi accidat, eſſe tamen illis meritum præmium perſolutum. Sed quæſtiones urgent Milonem, quæ ſunt habitæ nunc in atrio Libertatis; quibuſnam de ſer-

1. *Manumisit.*) Manumitti servus dicebatur, cùm dominus ejus aut caput ejusdem servi, aut aliud membrum tenens dicebat, *Hunc hominem liberum esse volo:* & eum emittebat manu. Postero enim die quo occisus est Clodius, Milo ex servis suis duodecim manumisit.

4. *Tortore.*) Tortor is vulgò dicebatur, qui torquebat in equuleo, non interficiebat.

5. *In Equuleo.*) Equuleus genus est tormenti, in quo ad inveniendum alicujus facti veritatem servi aut malefici torquebantur. Equuleus autem Catasta fuit lignea, cochleata ad intendendum ac remittendum apta. Catastæ huic ubi brachia, pedesque servis quibusdam, quæ fidiculæ dicebantur, alligaverant; tunc catastam intortam, atque in altum erectam, ut ex ea quasi ex cruce quadam, miser ille penderet, primum compagem ipsam ossium ejus divellebant: deinde candentibus ejusdem corpori laminis admotis, atque bisulcis ungulis ferreis lateribus laniatis, doloris acerbitatem augebant. Sozomenus Hist. Eccl. lib. 5.

10. *M. Cato.*] Judex in hac causâ erat M. Cato.

16. *Crudelissimi inimici.*] Clodii.

21. *Sed Quæstiones urgent Milonem.*] Cum servi Milonis manumissi fuissent ab eo, non poterant quæstioni subjici. Appius Clodius, qui erat filius C. Clodii, ipsius Clodii de quo hic agitur, frater, postulavit ut patrui sui servi quæstioni subjicerentur.

22. *In atrio libertatis.*] Juxta templa atria fuerunt, ubi sæpe vel exercebantur judicia, vel Senatus habebatur, quia alibi quàm in loco sacro haberi nefas fuit.

16. *Libertatis.*] Veteres Romani Libertatem pro Deo colebant, ut Cicero

vis? rogas? de P. Clodii; qui eos poſtulavit? Appius; quis produxit? Appius; unde? ab Appio. Dii boni! quid poteſt agi ſeveriùs? de ſervis nulla quæſtio eſt in dominum, niſi de inceſtu, ut fuit in Clodium; proximè deos acceſſit Clodius, propiùs quàm tum, cùm ad ipſos penetrârat: cujus de morte, tanquam de cæremoniis violatis quæritur. Sed tamen majores noſtri in dominum de ſervo quæri noluerunt, non quia non poſſet verum inveniri, ſed quia videbatur indignum eſſe, & domini morte ipsâ triſtius; in reum de ſervis accuſatoris cùm quæritur, verum inveniri poteſt? Age verò, quæ erat, aut qualis quæſtio? heus ubi Ruſcio, ubi Caſca? Clodius inſidias fecit Miloni? fecit: certa crux. Nullas fecit: ſperata libertas. Quid hac quæſtione certius, ſubitò arrepti in quæſtionem, tamen ſeparantur à cæteris, & in arcas conjiciuntur; ne quis cum iis colloqui poſſit; hi centum dies [a] penès accuſatorem cùm fuiſſent, ab eo ipſo accuſatore producti ſunt; quid hac quæſtione dici poteſt integrius? quid incorruptius?

[a] *apud.*

scribit lib. 2. de naturâ Deorum. Huic Sempronius Gracchus, Gracchorum pater, in Aventino monte ædem ex multatitiâ pecuniâ extruendum curavit. T. Liv. lib. 24.

24. *Dii boni.*] Severitatem accusatorum arguit, quia non Clodii servi, sed rei Milonis accusari debuerant, neque enim audiuntur in judicio servi contra dominum, nisi accusetur incestûs; ut aliquando in Clodium actum est, cùm de incestu cum sorore commisso accusatus est.

27. *Cum ad ipsos penetrarat.*] Clodius, ut sæpe dictum est à Cicerone, veste muliebri irrepsit in locum abditum, ubi mulieres sacra Bonæ Deæ faciebant, quæ tum in domo Cæsaris utpote Consulis, per uxorem ejus, & virgines Vestales peragebantur. Ad ea sacra ne quidem imprudenti viro accedere fas fuit: quòd ita religiosè observatum est, ut ab omni memoriâ his adfuisse per summum nefas unus Clodius legatur.

Ib. *Tanquam de cæremoniis violatis.*] Jocatur hic Cicero, dum ait, de ejus servis quæri, perinde ac si deorum cæremoniæ violatæ essent.

32. *Heus ubi Ruscio, ubi Casca?*] Servorum nomina sunt, qui appellantur ab Appio, priùs interrogante, quàm eos quæstioni subjiciat.

33. *Insidias fecit Miloni.*] Interrogatio Appii.

Ib. *Fecit.*] Responsio servi.

Ib. *Certa Crux.*] Minatur Appius crucem servo, quo vulgò supplicio servi afficiebantur.

34. *Nullas fecit.*) Servus respondet, metu crucis, nullas fecisse.

Ib. *Sperata libertas.*) Respondet Appius, huic esse servo sperandum libertatem, ne ille vacillet in responsionibus.

Ib. *Quid hac quæstione certius?*) Ironia.

35. *Arrepti.*) A tortore

36. *In arcas conjiciuntur.*) Arcæ fossæ sunt separatæ, quas Jurisconsulti, ut refert Hottomannus, *malas mansiones* appellant; tormentorum autem ad exprimendam veritatem genera hæc fuerunt, ignis, rota, flagella, equuleus, aculeus, fidiculæ.

Ib. *Hi centum dies.*) Intercessere centum dies à tempore quo Clodius interfectus est, ad hoc usque tempus quo in jus vocatus est Milo.

QUARTA PROBATIO.

A consequentibus, Milonem non fecisse insidias.

23 XIII. Quod si nondum satis cernitis, cùm res ipsa tot tam claris argumentis signisque luceat, purâ mente atque integrâ Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nullâ conscientiâ exanimatum Romam revertisse: recordamini, per deos immortales, quæ fuerit celeritas reditûs ejus; qui ingressus in forum, ardente curiâ: quæ magnitudo animi: qui vultus: quæ oratio. Neque verò se populo solùm, sed etiam Senatui commisit: neque Senatui modò, sed etiam publicis præsidiis & armis: neque his tantùm, verùm etiam ejus potestati, cui Senatus totam rempublicam, omnem Italiæ [a] pubem, cuncta populi Rom. arma commiserat; cui se nunquam hic profectò tradidisset, nisi causæ suæ confideret; præsertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiæ, Judices, & magna in utramque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint, & pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccârint. Neque verò sine certâ ratione causa Milonis semper à Senatu probata est; videbant enim sapientissimi homines facti rationem, [b] præsentiam animi, defensionis constantiam. An verò obliti estis, Judices, recenti illo nuncio necis Clodianæ, non modò inimicorum Milonis sermones & opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum, qui negabant eum Romam esse rediturum? Sive enim illud animo irato ac [c] percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum tanti mortem P. Clodii putâsse, ut æquo animo patriâ careret, cum sanguine inimici explêsset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem vi-

[a] *juventutem.* [b] *securitatem.* [c] *commoto.*

5. *Celeritas reditûs ejus.*] Quâ nocte incensa fuit curia, eâdem Milo Romam rediit, ut ait Asconius, licèt arbitrarentur bene multi, eum abiisse in exilium.

6. *Ardente curiâ.*] His verbis docet nos Asconius: *Populus, duce Sexto Clodio Scribâ, corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum, quo in igne & ipsa quoque curia flagravit; item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.*

7. *Neque se populo solum, sed etiam Senatui.*] Populus Rom. ferebat aliquando judicium, ut videre est in causâ Rabirii perduellionis rei: & Senatus in rebus atrocioribus; ut in causâ eorum qui Catilinam secuti sunt; tum denique Consules, cum decreto Senatûs eis mandatum est, ut viderent ne quid detrimenti caperet Respub.

9. *Ejus potestati.*] Pompeium significat, cui Consuli Senatus omnem potestatem commiserat, ut videret ne quid detrimenti caperet Respublica, vel propter Milonis potentiam, vel ob Clodianorum factiones.

rum, quin, cùm ſuo periculo ſalutem reipublicæ attuliſſet, cederet æquo animo legibus, ſecum auferret gloriam ſempiternam, nobis hæc fruenda linqueret, quæ ipſe ſervâſſet. Multi etiam Catilinam, atque illa portenta loquebantur: ERUMPET, occupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet; miſeros interdum cives optimè de republicâ meritos, in quibus homines non modò res præclariſſimas obliviſcuntur, ſed etiam nefarias ſuſpicantur! Ergo illa falſa fuerunt: quæ certè vera extitiſſent, ſi Milo admiſiſſet aliquid, quod non poſſet honeſtè verèque defendere. Quid, quæ poſtea ſunt in eum congeſta? quæ quamvis etiam mediocrium delictorum conſcientiâ [d] perculiſſent, ut ſuſtinuit? dii immortales! ſuſtinuit? immo verò ut contempſit, ac pro nihilo putavit? quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, niſi fortiſſimus vir, negligere potuiſſet; ſcutorum, gladiorum, frenorum, ſparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi poſſe judicabatur: nullum in urbe vicum, nullum angiportum eſſe dicebant, in quo Miloni non eſſet conducta domus: arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi; domus in clivo Capitolino ſcutis referta; plena omnia malleolorum ad urbis incen-

[d] *permoviſſent.*

27. *Cederet æquo animo legibus.*] Id est, pareret legibus quæ jubent eum exulare, qui civem interfecerit.

29. *Multi etiam Catilinam.*] Credebant aliqui quòd Catilinæ similis bellum inferret patriæ.

30. *Atque illa portenta.*) Intelligit perniciosos illos cives qui Catilinam ducem secuti sunt, quales fuerunt Lentulus, Cethegus, aliique quamplurimi, de quibus in Orat. contra Catil. loquitur.

31. *Miseros interdum cives.*] Exclamatio est quâ concludit hanc brevem narrationem; hos porro miseros dicit, quòd licet de Repub. bene meriti sint, tamen ab ipsis collata Reipub. beneficia facile populus obliviscitur, & mala de iis sæpe suspicatur.

36. *In eum congesta.*] Id est, tot de eo dicta sunt ex quo Romam rediit, ut si mediocrium etiam delictorum sibi conscius fuisset, horum conscientiâ exagitatus statim se proripuisset ex urbe, ut Catilinæ contigit, qui oratione Ciceronis perculsus, noctu statim Româ abiit.

40. *Frenorum.*] De frenis illis nihil constat, sive illis frenentur equi, sive quædam instrumenta, & obices ad sistendos hostium impetus sunt.

41. *Sparorum.*] Sparus genus est exigui teli rustici, à spargendo dictum, quòd inter hostes spargeretur.

Ib. *Pilorum.*] Pilum telum missile est, quo pedites in exercitu utebantur. Pilum verò, ut scribit Vegetius, aliud majus fuit, quod erat septem pedum & semis, habens ferrum novem unciarum: minus autem trium pedum & semis fuit; hoc armorum genere Romani potissimùm usi sunt.

42. *In urbe vicum.*] Tria in urbe sunt viarum genera, ut Varro scribit; *vici* qui viæ latiores sunt, cum exitu ab omni parte: *funduli* qui exitu carent: & *angiportum*, vel *angiportus.*

Ib. *Angiportum.*] Angiportum vel Angiportus sunt angustiores viæ, ita dictæ, quòd per eas non agi possit quidquam, ad portum, non jumentum, non currus.

44. *Ocriculanam.*] Ocricula sive Ocriculum, urbs est in Umbriâ, versus Etruriam, prope Tiberim, ubi Milo domum habuit.

45. *Malleolorum.*] Ex Nonio, *Malleoli manipuli spartei pice contecti, qui incensi, aut in muros, aut in testudines jaciuntur.* Malleolus quandoque generaliter sumitur pro omni aliâ materiâ quæ celerrimè ignem corripit.

dia comparatorum. Hæc non delata ſolùm, ſed penè credita: nec antè e repudiata ſunt, quàm quæſita. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii: ſed dicam, ut ſentio, Judices; nimis multa audire coguntur, neque aliter facere poſſunt ii, quibus tota commiſſa eſt reſpublica; quin etiam audiendus ſit popa Licinius neſcio quis de Circo maximo, ſervos Milonis apud ſe ebrios factos, ſibi confeſſos eſſe, de interficiendo Cn. Pompeio conjuraſſe: deinde poſtea ſe gladio percuſſum eſſe ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nunciavit; arceſſor in primis; de amicorum ſententiâ rem defert ad Senatum; non poteram in illius mei patriæque cuſtodis tantâ ſuſpicione non metu exanimari: ſed mirabar tamen credi popæ; [ebrioſorum] confeſſionem ſervorum audiri; vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verùm tamen, ut intelligo, cavebat magis Pompeius, quàm timebat, non ea ſolùm quæ timenda erant, ſed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Cæſaris clariſſimi & fortiſſimi viri, per multas noctis horas nunciabatur: nemo audierat tam celebri loco, nemo ſenſerat: tamen audiebatur: non poteram Cn. Ponpeium, præſtantiſſimâ virtute civem, timidum ſuſpicari: diligentiam, totâ republicâ ſuſceptâ, nimiam nullam putabam. Frequentiſſimo Senatu nuper in Capitolio Senator inventus eſt, qui Milonem cum telo eſſe diceret: nudavit ſe in ſanctiſſimo templo, quoniam vita talis & civis & viri fidem non faciebat, ut, eo ta-

e *rejecta.*

47. *Quàm quæsita.*] Illa arma non inventa sunt, licet multâ usi sint inquisitione Clodiani.

51. *Popa.*] Popa sacrificulus est, qui victimas impacto in frontem malleo cædit. Poparum etiam munus fuit domos funestas purgare: credebant quippe veteres unius morte totam familiam inquinari.

Ib. *De Circo maximo.*] Id est, de plebe sacrificorum; sic enim solebant de vilioribus hominibus loqui. Certe Suetonius refert, apud Circum maximum fuisse collegium hominum perditissimorum, ex quibus fortasse fuit ille Licinius. Tres porro fuerunt circi, quorum unus Maximus appellatus est, inter Palatinum & Aventinum montem: alter Circus Apollinaris: tertius in Vaticano.

Ib. *Apud se ebrios.*] Licinius ille popinam habuit in Circo maximo, & ibi vinum vendidit.

52. *Sibi confessos esse.*] Infirmat Cicero illorum servorum testimonium, quasi ebriis hominibus habenda fides non esset.

58. *Acu punctum.*] Hyperbolica diminutio, quod nempe vulnus leve inflictum acu, pro maximo vulnere, eoque à gladiatore illato habeatur.

60. *Cavebat magis Pompeius.*] Mitigat hic animum Pompeii, dum eum ait retulisse ad Senatum, non quòd timeret, sed ut omnes metu liberaret.

63. *Tam celebri loco.*] Erat illa domus Cæsaris in viâ sacrâ, ubi maxima erat populorum frequentia; tum quia hic multi fructus vendebantur; tum quia non longè erat à foro.

67. *Senator.*] Narrat Asconius hunc Senatorem fuisse P. Cornificium, aitque tunc Ciceronem exclamasse *Talia omnia sunt crimina de Milone perlata.*

68. *Nudavit se in sanctissimo templo.*] Senatum significat, quia nunquam Senatus, nisi in loco auguriis consecrato, habebatur.

69. *Quoniam vita talis, &c.*] Repo-

cente, res ipsa loqueretur; omnia falsa, atque insidiosè ficta comperta sunt.

XIV. Quòd si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompeii, (te enim jam appello eâ voce, ut me audire possis) tuas, tuas, inquam suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tuâ vitâ nefariè aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas; si Italiæ [a] delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitant, si hæc arma, si Capitolinæ cohortes, si excubiæ, si vigiliæ, si delecta juventus, quæ tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certè vis & incredibilis animus, & non unius viri vires atque opes indicantur, siquidem in hunc unum & præstantissimus dux electus, & tota respublica armata est. Sed quis non intelligit, omnes tibi reipublicæ partes ægras & labantes, ut eas his armis sanares & confirmares, esse commissas? Quòd si Miloni locus datus esset, probâsset profectò tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariorem fuisse, quàm te sibi: nullum se unquam periculum pro tuâ dignitate fugisse: cum illâ ipsâ teterrimâ [b] peste sæpissimè pro tuâ gloriâ contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quæ tibi clarissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se à te postea defensum in periculo capitis, adjutum in petitione Præturæ: duos se habere semper amicissimos sperâsse, te tuo beneficio, me suo; quæ si nòn probaret; si tibi ita penitus [c] insedisset ista suspicio, nullò ut evelli modo posset; si denique Italia à delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade, nunquam esset conquietura; næ iste haud dubitans cessisset patriâ, is, qui ita natus est, & ita consuevit;

[a] *collecti milites.* [b] *Clodio.* [c] *infixa esset.*

tabant Romani pro maximo crimine, si quis se nudasset, sed illius improbitate Senatoris Milo coactus est., ut à se tanti sceleris suspicionem removeret.

2. *Clodianum crimen.*] Crimen Clodianum dicit, quod objicitur de cæde Clodii, qui cùm justissimè occisus sit, nihil est quod Milo vereatur.

4. *Perhorrescimus.*] Cicero non timet Miloni propter interfectum à se Clodium, sed propter suspiciones quas Pompeius habuit, à Milone paratas sibi insidias fuisse.

6. *Conquisitores tui.*] Conquisitores illi sunt, sive lictores, sive satellites, sive exploratores quibus aliquid muneris aut à Consulè, aut ab aliquo magistratu commissum est.

7. *Capitolinæ cohortes.*] Cohortes in Capitolio ponebantur ad urbis præsidium, cùm seditionis periculum erat aliquod.

15. *Quòd si Miloni.*] Milo voluit venire ad Pompeium, in hortis, periculi causâ, commorantem: sed per propinquum nunciavit ei, ne ad se veniret, ut refert Asconius.

20. *Defensum.*] De vi accusatus Milo, post suum tribunatum à Pompeio defensus est; in quem dicentem à Clodianis impetus factus est.

22. *Te tuo.*] Pompeius beneficio sibi Milonem devinxerat, cum eum defendit.

Ib. *Me suo.*] Milo beneficio Ciceronem affecerat, quia ejus in urbem revocationem plurimùm adjuverat.

te, Magne, tamen antestaretur; quod nunc etiam facit. Vide quàm sit varia vitæ commutabilisque ratio, quàm vaga volubilisque fortuna, quantæ infidelitates in amicis, quàm ad tempus [d] aptæ simulationes, quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timiditates! erit, erit illud profectò tempus, & illucescet aliquando ille dies, cùm tu salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse [e] motu aliquo communium temporum immutatis (qui quàm crebrò accidat, experti debemus scire) & amicissimi benevolentiam, & gravissimi hominis fidem, & unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quanquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, juris publici, moris majorum, rei denique publicæ peritissimum, cùm Senatus ei commiserit, ut videret, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CAPERET ([f] quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis) hunc exercitu, hunc delectu dato, judicium expectaturum fuisse in ejus consiliis vindicandis, qui vel judicia ipsa tolleret? satis judicatum est à Pompeio, falsò ista conferri in Milonem, qui legem tulit, quâ, ut ego sentio, Milonem absolvi à vobis oporteret; ut omnes confitentur, liceret. Quòd verò in illo loco, atque illis [g] publicorum præsidiorum copiis circumfusus sedet; satis declarat, se non terrorem inferre vobis (quid enim illo minus dignum quàm cogere ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse, & more majorum, & suo jure posset?) sed præsidio esse: ut intelligatis contra hesternam concionem illam licere vobis, quod sentiatis, liberè judicare.

[d] *accommodatæ.* [e] *discordiâ civili.* [f] *quo dicto.* [g] *militum.*

27. *Te antestaretur.*] Antestari aliquem is dicitur, qui prehensâ ejus auriculâ monet, ut meminerit se testem adhiberi, ubi alii in jus vocantur; estque verbum juridicum.

44. *Legem tulit.*] Tulit legem Pompeius, ut de cæde Clodii quæreretur.

49. *Suo jure posset.*] Cùm Consul esset Pompeius pro datâ sibi potestate, ne quid detrimenti caperet Respublica, poterat sine judicio Milonem opprimere.

50. *Contra hesternam concionem.*] Pridie quàm hoc judicium haberetur, seditiosam concionem habuit Munatius Plancus Tribunus plebis, quâ populum cohortatus est, ut frequens sequenti die huc adesset judicio; nec pateretur elabi Milonem; quâ concione videbatur præscribere judicibus sententiam; cum verò Pompeius metueret ne quid seditiosè à populo fieret, à Cicerone dicitur præsidia hæc constituisse.

SECUNDA PARS
CONFUTATIONIS.

Gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse.

XV. Nec verò me, Judices, [a] Clodianum crimen movet: nec

[a] *cædes Clodii.*

tam ſum demens, tamque [b] veſtri ſenſûs ignarus atque expers, ut neſciam quid de morte Clodii ſentiatis, de quâ ſi jam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impunè Miloni palam clamare, atque mentiri glorioſè liceret: Occîdi, occîdi non Sp. Melium qui annonâ levandâ, jacturiſque rei familiaris, quia nimis [c] amplecti plebem putabatur, in ſuſpicionem incidit regni appetendi: non Tiberium Gracchum, qui [d] collegæ magiſtratum per ſeditionem abrogavit: quorum interfectores implêrunt orbem terrarum nominis ſui gloriâ: ſed eum (auderet enim dicere, cùm patriam periculo ſuo liberâſſet) cujus nefandum adulterium in pulvinaribus ſanctiſſimis nobiliſſimæ fœminæ comprehenderunt: eum, cujus ſupplicio Senatus ſolemnes religiones expiandas ſæpe cenſuit: eum quem cum ſorore germanâ nefarium ſtuprum feciſſe L. Lucullus juratus ſe, quæſtionibus habitis, dixit comperiſſe: eum, qui civem, quem Senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbis ac vitæ civium conſervatorem judicabant, ſervorum armis [e] exterminavit: eum qui regna dedit, ademit;

[b] *ſententiæ.* [c] *amare.* [d] *collegam depoſuit magiſtratu.* [e] *expulit.*

5. *Mentiri gloriosè.*] Non Milo, sed servi Milonis Clodium occiderant.

Ib. *Non Sp. Melium.*] Argumento Cicero utitur à minori ad majus: majorem enim sibi gloriam peperit Milo interficiendo Clodium, quàm Ahala Sp. Melium. Melius enim cùm videret annonæ caritatem, privata sua pecuniâ frumentum emit, & illud in capita civium largitus est: unde venit in suspicionem regni affectati, quâ de causâ jussu Quintii Dictatoris ab Ahalâ Servilio Magistro equitum occisus est.

6. *Annonâ levandâ.*] Annona propriè pro re frumentarià sumitur; promiscuè verò pro quolibet alimentorum genere.

8. *Tiberium Gracchum.*] Gracchus magistratu privavit Octavium collegam suum quoniam suis rogationibus intercedebat; volebat enim leges Agrarias ferre, quibus publicos agros dividere populo intendebat. Cùm nemo obsisteret Consulum vel Tribunorum, Scipio Nasica, qui longè omnium optimus habebatur, irruens in concionem, Tiberium Gracchum interficit.

11. *Cujus nefandum adulterium.*] Opponit jam flagitia Clodii, seu violatam religionem, illorum criminibus: nam si illi, quia tantum in suspicionem venerunt criminis, occisi jure existimantur; quanto æquius Clodius, qui & sacrificia infami libidine polluit, & deprehensus est?

12. *In pulvinaribus.*] Id est, in ipsis penetralibus delubri Deæ Cybeles; in templis enim erant pulvinaria sive lectuli, ubi Deorum simulacra reponebantur.

Ib. *Nobilissimæ fœminæ.*] Et Virgines Vestales & aliæ matronæ, quæ in C. Cæsaris Consulis ædibus convenerant.

15. *L. Lucullus.*] Lucullus in jus vocatus, ut testimonium diceret de vitâ Clodii, dixit se per tormenta ab ancillis suis comperisse, Clodium nefarium stuprum, cum suâ sorore, quæ ipsi Lucullo nupta erat, commisisse.

17. *Conservatorem.*] Semetipsum Cicero nominat, qui urbis conservator dictus est, quia eam à conjuratione Catilinæ vindicavit.

18. *Regna dedit.*] Cicero de Haruspicum responsis, ait Pessinuntem, sedem & domicilium Cybeles, Brogitaro, Gallogræco impurissimo homini vendidisse, & eum regem jussisse appellari.

Ib. *Ademit.*] Tulit legem Clodius, ut Cyprus insula in provinciæ formam redigeretur, & ut Ptolemæus rex Cypri sedens cum purpurâ & sceptro, & illis insignibus regiis præconi publico subjiceretur, & cum bonis omnibus publicaretur: & ut M. Cato cum jure Prætorio, adjecto etiam Quæstore, mitteretur

orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est: eum, qui plurimis cædibus in foro factis, singulari virtute & gloriâ civem domum vi & armis compulit; eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore, nec in libidine: eum, qui ædem nympharum incendit, ut memoriam publicam recensionis tabulis publicis [f] impressam extingueret: eum denique, cui jam nulla lex erat, nullum civile jus, nulli possessionum termini; qui non calumniâ litium, non injustis vindiciis ac sacramentis alienos [g] fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat: qui non solùm Etruscos (eos enim penitus contempserat) sed hunc Cn. Pompeium, virum fortissimum, atque optimum civem, judicem nostrum pellere possessionibus, armis castrisque conatus est: qui cum architectis & decempedis villas multorum hortosque peragrabat: qui Janiculo & Alpibus spem

[f] *descriptam.* [g] *possessiones.*

in insulam Cyprum, & regiæ gazæ vendendæ, & pecuniæ deportandæ præficeretur; ut qui Byzantii rerum capitalium damnati exularent, populi Rom. nomine in eandem civitatem reducerentur.

19. *Quibuscum voluit partitus est.*] Elatè hoc dicit, quia Macedoniam Pisoni, Syriam Gabinio decrevit.

20. *In foro.*] Id est, templo Castoris, quod erat foro vicinum, quo in templo Clodius servum collocaverat, cui ex manibus extorta sica est, et delata ad Gabinium; interrogatus servus respondit sibi à Clodio imperatum fuisse, ut Pompeium occideret, quâ de causâ se domi continuit Pompeius. *Asconius.*

22. *Ædem nympharum.*] Iis nymphis, quæ fontibus præsunt, Romæ fuit ædificatum templum, ut essent adversus incendia propitiæ, quod à Clodio incensum est. Vide Orat. de Harusp. resp.

23. *Ut memoriam publicam recensionis.*] Solebant Censores singulis lustris omnes tribus censere, & tabulas habere, in quibus scelera omnium civium notabantur. Cum autem non ignoraret Clodius sua flagitia in acta publica referri, ibique asservari, incendit illud templum, ut eorum memoria deleretur.

26. *Calumniâ.*] Calumnia est callida & malitiosa juris interpretatio. Vide Dig. l. 2.

Ib. *Injustis vindiciis.*] Ex Festo lib. ult. *vindiciæ appellantur res eæ, de quibus controversia est.* Vindiciarum verò jus est lis vindicandæ possessionis apud Prætorem: Sed quoniam in hâc lite deponebatur summa quædam pecuniæ; & qui vincebant, auferebant partem pecuniæ: & qui vincebatur, ejus pecuniæ deponebatur in ærarium tanquam res sacra esset; inde sacramentum alibi dicitur, ex sponsione agere, & sacramenta litigare, quæ eadem sunt.

28. *Etruscos.*] Dixit superiùs Clodium Etruscorum sylvas depopulatum esse, quibus jam tanquam hostibus bellum intulisse conqueritur.

29. *Cn. Pompeium.*] Non est dubium quin ille Cn. Pompeius alius sit à Pompeio Magno, neque enim Magnus Pompeius fuit in hâc causâ judex, quia tùm Consul erat. Nisi forte Q. Pompeius sit, quem, licèt Milonis inimicum, appellat ut eidem eum devinciat. [Sed alii rectiùs reponunt *Q. Varium*, pro *Cn. Pompeium.*]

31. *Decempedis.*] Decempeda propriè dicitur pertica decem pedibus longa, quâ architecti, fabri, mensores agrorum uti solent; aliquando etiam sumitur pro ipsis mensoribus, ut hîc à Cicerone videtur sumi.

32. *Janiculo.*] Janiculum urbs erat olim Etruriæ in ripâ citeriore Tiberis; sic dicta ea pars urbis, quòd à Jano antiquissimo Italiæ Deo condita sit, cùm totam Italiam cum Saturno divisisset, qui ultra Tiberim etiam urbem ædificavit, quæ ab eo Saturnia dicta est, ut ex Virg. lib. 8 Æneid. habemus: vult autem indicare Cicero, quod à Janiculo sive Româ ad Galliam usque omnes possessiones vindicare sibi voluerit.

Ib. *Alpibus.*] His montibus Italia à Galliâ separatur.

possessionum terminabat suarum: qui, cùm ab equite Romano, splendido & forti viro, T. Pacavio, non impetrâsset, ut insulam in lacu Pretio venderet, [h] repentè lintribus in eam insulam, materiam, calcem, cæmenta atque arma convexit; dominoque trans ripam inspectante, non dubitavit ædificium exstruere in alieno: qui huic T. Furfanio, cui viro, dii immortales! (quid enim ego de mulierculâ Scantiâ? quid de adolescente Apronio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent) sed ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum; quâ invidiâ huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem, hominem mihi conjunctum fidissimâ gratiâ, absentem de possessione fundi dejecit: qui parietem sic per vestibulum sororis instituit [i] ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modò vestibulo privaret, sed omni aditu & limine.

XVI. Quanquam hæc quidem jam tolerabilia videbantur, etsi [a] æquabiliter in remp. in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat: sed nescio quomodo jam usu obduruerat, & percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quæ verò aderant jam & impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre? Imperium si ille nactus esset, omitto socios, exteras nationes, reges, tetrachas: vota enim faceretis; ut in eos se potius mitteret, quàm in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias: pecunias dico? à liberis, à liberis medius fidius, & à con-

h *subito.* i *ædificare.* a *æqualiter.*

34. *In lacu Pretio.*] Lacus Pretius appellatus Romam inter & Viterbium est. Alii lacum *Prælium* appellare malunt.

35. *Lintribus.*] Lintres naves parvæ sunt, quibus utuntur piscatores.

38. *Furfanio.*] Furfanius amicus fuit Ciceronis, ad quem Prætorem scripsit, ut patet ex libro sexto Epist. ad Famil.

42. *Mortuum se in domum illaturum.*] Minatus est Clodius Furfanio se in ejus domum mortuum illaturum, ut cædis reus haberetur, quasi in suâ domo eum interemisset; vel quia mortuo illato religiosa domus fiebat, & jus ejus domino peribat, quia res religiosæ nullius juri subjectæ sunt. Vide Caium Jurisc. lib. Pandect. 11. tit. de religiosis locis.

43. *Appium fratrem.*] Appius Claudius frater Pub. Clodii Pulcher dictus est, ad quem plures Ciceronis literæ leguntur, & qui paulo post cum Pisone censor fuit.

45. *Vestibulum.*] Vestibulum locus vacuus est ante domûs januam, per quem à viâ aditus & accessus est ad ædes.

4. *Percalluerat.*] Translatio sumpta à manibus & pedibus, quibus assiduo labore callus obducitur.

7. *Socios.*] Socii dicebantur, qui à populo Romano victi aliquod tributum & ex agris suis decimas pendebant, tamen suis legibus utebantur.

Ib. *Tetrarchas.*] Principes sunt Tetrarchæ, qui quartam tantùm regni partem occupabant.

10. *Medius fidius.*] Medius fidius vel tres sunt voces: vel unica; non duæ, ut putant aliqui; nam ut dicimus *mehercule* ita & *medius fidius;* at utroque per Herculem juratur, ut indicat Tertull. lib. de Idol. cap. 22. Festus vult eâ voce significari *Jovis filium,* id est, *Herculem,* quod *Jovem* Græci *Dia* appellant; *fidium* autem apponi pro *filio,* quod sæpe antiqui pro L. literâ D.

jugibus vestris nunquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi hæc putatis, quæ patent, quæ nota sunt omnibus, quæ tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempub. resque privatas omnium possideret? Quamobrem si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius, ADESTE, quæso, atque audite, cives; P. Clodium interfeci: ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis judiciis frenare poteramus, hoc ferro & hâc dexterâ à cervicibus vestris repuli; per me unum effectum est, ut jus, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent: esset verò timendum quonam modo id [factum] ferret civitas; nunc enim quis est, qui non probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimùm reipublicæ profuisse, maximâ lætitiâ populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, & dicat, & sentiat? Nequeo vetera illa populi Romani quanta fuerint gaudia judicare; multas tamen jam summorum imperatorum clarissimas victorias ætas nostra vidit; quarum nulla neque tam diuturnam attulit lætitiam, nec tantam. Mandate hoc memoriæ, Judices; spero multa vos liberosque vestros in republicâ bona esse visuros; in his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil horum vos visuros fuisse; in spem maximam, &, quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro Consule, compressâ hominum licentiâ, cupiditatibus fractis, legibus & judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quæ tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent? Non timeo, Judices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus, libentiùs hæc in illum evomere videar, quàm veriùs; etenim etsi præcipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio pene æqualiter versaretur odium meum. Non potest dici satis, nec cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, Judices; nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii; fingite animis (liberæ enim sunt cogitationes nostræ, &, quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus) fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ: si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui

utebantur. Porro illud *me* quod in *medius fidius* primum locum obtinet, nonnullis placet esse pronomen, pro *ita me deus fidius juvet*. Volunt alii denique, *me* esse adverbium atque idem significare quod *per*, unde *mehercule*, per Herculem. Vide Vossium lib. Etymol.

26. *Summorum.*] Hac ætate extitêre Sylla & Marius.

33. *Summo viro Consule.*] Pompeio.

50. *Quonam modo.*] Argumentum ex

eâ virtute, ac fortunâ eſt, ut ea potuerit ſemper, quæ nemo præter illum: ſi is, inquam, potuiſſet, aut quæſtionem de morte P. Clodii ferre, aut ipſum ab inferis excitare, utrum putatis facturum fuiſſe? etiam ſi propter amicitiam vellet illum ab inferis revocare, propter rempub. non feciſſet. Ejus igitur mortis ſedetis ultores, cujus vitam ſi putetis per vos reſtitui poſſe, nolitis: & de ejus nece lata quæſtio eſt, qui ſi eâdem lege reviviſcere poſſet, lata lex nunquam eſſet. Hujus ergo interfector qui eſſet, in confitendo ab hiſne pœnam timeret, quos liberaviſſet? Græci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus inſtitutas viris? quos cantus? quæ carmina? prope ad immortalitatis & religionem & memoriam conſecrantur. Vos, tanti conſervatorem populi, tanti ſceleris ultorem, non modò honoribus nullis afficietis, ſed ad ſupplicium rapi etiam patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, ſi feciſſet, & magno animo, & libenter, ſe feciſſe libertatis omnium causâ: quod ei certè non confitendum modò fuiſſet, verùm etiam prædicandum. Etenim ſi id non negat, ex quo nihil petit, niſi ut ignoſcatur; dubitaret id fateri, ex quo etiam præmia laudis eſſent petenda? niſi verò gratius putat eſſe vobis ſui ſe capitis, quàm veſtri ordinis defenſorem fuiſſe: cùm præſertim in eâ confeſſione, ſi grati eſſe velletis, honores aſſequeretur ampliſſimos: ſin factum vobis non probaretur (quanquam quî poterat ſalus ſua cuique non probari?) ſed tamen ſi minus fortiſſimi viri virtus civibus grata [b] cecidiſſet; magno animo conſtantique cederet ex ingratâ civitate; nam quid eſſet ingratius, quàm lætari cæteros, lugere eum ſolum propter quem cæteri lætarentur? Quanquam hoc animo ſemper omnes fuimus in patriæ proditoribus opprimendis, ut, quoniam noſtra futura eſſet gloria, periculum quoque & invidiam noſtram putaremus; nam quæ mihi contribuenda laus eſſet ipſi, cùm tantum in conſulatu meo pro vobis ac liberis veſtris auſus eſſem, ſi id, quod conabar, ſine [c] maximis dimicationibus meis me eſſe auſurum arbitrarer? quæ mulier ſceleratum ac pernicioſum civem occidere non audeat, ſi periculum non timeret? Propoſitâ invidiâ, morte, pœnâ, qui nihilo ſegniùs rempub. defendit, is vir vere putandus eſt. Populi grati

[b] *fuiſſet.* [c] *periculo & invidiâ.*

minori, & enthymema non solùm ex comparatione, sed etiam à contrariis.

53. *Quæstionem.*] Id est judicium, in quo habetur quæstio.

63. *Res divinas.*] Intelligit statuas, monumenta, columnas, quæ in Deorum honorem erecta sunt.

64. *Religionem.*] Iis habebantur cæremoniæ, quasi inter deos essent.

65. *Ultorem.*] Milo interficiendo Clodio ultus est religionem, quam violavit ille cùm in sacra Bonæ Deæ se intulit.

84. *Ausus essem.*] Loquitur de Catilinæ conjuratione à se oppressa.

est, præmiis afficere benè meritos de republicâ cives: viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse pœniteat. Quamobrem uteretur eâdem confessione T. Annius, quâ Ahala, quâ Nasica, quà Opimius, quà Marius, quâ nosmetipsi; &, si grata respublica esset, lætaretur: si ingrata, tamen in gravi fortunâ, conscientia suâ niteretur. Sed hujus beneficii gratiam, Judices, fortuna populi Romani, & vestra felicitas, & dii immortales sibi deberi putant. Nec verò quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam [d] vim esse ducit, numenve divinum: quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec cœli signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque, id quod maximum est, majorum nostrorum sapientia; qui sacra, qui cœremonias, qui auspicia & ipsi sanctissimè coluerunt, & nobis suis posteris prodiderunt. Est, est profecto illa vis: neque in his corporibus, atque in hâc imbecillitate nostrâ inest quiddam, quod vigeat & sentiat, & non inest in hoc tanto naturæ tam præclaro motu; nisi fortè idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: proinde quasi nostram ipsam mentem, quâ sapimus, quâ providemus, quâ hæc agimus ac dicimus, videre, aut planè qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea est igitur ipsa, quæ sæpe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit: quæ illam perniciem extinxit, ac sustulit, cui primùm mentem injecit, ut vi irritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vinceretur que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem & licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, Judices, deorum immortalium curâ res illa perfecta; religiones, mehercule, ipsæ, quæ illam belluam cadere viderunt, commovisse se videntur, & jus in illo suum retinuisse: vos enim jam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro, atque obtestor, vosque Albanorum

[d] al. *vim cœlestem existimat.*

91. *Quâ Ahala.*] De eo dictum est alisque superiùs.

92. *Quâ nosmetipsi.*] Indicat conjurationis participes Lentulum, & Cethegum, quos Consul Senatûs decreto interfecit.

94. *Conscientiâ.*] Nempe præclari sui facinoris.

95. *Fortuna populi Romani.*) Plutarchus in lib. de fortunâ Romanorum, eorum imperii initia & incrementa vi fortunæ facta esse scribit, eâque de causâ plurima Fortunæ templa in urbe dedicata fuisse.

110. *Illam perniciem.*) Perniciem appelliat Clodium, quòd suis sceleribus, & impietate Reipub. perniciem afferebat.

115. *Religiones.*) Religiones vocat ipsas cæremonias, quibus in suis sacrificiis utebatur. Religiones autem à religando dictæ sunt. Unde qui diligenter observant, quæ ad cæremonias pertinent, religiosi dicuntur.

117. *Albani tumuli.*] Vel colliculi sunt, & loci eminentiores in quibus aræ quibusdam numinibus dedicatæ fuerunt, vel etiam sepulcra & monumenta veterum Albanorum, qui ibi ante urbem conditam sepulti sunt.

118. *Luci.*] Luci nemora opaca sunt, & densa, & quæ numinibus consecrata censebantur, ut ex multis Virgilii locis licet colligere. Luci autem dicti sunt vel per antiphrasim, quòd minimè lu-

obrutæ aræ, ſacrorum populi Romani ſociæ & æquales, quas ille præceps amentiâ, cæſis proſtratiſque ſanctiſſimis lucis, ſubſtructionum inſanis [e] molibus oppreſſerat: veſtræ tum aræ, veſtræ religiones viguerunt, veſtra vis valuit, quam ille omni ſcelere polluerat: tuque ex tuo edito monte Latiaris, ſancte Jupiter, cujus ille lacus, nemora, fineſque ſæpe omni nefario ſtupro & ſcelere maculârat aliquando ad eum puniendum oculos aperuiſti: vobis illæ, vobis veſtro in conſpectu ſeræ, ſed juſtæ tamen & debitæ pœnæ ſolutæ ſunt.

XVII. Niſi fortè hoc etiam caſu factum eſſe dicemus, ut ante ipſum ſacrarium Bonæ Deæ quod eſt in fundo T. Sextii Galli, in primis honeſti & ornati adoleſcentis, ante ipſam, inquam, Bonam Deam, cùm prælium commiſiſſet, primùm illud vulnus acceperit, quo [a] teterrimam mortem obiret: ut non abſolutus judicio illo nefario videretur, ſed ad hanc inſignem pœnam reſervatus. Nec verò non eadem ira deorum hanc ejus ſatellitibus injecit [b] amentiam, ut ſine imaginibus, ſine cantu, ſine ludis, ſine exequiis, ſine lamentis, ſine laudationibus, ſine funere, [c] oblitus cruore & luto, ſpoli-

[e] *ædificiis.* [a] *turpiſſimam.* [b] *furorem.* [c] *ſordidus.*

cerent propter opacitatem, vel quòd etiam cereis, & ignibus, qui in Deorum honorem accendebantur, collucerent.

119. *Sacrorum pop. Rom. sociæ.*] Illa sacra sacrificia sunt, quæ Latinis cùm populo Romano communia fuerunt, & quæ olim à Tarquinio Superbo instituta sunt; eadem illa sacra feriæ Latinæ dictæ sunt; celebrabantur autem quotannis à Latinis civitatibus septem & quadraginta, quæ cum populo Rom. in Albanum montem conveniebant ad taurum Jovi Latiali sacrificandum, cujus partem uniuscujusque civitatis populus accipiebat. Vide Dionys. Halicar. lib. 4.

123. *Latiaris.*] Sive *Latialis* Jupiter dicitur qui olim humano sanguine colebatur, cui sacra fiunt solenni festo *Latinarum*, quod & ipsum *Latiar* vocatur. *Macrob.* Sat. l. 1 cap. 16.

124. *Ille lacus.*] Tres fuerunt lacus in Latio, unus Nemorensis, alter Juturnæ, tertius & omnium celeberrimus Albanus.

126. *Seræ.*] Seras ait pœnas persolvisse Clodium, quia Dii tardi sunt ad puniendum.

2. *Sacrarium Bonæ Deæ.*] Prope eum locum in quo Bonæ Deæ sacellum est, obvius Miloni Clodius factus est, ut refert Asconius, & vulneratus, quasi ipsa Bona Dea violatæ à Clodio suæ religionis pœnas sumeret.

5. *Absolutus judicio illo.*] Ob violatam illam religionem Clodius in judicium vocatus fuerat, à quo eum pecuniâ corrupti judices liberaverunt.

7. *Satellitibus.*] Per illos satellites designat Sextum Clodium & Munatium Plancum, & alios Clodianæ factionis homines.

8. *Sine imaginibus.*] In funeribus imagines eorum, qui in familiâ claruerant, deferebantur.

Ib. *Sine cantu.*] Tibiæ & cantus in funeribus apud Romanos adhibebantur, qui mos etiam apud Judæos usurpatus est.

Ib. *Sine ludis.*] Gladiatorii ludi, qui funebres dicebantur, in funeribus clarorum virorum apud Romanos fieri soliti sunt, ut sanguine eorum manes placarentur.

Ib. *Exequiis.*] Per exequias intelligitur ille comitatus hominum, qui funus persequuntur.

Ib. *Sine lamentis.*] Lamentum sive planctus, quem mulier, quæ *præfica* dicebatur, incipiebat, dum corpus cremaretur, cui reliqua turba respondebat simili lamentatione.

9. *Laudationibus.*] Priusquam corpus ureretur, suscipiebatur mortui laudatio, quæ funebris oratio dicebatur.

Ib. *Sine funere.*] Per funus expri-

atus illius supremi diei celebritate, quam concedere etiam inimici solent, ambureretur abjectus; non fuisse credo fas clarissimorum virorum [d] formas illi teterrimo parricidæ aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potiùs mortem ejus lacerari, quàm in quo vita esset damnata. Dura mihi, medius fidius, jam fortuna populi Romani & crudelis videbatur, quæ tot annos illum in hanc rempubl. insultare videret & pateretur; polluerat stupro sanctissimas religiones: Senatûs gravissima decreta perfregerat: pecuniâ se palam à judicibus redemerat: vexârat in tribunatu Senatum: omnium ordinum consensu pro salute reipublicæ gesta resciderat: me patriâ expulerat; bona diripuerat; domum incenderat; liberos, conjugem meam vexaverat: Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat: magistratuum privatorumque cædes effecerat: domum mei fratris incenderat: vastârat Etruriam: multos sedibus ac fortunis ejecerat: instabat, urgebat: capere ejus amentiam civitas, Italia, provinciæ, regna non poterant: incidebantur jam domi leges, quæ nos nostris [e] servis addicerent; nihil erat cujusquam, quod quidem ille adamâsset, quod

[d] *imagines*. [e] *libertinis*.

mitur funebris pompa, cùm nempe accensis facibus cadaver efferebatur; unde Virg. *Funereas rapuere faces*.

13. *Mortem lacerari.*] Id est, ejus cadaver semiustulatum à nocturnis canibus lacerari, ut dictum est.

14. *Vita esset damnata.*] Multis Senatûs consultis Clodius confixus fuit.

17. *Sanctissimas religiones.*] Id est, cæremonias Bonæ Deæ; de quibus sæpe dictum.

Ib. *Senatus gravissima decreta.*] Censuerat Senatus ejus morte violatas religiones esse expiandas, & de ejus sacrilegio habendam esse quæstionem; sed evasit judicium corruptis pecuniâ judicibus.

18. *Vexarat in tribunatu Senatum.*] Tribunus contra Senatûs auctoritatem Gabinio & Pisoni provincias decrevit, ut perniciem Ciceronis mercaretur.

19. *Gesta resciderat.*] Abrogavit Clodius omnia Senatûs acta, cùm exilium Ciceronis machinatus est propter interfectos Lentulum & Cethegum, aliosque conjurationis Catilinariæ socios: licet illud factum Senatus populusque Romanus approbasset.

20. *Bona diripuerat.*] V. Or. pro Dom. ad Pontif. circa medium.

21. *Liberos, conjugem.*] Vide eamdem Orat. ad Pontifices.

Ib. *Cn. Pompeio bellum indixerat.*] Non bellum quidem indixit Clodius Pompeio, sed eum interficere in insidiis voluit, cùm eâ de causâ servus cum sicâ in templo Castoris comprehensus est.

22 *Magistratuum.*] Non legitur Magistratus occidisse, sed tantùm Sextium Q. Fabricium, & M. Cispium ferro appetivisse.

Ib. *Cædes effecerat.*] Cùm de Cicerone revocando actum est, multi partim vulnerati sunt, partim elisi, partim occisi à Clodianis.

23. *Domum mei fratris incenderat.*] Lib. 4. ad Att. epist. 3.

26. *Incidebantur.*] Cogitabat Clodius, si Prætor esset, ut scribit Asconius, de hâc lege ferendâ, ut libertini in urbanis tribubus suffragia ferre possent, quod tantùm ab ingenuis præstari poterat. Exitiosa in primis lex illa erat Reip. dabat enim illa occasionem tribunis plebis corrumpendi suffragia, & excitandarum seditionum contra Senatores, & optimates. Utitur verò hâc voce *incidebantur*, quia olim leges omnes in tabulis æneis signabantur.

non hoc anno suum fore putaret. Obstabat ejus cogitationibus nemo, præter Milonem. Illum ipsum, qui poterat obstare, Cn. Pompeium, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur: Cæsaris potentiam suam potentiam esse dicebat: bonorum animos etiam in [f] meo casu contempserat: Milo unus [g] urgebat. 13 Hic dii immortales, ut supra dixi, mentem dederunt illi perdito ac furioso, ut huic faceret insidias: aliter perire pestis illa non potuit: nunquam illum resp. suo jure esset ulta. Senatus, credo, Prætorem eum [h] circumscripsisset: ne cum solebat quidem id facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat. An Consules in Prætore coërcendo fortes fuissent? primùm, Milone occiso, habuisset suos Consules: deinde quis [i] in eo Prætore Consul fortis esset, per quem Tribunum, virum Consularem crudelissimè vexatum esse meminisset? omnia possideret, teneret: lege novâ, quæ est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset; postremò nisi eum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effœminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rempubl. nullam haberetis. An ille Prætor, ille vero Consul, si modò hæc templa, atque ipsa mœnia stare, eo vivo, tamdiu, & Consulatum ejus expectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo Romano concessam uni ordini, inflammari, exscindi, funestari? neque id fieri à multitudine imperitâ (quanquam esset miserum id ipsum) sed ab uno, qui cum tantum ausus sit ultor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum [k] abjecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus ever-

[f] *meo exilio.* [g] *resistebat.* [h] *coercuisset.* [i] *eo Pretore.* [k] *intulit.*

30. *Cn. Pompeium.*] Nolebat Clodio Pompeius obsistere, quia cum eo redierat in gratiam.

34. *Ut huic.*] Miloni.

37. *Ne cum solebat quidem.*] Sensus est cùm Senatus volebat coërcere Clodium privatum, nihil efficiebat; quid igitur efficere poterit, cùm Prætor erit? est argumentum à minori.

39. *Habuisset suos Consules.*] Optabat Clodius Consules habere Hypsæum & Scipionem.

40. *Per quem tribunum.*] Clodius Tribunus vexavit Ciceronem virum Consularem.

41. *Lege novâ.*] Multæ leges, quas tulisset Prætor Clodius, post ejus mortem inventæ sunt. Inter quas hæc fuit inventa, ut Rusticanæ tribus in Consulibus creandis, ut libertini in tribubus urbanis, jus suffragiorum haberent.

46. *Hæc templa.*] Loquitur de foro & de curiâ, ubi hæc Oratio habebatur. Hostilia autem ab Hostilio rege, à quo condita est, curia dicebatur, in quâ erant rostra.

52. *Portum.*] Reges & populi exteri ad Senatum Rom. tanquam ad refugium confugiebant.

53. *Funestari.*] Id dicit, quia in eâ combustum est cadaver Clodii, quo curia & forum polluta est.

terat. Et sunt, qui de viâ Appiâ querantur, taceant de curiâ? Et qui ab eo [m] spirante forum putent potuisse defendi, cujus non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitate ipsum, si potestis, ab inferis: frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis furias insepulti? nisi verò sustinuistis eos qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro [n] volitârunt. Cædi vidistis populum Romanum, concionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Cœlius tribunus-plebis, vir & in repub. fortissimus, & in susceptâ causâ firmissimus, & bonorum voluntati & auctoritati Senatûs deditus, & in hac Milonis sive invidiâ, sive fortunâ singulari, divinâ & incredibili fide.

m *vivo.* n *discurrerunt.*

58. *De viâ Appiâ querantur.*] In viâ Appiâ occisus est Clodius.

63. *Falcibus.*] Falces militares, non messorias intelligit; de quibus Vegetius.

65. *Cum audiretur M. Cœlius.*] Cum Romam rediisset Milo nocte quâ curia incensa est, Cœlius tribunus-plebis, concione advocatâ eorum qui favebant Miloni, oratione exposuit omnia quæ sceleratè à Clodio commissa sunt. Verum reliqui tribuni-plebis cum armatâ multitudine in forum irrumpunt. Cœlium ipsum & Milonem interemissent, nisi servorum indumentis vestiti, fugâ consuluissent saluti. Multos cives trucidaverunt, eos præsertim qui habitu vestituque se divites ostendebant. Prætextu quærendi Milonem, multas domos invadunt, easque diripiunt. Ita Asconius, qui Cæcilium legit.

66. *In susceptâ causâ firmissimus.*] Obstitit ille firmissimè legibus Cn. Pompeii, quibus ferebat, ut in hac causâ eodem die actor & reus orarent, ut actori horæ duæ, reo tres essent. Aiebat videlicet Cœlius privilegium in Milonem ferri, & judicia præcipitari: & cùm pertinaciùs legem ille vituperaret, eò processit iræ Pompeius, ut diceret si coactus esset, armis se Rempublicam defensurum. Ita *Asconius.*

PERORATIO.

Tota hæc Peroratio ad misericordiam comparata est.

XVIII. Sed jam satis multa de causâ: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, Judices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat; ego autem, repugnante hoc, & imploro, & exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam adspexistis Milonis, si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc ei minùs parcere: atque haud scio an multo etiam sit adjuvandus magis. Etenim si in gladiatoriis

1. *Extra causam.*] Cicero vagatus est extra causam, cum tam fusè de Clodii vitiis & sceleribus dixit.

3. *Quam ipse non implorat.*] Id dicit, ut placeat judicibus, qui potuissent offendi, quod neque sordidatus venerit ad hoc judicium Milo, neque supplex ad eorum pedes deprecaturus accesserit.

pugnis. & in infimi generis hominum conditione atque fortunâ, timidos & supplices, &, ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus: fortes & animosos, & se acriter ipsos morti offerentes servare cupimus: eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quàm qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, Judices, exanimant & interimunt hæ voces Milonis, quas audio assiduè, & quibus intersum quotidie. Valeant, inquit, valeant cives mei, sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc urbs præclara, mihique patria carissima, ª quoquo modo merita de me erit; tranquillâ repub. cives mei, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed per me tamen, perfruantur; ego cedam, atque abibo; si mihi republicâ bonâ frui non licuerit, at carebo malâ: &, quam primùm ᵇ tetigero bene moratam & liberam civitatem, in eâ conquiescam. O frustra, inquit, suscepti mei labores! ô spes fallaces! ô cogitationes inanes meæ! ego, cùm tribunus-pleb. repub. oppressâ, me Senatui dedissem, quem extinctum acceperam; equitibus Romanis, quorum vires erant debiles; bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjecerant: mihi unquam bonorum præsidium defuturum putarem? Ego, cùm te (mecum enim sæpissimè loquitur) patriæ reddidissem, mihi non futurum in patriâ putarem locum? Ubi nunc Senatus est, quem secuti fumus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiæ voces? ubi denique tua, M. Tulli, quæ plurimis fuit auxilio, vox & defensio? mihi-ne ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari? Nec verò hæc, Judices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis; negat enim, se, negat ingratis civibus fecisse, quæ fecerit; timidis, & omnia ᶜ circumspicientibus pericula, non negat: plebem & infimam multitudinem, quæ, P. Clodio duce, fortunis vestris imminebat, eam, quò tutior esset vita vestra, suam se fecisse commemorat; ut non modò virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret: nec timet, ne, cum plebem muneribus placârit, vos

ª *sive me damnet, sive liberet.* ᵇ *pervenero.* ᶜ *providentibus.*

24. *Ego, cum Tribunus-plebis.*] Respicit Cicero ad illud tempus quo ab exilio revocatus est; ad quem revocandum non mediocrem operam tulit Sextius, qui tum Tribunus erat: in quo consensit cum Senatoribus, quibus fere semper Tribuni-plebis infensi fuerunt.

26. *Vires erant debiles.*) Debiles fuerunt propter Clodium, à quo illi vexati sunt,

31. *Tui.*) Cicero ex equestri ordine erat, ex quo ad Senatorium transivit.

36. *Negat.*) Excusat hic cives, quos non ingratos esse ait, sed timidos.

40. *Tribus patrimoniis.*) Milo habuit tria patrimonia: paternum, maternum, & illud quod à C. Annio avo materno, à quo fuerat adoptatus, acceperat. Hæc autem omnia patrimonia largitionibus & impensis ludorum impenderat; ob quas, ut ait Asconius, Milo postero die reus ambitûs factus, absens damnatus est; sed has largitiones eo consilio à Milone factas esse ait Cicero in populum, ut divites à direptione liberaret.

non conciliârit meritis in rempublicam singularibus. Senatûs erga se benevolentiam temporibus his ipsis sæpe esse perspectam: vestras verò, & vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcunque cursum fortuna dederit, secum se ablaturum esse dicit. Meminit etiam sibi vocem Præconis [d] modo defuisse, quam minimè desiderârit; populi verò cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se Consulem declaratum; nunc denique si hæc arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit hæc, quæ certè vera sunt, FORTES ET SAPIENTES VIROS non tam præmia sequi solere rectè factorum, qu m ipsa rectè facta: se nihil in vitâ, nisi præclarissimè fecisse: siquidem nihil sit præstabilius viro, qu m periculis patriam liberare; beatos esse, quibus ea res honori fuerit à suis civibus: nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium gloriam; esse hanc unam, quæ brevitatem vitæ posteritatis memoriâ consolaretur; quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse, cujus gradibus etiam homines in cælum videantur ascendere. [e] De me, inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla unqúam obmutescet vetustas: quin hoc tempore ipso, cùm omnes à meis inimicis faces invidiæ meæ subjiciantur, tamen omni in hominum cœtu, gratiis agendis, & gratulationibus habendis, omni sermone celebramur. Omitto Etruriæ festos & actos, & institutos dies: centesima [f] lux est hæc ab interitu P. Clodii, &, opinor, altera: quà fines imperii populi Romani sunt, eà non solum fama jam de illo, sed etiam lætitia peragravit. Quamobrem ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris & jam versatur, & semper habitabit nominis mei gloria. Hæc tu mecum sæpe, his absentibus: sed iisdem audientibus, hæc ego tecum Milo. Te quidem, quòd isto animo es, satis laudare non possum, sed quo est illa magis divina virtus, eo majore à te dolore divellor. Nec vero, si mihi eripieris, reliqua est illa tamen ad consolandum querela, ut his irasci possim, à quibus tantum vulnus accepero; non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissi-

[d] *tantum.* [e] in *me.* [f] *dies.*

44. *Occursationes.*] Id est, obvias salutationes, quæ honoris & benevolentiæ causâ fiunt.

Ib. *Sermones.*] Qui nempe de Milone absente circumferuntur.

46. *Vocem præconis.*] Licèt maxima pars suffragiorum in aliquem incumberet, neque posset in comitiis ignorari, quis Consul esset designatus; tamen ille Præconis voce renunciabatur, à quo laudibus efferebatur.

65. *Etruriæ festos.*] Hæc regio planè inimica Clodio. Cùm autem audivisset, eum à Milone interfectum fuisse, festos dies in honorem Milonis instituit.

76. *Non enim inimici mei.*] Ait quòd sibi amicissimi, hujus tanti mali erunt auctores, quibus irasci, aut de iis queri lex amicitiæ vetat. Loquitur autem de judicibus, quos dixit sibi esse amicissimos.

mi: non malè aliquando de me meriti, sed semper optimè. Nullum unquam, Judices, mihi tantum dolorem [g] inuretis (etsi, quis potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis: quæ si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis, cur non id [h] meo capite potiùs luitur, quàm Milonis? Præclarè enim vixero, si quid mihi acciderit priùs, quàm hoc tantum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, quòd tibi, ô T. Anni, nullum à me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi: ego meum sæpe corpus & vitam objeci armis inimicorum tuorum: ego me plurimis pro te supplicem abjeci: bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura, deposco. Quid jam restat? quid habeo quod dicam, quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quæcunque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo: vosque obsecro, Judices, ut vestra beneficia, quæ in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in ejusdem exitio occasura esse videatis. His lacrymis non movetur Milo; est quodam incredibili robore animi: exilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus: mortem naturæ finem esse, non pœnam. Sit hic eâ mente, quâ natus est; quid? vos Judices, quo tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis, ipsum ejicietis? & erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quàm hic qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republicâ sanguinem effudistis! vos in viri & in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, & huic judicio præsidentibus, hæc tanta virtus ex hâc urbe expelletur? exterminabitur? projicietur? ô me miserum! ô me infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos? ego te in patriâ per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, [i] consorti mecum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem tueri per eâsdem, per quos nostram ille servâsset? at in quâ causâ non potuisse? quæ est grata gentibus; à quibus non potuisse? ab iis qui maximè Clodii morte acquierunt; quo deprecante? me. Quod nam ego concepi tantum scelus? aut quod in me tantum facinus ad-

[g] *inferetis.* [h] *meâ morte.* [i] *socio meæ calamitatis.*

81. *Offendistis.*] Id est, aliquid invenistis offensionis.

85. *Inimicitias potentium.*] Tanta fuit Ciceronis in Milonem amicitia, ut neque Clodiani, neque Pompeius, qui infensus erat Miloni, deterrere eum potuerint ab hâc Milonis defensione suscipiendâ.

86. *Armis.*] Cicero semper adfuit Miloni in petitione Consulatûs, licèt sæpiùs Clodio armis fuerit Milo appetitus.

89. *Temporum.*) Cicero significat, communicare secum omnes suas fortunas Milonem voluisse.

mihi, Judices, cùm illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, extinxi? omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati mihi acerbiorem reditum esse, quàm fuerit ille ipse discessus. Nam quî possum putare me restitutum esse, si [i] distrahor ab iis, per quos restitutus sum? Utinam dii immortales fecissent (pace tuâ, patria, dixerim: metuo enim ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam piè) ut P. Clodius non modò viveret, sed etiam Prætor, Consul, Dictator esset potiùs, quàm hoc spectaculum viderem. O dii immortales! fortem, & à vobis, Judices, conservandum virum! Minimè, minimè, inquit; immò verò pœnas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccine vir patriæ natus, usquam nisi in patria morietur? aut, si fortè, pro patriâ, hujus vos [m] animi monumenta retinebitis, corporis in Italiâ nullum sepulcrum esse patiemini? hunc suâ quisquam sententiâ ex hâc urbe expellet, quem omnes urbes expulsum à vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit! hanc ingratam, si ejecerit! miseram, si amiserit! Sed finis sit; neque enim præ lacrymis jam loqui possum: & hic se lacrymis defendi vetat; vos oro obtestorque, Judices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem (mihi credite) is maximè probabit, qui in judicibus legendis optimum & sapientissimum & fortissimum quemque legit.

[i] *separor.* [m] *memoriam generositatis.*

115. *Illa indicia.*) Catilinæ conjurationem indicat, qui urbem ferro flammâque delère constituerat.

116. *Ex fonte illo dolores.*) Cicero ejectus in exilium à Clodio est, quia Lentulum & Cethegum, conjurationis socios, interfecerat in carcere: & quia Milo studuit, atque maximè, ut ab exilio Cicero revocaretur, hinc Clodium inter & Milonem odia gravissima exarserunt.

126. *Minimè inquit.*) Inducit Jam Milonem loquentem.

137. *Is probabit.*) Pompeium significat, qui, cùm sapientissimos illos judices ex omnibus ordinibus selegerit, probabit eorum sententias. Id autem dicit, ut amoveat suspicionem odii, quo in Milonem Pompeius ferebatur.

PRO

M. MARCELLO.

ARGUMENTUM.

M. Claudius Marcellus civis Romanus & Consularis, singulari vir eruditione, cùm in Consulatu ante annos quinque Cæsarem palam oppugnavisset, in dissensione civili fuit cum Pompeio, cum multis aliis Senatoribus. Confecto bello Cæsar victor multos ex inimicis suis, Pompeiique fautoribus, in patriam, & pristinam dignitatem restituit. Cùm autem in Senatu a L. Pisone mentio facta esset de Marcello, qui Mitylenas concesserat, C. Marcellus Claudii frater se supplex ad Cæsaris pedes abjecit cùm universo Senatu rogante Marcelli reditum. Cæsar multa acerbè de eo questus est, ac se propter injurias & suspiciones, quibus in futurum carere non posset, suo jure contra illum uti posse; se tamen satis vel naturæ, vel gloriæ vixisse. Deinde præter omnium spem dixit se Senatui roganti de Marcello, ne ominis quidem causâ negaturum. Itaque cùm omnes ante Ciceronem rogati gratias egissent Cæsari, Cicero rogatus, ei enim ab universo Senatu partes illæ fuerant demandatæ, omnium nomine hâc oratione Cæsari gratias egit.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio anno urbis conditæ 707, *C. Julio Cæsare tertiùm, M. Æmilio Lepido Consulibus.*

PARTES.

Tres habet; Exordium, Contentionem, & Perorationem.

GENUS.

Hæc oratio est in genere demonstrativo: tota enim versatur in laude Cæsaris.

STYLUS.

Stylus elegans est, ornatus, & aureo quodam orationis flumine temperatus.

EXORDIUM.

I. DIUTURNI ſilentii, P. C. quo eram his temporibus uſus, non timore aliquo, ſed partim dolore, partim verecundiâ, finem hodiernus dies attulit; idemque initium, [a] quæ vellem, quæque ſentirem, meo priſtino more dicendi. Tantam enim manſuetudinem, tam inuſitatam inauditamque clementiam, tantum in ſummâ poteſtate rerum omnium [b] modum, tam denique incredibilem ſapientiam ac penè divinam tacitus nullo modo præterire poſſum. M. enim Marcello vobis, P. C. reique publ. reddito, non solum illius, ſed meam etiam vocem & auctoritatem, & vobis & reipublicæ conſervatam ac reſtitutam puto. Dolebam enim, P. C. ac vehementer angebar, cùm viderem, virum talem, qui in eâdem cauſâ eſſet, in quâ

INTERPRETATIO.

[a] *loquendi meo priſtino more* ea *quæ vellem, & quæ ſentirem.* [b] *moderationem.*

1 *Diuturni silentii.*] Diu siluerat Cicero propter illud bellum civile quod Pompeium inter & Cæsarem exarserat; alii enim in alias urbes se Senatores receperant; alii secuti fuerant Pompeium, ut ipse Cicero, cum multis è primoribus: quare Romæ nullus tunc Senatus habebatur. Deinde cùm ipse à Cæsare restitutus est, latuit, neque sententiam dixit in Senatu.

Ib. *Patres conscripti.*) Ordinum varietatem intulit Romulus in suam civitatem. Idem enim Senatum, idem equites instituit: sed qui neque Senatores neque Equites essent, eos in tertio Plebis ordine reliquit. Senatores autem nominavit, quos ad Consultationes de Repub. advocavit, quòd ad senes fere & majores natu accideret, ad quos de summâ Repub. referret, atque ex eorum auctoritate omnia ageret, quæ publicè sibi suscipienda existimaret. Eosdem etiam Patres appellavit nempe à curæ similitudine, ut scripsit in Catilinæ conjuratione Sallustius. Unde procedentibus temporibus Patres Conscripti nominati sunt, qui in Novum Senatum erant lecti; quamvis postremò usus obtinuerit, ut omnes Senatores uno Patrum Conscriptorum nomine vocarentur.

2. *Non timore aliquo.*] Id dicit ad conciliandam Cæsaris sibi benevolentiam: quid enim ab eo timere poterat, à quo tam humaniter exceptus est præcipuè cùm illi obviam venit redeunti ex Asiâ in Italiam; ut enim Plutarchus scribit in Cicerone, non priùs Cæsar Tullium ante alios sibi occurentem vidit, quàm descenderit, salutaverit, cumque eo solo colloquenti multa stadia processerit. Adde quod singulari clementiâ & animi lenitate præditus est Cæsar.

Ib. *Partim dolore.*) Prima causa ejus silentii dolor fuit; quam ex absentiâ & casu Marcelli percipiebat, quòd cùm in eâdem causâ fuisset, quâ Cicero, non in eâdem fortunâ jam esset: Cicero pristinæ dignitati redditus est, & M. relictus.

Ib. *Partim verecundiâ.*) Verecundia metus est infamiæ; pudebat enim Ciceronem sine Marcello sententiam dicere in Senatu.

12. *In eâdem causâ.*) Secutus fuerat Marcellus Pompeium cum Cicerone contra Cæsarem.

ego fuissem, non in eâdem esse fortunâ: nec mihi persuadere poteram, nec fas esse ducebam, versari me in vestro veteri curriculo, illo æmulo atque imitatore studiorum, ac laborum meorum, quasi quodam socio à me & comite distracto. Ergo & mihi meæ pristinæ vitæ consuetudinem, C. Cæsar, interclusam aperuisti, & his omnibus ad bene de omni republicâ sperandum, quasi signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim mihi quidem in multis, & maximè in me ipso, sed paulò ante omnibus, cùm M. Marcellum Senatui populoque Romano & reipublicæ concessisti, commemoratis præsertim offensionibus, te auctoritatem hujus ordinis, dignitatemque reipublicæ tuis vel [c] doloribus, vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis anteactæ vitæ hodierno die maximum cepit, cùm summo consensu Senatûs, tum præterea judicio tuo gravissimo & maximo; ex quo profectò intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cùm in accepto tanta sit gloria. Est vero fortunatus ille, cujus ex salute non minor penè ad omnes, quàm ad illum ventura sit, lætitia pervenerit. Quod ei quidem merito atque optimo jure contigit; quis enim est illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentiâ, aut ullo genere laudis præstantior? Nullius tantum est [b] flumen ingenii; nulla dicendi aut scribendi tanta vis, tanta copia, quæ non dicam exornare,

[c] *iræ tuæ.* [d] *ubertas.*

14. *Veteri curriculo.*] Intelligit Senatum ubi sæpe cum Marcello sententiam dixit; metaphora sumpta à ludis, in quibus currus agi solebant.

15. *Illo æmulo.*] Marcellus orator fuit insignis, qui cum Cicerone de laude eloquentiæ certabat; cujus lib. de claris Oratoribus laudes prosequitur.

16. *Comite distracto.*) Longè Marcellus & Cicero à se invicem distracti erant, nam Romæ Cicero tum erat: Marcellus verò Mitylenis exulabat.

19. *Signum aliquod sustulisti.*) Translatio à bello, in quo dum signum stat, spes affulget victoriæ; & Cæsar, restituto Cicerone & Marcello, significat se Rempublicam nolle evertere.

22. *Offensionibus.*) M. Marcellus Consul contendit, ut Cæsari in Galliis bellum agenti successor mitteretur; isque exercitum statim dimitteret, vel hostis patriæ declararetur. In oratione prædonem appellavit: imo decurionem Novicomi, quo coloniam Cæsar deduxerat, virgis cæcidit, ut civem eum non esse ostenderet, & ita Cæsaris factum improbabat, eique plagarum suarum vestigia ostenderet.

24. *Suspicionibus.*] Suspicabatur Cæsar, sibi à Marcello mortem intentari.

Ib. *Ille.*] Marcellus.

25. *Summo consensu Senatûs.*] Senatus universus postulavit à Cæsare, ut ab eo revocaretur Marcellus, et in pristinam suam dignitatem restitueretur.

29. *Ad illum ventura.*] Indicat maximam percepturum lætitiam Marcellum cum audiret in exilio se à Cæsare revocari.

31. *Nobilitate.*] Licèt Marcellorum gens plebeia fuerit, tamen honoribus illustrissima & nobilissima extitit, utpote in quâ sex fuere Consules, quorum unus quinque consulatibus, alter tribus functus est.

Ib. *Optimarum artium studio.*] Commentationibus quotidianis se exercuisse Marcellum ait Cicero lib. de claris Oratoribus: unde nulla ei Oratoris virtus defuit.

ſed enarrare, C. Cæſar, res tuas geſtas poſſit; tamen hoc affirmo, & hoc [e] pace dicam tuâ, nullam in his eſſe laudem ampliorem quàm eam, quam hodierno die conſecutus es.

e *dicam cum tuâ* veniâ.

CONFIRMATIO.

Duas partes habet Confirmatio. In primâ parte laudat Cæſaris clementiam. In ſecundâ diluit ſuſpiciones inſidiarum.

PRIMA PARS CONFIRMATIONIS.

In quâ laudat Cæſaris clementiam.

II. Soleo ſæpe ante oculos ponere, idque libenter [a] crebris uſurpare ſermonibus, omnes noſtrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentiſſimorumque populorum, omnes clariſſimorum regum res geſtas cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero [b] præliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec diſſimilitudine bellorum poſſe conferri; nec verò disjunctiſſimas terras citiùs cujuſquam paſſibus potuiſſe peragrari, quàm

a *ſæpe dicere.* b *expeditionum.*

1. *Soleo ſæpe ante oculos ponere.*] Illustri distributione comparat res gestas à Cæsare, cum aliorum imperatorum victoriis, quas longè ait superasse.

2. *Nostrorum imperatorum.*] Ante Cæsarem claruerunt armorum gloriâ Scævola, Mucius, Cincinnatus, Camillus, Torquatus, Manlius, Curius, Fabius Maximus, Decii, Regulus, Marcellus, Scipiones, Catones, Paullus Æmilius, Pompeius.

Ib. *Exterarum gentium.*] Præ cæteris istæ gentes fortissimæ omnium habitæ sunt Persæ, Macedones, Thebani, Locrenses, Galli.

3. *Potentissimorum populorum.* Potentissimi olim fuerunt, ante Romanos, Scythæ, Athenienses, Lacedæmonii.

Ib. *Clarissimorum regum.*] Hi reges cæteros vicerunt nominis gloriâ: Pyrrhus rex Epirotarum, Syphax, Jugurtha, Massinissa, Bocchus, Alexander, Mithridates.

4. *Numero præliorum.*] Cæsar quinquagies cum hoste signa contulit. Vide Plinium, lib. 7. cap. 26. Et præter civiles victorias undecies centum & nonaginta duo millia hominum præliis occidit.

5. *Nec varietate regionum.*] Bellum gessit Cæsar in Hispaniâ, Britanniâ, Galliâ, Ægypto, Germaniâ, Asiâ, Africâ & Græciâ. Pompeium in Africâ, ad Pharsaliam vicit, Ptolomæum in Ægypto, Pharnacem filium Mithridatis in Ponto, Scipionem & Jubam in Africâ, Pompeii filios in Hispaniâ.

Ib. *Nec celeritate conficiendi.*] In Commentariis Cæsaris hoc de se frequenter ait: *Celeriùs opinione hoc aut illud Cæsar fecit.* Et de Pharnace à superato, *Veni, vidi, vici.*

6. *Disjunctissimas terras.*] Vicit in Germaniâ & Africâ.

tuis, non dicam cursibus, sed victoriis lustratæ sunt. Quæ quidem ego nisi tam magna esse fatear, ut ea vix cujusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim: sed tamen sunt alia majora. Nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum militibus, ne propriæ sint imperatorum; & certè in armis, militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus multùm juvant; maximam verò partem quasi suo jure fortuna sibi vindicat, & quidquid est prosperè gestum, id penè omne ducit suum. At verò hujus gloriæ, C. Cæsar, quam es paulò antè adeptus, socium habes neminem; totum hoc quantumcunque est, quod certè maximum est, totum est, inquam, tuum; nihil sibi ex istâ laude Centurio, nihil Præfectus, nihil cohors, nihil turma

pervagatæ.

8. *Cursibus.*] Hyperbole egregia: vix enim quis has regiones posset cursibus peragrare.

10. *Sunt alia majora.*] Intelligit clementiam, quæ omnibus victoriis & rebus bellicis videtur anteponenda; quia tota est clementia Cæsaris: at victoriæ & res bellicæ ipsi sunt cum reliquis belli ducibus & militibus communes, unde sumunt nonnulli occasionem eas extenuandi.

13. *Imperatorum.*] Imperator dictus est, qui suis auspiciis exercitum ducebat, & aliquot hostium millia in acie ceciderat. Suetonius scribit, Julium Cæsarem Imperatoris prænomen perpetuum, & cognomen Patris patriæ à Senatu accepisse.

Ib. *Et certe in armis.*] Causas profert, ex quibus victoria efficitur.

14. *Commeatus.*] Per commeatum intelligit ea omnia quæ exercitui vel instruendo, vel alendo, prorsus necessaria sunt.

15. *Fortuna.*] Fortuna maximè in bellis anceps dicitur; quid enim victoriâ incertius?

17. *At verò hujus gloriæ.*] Apponit dissimilitudinem, quâ ostendit laudem clementiæ sibi propriam Cæsarem vindicare, restituendo Senatui Marcellum, quia ipsi unica est, nec communis cum aliis.

20. *Centurio.*] Vegetius lib. 2. cap. 8. dicit fuisse *Centuriones, qui singulis centurias curabant, qui nunc centenarii nominantur.* Centurio verò equitum est, & Præfectus peditum dux.

Ib. *Nihil Præfectus.*] Præfecti varii fuerunt; alii legionis, qui propriâ judicabant, & qui, absentibus legatis, tanquam ipsorum vicarii potestatem maximam retinebant; alii castrorum, ad quos castrorum positio, valli & fossæ destinatio pertinebat; alii annonæ, qui curabant annonam, & ut equi & vestes semper militibus paratæ essent.

Ib. *Cohors.*] Modestus & Vegetius in unâ legione Cohortes decem fuisse scribunt, quarum prima & numero & dignitate militum cæteris præstabat. Hæc autem suscipiebat Aquilam, quæ præcipuum Romanorum vexillum erat. Hæc habebat pedites mille centum & quinque, cum equitibus loricatis centum triginta duobus, & Cohors milliaria dicebatur, & princeps totius legionis erat, à quâ, cùm ad pugnam veniendum erat, prima acies instruebatur. 2. Secunda Cohors habebat pedites 555. & equites 66. & quinquagenaria dicebatur. Tertia tot numerabat pedites, & equites; in quâ validiores probabantur, quia in mediâ erat acie. Quarta pedites 600. & equites 66. Tot in quintâ numerabantur: sed strenuos quosque milites exigebat, quia sicut prima Cohors dextrum, sic illa sinistrum cornu tenebat; quinque porro illæ cohortes in primâ acie stabant.

Sexta Cohors habebat pedites 555. equites 66. illa autem in secundâ acie post Aquilam ordinabatur. Septima pedites 555. cum equitibus 56. in secundâ acie mediâ consistebat. In octavâ, nonâ, & decimâ totidem erant milites,

turma [d] decerpit: quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina Fortuna in istius se societatem gloriæ non offert: tibi cedit; tuam esse totam, & propriam fatetur; nunquam enim temeritas cum sapientiâ commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed ea tamen vicisti, quæ & naturam, & conditionem ut vinci possent, habebant; nulla est enim tanta vis, [tanta copia] quæ non ferro ac viribus debilitari frangique possit: verùm animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem, non modò extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem; hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum Deo judico. Itaque, C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrabuntur illæ quidem non solùm nostris, sed penè omnium gentium literis atque linguis: neque [e] ulla unquam ætas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen ejusmodi res, nescio quomodo etiam dum audiuntur, aut dum leguntur, obstrepi clamore

d *assumit*. e *ullum tempus*.

Hæc ultima in secundâ acie sinistrum cornu possidebat. Licèt illæ majores & præcipuæ legionis partes fuerint, nullæ tamen primis Romanorum temporibus extitere, ut Vegetius ait, cùm nulla earum apud Livium mentio fiat; quare vulgò plerique credunt à Mario primum cohortes institutas fuisse.

21. *Turma.*] Turma hinc dicta est, quod terdenis equitibus conflabatur: dividebatur autem in decurias, quæ nomen hinc traxit, quod decem equites unaquæque contineret.

23. *Temeritas.*] Temeritas audacia sine consilio dicitur: in bellis autem sæpe temeritas & fortuna dominantur: at in clementia minimè, tota enim ab animi consilio proficiscitur.

25. *Domuisti.*] Redit Cicero ad enumerationem populorum, quos Cæsar superavit, adhibitaque comparatione cum veniâ quam Marcello dedit, longe hanc omnibus aliis præstantiorem clementiæ victoriam extollit.

Ib. *Barbaras.*] Tales fuerunt Afri, Ægyptii, Britanni, Galli, Germani, Sarmatæ. Dicuntur autem illi populi immanitate barbari, vel propter morum feritatem, vel corporis magnitudinem.

Ib. *Multitudine innumerabiles.*] Legitur Cæsarem in solâ Galliâ vicisse populos quadringentos; sed nota per tot illos populos, eos nominari, qui ab urbe aliquâ vel breviore aliquo regionis tractu denominabantur, quales bene multi erant, in quâlibet nunc Galliæ provinciâ.

26. *Locis infinitas.*] Varias nationes in variis orbis partibus vicit Cæsar, ut dictum est superius.

Ib. *Copiarum genere.*] Præ cæteris populis qui victi sunt à Cæsare ditissimi fuere Galli, Alexandrini, & Hispani.

27. *Vinci possent.*] Vicit Cæsar populos qui vinci quidem, sed non sine maximâ difficultate, poterant. Neque enim omnino insuperabiles fuerunt.

29. *Animum vincere.*] Redditio est dissimilitudinis. Nam si vincere, quæ non facilè vincuntur, gloriosum est, longè est gloriosius animum vincere, &c.

30. *Adversarium.*] Marcellum nempe, qui Philosophiæ studio vir fuit eximius.

31. *Virtute.*] Vulgo nomine virtutis Romani intelligunt fortitudinem, quæ cum reliquis suum virtutis nomen communicat.

38. *Obstrepi clamore.*] Id est, strepitu & acclamatione militum ita obrui, ut minùs audiantur. Solebant enim illi veteres, sive quæ belli, sive quæ domi res malè vel bene gestæ videbantur, acclamatione vel probare, vel im-

militum videntur, & tubarum sono. At verò cùm aliquid clementer, mansuetè, justè, moderatè, sapienter factum, in iracundiâ præsertim, quæ est inimica consilio, & in victoriâ, quæ naturâ insolens & superba est, aut audimus, aut legimus; quo studio incendimur, non modò in [f] gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos sæpe, quos nunquam vidimus, diligamus? Te verò, quem præsentem intuemur, cujus mentem sensusque & [g] os cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum reipub. fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? quâ benevolentiâ complectemur? parietes, medius fidius, C. Cæsar, ut mihi videtur, hujus curiæ tibi gratias agere gestiunt, quòd brevi tempore futura sit illa auctoritas in his majorum suorum, & suis sedibus. Equidem cùm C. Marcelli, viri optimi, & [h] commemorabili pietate [ac virtute] præditi lacrymas modò vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria [i] effodit: quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti, nobilissimamque familiam, jam ad paucos redactam, penè ab interitu [k] vindicâsti.

III. Hunc tu igitur diem tuis maximis & innumerabilibus gratulationibus jure antepones; hæc enim res unius propria C. Cæsaris: cæteræ, duce te, gestæ, magnæ illæ quidem, sed tamen multo magnoque comitatu; hujus autem reî tu idem & dux es & comes: quæ quidem tanta est, ut tropæis, monumentisque tuis [nulla unquam] allatura sit finem ætas; nihil enim est opere, aut manu factum, quod aliquando non conficiat & consumat vetustas; at verò hæc tua justitia, & lenitas animi florescet quotidie magis,

[f] *rebus veris.* [g] *vultum.* [h] *commemorandâ.* [i] *vulneravit.* [k] *liberasti.*

probare. Nota verò quòd illa vox *obstrepi* passivè sumpta insolens ac parum usitata sit.

45. *Quidquid belli.*] Hic locus ab Ennio desumptus est, qui sic cecinit, *quorum virtuti belli fortuna pepercit.* Id est, qui in bello non interierunt.

47. *Parietes.*] Translatio à rebus animatis, ad res inanimatas, quibus sensus ad lætitiam significandam conceditur.

Ib. *Medius fidius.*] De hoc dictum est pro Milone, parag. 16. not. ad l. 8.

49. *Illa auctoritas.*] Restituto Marcello à Cæsare restituitur pristina Senatus auctoritas; quæ tempore bellorum civilium planè jacuerat.

50. *C. Marcelli*] Loquitur de Marcello fratre, qui supplex ad Cæsarem venit, ut pro hoc Marcello deprecaretur.

1. *Hunc tu igitur diem.*] Laudat Cæsarem à proprio clementiæ suæ facto, quod victoriis anteponendum est, quia multos comites victoriarum habet, nullos verò clementiæ, quæ ipsius tota est.

Ib. *Tuis gratulationibus.*] Ante bella civilia pro rebus feliciter gestis in Galliâ dierum 25. gratulationes seu supplicationes Cæsari decretæ sunt, quod nulli ante contigerat, ut ipse ait lib. 2 bell. civil. & confectis bellis civilibus dierum 40. ut Dio refert lib. 2.

5. *Tropæis.*] De his dictum Orat. in Pisonem paragr. 15. not. ad l. 35.

Ib. *Monumentisque.*] Monumentum generaliter res est memoriæ causâ in posterum prodita; in quâ si corpus inferatur, fiet sepulcrum; si nihil erit, monumentum memoriæ causâ factum erit.

8. *Hæc tua justitia, & lenitas.*] U-

ita ut, quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, tantum afferat laudibus. Et cæteros quidem omnes victores bellorum civilium jam ante æquitate & misericordiâ viceras, hodierno verò die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio. Ipsam victoriam vicisse videris, cùm ea ipsa, quæ illa erat adepta, victis remisisti; nam cùm ipsius victoriæ conditione jure omnes victi occidissemus, clementiæ tuæ judicio conservati sumus; rectè igitur unus invictus es, à quo etiam ipsius victoriæ conditio visque devicta est. Atque hoc Cæsaris judicium, P. C. quàm latè pateat, attendite; omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo reipublicæ misero funestoque compulsi, etsi aliquâ culpâ tenemur erroris humani, à scelere certè liberati sumus; nam cùm M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicæ conservavit, memet mihi & item reipublicæ, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros, & sibi ipsos, & patriæ reddidit; quorum & frequentiam & dignitatem hoc ipso in [a] consessu videtis: non ille hostes induxit in curiam, sed judicavit, à plerisque ignoratione potiùs, & falso atque inani metu, quàm cupiditate aut crudelitate bellum esse susceptum; quo quidem in bello semper de pace agendum, audiendumque esse putavi; semperque do-

[a] *Senatu.*

traque hæc virtus Cæsaris elucet in moderatione animadvertendi.

9. *Operibus tuis*] Intelligit illa monumenta & tropæa, quæ opere & manu Cæsaris erecta sunt.

10. *Omnes victores bellorum civilium.*] Victores illi bellorum civilium fuere Sylla, Marius, Octavius, Cinna, qui nôn contenti effuso civium sanguine in bellis, post victoriam multum iterum effuderunt.

12. *Te ipsum vicisti.*] Vicit semetipsum Cæsar, cùm odio deposito, quo in Marcellum exarserat, ei pepercit.

13. *Ipsam victoriam vicisse videris.*] Ait Cicero. Cæsarem vicisse victoriam, vel quia veniam eis concessit, in quos victoriæ jure animadvertere poterat, vel quia se victorem clementiâ & lenitate animi vicit.

18. *Atque hoc C. Cæsaris judicium.*] Judicium exprimit, quo Marcellus à Cæsare restitutus est.

19. *Ad illa arma fato.*] Ut illos excuset, qui arma Pompeii secuti sunt, fato causam adscribit cui parere necessario oportuit, juxta mentem illius temporis philosophorum, qui bellorum civilium discordias plerumque fato tribuebant, vt videre est apud Horatium Epod. 7. *Sic est, acerba fata Romanos agunt.*

21. *Erroris humani.*) Excusat eos qui contra Cæsarem à Pompeio steterunt, quod arbitrarentur in fraudem inducti, eum aliquid contra Remp. moliri, cùm unicè Remp. & suam dignitatem conservare ac tueri conaretur.

23. *Memet mihi.*] Cicero primùm secutus fuerat Pompeium contra Cæsarem, sed se restitutum putavit, cum Marcellum vidit Reipub. redditum: quin & omnes alii sese restitutos quoque putaverunt; quare omnes animum resumpserunt, atque iterum Reipub. consulere cœperunt.

25. *Non ille.*] Ostendit judicium Cæsaris ex effectis & signis. Fuit autem judicium, quod putabat Cæsar eos non ex malitiâ, sed ex ignorantiâ peccare, quia eos restituit in Senatum: quos nunquam restituisset, si eos hostes judicasset.

28. *Semper de pace agendum.*] Semper pacis auctor fuit Cicero. Unde lib. 7. Epist. 14. ad Att. *Pacem hortari non desisto, quæ vel injusta utilior est, quam justissimum bellum cum civibus.*

lui, non modò pacem, sed orationem etiam civium pacem flagitantium repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam secutus sum arma civilia; semperque mea consilia pacis & togæ socia, non belli atque armorum fuerunt: hominem sum secutus privato officio, non publico: tantumque apud me grati animi fidelis memoriæ valuit, ut nullâ non modò [b] cupiditate, sed ne spe quidem, prudens & sciens, tanquam ad interitum ruerem voluntarium. Quod quidem meum consilium minimè obscurum fuit; nam & in hoc [c] ordine, integrâ re, multa de pace dixi; & in ipso bello eadem etiam cum [d] capitis mei periculo sensi. Ex quo jam nemo erit tam injustus rerum [e] æstimator, qui dubitet, quæ Cæsaris voluntas de bello fuerit, cùm pacis auctores conservandos statim censuerit, cæteris fuerit iratior. Atque id minùs mirum videretur fortasse tum, cùm esset incertus exitus, & anceps [f] fortuna belli; qui verò victor pacis auctores diligit, is profectò declarat, se maluisse non dimicare, quàm vincere. Atque hujus quidem rei M. Marcello sum testis; nostri enim sensus, ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant: quoties ego eum, & quanto cum dolore vidi, cùm insolentiam certorum hominum, tùm etiam ipsius victoriæ ferocitatem extimescentem? Quo gratior tua liberalitas, C. Cæsar, nobis, qui illa vidimus, debet esse; non enim jam causæ sunt inter se, sed victoriæ

[b] *ambitione.* [c] *Senatu.* [d] *vitæ meæ.* [e] *judex.* [f] *victoria dubia.*

31. *Repudiari.*] Cæsar pacis cupidus fuit, Cicero suasor, hanc Pompeius semper repudiavit.

34. *Grati animi fidelis memoriæ.*] Beneficio Pompeii revocatus fuerat ab exilio Cicero, unde eum Cicero secutus est non odio Cæsaris, sed, ut ait lib. 7. Epist. Fam. 3: *quia veritus sum deesse Pompeii saluti, cùm ille aliquando non defuisset meæ.*

36. *Ad interitum ruerem voluntarium.*] De Pompeii victoriâ nunquam bene Cicero ominatus est. Primùm quia neque magnas copias, neque bellicosas: deinde excepto duce, paucisque principibus, reliquos in bello rapaces, & in oratione crudeles: deinde amplissimorum virorum æs alienum, nihil denique boni præter ipsam causam Pompeii invenit. Pompeius signa tirone & collectitio exercitu cùm Cæsaris legionibus robustissimis contulit; victus turpissimè, amissis etiam castris, solus fugit. Hæc Cicero scribit Mario lib. 7. Epist. 3. Fam.

38. *Integrâ re.*] Id est, nondum divisâ Repub. bellis civilibus.

39. *Ex quo.*] Conclusio totius argumenti superioris, quàm sic informat: Is pacem amavit, qui præcipuè pacis auctores conservavit: sed me pacis auctorem Cæsar conservavit, igitur pacem amavit.

48. *Insolentiam certorum hominum.*] Certos dicit, quasi odiosum esset eos appellare; sed inter eos potissimum fuere L. Lentulus, L. Domitius Ænobarbus, Curius, Antonius, qui bellum suadebant pacis conditionibus repudiatis.

49. *Ferocitatem extimescentem.*] Hîc videtur indicare, fuisse utilius Cæsarem, quàm Pompeium, vicisse; propter eorum crudelitatem & cupiditatem qui cum Pompeio erant.

51. *Non enim causæ.*] Sæpè Cicero eum multis historicis, ac præcipuè Velleio Paterculo l. 2. Pompeii causam multò meliorem fuisse asseverat. Verùm hîc non agitur de causâ, sed de victoriâ; nam victoria Cæsaris longè moderatior extitit, quàm quæ à Pom-

comparandæ. Vidimus tuam victoriam præliorum exitu terminatam; [g] gladium vaginâ vacuum in urbe non vidimus; quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriæ: ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Cæsar ab inferis excitaret; quoniam ex eâdem acie conservat quos potest. Alterius verò partis nihil ampliùs dicam, quàm id, quòd omnes verebamur, [h] nimis iracundam futuram fuisse victoriam; quidam enim non modò armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur: nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: [i] ut mihi quidem videantur dii immortales, etiam si pœnas à populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum & tam luctuosum excitaverunt, vel placati jam, vel etiam satiati aliquando omnem spem salutis ad clementiam victoris & sapientiam contulisse. Quare gaude tuo isto tam excellenti bono, & fruere cùm fortunâ & gloriâ, tum etiam naturâ & moribus tuis: ex quo quidem maximus est fructus jucunditasque sapienti; cætera cùm tua recordabere, etsi persæpè virtuti, tamen plerumque felicitati tuæ gratulabere: de nobis, quos in repub. tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientiâ tuâ cogitabis: quæ non modò summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere; tantus est enim splendor in [k] laude verâ, tanta in magnitudine animi & consilii dignitas, ut hæc à virtute donata, cæ-

[g] *vaginam vacuam gladio.* [h] *ferociorem.* [i] *ita ut.* [k] *virtute.*

peio fuisset relata, propter eorum superbiam & ferocitatem, quos secum habebat.

52. *Vidimus.*] Probat ab effectu moderationem Cæsarinæ victoriæ, quia post eam nemo occisus est, sed suis hostibus pepercit Cæsar.

54. *Eos Martis vis perculit.*] Si qui ceciderunt in victoriâ Cæsaris, ceciderunt illi armati. Non verò post prælium & victoriam interfecti sunt, ulciscente se victore.

57. *Alterius vero partis.*] A parte Pompeii si stetisset victoria, plena illa fuisset crudelitatis; Pompeiani enim eos pro hostibus habebant, qui secum unà non essent, etiam si secuti Cæsarem non essent; at Cæsar eos tantùm oppugnabat, qui contra essent armati, ut dicetur in Ligarianâ; & patet ex Epist. 6. ad Marcellum hunc lib. 4. ad Fam.

59. *Otiosis.*] Otiosos hic dicit, qui neutrius partis fuerunt.

65. *Ad clementiam.*] Mirificè hîc adulatur Cæsari. Ait enim divinâ providentiâ factum esse, ut clementi victori victoria concederetur, tum ut populum Rom. ulciscerentur, tum ut Cæsaris clementiam dii nobilitarent.

66. *Excellenti bono.*] vocat Cæsaris clementiam bonum excellens.

68. *Cætera cum tua recordabere.*] Id est, omnes victorias à te relatas, & populos subactos.

73. *Summa bona.*] Summum & solum differunt; summum enim bonum in comparatione eorum dicitur, quæ minora sunt; solum bonum sine comparatione dicitur. Alludit autem ad Peripateticorum & Stoicorum dogmata. Peripatetici summum bonum in animi, corporis & fortunæ bonis, Stoici verò in unâ virtute collocabant.

75. *Donata.*] Quæ donantur virtute non possunt eripi, quia virtus æterna.

tera à fortunâ commodata esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate præsertim, aut pravitate aliquâ lapsis, sed [m] opinione officii, stultâ fortasse, certè non improbâ, & specie quâdam reipublicæ; non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt; contraque summa laus, quod plerique minimè timendum fuisse senserunt.

[m] *errore.*

78. *Commodata.*] Quæ commodantur, dantur tantùm ad tempus, quia fluxa est fortuna & caduca.

79. *Specie quâdam Reipub.*] Credebant videlicet, qui Pompeium secuti sunt, id ab eis exigere Reipub. conservandæ dignitatem; qui eam à Cæsare censebant oppugnari.

80. Si *te aliqui timuerint.*] Qui cum Pompeio fuerunt, timuerunt Cæsarem.

Ib. *Plerique.*] Judicarunt fere omnes nihil post victoriam pertimescendum esse à Cæsare, cognitâ tantâ illâ clementiâ ejus, & mansuetudine in condonandis injuriis.

SECUNDA PARS.

In quâ diluit insidiarum suspiciones.

IV. Nunc verò venio ad gravissimam querelam, & atrocissimam suspicionem tuam; quæ non tibi ipsi magis, quàm cùm omnibus civibus, tum maximè nobis, qui à te conservati sumus, [a] providenda est; quam etsi spero esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo: tua enim cautio nostra cautio est; ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus, quàm parum prudens: sed quisnam est iste tam demens? de tuisne? tametsi qui magis sunt tui, quàm quibus tu salutem insperantibus reddidisti? an ex eo numero, qui unà tecum fuerunt? non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, hujus vitam non anteponat suæ. At si tui nihil cogitant sceleris; cavendum est, ne quid inimici: qui? omnes enim qui fuerunt, aut suâ pertinaciâ vitam amiserunt, aut tuâ misericordiâ retinuerunt: ut aut nulli supersint de inimicis, aut, qui superfuerunt, amicissimi sint. Sed tamen, cum in animis hominum tantæ latebræ

[a] *cavenda.*

1. *Ad gravissimam querelam.*] Cùm se abjecit Marcelli frater Marcellus ad pedes Cæsaris, de ejusdem Marcelli acerbitate graviter conquestus est Cæsar, dixitque se aliquid ab eo insidiarum metuere.

5. *Tua enim cautio.*] Dicit Cicero, quod si diligenter sibi caverit Cæsar, omnibus quoque eâdem operâ cavebit; & si illi aliquid mali acciderit, omnibus id quoque accidet.

Ib. *In alterutro.*] In timore nempe, vel securitate.

7. *Tam demens?*] Qui sc. tibi insidiaretur.

sint, & tanti recessus, augeamus sane suspicionem tuam: simul enim augebimus & diligentiam; nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in repub. tam nihil unquam nec de suâ, nec de communi salute cogitans, qui non intelligat, tuâ salute contineri suam? & ex unius tuâ vitam pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans, casus duntaxat humanos & incertos eventus valetudinis, & naturæ communis fragilitatem extimesco; doleoque cùm respublica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis animâ consistere: si verò ad humanos casus, incertosque eventus valetudinis, sceleris etiam accedat, insidiarumque consensio; quem deum, etiam si cupiat, opitulari posse reipublicæ credamus? Omnia sunt excitanda tibi, C. Cæsar, uni, quæ jacere sentis, belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa atque prostrata: constituenda judicia, revocanda fides, comprimendæ [b] libidines, propaganda soboles: omnia, quæ dilapsa defluxerunt, severis legibus [c] vincienda sunt. Non fuit recusandum in tanto bello civili, tantoque animorum ardore & armorum, quin quassatâ republicâ, quicunque belli eventus fuisset, multa perderet & ornamenta dignitatis, & præsidia stabilitatis suæ; multaque uterque dux faceret armatus, quæ idem togatus fieri prohibuisset: quæ quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda sunt, quibus præter te mederi nemo potest. Itaque illam tuam præclarissimam & sapientissimam vocem invitus audivi, satis te diu vel naturæ vixisse, vel gloriæ: satis, si ita vis, naturæ fortasse; addo etiam, si placet, gloriæ; at, quod maximum est, patriæ certè parùm. Quare omitte, quæso, istam doctorum hominum in contemnendâ morte prudentiam; noli nostro periculo sapiens esse; sæpe enim venit ad aures meas, te idem istud nimis crebrò dicere, satis te tibi vixisse; credo:

b *improbitates.* c *firmanda.*

27. *Omnia sunt excitanda tibi.*] Hic Cicero hortatur Cæsarem, ut Reipublicæ formam & dignitatem restituat, quæ bellis civilibus tota jacuerat.

29. *Fides.*] Id est, creditæ pecuniæ solutio.

30. *Propaganda soboles.*] Translatio sumpta à plantis. Curabant diligentissimè Romani, ut soboles augeretur, ut civium multitudinem haberent.

33. *Quicunque belli eventus fuisset.*] Sive Pompeius vicisset, sive Cæsar.

35. *Togatus.*] Toga insigne fuit pacis.

36. *Belli vulnera.*] Intelligit incommoda, quæ bellorum civilium tempore passa fuit Respub.

37. *Itaque illam tuam.*] Venit ad secundam illam partem orationis quam habuit Cæsar in Senatu, ubi postquam conquestus est de Marcelli acerbitate, & de suspicione insidiarum, dixit demum vixisse se satis; hanc verò propositionem Cicero refellendam suscipit.

39. *Vel naturæ vixisse.*] Jam quinquagesimum quartum ætatis annum agebat Cæsar.

41. *Istam doctorum hominum.*] Non est dubium quin hic de Stoicis Philosophis loquatur, qui de contemnendâ morte acriter disputant.

44. *Te tibi vixisse.*] Suetonius cap. 86. in Julio refert Cæsarem suspicionem quibusdam suorum reliquisse, neque voluisse se diutiùs vivere, neque curasse, quòd valetudine minùs prosperâ uteretur.

sed tum id [d] audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiam soli natus esses; nunc, cùm omnium salutem civium, cunctamque rempublicam res tuæ gestæ complexæ sint, tantum abes à perfectione maximorum operum, ut fundamenta, quæ cogitas, nondum jeceris. Hic tu [e] modum tuæ vitæ, non salute reipublicæ, sed æquitate animi definies? quid, si istud ne gloriæ quidem tuæ satis est? cujus te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. Parùmne igitur, inquies, gloriam magnam relinquemus? immo verò aliis, quamvis multis, satis; tibi uni parùm; quidquid enim est, quamvis amplum sit, id certè parùm est tum, cùm est aliquid amplius. Quòd si rerum tuarum immortalium, C. Cæsar, hic exitus futurus fuit, ut, devictis adversariis, rempublicam in eo statu relinqueres, in quo nunc est; vide, quæso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura, quam gloriæ: siquidem gloria est illustris ac pervagata multorum & magnorum, vel in suos, vel in patriam, vel in omne genus hominum fama [f] meritorum. Hæc igitur tibi [g] reliqua pars est: hic restat actus: in hoc elaborandum est, ut rempublicam constituas, eâque tu in primis cum summâ tranquillitate & otio, perfruare: tum te, si voles, cum & patriæ, quod debes, solveris, & naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid est enim omnino hoc ipsum diu, [h] in quo est aliquid extremum, quod cùm venerit, omnis voluptas præterita pro nihilo est, quia postea nulla futura sit? quanquam iste tuus animus nunquam [i] his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit: semper immortalitatis amore flagravit. Nec verò hæc tua vita dicenda est, quæ corpore & [k] spiritu continetur: illa inquam, illa vita est tua, Cæsar, quæ vigebit memoriâ sæculorum omnium, quam posteritas alet, quam ipsa æternitas semper tuebitur; huic tu inservias, huic te ostentes oportet: quæ quidem quæ

[d] *crederem.* [e] *finem.* [f] *beneficiorum.* [g] *restat.* [h] *quod habet aliquem finem.* [i] *hac brevitate.* [k] *respiratione.*

58. *Admirationis plus, quàm gloriæ.*] Plus admirationis habebat Cæsar propter res feliciter ubique gestas, & triumphos ubique reportatos: minùs vero gloriæ, quia Rempub. bellis civilibus labefactatam omnino pristinæ dignitati non restituit.

61. *Hic restat actus.*] Verbum istud *actus* translatum est à comœdiâ. Itaque hic restat actus tanquam catastrophe in comœdiâ, ut omnia restituantur, & habeant lætum exitum.

65. *Satis diu.*] Dixerat Cæsar in suâ oratione, satis se diu vixisse: jam hanc vocem refutat Cicero, & explicat ostendendo in hac voce *diu* errasse: quod enim habet finem non est diu; nihil autem est in rebus humanis, quod non habeat finem; ergo nihil est quod sit diu. Quare Cæsar dicere non potest, se satis diu vixisse.

67. *Pro nihilo est.*) Voluptas præterita nullo loco habenda est, quia non sentitur.

74. *Huic tu inservias.*] Significat Cæsari huic immortalitati comparandæ dare operam Rempub. constituendo.

Ib. *Ostentes.*] Debet Cæsar ostendere æternitati, qualis, quantusque fuerit in Repub. administrandâ.

miretur jampridem multa habet; nunc, etiam quæ laudet expectat; obstupescent posteri certè Imperia, Provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monumenta, munera, triumphos audientes & legentes tuos; sed nisi hæc urbs stabilita tuis consiliis & institutis erit, vagabitur [m] modò nomen tuum longè atque latè, sedem quidem stabilem, & domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio; cùm alii laudibus ad cœlum res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriæ restinxeris; ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam judicibus, qui multis post seculis de te judicabunt, & quidem [n] haud scio an incorruptiùs, quàm nos; nam & sine amore, ut sine cupiditate, & rursus sine odio, & sine invidiâ judicabunt. Id autem etiam si tunc ad te, ut quidem falsò putant, non pertinebit, nunc certè pertinet, te esse talem, ut tuas laudes obscuratura nulla unquam sit oblivio. Diversæ voluntates civium fuerunt, distractæque sen-

[m] *tantummodo.* [n] *ut arbitror, incorruptiùs*

76. *Imperia.*] Cæsar imperator fuit in Galliâ, Britanniâ, Germaniâ, & Africâ, quò duxit exercitus.

Ib. *Provincias.*] Cæsari decreta fuit Hispania post Præturam; post Consulatum Gallia.

Ib. *Rhenum.*] Primus Rhenum fluvium ponte commisit, & cum exercitu transivit, domuitque Germanos quos hic alluit fluvius.

77. *Oceanum.*] Primus cum classe transivit in Britanniam, quæ oceano continetur.

Ib. *Nilum.*] Superavit regem Ptolomæum in Ægypto. Nilus autem alluit Ægyptum.

Ib. *Pugnas innumerabiles.*] De his superiùs dictum parag. II. l. 4.

Ib. *Incredibiles victorias.*] Præter civiles victorias undecies centum nonaginta duo millia hominum in prælis occidit. Sed nulla illustrior, quàm quæ ab eo de Vercingetorige ad Alexiam relata est, quem cum trecentis hominum millibus superavit.

78. *Monumenta.*) Cæsari post civilem victoriam honores ut deo tributi sunt. Monumenta & statuæ in templis posita sunt & locis publicis, per tribus, municipia, & regiones Romanis amicas. Vide Appianum lib. 2. de bello civili.

Ib. *Munera.*) Post victoriam imperator militibus qui bene rem gesserant dabat munera, quæ congiaria dicebantur. Possunt etiam intelligi Epulæ, Venationes, Ludi Scenici, & Theatrales populo exhibiti, qui nomine munerum significabantur.

Ib. *Triumphos.*) Quinquies Cæsar triumphavit de Galliâ, de Ponto, Ægypto, Africâ, Hispaniâ. Vide Velleium Paterc. lib. 2.

85. *Ut illud fati fuisse.*) Posteri fato Reip. hæc bella civilia tribuent.

Ib. *Hoc consilii.*] Respub. restituta tribuetur Cæsaris prudentiæ.

86. *Iis judicibus.*) Intelligit posteros, qui incorruptiùs judicabunt de Cæsare, quàm qui illius ætate vivunt.

89. *Id autem.*) Hic leviter perstringit Cæsarem, qui, ut testatur Sallustius, non credidit post mortem hominum animos esse immortales.

90. *Non pertinebit.*) Mortuo corpore & animo nihil homines sentiunt. Loquitur ex mente Cæsaris.

92. *Diversæ voluntates civium.*) In bellis civilibus alii Pompeium, alii Cæsarem secuti sunt.

Ib. *Distractæ sententiæ.*) Alii causam Cæsaris meliorem, alii Pompeii crediderunt.

tentiæ; non enim consiliis solùm & studiis, sed armis etiam & castris diffidebamus. Erat autem [o] obscuritas quædam, erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant, quid optimum esset; multi, quid sibi expediret; multi, quid deceret; nonnulli etiam, quid liceret. [p] Perfuncta respublica est hoc misero fatalique bello: vicit is, qui non [q] fortunâ inflammaret odium suum, sed bonitate leniret; nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exilio, aut morte dignos judicaret: arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est injustusque civis, qui armorum periculo liberatus, animum tamen retinet [r] armatum: ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causâ animam profudit; quæ enim pertinacia est quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed quia jam omnis fracta dissensio est armis, & extincta æquitate victoris; restat, ut omnes [s] unum velint, qui modò habent aliquid non solùm sapientiæ, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Cæsar, salvo, & in istâ sententiâ, quâ cùm antea, tum hodie vel maximè usus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui [t] hæc salva esse volumus, & hortamur, & obsecramus, ut vitæ, ut saluti tuæ consulas: omnesque tibi (ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio) quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modò excubias & custodias, sed etiam laterum nostrorum [u] oppositus & corporum pollicemur.

[o] *error.* [p] *liberata.* [q] *victoriâ.* [r] *hostilem.* *consentiant.* [t] *Rempublicam salvam.* [u] *oppositiones.*

100. *Aut morte.*] Faustum Syllæ filium, Afranium, & L. Cæsarem juvenem Cæsar ne volens quidem interfecit.

Ib. *Arma ab aliis posita.*) Victo Pompeio, alii omnino quieverunt; alii pertinaciter arma retinuerunt, & secuti sunt Catonem & Scipionem in Africam: quibus victis, arma detracta sunt.

103. *In causâ.*] Id est, cùm post victoriam res agitatur, & sontes puniuntur.

109. *Tum hodie.*] Id est, hoc ipso die quo Marcellus à Cæsare Reipublicæ redditus est.

113. *Subesse aliquid.*] Id est, aliquas tibi insidias obscurè parari.

Ib. *Excubias & custodias.*] Custodiæ ad diem, & excubiæ ad noctem pertinent, juxta illud Propertii: *Romulus excubias decrevit in otia solvi.*

114. *Laterum nostrorum.*] Plutarchus in vitâ Cæsaris ait, obsecravisse eum amicos, ut præsidio corpus muniret: cùmque ad id operam multi amicorum pollicerentur facere noluisse. Dicebat enim satius esse mori semel, quàm assiduâ expectatione pendere.

PERORATIO.

Gratias agit Cæsari pro Marcello restituto; redditque rationes, cur cæteris tacentibus potissimùm ipse dixerit.

V. Sed ut, unde est orsa, in eodem terminetur oratio mea; maxi-

mas tibi gratias agimus, C. Cæſar, majores etiam habemus. Nam omnes idem ſentiunt, quod ex omnium precibus & lacrymis [a] ſentire potuiſti. Sed quia non eſt ſtantibus omnibus neceſſe dicere, à me certè dici volunt, cui neceſſe quodammodo, & quòd volunt, & quòd, M. Marcello à te huic ordini populoque Romano & Reipublicæ reddito, præcipuè id à me fieri debere intelligo; nam lætari omnes, non ut de [b] unius ſolùm, ſed ut de communi omnium ſalute, ſentio: quod autem ſummæ benevolentiæ eſt, quæ mea erga illum omnibus ſemper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo & amantiſſimo fratri, præter eum quidem cederem nemini; cum id ſolicitudine, curâ, labore, tamdiu præſtiterim, quamdiu eſt de illius ſalute dubitatum; certè hoc tempore magnis curis, moleſtiis, doloribus liberatus præſtare debeo. Itaque, C. Cæſar, ſic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus a te non conſervato ſolùm, ſed etiam ornato, tamen ad tua innumerabilia in me unum merita, quod fieri jam poſſe non arbitrabar, maximus [c] hoc tuo facto cumulus acceſſerit.

[a] *videre.* [b] *Marcelli.* [c] *Marcello reſtituto.*

16. *Ornato.*] Cæsar pristinam Ciceroni dignitatem restituerat,

PRO

Q. LIGARIO,

Ad C. Cæsarem.

ARGUMENTUM.

QUINTUS Ligarius, civis Romanus, cum C. Confidio legatus in Africam fuerat profectus. Decedente provinciâ Confidio, Ligarius invitus Africæ præfectus est. Bellum interim Cæsarem inter & Pompeium exarsit. A Pompeio verò Attius Varus missus est, ut Africam occuparet. Paulò post, dum in Africâ Ligarius adhuc esset, L. Tubero, cum filio Q. Tuberone, in eam provinciam à Senatu, rei frumentariæ causâ, mittitur. Is à Q. Ligario & Varo non recipitur, ita ut nec filium ægrotum in littore poni pateretur. Pulsus igitur Tubero in Macedoniam, ad Pompeium concessit, ubi etiam adversus Cæsarem arma tulit. Victo autem Pompeio, se ad Cæsarem adjunxit, eumque est ad bellum Alexandrinum & Africanum secutus. Itaque finitis bellis civilibus, cùm multis Cæsar pepercisset, duo Ligarii fratres, T. Brocchus ejus avunculus, & C. Pansa, aliique Ligarii propinqui & amici, sæpe Cæsarem precati fuerunt, ut Ligario ignosceret. Quod cùm animadverteret, Q. Tubero Lucii filius, cujus patri Cæsar pepercerat, injuriæ nondum oblitus, Ligarium in foro apud Cæsarem accusavit, ut ab eo Cæsaris clementiam averteret.

PERSONÆ.

Reus Q. Ligarius, accusator Q. Tubero, patronus Cicero, Judex Cæsar, apud quem causa agitur.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 707. *Julio Cæsare tertiùm, Æmilio Cos. Ciceronis verò* 61.

GENUS CAUSÆ.

In generi judiciali est; accusatus enim defenditur à Ciceroni Legarius.

STYLUS.

Acutus est & subtilis, & in mediocri dicendi genere; suavitate enim condita est hæc Oratio, & iis figuris quæ suavitatem afferunt.

PARTES.

Quatuor sunt, Exordium, Narratio, Contentio, & Peroratio.

EVENTUS.

Plutarchus in Ciceronis vitâ refert, Cæsarem dixisse, cum Cicero Ligarii patrocinium suscepit, Quid est causæ cur Ciceronem orantem non audiamus? nam reum quidem hominem improbum & hostem esse jampridem certum est. Ubi verò Cicero ingressus est dicere, mirificos motus concitavit; nam oratio visa fuit tum affectibus varia, tum venustate admirabilis. Perspicuè cognitum aiunt, varios colores Cæsaris vultum subiisse, ejusque animum omnibus modis fuisse commutatum: ac tandem cum Pharsalici prælii mentionem facere cœpisset, immodicis perturbationibus incitatum corpore contremuisse, & libellos quosdam è manu ejecisse. Victus igitur orationis vi, Ligarium crimine liberavit.

EXORDIUM.

Totum istud Exordium ironicum est.

I. NOVUM crimen, C. Cæsar, & ante hunc diem inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium

NOTÆ.

1. *Novum crimen.*] Ironia est, ut vult Aquila, & cum eo ferè Interpretes, quâ videlicet Cæsar in rem minùs novam, tanquam novam se intenderet.

Ib. *C. Cæsar.*] Plutarchus quæst. Rom. 31. ait quod *Caius* idem sit ac dominus, seu paterfamilias. Unde in matrimoniis quæ per coëmptionem fiebant, usitatum fuit, ut dicerent, Ubi tu Caius, & ego Caia; quibus verbis, ut Plutarchus scribit, quasi paciscitur sibi commune cum viro dominium mulier, & par imperium domi; ac si diceret: *Ubi tu es familiæ princeps & dominus, ego familiæ princeps sum & domina.*

Ib. *Cæsar.*] Cæsaris nomen à cæso matris utero dixit Accurs. in præfat. institit dictione, *Imperator* :.. cui astipulatur Servius Virgilii interpres. Primum illud nomen datum est Scipioni Africano, ab Elephanto, quem occidit in prælio; qui linguâ Maurorum *Cæsa* dicitur; vel etiam quòd matre mortuâ, cæso ventre, vel quòd longâ cæsarie sit natus; vel quòd cæsios oculos habuerit, id est, glaucos. Brissonius in Lex. L. Ælium Verum primum eo nomine appellatum tradit, motus auctoritate Spartiani, qui in vitâ ejus sic scribit: huic naturalis pater fuit L. Ælius Verus, *qui ab Hadriano adoptatus primus Cæsar dictus est.* Unde patet, non soli Juliæ genti hoc nomen proprium fuisse.

Ib. *Inauditum.*] Inauditum dicit, quia novum; nam accusatores Ligarii factum tanquam grande & singulare aliquod scelus extulerant: ironicè semper loquitur.

2. 2. *Tubero.*] Tubero orator fuit:

in Africâ fuisse: id C. Pansa, præstanti vir ingenio, fretus fortasse eâ familiaritate quæ est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quò me vertam nescio; paratus enim veneram cùm tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tuâ ad hominis miseri salutem abuterer. Sed quoniam diligentiâ inimici investigatum est id, quod latebat, confitendum est, ut opinor: præsertim cùm meus [a] necessarius C. Pansa fecerit, ut id jam integrum non esset: omissâque controversiâ omni, oratio ad misericordiam tuam conferenda est, quâ plurimi sunt conservati, cùm à te non liberationem culpæ, sed [b] errati veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maximè optandum, confitentem reum: sed tamen ita confitentem, se in eâ parte fuisse, quâ te, Tubero, quâ virum omni laude dignum patrem tuum. Itaque priùs de vestro delicto confiteamini necesse est, quàm Ligarii ullam culpam reprehendatis.

[a] *amicissimus.* [b] *imprudentiæ.*

verum cum victus à Cicerone in hac causâ fuisset, ita laudem eloquentiæ desperavit, ut è foro se ad jus civile transtulerit; quæ fuerit autem cum Tuberonibus Ciceroni propinquitas, non apparet ex aliquo auctore. [*Dicebatur Tubero sororem Ciceronis duxisse uxorem*, ut refert Vet. Scholiastes in locum animadvertens.

1. *In Africâ fuisse.*] Hac voce, *fuisse*, utitur, ne offendat Cæsaris animum. De Jubâ rege, & Afris, tacet, quibus se contra Cæsarem adjunxerat.

Ib. *C. Pansa.*] Hic Pansa celebris fuit Orator, qui quondam apud Ciceronem declamaverat, & qui jam egerat pro Ligario. Is fuit summâ auctoritate apud Cæsarem, & quo, post Pharsalicam pugnam, multi qui Pompeium secuti fuerant, deprecatore usi sunt. Is postea anno urbis conditæ 709. Consul cum Hirtio in pugnâ Mutinensi interfectus est.

4. *Itaque quò me vertam.*] Dubitatio Ironica, quâ conqueritur sibi rationem negandi facti ereptam esse, quâ se uti voluisse simulat.

5. *Cum tu id.*] Nesciebat Cæsar in Africâ fuisse Ligarium.

8. *Inimici.*] Id est, Tuberonis, qui Ligarium accusavit. Ironia.

Ib. *Quod latebat.*] Non latebat illud crimen, sed Tubero sibi persuadebat latere. Pergit in Ironiâ.

10. *Integrum non esset.*] Integrum id dicitur, quod jure hoc vel illo modo facere vel dicere quis potest.

Ib. *Controversiâ.*] Controversia tunc esse dicitur, cum unus negat, & alter affirmat; aut jure factum esse dicitur, vel non. Si quis autem fateatur, aut deprecetur, jam omnis est sublata controversia: quare cum negari non posset à Cicerone, in Africâ fuisse Ligarium, totam suam orationem ad misericordiam Cæsaris refert.

12. *Liberationem culpæ.*] Multi qui Pompeium secuti fuerant, negare sum factum cum non possent, erratum confitendo veniam obtinuerunt à Cæsare.

15. *Fuisse. quâ te.*] Ligarius necessitate coactus in Africâ, ut dictus est in Argumento; at Tubero pater & filius voluntate remanserunt: in quo gravius peccaverunt.

NARRATIO.

II. Q. igitur Ligarius, cùm esset adhuc nullâ belli suspicio,

legatus in Africam cum proconſule C. Conſidio profectus eſt; quâ in legatione & civibus & ſociis ita ſe probavit, ut decedens Conſidius provinciâ ſatisfacere hominibus non poſſet, ſi quemquam alium provinciæ præfeciſſet. Itaque Q. Ligarius, cùm diu recuſans nihil profeciſſet, provinciam accepit invitus: cui ſic præfuit in pace, ut & civibus & ſociis gratiſſima eſſet ejus [a] integritas & fides. Bellum ſubitò exarſit: quod, qui erant in Africâ, antè audierunt geri, quàm parari; quo audito, partim cupiditate inconſideratâ, partim cæco quodam timore, primò ſalutis, poſt etiam ſtudii ſui, quærebant aliquem ducem: cùm Ligarius [b] domum ſpectans, & ad ſuos redire cupiens, nullo ſe implicari negotio paſſus eſt. Interim P. Attius Varus, qui Prætor Africam obtinuerat, Uticam venit: ad eum ſtatim concurſum eſt; atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium: (ſi illud imperium eſſe potuit, quod ad privatum, clamore multitudinis imperitæ, nullo publico conſilio defe-

[a] *abſtinentia.* [b] *cupiens domum* redire.

2. *Legatus.*] Legatus, qui vices gereret Proconsulis, vel prætoris, cum Proconsule vel Prætore mittebatur in provinciam.

Ib. *In Africam.*] Cùm Carthago à Scipione Africano Æmiliano deleta esset, anno urbis conditæ 617. pars illa Africæ in provinciam redacta fuit, ut Velleius narrat: eique de more tributum à Romanis, & Romanæ leges impositæ sunt; & missus Prætor, & Proconsul qui eam regeret.

Ib. *Proconsule Considio.*] Non legitur Considius Consul fuisse; itaque intelligendum est hic, non quòd Consul fuerit, sed quòd cum imperio Consulari missus fuerit à Senatu in Africam; mittebantur enimvero non tantùm Consulares aut Consules, sed & Prætores & Prætorii cum imperio Consulari in provincias. Sic Cicero lib. 1. de Legibus, de L. Gellio ait, *Pro consule ex Prætura in Græciam venisse.*

3. *Civibus.*] Intelligit hic nomine civium illos Romanos qui in Africâ negotiabantur.

Ib. *Sociis.*] Socii dicebantur, qui communi fœdere cum Romanis jungebantur.

5. *Alium provinciæ præfecisset.*] Si Proconsules vel Prætores provinciâ decederent antequam successor advenisset, tum legatum vel quæstorem provinciæ præficiebant, sed potius quæstorem, quia hæc illi dignitati superior erat.

8. *Bellum subito exarsit.*] Utitur hac voce, *exarsit*, sumpta metaphora à flammâ, quo meliùs illius belli civilis pernicies ostendatur, quod Cæsarem inter & Pompeium exortum est, & quidem tam subitò ut ne expectatis quidem Transalpinis legionibus, cum quinque peditum millibus Rubiconem trajecerit.

11. *Studii sui.*] Cum studio quodam inclinaret Ligarius in Pompeium, hunc ducem optabat; quia, victo Cn. Domitio, quondam Africæ res composuerat.

13. *P. Attius Varus.*] Attius Varus tum privatus amissis suis ad Auximum cohortibus, ex fugâ in Africam venit, & eam occupavit; quam paucis ante annis Prætor obtinuerat.

14. *Uticam.*] Utica urbs est Africæ, quam Phœnices condidere, quæ nunc Biserta dicitur; à quâ Cato Uticensis dictus est, quòd ibi violentas sibi manus intulit.

15. *Arripuit imperium.*] Cùm Uticam venisset Varus ille, ibi collegit exercitum sibique imperium exercitus, & potestatem administrandi Africam vindicavit.

16. *Si illud imperium.*] Dictum corrigit, quia imperium magistratùs lege Curiatâ privati senatusconsulto accipiebant.

tebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulùm adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Cæſar, Q. Ligarius omni culpâ vacat: domo eſt egreſſus, non modò nullum ad bellum, ſed ne ad minimam quidem ſuſpicionem belli: legatus in pace profectus, in provinciâ pacatiſſimâ ita ſe geſſit, ut ei pacem eſſe expediret. Profectio certè animum tuum non debet offendere; num igitur remanſio? multò minus: nam profectio voluntatem habuit non turpem, remanſio etiam neceſſitatem honeſtam. Ergo hæc duo tempora carent crimine: unum, cum eſt legatus profectus; alterum, cum efflagitatus a provincia, præpoſitus Africæ eſt. Tertium eſt tempus, quo poſt adventum Vari in Africâ reſtitit; quod ſi eſt criminoſum, neceſſitatis crimen eſt, non voluntatis. An ille ſi potuiſſet illinc ullo modo evadere, Uticæ potiùs quàm Romæ; cum P. Attio, quàm cum concordiſſimis fratribus; cum alienis eſſe, quàm cum ſuis maluiſſet? cùm ipſa legatio plena deſiderii ac ſolicitudinis fuiſſet, propter incredibilem quendam fratrum amorem, hic æquo animo eſſe potuit, belli diſſidio diſtractus à fratribus?

19. *Conquievit.*] Non impulsus fuit deinceps ad accipiendum illius provinciæ imperium, quia sibi illud Varus assumpserat.

Ib. 2. *Ligarius omni culpa vacat.*] Immiscet commonitionem Orator, ut Cæsar diligenter attendat & observet, nihil peccavisse Ligarium.

20. *Domo est egressus.*] Id est, ex urbe Roma.

25. *Necessitatem honestam.*] Habuit necessitatem Ligarius remanendi in Africa, tum quia jussus est à Considio, à quo illi Provinciæ præfectus est; tum quia ab omnibus Afris petebatur.

26. *Duo tempora.*] Primum est quo Roma profectus est; secundum, quo remansit in Africa.

CONTENTIO.

III. Nullum igitur habes, Cæſar, adhuc in Q. Ligario ſignum alienæ à te voluntatis; cujus ego cauſam, animadverte, quæſo, quâ fide defendam, cùm prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, prædicatione, literis, monumentiſque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuiſſe, in qua ſe ipſum confitetur fuiſſe; nec [a] tuas tacitas cogitationes extimeſcit; nec, quid [b] tibi de alio audienti de ſeipſo occurrat, reformidat. Vide, quàm non reformidem: vide, quanta [c] lux liberalitatis & ſapientiæ tuæ mihi apud te dicenti oboriatur; quantum potero, voce

[a] *quid cogites* de eo. [b] *cum audies de alio.* [c] *laus.*

3. *Cum prodo meam.*] Cicero fatetur se in eadem causa fuisse, qua Ligarius quem defendit.

4. *Monumentis.*] In Oratione pro Marcello dictum est, quid sit monumentum.

10. *Oboriatur.*] Id est, ex insperato oriatur.

contendam, ut hoc populus Romanus exaudiat. Suscepto bello, Cæsar, gesto etiam ex magna parte, nullâ vi coactus, judicio meo ac voluntate ad ea arma profectus sum, quæ erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui, cùm hoc sciret, tamen me antequam vidit, reipublicæ reddidit: qui ad me ex Ægypto literas misit, ut essem idem qui fuissem: qui, cùm ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est: à quo, hoc ipso C. Pansâ mihi nuncium perferente, concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique se salutem putavit reddere, si eam nullis spoliatam ornamentis redderet. Vide, quæso, Tubero, ut qui de meo facto non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque hæc propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de se eadem dicerem, igno-

11. *Suscepto bello.*] Liberè Cicero suum factum confitetur, ut inde clementiam Cæsaris extollendo, ejus animum Ligario conciliet; cum enim jam ex magna parte bellum illud civile gestum esset, pulsò ex Italio Pompeio, & profecto in Hispaniam Cæsare, Cicero trajecit in Græciam ad Pompeium, ut refert Plutarchus, & ut ex epist. Cic. ad Att. patet.

15. *Reipub. reddidit.*] Victo debellatoque Pompeio, permisit Ciceroni Cæsar ut rediret in patriam.

16. *Ex Ægypto literas misit.*] Cæsar, post victum Pompeium, venit in Ægyptum, ubi novem menses fuit, Appian. lib. 2. Hinc per Philotimum scripsit ad Ciceronem; cujus literas laudat. lib. 14. famil. Epist. ult. Oraverat autem Cicero Atticum per literas, ut ipse ad Balbum, Pansam, & Hirtium scriberet, ut pro se Cæsarem deprecarentur, quia apud eum valebant familiaritate.

Ib. *Ut essem idem qui fuissem.*] Permisit Cæsar ut Cicero suam pristinam dignitatem, quam fuerat ante bellum assecutus, retineret.

17. *Qui, cum ipse imperator.*] Duces nomine imperatores decorabantur ab exercitu, communi militum consensu, qui illos dignos imperio judicabant. Hæc autem appellationis dignitas iis concedebatur, qui decem hominum millia cecidissent.

18. *Me alterum passus est.*] Cicero, Ser. Sulpicio & M. Marcello Coss. in Ciliciam Proconsul missus est; ubi vicit Armenios, & Pindenissum urbem cepit. Gessit etiam bellum cum latronibus, qui Amanum montem tenebant, qua de causa à militibus Imperator appellatus est. Anno sequente, L. Paullo & C. Marcello Coss. è provincia in Italiam reversus est, & urbem accessit, cum jam Lentulo & Marcello Coss. bellum civile conflatum esset; sed quia non urbem ingressus est, imperium retinuit, & Proconsul remansit. Tamdiu enim imperium retinebant, quoad Romam ingressi essent. Habemus autem ex lib. epist. ad Atticum nono, epistolam tempore belli civilis scriptam ad Ciceronem, cujus saluta io sic inscribitur: *L. Cornelius Balbus M. Tullio Ciceroni Imperatori salutem.* Et lib. 10. *Cæsar Imperator M. Tullio Ciceroni Imperatori salutem.*

19. *Fasces laureatos.*] Proconsules sex lictores habuerunt; qui ipsis fasces cum securibus præferebant, sonteque virgis cædebant, & securi feriebant, ut refert Plutarchus in Rom. Qui autem Imperatores fuerant appellati, insignia laureæ fascibus adjungebant.

20. *Quoad tenendos putavi.*] Tenuit suos lictores Cicero usque ad mensem Octobrem, Cæsare iterum Dictatore, quo tempore ad portam eos abjecit, & urbem ingressus est, postquam eos cum imperio annos quatuor tenuisset.

22. *Vide, quæso, Tubero.*] Per Epiphonema ad Tuberonem convertit orationem suam, & ait, si de suo facto non dubitat confiteri, & ipsi ignovit Cæsar, quidni Ligarii factum quoque ausit confiteri, ut eidem ignoscat.

sceret; cujus ego industriæ gloriæque faveo, vel propter propinquam cognationem, vel quòd ejus ingenio studiisque delector, vel quòd [d] laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quæro, quis putet esse crimen, fuisse in Africâ Ligarium? nempe is, qui & ipse in Africâ esse voluit, & prohibitum se à Ligario queritur, & certè contra ipsum Cæsarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalicâ gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens: ad me revertar; iisdem in armis fui: quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te [e] acuet oratio? Atque in hac causâ nonnihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui, prudentiam desidero: quod homo cùm ingenio, tum etiam doctrinâ

d *ex laude percipere me aliquem fructum.* e *incitabit.*

25. *Vel propter propinquam cognationem.*) Ex materno genere aliquam cum Cicerone cognationem habuit Tubero.

26. *Studiisque delector.*) Studebat eloquentiæ Tubero, & causas agebat, quas victus à Cicerone deseruit.

27. *Vel quod laudem.*) Cum Cicero & Tubero operam darent eloquentiæ, hac se mutua studiorum similitudine amabant.

28. *Sed hoc quæro.*) Incipit jam criminationem refutare.

29. *Nempe is.*) Tubero, in quem criminationem eandem rejicit, qui non solum in Africa fuit, sed & esse voluit; & prohibitum se fuisse queritur à Ligario portu & oppido, cum huc venit, rei frumentariæ causa missus à Senatu; quare Tubero pulsus à Ligario, venit in Macedoniam ad castra Pompeii.

31. *Quid enim, Tubero.*] Confirmat Cicero criminationem in Tuberonem à fine & consilio armorum quæ cepit contra Cæsarem. Ita autem hac amplificatione Cæsaris animum permovit, ut Cæsar, quasi elatus iracundia contra Tuberonem, libellos, quos in manu habebat, abjiciens, innuerit Ciceroni, quasi omnia daturus & concessurus quæ peteret pro Ligario.

32. *Districtus.*] Contra Cæsarem nempe tunc pugnavit pro Pompeio.

Ib. *In acie Pharsalica.*] Pharsalos Thessaliæ oppidum est à Pharsalo Acrisii filio denominatus. Hinc Pharsalicum prælium quod Cæsarem inter & Pompeium commissum est versus Enipeum fluvium. Vide Appianum, lib. 2.

Ib. *Cujus latus.*] Cæsaris nempe. Nota porro quod punctim hostem ferire contendebant.

35. *Commoveri videtur adolescens.*] Cum Cæsar commoveretur hac oratione, Cicero hanc commotionem transfert in Tuberonem.

36. *Iisdem in armis fui.*] Fuit quidem in castris Pompeii Cicero, cum certatum est: sed non pugnavit, propter infirmam valetudinem, ut Plutarchus scribit, & ipse Cicero Epist. 18. lib. 9.

37. *Quod hic potest.*] Id est, nos in acie Pharsalica id egimus, ut Cæsarem possemus interficere: hic autem nunc nos potest.

Ib. *Quorum igitur.*] Jam dirigit orationem ad Cæsarem.

40. *Patris tui prudentiam.*] Arguit jam patris temeritatem in accusando Ligario, quæ utcunque ferenda esset in filio, quem junior ætas excusare potest.

41. *Doctrina excellens.*] Excelluit Tubero filius juris doctrina: Tubero vero pater historiæ cognitione, ut indicat Cicero in Epist. ad Q. fratrem.

excellens, genus hoc causæ quod esset, non viderit; nam si vidisset, quovis profectò, quam isto modo à te agi maluisset. Arguis fatentem: non est satis; accusas eum qui causam habet, aut, ut ego dico, meliorem quam tu; aut, ut tu vis, parem. Hæc non modò mirabilia sunt, sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur: hoc egit civis Romanus ante te nemo; externi isti mores usque ad [f] sanguinem incitare solent odium aut levium Græcorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romæ ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho avunculo suo, ne cum ejus filio consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patriâ? num est? num potest magis carere his omnibus, quàm caret? Italiâ prohibetur, exulat. Non tu ergo hunc patriâ privare, quâ caret, sed vitâ, vis. At istud ne apud eum quidem Dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo: ipse jubebat occidi, nullo [g] postulante: præmiis etiam invitabat; quæ tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est. Ego vero istud non postulo, inquies: ita mehercule existimo, Tubero; novi enim te, novi patrem tuum, novi domum, nomenque vestrum: studia denique generis, ac familiæ vestræ, virtutis, humanitatis, doctrinæ, plurimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia: itaque certò scio, vos non petere sanguinem: sed parum attenditis; res enim

[f] *mortem.* [g] *accusante.*

45. *Meliorem.*] Melior fuit causa Ligarii, quàm Tuberonis; quia Ligarius invitus remansit in Africa, Tubero verò volens nec coactus.

47. *Condemnetur.*] Condemnatio sumebatur pro quovis pœnæ genere, quo quis, excepta morte, multabatur.

48. *Externi isti mores.*] Ostendit, Tuberonem longe abesse à moribus Romanorum, qui humanitate pleni sunt; sed eos sumpsisse à Græcis, qui & leves sunt, & crudeles, neque facilè suis civibus parcunt.

52. *T. Broccho.*] Brocchus cognomen fuit Furiæ familiæ, ut observat Abrahamus; quod nomen inditum esse ait à vitio corporis, nempe ab ore producto, & dentibus prominentibus.

Ib. *Consobrino.*] Consobrinus hic vocatur qui ex matris ejus fratre natus est. Natos autem & fratre & sorore Jurisconsulti amitinos vocant: at Trebatius eos quoque consobrinos vocat, ut scribit Paulus lib. D. ultimo, de Gradibus.

56. *Dictatorem.*] Syllam intelligit, qui post victoriam de Marianis, & finito C. Marii & Carbonis Consulatu, Dictaturam invasit.

58. *Præmiis invitabat.*] Multos proscripsit Sylla, & duo talenta pro morte cujusque proposuit.

59. *Ab hoc eodem.*] Cæsar legem tulit, qua inter Sicarios haberentur illi, qui in proscriptione ob relata civium Romanorum capita pecunias ex ærario acceperant. Suetonius in Julio.

Ib. *Aliquot annis.*] Annis 17.

61. *Mehercule.*] Jurandi adverbium; id est, *per Herculem.*

62. *Generis.*] Tuberones è genere sive gente Æliorum fuerunt, è qua extitere Pæti, Lamiæ, & Tuberones, qui præ cæteris eruditionis laude floruerunt, quorum alii philosophi, alii oratores, alii Jurisperiti, alii historici fuerunt.

eò [h] ſpectat, ut eâ pœnâ, in quâ adhuc Q. Ligarius ſit, non videamini eſſe contenti: quæ eſt igitur alia, præter mortem? ſi enim in exilio eſt, ſicuti eſt, quid ampliùs poſtulatis? an, ne ignoſcatur? hoc verò multa acerbius, multoque eſt gravius, quod nos domi petimus precibus & lacrymis, proſtrati ad pedes, non tam noſtræ cauſæ fidentes, quam hujus humanitati, id ne impetremus [i] pugnabis?. & in noſtrum fletum irrumpes? & [k] nos jacentes ad pedes ſupplicum voce prohibebis?

IV. Si, cùm hoc domi faceremus, quod & fecimus, & ut ſpero, non fruſtra fecimus, tu derepentè irrupiſſes, & clamare cœpiſſes, C. CÆSAR, cave credas, cave ignoſcas, cave te fratrum pro fratris ſalute obſecrantium miſereat; nonne omnem humanitatem exuiſſes? quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id à te in foro oppugnari? & in tali miſeriâ multorum, perfugium miſericordiæ tollere? Dicam planè, C. Cæſar, quod ſentio: ſi in hac tantâ tuâ fortunâ [a] lenitas tanta non eſſet, quantum [b] tu per te, per te, inquam, obtines (intelligo quid loquar) acerbiſſimo luctu redundaret iſta victoria; quàm multi enim eſſent de victoribus qui te crudelem eſſe vellent, cùm etiam de victis reperiantur? quàm multi, qui, cùm à te nemini ignoſci vellent, impedirent clementiam tuam, cùm etiam ii, quibus ipſe ignoviſti, nolint te in alios eſſe miſericordem? Quòd ſi probare Cæſari poſſemus, in Africâ Ligarium omnino non fuiſſe: ſi honeſto & miſericordi mendacio ſaluti civis calamitoſi [c] conſultum eſſe vellemus: tamen hominis non eſſet, in tanto diſcrimine & periculo civis, refellere & coarguere noſtrum mendacium: & ſi eſſet alicujus, ejus certè non eſſet, qui in eâdem cauſâ & fortunâ fuiſſet. Sed tamen aliud eſt [d] errare Cæſarem nolle, aliud nolle miſereri: tum diceres, Cave, Cæſar, credas; fuit in Africâ Ligarius; tulit arma contra te; nunc quid dicis? Cave ignoſcas. Hæc nec hominis, nec ad hominem vox eſt: quâ qui apud te, C. Cæſar, utetur, ſuam citiùs abjiciet humanitatem, quam extorquebit tuam. Ac primus aditus, &

h *tendit.* i *impedies.* k *non permittes ſupplicare.* a *clementia.* b *natura tua.* c *conſulere.* d *decipi.*

70. *Domi petimus.*] Nempe primum in domo Cæsaris, deinde jam in foro, ubi hæc causa agitur.

1. *Si, cum hoc domi.*] A minori amplificat inhumanitatem Tuberonis, atque ita concludit; si nos supplicare domi Cæsaris impedires, certe esses dicendus inhumanus: at in foro supplicantes oppugnas, ergo multo es inhumanior.

1b. *Quod & fecimus.*] Venerunt enim apud Cæsarem ut pro Ligario deprecarentur.

3. *C. Cæsar.*] Prosopopœia.

6. *In tali miseria multorum.*] Eos indicat qui Pompeium secuti sunt, quorum una spes est reditûs in Cæsaris clementia.

11. *De victis.*] Inter victos fuere Tuberones, nam erant in castris Pompeii: & est argumentum à minore ad majus.

24. *Ac primus aditus.*] Postquam crudelitatem Tuberonis insecutus est, proponit crimen quod ab illo objectum

poſtulatio Tuberonis hæc, ut opinor, fuit, velle ſe de Q. Ligarii ſcelere dicere: non dubito, quin admiratus ſis, vel quod de nullo alio quiſquam, vel quòd is qui in eâdem cauſâ fuiſſet, vel quidnam novi facinoris adferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? iſto enim nomine illa adhuc cauſa caruit: alii errorem appellant, alii timorem: qui duriùs, ſpem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui graviſſimè, temeritatem: ſcelus, præter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, ſi proprium & verum nomen noſtri mali quæratur, fatalis quædam calamitas incidiſſe videtur, & improvidas hominum mentes occupaviſſe: ut nemo mirari debeat, humana conſilia divinâ neceſſitate eſſe ſuperata. Liceat eſſe miſeros, quanquam hoc victore eſſe non poſſumus: ſed non loquor de nobis: de illis loquor, qui [e] occiderunt; fuerint [f] cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: ſceleris verò crimine, furoris, parricidii, liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quiſquam ex te, Cæſar, audivit? aut tua quid aliud arma voluerunt, niſi à te contumeliam propulſare? quid egit tuus ille invictus exercitus, niſi ut ſuum jus tueretur, & dignitatem tuam? quid? tu cùm pacem eſſe cupiebas, id-ne agebas,

[e] *mortui ſunt.* [f] *ambitioſi.*

est statim ab orationis principio, quam habuit contra Ligarium Tubero. Ostenditque crimen seu scelus non esse appellandum.

25. *Postulatio.*] Antequam nomen alicujus deferretur, potestas à Prætore petebatur; atque hæc postulatio nominis delationem præcedebat. Unde Cicero in Divinatione in Verrem, *Nuper cum in P. Vatinium vir fortissimus & innocentissimus L. Piso delationem nominis postularet.* Deferre vero nomen est reum aliquem facere,

26. *De nullo alio.*] Qui nempe Pompeium secutus fuisset.

29. *Alii errorem.*] Putabant bene multi specie Reipublicæ decepti, meliores esse partes Pompeii, quam Cæsaris.

30. *Alii timorem.*] Verebantur alii ne nimia Cæsaris potentia in Tyrannidem deflecteret.

Ib. *Spem.*] Nam alii certo certius sperabant fore ut Pompeius tot victoriis illustris nova potiretur.

Ib. *Cupiditatem.*] Alii non dubitabant quin, si Pompeio studerent, multa bona & magistratus obtinerent.

Ib. *Odium.*] Alii odio flagrabant in Cæsarem.

Ib. *Pertinaciam.*] Quia cum semper in superioribus bellis Pompeio adhæsissent, nolebant jam ab eo recedere.

31. *Temeritatem.*] Inconsulta belli gerendi cupiditate abripiebantur alii.

32. *Ac mihi quidem.*] Postquam pretulit, quid de illo bello civili homines judicarent, jam suum interponit judicium, & totam mali causam ad fatalem necessitatem refert. Nam, ut dictum est in Orat. pro Marcello, omnia bella civilia fatis adscribebant.

36. *Hoc victore.*] Cæsare.

38. *Irati.*] Cæsari videlicet.

39. *Parricidii.*] Non reus tantum parricidii dicebatur, qui patrem interemisset, sed qualemcunque hominum, ut Festus ait.

41. *Contumeliam propulsare.*] Contumelia triplici affectus est Cæsar, ut lib. 1. comment. ejus intelligitur: 1. quod cum per decennium ei fuisset administratio Galliarum credita, successor ei datus sit ante tempus. 2. quod decedenti Galliis & petenti Consulatum, ei denegatus sit. 3. quod recusato ei triumpho voluerit Senatus, ut suæ administrationis rationem redderet.

43. *Pacem esse cupiebas.*] Semper ad pacem Cæsar inclinavit. Nam ante ci-

ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi vero, Cæsar, tua in me maxima merita tanta certè non viderentur, si me ut sceleratum à te conservatum putarem. Quomodo autem tu de republicâ benè meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Cæsar, initio, non bellum: non hostile odium, sed civile dissidium, utrisque cupientibus rempub. salvam, sed partim consiliis, partim studiis, à communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat pene par; non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quòd erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certè ea judicanda est, quam etiam dii adjuverint; cognitâ vero clementiâ tuâ, quis non eam victoriam probet, in quâ occiderit nemo, nisi armatus?

V. Sed ut omittam communem causam, veniamus ad nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africâ exire, an vos in Africam non venire? Poteramus-ne, inquies, cùm Senatus censuisset? si me consulis, nullo modo; sed tamen Ligarium Senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cùm parere

vile bellum eam petiit, ut ipse narrat lib. 3. de bello civili, & patet ex ejus Epist. ad Oppium Cornelium, quæ extat lib. 9. ad Att. Ep. 8. ipse Cic. lib. 6. ad famil. ad Cæcinnam, ubi de Cæsaris et Pompeii bello loquitur: *Admirari soleo gravitatem, & justitiam, & sapientiam Cæsaris; qui nunquam nisi honorificentissimè Pompeium appellat: at in ejus personam multa fecit asperiùs; armorum ista & victoriæ facta sunt, non Cæsaris.*

44. *Ut tibi cum sceleratis.*] A probitate Cæsaris, non scelus esse appellandum contendit, quia non esset passus sceleratos in urbe, multo minus cum iis pacem habuisset.

45. *Mihi vero.*] Alia ratio cur scelus non sit. Hanc à se desumit Cicero: qui si eum tanquam sceleratum conservasset, non tanti æstimaret Cæsaris in se merita.

48. *Secessionem.*] Ex Budæo *dicitur in bello secessio, quod defectionem dicimus.*

49. *Non bellum.*] Bellum propriè geritur contra externos hostes jure gentium.

50. *Dissidium.*] Per hanc vocem *dissidium*, & animorum dissensio, & corporum disjunctio notatur.

Ib. *Utrisque.*] Tum Pompeiani, cum Cæsariani, salvam esse Remp. volebant.

52. *Principum dignitas.*] Principes tunc erant in Repub. Pompeius & Cæsar. Pompeius dignitate & factis superior erat Cæsare, at Cæsar Pompeio æquitate causæ, siquidem eam dii victoria comprobarunt.

55. *Cognita vero clementia.*] A clementia quam exhibuit Cæsar, commendat ejus victoriam.

1. *Communem causam.*] Intelligit eam causam, quæ ad omnes Pompeianos pertinet.

Ib. *Ad nostram.*] Id est, ad Ligarii causam, de qua nunc agitur.

2. *Utrum tandem.*] Jam comparat Ligarii causam cum causa Tuberonis: Utrum scilicet Ligarius meliorem habuerit causam in Africa manendi, quam Tubero in eam navigandi. Sic autem utramque comparat, ut justiorem fuisse Ligarii ostendat.

3. *Poteramus-ne.*] Introducit loquentes duos Tuberones, qui dicebant se Senatûs auctoritate in Africam venisse.

5. *Senatus idem legaverat.*] Id est, Ligarius Senatusconsulto venerat legatus in Africam; etsi enim Proconsules sibi legatos assumerent, tamen de iis erat per unum Consulem referendum ad Senatum, qui constituebat, quid ea de re sibi placeret.

Senatui necesse erat: vos tunc paruistis, cùm paruit nemo qui noluit. Reprehendo igitur? minimè verò; neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiæ, disciplinæ: sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis sors conjecta est ex S. C. cùm ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat [se] excusare. Hæc ego novi propter communes necessitudines, quæ mihi sunt cum L. Tuberone: domi unà eruditi, militiæ contubernales, post affines, in omni denique vitâ familiares: magnum etiam vinculum, quòd iisdem semper studiis usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse, sed ita quidam agebant, ita reipublicæ sanctissimum nomen opponebant, ut etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset; cessit auctoritati amplissimi viri, vel potius paruit: unà est profectus cum iis, quorum erat [a] una causa: tardiùs iter fecit: itaque in Africam venit jam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius; nam si crimen est prohibere illum voluisse, non minus magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse, quàm aliquem se imperatorem esse maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasces certè habebat. Sed quoquo modo se illud habeat, hæc querela vestra,

[a] eadem.

7. *Neque enim licuit.*] Non improbat Cicero quod Tuberones paruerunt Senatui, sed probat justiorem habuisse causam Ligarium manendi in Africa, eos autem nullam Ligarium reprehendendi.

10. *Tuberonis sors.*] Fatetur Tuberonem patrem non aliqua cupiditate aut ambitione obtinuisse Africam, sed sortitione juxta leges decernendi provincias. Hanc autem obtinere debuisse Tuberonem Cæsar ipse lib. 1. de bello civili declarat.

13. *Domi una eruditi.*] Eruditi fuerunt Tubero & Cicero in urbe Roma, in eadem schola.

Ib. *Contubernales.*] Ex Vegetio lib. 2. de re militari cap. 13. *Centuriæ in contubernia divisæ sunt, ut decem militibus sub uno papilione degentibus unus præesset decanus, qui caput contubernii nominatur.* Hinc autem inter milites familiaritates nascebantur. Contubernales autem fuerunt in bello Marsico, quod & Italicum & Sociale dictum est; eo bello Cicero in exercitu Cn. Pompeii Strabonis Consulis tiro fuit, ut refert ipse Cic. Phil. 12.

Ib. *Post affines.*] Affinitas per nuptias contrahitur, ut docet Modestinus in lib. 4. D. de Gradibus; forte autem uxor Tuberonis è genere Tullio fuit.

16. *Sanctissimum nomen opponebant.*] Excusat Tuberonem, qui inductus fuit ad illum bellum specie Reipublicæ, cujus jura defendere se Pompeiani jactabant.

18. *Amplissimi viri.*] Pompeii partes Senatus tuebatur.

21. *Occupatam.*] A Varo.

22. *Prohibere illum voluisse.*] In argumento de hoc dictum.

23. *Arcem.*] Aptissima fuit Africa ad inferendum populo Romano bellum; hinc enim tria bella Punica eruperunt.

26. *Fasces certe habebat.*] De fascibus dictum superiùs. Præferebantur Dictatoribus, Consulibus, & Prætoribus, velut sui Magistratus insignia.

Tubero, quid valet? recepti in provinciam non sumus: quid, si essetis? Cæsari-ne eam tradituri fuissetis, an contra Cæsarem retenturi? Vide quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det, vel potiùs audaciæ. Si responderit Tubero, Africam, quò Senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non dubitabo apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus consilium reprehendere; non enim si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed jam hoc totum omitto, non tam ut ne offendam tuas [b] patientissimas aures, quàm ne Tubero, quod nunquam cogitavit, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provinciam, unam ex omnibus [c] huic victoriæ maximè infestam: in quâ erat rex potentissimus, inimicus huic causæ, aliena voluntas, conventus firmi atque magni: quæro, quid facturi fuissetis? quanquam quid facturi fueritis non dubitem, cùm videam quid feceritis. Prohibiti estis in provinciâ vestrâ pedem ponere; & prohibiti, ut perhibetis, summâ cum injuriâ: quomodo id tulistis? acceptæ injuriæ querelam ad quem detulistis? nempe ad eum, cujus auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. Quòd si Cæsaris causâ in provinciam veniebatis, ad eum profectò exclusi provinciâ venissetis: venistis ad Pompeium; quæ est hæc ergo apud Cæsarem querela, cùm eum accusetis, à quo queramini vos prohibitos contra Cæsarem bellum gerere? Atque in hoc quidem, vel cum mendacio, si vultis, gloriari per me licet, vos provinciam fuisse Cæsari tradituros, etiamsi à Varo & quibusdam aliis prohibiti essetis; ego autem confitebor, culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit. Sed vide, quæso, C. Cæsar, constantiam ornatissimi viri L. Tuberonis: quam ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi à te cognovissem imprimis eam virtutem solere laudari. Quæ fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia?

b *attentissimas.* c *Cæsaris.*

28. *Recepti in provinciam non sumus.*] Querelam occupat Tuberonum, qui à Ligario aditu in Africam prohibiti sunt.

29. *Cæsari-ne.*] Respondet autem jam orator, nempe quod illam provinciam Pompeio non Cæsari servassent, imo potius inde eum oppugnassent.

31. *Quo Senatus.*] Id est, quo ex Senatusconsulto, sortitione factâ, missus erat.

33. *Cujus id eum.*] Id est, cui utile fuit Africam provinciam à Tuberone tradi.

34. *Ejus consilium.*] Tradendi videlicet Cæsari provinciam, quam à Senatu acceperat.

39. *Rex potentissimus.*] Juba Rex Mauritaniæ, devicto Pompeio, vicissim ipse in Africa superatus est. Is autem infensissimus erat dignitati Cæsaris.

40. *Conventus firmi.*] Ita Festus de conventu: *Conventus uno modo intelligitur, cum à Magistratibus judicii causâ populus congregatur.* Hi autem potissimum in Italiæ præfecturis, tum etiam in provinciis fiebant.

45. *Nempe ad eum.*] Pompeio Africam tradere voluisse Tuberones constat.

conſtantiam dico? neſcio an meliùs patientiam poſſem dicere: quotus enim iſtud quiſque feciſſet, ut, à quibus partibus in diſſenſione civili non receptus, eſſetque etiam cum crudelitate ejectus, ad eas ipſas rediret? magni cujuſdam animi, atque ejus viri eſt, quem de ſuſceptâ cauſâ propoſitâque ſententiâ nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum poſſet depellere. Ut enim cætera paria Tuberoni cum Varo fuiſſent, honos, nobilitas, ſplendor, ingenium, quæ nequaquam fuerunt; hoc certè præcipuum Tuberonis fuit, quod juſto imperio ex S. C. in provinciam ſuam venerat; hinc prohibitus, non ad Cæſarem, ne iratus; non domum, ne iners; non aliquam in regionem, ne condemnare cauſam illam, quam ſecutus eſſet, videretur: in Macedoniam ad Cn. Pompeii caſtra venit, in eam ipſam cauſam à quâ erat rejectus cum injuriâ. Quid? cum iſta res nihil commoviſſet [d] ejus animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, ſtudio in cauſâ fuiſtis: tantummodo in præſidiis eratis, animi vero à cauſâ abhorrebant. An, ut fit in bellis civilibus, nec in vobis magis, quàm in reliquis, omnes vincendi ſtudio tenebamur? pacis equidem ſemper auctor fui; ſed tum ſerò; erat enim amentis, cùm aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus; tu certè præcipuè, [f] qui in eum locum veniſſes, ubi tibi eſſet pereundum, niſi viciſſes: quanquam, ut nunc ſe res habet, non dubito quin hanc ſalutem anteponas illi victoriæ. Hæc ego non dicerem, Tubero, ſi aut vos conſtantiæ veſtræ, aut Cæſarem beneficii

d *Pompeii.* e *quoniam.*

66. *Justo cum imperio.*] Justum imperium dicitur, quod ex Senatusconsulto datum est.

67. *Ad Cæsarem.*] Tubero non venit ad Cæsarem, ne iratus videretur Pompeio.

68. *Aliquam in regionem.*] Quâ in regione nullus armorum tumultus, nullum bellum esset.

72. *Credo.*] Ironicè loquitur, neque enim coacti in castra Pompeii venerant Tuberones, sed irâ concitati, ut contra Cæsarem pugnarent.

73. *In præsidiis eratis.*] Non ad castra profecti fuerant Pompeii Tuberones, ut tantum essent in illius præsidio, sed revera ut acie pugnarent.

75. *Pacis equidem semper auctor fui.*] Argumento à minore ad majus & à se desumpto ostendit Cicero summam fuisse in Tuberone vinecndi cupiditatem. Nam licet Cicero semper pacis auctor fuisset, tamen ardebat vincendi cupiditate; ergo majori Tuberones, qui tanto studio Pompeium adjuvabant. Quod autem pacem semper suaserit, patet tum ex Plutarcho, qui refert sæpiùs de pace scripsisse ad Cæsarem, sæpiùs Pompeium obsecrasse, ut eam acceptaret, sed incensis utrinque animis nihil effecisse, tum ex epist. lib. 7. tum ex 16. famil. ad Tironem, ubi testatur se omnia & fecisse & dixisse quæ ad pacem pertinerent.

76. *Tum sero.*] Jam nulla fieri poterat cum instructa jam esset acies, & ad prælium expedita.

80. *Hanc salutem*] Loquitur de salute quam ipse Tubero obtinuit à Cæsare post relatam ab eo victoriam.

81. *Beneficii sui.*] Indicat beneficium salutis, quam ipsi Tuberones obtinuerunt à Cæsare, cum ipsis ignovit.

fui pœniteret. Nunc quæro, utrum veſtras injurias, an reipublicæ perſequamini: ſi republicæ; quid de veſtrâ in eâ causâ perſeverantiâ reſpondebitis? ſi veſtras; videte ne erretis, qui Cæſarem veſtris inimicis iratum fortè putetis, cùm ignoverit ſuis. Itaque num tibi videor, Cæſar, in causâ Ligarii [f] occupatus eſſe? num de ejus facto dicere? quicquid dixi, ad unam [g] ſummam referri volo, vel humanitatis, vel clementiæ vel miſericordiæ tuæ. Cauſas, Cæſar, egi multas & quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certè nunquam hoc modo; *Ignoſcite, Judices: erravit: lapſus eſt: non putavit: ſi unquam poſthac:* ad parentem ſic agi ſolet; ad judices, *Non fecit, non cogitavit, falſi teſtes, fictum crimen.* Dic te, Cæſar, de facto Ligarii judicem eſſe: quibus in præſidiis fuerit, quære; taceo: ne hæc quidem colligo, quæ fortaſſe valerent etiam apud judicem: legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppreſſus, in eo non acerbus: tum etiam fuit totus animo & ſtudio tuus. Ad judicem ſic agi ſolet; ſed ego ad parentem loquor, Erravi, temerè feci, pœnitet: ad clementiam tuam confugio: delicti veniam peto: ut ignoſcas oro; ſi nemo impetravit, arroganter; ſi plurimi, tu idem fer opem, qui ſpem dediſti.

[f] *laborare.* [g] *caput.*

82. *Vestras injurias.*] Quænam istæ injuriæ? nisi quibus se affectos putaverunt Tuberones cum à portu prohibiti sunt à Ligario. Vide argumentum Orat.

83. *In ea causa perseverantia.*] Constantes illi Tuberones fuerunt in causâ Pompeii usque ad Cæsaris victoriam: in quo si peccavit Ligarius, illi quoque peccaverunt.

87. *De ejus facto.*] Id est, de facto Ligarii, de quo accusatus est à Tuberone, quod nempe in Africa fuerit.

89. *Egi causas tecum.*] Antequam Prætor esset, multas causas egit Cæsar in foro, & orationes edidit in lucem, quas se Brutus legisse apud Ciceronem libro de Claris Oratoribus ait; & ibidem Cicero de eodem negat videre se, cui Cæsar debeat cedere; aitque eum elegantem, splendidam, magnificam ac generosam dicendi rationem tenere.

Ib. *Dum te in foro.*] Ab anno ætatis suæ vigesimo primo, quo Dolabellam repetundarum accusavit, usque ad annum trigesimum nonum versatus est in foro Cæsar, & causas egit, ut refert Tacitus.

90. *Nunquam hoc modo.*] Apud Judices non igitur deprecatione; cum ea tantum apud parentem, non apud judicem valere debeat: tacitè autem & assentatoriè Cæsarem patrem patriæ appellat.

94. *Quibus in præsidiis fuerit.*] Nullas urbes contra Cæsarem defendit Ligarius.

PERORATIO

Tota hæc Peroratio in comparandâ Cæſaris clementiâ poſita eſt.

VI. An ſperandi Ligario cauſa non ſit, cùm mihi apud te ſit [a] locus etiam pro altero deprecandi? Quanquam neque in hac oratione ſpes eſt poſita cauſæ, nec in eorum ſtudiis, qui à te pro Ligario petunt, tui neceſſarii. Vidi enim & cognovi, quid maximè ſpectares, cùm pro alicujus ſalute multi [b] laborarent: cauſas apud te rogantium gratioſiores eſſe, quam preces: neque te ſpectare, quàm tuus eſſet neceſſarius is qui te oraret; ſed quàm illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi eſſe videantur interdum, qui tuâ liberalitate fruuntur, quàm tu ipſe, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen apud te cauſas, ut dixi, rogantium valere plus, quàm preces; ab iiſque te moveri maximè, quorum juſtiſſimum dolorem videas in petendo. In Q. Ligario conſervando multis tu quidem gratum facies neceſſariis tuis: ſed hoc, quæſo, conſidera, quod ſoles. Poſſum fortiſſimos viros, Sabinos, tibi probatiſſimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiæ, robur reipublicæ proponere; noſti optimè homines; animadverte horum ominum mœſtitiam & dolorem; hujus T. Brocchi, de quo non dubito quid exiſtimes, lacrymas ſqualoremque ipſius, & filii vides. Quid de fratribus dicam? noli, Cæſar, putare, de unius [c] capite nos agere; aut tres tibi Ligarii in civitate retinendi ſunt, aut tres ex civitate exterminandi; quodvis exilium his eſt optatius, quàm patria, quàm domus, quàm Dii Penates, uno illo exulante. Si fraternè, ſi piè, ſi cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymæ, moveat pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quæ vicit; te enim dicere audiebamus, nos omnes adverſarios putare, niſi qui nobiſcum eſſent; te omnes, qui contra te non eſſent, tuos. Videſ-ne igitur hunc ſplendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Cæſetium, L. Corſidium, hoſce om-

[a] *facultas.* [b] *ſoliciti eſſent.* [c] *ſalute.*

1. *Cum mihi.*] Argumentum à difficiliori; difficilius enim fuit Ciceroni, qui Pompeium secutus erat, deprecari pro alio qui Pompeium quoque secutus est, quàm alium sperare veniam à Cæsaris clementiâ.

3. *Nec in eorum studiis.*] Intelligit studia eorum qui Cæsari necessitate conjuncti erant.

5. *Causas rogantium.*] Id est, eorum qui rogant pro aliorum salute.

15. *Sabinos.*] Sabinus videtur fuisse Ligarius.

25. *Germanitas.*] Germanitas est conjunctio inter germanos, qui sunt quasi ex eâdem stirpe geniti.

28. *Brocchorum domum.*] Brocchum patrem, & filium, qui Ligarii consobrinus fuit.

29. *L. Marcium.*] Marcius eques Romanus fuit, Ligarii affinis.

Ib. *Cæsetium.*] Ille forte fuit Cæsetius, qui factus Tribunus plebis, ejectus est è tribunatu, quod coronam lauream albâ fasciâ religatam statuæ Cæsaris impositam detraxisset.

Ib. *L. Corfidium.*] Fatetur Cicero se

nes equites Rom. qui adſunt veſte mutatâ, non ſolùm notos tibi, verùm etiam probatos viros, tecum fuiſſe? Atque his [maximè] iraſcebamur, & hos [d] requirebamus, & his nonnulli etiam minabantur. Conſerva igitur tuis ſuos; ut, quemadmodum cætera quæ dicta ſunt à te, ſic hoc veriſſimum reperiatur. Quòd ſi penitus perſpicere poſſes concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum judicares fuiſſe. An poteſt quiſquam dubitare, quin, ſi Q. Ligarius in Italiâ eſſe potuiſſet, in eâdem ſententiâ futurus fuiſſet, in quâ fratres fuerunt? quis eſt, qui horum conſenſum conſpirantem, & penè conflatum, in hac prope æqualitate fraternâ non noverit? qui hoc non ſentiat, quidvis prius futurum fuiſſe, quàm ut hi fratres diverſas ſententias fortunaſque ſequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempeſtate [e] abreptus eſt unus; qui ſi conſilio id feciſſet, eſſet eorum ſimilis, quos tu tamen ſalvos eſſe voluiſti. Sed ierit ad bellum: diſſenſerit non à te ſolùm, verùm etiam à fratribus: hi te orant tui. Equidem cùm tuis omnibus negotiis intereſſem, memoriâ teneo qualis tum T. Ligarius Quæſtor urbanus fuerit erga te & dignitatem tuam: ſed parum eſt me hoc meminiſſe; ſpero etiam te, qui oblivîſci nihil ſoles, niſi injurias, quoniam [f] hoc eſt animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus Quæſtoris officio cogitantem, etiam de aliis quibuſdam Quæſtoribus reminiſcentem recordari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim hæc divinabat) niſi ut tu eum tui ſtudioſum, & bonum virum judicares, nunc à te ſupplex fratris ſalutem petit: quam hujus admonitus officio cùm utriſque his dederis, tres fratres optimos & integerrimos, non ſolùm ſibi ipſos, neque his tot ac talibus viris,

[d] *deſiderabamus.* [e] *diviſus.* [f] *es hoc animo.*

hic errasse Epist. 42. lib. 13. ad Att. *Brutus mihi T. Ligarii verbis nunciavit, quod appelletur L. Corfidius in oratione Ligarianâ, erratum esse meum, sed, ut aiunt, μνημονικὸν ἁμάρτημα. Sciebam Corfidium pernecessarium Ligariorum: sed eum video ante esse mortuum. Da igitur, quæso, negotium Pharnaci, Antæo, Salvio, ut id nomen ex omnibus libris tollatur.*

30. *Adsunt veste mutata.*] Non solum rei in judicio vestem mutabant, sed omnes etiam propinqui, & amici qui judicio aderant.

34. *Hoc verissimum.*] Dixerat Cæsar, se suos omnes putare, qui contra se non fuissent. Cum igitur Ligarius contra eum arma non sumpserit, tanquam suum debet conservare.

35. *Omnes fratres tecum.*] Duo alii Ligarii istius fratres Cæsarem secuti fuerant. Hic solus fuerat in Africa, qui si Romæ fuisset cum fratribus, ab iis non recessisset.

38. *Conspirantem & pene conflatum.*] Metaphora sumpta à ventis.

46. *Qualis tum T. Ligarius Quæstor urbanus.*] Ligarius Quæstor urbanus, Lentulo & Philippo Coss. cum stipendium Cæsari decretum est, cujus Cicero meminit lib. 1. ad famil. Epist. 7. ei præstitit; quo tempore ipse Cicero stipendium se non solum ei decrevisse, sed etiam ut Senatus decerneret, laborasse ait, Orat. de provin. Coss. Porro Quæstores urbani curabant ærarium, ejusque pecunias expensas & acceptas in tabulas publicas referebant, ut docet *Asconius* Verr. 3.

neque nobis neceſſariis ſuis, ſed etiam reipublicæ condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobiliſſimo & clariſſimo M. Marcello reſtituto feciſti nuper in curiâ, nunc idem in foro de optimis, & huic omni frequentiæ probatiſſimis fratribus; ut conceſſiſti illum Senatui, ſic da hunc populo, cujus voluntatem cariſſimam ſemper habuiſti: & ſi ille dies tibi glorioſiſſimus, populo Romano gratiſſimus fuit; noli, obſecro, dubitare, C. Cæſar, ſimilem illi gloriæ laudem quàm ſæpiſſimè quærere; nihil eſt enim tam populare quàm bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis nec gratior, nec admirabilior, miſericordiâ eſt; homines enim ad deos nullâ re propriùs accedunt, quàm ſalutem hominibus dando: nihil habet nec fortuna tua majus, quàm ut poſſis; nec natura tua melius, quàm ut velis, conſervare quamplurimos. Longiorem orationem cauſa forſitan poſtulat, tua certè natura breviorem. Quare, cum utilius eſſe arbitrer te ipſum, quàm me, aut quenquam loqui tecum, finem jam faciam: tantùm te ipſum admonebo, ſi illi abſenti ſalutem dederis, præſentibus his omnibus te daturum.

58. *M. Marcello.*] Pepercit M. Marcello Cæsar, licet infensissimo sibi; de hujus acerbitate palàm in Senatu conquestus fuerat.

59. *In foro.*] In foro agebatur hæc Ligarii causa.

IN

M. ANTONIUM

PHILIPPICA PRIMA.

DE NOMINE.

QUINTILIANUS lib. 10, *ait Philippicas istas orationes in Antonium Ciceronem appellâsse, Demosthenem imitatum, qui quatuor ejusdem nominis in Philippum Macedonum regem scripsit: eas tamen veterum aliqui, & in primis Aulus Gellius, Antonianas suo nomine nonnunquam vocaverunt.*

ARGUMENTUM PRIMÆ PHILIPPICÆ.

Cum videret Cicero post mortem Cæsaris ab Antonio ejusdem collegâ Rempublicam opprimi, Athenas ire statuit, dum Antonius Consulatu suo fungeretur, ut, cum Hirtius & Pansa Consules designati suum Magistratum inissent, statim Romam rediret. Antonius interea factus audacior Dolabellæ alterius Consulis conjunctione, multos cives pessimos restituit, multis immunitates dedit, multorumque decretorum tabulas non tam ex actis Cæsaris, ut dicebat, quam ex libidine suâ finxit. Profectus itaque Cicero, & in Siciliam delatus, profectione mutatâ Romam reversus est. Postridie vero illius diei Antonius Senatum convocavit de faciendis Cæsari supplicationibus.

Cicero non adfuit, amicorum consilio: iratus Antonius milites confestim misit, qui nisi in Senatum veniret, domum ejus demolirentur. Sed nec venit propterea in Senatum Cicero, nec id perfecit Antonius. Ægrè tulit hanc injuriam Cicero, & sequenti die venit in Senatum, ubi suæ profectionis & reversionis consilia exposuit, de hesternâ injuriâ conquestus est; contra Antonii sententiam, de Cæsaris morte, de supplicationibus, & actis multùm disputavit. Postremò utrumque Consulem, Dolabellam, qui tum præsens aderat, & Antonium, qui absens erat, commonuit, atque summâ sapientiâ cum omnium admiratione reprehendit.

TEMPUS ET LOCUS.

Habitæ sunt hæ orationes partim in Senatu, partim ad populum; & hæc quidem prima Calendis Septembris Antonio & Dolabella Coss. urbis conditæ anno 709. *Ciceronis verò* 63.

GENUS ET STYLUS.

Quæstio est in genere deliberativo, tenuis stylus, qualis esse debet in ejusmodi dicendi genere.

PARTES.

Quatuor sunt: Expositio suæ profectionis, & reversionis: Confirmatio, ubi docet acta Cæsaris esse servanda: admonitio ad Consules, & brevis Peroratio.

PRIMA PARS.

In quâ I. *Exponit causas suæ profectionis.*
II. *Exponit causas reversionis.*
III. *Queritur de Antonio.*

I. ANtequam de republicâ, Patres Conscripti, dicam ea quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium & profectionis, & reversionis meæ. Ego cùm sperarem [a] ali-

INTERPRETATIO.

[a] *tandem.*

NOTÆ.

1. *Patres conscripti.*] De his dictum est Orat. pro Marcello Parag. I. 1. 1.

quando ad vestrum consilium auctoritatemque rempublicam esse revocatam, manendum mihi statuebam, quasi in vigiliâ quâdam Consulari ac Senatoriâ; nec verò usquam discedebam, nec à republica dejiciebam oculos, ex eo die, quo in Ædem Telluris convocati sumus; in quo templo, quantum in me fuit, jeci fundamenta pacis: Atheniensiumque renovavi vetus exemplum: Græcum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa; atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiternâ delendam censui. Præclara tum oratio M. Antonii; egregia etiam voluntas: pax denique per eum & per liberos ejus cum præstantissimis civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua consentiebant; ad deliberationes eas, quas habebat domi de republicâ, principes civitatis adhibebat:

4. *Ad vestrum consilium.*) Per Julium Cæsarem Patribus sublata fuerat auctoritas administrandæ Reipublicæ: verùm, eo occiso, eis restituta est.

5. *In vigilia.*) Metaphora sumpta est à militibus qui in statione excubant. Hanc autem vocat *Consularem & Senatoriam;* quia Consul fuerat Cicero, & Senator erat, ad quos potissimùm pertinet invigilare Reipublicæ.

6. *Usquam.*) Per illam vocem ostendit, ita se invigilasse Reipublicæ conservandæ, ut nec in locum aliquem, nec ex aliquo loco discesserit, milites in statione sua imitatus.

7. *Ex eo die.*) Decimo quinto Kalend. April. venit in Ædem Telluris. Vide Epist. 11. & 16. lib. 14. ad Att.

Ib. *In Ædem Telluris.*) Post cædem Cæsaris ab Antonio convocatus est Senatus in Telluris templum, quod ad Forum Romanum, & Viam Sacram erat, non procul à Capitolio & Palatio. Huic ædi vicinior fuit ædes Antonii, ut ait Appianus; ibique potius quàm in curia Senatum haberi voluit, quòd subjecta hæc erat Capitolio, unde facilè à conjuratis ad cædem gladiatores evocari potuissent.

9. *Atheniensium.*) Cum Athenienses victi essent à Lacedæmoniis, triginta rectoribus, qui tyranni dicti sunt, regendi dati sunt; qui cùm tyrannidem in eos exercerent, tandem a Thrasybulo victi sunt & expulsi, restitutaque civitatis libertate, lex ab eodem lata est, ne quis rerum anteactarum accusaretur; ne qua præteritarum injuriarum mentio fieret, ne quis multaretur.

10. *Verbum usurpavi.*) Legem illam Græci dixêre ἀμνηστίαν, id est, oblivionem injuriarum. De hac lege loquitur Valer. Max. lib. 4. tit. de moderatione.

12. *Delendam censui.*) Scribit Dio, ita à Cicerone permotum fuisse Senatum, ut Senatusconsultum factum sit, ne quis acceptæ ab alio injuriæ in posterum meminisset.

Ib. *Oratio M. Antonii.*) Antonius in Æde Telluris de concordia habuit orationem.

13. *Per liberos ejus.*) Plures pro uno sic reponit Cicero; unum enim tantum habuisse ex prima sua conjuge Fabia legitur. Cum interfectores Cæsaris in Capitolio tutiùs remanerent, non ausi ad Senatum venire, parvum filium Antonius obsidem in Capitolium misit: &, ut Plutarchus in Bruto scribit, è Capitolio descenderunt; ac Brutus apud Lepidum, Cassius apud Antonium, cæteri apud alios cœnarunt. Postero die provinciæ eisdem in Senatu decretæ, Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbro Bithynia, D. Bruto Gallia Citerior. Sed cum Cæsar funere elatus, & à M. Antonio laudatus esset, plebs cum facibus ad domum Bruti, Cassii, & aliorum concurrit, & ægrè depulsa est. Cicero de his scribit lib. 14. ad Att. Tum M. Brutus & Cassius urbem reliquerunt, & Antium atque Lanuvium profecti, ibi otiosi fuerunt. Lib. 14. & 15. ad Att.

ad hunc ordinem res optimas deferebat; summâ cum dignitate & constantiâ ad ea, quæ quæsita erant, respondebat: nihil tum, nisi quod erat notum omnibus, in C. Cæsaris commentariis reperiebatur. Num qui exules restituti? unum aiebat, præterea neminem. Num immunitates datæ? nullæ, respondebat. Assentiri enim nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua tabula, post Idus Martias, ullius decreti Cæsaris, aut beneficii, figeretur. Multa prætereo, eaque præclara: ad singulare enim M. Antonii factum festinat oratio. Dictaturam, quæ vim jam regiæ potestatis [b] obsederat, funditùs ex republicâ sustulit, de quâ ne sententias quidem diximus: scriptum Senatusconsultum, quod fieri vellet, attulit; quo recitato, auctoritatem ejus summo studio secuti sumus, eique amplissimis verbis per Senatusconsultum gratias egimus. [c] Lux quædam videbatur oblata, non modò regno, quod pertuleramus, sed [d] etiam regni timore sublato: magnumque pignus ab eo reipublicæ datum, se liberam civitatem esse velle, cùm Dictatoris nomen, quod

b *obtinuerat.* c *felicitas.* d *sublata potestate regia.*

17. *Ad hunc ordinem.*] Senatorium ordinem intelligit, ad quem res majoris momenti deferebantur. Inde autem sperabatur ut pristinæ liberati Respublica restitueretur ab Antonio.

19. *Cæsaris commentariis.*) Commentaria, sive commentarii, libri sunt, in quibus summa tantùm capita, & velut initia describuntur.

20. *Unum aiebat.*) Quis fuerit ille exsul restitutus, non facile judicatur, nisi sit Sextus Clodius, Publii Clodii filius, qui Ciceroni fuit infensissimus. Certe id apertè testatur Antonius epistolâ quadam ad Ciceronem, lib. 14. ad Att.

21. *Immunitates datæ.*) Dabatur alicui populo vel civitati immunitas, cum à tributo, quod populo Romano pendebant, liberabantur.

22. *Ser. Sulpicio.*) Sulpicius Jurisconsultus fuit doctissimus & eloquentissimus. Is, cum videret multas immunitates tum civitatibus, tum hominibus qui Cæsari faverant contra Pompeium, ab eodem esse datas, atque illarum immunitatum edicta in tabulas æreas incidi, & in Capitolio figi ad memoriam sempiternam; Senatusconsultum fieri obtinuit, ne id deinceps fieret.

Ib. *Ne qua tabula.*) Leges, fœdera, & decreta quæ lata fuerunt, in tabulis æreis incisa, in locis publicis, maximè in Capitolio, clavis ad parietes aut columnas figebantur.

25. *Dictaturam.*) Dictator hinc dictus est, quod à Consule dicebatur; aliquando etiam à populo nominatus: sed qui tamen à Consule diceretur, ut Livius observat lib. 27. quandoque vero ab interrege, et à Valerio Flacco Cornelius Sylla, teste Appiano lib. 1. bell. civil. denique etiam à Senatu; sic enim Caius Julius Cæsar Dictator creatus est, ut Plutarchus in ejus vita scribit. Porro creabatur quando discordiæ civium graviores poscebant, ut notavit Cicero lib. 3. de Legibus; vel crebra bella eaque graviora à finitimis populis oriebantur. Tantum autem illius fuit imperium, ut eo creato, Magistratus omnes, præter Tribunos, auctoritate sese abdicarent: haud amplius quam per sex menses sine provocatione, & majore quam Consules potestate superabat. Primus omnium Sylla, deinde Cæsar, perpetuam hanc sibi potestatem usurparunt; unde ait, Cæsarem usurpavisse sibi regiam potestatem, qua summa uti apud omnes videbatur.

31. *Non modo regno.*) Intelligit Dictaturam, quam perpetuam invaserat Cæsar.

sæpe justum fuisset, propter perpetuæ Dictaturæ recentem memoriam funditùs ex republicâ sustulisset. Liberatus cædis periculo paucis post diebus Senatus videbatur; uncus impactus est fugitivo illi, qui in C. Marii nomen invaserat. Atque hæc omnia communiter cum collegâ; alia porro propria Dolabellæ: quæ, nisi collega abfuisset, credo eis fuisse futura communia. Nam cùm serperet in urbe infinitum [a] malum, idque manaret in dies latiùs; iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant; & quotidie magis magisque perditi homines cum sui similibus servis, tectis ac templis urbis minarentur: talis animadversio fuit Dolabellæ, cùm in audaces sceleratosque servos, tum in impuros & nefarios liberos; talisque eversio illius execratæ columnæ, ut mirum mihi videatur, tam valde reliquum tempus ab uno illo die dissensisse. Ecce enim Kalend. Juniis, quibus ut adessemus edixerat, mutata omnia: nihil per Senatum, multa & magna per seipsum, & absente populo & invito. Consules designati se audere negabant in Senatum venire:

[a] *seditio domestica.*

34. *Sæpe justum fuisset.*] Dictatoris dignitas sæpe justa fuit, cum legitimè concedebatur à Consule, populo vel Senatu; post sex menses deponebatur.

Ib. *Recentem memoriam.*] Antonius decreverat, ne quis deinceps Dictator crearetur, propter recentem illam dictaturam quam sibi Cæsar perpetuam vindicarat contra leges.

35. *Liberatus cædis periculo.*] Periculum indicat, quod nasci poterat ex quodam fugitivo & incognito homine, qui à Livio Epit. lib. 116. *Chamates;* Valerio lib. 9. cap. 15. *Herophilus equarius Medicus;* ab Appiano lib. 3. *Amatius* nominatur. Is itaque se filium C. Marii, & propterea Cæsaris affinem dictabat. Hominem popularem & seditiosum Antonius indictâ causâ, summa cum approbatione Senatûs, interfecit: & interfectus uno ferreo ad Gemonias scalas, ad rupem Tarpeiam tractus est; unde in Tiberim fluvium damnati projiciebantur.

41. *Iidem bustum.*] Bustum propriè locus dicitur, ubi cadaver combustum est. Verùm hìc sumitur pro ipso monumento quod in honorem Cæsaris erectum est, & ad quod plurimæ ejus imagines appensæ sunt.

Ib. *Insepultam sepulturam.*] Vocat Cæsaris sepulturam insepultam, quia quotidie novæ quædam imagines Cæsaris comburebantur, ut illius mortui ac sepulti memoria semper superesset.

44. *In audaces sceleratosque.*] Plebs solidam columnam, duce Amatio, prope viginti pedum lapidis Numidici in Foro in busto Cæsaris statuerat, & inscripserat, *Parenti patriæ;* atque apud eandem sacrificabat, vota suscipiebat, & controversias quasdam, interposito per Cæsarem jurejurando, distrahebat, ut Suetonius scribit. Hanc Dolabella, Consulum alter sustulit, & homines seditiosos, qui illam eversionem molestè ferebant, partim in crucem egit, partim de saxo dejecit. Vide epist. 17. lib. 14. ad Att. & epist. 14. lib. 9. ad famil.

46. *Execratæ columnæ.*] Hanc eandem columnam bustum appellavit supra, quod Dolabella, absente collega Antonio, in foro evertit.

47. *Ab uno illo die.*] Intelligit diem quo repressi scelerati sunt & columna disjecta est à Dolabella.

48. *Edixerat.*] Antonius Consul edixit, ut Cicero, qui mense Aprili & Maio rur: fuerat in villis suis, adesset in Senatu Kal. Juniis.

50. *Consules designati.*] Hirtius & Pansa Consules designati, inire proximo mense Januario Consulatum debebant.

patriæ liberatores urbe carebant eâ, cujus à cervicibus jugum servile dejecerant: quos tamen ipsi Consules & in concionibus & in omni sermone laudabant. Veterani, qui appellabantur, quibus hic ordo diligentissimè caverat, non ad conservationem earum rerum, quas habebant, sed ad spem novarum prædarum incitabantur. Quæ cùm audire mallem, quàm videre, haberemque jus legationis liberum, eâ mente discessi, ut adessem Kalend. Januariis, quod initium Senatûs cogendi fore videbatur.

II. Exposui, P. C. profectionis consilium; nunc reversionis, quæ plus admirationis habet, breviter exponam. Cùm Brundusium, iterque illud, quod tritum in Græciam est, non sine causâ vitavissem, Kalend. Sextilibus veni Syracusas, quòd ab urbe eâ [a] transmissio in Græciam laudabatur; quæ tamen urbs mihi conjunctissima, plus

[a] *trajectio.*

51. *Patriæ liberatores.*] Qui Cæsarem interfecerant, M. Brutus, D. Brutus, Cassius, aliique; hos liberatores patriæ nominat.

52. *Ipsi Consules.*] Antonius & Dolabella publicè quidem in concionibus liberatores illos patriæ laudabant, quos tamen ad mortem clam persequebatur.

53. *Veterani.*) Milites veterani dicebantur, qui viginti annis stipendia fecerant, quibus confectis mittebantur in colonias, eisque agri dividebantur. Cum autem se Romam retulisset Antonius, peragratis veteranorum illorum coloniis, multos secum ex eis adduxit: quod in causa fuit cur multi Senatores metu perterriti repentè diffugerint.

Ib. *Quibus hic ordo.*) Senatus prospexerat, ut omnibus veteranis militibus, ac iis maximè qui cum Cæsare fuerant, nihil deesset, ut commodè & honestè vivere possent.

55. *Quas habebant.*) Possessiones agrorum obtinuerant à Cæsare, dum viveret.

Ib. *Incitabantur.*) Veterani illi milites ab Antonio & Lepido impellebantur ad bona civium interficiendorum diripienda.

57. *Legationis liberum.*) Legatio libera dicebatur, quam Senatores privati negotii causâ, à Senatu ad aliquod tempus impetrabant. Cicero has legationes annuas lege sua fecerat; sed postea (ut scribit lib. ad Att. 15.) lege Julia quinquennium iis præfinitum fuit. Qui libera legatione aberat, non habebatur Reipublicæ causa abesse, sed suâ. Tribus autem de causis libera legatio dabatur: periculi vitandi causâ, voti solvendi, & hæreditatis nominumque persequendorum.

57. *Ut adessem Kalendis Jan.*) Cicero profectus fuerat Româ propter potentiam Antonii; qui omnia ad arbitrium gerebat, sine ulla Senatûs auctoritate. Sperabat autem se rediturum ad Kalendas Januarias quibus novi Consules magistratum Pansa & Hirtius inirent; à quibus Senatus cogeretur de rebus publicis deliberaturus.

2. *Brundusium.*] Urbs est Calabriæ, portu suo celebris, unde solvebant Romani ituri in Græciam; quoque redeuntes in Italiam appellebant.

3. *Non sine causa.*] Brundusii multi erant è veteranis Cæsariani milites, qui ab Antonio solicitati erant, quos evitare voluit.

4. *Kalendis Sextilibus.*] Kal. Sextilibus, id est, mense Augusto, qui tum Sextilis dicebatur, quique ab Augusto Cæsare Augustus, sicut Quintilis Julius à Julio Cæsare nominatus est.

Ib. *Syracusas.*] Syracusæ urbs fuit Siciliæ amplissima, ab Archia Corinthio annis ante Christum plus septingentis condita.

5. *Conjunctissima.*] Cum Quæstor esset in Sicilia Cicero, omnes Siculos ita humanitate & abstinentia sua sibi devinxerat, ut deinceps Romæ eum patronum & defensorem habere voluerint.

unâ me noćte cupiens retinere, non potuit; veritus sum, ne meus repentinus ad meos necessarios adventus suspicionis aliquid afferret, si essem commoratus. Cùm autem me ex Siciliâ ad Leucopetram, quod est promontorium agri Rhegini, venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut [a] transmitterem: nec ita multùm provećtus, rejećtus austro sum in eum ipsum locum, unde conscenderam; cùmque intempesta nox esset, mansissemque in villâ P. Valerii comitis & familiaris mei, postridieque apud eundem, ventum expećtans, manerem, municipes Rhegini complures ad me venerunt, ex eis quidam Româ recentes: à quibus primùm accipio M. Antonii concionem: quæ ita mihi placuit, ut eâ lećtâ de reversione primùm cœperim cogitare: nec ita multo post, edićtum Bruti adfertur & Cassii: quod quidem mihi, fortasse quòd eos etiam plùs reipublicæ quàm familiaritatis gratiâ diligo, plenum æquitatis videbatur. Addebant præterea (fit enim plerumque ut ii, qui boni quid volunt adferre, affingant aliquid, quo faciant id, quod nunciant, lætius) rem conventuram: Kalend. Sextilibus Senatum frequentem fore: Antonium, repudiatis malis suasoribus, remissis Galliis provinciis, ad aućtoritatem

[a] *trajicerem.*

8. *Leucopetram.*] Leucopetra Italiæ in Calabriæ finibus promontorium est, quod montis Apennini finis esse dicitur, ut vult Strabo lib. 6. quod à colore *Leucopetram*, id est, *saxum album*, appellant.

9. *Rhegini.*] Rhegium extremum agri Brutii oppidum est; nunc *Reggio*.

11. *Austro.*] Auster ventus meridionalis, contrarius iis qui è Sicilia in Græciam navigant.

12. *Intempesta nox.*] Nox intempesta dicitur, in qua nullum est agendi tempus.

13. *Valerii comitis.*] Valerius fuit Jurisconsultus, ad quem scribit Cic. lib. 1 ad familiares; qui cum eo profectus erat.

14. *Municipes.*] Municipes sunt cives Romani, ex municipiis suo jure & legibus suis utentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes; à quo munere capessendo appellati videntur, nullis necessitatibus, neque ulla populi Rom. lege adstricti.

15. *Recentes.*] Id est. qui nuperrimè Roma venerant.

16. *Antonii concionem.*] Antonius concionem habuit in Senatu pro Sexto Pompeio, Cn. Pompeii magni filio, qui tunc in Hispania bellum contra Cæsaris legatos gerebat. Hunc in patriam revocandum esse censuit, & pro patris bonis, quæ in Æde Opis in publicum redacta erant, vigesies & quinquagies decies mille drachmas Atticas restituit, & præsidium maris ei institui debere censuit. Ita vulgo omnes Ciceronis interpretes referunt; sed qua auctoritate fulti non apparet; saltem credibile est multa bene de Republica dixisse, quæ spem quietis afferre videbantur.

17. *Edictum Bruti & Cassii.*] Brutus & Cassius Prætores urbani edictum tulerunt, ne cui intra vigesimum annum provincia obveniret.

22. *Rem conventuram.*] Id est, Rempublicam redituram ad pacem, compositis inter se Cæsaris interfectoribus & Antonio.

24. *Malis suasoribus.*] Multi viri audaces, & parati ad prædam, Antonium in Rempublicam & cives accendebant; quales fuere Capho, Saxa, Mustela, Tamisius.

Ib. *Remissis Galliis.*] In sortitione provinciarum, Cisalpina D. Bruto, Transalpina Planco evenerat. Cisalpinam Macedoniæ loco, quæ ei obtigerat,

Senatûs esse rediturum. Tum verò tantâ sum cupiditate incensus ad reditum, ut mihi nulli, neque remi, neque venti satisfacerent: non quòd me ad tempus occursurum putarem; sed ne tardiùs, quàm cuperem, reipublicæ gratularer. Atque ego celeriter Veliam devectus Brutum vidi, quanto meo dolore, non dico; turpe mihi ipsi videbatur, in eam urbem me audere reverti, ex quâ Brutus cederet: & ibi velle tutò esse, ubi ille non posset. Neque verò illum, similiter atque ipse eram, commotum esse vidi; erectus enim maximi ac pulcherrimi facti sui conscientiâ, nihil de suo casu, multa de nostro querebatur; ex quo primùm cognovi, quæ Kalend. Sextilibus in Senatu fuisset L. Pisonis oratio: qui quanquam parum erat (id enim ipsum à Bruto audieram) à quibus debuerat, adjutus; tamen & Bruti testimonio (quo quid potest esse gravius?) & omnium prædicatione, quos posteà vidi, magnam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequerer, properavi, quem præsentes non sunt secuti: non ut proficerem aliquid (neque enim sperabam id, neque præstare poteram) sed ut, si c quid mihi humanitùs accidisset (multa autem impendere videbantur præter naturam, præterque fatum) hujus tamen diei vocem hanc testem reipublicæ relinquerem meæ perpetuæ erga se voluntatis.

111. Quoniam a utriusque consilii causam, Patres Conscripti, probatam vobis esse confido, priùs quàm de republicâ dicere incipio,

c *si mors.* a *profectionis & reversionis*

à Senatu Antonius postulabat, ut refert Appianus lib. 2. belli civil. Cum autem fraudem Senatus suspicaretur, scripsit ad D. Brutum ut provinciam sibi conservaret, & exercitum compararet Antonio restiturus.

29. *Veliam.*] Velia urbs est & portus in agro Lucano in Italia; quam à terra, Phocide fugati ab Harpalo, regis Cyri præfecto, condiderunt. Græci *Heliam* appellant, quoniam in paludibus sita est, quas Græci dicunt; nunc autem *Basilicata* ab Italis nominatur. Veliæ autem Cicero Brutum vidit, quò cum legatione libera venerat, quia vires suas confirmante Antonio, non tutum se Romæ arbitrabatur.

33. *Pulcherrimi facti sui conscientia.*] Laudat Brutum, quòd Cæsarem occiderit, & patriam ab ejus servitute liberaverit.

35. *L. Pisonis oratio.*] L. Piso socer fuit interfecti Cæsaris. Suadebat autem ille, depositis armis, omnia ad Senatûs auctoritatem esse deferenda; libertatem esse conservandam; Antonio esse obsistendum, eaque de causa advocandum esse Cn. Octavium; quem Julius adoptaverat.

43. *Præter naturam, præterque fatum.*] Clarissimè omnium, meo judicio, hanc explicuit orationem Abrahamus, in eundem locum; sic autem ait: Illa mors est secundum naturam, & secundum fata, quæ ex principiis naturæ intrinsecus, & ex pugna quatuor primarum qualitatum, una prævalente contingit. Illa præter naturam quidem, sed tamen secundum fata, quæ ab externa causarum serie infertur; ut si quis incendio, vel naufragio, vel alio casu pereat. Illa præter naturam, præterque fatum, quæ nec à principiis naturæ intrinsecùs, nec à causis externis agendi necessitate constrictis, sed ab hominis libertate dependet; ut cum quis mortem sibi consciscit, vel alterius scelere occiditur.

pauca querar de hesternâ M. Antonii injuriâ, cui sum amicus: idque me nonnullo ejus officio debere esse, præ me semper tuli. Quid tandem erat causæ, cur in Senatum hesterno die tam acerbè cogerer? solus-ne aberam? an non sæpe minùs frequentes fuistis? an ea res agebatur, ut etiam ægrotos deferri oporteret? Hannibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur: ad quam causam etiam Appium illum & cæcum & senem delatum esse, memoriæ proditum est. De supplicationibus referebatur: quo in genere Senatores deesse non solent; coguntur enim non pignoribus, sed eorum, quorum de honore agitur, [b] gratiâ: quod idem fit, cùm de triumpho refertur; ita sine curâ Consules sunt, ut penè liberum sit Senatori non adesse; qui cùm mihi mos notus esset, cùmque de viâ [c] languerem, & mihimet displicerem, misi pro amicitiâ, qui hoc ei diceret. At ille, vobis audientibus, cum fabris se domum meam venturum esse dixit; nimis iracundè hoc quidem & valdè intemperanter; cujus enim maleficii tanta ista pœna est, ut dicere in hoc ordine auderet se publicis [d] operis disturbaturum publicè ex Senatûs sententiâ ædificatam domum? quis autem unquam tanto damno Senatorem coegit? aut quid est ultra pignus, aut multam? qui si scisset, quam sententiam

[b] *causâ.* [c] *fessus essem.* [d] *fabris.*

3. *Hesterna Antonii injuria.*] Cum rescivisset Antonius Romam advenisse Ciceronem, neque adesse in Senatu, minatus est se fabros, ad exturbandam ejus domum, & milites qui eum vi adducerent missurum.

4. *Nonnullo ejus officio.*] Officium vocat, quod ab Antonio Brundusii non sit occisus, ubi Ciceronem offendit, quò missus fuerat à Cæsare post pugnam Pharsalicam, ut Pompeianos aditu Italiæ prohiberet.

7. *Hannibal, credo.*] Ironicè deprimit Antonii factum, proferendo periculum quod ab Hannibale Romæ creatum est, cum post Cannensem pugnam, ad Anienem fluvium castra posuit, ad tertium ab urbe lapidem: & urbem obequitando, intra muros hastam injecit: quo tempore summa Romæ trepidatio fuit.

8. *Pyrrhi pace.*] Pyrrhus rex Epirotarum fuit, qui à Tarentinis advocatus contra Romanos bella gessit. Is ad vigesimum ab urbe lapidem castra posuit: cum de pace cum eo ageretur. Appius senex & cæcus, lectica in Senatum delatus, turpes conditiones dissuasit. Florus lib. 13. Epit.

10. *De supplicationibus.*] Mos fuit apud Romanos, ut à Senatu propter rem benè gestam, nomine imperatoris, supplicationes ad Templa, gratulationis causâ, per aliquot dies cum conjugibus & liberis celebrarent. Quoties autem de supplicationibus referendum erat, Senatores convocabantur per amicos illius, cujus gratia illæ instituebantur.

11. *Non pignoribus.*] Quotiescunque Senatus habebatur, adesse senatores debebant, aut multâ cogebantur, nisi justa absentiæ causa subesset: quanquam non eadem pœna tenebantur, cum de supplicationibus aut triumpho agebatur.

13. *Cum de triumpho.*] Idem fiebat ac de supplicationibus, cum de triumpho decernendo agebatur.

Ib. *Sine cura.*] Id est, non curant Consules.

16. *Misi pro amicitia.*] Tunc amicus erat Antonio Cicero.

20. *Ex Senatus sententia ædificatam.*] Cum Clodius exulante Cicerone domum ejus incendisset, ex Senatûs decreto publicâ pecuniâ restituta est.

22. *Aut quid est ultra pignus, aut multam.*] Pignus est contractus, quo res

dicturus essem, remisisset aliquid profectò de severitate cogendi. An me censetis, P. C. quod vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur? ut inexpiables religiones in rempublicam inducerentur; ut decernerentur supplicationes mortuo? Nihil dico cui: fuerit ille L. Brutus, qui & ipse regio dominatu rempublicam liberavit, & ad similem virtutem, & simile factum, stirpem jam propè in quingentesimum annum propagavit: adduci tamen non possem, ut quenquam mortuum conjungerem cum deorum immortalium religione; ut, cujus sepulchrum nusquam extet, ubi parentetur, ei publicè supplicetur. Ego verò eam sententiam dixissem, Patres Conscripti, ut me adversus populum Romanum, si quis accidisset gravior reipublicæ casus, si bellum, si [e] morbus, si fames, facilè possem defendere; quæ partim jam sunt, partim timeo ne impendeant. Sed hoc ignoscant dii immortales, [f] velim, & populo Romano, qui id non probat, & huic ordini, qui decrevit invitus. Quid de reliquis reipublicæ malis? licet-ne dicere? mihi vero licet, & semper licebit dignitatem tueri, mortem contemnere: potestas modò veniendi in hunc locum sit, dicendi periculum non recuso. Atque utinam, P. C. Kalendis Sextilibus adesse potuissem! non quò proficì potuerit aliquid, sed ne unus modò Consularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus republicâ inveniretur. Quâ quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos, L. Pisonem, ducem optimæ sententiæ non se-

[e] *pestis.* [f] *utinam.*

aliqua creditori ea lege obligatur, ut in illa ipsa, cum primùm ei satisfactum erit, reddenda, dolum & levem culpam præstet. *Multa* vero species pœnæ est, pecuniaria duntaxat, quæ arbitrio ejus, qui multam pro suo jure dicit, cum specialis pœna constituta non esset, imponitur.

25. *Parentalia cum supplicationibus.*] Parentare est manibus defunctorum parentum sacrificare: unde parentalia dicta sunt sacra, quæ diis manibus solvuntur.

Ib. *Inexpiabiles religiones.*] Inexpiabiles religiones dicuntur, quæ nullo supplicio, nullo sacrificio purgari & lui possunt. Tales autem dicit supplicationes, quæ pro mortuo fiunt.

27. *Nihil dico cui.*] Id invidiosè dicit contra Cæsarem, quem tyrannum fuisse indicat; cuique opponit Brutum libertatis Romanæ assertorem, cujus ne quidem ad sepulchrum fiunt supplicationes.

Ib. *L. Brutus.*] Repone Junium Brutum, à quo Tarquinius Superbus cum filiis ejectus est.

29. *Stirpem propagavit.*] Extendit stirpem suam in hæc Ciceronis tempora, ex qua extitit M. Brutus, qui Cæsarem interficit, qui regium dominatum vindicare sibi volebat.

31. *Cum deorum immortalium religione.*] Supplicationes ad deos pertinent, non ad mortuos; quibus tantùm parentatur.

36. *Partim jam sunt.*] Bellum gerebatur in Hispania contra filios Pompeii.

38. *Huic ordini.*] Senatorio.

42. *Kal. Sextilibus.*] Hoc tempore ab Antonio relatum est de supplicationibus, & parentalibus Cæsari decernendis.

43. *Unus modo consularis.*] Piso; de quo supra, Paragr. II. l. 54.

46. *Ducem optimæ sententiæ.*] Dux sententiæ dicebatur, qui primus eam

cutos. Idcirco-ne nos populus Romanus Conſules fecit, ut in altiſſimo ampliſſimoque gradu dignitatis locati, rempublicam pro nihilo haberemus? non modò voce nemo L. Piſoni Conſularis, ſed ne vultu quidem aſſenſus eſt. Quænam (malum!) eſt iſta voluntaria ſervitus? fuerit quædam neceſſaria; nec ego hoc ab omnibus iis deſidero, qui ſententiam loco Conſulari dicunt; alia cauſa eſt eorum, quorum ſilentio ignoſco; alia eorum, quorum vocem requiro; quos quidem doleo in ſuſpicionem populo Romano venire, non modò metu, quod ipſum eſſet turpe, ſed alium aliâ de cauſâ deeſſe dignitati ſuæ. Quare primùm maximas gratias & habeo & ago L. Piſoni, qui non, quid efficere poſſet in republicâ, cogitavit, ſed quid ipſe facere deberet: deinde à vobis, P. C. peto, ut, etiamſi ſequi minùs audebitis orationem atque auctoritatem meam, benignè me tamen, ut feciſtis adhuc, audiatis.

aperuisset. Auctor autem fuerat Piso, ne parentalia & supplicationes Cæsari fierent.

50. *Malum.*] Vox ista, *malùm*, interjectio est indignantis hominis.

51. *Quædam necessaria.*] Cæsar suâ potentiâ quandam tulerat in Rempublicam servitutem.

55. *Alium alia de causa.*] Multi, quia affecti fuerant beneficiis à Cæsare, tacuerunt.

SECUNDA PARS.

In quâ probat acta Cæsaris esse servanda.

IV. Primùm igitur acta Cæſaris ſervanda cenſeo: non quòd probem; quis enim id quidem poteſt? ſed quia rationem habendam maximè arbitror pacis atque otii. Vellem adeſſet Antonius, modò ſine advocatis; ſed, ut opinor, licet ei minùs valere: quod mihi heri per illum non licebat. Doceret me, vel potiùs vos, P. C. quemad-

1. *Acta Cæsaris.*] Actum est in Senatu, utrum omnia Cæsaris acta rescinderentur, quibus aliis provincias, aliis alia beneficia conferebat: servanda Senatus decrevit, propter bonum pacis. Libellos ejus conjux Calphurnia detulit ad Antonium, verita ne bona fisco addicerentur. Antonius hæc acta Cæsaris ad arbitrium suum mutavit, ac universam Rempub. laceravit, Cæsaris nomen & auctoritatem prætexens.

4. *Sine advocatis.*] Per advocatos milites illos veteranos intelligit, & fabros, quibus stipatus venit in Senatum: alludens ad consuetudinem Romanorum, qui in judiciis tum privatis, tum publicis amicos omnes suos advocabant, quorum auctoritate moveri posse judices arbitrabantur.

Ib. *Licet ei minus valere.*) Carpit Antonium quod abesset à Senatu, qui quidem utebatur excusatione valetudinis, quàm excusationem non admisit erga Ciceronem, qui reverà de viâ languebat.

5. *Doceret me.*) Ostendit quod Antonius Cæsaris acta non servat, quia reverà leges ejus non servat.

modum ipse Cæsaris acta defenderet. An in commentariolis & chirographis, & libellis se uno auctore prolatis, ac ne prolatis quidem, sed tantummodo dictis, acta Cæsaris firma erunt? quæ ille in æs incidit, in quo populi jussa, perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? Equidem sic existimo, nihil tam esse in actis Cæsaris, quàm leges Cæsaris; an, si cui quid ille promisit, id erit fixum? quod idem facere non potuit, ut multis multa promissa non fecerit; quæ tamen multò plura illo mortuo reperta sunt, quam vivo beneficia per omnes annos tributa, & data; sed ea non muto, non moveo: summo enim studio præclara illius acta defendo: pecunia utinam ad Opis maneret; cruenta illa quidem, sed his temporibus, cùm iis, quorum est, non redditur, necessaria; quanquam ea quoque sit effusa, si ita in actis fuit. Ecquid est, quod tam propriè dici possit actum ejus, qui togatus in repub. cum potestate imperioque versatus sit, quam lex? quære acta Gracchi, leges Semproniæ proferentur: quære Sullæ, Corneliæ: quid? Cn. Pompeii tertius Consulatus in quibus actis constitit? nempe in legibus: à Cæsare ipso si quæreres, quidnam egisset in urbe & in togâ; leges multas responderet se & præclaras tulisse; chirographa verò aut mutaret, aut non daret: aut si dedisset, non istas res in actis [a] suis duceret. Sed ea ipsa conce-

[a] *existimaret* esse.

6. *Commentariolis.*] Commentarioli libelli sunt, in quibus princeps eorum omnium nomina perscribit, quibus aliqua Reipublicæ procuratio commissa est.

7. *Chirographis.*] Chirographum est privata cautio, manu alicujus vel scripta, vel subscripta.

Ib. *Se uno auctore prolatis.*] Solus Antonius hæc dicebat esse acta Cæsaris, quæ ab omnibus aliis ignorabantur.

9. *In æs incidit.*] In æs incidebantur leges, ut perpetuæ servarentur.

Ib. *Populi jussa.*] Plebis scita & leges intelligit. Nam lex est generale jussum populi rogante magistratu.

13. *Quæ tamen multò plura.*] Carpit Antonii improbitatem, qui longe plura beneficia seu immunitates promisit, quàm ipse Cæsar promiserit.

16. *Ad Opis.*] Id est, ad Opis ædem, ubi erat ærarium. Ops autem mater est Deûm, & Cybele dicitur, & Bona Dea, & Matuta.

Ib. *Cruenta illa.*] Mortuo Cn. Pompeio, & omnibus Pompeianis profligatis, bona eorum omnia in fiscum redacta sunt, & deportata ad ædem Opis, ut iis populus Romanus uteretur, si opus haberet.

18. *Ea quoque sit effusa.*] Non conqueritur Cicero dissipatam esse pecuniam illam ab Antonio, si in actis Cæsaris reperiatur, ut in aliquos dissiparetur: quanquam grave scelus ab illo committitur, si ad arbitrium suum, & in quos voluerit, dissipetur.

19. *Quod tam propriè dici possit actum.*] Probat leges esse acta per inductionem.

Ib. *Qui togatus.*] Per illam vocem *togatus* pacis tempus intelligit: quia tunc togis Romani utebantur, & sagis belli tempore.

21. *Acta Gracchi.*] Leges latæ à Graccho acta ejus sunt, quæ ab ejus nomine Semproniæ dictæ sunt; non enim à prænomine aut cognomine nominabantur.

22. *In quibus actis constitit?*] Tertiùm Consul Pompeius multas leges tulit, quæ ejus acta appellantur.

25. *Chirographa.*] Chirographa hic significant res promissas, & propria manu subscriptas.

do: quibusdam in rebus etiam [b] conniveo: in maximis vero rebus, id est, legibus, acta Cæsaris dissolvi ferendum non puto. Quæ lex melior, utilior, optimâ etiam republ. sæpiùs flagitata, quam ne Prætoriæ provinciæ plus quàm annum, neve plus quam biennium Consulares obtinerentur? Hac lege sublatâ, videnturne vobis acta Cæsaris servari? quid? ea lege, quæ promulgata est de tertiâ decuriâ, nonne omnes judiciariæ leges Cæsaris dissolvuntur? & vos acta Cæsaris defenditis, qui leges ejus evertitis? nisi fortè, si quid memoriæ causâ retulit in libellum, id numerabitur in actis, & quamvis iniquum & inutile sit, defendetur: quod ad populum centuriatis comitiis tulit, id in actis Cæsaris non habebitur. At quæ est ista tertia decuria? Centurionum, inquit: quid? isti ordini, [c] judicatus lege Juliâ, etiam antea Pompeiâ, Aureliâ non patebat? Census præfiniebatur, inquit, non centurioni quidem solùm, sed equiti etiam Romano. Itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res & judicant & judicaverunt. Non quæro, inquit,

[b] *consentio.* [c] potestas *judicandi.*

30. *Ne Prætoriæ provinciæ.*] Multas leges egregias quidem tulerat Cæsar; sed hanc præcipue laudat, ne provinciæ Prætoriæ ad quas nempe Prætores, plus quam annum; Consulares verò, ad quas nempe Consules mittebantur, ne plus quam biennium obtinerentur. Nam antea quandoque triennium, & quinquennium obtinebantur.

31. *Sublata.*] Hanc legem sustulit Antonius, quia quotidie contrarium illi legi & suadet & facit.

32. *Promulgata est de tertia.*] Tulit Cæsar ut judicia ad duo genera judicum redigerentur, equestris ordinis & Senatorii. Tribuni vero ærarii, quod erat tertium, tollerentur. Tertium genus seu decuriam judicum, centurionum nempe, adjicere voluit Antonius.

37. *Centuriatis comitiis.*] Comitia centuriata curiatis honestiora fuêre; in illis enim per classes, & secundum dignitatem, honestatem, & censum suffragia rogabantur: in his vero illud non fiebat; unde est comparatio. De comitiis vide Orat. pro Muræna Paragr. I. not. ad lin. 2. ubi fuse de comitiis dictum est.

39. *Centurionum.*] Centuriones dicebantur qui certum militum numerum ducebant. Centuriones autem erant etiam equites Rom. quia verò Cæsar legem tulerat, ut equites Rom. judicarent, volebat Antonius ut Centuriones etiam judicarent.

Ib. *Lege Julia.*] Lege lata à Julio Cæsare, de qua jam jam, soli Senatores & equites: lege lata paulo ante à Pompeio, Senatores, equites, & ærarii Tribuni: lege lata ab Aurelio Cotta, ex tribus illis ordinibus selecti judices judicarunt.

40. *Census præfiniebatur.*] Lege Pompeia præfiniebatur, ut ex iis ordinibus nemo judicaret, nisi qui amplissimo censu erat, & equestribus facultatibus: at Antonius tollebat hoc discrimen; volebat quippe, ut quicunque Centurio fuisset, quacunque fortuna uteretur, posset judicare.

42. *Qui ordines duxerunt.*] Ducere ordinem in militia dicuntur, qui Magistratum aliquem in ea gerunt, sive præsint vel decuriæ, vel centuriæ, manipulis, aut cohorti.

43. *Non quæro, inquit, istos.*) Respondet Antonius non istos quidem quærere in judices, qui censum habent equestrem, vel qui in aliquo nominis splendore clari sunt, sed quicunque ordinem duxit, sive pauper, sive dives, &c. Id autem contendebat Antonius, ut omnes

istos: quicunque ordinem duxit, judicet. At si ferretis, quicunque equo meruisset, quod est laudatius, nemini probaretis. In judice enim spectari & [d] fortuna debet, & dignitas. Non quæro, inquit, ista: addo etiam judices manipulares ex legione Alaudarum; aliter enim nostri negant posse se salvos esse. O contumeliosum honorem iis quos ad judicandum nec-opinantes vocatis! hic enim est legis index, ut ii in tertiâ decuriâ judicent, qui liberè judicare non audeant: in quo quantus est error, dii immortales, eorum, qui istam legem excogitaverunt! ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissimè severitate judicandi [e] sordes suas eluet: laborabitque, ut honestis decuriis potiùs dignus videatur, quàm in turpem jure conjectus.

V. Altera promulgata lex est, ut & de vi, & de majestate damnati, ad populum provocent, si velint: hæc utrum tandem lex est, an legum omnium dissolutio? quis enim est hodie, [a] cujus intersit istam legem manere? nemo [b] reus est legibus illis, nemo quem futurum putemus; armis enim gesta nunquam profectò in judicium vocabuntur. At res popularis; utinam quidem velletis aliquid esse populare; omnes enim jam cives de reipub. salute unâ & mente & voce consentiunt. Quæ est igitur ista cupiditas ejus legis ferendæ, quæ turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? quid enim turpius, quàm qui majestatem populi Romani per vim minuerit, eum damnatum judicio, ad eam ipsam vim reverti, propter quam sit jure damnatus? Sed quid plura de lege disputo? quasi vero id agatur, ut quisquam provocet; id agitur, id fertur, ne quis omninò unquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperie-

[d] *census.* [e] *illustrabit suam obscuritatem.* [a] *cui sit utile.* [b] *accusatur.*

sibi militiæ duces addictos haberet, iisque uteretur ad arbitrium.

44. *At si ferretis.*] Id est, si permittatis, ut quicunque eques est, & cujus gradus splendidior est, judicet, nemo vestram sententiam probabit. Porro *equo merere* est equum habere ex publico; oportebat eum præstò esse cum equo, quoties Resp. ejus operâ indigebat.

46. *Non quæro, inquit, ista.*] Inducit semper respondentem Antonium, qui nec censum nec dignitatem in judicibus requirebat.

47. *Judices manipulares.*] Volebat Antonius etiam seligi judices ex iis, qui manipulos duxerant; erat vero manipulus parva militum manus ex viginti militibus conflata.

Ib. *Ex legione Alaudarum.*) Cæsar Dictator legionem unam ex Transalpinis conscripsit, quam vocabulo quoque Gallico Alaudam appellavit; eamque postea universam disciplina cultuque Romano institutam & ornatam civitate donavit. Suetonius in Cæsare ait hinc dictam esse Alaudam, quòd in galeis pro crista Alaudæ formam haberent.

48. *Aliter enim nostri.*] Loquitur Antonius, atque suæ factionis viros non posse salvos esse, neque evadere judicium, nisi homines ejusmodi judicent.

50. *Hic enim est legis index.*] Antonius viros ad judicandum elegit ex lege sua, qui neque leges norunt, neque audent conscientiâ scelerum suorum constricti judicare.

tur, qui reo condemnato objici ſe multitudini conductæ velit? aut judex, qui reum damnare audeat, ut ipſe ad operas mercenarias ſtatim protrahatur? Non igitur [c] provocatio iſtâ lege datur: ſed duæ maximè ſalutares leges [d] quæſtioneſque tolluntur. Quid eſt igitur aliud adhortari adoleſcentes, ut turbulenti, ut ſeditioſi, ut pernicioſi cives velint eſſe? quam autem ad peſtem furor Tribunitius impelli non poterit, his duabus quæſtionibus, de vi & de majeſtate, ſublatis? Quid, quòd obrogatur legibus Cæſaris, quæ jubent ei, qui de vi, itemque ei qui majeſtatis damnatus ſit, aquâ & igni interdici? quibus cum provocatio datur, nonne acta Cæſaris [e] reſcinduntur? Quæ quidem ego, P. C. qui illa nunquam probavi, ita conſervanda concordiæ cauſa arbitratus ſum, ut non modò, quas vivus Cæſar leges tuliſſet, infirmandas hoc tempore non putarem, ſed ne illas quidem quas poſt mortem Cæſaris prolatas eſſe & fixas videtis. De exilio reducti à mortuo: civitas data non ſolùm ſingulis, ſed etiam nationibus & provinciis univerſis à mortuo: immunitatibus infinitis ſublata vectigalia à mortuo. Ergo hæc uno, verùm optimo auctore domo prolata defendimus: eas leges, quas ipſe vobis inſpectantibus recitavit, pronunciavit, tulit, quibus latis gloriabatur, iiſque legibus rempublicam contineri putabat, de provinciis, de judiciis, eas, inquam, Cæſaris leges, nos, qui defendimus acta Cæſaris, evertendas putamus? At de iis tamen legibus, quæ promulgatæ ſunt, ſaltem queri poſſumus: de iis, quæ jam latæ dicuntur, ne illud quidem licuit: illæ enim nullâ promulgatione latæ ſunt ante quàm ſcriptæ. Quærunt quid ſit, cur

[c] jus *provocandi*. [d] *judicia*. [e] *tolluntur*.

16. *Multitudini conductæ.*] Per multitudinem conductam intelligit vilissimos è plebè, & mercenariis operis, aliosque seditiosos viros, qui pecunia corrumpentur, ut rerum absolvant.

19. *Duæ maximè salutares leges.*] Leges de vi & majestate quas tulit Cæsar.

22. *Furor Tribunitius.*] Fere per Tribunos-plebis omnes Romæ seditiones excitabantur: quare sæpe furiosi illi à Cicerone nominantur.

25. *Aqua & igni interdici.*] Aliquem interdicere aqua & igni est illum prohibere ab usu aquæ & ignis, quibus duobus vita humana maximè continetur.

30. *Et fixas.*] Leges in parietibus in æs incisæ figebantur, ut possent ab omnibus legi.

16. *De exilio reducti à mortuo.*] Pungit Antonium, qui multos ab exilio revocavit, multos civitate donavit, quasi ante mortem id Cæsar in commentariolis suis reliquisset; illi autem qui ab Antonio his affecti sunt beneficiis *Charonitæ* per jocum dicti sunt, quasi ab inferis transmissi à Charonte.

31. *Nationibus.*] Nationes dicuntur homines, qui in aliquo loco nati sunt, neque aliundè venerunt, quos indigenas dicimus.

33.] *Uno, verum optimo, auctore.*] Ironia in Antonium: quod enim ipse domi meditatus est, profert tanquam à Cæsare scriptum; & quod scriptum est à Cæsare evertit.

40. *Nulla promulgatione.*] Ut sæpe scripsimus in his orationibus, leges, antequam ferrentur, promulgabantur, id est, populo per trinundinum proponebantur; si placerent, permittebat populus; sin minus, intercedebant apud populum Tribuni, ne ferrentur.

aut ego, aut quisquam vestrûm, P. C. bonis Tribunis-plebis leges malas metuat; paratos habemus qui intercedant: paratos qui rempublicam religione defendant: vacui metu esse debemus. Quas tu mihi, inquit, intercessiones, quas religiones nominas? eas scilicet, quibus reipublicæ salus continetur. Negligimus ista, & nimis antiqua, & stulta ducimus. Forum [f] sepietur: omnes claudentur aditus: armati in præsidiis multis locis collocabuntur: quid tum? quod erit ita gestum, id lex erit? & in æs incidi jubebitis? cedo, illa legitima; CONSULES POPULUM JURE ROGAVERUNT (hoc enim à majoribus accepimus jus rogandi) POPULUSQUE JURE [g] SCIVIT: qui populus? isne, qui exclusus est? quo jure? an eo, quod vi & armis omne sublatum est? Atque hæc dico de futuris: quòd est amicorum, antè dicere ea, quæ vitari possunt: quæ si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis, [h] de quibus est integrum vobis: demonstro vitia; tollite: denuncio vim, arma; removete.

[f] *circumdabitur.* [g] *decrevit.* [h] *quas liberum est ferre, vel non ferre.*

42. *Bonis Tribunis.*] Id est, cum sint in Repub. boni Tribuni, qui poterunt intercedere.

45. *Quas religiones.*] Per religiones Auspicia intelliguntur, sine quibus lex nulla ferri poterat. Unde Augures, cum aliqua ferebatur, de cœlo servabant, & obnunciabant, si quid observatum erat, quo impediri comitia possent.

46. *Negligimus ista.*] Antonius respondet à se omnes istas religiones Augurum & intercessiones negligi.

50. *Cedo, illa legitima.*] Verba sunt Antonii; legitima autem dicuntur, quæ legibus sunt & continentur.

52. *Qui populus?*] Respondet Cicero, an ille sit populus qui seditiosè partes Antonii, an ille qui partes Reipub. sequitur? cujus maxima pars exclusa est ab Antonio.

53. *Quo jure?*] Negat jus esse, ubi armati homines dominantur.

56. *De legibus promulgatis.*] Promulgabantur antequam ferrentur leges, & in æs incidebantur.

TERTIA PARS,

Ubi proponit, quæ tum à Dolabellâ, tum ab Antonio facta sunt.

VI. Irasci vos quidem mihi, Dolabella, pro republicâ dicenti non oportebit; quanquam te quidem id facturum non arbitror: novi enim facilitatem tuam. Collegam tuum aiunt in hac suâ fortunâ, quæ

1. *Irasci.*] Digreditur ad Dolabellam, qui præsens erat, & ad Antonium qui absens, quos tum vituperat, tum territat, ac demum dat illis consilium.

3. *Collegam tuum.*] Antonium nominat, qui Consul erat cum Dolabellâ, quique Cæsaris dominatum arripuerat.

bona ipsi videtur: mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum & avunculi sui Consulatum si imitaretur, fortunatior videretur: sed eum iracundum audio esse factum. Video autem, quàm sit odiosum habere iratum eundem & armatum, cùm tanta præsertim [a] gladiorum sit impunitas: sed proponam [b] jus, & opinor æquum; quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego, si quid in vitam ejus aut in mores cum contumeliâ dixero, quo minùs mihi inimicissimus sit, non recusabo: sin consuetudinem meam, [quam semper in republicâ habui] tenuero, id est, si liberè, quæ sentiam, de republicâ dixero, primùm deprecor, ne irascatur: deinde, si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur, ut civi: armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causâ: iis qui pro republ. quæ ipsis visa erunt dixerint, ista arma ne noceant. Quid hac postulatione dici potest æquius? Quòd si, ut à quibusdam mihi ejus familiaribus dictum est, omnis eum, quæ habetur contra voluntatem ejus, oratio graviter offendit, etiamsi nulla inest contumelia, feremus amici naturam: sed iidem illi ita mecum: Non idem tibi adversario Cæsaris licebit, quod Pisoni socero: & simul admonent quiddam, quod cavebimus: nec erit justior, P. C. in Senatum non veniendi morbi causa, quàm mortis. Sed per deos immortales! te enim intuens, Dolabella, qui es mihi carissimus, non possum de utriusque vestrûm errore reticere. Credo enim vos homines nobiles, magna quædam spectantes, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quæ semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est; non opes violentas, & populo Romano minimè ferendam potentiam, sed caritatem civium, & gloriam concupîsse; est autem gloria laus rectè factorum, magnorumque in rempublicam meritorum, quæ cùm optimi cujusque, tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. Dicerem, Dolabella, qui rectè factorum fructus esset, nisi te præter cæteros paulisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vitâ tibi illuxisse diem lætiorem, quàm cùm, expiato Foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris pœnâ affectis, urbe incendio

a *armorum.* b *æquam conditionem.*

4. *Avorum & avunculi.*) M. Antonius Orator ille celeberrimus, de quo tam sæpe Cicero, Avus fuit hujus Marci Antonii. Is partes Syllæ secutus est, & à Mario interfectus. Avunculus ejusdem fuit L. Cæsar, Juliæ frater, ex quâ natus est hic Antonius, qui Consul fuit vir magni nominis & integritatis in Repub.

20. *Feremus amici naturam.*] Quandoque amici ferre debent amicorum iracundiam, & eam dissimulare, neque statim ab iis discedere.

Ib. *Sed iidem illi.*] Id est, amici Antonii ita mecum loquuntur.

21. *Pisoni.*] Piso ille, de quo supra, socer fuit Cæsaris.

22. *Quod cavebimus.*] Indicat tacitè sè familiaribus Antonii fuisse admonitum, quod sibi mortis periculum ab Antonio impenderet.

35. *Expiato foro.*] Expiavit Forum Dolabella, cùm columnam seu aram illam dejecit, quæ ab Amatio, de quo supra Parag. I. not. ad l. 38. Cæsari erecta est post ejus mortem.

& cædis metu liberat, te domum recepisti? cujus ordinis, cujus generis, cujus denique fortunæ studia tum laudi, et gratulationi tuæ se non obtulerunt? Quin mihi etiam, quo[c] auctore te in iis rebus uti arbitrabantur, & gratias boni viri agebant, & tuo nomine gratulabantur. Recordare, quæso, Dolabella, consensum illum theatri, cùm omnes earum rerum obliti, propter quas tibi fuerant offensi, significarunt se beneficio novo memoriam veteris doloris abjecisse. Hanc tu, P. Dolabella, (magno loquor cum dolore) hanc tu, inquam, potuisti æquo animo tantam dignitatem deponere? Tu autem, M. Antoni, (absentem enim appello) unum illum diem, quo in æde Telluris Senatus fuit, non omnibus iis mensibus, quibus te quidam, multùm à me dissentientes, beatum putant, anteponis? quæ fuit oratio de concordiâ? quanto metu veterani, quantâ solicitudine civitas tum à te liberata est? Tuum collegam, depositis inimicitiis, oblitus auspicia, teipso augure nunciante, illo primùm die collegam tibi esse voluisti: reip. tuus parvulus filius in Capitolium à te missus pacis obses fuit; quo Senatus die lætior? quo populus Romanus? qui quidem nullâ in concione unquam frequentior fuit: denique liberati per viros fortissimos videbamur: quia, ut illi voluerant, libertatem pax consequebatur. Proximo, altero, reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi donum aliquod quotidie adferre reipublicæ; maximum autem illud, quod Dictaturæ nomen sustulisti; hæc [d] inusta est à te, à te, inquam, mortuo Cæsari nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter unius M. Manlii scelus, decreto gentis

[c] *suasore.* [d] *impressa.*

41. *Consensum illum theatri.*] Cum post dejectam aram & columnam eversam Dolabella venisset ad theatrum, ei plausus ab omnibus datus est.

42. *Earum rerum obliti.*] Omnes ferè offenderat Dolabella propter Tribunatum seditiosè gestum; nam promulgarat legem, qua omne contractum æs alienum inter cives remittebatur. Hanc verò offensionem destructa illa execrata columna abolevit.

47. *Telluris Senatus fuit.*] Tertio post Caii Cæsaris mortem die, Antonius Senatum in Ædem Telluris convocavit.

48. *Omnibus iis mensibus.*] Idibus Martiis Cæsar interfectus est; reliquis aliis mensibus summo cum imperio ad Kalendas Septembres, quibus hæc habita fere est oratio, in Repub. dominatus est Antonius.

49. *Beatum putant.*] Felicissimus suis amicis Antonius videbatur, quia morte Cæsaris statim rerum potitus est.

50. *Quanto metu veterani.*] Unicè veterani, ne Cæsaris acta rescinderentur, timebant, quia in iis conferenda in ipsos beneficia continebantur.

52. *Collegam.*] Cæsar profecturus in Parthos substituere sibi Consulem Dolabellam voluit: obnunciavit Antonius captis auguriis. At interfecto statim Cæsare, eundem sibi Dolabellam collegam oblitus auspiciorum accepit.

54. *Obses fuit.*] De hoc superiùs Paragr. I. not. ad l. 14.

56. *Per viros fortissimos.*] Brutum & Cassium, qui Cæsarem interfecerunt.

62. *Manlii scelus.*] Ab hoc Manlio obsessum à Gallis liberatum est Capitolium. At cum ipse liberasset omnes obæratos, venit in regni affectandi suspicionem, ideoque cum tota ejus familia è medio sublatus est.

Manliæ, neminem patricium M. Manlium vocari licet: ſic tum propter unius Dictatoris odium, nomen Dictatoris funditùs ſuſtuliſti. Num hujuſce, cùm pro ſalute reipublicæ tanta geſſiſſes, fortunæ te, num amplitudinis, num claritatis, num gloriæ pœnitebat? Unde igitur ſubitò tanta iſta mutatio? non poſſum adduci, ut ſuſpicer te pecuniâ captum: licet, quod cuique libet, loquatur; credere non eſt neceſſe; nihil enim unquam in te ſordidum, nihil humile cognovi; quanquam ſolent [e] domeſtici depravare nonnunquam: ſed novi firmitatem tuam; atque utinam ut culpam, ſic etiam ſuſpicionem vitare potuiſſes! Illud magis vereor, ne igorans verum iter gloriæ, glorioſum putes, plus te unum poſſe quàm omnes, & metui à civibus tuis, quàm diligi malis. Quòd ſi ita putas, totam ignoras viam gloriæ. Carum eſſe civem, bene de republicâ mereri, laudari, coli, diligi, glorioſum eſt; metui verò, & in odio eſſe, invidioſum, deteſtabile, imbecillum, caducum. Quod videmus etiam in [f] fabulâ, ipſi illi, qui *Oderint dum metuant* dixerit, pernicioſum fuiſſe. Utinam, Antoni, avum tuum meminiſſes; de quo tamen multa audiſti ex me, eaque ſæpiſſimè. Putaſne illum immortalitatem mereri voluiſſe, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? illa erat vita, illa ſecunda fortuna, libertate eſſe parem cæteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui proſperas, acerbiſſimum ejus diem ſupremum malim, quàm L. Cinnæ dominatum, à quo ille crudeliſſimè eſt interfectus. Sed quid oratione te flectam? ſi enim [g] exitus C. Cæſaris efficere non poteſt, ut malis carus eſſe, quàm metui, nihil cujuſquam proficiet, nec valebit oratio; quem qui beatum fuiſſe putant, miſerrimi ipſi ſunt. Beatus eſt nemo, qui eâ lege vivit, ut non modò impunè, ſed etiam cum ſummâ interfectoris gloriâ, interfici poſſit. Quare flecte te, quæſo, & majores tuos reſpice, atque ita guberna rempublicam, ut natum te eſſe cives tui gaudeant: ſine quo nec beatus, nec clarus quiſquam eſſe poteſt. Et populi quidem Romani judicia multa ambo habetis, quibus vos non ſatis moveri permoleſtè fero. Quid enim gladiatoribus clamores innumerabilium civium? quid populi concurſus? quid Pompeii ſtatuæ plauſus infiniti? quid duobus tribunis-plebis qui vobis adverſantur?

[e] *familiares.* [f] *tragœdia.* [g] *mors.*

78. *Oderint dum metuant.*] Sententia iſta uſurpata fuit ab Accio poëta tragico, in Atrei perſona.

79. *Avum tuum.*] De hoc avo Antonii dictum eſt ſuperius not. ad l. 4.

88. *Quem.*] Cæſarem.

94. *Populi Romani judicia.*] Multa judicia populus dedit, quibus mortem Cæſaris comprobavit.

96. *Quid enim gladiatoribus.*] Id eſt per ludos gladiatorios, in quibus plura hominum paria decertant. De his ludis diximus ſæpe.

97. *Quid Pompeii ſtatuæ.*] Interfecto Cæſare, poſita eſt Pompeii ſtatua à populo, quæ coronâ redimita reperta eſt.

98. *Quid duobus tribunis-plebis.*]

parum-ne hæc ſignificant incredibiliter conſentientem populi Romani univerſi voluntatem? Quid? Apollinaribus ludis plauſus, vel teſtimonia potiùs, & judicia populi Romani vobis parva eſſe videbantur? O beatos illos, qui, cùm adeſſe ipſis propter vim armorum non licebat, aderant tamen, & in medullis populi Romani ac viſceribus hærebant! niſi fortè Accio tum plaudi, & ſexageſimo poſt anno palmam dari putabatis, non Bruto; qui ſuis ludis ita caruit, ut in illo apparatiſſimo ſpectaculo ſtudium populus Romanus tribuerit abſenti, deſiderium liberatoris ſui perpetuo plauſu & clamore lenierit. Equidem is ſum, qui iſtos plauſus, cùm à popularibus civibus tribuerentur, ſemper contempſerim: idemque cùm à ſummis, mediis, infimis, cùm denique ab univerſis hoc idem fit; cùmque ii, qui ante ſequi populi conſenſum ſolebant, fugiunt; non plauſum illum, ſed judicium puto. Sin hæc leviora vobis videntur, quæ ſunt graviſſima, num etiam hoc contemnitis, quòd ſenſiſtis tam caram populo Romano vitam A. Hirtii fuiſſe? ſatis enim erat, probatum illum eſſe populo Romano, ut eſt; jucundum amicis, in quo vincit omnes: carum ſuis, quibus eſt ipſe cariſſimus: tantam tamen ſolicitudinem bonorum, tantum timorem omnium in quo meminimus? certè in nullo. Quid igitur? h hoc vos,

h *non expenditis quale sit judicium?*

Duo illi tribuni fuerunt Tiberius Canutius, & L. Nonius Asprenas. Dolabellæ sibi Syriam provinciam petenti obstitit Asprenas. Canutius vero contra Antonium Octavium Cæsarem produxit in concionem. Appianus lib. 3.

100. *Apollinaribus ludis.*] Apollinares ludi dicti sunt, qui in laudem Apollinis, ut volunt alii, pestis averruncatæ, alii victoriæ gratiâ, celebrabantur. Cùm autem Romæ tutò non esset Brutus post necem Cæsaris, in Asiam profectus est: & quia Prætor tunc erat, Prætor absens ludos facere curavit, qui summâ magnificentiâ ab Attico exhibiti sunt, cura ei à Bruto demandata, quibus per epistolam adesse Ciceronem rogavit. In his ludis Bruto, licet absenti, magnus plausus datus est.

102. *O beatos illos.*] Beatos vocat Brutum & Cassium, quia, licet absentes, eos summo tamen amore populus Romanus prosequebatur. Id dicit in odium Cæsaris & Antonii.

104. *Nisi forte Accio.*] Lucius Accius scriptor fuit Tragœdiarum, natus Mancino & Serrano Consulibus. Pisaurum ille cum colonis ex urbe deductus fuit, & fundum illic habuit, qui Accianus dictus est: non huic autem à populo, cum jam à sexaginta annis obiisset, sed absenti Bruto liberatori patriæ plaudebatur.

110. *A summis, mediis, infimis.*] Tres ordines distinguit, Patricium seu Senatorium, qui omnium nobilissimus erat; Equestrem, clarum quidem illum & nobilem, Plebeium inter & Senatorium; infimum populo & plebe conflatum.

112. *Non plausum, sed judicium.*] Quando applauditur ab omnibus ordinibus, non tàm plausus est, quàm constans populi de alicujus virtute judicium.

114. *Caram pop. Rom. vitam Hirtii.*] Designatus erat Consul Hirtius, & inire magistratum mense Januario proximo debebat: cùm autem in morbum incidisset, pro ejus incolumitate populus vota fecit; quia sperabatur reipublicæ consulturus & libertati.

per deos immortales, quale sit, non interpretamini? quid eos de vestrà vità cogitare censetis, quibus eorum, quos sperant reipublicæ consulturos, vita tam cara sit?

PERORATIO.

VII. Cepi fructum, P. C. reversionis meæ: quoniam ea & dixi, ut, quicunque casus consecutus esset, [a] extaret constantiæ meæ testimonium: & sum à vobis benignè ac diligenter auditus. Quæ potestas si mihi sæpiùs sine meo vestroque periculo fiet, utar: si minùs, quantum potero, non tam mihi me, quàm reipublicæ reservabo. Mihi ferè satis est, quod vixi, vel ad ætatem, vel ad gloriam: huc si quid accesserit, non tam mihi quàm vobis, reique publicæ accesserit.

[a] *appareret.*

IN

M. ANTONIUM

PHILIPPICA II.

ARGUMENTUM.

Graviter offensus Antonius à Cicerone Oratione primâ adesse eum in Senatu jussit XIII. *Kalend. Octob. Ipse interea dies* 17. *de Cicerone in Tiburtino Scipionis declamitavit, &* XIII. *Kalend. in ædem Concordiæ venit, atque in Ciceronem absentem multa turpissimè evomuit: venire enim Cicero ab amicis prohibitus est, eò quòd Antonius à Cicerone cædis initium quæreret, facturusque putaretur.*

Absenti quamvis, velut præsenti respondet hâc divinâ oratione: in quâ primò objecta sibi ab Antonio diluit: secundò vitam ejus insectatur.

GENUS.

Partim est in genere judiciali, partim demonstrativo. In judiciali, quia maledictis Antonii respondet: in demonstrativo, quia Antonium vituperat.

PARTES.

Habet Exordium, Refutationem criminum, Confirmationem, & Perorationem.

TEMPUS.

Habita fuit hæc oratio eodem anno quo superior, Coss. Antonio & Dolabella, 13. *Kal. Octob.*

EVENTUS.

Hæc oratio Ciceroni mortem attulit: nam odio furens in eum Antonius, de eo interficiendo cogitavit.

EXORDIUM.

Exordium illum abruptum est & inflammatum, ideoque breve.

I. QUONAM meo fato, P. C. fieri dicam, ut nemo his annis viginti reipublicæ hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque [a] indixerit? Nec vero necesse est à me quenquam

INTERPRETATIO.

[a] *denunciarit.*

NOTÆ.

1. *Meo fato.*] Fata antiqui definiebant ex Augustino, lib. 5. de Civ. cap. 8. *omnium connexionem seriemque causarum, quâ fit omne quod sit.*

Ib. *His annis viginti.*] A Ciceronis consulatu ad M. Antonii consulatum viginti anni effluxerunt.

nominari vobis, cùm ipsi recordemini; [b] mihi pœnarum illi plùs, quàm optarem, dederunt. Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minùs mirabar; nemo illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes à me reipublicæ causâ lacessiti; tu, ne verbo quidem violatus, ut audacior quàm L. Catilina, furiosior quàm P. Clodius viderere, ultrò maledictis me lacessisti; tuamque à me alienationem commendationem tibi ad cives impios fore putavisti. Quid putem? contemptum-ne me? non video nec in vitâ, nec in gratiâ, nec in rebus gestis, nec in hac meâ mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius. An in Senatu facillimè de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestæ reipublicæ testimonium multis, mihi uni conservatæ dedit. An decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium est; quid enim plenius, quid uberius, quàm mihi & pro me, & contra Antonium dicere? Illud profectò est; non existimavit sui similibus probari posse, se esse hostem patriæ, nisi mihi esset inimicus.

[b] *puniti sunt graviùs quàm optavissem.*

6. *Exitus non perhorrescere.*) Catilina, qui contra Rempublicam & Ciceronem conspiraverat, armatus in prælio contra patriam occisus est. Socii illius conjurationis in carcere, Senatûs decreto, interfecti sunt. Cæsus à Milone Clodius est Ciceroni perinfensus, qui eum in exilium factionibus suis ejecerat.

Ib. *In aliis.*) Clodium, Catilinam, Vatinium, Pisonem & Gabinium intelligit, quos ipse Cicero lacessivit.

10. *Ultrò maledictis.*) Antonius prior Ciceronem aggressus est sponte, cum minis intentatis eum venire in Senatum, quamvis languentem ex itinere, compulit. Vide superiorem Orat.

12. *Gratiâ.*) Benevolentiam gratia significat, quam populus in Ciceronem habuit: quæ tanta fuit, ut, cum cedere ab urbe & in exilium per Clodium & Consules Pisonem & Gabinium exire cogeretur, omnis ferè equester ordo vestem mutaverit, nobilissimi adolescentes ad viginti millia numero sordidati deprecatores ejus comitati sint: Senatus frequens vestem, tanquam in publico luctu, mutandam censuerit. Redeunti verò ab exilio egressus Senatus ei obviam venit cum populo universo, à quo plausu maximo à porta Capena usque ad Capitolium, quasi triumphans deductus est. Accedentem verò ad urbem post reversionem è Græcia nuperam tanta multitudo convenit, ut dum ad portas ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies ferè consumptus fuerit. Vide Plutar. in Cicerone.

14. *Detrahi.*) Antonius credidit habendo orationem illam plenam maledictis in Ciceronem, posse aliquid imminuere de gratiâ, quâ valebat apud populum.

16. *Mihi uni conservatæ dedit.*) Cum Cicero Rempublicam à Catilinæ conjuratione vindicavit, ei supplicationem, quamvis togato, Senatus decrevit. M. Cato ea de re rogatus sententiam, Ciceronem patrem patriæ nuncupavit; qui honos in liberâ civitate antea nemini datus fuerat.

REFUTATIO.

Tria potissimum Antonius objecerat Ciceroni; 1. violatas amicitiæ leges; 2. Consulatum crudeliter gestum; 3. auctorem fuisse multorum criminum. Hæc tria refutat Cicero.

PRIMA PARS.

De violatâ amicitiâ.

II. Cui priusquàm de cæteris rebus respondeo, de Amicitiâ, quam à me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen judico, pauca dicam. Contra [a] rem suam me, nescio quando, venisse questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari & necessario meo? non venirem contra gratiam, non virtutis [b] spe, sed ætatis flore collectam? non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris nequissimi beneficio obtinuit, non jure Prætorio? Sed hoc idcirco commemoratum à te puto, ut te infimo ordini commendares? cùm omnes te recordarentur libertini generum, & liberos tuos, nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras: (nam ita dixisti) domum

[a] *me causam ejus oppugnasse.* [b] *opinione, vel expectatione.*

4. *An ego non venirem.*] Venire verbum est judiciale.

Ib. *Contra alienum pro familiari.*) Quis ille fuerit Ciceronis familiaris, nec indicat, nec cognitum est. Quis autem fuerit alienus ille, nisi Q. Fadius Bambalio homo libertinus, cujus filiam uxorem duxit? Pro familiari illo suo Cicero venit advocatus in judicium contra Bambalionem; quo iratus Antonius violatam amicitiæ fidem Ciceroni objecit.

5. *Contra gratiam.*) Id est, contra Antonium hominem gratiosum, qui favore suo multum poterat.

6. *Sed ætatis flore collectam.*) Statim à juventute sua gratiam multorum fuerat aucupatus Antonius, non tàm virtute sua, quàm libidine, qua tum infamis fuit.

7. *Iste.*] Socer Antonii Bambalio.

Ib. *Intercessoris nequissimi.*] Aliquis Tribunus-plebis corruptus fuit ab Antonio, vel Bambalione, ut intercederet contra Ciceronis familiarem, ne reus causam diceret; quod prohibere non potuit.

8. *Jure Prætorio.*] Jus Prætorium est, quod Prætores introduxerunt, adjuvandi, vel supplendi vel corrigendi juris civilis gratiâ propter utilitatem publicam: quod & honorarium dicitur, ad honorem Prætorum sic nominatum, l. 7. De just. & jur.

9. *Infimo ordini.*] Plebeium ordinem intelligit, vel saltem in plebeio ordine libertinos, qui neque aditum ad magistratus, vel ad curiam habebant. *Libertini* porrò dicebantur, qui ex justa servitute manumissi sunt, lib. 5. D. de statu hom. quanquam & libertini etiam dicti sunt, non qui manumittebantur, sed ingenui ex eis procreati, ut scribit Suetonius in Claudio.

11. *In disciplinam meam tradideras.*] Sumptâ virili togâ adolescentes ad viros graves deducendi mos fuit, ut ab eis instituerentur ad honestam vivendi rationem.

meam [c] ventitâras: [d] næ tu, si id fecisses, meliùs famæ, meliùs pudicitiæ tuæ consuluisses: sed nec fecisti, nec si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. Auguratûs petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! ô impudentiam prædicandam! Quo enim tempore me augurem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius & Q. Hortensius nominaverunt (neque enim licebat à pluribus nominari) nec tu solvendo eras, nec te ullo modo, nisi eversâ republicâ, incolumem fore putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, cùm in Italiâ Curio non esset? aut tum, cùm es factus, [e] unam tribum sine Curione ferre potuisses? cujus etiam familiares de vi condemnati sunt, quòd tui nimis studiosi fuissent. At beneficio sum usus tuo; quo? quanquam illud ipsum, quod commemoras, semper [f] præ me tuli. Malui me tibi debere confiteri, quàm cuiquam minùs prudenti non satis gratus videri; sed quo beneficio? quod me Brundusii non occideris? quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire jussisset,

[c] *frequentâras.* [d] *certè.* [e] non *potuisses obtinere suffragium unius tribus.* [f] *confessus sum.*

15. *Per C. Curionem.*] Denotat Curionis filium, qui consuetudine Antonii ita perditus, & corruptus libidinibus evasit, ut grande æs conflaverit, quod cum Curio filius dissolvere conaretur, pater illius domo Antonium expulit: ex quo se Clodio adjunxit, cumque illi vis pararetur, in Asiam se contulit.

Ib. *Auguratus.*] Augurum collegium nobilissimum Romæ fuit, novum tunc auguribus conflatum, qui non solùm è patriciis, sed è plebe assumebantur: quorum dignitas erat perpetua.

17. *Augurem è toto collegio.*] Cum apud Parthos M. Crassus obiisset, in ejus locum augur suffectus est Cicero, anno urbis septingentesimo, ætatis suæ 54.

19. *Nec tu solvendo eras.*] Objecerat Ciceroni Antonius desiisse se benevolentiæ causâ à petitione auguratûs, cùm eum intellexisset à Cicerone postulari: at refutat Cicero, tum quod Antonius ære alieno opprimeretur, nam lege cautum fuit, ut qui de repetundis damnati essent, vel creditoribus non possent satisfacere, neque peterent auguratum, neque augures nominarent: tum quia Curio erat in Asia Quæstor; cujus intercessionibus hanc potuisset dignitatem obtinere.

22. *Aut tum, cum es factus.*] Postea tamen factus est augur Antonius, acceptâ à Curione pecuniâ, ad obtinenda suffragia populi.

23. *Cujus etiam familiares.*] Cum à Curione productus esset augur Antonius Tribunus plebis, ejus amici, propter seditionem in comitiis excitatam, de vi damnati sunt.

28. *Quod me Brundusii non occideris.*] Post pugnam Pharsalicam, victo Pompeio, Cato Uticensis voluit Ciceroni persuadere navalis exercitûs imperium accipere, idque amicis rogantibus. Sed Cæsare postulante, fugit Cicero, & Brundusium venit Italiam petiturus. Huc cum à Cæsare missus jum fuisset Antonius, potuisset hic Ciceronem, ut Pompeianum & Cæsaris detrectantem imperia, interficere. Appian. lib. 2. bell. civil.

28. *Ipse victor.*] Cæsar noluit ut Cicero interficeretur.

29. *Ex latronibus suis principatum.*] Perstringit & Cæsarem & Antonium: indicat enim, illud bellum non tàm legitimum fuisse, quàm latrocinium, quia contra patriam gerebatur; & in illo bello inter latrones alios Antonium principatum tenuisse, qui ideo à Cæsare missus est in Italiam, ut eam subjectam armis suis & imperio teneret.

eum tu occideres? fac potuisse; quod est aliud, P. C. beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se vitam dedisse, quibus non ademerint? Quòd si esset beneficium, nunquam ii, qui illum interfecerunt, à quo erant servati, quos tu ipse viros clarissimos appellare soles, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? quâ in re non tam jucundum videri mihi debuit, non interfectum à te, quàm miserum, id te impunè facere potuisse. Sed sit beneficium, quandoquidem majus accipi à latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? an de interitu reipublicæ queri non debui, ne in te ingratus viderer? At in illâ querelâ, miserâ quidem & luctuosâ, sed mihi pro hoc gradu, in quo me Senatus populusque Romanus collocavit, necessariâ, quid est dictum à me cum contumeliâ? quid non moderatè? quid non amicè? quod quidem cujus temperantiæ fuit, de M. Antonio querentem, abstinere maledicto? præsertim cùm tu reliquias reipublicæ dissipavisses? cùm domi tuæ turpissimo mercatu omnia essent venalia: cùm leges eas, quæ nunquam promulgatæ essent, & de te, & à te latas confiterere; cum auspicia augur, intercessionem Consul sustulisses; cùm esses fœdissimè stipatus armatis; cùm omnes impuritates pudicâ in domo quotidie susciperes, vino lustrisque g confectus. At ego, tanquam mihi

g *consumptus.*

34. *A quo erant servati.*] Bruto & Cassio exceptis, qui nunquam acquievere Cæsari, omnes reliqui ejus interfectores fuerant ab eo servati. Hos vide apud Appianum, lib. 2. bell. civil.

38. *Quàm miserum.*] Sane miserum est Ciceronem benè de Republicâ meritum ab Antonio perditissimo cive impunè interfici potuisse.

40. *De interitu Reipub.*] Rempublicam perdere voluit Antonius, quia non solùm usurpatam à Cæsare summam potestatem sibi vindicare, sed ipsas latas à Cæsare leges evertere voluit; de quibus in Philippicâ primâ dictum est.

42. *Pro hoc gradu.*] Senator erat & Consularis Cicero, quo honoris gradu nullus illustrior in Republica fuit.

46. *Reliquias Reipub.*] Vocat reliquias Reipublicæ pecuniam publicam, quæ in Opis æde servabatur, quæque ex largitionibus Cæsaris supererat, at quam sibi Antonius vindicavit; vel etiam potest intelligere Cicero quatuor millia talenta, quæ à Calphurniâ Cæsaris uxore accepit.

47. *Turpissimo mercatu.*] Turpissimè provincias, immunitates, & magistratus vendebat Antonius; de quibus infra.

48. *Promulgatæ essent.*] Antequam lex ferretur, proponebatur per trinundinum populo, cum his verbis, *Velitis, jubeatis, Quirites, ut lex illa,* &c. Et tunc lex promulgari dicebatur. De legibus ab Antonio latis dictum est superiori Orat. Parag. IV.

49. *De te.*] Voluit Antonius pro arbitrio suo provinciam retinere.

Ib. *Auspicia augur.*] Auspicia augur Antonius sustulit, licet pop. Rom. nihil nisi auspicatò faceret.

Ib. *Intercessionem.*] Cum fuit Consul, tribunitiam intercessionem sustulit, quæ semper usurpata est in Republica.

51. *Omnes impuritates.*] Impuritas nihil est aliud, quam libidinum intemperantia.

Ib. *Pudicâ in domo.*] Id dicit propter majores, qui summa virtutis laude in Republica floruerant.

52. *Lustrisque.*] Lustra propriè sunt ferarum in silvis habitacula, quæ ad Lupanaria transferuntur, & loca sordida & occulta, ubi gulæ & luxuriæ libidinosi & infames dant operam.

cum M. Craſſo contentio eſſet, quocum multæ & magnæ fuerunt, non cum uno gladiatore nequiſſimo, de rep. graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque, hodie perficiam, ut intelligat quantum à me beneficium tum acceperit. At etiam literas, quas me ſibi miſiſſe diceret, recitavit, homo & humanitatis expers, & vitæ communis ignarus. Quis enim unquam, qui paululùm modò bonorum conſuetudinem nôſſet, literas ad ſe ab amico miſſas, offenſione aliquâ interpoſitâ, in medium protulit, palàmque recitavit? Quid eſt aliud tollere è vita vitæ ſocietatem, quàm tollere amicorum colloquia abſentium? quàm multa joca ſolent eſſe in epiſtolis, quæ prolata ſi ſint, inepta eſſe videantur? quàm multa ſeria, neque tamen ullo modo divulganda? Sit hoc inhumanitatis tuæ: ſtultitiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo diſerte, ut Muſtellæ Tamiſio & Tironi Numiſio videris? qui cùm hoc ipſo tempore ſtent cum gladiis in conſpectu Senatûs, ego quoque te diſertum putabo, ſi oſtenderis, quo modo ſis eos inter ſicarios defenſurus. Sed quid opponas tandem, ſi negem me unquam iſtas literas ad te miſiſſe? quo me teſte convincas? an chirographo? in quo habes ſcientiam quæſtuoſam: quî poſſis? ſunt enim librarii manu. Jam invideo magiſtro tuo, qui te tantâ mercede, quantam jam proferam, nihil ſapere doceat. Quid enim eſt minùs non dico oratoris, ſed hominis, quàm id objicere adverſario, quod ille ſi verbo negârit, longiùs progredi non poſſit qui objecerit? At ego non nego: teque in iſto ipſo convinco non inhumanitatis ſolùm, ſed etiam amentiæ; quod enim verbum in iſtis literis eſt non plenum humanitatis, officii, benevolentiæ? Omne autem crimen tuum eſt, quod de te in his literis non malè exiſtimem; quod ſcribam tanquam ad civem, tanquam ad bonum virum; non tanquam ad ſceleratum & latronem. At ego tuas literas, etſi jure poteram à te laceſſitus, tamen non proferam; quibus petis, ut tibi per me liceat quendam de exilio reducere: adjuraſque id te, invito me, non eſſe facturum: idque à me impetras; quid enim me in-

53. *Cum M. Crasso.*] Cum illo Crasso homine ditissimo, qui periit in Parthis, multae & graves fuerunt Ciceroni inimicitiæ; qui etiam conjurationis cum Catilinâ insimulavit; sed tamen propter filium, qui studiorum causâ Ciceronem assectabatur, cum eo reconciliatus est.

66. *Mustellæ Tamisio.*] Erant hi adulatores Antonii, sicarii, indocti homines, quibus tantum doctus & disertus videri poterat.

71. *An chirographo.*] Solent chirographum appellare quidquid manu scribitur.

Ib. *Scientiam quæstuosam.*] Id dicit propter acta Cæsaris, cujus manum imitatus multa proferebat Antonius tanquam à Cæsare scripta.

72. *Librarii manu.*] Scripta erant à scribâ sive amanuensi.

Ib. *Jam invideo magistro tuo.*] Hoc festivè & mordaciter dicitur in Antonium.

84. *Quendam de exilio.*] Exulabat tunc Sextus Clodius Publii filius, de quo credibile est loqui Ciceronem.

Ib. *Adjurasque.*] Adjurare est juramento quid confirmare.

85. *Quid me interponerem.*] Cicero petenti Antonio noluit resistere, quia sciebat ab eo reducendum esse Clodium, qui lege lata à Cæsare jam reducendus erat; quæ lex in ejus actis reperta est.

terponerem audaciæ tuæ, quam neque auctoritas hujus ordinis, neque existimatio populi Romani, neque leges ullæ possent coercere? Verumtamen quid erat, quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Cæsaris lege reductus? sed videlicet [h] meam gratiam voluit esse: in quo ne ipsius quidem ulla poterat esse, lege latâ.

[h] *id debere mihi.*

REFUTATIONIS SECUNDA PARS.

Consulatum crudeliter gessisse.

§ III. Sed cùm mihi, Patres Conscripti, & pro me aliquid, & in M. Antonium multa dicenda sint; alterum peto à vobis, ut me pro me dicentem benignè; alterum ipse efficiam, ut contra illum cùm dicam, attentè audiatis: simul illud oro, si meam cùm in omni vita, tum in dicendo moderationem modestiamque cognòstis, ne me hodie, cùm isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei: non tractabo ut Consulem; ne ille quidem me ut Consularem: etsi ille nullo modo Consul, vel quòd ita vivit, vel quòd ita rempublicam gerit, vel quod ita factus est [Consul]; ego sine ullâ controversiâ Consularis. Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se Consulem profitetur, objecit mihi Consulatum meum; qui Consulatus, [a] verbo meus, P. C. re vester fuit; quid enim constitui, quid gessi, quid egi, nisi ex hujus ordinis consilio, auctoritate, sententiâ? Hæc tu homo sapiens, non solùm eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiâque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum Consulatum, præter P. Clodium, qui vituperaret, inventus est? cujus quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, [b] manet: quoniam id domi tuæ est, quod fuit illorum utrique fatale. Non placet M. Antonio Consulatus meus: at placuit P. Servilio, ut eum pri-

[a] *nomine.* [b] *impendet tibi.*

14. *Homo sapiens.*] Ironia.

17. *Publium Clodium.*] Hic infensissimus fuit Ciceroni, ut ex pluribus ejus orationibus colligere licet, & eum damnavit, quod cives indemnatos, ut dicebat, necavisset, eos videlicet, qui Catilinariæ conjurationis socii fuere.

18. *Sicuti C. Curioni.*] Docet Appianus, Curionem, cum duas legiones duceret in Libyam contra Varum, qui à partibus Pompeii stabat, & contra Jubam Mauritaniæ Regem, qui se Varo adjunxerat, ad Bagradam fluvium cum suis trucidatum esse.

19. *Utrique fatale.*] Loquitur de Fulvia, quæ tres duxit nuptias; cum Clodio, qui à Milone occisus est; cum Curione, qui periit in Lybia interfectus à Pompeianis; jam denique cum Antonio, cui similé fatum afferet.

20. *Placuit P. Servilio.*] Servilius ille Isauros domuit in Cilicia; unde Isaurici nomen sortitus est: & extrema senectute mortuus est, Cæsare quintùm & Antonio Coss.

num nominem ex illius temporis Consularibus, qui proximè est mortuus: placuit Q. Lutatio Catulo, cujus semper in hac republicâ vivet auctoritas: placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, M. Lepido, C. Pisoni, M. Glabrioni, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, & L. Murænæ, qui tum erant Consules designati: placuit idem, quod Consularibus, M. Catoni: qui cùm multa, vitâ excedens, c providit, tum quòd te Consulem non vidit. Maximè verò Consulatum meum Cn. Pompeius probavit: qui ut me primùm decedens ex Syriâ vidit, complexus & gratulans, meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? frequentissimo Senatui sic placuit, ut esset nemo, qui non mihi ut parenti gratias ageret, qui non mihi vitam suam, liberos, fortunas, rempublicam referret acceptam. Sed quoniam illis, quos nominavi, tot & talibus viris respublica orbata est, veniamus ad vivos, qui duo è Consulari numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio, summâque prudentiâ, rebus iis gestis, quas tu re-

c *prospexit.*

22. *Q. Lut. Catulo.*] Catulus ille fuit vir magnæ auctoritatis in Repub. qui Ciceronem patrem patriæ nominavit.

23. *Duobus Lucullis.*] Lucius & Marcus Luculli ambo Consulares fuerunt, Lucius, ætate Pompeio grandior, contra Mithridatem rem bene gessit: ditissimus fuit, cujus imprimis horti propter magnificentiam celebrati sunt.

Ib. *M. Crasso.*] M. Licinius Crassus divitiis suis famosus, qui quantum Ciceronis Consulatum probaverit, intelliges ex ipso Cicerone ad Att. qui de illius Consulatu loquens, se, *quod esset Senator, quod civis, quod liber, quod viveret, mihi acceptum referre* dicebat; *quoties conjugem, quoties domum, quoties patriam videret, beneficium meum videre.*

Ib. *Q. Hortensio.*] Post Ciceronem eloquentissimus oratorum habitus est Hortensius, vir Consularis, cujus laudes ubique Cicero prædicat.

24. *C. Curioni.*] De hoc Curione patre loquitur Cicero in lib. de claris Oratoribus; tredecim annis ante Ciceronem Consul fuit.

Ib. *M. Lepido.*] Lepidus Magister equitum Cæsaris fuit, & postea unus è Triumviris [de alio tamen Lepido hic loquitur.]

Ib. *C. Pisoni.*] Piso fuit frater Lucii Pisonis soceri Cæsaris.

Ib. *Glabrioni.*] Quatuor annis ante Ciceronem Consul fuit, quem in epistolis ad Atticum inter eos nominat, qui sententiam in Catilinam dixere.

Ib *L. Volcatio.*] Consul fuit Volcatius tribus ante Ciceronem annis.

25. *Figulo.*] Ad hunc Figulum scribit Cic. lib. 14. Epist. vir fuit summæ conditionis & probitatis, qui quo Cicero anno Consul designatus est, ipse Consulatum gessit.

Ib. *D. Silano.*] D. Junius Silanus & Muræna designati sunt Consules Cicerone Consule, quorum alterum defendit in Judicio.

26. *M. Catoni.*] M. Cato non gessit Consulatum, sed Præturam tantum: Vir summa innocentiâ & auctoritate apud Romanos, Stoicæ doctrinæ addictissimus, qui ne videret servientem Cæsari patriam, Uticæ sibi violentas manus intulit, unde Uticensis dictus est.

27. *Te Consulem non vidit.*] Ponit Cicero Antonii Consulatum inter Reipub. Rom. calamitates.

28. *Cn. Pompeius.*] Statim atque ex Asia rediit Pompeius, gratias egit Ciceroni, affirmans frustra se triumphum petere nisi urbs servata fuisset à Cicerone, in quâ posset triumphare.

36. *L. Cotta.*] L. Aurelius Cotta, vir summæ prudentiæ & virtutis duobus ante Ciceronem annis Consulatum gessit.

prehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis: eique illi quos modò nominavi, Consulares, Senatusque cunctus assensus est; qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. L. Cæsar, avunculus tuus, quâ oratione, quâ constantiâ, quâ gravitate sententiam dixit in sororis suæ virum, vitricum tuum? hunc tu cùm auctorem, & præceptorem omnium consiliorum, totiusque vitæ debuisses habere, vitrici te similem, quam avunculi esse maluisti: hujus ego alienus consiliis Consul usus sum: tu sororis filius, ecquid ad eum unquam de republicâ retulisti? At ad quos refert? dii immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. Hodie non descendit Antonius: cur? dat natalitia in hortis; cui? neminem nominabo: putate tum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tum Ballioni. O fœditatem hominis flagitiosam! ô impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! tu cùm principem Senatorem, civem singularem, tam propinquum habeas, ad eum de republ. nihil referas; ad eos referas, qui suam rem nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris Consulatus, perniciosus meus: adeone pudorem cum pudicitiâ perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego Senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum præsidebat, consulebam: tu homines perditissimos cum gladiis collocâsti? At etiam ausus es (quid autem est, quod tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere, me consule, plenum servorum armatorum fuisse; ut illa, credo, nefaria Senatusconsulta fierent, vim adferebam Senatui. O miser, sive illa tibi nota non sunt (nihil enim boni nôsti) sive sunt, qui apud tales viros tam impudenter loquare! Quis enim eques Romanus, quis præter te adolescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem esse

38. *Supplicationem decrevit.*] Vide Orationem præcedentem Paragr. III. not. ad fin. 11.

41. *L. Cæsar.*] Is Lucius Cæsar ante Ciceronem proximè Consul fuit.

Ib. *Avunculus.*] Avunculus dicitur matris frater, & patris frater, patruus.

43. *Vitricum tuum.*] Vitricus dicitur matris vir, ex aliis nuptiis, sive matris meæ vir, non pater meus.

44. *Vitrici.*] Vitricus ille Lentulus Sura fuit, qui conjuratus cum Catilinâ, in carcere necatus est.

45. *Avunculi.*] Avunculus fuit L. Cæsar.

48. *Dies natales audiendi sunt.*] Dies natales apud Romanos maxima conviviorum magnificentia celebrabantur.

Ib. *Non descendit Antonius.*] Antonius non venit in Senatum, quia conviviis ejusmodi erat impeditus, non quæ propter sua, sed amici alicujus parasiti natalitia celebrabat.

50. *Phormioni, &c.*] Hominum profert nomina, qui famosi partim apud Terentium, partim apud Plautum parasiti sunt.

52. *Principem Senatorem.*] L. Cæsarem avunculum habuit Antonius.

56. *In eo templo.*] In Concordiæ templo, vel in curia quæ sacra erat, ideoque sæpe templi nomine appellatur, neque enim in alio loco, quàm in Sacro, haberi Senatum fas erat.

60. *Clivum Capitolinum.*] Clivus Capitolinus collis fuit, cujus in supremo vertice Capitolium erat, ubi arx fuit, & Jovis templum.

61. *Nefaria Senatusconsulta.*] Ironicè loquitur; intelligit enim Senatusconsulta, quæ de conjuratis facta sunt, quibus liberata est Respub. & illi patriæ liberatores pœnâ affecti sunt.

meminisset, cùm Senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? quanquam nec scribæ sufficere, nec tabulæ nomina illorum capere potuerunt. Etenim cùm homines nefarii de patriæ parricidio confiterentur, conscio-rum indiciis, suâ manu, voce penè literarum coacti, se urbem inflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere rempublicam consensisse; quis esset, qui ad salutem communem defendendam non excitaretur? præsertim cùm Senatus populusque Romanus haberet ducem, qualis si quis nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset.

IV. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat à me datum. Hoc verò ne P. quidem Clodius dixit unquam: quem, quia jure ei fui inimicus, doleo à te jam omnibus vitiis esse superatum. Quid autem tibi venit in mentem [a] redigere in memoriam nostram, te domi P. Lentuli esse educatum? an verebare, ne non putaremus naturâ te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina? Tam autem eras [b] excors, ut totâ in oratione tuâ tecum ipse pugnares: ut non modò non cohærentia inter se diceres, sed maxime disjuncta, atque contraria: ut non tanta mecum, quanta tecum, tibi esset contentio. Vitricum tuum in tanto fuisse scelere fatebare, pœnâ affectum querebare. Ita, quod propriè meum est, laudâsti; quod totum Senatûs est, reprehendisti: nam comprehensio sontium, mea; animadversio, Senatûs fuit: homo disertus non intelligit eum, quem contra dicit, laudari à se; eos, apud quos dicit, vituperari. Jam illud cujus est non dico audaciæ (cupit enim se audacem dici) sed, quod minimè vult, stultitiæ, quâ vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, cùm inter subsellia nostra versentur armati? cùm in hac cellâ Concordiæ, ô dii immortales! in quâ, me Consule, salutares sententiæ dictæ sunt, quibus ad hanc diem

[a] *revocare.* [b] *stultus.*

66. *Capitolino non fuit.*] Statim atque periculum aliquod seditionis aut tumultûs oriebatur, pergebant Romam cives ad Capitolium, ut inde urbem defenderent.

67. *Quis nomen non dedit.*] Milites dabant nomina, tum eorum delectus habebatur, deinde militiæ sacramento obstringebantur.

69. *Consciorum indiciis.*] Præter multos Ceparius quidam, fide publicâ interpositâ totam conjurationem patefecit; quare, vel, propriâ confessione convicti conjuratores condemnati sunt.

74. *Haberet ducem.*] Detectam hanc conjurationem extinxit Consul Cicero, quem ducem tum cum omni Senatu populus secutus est.

Ib. *Quod illis accidit.*] Si quis jam Consul Ciceroni similis esset, Antonius eodem supplicio, quo Catilinarii conjuratores, afficeretur.

1. *Ad sepulturam.*] Objecit Antonius Ciceroni, quod sepeliendum Lentuli Suræ cadaver denegarat. Quod falsum fuisse docet Plutarchus in Antonio.

5. *Domi Lentuli.*] Lentulus ille nobilis quidem fuit; sed omnibus flagitiis inquinatus. Vide Plutarch. in Cic.

19. *In hac cellâ Concordiæ.*] Templum Concordiæ in clivo Capitolino fuit; cella vero pars erat templi, ubi res divina fiebat, & ubi numinis simulacrum.

viximus, cum gladiis homines collocati ſtent? Accuſa Senatum, accuſa equeſtrem ordinem, qui tum cum Senatu copulatus fuit: accuſa omnes ordines, cives, dum confiteare hunc ordinem, hoc ipſo tempore ab Ityræis circumſederi. Hæc tu non propter audaciam dicis tam impudenter, ſed quia tantarum rerum repugnantiam non videas: nihil profectò ſapis; quid eſt enim dementius, quàm, cùm ipſe reipublicæ perniciosa arma ceperis, objicere alteri ſalutaria? At etiam quodam loco facetus eſſe voluiſti: quàm id te, dii boni! non decebat? in quo eſt tua culpa nonnulla; aliquid enim [c] ſalis ab uxore mimâ trahere potuiſti: *Cedant arma togæ*; quid tum? nonne ceſſerunt? At poſtea tuis armis ceſſit toga. Quæramus igitur utrum melius fuerit libertati populi Romani ſceleratorum arma, an libertatem noſtram armis tuis cedere? Nec verò tibi de verſibus plura reſpondebo: tantùm dicam breviter, te neque illos, neque ullas omnino literas nôſſe: me nec reipublicæ, nec amicis unquam defuiſſe, & tamen omni genere monumentorum meorum perfeciſſe operis ſubſecivis, ut meæ [d] vigiliæ meæque literæ juventuti utilitatis, & nomini Romano laudis aliquid adferrent.

[c] *facetiarum.* [d] *elucubrationes.*

24. *Ityræis.*] Ityræi ab Ityræa Paleſtinæ Judeæ regione dicti, unde Antonius, cùm ibi militaret Gabinio Proconsule, multos satellites abduxit.

30. *Uxore mima.*] Antonius nobilis licet, mimam quandam nomine Hipplam uxorem accepit, quam Volumniam appellavit.

Ib. *Cedant arma togæ.*] Versus à Cicerone editus de suo Consulatu, in quo licet togatus conjurationem excitatam à Catilina extinxit, & arma fregit: de quo versu multa in Oratione in Pisonem dicta sunt, Parag. XII. Locum consule.

37. *Monumentorum meorum.*] Monumentum id omne dicitur, quod memoriæ servandæ gratia existit. Quare cum ad posteritatem transmittenda essent, quæ in omni genere disciplinæ & eruditionis à Cicerone scripta sunt, rectè monumentorum nomine consignantur.

Ib. *Subsecivis.*] Subsecivæ operæ dicuntur, quæ à consuetis & quotidianis operis detracta sunt.

TERTIA PARS.

Auctorem fuiſſe multorum ſcelerum Antonium.

V. Sed hæc non hujus temporis: majora videamus. P. Clodium meo conſilio interfectum eſſe, dixiſti. Quidnam homines putarent, ſi tum occiſus eſſet, cùm tu illum in foro, inſpectante populo Romano, gladio ſtricto inſecutus es: negotiumque [a] tranſegiſſes, niſi ille

[a] *confeciſſes.*

se in scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque [b] oppilatis impetum tuum [c] compressisset? Quod quidem ego favisse me tibi fateor, suasisse ne tu quidem dicis; at Miloni ne favere quidem potui; priùs enim rem transegit, quàm quisquam eum id facturum suspicaretur. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse reipublicæ sine suasore non posset. At lætatus sum; quid ergo? in tantâ lætitiâ cunctæ civitatis me unum tristem esse oportebat? Quanquam de morte P. Clodii fuit quæstio non satis prudenter illa quidem constituta: quid enim attinebat novâ lege quæri de eo, qui hominem occidisset, cùm esset legibus quæstio constituta? quæsitum est tamen. Quod ergo, cùm res agebatur, nemo in me dixit; id tot annis pòst tu es inventus qui diceres? Quod verò dicere ausus es, idque multis verbis, operâ meâ Pompeium à Cæsaris amicitiâ esse disjunctum, ob eamque causam meâ culpâ civile bellum esse natum: in eo non tu quidem totâ re, sed, quod maximum est, temporibus errâsti. Ego M. Bibulo, præstantissimo cive, Consule, nihil prætermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium à Cæsaris conjunctione avocarem: in quo Cæsar fuit felicior: ipse enim Pompeium à meâ familiaritate disjunxit. Postea verò quàm se totum Pompeius Cæsari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? stulti erat sperare: suadere impudentis. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Cæsarem Pompeio suaserim: ea velim reprehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium Cæsari prorogaret; alterum, ne pateretur fieri, ut absentis ejus ratio haberetur: quorum si utrumvis persuasissem, in has miseri-

b *clausis.* c *repressisset.*

12. *Fuit quæstio.*] Legem tulit Pompeius, unde cæde in Appia via facta quæreretur. Vide Orat. pro Mil. ubi ista fusè tractantur Paragr. V.

Ib. *Non satis prudenter.*] Frustra nova quæstio de Clodii cæde lata est, cùm jam de morte civium lege XII. tabularum esset constituta.

19. *Non quidem tota re.*] Pompeium quidem abducere à Cæsare Cicero conatus est, dum verebatur, ne conjunctis armis Reipublicæ & Senatûs auctoritatem convellerent; non vero cum bellum civile inter eos vidit exardere. Nam revera semper & auctor & suasor pacis fuerat Cicero. Vide Orat. pro Marcello Paragr. III. l. 29.

20. *M. Bibulo.*] Marcus ille Bibulus Consul fuit cum Cæsare, qui sibi totius Consulatus potestatem arripuit, imo Bibulum collegam suum à Senatu prohibuit. Tunc inita est Cæsarem, Pompeium, & Crassum inter societas: adeo ut eorum arbitrio tota Respublica gubernaretur. Tunc autem temporis optabant omnes boni cives, ut Cæsar à Pompeio sejungeretur.

24. *Pompeius Cæsari tradidit.*] Pompeius Juliam Cæsaris filiam uxorem duxit, ex quo matrimonio firmata est Cæsarem inter & Pompeium amicitia.

28. *Ne quinquennii imperium.*] Galliam utramque cum Illyrico lege Vatinia Cæsar obtinuerat in quinquennium. Quo elapso effecit per Pompeium & Crassum iterum ut per tot annos idem imperium sibi prorogaretur. Cui legi cùm Cato adversaretur, à Trebonio Tribuno-plebis in vincula conjectus est.

29. *Absentis ejus ratio haberetur.*] Cùm unus esset tantum Consul Pompeius in Republicâ post mortem Clodii, è-

as nunquam incidissemus. Atque idem ego, cùm jam omnes opes & suas, & populi Rom. Pompeius ad Cæsarem detulisset, seròque ea sentire cœpisset, quæ ego antè multò provideram, inferrique patriæ bellum nefarium viderem; pacis, concordiæ, compositionis auctor esse non destiti: meaque illa vox est nota multis, UTINAM, Cn. Pompei, cum C. Cæsare societatem aut nunquam [d] coïsses, aut nunquam diremisses! fuit alterum gravitatis, alterum prudentiæ tuæ. Hæc mea, M. Antoni, semper & de Pompeio, & de republica consilia fuerunt: quæ si valuissent, respublica staret; tu tuis flagitiis, egestate, infamià, concidisses. Sed hæc vetera: illud vero recens, Cæsarem meo consilio interfectum. Jam vereor, Patres Conscripti, ne quod turpissimum est, prævaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solùm meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis; quis enim [e] meum in istâ societate gloriosissimi facti nomen audivit? cujus autem qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cujus non statim divulgatum? citiùs dixerim jactâsse se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, cùm conscii non fuissent, quàm ut quisquam celari vellet qui fuisset. Quàm verisimile porrò est, in tot hominibus partim obscuris, partim adolescentibus, neminem occultantibus, meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam [f] desiderarentur illis auctoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret, alter etiam Ahalæ? Hi igitur his majoribus orti ab alienis potiùs consilium peterent, quàm à suis? & foris potiùs, quàm domo?

d *conjunxisses.* e *nominari me.* f *non essent.*

git Cæsar cum Tribunis-plebis, ut ad populum referrent, ut sibi licèt absenti Consulatus iterùm decerneretur; quod neque Catoni, neque Ciceroni probatum est, qui Pompeium in lit. ad Att. provinciæ propagatorem, & absentis Cæsaris in omnibus adjutorem vocat.

31. *Opes & suas & pop. Rom.*] Pompeius duas legiones ad Cæsarem in Galliam misit, ut Plutarchus refert in Pomp.

37. *Alterum gravitatis.*] Pertinuit ad gravitatem Pompeii initam societatem non dirimere; ad prudentiam, non fecisse, sed prævidisse mala ex eâ secutura.

42. *Prævaricatorem.*] Prævaricator dicitur, qui, quam causam defendit, corruptus prodit.

44. *Sed etiam alienis.*] Brutus & Cassius & cæteri qui Cæsarem interfecerunt, singulari laude digni sunt, quia perturbatorem Reipublicæ sustulerunt; ejusdem laudis participem Antonius facere voluit Ciceronem, dum eum auctorem ejus cædis dixit.

52. *Brutos ego impellerem.*] Vult ostendere Cicero non fuisse sibi opus Brutos ad cædem Cæsaris impellere, cùm domesticos haberent impulsores. Nam habebat exemplum M. Brutus illius Junii Bruti, a quo ducebat originem, qui primis imperii Romani temporibus Tarquinios ejecerat: & Ahalæ Servilii, à quo ex materno genere oriundus erat, qui Spurium Melium largitione frumenti regnum affectantem in medio foro interfecit; quique eâ de causâ à Ciucinnato Dictatore summis laudibus cumulatus est.

55. *Quàm domo.*] Excitabatur ad id facinus ab ipsis suis majoribus Brutus, quorum imagines domi habeat; mos enim fuit apud Romanos, ut majorum suorum imagines in atrio domûs apud se asservarent.

Quid? C. Caſſius, in eâ familiâ natus, quæ non modò dominatum, ſed ne potentiam quidem cujuſquam ferre potuit, me auctorem, credo, deſideravit: qui etiam ſine his clariſſimis viris hanc rem in Ciliciâ, ad oſtium fluminis Cydni, confeciſſet, ſi ille ad eam ripam, quam conſtituerat, non ad contrariam, naves appuliſſet. Cn. Domitium non patris interitus, clariſſimi viri, non avunculi mors, non ſpoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, ſed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio ego perſuaſi, cui ne ſuadere quidem auſus eſſem? quo etiam majorem ei reſpublica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiæ præpoſuit? depulſorque dominatûs, quàm particeps eſſe maluit. An L. Tullius Cimber me eſt auctorem ſecutus? quem ego magis feciſſe illam rem ſum admiratus, quàm facturum putavi; admiratus ſum autem ob eam cauſam, quod immemor beneficiorum, memor patriæ fuiſſet. Quid duos Servilios, Caſcas dicam, an Ahalas? & hos auctoritate meâ cenſes excitatos potiùs, quàm caritate reipublicæ? Longum eſt perſequi cæteros: idque reipublicæ præclarum, fuiſſe tam multos, ipſis glorioſum. At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Cæſare interfecto, inquit, ſtatim cruentum altè extollens M. Brutus pugionem, Ciceronem nominatim exclamavit, atque ei recuperatam libertatem eſt gratulatus. Cur mihi potiſſimùm? ξ quòd ſciebam? Vide ne illa cauſa fuerit appellandi mei, quòd cùm rem geſſiſſet conſimilem rebus eis, quas ipſe geſſeram, me potiſſimùm

ξ *an quia noveram?*

56. *Cassius in ea familia natus.*] Cassius habuit in suâ familiâ Cassium illum, qui filium interemit, quòd in suspicionem regni affectandi venisset, cujus bona Cereri consecravit. Vide Halicarn. lib. 8.

58. *His clarissimis viris.*] Duos Brutos intelligit, qui cum eo Cæsarem interfecerunt in Senatu.

59. *In Ciliciâ.*] Cum post Pharsalicam pugnam fugientem Pompeium Cæsar sequeretur, ad Hellespontum pervenit, ubi ei Cassius obviàm factus, ei septuaginta triremes dedit, cum anteà de interficiendo eo Cassius cogitaret.

Ib. *Cydni.*] Cydnus fluvius est in Cilicia, Tarsum urbem prætersfluens; cujus aqua frigidissima est.

61. *Cn. Domitium.*] Cn. Domitius adolescens in ea conjuratione fuit; ejus pater Pompeium secutus, in acie Pharsalleâ occubuit.

Ib. *Non avunculi mors.*) Domitius ille junior avunculum habuit Catonem Uticensem, cujus sororem pater Domitius uxorem duxerat; alteram M. Bibulus.

63. *An C. Trebonio.*] Trebonius stabat à partibus Cæsaris eique amicissimus erat.

67. *L. Tullius Cimber.*] Seneca in epistolis ad Lucilium ait, hunc Cimbrum violentum & ebriosum fuisse: huicque tamen de Cæsaris Dictatoris cæde tam creditam rem esse, quam Cassio, qui totâ vitâ aquam bibit.

70. *Duos Servilios.*] P. Servilius pater Consul anno urbis 673, expugnatis Isaurorum oppidis triumphavit, & Isaurici nomen retulit: ejus filius bis Consul fuit.

79. *Consimilem.*) Cicero liberaverat patriam ab incendio, & à Catilinæ conjuratione; & Brutus à Cæsaris dominatu.

testatus est, se æmulum mearum laudum exstitisse. Tu autem, omnium stultissime, non intelligis, si id, quod me arguis, voluisse interfici Cæsarem, crimen sit; etiam lætatum esse morte Cæsaris crimen esse? quid enim interest inter suasorem facti, & probatorem? aut quid refert utrum voluerim fieri, an gaudeam factum? ecquis est igitur, te excepto, & iis qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbârit? omnes enim in culpâ; etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Cæsarem occiderunt: aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit; voluntas nemini. Sed stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite; sic enim dixit: M. BRUTUS, QUEM EGO HONORIS CAUSA NOMINO, CRUENTUM PUGIONEM TENENS, CICERONEM EXCLAMAVIT: EX QUO INTELLIGI DEBET, EUM CONSCIUM FUISSE. Ergo ego sceleratus appellor à te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris: ille qui [h] stillantem præ se pugionem tulit, is à te honoris causâ nominatur?

VI. Esto: sit in verbis tuis hic stupor; quanto in rebus sententiisque major? Constitue hoc Consul aliquando: Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum quam velis esse causam: [a] edormi crapulam, inquam, & exhala: an faces admovendæ sunt, quæ te excitent tantæ causæ indormientem? nunqam-ne intelliges, statuendum tibi esse, utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidæ sint, an vindices libertatis? Attende enim paulisper, cogitationemque sobrii hominis ad punctum temporis suscipe; etenim ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut à te arguor, [b] socius, nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani, conservatorèsque reipublicæ sint, plus quàm sicarios, plus quàm homicidas, plus etiam quàm parricidas esse: siquidem est atrocius patriæ parentem, quàm suum occîdere. Tu, homo sapiens & considerate, quid dices? si parricidæ; cur honoris causâ à te sunt, & in hoc ordine, & apud populum Roma-

h *cruentum.* a *concoque.* b *conscius*

89. *Stuporem hominis.*] Tam stupidus Antonius est, ut laudet Brutum auctorem mortis Cæsaris, & Ciceronem probatorem vituperet.

2. *Consul.*] Quoniam Consul erat Antonius, ad eum pertinebat de Republica primus vel sententiam dicere, vel rogare alios ut dicerent.

3. *Quam velis esse causam.*] Petit ab Antonio, ut statuat bona-ne sit causa eorum qui interfecerunt Cæsarem, vel mala.

4. *Faces.*] Olim Romani facibus utebantur metaphoricè, ut nos fustibus: perinde igitur est, ac si diceret, *Tu diu nimiùm dormis, indiges baculo vel fuste ut exciteris.*

10. *Esse medium.*] Nihil medium est parricidam inter & patriæ liberatorem.

12. *Sicarios.*] Sicarii dicuntur qui sicam gestant.

13. *Atrocius patriæ parentem.*] Atrocius est parentem patriæ, quàm proprium parentem interficere: quia se lædit tantùm & patrem, qui proprium; at omnes cives, qui patriæ parentem necat.

rum, ſemper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus eſt ſolutus, ſi ab urbe plus quàm decem dies abfuiſſet? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciæ Caſſio & Bruto datæ? cur Quæſtores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque hæc acta per te; non igitur homicidæ: ſequitur ut liberatores tuo judicio ſint; quandoquidem tertium nihil poteſt eſſe. Quid eſt? num conturbo te? non enim fortaſſè ſatis, quæ diſtinctiùs dicuntur, intelligis; ſed tamen hæc eſt ſumma concluſionis meæ: quoniam ſcelere à te liberati ſunt, ab eodem te ampliſſimis præmiis digniſſimi judicati ſunt. Itaque jam c retexo orationem meam, ſcribam ad illos, ut ſi qui fortè, quod à te mihi objectum eſt, quærent, ſit-ne verum; ne cui negent: etenim vereor, aut ne celatum me illis ipſis non honeſtum; aut invitatum refugiſſe, mihi ſit turpiſſimum. Quæ enim res unquam (proh ſancte Jupiter!) non modò in hac urbe, ſed in omnibus terris eſt geſta major? quæ glorioſior? quæ commendatior hominum memoriæ ſempiternæ? in hujus me conſilii ſocietatem, tanquam in equum Trojanum cum principibus includis? non recuſo. Ago etiam gratias, quoquo animo facis; tanta enim res eſt, ut invidiam iſtam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulſos à te prædicas & relegatos? qui locus eſt aut tam deſertus, aut tam inhumanus, qui illos, quò acceſſerint, non affari atque appetere videatur? qui homines tam agreſtes, qui ſe, cùm eos adſpexerint, non maximum cepiſſe vitæ fructum putent? quæ verò tam immemor poſteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ eorum gloriam non

c *muto.*

16. *Te referente.*) Dicebatur is referre, qui primus sententiam rogabat.

Ib. *Legibus est solutus.*) Cum legibus cautum esset, ne Prætor abesset plus quàm decem dies ab urbe; Antonius de Bruto retulit in Senatu, ut liceret abesse, cum rei frumentariæ præfectus esset, ideoque legum necessitate liberatus est.

17. *Ludi Apollinares.*) Illi ludi in honorem Apollinis celebrabantur, cùm pestilentia Romæ grassabatur: illos laureatus populus spectabat.

18. *Cur provinciæ Cassio & Bruto.*) Macedonia decreta jam Bruto fuerat, & Syria Cassio: sed cùm Antonius Macedoniam, & Syriam Dolabella sibi assumpsissent, Creta Cassio, Bithynia Bruto data est.

19. *Quæstores additi.*) Sequebantur Quæstores in provinciam Proconsules, ad pecunias administrandas.

Ib. *Legatorum numerus.*) Legati erant Proconsulum vicarii, vulgòque decem adsignabantur, quibus legiones & auxilia obtemperabant.

26. *Scribam ad illos.*] Hactenùs negavit Cicero, se in eâ fuisse conspiratione contra Cæsarem; nunc Ironicè ait, in eâ se fuisse, & scripturum ad Brutum & Cassium, ut rem totam aperiant.

33. *In equum Trojanum.*] In equo ligneo inclusos fuisse Græcorum principes, scriptum est in Fabulis, indèque erupisse ad Trojam evertendam. Vide Virgil. lib. 2. Æneid. Hinc natum est illud proverbium. Plinius. lib. 7. credit, equum Trojanum fuisse machinam muralem, quæ nunc aries appellatur; cujus Epeus fabricator est.

immortalitatis memoriâ prosequantur? Tu verò adscribe me talem in numerum. Sed unam rem vereor, ne non probes: si enim fuissem, non solum regem, sed regnum etiam de republicâ sustulissem: & si meus [d] stilus ille fuisset (ut dicitur) mihi crede non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quanquam si interfici Cæsarem voluisse crimen est, vide quæso, Antoni, quid tibi futurum sit; quem Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, & ob ejus consilii societatem, cùm interficeretur Cæsar, tum te à Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide quàm tecum agam non inimicè) quòd benè cogitâsti aliquando, laudo; quòd non indicâsti, gratias ago; quòd non fecisti, ignosco; virum res illa quærebat. Quòd si te in judicium quis adducat, usurpetque illud Cassianum, CUI BONO FUERIT, vide, quæso, ne [e] hæreas; quanquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus BONO, qui servire nolebant; tibi tamen præcipuè, qui non modò non servis, sed etiam regnas: qui maximo te ære alieno ad ædem Opis liberâsti: qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti: ad

[d] *pugio.* [e] *vincaris.*

43. *Non solum regem, sed regnum etiam.*] Ait Cicero, si illa fuisset conspiratione, se non solum Cæsarem, sed Antonium etiam interfecturum fuisse: & id videtur innuere, Epist. 1. ad Cass. & Epist. 8, 10, & 16. ad Att. lib. 14.

45. *Non solum unum actum, sed totam fabulam.*] Respicit ad tragœdias, quæ vulgò quinque actibus perficiuntur; quare ait, si illius tragœdiæ scriptor fuisset, non eam imperfectam se relicturum fuisse, sed eam ad ultimum usque actum completurum; completa autem fuisset fabula interfecto Antonio.

47. *Narbone.*] Narbo, qui Martius dictus est, Galliæ civitas antiquissima, à quâ nomen provinciæ.

Ib. *Hoc consilium.*] Cum inter se conjurati de interficiendo Cæsare deliberarent, inter illos actum est, an Antonium ad rem perficiendam invitaent: at contradixit Trebonius, causatus se Antonii mentem exploratam habere, quem jam ad id excitârat, cum Cæsar ex Hispaniâ reverteretur; at Antonium recusâsse, nec tamen indicâsse Cæsari, sed fideliter tacuisse; quare iterum ab eis deliberatum est, an cum Cæsare Antonium occiderent: sed id prohibuit Brutus; censuit enim rem, quæ pro legibus & libertate susciperetur, carere omni invidiâ debere.

49. *Sevocari.*] Sevocant qui consilia privata & secreta communicant. Cum actum esset à conjuratis de interficiendo Cæsare, Trebonio datum est negotium, ut eo ingresso in Senatum, Antonium extra moraretur, revocaretque: verebantur enim in Antonio potestatem Consularem.

52. *Virum res illa quærebat.*] Ad id faciendum audendum opus erat viro forti & probo, qualis non est Antonius, qui unicè sibi studet, neglectâ Repub.

53. *Cui bono fuerit.*] De illo Cassian. dictum est in Orat. pro Milone, Parag. VIII. lin. 4.

56. *Ad ædem Opis.*] De eâ æde seu templo in superiori Oratione dictum est, ubi fuit ærarium populi Romani, quod prædatus est Antonius.

Ib. *Per easdem tabulas.*] Aut intelligit tabulas Cæsaris, in quibus ejus acta continebantur: vel tabulas eorumdem creditorum; nam solutâ pecuniâ veteri debitâ, priores tabulas cum iisdem creditoribus Antonius renovavit, rursus mutuatus ab eisdem pecunias, quas dissiparet.

quem è domo Cæsaris tam multa delata sunt: cujus domus quæstuosissima est falsorum commentariorum & chirographorum officina, agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium, flagitiosissimæ nundinæ. Etenim quæ res egestati & æri alieno tuo, præter mortem Cæsaris, subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus esse mihi videris; nunquid subtimes, ne ad te [f] hoc crimen pertinere videatur? libero te metu; nemo credet unquam: non est tuum de republicâ bene mereri: habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros respublica auctores: ego te tantum gaudere dico, fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus: nunc etiam reliquis respondendum est.

VII. Castra mihi Pompeii atque omne illud tempus objecisti; quo quidem tempore, si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus; respublica non tot duces & exercitus amisisset. Fateor enim, me, cum ea, quæ accidêrunt, providerem futura, tantâ in mœstitiâ fuisse, quantâ cæteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam, P. C. rempublicam vestris quondam meisque consiliis conservatam, brevi tempore esse perituram. Neque verò eram tam indoctus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitæ cupiditatem, quæ me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret; illos ego præstantissimos viros, lumina reipublicæ, vivere volebam, tot Consulares, tot Prætorios, tot honestissimos Senatores, omnem præterea florem nobilitatis ac juventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quamvis iniquâ conditione pacis (mihi enim pax omnis cum civibus bello civili utilior videbatur) rempublicam hodie teneremus. Quæ sententia si valuisset, ac non ii maximè mihi, quorum ego vitæ con-

f *accusatio.*

60. *Ad quem è domo Cæsaris.*] Mortuo Cæsare, omnes ejus amici ad Antonium confugerunt, ad quem & Calphurnia Cæsaris uxor relictam ab eo pecuniam detulit.

61. *Falsorum commentariorum.*] Antonius adulteravit Cæsaris commentarios, quos ad arbitrium suum protulit.

68. *Clarissimos viros.*] Brutum, Cassium, & alios conjurationis in Cæsarem auctores.

Ib. *Tantum gaudere.*] Erat cur gauderet Antonius de morte Cæsaris, quia maximos ex eâ fructus & utilitates perceperat; hinc exhausit ærarium, adulteratis commentariis, dedit provincias quibus voluit, &c.

1. *Castra Pompeii.*] Objecit Ciceroni Antonius, quod Pompeium secutus, omnia in castris perturbâsset: quod refutat.

3. *Nos liberi essemus.*] Cùm in castra Pompeii venisset Cicero, ibique omnia perturbatè agerentur, suasit pacem, quâ compositâ, pristina Reipublicæ libertas restitueretur.

Ib. *Tot duces.*) In illo civili bello præstantissimi viri perierunt; Pompeius scilicet, Cato, Petreius, & Afranius.

11. *Præstantissimos viros.*) De illis loquitur, qui in acie Pharsalicâ perierunt.

15. *Iniquâ conditione pacis.*) Optandum fuisset potiùs ad Cæsarem rem rediisse, quàm tot viros egregios periisse.

17. *Ac non ii maxime.*) Pompeius &

ſulebam, ſpe victoriæ elati obſtitiſſent; ut alia omittam, tu certè nunquam in hoc ordine, vel potiùs nunquam in hac urbe manſiſſes. At verò Cn. Pompeii voluntatem à me abalienabat oratio mea; an ille quemquam plus dilexit? cum nullo aut ſermones aut conſilia [a] contulit ſæpius? quod quidem erat magnum, de [b] ſummâ rep. diſſentientes, in eâdem conſuetudine amicitiæ permanere: ſed & ego quid ille, & contra ille quid ego & ſentirem & ſpectarem, videbat; ego incolumitati civium primùm, ut poſtea dignitati poſſemus? ille præſenti dignitati potiùs conſulebat: quod autem habebat uterque quod ſequeretur, idcirco tolerabilior erat noſtra diſſenſio. Quid verò ille ſingularis vir ac penè divinus de me ſenſerit, ſciunt qui eum de Pharſalicâ fugâ Paphum perſecuti ſunt; nunquam ab eo mentio de me, niſi honorifica, niſi plena amiciſſimi deſiderii, cùm me vidiſſe plus fateretur, ſe ſperaviſſe meliora; & ejus viri nomine me inſectari audes, cujus me amicum, te ſectorem eſſe fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimiùm felix, fuiſti. Ne jocis quidem reſpondebo, quibus me in caſtris uſum eſſe dixiſti: erant illa quidem caſtra plena curæ; verùm tamen homines, quamvis in [c] turbidis rebus ſint, tamen, ſi modò homines ſunt, interdum animis relaxantur. Quòd autem idem mœſtitiam meam reprehendit, idem jocum; magno argumento eſt, me in utroque fuiſſe moderatum.

[a] *communicavit.* [b] *pace.* [c] *triſtibus.*

Cicero censebant bellum illud esse producendum; at obsistebant Senatores, & equites ferè universi, à quibus vel invitus Pompeius ad pugnam impulsus est, certissimam enim sibi victoriam promittebant.

20. *At verò Cn. Pompeii.*) Objecerat Antonius Ciceroni, Pompeium in castris ab eo alieno fuisse animo, quòd ne jocis quidem in exercitu abstinuisset; at Cicero Antonii calumniam diluit.

24. *Sed et ego quid ille.*) Pompeius nullam pacem volebat cum Cæsare: eam verò Cicero suadebat. Pompeius suam dignitatem spectabat, quam armis tueri volebat, vel cum periculo Reipùb. Cicero incolumitatem, & dignitatem sine periculo.

29. *Paphum.*) Pompeius Paphum fugit post Pharsalicam pugnam, oppidum, Cypri, quod Agapenor condidit.

32. *Te sectorem.*] Sector est æstimator ac redemptor bonorum damnati atque proscripti, qui spem sectans lucri sui, id est, secutus spem æstimationis suæ, bona omnia auctione vendit, & semel unam pecuniam vel ærario, vel sociis. Ita Pedianus. Cicero autem acerbè Antonium sectorem Pompeii appellat, quia sub hasta ea redemerat, cùm nemo alias sat impudens repertus sit, qui ad illud facinus accederet.

34. *Ne jocis quidem.*) Hilari quidem fuit animo Cicero, sed mordaci; itaque cùm ei Pompeius objiceret: *Serò venis Cicero: Non serò,* inquit ille, *nihil enim video paratum.* Ita cùm ei dixisset Pompeius in suâ manu esse victoriam, respondit, *Si tibi negotium esset cum mulieribus.* Et cùm post Pharsalicam pugnam Nonnius quidem retulisset, adhuc Aquilas septem, quæ sunt Romanorum signa, superesse, & ob id bono essent animo: *Recte,* inquit, *admones, si adversus Graculos pugnaremus.*

Hæreditates mihi negâsti venire. Utinam hoc tuum verum [d] crimen esset! plures amici mei & necessarii viverent: sed quî istuc tibi venit in mentem? Ego enim ampliùs H. S. ducenties acceptum hæreditatibus retuli. Quanquam in hoc genere fateor feliciorem esse te: me nemo, nisi amicus, fecit hæredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor jungeretur; te is, quem tu vidisti nunquam, L. Rubrius Cassinas fecit hæredem: & quidem vide, quàm te amârit is, qui albus aterve fueris ignorans, fratris filium præteriit: Q. Furii honestissimi equitis Romani, suique amicissimi, quem palàm hæredem semper factitârat, ne nomen quidem perscripsit; te, quem nunquam viderat, aut certè nunquam salutaverat, fecit hæredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius quâ facie fuerit, quâ staturâ, quo municipio, quâ tribu; nihil scio, inquies, nisi quæ prædia habuerit: igitur fratrem exhæredans te faciebat hæredem. In multas præterea pecunias alienissimorum hominum, ejectis veris hæredibus, tanquam hæres esset, invasit. Quanquam hoc maximè admiratus sum, mentionem te hæreditatum ausum esse facere, cùm ipse hæreditatem patris non adîsses. Hæc ut colligeres, homo amentissime, tot dies in alienâ villâ declamâsti? quanquam tu quidem (ut tui familiarissimi dictitant) vini exhalandi, non ingenii acu-

[d] *maledictum*, sive *criminatio*.

40. *Hæreditates mihi negâsti venire.*] Aliud maledictum sibi objectum ab Antonio de hæreditatibus refellit; turpe enim fuit apud Romanos nullum habere hæreditatem in testimonio amicorum.

Il. *Utinam.*] Optat Cicero, ut nulla sibi hæreditas obvenisset, si ejus viverent amici.

42. *H. S.*] Id est, sestertia. (De sestertiis dictum est Orat. in Cæcilium Paragr. V. l. 20.) H. S. autem *ducenties*, est ducenties centena millia nummûm, sive ducenties centena sestertia.

Ib. *Acceptum hæreditatibus.*] Id est, ex hæreditatibus accepi. Expensum ferre, & acceptum referre, usitata locutio est, apud Latinos. Expensa ferimus, quæ damus aliis: accepta referimus, quæ ab aliis accipimus Hinc antiqui codicem accepti & expensi vocant, in quo accepta & expensa perscribuntur.

43. *Quanquam in hoc genere.*] Ostendit Cicero, amicitiam suam sibi hæreditates comparâsse; Antonium autem in aliorum hæreditates involâsse.

46. *Rubrius Cassinas.*] Cassinum Campaniæ oppidum est, ubi Latina via cum Appiâ jungitur.

47. *Albus aterve.*] Proverbialis locutio de homine, qui negligitur.

48. *Fratris filium præteriit.*] Id est eum hæredem non instituit, cum ab eo nominari debuisset.

50. *Quem nunquam viderat.*] Cùm non sit probabile ab eo Antonium fuisse nominatum hæredem, quem nunquam viderat, probabilius certe est defuncti hominis bona invasisse.

53. *Nisi quæ prædia habuerit.*] Illius Turselii se quoque falsò hæredem scripsit Antonius, quem non tam novit, quàm quæ prædia illius sibi vindicavit.

57. *Hæreditatem patris non adisses.*] Non adiit Antonius patris hæreditatem, quia nullam ei reliquit; nam bona dilapidaverat.

59. *In alienâ villâ.*] Ridet Antonium, qui, ut hæc maledicta in Ciceronem conjiceret, se per septendecim dies in Tiburtino Scipionis recepit, ut ad illam se declamationem exerceret.

60. *Vini exhalandi.*] In contemptum

endi causâ declamitas. Et verò adhibes joci causâ magistrum, suffragio tuo & compotorum tuorum rhetorem; cui concessisti ut in te, quæ vellet, diceret: [e] salsum omninò hominem! sed materia facilis, [f] in te & in tuos dicta dicere. Vide autem, quid intersit inter te & avum tuum: ille sensim dicebat, quod causæ prodesset; tu [g] cursim dicis aliena. At quanta merces rhetori data est? Audite, audite, P. C. & cognoscite reipublicæ vulnera; duo millia jugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori assignâsti; & quidem immunia, ut pro tantâ mercede nihil sapere disceres: num etiam hoc, homo audacissime, ex Cæsaris commentariis? Sed dicam alio loco & de Leontino agro, & de Campano: quos iste agros ereptos reipublicæ turpissimis possessoribus inquinavit. Jam enim quoniam criminibus ejus satis respondi, de ipso emendatore & correctore nostro quædam dicenda sunt; nec enim omnia effundam, ut, si sæpius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

[e] *facetum.* [f] *jocari & modere te & tuos.* [g] *temere.*

adducit Antonium, dicendo eum non se tam declamationis, quàm crapulæ causâ recepisse.

61. *Magistrum.*] Assumpsit sibi magistrum declamandi Sextum Clodium.

62. *Rhetorem.*] Rhetor vocabulum quidem Græcum est, & idem quod Sophista, qui dat præcepta Rhetorica; eo verò tanquam Latino Romani usi sunt. Orator verò diversus est à Rhetore, quod Orator nomen honoris fuit, utpote qui palàm diceret; Rhetor verò qui privatim suos exerceret.

65. *Et avum.*] Avus Antonii fuit celeberrimus ille Orator M. Antonius, de quo in lib. de Orat.

68. *Duo millia jugerum.*] Jugerum mensura agrestis fuit, quæ in longitudinem pedum 240, in latitudinem 120, extenditur. Vulgò dicimus arvipendium.

Ib. *Campi Leontini.*) Leontium urbs est Siciliæ Septentrionalis, agris feracissima.

69. *Immunia.*] Illa jugera nullum vectigal pendere voluit Antonius contra leges Siculorum, quorum agri decumam pendebant.

70. *Ex Cæsaris commentariis.*] Carpit Antonium, qui dicet haud dubiè ex commentariis relictis à Cæsare huic Clodio hæc assignata fuisse jugera.

71. *De Campano.*] Campanus ager publicus erat, quem Antonius largitus est.

CONFIRMATIO.

Continet, quid egerit in pueritiâ, quid in magistratibus: ac 1. quid in tribunatu; 2. quid in equitum magisterio; 3. quid in privatâ vitâ; 4. quid in Consulatu.

PRIMA PARS.

Quid egerit Antonius in pueritiâ:

VIII. Visne igitur te inspiciamus à puero? sic opinor; à princi-

pio ordiamur. Teneſne memoriâ prætextatum te decoxiſſe? patris, inquies, iſta culpa eſt; concedo: at enim eſt pietatis plena defenſio. Illud tamen audaciæ tuæ, quòd ſediſti in quatuordecim ordinibus, cum eſſet lege Roſciâ decoctoribus certus locus conſtitutus, quamvis quis fortunæ vitiò, non ſuo decoxiſſet. Sumpſiſti virilem, quam ſtatim muliebrem togam reddidiſti: primò vulgare ſcortum: certa flagitii merces, nec ea parva: ſed citò Curio intervenit qui te à meretricio quæſtu abduxit; &, tanquam ſtolam dediſſet, in matrimonio ſtabili & certo locavit. Nemo unquam puer emptus libidinis causâ tam fuit in domini poteſtate, quàm tu in Curionis: quoties te pater ejus domo ſuâ ejecit? quoties cuſtodes poſuit, ne limen intrares? cùm tamen tu, nocte ſociâ, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas dimitterere; quæ flagitia domus illa diutiùs ferre non potuit. Sciſne me de rebus mihi notiſſimis dicere? recordare tempus illud, cùm pater Curio mœrens jacebat in lecto: filius ſe ad pedes meos proſternens, lacrymans, te mihi commendabat: orabat ut te [a] contra ſuum patrem, ſi ſeſtertiûm ſexagies peteret, defenderem: tantùm enim ſe pro te [b] interceſſiſſe [dicebat.] Ipſe autem amore ardens confirmabat, quod deſiderium tui diſſidii ferre non poſſet, ſe in exilium eſſe iturum. Quo ego tempore tanta mala florentiſſimæ familiæ ſedavi, vel potiùs ſuſtuli; patri perſuaſi, ut æs alienum filii diſſolveret; redimeret adoleſcentem, ſummâ ſpe & animi & ingenii præditum, rei familiaris facultatibus; eumque à tuâ non modò familiaritate, ſed etiam congreſſione, patrio jure & poteſtate prohiberet. Hæc tu cùm per me acta meminiſſes, niſi illis, quos videmus, [c] gladiis confideres, maledictis me provocare auſus

[a] *apud.* [b] *ſpoſpondiſſe.* [c] *armatis.*

2. *Prætextatum.*] Per prætextam ætas designabatur. Nam veste prætextâ utebantur pueri anno septimo ad decimum sextum. Prætexta autem dicta est, quod limbo purpureo circumduceretur, si alterius esset coloris eâdem veste utebantur Romani nobiles.

Ib. *Decoxisse.*] Decoquere dicuntur, qui diminuto patrimonio fluxâ fide creditores fallunt, & circumscribunt.

Ib. *Patris.*] Pater Antonii fuit ille M. Antonius Creticus, qui bona omnia abligurivit.

3. *Pietatis plena defensio.*] Ironia.

5. *Lege Rosciâ.*] Tulit M. Roscius Otho Tribunus-plebis L. Metello & Q. Mart. Coss. anno urbis conditæ 682. ut in Theatro equitibus Rom. qui revera censum equestrem haberent, quatuordecim gradus spectandi gratiâ assignarentur; exceptis iis qui suo aut fortunæ vitio decoxissent.

7. *Muliebrem togam.*] *Togam* gestabant meretrices, ut à matronis dignoscerentur. Matronarum autem *stola* fuit ad pedes usque dimissa. Mordet hic Antonium quasi impudicum, & libidinibus infamem hominem.

Ib. *Vulgare scortum.*] Subauditur *fuit*: nam primam adolescentiam omnibus pro certâ mercede prostituit Antonius.

9. *A meretricio quæstu.*] Curio noluit Antonium prostitutum omnium fuisse libidini, quare eum sibi proprium voluit esse, ac si, detractâ togâ, stolam dedisset.

19. *Sestertiûm sexagies.*] Id est, sexagies centena, quæ efficiunt apud nos sexaginta librarum millia.

20. *Ipse.*] Curio filius.

esses? Sed jam stupra, & flagitia omittam; sunt quædam quæ honestè non possum dicere; tu autem eò liberior, quòd ea in te admisisti, quæ à verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitæ cursum videte: quam quidem celeriter perstringam; ad hæc enim quæ in civili bello, in maximis reipubl. miseriis fecit, & ad ea quæ quotidie facit, festinat animus: quæ peto, ut quanquam multò notiora vobis, quàm mihi sunt, tamen, ut facitis, attentè audiatis; debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio; tametsi [d] incidamus oportet media, ne nimis serò ad extrema veniamus. Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat; ejus omnium incendiorum fax; cujus etiam domi quiddam jam tum molitus est: quid dicam, ipse optimè intelligit. Inde [e] itur Alexandriam contra Senatûs auctoritatem, contra religionem; sed habebat ducem Gabinium, [f] quîcum quidvis rectissimè facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis? priùs in ultimam Galliam ex Ægypto, quam domum: quæ autem erat domus? suam enim quisque domum tum obtinebat, neque erat usquam tua: domum dico? quid erat in terris, [g] ubi in tuo pedem poneres, præter unum Misenum, quod cum sociis tanquam Sisaponem tenebas? Venisti è Galliâ ad quæsturam petendam. Au-

[d] *prætereamus.* [e] *ivit.* [f] *quocum.* [g] *cujus non arriperes possessionem.*

38. *Intimus erat in tribunatu Clodio.*] Antonius se addixit Clodio Tribuno-plebis, sed cùm videret multos esse inimicos, ab eo discessit, & Græciam navigavit.

39. *Qui sua erga me beneficia commemorat.*] Antonius sua in Ciceronem beneficia prædicare non debuit, si quidem Clodio infensissimo ejus inimico se adjunxit.

40. *Ejus omnium incendiorum fax.*] Antonius fax fuit incendiorum, quæ Clodius excitavit. Per translationem intelligit turbas & seditiones, ad quas Clodium Antonius impulit.

Ib. *Cujus etiam domi.*] Antonius Fulviæ Clodii uxoris pudicitiam tentavit, quam, mortuo Clodio, duxit.

42. *Alexandriam.*] Commemorat ea, quæ facta sunt pro Ptolemæo Ægypti rege, qui ab Alexandrinis ejectus Romam venit, ubi à Pompeio exceptus est, à quo reduci in regnum vehementissimè cupiebat; sed res demandata fuit Gabinio, quam suadente Antonio contra Senatûs auctoritatem suscepit.

Ib. *Contra religionem.*] Antonius id persuasit Gabinio contra religionem, quia Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne rex Ægypticus cum exercitu reduceretur; imo eâ de re factum fuit Senatusconsultum, quo decretum est, ut nihil contra religionem oraculorum fieret.

44. *Qui tum inde reditus.*] Rediens Antonius ex Ægpyto, quò se cum Gabinio contulerat, nullum amicorum Romæ vidit, sed statim se contulit ad Cæsarem in Galliam Transalpinam.

45. *Quæ erat domus?*] Nullam habebat sibi propriam Antonius, quia jam antè juvenis decoxerat, expulsus paternâ domo.

47. *Usquam tua.*] Indicat furtum Antonii, qui, mortuo Pompeio, domum ejus possedit.

48. *Præter unum Misenum.*] Prædium unum in Campaniâ ad Misenum Promontorium, prope Cumas, habuit Antonius, sed commune cum aliis parasitis vel creditoribus suis, qui partem ejus occupabant.

Ib. *Sisaponem.*] Sisapo civitas est in Hispania, quam ait Plinius lib. 31. cap. 7.

de dicere, te priùs ad parentem tuam veniſſe, quàm ad me: acceperam enim jam antè Cæſaris literas, ut mihi ſatisfieri paterer à te: itaque ne loqui quidem ſum te paſſus de [h] gratiâ; poſtea [i] cultus ſum à te, tu à me obſervatus in petitione Quæſturæ; quo quidem tempore P. Clodium, approbante populo Romano, in foro es conatus occidere: cùmque eam rem tuâ ſponte conarere, non impulſu meo; tamen ita prædicabas, te non exiſtimare, niſi illum interfeciſſes, unquam mihi pro tuis in me injuriis ſatis eſſe facturum: in quo demiror, cur Milonem impulſu meo rem illam egiſſe dicas, cùm te ultrò mihi idem illud deferentem nunquam ſum adhortatus: quanquam ſi in eo perſeverâſſes, ad tuam gloriam rem illam referri malebam, quàm ad meam gratiam. Quæſtor es factus; deinde continuò ſine Senatuſconſulto, ſine ſorte, ſine lege ad Cæſarem cucurriſti; id enim unum in terris egeſtatis, æris alieni, nequitiæ, perditis vitæ rationibus perfugium eſſe ducebas. Ibi te cùm & illius largitionibus, & tuis rapinis expleviſſes (ſi hoc eſt explere, quod ſtatim effundas) advolas egens ad Tribunatum, ut in eo magiſtratu, ſi poſſes, vitrici tui ſimilis eſſes.

[h] *reconciliatione.* [i] *tu me honorâſti.*

minario metallo abundare; quæ cum eſset vectigalis populi Romani, à publicanis tenebatur: inde apparet, quare Miſsnum quasi Siſaponem habuerit Antonius, quia non solus prædium illud poſsidebat.

51. *Mihi satisfieri paterer.*) Cùm Antonius offendisset Ciceronem, quia cum Clodio ejus inimico junxerat societatem, per literas Cæsar petiit à Cicerone, ut hanc Antonio veniam concederet. Timebat videlicet Antonius, ne sibi Quæsturam petenti adversaretur Cicero.

53. *A me observatus.*] Observabantur adolescentes à proceribus, qui in petitione magistratuum honoris & commendationis causâ deducebantur.

61. *Quæstor es factus.*] Quæstores, inquit Varro, à quærendo dicti sunt: quia conquirebant pecunias publicas, & eas asservabant. Ante omnes alios fere Magistratus creati sunt.

62. *Sine Senatusconsulto.*] Objicit Antonio quòd ad Cæsarem sine ullo Senatusconsulto profectus sit: quia nemo Quæstor in provinciam proficiscebatur, nisi eam ex Senatusconsulto & lege sortiretur.

64. *Perfugium esse ducebas.*] Scribit Suetonius reorum, obæratorum, & prodigæ juventutis subsidium unicum, ac promptissimum, Cæsarem fuisse.

67. *Vitrici tui.*] Curionem indicat, qui circa id tempus Tribunus-plebis fuit.

Quid egerit in Tribunatu Antonius.

IX. Accipite nunc, quæſo, non ea, quæ ipſe in ſe, atque in domeſticum dedecus impurè atque intemperanter, ſed quæ in nos fortunaſque noſtras, id eſt, in univerſam rempublicam impiè ac nefariè fecerit; ab hujus enim ſcelere omnium malorum principium natum reperietis. Nam cùm L. Lentulo, C.

Marcello Consulibus, Kalendis Januar. labentem & prope cadentem rempublicam fulcire cuperetis, ipsique C. Cæsari, si sanâ mente esset, consulere velletis; tum iste venditum atque [a] mancipatum Tribunatum consiliis vestris opposuit, cervicesque suas ei subjecit [b] securi, quâ multi minoribus in peccatis [c] occiderunt. In te autem, M. Antoni, id decrevit Senatus, & quidem incolumis, nondum tot luminibus extinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum; & tu apud patres Conscriptos contra me dicere ausus es, cùm ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis reipublicæ judicatus? [d] Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta; dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit (quod quidem erit, si per te licuerit, sempiternum) tua illa pestifera intercessio nominabitur. Quid cupidè à Senatu, quid temerè fiebat, cùm tu unus adolescens universum ordinem decernere de salute reipublicæ prohibuisti? neque id semel, sed sæpius? neque tecum de Senatûs auctoritate [e] agi passus es? quid autem agebatur, nisi ne deleri & everti rempublicam funditùs velles? cùm te neque principes civitatis rogando, neque ma-

[a] *addictum.* [b] *pœnæ.* [c] *condemnati sunt.* [d] *mentio.* [e] *deliberari.*

6. *Labentem.*) Ruinam metuebat Respublica propter summam Cæsaris potentiam.

9. *Consiliis vestris.*) Deliberabatur à Senatu de revocando Cæsare, & de Repub. Pompeio demandandâ, ne eam armis sibi Cæsar subjiceret. Sed Senatusconsulto intercessit Antonius Tribunus corruptus à Cæsare, quare uterque à Senatu hostis judicatus est.

12. *Tot luminibus extinctis.*) Intelligit cives illos præstantissimos, Catonem, Marcellum, Lentulum, Domitium, qui in bello civili perierunt.

Ib. *Hostem togatum.*) Per hostem togatum intelligit domesticum & perduellem, qui cùm talis judicatus esset à Senatu, more majorum Senatu & urbe ei interdicebatur. Cùm autem Senatus ita decrevisset in Antonium, Curionem, & Cassium Tribunos plebis, qui patrocinium absentis Cæsaris acerrimè suscipiebant; ad eum servili in veste, rhedâ meritoriâ, miserando habitu profugerunt; quâ re perculsus Cæsar belli civilis occasionem nactus est.

14. *Ab hoc ordine.*] Senatorio videlicet ad quem pertinebat de bonis & malis civibus decernere.

18. *Si per te licuerit.*] Objicit Antonio quod imperii nomen sempiternum futurum sit, nisi suis sceleribus ei exitium afferat.

Ib. *Pestifera intercessio.*] Cùm Marcellus Consul legiones Pompeio decerneret, Tribunus Antonius intercessit, rogationem ferens, ut præsentes copiæ militares in Syriam mitterentur adversùs Parthos. Deinde cùm epistolas Cæsaris legi Senatus vetaret, eas ipse Tribunitiâ potestate fultus recitavit, quâ ex lectione multos sibi conciliavit. Quare cùm hanc rogationem promulgasset, placeretne Cæsarem & Pompeium ab armis discedere, & exercitum dimittere, eam omnes probaverunt. Hortabanturque Antonium ut eam legem ferret. At Consules restitere.

19. *Quid cupidè.*] Objecit Antonio Cicero, quod pro Cæsare contra Senatum egisset. At jam ostendit nihil à Senatu temerè factum esse.

20. *Cum tu unus adolescens.*] Antonium fuisse tyrannum probat, quia solus & adolescens annos natus tantum triginta, prohibuit Senatum agere de Reipub. libertate, cùm huic ordini cedere debuisset.

jores natu monendo, neque frequens Senatus agendo, de venditâ atque addictâ ſententiâ movere potuit? Tum illud, multis rebus ante tentatis, neceſſariò tibi vulnus inflictum, quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo; tum contra te [f] dedit arma hic ordo Conſulibus reliquiſque imperiis & [g] poteſtatibus, quæ non effugiſſes, niſi te ad arma Cæſaris contuliſſes. Tu, tu, inquàm, M. Antoni, [h] princeps C. Cæſari, omnia perturbare cupienti, cauſam belli contra patriam inferendi dediſti. Quid enim aliud ille dicebat? quam cauſam dementiſſimi ſui conſilii & facti afferebat, niſi quòd interceſſio neglecta, jus tribunitium ſublatum, [i] circumſcriptus à Senatu eſſet Antonius? omitto quàm hæc falſa, quàm levia; præſertim cùm omninò nulla cauſa juſta cuiquam eſſe poſſit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Cæſare: tibi certè confitendum eſt, cauſam pernicioſiſſimi belli [k] in perſonâ tuâ conſtitiſſe. O miſerum te, ſi intelligis! miſeriorem, ſi non intelligis hoc literis mandari, hoc memoriæ prodi, hujus rei ne poſteritatem quidem omnium ſæculorum unquam immemorem fore, Conſules ex Italiâ expulſos, cumque his Cn. Pompeium, qui imperii populi Romani decus ac lumen fuit; omnes Conſulares qui per valetudinem [l] exſequi cladem illam fugamque potuiſſent, Prætores, Prætorios, Tribunos plebis, magnam partem Senatûs, omnem ſobolem juventutis, unoque verbo rempublicam expulſam, atque exterminatam ſuis ſedibus. Ut igitur in ſeminibus eſt cauſa arborum & ſtirpium; ſic hujus luctuoſiſſimi belli ſemen tu fuiſti. Doletis tres exercitus populi Romani interfectos; interfecit Antonius: deſideratis clariſſimos cives; eos

[f] *imperavit arma.* [g] *magiſtratibus.* [h] *primus.* [i] *illuſus.* [k] *in te fuiſſe.* [l] *fugere.*

25. *De venditâ atque addictâ.*] Sententiam suam Antonius Cæsari vendidit, quasi ad eam emendam largius pretium obtulisset.

26. *Illud vulnus inflictum.*] Ait esse tunc condemnatum Antonium. Nam hostis judicatus est, eique aquâ & igne interdictum est, & omnibus potestas facta est eum interficiendi.

27. *Quod paucis ante te.*) Pauci ante Antonium simile judicium experti sunt, nisi Fimbria, Saturninus, & Gracchi, qui omnes interfecti sunt.

29. *Reliquisque imperiis.*] Per imperia duces intelligit, qui à populo Romano in diversis orbis provinciis constituti erant, quos imperatores post relatas victorias appellabant.

34. *Intercessio neglecta.*) Sacrosancta habebatur Tribunitia potestas & intercessio.

39. *O miserum te.*) Per exclamationem incipit à conglobatis omnes calamitates recensere, quæ ex hoc bello civili, cujus causa exstitit Antonius, secutæ sunt.

42. *Consules.*) Marcellus & Lentulus Consules, veniente cum exercitu ad urbem Cæsare, profugêrunt, & Pompeium secuti sunt, qui jam Capuam ad exercitum profectus erat.

46. *Omnem sobolem juventutis.*) Omnem juniorum multitudinem intelligit, in quibus spes est prolis suscipiendæ, & Reipub. propagandæ.

49. *Tres exercitus populi Romani.*) In Pharsaliâ Pompeii & Senatûs exercitus deletus est; in Hispaniâ Petreii & Afranii; in Africâ Scipionis & Jubæ regis.

50. *Clarissimos cives.*] Eos intellige, qui in illis exercitibus perierunt.

quoque eripuit vobis Antonius: auctoritas hujus ordinis afflicta est; afflixit Antonius: omnia denique, quæ postea vidimus (quid autem mali non vidimus?) si rectè ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio: ut Helena Trojanis, sic iste huic reipublicæ causa belli, causa pestis atque exitii fuit. Reliquæ partes Tribunatûs principio similes: omnia perfecit, quæ Senatus salvâ republicâ, ne fieri possent, [m] perfecerat; cujus tamen scelus in scelere cognoscite. Restituebat multos calamitosos; in his patrui nulla mentio; si severus, cur non in omnes? si misericors, cur non in suos? sed omitto cæteros. Licinium Denticulam de aleâ condemnatum, collusorem suum, restituit; quasi verò ludere cum condemnato non liceret: sed ut, quod ille in aleâ perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano, cur eum restitui oporteret? absentem credo in reos relatum; rem indictâ causâ judicatam; nullum fuisse de aleâ lege judicium: vi oppressum & armis; postremò, quòd de patruo tuo dicebatur, pecuniâ judicium esse corruptum: nihil horum. At vir bonus & republicâ dignus. Nihil id quidem ad rem: ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem; hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro aleâ ludere, lege, quæ est de aleâ, condemnatum, qui in [n] integrum restituit, is non apertissimè studium suum ipse profitetur? In eodem verò Tribunatu, cùm Cæsar in Hispaniam proficiscens huic

[m] *vetuerat ne fierent.* [n] *pristinum statum.*

54. *Helena Trojanis.*) Helena Tyndari filia rapta à Theseo est, & à suis fratribus recepta Manelao nupsit; verùm iterum rapta à Paride filio Priami, belli Trojani occasionem dedit: ita Antonius pulsus è Curiâ & profectus ad Cæsarem totius belli civilis auctor fuit, seu potius Cæsari suam explendi dominatûs cupiditatem dedit.

57. *Scelus in scelere.*] Vocat Tribunatum Antonii scelus, quia venditus fuerat, & partus scelere.

58. *Patrui nulla mentio.*) C. Antonius collega Ciceronis in Consulatu, repetundarum condemnatus, in exilium abierat: hunc autem non restituit, sed Denticulam.

61. *Collusorem suum.*) Cum Denticulâ Antonius aleâ solitus fuit ludere.

Ib. *Quasi verò.*] Festivè ridet Antonium, qui hominem nequam sceleratum ab exilio revocavit, ut cum eo luderet.

62. *Beneficio legis dissolveret.*) Misericors fuit in Denticulam Antonius; nam idcirco legem de illius restitutione tulit, ut quod in aleâ perdidisset, iterum restitutus lucraretur.

64. *Absentem credo.*) Fingit causas ironicè, cur absentem Denticulam restituerit. 1. Itaque causa fuit ejus absentia, neque enim quis absens damnabatur. 2. Causa non audita. 3. Lex nulla lata fuit ad eum accusandum & damnandum, neque enim sine lege quis accusari & damnari poterat.

71. *Lege, quæ est de aleâ.*) L. Cornelius Sylla legem tulit, ne quis in pecuniam luderet, sponsionemve in ludo, nisi qui corporis exercendi causâ susceptus esset, faceret: veluti hastâ, pilove jaciendo, currendo, saliendo, luctando, pugnando, Marcian. 1. 3. D. de aleat.

73. *Cum Cæsar in Hispaniam.*) Cæsar profecturus in Hispaniam, antequam Pompeium sequeretur ultra mare, Lepido Prætori urbem, Antonio

o conculcandam Italiam tradidisset: quæ fuit ejus peragratio itinerum? lustratio municipiorum? Scio me in rebus celebratissimis sermone omnium versari; eaque quæ dico dicturusque sum, notiora omnibus esse, qui in Italiâ tum fuere, quam mihi, qui non fui: notabo tamen singulas res: etsi nullo modo poterit oratio mea satisfacere vestræ scientiæ. Etenim quod unquam in terris tantum flagitium extitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? vehebatur in essedo Tribunus plebis: Lictores laureati antecedebant: inter quos, apertâ lecticâ, mima portabatur: quam ex oppidis municipales, homines honesti obviàm necessariò prodeuntes, non noto illo & mimico nomine, sed Volumniam consalutabant: sequebatur rheda cum lenonibus: comites nequissimi: rejecta mater amicam impuri filii, tanquam nurum, sequebatur. O miseræ mulieris fœcunditatem calamitosam! p Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, totam denique Italiam impressit. Reliquorum factorum ejus, P. C. difficilis est sane reprehensio, & q lubrica; versatus in bello est; saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium; fuit felix, si potest ulla esse in

o *vexandam.* p *iste infixit in Italiâ memoriæ hominum sua flagitia.* q *anceps.*

Tribuno-plebis Italiam & cætera præsidia commisit, ubi multa libidinosè & contumeliosè patravit. Cæsar tamen ex Hispaniâ victor rediens, Antonii errata neglexit: gnarusque illum virum fortem esse, & manu promptum, ejus operâ deinde in bello usus est.

77. *Qui non fui.*) Post Cæsaris profectionem in Hispaniam, Cicero aliquo tempore in Italiâ substitit, sed non diu.

81. *Essedo.*) Essedum vehiculi genus est, quod apud Belgas Gallos primò inventum est.

Ib. *Lictores laureati.*) Cæsar dedit Lictores laureatos suis legatis in Italiâ, quos habere Antonius non poterat, quia Tribunus plebis tantùm erat, Tribuno autem non concedebantur.

82. *Mima portabatur.*) Cytheris meretrix Antonii, mulier Histrionica, quam Volumniam appellavit, quia Volumnii civis Romani liberta fuerat.

83. *Municipales.*) Municipales hic accipiuntur pro rusticanis, qui rure habitant.

84. *Necessariò prodeuntes.*) Prodeunt vulgo honoris causâ homines liberè & volentes; at hi necessario & inviti, coacti ab Antonio.

85. *Rheda.*) Rheda vehiculi genus, quo Galli utebantur.

Ib. *Cum lenonibus.*) Lenones venditores sunt, & quasi mancipes meretricum.

86. *Rejecta mater.*) Rejecta Julia mater Antonii, nobilissima fœmina, sequebatur Cytheridem illam mimam quasi nurum.

87. *Fœcunditatem.*) Misera fuit hæc Julia, quòd peperit filium Antonium tam nequam & impudicam hominem.

88. *Omnia municipia.*) Municipium id hominum genus est, qui cùm Romam venissent, neque Romani cives essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Romanis civibus, excepto ferendo suffragio, aut capiendo Magistratu.

89. *Præfecturas.*) Præfecturæ dicebantur in quibus jus dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum Resp. neque tamen suos magistratus habebant; sed in eas præfecti Romani mittebantur quotannis, qui jus dicerent.

92. *Dissimillimorum.*) Intelligit viros probos, qualis non fuit Antonius.

ſcelere felicitas. Sed quoniam veteranis cautum eſſe volumus, quanquam diſſimilis eſt militum cauſa, & tua; illi ſecuti ſunt, tu quæſîſti ducem: tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de belli genere dicam. Victor è Theſſaliâ Brunduſium cum legionibus revertiſti: ibi me non occidiſti; magnum beneficium: potuiſſe enim fateor; quanquàm nemo erat eorum; qui tùm tecum fuerunt, qui mihi non cenſeret parci oportere; tanta enim eſt caritas patriæ, ut veſtris etiam legionibus [s] ſanctus eſſem, quòd eam à me ſervatam eſſe meminiſſent: ſed [t] fac id te dediſſe mihi, quod non ademiſti; meque à te habere vitam, quia à te non ſit erepta: licuitne mihi per tuas contumelias hoc beneficium ſic tueri, ut tuebar, præſertim cùm te hæc auditurum videres? Veniſti Brunduſium in ſinum quidem & in complexum tuæ mimulæ. Quid eſt? num mentior; quàm miſerum eſt id negare non poſſe, quod ſit turpiſſimum confiteri? ſi te municiporum non pudebat; ne veterani quidem exercitûs? quis enim miles fuit, qui Brunduſii illam non videret? quis, qui neſcierit veniſſe eam tibi tot dierum viam gratulatum? quis, qui non indoluerit, tam ſerò ſe, quàm nequam hominem ſecutus eſſet, cognoſcere? Italiæ rurſus percurſatio, eâdem comite mimâ: in oppida militum crudelis & miſera deductio: in urbe auri, argenti, maximèque vini fœda direptio.

[s] *inviolabilis.* [t] *ponamus.*

93. *Veteranis cautum esse volumus.*) Veterani dicuntur milites, qui stipendia militaria confecerunt. De quibus non vult hic agere Cicero, ne priventur militiæ commodis, quæ jam adepti sunt à Cæsare.

94. *Dissimilis militum causa.*) Veterani secuti sunt Cæsarem, qui eis datus fuerat dux jam antea à Senatu: Antonius verò suo sibi arbitrio ducem quæsivit Cæsarem.

96. *Victor è Thessalia.*) In Thessaliâ prælium Pharsalicum commissum est, in quo dextrum cornu ducens Domitium interfecit.

Ib. *Brundusium.*) Brundusium Italiæ portus est, quo Cæsar post Pharsalicum prælium misit Antonium, ut tutaretur Italiam dum ipse Pompeium insequeretur.

Ib. *Cum legionibus.*) Legio à Romulo trium millium peditum, & trecentorum equitum numero instituta fuit: posteà mille pedites additi sunt: pulsis regibus peditum quatuor millium fuit: posteà ex Senatûs judicio modò quinque, modò sex millium peditum fuit. Peditibus sex tribuni præerant, centuriones sexaginta: equitibus triginta decuriones, quorum alii turmas singulas regebant, præfectus alam integram.

97. *Ibi me non occidisti.*) Cum videret Cicero nihil profecisse Pompeium, sed quotidie illius partes imminui, post Pharsalicam pugnam, cui valetudinis causâ non potuit interesse, rediit in Italiam, & venit Brundusium, ubi potuit ab Antonio facilè interfici.

110. *Tot dierum viam.*) Quatuordecim dierum itinere Roma Brundusium distabat.

13. *In urbe.*) Romæ Antonius avaritiæ se dedit & vino.

Quid egerit Antonius in Magisterio Equitum.

X. Accessit, ut, Cæsare ignaro, cùm esset ille Alexandriæ, beneficio amicorum ejus Magister Equitum constitueretur: tum existimavit se suo jure cum Hippiâ vivere, & equos vectigales Sergio mimo tradere; tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hæreditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? cogebat egestas: quo se verteret, non habebat; nondum ei tanta à L. Rubrio, non a L. Turselio hæreditas venerat; nondum in Cn. Pompeii locum, multorumque aliorum, qui aberant, repentinus hæres successerat: erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset. Sed hæc, quæ robustioris improbitatis sunt, omittamus: loquamur potiùs de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, istâ gladiatoriâ totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiæ nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Rom. conspectu vomere postridie. O rem non modò visu fœdam, sed etiam auditu! Si inter cœnam, in ipsis tuis [a] immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? in cœtu verò populi Romani negotium publicum gerens, Magister Equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum & totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus: veniamus ad splendida. Cæsar Alexandriam se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur; meâ autem sententiâ, qui reipublicæ sit infelix, felix esse non po-

[a] *ingentibus.*

1. *Cæsare ignaro.*) Cùm Pharsalicam victoriam Cæsar retulisset, ad annum Dictator creatus est, & Antonius Magister Equitum, non tamen ignaro Cæsare, ut ait Cicero, sed ipso eum seligente, ut Plutarchus indicat in Antonio.

2. *Magister Equitum.*) Nunquam creabatur Dictator, quin ei Magister Equitum adderetur, qui summum in milites omnes jus habebat.

3. *Hippiâ.*) Matrona fuit Romana, sed suis libidinibus infamis.

Ib. *Equos vectigales.*) Equi vectigales erant, qui tributi nomine mittebantur.

4. *Non hanc.*) Intelligit domum Pompeii, quam invaserat, & quam filius ejus sibi repetebat.

10. *Repentinus hæres.*) Repentinus hæres dicitur, qui fraude verum hæredem circumscripsit, & vi & fraude ad hæreditatem sibi non debitam pervenit.

13. *Tu istis faucibus.*) Ratiocinatio egregia: habere magnas fauces & ampla latera, ventrem magnum qui multum possit capere, & tum ita inebriari, ut quis evomat, hominis est intemperantis.

15. *In Hippiæ nuptiis.*) Hippia reliquit primum suum maritum Senatorem, & Sergio mimo nupsit: tantum autem in eis nuptiis vini exhausit Antonius, ut firmis suis lateribus, & gladiatoriâ corporis firmitate coquere non potuerit.

20. *Esculentis.*) Esculentum dicitur quod esui aptum est.

teſt: haſtâ poſitâ [b] pro æde Jovis Statoris, bona Cn. Pompeii (miſerum me! conſumptis enim lacrymis, tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii Magni, voci acerbiſſimæ ſubjecta præconis: unâ in illâ re ſervitutis oblita civitas ingemuit; ſervientibuſque animis, cùm omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit: expectantibus omnibus, quiſnam eſſet tam impius, tam demens, tam diis hominibuſque hoſtis, qui ad illud ſcelus ſectionis auderet accedere, inventus eſt nemo, præter Antonium: præſertim cùm tot eſſent circum haſtam illam, qui alia omnia auderent; unus inventus eſt, qui id auderet, quod omnium fugiſſet & reformidâſſet audacia. Tantus igitur te ſtupor oppreſſit, vel, ut veriùs dicam, tantus furor, ut, primùm cùm ſector ſis [c] iſto loco natus, deinde cùm Pompeii ſector, non te exſecrandum populo Romano, non deteſtabilem, non omnes tibi deos, non omnes homines, & eſſe inimicos, & futuros ſcias? At quàm inſolenter ſtatim helluo invaſit in ejus viri fortunas, cujus virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, juſtitiâ carior? In ejus igitur viri copias cùm ſe ſubitò [d] ingurgitaviſſet, exultabat gaudio, perſona [e] de mimo, modò egens, repentè dives; ſed, ut eſt apud poëtam neſcio quem, *Male parta, male dilabuntur*: incredibile ac ſimile portenti eſt, quonam modo illa tam multa, quàm paucis, non dico menſibus, ſed diebus effuderit: maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretioſa veſtis multa, & lauta ſupellex, & magnifica multis locis, non illa quidem luxurioſi hominis, ſed tamen abundantis: horum paucis diebus nihil erat. Quæ Charybdis tam vorax? Cha-

[b] *ante ædem.* [c] *iſta familia.* [d] *immiſiſſet.* [e] *hiſtrionica.*

25. *Hastâ positâ.*] Postquam totum bellum Alexandrinum confectum est à Cæsare, bona Pompeii proscripsit Antonius, quæ hastæ subjecta fuisse dicuntur, quia in eo loco, ubi vendebantur, hasta figebatur.

Ib. *Jovis Statoris.*] Jupiter à stando Stator dictus est; cùm enim bello Sabino Romulus suos fugientes videret, Jovi ædem vovit, si starent. Vide Liv. lib. 1.

32. *Illud scelus sectionis.*] Id est, auctionis. Sectores autem dicti sunt, qui proscriptorum bona posita sub hastâ redimunt.

33. *Hastam illam.*] Intelligit hastam positam à Cæsare, sub quâ Pompeianorum bona vendebantur.

34. *Alia omnia auderent.*] Id est, qui auderent emere omnium aliorum bona, exceptis solius Pompeii bonis.

Ib. *Unus inventus est.*] Solus Antonius inventus est, qui eâ valuit audaciâ, ut Pompeii bona emeret.

40. *Helluo.*] Helluonem veteres dixêre, qui bona sua immoderatè consumit, & gulæ indulget.

43. *Modò egens, repentè dives.*] Histriones modo divitum, modo egentium personas sustinent. Talis autem fuit Antonius.

44. *Male parta.*] Res quæ voluptatibus & malis artibus comparatæ sunt, per easdem voluptates & malas artes effunduntur. Videtur autem illa Nævii poëtæ sententia.

47. *Pondus argenti.*] Argentum usurpat pro vasis argenteis.

50. *Quæ Charybdis.*] Hyperbole egregia. Charybdis autem vorago quædam fuit, seu potius mare verticibus suis infame, naves submergens; at Poëtæ

rybdin dico? quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum; apothecæ totæ nequissimis hominibus [f] condonabantur: alia mimi rapiebant, alia mimæ: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum: totos dies potabatur, atque id locis pluribus: [g] suggerebantur etiam sæpe (non enim semper iste felix) damna aleatoria: conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, hæc tam celeriter esse consumpta; non modò unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes & regna celeriter [h] tantâ nequitiâ devorare potuisset. At idem ædes etiam & hortos. O audaciam immanem! tu etiam ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum ædium diis penatibus os importunissimum ostendere? Quam domum aliquandiu nemo aspicere poterat, nemo sine lacrymis præterire, hac te in domo tamdiu diversari non pudet? in quâ, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse jucundum. An tu illa in vestibulo rostra, spolia cùm adspexisti, domum tuam te introire putas? fieri non potest: quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es, tamen & te, & tua, & tuos nôsti; nec verò te unquam neque vigilantem, neque in somnis credo [i] mente posse consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, violentus & fu-

[f] *donabantur.* [g] *subjiciebantur.* [h] *tanta prodigalitas.* [i] *tranquillum esse.*

monstrum fuisse quoddam immane fabulati sunt. Vide Virg. Æneid. 3.

51. *Medius fidius.*] Vide Orat. pro Mil. Paragr. XVI. Not. ad lin. 9.

54. *Apothecæ.*] Apothecæ loca sunt, in quibus vinum, oleum, & alia id genus reponuntur.

58. *Damna aleatoria.*] Antonius sæpe magnam pecuniæ jacturam aleæ ludis faciebat.

Ib. Conchyliatis.] Ait Cicero conchyliatis peristromatis Cn. Pompeii lectos in servorum cellis stratos fuisse. Conchylia autem sunt conchæ marinæ genera quædam, quorum ex sanguine purpura tingebatur. Vide Plin. lib. 9.

59. *Peristromatis.*] Peristroma aulæa sunt, & stragula vestimenta sunt.

63. *Ædes & hortos.*] Antonius nempe ingredi ausus est, & emere positos sub hastâ.

64. *Sanctissimum limen.*] Sanctum limen appellat, quia limina fingebant antiqui suum habere deum Limentinum, cui sacra erant.

65. *Diis penatibus.*] Dii penates domestici fuerunt, ut ait Cic. (lib. 2. de Natura Deorum) ita dicti quòd penes nos nati sint, vel quòd non longè absint ab hâc vitâ, sive quòd penitus insident.

Ib. Os importunissimum.] Os pro vultu vel singulari quadam audaciâ & temeritate ponitur.

69. *Vestibulo.*] Vestibulum sæpe sumitur pro loco ante ædes vacuo, per quem à viâ aditus accessusque ad ædes est; aliquando pro atrio etiam usurpatur.

Ib. Rostra.] Rostra earum navium, quas bello Piratico ceperat, erant affixa in vestibulo domûs; quæ tam religiosè hic asservabantur, ut nec emptori eas tollere liceret. Plin. lib. 35. cap. 2.

71. *Te, & tua, & tuos.*] Id est, nosti vitam tuam, res tuas, & tuos necessarios: in quibus omnibus infamis est Antonius.

rens, cùm tibi objecta ſit [k] ſpecies ſingularis viri, perterritum te de ſomno excitari, furere etiam ſæpe vigilantem. Me quidem miſeret parietum ipſorum, atque tectorum: quid enim unquam domus illa viderat, niſi pudicum, niſi ex optimo more & ſanctiſſimâ diſciplinâ? fuit enim ille vir, P. C. ſicut ſcitis, cùm foris clarus, tum domi admirandus; neque rebus externis magis laudandus, quàm inſtitutis domeſticis: hujus in ædibus pro cubiculis ſtabula, pro tricliniis popinæ ſunt: etſi jam negat; nolite, nolite quærere; [l] frugi factus eſt; mimam illam ſuam ſuas [m] res ſibi habere juſſit, ex duodecim tabulis; claves ademit, foraſque exegit: quàm porro ſpectatus civis, quàm probatus; cujus ex omni vitâ nihil eſt honeſtius, quàm quòd cum mimâ fecit divortium.

[k] *imago Pompeii.* [l] *moderatus.* [m] *expulit.*

81. *Stabula.*] Stabulum modò pro diversorio, modò pro lupanari sumitur.

Ib. *Tricliniis.*] Triclinia loca sunt, in quibus habebantur convivia, inde dicta, quòd in iis triplex esset lectus ad accumbendum mensis.

Ib. *Popinæ sunt.*] Popinæ loca sunt, in quibus cibi concinnantur & venduntur; & diversorium est libidinis & gulæ.

Ib. *Etsi jàm negat.*] Antonius negat hæc omnia; quare non est de istis quærendum amplius.

82. *Suas res sibi habere jussit.*] Indicat Cicero, inter Antonium & mimam Cytheridem factum esse divortium; nam hæc divortiorum formula fuit: *Res tuas tibi habeto.* Item, *Res tuas tibi agito.*

83. *Ex duodecim tabulis.*] Ex lege duodecim tabularum ad faciendum divortium causa erat exponenda, eaque justa.

Ib. *Claves ademit.*] Cùm primùm mariti domum mulieres ingrediebantur, iis à marito claves dabantur, quibus indicabatur eas domûs habere potestatem.

Quid egerit Antonius in privatâ vitâ.

XI. At quàm crebro uſurpat, *Et Conſul, & Antonius?* hoc eſt dicere, & Conſul, & impudiciſſimus; & Conſul, & homo nequiſſimus: quid enim eſt aliud Antonius? nam ſi dignitas ſignificaretur in nomine, dixiſſet aliquando, credo, avus tuus, et Conſul, & Antonius; nunquam dixit: dixiſſet etiam collega meus, patruus tuus: niſi tu ſolus es Antonius. Sed omitto ea peccata, quæ non ſunt

1. *At quàm crebro usurpat, et Consul, & Antonius?* A notatione nominis in invidiam trahit Antonium, quoniam ipse nomen suum, & dignitatem in legibus & edictis usurpabat; non enim *Consul Antonius*, sed *Consul*, et *Antonius*, ad majorem sibi auctoritatem conciliandam, opponebat.

3. *Si dignitas.*] Si aliqua fuisset dignitas in Antonii nomine, avus ejus M. Antonius Orator, qui Consul fuit, dixisset se, & Consulem, & Antonium.

5. *Patruus.*] C. Antonius, qui cum Cicerone Consul fuit.

6. *Nisi tu solus es.*] Id est, *nisi dicas solum te nominari Antonium.*

earum partium propria, quibus tu rempublicam vexavisti; ad ipsas tuas partes redeo, id est, ad civile bellum: quod natum, conflatum, susceptum operâ tuâ est; cui bello cùm propter timiditatem tuam, tùm propter libidines defuisti: [a] gustâras civilem sanguinem, vel potius [b] exsorbueras: fueras in acie Pharsalicâ antesignanus: L. Domitium, nobilissimum & clarissimum virum, occideras: multos, qui è prælio effugerant, quos Cæsar, ut nonnullos, fortasse servâsset, crudelissimè persecutos trucidâras? quibus rebus tantis, talibus gestis, quid fuit causæ, cur in Africam Cæsarem non sequerere, cùm præsertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Cæsarem, post ejus ex Africâ reditum, obtinuisti? quo [c] numero fuisti? cujus tu imperatoris Quæstor fueras, Dictatoris Magister Equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, prædæ socius, testamento, ut ipse dicebas, filius, appellatus es de pecuniâ, quam pro domo, pro hortis, pro [d] sectione debebas: primò respondisti planè [e] ferociter; & (ne omnia videar contra te) propemodum æqua & justa dicebas. A me Cæsar pecuniam? cur potiùs, quàm ego ab illo? an ille sine me vicit? at ne potuit quidem: ego [f] ad illum belli civilis causam attuli; ego leges perniciosas rogavi; ego arma contra Consules imperatoresque populi Romani, contra Senatum populumque Romanum, contra deos patrios, arasque & focos, contra patriam tuli: num sibi soli vicit? quorum facinus est commune, cur non sit eorum præda communis?

[a] *effuderas.* [b] *exhauseras.* [c] *gradu.* *emptione.* [e] *arroganter.* [f] *auctor ei fui belli civilis.*

7. *Earum partium.*] Per illas partes, Cæsarianas intelligit, quas secutus est Antonius.

9. *Cui bello.*] Confecto bello Alexandrino, quòd à Cæsare post victoriam Pharsalicam susceptum est, novum contra Scipionem & Catonem in Africâ suscepit, quò non est secutus Cæsarem Antonius.

12. *Antesignanus.*] Dicitur antesignanus qui ante signa pugnat. Vult autem significare, in solâ pugnâ Pharsalicâ fuisse Antonium, ubi sinistrum cornu duxit.

Ib. *L. Domitium.*] L. Domitius Ænobarbus, genere & rebus gestis vir clarissimus, jussus fuerat à Senatu Cæsari in Gallias succedere ante bellum civile.

20. *Testamento.*] Jactabat Antonius se à Cæsare adoptatum.

21. *Appellatus es.*] Appellare debitorem, pro eo quod crebriùs dicitur interpellare, id est, ab eo id quod debet reposcere. Itaque Antonius interpellatus est à Cæsare, ut pecuniam sibi debitam redderet pro Pompeii bonis.

24. *Cæsar pecuniam?*] Nempe Cæsar potest à me pecuniam petere?

28. *Contra deos patrios.*] Aut deos penates intellige, aut deos quos habebat domesticos patria.

29. *Focos.*] Focos volunt res necessarias omnes, sine quibus vivere non possunt homines; vel etiam focus ubi æternus ille ignis à Vestâ fovebatur.

30. *Quorum facinus commune.*] Non solus bellum intulit patriæ Cæsar, sed Antonius, & reliqui qui cum illo erant: quare devictæ illius spolia ad eos omnes pertinere debeat.

Jus postulabas: sed quid ad rem? plus ille poterat. Itaque g excussis tuis vocibus, & ad te, & ad prædes tuos milites misit: cùm repentè à te præclarâ illâ tabulâ prolatâ, qui risus hominum? tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus præter partem Miseni, nihil erat, quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis vero miserabilis adspectus, vestis Pompeii non multa, eaque maculosa; ejusdem quædam argentea vasa h collisa, sordidata mancipia: ut doleremus, quidquam esse ex illis reliquiis, quod videre possemus. Hanc tamen auctionem hæredes L. Rubrii decreto Cæsaris prohibuerunt. i Hærebat nebulo: quò se verteret non habebat. Quin his ipsis temporibus domi Cæsaris percussor ab isto missus, deprehensus dicebatur esse cum sicâ; de quo Cæsar in Senatu, apertè in te invehens, questus est. Proficiscitur in Hispaniam Cæsar, paucis tibi ad solvendum, propter inopiam tuam, prorogatis diebus; ne tum quidem sequeris: tam bonus gladiator rudem tam citò accepisti? hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est, in k suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat? Profectus est tandem aliquando in Hispaniam: sed tutò, ut ait, pervenire non potuit; quonam modo igitur Dolabella pervenit? aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni; aut, cùm suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Cæsar cum civibus; in Thessaliâ, Africâ, Hispaniâ: omnibus affuit his pugnis Dolabella: in Hispaniensi etiam vulnus accepit: si de meo judicio quæris, nollem; sed tamen consilium à

g *examinatis.* h *attrita.* i *dubitābat.* k *quorum erat* justa *possessio.*

31. *Jus postulabas.*] Ironia, quasi æqua, & sibi postularet Antonius.

32. *Et ad prædes.*] Prædes in re nummariâ appellantur, qui vades in re capitali sponsores dicuntur.

33. *Præclarâ tabulâ.*] Tabulam intelligit bonorum Pompeii, quam obtulit Antonius, ut pretium sectionis dissolveret.

35. *Præter partem Miseni.*] De hac re superius.

40. *Hæredes L. Rubrii.*] Illi hæredes, decreto Cæsaris interposito, auctionem prohibuerunt, quia Antonius bona eorum acceperat.

41. *Nebulo.*] Ex Pompeio Festo: *Nebulo est qui non pluris est quàm nebula; aut qui non facilè prospici potest, qualis sit, nequam, & nugator.*

Ib. *Ipsis temporibus.*] Quibus nempe hæc actio fiebat.

42. *Ab isto missus.*] Ab Antonio.

44. *Proficiscitur in Hispaniam.*] Confecto bello Africano, profectus est Cæsar in Hispaniam, ubi filius Pompeii ingentem confecerat exercitum, ut patris mortem ulcisceretur.

46. *Tam bonus gladiator.*] Vocat Antonium gladiatorem, quia civium sanguinem in bello civili effuderat.

Ib. *Rudem tam cito accepisti?*] Rudis fœminino genere virga est, quâ donati gladiatores emeriti erant; neque deinceps cogi ad prœlium poterant.

51. *Ista causa.*] Cæsaris videlicet.

52. *Ter depugnavit Cæsar.*] Primo pugnavit in Thessalia cum Pompeio ad Pharsalum; in Africâ cum Scipione & Juba ad Thapsum; in Hispaniâ cum liberis Pompeii ad Mundam.

54. *In Hispaniensi etiam.*] Ad Mundam fluvium vulneratus est Dolabella, & desperatis ferè rebus, de morte sibi violentâ afferendâ Cæsar cogitavit.

primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu verò quis es? Cn. Pompeii liberi primùm patriam repetebant; esto: fuerit partium hæc causa communis: repetebant deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quæ tu invaseras; hæc cùm repeterent armis ii; quorum erant legibus (etsi in rebus iniquissimis quid potest esse æqui?) tamen erat æquissimum contra Cn. Pompeii liberos Cn. Pompeii pugnare sectorem.

XII. An tu Narbone in mensas hospitum cùm vomeres, Dolabella pro te in Hispaniâ dimicaret? Qui verò Narbone reditus? & tamen quærebat, cur ego ex ipso cursu tam subitò revertissem. Exposui nuper, P. C. causam reditûs mei; volui, si possem, etiam ante Kalendas Januarias prodesse reipublicæ: nam quòd quærebas quomodo rediissem; primùm luce, non tenebris; deinde, cum calceis & togâ, nullis nec gallicis, nec lacernâ. At etiam adspicis me, & quidem, ut videris, iratus: a næ tu jam mecum in gratiam redeas, si scias, quàm me pudeat nequitiæ tuæ, cujus te ipsum non pudet. Ex omnibus omnium flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi; qui Magister Equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum Consulatum peteres, vel potiùs b rogares, per municipia, coloniasque

a *certè.* b *flagitares.*

57. *Fuerit hæc.*] Patria communis erat Pompeianis & Cæsarianis.

58. *Focos.*] Ad focos sacra fiebant diis Laribus, quos præcipuè religione familiæ venerabantur, iisque aras consecrabant.

61. *Tamen erat æquissimum.*] Non iniquum esse videbatur, si pugnaret Antonius pro rebus non reddendis, quas sibi proprias vindicaverat, utpote quas à Cæsare redemerat in auctione.

1. *Narbone.*] Narbo, qui olim Martius dictus est, Galliæ Braccatæ olim nobilissimum emporium, & colonia Romanorum.

2. *Pro te dimicaret.*] Cùm dimicaret Dolabella, ne Respublica & patrimonium suum direptum ab Antonio perderet, Antonius ipse Narbone crapulæ se dabat.

Ib. *Qui verò Narbone reditus.*] Arguerat reditum Ciceronis Romam Antonius; at ostendit, longè turpissimum ex Galliâ Antonii fuisse; rediit enim Cicero ut patriæ consuleret in electione Consulum; at Antonius rediit, quia audivit Cæsarem interfectum esse; & domum noctu venit veste servili indutus.

7. *Nec gallicis.*] Gallicæ fuerunt soleæ, & calceamenta effœminatorum hominum, quibus uti viros indecorum erat.

Ib. *Lacernâ.*] Lacerna idem est ac penula, & vestimenti genus brevius, quo milites utebantur; indecorum autem fuit Senatorem cum lacernâ & gallicis ad comitia Consulatum petiturum venire.

11. *Magister Equitum viderere.*] Non sibi videri debet reverà fuisse verus magister equitum Antonius, quia hanc dignitatem oppressâ Republicâ obtinuit.

13. *Coloniasque Galliæ.*) Cùm audiit Antonius redire à Galliâ Cæsarem in urbem, ad eum venit ille, ut favore municipiorum, & coloniarum quæ erant in Galliâ, illius in Consulatu collega fieret; nam municipia & coloniæ jus habebant civitatis, & dandi suffragii in comitiis Consularibus; ad quæ cum gallicis & lacernâ venit rogaturus, ut pro se apud Cæsarem intercederent. Id autem vehementer arguit Cicero quasi alienum à more consuetudineque Romanorum, qui non rogare, sed petere Consulatum solebant à viris probis: peti quidem poterat, sed non erat precibus efflagitandus.

Galliæ, à quâ nos tum, cùm Consulatus petebatur, non rogabatur, petere Consulatum solebamus, cum gallicis & lacernâ cucurristi. At videte levitatem hominis. Cùm horâ diei decimâ ferè ad Saxa rubra venisset, delituit in quâdam cauponulâ, atque ibi se occultans, perpotavit ad vesperum: inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit capite involuto. Janitor, Quis tu? à Marco tabellarius. Confestim ad eam, cujus causâ venerat, deducitur, eique epistolam tradit: quam cùm illa legeret flens (erat enim amatoriè scripta: [c] caput autem literarum, sibi cum illâ mimâ posthac nihil futurum; omnem se amorem abjecisse [d] illinc, atque in hanc transfudisse) cum mulier fleret uberiùs, homo misericors ferre non potuit: caput [e] aperuit; in collum invasit. O hominem nequam! (quid enim aliud dicam? magis propriè nihil possum dicere) ergo ut te catamitum, nec opinatò cùm ostendisses, præter spem mulier aspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbâsti? & domi quidem causam amoris habuisti, foris etiam turpiorem, ne L. Plancus prædes tuos venderet: productus autem in concionem à Tribuno-plebis, cùm respondisses, te rei tuæ causâ venisse, populum [f] in te dicacem etiam reddidisti.

[c] *initium.* [d] *ab ea.* [e] *detexit.* [f] *conviciantem tibi.*

16. *Diei decimâ ferè.*] Romani veteres diem in horas duodecim, & noctem in totidem dividebant; quare horas inæquales, & æstate quidem diurnas longiores, breviores nocturnas, hieme contra, nocturnas longiores, breviores diurnas habuerunt; cum autem sol medium cursûs spatium confecerat, sextam horam numerabant; per decimam autem quarta nostra serotina intelligenda est.

17. *Ad Saxa rubra.*] Saxa rubra locus est in viâ Cassiâ inter urbem & Veios. Vide Livium, lib. 2. Ibi ceciderunt Fabii trecenti.

18. *Inde cisio.*] Cisium genus rhedæ celerrimum est, (*vehiculi biroti genus*, Nonio Marc.)

20. *A Marco.*) Id est, à Marco Antonio tabellarius est.

Ib. *Ad eam.*) Fulviam indicat.

23. *Illâ mimâ.*) Cytheride, quam Volumniam nominaverat.

26. *O hominem nequam!*) Nemo vir turpior effœminato; & nequam dicitur quasi nequicquam.

27. *Catamitum.*) Catamitus dicitur puer meritorius, ut ait Servius ad Ecl. 8. qualis fuit Ganymedes.

28. *Terrore nocturno.*) Cùm fama fuit in urbem Antonium advenisse, crediderunt omnes mortuum fuisse Cæsarem.

30. *L. Plancus.*) Is est Plancus Munatii Planci frater, Ciceroni amicissimus, ad quem plures sunt ejus epistolæ. Cum autem tum Reipub. tùm Cæsari multas pecunias deberet Antonius, quibus impar erat solvendis, Plancus ille Tribunus-plebis sponsores Antonii se venditurum minatus est; à quo cùm urgeretur Antonius, dixit in concione se rediisse ut rem suam ageret; cui dicenti non credidit populus, persuasus ob mortem Cæsaris rediisse.

Quid egerit Antonius in Consulatu.

XIII. Sed nimis multa de nugis: ad majora veniamus. Cæsari ex Hispaniâ redeunti obviam longissimè processisti: celeriter

[a] iſti, & rediſti, ut cognoſceret, te, ſi minùs fortem, attamen [b] ſtrenuum: factus es ei rurſus neſcio quomodo familiaris; [c] habebat hoc omninò Cæſar; quem planè perditum ære alieno egentemque, ſi eundem nequam hominem audacemque cognoverat, hunc in familiaritatem libentiſſimè recipiebat. His igitur rebus præclarè commendatus, juſſus es renunciari Conſul, & quidem cum ipſo: nihil queror de Dolabellâ, qui tum eſt impulſus, inductus, eluſus. Quâ in re quanta fuerit utriuſque veſtrûm perfidia in Dolabellam, quis ignorat? ille induxit, ut peteret: promiſſum & receptum intervertit, ad ſeque tranſtulit: tu ejus perfidiæ voluntatem tuam [d] adſcripſiſti. Veniunt Kalendæ Januariæ: cogimur in Senatum: invectus eſt copioſiùs multò in iſtum & paratiùs Dolabella, quàm nunc ego. Hic autem iratus quæ dixit, dii boni! cùm primùm Cæſar oſtendiſſet, ſe, priùs quàm proficiſceretur, Dolabellam Conſulem eſſe juſſurum; quem negant regem, qui & faceret ſemper ejuſmodi aliquid, & diceret: ſed cùm Cæſar ita dixiſſet, tùm hic bonus Augur eo ſe ſacerdotio præditum eſſe dixit, ut comitia auſpiciis vel impedire, vel vitiare poſſet; idque ſe facturum eſſe aſſeveravit. In quo primùm incredibilem ſtupiditatem hominis cognoſcite. Quid enim? iſthuc,

[a] *iviſti.* [b] *promptum.* [c] *erat eâ indole.* [d] *addidiſti.*

9. *Cum ipso.*] Cæsar quartùm Consul factus est, sibique collegam assumpsit Antonium, ut postea Dolabellam sibi substitueret, quia abdicare se consulatu volebat Cæsar.

Ib. *Nihil queror de Dolabellâ.*) Cum Antonius videret sibi dari collegam in Consulatu Dolabellam inimicissimum, in eum vehementissimè invectus est, & re infectâ Senatus dimissus est. Cùmque in eâdem semper esset Cæsar voluntate, auguria Antonius objecit.

Ib. *Impulsus.*] Dolabella ad petendum Consulatum à Cæsare impulsus fuerat; à quo postea deceptus est. Nam assumpsit collegam Antonium.

11. *Ille.*) Cæsar.

12 *Intervertit.*] Intervertere propriè est rem alicui promissam ad se transferre, & efficere malitiosè, ne justo possessori restituatur.

13. *Kalend. Jan.*] His Kalendis inibant Magistratum Consules, & Senatum boni ominis causâ convocabant.

14. *In istum.*] In Antonium invectus est Dolabella, cùm non auderet in Cæsarem, à quo deceptus fuerat.

15. *Hic autem iratus.*] Antonius.

16. *Prius quàm proficisceretur.*] Cæsar cogitabat de bello Parthis inferendo, & de substituendo sibi Dolabella Consule.

17. *Esse jussurum.*] Invidiosè hac voce *jussurum* utitur, quasi summum sibi Reip. dominatum Cæsar assumpsisset. Nam pertinebat tantùm ad Consules interrogare, & ad populum jubere.

Ib. *Quem negant regem.*] Dicebant illi Cæsarem non Regem esse, cùm reverà Rex esset, cùm omnia ad arbitrium ageret in Repub.

19. *Bonus Augur.*] Ironia.

Ib. *Sacerdotio.*] Auguratum intelligit, qui sacer habebatur.

20. *Comitia auspiciis.*] Sicut intercedere Tribuni poterant, ita augures obnunciare, ne cum populo ageretur.

Ib. *Vitiare.*] Postquam habita erant comitia, poterant ostendere Augures in electione Consulum vitium aliquod vel defectum fuisse, v. g. quod de cœlo servatum non sit, quod tonuerit, pluerit. &c.

22. *Isthuc.*) Ostendit stultitiam Antonii, quia ignoravit quid sit Augurium,

quod te sacerdotii jure facere posse dixisti, si augur non esses, & Consul esses, minùs facere potuisses? vide ne etiam facilius: nos enim nunciationem solùm habemus; Consules & reliqui magistratus etiam spectionem. Esto: hoc imperitè, nec enim ab homine nunquam sobrio postulanda prudentia: sed videte impudentiam: multis ante mensibus in Senatu dixit, se Dolabellæ comitia aut prohibiturum auspiciis, aut id facturum esse, quod fecit: quisquamne [e] divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi de cœlo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges; &, si quis servavit, non [f] habitis comitiis, sed priùs quàm habeantur, debet nunciare: verùm implicata inscitia impudentiâ est, si nec scit quod Augurem, nec facit quod pudentem decet. Atque ex illo die recordamini ejus usque ad idus Martias Consulatum: quis unquam apparitor tam humilis, tam abjectus? nihil ipse poterat: omnia rogabat: caput in aversam lecticam inferens, beneficia, quæ venderet, à collegâ petebat. Ecce Dolabellæ comitiorum dies; sortitio prærogativæ; quiescit; renunciatur; tacet: prima classis vocatur; renunciatur: de-

[e] *prævidere.* [f] *completis.*

24. *Minus facere potuisses.*] Id est, multò plus impedire Consul comitia potuisses.

Ib. *Vide ne etiam facilius.*] Id est, multo facilius potuisses facere.

25. *Nos.*) De se loquitur, quia inter Augures adscriptus fuerat.

Ib. *Nunciationem.*) Poterant tantum Augures obnunciare quòd tonuerit, quòd pluerit, &c. At verò Senatus & Consules inspicere & judicare an impediri possit quod obnunciatum est. (*Spectio in auguralibus ponitur pro aspectione*, inquit Festus; quod quidam nescientes pro *spectionem* hic reponunt *inspectionem.*]

26. *Esto.*) Concedit se Antonium imprudentiæ arguisse, quam jam in eo singularem esse confirmat. Nam multis ante mensibus Dolabellæ minatus erat, aut prohibiturum auspiciis comitia, aut per se prohibiturum.

31. *De cœlo servare.*) Id est, auspicia cœlum observando captare.

Ib. *Per leges.*] Lex Ælia & Fusia vetabat de cœlo servare, dum agebatur cum populo, quia id ante fieri conveniebat.

33. *Implicata inscitia.*) Implicatam inscitiam Antonii ait, quia admixtam habet impudentiam: inscitia illius singularis est, quia rationem auguriorum ignorat; impudentia vero, quia minatur se impediturum quod sine causâ prohibere non potest, & de futuris se divinaturum dixit.

35. *Ad idus Martias*] Hoc tempore Cæsar interfectus est.

36. *Quis unquam apparitor.*) Apparitor dicitur, qui jussa principum vel magistratuum exequitur.

37. *Omnia rogabat.*) Antonius omnia rogabat Cæsarem.

Ib. *In aversam lecticam.*) Lecticam, quâ Cæsar vehebatur, comitabatur Antonius.

38. *Quæ venderet.*) Gratis accipiebat Antonius à Cæsare beneficia, quæ postea aliis vendebat.

Ib. *Ecce Dolabellæ comitiorum dies.*) Cùm Cæsar ad Parthos profecturus esset, proximè voluit Consulatum abdicare, & dare Dolabellæ; quare ad comitia populus convocatus est.

39. *Sortitio prærogativæ.*) Supple *fit*, Duo fuerunt genera Tribuum, quæ suffragium ferebant: alteræ prærogativæ dicuntur, alteræ jure convocatæ. Prærogativæ quæ primæ ferunt suffragium, aliæ quæ jure convocatæ sunt; secundo loco, quæ ex magnâ parte prærogativarum suffragium sequebantur in creandis Magistratibus.

Ib. *Quiescit.*) Nihil agit Antonius.

40. *Renunciatur.*) Consul fit Dollabella: & nihil agit Antonius.

Ib. *Prima classis.*) Prima classis vocatur per præconem ad ferendum suffragium; observa autem quasque tribus in quinque classes, classes vero in centurias, fuisse distributas.

Ib. *Renunciatur.*) Id est, primæ clas-

inde, ut adsolet, suffragatum secunda classis vocatur; quæ omnia citiùs sunt facta, quàm dixi. g Confecto negotio, bonus Augur (Lælium diceres) ALIO DIE, inquit. O impudentiam singularem! quid videras? quid senseras? quid audieras? nec enim te de cœlo servâsse dixisti, neque hodie dicis: id igitur obvenit vitium, quod tu jam Kalendis Januar. futurum esse prævideras, & tantò antè prædixeras. Ergo, herculè, magnâ, ut spero, tuâ potiùs, quàm reipublicæ calamitate, ementitus es auspicia: obstrinxisti populum Romanum religione: Augur Auguri, Consul Consuli obnunciavisti. Nolo plura, ne acta Dolabellæ videar h convellere; quæ necesse est aliquando ad nostrum collegium deferantur. Sed arrogantiam hominis insolentiamque cognoscite: quamdiu tu voles, vitiosus Consul Dolabella: rursus cùm voles, salvis auspiciis creatus: si nihil est, cùm Augur iis verbis nunciat, quibus tu nunciâsti; confitere te, cùm, ALIO DIE, dixeris, sobrium non fuisse: sin est aliqua vis in istis verbis, ea quæ sit, Augur à collegâ requiro.

XIV. Sed ne fortè, ex multis rebus gestis M. Antonii, rem unam

g *lato suffragio.* h *rescindere.*

sis suffragio Dolabella Consul renunciatur.

41. *Suffragatum.*] Ad ferendum de more suffragia secunda classis vocatur.

42. *Bonus Augur.*] Antonium ironicè comparat cum Lælio augure sapientissimo; cujus summa fuit nominis auctoritas in Repub. De hoc Cic. in claris Orat. loquitur.

43. *Alio die.*] Cùm vidit Antonius Dolabellam Consulem electum, tunc eligendum alio die dixit esse, quasi vitiosè creatus esset.

44. *Quid videras.*) Jam impudentiam Antonii vituperat, qui cùm ne aves vidisset, nec sensisset pluvias, aut terræ motum, nec audivisset tonitru, ausus est tamen comitia illa Consularia tanquam vitiosa reprehendere.

45. *Obvenit vitium.*] Cùm Cæsar sibi collegam Antonium assumpsisset, statuissetque statim Consulatum abdicare, renunciari Consulem Dolabellam voluit: at Antonius objecit Auguria, utpote offensus Dolabellæ, quem non posse Consulem fieri, sine magnâ Reipublicæ calamitate dixit, neglectâ præsertim Augurum religione. Ait autem Cicero quod prævisum ab Antonio vitium evenerit, sed quod prædicta calamitas in eum potius, quàm in Remp. recidet.

48. *Ementitus es auspicia.*] Finxit auspicia Antonius, cùm reverâ nulla essent, quibus à Consulatu Dolabella prohiberetur.

Ib. *Obstrinxisti populum Rom.*] Deorum metu & irâ populum Romanum perculit Antonius, cùm dixit ab eo contra auspiciorum religonem Dolabellam renunciatum esse Consulem.

49. *Augur Auguri.*) Antonius Augur erat, & Consul; & Cæsar Augur etiam & Consul. Consules autem inter se & vitiare, & retinere auspicia poterant. Alii autem Magistratus inferiores obnunciare Consulibus non poterant.

51. *Ad nostrum collegium.*) Augurum collegium intelligit; ad quos videlicet pertinebat statuere de vitiis auspiciorum.

53. *Vitiosus Consul.*] Vitiosus Consul dicitur, in cujus creatione vitium aliquod obvenit, cùm aliquid animadversum est, ut cùm pluit, vel fulgur visum est, vel aliquid ejusmodi evenit. Salva autem auspicia dicuntur, in quibus nihil tale accidit.

54. *Si nihil est.*] Si nihil ab augure servatum est.

56. *Sin est aliqua.*) Si quid est servatum quod nunciandum esset.

57. *Augur.*) Ego qui sum Augur.

[a] pulcherrimam tranſiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non diſſimulat, P. C. apparet eſſe commotum; ſudat, pallet: quidlibet, modò ne [b] nauſeet, faciat, quod in porticu Minuciâ fecit: quæ poteſt eſſe turpitudinis tantæ defenſio? cupio audire; ut videam ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in roſtris collega tuus, amictus togâ purpureâ, in sellâ aureâ, coronatus: adſcendis: accedis ad ſellam; (ita eras Lupercus, ut te Conſulem eſſe meminiſſe deberes] diadema oſtendis: gemitus toto foro; unde diadema? non enim abjectum ſuſtuleras, ſed attuleras domo meditatum & cogitatum ſcelus. Tu diadema imponebas cum [c] plangore populi; ille cum plauſu rejiciebat. Tu ergo unus, ſcelerate, inventus es, qui, cùm auctor regni eſſes, eum, quem collegam habebas, dominum habere velles, & idem [d] tentares, quid populus Romanus ferre & pati poſſet. At etiam miſericordiam captabas, ſupplex te ad pedes adjiciebas? quid petens? ut ſervires; tibi uni peteres, qui ita à puero vixeras, ut omnia paterere, ut facilè ſervires? à nobis populoque Romano mandatum id certè non habe-

[a] *turpiſſimam.* [b] *evomat.* [c] *gemitu.* [d] *experireris.*

2. *Lupercalia.*) Lupercalia sacra quædam fuerunt, quæ mense Februario à Lupercis, id est, Sacerdotibus Panos, in ejus honorem celebrabantur. Nam ut ait Servius in lib. 8. Æneid. dum illa peragerentur quondam, pecora Romanorum subitò à latronibus rapta sunt. Illi projectis vestibus latrones persecuti sunt, quibus oppressis, ac receptis pecoribus, propter rem benè gestam à nudis, consuetudo invaluit, ut nudi Lupercalia celebrarent. Eorum primus institutor Romulus à Valerio Max. dicitur; vultque in memoriam Romuli & Remi nutritorum à Lupà celebrari.

4. *Porticu Municia.*) Porticus illa Minucia in nonâ urbis regione fuit, quæ Minuciâ vel à portâ dicta est, vel ab arâ juxta illam, quæ Minucio sacra fuit, quem deum Romani colebant.

6. *Ubi rhetoris.*) Sextum Clodium intelligit Rhetorem suum, de quo supra.

7. *In rostris collega tuus.*) Rostra erant in foro Romano, ubi habebantur conciones ad populum.

Ib. *Collega tuus.*) Julius Cæsar in rostris sedebat, eos verò tantùm pertinuit sedere, qui judicabant.

Ib. *Togâ purpureâ.*) Toga purpurea Regum erat & triumphantium.

8. *In sella aurea, coronatus.*) Sellâ aureâ Reges utebantur, quam etiam Cæsari Senatus decrevit, cum potestate perpetuò lauream coronam, auream in Ludis gestandi.

Ib. *Adscendis.*) Adscendit ad rostra Antonius.

Ib. *Accedis ad sellam.*) In quâ sedebat Cæsar.

9. *Ita eras Lupercus.*) Lupercus ab arcendis lupis dicitur: Consul verò à Consulendo, quia patriæ consulere debet. Lupercorum autem proprium erat insolescere, Consulis autem gravitatem præ se ferre, à quâ maximè alienus est Antonius.

Ib. *Diadema*) Diadema regum est insigne, & fascia quædam, quæ eorum capiti circumligatur. Corona etiam regum est, sed cum hoc discrimine, quod etiam privatis civibus ob rem bene gestam, & triumphantibus concederetur.

10. *Gemitus toto foro.*) Id est, gemitus in foro à toto populo factus est.

11. *Meditatum & cogitatum scelus.*) Non ex improviso ostendit illud diadema quasi statim repertum, sed per summum scelus meditatus domi fuerat Cæsari imponere, quo summum ejus in totum populum dominatum ostenderet.

17. *Tibi uni peteres.*) Tolerabile fuisset, si petiisset, ut uni sibi servire licuisset.

das. O præclaram illam eloquentiam tuam, cùm es nudus concionatus! quid hoc turpius? quid fœdius? quid ſuppliciis omnibus dignius? num expectas, dum te ſtimulis fodiam? hæc te, ſi ullam partem habes ſensûs, lacerat, hæc cruentat oratio. Vereor ne imminuam ſummorum virorum gloriam: dicam tamen dolore commotus: quid indignius, quàm vivere eum, qui impoſuerit diadema; cùm omnes fateantur jure interfectum eſſe, qui abjecerit? At etiam adſcribi juſſit in faſtis, ad Lupercalia, C. CÆSARI, DICTATORI PERPETUO, M. ANTONIUM CONSULEM POPULI JUSSU REGNUM DETULISSE, CÆSAREM UTI NOLUISSE. Jam jam minimè miror, te otium perturbare; non modò urbem odiſſe, ſed etiam lucem; cum perditiſſimis latronibus non ſolùm de die, ſed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace conſiſtes? qui locus tibi in legibus & in judiciis eſſe poteſt, quæ tu, quantum in te fuit, dominatu regio ſuſtuliſti? Ideone L. Tarquinius exactus; Sp. Caſſius, Sp. Melius, M. Manlius necàti, ut multis pòſt ſeculis, à M. Antonio, quod fas non eſt, rex Romæ conſtitueretur? Sed ad auſpicia redeamus. De quibus rebus Idibus Martiis fuit in Senatu Cæſar acturus, quæro tum tu quid egiſſes? Audiebam quidem te paratum veniſſe, quod me de ementitis auſpiciis, quibus ta-

20. *Nudus concionatus.*) Luperci nudi incedebant in Lupercalibus; & cùm Lupercus esset Antonius, meritò dicit nudum concionatum esse.

26. *Interfectum esse.*] Cæsar interfectus fuit a Bruto & Cassio, cæterisque conjuratoribus, quia regium sibi dominatum vindicare videbatur, cujus tamen respuit insignia. At Antonius longè dignior morte fuit, qui ei illud voluit imponere.

27. *In fastis ad Lupercalia.*] Fasti libri sunt, quibus anni totius descriptio continetur, & in quos acta Consulum referebantur.

Ib. *Ad Lupercalia.*] Designat tempora quibus hoc diadema ab Antonio Cæsari oblatum est. Sic in Epist. Cic. ad Brut. *Decrevi ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur.*

28. *Dictatori perpetuo.*] Invidiosè dicit inscripsisse, *Dictatori perpetuo*, quia Dictator in discordiis civium tantùm ad sex menses creabatur.

29. *Populi jussu regnum detulisse.*] Turpiter mentitur Antonius populum imperium regni Cæsari detulisse.

32. *De die.*] De die vivunt qui palam, sine pudore, interdiu voluptatibus indulgent, tempestiva quæ vocantur convivia celebrantes. *In diem* vivere dicuntur, qui diei tantùm præsentis rationem habent, & de crastino non cogitant: quod latrones & impudentissimi quique faciunt.

35. *L. Tarquinius.*] Is septimus & ultimus fuit regum Romanorum, qui à L. Bruto ejectus est.

Ib. *Sp. Cassius.*] Cùm ille Cassius pro frumento Siculo pecuniam acceptam populo dedisset, necatus est. Vide Liv. lib. 2.

36. *Sp. Melius.*] Sp. Melius eques Romanus cùm suâ impensâ populo frumentum largitus esset, atque ob id factum in regni affectandi suspicionem venisset, ab Ahalâ Servilio, Equitum Magistro, jussu Cincinnati Dictatoris occisus est. Vide Liv. lib. 4.

Ib. *M. Manlius.*] M. Manlius Capitolium contra Gallos defendit; cùm verò multos ære alieno oppressos liberaret, affectandi regni crimine damnatus de rupe Tarpeiâ dejectus est: & Senatusconsultum factum, ne quis de gente Manliâ Marci cognomen assumeret.

38. *Cæsar acturus.*) Acturus erat Cæsar de auspiciis ab Antonio nunciatis contra Dolabellam, quem Cæsar profecturus brevi ad Parthos substituere sibi Consulem volebat.

40. *Ementitis.*) Ementiri quis auspicia dicitur, qui falsò obnunciat, & se de Cœlo servasse asserit, cùm tamen non servarit.

men parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem [c] fortuna populi Romani: num etiam tuum de auspiciis judicium interitus Cæsaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, prævertendum est.

XV. Quæ tua fuga? quæ formido præclaro illo die? quæ propter conscientiam scelerum desperatio vitæ? cùm ex illâ fugâ, beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti? O mea frustra semper verissima Auguria rerum futurarum! dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cùm me ad te ire vellent, ut ad defendendam rempublicam te adhortarer: quoad metueres, omnia te promissurum: simul ac timere desiisses, similem te futurum tui. Itaque cùm cæteri Consulares irent, redirent, in sententiâ mansi: neque te illo die, neque postero vidi: neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste fœdere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in ædem Telluris, & quidem invitus, cùm omnes aditus armati obsiderent; qui tibi ille dies, Antoni, fuit? quanquam mihi subitò inimicus extitisti, tamen me tui miseret, quod tibi invideris. Qui tu vir, dii immortales! & quantus fuisses, si illius diei [a] mentem servare potuisses? pacem haberemus, quæ erat facta per obsidem puerum nobilem [M. Antonii filium] M. Bambalionis nepotem: quanquam te bonum timor faciebat, non diuturni magister officii; improbum fecit ea, quæ dum timor abest, à te non discedit, audacia: etsi tum, cùm optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri [b] tyranni, si illud funus

[c] *felicitas.* [a] *consilium* [b] *Cæsaris.*

43. *Interitus Cæsaris.*] Illo tempore Cæsar interfectus.

Ib. *Incidi in id tempus.*] Ait jam se nolentem, & præter consilium suum, in ea tempora incidisse, quæ mortem Cæsaris subsecuta sunt.

1. *Quæ tua fuga.*] Non prius audivit mortem Cæsaris Antonius, quàm abjectis Consularibus insignibus, fugâ suæ saluti consuluerit.

2. *Beneficio eorum.*] Brutus, Cassius, aliique qui Cæsarem occiderunt, sed Brutus præsertim, cùm de Antonio quoque interficiendo ab iis deliberaretur, vetuit ne ille occideretur, ut Plutarchus refert.

4. *Frustra semper verissima.*) Vera quidem erant Auguria Ciceronis, quia ante & post civile bellum prænunciavit quæ erant eventura, & reverà evenerunt; sed quibus nec Cæsar, nec Pompeius, nec Brutus credere voluerunt. Persuaserat enim Cæsari & Pompeio, ut res inter se componerent, & Bruto, ut Antonio diffideret; sed nemo eorum eum dicentem audivit.

5. *Liberatoribus nostris.*] Liberatores appellat Brutum, Cassium, aliosque conspiratores, qui, interfecto Cæsare, in Capitolium se receperunt.

11. *Post diem tertium.*] Nempe à morte Cæsaris.

12. *Ædem Telluris.*) De eâ dictum est, Philip. I. Parag. I. not. ad l. 7.

13. *Obsiderent.*] M. Lepidus post cædem Cæsaris, per noctem forum militibus replevit.

17. *M.' Antonii filium.*) M. Antonius filium obsidem in Capitolium ad Brutum miserat, de quo Philip. I. Parag. I. not. ad l. 14.

18. *Bambalionis.*] De isto Bambalione dictum est Philip. II. Parag. not. ad l. 7.

Ib. *Non diuturni magister officii.*] Timor homines in officio continet, sed non diu.

fuit, sceleratissimè præfuisti: tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio: tu, tu, inquam, illas faces incendisti, & eas, quibus semiustulatus ille est, & eas, quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit; tu illos impetus perditorum hominum, & ex maximâ parte servorum, quos nos vi manuque repulimus, in nostras domos immisisti. Idem tamen, quasi fuligine abstersâ reliquis diebus in Capitolio præclara Senatusconsulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis tabula, neve cujus beneficii figeretur. Meministi ipse de exulibus: scis de immunitate quid dixeris; optimum verò, quod Dictaturæ nomen in perpetuum de republicâ sustulisti; quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut ejus omnem, propter proximum Dictatorem, tolleres metum; [c] constituta respublica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia, te gubernante, naufragia metuebam. Num me igitur fefellit? aut num diutiùs sui potuit esse dissimilis? inspectantibus vobis, toto Capitolio tabulæ figebantur: neque solùm singulis [d] veniebant immunitates, sed etiam populis universis: civitas non jam sigillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si hæc manent, quæ stante republicâ manere non possunt, provincias universas, P. C. perdidistis: neque vectigalia solùm, sed etiam imperium populi Romani hujus domesticis [e] nundinis diminutum est. Ubi est septies millies sestertiûm, quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat? funestæ illius

[c] *pacata.* [d] *vendebantur.* [e] *pactionibus.*

22. *Pulchra laudatio.*] Ironia. Antonius orationem habuit ad populum de Cæsaris laudibus, in quâ concitavit populum contra illius interfectores.

Ib. *Tua miseratio.*] Populum non solum verbis, sed etiam ostensâ Cæsaris imagine, quam ex cerâ confecerat, & tunicâ sanguine conspersâ, manibus acceptâ & explicatâ ad miserationem provocavit. Appianus & Plutarchus.

23. *Tua cohortatio.*] Eâdem Oratione populum ad vindicandam Cæsaris mortem impulit.

Ib. *Illas faces incendisti.*] Commota plebs Antonii Oratione, facibus ex rogo Cæsaris acceptis, domum Bellieni Senatoris combussit, & ad aliorum percussorum ædes cucurrit, ad eas pariter incendendas; sed à Dolabellâ alio Consule vix repulsa est.

27. *Fuligine.*] Dum haberet Antonius suam Orationem, à rogi fumo, in quo comburebatur Cæsaris cadaver, fuliginosus factus est.

29. *Immunitatis tabula.*] Multæ immunitates & vacationes à bello militibus datæ fuerunt à Cæsare, quas ultrò conferre Antonius volebat, sed suadente Servio Sulpicio, Senatusconsultum factum est, quo vetabatur ne qua ejusmodi deinceps immunitas valeret.

Ib. *Figeretur.*] Leges, decreta, & alia ejusmodi beneficia, quæ concedebantur, tabulis æreis incisa, in Capitolio & in aliis locis publicis figebantur, ut omnibus innotescerent.

31. *Dictaturæ nomen.*] Tulit, ne quis ullam ob causam de Dictatore creando referret, neve Dictaturam oblatam acciperet; qui secus facit, eum necare jus fasque esset.

39. *Civitas.*] Romana civitas singulis & privatis hominibus dabatur.

44. *Septies millies sestertiûm.*] Id est, septemdecim milliones & quingenta millia aureorum nostratium Gallicorum.

44. *Quod in tabulis.* Loquitur de tabulis, in quibus summæ pecuniarum continebantur.

Ib. *Ad Opis.*] Supple *ædem* Opis, ubi erat ærarium.

quidem pecuniæ; sed tamen, si iis, quorum erant, non redderentur, quæ nos à tributis possent vindicare. Tu autem H. S. quadringenties, quod idibus Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Apriles dedere desiisti? [Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar?] Sunt equidem innumerabilia, quæ à diversis emebantur [f] non insciente te: sed unum egregium de rege Dejotaro, populo Romano amicissimo, decretum in Capitolio fixum: quo proposito, nemo erat, qui in ipso dolore risum posset continere. Quis enim cuiquam inimicior, quam Dejotaro Cæsar? æque atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rempublicam populi Romani caram esse sentiebat. Igitur à quo vivo, nec præsens, nec absens rex Dejotarus quidquam æqui boni impetravit, apud mortuum factus est [g] gratus. Compellârat hospitem præsens, computârat, pecuniam imperârat, in ejus tetrarchiam unum ex Græcis comitibus suis collocârat: Armeniam abstulerat à Senatu da-

[f] *te conscio.* [g] *gratiosus.*

44. *Funestæ illius quidem pecuniæ.*] Pecunias ait esse funestas, quia ex proscriptione bonorum collectæ erant, qui Pompeio adhæserant.

46. *Quæ nos à tributis.*] Illæ pecuniæ, quanquam injustè collectæ sint, poterant tamen privàtos cives ab illis pecuniis eximere, quas solvere coguntur Reip.

Ib. *H. S. quadringenties.*] Id est, millionem unum auri Gallici.

48. *Debere desiisti.*] Quærit quomodo æs dissolverit Antonius tam subito. Ironicè loquitur, quia reverà non ille dissolverat, sed jure quodam tyrannico sibi vindicaverat.

Ib. *De commentariis infinitis.*) De his dictum est Phil. I. Parag. 1. 18.

51. *De rege Dejotaro.*) Dejotarus Rex Gallogræciæ, amicus populi Romani, & Rex Armeniæ minoris à Senatu appellatus, cum Pompeio fuit in acie Pharsalicâ; at victo Pompeio à Cæsare, in regnum suum se recepit; satisfecit Cæsari, ad quem equites & pecuniam ab eodem Cæsare imperatam misit; quem etiam ad bellum contra Pharnacem proficiscentem in castello suo Luceio recepit. Is à suis accusatus, quasi Cæsarem apud se divertentem occidere voluisset, à Cicerone defensus est; sed tamen alterâ Gallogræciæ parte à Cæsare multatus est, & ablata data ei à Senatu Armenia: at interfecto Cæsare quidquid ablatum fuit, ei redditum est. Verùm Antonius legatis Regis & hospitibus dissuadentibus pollicitus est, si certam pecuniæ summam ei conferret Dejotarus edictum se prolaturum, quo erepta à Cæsare restituerentur, quasi illud in commentariis Cæsaris invenisset.

54. *Huic ordini.*) Senatorio.

55. *Massiliensibus.*) Amicissimi fuerunt semper populo Romano Massilienses; quos tamen per legatos D. Brutum & A. Trebonium expugnavit: Immò eorum urbs Massilia in triumpho ejus deportata est, ut refert lib. 2. de Officiis. Infensus autem illis fuit, quòd Pompeio Senatuique faverint.

56. *Nec præsens.*) Bis vidit Dejotarum Cæsar; cùm nempè in Asiam contra Pharnacem profectus est, & cùm ex Asiâ rediit.

Ib. *Nec absens.*) Bis defensus est Dejotarus apud Cæsarem; Nicææ à M. Bruto, Romæ à Cicerone.

58. *Compellârat.*) Dejotarum Cæsar compellârat de pecuniâ sibi dandâ.

Ib. *Computârat.*) Id est, rationes contulerat, quibus summam fecerat ejus pecuniæ, quam ex toto Dejotari regno colligere poterat, ut eam populis suis imperaret.

59. *Tetrarchiam.*) Tetrarchia dicitur quarta regni pars.

tam; hæc vivus eripuit, reddidit mortuus: at quibus verbis? modò æquum ſibi videri, modò non iniquum: [h] mira verborum complexio; at [i] ille nunquam (ſemper enim abſenti affui Dejotaro) quidquam ſibi, quod nos pro illo poſtularemus, æquum dixit videri.

XVI. Syngrapha H. S. centies per legatos viros bonos, ſed timidos & imperitos, ſine noſtrâ, ſine reliquorum hoſpitum regis ſententiâ, facta in gynæceo: quo in loco plurimæ res [k] venierunt & veneunt: quâ ex ſyngraphâ quid ſis acturus meditere cenſeo. Rex enim ipſe ſuâ ſponte, nullis commentariis Cæſaris, ſimul atque audivit ejus interitum, [l] ſuo Marte res ſuas recuperavit; ſciebat homo ſapiens, jus ſemper hoc fuiſſe, ut quæ tyranni eripuiſſent, ea, tyrannis interfectis, ii, quibus erepti eſſent, recuperarent. Nemo igitur jureconſultus, ne iſte quidem, qui tibi uni eſt jureconſultus, per quem hæc agis, ex iſtâ ſyngraphâ deberi dicit pro iis rebus, quæ erant ante ſyngrapham recuperatæ: non enim à te emit; ſed priùs, quàm tu ſuum ſibi venderes, ipſe poſſedit. Ille vir fuit: nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus. Quid ergo de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores ſunt, qui ea, tanquam gladiatorum libellos, palàm venditent. Itaque tanti acervi nummorum apud iſtum conſtruuntur, ut jam [m] appendantur, non numerentur, pecuniæ. At quàm cæca avaritia eſt! nuper fixa tabula eſt, quâ civitates locupletiſſimæ Cretenſium vectigalibus liberantur: ſtatuiturque, ne poſt M. Brutum Proconſulem ſit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non conſtringendus? an Cæſaris decreto

[h] *confuſa diſpoſitio.* [i] *Cæſar.* [k] *venditæ ſunt & venduntur.* [l] *per ſe.* [m] *ponderentur.*

1. *Syngrapha.*] Syngrapha est formula obligationis, quâ nos aliquid ab alio accepisse, & reddere promittimus.

Ib. *H. S. centies.*] Ducenta quinquaginta millia scutatorum Gallicorum.

3. *Gynæceo.*] Gynæceum locus est destinatus solis mulieribus.

9. *Ne iste quidem.*] Intelligit Sextum Clodium Rhetorem & Consultorem Antonii; quem ab exilio revocavit.

13. *Ille vir.*] Dejotarus, qui fortiter egit recuperando sua bona, quæ Cæsar abstulerat.

14. *Auctorem.*] Cæsarem, qui auctor fuit.

Ib. *Commentariis infinitis.*] De istis commentariis dictum est superiore Oratione, qui infiniti à Cicerone dicuntur, quia nihil in eis certum.

16. *Imitatores.*] Hic imitatores eos dicit, qui aliorum manus imitari poterant.

Ib. *Gladiatorum libellos.*] Respicit ad morem gladiatorum: nam qui pugnam editurus erat, solebat proponere libellos, in quibus dies futuri muneris designarentur, in quibus item nomina & paria gladiatorum exponerentur. Vide Lipsium Satur. l. 2. c. 18.

21. *Post M. Brutum.*] Post mortem Cæsaris Creta provincia Bruto decreta est, quam per decretum liberavit ab onere provinciæ, cum abierit è vivis Brutus; neque enim ausus id ante fuerat, ne Brutum læderet: ait autem, fixam fuisse tabulam, quia in tabula decreta & leges describebantur.

22. *Non constringendus.*] Insaniæ accusat Antonium.

Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, cùm Creta nihil ad Brutum, Cæsare vivo, pertineret? At hujus venditione decreti, ne nihil actum putetis, provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. Et de exulibus legem, quam fixisti, Cæsar tulit? nullius insector calamitatem: tantùm queror, primùm eorum reditus inquinatos, quorum causam dissimilem Cæsar judicaverit: deinde nescio, cur reliquis idem non tribuas: neque enim plus quam tres aut quatuor reliqui sunt: qui simili in calamitate sunt, cur tuâ misericordiâ simili non fruuntur? cur eos habes in loco patrui, de quo ferre, cum de reliquis ferres, noluisti; quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem comparâsti, quæ & risus hominum & querelas moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? an quia Tribunus-plebis sinistrum fulmen nunciabat? cùm tua quid interest, nulla auspicia sunt: cùm tuorum tum sis religiosus? quid? eundem in septemviratu nonne destituisti? intervenit enim: quid metuisti? credo, ne salvo capite negare non posses: omnibus eum contumeliis o-

23. *Creta nihil ad Brutum.*] Cæsar in annum sequentem Cassio Syriam, & Bruto Macedoniam decreverat, ut refert Appianus lib. 3. de bell. civil.

26. *Hic venditor.*] M. Antonius.

27. *De exulibus.*] Commentus est Antonius legem latam fuisse à Cæsare de exulibus revocandis, quam ad columnas appendi voluit.

28. *Reditus inquinatos.*] Id est, reditus ignominia notatos, quod serius aliqui aliis restituerentur. Legunt quidam *reditus æquatos*, quia quosdam restituit Antonius, quorum causæ dissimiles erant: nam dissimilium dissimilis ratio esse debet; qui graviùs peccarunt, graviùs puniri par est. Eos autem æquavit Antonius, quia non ex Cæsaris mente, sed ex sua libidine restituit.

32. *In loco patrui.*] C. Antonius olim in Consulatu collega Ciceronis, patruus M. Antonii, accusatus à Cœlio de repetundis, ob Macedoniam ab eo expilatam; defensus à Cicerone, exilio damnatus fuerat. Sed licet Antonius multos ab exilio revocatos in pristinam dignitatem restitueret, de patruo suo nullam unquam mentionem fecit.

34. *Ad censuram petendam impulisti.*] Cum Antonius postea fuisset restitutus, cum ad censuram petendam excitavit, subornavitque homines levissimos & abjectissimos, qui illius essent competitores; quod & risus hominum movit, & querelas, quòd homines ejusmodi fierent Censuræ candidati, & quòd vir nobilissimus sic ab Antonio luderetur.

36. *Comitia non habuisti.*] Censores à Consulibus comitiis centuriatis creabantur.

Ib. *An quia Tribunus-plebis sinistrum.*] Ironicè ridet, quod fuerit prohibitus à comitiis habendis obnunciatione alicujus Tribuni, qui fulmen aliquod sinistrum viderat, quod vitiosum erat comitiis: nam tonante Jove & fulgurante, comitia haberi nefas.

38. *Religiosus.*] Ironia. Augur autem erat Antonius, ideoque religiosus, unde suos auspiciis subesse non existimabat, & se ac suos extra omnia auspicia positos esse sibi persuadebat.

Ib. *Eundem in septemviratu.*] Cum C. Antonius septemviratum peteret, ab Antonio est relictus. Septemviri autem illi Epulones dicti sunt, quòd epulas indicendi Jovi cæterisque diis potestatem haberent.

39. *Intervenit enim.*] Id est, adfuit C. Antonius; quare absentiam causari non potuit Antonius.

Ib. *Ne salvo capite.*] Sic interpretor cum Maturatio: *Id est, salva & integra fama C. Antonii, quem idcirco adesse voluit Antonius, ut majori dedecore afficeretur, cum negare septemviratum ei integra fama non posset.*

nerâsti, quem patris loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas; filiam ejus, sororem tuam [d] ejecisti, aliâ [e] conditione quæsitâ, & antè perspectâ: non est satis; [f] probri insimulâsti pudicissimam fœminam: quid est, quod addi possit? contentus eo non fuisti; frequentissimo Senatu Kalendis Jan. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella odii causam ausus es dicere, quòd ab eo sorori & uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentior-ne, qui in Senatu; an improbior, qui in Dolabellam; an impurior, qui patre audiente; an crudelior, qui in illam miseram tam spurcè, tam impiè dixeris? Sed ad chirographa redeamus: [g] quæ fuit tua cognitio? acta enim Cæsaris pacis causâ confirmata sunt à Senatu: quæ quidem Cæsar egisset, non ea, quæ Cæsarem egisse dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur; si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur [h] venerunt? At sic placuerat, ut ex Kalendis Juniis de Cæsaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem unquam advocâsti? quas Kalendas Junias expectâsti; an eas, ad quas te, peragratis veteranorum coloniis, stipatum armis retulisti? O præclaram illam [i] percursationem tuam mense Aprili atque Maio, tùm, cùm etiam Capuam deducere coloniam conatus es! quemadmodum illinc abieris, vel potiùs penè non abieris, scimus: [k] cui tu urbi minitaris; utinam conere, ut aliquando illud PENE tollatur. At quàm nobilis est tua illa peregrinatio? quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra. Agrum Campanum, qui cùm de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reipublicæ [l] vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis, & collusoribus dividebas; mimos dico & mimas, P. C. in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hæ quondam arationes, Campana & Leontina, in populi Romani patrimonio

[d] *repudiâsti.* [e] *alia uxore.* [f] *stupri.* [g] *cur ea tu solus cognovisti?* [h] *venduntur?* [i] *peragrationem.* [k] *quasi.* [l] *damnum.*

42. *Sororem tuam.*] Erat filia C. Antonii, qui patruus erat hujus Antonii; patrueles enim fratres vel sorores sunt, ait Caius, qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur.

51. *Ad chirographa redeamus.*] Chirographum est privata cautio manu alicujus vel scripta, vel subscripta. Loquitur de chirographis hic, quæ falso Cæsaris nomine protulit.

55. *At sic placuerat.*] Occupatio quæ sit ab ipso Cicerone.

60. *Capuam coloniam.*] Ridet Antonium, qui cum Capuam coloniam deducere vellet ex veteranis militibus, à Capuanis non solum prohibitus, sed pene interfectus est.

63. *Penè tollatur.*] Penè occisus est Capuæ Antonius: optat ut illud *penè* tollatur, sed interficiatur Antonius.

66. *Agrum Campanum.*] Campanus ager publicus & vectigalis erat; quem tamen Antonius dividere militibus veteranis voluit, ut sibi addictos haberet.

70. *Agro Leontino.*] Ager Leontinus est in Sicilia, quem Sexto Clôdio suo dicendi magistro cedit.

71. *In pop. Rom. patrimonio.*] Quamdiu illi agri in populi Romani patrimonio fuerunt.

grandi fœnore, & fructuosæ ferebantur. Medico tria millia jugerum, quasi te sanum fecisset; Rhetori duo, quasi disertum facere potuisset.

XVIII. Sed ad iter Italiamque redeamus. Deduxisti coloniam Casilinum, quò Cæsar ante deduxerat. Consuluisti me per literas de Capuâ tu quidem (sed idem de Casilino respondissem) posses-ne, ubi colonia esset, eò coloniam novam jure deducere: negavi in eam coloniam, quæ esset auspicatò deducta, dum esset [a] incolumis, coloniam novam jure deduci: colonos novos [b] adscribi posse rescripsi: tu autem, [c] insolentiâ elatus, omni auspiciorum jure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis antè deducta, ut vexillum tolleres, & aratrum circumduceres; cujus quidem vomere portam Capuæ penè perstrinxisti, ut florentis coloniæ territorium minueretur. Ab hâc perturbatione [d] religionum [e] advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Cassinatem: quo jure? quo ore? eodem, inquies, quo in hæredum L. Rubrii, quo in hæredum L. Turselii prædia, quo in reliquas innumerabiles possessiones. Et si ab hastâ, valeat hasta, valeant tabulæ, modò Cæsaris, non tuæ: quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem

[a] *integra.* [b] *adjungi.* [c] *superbia.* [d] *auguriorum.* [e] *invadis.*

72. *Grandi fœnore, & fructuosæ.*] Id est, feracissimi illi agri multos populo Romano fructus referebant. In aliis codicibus legitur *glandiferæ*, at vox ista quercuum est, quæ steriles sunt: nisi forte velit Cicero glandibus hos agros ad sues pascendos abundare. [Sed de Arationibus hic agitur. Manutius *grandiferæ* legit.]

73. *Quasi disertum facere potuisset.*] Rhetor ille Clodius operam in edocendo Antonium declamationem perdiderat: cui tamen tria millia jugerum pro mercede rependit; at quam longè plura, si doctiorem reddidisset?

2. *Casilinum.*] Casilinum oppidum est Campaniæ ad flumen Vulturnum, quò jam Cæsar, confectis bellis civilibus, coloniam deduxerat.

5. *Auspicato deducta.*] Nihil Romani suscipiebant, quin prius auspicia captarent.

9. *Ut vexillum tolleres.*] Quod fieri solet in colonia deducenda, *Manut.*] Quia ferè milites confectis stipendiis, mercedis gratia in colonos assumebantur, illi sub vexillo in colonias deducebantur; quò cum pervenissent, vexillum figebatur.

Ib. *Aratrum circumduceres.*] Agri qui novæ coloniæ concedebantur, aratro designabantur.

10. *Portam Capuæ.*] Spatium terræ Casiliensibus agris adjunctum, tam amplum fuit, ut penè ad portam urbis Capuæ pertineret.

11. *In M. Varronis.*] Marcus ille Varro longe omnium togatorum sui temporis doctissimus Pompeium secutus fuerat. Eo mortuo, invasit in ejus fundum Antonius, causatus eum à Cæsare accepisse pecuniam.

15. *Et si ab hasta.*] Concedit Antonio Cicero legitimè illum agrum emisse, quia à Cæsare hastæ subjectus est.

16. *Non tuæ.*] Id est, falsæ, quia multas falsas tabulas, quasi à Cæsare scriptas, proferebat.

Ib. *Quibus debuisti.*] Proferebantur Senatorum tabulæ, quibus patebat ingentem pecuniæ summam, de qua superius, Idibus Martiis debuisse.

17. *Non quibus tu te liberavisti.*] Falsis nominibus tabulas Antonius proferebat, quibus se ære alieno liberabat.

Cassinatem fundum quis [f] venisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem præconis audivit? misisse te dicis Alexandriam, qui emeret à Cæsare; ipsum enim expectare magnum fuit: quis verò audivit unquam (nullius autem salus curæ pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quòd si etiam scripsit ad te Cæsar, ut redderes; quid satis potest dici de tantâ impudentiâ? Remove gladios illos parumper, quos videmus: jam intelliges, aliam causam esse hastæ Cæsaris, aliam confidentiæ & temeritatis tuæ; non enim te dominus modò illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit. At quàm multos dies in eâ villâ turpissimè es perbacchatus? ab horâ tertiâ bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, *quàm dispari domino!* quanquàm quomodo iste dominus? sed tamen quàm à dispari tenebantur! studiorum enim suorum M. Varro voluit esse illud, non libidinum diversorium: quæ in illâ villâ anteà dicebantur? quæ cogitabantur? quæ literis mandabantur? jura populi Romani, monumenta majorum, omnis sapientiæ ratio omnisque doctrinæ. At verò, te inquilino (non enim domino) personabant omnia vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino: madebant parietes: ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matres-familias versabantur. Cassino salutatum veniebant, Aquino, Interamnâ: admissus est nemo;

[f] *venditum esse.*

19. *Misisse te dicis Alexandriam.*] Dicebat Antonius, subjecta hastæ fuisse, seu auctione vendita fuisse Alexandriæ à Cæsare Varronis bona, ad quæ emenda miserat.

20. *Magnum fuit.*) Ironia; tanta enim avaritæ cupiditate ducebatur Antonius, ut non potuerit expectare dum Cæsar Romam rediisset.

23. *Ut redderes.*) Cæsar scripsit ad Antonium, ut Varroni suum fundum redderet Cassinatem.

24. *Remove gladios.*) Ostendit ipsum vi & armis obtinere istum fundum Varronis, & sejungit Cæsaris causam ab Antonii audaciâ.

26. *Non dominus modò.*) Si destituatur armis Antonius, non modo Varro illius fundi dominus eum non recipiet, sed nemo erit qui non Antonium dejiciat ex illis possessionibus, quas injustè sibi vindicavit.

28. *Es perbacchatus.*] Id est, omni te libidinis insaniæ turpissimè permisisti.

29. *Ab horâ tertiâ.*) Sunt qui putant Ciceronem loqui de tertiâ noctis horâ, & de illis antelucanis cœnis, quas frequentissimè reprehendebat in Catilina. (Sed multo turpius erat ab horâ tertiâ diei perbacchari, cum hora nona sobriis initium esset cœnæ.)

32. *Diversorium.*) Diversorium dicit, quia in villis tantum ad tempus, animi relaxandi causâ, habitatur.

35. *Inquilino.*) Inquilinus dicitur qui solus in ædibus conductis habitat, non autem cum domino, vel eo qui habitandi jus habet.

38. *Meritoriis.*) Pueri meritorii dicuntur, qui sub corpore quæstum faciunt.

Ib. *Scorta.*) Scortum mulier infamis est.

Ib. *Matres-familias.*) Mater familias pro muliere pudicâ & honestâ, sive vidua sit, sive nupta, sumitur.

Ib. *Cassio.*) Cassinum Campaniæ oppidum est.

39. *Aquino.*) Aquinum oppidum est in Latio.

Ib. *Interamna.*] Interamna Campaniæ oppidum est, non longe ab Aquino, quod sic dictum est, quia inter duos amnes in unum confluentes, Melpim & Lirim, interjacet. Strabo.

jure id quidem. In homine enim turpissimo [g] obsolebant dignitatis insignia. Cùm inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, obviàm ei processit (ut est frequens municipium) magna sane multitudo; at iste opertâ lecticâ latus est per oppidum, ut mortuus. Stultè Aquinates; sed tamen in viâ habitabant: quid Anagnini? qui cùm essent [h] devii [obviàm ei] descenderunt, ut istum, tanquàm si esset Consul, salutarent: incredibile dictu est; tamen inter omnes constabat, neminem esse resalutatum: præsertim cùm duos secum Anagninos haberet, Mustellam & Laconem: quorum alter gladiorum est princeps, alter poculorum. Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos? vexavit Puteolanos, quòd C. Cassium, quòd Brutos patronos adoptâssent: magno quidem judicio, studio, benevolentiâ, caritate; non ut te, ut Basilum, vi & armis, & alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modò esse illorum cliens. Intereà dum tu abes, qui dies ille collegæ tui fuit, cùm illud, quod tu venerari solebas, bustum in foro evertit? quâ re tibi nunciatâ, ut constabat inter eos, qui unà fuerunt, concidisti: quid evenerit postea, nescio: metum credo valuisse, & arma. Collegam quidem de cœlo detraxisti; effecistique non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certè ut dissimilis esset sui.

XVIII. Qui verò reditus inde Romam? quæ perturbatio totius

g *obscurabantur.* h extra *viam.*

44. *Stulte Aquinates.*) Aquinates venerunt quidem obviam, quia habitabant circa viam Latiam, per quam iter faciebat: sed stultè egerunt; neque enim dignus erat qui tanto in honore haberetur Antonius.

45. *Anagnini.*) Anagnia oppidum est Campaniæ.

48. *Mustellam & Laconem.*) De his loquitur lib. ad Att. 16.

51. *Sidicinos.*) Sidicinum, sive Teanum, colonia & urbs Campaniæ fuit, Cassinum versus.

Ib. *Puteolanos.*) Puteoli maritimum oppidum est in Campania. Festus: *Puteolos dictos putant ab aquæ calidæ putore: quidam à multitudine puteorum earundem aquarum gratiâ factorum.*

52. *Brutos.*) Invaluerat hæc consuetudo apud illos veteres, ut singulæ nationes Romæ patronos haberent, in quorum essent clientelâ.

53. *Basilum.*) Basilus ille primo Pompeium, deinde Antonium secutus est.

56. *Collegæ.*) Dolabellam dicit, qui bustum Cæsaris evertit; de quo dictum Philip. I. Parag. I.

58. *Concidisti.*) Id est, metu exanimatus es.

Ib. *Metum credo, & arma.*) Hic Cicero Dolabellam arguit, quòd Reipublicæ partes deseruerit, non metu armorum Antonii, ut dicebat: sed quia ab eo pecuniâ corruptus est, ut eum sibi semper addictum haberet.

59. *De cœlo detraxisti.*) De cœlo detrahere, sive disturbare, idem est, ac aliquam de maximâ gloriâ dejicere, seu laudibus spoliare: nam quos laudamus, dicimus eos ad cœlum laudibus efferre.

Ib. *Effecisti.*) Cùm non tàm esset improbus Dolabella quàm Antonius, effecit non ut sibi Antonio esset similis Dolabella; id est, tàm sceleratus quàm Antonius; sed saltem non tàm probus quàm anteà fuisset.

urbis? memineramus Cinnam nimis potentem; Syllam postea dominantem, Cæsarem regnantem videramus: erant fortasse gladii, sed ii absconditi, nec ita multi; ista verò quæ & quanta barbaria est? agmine quadrato cum gladiis sequuntur milites: [a] scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem jam inveteratis, P. C. consuetudine obduruimus; Kalendis Juniis, cùm in Senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repentè diffugimus: at iste, qui Senatu non egeret, neque desideravit quemquam, & potiùs discessu nostro lætatus est, statim illa mirabilia facinora effecit: qui chirographa Cæsaris defendisset lucri sui causâ, is leges Cæsaris, easque præclaras, ut rempublicam concutere posset, evertit; numerum annorum provinciis prorogavit; idemque, cùm actorum Cæsaris defensor esse deberet, & in publicis, & in privatis rebus acta Cæsaris rescidit. In publicis actis nihil est lege gravius: in privatis firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit: alias, ut tolleret promulgatas, promulgavit. Testamentum irritum fecit: quòd etiam [b] infimis civibus semper [c] obtentum est, [d] signa, [e] tabulas, quas populo Cæsar unà cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam Scipionis.

[a] plenas *scutis*. [b] *abjectis*. [c] *ratum fuit*. [d] *statuas*. [e] *imagines*.

2. *Cinnam.*) Cinna civis fuit Romanus, qui crudelitate suâ Rempub. vastavit, & adversarios vocatis ad pileum servis vicit.

Ib. *Syllam.*) Sylla Dictaturam invasit, in eâque summâ crudelitate superatis partibus Marianis contra cives usus est.

3. *Gladii absconditi.*) Cinna, Sylla, & Cæsar dominatum sibi quidem usurpabant, sed non apertè ut Antonius.

5. *Agmine quadrato.*] Sequebantur Antonium milites quasi semper parati ad prælium.

7. *Obduruimus.*) Obdurescere dicuntur qui callum obducunt.

Ib. *Kal. Jun.*) Kalendis Juniis rediit in urbem Antonius, quo tempore propter illius metum, nemo Senator in Senatum venire ausus est.

9. *At iste.*) Antonius videlicet, qui tyrannus erat, non indiguit ope Senatûs; cum vellet Remp. ad arbitrium suum regere.

10. *Mirabilia facinora.*) Per illa mirabilia facinora intelligit ea quæ præter omnium admirationem fiunt. Ironia: nam postea exponit, quæ sceleratè & ambitiosè ab Antonio facta sunt.

11. *Chirographa.*) Cæsaris chirographa valere quidem voluit Antonius, quia iis ad avaritiam suam & libidinem abutebatur, sed non alias Cæsaris leges; quia Rempub. stabiliebant, quam evertere funditùs volebat

13. *Numerum annorum.*) Tulerat Cæsar ne provinciæ Prætoriæ plusquàm annum, ne plusquam biennium Consulares obtinerentur. At eorum imperium ad plures annos prorogavit Antonius.

16. *Firmissimum est testamentum.*) Ex Ulpiano, *testamentum est mentis nostræ contestatio in id solemniter facta, ut post mortem nostram valeat.* Quare firmissimum omnium, quæ fiunt à privatis, haberi debet.

17. *Sine promulgatione.*) Lex promulgari tum dicebatur, cum populo proponebatur vel ferenda, vel abroganda. Ferre enim, vel abrogare legem sine jussu populi non licuit.

Ib. *Alias, ut tolleret, &c.*) Veras leges quas tulerat Cæsar sustulit; & falsas promulgavit, & exposuit populo.

21. *In hortos Pompeii.*) Domum & hortos Pompeii Antonius emerat.

Ib. *Villam Scipionis.*) Hæc villa erat in Tiburtino, quam ab hasta emit Antonius.

Et tu in Cæsaris memoriâ diligens? Tu illum amas mortuum? quem is [f] majorem honorem consecutus erat, quàm ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? est ergò flamen, ut Jovi, ut Marti, ut Quirino, sic Divo Julio Marcus Antonius? quid igitur [g] cessas? cur non [h] inaugurare? sume diem: vide, qui te inauguret: collegæ sumus: nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quòd tyranni sacerdos es, sive quòd mortui! Quæro deinceps, num hodiernus dies qui sit ignores? nescis, heri quartum in Circo diem ludorum Romanorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse, ut quintus prætereà dies Cæsari tribueretur? cur non sumus prætextati? cur honorem Cæsari tuâ lege datum deseri patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es, pulvinaria noluisti? aut undique religionem tolle, aut usquequaque conserva. Quæres; placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem? mihi verò nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Cæsaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? nisi fortè vis fateri te omnia quæstu tuo, non illius dignitate [i] metiri. Quid ad hæc tandem! expecto eloquentiam tu-

[f] *poterat consequi majorem honorem.* [g] *differs?.* [h] *consecraris.* [i] *æstimare.*

22. *Cæsaris memoriâ diligens.*) Id est, tu qui tam diligens es in honorandâ memoriâ Cæsaris.

24. *Pulvinar, simulacrum.*) Pulvinar lectulus erat stratus in templis, in quo numinis alicujus simulacrum reponebatur.

Ib. *Fastigium.*) Fastigium moles quædam erat instar pyramidis in altum extructa, quam variis picturis ornatam in consecrationibus Deorum erigebant: (is igitur Cæsari honos datus, ut tanquam in æde sacrâ, sic in ejus domo fastigium esset.

Ib. *Est ergo flamen.*) Flamen seu sacerdos divis assignabatur, ut Jovi, quia Dialis; Marti, quia Martialis; Romulo, quia Quirinalis dicebatur. Unde porrò flamen dictus sit, jam exposuimus in Orat. pro Mil. Parag. VI. l. 32.

25. *Divo Julio.*] Divos appellabant eos homines, qui virtute cæteris superiores inter deos referrebantur.

27. *Collegæ sumus.*] Cicero & Antonius augures erant.

28. *Sive quod mortui!*] Contendit non esse referendum in Deos Cæsarem, tum quia tyrannus, tum quia occisus fuit. Homines autem ejusmodi plane indigni erant honoribus.

29. *Quæro deinceps.*] M. Antonius tulerat ad populum, & populus comprobaverat, ut quinto ludorum die sacra Cæsari fierent: quod neglexit Antonius, & quod in eo jam carpit Cicero.

30. *Ludorum Rom.*] Illi ludi primum à Tarquinio Prisco instituti, hique Romani seu Circenses dicti sunt, quod in Circo maximo exhiberentur, in quibus pugiles & equites decertabant.

32. *Cur non sumus prætextati?*] Ex illo loco edocemur cum prætextâ ludis adfuisse Romanos, quibus jus vestis illius erat: de hâc dictum est sæpe.

33. *Supplicationes.*] Antonius tulerat ut supplicationes mortuo Cæsari quasi Deo deferrentur.

34. *Pulvinaria noluisti?*] Noluit Antonius ut pulvinaria Cæsaris statuæ collocarentur, ne qua forte injuria inferretur. At inde eum arguit Cicero, quia vel ei omnes honores divini exhibendi sunt, vel nullus.

36. *Pulvinar esse.*] Quatuor hæc honorum genera ei, qui in deos referebantur, conferebant, simulacrum sive statuam; pulvinar, in quo reponeretur ad populum venerationem; fastigium; sacerdotem.

40. *Expecto eloquentiam.*] Ridet Antonium, cujus nulla erat eloquentia, & dicendi usus, quem ironicè confert cum avo suo disertissimo oratore, quem pa-

am? disertissimum cognovi avum tuum; at te etiam apertiorem in dicendo ille nunquam nudus est concionatus; tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respondebisne ad hæc? aut omninò [k] hiscere audebis? ecquid reperies ex tam longâ oratione meâ, cui respondere posse confidas? Sed præterita omittamus. Hunc unum diem, hunc unum, inquam, hodiernum diem, hoc [l] punctum temporis, quo loquor, defende, si potes: cur armatorum coronâ Senatus septus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur [m] valvæ Concordiæ non patent? cur homines omnium gentium maximè barbaros, Ityræos, cum sagittis deducis in forum? Præsidii sui causâ se facere dicit.

[k] *aperire* os. [l] *momentum.* [m] *fores.*

sim laudat Cicero in libris de Oratore.

41. *Disertissimum.*) Dicebat hic Antonius Orator multos se disertos Oratores, eloquentem neminem vidisse.

Ib. *At te etiam apertiorem.*) Apertus & simplex idem significant. Amphibologicè autem Antonium ridet, dum apertum & simplicem vocat; nam & ad corpus, & ad orationem hæc verba referri possunt. Nam cum esset Lupercus, nudus concionatus erat.

47. *Armatorum coronâ.*) Quando Antonius primæ Ciceronis orationi respondit omnia loca armatis militibus complevit.

49. *Concordiæ.*) Id est, templi Concordiæ.

50. *Ityræos.*) De his supra Parag. IV. l. 23.

PERORATIO.

In quâ conatur Antonium ad meliorem frugem revocare: & ab ipsâ scelerum suorum magnitudine, quæ diuturna esse non potest; & ab exemplo Cæsaris eum confirmat, qui occisus est, cùm longè Antonium superaret: denique ostendit quantùm mortem contemnat, modò moriens populum Romanum liberum relinquat.

XIX. Nonne igitur millies perire est melius, quàm in suâ civitate sine armatorum præsidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, præsidium? caritate & benevolentiâ civium septum oportet esse, non armis. Eripiet, extorquebit tibi ista populus Romanus, utinam salvis nobis! sed quoquo modo nobiscum egeris, dùm istis consiliis uteris, non potes esse, mihi crede, diuturnus; etenim ista tua minimè avara conjux, quam ego sine

5. *Salvis nobis.*) Exprobrat tacitè Antonio consilium de Cicerone interficiendo.

7. *Mimine avara conjux.*) Fulvia conjux Antonii, jam Clodio, & Curioni nupserat; duos illos posteriores ad seditiones excitandas impulerat. Quorum uterque, Clodius videlicet à Milone interfectus est, Curio à Juba rege Mauritaniæ cum suis copiis deletus est. Spe-

contumeliâ describo, nimiùm debet diu populo Romano tertiam [a] pensionem. Habet populus Romanus ad quos gubernacula reipublicæ deferat; qui ubicunque terrarum sunt, ibi est omne reipublicæ præsidium, vel potiùs ipsa respublica, quæ se adhuc tantummodò ulta est, nondum recuperavit: habet quidem certè respublica adolescentes nobilissimos, paratos defensores; quò volent, illi cedant, otio consulentes; tamen à republicâ revocabuntur. Et nomen pacis dulce est, & ipsa res salutaris; sed inter pacem & servitutem plurimùm interest: pax est tranquilla libertas; servitus malorum omnium postremum, non modò bello, sed morte etiam repellendum. Quòd si seipsos illi nostri liberatores è conspectu nostro abstulerunt: at exemplum facti reliquerunt; illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus, qui tamen rex fuit, cùm esse Romæ regem licebat. Spurii Cassius, Melius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati: hi primi cum gladiis, non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt; quod cùm ipsum factum per se præclarum atque divinum est, tùm expositum ad imitandum; præsertim cùm illi eam gloriam consecuti sint, quæ vix cœlo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsâ conscientiâ pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror contemnendam. Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo Dictaturam sustulisti: pone ante oculos lætitiam Senatûs populique Romani: confer cum hac nummatione tuâ tuorumque: tum intelliges, quantum inter laudem & lucrum intersit; sed nimirùm, ut quidam morbo aliquo & sensûs stupore suavitatem cibi non sentiunt; sic libidinosi, avari, facinorosi veræ laudis gustum non habent. Sed si te laus allicere ad rectè faciendum non potest, ne metus quidem à fœdissimis factis potest avocare? Judicia non metuis: si propter innocentiam, laudo; si propter vim, non

[a] solutionem.

rat quoque Orator, & brevi Antonium interficiendum esse conjugis facinore.

9. *Ad quos.*) Brutum & Cassium designat, qui Rempub. contra Tyrannos defendent, quam jam à Cæsaris invasione vindicarunt.

14. *Illi cedant.*) Etiamsi Brutus & Cassius profecti fuissent in provincias post Cæsaris cædem, voluerunt illi cedere ad tempus, ut Reipub. otio consulerent. At illi facile revocabuntur, ut eandem Rempub. contra Antonii potentiam tueantur.

20. *Tarquinium Brutus.*] Junius Brutus Tarquinium exegit Româ: de hoc dictum Phil. II. Parag. V. not. ad l. 52. Vide Livium lib. 1.

22. *Cassius, Melius, Manlius.*) De his supra ibid. l. 56.

24. *In regnantem.*) Cæsarem.

32. *Nummatione.*) Nummatio est magna vis pecuniæ. (Sed alii rescribendum censent *Nundinatione.*)

intelligis, ei, qui isto modo judicia non timeat, quid timendum sit? Quòd si non metuis viros fortes egregiosque cives, quòd à corpore tuo prohibentur armis; tui te, mihi crede, diutiùs non ferent. Quæ est autem vita, dies & noctes timere à suis? nisi verò majoribus habes beneficiis obligatos, quàm ille quosdam habuit ex iis, à quibus est interfectus. An tu es ullâ re cum eo comparandus? fuit in illo ingenium, ratio, memoria, literæ, cura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis reipublicæ calamitosas, attamen magnas: multos annos regnare meditatus, magno labore, magnis periculis, quod cogitaret, effecerat: muneribus, [b] monumentis, congiariis, epulis, multitudinem imperitam delenierat: suos præmiis, adversarios [c] clementiæ specie devinxerat. Quid multa? attulerat jam liberæ civitati, partim metu, partim patientiâ, consuetudinem serviendi. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum: cæteris verò rebus nullo modo es comparandus. Sed ex plurimis malis, quæ ab illo reipublicæ [d] sunt inusta, hoc tamen boni est, quòd didicit jam populus Romanus, quantum cuique crederet, quibus se committeret, à quibus caveret. Hæc igitur non cogitas? nec intelligis, satis esse viris fortibus didicisse, quàm sit re pulchrum, beneficio gratum, famâ gloriosum, tyrannum occidere? an cùm illum homines non tulerint, te ferent? certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionis tarditas expectabitur. Respice, quæso, aliquando rempublicam, M. Antoni: quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera: mecum, ut voles; cum republicâ redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris: ego de me ipso profitebor; defendi rempublicam adolescens, non deseram senex: contempsi Catilinæ gladios, non pertimescam tuos; quinetiam corpus libenter obtulerim, si [e] repræsentari morte meâ libertas civitatis potest; ut aliquando dolor populi Romani pariat quod jamdiù parturit. Etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso

[b] *ædificiis.* [c] *clementia fictâ.* [d] *illata.* [e] *restitui.*

41. *Tui te.*) Ait, quod, quemadmodum ab hominibus amicis & familiaribus occisus est Cæsar, à ita suis sit Antonius occidendus.

44. *Quosdam habuit.*) Cæsar pluribus beneficiis multos ex suis interfectoribus affecerat, præcipuè Decimum Brutum, quem in secundis hæredibus nominaverat. Marcus vero Brutus filius ejus creditus fuerat.

50. *Congiariis.*) Congiarium munus significat, quod ab imperatore dabatur.

63. *Quibus ortus sis.*) Habuit in familia M. Antonius illum M. Antonium oratorem celeberrimum, qui Consulatum gessit anno urbis 654. & Caium Antonium, qui cum Cicerone Consul fuit.

69. *Pariat, quod jamdiu parturit.*) Parere dicitur qui fœtum in lucem edit; parturire vero, qui parere desiderat.

in templo negavi, posse mortem immaturam esse Consulari, quanto veriùs nunc negabo seni? Mihi verò, P. C. jam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum, quasque gessi: duo modò hæc opto; unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam; hoc mihi majus à diis immortalibus dari nihil potest: alterum, ut ita cuique eveniat, ut de republicâ quisque mereatur.

76. *Ut de Repub. quisque mereatur.*) Optat ut bene iis, qui bene de Republicâ, at male iis, qui male de Republicâ meriti sunt, eveniat.

IN

M. ANTONIUM

PHILIPPICA IX.

ARGUMENTUM.

LEGE cautum erat apud Romanos, ut qui in munere obeundo legati interfecti essent, eis statua erigeretur; quare cùm in suâ legatione ad Antonium Servius Sulpicius interiisset, actum est in Senatu de statuâ ei decernendâ: in eâ fuerunt opinione Pansa Consul & Cicero. P. Servilius eum quidem sepulcro, non statuâ, honestandum censuit, utpote qui non ferro, sed tantùm ex valetudine obiisset. Contendit Cicero & sepulcro & statuâ ornandum esse, hâc maximè fretus ratione; quòd etsi non ex casu obierit, tamen ei legatio mortem attulerit, quia gravi affectus valetudine profectus ad Antonium est.

GENUS CAUSÆ.

In genere deliberativo est: agitur enim de statuâ legato erigendâ, qui in legatione diem obiit.

STYLUS.

Stylus quidem mediocris est, versatur enim in legis & exemplorum interpretatione, & narrationibus; quandoque tamen sublimior, maximè cùm Sulpicium laudat.

PARTES.

Hæc oratio Exordio constat, Narratione, Divisione, Confirmatione, & Peroratione.

EVENTUS.

Erecta est in Rostris Servio Sulpicio statua; ut refert Pomponius lib. Digest. 1. tit. de Orig. Juris.

EXORDIUM.

I. VELLEM, dii immortales fecissent, P. C. ut vivo potiùs Servio Sulpicio gratias ageremus, quàm mortuo honores quæreremus. Nec verò dubito, quin, si ille vir [a] legationem renunciare potuisset, reditus ejus & nobis gratus fuerit, & reipublicæ salutaris futurus: non quo L. Philippo & L. Pisoni aut studium, aut cura defuerit in tanto officio tantoque munere; sed cùm Servius Sulpicius ætate illos anteiret, sapientiâ omnnes, subitò ereptus è causâ totam legationem orbam & [b] debilitatam reliquit.

INTERPRETATIO.

[a] *legatione peractâ domum redire.* [b] *imperfectam.*

NOTÆ.

7.) *Sapientiâ omnes.*) Ait Sulpicium superare omnes alios sapientiâ propter singularem ejus juris tum humani tum divini scientiam, quâ excellebat; dicitur autem centum & octoginta libros reliquisse.

NARRATIO.

In quâ exponit nulli legato justiorem honorem decerni potuisse.

II. Quòd si cuiquam justus honos habitus est in morte legato, in nullo justior, quàm in Ser. Sulpicio, reperietur. Cæteri, qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitæ periculum, sine ullo mortis metu, profecti sunt: Ser. Sulpicius cum aliquâ perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nullâ revertendi; qui cùm ita [a] affectus esset, ut, si ad gravem valetudinem labor viæ accessisset, [b] sibi ipse diffideret, non recusavit, quò minùs vel [c] extremo spiritu, si quam opem reipublicæ ferre posset, [d] experiretur. Itaque non illum vis hiemis, non nives, non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit; cùmque jam ad congressum colloquiumque ejus pervenisset, ad quem erat missus: in ipsâ curâ

[a] *ægrotaret.* [b] *desperaret de vitâ suâ.* [c] *agens animam.* [d] *tentaret.*

5. *Nulla revertendi.*) Cum male affectus valetudine profectus fuisset legatus ad Antonium, non ei redeundi spes fuit.

10. *Longitudo itineris.*) Mutina Româ distat itinere septem dierum.

& meditatione obeundi sui muneris excessit è vitâ. Ut igitur alia, sic hoc, C. Pansa, præclarè, quòd nos ad ornandum Ser. Sulpicium cohortatus es, & ipse multa copiosè de illius laude dixisti; quibus à te dictis, nihil præter sententiam dicerem, nisi P. Servilio respondendum putarem, qui hunc honorem statuæ nemini tribuendum censuit, nisi ei qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem, P. C. sic interpretor sensisse majores nostros, ut causam mortis censuerint, non genus esse quærendum.

13. *Ut igitur alia.*) Id est, ut multa solitus est Pansa dicere generosè, tum generosissimè dixit, cum exhortatus est Senatum, ut ornaret Sulpicium, quem tot laudibus extulit.

DIVISIO ET CONFIRMATIO.

In quâ probat Servio Sulpicio in legatione suâ mortuo statuam esse decernendam, quia in legatione obiit.

Digreditur etiam ad laudes Sulpicii celebrandas ab animi bonis, à juris scientiâ præsertim.

III. Etenim cui legatio ipsa morti fuisset, ejus monumentum extare voluerunt; ut in bellis periculosis obirent homines legationis munus audaciùs. Non igitur exempla majorum quærenda, sed consilium est eorum, à quo ipsa exempla nata sunt, explicandum. Lar. Tolumnius, rex Veientium, quatuor legatos populi Romani Fidenis interemit, quorum statuæ in Rostris steterunt usque ad nostram memoriam: justus honos; iis enim majores nostri qui ob rempublicam mortem obierant, pro brevi vitâ diuturnam memoriam reddiderunt. Cn. Octavii, clari viri & magni,

5. *Lar Tolumnius.*] Lar sive Lars Tolumnius augur fuit, qui pro Turno bellavit in Æneam. Vide Virg. lib. 12. *Expediuntque manus, primisque Tolumnius Augur.* [Sed ille alter ab hoc Larte.]

Ib. *Rex Veientium.*] Veiens seu Veientium urbs fuit ejus gentis primaria, quæ Larthenianum antea dicta est, deinde à Romanis Veiens nuncupata.

6. *Fidenis.*] Fidenæ urbs fuit in Latio olim ampla, & Romanorum colonia, cujus anno urbis conditæ 327. populi ad Lartem Tolumnium defecere. Cum autem ad eos à Romanis quatuor legati missi essent, ut ab eis defectionis causam sciscitarentur, Tolumnii imperio interfecti sunt.

9. *Cn. Octavii.*] Octaviorum familia olim inter Patricias à Servio Tullio quidem adjecta est, sed post aliquot annos ad plebem transivit. Primus C. Octavius Rufus Quæstorius, Cn. & Caium procreavit, à quibus duplex Octaviorum familia defluxit diversâ conditione, siquidem Cneius & qui ab eo posteri extitere, summis honoribus affecti sunt: at Caius, & qui ab eo prodierunt, in equestri ordine remanserunt usque ad Augusti patrem, qui functus Præturâ Macedoniam provinciam obtinuit, altera autem à Cneio familia tota periit, nam tantum ad perpetuam memoriam sola illius Cneii statua superstes fuit. Cum enim ille ad Sidetem Demetrii filium, Antiochi magni nepotem, missus esset, ac eum virgulâ circumscripsisset, neque eum exiturum è circulo nisi responso dato jurasset; Regis imperio

qui primus in eam familiam, quæ poſteà viris fortiſſimis floruit, attulit Conſulatum, ſtatuam videmus in Roſtris; nemo tùm novitati invidebat, nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii, in quâ periculi ſuſpicio non ſubeſſet. Nam cùm eſſet miſſus à Senatu ad animos regum perſpiciendos liberorumque populorum, maximèque ut nepotem Antiochi regis, ejus qui cum majoribus noſtris bellum geſſerat, claſſes habere, elephantos alere prohiberet, Laodiceæ in gymnaſio à quodam Leptine eſt interfectus. Reddita eſt ei tum à majoribus ſtatua pro vitâ, quæ multos per annos progeniem ejus honeſtaret, nunc ad tantæ familiæ memoriam ſola reſtaret. Atqui & huic, & Tullio Cluvio, & Lucio Roſcio, & Sp Antio, & C. Fulcinio, qui à Veientium rege cæſi ſunt, non ſanguis, qui eſt profuſus in morte, ſed ipſa mors ob rempublicam obita honori fuit. Itaque P. C. ſi Ser. Sulpicio caſus mortem attuliſſet, dolerem quidem tanto reipublicæ vulnere, mortem verò ejus non monumentis, ſed luctu publico eſſe honorandam putarem. Nunc autem quis dubitat, quin ei vitam abſtulerit ipſa legatio? ſecum enim ille mortem extulit: quam, ſi nobiſcum remanſiſſet, ſuâ curâ, optimi filii, fideliſſimæque conjugis diligentiâ vitare potuiſſet. At ille, cùm videret, ſi veſtræ auctoritati non paruiſſet, diſſimilem ſe futurum ſui; ſin paruiſſet, munus ſibi illud pro republicâ ſuſceptum vitæ finem fore; maluit in maximo reipublicæ diſcrimine emori, quàm minùs, quàm potuiſſet, reipublicæ profuiſſe. Multis illi in urbibus, quà iter faciebat, reficiendi ſe & curandi poteſtas fuit: aderat hoſpitum invitatio liberalis pro dignitate ſummi viri, & eorum hortatio, qui unà erant miſſi, ad requieſcendum, & vitæ conſulendum. At ille properans, feſtinans, mandata veſtra conficere cupiens, in hac conſtantiâ, morbo adverſante, perſeveravit. Cujus cùm adventu maximè perturbatus eſſet Antonius, quòd ea, quæ ſibi juſſu veſtro denunciarentur, auctoritate erant & ſententiâ Ser. Sulpicii conſtituta; declaravit quàm odiſſet Senatum, cùm auctorem Senatûs extinctum [a] lætè atque inſolenter tulit. Non igitur magis Octavium Leptines,

[a] *gravisus eſt inſolenter.*

interfectus est, eique à Senatu in Rostris, id est, in foro, statua posita est.

17. *Laodiceæ.*] Laodicea altera est in majori Phrygia, & illius maxima: altera in Media; in eâ occisus videtur; nam Media Syriæ provincia fuit, ubi Antiochus dominabatur.

Ib. *Gymnasio.*] Gymnasium locus est ubi vario ludorum genere juventus exercetur.

Ib. *Quodam Leptine.*] Vir is fuit incognitus, qui vel odio Romani nominis vel imperio regis legatum interfecit.

20. *Et huic.*] Sulpicio videlicet.

30. *Dissimilem sui.*] Cum semper diligentissimè imperiis Senatûs Sulpicius paruisset, paruit modò vel vitæ periculo, cum legationem ad Antonium, affectâ jam valetudine, sibi demandatam suscepit.

36. *Ad requiescendum.*) Hortabantur Sulpicium, ut valetudinis causâ quietem aliquam acciperet.

nec Veientium rex eos, quos modò nominavi, quàm Ser. Sulpicium occidit Antonius. Is enim profectò mortem attulit, qui causa mortis fuit. Quocirca ad posteritatis etiam memoriam pertinere arbitror, extare, quod fuerit de hoc bello judicium Senatûs; erit enim statua ipsa testis, bellum tam grave fuisse, ut legati interitus honoris memoriam consecutus sit. Quod si excusationem Ser. Sulpicii, P. C. legationis obeundæ recordari volueritis, nulla dubitatio relinquetur, quin honore mortui, quam vivo injuriam fecimus, sarcimus. Vos enim P. C. (grave dictu est, sed dicendum tamen (vos, inquam, Ser. Sulpicium vitâ privâstis. Quem cùm videretis re magis morbum, quàm oratione excusantem, non vos quidem crudeles fuistis (quid enim minus in hunc ordinem convenit ?) sed cum speraretis nihil esse, quod non illius auctoritate & sapientiâ effici posset, vehementiùs excusationi obstitistis; atque eum, qui semper vestrum consensum gravissimum judicavisset, [b] de sententiâ dejecistis. Ut verò Pansæ Consulis accessit cohortatio gravior, quam aures Ser. Sulpicii ferre didicissent, tum vero denique filium, meque [c] seduxit, atque ita locutus est, ut auctoritatem vestram vitæ suæ se diceret anteferre; cujus nos virtutem admirati, non ausi sumus adversari voluntati: movebatur singulari pietate filius: non multum ejus perturbationi meus dolor concedebat: sed uterque nostrûm cedere cogebatur magnitudini animi, orationisque gravitati; cùm quidem ille maximâ laude & gratulatione omnium vestrûm pollicitus est, se quod velletis esse facturum, neque ejus sententiæ periculum vitaturum, cujus ipse auctor fuisset: quem exequi mandata vestra properantem manè postridie prosecuti sumus; qui quidem discedens mecum ita locutus est, ut ejus oratio omen [d] fati videretur. Reddite igitur, P. C. ei vitam, cui ademistis; vita enim mortuorum in memoriâ vivorum est posita: perficite ut is, quem vos inscii ad mortem misistis, immortalitatem habeat à vobis; cui statuam in Rostris decreto vestro statueritis, nulla ejus legationem posteritatis obscurabit oblivio. Jam reliqua Ser. Sulpicii vita multis erit præclarisque monumentis ad omnem memoriam commendata; semper illius gravitatem constantiam, fidem, præstantem in republicâ tuendâ curam atque prudentiam, omnium mortalium fama celebrabit. Nec vero silebitur admirabilis quædam & incredibilis, ac penè divina ejus in legibus interpretandis, æquitate explicandâ, scientia. Omnes ex omni ætate, qui in hac civitate intelligentiam juris habuerunt, si unum in locum conferantur, cum Ser. Sulpicio non sunt comparandi. Neque enim ille magis Juris consultus, quam Justitiæ fuit.

b *coëgistis mutare sententiam.* c *sevocavit.* d *mortis.*

83. *Magis Juris consultus, quam justi-* r.] Jus legibus continetur, justitia vero æquitate, quæ constans & perpetua voluntas est cuique jus suum tribuendi.

Ita ea, quæ proficiſcebantur à legibus, & à jure civili, ſemper[e] ad facilitatem æquitatemque referebat; neque inſtituere litium actiones malebat, quam controverſias tollere. Ergo hoc ſtatuæ monumento non eget? habet alia majora: hæc enim ſtatua mortis honeſtæ teſtis erit: illa, memoria vitæ glorioſæ: ut hoc magis monumentum grati Senatûs, quam clari viri futurum ſit. Multum etiam valuiſſe ad patris honorem pietas filii videbitur; qui quanquam afflictus luctu non adeſt, tamen ſic [f] animati eſſe debetis, ut ſi ille adeſſet: eſt autem ita [g] affectus, ut nemo unquam unici filii mortem magis doluerit, quàm ille mœret patris. Et quidem etiam ad famam Ser. Sulpicii filii arbitror pertinere, ut videatur honorem debitum patri præſtitiſſe; quanquam nullum monumentum clarius Ser. Sulpicius relinquere potuit, quàm effigiem morum ſuorum, virtutis, conſtantiæ, pietatis, ingenii, filium: cujus luctus aut hoc honore veſtro, aut nullo ſolatio levari poteſt. Mihi autem recordanti Ser. Sulpicii multos in familiaritate noſtrâ ſermones, gratior illi videtur, ſi quis eſt ſenſus in morte, ænea ſtatua futura, & ea pedeſtris, quàm inaurata equeſtris; qualis eſt L. Syllæ prima ſtatua: mirificè enim Ser. Sulpicius majorum continentiam diligebat; hujus ſeculi inſolentiam vituperabat. Ut igitur ſi ipſum conſulam, quid velit, ſic pedeſtrem ex ære ſtatuam, tanquam ex ejus auctoritate & voluntate decerno; quæ quidem magnum civium dolorem & deſiderium honore monumenti minuet & leniet. Atque hanc meam ſententiam, P. C. P. Servilii ſententiâ comprobari neceſſe eſt, qui ſepulcrum publicè decernendum Ser. Sulpicio cenſuit, ſtatuam non cenſuit. Nam ſi mors legati ſine cæde atque ferro nullum honorem deſiderat, cur decernit honorem ſepulturæ, qui maximus haberi poteſt mortuo? Sin id tribuit Ser. Sulpicio, quod non eſt datum Cn. Octavio; cur, quod illi datum eſt, huic dandum eſſe non cenſet? Majores quidem noſtri ſtatuas multis decreverunt, ſepulcra paucis; ſed ſtatuæ intereunt tempeſtate, vi, vetuſtate: ſepulcrorum autem ſanctitas in ipſo ſolo eſt, quod nullâ vi moveri neque deleri poteſt? atque ut cætera extinguuntur, ſic ſepulcra ſanctiora fiunt vetuſtate.

[e] *judicabat ex æquo jure.* [f] *affecti.* [g] *triſtis.*

85. *Actiones.*] Actio est jus suum persequendi judicio: lis autem est jurgium de re quapiam inter aliquos apud judicium institutum.

96. *Quam effigiem morum.*] Filius imago & effigies patris esse debet, ejus virtutes referendo.

102. *L. Syllæ prima statua.*] Tres Syllæ Dictatori erectæ sunt statuæ, eæque in rostris positæ. Prima, referente Plinio lib. 34. ænea fuit, & pedestris; aliæ equestres.

115. *Sanctitas in ipso solo est.*] Probat gloriosius esse sepulchrum, quam statuam decerni: quia, pereunte statuâ desinit locus ubi posita statua erat; at verò pereunte sepulchro locus remanet religione sanctus, & in profanum usum assumi non potest; quia cum mortuus aliquis in locum aliquem illatus est, religiosus semper est.

Augeatur igitur etiam honore is vir, cui nullus honor tribui non debitus potest: grati simus in ejus morte decorandâ, cui nullam jam aliam [h] gratiam referre possumus: notetur etiam M. Antonii, nefarium bellum gerentis, scelerata audacia; his enim honoribus habitis Ser. Sulpicio, repudiatæ rejectæque legationis ab Antonio manebit testificatio sempiterna.

[h] *gratitudinem.*

PERORATIO.

Peroratio complectitur honores, quibus in Sepulchro & statuâ Servius Sulpicius ex mandato Consulum ornari debet.

IV. Quas ob res ita censeo: CUM Ser. Sulpicius Q. F. Lemonia, Rufus, difficillimo reipublicæ tempore gravi periculosoque morbo affectus, auctoritatem Senatûs salutemque populi Romani vitæ suæ præposuerit, contra vim gravitatemque morbi contenderit, ut in castra Antonii, quò Senatus eum miserat, perveniret; isque cùm jam prope castra venisset, vi morbi oppressus vitam amiserit in maximo reipublicæ munere: ejusque mors consentanea vitæ fuerit sanctissimè honestissimèque actæ, in quâ sæpe magno usui reipublicæ Ser. Sulpicius & privatus & in magistratibus fuerit: cùm talis vir ob rempublicam in legatione morbo obierit: Senatui placere, Ser. Sulpicio statuam pedestrem æneam in Rostris ex hujus ordinis sententiâ statui, circumque eam statuam locum gladiatoribus ludisque liberos posterosque ejus quaquaversus pedes quinque habere, quod is ob rempublicam mortem obierit, eamque causam in basi inscribi: utique C. Pansa, A. Hirtius Consules, alter, ambove, si iis videbitur, Quæstoribus urbanis imperent, ut eam basim, statuamque faciendam & in rostris statuendam locent; quantique locaverint, tantam pecuniam redemptori attribuendam solvendamque curent; cùmque antea Senatus auctoritatem suam in virorum fortium funeribus ornamentisque ostenderit; placere, eum quàm amplissimè [a] supremo die suo efferri: & cum Ser. Sulpicius, Q. F. Lemonia, Rufus, ita de republicâ

[a] *die funeris sui.*

1. *Cum Ser. Sulpicius.*] Servius ille Sulpicius filius fuit Q. Sulpicii Rufi, ex Lemoniâ Tribu, quæ Lemonia à pago Lemonio appellata est, juxta portam Capenam, viâ Latina.

13. *Locum gladiatoribus.*] Vult ut locus posteris Sulpicii detur in foro, unde spectent ludos qui à gladiatoribus exhibentur.

Ib. *Ludisque.*] Hæc vox videtur abundare, nam ludi scenici non in foro, sed in theatro dabantur.

15. *In basi.*] Basis est quod statuam, aut rem quamvis solo altiùs sustinet.

18. *Redemptori.*] Redemptor dicitur, qui certo pretio opus aliquod faciendum suo periculo conduxit *Ulp.* Lib. 32. D. de rei vind.

meritus ſit, ut his ornamentis decorari debeat; Senatum cenſere, atque è republicâ exiſtimare, ædiles curules edictum, quod de funeribus habeant, Ser. Sulpicii, Q. F. Lemonia, Rufi, funeri [b] mittere: utique locum ſepulchro in campo Eſquilino C. Panſa Conſul, ſeu quo in loco videbitur, pedes triginta quoquoverſus adſignet, quo Ser. Sulpicius inferatur; quod ſepulchrum, ipſius, liberorum, poſterorumque ejus ſit, uti quod optimo jure ſepulcrum publicè datum eſt.

b *proponere.*

24. *Edictum quod de funeribus habeant.*] Cicero decernit ut Consules jubeant Ædilibus, ut id curent ad Sulpicii memoriam exhiberi, quod in edictis & mandatis publicis de funeribus publicis ornandis præscriptum est à Republicâ. Ad Ædiles autem pertinuit ludos funebres exhibere.

26. *Campo Esquilino.*] Campus Esquilinus is erat, qui in urbe colli Esquilino subjectus erat: quâdam lege xii. tabularum cautum fuerat, ut nemo in urbe sepeliretur, tamen in eâ viris claris, & benè de Republicâ meritis, sepultura concedebatur.

28. *Adsignet.*] Id est, describat & tanquàm proprium ipsis ad sepulturam concedat. Hoc enim verbum monumentis ac limitibus maximè convenit: hinc in marmoribus antiq. *Locus assignatus monumento:* hinc Ep. 19. ad Att. L. 3. *Mihique ex agro tuo tantum assignes, quantum meo corpore occupari potest.* Alii legunt, *designet*, quod minus convenit. Designatores enim dicuntur, qui ipsi conducuntur ut funera curent, & ut defuncti cum honore efferantur. Unde Horat. lib. 1. epist. 7. *Designatorem decorat lictoribus atris.* Atri porro dicuntur propter atras vestes, quibus in funeribus utebantur.

Ib. *Quod sepulcrum.*] Sepulcra alia familiaria dicebantur, quæ quis sibi familiæque suæ constituit; alia hæreditaria, quæ quis sibi hæredibusque suis constituit, vel quæ pater-familias jure hæreditario acquisivit.

FINIS.

NOTÆ quædam in tres Orationes, *Divinationem* nempe, *Pisoniam*, & *Milonianam*, ex *Asconio*, *Manutio*, *N. Abrahamo*, &c. decerptæ.

ARGUMENTUM in Orationem quæ *Divinatio* dicitur, ex ASCONIO.

CN. Pompeio primùm & M. Crasso Coss. C. Verres perfunctus Quæsturâ, Legatione, & Præturâ urbanâ, vivo patre C. Verre & Prætextato filio, ac filiâ nuptâ, uxorem habens, cùm successisset in Siciliâ C. Sacerdoti Prætori, eamque non sibi succedente Arrio per triennium tenuisset, atque eâ fuisset libidinosè, avarè, crudeliterque versatus, succedente tandem in eâdem provinciâ L. Metello repetundarum reus ab Siculis postulatus est; qui omnes præter Syracusanos & Mamertinos, M. Tullium, illo tempore florentem defensionibus amicorum, ad accusandum descendere compulerunt, jam pridem illis necessitudine copulatum, quòd Quæstor in Siciliâ fuisset Prætore Sext. Peduceo, & quòd cùm decederet, in illâ Oratione, quam Lilybæi habuit, multa iis benignè promisisset. Accessit his non ignobilis futura de Verre victoria, quia à Metellis, Scipionibus, & multis aliis Nobilibus viris, & præcipuè ab Hortensio ipso defenderetur, facilè & Principe in Senatu propter nobilitatem, & in foro ob eloquentiam rege causarum & eodem Consule designato cum Q. Metello fratre Metellorum, alterius Prætoris Siculi, alterius Prætoris urbani.

His itâ constitutis extitit Q. Cæcilius Niger, homo Siculus & Quæstor Verris, & ejusdem, ut ipse dicebat, inimicus, qui se potiùs accusatorem contenderet constitui oportere, has afferens causas.

Unam, quòd ab eo læsus, & ob hoc jure sit illi inimicus, quare prævaricator esse non possit.

Alteram, quòd, cum Quæstor ei tum fuerit, etiam ipse in Quæsturâ crimina noverit Verris.

Tertiam, quod Siculus pro Siculis agat.

Hujuscemodi propositionibus Cicero designatus Ædilis his sex capitibus respondet: Accusatorem eum esse oportere: Qui invitus cogitur

Religione officii; rogatus ab omnibus Siculis: Qui pro Repub. agat: Quem volunt, qui accusant; Quem metuit, qui accusatur: Qui idoneus est facundiâ & innocentiâ: Qui hoc facit imitatione Majorum.

Divisio principalis una de seipso, altera de contentione sui & Cæcilii.

Divinatio dicitur hæc Oratio, qui non de facto quæritur & conjecturâ, sed de futuro, quæ est Divinatio, uter debeat accusare. Alii ideò putant Divinationem dici, quòd injurati judices in hâc causâ sedeant, ut, quod velint, præsentire de utroque possint. Alii quod res agatur sine testibus, & sine tabulis, & his remotis argumenta sola sequantur judices, & quasi divinent. Agitur autem causa senatoriis Judiciis in invidiâ apud populum constitutis corruptione multorum, vexatis provinciis omnibus, ac sociis Populi Romani fessis toto orbe terrarum, libidine & iniquitate Romanorum Magistratuum, accusatoribus prævaricatione infamibus, flagitante Plebe judicia equestris Ordinis, quæ ferè ante annos X. victor Sylla sustulerat, cognoscente de pecuniis repetundis M. Glabrione Prætore, & amplissimis quibusque senatorii Ordinis judicantibus, summâ expectatione cunctorum.

Genus causæ Honestum. Status, Qualitas negotialis comparativa de constituendo accusatore, qui potissimùm de duobus, aut qui solus accuset: dicit enim Cæcilius aut à se accusandum esse Verrem, aut à se quoque.

NOTÆ.

Pag. 2. *Eorum qui adsunt.*] Coronam populi dicit, circum subsellia stantem. *Ascon.*

Ib. *Unà & id quod facio prob.*] Principalis divisio hujus causæ bipartita est, utrum rectè Cicero accuset, & utrum Cæcilio sit anteponendus. *Ascon.*

3. *Sese jam ne deos.*] Mirè imitatus est verba Siculorum, dolore oxymora & inania: quasi Deos non habeant qui simulacra perdiderunt. *Ascon.*

Ib. *Rogare & orare.*] Rogare at homines, orare ut Deos; jam enim *Deos* quibus id facerent, non habeant. *Ascon.*

5. *Exitii solatium.*] Quod solatium? ut condemnentur ii quorum scelere afflicti perditique sunt. *Manut.*

Ib. *Difficultatibus.*] Propter plebem rusticam, quæ partim agros, partim jus civitatis amisit; partim omnino proscripta est victore Sylla, quòd plebs Romana de Marianis partibus fuerat. Difficultatem enim paupertatem significat. *Ascon.*

Ib. *Tribunitia potestas efflagitata est.*] Primus Sicinius Tribunus-plebis, nec multo post Quintius, & postremò Palicanus perfecerant ut Tribunitiam potestatem populo redderent Coss. Cn. Pompeius Magnus & M. Licinius Crassus. *Ascon.*

Ib. *Ordo quoque alius ad res.*] C. Gracchus legem tulerat, ut Equites Romani judicarent: judicaverunt per annos XL. sine infamiâ. Post, victor Sylla leges tulerat, ut Senatorius ordo judicaret: & judicavit per decem annos turpiter. Nunc Aurelius Cotta legem fert, ut Senatores & Equites Romani ac Tribuni ærarii simul judicent: hoc est quod Tullius dicit offensione Senatorii ordinis fieri; & bene addit *quoque*; ut simul judicaturos alios esse monstraret. *Ascon.*

6. *Cognitorem juris sui.*] Qui defendit alterum in judicio, aut Patronus dicitur, si Orator est; aut Advocatus, si aut jus suggerit, aut præsentiam suam commodat amico; aut Procurator, si negotium absentis suscipit; aut Cognitor, si præsentis causam novit, & sic tuetur ut suam: ergò Cognitorem dixit modo, familiarissimum defensorem. *Ascon.*

8. *quàm neminem.*] Ac per hunc neminem Cæcilium significat. *Ascon.*

9. *Accedere aut aspirare.*] Accedere est proximum fieri: Aspirare, in eam partem, quâ quid quæsitum est, vultum & oculos, spiritum oris advertere. *Ascon.*

10. *Aliquis metus adjunctus sit ad gratiam.*] Id egit Corruptor, ut gratiosus judex non solùm velit servare corruptori suo fidem, verùm etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur, ad custodiendam pactionem promissæ à se gratiæ. Quid autem est quod metum adjungat ad gratiam? scilicet, aut custos, aut signum, aut aliquid ejusmodi. *Ascon.*

Ib. *Certos.*] Aut ob hoc, quod sententiam suam, cur quisque damnaret, aut cur quisque absolveret, priùs dixisset: aut ideo *certos* quasi sequestres hujus rei inter judices se habere dicat Hortensius, quibus, antequàm tabulas in unum omnes conjiciant atque confundant, furtim ostendant, quam quisque sententiam constituendo accusatori conscripserit. *Ascon.*

Ib. *Non enim singulos ferre sententiam, &c.*] In Divinationibus, & in aliis causis majoribus, universi judices in cistam tabulas simul conjiciebant suas; easque insculptas literas habentes; A, Absolutionis; C, Condemnationis: cùm de alicujus capite agebatur, N. L. Ampliationis; his enim literis significabant, Non Liquere. Vult ergò corruptionis tantam solicitudinem circa judices esse Tullius, ut hâc religione injectâ pro se judicent.

Singuli autem sententiam de tabulâ pronunciabant in levioribus causis, & ob id ipsum neque notâ neque custode opus fuit, cur corruptor judicium adjungeret metum ad gratiam judicantis. *Constituere* autem, tabulas in cistâ ponere significat, magis quàm decernere. *Ascon.*

11. *Ceratam unicuique tabellam dari, &c.*] Terentius Varro frater C. Varronis consobrini M. Tullii, reus ex Asiâ, apud L. Furium Prætorem primò de pecuniis repetundis, deinde apud P. Lentulum Suram est accusatus; absolutusque est à Q. Hortensio, qui corruptis judicibus hunc metum adjunxit ad gratiam, ut discoloribus ceris insignitas judices tabellas acciperent, ut timeret unusquisque eorum, ne fidem pactionis non servasse videretur, si non in tabulâ quam unicuique datam meminisset Hortensius, ex nota ceræ scilicet discoloris, absolutum Varronem reperiret. *Ascon.*

Ib. *Non illa infami ac nefaria.*] Mirè ex ipsius Hortensii personâ hoc dicitur, quæ sæpe virtus maxima Ciceronis in hujusmodi allocutionibus invenitur. *Ascon.*

Ib. *Elusit.*] Vide pag. 16. in verbo *elusurus.*

Ib. *Si à Quadruplatoribus.*) Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in quâ re quartam partem de proscriptorum bonis quos detulerant, assequebantur. Alii dicunt, Quadruplatores esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleæ, ut pecuniæ gravioribus usuris fœneratæ, quàm pro consuetudine: aut ejusmodi aliorum criminum. *Ascon.*

Ib. *Omnis improbitas.*] Et corrupti judices, & corruptores eorum & sequestres, & interpretes & emissarii, & omne quod vitii est. *Ascon.*

12. *Ex Siciliâ literas.*] Id est, instrumenta quæ in Verrem conscripta tibi deferentur, si ejus accusator constitutus, in Siciliâ ejus crimina inquireres. *Sylvius.*

Ib. *Deportare.*] Asportare aliquid ut intereat; deportare ut mutet locum. *Ascon.*

Ib. *Illius Prætura & tua Quæstura.*] Id est, crimina quæ Verres Prætor & quæ tu Quæstor in Siciliâ admisissetis iisdem literis conscripta essent. *Sylvius.*

Ib. *Asportare.*] Ut perirent; id est, lacerare aut urere. *Sylvius.*

Ib. *Lectissimum adolescentem.*] Vera laudatio. Vult enim illum non ut inimicum fratris contra germanitatis officium esse cum Verre, sed ideò quòd Cæcilius quoque Verri carior sit. *Ascon.*

Lectissimum atque ornatissimum adolescentem.] Veram esse laudationem Pedianus ait, quòd à fratre non dissentiat, quem sciat amicum esse Verri. Sed eâ-ne causâ esse debuit, cur lectissimus atque ornatissimus adolescens diceretur? quæ communis & ampla quædam laus est; non ad germanitatis officium, ut existimasse videtur Asconius, propriè pertinet. Ego argumentum quidem agnosco de prævaricatione Cæcilii, quòd ejus frater cum Verre sit; sed Ironiam abesse non arbitror, quum eum egregiè laudet, qui cum homine perditissimo Verre, contra quem Sicilia tota testimonium dicat, familiarissimè & amicissimè vivat. *P. Manutius.*

13. *Frumentum sibi in cellam.*] Annonas Prætoris dicit; quæ in frumenti certo numero præbebantur ab Siculis: in quibus Verres & pecuniam pro frumento exegit, & eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos in modios singulos exegerit, sexies plus quàm emebatur. *Ascon.*

Ib. *Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis.*] Sicilia dabat decumanum frumentum, quod ab aratoribus exigebatur sine pretio. Dabat emptum pro quo ex S. C. pecunia solvebatur. Dabat æstima-

tum, quod decretum Prætor in cellam, hoc est, in usus cellæ æstimare solebat, accipiens; cùm interdum pro frumento pecuniam sumeret. *Ascon.*

Ib. *Pecuniam publicam tu tractabas.*) Hæc erat prima Senatoris administratio, Quæstorem fieri, & in provinciâ curam gerere pecuniæ publicæ in usus diversos erogandæ.

13. *Neque deductio fieret.*] Modò deductio dispendium significat; alias deductio imminutio est etiam justa. *Ascon.*

Deductio.] Diminutio, quæ facta est à Verre diversis nominibus, pro spectatione, pro collybo, pro nescio quo cerario, pro scriba, ut lib. 3. in Verrem. *Manut.*

Ib. *Mancipes à civitatibus.*] Mancipes sunt Publicanorum Principes, Romani homines; qui, quæstûs sui causâ, si decumas redimunt, Decumani appellantur: si portum aut pascua publica, Portitores aut Pecuarii: quorum ratio scriptura dicitur. Hi omnes exigenda à sociis suo periculo exigunt, & Reipublicæ repræsentant, providentes etiam in illâ redemptione commodis suis. Licet autem, si moderatè fiat, æstimare in cellam Prætori frumentum. Mancipi pro frumento ab aratoribus pecuniam accipere non licet. *Ascon.*

14. *Quemadmodùm defensurus esset.*] Commune crimen erat inter Mancipes & Verrem: illi pro frumento pecuniam exigebant; quod non licebat: hic furtorum prædarumque particeps, permittebat iis, ut quanti vellent, decumanum frumentum æstimarent, id est, quantum vellent ab aratoribus pecuniam exigerent. *Manutius.*

Ib. *Judicium postulas.*] Asconius legit, *Indicium*, & rectiùs. Certa sunt, in quibus impunitas Indici datur, ut in causâ proditionis, Majestatis, & siquid hujusmodi est. Certæ etiam personæ sunt, quæ Indices fieri possunt: itaque neque repetundarum causa per Iudices agi solet; neque Senatoria persona potest indicium profiteri salvis legibus. Index est autem, qui facinoris, cujus ipse est conscius, latebras indicat impunitate propositâ. Est autem sensus: Judex potes esse, si tibi hoc licet: Accusator, de quâ re agimus, esse non potes. Satis contumeliosè tanquam levem homimem exagitavit Cœcilium. *Ascon.*

15. *Athenis, non Lilybæi; Romæ, non in Siciliâ.*] Dicit illum Græcas literas simul & Latinas in Siciliâ didicisse; in eâ insulâ, quæ neutrâ linguâ benè utatur; ita enim Plautus in Persâ:

Dabuntur dotis inde sexcenti tibi logi:
Atque Attici omnes. Nullum Siculum acceperis.

Ib. *Athenis, non, &c.*] Locum hunc Asconius interpretatur; tantùm igitur in ejus sententiam Plauti verba ex Menæchmis subscribam: *Atque adeo hoc argumentum Græcissát, tamen non Atticissat, verùm Sicilicissat.* Hotoman.

Ib. *Quo die, citato reo.*] Nam apud veteres, ut alio quodam loco scribit Asconius, & judices & rei, & accusatores & defensores à præcone Prætoris citabantur. Plutarchus in Apophthegm. scribit, Ciceronem tanto in metu cujusdam agendæ causæ tempus expectasse, ut servum nomine Erotem libertate donarit, quòd causam quam acturus erat in posterum diem dilatam nunciasset. *Hotoman.*

16. *Omnes homines petitiones.*] Potest esse Metaphora à gladiatoribus sumpta, ut intelligas petitiones, insultus, subitos ictus & invasiones; ut enim gladiatores, sic etiam oratores se invicem petunt. *Toxita.*

17. *Subire invidiam.*] *Invidiæ* legit Asconius, & addit exemplum; *magno ponderi subire;* quod proprium est: translatum autem *invidiæ subire.* Manut.

Ib. *In hac prolusione.*] Prolusio est id quòd vulgò appellant præludium; ut qui seriò lusuri sunt præmeditatione quâdam ante se exercent, ut lusione concalescant. Servius exponens illud Virgilii lib. 12. Æneid. de Tauro ad pugnam se præparante,

—Sparsâ ad pugnam proludit arenâ.

Ad pugnam proludit (inquit) id est, præmeditatur. Cicero: si mecum in hâc prolusione nihil fueris, id est, præmeditatione certaminis. *Sylvius.*

Ib. *Cum subscriptoribus.*] Subscriptores dicuntur Causidici qui adjuvare Accusatorem solent: quos oportet summissiùs agere quam dicat ille quem sequuntur. *Ascon.*

Subscriptores.] Minores auctores causarum, qui acta observabant & notabant, & ex ipsis monebant accusatorem. *Toxita.*

Ib. *In clamando quidem.*] Hujusmodi homines, in libris de Oratore, non declamatores, sed clamatores idem Tullius vocat. *Ascon.*

18. *Quartum quem sit habiturus.*] Subscriptorem scilicet à Cæcilio: is enim primus est, L. Apuleius secundus, Allienus tertius, quartum non nominat. *Toxita.*

Ib. *Ex illo grege Oratorum.*] Non recessit à translatione Scenicorum, qui sunt tragici & comici, dicendo quartum actorem & gregem. Obturbatores quosdam sordidosque Causidicos significat qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores

advocati recrearentur, & se denuò comparerent ad dicendum. *Ascon.*

Oratorum.] Alii legunt *Moratorum*, Asconii verbis in eam opinionem adducti, quod equidem non improbo: necessaria tamen mutatio non videtur. *Manut.*

19. *Nunquam tales viros commissuros.*] Malè facturos, pravè & iniquâ ratione. Nam committi fraus dicitur atque peccatum; sum enim fidelis & diligens; & ideò nec custode indigeo, & speculatorem esse inter mea secreta non patior. *Ascon.*

Ib. *Speculatorem*] Speculator est hostium, custos nostrorum. *Toxita.*

20. *Judicium dat statim, si pareret.*] Dat recuperatores in hæc verba; *Si pareret eam se & omnia Veneris esse dixisse: dare judicium*, veteres dicebant pro *judices dare*, certâ quâdam verborum formulâ, à quâ discedere non liceret. Exemplum formulæ à Cæcilio datæ hoc est: *Si pareret eam se & omnia sua Veneris esse dixisse:* legendum autem, *si pareret*: non *si pateret*: cùm tamen sensus idem sit; sed multis in locis ubi *paret* fuit, repositum est *apparet*, ignoratione veterum formularum, in quibus *paret* fuisse pro *comparet, apparet*, auctor est Festus. *P. Manut.*

25. *Quod in offensione deperdat.*] Quod amittat si offenderit, hoc est, si parùm feliciter accusarit, seu parùm prosperè hæc accusatio ei processerit. *Lambin.*

Ib. *Ut turpissimè flagitiosissimè discedat.*] Quamvis in accusando Verre turpissimè, id est, nullâ deligentiâ, & flagitiosissimè, id est, nullâ fide, se gesserit. *Manut.*

Ib. *Requiret.*] Amissum sentiet, hoc est enim, nihil requiret: non sentiet sibi deesse aliquid ex iis rebus, quas nunquam habuit. *Ascon.*

IN

PISONEM,

ARGUMENTUM

P. MANUTII.

NEmini, qui paulo sit humanior, & in hoc elegantioris doctrinæ studio vel minimùm versatus, ignotæ sunt Ciceronis inimicitiæ cum L. Pisone & A. Gabinio, ortæ ex eo, quòd illi Consules, P. Clodio Tribuno pl. rogationem in Ciceronem iniquissimam ferente, non modò non obstiterant pro Consulari officio & potestate, verùm etiam nefarios ejus conatus & exitiosa Reip. consilia vehementer juverant;

Abfuit Cicero Clodiâ lege pulsus per sexidecim menses: restitutus præcipuè Lentuli Consulis operâ, memor injuriæ Pisonis & Gabinii quum aliis locis acerbè eos accusavit, tùm verò, referentibus Marcellino & Philippo Coss. de provinciis Consularibus lege Semproniâ decernendis, summo studio egit in Senatu, (habitâ, quæ extat, Oratione de provinciis) ut Piso è Macedoniâ, Gabinius è Syriâ revocarentur: in quam sententiam Senatusconsultum factum est. Piso prior, ut ex provinciâ quæ propiùs aberat, rediit; &, ut hæc Oratio declarat, questus est graviter in Senatu de sententiâ Ciceronis: ad eam querelam, nactus occasionem ulciscendi doloris sui, iracundè & acerbè hac Oratione Cicero respondit, Pompeio & Crasso II. Coss. quod Pedianus contra Fenestellam & sentit & probat.

NOTÆ.

Pag. 247. *Syrum nescio quem.*] Nota singulorum verborum Energiam. *Syrum* ait, quòd Syri essent ad servitutem nati. Subjungit majoris contemptûs causâ *nescio quem*; eum Syrum appellat *de grege* & turbâ, unum de multis, vile mancipium, neque de quâlibet turbâ servorum, sed de *grege Novitiorum*, qui ne ministeriis quidem servilibus & officiis instructi sunt. *Abrahamus.*

249. *Non iste Piso.*] Non is qui es, sed is quem decebat esse, cui Pisoni nomen esset. *Manut.*

250. *Melioribus auctoribus.*] Quam quos Rullus Tribunus-plebis lege suâ decemviros creabat: utitur autem hâc distinctione, *si dividi non oportuit, si oportuit:* ne Cæsarem offendat, qui Consul partem agri Campani, latâ lege, diviserat. *Manut.*

Ib. *Ego in C. Rabirio perduellionis reo, xl. annis ante me, &c.*] Possit aliquis credere lapsum memoriâ Ciceronem, qui dicat xl. annis ante se Consulem factum esse S. C. adversus L. Apuleium Saturninum Tribunum-plebis; cum xxxvi. anni à C. Mario & L. Valerio Flacco Consulibus numerentur: sed hic non subtilis computatio annorum facta est, verùm summatim tempus comprehensum est; ac perinde accipiendum est ac si dixeris, *prope xl. annis:* hæc enim consuetudo est ipsius Ciceronis: itaque idem ia eâ quoque, quam habuit in Catilinam in Senatu, cùm octavus decimus dies esset posteaquàm factum est S. C. ut videret Consules nequid Resp. detrimenti caperet, dixit, *Vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis.* Ascon.

251. *Ego cùm in Concione abirem.*] Mirum fortasse quis existimat quid sit cur Cicero post Q. Catuli, L. Gellii, totius Senatûs auctoritatem, sui etiam fecerit mentionem, quasi vero magni retulerit quid de seipso sentiret. Duæ fuerunt rationes: altera ut res à se gestas propriæ conscientiæ juramenti religione devinctæ testimonio, altera ut easdem universis populi suffragiis comprobaret. Ego, inquit, cùm in rostris, populo ad concionem vocato, deponens Consulatum, dicere à Qn. Metello Nepote Tribuno-plebis prohiberer, cumque idem Metellus tantummodò permitteret, ut secundum morem Majorum jurarem me nihil fecisse contra leges; non servavi consuetam jurandi formulam, sed ita mihi rerum à me gestarum conscius eram, ut sine ullâ dubitatione juraverim, meâ unius operâ Rempublicam fuisse à conjuratione & interitu liberatam. *Abrahamus.*

252. *Sext. Clodium.*] Omnium ferè P. Clodii scelerum conscium, ministrum, adjutorem; itaque Clodianus canis infra vocatur. *Manut.*

Ib. *Ergo his fundamentis positis Consulatûs tui, &c.*] L. Pisone & A. Gabinio Coss. P. Clodius Tribunus-pl. quatuor leges Reip. perniciosas tulit: Annonianam, de quâ Cicero hoc loco mentionem non facit, (fuit enim summè popularis, ut frumentum populo, quod antea semis æris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur:) Alteram, nequis per eos dies,

quibus cum populo agi liceret, de cœlo servaret; propter quam rogationem ait legem Fusiam & Æliam, propugnacula & muros tranquillitatis atque otii, eversam esse: obnunciatio enim, quâ perniciosis legibus resistebatur, quam Ælia lex confirmaverat, erat sublata. Tertiam de Collegiis restituendis, novisque instituendis, quæ ait ex servitiorum fæce constituta. Quartam ne quem Censores in Senatu legendo præterirent, neve quâ ignominiâ afficerent, nisi qui apud eos accusatus & utriusque Censoris sententiâ damnatus esset. Hâc ergò ejus lege Censuram, quæ magistra pudoris & modestiæ est, sublatam ait. *Ascon.*

253. *Non nemo improbus.*) Vatinium intelligit Abrahamus, allato etiam loco ex Oratione Vatinianâ: *Lex Ælia & Fusia, quæ leges sæpenumerò Tribunitios furores debilitarunt & represserunt, quas contra, præter te, nemo unquàm est facere conatus, &c.*

254. *Bustum legum omnium.*] In quo leges omnes conflagraverunt. *Manut.*

Ib. *Egere, foris esse Gabinium.*] Manutius legendum putat, *ægre consistere posse Gabinium*, & congruit cum verbo *stare*, ut dicat? Nunc quidem vix consistit Gabinius; sed nisi provinciam habeat, sine dubio corruet, ære scil. alieno oppressus. Hæc ille.—Ego interpretor non esse in suis nummis, sed in ære alieno, quòd qui sunt in ære alieno non possunt facilè domi suæ conveniri, ut & illum lib. 4. ad Atticum Epist. 16. locum intelligo, *Candidati Consulares omnes rei ambitus: accedit etiam Gabinius, quem P. Sylla non dubitans quin foris esset, postularet.* Abrahamus.

259. *Barbato Epicuro.*] Deliciis & voluntatibus deditos Epicureos barba longior, severitatis index, non decere videbatur. Piso tamen & Epicureus erat, ut infrà ostenditur, & barbam alebat, ut gravitatem ac mores ab Epicureorum institutis discrepantes præ se ferens civitatem falleret. *Manut.*

260. *Arbitria non mei solùm, sed Patriæ.*] Præmia mei funeris, provinciam scilicet Macedoniam; quam, prodito Cicerone, accepit, lege Clodia, tanquam præmium. Pro Sextio: *Illo ipso die, dico; immò horâ atque etiam puncto temporis eodem mihi reique publicæ pernicies, Gabinio & Pisoni provincia rogata est.* Arbitria, i. e. præmia dixit in ea quoque post red. in Senatu, & pro domo. *Manut.*

Ib. *Fortunæ rotam.*] Hoc ut juveniliter, sine decoro & gravitate dictum, reprehendi solere, Tacitus ait in Dialogo de Orat. *Manut.*

264. *Sed fasti ulli.*] Adeò Consulis nomine sunt indigni, ut ne fasti quidem sive annorum inscriptiones ferre possint annum horum Consulum nominibus inscribi. Multa exemplaria habent *facti*, sed malè. *Abrah.*

269. *Paule noster.*] Confido vos intelligere, L. Paulum nunc significari, qui fuit Pater naturalis Africani posterioris, quique de Macedoniâ, atque ultimo ejus de rege triumphavit. Macedoniam autem Piso, in quem hæc oratio est, obtinuit; propter quòd Paulum eum appellat; irridens eum, quòd ibi se non prosperè gessit. *Ascon.*

271. *M. Marcellus qui ter, &c.*] Hic Marcellus cum statuas sibi, ac patri itemque avo poneret in Monumentis avi sui ad Honoris & Virtutis ædem, subscripsit, *III. Marcelli novies Coss.* fuerat autem avus quinquies, pater semel, ipse ter; itaque neque mentitus est, & apud imperitiores patris sui splendorem auxit. *Ascon.*

274. *Interpositâ religione.*] Quam religionem incutiebat Sibyllinum Oraculum, vetans ne Rex Ægyptius, si unquam à Romanis auxilium petiisset, reduceretur. *Abrah.*

Sibi ipse præcîdit.] Effecit ipse suis sceleribus ne redire possit. *Manut.*

276. *Addicebas Tribuno-pleb.*] Ponebas pretium tuo Consulatui & eum P. Clodio Tribuno-plebis eâ conditione mancipabas, *Ut si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex Reipub. visceribus* dedisset, omnium ejus *scelerum socium te adjutoremque præberes;* supra. *Abrahamus.*

279. *Vertes te ad alteram scholam.*] Ab istâ Epicuri Theologiâ ad alteram ejus doctrinæ partem te convertes, quâ parte de finibus bonorum & malorum disputat, & moralia complectitur. *Abrah.*

280. *Triumphalibus ferculis.*] Ligneis instrumentis quibus & captorum oppidorum simulacra & reliqua triumphi pompa ferebatur. *Manut.*

Ib. *Ratio quidem herclè apparet, &c.*] Senarius Plauti in Trinum, cujus imitatione dixit Terentius in Phorm. *Non ratio nobis, sed argentum deerat.* Manut.

Ib. *O paterni generi oblite, materni vix memor.*] Non solùm à nobilissimâ Calphurniorum gente & paterno genere degeneras, verùm ne maternæ quidem Calventiorum genti planè respondes. *Abrah.*

Ib. *Parva aut nulla.*] *Parva* ad Cottam, *nulla* ad Crassum refertur. Nam Cotta, si vixisset, triumphaturus erat, Auctore Pediano. *Manut.*

281. *Neque vero contempsisti, &c.*] Non à petitone triumphi destitisti, quòd

cum triumphum contemneres: sed quia metuebas, ne, si triumphum petiisses, Senatus te cum indignatione & convitiis exploderet. *Abrah.*

Ib. *Os verberari.*] Sic Q. Cicero ad Tironem: *Verberavi te cogitationis tacito dinturat convicio;* & congruunt simul, *Os verberari, noluisti*, fore sciebas, ut cùm à Senatu triumphum peteres, magnum tibi convicium fieret. *Manut.*

285. *Quære ex familiari tuo.*] Philodemo, qui cùm floreat poeticis studiis, poterit certiùs de poesi judicare, & germanum versûs mei sensum exponere. *Abrah.*

287. *Cùm certi homines non studium ejus.*] Fictis sermonibus. Pro Domo; *Hanc nostram conjunctionem, hanc conspirationem in Repub. bene gerendâ, hanc jucundissimam vitæ atque officiorum omnium societatem, certi homines fictis sermonibus & falsis criminibus dirimerunt: cum iidem illum ut me metueret, me caveret, monerent; iidem, apud me mihi illum esse uni inimicissimum dicerent.* Manut.

290. *Hospitis tui Platoris.*] De Harusp. Respons. *Quis Platorem ex Orestide, quæ pars Macedoniæ libera est, hominem in illis locis clarum ac nobilem, legatum Thessalonicam ad nostrum (ut ipse appellavit) Imperatorem venisse nescit? quem ille, propter pecuniam quam ab eo extorquere non poterat, in vincula conjecit; & medicum intromisit, suum, qui legato, socio, amico, libero fœdissimè & crudelissimè venas incideret.* Id.

Ib. *Ut venas hominis incideret.*] Ad exhauriendum omnem sanguinem à venis; & lentâ morte necandum hominem. *Abrah.*

291. *Quasi Vasarii nomine.*] Quasi promissum à vade P. Clodio, si meam illi salutem tradidisses. Vas est qui vadimonium pro altero promittit: inde Vasarium puto communiter ad omnia quæ promitterentur, esse deductum. Nec tamen ignoro, aliter ab aliis hunc locum accipi. *Manut.*

292. *Pellium nomine.*] Prætextu pellium ad loricas, clypeos, papiliones faciendos; quâ ratione tantum lucratus est, quantum pater fuerat ante lucratus. *Abrah.*

294. *Præposterus Imperator.*] Amisit enim oppida, legiones perdidit, & Imperator appellatur. *Manut.*

295. *Suavissimi hominis.*] Ironia. Nam acerbissimus provinciæ fuerat. *Manut.*

298. *Videre te volui, & vidi.*] Et vim habet & elegantiam verbi repetitio. *Manut.*

Ib. *Evenerit.*] Ut aliquis te accuset. *Idem.*

Ib. *Tuâ indignitate.*] Cum te sine ullâ dignitate, cum scilicet qui nunc es, videbo. *Manut.*

Q. ASCONIUS PEDIANUS *in Orat.* CIC. *pro.* A. MILONE.

HANC dixit Cn. Pompeio III. Consule, a. d. VI. Idus April. quod judicium cùm ageretur, exercitum in Foro & omnibus in templis, quæ circum forum sunt, collocatum à Cn. Pompeio fuisse, non tantùm ex oratione, & annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur De optimo genere Oratorum.

ARGUMENTUM.

ANnius Milo, & P. Platius Hypsæus, & Q. Metellus Scipio Consulatum petierunt, non solùm largitione palàm profusâ, sed etiam factionibus armatorum succincti.

Miloni & Clodio summæ erant inimicitiæ, quòd & Milo Ciceronis erat amicissimus, in reducendoque eo enixè operam reipub. dederat, & P. Clodius restituto Ciceroni erat infensissimus, ideoque summè stu-

debat Hypsæo, & Scipioni contra Milonem. At sæpe inter se Milo & Clodius cum suis factionibus Romæ depugnaverant, & erat uterque audaciâ par; sed Milo pro melioribus partibus stabat.

Præterea in eundem annum Consulatum Milo, Clodius Præturam petebat: quam debilem futuram, Consule Milone, intelligebat.

Deinde cùm diu tracta essent comitia Consularia, perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent, & ob id mense Januario nulli dum neque Consules, neque Prætores essent, traherenturque dies eodem quo anteà modo; dum Milo quamprimùm comitia confici vellet, conficeretque cùm bonorum studiis, qui obsiste bant Clodio, tùm etiam populi, propter effusas largitiones, impensas quoque ludorum scenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse eum Cicero significat, competitores verò ejus trahere vellent, ideoque Pompeius gener Scipionis, & T. Munatius Tribunus pl. referri ad Senatum de Patriciis convocandis, qui Interregem proderent, non essent passi, cùm Interregem prodere moris esset:

A. d. xii. Cal. Feb. (acta enim magis sequenda & ipsam orationem, quæ actis congruit, puto, quàm Fenestellam, qui a. d. xiv. Cal. Feb. tradit) Milo Lanuvium, ex quo erat municipio, & ibi tùm Dictator, profectus est ad Flaminem prodendum posterâ die: occurrit ei circa horam nonam Clodius paulò ultra Bovillas, rediens ab Aricîâ, prope eum locum in quo Bonæ deæ sacellum est; erat autem allocutus Decuriones Aricinorum; vehebatur Clodius equo; servi xxx. fere expediti, ut illò tempore mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur; erant cum Clodio præterea tres comites ejus, ex quibus Eques Romanus unus C. Cassinius Schola, duo de plebe novi homines, P. Pomponius, C. Clodius. Milo rhedâ vehebatur, cum uxore Faustâ filiâ L. Syllæ Dictatoris, & M. Fusio familiari suo: sequebatur eos magnum servorum agmen; inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus & Birria: hi in ultimo agmine tardiùs euntes, cùm servis P. Clodii rixam commiserunt; ad quem tumultum cùm respexisset Clodius minitabundus, humerum ejus Birria rhomphæâ trajecit: inde cùm orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano delatus est. Milo, ut cognovit vulneratum Clodium, cùm sibi periculosius illud etiam vivo eo futurum intelligeret, occiso autem magnum solatium esset habiturus, etiam si subeunda esset pœna, exturbari tabernam jussit: fuit antesignanus servorum ejus M. Fustenus; atque ità Clodius latens extractus est, multisque vulneribus confectus: cadaver ejus in viâ relictum, quia servi Clodii aut occisi erant, aut graviter saucii, latebant. Sext. Tedius senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit, & lecticâ suâ Romam ferri jussit: ipse rursus eodem, unde venerat, gressum recepit: perlatum est corpus Clodii ante primam noctis horam; infimæque plebis & servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum cir-

cum stetit: augebat enim facti invidiam uxor Clodii Fulvia, quæ cùm effusa lamentatione vulnera ejus ostendebat: major posterâ die luce primâ multitudo ejusdem generis confluxit, compluresque noti homines elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. [Erat domus Clodii, ante paucos menses empta de M. Scauro, in Palatio.] Eodem Munatius Plancus frater L. Planci oratoris, & Q. Pompeius Rufus Syllæ Dictatoris ex filiâ nepos, Tribuni pl. accurrerunt: eisque hortantibus vulgus imperitum corpus nudum calceatum, sicut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit, & in Rostris posuit. Ibi pro concione Plancus, & Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt: populus duce Sext. Clodio scribâ, corpus P. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum; quo igne & ipsa quoque curia flagravit, & item Porcia basilica, quæ ei erat juncta, ambusta est; domum quoque M. Lepidi interregis (is enim magistratus curulis erat creatus) & absentis Milonis, eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit: deinde sagittis repulsa est; tùm fasces ex lecto Libitinæ raptos attulit ad domum Scipionis & Hypsæi, deinde ad hortos Cn. Pompeii, clamitans eum modò Consulem modò Dictatorem.

Incendium curiæ majorem aliquando indignationem civitatis moverat, quàm interfectio Clodii.

Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exilium, invidiâ adversariorum recreatus, nocte eâ redierat Romam quâ incensa erat curia, petebatque nihilo deterius Consulatum, apertè quoque tributim in singulos millia assium dederat.

Concionem etiam ei post aliquot dies dedit M. Cælius Tribunus pleb. & Manilius Canianus ejus collega, ipsiusque causam etiam ad populum probabant: dicebant utrique, Miloni à Clodio factas esse insidias.

Fiebant interea alii ex aliis Interreges, qui comitia consularia, propter eorum candidatorum tumultus & easdem manus armatas, habere non poterant: itaque primò factum erat S. C. ut interrex & Tribuni-pl. & Cn Pompeius, qui pro Consule ad urbem erat, viderent ne quid detrimenti resp. caperet; delectus autem Pompeius tota Italia haberet: qui cùm summâ celeritate præsidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustæ uxoris ejus exhibendam, duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui erant C. Claudii filii, qui frater fuerat Clodii, & ob id illi patrui sui mortem, velut auctore fratre, persequebantur: easdem Faustæ & Milonis familias postulaverunt duo Valerii, Nepos, & Leo, & L. Herennius Balbus. P. Clodii quoque familiam, & comitum ejus postulavit eodem tempore Cælius: familiam Hypsæi, & Q. Metelli, Manilius Canianus ejus collega.

Affuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sylla; verba pauca Q. Hortensius dixit; quæ sunt, liberos esse eos, qui pro servis postularentur: nam post recentem cædem manumiserat eos Milo sub hoc titulo, quòd caput suum ulti essent.

Hæc agebantur mense intercalari: post diem trigesimum fere, quam erat Clodius occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M. Cæpionem conquestus est, ac de cæde P. Clodii falsum esse dixit, quod Milo sic se defenderet, & Clodium Aricinos Decuriones alloquendi gratia abiisse, profectum cum sex ac xx. servis: Milonem subitò post horam quartam, senatu misso, cum servis amplius CCC. armatis obviam ei contendisse, & supra Bovillas inopinantem in itinere aggressum: ibi P. Clodium, tribus vulneribus acceptis, Bovillas perlatum: tabernam, in quam profugerat, expugnatam à Milone: semianimem Clodium extractum, in viâ Appiâ occisum esse, annulumque ejus ei morienti extractum: deinde Milonem cùm sciret in Albano parvulum filium Clodii venisse ad villam, & cùm puer ante subtractus esset, de servo Alicore quæstionem ita habuisse, ut eum articulatim consecaret: villicum & duos præterea servos jugulasse: ex servis Clodii, qui dominum defenderint, undecim esse interfectos: Miloni duos solos saucios factos esse: ob quæ Milonem postero die xii. servos, qui ei maximè operam navassent, manumisisse, populoque tributim singula millia æris ad defendendos de se rumores dedisse.

Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, quòd Hypsæo summè studebat, quòd fuerat ejus Quæstor, desistere se petitione Consulatûs, si ita ei videretur: Pompeium respondisse, nemini se neque petendi, neque desistendi auctorem esse, neque populi Romani potestatem, aut consilium, aut sententiam interpellaturum; deinde per C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se de hâc re consulendo invidia oneraret.

Inter hæc cùm crebesceret rumor, Cn. Pompeium creari Dictatorem, neque opportunè aliter mala civitatis sedari posse; visum est optimatibus, tutius esse, eum Consulem sine collegâ creare: & cùm tractata ea res esset in Senatu, facto in M. Bibuli sententiam S. C. Pompeius, ab Interrege Ser. Sulpicio v. Cal. Mart. mense intercalario, Consul creatus est, statimque Consulatum iniit.

Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis retulit: duas ex S. C. promulgavit. Alteram de vi, quâ nominatim cædem in Appiâ viâ factam, & incendium curiæ, & domum M. Lepidi interregis oppugnatam comprehendit. Alteram de ambitu; pœnam graviorem, & formam judiciorum breviorem. Utraque enim lex prius testes dari per triduum, deinde uno die atque eodem & ab accusatore & ab reo perorari jubebat, ita ut duæ horæ accusatori, tres reo darentur.

His legibus obsistere M. Cælius Tribunus pl. studiosissimus Milonis conatus est, quòd & privilegium diceret in Milonem ferri, & judicia præcipitari: & cùm pertinaciùs legem Cælius vituperaret, eò processit iræ Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se remp. defensurum: timebat autem Pompeius Milonem, seu timere se simulabat: plerùmque non domi suæ, sed in hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat: Senatum quoque semel in porticu suo habuerat Pompeius, quòd diceret timere se adventum Milonis.

Dein proximo Senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur alligatum dixerat; postulaverat, ut femur nudaret; & ille sine morâ tunicam levaverat; tùm M. Cicero exclamaverat, omnia illi similia crimina esse, quæ in Milonem dicerentur alia.

Deinde Munatius Plancus Tribunus-pl. produxerat in concionem M. Æmilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi: is se dicebat, pariterque secum quatuor liberos homines iter facientes supervenisse, cùm Clodius occideretur, &, ob id cum proclamassent, abreptos & perductos in villam Milonis, ibique per duos menses præclusos fuisse: eaque res, seu vera, seu falsa, magnam invidiam Miloni contraxerat; idemque Munatius & Pompeius Tribuni-pl. in Rostra produxerant Triumvirum capitalem, eumque interrogaverant, an Galatam Milonis servum cædes facientem deprehendisset: ille dormientem in tabernâ pro fugitivo deprehensum, & ad se perductum esse responderat: denunciaverant tamen Triumviro, ne servum remitteret; sed posterá die Cœlius Tribunus-pl. & Manilius Canianus collega ejus ereptum è domo Triumviri servum Miloni reddiderunt.

Etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero; tamen, quia ita compereram, putavi exponenda.

Inter primos & Q. Pompeius, & C. Sallustius, & T. Munatius Plancus, Tribuni-pl. inimicissimas conciones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet; eratque maxima pars multitudinis infensa non solùm Miloni, sed ipsi etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni.

Posteà Pompeius & Sallustius in suspicione fuerunt in gratiam rediisse cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissimè perstitit, atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit: Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem ejus comparari vim vociferatus: Pompeiusque ob ea sæpiùs querebatur, fieri sibi quoque insidias, & id palam: ac majore manu se armabat: dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostendebat; postea autem Q. Pompeius idem minitatus erat; tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi à se alienatione, non Cn. Pompeii suspicionibus, non periculi futuri metu, si sibi dies ad populum diceretur, non armis, quæ palam in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit à defensione ejus, cum posset omne periculum suum & offensionem inimicæ multitudinis declinare, redimere etiam Cn. Pompeii animum, si paulùm ex studio defensionis remisisset.

Perlatâ deinde lege Pompeii, in quâ id quoque scriptum erat, ut Quæsitor suffragio populi ex iis, qui Consules fuerant, crearetur, statim comitia habuit, creatusque erat L. Domitius Ænobarbus Quæsitor: aliorum quoque judicium, qui de eâ re judicarent, Pompeius tales proposuit, ut unquam neque clariores viros, neque sanctiores propositos esse constaret.

Post quod statim novâ lege Milo postulatus à duobus Appiis Clodiis adolescentibus, iisdem, à quibus antea familia ejus fuerat postulata, itemque de ambitu ab iisdem Appiis; & præterea de vi à Q. Petulcio, & L. Cornificio; de Sodalitiis à P. Fulvio Neratio: postulatus autem erat de Sodalitiis & de ambitu eâ spe, quod primum judicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant, nec postea responsurum.

Divinatio de ambitu accusatorum facta est, Quæsitore A. Torquato: atque ambo Quæsitores, Torquatus & Domitius pridie Nonas Apr. reum adesse jusserunt; quo die Milo ad Domitii tribunal venit, ad Torquati amicos misit: ibi, postulante pro eo M. Marcello, obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam de vi judicium esset perfectum.

Apud Domitium autem Quæsitorem major Appius postulavit à Milone servos exhiberi numero IV. & L. & cum ille negaret, eos qui nominabantur in sua potestate esse, Domitius ex sententiâ judicum pronunciavit, ut ex servorum eorum numero accusator quot vellet ederet.

Citati deinde testes, secundum legem, quæ, *ut supra diximus,* jubebat, ut priùs, quàm causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum judices consignarent, quarto die adesse omnes in diem posterum juberentur, ac coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur: dein rursùs postero die sortitio judicum fieret unius & lxxx: qui numerus cùm sorte obtigisset, ipsi protinùs sessum irent; tùm ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque eodem die illo judicaretur: prius autem quàm sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret, ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta & unus.

Primo die datus erat in Milonem testis Cassinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, cùm is occisus est, dixit: atrocitatemque rei factæ, quam maximè potuit, auxit; quem cum interrogare M. Marcellus cœpisset, tanto tumultu Clodianæ multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal à Domitio reciperetur; quam ob causam M. Marcellus & ipse Milo à Domitio præsidium imploraverunt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad ærarium, perturbatusque erat eodem illo clamore: itaque Domitio promisit, se postero die cum præsidio descensurum, idque fecit: quare territi Clodiani, silentio verba testium per biduum audiri passi sunt: interrogarunt eos M. Cicero, M. Marcellus, & Milo ipse; multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis, quæ ibi facta erant, cauponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodii in publicum extractum esse. Virgines quoque Vestales dixerunt, mulierem ignotam venisse ad se, quæ Milonis mandato votum solveret, quòd Clodius occisus esset: ultimæ testimonium dixerunt Sempronia Tuditani filia, socrus P. Clodii, & uxor Fulvia, & fletu suo magnoperè eos, qui adstabant, commoverunt.

Dimisso circa horam decimam judicio, T. Munatius pro concione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset, & elabi Milonem non pateretur, judiciumque & dolorem suum ostenderet.

Euntibus ad tabellam ferendam postero die judicibus, qui fuit judicii primus * *a. d. iii. Idus Apr. clausæ fuerunt tota urbe tabernæ: præsidia in foro & circa omnes fori aditus Pompeius disposuit: ipse pro ærario, ut pridie, consedit, septus delectâ manu militum: sortitio deinde judicum, ut primo die, facta est; pòst, tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset.*

Tum intra horam secundam accusatores cœperunt dicere, Appius major & Antonius, & P. Valerius Nepos: usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit his unus M. Cicero; & cùm quibusdam placuisset, ita defendi crimen, interfici Clodium, pro republicâ fuisse, quam formam M. Brutus secutus est in eâ oratione, quam pro Milone composuit & edidit, quamvis non egisset, Ciceroni id non placuit, quòd, non qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset: itaque cùm insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat (nam fortè illa rixa commissa fuerat) Cicero apprehendit, & contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit; eòque tota oratio ejus spectavit: sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verùm fortè occurrisse; ex eâ rixâ servorum ad cædem perventum; notum tamen erat, utrumque mortem alteri sæpe minatum esse: & sicut suspectum Milonem major, quàm Clodii, familia faciebat, ita expeditior & paratior ad pugnam Clodianorum quàm Milonis fuerat.

Cicero cùm inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt. itaque non eâ, quâ solitus erat, constantiâ dixit.

Manet autem illa quoque excepta ejus oratio; scripsit verò hanc, quam legimus, ita perfectè, ut jure prima haberi possit.

* Aut hic legendum, *a. d. vi. Idus*, aut in capite Argumenti, *r, d, iii. Idus*, ut constet numerus.

NOTÆ.

Pag. 301. *Si opposita Miloni.*] Dissimulat Orator, ne Pompeium offendat: nam reverà etsi multo magis à Clodianis, nonnihil tamen & à Milone Pompeius timebat. *Manut.*

309. *Divisa sententia est postulante, &c*] Quid sit dividere sententiam explicat Asconius Pedianus, ex quo & Plinii Junioris lib. 9. Epistola nondum edita: verum ita obscurè (quod nec Ascon. integer eo loco, & Plinii Epistola multis in locis corrupta sit) ut assequi nequeas vetam ejus rei declarationem: verùm quantum licuit in studiosorum gratiam hæc collegimus. Pompeius v. Cal. Mart. solus Consul ab Interrege Servio Sulpicio renunciatus post diem tertium de novis legibus ferendis retulit; quas binas ex S. C. promulgavit; unam de vi, alteram de ambitu. His latis, Pompeius Comitia habuit: Populi suffragiis L. Domitius Ænobarbus de vi factus est quæsitor; A. Torquatus de ambitu. Pridie Kal. Mart. in Senatu dixit Hortensius (ex decreto, ut arbitor) de veteribus ut ex

ordinem legibus quæreretur. Huic sententiæ intercessit furiosus ille Trib. Pleb. Munatius Plancus emptus à Clodianis: Quod innuit Cic. inquiens, *Reliqua Senat. auctoritas emptâ intercessione sublata est.* Quare novâ lege de vi ab Appiis adolescentibus Milo postulatus est apud L. Domitium: hac lege novâ de vi quæstionem habuit; quæ cum esset multiplex, nempe de cæde factâ in Appiâ viâ, de incendio Curiæ, de domo Lepidi interregis oppugnatâ; eam dividi postulavit Q. Fusius Senator, id est, ut de rebus singulis actiones haberentur singulæ: & hoc est quod ait Cicero, *Divisa sententia est postulante nescio quo.* Itaque Milo jussus prid. Non. Aprilis ad Comitii tribunal venit; à quo per triduum ex lege Pompeii testibus auditis, tertio Idus April. Judicum sortitio acceptis tabellis facta est. Tum ad horam secundam accusatores cœperunt dicere, Appius Major, M. Antonius, & P. Valerius Nepos; qui in agendâ cæde Clodii duabus ex lege Pompeii horis usi sunt: his unus respondit M. Tull. Cicero. *Jac. Cruquius.*

312. *Sed stulti sumus, qui.*] Correctio Oratoris, recapitulatio, Ironia, quarum concentu, ut alias figuras omittam, mirè Oratio temperatur. *Abrah.*

Ib. Dederas enim, quam contemneres populares.] Constantiam L. Domitii quam in Prætura præstitit, significat. Nam eo tempore, cum Cn. Manlius Tribunus Pl. subnixus libertinorum & servorum manu perditissimam legem ferret, ut libertinis in omnibus tribubus suffragium esset, idque per tumultum ageret & Clivum Capitolium obsideret, discusserat perruperatque cœtum Domitius, ita ut multi Manlianorum interficerentur; quo facto & plebem infimam offenderat, & Senatûs magnam gratiam inierat. *Ascon.*

313. *Non religione aliquâ.*] Non ideo permotus est ad relinquendam eo anno Præturæ petitionem, quia viderat non semel inauspicatis avibus, & aliis sinistris auspiciis, Comitia prohiberi. *Abrah.*

322. *Quando illius postea sica, &c.*] Manifestum est pertinere ad id tempus, quo, post rogationem à Publio Clodio in eum promulgatam, urbe cessit.

Quare dicat, *insidiata Pompeio est*, fortassis quæratis: Pisone & Gabinio Coss. pulso Cicerone in exilium, cum III. Idus Sext. Pompeius in Senatum venit, dicitur servo P. Clodii sicam excidisse, eaque ad Gabinium Consulem delata dictum est servo imperatum à P. Clodio, ut Pompeius occideretur. Pompeius statim domum rediit, ex eo domi tenùs obsessus est autem à liberto Clodii Damione, ut ex actis ejus temporis cognovi; in quibus xv. Cal. Sept. L. Novius Tribunus Pleb. Collega Clodii, cum Damio adversum Flavium Prætorem appellaret Tribunos, & Tribuni de appellatione cognoscerent, ita sententiam dixit: *Et hoc Apparitore P. Clodii vulneratus sum; & hominibus armatis præsidiis dispositis à Republicâ remotus sum: Cneius Pompeius obsessus est; cum appeller, non utar ejus exemplo quem vitupero; & judicium tollam & reliqua de intercessione.* Ascon.

322. *Nece Papirii cruentavit.*] Pompeius post triumphum Mithridaticum, Tigranis filium in catenis deposuerat apud Flavium Senatorem; qui postea cum esset Prætor eodem anno, quo Tribunus pl. Clodius, petiit ab eo Clodius super cœnam, ut Tigranem adduci juberet, ut eum videret; adductum collocavit in convivium: dein Flavio non reddidit. Tigranem dimisit & habuit extra catenas, nec repetenti Pompeio reddidit; postea in navem deposuit; & cum profugeret ille tempestate delatus est Antium; illico ut deduceretur ad se, Clodius Sext. Clodium misit qui eum reduceret. Flavius quoque re cognitâ ad diripiendum Tigranem profectus est: ad quartum lapidem ab Urbe pugna facta est; in qua multi ex utrâque parte ceciderunt, plures tamen ex Flaviis, inter quos & M. Papirius eques Romanus Publicanus, familiaris Pompeio. Flavius sine comite Romam vix profugit. *Ascon.*

Ib. *Potuitne L. Cæcilii justissimi fort. &c.*] L. Cæcilius Rufus, de quo dicitur, Prætor fuit P. Lentulo Spinthere, Q. Metello Nepote Coss. quo anno Cicero restitutus est. Is cum faceret ludos Apollinares, ita infima concitata multitudo annonæ caritate tumultuata est, ut omnes, qui in theatro spectandi causa consederant, pellerentur: de oppugnatâ domo nusquam adhuc legi. Pompeius tamen cum defenderet Milonem apud populum, de vi accusante Clodio, obstitit; & legimus apud Tironem Libertum Ciceronis in libro quarto de Vitâ ejus, oppressum à Clodio L. Cæcilium Prætorem. *Ascon. Pedianus.*

330. *Quibusdam de servis.*] Hinc infirmatur fides quæstionis, quòd & essent servi Clodii, & è domo accusatoris producerentur, & ipse accusator haberet quæstionem. *Abrah.*

331. *Quis eos postulavit?*] *Appius.*] Non P. Clodii frater, sed Caii fratris ejus filius, Milonis accusator. *Idem.*

Ib. *Clodius insidias fecit Miloni.*] Et hoc contra quæstionis morem, quam qui habebat, nullum debebat suggerere nominatim: deinde fas non erat minis aut

Promissis ad hoc potiùs quàm illud dicendum eos qui torquebantur impellere. *Abrahamus.*

Ib. *Quid hâc quæstione dici potest integrius?*] Ironia. *Idem.*

335. *Non jam hoc Clodianum crimen timemus.*] Diximus in argumento Orationis hujus, Cn. Pompeium simulasse se timere, seu planè timuisse Milonem; & ideo ne domi quidem suæ, sed in hortis superioribus ante judicium mansisse, ita ut villam quoque præsidio militum circumdaret. Q. Pompeius Tribunus-plebis, qui fuerat familiarissimus omnium P. Clodio, & sectam suam sequi se palam profitebatur, dixerat in concione paucis post diebus quam Clodius erat occisus: *Milo dedit quem in Curiâ cremaretis, dabo quem in Capitolio sepeliatis.* In eâdem concione idem dixerat (habuit enim eam ad vii. Kal. Febr. cum Milo pridie, id est viii. Kal: Febr. venire ad Pompeium in hortos ejus voluisset) *Pompeium ei per hominem propinquum misisse nè ad se veniret.* Priùs etiam quàm Pompeius tertiùm Consul crearetur, tres Tribuni, Q. Pompeius Rufus. C. Sallustius Crispus, T. Munatius Plancus, cum quotidianis concionibus suis magnam invidiam Miloni propter Clodium excitarent, produxerant ad populum Cn. Pompeium, & ab eo quæsierant, num ad eum delatum esset illud quoque indicium, suæ vitæ insidiari Milonem. Responderat Pompeius, Licinium quemdam de plebe, sacrificulum, qui solitus esset familias purgare, ad se detulisse, servos quosdam Milonis, itemque liberos, comparatos esse ad cædem suam: nomina quoque servorum edidisse: ad Milonem misisse, ut eos in potestate suâ haberet: à Milone responsum esse, ex iis servis quos nominasset, partim neminem se unquam habuisse, partim manumisisse. Dein, cùm Licinium apud se haberet, Lucium quemdam de plebe ad corrumpendum indicem venisse: quâ re cognitâ, in vincula eum publica à se conjectum: decreverat enim Senatus, ut cum Interrege & Tribunis plebis Pompeius daret operam nequid Resp. detrimenti caperet. Ob has suspiciones Pompeius in superioribus hortis se continuerat; deinde ex S. C. delectu per Italiam habito, cùm rediisset, venientem ad se Milonem unum omnium non admiserat: item cùm Senatus in porticu Pompeii haberetur, ut Pompeius posset interesse, unum tùm excuti priùs quàm in Senatum intraret, jusserat. Hæ sunt suspiciones, quas dicit se Cicero pertimescere. *Ascon.*

Ib. *Eâ voce, ut me audire.*] Tam clara & elata, ut me è Rostris dicentem exaudire possis sedens, ex ipso vestibulo ærarii, ut notat Asconius in argumento. Abrahamus.

Ib. *Conquisitores tui.*] Vulgò Commissarii, qui alterius nomine milites conquirunt conscribendos. *Abrah.*

341. *Vir Verè.*] Verè fortis & generosus. *Abrah.*

347. *Sed etiam tribus suis patrimoniis*] Milo ex familiâ fuit Papiâ, deinde adoptatus fuit à C. Annio avo suo materno, tertium patrimonium videtur significare Matris, aliud enim quod fuerit non invenio.

Peractâ utrinque causâ, singuli quinos accusator & reus Senatores, totidem Equites & Tribunos ærarios rejecerunt, ita ut unus & quinquaginta sententias tulerint. Senatores condemnaverunt XII. absolverunt VI. Equites condemnaverunt XIII. absolverunt IV. Tribuni Ærarii condemnaverunt XIII. absolverunt III.] *H. Pedianus: dubium tamen esse non potest quin error in notas numerorum irrepserit; enim unus & quinquaginta fuerint, ... è singulis ordinibus septem & decem fuer... quare fortasse sic legendum fuerit,* Senatores condemnaverunt XI. absolverunt VI. ... Tribuni ærarii condemnaverunt XIII. absolverunt IV. *Sed quis possit hæc di...nare?* Abrahamus. *Pergit Asconius.*] Videbantur non ignorasse judices, inscio Milone vulneratum esse Clodium; sed compererant, postquàm vulneratus esset, jussu Milonis occisum.

Fuerunt qui crederent, M. Catonis sententiâ eum esse absolutum; nam & bene cum republicâ actum esse morte P. Clodii non dissimulaverat, & studebat in petitione Consulatûs Miloni. & reo affuerat. ... minaverat quoque eum Cicero præsente ... & testatus erat, audiisse eum à M. Favonio ante diem tertium quam cædes facta est, Clodium dixisse periturum esse eo triduo Milonem. Sed Milonis quoque notam audaciam vindicare P. R. utile visum est: unde sciri nunquam potuit, utram sententiam tulisset. Damnatum autem op... maximâ Appii Claudii pronunciatum est.

Milo postero die factus reus ambitûs apud Manlium Torquatum absens damnatus est. illâ quoque lege accusator fuit ejus Appius Claudius; & cùm ei præmium lege daretur, negavit ei. Subscripserunt & in ambitûs judicio P. Valerius Leo, & Cn. Domitius, Cn. F. Post paucos dies quoque Milo apud Favonium Quæstorem de sodalitiis damnatus est, accusante P. Fulvio Nerato, cui lege præmium datum est. Deinde apud L. Fabium Quæstorem iterum absens damnatus est de vi. Accusavit L. Cornificius, & Q. Petuleius.

Milo in exilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est: bona ejus propter alieni æris magnitudinem semuncia venierent.

Post Milonem, eâdem lege Pompeiâ, primus est accusatus M. Saufeius, M. F. qui dux fuerat in expugnandâ tabernâ Bovillis & Clodio occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinius, C. F. C. Valerius. Defenderunt M. Cicero, M. Celius; obtinueruntque, ut unâ sententiâ absolveretur. Condemnaverunt Senatores X. absolverunt VIII. Condemnaverunt Equites Romani IX. absolverunt VIII. sed ex Tribunis ærariis X. absolverunt. VI. condemnaverunt: manifestumque odium Clodii saluti Saufeio fuit, cum ejus vel pejor causa quam Milonis fuisset, qui apertè dux fuerat expugnandæ tabernæ repertus.

Deinde post paucos dies apud Considium Quæstorem, lege Plautiâ vi, subscriptione eâdem accusatus est, quod loco occupasset, & cum telo fuisset antesignanus operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Aponius, Cn. F. M. Seius Sex. F. Defenderunt M. Cicero, M Terentius Varro Gibba; absolutus est sententiis plenius quam prius; graves habuit XIX. absolutorias II. & XXX. Sed è contrario hoc, ac priore judicio accidit. Equites enim, ac Senatores eum absolverunt, Tribuni ærarii damnaverunt.

Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, accusantibus C. Cesennio Philone, M. Aufidio, L. Aponio, magno consensu damnatus est, sententiis VI. & XL. Absolutorias V. omnino habuit, duas Senatorum, tres Equitum.

Multi præterea & præsentes, & cùm citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum. *Ascon.*

VARIÆ LECTIONES.

In Q. CÆCILIUM Divinatio.

Parag. I. Lin. 4. *DEscendere.*] C. Stephanus (aut quisquis ille fuerit qui varias lectiones ad finem illius editionis positas collegerit) hæc habet: *Dubium non est* (inquit) *aut Ciceronem multis amanuensibus usum fuisse, aut sæpius transcripta sua exemplaria emendasse, aut perperam ab indoctis descripta, deinceps emendata fuisse;* id scilicet vult vel ab ipso Ciceronis ævo variantes lectiones in ejus scriptis extitisse. Et hoc verum esse vel hoc ipso loco liquet; *ubi Asconius* hæc notat. [*Hoc toto Capite Solœcismi species continetur, nisi addas ET aut IDEM, ut sit* ET subito nunc mutatâ voluntate ad accusandum descenderim: *quare multi non* descenderim *legunt, sed* descendere.] Hinc patet Asconium legisse *descenderim* alios *descendere;* & certè in diversum abeunt Codd. qui nunc extant.

II. 40. *Eam partem;* lege *ad eam partem,* excidit enim *ad* operaram incuria.

III. 3 *Quod sequi;* al. *quid sequi.*

V. 18. *Senatus pop.* al. *Senati pop.*

23. Pro *imprudens*, lege *impudens.*

31. *Taceant.* Ita C. Steph. & aliæ Edd. Grævius autem è MSS. reponit. *tacerent.*

38. Pro *interponi*, lege *interponis.*

42. *Nam, te act.* Grævius reponit *Num te act.*

VI. 10. *Hotensius.* Vocem *Hortensius,* quæ in MS. nonnullis abest, ex margine intrusam censet Grævius.

IX. 16. *Vere de def.* Dele. *se,* quod operæ intruserunt.

29. *Judicium.* Ita Ed. C. Steph. &c. Sed. *Ascon.* & alii *indicium.* rectè.

X. 10. *Quid facere;* lege & *quid facere.*

17. *Patrarit.* F. Fabricus, Grævius, &c. *peccarit.*

X. 45. *Illius diei.* Sic. Asconius & Editi multi, Manutios secuti. Sed MS. multi, ut & Priscianus, *illius temporis* habent.

XI. 13. *Orationis subire invidiam.* In Ascon. edito, *Orationis subire invidiæ*, sed in Asconio Grævii MS. *Orationi subire* sine voce *invidiæ;* & sic apud Nonium Marcellum: *Poterisne ejus orationem* [al. *orationi*] *subire?*

15. *Præstringat.* Lamb. *Præstringuat.*

XIII. 6. *Oratorum.* Sic, plerique editi, ut & magna pars MS. Sorum. Sed alii habent *Moratorum*, quod eruditis magis placet.

XIV. 25. *Tibi se.* Dele *se*, errore typog. intrusum.

XVI. 6. *Quamobrem eum cui quæstor fueris.* Sic apud *Asconium* legitur, approbante *Hotomanno.* Alii aut habent, *quamobrem qui quæstor ejus fueris.*

XVII. 21. *M. Silano.* Sic recte restituit *Hotomannus* ex ipso Cicerone in iv. Verrin. cum Codd. omnes perperam habeant *Decimo Silano.*

Pro Lege Manilia.

Par. I. *COntingere*. Sic olim editi omnes. Lin. 7. Grævius autem è Cod. Erfurt. reponit *attingere*, quod Ciceroni familiarius,

16. *Mandandum*. Sic vulgati ferè omnes: sed F. Fabricius, Grævius, & alii *Mandandis* è MSS. reponunt.

22. *Atque in primis*; lege *Atque illud in primis*.

II. 13. *Succurrerit*. Sic Manut. & libri tam MSS. quam impressi: sed alii habent *successerit*, quod recepit Grævius.

III. 11. *Et à vobis & ab imperatoribus reip. consulendum*. Sic multi MSS. & editi ante Lambinum omnes; ipse autem, probante F. Fabricio, sic è quibusdam Codd. reposuit. *à vobis, & ipsorum, & reipub. causa consulendum*.

IV. 13. *Reportarint*; rectius *reportarent*.

28. *Distracti*. Cod. Fabricii & alii *districti*.

40. *Naviculatoribus*. Sid. Edd. & Pall. omnes Grut. sed vetus Fabricii Codex *Navicularis*.

VI. 6. *Si ad belli——retinere*. Sic optimè ex Cod. Werd. restituit Gulielmus, approbante Grævio, quia nemo novit quid sit belli utilitatem sustinere: sic enim in vulgatis erat, *Si & belli utilitatem—sustinere*.

23. *fructui sunt*. Sic. Cod. Fabric. & Erfurt. Sed. vulg. *fructuosi sunt*, quod etsi ferendum sit, tamen non æquè placet.

VII. 20. *Id quidem certè*. Sic rectè Cod. F. Fabric. ut & Franci Erfurt. Vulgati malè, *Id quod certè*. Hotomannus ex conjecturâ delevit *quod*.

VIII. 7. *Sapienti*. Sic ex opt. MSS. Græv. alii *Sapientissimo*.

9. *instructas fuisse, urbemque*. Sic optimi MSS. & antiquitùs editi: sed alii vulgati habent *instructas fuisse delectus, urb.* ineptè. Nam hic Mithridatis copias amplificat, ut Lucullum laudet.

53. *processio*. Sic Codd. antiquiores, al. *processus*.

75. *quantùm illud bellum factum*; ità meliores notæ MSS. & edd. vett. *quantum factum* exponit Lamb. *quàm magnum factum, quantòpere actum*, &c. quod qui non intelligebant, pro *factum* substituerunt *futurum*.

IX. 21. Pro *exercuit* lege *exercuerit*.

X. 46. *potestate*. Testatur quidam apud A. Gellium. l. 7. *potestatem* scripsisse Ciceronem; & certè eodem modo loquitur supra pag. 23. *quæ in amicitiam P. R. ditionemque essent*.

121. *devocavit*. Sic Cod. Fabric. & alii: h. e. quasi *de viâ vocavit*: vulgati multi habent *revocavit*.

XI. 26. *nisi ipsum id temporis*. Sic ed. Steph. ut & aliæ multæ. Lamb. autem *ad id ipsum temporis*: sed Græv. è Colon. & Erfurt, sic restituit, *nisi ad ipsum discrimen ejus temporis*.

40. *Eumque Pomp*. Græv. è MSS. reponit *Eum, quem Pomp*.

XIII. 27. *transmarinam*. Sic Lamb. & Græv. è MSS. Vulgati *maritimam*, quod huic locò minus convenit.

XIII. 51. *ascendere*. Grævius è MS. Col. reponit *ascendere*, quæ vox à librariis minus intellecta sæpe suo loco mota est.

73. *quem per vos ipse*; Sic Grævius è MSS. alii *per se ipse*; ineptè.

XIV. 3. *Si quid de eo factum esset*. Sic editi plerique; al. *si quid eo factum esset*: utrovis modo locuti sunt veteres. Sic noster, *quid illo fiet?* Ep. 1. l. 6. ad Att. *Quid nec fiet?* Terent.

34. *Sed etiam studio omni visendum p.* Hunc locum Grævius è MS. uno & altero sic auxit, *sed omnium etiam studio visendam & concelebrandam p.*

67. *interiorum nationum*. Sic Grævius ex optimis MSS. & primis editis. *Interiores* autem dicuntur quæ longius à finibus nostris sunt remotæ, & interiorem regionis partem habitant. Sic *intra* & *interiores* usurpat P. Mela, l. 1. c. 4. & 8.

87. Post vocem *liberis*. Gruterus è MSS. hæc addidit, *qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum*.

93. *populus Romanus*. Cum in antiquis ferè P. R. exaratum sit, Hotoman. & Lamb. legunt *populum R.* alii *Prætores*, & sic vocem *videbat* de *ora maritima* dici putant; alii aliter rem expediunt. Sed vulgatam lectionem tuetur Gronovius l. 4. cap. 4. de Pec. Vett.

94. *neque nos*. Sic Grævius è MS. al. *neque eos*.

XV. 6. *quantum nunc———videmus.* Sic Græviu**s** ex Cod. Hittorp. & Erfurt. al. *quantum non—videmus.* Sed hoc totum membrum fortè rectius abesse posse puta idem Grævius.

Pro C. Rabirio.

Par. 11. Lin. 5. EXprimenda, Ita Manut. Ed. C. Steph. &c. Grut. *exprimenda.*
30. *Convenerint.* Sic omnes ed. Grævius è Francii lib. *concurrerint.*
V. 4. *Prætores, præter Glauciam.* Vocem *Prætores* (quæ è libris etiam scriptis exciderat propter sequentem *præter*) rectè restituit Adr. Turnebus; quem & alii sequuntur eruditi.

I. *In* L. Catilinam.

Par. 1 Lin. 5 COnsensus bonorum. Sic legitur apud Quintil. l. 9. cap. 3. Sed MSS. multi habent *Concursus.*
35. *patre natus, avis maj.* Grut. & Græv. *patre, avo, maj.* quod & inter varias lectiones C. à Steph. repositum.
36. *Prætorem mors ac reipub. pœna.* Sic locum hunc è MSS. suis repræsentat Grævius. alii aliter. *Prætorem* alii malè omittunt, & *mors à reip. p.* legunt: Sed vide Grævium.
39. *tanquam gladium in v.* Sic hunc locum citat Asconius in Pisoniana, & sic vulgati plerique. Sed *gladium* ab optimis MSS. abesse testantur Muret. Lamb. Grut. Græv.
II. 20. *vacuam fecisses.* Græv. & alii è MSS. *vacuefecisses*, quod etiam inter Var. Lect. C. Steph. Sic enim infra *subsellia vacuefacta sunt.*
28. *tibi hæc lux.* Sic Grævius è Codd. alii, *tibi hujus vitæ hæc lux*, quod à Glossâ natum videtur.
33. *fortunam reipub.* al. *fortunam P. R.* id est, *Populi Rom.* quod Ursino, Mureto, & Grævio placet.
69. *Nullum jam tot annos.* al. *Nullum aliquot jam annis.*
IV. 32. *Cedas.* Sic Græv. è MSS. opt. editi perperam *Concedas.*
65. *occisorum.* Manut. & Græv. *otiosorum.* [h. e. in pace & otio viventium] Et supra pro *ad insidiandum,* Grut. & Græv. *insidiantem* reponunt.
V. 14. *Romanorum.*] Grævius rescribit *reorum*, è Codd. quibusdam.

II. *In* L. CATILINAM.

Par. I. Lin. 8. NON *jam*, al. *non enim jam*. Sed *enim* delent Muret. Manut. &c.
18. *Prostratusque est*, *&c.* Sic è MS. Ursinus al. *prostratus*, *&c.*
II. 5. *Interemptum*. Muret. & Græv. è vett. *Interfectum*.
III. 40. *Ab istis suis sociis*. Muret. Græv. &alii delent *suis sociis* tanquam glossemata.
42. *Consumeret*. Sic lib. vett. & Ed. C. Steph. pro quo alii habent *consumerentur*.
IV. 54. *Unum genus*. Sic MSS. ed. C. Steph. & alii. Sed in aliis *Primum genus*.
59. *dubites aliquid de poss. det. ac fid. acq.* Muret. & alii, *dubites de poss. detr. acquirere ad fidem*.
68. *quod aut ded.* Græv. *qui aut ed.*
V. 1. *jam confectum*. Sic multi editi, MSS. alii, *jam effætum*, *sed tamen* alii *ætate jam affectum*; quod & Grævius admisit. Idem paulo post pro *conviviis*, *apparatibus*, habet *conviviis apparatis*, ut & R. St.
55. *Cumulis*, al. *Tumulis*.
58. *Suppeditamus*; al. *Superamus*; al. *Suppeditamur*.
60. *Si*, *inquam*. Vox *inquam* abest à vett. libris Mureti.
VI. 36. Pro *quam* lege *quod*.
37. *ut nequis bonus* Lib. Vet. Mureti, *ut neque bonus quisquam*. Francii lib. quem & Grævius sequitur, *ut neque quisquam bonorum*.

III. *In* L. CATILINAM.

Par. 1. Lin. 21. ET *expectati*. Sic & MSS. & impressi melioris notæ; alii perperam, *ex actis*.
II. 7. *exierit*. Sic libri vett. Mureti & aliorum; al. *egressus est*, & paulò post, pro *restitissent*, quod & MSS. & ed. vett. habent, alii legunt *remansissent*.
21. *bipartiti*. Grævius è Cod. vet. legit *bipartito*, qui dubitat an usquam *bipartior* passivè legatur. *Bipartito* etiam in ed. R. Steph.
34. *in reipub. præsidio*. Muret. Lamb. & Græv. reponunt *in republica*, *præsidio c. gl. miseram*, i. e. ut præsidio essent, sc. prætoribus, &c.
80. *Saturnalibus*. Malè hic in notis, *decimum quartum diem Februarii*, ponitur pro *decimum nonum Decembris*: hoc est, xiv. Kal. Januar. ut è Macrobio constat.
87. *præcepissent*. Muret. & Græv. legendum censent *recepissent*, i. e. polliciti essent se velle facere.
88. *aliquid tamen*. Sic omnes lib. vett. Mureti; in editis nonnullis deest *tamen*; qui, pro *apud ipsum erant*, habent *apud illum itidem erant*.
III. 30. *Sed indicare se ipsi*. Ita Muret. & Græv. è MSS. vulgati habent: *Sed ipsi à se vid.* omisso verbo *indicare*.
36. *prudentia*; al. *providentia*.
48. *Colonis quas*; al. *Colonis quos*.
62. *interest*. Sic è Codd. emendat. Græv. vulg. *intersit*.
65. *Consess.* lege & *consess.*
IV. 25. *in repub.* Sic è Codd. Muretus; quod & optimè respondet ei quod supra dicitur, *in privata domo*: al. *in rempub.*
38. *ut terræ motus*, *cæteraque quæ*. Sic plerique editi; sed Muret. & Grævius è Codd. vett. *ut terræ motus relinquam*, *ut omittam cætera*, *quæ*.
47. *lactentem*; lege *lactantem*.
62. *statuerunt*; MSS. potiores *locaverunt*, h. e. operariis faciendum dederunt.
69. & *ea à perditis civibus*. Vett. lib. Muret. & Græv. & *ea per cives*.
V. 5. *Erepti enim estis*; in vulgatis deest *estis*, quod è Codd. opt. restituit Grævius.

V. 53. *quod mihi vivendum sit cum illis* Græv. è lib. suis, *quod mihi cum his vivendum est: vivendum est* etiam habet ed. R. Steph.

81. *priori nocte.* Sic MSS. multi, ut & Vict. sed alii addunt *fecistis.*

IV. *In* L. CATILINAM.

Par. I. Lin. 36. *BOnorumque*, lege *horumque*.

39. *quem mihi videtur amplecti resp.* Ita rectè Muret. & Græv. Sed editi multi, *qui mihi videtur amplecti remp.*

43. *una reipub. peste per.* Sic omnes ante Lambinum editi, ut et MSS. Lambin. autem, *una sum repub. per* quod Grævius meritò repudiat.

III. 15. *itaque municipiis.* Vox *itaque* in plerisque MSS. non habetur. Sed vocem *sontes*, vel aliam ejusmodi deesse suspicatur Grævius, qui habet *quæ municipiis disp.* &c.

33. *hoc auctore & cognitore.* Sic quidem omnes MSS. Lamb. Grut. & Græv. Sed edd. *hoc monitore & auctore.*

53. *de pernicie reipub.* & Grut. & Græv. pro *reipub.* è MSS. reponunt *populi Rom.* ut & infra pro *in pernicie reipub.* quod in multis est libris, iidem habent *in pernicie populi Rom.* ut & ed. Rob. Steph.

IV. 2. *Supplicium de servis quam acerb.* Sic quidem libri plerique & edd. & MSS. Apud Lactantium autem hic locus sic habetur, *Supplicium de servo nunquam acerrimum*, Lib. de irâ Dei, cap. 17. Unde Lambinus sic refinxit, *Supplicium de servo nunquam acerbissimum*, contra omnes libros, qui negationem omittunt, & *servis* retinent; mos enim Romanis fuit familiam omnem (i. e. omnes servos) ad supplicium agere ob unius parricidium; ut apud Tacitum videre licet, Lib. 14. cap. 42.

4. *qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit*; ita multi editi, ut & Grævii etiam. Sed alii, inter quos C. Steph. *qui non dolorem suum & cruciatum dolore nocentis & cruciatu lenierit.* At MS. Francii, ut & ed. Vict. R. Steph. *qui non dolorem cruciatu lenierit*: omissis cæteris: quod fortasse rectius.

19. *fuit factum*; in libb. nonnullis deest *fuit*.

24. *arcessivit—concitavit—evocavit.* Multi Codd. habent *arcessit—concitat—vocat.* Sic etiam Var. Lect. C. Steph.

32. *fuisse videamini.* Sic vulgati plerique. Sed Muretus è MSS. *fuisse videamur*; quod fortasse clausulæ aptius.

38. *Et communes*; lege & *ad communes.*

58. *frequentasset.* Sic plures MSS. & edd. optimi: alii habent *frequentes advocasset*; quod interpretis esse videtur, *frequentare* enim pro *congregare* vel *cogere*, alibi usurpat Cicero. Mox pro *video ab expect.* nonnulli libri habent *video, amore debitæ pecuniæ, ab expect.*

64. *qui sua virtute fortunam civitatis cons.* ita libri vett. ut & editi ante Muretum & Lambinum, quod Grævio placet; alii reponunt, *sua virtute ac fortuna, civitatis jus* [vel *hujus civitatis: jus*] *consec.*

12. *qui non obstare cupiat*, ita edd. vett. Sed Lamb. & Græv. è MSS. *qui non hæc stare cup.*

V. 21. *possit. vobis hod.* Grut. & Græv. *possit à civibus, hod.*

34. *Semper bene gestæ—conservatæ reip.* Græv. delet *Semper*; & *bene gesta—conservata repub.* legendum censet, ut in præcedenti Oratione habetur, Parag. III. l. 62. Sed in Orat. contra Pisonem, de eadem re loquens, *bene gestæ —& conservatæ* habet, ut nescias utrum sit magis Ciceronianum.

50. *recepti ben.* al. *recepti in amicitiam ben.* quod glossema videtur.

Pro L. Murena.

MUræna semper scribendum censet Manutius, cùm à pisce nomen sit qui Græce Μύραινα dicitur; sed lapides Capitolini habent *Murena;* & sic scripsisse vett. Rom. ideò verisimile sit, quia apud Plutarchum vocatur Μυρήνας. Sed non tanti res est, ut in lite dirimendâ immoremur.

Par. 1. L. 1. *precatus* edd. vett. & nonnulli MSS. habent *deprecatus.*

II. 1. post vocem *severitatis* Hotomannus ex conjecturâ interponit, *Cato;* sed MSS. non consentiunt, & subintelligi rectè potest.

IV. 33. *Tempestivi convivii.* Sic legendum censent Lamb. Grut. & Grævius. Tempestiva autem convivia, Tempestivæ epulæ, &c. vocantur, quæ ante horam consuetam (i. e. nonam) instituuntur, & in longum protrahuntur. Qui vim *Tempestivi* nesciebat, reposuerunt *intempestivi,* quod viri docti jam dudum reprobarunt.

VI. 50. *promulgata;* ita Vict. & Græv. è MSS. al. *pervulgata.*

65. *Nullo usu;* al. *Nullo usui.*

Ib. *Superstitibus præsentibus.* Manutius & Hotomannus *præsentibus* delendum censent, tanquam meram interpretationem vocis antiquæ *Superstitibus.*

VII. 57. *pellitur è medio;* ita legitur apud Gellium. l. 20. c. 10. & sic etiam MSS. Lamb. Alii habent, *tollitur è medio.*

VIII. 27. *pugnâ excitatum;* sic ed. C. Steph. & aliæ: sed MSS. nonnulli *pugna excitaret;* al. *pugna excitarit.*

70. *arbitraretur;* sic omnes MSS. ut παθητικῶς dictum sit, quemadmodum *fateatur* in Orat. 2. contra Rullum, c. 21. Lambinus *arbitraremur* malle videtur.

IX. 15. *opibus.* Sic Hotoman. & Lamb. legendum statuunt: sed edd. alii & MSS. pro *opibus* habent *opera.*

X. 16. *persalutatio;* sic optimi MSS. vulg. *salutatio.*

34. *testatam rem abjic.* Sunt qui malunt *testantem abjic.* Sed per *testatam rem* nihil aliud vult, nisi eam causam quæ testibus contra alios comparandis tota fuerat occupata.

40. *Cum te de Curr* Sic & MSS. & edd. vet. sed recentiores omittunt.

74. *vestræ satietati.* Sic & Hotomannus & Lambinus legunt, & sic se legere malle dicit Grævius, nisi obstarent MSS. & edd. qui habent *vestræ sapientiæ.*

107. *indicavit atque induit.* Sic primùm ex conjecturâ Hotomannus, quod postea Lamb. & alii è MSS. confirmarunt. Alii editi habent *indicavit atque innuit.* Sed *induere* sæpe hoc modo usurpat Cicero. Sic. lib. 2. in Ver. cap. 42. *Videte, in quo se laqueos induerit.* Et mox, *Videte, ut, dum expedire se vult, induat.* Sic etiam, 5 in Verr. 64. *Suâ confessione induatur ac juguletur necesse est.*

XI. 31. *exitio vix cuiquam.* Vocem *exitio* primus restituit Lambinus, sine quâ sensus erat mutilus: nisi forte ex conjecturâ Camerarii legendum *ipse vix cuiquam,* &c.

XII. 11. *quanta in ipso imperio.* In editis quibusdam sic habetur, *quanta in homine quoquam in ipso imperio.* Sed istam accessionem merito repudiant Lamb. Manut. & melioris notæ edd.

XIII. 51. *aut seposuisses, aut mit.* Sic omnes libri scripti & editi optimi; at Lamb. ex Hotomanni conjecturâ legit, *aut se potuisses, mit.* sed sine causâ; nam *seposuisses* idem est ac si dixisset, ex *observatione & memoriâ hominum removisses.*

61.—*ne sis: Etiam, in dissolvenda severitate; sed tamen.* Sic libri fere omnes: sed Lambinus Hotomanni conjecturam secutus nimis licenter sic legendum censet—*ne sis, sed tamen in dissolvendâ severitate laus.*—

65. *Verò,* Sic MSS. al. *Enimverò.* Sed *Vero* sic sæpe usurpatur apud probatos auctores.

71. *communiorem.* Sic quidem optimi MSS. quos & Grævius sequitur. Editi multi *comiorum;* ut supra C. Lælio *comior.* Utrumvis satis convenit; sed *communis* sæpe mutatum est in *comis* ab iis qui hanc vim vocis ignorabant. *Communis* enim est *facilis, commodus, popularis, & æquitatis patiens.* Vide Cic. ep. 9. lib. 4. ad Fam.

XVII. 27. *duos Consules*, MSS. nonnulli *duo Consules*; sic etiam in Pison. VIII. 6. *duo Duces*; & ita sæpe dixerunt veteres.

40. *designati* [*Tribuni*] Vocem *Tribuni* uncis inclusimus, quæ & glossam sapit, & à quibusdam MSS. abest: & eam omiserunt Victorius & Grævius.

XVIII. 5. *ego fidem vestram, vel def.* al. *fide in vos def.* At Manutius *fide defens.* Nos enim fidem judicum hic orat, sed fide adductus—orat *ut hominis miseri*, &c.

Pro Archia *POETA.*

Par. I. Lin. 37. PRO *asciscendum fugit*, lege *adsciscendum fuisse.*

II. 16. Pro *celebritate*, lege *celebritate famæ.*

32. *in Siciliam*; ita plerique MSS. & edd. vett. sed vulg. *Ciliciam.*

III. 3. *Gracche*; sic libri vulgati; sed Græv. è Cod. Erfurt. *Grati*; al. *Gratis.* Sunt qui *Gratium* hunc fuisse Poetam censent. Sed an *Gracchus* fuerit, an *Gratius*, qui Archiam reum fecerit, cùm aliunde non constet, difficile dictu est.

Ib. Pro *eum* MSS. habent *tum.*

16. *An domicilium*—Sic Lamb. sed alii *At domicilium*—Ironicè.

IV. 11. *ut ab nullius unquam me tempore, aut commodum*; ita Grævius è MSS. quod etiam C. Steph. inter Varias Lectiones reposuit *tempus* autem *periculum* vel afflictam alicujus fortunam notat alibi apud Ciceronem. Sed editi multi habent, *ut ab illis nullo unquam me tempore*, &c.

30. *crescit Oratio*; ita plurimi MSS. ut & edd. sed alii habent, *censetur Oratio*, quod & Gruterus admisit; & Grævius.

49. *Modestissimos.* Græv. *Moderatissimos.*

55. *animi remissionem*; ita plerique edd. etiam melioris notæ. Sed MSS. multi habent *animi adversionem*, quod & Victorius tuetur in Var. Lect. ut *animadversio* ad studia referatur. Muretus autem maluit *animi aversionem.*

58. *alunt*; al. *agunt.*

V. 5. *inflari*; ita omnes MSS. & Gruteri & Grævii. Vulg. *afflari.*

42. *triumphi; quia quorum*—Ita olim legebat Pantagathus; & sic etiam in quibusdam MSS. legi docet Grævius; quod & multo melius quam vulgatum *triumphi. Quarè quorum*—Nam ideo *nostra* (*i. e.* Populi. R.) *sunt tropæa, N. M. N. triumphi, quia, quorum ing. h. f. ab iis pop. R. famâ cel.*

VI. 68. *abfutura sunt—pertinebunt*; ita MSS. nonnulli, etiam boni, ut & editt. plurimæ: quæ verba sic ad res gestas referuntur. Sed alii habent *abfutura est—pertinebit*; ut ad *memoriam* referantur: quam lectionem Lambinus acriter pro more suo tuetur; Grævius autem modestius amplecti videtur; prior tamen lectio non temerè rejicienda.

VII. 2 *amicorum videtis*, &c. Ita MSS. optimi: sed editi multi, *amicorum studius videtis*, &c. quod rectè repudiat Grævius.

Pro M. COELIO.

Par. 1. *OPpugnari autem ob.* al. ed. *op-*
Lin. 13. *pugnari autem hunc op.* sed *hanc* in multis MSS. deest; & rectius abest.

II. 57. Has voces *(atque dignitati)* quæ in multis libris desunt, ex Agrætio restituit Lambinus, quos Grut. etiam in MSS. Pall. invenit, quæ optimè huic loco conveniunt; est enim *dignitas* pulchritudo virilis.

65. *nihil dicam hoc loco.* Gruterus omittit *dicam*, quod in uno & altero MS. deest.

III. 25. *illa initia ætatis.* Codd. aliqui pro *initia* habent *imperia*, quod & Gruterus amplecitur.

IV. 26. *Sin autem est rivulus;* ita Græv. è MSS. sed editi alii pro *est* habent *ut.*

V. 8. *qui negavit;* ita Pall. MSS. Grut. & olim cusi; sed posteriores edd. *qui non negavit;* sed particula negans rectiùs abesse videtur, de Ascitio enim loquitur, qui negavit & absolutus est.

12. *Non modò Susp.* Sic habent MSS. Lamb. Græv. editi autem multi, *non modo non Susp.* Sed aliis in locis sæpe alterum *Non* omittit Cicero, cum sequitur *sed ne*, quasi diceret *non dico suspicione, sed ne infamiâ.* Vide P. Manutii Comment. in Ep. 9. lib. I. ad Fam.

VI. 2. *versatur;* ita editi enim optimi, sed vett. aliqui lib. Grut. & Græv. *urgetur;* sed tum delenda erit præpositio *in* ante *quibus*, quam tamen omnes libri retinent. Præterea, cùm *ista una atque eadem persona* non de Cœlio, sed de ipso Clodio intelligi debeat, ut ex sequentibus liquet, ipsa vox *versatur* magis quadrare videtur; infra etiam de eâdem re dicit par. IX. l. 3. *duo sunt enim crimina una in muliere*———

65. *quæ moliris.* Grut. è Pall. MSS. *quæ in sororem tuam molius.* Et sic inter Var. Lect. C. Steph. habetur; quæ tamen verba quorsum spectent haud facilè dixeris.

69. *Baias, actas, convivia;* hanc lectionem è MSS. reposuit Gruterus, quæ & ad rem amplificandam aptior quam vulgata *Baiis acta convivia.* Sunt autem *actæ* litora maris amœniora ubi genio indulgere solebant. quod & ἀκτάζειν Græcis dicitur. Vide lib. 5. in Verrem cap. 31.

VII. 2. *ex hisque tuis.* Sic edd. ferè omnes: at MSS. multi, *ex his igitur tuis.*

10. *pepulerunt.* Lambinus reponit *perpulerunt*, Græv. *pepulerunt.*

Ib. Lamb. è MSS. *fuisti nonnunquam*, quod & in ed. R. Steph. habetur; sed C. Steph. ad varias Lectiones relegavit.

34. *Cælii causâ:* ita ed. plerique: sed Grævius è MSS. & edd. antiquis reponit *filii causâ.* Utrumvis ferri potest.

116. *Sed inerat—ratio est bonis;* ita Græv. & Grut. è Codd. Pall. quod magis convenit quam vulgatum *oratio;* supra enim dixit *genus orationis*, cui non rectè dicitur *oratio* inesse.

VIII. 10. *Omittendæ;* alii MSS. *Obterendæ*, quod & inter Varias & Lectiones Car. Steph.

11. *Sermo etiam penè omnium fam.* Grut. *Sermo est pedè fam.* Omissa voce *omnium.*

IX. 30. [*Facinoris tantum.*] Has voces auctoritate MSS. abjecit Grut.

51. *tentatum negl.* Vulg. *tentatum esse negl.* Sed Grævius rectè delevit *esse.*

68. *minimè dubia, tamen in.* Var. Lect. C. Steph. *minimè dubitanda in;* & sic Grævius edidit omissâ voce *tamen.*

X. 40. *Post, quam in curia, est nostris, in rep.* Grævius è MS. Erfurt. *post quam in curia, quàm in rostris, quàm in rep.* quomodo etiam in Var. Lect. C. Steph. habetur. Vide Orat. in Cæcil. par. xv. I. 40.

56. *nequam vocem eliciat?* ita editi omnes; sed *ejiciat*, quod in nonnullis MSS. habetur, Ursino, Mureto, & Gifanio, (in Coulect. Lucret.) admodùm placet.

107. *Si non retraxisset* Græv. è 2. Codd. *quam si tradidisset.*

XI. 23. *Conspectus.* Vet. lib. Ursini *confessus.*

31. *invenimus—videatur;* ita Grut. è Pall. & Erfurt. &c. Sed in vulgatis *inveniemus—dicatur.*

41. [*Et pervulgata.*] has voces delent Lamb. & Gruter.

XII. 10. *O stultitiam, Stultitiamne.* Gruter. *O stultitiamne.*

67. *efferbuisse!* al. *efferviisse;* ut & infra *deferverint,* & Par. vii. 23. *defervissent.*

61. *jam ista dies;* ed C. Steph. omittit vocem *ista,* & ad variantes Lectiones relegat.

In L. PISONEM.

Par. I. Lin. 6. HIC *in errorem hom. imp.* Sic quidem omnes ferè libri impressi. Sed Faernus, acerrimi vir judicii, & in libris vett. scrutandis diligentissimus, hunc locum sic refinxit, *hic in fraudem hom. imp.——fefellit, induxit,* quem secutus est Lambinus.

II. 10. *Tu, cum in Kalendas Jun.* ita Erfurt. & alii MSS. ut & editi optimi, pro quo Ad. Turnebus (Adversar. xxi, 15.) *Tum cum in* iii. *Kal. Ian.* quod meritò improbat Hotomannus; nam iii. Kal. Jan. nondum Consulatum inierat Piso, sed erat tantum designatus, nec potestatem habebat; at Consulatus ejus, *initium fuit Ludi Compitalitii,* ut supra dixit Cicero; hoc etiam postulat ipsa ratio, quo fortius in Pisonem invehatur, qui id jam Consul passus est fieri, *quod ne fieret privatus Metellus auctoritate obtinuit.* Gruterus tamen Turnebum sequitur; ut & Ed. Grævii, qui quam ipse lectionem minus probat, sæpe tamen è Gruteriana editione non movet.

Ib. *incidisset.*] Ita Manut. & Lamb. & Hotaman. ex Asconio; quia unus tantum eorum ludorum dies esset, ut ex Varrone constat.

16. *Lex Ælia & Fusia.*] Faernus habet *Fusia.* Sed cum hæc lex à L. Furio (sive Fusio) Philo lata videatur, & alia sit ab ea lege Fusia quam postea tulit Q. Fusia Calenus, à vulgata *Fusia* non recedimus. Vide *Manut.* de Legib.

20. *Notionemque censoriam;* ita MSS. Lamb. & C. Steph. Manut. & alii. Sed ed Vict. & multi MS. habent *rationemque Censoriam,* quod retinet Grævius, etsi *notionem* magis probet.

28. *delatio,* ita ed. Vict. Steph. & F. Ursinus è Cod. Ant. al. *relatio.*

37. *interire,* al. *interimere.*

IV. 13. *ferro ac furori.* Sic reponunt è MSS. Grut. & Græv. editi autem alii non habent *ac furori.*

44. *In hoc animali;* ita MSS. & edd. olim omnes. Sed Turnebus ex Isidoro reponit *Maiali,* i. e. sue castrato, quod & retinet Grut. & ed. Græv. in contextu: Hotomanno autem admodum displicet.

50. *barbato Epicuro;* ita ed. C. Steph. cum multis aliis. Sed Faernus *barbato Epicureo.* Manutius autem *barbato* retinet. Lambinus *Epicureo;* ita enim infra dicitur *confer nunc, Epicure noster.* Pro *Laternatio* (sive *Lanternario* quod alii MSS. habent) Turnebus (Advers. xxi. 15.] *Lautumiario* reponendum censet, quod doctis viris vix admittendum videtur.

V. 19. [*omni officio. tuendo Max.*] &c. verba hæc, quæ uncis inclusimus, in omnibus olim editis desunt; ea primus è MSS. reposuit Gruterus, quem & Grævius sequitur.

97. *idemque in Italia.* Sic libri omnes sed locum esse corruptum omnes clamant, quem alii aliis modis sanare conantur. Manutius sic, *is neque in Italia:* nempe *is* (sc. Cicero) *neque in Ital.* tutò se posse consistere statuit. F. Ursini amicus quidam *idemque* in *is se* mutat. Sed quid si pro *idemque* reponas *idem se,* i. e. idem se in Italia tuto statuit esse non posse.

107. *dicerent, consules.* Græv. è Codd. Pith. *dicerent hos Consules.*

VI. 28. *tibi proficiscenti.* Faerni lib. 1. margine alia manu adscriptum habuit *in provinciam;* quod & ipse in contextum admitti voluit, sed reclamantibus cæteris libris; & certè interpretamentum videtur.

43. *Unius salutem,* Faern. vet. lib. *unius hominis salutem,* ubi etiam vox *civium deest;* quæ tamen est in opt. Grævii.

49. *principum civitatis;* ita vet. Cod. Faerni & Grævii; *civitatis* autem in multis edd. deest.

50. *gratissime;* ita ed. Vict. & MS. Faern. & Erfurt. & alii Græv. quod & ipse probat. al. *gravissimè;* quod & in Contextu Græviano manet; & ed. C. Steph.

65. *Splendorem;* sic Faern. sed al. *Splendidiorem.*

66. *diribitores;* ita Lamb. & multi edd. & C. Steph. Sed R. Steph. Vict. & MSS. Grut. & Græv. *distributores.*

VII. 20. *quam tantæ barbarorum gentes attingunt;* ita Faerni Cod. Ant. Editi plerique etiam Vict. & C. Steph. *quæ tantis barbarorum gentibus attingitur:* iidem etiam pro *Macedonicis* habent *Macedonibus.*

23. *qui non triumph.* Faern. *quin triumph.*

33, *an amicos;* sic omnes editi; sed τὸ *an* delendum censet Grævius. Lamb. legit & *amicos.*

48. *nihil illo ex.* Ita Faern. delata vocula *in*, quem plerique Codd. habent; & paulo post pro *auderet* Faernus habet *audeat?*

60. *afficior ex famæ.* Ita MSS. Faern. & Græ. ut & ed. Manut. i. e. ex laceratione *famæ.* Sed edd. multi *ex infamia.*

83. *ut tu naufragio exp.* Quæ sequuntur poetæ verba paulo aliter habentur lib. 1. Tusc. cap. 45. ubi vide Cl. Bentleii emendationes, qui ad trochaicos tetrametros acatalectos redigit hoc modo:

Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus.
Latere pedens, saxa spargens tabe sane & sanguine atro.

Posterior hic versus apud *Nonium* habetur in v. *spargere*, sed omissa voce *saniæ;* hæc autem verba, *ut tu naufragio expulsu suspiam*, non esse ipsius poetæ verba, sed Ciceronis, putat idem vir doctissimus. Sed utcunque hæc se habeant, aliquantulum fortasse verba poetæ ad mentem suam deflectit orator (mutando *pendens* in *penderes*) ut execratio complexione absolvatur, quæ alias suspenso sensu procedet, utpote quæ pars tantum sit Thyesteæ execrationis.

VIII. 4. *gloria & laude.* Faern. *in gloria & laude.* al. *gloriæ laude.*

6. *Ecce duos duces;* ita omnes edd. sed Faern. *Esse duos;* MSS. autem Pall pro *duos* habent *duo* more antiquo.

12. *absens imp.* Manutius & Grævius legendum censent *ab Senatu imp.* Ib. pro *est appell.* quod Faernus reposuit, alii habent *sit appell.*

48. *Quid aliud est furore, non cog.* Editi multi *nisi non cog.* quod & Manutius probat; sed illud *nisi* in opt. MSS. deest, & potest abesse salvo sensu.

55. *Cruentare corpus suum?* Faernus & Lamb. addunt, *leve est;* quod Manutius imperiti hominis glossema esse statuit; hoc nempe vult, an *cruentare corpus suum*, furere est?

53. *præsidium tu reipub.* Ita Faern. pro quo alii editi habent *præsidium tu popul Romani.*

59. *ad hunc Tusculani Mont.* Ita vet. lib. Faerni; al. *Tusculanum.* Manutius autem è quibusdam libris *ad hunc Tusculanum in monte montem.*

60. *cum jam egeret;* hæc tria verba, quæ in cæteris desunt, primus è Cod. vet reposuit Faernus, qui etiam pro *immensa & intol.* habet *intermissa intol.* & mox l. 67. *præbuit* pro *tribuit.*

IX. 5. *viderem.* Faern. *viderit.* ut referatur ad ventum.

15. *progredi visa est;* ita Faern. è Cod. vet. & sic vitatur Hemistichium in clausula, quod alii Codd. habent, in quibus legitur *procedere visa est.*

20. pro *Patres conscripti*, quod & vet. lib. Faerni, & alii MSS. ut & ed. Steph. habent, in nonnullis est *Prætores;* quod & in Ascon. edito habetur.

42. *cum non longe;* ita Grut. & Græv. è MSS. ubi multi editi omittunt illud *non.*

X. 8. *Velare.* Faern. *celare*, quod & arripuit Lambinus; sed Grævii MSS. omn. habent *velare*, quod & ipse meritò retinet.

16. *Sic levis est animi;* ita quidem omnes lib. & MSS. & edd. sed cum hæc vox *levis* huic loco minus conveniat, Faernus legendum censet *levi*, Manut. *vilis*, Pantagathus, teste Ursino, *jejuni.* Lambinus autem illud *levis* ut otiosum prorsus delendum censet, & fortasse rectè. Nam ut hoc Hemistichium, *sic levis est animi; lucem* à Cicerone sit, haud credam.

21. *Non eversæ per te, sed perditæ;* ita omn. MSS. Græv. & plerique edd. Faernus autem, deleta particula negante,

legit *eversæ per te & perditæ;* cui accedunt Manut. & Lamb. sed pro *perditæ;* Turnebo placet *proditæ*.

23. *redderetur;* ita libb. omnes quod & Grævio placet; Faerno autem *traderetur*.

71. *ferculis;* ita lib. ant Faerni; pro quo alii habent *vehiculis*, quod fortassè interpretamentum est.

XI. 4. *infimo* ita MSS. & Lamb. & Græv. sed vulgati *infirmissimo*.

8. *præstantissimus;* Græv. è MSS. Pith. & Franc. addit & *ornatissimus*.

30. *protervius;* ita Faern. pro quo vulgati habent *posterius?* quod & ipsum Turnebo non displicet. Adversar. I. xx. c. 9.

64. *Epicurum disertum dicere; est tamen: dicit, ut opinor.* Ita quidem edidit & distinxit Grævius è Cod. Faern. & quibusdam Manutianis, sic se explicans, *est tamen*, inquit Cicero, *ita*; dicit Epicurus, ut opinor, voluptatem esse summum bonum. Plerique olim editi sic habent. *Epicurum disertum decernere & tamen dictum opinor.* Manutius voluit, & *tandem dictum opinor.* Quid si sic legatur? & *etiam dicit ut opinor.* Sed utcunque se res habeat, verba sunt concedentis ita dixisse revera Epicurum, *se nullum bonum intell.* &c.

84. *Detraha nihil volo;* ita Faern. ubi vulgati habent *detrahi nolo*.

XII. 7. *Scripsisti enim CEDANT;* vulgo, *Scripsisti enim versus CEDANT.* Sed vocem *versus* meritò delevit Faernus auctoritate Cod. Vat. ut & Manut. & Græv.

11. *UT quod Marcus.* Malè vulg. *UT, non quod Marcus.* Negativum hic recte sustulerunt Faernus, Grævius, &c. supra enim dixit, *nusquam opinor.*—

25. *Concedat laurea laudi;* acriter hic inter se contendunt viri docti, utrum *laudi* an *linguæ* legendum sit. *Laudi* habent & plurimi & optimi MSS. & edd. Manut. ut & R. & C. Step. hoc in loco; (quamvis l. 1. Offic. tam R. quam C. Steph. habent *linguæ*) & certe si sequentia Ciceronis verba *minimæ laudi laurea concessisse* spectes *laudi* præferas oportet. Plutarchi autem verba, τη γλώσση την θριαμβικην ὑπείκειν δάφνην *linguæ* magis favent. Quid si diversis temporibus diverso modo protulerit hunc versum ipse Cicero? Qui plura de hac re vult, adeat Grævium, qui tam hoc loco quam illo in l. 1 offic. *laudi* retinendum censet.

42. *Complecteris.* Erfurt. & Pith. *complecti vis*.

68. *Sumpturum;* al. *Susccepturum*.

XIII. 7. *Cujus ego beneficiis quidem.* Sic omnes libri & MSS. & edd. ante Lambinum, qui sic edidit *cujus ego ne benef.* quod & Grævius libentius amplecteretur, si MSS. annuerent quia sensus id ipsum postulare videtur. Sed ea mutatione non opus est; hoc enim velle videtur Cicero, se non postulasse ut Cæsari nimis carus esset, quia tum beneficiis ejus victus à sententia sua recedere, eamque Cæsari tradere coactus esset. F. Ursinus rem aliter expedit pro *quidem* reponendo *pridem*.

XIV. 48. *pleræque;* lege *peræque*.

69.——*legatorum tuorum optimus.* Ita omnes MSS. Faern. Grut. & Græv. sed editi plerique sic, *legatorum tuorum turpissimus? optimus*——

XV. 24. *Artinoen, Stratum.* Sic Turneb. è MSS. al. *Arsinoen Thracum*.

XVI. 11. *Conjicietur;* ita libri omnes sed Faernus ex conjectura, *connitetur*.

15. *invitus invitabis.* Hottoman & Lamb. malunt *invitum invitabis*.

53. *de te FECISSE VIDERI pronun*— Ita recte hunc locum è MSS. emendavit Faernus, ubi priùs editi habent *de te sententiam tulisse videris, tum judicium pronunc.*

62. *ponderari neque*—Sic etiam rectè hunc locum constituerunt Manut. Lamb. &c. ubi vulgati habent, *ponderari dicere audes? neque, &c.*

Pro T. Annio Milone.

Par. 1. Lin. 3. *CUM T. Annius* [*Milo*] Cognomen *Milo* abest apud Quintil. l. xi. cap. 3. & in Var. Lect. Steph. &, ut credo, rectiùs abest.

7. *requirunt.* Sic F Fabricius & alii MSS. & sic etiam legitur apud Quintil. xi. 3. pro quo vulgati multi habent *minime vident*, quod interpretamentum

esse videtur, ut *admittunt* quod est inter Var. Lect. C. Steph. Nam *requirere* est quasi *amissum sentire desiderare.*

25. *intuentes, unde aliqua—videtis.* Sic hunc locum constituunt F. Fabric. & Græv. è MSS. Sed Vulgati habent *intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde*— omissâ voce *videtis* in fine.

45. *Suppliciorum*; ita MSS. & Var. Lect. C. Step. Vulg. *exitiorum.*

III. 4. *omni errore*; ita edd. plerique, sed MSS. Grut. *omni terrore.*

22. *Non solum divina*; ita Lamb. ed. C. Steph. sed alii reponunt *humana*; apud Quint. i. v. 11. legitur etiam *humana*, quod minus placet; nam humanis sententiis liberatus non esset, nisi accessisset divina, i. e. ipsius Minervæ.

37. *Est enim hæc*; ita edd. & ita citat Quintil. ut & ipse Cicero in libro qui *Orator* inscribitur: sed Grut. *est igitur hæc.*

46. *Quæ non modo hom.* Lamb. & alii illud *modo* defendum censent contra MSS. Vide Græv.

IV. 2. *in qua P.* Sic recte Grut. è MSS. In olim edd. deest præpositio *in*; quæ tamen infra habetur Par V. lin. 2. & videtur necessaria. Nam non de ipsa cæde Clodii Senatus judicavit, sed tantum de cæde facta, in qua inter cæteros etiam Clodius occisus erat.

V. 5. *ut patet.* Sic Fabric. MS. estque *paret* verbum juris proprium. Edd. *patet.*

34. *P. Clodius M. Pap.* In plurimis edd deest. *P. Clodius*, quod à MSS. reposuit Grut.

77. *Conjunxit cum multis*; ita omnes edd. Gruterus autem reponit *cum bonis.*

90. *isque præpos.*] Ita Fabric. Lamb. & Græv. al. *&* *isti præp.*

VI. 15. *Coloniam novam, dilectum perd.* Ita vulgati fere omnes. Et hanc lectionem tuetur Hortomannus, F autem Fabricius, *Collinam novam dilectu perd.* quod & Lambinus acerrimè defendit. Vide Not. Grævii.

46. *penulatus, magno & impedito & mul. ac delic.* Ita F. Fabric. è Cod. vetustis. quod & Grævio admodum placet. Edd. alii *penulatus, vulgi magno impedimento ac mul.*

59. *Et revera put.* Sic Fabric. & Græv. è MS. pro quo edd. habent *& ita esse put.* quod ex interpretatione natum videtur.

VII. 17. *Multis antea in causis jam quæs.* Grævius è MSS. Erfurt. *Multis in causis sæpe quæs.*

VIII. 22. *Sustulisse.* Grævius ex Erfurt. *Extulisse.*

Ib. *Videlicet*; ita Fabric. Lamb. & Græv. pro eo quod in aliis est, *inde.*

32. *quam rem etsi necessario fec.* Ita vulgati; F. Fabric. & Græv. è MSS. *quare & si nefariè fec.* quod ad rem aptius.

IX. 8. *Et mihi videlicet in causa, aut mala aut mea,* &c. Sic locum restituit Fabric. & Græv. è MSS. ubi perperam olim, *Et mihi Judices, in causa aut vestra mala, aut mea nec præclarissima.*

15. *Mulcatus*; al. perperam *Multatus* vel, *Mulctatus.*

X. 26. *familiarissimus*; ita Gruterus & Grævius è MSS. Vulg. *familiaris meus.*

34. *quippe qui ei obvius fut.* Ita Vict. B. & C. Steph. sed MSS. & olim edd. Græv. *quippe si ille obvius ei fut.* quod inter Var. Lect. reposuit C. Steph.

43. *Igitur. ne Clod.* Illud. *Igitur*, quod in Vulgatis deerat, è MSS. reposuerunt Fabricius & Grævius.

53. *Quid afferebat festinatio?* Ita Vict. & C. Steph. & alii; sed multii MSS. *quid afferebat festinationis?* ut scil. subaudiatur *causa Romam proficiscendi.* Græv. *quid afferebat causa festinationis?* sed vocem *Causa* in plurimis MSS. deesse fatetur: al. *quid afferebat festinationem?* sed quid si totum hoc membrum è margine in textum irrepserit? potest certe abesse sine sensûs detrimento.

58. *Subsistendum*; al. *subsidendum.* Sic infra, *in eo loco subsedit.*

XI. 23. *Noctem prope urbem expectandam*; ita Fabric. è MSS. al. *Nocte prope urbem expectandum.*

30. *Valentium; edito atque excelso*——In vulgatis olim sic, *Valentium adversari. Atqui excelso.* In Macrobio, hunc locum citante, deest *adversari*; quod & Manutius etiam delet. Codd. aliqui, *Valentium. Edito adversarii atque excelso*; quod & Grævius admisit. Sed vox ista *adversari* vel *adversarii*, quæ incertam sedem jam habet fortè olim ad marginem adscripta à sciolo quodam (qui sequentia verba Adversariorum esse objectionem putavit) in contextum demum transit: in multis etiam deest *editio.*

XII. 30. *& dominis morte*, ita Grut. è Cod. Colon. ubi olim editi, *& domini morte.*

32. *Heus ubi Ruscio? ubi Casca.* Sic omnes olim editi: mira autem in MSS. varietas: unde F. Fabricius & Grævius, *Heus tu Ruscio* (al. *Fusio*) *verbi causâ cave sis mentiaris; Clod &c.* Sed istud *verbi causâ* vix Ciceronis esse videtur: retinemus igitur *ubi Casca*, ut maneant duorum servorum nomina; nam *subitò arrepti in quæstionem* mox dicuntur, quod de uno tantùm non dicitur.

XV. 23. *memoriam publicam recens.* Ita F. Fabric. & Grut. è MSS. sed al. edd. ut & Lamb. *publicæ recens.*

33. *Splendido;* ita MS. Fabric. al. *splendidissimo.* F. Fabric. & Grævius omittunt *viro;* quod tamen sic sæpe appositum usurpat Cicero. Ib. *T. Pacuvio*, al. *M. Paconio.*

35. *atque arma:* ita MSS. ut & edd. R. & C. Steph. sed Lamb. pro *arma* primus posuit *arenam.*

38. *Scantia*, al. *Sanctia, Aponio.* al. *Apronio.*

XVI. 6. *ferre? si imperium si*——Sic totum hunc locum constituit Grævius, quem vide.

19. *per me unum, ut jus;* al. *per me unum effectum est ut jus;* quæ duo verba in om. MSS. deesse testatur Lambinus, & certe interpolata videntur.

52 *eâ virtute ac fortunâ.* Ita & MSS. & opt. edd. sed al. ad. *eâ virtute ac sapientiâ.*

57. *Nolitis.* Ita ed. ut & Quintil. sed Græv. *Nolletis.*

59. *interfector qui esset, in confitendo ab hisne pœnam;*——ita Græv. è Cod. Francii; & ad eundem fere modum F. Fabric. è lib. vet. *interfector si esset in confitendo ab iisne p.* & sic bis apud Priscianum citatur, ubi de præpositione *in* apposita τῷ *confitendo* agit; Manutius autem & alii vulg. habent, *interfector non esset. etiam confitendo ab iis imperatturus ne pœnam*, &c. quod è glossemate natum videtur.

69. *fuisset;* deest *fuisset* in Pall. & potest abesse.

96. *nullam vim esse ducit.* Ita Fabricii MSS. ut & Lamb. & Grut pro quo edd. multi, *nullam vim cœlestem existimat:* inter Var. Lect. C. Steph. sic, *nullam putant vim æternam;* ut facile credas utrasque has lectiones nihil aliud esse nisi interpretationes τῷ *vim esse ducit.* Grævius autem pro *vim* habet *majestatem;* quod & ipse valde probat. Sed *vim* potius retinemus, quia paulo post sequitur *est, profectò illa vis;* & *ea vis; ea est.*

123. *Latiaris, sancte Jup.* Ita Lamb. & Græv. è MSS. editi alii *Latialis.* Utroque modo proferunt veteres; sed Græci ferè omn. Λατιάριον Δία vocant. Gruterus perperam *Latiari* legit, ut cum monte conjungat, qui non *Latiaris* sed *Albanus* erat. In MS. Werd. teste Grutero habetur *Latiaret;* unde fortè conjicere licet, olim scriptum fuisse *Latiari, & Sancte*, vocandi casu, à nominativo *Latiarius;* nam *Latioario Jove* est apud Plin. lib. 34. cap. 7.

XVIII. 40. *Vexatum;* ita MS. Fabric. al. ed. perperam *necatum.*

63. *Cum falcibus ad Cast.* al. *fascibus.* Græv. *facibus.*

XVIII. 45. *Cursum;* ita MSS. sed vulgati plerique *Casum.*

63. *Centesima Lux*——*& opinor altera; qua fines.* Sic Gruter. & Græv. è melioribus MSS. sed editi ut & Manut. habent *centesima*——*P. Clodii;* &, *ut opinor, ultra quam fin.* Sed vix credibile est tam frigidè & dubitanter locutum esse Ciceronem de fama Milonis. Multo potius *opinari* se dixisse de die cædis Clodii; *lux est, opinor, centesima & altera;* i. e. ut vulgò loquimur, *centesima secunda* (nam id valet *altera* apud Ciceronem & alios probatos scriptores.) Et certè si Clodius interfectus fuit xii. Kal. Febr. ut ex hac oratione constat, & hæc oratio habita vi. Id. April. ut monet Asconius, qui & hoc anno intercalatum fuisse docet (mensis autem intercalaris dierum erat xxii. juxta Censorium) necesse est ut dies CII. interfluxerint inter cædem Clodii & dictæ Orationis diem.

74. *illa tamen ad Cons.* Cod. Lamb. *illa saltem ad.*

90. *dimicatio Capitis.* Grut. ex Erfurt. *diminutio capitis.*

120. *Distrahor.* MSS. Fabric. *distrahar.*

138. *& fortissimum;* hoc è MSS. addidit Grævius.

Pro M. Marcello.

Par. 1. Lin. 12. *ANgebar, cùm viderem.* Faernus has voces, *cùm viderem,* delet; nec necessariæ sunt.

25. *anteactæ vitæ*; al. *ant actæ ætatis.*

11. 8. *lustratæ sunt*; sic legendum censent Victorius, Lamb. Manut. ut & Grævius è MSS. Alii libri habent *illustratæ*, quod si admittatur, exponendum per *patefactæ*, ut 1. Catil. II. 22. & VI. 10.

12. *Cum militibus*; al. *cum multis*; Var.

53. *memoria effodit*; ita uterque Steph. ut & Victor. sed Faernus, *memoriam effudit*; Grævius, *memoria obfudit.*

111. 5. [*Nulla unquam*] *ali.* Ita vulg. & hanc lectionem tuetur Rob. Titus; sed alii *non nulla aliquando.* Sed Gruterus & Grævius has voces *nulla unquam* prorsus delent, quas ideo uncis inclusimus.

12. *perinde*; vulg. *non perinde* malè; nam *vereor ut perinde,* idem est ac *vereor ne non perinde.*

28. *crudelitate belium*; vulg. *crudelitate civile bellum*; sed illud *civile* tanquam glossema rectè delevit Grævius, consentientibus MSS.

1V. 7. *tam demens?* In quibusdam edd. hæc sequuntur, *qui scilicet tibi invidiaretur*; sed ex annotatione adscriptâ nata videntur, nec in Codd. melioribus inveniuntur.

36. *curanda*; ita ed. Car. Steph. sed R. Steph. *sananda*; quod & Grævius retinuit.

39. *Satis te diu vel naturæ vixisse vel gl.* Faern. & Græv. *Satis diu vel naturæ vixi vel gl.* ut sint ipsissima Cæsaris verba.

59. *in suos vel*; vulg. *in suos cives vel.* Sed *cives* delent Faern. & Græv. quod & abest in Var. Lect. C. Steph. & rectà abest propter sequentia *vel in patriam* quæ ipsa cives complectitur.

62. *tu in primis tum summe tranq.* Sic Faernus & Grævius è MSS. Edd. autem *tu in primis composita, summe tranq.* Vox autem *composita* in plerisque MSS. deest, ut & in Var. Lect. C. Steph.

78. *Monumenta, munera.* Lamb. & Græv. *monumenta innumera.*

113. *qui in causâ*; al. *quam qui in causâ.* Sed in melioris notæ Codd. deest illud *quam* quod qui recipiunt, in explicandâ sententiâ mi seræ se torquent.

Pro Q. Ligario.

Par. 111. Lin. 21. *PUtavit reddere—redderet*; ita vulgati; sed multi MSS. sic, *putare dare—dedisses* quod & Grævius admisit.

48. *externi isti mores usque ad s.* Hic multum inter se discrepant MSS. alii enim *externi isti sunt mores, usque ad*: alii, *externi isti sunt mores, usque ad s. incitari solent odio.* Gruterus autem, *incitari solet odium.*

68. *an, ne ignoscantur? hoc v. m. ac. multo que est gravius.* Inter V. Lect. C. Steph. *an ne ignoscat? multo acerbius hoc est multoque durius* Grævius etiam è MSS. suis reponit *ignoscat?* & *durius,* & paulò post *precibus, lacrymis strati ad pedes.*

1V. 3. *cave credas.* Hæc duo verba in multis MSS. non habentur.

4. *obsecrantium misereat.* Apud Priscianum, *precantium misereatur.*

15. *saluti civis calamitosi consultum esse*; ita vulgati; sed. MSS. Lamb. & Græv. *saluti civi calamitosa esse,* omissâ voce *consultum.*

28. *Novi facinoris*; al. *Novi sceleris,* quod & Grævius admisit.

V. 11. *statuerat (se) excusare.* Grævius delet *se.* consentientibus MSS. ut potius *morbum* subaudiatur. Vide Philip. ix. p. 111. l. 53.

22. *Si crimen est prohibere illum vol.* Ita vulgati etiam boni; sed MSS. *Si crimen est ullum vol.* sine voce *prohibere.*

50. *gloriari.* Græv. è Colon. & duobus Lambini MSS. non malè reponit *gloriemini.*

VI. 6. *gratiosioris*; sic habetur inter Var. Lect. C. St. Græv. &c. & hoc est quod infra dicitur *plùs valere*; vulg. *gratiores*; nonnulli Codd. pro *preces* habent *vultus.*

PHILIPPICA I.

Par. 1. Lin. 17. *SUmmâ cum dignitate & constantiâ.* Faernus auctoritate cod. ant. legit *summâ constantiâ*, omissis vocibus mediis.

36. *Senatus videbatur*; hanc vocem *videbatur* Grævius è Cod. pervetusto reposuit, quæ in vulgatis deerat

II. 43. *hujus tamen dici*; ita Faernus è Cod. vat. in vulg. deest *tamen*.

Ib. *vocem hanc*; sic Grævius è Cod. suo; in vulg. deest *hanc*.

III. 5. *tamen acerbe cogerer?* Ita ed. C. Steph. Græv. &c. sed al. *tam acerbe solus cogerer?* ut in ed. Steph.

19. *tanta ista pœna.* Vocem *tanta* primùm è Cod. vet. exhibuit Faernus, quæ in vulgatis deest.

V. 20. *Quid est igitur aliud adhortari*; ita Ferrar. C. Lang. & ed. C. Steph. sed alii vulgati habent. *Quid est igitur aliud, quam adhort.* Sed Faernus delet *igitur* & *quam.*

33. *uno verum optimo auct.* Ita Faernus & Muretus è Cod. Vat. sed vulg. *uno viro optimo auctore.*

54. *quod est amicorum, ante dicere ea quæ vitari possunt.* Hæc omnia pro glossemate habet Ferrarius.

VI. 1. *Irasci vos*; ita Ferrar. & Faern. è Cod. ant. al. *Irasci te*; & pro *oportebit*, Faern. Muret. Lamb. & Græv. *oportebat.*

12. [*quam semper in repub. habui.*] Hæc verba desunt in lib. ant. Faerni, & delenda censet Grævius: uncis igitur inclusimus; glossam enim redolent.

44. *Hanc tu, P. Dolabella*; sic Faernus, Muretus, Manutius ed. C. Steph. & Græv. sed R. Steph. & recentiores, *Hanc tu potuisti, Dolabella.*

51. *oblitus auspicia teipso Augure nunciante.* Sic ed. C. Steph. ut & Græv. Cod. alii autem, *oblitus auspiciorum auguria teipso Augure nunciante.* Alii aliter.

70. *quanquam solent domestici depravare* sic quidem Muret. Manut. Lam. ed. C. Steph. & plerique antiqui, ut & editio minor R. Steph. Sed recentiores (ut & ed. major R. Steph.) sic habent, *quanquam nihil est tam sanctum, quod non soleant domestici depravare.*

93. *nec clarus quibusquam esse potest.* Sic edd. Victor. Manut. R. & C. Steph. & Græv. & ut ipsius Faerni, qui tamen tu Cod. Vat. sic mendosè scriptum invenit, *nec clarus, ne unctus quisquam esse omnino potestate.* Unde Muretus sic legendum conjecit, *nec clarus, nec tutus quisquam esse omnino potest.* Turnebus sic *nec auctus quisquam esse omnino potestate.* Sic, his omissis, pro *clarus* lubenter reponerem *carus*, si MSS. adstipularentur.

97. *populi concursus*; ita Ferrar. & ed. C. Steph. sed ed. R. Steph. ut & Faern. Muret. Manut. Græv. &c. *populi versus*; quibus, sc. extempore fusis animum suum testari soli populus.

98. *quod duobus tribus.* Ita Ferrarius, quoniam in Cod. Vat. *quid* ii *trib.* sed edd. alii, *quid iis trib.*

100. *Apollinaribus ludis*; itaque Ferrarius legendum statuit: plerique autem libri *Apollinarium ludorum*; olim sc. scriptum erat ambiguè, *Apollin. lud.*

VII. 2. *Constantiæ.* Sic Faern. è Vat. & Græv. è Colon. pro quo vulgati habent *Conscientiæ.*

PHILIPPICA II

Par. 1. Lin. 11. *COmmendationem tibi ad cives impios fore*; ita Ferrar. Muret. Faern. Manut. Græv. C. Steph. sed Grut. & alii, *ad cives impios tibi gloriæ fore.*

II. 6. *virtutis spe*; ita Vat. & alii MSS. optimi; sed editi multi, *virtutis specie.*

74. *sapere doceat*; sic Faern. è Vat. quem sequuntur Muret. Lamb. & Græv. quia adhuc sub eo magistro declamabat Antonius. Vulgati habent, *sapere docuit.*

III. 17. *tibi fatum, sicuti C. Curioni*; ita Cod. Vat. quem sequuntur Faern. Muret. Lamb. Græv. sed vulgati, *te fatum, sicuti C. Curionem.*

54. *suam rem*; ita Cod. Vat. sed vulg. *domum suam.*

IV. 27. *reipublicæ pernic.* Ita Ferrarius è MSS. ut & Grut. sed olim cusi pro *reipub.* habent *contra rempub.*

V. 29. *ne pateretur ferri;* Sic Faern. Vict. Muret. sed vulg. nounulli *ne pat. fieri.*

32. Pro *populi Rom.* alii habent *reipub.*

33. *provideram;* al. *prævideram;* sed *provideram* magis è more Ciceroniano. Sic infra, *providerem* & *providissent.*

45. *in istâ societate gl.* Sic Faern. è Cod. Var. ut & Muret. Manut. Lamb. sed alii MSS. habent, *in istius gloriosissimi facti conscientia*, quod retinuit Gruterus; & sic etiam manet in ed. Grævii, qui tamen ipse alteram lectionem magis probat: hoc etiam alibi fieri videmus, ut improbata ipsi lectio in contextu maneat juxta editionem Gruterianam, scribarum credo incuriâ.

48. *in eâ societate vid. cum socii non f.* Hunc locum sic expressimus eum Faerno, Mureto, & Grævio, ubi alii habent *viderent socii. cum socii non fuissent.*

VI. 7. *homicidæ;* sic Faern. Manut, &c. sed Vict. & alii edd. *homicidii rei*, quod tamen glossam olet.

VII. 23. *de summâ rep. dissentientes;* ita recte restituit Faernus è Cod. Vat. quem & Muretus sequitur. Vulg. *de re dissidentes.*

28. *singularis vir.* Sic optime Faern. è Cod. Vat. Vulgati male, *consularis vir.*

VIII. 6. *Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti.* Sic optime Faern. & Muret. è Cod. Var. quibus consentiunt Manut. & Lamb. quæ lectio satis ex sequentibus confirmatur. Sed editi plerique, *Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam redd.* Stola autem non convenit *vulgari scorto.*

30. *intercessisse dicebat;* ita Vulg. sed Ferrarius ex auctoritate trium Codd. delet *dicebat*, quem Grut. & alii sequuntur.

42. *inde itur Alex.* Ita C. Steph. & Lang. sed R. Steph. *itum.* Faern. & alii, *iter;* *itur in Alex. direxit*, quod etsi à sciolo intrusum, tamen *iter* in Vett. fuisse montrare videtur.

43. *Contra religionem;* ita Ferrarius, sed al. *Contra religiones.* Faernus autem, *Contra remp. & religiones.*

50. *ad parentem tuam.* Plures tam MSS. quam edd. habent *ad patrem tuum*, quod doctis tamen minimè ferendum videtur, quia nec patrem, nec etiam vitricum jam tum habuit Antonius. Cum itaque *parentem tuum* sit in Vatic. & aliis; hinc plerique, Buchananum secuti, *parentem tuam* reponendum censent, ut de Julia matre intelligatur.

53. *cultus sum;* ita Ferrar. & ed. C. Ste. sed al. *custoditus sum.*

66. *advolas*, Faern. è Vat. *advolasti.*

IX. 23. *deleri & everti;* ita Faern. Vulgati autem, *delere & evertere.*

42. *expulsos;* Grut. *excussos.*

56. *principio similes.* Faern. & Muret. ex Vat. *principiis similes.*

85. *rheda cum leonibus.* Sic plerique MSS. etiam optimi: sed P. Victorius (quam nonnulli alii sequuntur) ex uno aut altero Cod. *leonibus* reponendum censet; quia Leones ad currum junxisse Antonium (è Plinii lib. viii. c. 16.) constat. Qui plura de hac re videre cupit, interpretes adeat tam hoc loco quam Ep. 13. lib. x. ad Atticum.

X. 23. *Alexandria se rec.* Ita recte Ferrarius, & ed. C. Steph. sed. MSS. fere omnes & impressi *Alexandriam se rec.* contra mentem auctoris.

47. *vini numerus:* Modus est loquendi optimis scriptoribus usitatus, quem qui nesciebant pro *vini* reposuerunt *auri*, contra omnes libros.

51. *fuit animal unum;* aliqui MSS. habent. *fuit animal vivum;* Et sic apud Quintil. l. viii. cap. ult.

62. *At idem ædes;* ita Faern. è Cod. Vat. sed alii, *At ejusdem ædes:* Pompeii scilicet.

69. *in vestibulo rostra, spolia;* ita Muret. sed vulgati habent *vestibula, rostra, spolia.* Liber autem Vat. *in vestibulo rostra spolia:* Unde Grævius legendum censet, *rostra an spolia;* ne desit conjunctio inter duas voces.

83. *claves ademit, forasque exegit;* ita hic locus habetur apud Nonium Marcellum in voce *exigere.* Alii sic habent, *causam addidit, exigit.*

XI. 4. *Avus, tuus, & Consul & Antonius;* ita C. Steph. & alii edd. sed Muretus è Vat. ut & R. Steph. *avus tuus se, & Consulem & Antonium.*

9. *Cui bello.* Sic è Cod. Vat. hunc locum emendat Faernus, & emendationis suæ rationem reddit, quam apud Grævium videre potes. Alii habent, *cur ei bello.*

33. *qui risus hominum?* Sic è Vat. Faernus, Manut. Lamb. deletis vocibus *de te erat*, quæ in vulgatis habentur.

56. *Tu vero quis es?* ita ed. R. Steph. Sed MS. Vat. ed. Faern. Muret. Manut. *quid es?* alii *quid censes?* ut C. Steph.

61. *tamen erat æquissimum, &c.* Sic & Faern. & omnes fere: sed Muret. è Cod. Vat. *tamen quem erat æquissimum, c. Cn. P. lib. pugnare? quem? te sectorem:* & ita etiam edidit Grævius.

XI 1. 1. *Mensas hospitum convom.* Ita Faern. è Vat. Sed alii editi habent, *in mensas hospitum cum vomeres.*

16. *levitatem hominis.* Sic legitur in Cod. Vat. ut & apud A. Gellium l. 7. cap. 11. aliis deest vox *hominis.*

19. *capite involuto;* sic libri plerique; & eodem modò in Pisonem III. 63. Sed Faern. *capite abvoluto;* apud Gellium autem *ore involuto,*, quod forte rectius.

23. *illinc;* apud Gell. *illum;* quod & Lambinus reposuit.

XIII. 33. *inscitia;* Faernus & Muretus *inscientia.*

41. *Suffragatum secunda classis vocatur;* ita Faernus, Grævius, & alii: sed editi multi perperam, *suffragio: tum secunda c. v.*

XIV. 14. *quem collegam habebas;* editi vulgo habent, *quem collegam regni habebas.* Sed illud, *regni* auctoritate Cod. Vat. recte delet Faernus, ut & Muretus & alii.

XV. 17. *IM. Antonii filium.* Hæc verba non habentur in Cod. Vat. nec à Ciceronis manu esse, sed ab aliis explicandi gratiâ adita censet Grævius.

19. *diuturni;* al. *diuturnus.*

30. *neve cujus ben.* Ita Faernus, Muretus, Manutius; sed editi vulgo habent *neve cujusquam ben.*

45. *quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, parebat;* ita edd. R. & C. Steph. ut & Faern. & Muret. è Cod. Vat. ubi alii habent *petebatur:* sed Manut. & Lamb. *quod est in tabulis, quæ sunt ad Opis.* Miror autem nihil dixisse Grævium de verbis sequentibus, sc. *funestæ illius quidem pecuniæ, sed tamen, si iis quorum erant, non redderentur, quæ nos à tributis possent vindicare;* quæ quidem lectio Abramii est, qui sic eam exponit, ut *pecuniæ funestæ* sint pluralis numeri, & per *illius* intelligatur *Cæsaris.* Sed Stephanorum editiones, ut & optimæ pleræque aliæ sic habent—*sed tamen, si iis quorum erat, non redderetur, quæ nos à tributis posset vindicare;* & hoc modo *funestæ illius pecuniæ* patrio casu singularis numeri proferuntur, ut ita à superioribus pendeant. Sunt autem quædam minoris prætii editiones, quæ hæc verba male sibi convenientia repræsentant, sc. *quorum ERAT non REDDERENTUR, quæ nos à tributis POSSET vindicare;* quæ tamen prava lectio tam in editione Gronovii quam Grævii, scribarum, credo, incuriâ retinetur.

48. [*Quid ego de comment.*] Quæ uncis inclusimus rectiùs hic abesse possunt cum infra habeantur pag. sequente.

57. *gratus;* sic Faernus, Muretus, & libri etiam MS. sed Manut. & Lamb. *gratiosus;* ut olim ex conjectura legendum censuit Ubaldinus.

XVI. 2. *Sine nostra;* multi MSS. habent *sine sui,* quod Ferrarius ex conjectura mutavit in *sine Sexti,* quod recentiores editiones receperunt. Sed Muretus & Grævius è Cod. Vat. recte reponunt *sine nostra,* quia Deiotarus non minus Ciceronum quam Pompeiorum hospes fuit.

63. *At quam nobilis est tua.* Sic libri plerique editi. Sed Ferrarius è MSS. hoc membrum superiori annectit hoc modo *tollatur, atque nobilitate sit tua, &c.* ut & ed. C. Steph.

XVII. 9. *Vexillum tolleres;* sic è Cod. Vat. Faern. Muret. Manut. & Lamb. alii autem *vexillum videres,* quod minus huic loco convenit.

45. [*obviam ei*] *desc.* Hæc duo verba, *obviam ei,* delent Faern. Muret. Lamb. Græv. & rectius absunt.

46. *incredibile dictu est; tamen inter omnes;* ita ed. C. Steph. & aliorum, ex conjectura Ferrarii. Nam mire hic turbant MSS. sed alii ed. *incredibile dictu sed tum nimis inter omnes.*

49. *gladiorum.* Ita Ferrar. è Cod. Coloniano, Faern. Muret. & sic habetur in Var. Lect. C. Steph. ea figura qua *poculorum.* Sed editi alii *gladiatorum.*

XVIII. 5. *Sequuntur milites: Scutorum lecticas portari videmus.* Sic hunc locum constituunt Ferrarius, Faern. & Græv. ut & ed. Car. Steph. Sed alii habent, *sequuntur scutati milites: sicas portari videmus.* Ita ed. R. Steph. sed Muretus, *scutati milites: scutorum lecticas p.*

XIX. 8. *populo Romano.* MSS. Ferrar. *reipub.*

22. *Spurii Cassius, Melius.* Ita è Var. Faern. Muret. Lamb. & Manut. Sed vulgati, *Sp. Cassius, Sp. Melius.*

35. *gustatum;* ita Cod. Vat. & qui illum sequuntur; sed vulgati *gustum.*

43. *Nisi vero majoribus——interfectus. An tu es ulla*—Ita Victor. ed. R. Steph. & alii. Sed Ferrarius è Cod. Colon. *nisi vero aut majoribus—interfectus; aut tu es ulla*: quam lectionem admisit C. Steph. & etiam alii; sed prior lecti vehementior videtur, & magis placet: neque satis appositè dici videtur *nisi tu e ulla re*, sine interrogatione: dixisset potius *aliquo modo*.

PHILIPPICA IX.

Par. II. Lin. 15. AD *ornandum*. Libri antiqui Ferrar. & Faern. habent *ad honorandum*.

III. 5. *Lar. Tolumnius*: Ita rectè Faern. Muret. Manut. &c. ut & Priscianus; alii edd. habent. *Lartes*.

7. *ad nostram mem.* al. *ad meam mem.*

30. *Sin paruisset, munus*; sic Faern. R. Steph. & alii, *siparuisset, munus*, sed alii, omissis vocibus *si paruisset*, habent *sed munus*, quod non placet.

31. *finem fore*; ita Faern. sed alii *finem allaturum*.

37. *Mandata vestra*; ita Faern. sed alii *Mandata nostra*; ut & paulo post, *jussu nostro*.

53. *re magis morbum*; ita optimè Faern. è Vat. Cod. ut & Manut. Sic enim latinè dici solet, *excusare morbum, valetudinem*, &c. i. e. Morbum, valetudinem, &c. causam afferre quo minus hoc vel illud fiat; editi autem multi habent *se magis morbo quam*, &c.

102. *Mirifice*; ita Ferrar. Faern. & Muret. & qui illos sequuntur; & hoc rectius esse putamus; sed alii habent *magnificè*.

IV. 13. *quoquoversus*; ita Faernus reponendum censet; nam in Vat. *quoqueversus*; in aliis *quaqueversus*; quod alii mutant in *quaquaversus*; & ita etiam paulo infra.

25. *funeri mittere*; ita vulgati fere omnes; sed Faern. & Manut. *funeri remittere*; quod sic explicat, ut in Sulpicii funus erogari plus liceat quam edicto permittatur.

29. *ejus sit—datum est*; Faern. è Cod. Vat. *ejus esset—datum esset*.

M. TULLII CICERONIS

CATO MAJOR.

AD T. POMPONIUM ATTICUM PRÆFATIO.

1. O TITE, *si quid ego adjuero curamve levasso,*
Quæ nunc te coquit & versat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium,

Ille vir haud magnâ cum re, sed plenus fidei;

quanquam certò, scio, non, ut Flaminium,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque:

novi enim moderationem animi tui & æquitatem; teque non cognomen solùm Athenis deportasse, sed humanitatem & prudentiam intelligo: & tamen te suspicor iisdem rebus, quibus meipsum interdum graviùs commoveri; quarum consolatio & major est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est de senectute aliquid ad te conscribere; hoc enim onere, quod mihi commune tecum est, aut jam urgentis, aut certe adventantis senectutis, & te, & meipsum levari volo; etsi te quidem id modicè ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certe scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrûm communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem; nunquam igitur satis laudari dignè poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestiâ possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus: hunc librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius; parum enim esset auctoritatis in fabulâ: sed M. Catoni seni, quo majorem auctoritatis haberet oratio, apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè senectutem ferat, iisque eum respondentem; qui si eruditiùs videbitur disputare, quàm consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis, quarum constat eum perstudiosum fuisse in se-

nectute. Sed quid opus est plura? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

II. *Scip.* Sæpenumerò mirari soleo cum hoc C. Lælio, tùm cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tùm vel maximè, quòd nunquam senectutem tibi gravem esse senserim; quæ plerisqne senibus sic odiosa est, ut onus se Ætnâ gravius dicant sustinere. *Cato.* Rem haud sane difficilem, Scipio & Læli, admirari videmini; quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis est ætas; qui autem omnia bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat; quo in genere in primis est senectus: quam, ut adipiscantur, omnes optant, eandem accusant adeptam: tanta inest inconstantia stultitiæ atque perversitas. Obrepere aiunt eam citius quàm putassent. Primùm quis coegit eos falsum putare? quì enim citius adolescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia obrepit? deinde quì minùs gravis iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm octogesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxisset, nullâ consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocircà si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestrâ, nostroque cognomine) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem, tanquam deum, sequimur, eique paremus: à quâ non verisimile est, cum cæteræ partes ætatis benè descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poetâ, esse neglectum: sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum, & tanquam arborum baccis, terræque frugibus maturitate tempestivâ, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti: quid enim est aliud gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Læl.* Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam speramus, volumus quidem certè, senes fieri, multo ante à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam vero, Læli; præsertim si utrique vestrum, ut dicis, gratum futurum est. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est tibi, Cato, tanquàm aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò pervenisti, videre quale sit.

III. *Cato.* Faciam, ut potero, Læli; sæpe enim interfui querelis meorum æqualium, pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillimè congregantur, quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines Consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant: tum quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent: tùm quòd spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti; qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum; nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu: quorum ego multorum cog-

novi ſenectutem ſine querelâ? qui ſe & libidinum vinculis laxatos eſſe non moleſtè ferrent, nec à ſuis deſpicerentur: ſed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate; moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani ſenes tolerabilem agunt ſenectutem. Importunitas autem & inhumanitas omni ætate moleſta eſt. *Læl.* Eſt, ut dicis, Cato; ſed fortaſsè dixerit quiſpiam tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam, tolerabiliorem ſenectutem videri; id autem non poſſe multis contingere. *Cato.* Eſt iſthuc quidem, Læli, aliquid; ſed nequaquàm in iſto ſunt omnia: ut Themiſtocles fertur Seriphio cuidam in jurgio reſpondiſſe, cùm ille dixiſſet, non eum ſuâ, ſed patriæ gloriâ ſplendorem aſſecutum: Nec herculè, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis; nec tu, ſi Athenienſis eſſes, clarus unquàm fuiſſes: quod eodem modo de ſenectute poteſt dici. Neque enim in ſummâ inopiâ levis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidem; nec inſipienti etiam in ſummâ copiâ non gravis. Aptiſſima omnino ſunt, Scipio, & Læli, arma ſenectutis, artes exercitationeſque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm multum diuque vixeris, mirificos efferunt fructus, non ſolùm quia nunquam deſerunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, quanquàm id maximum eſt, verum etiam quia conſcientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio, jucundiſſima eſt.

IV. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adoleſcens ita dilexi ſenem, ut æqualem; erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec ſenectus mores mutaverat; quanquàm eum colere cœpi non admodùm grandem natu, ſed tamen jam ætate provectum; anno enim poſt Conſul primùm fuerat, quàm ego natus ſum: cumque eo quartùm Conſule adoleſcentulus miles profectus ſum ad Capuam, quintoque anno poſt ad Tarentum Quæſtor: deinde Ædilis, quadriennio poſt factus ſum Prætor: quem magiſtratum geſſi Conſulibus Tuditano & Cethego, cùm quidem ille admodùm ſenex ſuaſor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hic & bellum gerebat ut adoleſcens, cum planè grandis eſſet; & Annibalem juveniliter exultantem patientiâ ſuâ molliebat: de quo præclarè familiaris noſter Ennius:

Unus qui nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo magiſque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò, quâ vigilantiâ, quo conſilio recepit, cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amiſſo oppido, fugeret in arcem, glorianti atque ita dicenti, Meâ operâ, Q. Fabi, Tarentum recepiſti, Certè, inquit ridens: nam, niſi tu amiſiſſes, ego nunquam recepiſſem. Nec verò in armis præſtantior, quàm in togâ: qui Conſul iterùm, Sp. Carvilio collegâ quieſcente, C. Flaminio Tribuno-pl. quoad potuit, reſtitit, agrum Picentem & Gallicum viritim contra Senatûs auctoritatem dividenti: Augurque cùm eſſet,

dicere auſus eſt, *Optimis auſpiciis ea geri, quæ pro reip. ſalute gererentur: quæ contra remp. ferrentur, contra auſpicia ferri.* Multa in eo præclara cognovi: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, & Conſularis: eſt in manibus laudatio; quam cum legimus, quem philoſophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modò, atque in oculis civium magnus; ſed intùs domique præſtantior: qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia juris augurii? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoriâ tenebat, non domeſtica ſolùm, ſed etiam externa bella; cujus ſermone ita tùm cupidè fruebar, quaſi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, fore unde dicerem neminem.

V. Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. Nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres navaleſque pugnas, ut bella à ſe geſta, ut triumphos recordentur; eſt enim quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt: qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixitque quinquennium poſteà: cujus magiſter Leontinus Gorgias centum & ſeptem complevit annos; neque unquam in ſuo ſtudio atque opere ceſſavit, qui, cùm ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet eſſe in vitâ? nihil habeo, inquit, quod incuſem ſenectutem. Præclarum reſponſum, & docto homine dignum! ſua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modò mentionem feci, Ennius.

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympiâ, nunc ſenio confectu' quieſcit.

Equi fortis & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probè meminiſſe poteſtis. Anno enim undeviceſimo poſt ejus mortem, hi Conſules, T. Flaminius, & M. Acilius facti ſunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum Conſule mortuus eſt; cùm ego quidem, V & LX annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus ſuaſiſſem. Annos LXX natus, tot enim vixit Ennius, ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem & ſenectutem, ut eis pænè delectari videretur. Etenim, cùm contemplor animo, reperio quatuor cauſas, cur ſenectus miſera videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmius: tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd haud procul abſit à morte. Earum, ſi placet, cauſarum quanta quàmque ſit juſta unaquæque, videamus.

VI. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit. Quibus? an iis, quæ in juventute geruntur & viribus? Nullæne igitur res ſunt ſeniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur?

Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum remp. consilio, auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum sententia Senatûs inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementes sese flexere viæ?*

* al. *vias.*

cæteraque gravissimè; notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annos post alterum Consulatum, cum inter duos Consulatus anni decem interfuissent, Censorque ante Consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerendâ versari senectutem negant, similesque sunt iis, qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens quietus sedeat in puppi. Non facit ea, quæ juvenes; at vero multo majora & meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententiâ; quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet: nisi fortè ego vobis, qui & miles, & Tribunus, & Legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero. At Senatui quæ sunt gerenda præscribo, & quomodo: Carthagini malè jam diu cogitanti bellum multo ante denuncio? de quâ vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero: quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare; cujus à morte hic tertius & tricesimus est annus, sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, novem annis post meum Consulatum, cum Consul iterum, me Consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminùs hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ: quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere, ut audere voletis externa, maximas resp. ab adolescentibus labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram remp. tantam amisistis tam citò? sic enim percontatur, ut est in Nævii ludo; respondentur & alia, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi, stulti adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis; prudentia senescentis.

VII. At memoria minuitur: credo, niſi eam exerceas, aut ſi ſis naturâ tardior. Themiſtocles omnium civium nomina perceperat: num igitur cenſetis eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modò eos novi, qui ſunt; ſed eòrum patres etiam, & avos; nec ſepulchra legens vereor, quod aiunt, ne memoriam perdam; his enim ipſis legendis redeo in memoriam mortuorum: nec verò quemquam ſenum audivi oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet: omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia conſtituta; qui ſibi, quibus ipſi debeant. Quid Juriſconſulti? quid Pontifices? quid Augures? quid Philoſophi ſenes? quam multa meminerunt? manent ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium, & induſtria: nec ea ſolùm in claris & honoratis viris, ſed in vitâ etiam privatâ & quietâ. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit: qui propter ſtudium cum rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus eſt: ut, quemadmodum noſtro more malè rem gerentibus patribus bonis interdici ſolet, ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari removerent judices. Tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè ſcripſerat, Œdipum Coloneum recitaſſe judicibus, quæſiſſeque, num illud carmen deſipientis videretur: quo recitato, ſententiis judicum eſt liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Heſiodum, num Simonidem, num Steſichorum, num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num philoſophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidiſtis, Diogenem Stoicum, coegit in ſuis ſtudiis obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus iis ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut iſta divina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos vicinos & familiares meos, quibus abſentibus, nunquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis, non condendis fructibus: quanquam in illis minus hoc mirum: nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe vivere: ſed iidem elaborant in eis, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere.

Serit arbores, quæ alteri ſeculo proſint.

ut ait Statius noſter in Synephebis. Nec vero dubitet agricola, quamvis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à majoribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodere.

VIII. Melius Cæcilius de ſene alteri ſeculo proſpiciente, quam illud idem:

Ædepol ſenectus, ſi nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis; unum id ſat eſt,
Quod diu vivendo, multa, quæ non volt, videt.

Et multa fortasse, quæ vult; atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosiùs:

Tum equidem in senectâ hoc deputo miserrimum,
Sentire eâ ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potiùs, quam odiosum; ut enim adolescentibus bonâ indole præditis sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur; nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modò languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa, & semper agens aliquid & moliens; tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vitâ fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici; quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis: quod cùm fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

IX. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim erat locus alter de vitiis senectutis) non plùs, quàm adolescens tauri, aut elephanti desiderabam: quod est, eo decet uti; & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui, cùm jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse, At hi quidem jam mortui sunt. Non verò tàm isti, quàm tu ipse nugator; neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sext. Ælius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius, nihil modò P. Crassus: à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. Orator metuo ne languescat senectute; est enim munus ejus non ingenii solùm, sed laterum etiam & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi, & videtis annos: sed tamen est decorus sermo senis, quietus & remissus, facitque persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio: quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere & Lælio. Quid enim est jucundius senectute stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur: nec ulli bonarum artium magistri non

beati putandi, quamvis conſenuerint vires, atque defecerint: etſi iſta ipſa defectio virium adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæpiùs, quàm ſenectutis; libidinoſa etenim & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cum admodùm ſenex eſſet, negat ſe unquam ſenſiſſe, ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quàm adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer (qui cùm quadriennio poſt alterum Conſulatum Pontifex Maximus factus eſſet, viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit) ità bonis eſſe viribus extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi de me ipſo dicere: quanquàm eſt id quidem ſenile, ætatique noſtræ conceditur.

X. Videtiſne, ut apud Homerum ſæpiſſimè Neſtor de virtutibus ſuis prædicet? jam enim tertiam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne vera de ſe prædicans nimis videretur: aut inſolens, aut loquax: etenim, ut ait Homerus, ex ejus linguâ melle dulcior fluebat oratio; quam ad ſuavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen dux ille Græciæ nuſquam optat, ut Ajacis ſimiles habeat decem, at ut Neſtoris: quod ſi acciderit, non dubitat quin brevi Troja ſit peritura. Sed redeo ad me: quartum annum ago & octogeſimum: equidem poſſe vellem idem gloriari, quod Cyrus: ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis eſſe viribus, quibus aut miles bello Punico, aut Quæſtor eodem bello, aut Conſul in Hiſpaniâ fuerim, aut quadriennio poſt, cum Tribunus Militaris depugnavi apud Thermopylas, M. Acilio Glabrione Conſule: ſed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, nec afflixit ſenectus: non curia vires meas deſiderat, non roſtra, non amici, non clientes, non hoſpites; nec enim unquàm ſum aſſenſus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, maturè fieri ſenem, ſi diu velis eſſe ſenex. Ego verò me minùs diu ſenem eſſe mallem, quàm eſſe ſenem antequàm eſſem. Itaque nemo adhuc convenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minùs habeo virium, quam veſtrûm utervis. Nec vos quidem T. Pontii Centurionis vires habetis; num idciro eſt ille præſtantior? moderatio modò virium adſit, & tantum, quantum poteſt quiſque, nitatur; næ ille non magno deſiderio tenebitur virium. Olympiæ per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, cùm humeris ſuſtineret bovem vivum: utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? denique iſto bono utare, dum adſit; cum abſit, ne requiras: niſi fortè adoleſcentes pueritiam, paulùm ætate progreſſi adoleſcentiam debeant requirere. Curſus eſt certus ætatis, & una via naturæ, eaque ſimplex; ſuaque cuique parti ætatis tempeſtivitas eſt data: ut & infirmitas puerorum, & ferocitas juvenum, & gravitas jàm conſtantis ætatis, & ſenectuti ſmaturitas naturale quiddam habeat, quod ſuo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio,

hoſpes tuus avitus Maſiniſſa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cùm ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non adſcendere; cm equo, ex equo non deſcendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto ſit: ſummam in eo eſſe corporis ſiccitatem: itaque exequi omnia regis officia & munera. Poteſt igitur exercitatio & temperantia etiam ſenectuti conſervare aliquid priſtini roboris.

XI. Non ſunt in ſenectute vires; ne poſtulantur quidem vires à ſenectute; ergo & legibus & inſtitutis vacat ætas noſtra muneribus iis, quæ non poſſunt ſine viribus ſuſtineri: itaque non modò quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem, cogimur. At ita multi ſunt imbecilli ſenes, ut nullum officii, aut omninò vitæ munus exequi poſſint. At id quidem non proprium ſenectutis eſt vitium, ſed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit! quàm tenui, aut nullâ potiùs valetudine! quod ni ita fuiſſet, alterum ille extitiſſet lumen civitatis; ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior acceſſerat. Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cùm ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? Reſiſtendum, Læli, & Scipio, ſenectuti eſt, ejuſque vitia diligentiâ compenſanda ſunt. Pugnandum, tanquàm contra morbum, ſic contra ſenectutem. Habenda ratio valetudinis; utendum exercitationibus modicis: tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori ſoli ſubveniendum eſt, ſed menti atque animo multo magis. Nam hæc quoque, niſi tanquàm lumini oleum inſtilles, extinguuntur ſenectute; & corpora quidem defatigatione & exercitatione ingraveſcunt; animi autem exercitando levantur: nam quos ait Cæcilius——*comicos ſtultos ſenes*, hos ſignificat credulos, obliviofos, diſſolutos: quæ vitia non ſunt ſenectutis, ſed inertis, ignavæ, ſomniculoſæ ſenectutis: ut petulantia, ut libido, magis eſt adoleſcentium, quàm ſenum; nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſolet, ſenum levium eſt, non omni um. Quatuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus: intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti: tenebat non modò auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant ſervi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigebat in illâ domo patrius mos, & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi jus ſuum retinet, ſi nemini emancipata eſt, ſi uſque ad extremum ſpiritum vindicet jus ſuum: ut enim adoleſcentem, in quo ſenile aliquid, ſic ſenem, in quo eſt adoleſcentis aliquid, probo: quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquàm erit. Septimus mihi Originum liber eſt in manibus: omnia antiquitatis monu-

menta colligo: causarum illustrium, quascumque defendi, nunc quàm maximè conficio orationes: jus Augurum, Pontificum, civile tracto: multùm etiam Græcis litteris utor: Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæc sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis: in his desudans atque elaborans corporis vires non magnoperè desidero: adsum amicis: venio in Senatum frequens, ultròque affero res multùm & diu cogitatas; easque tueor animi, non corporis viribus; quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed ut possim, facit acta vita; semper enim in his studiis laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit; nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

XII. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, siquidem id aufert nobis, quod est in adolescentiâ vitiosissimum! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à naturâ datam; cujus voluptatis avidæ libidines temerè & effrenatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpub. eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, & adulteria, & omne tale flagitium nullis illecebris excitari aliis, nisi voluptatis. Cùmque homini sive natura, sive quis deus nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil esse tàm inimicum, quàm voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, neque omninò in voluptatis regno virtutem posse consistere: quod quò magis intelligi posset, fingere animo jubebat, tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima; nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dùm ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset; quocirca nihil esse tàm detestabile, tàmque pestiferum, quàm voluptatem: si quidem ea, cum major esset atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo, Caudino prælio Sp. Posthumius, T. Veturius, Consules, superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitiâ populi Rom. permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat, cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio Consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientâ non possemus, magnam haben-

dam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret; impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est, ac mentis, ut dicam, præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum è Senatu ejicerem septem annos post, quam Consul fuisset: sed notandam putavi libidinem. Ille enim, cùm esset Consul in Gallia, exoratus in convivio à scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis: hic, Tito fratre suo Censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est: mihi verò & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

XIII. Sæpe audivi à majoribus natu, qui se porrò pueros à senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd cùm apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cyneâ, esse quendam Athenis, qui se sapientem profiteretur; eumque dicere, omnia quæ faceremus ad voluptatem esse referenda: quod ex eo audientes, M. Curium & T. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuaderetur; quò facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Consulem se pro rep. quarto Consulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanius; qui, cum ex suâ vitâ, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte peteretur; quodque, spretâ & contemptâ voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnoperè desiderat: caret epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentiâ, & cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obsistimus, divinè enim Plato escam malorum voluptatem appellat, quod eâ videlicet homines capiantur, ut hamo pisces; quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen conviviis delectari potest. C. Duillium, M. filium, qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem à cœnâ senem sæpè videbam puer: delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exemplo privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertar. Primùm habui semper sodales: sodalitates autem me Quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris acceptis: epulabar igitur cum sodalibus omnino modicè, sed erat quidem fervor ætatis: quâ progrediente, omnia fiunt indies mitiora; neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar: benè enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctio-

nem haberet, convivium nominârunt, meliùs, quàm Græci, qui hoc idem tùm compotationem, tum concœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur.

XIV. Ego verò propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviis delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci admodum restant, sed cum vestrâ etiam ætate, atque vobiscum; habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quòd si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est fortasse quidam naturalis modus, non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus instituta; & is sermo, qui more majorum à summo adhibetur in poculis; & pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta atque rorantia; & refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ignis hibernus; quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidiè compleo, quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem; nihil autem molestum, quod non desideres. Benè Sophocles, cùm ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, uteretur-ne rebus venereis: Dii meliora, inquit; libenter vero istinc, tanquàm à domino agresti ac furioso, profugi; cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere; satiatis vero & expletis jucundius est carere, quam frui: quanquam non caret is, qui non desiderat. Ego hoc non desiderare dico esse jucundius, quàm frui. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omninò caret: ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in primâ caveâ spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultimâ: sic adolescentia voluptates propè intuens magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquàm emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque, ut dicitur, vivere? si verò habet aliquod tanquàm pabulum studii atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi pænè cœli atque terræ C. Gallum familiarem patris tui, Scipio: quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cùm manè cœpisset! quàm delectabat eum defectiones solis & lunæ multò ante nobis prædicere! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! quàm gaudebat bello suo Punico Nævius! quàm Truculento Plautus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium: qui, cum sex annos antè, quam ego natus sum, fabulam docuis-

ſet, Centhone Tuditanoque Conſulibus, uſque ad adoleſcentiam meam proceſſit ætate. Quid de P. Licinii Craſſi & pontificii & civilis juris ſtudio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex Maximus factus eſt? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his ſtudiis flagrantes ſenes vidimus. M. vero Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus, etiam ſenem! Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia doctrinæ prudentibus, & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam, ut ante dixi, ſeneſcere ſe multa indies addiſcentem: quâ voluptate animi nulla certe poteſt eſſe major.

XV. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector; quæ nec ullâ impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proximè videntur accedere: habent enim rationem cum terrâ, quæ nunquam recuſat imperium, nec unquàm ſine uſurâ reddit, quod accepit, ſed alias minore, plerumque majore cum fœnore: quanquam me quidem non fructus modò, ſed etiam ipſius terræ vis, ac natura delectat; quæ cum gremio mollito ac ſubacto ſemen ſparſum excepit, primùm id occæcatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum vapore & compreſſu ſuo diffindit, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quaſi pubeſcens includitur, è quibus cum emerſerit, fundit frugem ſpici, ordine ſtructam, & contra avium minorum morſus munitur vallo ariſtarum. Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? ſatiari delectatione non poſſum, ut meæ ſenectutis requietem oblectamentaque pernoſcatis. Omitto enim vim ipſam omnium, quæ generantur è terrâ: quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum ac ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos ramoſque procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ naturâ caduca eſt, & niſi fulta ſit, ad terram fertur; eadem, ut ſe erigat claviculis ſuis, quaſi manibus, quicquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilveſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta ſunt, exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à quo oriens uva ſeſe oſtendit: quæ & ſucco terræ & calore ſolis augeſcens prima eſt peracerba guſtatu, deinde maturata dulceſcit: veſtitaque pampinis nec modico tepore caret, & nimios ſolis defendit ardores; quâ quid poteſt eſſe cum fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me ſo-

lùm, ut ante dixi, sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio & propagatio vitium; sarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid fossiones agri, repastinationesque proferam, quibus fit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi; de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de culturâ agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante sæculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec vero segetibus solùm, pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed etiam hortis & pomariis; tum pecudum pastu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones modò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agriculturâ solertius.

XVI. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem: nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est naturâ loquacior; ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vitâ M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis; cujus quidem villam ego contemplans, abest enim non longè à me, admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cùm attulissent, repudiati ab eo sunt; non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipso recedam. In agris erant tum Senatores, & iidem senes; siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nunciatum est, eum Dictatorem esse factum; cujus Dictatoris jussu Magister Equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appetentem, occupatum interemit: à villâ in Senatum arcessebantur & Curius & cæteri senes; ex quo, qui eos arcessebant, viatores nominati sunt. Num igitur horum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Meâ quidem sententiâ haud scio, an ulla beatior esse possit: neque solùm officio, quòd hominum generi universo cultura agrorum est salutaris; sed & delectatione, quam dixi, & saturitate copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent, ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria est, villaque tota locuples est; abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. Conditiora facit hæc supervacaneis operis aucupium atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum

ordinibus, aut vinearum olivetorumque ſpecie dicam? Brevi præcidam. Agro benè culto nil poteſt eſſe nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam invitat atque allectat ſenectus. Ubi enim poteſt illa ætas aut caleſcere vel apricatione meliùs, vel igni; aut viciſſim umbris aquiſve refrigerari ſalubriùs? Sibi igitur habeant arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clavam, ſibi pilam, ſibi natationes & curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant & teſſeras: id ipſum utrum lubebit; quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt.

XVII. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt; quos legite, quæſo, ſtudioſè, ut facitis: quàm copioſè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuendâ re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem regem Perſarum, præſtantem ingenio atque imperii gloriâ, cum Lyſander Lacedæmonius, vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eique dona à ſociis attuliſſet, & cæteris in rebus comem erga Lyſandrum atque humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum oſtendiſſe: cùm autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam atque puram, & ſuavitatem odorum, qui afflarentur è floribus; tùm dixiſſe, mirari ſe non modò diligentiam, ſed etiam ſolertiam ejus, à quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: Atqui ego omnia iſta ſum dimenſus: mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarum arborum meâ manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum intuentem ejus purpuram & nitorem corporis, ornatumque Perſicum multo auro multiſque gemmis, dixiſſe: Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt. Hac igitur fortunâ frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & cæterarum rerum, & imprimis agri colendi ſtudia teneamus uſque ad ultimum tempus ſenectutis. Marcum quidem Valerium Corvum accepimus ad centeſimum annum vitam perduxiſſe, cùm eſſet actâ jam ætate in agris, eoſque coleret; cujus inter primum & ſextum Conſulatum ſex & quadraginta anni interfuerunt: itaque quantum ſpatium ætatis majores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit; atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris verò minùs. Apex autem ſenectutis eſt auctoritas. Quanta fuit in Cæcilio Metello! quanta in Atilio Calatino! in quem illud elogium unicum: *plurimæ conſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe virum;* notum eſt carmen inciſum in ſepulcro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem virum P. Craſſum, nuper Pontificem Maximum, quem

postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quorum non in sententiâ solùm, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates.

XVIII. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit: ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: *Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet:* non cani, non rugæ repentè auctoritatem arripere possunt; sed honestè acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentissimè observantur. Lysandrum Lacedæmonium, cujus modò mentionem feci, dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis: nusquàm enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior: quin etiam memoriæ proditum est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum ei à suis civibus nusquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios accessisset, qui, cùm legati essent, certo in loco consederant, consurrexisse omnes, & senem illum sessum recepisse: quibus cùm à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara: sed hoc, de quo agimus, imprimis, quod ut quisque ætate antecedit, ita sententiæ principatum tenet; neque solùm honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui spendidè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec, tanquàm inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes, si quærimus, etiam avari: sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur: contemni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est: quæ tamen omnia dulciora sunt & moribus bonis & artibus: idque tùm in vitâ, tùm in scenâ intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet: ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit: severitatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo: avaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo; potest enim quidquam esse absurdius, quàm, quò minùs viæ restat, eò plus viatici quærere?

XIX. Quarta restat causa, quæ maximè angere atque solicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longâ ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam optanda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquàm quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperem esse victurum? quin etiam ætas illa multò plures quàm nostra mortis casus habet: faciliùs in morbos incidunt adolescentes; graviùs ægrotant; tristiùs curantur: itaque pauci veniunt ad senectutem; quod ni ita accideret, meliùs & prudentiùs viveretur: mens enim, & ratio, & consilium in senibus est; qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem: quod illud est crimen senectutis, cùm illud videatis cum adolescentiâ esse commune? Sensi ego cùm in optimo filio meo, tùm in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum; quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat: quid enim stultius quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem habet. At est eò meliore conditione quàm adolescens, cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quanquàm, ô dii boni! quid est in hominis vitâ diu? da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim, ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum: cùm enim id advenit, tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute & rectè factis consecutus sis: horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni: nec præteritum tempus unquam revertitur, nec quid sequatur sciri potest: quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus: neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modó, in quocumque fuerit actu, probetur; neque sapienti usque ad *plaudite* vivendum: breve enim tempus ætatis satis est longum ad benè honestèque vivendum; sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatem autumnumque venisse: ver enim, tanquàm adolescentia, significat, ostenditque fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus & percipiendis accommodata sunt: fructus autem senectutis est, ut sæpe dixi, ante partorum bonorum memoria & copia. Omnia verò, quæ secundùm naturam fiunt, sunt habenda in bonis: quid est autem tàm secundum

naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extinguitur; & quasi poma ex arboribus, cruda si sint, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tàm jucunda est, ut, quò propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longâ navigatione esse venturus.

XX. Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus: rectèque in eâ vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere; ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc illud est quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est; cum illi quærenti, Quâ tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret? respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum integrâ mente cæterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissolvit: jam omnis conglutinatio recens ægrè, inveterata facilè divellitur: ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avidè appetendum senibus, nec sine causâ deserendum sit: vetatque Pythagoras injussu imperatoris, id est, dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum & lamentis vacare: vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio an meliùs Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit.

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam sensus moriendi aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentiâ debet esse, mortem ut negligamus; sine quâ meditatione, tranquillo esse animo nemo potest: moriendum enim certè est; & id incertum, an eo ipso die; mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quî poterit animo consistere? de quâ non ita longâ disputatione opus esse videtur, cùm recorder, non solum Brutum, qui in liberandâ patriâ est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paulum, qui morte luit collegæ in Cannensi ignominiâ temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus

quidem hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum sæpè locum profectas alacri animo & erecto, undè se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solùm indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omninò, ut mihi quidem videtur, studiorum omnium satietas vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia; num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ; num ea constans jam requirit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam hujus ætatis; nec ea quidem quæruntur à senectute: sunt extrema quædam studia senectutis: ergò, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis: quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert.

XXI. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eò meliùs mihi cernere videor, quò ab eâ propius absum. Ergò vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihique amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam, dùm sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur: est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatique contrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique, cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque constantiâ: nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas pænè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universâ mente divinâ delibatos animos haberemus: demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem; cùmque semper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat, ne finem quidem habiturum esse motûs, qui nunquàm se ipse sit relicturus; &, cùm simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admistum dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi; quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento, homines scire pleraque antè quàm nati sint, quod jam pueri, cùm artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tùm primum accipere videantur, sed reminisci, & recordari.

XXII. Hæc Plato noſter. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi cariſſimi filii, me, cùm à vobis diſceſſero, nuſquam, aut nullum fore; nec enim, dùm eram vobiſcum, animum meum videbatis; ſed eum eſſe in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis: eundem igitur eſſe creditote, etiam ſi nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quò diutiùs memoriam ſui tuerentur. Mihi quidem nunquam perſuaderi potuit, animos, dùm in corporibus eſſent mortalibus, vivere; cùm exiiſſent ex iis, emori: nec verò tùm animum eſſe inſipientem, cùm ex inſipienti corpore evaſiſſet; ſed cùm omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer eſſe cœpiſſet, tùm eſſe ſapientem. Atque etiam, cùm hominis natura morte diſſolvitur, cæterarum rerum, perſpicuum eſt, quò quæque diſcedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta ſunt; animus autem ſolus, nec cùm adeſt, nec cum diſcedit, apparet. Jam verò videtis, nihil eſſe morti tàm ſimile, quàm ſomnum: atque dormientium animi maximè declarant divinitatem ſuam: multa enim, cùm remiſſi & liberi ſunt, futura proſpiciunt: ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cùm ſe planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, ſi hæc ita ſunt, ſic me colitote ut deum; ſin unà eſt interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam noſtri piè inviolatèque ſervabitis.

XXIII. Cyrus quidem hæc moriens. Nos, ſi placet, noſtra videamus. Nemo unquàm mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos, Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtantes viros, quos enumerare non eſt neceſſe, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent; niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere. An cenſes, ut de me ipſo aliquid more ſenum glorier, me tantos labores diurnos nocturnoſque, domi militiæque ſuſcepturum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam meam, quibus vitam, eſſem terminaturus? nonne melius multò fuiſſet otioſam ætatem & quietam ſine ullo labore & contentione traducere? ſed neſcio quomodò animus erigens ſe poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, cùm exceſſiſſet è vitâ, tum denique victurus eſſet: quod quidem ni ita ſe haberet, ut animi immortales eſſent, haud optimi cujuſque animus maximè ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quod ſapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat & longiùs, videre ſe ad meliora proficiſci: ille autem, cui obtuſior ſit acies, non videre? Equidem efferor ſtudio patres veſtros, quos colui & dilexi, videndi; neque verò eos ſolos convenire aveo, quos ipſe cognovi, ſed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipſe conſcripſi. Quò quidem me proficiſcentem

haud ſanè quis facilè retraxerit, neque tanquàm Peliam recoxerit: & ſi quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valde recuſem: nec verò velim, quaſi decurſo ſpatio, ad carceres à calce revocari; quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? ſed habeat ſanè; habet certè tamen aut ſatietatem, aut modum: non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi & ii docti ſæpe fecerunt: neque me vixiſſe pœnitet, quoniam ita vixi, ut non fruſtra me natum exiſtimem; & ex vitâ ita diſcedo, tanquàm ex hoſpitio, non tanquàm ex domo: commorandi enim natura diverſorium nobis, non habitandi dedit. O præclarum diem, cùm ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiſcar! cumque ex hac turbâ & colluvione diſcedam! proficiſcar enim non ad eos ſolùm viros, de quibus antè dixi; ſed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cujus à me corpus crematum eſt; quod contra decuit ab illo meum: animus verò non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profectò loca diſceſſit, quò mihi ipſi cernebat eſſe veniendum: quem ego meum caſum fortiter ferre viſus ſum; non quod æquo animo ferrem; ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum & diſceſſum fore. His mihi rebus, Scipiò, id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti, levis eſt ſenectus, nec ſolùm non moleſta, ſed etiam jucunda: quòd ſi in hoc erro, quod animos hominum immortales eſſe credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dùm vivo, extorqueri volo: ſin mortuus, ut quidam minuti philoſophi cenſent, nihil ſentiam, non vereor, ne hunc errorem meum mortui philoſophi irrideant: quod ſi non ſumus immortales futuri, tamen extingui homini ſuo tempore optabile eſt. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, ſic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis eſt, tanquàm fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præſertim adjunctâ ſatietate. Hæc habui de ſenectute quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

M. TULLII CICERONIS

LÆLIUS.

SIVE

DE AMICITIA.

DIALOGUS.

AD T. POMPONIUM ATTICUM PRÆFATIO.

I. QUINTUS Mucius Augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scævolam, sumptâ virili togâ, ut, quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commodè dicta memoriæ mandabam; fierique studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio & justitiâ præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad Augurem. Cùm sæpe multa, tum memini, domi in hemicyclo sedentem, ut solebat, cùm & ego essem unà, & pauci admodùm familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore: meministi enim, Attice, & eò magis, quod P. Sulpicio utebare multùm, cùm is Tribunus-pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Consul, dissideret, quocum conjunctissimè & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de Amicitiâ habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis sententias memoriæ mandavi, quas hoc libro exposui meo arbitratu; quasi enim ipsos induxi loquentes, ne *inquam*, & *inquit*, sæpiùs interponerentur; atque ut tanquam à præsentibus

coràm haberi ſermo videretur. Cum enim ſæpe mecum ageres, ut de Amicitiâ ſcriberem aliquid, digna mihi res cùm omnium cognitione, tùm noſtrâ familiaritate viſa eſt. Itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone Majore, qui eſt ſcriptus ad te de Senectute, Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illâ ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipsâ ſenectute præ cæteris floruiſſet; ſic cùm accepiſſemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, idonea mihi Lælii perſona viſa eſt, quæ de amicitiù ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet Scævola. Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus neſcio quo pacto videtur habere gravitatis. Itaque ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui exiſtimem. Sed ut tùm ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic hoc libro ad amicum amiciſſimus de Amicitiâ ſcripſi. Tùm eſt Cato locutus, quo erat nemo ferè ſenior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius & ſapiens, ſic eſt enim habitus, & amicitiæ gloriâ excellens, de amicitiâ loquitur. Tu velim animum à me parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani; ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius: cujus tota diſputatio eſt de Amicitiâ, quam legens tu ipſe cognoſces.

II. *Fannius.* Sunt iſta vera, Læli; nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior; ſed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos: unum te ſapientem & appellant & exiſtimant; tribuebatur hoc modo M. Catoni; ſcimus L. Atilium apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem; ſed uterque alio quodam modo; Atilius, quia prudens eſſe in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum uſum habebat: multa ejus & in Senatu & in foro vel proviſa prudenter, vel acta conſtanter, vel reſponſa acutè ferebantur; propterea quaſi cognomen jam habebat in ſenectute ſapientis: te autem alio quodam modo, non ſolùm naturâ & moribus, verùm etiam ſtudio & doctrinâ eſſe ſapientem; nec ſicut vulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in totâ Græcia neminem: nam qui ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtiliùs quærunt, in numero ſapientium non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum judicatum; hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas; humanoſque caſus virtute inferiores putes; itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti auguris, commentandi cauſâ, ut aſſolet, veniſſemus, tu non adfuiſti; qui diligentiſſimè ſemper illum diem, & illud

munus solitus esses obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animadverti, te dolorem quem acceperis cùm summi viri, tùm amicissimi morte, ferre moderatè: nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ; quod autem his Nonis in nostro collegio non adfuisses, invaletudinem causæ, non mœstitiam fuisse. *Læl.* Rectè tu quidem, Scævola, & verè; nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi, cùm valerem, abduci incommodo meo debui; nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed, ut mihi videris, non rectè judicas de Catone; aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim, ut alia omittam, mortem filii tulit? memineram Paulum, videram Gallum: sed hi in pueris; Cato in perfecto & in spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, ut jam cum utroque loquar, sic habetote.

III. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem, quàm id rectè faciam, viderint sapientes; sed certè mentiar: moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo unquàm erit, &, ut confirmare possum, nemo certè fuit: sed non egeo medicinâ; me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent: nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit: suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui Consulatum petivit nunquàm, factus est Consul bis, primùm ante tempus: iterum sibi suo tempore, reipub. pænè serò; qui duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam furura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? nota sunt vobis; quam autem civitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? senectus enim, quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno antè, quàm mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem, in quâ etiamnum erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortunâ, vel gloriâ, ut nihil posset accedere; moriendi autem sensum celeritas abstulit; quo de genere mortis difficile dictu est: quid

homines ſuſpicentur videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vitâ celeberrimos lætiſſimoſque viderit, illum diem clariſſimum fuiſſe, quo, Senatu dimiſſo, domum reductus ad veſperam eſt è Patribus Conſcriptis, à P. R. ſociis & Latinis, pridiè quàm exceſſit à vitâ: ut ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos videatur Deos potiùs, quàm ad inferos perveniſſe: neque enim aſſentior iis, qui hæc nuper diſſerere cœperunt, cum corporibus ſimul animos interire, atque omnia morte deleri.

IV. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel noſtrorum majorum, qui mortuis tàm religioſa jura tribuerunt; quod non feciſſent profectò, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terrâ fuerunt, magnamque Græciam, quæ nunc quidem deleta eſt, tum florebat, inſtitutis & præceptis ſuis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt judicatus, qui non tùm hoc, tùm illud, ut in pleriſque, ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe divinos, iiſque, cùm è corpore exceſſiſſent, reditum in cœlum patere, optimoque & juſtiſſimo cuique expeditiſſimum; quod item Scipioni videbatur, qui quidem quaſi præſagiret, perpaucis ante mortem diebus, cùm & Philus & Manlius adeſſent, & alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum veniſſes, triduum diſſeruit de republicâ: cujus diſputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ ſe in quiete per viſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, ut optimi cujuſque animus in morte facillimè evolet tanquam è cuſtodiâ vinculiſque corporis, cui cenſemus curſum ad Deos faciliorem fuiſſe, quàm Scipioni? quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor ne invidi magis, quàm amici ſit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus ſit animorum & corporum, nec ullus ſenſus maneat; ut nihil boni eſt in morte, ſic certè nihil mali; ſenſu enim amiſſo, fit idem, quaſi natus non eſſet omnino: quem tamen eſſe natum & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, ut ſupra dixi, actum optimè eſt; mecum incommodiùs: quem fuerat æquius, ut priùs introieram, ſic prius exire de vita: ſed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, ut beatè vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publicâ & de privatâ fuit, quocum & domus & militia communis; & id, in quo eſt omnis vis amicitiæ, voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. Itaquè non tàm iſta me ſapientiæ, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falſa præſertim, quàm quòd amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore; idque mihi eò magis eſt cordi, quod ex omnibus ſæculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere ſperare videor Scipionis & Lælii amicitiam notam poſteritati fore. *Fann.* Iſtud quidem, Læli, ita neceſſe eſt: ſed quoniam amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi fe-

ceris, spero item Scævolæ, si quemadmodum soles de cæteris rebus, cm ex te quæruntur; sic de amcitiâ disputâris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæv.* Mihi verò pergratum erit: atque, id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antevertit; quamobrem utrique nostrûm gratum admodùm feceris.

V. *Læl.* Ego verò non gravarer, si mihi ipse confiderem; nam & præclara res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi; sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur, de quo disputent quamvis subitò. Magnum opus est, egetque exercitatione non parvâ. Quamobrem quæ disputari de amicitiâ possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur; ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis; nihil est enim tàm naturæ aptum, tàm conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse; neque id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtiliùs disserunt, fortassè verè, sed ad communem utilitatem parùm: negant enim quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè; sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus; nos autem ea, quæ sunt in usu vitâque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, spectare debemus; nunquam ego dicam, C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen & invidiosum & obscurum; concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient: negabunt id nisi sapienti posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas; nec sit in illis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut ii fuerunt, modò quos nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; quia sequuntur, quantùm homines possunt, naturam, optimam benè vivendi ducem: sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam; major autem, ut quisque proximè accederet: itaque cives potiores sunt, quam peregrini; & propinqui, quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit; sed ea non satis habet firmitatis: namque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitiâ non potest; sublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest: quòd ex infinitâ societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est & adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur.

VI. Eſt autem amicitia nihil aliud niſi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentiâ & caritate ſumma conſenſio; quâ quidem haud ſcio, an, exceptâ ſapientiâ, quicquam melius homini ſit à diis immortalibus datum; divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates; belluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora caduca & incerta, poſita non tàm in noſtris conſiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute ſummum bonum ponunt, præclarè illi quidem: ſed hæc ipſa virtus amicitiam & gignit & continet: nec ſine virtute amicitia eſſe ullo pacto poteſt: jam virtutem ex conſuetudine vitæ ſermoniſque noſtri interpretemur; nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentiâ metiamur; viroſque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos; his communis vita contenta eſt; eos autem omittamus, qui omninò nuſquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui poteſt eſſe vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutuâ benevolentiâ conquieſcat? Quid dulcius, quàm habere, quîcum omnia audeas, ſic loqui, ut tecum? Quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis æque, ac tu ipſe, gauderet? Adverſas verò ferre difficile eſſet ſine eo, qui illas graviùs etiam, quàm tu, ferret: denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus ferè ſingulis; divitiæ, ut utare, opes, ut colare, honores, ut laudere, voluptates, ut gaudeas, valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet: quoquò te verteris, præſto eſt, nullo loco excluditur, nunquàm intempeſtiva, nunquàm moleſta eſt. Itaque non aquâ, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quàm amicitiâ: neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipſa & delectat, & prodeſt, ſed de verâ, & perfectâ loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit: nam & ſecundas res ſplendidiores facit amicitia, & adverſas partiens communicanſque, leviores.

VII. Cùmque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tùm illa nimirum præſtat omnibus, quod bonam ſpem prælucet in poſterum; nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verùm etiam amicum qui intuetur, tanquàm exemplar aliquod intuetur ſui; quocirca & abſentes adſunt, & egentes abundant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu eſt, mortui vivunt; tantus eos honos, memoria, deſiderium proſequitur amicorum; ex quo illorum beata mors videtur; horum vita laudabilis: quod ſi exemeris ex naturâ rerum benevolentiæ junctionem, nec domus ulla, nec urbs ſtare poterit; ne agri quidem cultus permanebit: id ſi minùs intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque ſit, ex diſſenſionibus atque diſcordiis percipi po-

teſt. Quæ enim domus tàm ſtabilis, quæ tàm firma civitas eſt, quæ non odiis atque diſſidiis funditùs poſſit everti? ex quo quantum boni ſit in amicitiâ judicari poteſt. Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum naturâ totoque mundo conſtarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam; atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt & re probant. Itaque, ſi quando aliquod officium extitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores totâ caveâ nuper in hoſpitis & amici mei, M. Pacuvii, novâ fabulâ, cùm, ignorante rege, uter eorum eſſet Oreſtes, Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, ut pro illo necaretur; Oreſtes autem, ita ut erat, Oreſtem ſe eſſe perſeveraret? ſtantes plaudebant in re fictâ: quid arbitramur in verâ fuiſſe facturos? facilè indicabat ipſa natura vim ſuam: cùm homines, quod facere ipſi non poſſent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitiâ quid ſentirem, potuiſſe dicere: ſiqua præterea ſunt, credo autem eſſe multa, ab iis, ſi videbitur, qui ita diſputant, quæritote. *Fann.* Nos autem à te potiùs: quanquàm etiam ab iſtis ſæpe quæſivi, & audivi, non invitus equidem: ſed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cùm eſt de Republica diſputatum, affuiſſes, qualis tum patronus juſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! *Fann.* Facile id quidem fuit, juſtitiam juſtiſſimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam ſummâ fide, conſtantiâ, juſtitiâque ſervatam, maximam gloriam ceperit?

VIII. *Læl.* Vim hoc quidem eſt afferre; quid enim refert, quâ me rogatione cogatis? cogitis certè; ſtudiis enim generorum, præſertim in re bonâ, cùm difficile eſt, tùm ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſime igitur mihi de amicitiâ cogitanti maximè illud conſiderandum videri ſolet, num propter imbecillitatem atque inopiam deſiderata ſit amicitia; ut dandis recipiendiſque meritis, quod quiſque minus per ſe ipſe poſſet, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet: an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ, ſed antiquior, & pulchrior, & magis à naturâ ipsâ profecta alia cauſa; amor enim (ex quo amicitia nominata) princeps eſt ad benevolentiam conjungendam; nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitiæ coluntur, & obſervantur causâ temporis. In amicitiâ autem nihil fictum, nihil ſimulatum; &, quidquid in ea eſt, id eſt verum & voluntarium Quapropter à naturâ mihi videtur potiùs, quàm ab indigentiâ orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit, etiam in beſtiis quibuſdam animadverti poteſt: quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus,

& ab eis ita amantur, ut facilè earum ſenſus appareat: quod in homine multò eſt evidentius: primùm ex eâ caritate, quæ eſt inter natos & parentes, quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt: deinde, cùm ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cujus cum moribus & naturâ congruamus, quod in eo quaſi lumen aliquod probitatis & virtutis perſpicere videamur; nihil eſt enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat ad diligendum: quippe cùm propter virtutem & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabricii, M. Curii non cum caritate aliquâ & benevolentiâ memoriam uſurpet, quos nunquam viderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Mælium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italiâ decertatum, Pyrrho & Hannibale: ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem ſemper hæc civitas oderit.

IX. Quod ſi tanta vis probitatis eſt, ut eam vel in eis, quos nunquàm vidimus, vel, quod majus eſt, in hoſte etiam diligamus, quid mirum, ſi animi hominum moveantur, cùm eorum, quibuſcum conjuncti eſſe poſſunt, virtutem & bonitatem perſpicere videantur? Quanquàm confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto; & conſuetudine adjunctâ; quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit benevolentiæ magnitudo; quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit, per quem quiſque aſſequatur, quod deſideret, humilem ſanè relinquunt, & minimè generoſum, ut ita dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopiâ atque indigentiâ natam volunt: quod ſi ita eſſet, ut quiſque minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus; quod longè ſecus eſt; ut enim quiſque ſibi plurimum confidit, & ut quiſque maximè virtute & ſapientiâ ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuaque omnia in ſe ipſo poſita judicet, ita in amicitiis expetendis colendiſque maxime excellit. Quid enim Africanus indigens mei? Minimè herclè; ac ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quâdam virtutis ejus, ille viciſſim opinione fortaſsè nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam conſuetudo. Sed quanquam utilitates multæ & magnæ conſecutæ ſunt, non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberaleſque ſumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur) ſed naturâ propenſi ad liberalitatem ſumus, ſic amicitiam non ſpe mercedis adducti, ſed quod omnis ejus fructus in ipſo amore ineſt, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè diſſentimus; nec mirum; nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum ſuſpicere poſſunt, qui ſuas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, támque contemptam; quamob-

rem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, naturâ gigni sensum diligendi, & benevolentiæ caritatem, factâ significatione probitatis; quam qui appetiverunt, applicant sese & propriùs admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore & æquales, propensioresque ad benè merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio: sic & utilitates ex amicitiâ maximæ capientur: & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior; nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret; sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid ad hæc fortè vultis. *Fann.* Tu verò perge, Læli; pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem; quamobrem audiamus.

X. *Læl.* Audite ergo, optimi viri, ea quæ sæpissimè inter me & Scipionem de amicitiâ disserebantur; quanquàm ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ permanere: nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de rep. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alios adversis rebus, alios ætate ingravescente; atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quod summi puerorum amores sæpe unà cum prætextâ ponerentur; sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione vel uxoriæ conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset; quod si qui longiùs in amicitiâ provecti essent, tamen sæpè labefactari, si in honoris contentionem incidissent; pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen & gloriæ; ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse: magna etiam dissidia, & plerumque justa nasci, cùm aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam; quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsâ profiteri, omnia se amici causâ esse facturos: eorum querelâ inveteratas non modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni sempiterna. Hæc ita multa quasi fata impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

XI. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenus amor in amicitiâ progredi debeat; num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Mælium debuerunt juvare? Ti. quidem Gracchum remp. vexantem, à Qu.

Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blosius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cùm ad me, qui aderam Lænati & Rupilio Consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem. Sed si voluisset? Paruissem. Videtis quam nefaria vox; & hercle ita fecit, vel plus etiam quam dixit; non enim paruit ille Tib. Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hâc amentiâ, quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reip. graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causà peccaveris; nam cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis quidquid velint, vel impetrare ab iis quidquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ sumus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis; ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Luscino familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà Consules, & collegas in censurâ: tùm & cum iis & inter se conjunctissimos fuisse, M. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ proditum est; igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra remp. esset; nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint; æque autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tib. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimus tum quidem Caius frater, nunc idem acerrimus.

XII. Hæc igitur lex in amicitiâ sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati; turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tùm si quis contra remp. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reip. deflexit enim jàm aliquantulùm de spatio curriculoque consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile pop. R. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici & propinqui, quid in P. Nasicam Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere; nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi, sustinuimus. De C. Gracchi autem Tribunatu, quod expectem, non

libet augurari; ſerpit deinde res, quæ proclivius ad perniciem, cùm ſemel cœpit, labitur. Videtis in tabellâ jam ante quanta ſit facta labes, primo Gabiniâ lege, biennio autem poſt, Caſſiâ. Videre jam videor populum à Senatu disjunctum, multitudiniſque arbitrio res maximas agi; plures enim dicent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in ejuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment, ita ſe alligatos, ut ab amicis magnâ aliquâ re in remp. peccantibus non diſcedant: improbis autem pœna ſtatuenda eſt: nec verò minor iis, qui ſecuti erunt alterum, quàm iis, qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græciâ Themiſtocle? quis potentior? qui cum imperator bello Perſico ſervitute Græciam liberaſſet, propterque invidiam in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit; fecit idem, quod XX. annis ante apud nos fecerat Coriolanus: his adjutor contra patriam inventus eſt nemo; itaque mortem ſibi uterque conſcivit; quare talis improborum conſenſio non modò excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio vindicanda; ut ne quis ſibi conceſſum putet amicum, vel bellum patriæ inferentem, ſequi; quod quidem, ut res cœpit ire, haud ſcio, an aliquando futurum ſit; mihi autem non minori curæ eſt, qualis reſpub. poſt mortem meam futura ſit, quam qualis hodie ſit.

XIII. Hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum causâ honeſta faciamus: nec expectemus quidem, dùm rogemur: ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit: conſilium ver dare gaudeamus liberè: plurimum in amicitiâ amicorum benè ſuadentium valeat auctoritas: eaque & adhibeatur ad monendum non modò apertè, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit; & adhibitæ pareatur. Nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græciâ, placuiſſe opinor mirabilia quædam: ſed nihil eſt quod illi non perſequantur ſuis argutiis: partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit, unum ſolicitum eſſe pro pluribus: ſatis ſupèrque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum: alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commodiſſimum eſſe, quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ; quas vel adducas, cùm velis, vel remittas: caput enim eſſe ad beatè vivendum ſecuritatem; quâ frui non poſſit animus, ſi tanquàm parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt multò etiam inhumanius, quem locum breviter perſtrinxi paulò antè, præſidii adjumentique causâ, non benevolentiæ, neque caritatis, amicitias eſſe expetendas: itaque ut quiſque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maximè: ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quàm viri; & inopes, quam opulenti; & calamitoſi, quam ii, qui putentur

beati. O præclaram ſapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vitâ tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius: quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem blanda, ſed reapſe multis locis repudianda; neque enim conſentaneum, ullam honeſtam rem actionemve, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere; quòd ſi curamfugimus, virtus fugienda eſt; quæ, neceſſe eſt, ut cum aliquâ curâ res ſibi contrarias aſpernetur atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injuſtis juſtos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt animi benè conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor, qui profectò cadit, niſi ex ejus animo exſtirpatamhumanitatem arbitremur, quæ cauſa eſt, cur amicitiam funditùs tollamus è vitâ, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt, motu animi ſublato, non dico inter hominem & pecudem, ſed inter hominem & ſaxum, aut truncum, aut quidvis generis ejuſdem? neque enim ſunt iſti audiendi, qui virtutem duram, & quaſi ferream eſſe volunt, quæ quidem eſt cum multis in rebus, tum in amicitiâ, tenera atque tractabilis: ut & bonis amici quaſi diffundantur, & incommodis contrahantur. Quamobrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantum valet, ut tollat è vitâ amicitiam; non plus, quàm ut virtutes, qui nonnullas curas & moleſtias afferunt, repudientur.

XIV. Cùm autem contrahat amicitiam, ut ſupra dixi, ſi qua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet & adjungat; id cum contingit, amor exoriatur neceſſe eſt; quid enim tàm abſurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut veſtitu, cultuque corporis; animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel, ut ita dicam, redamare poſſit, non admodùm delectari? nihil eſt enim remuneratione benevolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum officiorumque jucundius. Quòd ſi etiam illud addimus, quod rectè addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem ullam tàm illiciat & tàm attrahat, quàm ad amicitiam ſimilitudo: concedetur profectò verum eſſe, ut bonos boni diligant, adſciſcantque ſibi quaſi propinquitate conjunctos atque naturà; nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quàm natura. Quàmobrem hoc quidem, Fanni, & Scævola, conſtat, ut opinor, bonis inter bonos quaſi neceſſariam benevolentiam eſſe; qui eſt amicitiæ fons naturâ conſtitutus: ſed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet; non eſt enim inhumana virtus, neque immunis, neque ſuperba: quæ etiam populos univerſos tueri, eiſque optimè conſulere ſoleat: quod non faceret profectò, ſi à caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis cauſâ fingunt

amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere; non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat: tùmque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus & copiis, maximèque virtute præditi, in quâ plurimum est præsidii, minimè alterius indigeant, liberalissimi sint & beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil unquàm omninò deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquàm consilio, nunquam operâ nostrâ, nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est.

XV. Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, si quando de amicitiâ, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, proh deûm fidem atque hominum! qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque omnium rerum abundantiâ vivere? hæc enim est tyrannorum vita; in quâ nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque solicita: nullus locus amicitiæ; quis enim, aut eum diligat, quem metuit; aut eum à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione duntaxat ad tempus; quòd si fortè, ut fit plerumque, ceciderint, tùm, intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum; quod Tarquinium dixisse ferunt tùm exulantem, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre posset; quanquam miror, illâ superbiâ & importunitate, si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere; sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles: non enim solùm ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque efferuntur illi ferè fastidio & contumaciâ: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui anteà commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, indulgeri novis. Quid autem stultius, quàm, cùm plurimùm copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parantur pecuniâ, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ, ut ita dicam, supellectilem? etenim cætera cùm parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causà laborent; ejus enim est istorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio: ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus.

XVI. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitiâ fines, & quasi termini diligendi: de quibus tres video sententias ferri;

quarum nullam probo: unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos; alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualiterque respondeat: tertiam, ut, quanti quisque seipsum facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus; quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum? precari ab indigno, supplicare; tùm acerbiùs in aliquem invehi, insectarique vehementiùs: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissimè: multæque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potiùs, quam ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus; hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare restrictè, ne plus reddat, qum acceperit; neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis; sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior; non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potiùs eniti & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quam ejus qui dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus; nec verò se adduci posse, ut hoc, quemadmodùm putaretur, à Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem, sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? quinetiam necesse erit cupere & optare; ut quàm sæpissimè peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum: rursùm autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere: quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus; quinetiam si minus felices diligendo fuissemus, ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat.

XVII. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cùm emendati mores amicorum sint, tùm sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum, sine ullâ exceptione, communitas; ut etiam, si quâ fortunâ acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum sit de viâ, modò ne summa turpitudo sequatur; est enim quatenus amicitiæ dari venia possit, nec verò negligenda est fama; nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium: quam blanditiis & assentando colligere turpe est; virtus, quam sequitur caritas, minimè repudianda est. Sed sæpe, etenim redeo ad Scipionem, cujus omnis fermo erat de amicitiâ, querebatur, quòd omnibus in rebus homines diligentiores essent; ut, capras & oves quot quisque haberet, dicere posset; amicos quos haberet, non posset dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria; & judicare difficile est sanè nisi expertum; experiendum autem est in ipsâ amicitiâ; ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut currum, sic impetum benevolentiæ: quo utamur, quasi equis tentatis, sic amicitiis, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parvâ pecuniâ perspiciuntur, quàm sint leves: quidam, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magnâ: sin verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiæ non anteponent? ut, cum ex alterâ parte proposita hæc sint, ex alterâ jus amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si neglectâ amicitiâ consecuti sunt, obscuratum iri se arbitrantur, quia non sine magnâ causâ sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in iis, qui honoribus reque publicâ versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? hæc ut omittam, quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas non est facilè inventus, qui descendat. Quanquàm Ennius recte,

Amicus certus in re incertâ cernitur:

tamen hæc duo levitatis & infirmitatis plerosque convincunt; aut si in bonis rebus contemnunt, aut in malis deserunt.

XVIII. Qui igitur utrâque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitiâ præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & pænè divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiæque est ejus, quam in amicitiâ quærimus, fides. Nihil enim est stabile, quod infidum est. Simplicem prætereâ, communem, & consentientem, & qui rebus iis-

dem moveatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem; neque enim fidum potest esse multiplex ingenium & tortuosum; neque verò, qui non iisdem rebus movetur, naturâque consentit, aut fidus aut stabilis potest esse. Addendum eòdem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam, nisi inter bonos, esse non posse. Est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitiâ: primùm, ne quid fictum sit, neve simulatum: apertè enim vel odisse magis ingenui est, quam fronte occultare sententiam: deinde, non solùm ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem & in omni re severitas, habet illa quidem gravitatem: sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatemque proclivior.

XIX. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: num quando amici novi, digni amicitiâ, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio; non enim esse debent amicitiarum, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissima: verumque illud est, quod dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit; novitates autem, si spem afferunt, ut tanquàm in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ; vetustas tamen loco suo conservanda; maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Quin ipso equo, cujus modò mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentiùs utatur, quam intractato & novo. Nec verò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet; cùm locis ipsis delectemur montuosis etiam & sylvestribus, in quibus diutiùs commorati sumus. Sed maximum est in amicitiâ, superiorem parem esse inferiori: sæpe enim excellentiæ quædam sunt, qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Nunquàm se ille Philo, nunquàm Rupilio, nunquàm Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omninò sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquàm superiorem colebat; suosque omnes per se esse ampliores volebat. Quod faciendum imitandumque est omnibus: ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorationem stirpis & generis

in famulatu fuerint, cùm cogniti ſunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in paſtores, quos patres multos annos eſſe duxerunt. Quod quidem eſt multo profectò magis in veris patribus certiſque faciendum: fructus enim ingenii & virtutis, omniſque præſtantiæ, tum maximus capitur, cum in proximum quemque confertur.

XX. Ut igitur ii, qui ſunt in amicitiæ conjunctioniſque neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores non dolere, ſe à ſuis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate ſuperari: quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, ſi habere ſe putant, quod officiosè, & amicè, aut cum labore aliquo ſuo factum queant dicere. Odioſum ſanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in amicitia: ſic quodam modo inferiores extollere; ſunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt, cum ipſi ſe contemni putant; quod non ferè contingit, niſi iis, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, ſed etiam opere levandi ſunt. Tantum autem cuique tribuendum, primùm quantum ipſe efficere poſſis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, poſſit ſuſtinere; non enim tu poſſis, quantumvis licet excellas, omnes tuos ad honores ampliſſimos producere: ut Scipio P. Rutilium potuit Conſulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quòd ſi etiam poſſis quidvis deferre ad alterum, videndum eſt tamen quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatiſque & ingeniis & ætatibus, judicandæ ſunt: nec, ſi qui ineunte ætate venandi, aut pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tùm eodem ſtudio præditos dilexerunt; iſto enim modo nutrices, & prædagogi jure vetuſtatis plurimum benevolentiæ poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi; aliter amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt; diſpares enim mores diſparia ſtudia ſequuntur, quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias: nec ob aliam cauſam ullam boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi quòd tanta eſt inter eos, quanta maxima poteſt eſſe morum ſtudiorumque diſtantia. Rectè etiam præcipi poteſt in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia, quod perſæpe fit, impediat magnas utilitates amicorum: nec enim, ut ad fabulas redeam, Trojam Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuum impedientem, audire voluiſſet; & ſæpe incidunt magnæ res, ut diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quod deſiderium non facilè ferat, is & infirmus eſt, molliſque naturâ, & ob eam ipſam cauſam in amicitiâ parum juſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, & quid patiare à tè impetrari.

XXI. Est enim quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam necessaria: jam enim à sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum cùm in ipsos amicos, tùm in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia; tales igitur amicitiæ sunt remissione usûs eluendæ, &, ut Catonem dicere audivi, dissuendæ magis, quam discindendæ: nisi quædam admodùm intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio disjunctioque facienda sit: sin autem aut morum, aut studiorum commutatio quædam, ut fieri solet, facta erit, aut in reip. partibus dissensio intercesserit (loquor enim jam, ut paulò ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non solùm amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur; nihil enim est turpius, quàm cum eo bellum gerere, quîcum familiariter vixeris. Ab amicitiâ Q. Pompeii meo nomine se removerat, ut scitis, Scipio: propter dissensionem autem quæ erat in repub. alienatus est à collegâ nostro Metello: utrumque egit graviter, auctoritate & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera est, nequa amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò, ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiæ: ex quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur; quæ tamen si tolerabilia erunt, ferenda sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus, ut is in culpâ sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omninò omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis citò diligere incipiant, neve non dignos. Digni autem sunt amicitiâ, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus, & quidem omnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum; sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: ita pulcherrimâ illâ & maximè naturali carent amicitiâ per se & propter se expetendâ: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat caritatis suæ, sed quod per se sibi quisque carus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur; est enim is quidem, tanquam alter idem. Quòd si hoc apparet in bestiis, volucribus, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris; primùm ut se ipsæ diligant, id enim pariter cum omni animante nascitur; deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes: idque faciunt cum desiderio, & cum quâdam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine sit na-

turâ, qui & se ipse diligit, & alterum anquirit, cujus animum ita cum suo misceat, ut efficiat pæne unum ex duobus?

XXII. Sed plerique perversè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. Equidem in talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest: cum homines benevolentiâ conjuncti primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiâque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet: neque quidquam unquam nisi honestum & rectum alter ab altero postulabit: neque solùm colent inter se ac diligent, sed etiam verebuntur; nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex eâ tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium in amicitiâ licentiam. Virtutum amicitia adjutrix à naturâ data est, non vitiorum comes: ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & consociata cum alterâ perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in quâ omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut &, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: sine quâ neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus; eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cùm eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca, dicendum est enim sæpiùs, cum judicaveris, diligere oportet; non cùm dilexeris, judicare; sed cùm multis in rebus negligentiâ plectimur, tum maximè in amicis & diligendis & colendis; præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur vetere proverbio. Nam implicati ultrò & citrò vel usu diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio cursu amicitias, exortâ aliquâ offensione, dirumpimus.

XXIII. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt; quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur; multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse levius existiment? itemque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent; de amicitiâ omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad rempub.

ſe contulerunt; & ii, qui rerum cognitione doctrinâque delectantur; & ii, qui ſuum negotium gerunt otioſi: poſtremò ii, qui ſe totos tradiderunt voluptatibus, ſine amicitiâ vitam eſſe nullam ſentiunt, ſi modò velint aliquâ ex parte liberaliter vivere; ſerpit enim neſcio quomodo per omnium vitas amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui. Quinetiam, ſi quis eâ aſperitate eſt & immanitate naturæ, congreſſus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio quem accepimus; tamen is pati non poſſit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis ſuæ. Atque hoc maximè judicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, ut aliquis nos deus ex hâc hominum frequentiâ tolleret, & in ſolitudine uſpiam collocaret, atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natura deſiderat, abundantiam & copiam, hominis omninò aſpiciendi poteſtatem eriperet; quis tam eſſet ferreus, qui eam vitam ferre poſſet, cuique non auferret fructum voluptatum omnium ſolitudo? Verum ergo illud eſt, quod à Tarentino Archytâ, ut opinor, dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audivi, ab aliis ſenibus auditum: Si quis in cœlum aſcendiſſet, naturamque mundi, & pulchritudinem ſiderum perſpexiſſet, inſuavem illam admirationem ei fore, quæ jucundiſſima fuiſſet, ſi aliquem cui narraret habuiſſet. Sic natura ſolitarium nihil amat, ſemperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur: quod in amiciſſimo quoque dulciſſimum eſt.

XXIV. Sed cùm tot ſignis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, deſideret; obſurdeſcimus tamen neſcio quomodò; nec ea, quæ ab eâ monemur, audimus? eſt enim varius & multiplex uſus amicitiæ, multæque cauſæ ſuſpicionum offenſionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, ſapientis eſt: una illa ſublevanda offenſio eſt, ut & veritas in amicitiâ, & fides retineatur; nam & monendi amici ſæpe ſunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cùm benevolè fiunt. Sed neſcio quomodo verum eſt, quod in Andriâ familiaris meus dicit:

Obſequium amicos, veritas odium parit.

Moleſta veritas, ſi quidem ex eâ naſcitur odium, quod eſt venenum amicitiæ; ſed obſequium multo moleſtius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri ſinit; maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omnis igitur hâc in re habenda ratio & diligentia eſt primùm, ut monitio acerbitate, deinde ut objurgatio contumeliâ careat: in obſequio autem, quoniam Terentiano verbo lubenter utimur, comitas adſit; aſſentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modò amico, ſed ne libero quidem digna eſt: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clauſæ ſunt, ut ab amico verum au-

dire nequeat, hujus salus desperanda est; scitum est enim illud Catonis, ut multa; melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos qui dulces videantur; illos verum sæpè dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, quâ debent vacare: peccâsse enim se non anguntur, objurgari molestè ferunt: quod contrà oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.

XXV. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ: & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem: cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sine quâ nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; quî id fieri poterit, si ne in uno quidem quoque unus animus erit, idemque semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? aio; postremò imperavi egomet mihi,
Omnia assentari.

ut ait idem Terentius, sed ille sub Gnathonis personâ: quod amici genus adhibere, omninò levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit auctoritas; secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest, adhibitâ diligentià, quàm omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & levem civem, & inter constantem, severum, & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de Tribunis-pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentiùs. Quanta illi, dii immortales! fuit gravitas, quanta in oratione majestas! ut facilè ducem pop. Rom. non comitem diceres; sed affuistis, & est in manibus oratio; itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me redeam; meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino Consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur; cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primùm instituit in forum versus agere cum populo; tamen illius vendibilem o-

rationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat; atque id actum est Prætore me, quinquennio ante, quàm Consul sum factus; itaque re magis, quam auctoritate, causâ illa defensa est.

XXVI. Quód si in scenâ, id est, in concione, in quâ rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est, quid in amicitiâ fieri oportet quæ tota veritate perpenditur? in quâ nisi, ut dicitur, apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari possis; cùm id quàm verè fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque eâ delectatur: ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omninó est amans sui virtus; optimè enim se ipsa novit, quamque amabilis sit intelligit; ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione; virtute enim ipsâ non tàm multi præditi esse, quam videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant: nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas verò agere gratias, Thaïs mihi?

Satis erat respondere, Magnas: *Ingentes*, inquit: semper auget assentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem, quanquam blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illum allectant & invitant; tamen etiam graviores constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, ne callidâ assentatione capiantur; apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors; callidus ille & occultus ne se insinuet, studiosè cavendum est; nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur; & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vidisse videatur; quid autem turpius quàm illudi? Quod ne accidat, magis cavendum est, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissimè.

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum & credulorum senum.

XXVII. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientium (de hâc dico sapientiâ, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eâque ipsâ concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam, C. Fanni, & tu, Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat; in eâ est enim convenientia rerum,

in eâ stabilitas, in eâ constantia: quæ, cùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit agnovitque in alio: ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando; amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nullâ indigentiâ, nullâ utilitate quæsitâ; quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitiâ, etiam si tu eam minus secutus sis: hâc nos adolescentes benevolentiâ senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus; hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium; vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus; ut in vestrâ, ut in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii, & A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitæ naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur; maximè quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibuscum tanquàm è carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur; caritate enim benevolentiâque sublatâ, omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam est subitò ereptus, vivit tamen, semperqne vivet: virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non est; nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara, & insignis; nemo unquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitiâ Scipionis possim comparare. In hâc mihi de repub. consensus, in hâc rerum privatarum consilium; in eâdem requies plena oblectationis fuit; nunquam illum ne minimâ quidem re offendi, quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ipso, quod nollem; una domus erat, idem victus, isque communis: neque solùm militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otiosum tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio, & memoria si unà cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem: sed nec illâ extincta sunt, alunturque potius & augentur cogitatione & memoriâ meâ; & si illis plane orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutùs enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de Amicitiâ quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, sine quâ amicitia esse non potest, ut, eâ exceptâ, nihil amicitiâ præstabilius putetis.

HISTORIA SUCCINCTA

RERUM GESTARUM ET SCRIPTORUM

M. T. CICERONIS.

Anni Urbis Cond.	*Anni ante Ordinat. Julianam labentis.*	*Anni ætatis Tullii exacti.*	
647	62	—	M. Tullius Cicero Arpini natus iii. Non.
664	45	17	Januar. In Juris Civilis ſtudio operam dedit Q. Mutio Scævolæ J. C.
665	44	18	Philonem Philoſophum Academicum, qui, Mithridate eo tempore in Græciam exercitum mittente, Athenis Romam profugerat, in Philoſophiâ audivit.
666	43	19	Apollonio Moloni Rhodio Rhetori in Oratoriâ operam dedit.
672	35	27	P. Quinctium oratione privatim defendit coram M. Tullio & Cn. Dolabellâ Coſſ.
673	36	26	Sext. Roſcium Amerinum ad L. Syllam & Q. Pium Coſſ. publicè defendit.
674	37	25	Suſceptâ peregrinatione Aſiaticâ, Athenis Antiochum Academicum in Philoſophiâ 6 menſes audivit.
675	34	28	Aſiâ & Rhodo peragratâ Romam rediit à Molone Rhodio laudatus.
678	31	31	Quæſturam petit; mox Sex. Peducæi Prætoris Siciliæ Quæſtor.
684	25	37	Ædilis Curulis Verrem accuſavit. Pro Fonteio & pro Cæcinâ dixit.
687	22	40	Prætor Urb. inter 8 primus, Orationes pro Lege Maniliâ & pro Cluentio habuit.
689	20	42	Filium Marcum ex Terentiâ uxore ſuſcepit.
690	19	43	Conſul factus, Orationes 12 Conſulares habuit, de L. Agrariâ 3. contra P. Servilium Rullum: pro C. Rabirio Perduellionis reo: pro Muræna: 4. in L. Catilinam, cujus Conjurationem in Senatu detexit, fortiterque repreſſit: & tres alias, quæ perierunt. Et ab hoc tempore, uſque ad extremum vitæ 16 libros Epiſtolarum ad Atticum ſcripſit.
691	18	44	Conſulatu abiens, præter morem, publico juramento affirmavit, ſuâ unius operâ remp. & urbem eſſe ſalvam. Frater ejus Q. Tullius Prætor Urbanus.
692	17	45	Idem Q. Tullius Aſiæ Prætor per triennium.
695	15	47	Valerium Flaccum Oratione defendit.
694	14	48	Clodii furoribus cedens in Macedoniam exul abiit: & maximam rei familiaris jacturam fecit.
696	13	49	Romam honorificè ab exilio reductus Prid. Non. Septemb. Orationes poſt reditum in Senatu: ad Quirites: pro Domo: de Haruſp. Reſponſis habuit.

697	12	50	Acta Clodiana reſcidit. Tulliam filiam Craſſipedi deſponſavit. Orat. pro Sextio habuit, & interrogationem in Vatinium.
698	11	51	Scripſit libros 3. de Oratore: & 6. de Republicâ, qui interierunt. Orationem habuit in Piſonem.
699	10	52	Cn. Plancum ambitûs reum defendit. Scripſit ad Lentulum longam illam Epiſtolam Lib. 1. Famil. itemque illas ad Trebatium. C. Rabirium Poſthumum defendit.
700	9	53	Epiſtolas ad Curionem ſcripſit.
701	8	54	Orationem habuit pro T. Annio Milone.
702	7	55	Ariobarzanem juniorem Regem Cappadociæ reſtituit. Proconſul in provinciam Siciliam profectus Parthos & Arabas ad Amanum Montem feliciter devicit, Imperator ab exercitu ſalutatus. Epiſtolæ primæ lib. 15. & Cœlii ad Cic. lib. 8. & ad Cœlium lib. 2. & ad Appium Pulchrum lib. 3. exaratæ.
703	6	56	Filiam ſuam Tulliam viduam Dolabellæ deſponſavit.
704	5	57	Proconſul Capuam atque oram Maritimam Campaniæ obtinuit; cùm Cæſar Hiſpaniis occupatis Maſſiliam expugnaſſet, Epiſtol. lib. 7, 8, 9, 10. ad Atticum ſcripſit.
705	4	58	Dyrrhachii fuit cum prælium Pharſalicum inter Cæſarem & Pompeium committeretur.
706	3	59	Brunduſii Cæſarem Victorem ex Ægypto reducem expectavit.
707	2	60	Ad Cæſarem Orationem habuit pro M. Marcello. Libros reliquos Oratorios ſcripſit: item illos de Finibus: Quæſtiones Academicas & Tuſculanas & de Natura Deorum. Epiſtolas ſcripſit ad Torquatum & Cæcinam. Cum Terentiâ divortium fecit.
708	1 *An. ord. Jul.*	61	Virginem nomine Publiliam uxorem duxit. Tulliam filiam amiſit partu extinctam. Paulò pòſt conjugem Publiliam dimiſit. Orationes pro Ligario, & pro Rege Dejotaro habuit ad Cæſarem, qui ſub id tempus anni formam ordinavit.
709	1	62	Poſt Cæſaris cædem Idibus Martiis factam libros de Divinat. & de Fato ſcripſit. Athenas ad filium Marcum navigaturus, ventoque adverſo in Italiam rejectus, in itinere confecit Epiſtolas ad Atticum lib. 16. itemque Topica ad Trebatium: Romamque reverſus 3 libros de officiis, cùm ante hos librum quoque de Senectute ad Atticum ſcripſiſſet.
710	2	63	Philippicas in M. Antonium dixit. Epiſtolas ad Plancum lib. 10. Famil. & ad D. Brutum lib. 2. & ad Caſſium lib. 12. miſit: ſub finem anni à Cæſare Octavio fil. quem ſuis ante ſententiis ornaverat, proſcriptus: paulò pòſt Antonii juſſu per Popilium in fugâ interfectus eſt.

INDEX

RERUM & VERBORUM QUÆ IN NOTIS EXPLICANTUR.

A

INDEX.

E.

F.

L.

M.

N.

V.

FINIS.